

JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH

JISER

International
multidisciplinary
scientific journal

Volume 6, Issue 5

- ✓ Academic journal, an academic or scholarly periodical
- ✓ Scientific journal, an academic journal focusing on science
- ✓ Medical journal, an academic journal focusing on medicine
- ✓ Law review, a professional journal focusing on legal interpretation

***“JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC
AND EDUCATIONAL RESEARCH”***

VOLUME 6, ISSUE 5
(30- May)

Ushbu to'plamda "**JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH**" ilmiy jurnaliga kelib tushgan maqolalar o'rin olgan.

Mazkur jurnalda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda yo'nalishlar bo'yicha kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o'qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktab o'qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Elatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir:

Kamalova Dilnavoz Ixtiyorovna

Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Navoiy davlat pedagogika instituti

Mas'ul kotib:

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o'g'li

Nashrga tayyorlovchi:

Boboyorov Sardor Uchqun o'g'li

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali talabasi

Sultonov Sardorbek

Farg'ona davlat universiteti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Mo'minov Qobiljon Qodirovich

Fizika-matematika fanlari doktori professor

Sultonali Mannopov

O'zbekiston xalq artisti, professor

Mamatova Nodira Muxtarovna

Tibbiyot fanlari Doktori (Ds)

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Rasulova Vasila Batirovna

Toshkent farmatsevtika instituti, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Nikadambayeva Hilola Batirovna

Uzbekiston jurnalistika va ommaviy

kommunikatsiyalar universiteti, Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari nomzodi, Dotsent

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Otaqulov Fozil Sobirovich

Geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Aslanov Xakimjon Ro'ziboyevich

FarDU, Harbiy ta'lim fakulteti Umumqo'shin tayyorgarligi sikli boshlig'i, podpolkovnik

Karimov O'lmasbek Umaraliyevich

FarDU o'qituvchisi

Mamatqulov Muzaffar Odiljon o'g'li

O'zbekiston Yoshlar ishlari agentligi Farg'ona viloyat boshqarmasi bo'lim boshlig'i

Baltayeva Ikbal Tadjibayevna

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti. O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

Sayfullayeva Ra'noxon Raupovna

Filologiya fanlari doktori, professor. O'zbekiston milliy universiteti.

Popova Tatyana Igorevna

Doctor filologicheskix nauk, professor. SanktPeterburg davlat universiteti. Rossiya.

Berdaliev Abduvali

Filologiya fanlari doktori. Tojikiston. Xo'jand davlat universiteti.

Manzuraxon Ernazarova

Filologiya fanlari doktori, professor. Navoi davlat pedagogika instituti.

Uluqov Nosirlon Muxammadaliyevich

Filologiya fanlari doktori. Namangan davlat universiteti.

Jumanazarova Guljahon

Filologiya fanlari doktori. Jizzax davlat universiteti.

A.A.Qosimov

Filologiya fanlari doktori, professor. Farg'ona davlat universiteti.

Jo'rayev Habibullo Abdusalomovich

Filologiya fanlari doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Fayzimatov Shuxratjon No'monovich

Texnika fanlari doktori. Farg'ona politexnika instituti.

Hoshimov G'anijon Mirzaaxmadovich

Filologiya fanlari doktori. Andijon davlat universiteti.

Hulkar Hamroyeva

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent. O'zbekiston respublikasi yozuvchilar uyushmasi a'zosi, jurnalist.

O'rinboyev No'monjon O'rmonovich

falsafa fanlari nomzodi, dotsent. XTXMOIO`

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Qunduzxon Atabayevna

Filologiya fanlari doktori, professor. O'zbekiston. Jahon tillari universiteti.

HojaliyevIsmoiljonTojiboyevich

Farg'onadavlatuniversitetifilologiyafanlarinomzodi, dotsent.

Erofeeva Inna Nikolaevna

Kandidat pedagogicheskix nauk, dotsent. Sankt Peterburg davlat universiteti. Rossiya.

Toshtemirova Zamira Sotvoldiyevna

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Farg'ona davlat universiteti.

G.O.Abdugafurovich

Filologiya fanlari nomzodi. Farg'ona davlat universiteti.

1.	ONA VA BOLA SALOMATLIGINI MUHOFAZASIDA TIBBIYOT XODIMINING ROLI <i>Ботирова Мавжуда Кахаровна</i>	16
2.	ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ТАЛАБАЛАР ИЖОДКОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИНГ ЎРНИ <i>Қ.Б.Умаров А.Р.Турғунов С.Қ.Мадумарова</i>	20
3.	YOSHLAR NUTQIDA JARGONLARNING QO'LLANISHI <i>Abduvohidov Behruz Ergasheva Dilrabo</i>	26
4.	ABULG'OZI BAXODIRXONNI IJODKOR SIFATIDA O'RGANISH <i>Abduvohidov Behruz</i>	30
5.	HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA FRAZEOLOGIK TERMINLARNING O'RNI <i>Abdimôminova Dildora Ergasheva Dilrabo</i>	33
6.	MAKTAB O'QUVCHILARIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGLARNING O'RNI VA ROLI <i>Muhammadjonova Feruzaxon Rustamjon qizi Muhammadjonova O'g'iloy Bahodirjon qizi</i>	36
7.	MAKTAB O'QUVCHILARIDA CHET TILLARNI O'QITISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI <i>Muhammadjonova Shodiyaxon Bahodirjon qizi Muhammadjonova O'g'iloy Bahodirjon qizi</i>	42
8.	KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA SUN'IIY INTELLEKTNIHNG ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ <i>Қодиров Маруфжон Исмоилжон ўғли</i>	47
9.	QULUPNAYNING MORFO-BIOLOGIYASI VA YETISHTIRILISHI <i>Umarova Dildora Mirvosiq qizi Muxtorova Xurshidabonu Nurmo'min qizi Baxriddinova Husnimohpashsho Nuriddin qizi</i>	53
10.	SIFATLI TA'LIM - TARAQQIYOT POYDEVORI <i>Muhammadjonova O'g'iloy Bahodirjon qizi Sherqo'ziyeva Zarnigor Farhodjon qizi</i>	56
11.	DARSDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING SAMARALI TOMONLARI <i>Sherqo'ziyeva Zarnigor Farhodjon qizi Muhammadjonova O'g'iloy Bahodirjon qizi</i>	61
12.	XЎЖАЛИК ҲИСОБИ ТЎҒРИСИДА ТУШУНЧА ВА УНИНГ ТУРЛАРИ, АҲАМИЯТИ ҲАМДА УЛАРДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ЎЛЧОВ БИРЛИКЛАРИ <i>Хушбоқова Нузора Ғайрат қизи</i>	66
13.	ПУЛЛАР ВА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР - ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИНИНГ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА <i>Хушбоқова Нузора Ғайрат қизи</i>	74
14.	YOSHLARNI OILAVIY XAYOTGA TAYYORLASHDA SUTSIDAL HULQ OLDI OLISH OMILLARI <i>Yo'ldosheva Gulmira Baxriddin qizi</i>	81
15.	OILANING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TASNIFI <i>Baratullayeva Dilnoza Habibullo qizi</i>	85

16.	ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ИЧКИ РУҲИАТИДА ПАЙДО БЎЛАДИГАН ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАР <i>Баратов Насриддин</i>	91
17.	STYLISTIC FEATURES OF TRANSLATION <i>R.A.Kamolova</i> <i>S.S. Vallamatova</i>	95
18.	QOTILLIK JINOYATINI TERGOV QILISH <i>Berdiboyev Sardor</i> <i>Shamshetova Zulxumar</i>	98
19.	ABBREVIATIONS IN SCIENTIFIC COMMUNICATION: ENHANCING CLARITY AND EFFICIENCY <i>Askarova Nafisa Avazovna</i>	101
20.	CULTURAL REFLECTIONS: IDIOMS AS LINGUISTIC MARKERS OF SOCIETY <i>Kokanova Nursuliu Jenisbay qizi</i> <i>Askarova Nafisa Avazovna</i>	104
21.	ИНТЕЛЕКТУАЛЬНАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ РАСХОДА ВОДЫ В КАНАЛИЗАЦИОННОЙ НАСОСНОЙ СТАНЦИИ <i>Джалилов Анвар Уролович</i> <i>Нуралиев Азизбек Хикматулла ўғли</i> <i>Нурмахаматов Отабек Боходир ўғли</i>	108
22.	SHAXSIY GIGIYENAGA RIOYA QILISH VA SOG'LOM TURMUSH TARZINI YO'LGA QO'YISH - REPRODUKTIV MADANIYATNI SHAKLLANISHIDAGI MUHIM MEZON <i>Yaxshimbekova Sayyora Kamalovna</i>	115
23.	AVTOTRANSPORT VOSITALARINING FOYDALANISH KO'RSATKICHLARI <i>Mavlyutov Radislav Kamilyevich</i>	119
24.	«РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МЕСТОРОЖДЕНИЯ МАРКШЕЙДЕР В СОЗДАНИИ 3D МОДЕЛЕЙ ШАХТ И КАРЬЕРОВ» <i>Саитов Дилшод Тохир ўғли</i> <i>Якубов Тоҳир Шербек ўғли</i> <i>Мирякубов Мираббос Хусанович</i> <i>Ашуралиев Бекзод Камолидин ўғли</i>	122
25.	MAMLAKATDA TIKLANUVCHI ENERGIYALARDAN FOYDALANISHNI RIVOJLANTIRISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI <i>Kasimov Akram Bekpulatovich</i>	132
26.	ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕСТНЫХ ТЕПЛОЗАЩИТНЫХ МАТЕРИАЛОВ В СЕЛЬСКИХ ДОМАХ КАРАКАЛПАКСТАНА <i>Ахмет Алламбергенов</i> <i>Гульжамал Удербаетова</i> <i>Акылбек Жадигеров</i>	136
27.	INTERCONNECTION OF THE FIRE WARNING SYSTEM WITH TECHNOLOGICAL AND ELECTROTECHNICAL EQUIPMENT AND OTHER SYSTEMS IN BUILDINGS AND STRUCTURES <i>Yuldoshev Shakhboz Khoshimjon</i> <i>Abdurahmanova Shukrona Farhodjon</i>	139
28.	БОЛАЛАРНИ СПОРТНИНГ ГАНДБОЛ ТУРИГА САРАЛАШ ВА ЙЎНАЛТИРИШ МУАММОЛАРИ <i>Бўтабоев Адихамжон Хашимович</i>	147
29.	YOSH GANDBOLCHILARNI RUXIY TAYYORGARLIKLARINI AMALGA OSHIRISHNING BA'ZI -BIR JIXATLARI	152

	<i>Kuchkarova Muhayyo Tojimatovna</i> <i>Azizov Sobitxon Valievich</i>	
30.	ЎЗБЕКИСТОНДА НЕЙТРОНЛАРНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ТАҲЛИЛИНИНГ ЮТУҚЛАРИ <i>Раззакова Кумуш Алиевна</i>	157
31.	TIL O'RGANUVCHILARNING BILIM DARAJALARINI BAHOLASHNING ANAMIYATI <i>Kaxarova Mavludaxon Mukarramovna</i> <i>Akbarova Marhabaxon Zaylobiddin qizi</i>	160
32.	ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ СОҲАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИСЛОҲОТЛАРНИНГ МОҲИЯТИ ВА МАЗМУНИ <i>Хайдарова Анора Умаровна</i>	166
33.	ON THE ANALYTICAL DETERMINATION OF THE LONGITUDINAL RIGIDITY OF COTTON GIN MACHINES <i>Sayyidmuradov Mirzokhid Mirzarakhimovich</i> <i>Mexmonaliyev Lazizbek</i>	170
34.	REFORMS ,INNOVATIONS AND NEW APPROACHES IN THE EDUCATION SYSTEM <i>Saidova Mukhayyo</i>	174
35.	MATONATLI AYOL <i>Ismatillayev Ilhomjon Shamsiddin o'g'li</i>	181
36.	GO'RO'G'LINING TUG'ILISHI" DOSTONIDAGI O'Z VA O'ZLASHGAN QATLAMGA KIRUVCHI ANTROPONIMLAR <i>Davlatnazarov Davlatnazar Ro'zmatboy o'g'li</i>	183
37.	O'ZBEKISTONING ELEKTR ENERGIYA ISTEMOLI VA ENERGIYA TEJAMKORLIGI <i>Kadirov Kamoliddin Shuxratovich</i> <i>Karimqulov Sardor Yunusjon o'g'li</i>	186
38.	KVAZICHIZIQLI XUSUSIY HOSILALI DIFFERENSIAL TENGLAMALAR HAQIDA <i>Tulqinboyev Tulqinjon Azizjon o'g'li</i>	191
39.	RANG-TUS SIFATLARINING LINGVOMADANIYLARDA TUTGAN O'RNI <i>Toshqulova Zebiniso Baxriddin qizi</i>	194
40.	ЛУЧШИЕ ОБРАЗЦЫ ПЕЙЗАЖНОЙ ЛИРИКИ «РЕК И ОЗЁР» <i>Алиева Дилдорахон Ботировна</i> <i>Шаназарова Иродахон Хуршидовна</i>	199
41.	ON THE QUESTION OF THE CONCEPT OF THE PROSECUTOR'S POWERS OVER THE ENFORCEMENT OF LAWS IN THE INVESTIGATION OF EXTREMIST CRIMES IN THE RUSSIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN <i>Qurbonov Doniyor Davlatovich</i>	204
42.	ОЦЕНКА ДЕЙСТВИЯ НОВОГО КРОВЕЗАМЕНИТЕЛЯ НА БИОХИМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ТОКСИЧЕСКОМ ГЕПАТИТЕ <i>Сайфутдинова З.А</i> <i>Курбонова З.Ч</i> <i>Садикова Н.М</i> <i>Гулямов Н.Г</i> <i>Шомансурова Г.Э</i>	213
43.	QISHLOQ XO'JALIGIGA OID STANDARTLARNI XALQARO STANDARTLAR BILAN UYG'UNLASHTIRISH <i>R.Rustamov</i> <i>A.Abdumalikov</i>	222

44.	KOMPYUTER TIZIMLARINI DDOS-HUJUMLARIDAN HIMOYALASH <i>Artikov Nodirbek Axmedjan o'g'li</i> <i>Nasrullayev Nurbek Baxtiyorovich</i> <i>Abdullayeva Haitjon Atabekovna</i> <i>Ibodullayev Abdulla Zokir o'g'li</i>	230
45.	GEPATIT KASALLIGINI BIRLAMCHI DIAGNOSTIKASI UCHUN INNOVATSION TIZIM ISHLAB CHIQUISH <i>Siddiqov Bobirbek Norpo'lat o'g'li</i>	234
46.	ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАРИ <i>Холмурод Назаров (Kh.Nazarov)</i>	244
47.	ПРЕПОДАВАНИЕ ГЛАГОЛА КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ РЕЧИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ <i>Содикова Мафтуна Ботир кизи</i> <i>Дедаханов Абдумалик Муталлиевич</i>	257
48.	EFFICIENCY OF INVESTMENT PROJECT EVALUATION IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INDUSTRIAL ACTIVITIES <i>Saidov Khabibulla Shavkat ogli</i>	262
49.	DEVELOPMENT OF STOCK MARKET AND ECONOMIC GROWTH <i>Saidov Khabibulla Shavkat ogli</i>	267
50.	FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT AND FINANCIAL STABILITY <i>Saidov Khabibulla Shavkat ogli</i>	274
51.	DEVELOPMENT OF THE STOCK MARKET REPLACES FINANCIAL SECURITY <i>Saidov Khabibulla Shavkat ogli</i>	281
52.	ONA TILI DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR TADBIQI <i>Bo'riyeva Muhayyo To'rayevna</i>	288
53.	L'UTILISATION DU MODE CONDITIONNEL DANS LES PHRASES COMPLEXES DE LA LANGUE FRANÇAISE ET LA CONCORDANCE DES TEMPS. <i>Zinatullina A.Kh</i> <i>M Haydaraliyeva</i>	291
54.	YOSHLAR MA'NAVIY KAMOLOTIDA TA'LIM TARBIYANING O'RNI <i>Sultonova Nazokatxon Otabek qizi</i>	293
55.	СОВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ УПРАВЛЕНИЯ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ <i>Тошпулатов К</i>	299
56.	HEMIS TILIDA O'ZAKI HUTQNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TAMOIILLARI <i>Мерганова Нигора Мамадодиловна</i>	304
57.	THE IMPORTANCE OF TEACHING SYNONYMS TO EFL LEARNERS <i>R.A.Kamolova</i> <i>Babajonova Nilufar</i>	308
58.	XALQARO RO'YXATGA OLISH TARTIBI VA UNING TIZIMLARI <i>To'xtayev Vahob Oripovich</i>	311
59.	BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA RASM VA CHIZMALARDAN FOYDALANISH METODIKASI <i>Niyazmetova Nargiza</i> <i>Solijonova Niluzar</i> <i>Xudayberganova Bibinur</i>	318
60.	O'ZBEK TILIDAGI GAPLARNI INTELEKTUAL TAXLIL QILUVCHI VA AVTOMATIK TARZDA MATEMATIK MODELINI QURUVCHI LINGVISTIK PROTRESSORNI YARATISH	323

	<i>Ismoilov Usmonjon Islomjon O'g'li</i>	
61.	THE PRAGMATICS OF RUDENESS CATEGORY IN UZBEK AND ENGLISH: A CORPUS-BASED ANALYSIS OF LINGUISTIC BEHAVIOR AND POLITENESS STRATEGIES <i>Shonazarov Shahroz Baxronjonovich</i>	326
62.	ЎЗБЕКИСТОНДА ИСТЕЪМОЛЧИ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ <i>Юлдашбеков Анваржон Алишер ўғли</i>	335
63.	THE ROLE OF INTERPERSONAL COMMUNICATION IN PERSONALITY DEVELOPMENT <i>Rajabova is the daughter of Akila Azim</i>	339
64.	ТЕПЛОВОЙ И РАДИАЦИОННЫЙ РЕЖИМ РАВНИННЫХ И НАКЛОННЫХ ЗЕМЕЛЬ <i>Ниязов Шавки Кулаганович</i> <i>Уткиров Шахзод Холмат угли</i> <i>Ашурматов Рустамжон Гофур угли</i>	345
65.	КУЛЬТОВАЯ АРХИТЕКТУРА ДОИСЛАМСКИХ И ИСЛАМСКИХ ПЕРИОДОВ <i>Абдурахимова Фазилатхон Мухитдин қизи</i>	350
66.	КОМПОЗИЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ МЕЧЕТЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ <i>Абдурахимова Фазилатхон Мухитдиновна</i>	355
67.	АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНЫЙ АНАЛИЗ ГОРОДА КИТАБ В ДРЕВНИЙ И СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ПЕРИОДЫ <i>Рахимжонов Шерзод Алишер угли</i>	359
68.	ПРИНЦИПЫ ПЕРЕСТРОЙКИ ГОРОДА КИТАБ (ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ, ЭКОНОМИКА, ТУРИЗМ) В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ <i>Рахимжонов Шерзод Алишер угли</i>	362
69.	COMPARATIVE STUDY OF WAYS TO ACHIEVE EQUIVALENCE IN SIMULTANEOUS AND WRITTEN TRANSLATION <i>Bayniyazova Hurliman Atabay qizi</i>	367
70.	TEACHING ENGLISH THROUGH GAMES <i>Raimberdieva Mukhlisa</i>	376
71.	HOZIRGI ZAMON PSIXOLOGOYASI VA UNING TURLARI <i>Erkinova Diyora Nuriddin qizi</i>	379
72.	SAYG'OQ SAIGA TATARICA NING BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI VA MUHOFAZA CHORALARI <i>Sagindikova N.S</i>	384
73.	JINOYAT ISHLARINI YURITISHDA RAQAMLI ODOB-AXLOQ QOIDALARINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI <i>Adkhamov Nursulton</i>	386
74.	"MILLIY MADANIY MARKAZLAR TASHKIL ETILISHINING HUQUQIY ASOSLARI" <i>Ergashev Muhammad Yo'ldoshevich</i>	395
75.	INTERACTIVE METHODS OF LEARNING ENGLISH THE IMPORTANCE OF LEARNING ENGLISH <i>Turg'unboyeva Robiya Ravshan qizi</i>	399
76.	"TIMSOHNING KO'Z YOSHLARI" QISSASIDA FOJIAVIYLIK TASVIRI <i>Toshpo'latova Dilchehra</i>	402
77.	ABU JA'FAR IBN JARIR TABARIY TAFSIRINING AHAMIYATI VA AQIDAVIY OYATLARNI SHARHLASHDAGI O'ZIGA XOSLIK <i>Asadullayeva Durdona Shuxratilla qizi</i>	410

78.	PIROLIZ DISTILLYATI VA UNING FRAKSIYALARI ASOSIY XOSSALARI TAHLILI <i>Xamroyev Fazliddin Baxriddinovich</i>	413
79.	IKKINCHI JAHON URUSHIDAN SO'NG YEVROPADA INTEGRATSION JARAYONLARNING BOSHLANISHI VA YAGONA ITTIFOQNING VUJUDGA KELISHI JARAYONLARI <i>Alisher Aloxunov</i> <i>Abdulahobov Faxriddin Dilmurodjon o'g'li</i>	422
80.	OG'IR ATLETIKANING O'ZBEKISTONDA RIVOJLANISHI <i>Eshboyev Vahob O'sarovich</i>	429
81.	SPORT SOG'LIQ GAROVI <i>Ibronov Ravshanbek</i>	432
82.	ISSUES OF TEACHING SPEAKING TO UZBEK LANGUAGE STUDENTS <i>Sayfiyeva Surayyo Azimjonovna</i>	439
83.	KIMYO O'QITISHNING METODLARI <i>Sattarova Nozila Abduqaxorovna</i>	443
84.	ILK ARAB ISLOM SHAHARLARI TARKIBI, BIRINCHI MASJIDLARNING VUJUDGA KELISHI <i>Safarova Shohista Komil qizi</i> <i>Ziyayev Abdumannop Abduraximovich</i>	446
85.	O'ZBEKISTONDA MASJIDLAR JOYLASHUVIDA DEMOGRAFIK VA SOTSIOLOGIK OMILLARNING RO'LI <i>Safarova Shohista Komil qizi</i> <i>Ziyayev Abdumannop Abduraximovich</i>	454
86.	YASHIRIN IQTISODIYOTNING JAMIYATGA TA'SIRI <i>G.Bazarbaeva</i>	459
87.	ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ БИКАРБОНАТА КАЛИЯ НА ОСНОВЕ ДИЭТИЛАМИНГИДРОКАРБОНАТА И ХЛОРИДА КАЛИЯ <i>Абдужабборовва Х</i> <i>Бобокулов А.Н</i> <i>Эркаев А.У</i>	462
88.	PROFILAKTIKA INSPEKTORINING FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI BILAN HAMKORLIKNI AMALGA OSHIRISH TARTIBI <i>Obloqulov Javohir Tolib o'g'li</i>	465
89.	СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ЎРТА ТИББИЙ ХОДИМЛАРИНИНГ ЎРНИ <i>Чепель Евгения Анатолевна</i>	471
90.	XORAZM VOHASI O'TLOQI ALLYUVIAL TUPROQLARI SHAROITIDA KUZGI BUG'DOY NAVLARINING FOTOSINTEZ SOF MAHSULDORLIGIGA MA'DANLI O'G'ITLAR ME'YORLARINING TA'SIRI <i>Babajanova Sanabar Yuldashbayevna</i> <i>Avezova Dilbar Shavkatovna</i> <i>Saparbayeva Mahliyobonu Sul-tonboy qizi</i>	474
91.	O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH <i>Mirzakarimova. M</i> <i>Mo'minov Amirxon Po'latjon o'g'li</i> <i>Nabijonov Sunnatillo Ahmadjon o'g'li</i>	478
92.	KAPUTO VA RIMAN-LIUVILL MA'NOSIDAGI HOSILA VA RIMAN-LIUVILL MA'NOSIDAGI INTEGRALNI O'Z ICHIGA OLUVCHI YUKLANGAN ODDIY DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN IKKI MASALA HAQIDA <i>Omonova Dinora Dilshodjon qizi</i>	483

	<i>Bozorova Madinaxon Murodjon qizi</i>	
93.	IKKINCHI TARTIBLI INTEGRO-DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN IKKI TESKARI MASALALAR HAQIDA <i>Bozorova Madinaxon Murodjon qizi</i> <i>Omonova Dinora Dilshodjon qizi</i>	487
94.	XORAZMIY ASARLARINING INSON HAYOTIDAGI O'RNI <i>Raximov A. K</i> <i>Boltayev Boltaboy Qo'chqarboyevich</i>	490
95.	ERKIN IQTISODIY ZONA: IMTIYOZ VA PREFERENSIYALAR <i>Ro'ziyev Oybek Abdumo'minovich</i> <i>Eshqobilov Sherzod Normamatovich</i>	493
96.	O'ZBEKITONDA MANZARALI, O'RMON VA DORIVOR O'SIMLIKLARNI YETISHTIRISH USULLARI <i>Ergasheva Xonoyim Abduqaxxorovna</i>	497
97.	BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDA FOLKLOR JANRLARINING IFODALANISHI <i>Arobova Shohsanam Akram qizi</i>	505
98.	KUKUN BOG'LOVCHILI ASOSIDAGI MAYDA TOLALI KOMPOZIT YOG'OCH MATERIALLAR TEXNOLOGIYASI <i>Axmedov S.I</i> <i>Batirova M.Z</i> <i>Boltayev J.X</i>	514
99.	ЎЗБЕКИСТОНДА ЖУФТ ТУЁҚЛИ СУТ ЭМИЗУВЧИЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР <i>Сагундиқова Н.С</i>	522
100.	YOSHLARNING KASB TANLASHIDA PSIXOLOGIK VA SOTSIOLOGIK OMILLARNING TA'SIRI <i>Tilovova Qizlarxon</i>	525
101.	RANGSIZ VODORODNING RANG KODLARI VA ULARDAN SANOATDA FOYDALANISH AFZALLIKLARI <i>Normurodov I. O</i> <i>Ravshanova L. D</i>	528
102.	PO'LAT-TEMIRBETONLI YAXLIT ORAYOPMALARNI LOYIHALASH DOLZARB MASALALARI <i>Ubaydulloyev M.N, Ubaydulloyev O , Ubaydulloyeva N</i> <i>Edilov A</i>	532
103.	CAUSES OF FLOOD FLOW AND FLOOD AND ITS DAMAGE FACTORS <i>Yuldoshev Shakhboz Khoshimjon</i> <i>Tashpolatov Asadbek Akmaljon</i>	539
104.	FRANSIYA MUSTAMLAKACHILIK TIZIMI MOHIYATI VA UNING DARZ KETISHI <i>Sh.Erkinova</i>	545
105.	SEYSMOIZOLYASIYA QILINGAN BINOLARNING INERSIYA MASSASI TUFAYLI VUJUDGA KELADIGAN DEFORMATSIYALARINING DINAMIK MODEL <i>Abidov Abdulaziz Abdumarufovich</i> <i>Anvarjonov Ramizbek Otabek o'g'li</i>	552
106.	MUSIQA FANINI O'QITISHDA O'QITUVCHILARNI PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISH <i>Abdullayeva Mavjuda Shavkatovna</i>	556
107.	O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA	560

	MAHORAT DARSLARINING O'RNI <i>Abdreimova Jamila Hasanovna</i>	
108.	KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA SHAXS XUSUSIYATLARINING SHAKLLANISHI <i>Qurbanbekova Qirmizi Eldesovna</i>	563
109.	TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNI FAOLLASHTIRISHDA FAN O'QITUVCHILARINING O'RNI VA RO'LI <i>Tajibayeva Dildora Charshambayevna</i> <i>Turayeva Mavluda Qurbanbayevna</i>	566
110.	ЭГОЦЕНТРИЗМ - ШАХС ЙЎНАЛГАНЛИГИ СИФАТИДА <i>Аметова Мухаддас Сапарбаевна</i>	570
111.	ЗАМОНАВИЙ ШАХС ИЖТИМОЙЛАШУВИНИНГ НАЗАРИЙ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ <i>Хожамуратова Гулзамира Турсымуратовна</i> <i>Хожамуратова Гулжамила Калбаевна</i>	573
112.	INFORMATIKA DARSLARIDA O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARALARI <i>Sarsenbaeva Nazlimxan Matekeevna</i> <i>Otepova Gulxatisha Sarsenbay qizi</i>	576
113.	BARQAROR IQTISODIY O'SISH SHAROITIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH <i>Matyoqubova Muhayyo</i>	579
114.	MORFOLINING ALKIL GALOGENIDLAR ISHTROKIDA TO'RTLAMCHI TUZLARI SINTEZI <i>Abdiraximov Aliqul Xoliyorovich</i>	582
115.	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI FANIGA OID BILIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Yusupova Munis Shuhratovna</i>	587
116.	TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA TIBBIY KIMYO FANINI O'QITISH <i>Alimov Azamat Xasanovich</i>	593
117.	TALABA VA O'QITUVCHILARINING HISOBLASHDAGI XATOLARINI KAMAYTIRISH UCHUN MAPLE DASTURINI SAMARALI QO'LLASH <i>Haydarov Ibrohimjon Usmonalievich</i> <i>Sobirjonov Behzod Qahramon o'gli</i> <i>Sobirjonova Mohinur Qahramon qizi</i>	598
118.	KASB TANLASHDA PSIXOLOG SHAXSINING AHAMIYATI VA UNING FAOLIYATI <i>Uzakbaeva Gulzar Bayrambaevna ,Ajiniyazova Zernegul Shaniyazovna</i>	601
119.	PREPOSITIONS AND CONJUNCTIONS IN OLD ENGLISH <i>O'rinboyeva Mohira ,Galiakberova Albina</i>	604
120.	JISMONIY TARBIYA DASLARIDA HARAKATLI O'YINLAR <i>Jonizoqov Doniyor Nazarovich</i>	607
121.	SOYA NAVLARINING AYRIM FIZIOLOGIK KO'RSATKICHLARIGA BAKTERIAL O'G'ITLARNING TASIRI <i>Kuvondikov O. M ,Quldashov B.X</i>	610
122.	SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA MASALALARI <i>Ahmedov Akmaljon Yusupovich</i> <i>Sherqo'ziyeva Zarnigor Farhodjon qizi</i>	615
123.	DIFFERENSIAL TENGLAMA YORDAMIDA O'ZBEKISTONDA AHOLI SONINING	620

	O'SISHINI MODELLASHTIRISH <i>Ismoilov M.X, Aminova F.D</i>	
124.	AVTOMAGISTRAL YO'LDA HARAKATLANAYOTGAN AVTOMOBILLARNING HARAKATI DAVOMIDA SHAKILLANGAN SHAMOL OQIMIDAN ELEKTR ENERGIYASI OLIH <i>G'.B. Mustofoyev ,D.I.Komilov</i>	625
125.	PECULIARITIES OF THE SYLLABLE FORMATION AND SYLLABLE DEVISION IN ENGLISH <i>G'aniboyeva Guljahon, Sotvoldiyeva Muyassar</i>	629
126.	SHAXSNING KAMOL TOPISHIDA TA'LIM VA TARBIYANING O'RNI <i>Tojiboyeva Muqaddaxon Raxmatjon qizi</i>	632
127.	DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH <i>Musoeva A.B ,Xudoyberdiyev Ilxom Aliqulovich</i>	635
128.	USING OF ADVANCED TECHNOLOGY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING <i>Musoeva Aziza Botirovna ,Rustamov Ulug'bek</i>	638
129.	ПРОЕКТИРОВАНИЕ ГЕОДЕЗИЧЕСКОЙ СЕТИ СГУЩЕНИЯ В ОКРЕСТНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОБЪЕКТОВ <i>Ниязов В.Р, Рахимов У.А ,Хайруллаева М</i>	642
130.	РАСЧЕТ ОСВЕЩЕНИЯ И ВЕНТИЛЯЦИИ ДЛЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ АУДИТОРИИ <i>Бахриддинов Нуриддин Садриддинович, Мамадалиев Адхамжон Тухтамурзаевич</i>	650
131.	МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ КОГНИТИВ ЎЙИН СОҲАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ <i>Бахрамова Ойсулув Нуруллаевна</i>	660
132.	ATMOSFERA HAVOSI IFLOSLANISHINI AHOLI SALOMATLIGIGA TA'SIRINI GIGIYENIK BAHOLASH (FARG'ONA SHAHAR MISOLIDA) <i>Boqijonov Farrux azizjon o'g'li</i>	663
133.	BUZRUK ROST VA NAVO MAQOMLARINING DOIRA USULLARI HAMDA IJROCHILIK IJROCHILIK MASALALARI <i>Hakimov Ziyedullo zokirovich</i>	669
134.	DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH <i>Musoeva A.B ,Xudoyberdiyev Ilxom Aliqulovich</i>	676
135.	O'ZBEK ADABIYOTIDA ILMIY-FANTASTIKA JANRINING O'ZIGA XOSLIGI <i>Tohirova Umida Akramovna</i>	679
136.	ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТЛАРИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТАРТИБИ <i>Ғанижонов Шохжаҳон Зафаржон ўғли</i>	684
137.	КАРАНТИНГА ОИД ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЧЕТ ЭЛ ИЛФОР ТАЖРИБАЛАРИ <i>Аъзамхўджайев Акромхўджа Азизхўжайевич</i>	694
138.	BASIC METHODOLOGIES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING <i>Norinboyeva Durdonaxon Janobiddin qizi</i>	704
139.	REKLAMA PSIXOLOGIYASI VA UNING BUGUNGI KUNDA BIZNES SOHASIDAGI AFZALLIKLARI <i>Qalandarova Shoira Ibragimovna .Karimova Aziza Uktambov qizi</i>	708
140.	KICHIK YOSHIDAGI BOLALARNING XOTIRASINI RIVOJLANTIRISH <i>Masharipova Nilufar Bazarbaevna . Karimova Shoira Davlatmuratovna Ruzimova Tamara Yuldashevna</i>	710
141.	BOSHLANGICH SINIF O'QUVCHILARI BILAN PSIXOLOGIK ISHLASH YO'LLARI	713

	<i>Madaminova Madina Abdurasulovna, Xodjayeva Gulyor Axmedova Matyoqubova Zuhra Yoldosh qizi</i>	
142.	SUVNING ENG MUHIM OMILLARIDAN BIRI UNING SIFATIDIR <i>Xoliqova Matluba Tursunali qizi</i>	717
143.	ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ДОПРОСЕ <i>Ахмедова Гузалхон. Абутаева Сапаркуль Базарбайкызы</i>	720
144.	SOMONIYLAR DAVRIDA XALQARO SAVDO-SOTIQ MUNOSABATLARI <i>Bo`ronova Farida Ikrom qizi . Jumayeva N A</i>	724
145.	O'QUVCHILAR DALARDA INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASINING LINGVISTIK ASOSLARI <i>Mardikulova Oujamol Rabbinovna</i>	728
146.	ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ЖИНОЯТГА ОИД МУРОЖААТЛАРИНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ <i>Юлбарсов Диёрбек Дониёрбек ўғли</i>	733
147.	ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ, ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА АҲОЛИНИНГ ИШТИРОКИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ИЛҒОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ <i>Зухриддинов Бахтиёржон Баҳодиржон ўғли</i>	737
148.	ЖАЗОНИ ИЖРО ЭТИШ МУАССАСАЛАРИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ БУГУНГИ ВА АВВАЛГИ ХОЛАТИ: ТАҲЛИЛИЙ НАТИЖАЛАР <i>Айибжанов Сардорбек Сардорбек ўғли</i>	747
149.	КАРАНТИНГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЧЕТ ЭЛ ИЛҒОР ТАЖРИБАЛАРИ <i>Деканбоев Аббос Ботир ўғли Ўринов Камрон Шербобо ўғли</i>	756
150.	АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ЖИНОЯТЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИШ ВА БАРВАҚТ ОЛДИНИ ОЛИШ <i>Холиқов Зиёбек Муҳаммадилёс ўғли</i>	766
151.	ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ, ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА АҲОЛИНИНГ ИШТИРОКИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ИЛҒОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ ТАҲЛИЛИ <i>Амангелдиев Айдос Гулмурот ўғли</i>	769
152.	ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ БИЛАН ТАШКИЛ ЭТИШ ФАОЛИЯТИДА ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ ВАЗИФА ВА ВАКОЛАТЛАРИ <i>Амангелдиев Айдос Гулмурот ўғли</i>	779
153.	VERULNING PRAGMATIK VA GAP QURILISHIDAHIDAGI ANAMIYATI <i>Zarginiso Sidmuradova Iskandarovna Toirova Guli Ibragimovna</i>	787

ONA VA BOLA SALOMATLIGINI MUHOFAZASIDA TIBBIYOT XODIMINING
ROLI

Ботирова Мавжуда Кахаровна

АДТИ, Ижтимоий гигиена ва ССБ кафедраси катта уқитувчиси

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ona va bola salomatligini muhofazasida tibbiyot xodimining roli, Har bir homilador ayolni tug'uruqgacha ikki marotaba patronaj olib borish, O'zbekiston Respublikasida onalik va bolalikni muhofaza qilish tizimida davolash va profilaktik yordam ko'rsatish haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit So'zlar: *ijtimoiy-tibbiy, akusherlik-ginekologiya, pediatriya, davolash-profilaktika, Zardushtiylik.*

Abstract: *This article provides information about the role of a medical worker in protecting the health of a mother and child, carrying out patronage of every pregnant woman twice before giving birth, providing treatment and preventive care in the maternal and child protection system in the Republic of Uzbekistan.*

Key Words: *social-medical, obstetrics-gynecology, pediatrics, treatment-prophylaxis, Zoroastrianism.*

Аннотация: *В данной статье представлена информация о роли медицинского работника в охране здоровья матери и ребенка, осуществлении патронажа каждой беременной двукратно перед родами, оказании лечебно-профилактической помощи в системе охраны материнства и детства в республике. Узбекистана.*

Ключевые Слова: *социально-медицинский, акушерство-гинекология, педиатрия, лечение-профилактика, зороастризм.*

KIRISH

Onalar va bolalar salomatligini saqlash va mustahkamlash, sog'lom, jismonan va aqlan barkamol bolalarni tarbiyalashga qaratilgan davlat va ijtimoiy-tibbiy tadbirlar tizimi. O'zbekiston Respublikasida bu tizim ayollar, homiladorlar va emizikli onalar mehnatini muhofaza qilish qonunchiligi, onalar va bolalarni ijtimoiy-huquqiy himoya qilish, shuningdek, akusherlik-ginekologiya va pediatriya yordamini ko'rsatadigan maxsus davolash-profilaktika muassasalari tarmoklarini yaratishga asoslangan. Mamlakat mustaqillikka erishganidan so'ng Oila va boshqalarga qaratilgan keng qamrovli chora-tadbirlar ko'zda tutilgan dasturlar ishlab chiqilgan. 1998-yildan Toshkentda "Oila" ilmiy-amaliy markazi faoliyat ko'rsata boshladi; bu markazda O'zbekistonda oilani shakllantirish va demografik rivojlantirishga oid muammolar yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlari olib boriladi. Davlat tomonidan yosh bolali onalar ish soatlari cheklanadi, ularga to'liqsiz ish kuni, to'liqsiz ish haftasi, shuningdek, zaruriyatdan kelib chiqib o'zlariga qulay soatlarda yoki uyda ishlash imkoniyatlari beriladi. Har bir ona va bola sog'lig'ini kuzatish, ularga malakali tibbiy yordam

ko'rsatish ham davlat zimmasida bo'ladi. Sog'lom avlodni tarbiyalash maqsadida davlat organlari, tashkilotlari va muassasalari tomonidan maktabgacha ta'lim, maktab, internat maktab, bolalarni sog'lomlashtirish komplekslari kabi xilma-xil tarmokdar rivojlantirilmoqda.

ADABIYOTLAR VA METADOLOGIYA

Onalik va bolalikni muhofaza qilish, ayollar mehnatini muhofaza qilish, sut oshxonalarining tashkil etilishi, homilador ayollar va tuqqan ayollarga mehnat ta'tillari berish, ayollar va bolalarga xizm atqiluvchi muassasalar tarmog'ining kengayishi shular jumlasidandir.

O'rta Osiyo tibbiyotining rivojlanishida katta turtki bo'lgan va milliy qadriyatlarimizning ko'p qirralarini o'zida mujassamlashtirgan eng muhim yozma yodgorlik «Avesto» hisoblanadi. Zardushtiylik dinining muqaddas kitoblaridan sanalgan «Avesto» bundan uch ming yil avval Xorazmda yaratilgan. Ma'lumki, xalqimiz qadimdan serfarzandlikni yoqtiradigan, «o'nta bo'lsa o'rni boshqa» qabilida iloji boricha naslni ko'paytirishga intiladigan xalq hisoblanadi. «Avesto»da ham xalqimizning ana shu olijanob fazilati tangri Yazdon tom onidan olqishlangan. Zardusht Axura M azdadan: «Serfarzand xonadonga nim a berasan?» deb so'ralganda, u: «Bunday odamlarni o'z himoyamga olaman, hayotini farovon, rizqini mo'l qilam an», deb javob beradi. Ushbu din taqidasi ko'ra, katta oilalar jamoat himoyasida saqlangan, bir yo'la 2 - 3 tadan farzand ko'rgan oilalar tuya bilan mukofotlangan, ularga doimiy nafaqa belgilangan. Yer yuzida inson zurriyotining ko'payishiga qarshi chiqib, qasddan turmush qurmay yurgan qiz qopga solinib, 25 darra bilan kaltaklangan, uylanmasdan yurgan erkak doimiy temir kamar bog'lab yurishga majbur qilingan. Umuman, serfarzand oilalar jamoada katta obro'ga, alohida imtiyozlarga ega bo'lishgan.

NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasida onalik va bolalikni muhofaza qilish tizimida davolash va profilaktik yordam ko'rsatish ishlari quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

I. Homiladorlikdan oldin xotin-qizlarga tibbiy yordam ko'rsatish va ularni onalikka tayyorlash.

II. Homilani antenatal (tug'uruqdan oldin) muhofaza qilish tadbirlarini olib borish.

III. Homilani intranatal muhofaza qilishni amalga oshirish (tug'ish jarayonini to'g'ri tashkil qilish hisobiga).

IV. C haqaloqlar sog'lig'ini muhofaza qilish.

V. Maktabgacha yoshdagi bolalar salomatligini saqlash.

VI. Maktab yoshidagi bolalar va o'smirlarning salomatligini muhofaza qilish. Bu vazifalarni amalga oshirishda barcha bo'g'in mutaxassislari, ya'ni akusher-ginekolog shifokorlar, akusherka (doya)lar, feldsherlar, terapevt va pediatrlar hamda maorif tizimi xodimlarining hamkorligi talab etiladi.

Tegara ham shirasi shu tegaraga biriktirilgan pediatrining asosiy yordam hisi bo'lib, u «shifokoming ko'z-qulog'i» hisoblanadi. Chunki u o'z tegarasida sog'lom bolalarni o'stirishda shifokorning eng yaqin maslahatchisi va hamkori, buyurilgan vazifalarni sidqidildan bajaruvchi shaxsdir.

Tegara hamshirasining ishi bir necha asosiy bo'limlardan iborat:

Tegara hamshirasining profilaktik ishlari - hamshira ishlarining eng asosiysi hisoblanadi, chunki kelajak tibbiyoti profilaktik tibbiyotdir. Bu maqsadlarni amalga oshirish uchun hamshira quyidagi vazifalarni amalga oshirishi lozim:

Har bir homilador ayolni tug'uruqgacha ikki marotaba patronaj (tegaradagi aholi uylariga borishidan o'tkazadi.

Birinchi patronaj — bo'lg'usi onaga qaratilgan bo'lib , ayollar masla hatx onalaridan homilador ayol haqida xabar kelgan kunlarda amalga oshiriladi. U ning maqsadi hom ilador ayol haqida, uning salomatligi, oilaviy ahvoli, oldingi homiladorliklarining qanday kechganligi haqida, bolalarining hozirgi ahvoli haqida ma'lu mot olishdan iborat.

Ikkinchi patronaj — bola tugilishiga kamida 10-15 kun qolganda amalga oshiriladi va asosiy e'tibor tug'iladigan bolaga qaratilgan bo'ladi. Chaqaloq tuxum xonadan chiqqanidan keyin zarur bo'ladigan oqliklar, parvarish anjomlari, gigiyenik moslamalar, bolaga ajratilgan xona, bola uchun tayyorlangan 12 joy va bola parvarishida qatnashadigan kishilar haqida aniq m a'lumotlar yig'iladi va kerakli maslahatlar beriladi. Zaruratga qarab (homilador ayolda turli xil tug'uruqni og'irlashtiruvchi holatlar va kasalliklar bo'lganda) uchinchi patronaj chaqaloq tug'ilishiga 3 - 4 kun qolganda o'tkaziladi. Agar sharoit imkon bersa bunday ayollar tug'uruqqa tayyorlash bo'limlariga joylashtiriladi va tug'ilish vaqti kelganda tug'uruq zaliga o'tkaziladi.

Bolalarga yordam ko'rsatishdagi yana bir muammo — bu bemor bolani tekshirish jarayonida uning sog'lig'idagi o'zgarishlardir. Shifokorlar yosh bolalarni tekshirishda ancha qiyinchiliklarga duch keladilar, chunki 3—4 yoshgacha bo'lgan bolalar o'z shikoyatlarini tushuntirib bera olmaydilar, og'riyotgan joyini ko'rsata olmaydilar, yana bir qiyinchilik tomoni, ular tana harorati ko'tarilganda ham o'ynab yuraveradilar

XULOSA

Ayollar va bolalar salomatligini saqlash va mustahkamlash , shifokorlik xizmatini yanada yuqori saviyaga ko'tarish, sog'lom avlodni kamol toptirish O'zbekiston Respublikasi olib borayotgan izchil siyosatning bosh maqsadi hisoblanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. А.В.М азурин, И.М .Воронков. П ропедевтика детских болезней. М осква. 1985.
2. Л .А.И саев. Н аука о детски х б ол езн ей . М осква. 1986.

3. А.М.Запруднов, К.И.Григорьев. Наука о детских болезнях. Москва. 1997.
4. J.Eshqobulov, A.Mahmudov. Болалар касалликлари фани. Абу АН ибн Сино номидagi tibbiyot nashriyoti. Toshkent. 1993.
5. К.А.Святкина, Е.В.Белогорская, Н.П.Кудрявцев. Болалар касалликлари фани. Абу Али ибн Сино номидagi tibbiyot nashriyoti. Toshkent. 1990.

**ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ТАЛАБАЛАР ИЖОДКОРЛИГИНИ
ОШИРИШДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИНГ ЎРНИ**

**Қ.Б.Умаров
А.Р.Турғунов
С.Қ.Мадумарова**

Наманган муҳандислик-қурилиш институти, Ўзбекистон

Аннотация: *Ушбу ишда физикани ўқитишда фанлараро интеграция асосида талабалар ижодкорлигини ошириш омиллари келтирилган. Интеграциялаш фанларни ўқитишнинг янгича ёндашуви бўлиб, бунда дарсда турли фанларнинг ўқув материалларини бир-бирини тўлдириши ҳисобига вақтни тежаш имкониятини беради. Таълим жараёнида фанлараро интеграциядан фойдаланиш натижасида талабаларни мустақил ижодий ишлашга ва ижодкорликка йўналтирилишига эришилади.*

Калит сўзлар: *Таълим жараёни, талабалар ижодкорлиги, ижодий фаолият жараёнлари, фанлараро интеграция, мутахассислик фанлари, касбий йўналганлик.*

**РОЛЬ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ПОВЫШЕНИИ
ТВОРЧЕСТВА СТУДЕНТОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ**

**К.Б.Умаров
А.Р.Турғунов
С.К.Мадумарова**

Наманганский инженерно-строительный институт, Узбекистан

Аннотация: *В данной работе представлены факторы повышения креативности учащихся на основе межпредметной интеграции в обучении физике. Интеграция – это новый подход к преподаванию предметов, который дает возможность сэкономить время за счет того, что учебные материалы разных предметов дополняют друг друга на уроке. В результате использования междисциплинарной интеграции в образовательном процессе можно ориентировать студентов на самостоятельную творческую работу и творчество.*

Ключевые слова: *Учебный процесс, студенческое творчество, процессы творческой деятельности, междисциплинарная интеграция, предметы специальности, профессиональная направленность.*

Ҳозирги кунда республикамиз олий таълим муассасалари олдида таълим сифатини оширишда хорижий тажрибалардан фойдаланиш, таълим жараёнига

инновацион технологияларни жалб этиш, ўқитувчиларнинг таълим бериш услубини ва талабаларнинг таълимга бўлган муносабатларини тубдан ўзгартириш вазифалари турибди. Буни амалга оширишда ҳар бир раҳбар ва педагогларнинг бугунги кундаги асосий вазифаси бўлмоғи керак.

Физика – табиат ва унинг тузилиши, ундаги жараёнлар, ўзгаришлар ва ҳодисаларни ўргатувчи фан. Атрофимиз ва ҳар қадамимиз физик ҳодисаларга бой, яъни биз кўраётган автомобиллар, машина ва двигателлар, ҳаракатланувчи эскалаторлар, баланд бино ва кўприклар ҳамда бошқалар барчаси физик қонуниятларни амалий қўлланилиши ҳисобланади. Физиканинг ҳар бир бўлим ва бобини ўқитиш давомида кундалик ҳаётимизнинг ҳар бир жабҳасидаги юз бераётган физик жараёнлар, ҳодисалар ва ўзгаришларга боғлаган ҳолда олиб борилиши билан талабаларда фанга бўлган муносабати ва қизиқиши ўзгаради.

Мутахассислик фанларининг замонавий асосларини ўрганиш назарий ва амалий жиҳатдан аниқ ва табиий фанлар билан узвий боғлиқдир. Таълим жараёнида мутахассислик фанларига тегишли бўлган маълумотларни тақдим этишда физикавий жараёнларнинг рўй бериш сабаблари ҳамда босқичлари кетма-кетлигини тушунтиришда табиий ва аниқ фанлар фундаментал ва амалий қонуниятларидан фойдаланишга тўғри келади.

Таълим жараёнида фанлараро интеграцияни амалга оширишда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

- касбий йўналганлик;
- таълимнинг узвийлиги;
- фанлараро алоқадорлик;
- талабаларнинг ўрганилаётган ўқув фанига қизиқиши;
- касбий таълим.

Интеграциялаш фанларни ўқитишнинг янгича ёндашувидир. Бундай дарслар турли фанларнинг ўқув материалларини бир-бирини тўлдириши ҳисобига вақтни тежаш имкониятини беради. Интеграциянинг асосий усуллари қуйидагилардан иборат:

1. Дарслар бошқа фанлардаги мавзуларга боғлаб ўтказилади.
2. Дарслар ижодий лаборатория ишлари кўринишида олиб борилади.
3. Дарслар электрон ахборот таълим ресурслари билан тўлдирилади.

Таълим жараёнида фанлараро интеграциядан фойдаланиш натижасида қуйидагиларга эришилади:

- талабаларнинг фанларга бўлган қизиқиши ортади;
- талабалар оламнинг моддий бирлигини, табиатдаги уйғунликларни, жамиятдаги муаммоларини таҳлил қилиши ва уларни ҳал этиш йўллари осон англашга эришадилар;

- муаммоли вазиятларнинг кўплиги талабанинг фикрлаш қобилиятини фаоллаштиради;

- фанларнинг узвий боғланишидан фанлараро узлуксиз боғланишга ўтиш билим олишни осонлаштиради ва талабаларга бир объектда қўлланиладиган усулларни иккинчи объектга қўллаш имкониятини яратади;

- талабаларнинг бошқа фанлардан олган билимларини солиштириш ва умумлаштириш кўникмаларига эга бўлишларига имкон яратилади;

- талабаларнинг ўз устида мустақил ишлашларига ва ижодий кўникмаларини ривожлантиришга шароит яратилади;

- талабалар ижодини такомиллаштиришга ёрдамлашади, уларга ўзлаштирган билимларни ҳаётий шароитларда қўллаш имконини беради;

- талабаларнинг ўқиш билиш фаолиятини фаоллаштиришга ёрдам беради, зўриқиш ва чарчоқдан ҳоли бўлишга кўмаклашади;

- талабаларнинг билимларини чуқурлаштиришга эришилади ва дарснинг ахборот ҳажминини ҳамда таълим сифати ошишига эришилади.

Мутухассислик фанларига тегишли бўлган маълумотларни аниқ ва табиий фанлар интеграциясидан фойдаланиб, талабаларга кундалик ҳаётдаги ва ишлаб чиқаришдаги техник ва технологик жараёнлардаги ўзини ечимини кутаётган муаммолар ва уларни ечиш йўллари ва вазифа сифатида бериб бориш билан уларни мустақил ижодий ишлашга ва ижодкорликка йўналтирилган бўлади.

Ўқитувчи вазифа сифатида техник қурилмаларининг тузилиш схемасини ўрганиш, улардаги физик жараёнларни ва қонунларни ифодалаш, уларнинг иш самарадорлигини ошириш йўллари ва топшириқларини бериши мумкин. Ўқитувчи вазифаси орқали талабаларда қизиқиш, билиш ва техник қурилмаларни ўрганишга бўлган ҳоҳиши уйғотилади. Талабаларнинг техник қурилмаларининг тузилиш схемасини, макетини ва кўргазмали қурилмаларни тайёрлаши билан тарбиявий аҳамиятга эга бўлган вазифалар ҳам ечилади, яъни билишга бўлган қизиқиш ривожланади, янгиликка интилувчанлиги, изланувчанлиги ортади ва қийинчиликларни енгишни ўрганади ҳамда ўзига ишончилиги ортади.

Ўқитувчи талабаларнинг ижодкорлигини ошириш мақсадида мустақил ишларини танлашда қуйидагиларга эътиборни қаратиши лозим:

- талабанинг имкониятларига (қизиқиши, билим салоҳияти ва қобилияти);

- танланган мавзуларнинг соддалиги ва долзарблигига;

- танланган мавзулар бўйича материаллар ва манбаларнинг (адабиётлар ва интернет материаллари) мавжудлигига;

- танланган мавзулар бўйича тайёрланадиган макет ва кўргазмали зарурлигига;

- танланган мавзунинг натижадорлигига (яқунланиши мумкинлиги).

Ўқитувчи талабаларнинг ижодий фаолият жараёнларни ташкил этиш учун қуйидаги босқичларни амалга ошириши лозим:

- талабалар билан якка тартибда суҳбатлар ташкил этиши;

- талабалардан тест ва анкета сўровларини ўтказиш;

- мавзулар тақсимоти ва улар устида ишлаш;
- жадвал асосида маслаҳатлар ташкил этиш;
- бажарилган ишлар бўйича гуруҳ талабалари олдида тақдимотини ташкил этиш;
- танловлар ташкил этиш.

Талабалар ижодий фаолиятини қуйидаги учта ижодий босқичда амалга ошириши мумкин: мавзу бўйича фикрни уйғотиш ва уни асослаш, масалани ечими бўйича ишлов бериш ва амалий бажариш ҳамда масалани ижодий ҳал этиш ва хулосалар чиқариш. Ҳар бир босқич натижадорликка йўналтирилган бўлиши лозим: биринчи босқичда асосланган ва қабул қилинган фикрлар бўлиши; иккинчи босқичда конструктив ва ижодий ёндашув; учинчи босқичда масала ечимини таҳлил қилиш, тўлдириш ва баҳолаш.

Талабаларнинг ижодий фаолиятини амалга ошириши билан қуйидаги натижаларга эришиши мумкин:

1) физика фанининг эришган ютуқлари ва унинг тарихига бўлган ҳурмати ортиши ва ғурурланишига, замонавий физика фани ва физик технологиялари ютуқларидан танлаган касбий фаолиятида фойдалана олишлигига, зарурий манбалардан фойдаланган ҳолда ўзи учун физик билимларни мустақил топа олишига ва ўзининг билиш фаолиятини бошқара олишга;

2) асосий интеллектуал операцияларни бажара олишлигига, яъни физик объектларни ҳар томонлама ўрганишда масалани қўя олиш, гипотезани ифодалаш, таҳлил ва синтез қилиш, солиштириш, умумлаштириш, изланишга боғлиқ сабабларини кўрсата билиш ва қидириш ҳамда хулосалар чиқариш;

3) замонавий илмий соҳада физикани ўрни ва ролини тасаввур эта олишга, амалий масалаларни ечишда инсоннинг фикрлаш доирасини ўстиришда физикани ролини ифодалай олишга, илмий билишнинг асосий услубларини эгалашга ва келгусида эгаллайдиган касбининг мазмун ва моҳиятини тушунишга.

Талабаларнинг ижодий фаолиятини ривожлантириш билан келажакдаги фаолияти давомида техника ва технологик жараёнларда ишлатилмаган заҳираларни қидиришга ва уларни янгилашга бўлган иштиёқи ортади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

[1]Файзуллаева Д.М., Ганиева М.А., Неъматов И. Назарий ва амалий ўқув машғулотларда ўқитиш технологиялари тўплами. Методик қўлланма. Ўрта махсус, касб-хунар таълимида инновацион таълим технологиялари сериясидан – Т.: ТДИУ, 2013. – 137 б.

[2]Авлиёкулов Н.Х. Педагогик технологиялар. Т.2009.

- [3] Абдуллаева Х.А. Машғулотларда фаол таълим усулларидан фойдаланиш. Фарғона, 2008.
- [4] УҚ Бекваевич, ОУ Отамирзаев, ДН Зокирова, Telematique, Vol 21, No 1, 7026-7032, 2022
- [5] KF Kahramanovna, NShInamjanovich, UK Bekbaevich, International Journal of Advanced Research in IT and Engineering, 11, 5, 1-5, 2022
- [6] ZD NE'MATILLAYEVNA, UQ BEKBAEVICH, International Journal For Innovative Engineering and Management Research, 9, 12, 339-342, 2020.
- [7] QB Umarov, SHI Nabiev, Scientific and Technical Journal of Namangan Institute..., Vol2 Iss7, 34-37, 2020
- [8] QB Umarov, NQ Usmanova, Scientific and Technical Journal of Namangan Institute..., Vol 1, Iss 11, 245-248, 2019.
- [9] Boydedayev, S. R., M. M. Umaraliyev, and A. R. Turgunov. "APPLICATION OF THE VENN DIAGRAM METHOD IN THE LABORATORY LESSON" DETERMINATION OF YOUNG'S MODULUS OF DIFFERENT METALS BY BENDING METHOD". Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.9 (2022): 377-381.
- [10] Rahimjonovich, Boydedayev Sobirjon, Umaraliyev Maksud Mahmudovich, and Turgunov Adham Rakhmatillayevich. "EXPERIMENTAL OBSERVATION OF MECHANICAL ENERGY CONVERSION INTO HEAT ENERGY." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.11 (2022): 101-106.
- [11] Rahimjonovich, Boydedayev Sobirjon, Umaraliyev Maksud Mahmudovich, and Turgunov Adham Rakhmatillayevich. "Experimental Determination of the Force in the Magnetic Field of an Air Coil." The Peerian Journal 12 (2022): 27-30.
- [12] Rakhmatillayevich, Turgunov Adham, Boydedayev Sobirjon Rahimjonovich, and Umaraliyev Maksud Mahmudovich. "OBSERVATION OF THE GENERATION OF AN ELECTRIC PULSE DUE TO A CHANGE IN THE MAGNETIC FLUX IN A CLOSED CIRCUIT AT THE CASSY Lab2 DEVICE." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.11 (2022): 337-341.
- [13] Mamadjanov, Ahrorjon Ibragimovich, and Adhamjon Rakhmatillaevich Turgunov. "LIFE TIME KERR-NUT BLACK HOLE." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.8 (2019): 39-44.
- [14] Rahimjonovich, Boydedayev Sobirjon, and Umaraliyev Maksud Mahmudovich. "STUDY OF FERROMAGNETIC HYSTERIZES CURVES IN CASSY LAB." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.9 (2022): 520-525.
- [15] Rahimjonovich, Boydedayev Sobirjon, Umaraliyev Maksud Mahmudovich, and Turgunov Adham Rakhmatillayevich. "TO THE MAGNETO-OPTICAL ANISOTROPY OF THE Mg CRYSTAL THE EFFECT OF CHANGING THE MAGNETIC STRUCTURE OF FeBO3." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.9 (2022): 175-180.
- [16] Rahimjonovich, Boydedayev Sobirjon, Umaraliyev Maksud Mahmudovich, and Turgunov Adham Rakhmatillayevich. "TO THE MAGNETO-OPTICAL ANISOTROPY

OF THE Mg CRYSTAL THE EFFECT OF CHANGING THE MAGNETIC STRUCTURE OF FeBO₃." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.9 (2022): 175-180.

[17] Rahimjonovich, Boydedayev Sobirjon, Umaraliyev Maksud Mahmudovich, and Turgunov Adham Rakhmatillayevich. "TO STUDY THE DEPENDENCE OF THE INTENSITY OF" ABSOLUTE BLACK MATTER" RADIATION ON TEMPERATURE AND DISTANCE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 9.12 (2021): 671-675.

[18] Mamadjanov, A. I., A. R. Turg'unov, and M. M. Umaraliyev. "Investigate The Dependence Of The Light Refractive Index Of An Ideal Gas On Its Pressure Using Interferometers." INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH ISSN: 2320-5407.

[19] Mamadjanov, Akhror Ibragimovich, and Adhamjon Raxmatillayevich Turg'unov. "Measurement of Small Deformations with a Mach-Zehnder Interferometer." 2632-9417.

[20] Umaraliyev, Maksud, and Adham Turgunov. "MEASURING OF THERMAL CONDUCTIVITY COEFFICIENT IN SOIL SAMPLES." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 3.5 (2022): 34-39.

[21] Rakhmatillayevich, Turgunov Adham, Mislidinov Baxtiyor Zaynidinovich, and Rakhmonov Shokhrukh Shukurjon O'g'li. "DETERMINATION OF SOUND VELOCITY IN DIFFERENT GASES USING INNOVATIVE DEVICES." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.12 (2022): 88-94.

[22] Rahimjonovich, Boydedayev Sobirjon, Umaraliyev Maksud Mahmudovich, and Turgunov Adham Rakhmatillayevich. "Determination of Wood Module of Different Metals Bending." American Journal of Social and Humanitarian Research 2.10 (2021): 184-187.

YOSHLAR NUTQIDA JARGONLARNING QO'LLANISHI

Abduvohidov Behruz

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti

2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Ergasheva Dilrabo

Annotatsiya: *Ushbu maqola jargonlarning asossiy quyi tizimlaridan biri sifatida yoshlar jargoniga bag'ishlangan. Bu maqola qisqacha bo'lsaham yoshlar nutqida ko'proq ishlatiladigan so'zlar va ularning izohini qo'llanilgan gaplar orqali ochib berishga urundik. Jargonlarni boyishi ko'proq yoshlar nutqida chetdan kirib kelgan so'zlarni o'zlarining tillariga moslashtirib jamiyatda qo'llashida.*

Kalit so'zlar: *Jargonlar, jargonlarni o'rganish, jargonlarni boyishi, quloq, gavrik.*

Nutq jarayonida jargonlardan foydalanish zamonaviy tilni rivojlanishining o'zigaxos jihatlaridan biridir. Jargonlarga oid so'zlar zamonaviy badiiy adabiyotda, so'zlashuv nutqida, ayniqsa, yoshlar nutqida faol boladi. Tabiiyki jargon o'zi nima? - degan savol paydo bo'ladi. Jargon - bu adabiy tilning faqat ma'lum bir guruhdagi so'zlashuvchi odamlarga tushunarli shaklda takrorlanishi. Bu ob'ektlar, harakatlar va ta'riflarning klassik ta'riflari uchun normativ bo'lmagan, tan olinmagan sinonimlardir. [3;245-247 b] Jamiyatning har bir ijtimoiy bo'linmasining jarangli so'zlari jargon deb ataladigan, tushunilmaganlar tushuna olmaydigan muloqot tilini tashkil qiladi. Bu muloqot tilidan harbiylar, o'qituvchilar, shifokorlar, jurnalistlar va yoshlar nutqida ko'p foydalaniladi. Hozir biz yoshlar nutqida foydalaniladigan jargonlarni misollar yordamida ko'rib chiqsak. [2;400 b] Ushbu lug'atlar orasida alohida guruh mavjud yoshlar jargon lug'atlaridir. Shunday qilib, XX asr oxirida, bir nechta nisbatan kichik lug'atlar nashr etilgan: "Yoshlik jargoni lug'ati" M.A. Gracheva, A.I. Gurova (1989), Yoshlar jargonining lug'ati. So'zlar. Ifodalar. Rok yulduzlarining taxalluslari. O'qituvchilarning taxalluslari, tahrirlangan I.A. Sternina (1992) va boshqalar. Nashir etilganlar orasida eng to'liqligi T.G.ning lug'atidir. Muqaddimada muallif shunday yozadi: "Ushbu lug'at avvalroq 70-90-yillardagi yoshlar jargonini (jargonini) tasvirlash uchun paydo bo'lgan kichik leksikografik tajribalardan farqli o'laroq, yoshlar leksikasini to'liq, tizimli tavsiflashga qaratilgan. Bu sobiq kalcha tizimining jarangidir, unga yaqinroq "mafkuraviy" yoshlar guruhlari va torroq ixtisoslashgan uyushmalar - to'sarlar, velosipedchilar, bodibilderlar, metall ishchilar va boshqalar. Yangi materiallar so'nggi yoshlarning savdo, biznesga qiziqish ortib borayotganini aks ettiradi; Kompyuter o'yinlari, shov-shuvli musiqa. An'anaga ko'ra, lug'atda maktab, talaba va armiya jargonlari keng tarqalgan. [3;54 b]

Yoshlar orasida ishlatiladigan jargon so'zlar:

gavrik - zerikarli odam;

Hayot zinapoyaga o'xshaydi, qadamma qadam ko'tarilib borasan. Unda ba'zan gavrik odamlar ba'zan sho'x odamlarga duch kelasan. ("sharq yulduzi ") Gapda gavrik so'zi zerikarli odam manosida kelayabdi

jo'ja - qiz;

Xonadagi jo'jalardan bitta jo'ja husn va malohatda ajralib turar edi. Gapda jo'ja so'zi qiz manosida qo'llanmoqda.

do'stim - yigit;

Do'stim siz boshqa bolalar ichida ajralib turasiz. Ushbu gapda do'stim so'zi yigit manosida qo'llanmoqda.

jo'jani olib tashlang - qizni aldash;

Do'stim bugun xiyobonga jo'jani olib tashlagani bormaymizmi? Ushbu gapda jo'jani olib tashlagani so'z birikmasi qizni aldash manosida qo'llangan.

klubeshnik - klub;

Darslar, kompyuter o'yinlari, klubeshnikar bari jonga tegdi. Ushbu gapda klubeshnik so'zi klub manosida qo'llangan.

diskach - diskoteka;

Sobirjon ko'cha bolalariga qo'shib diskachga boradigan odat chiqardi.

("sharq yulduzi ") Ushbu gapda diskach so'zi diskoteka manosida qo'llangan.

o'zini ko'rsatish - o'z qadr-qimminatingizni himoya qiling;

Buning asosiy maqsadi o'zini ko'rsatish edi. Ushbu gapda o'zini ko'rsatish so'zi o'z qadr-qimmatini himoya qilish manosida qo'llangan.

tayanch - kvartira;

Studentlarni ko'p vaqti tayanchda telefon o'yinlarini o'ynash bilan o'tadi. Ushbu gapda tayanch so'zi kvartira manosiga qo'llangan.

ajdodlar - ota-onalar;

Alisherni ajdodlarini so'rganligi sababli Sobirni yuzuni qonga bo'yab tashadi.

("sharq yulduzi ") Ushbu gapda ajdodlarini so'zi ota onasini manosida qo'llangan.

Yorilish - gapirish;

Bugun Anora ichi dard alamga to'lganidan, unga bardosh beraolmay dugonalariga yorildi. Ushbu gapda yorilish so'zi gapirish manosida qo'llangan.

umatovo - ajoyib;

Akbar umatovo ish qilganidan faxirlanar edi. Ushbu gapda umatovo so'zi ajoyib manosida kelgan.

pret - menga juda yoqadi;

Do'stlarim sizlarga pret ishlardan bir nechtasini aytaymi? Ushbu gapda pret so'zi menga juda yoqadigan manosida qo'llangan

quyonni rasmini chizmoq-qochmoq;

Bugun gruppamiz leksikografiya fanidan quyonni rasmini chizdi. Ushbu gapda quyonni rasmini chizmoq so'zi qochmoq manosida qo'llangan.

uxlatmoq-chuv tushurmoq;

Alisher meni yuz mingga uxlatgani hanuzgacha yodimdan chiqmaydi.Ushbu gapda uxlatmoq so'zi chuv tushurmoq manosida qo'llangan. [1;126 b]

ugom qilmoq-o'g'irlamoq;

Do'stlar birgalashib muzeydagi qimmatbaxo buyumlarni ugom qilishga bel bog'lashdi.Ushbu gapda ugom qilmoq so'zi o'g'irlamoq manosida qo'llangan.

mehr kerak -talaba nutqida ota yoki onasidan pul so'rash;

Talaba qizonasiga puli tamom bo'lganligi tufayli telefon qilib "Onajon hozir ozgina qiynalib qoldim menga mehr kerak"-dedi.Ushbu gapda mehr kerak so'zi pul kerak manosida qo'llangan.

kadi-biror narsaga tushunmaydigan kishi;

Anvarjon sinfda yahshi o'qimaganligi uchun sinfdoshlari uni kadi deya mazah qilardi.Ushbu gapda kadi so'zi hech narsaga tushunmaydigan manosida qo'llangan.

shamol bo'lmoq-dars mashg'ulotlaridan qochmoq;

Ayrim guruh talabalarini ichki so'zi bo'lib darsdan qochmoq manosida qo'llanadi.

ko'zoynak-ko'zoyak taqqan o'qituvchi;

Maktabda ko'zaynak keldi desa, hamma ona tili oqituvchisini tushunar edi.Ushbu gapda ko'zoynak so'zi o'qituvchi manosida qo'llangan.

zaxar-ko'proq bo'ysunmagan qizni shunday ataydi;

Menga ko'pincha derski va zahar qizlar yoqadi.Ushbu gapda zahar so'zi bo'ysunmas qiz manosida qo'llangan.

kashnich-qoradorini yoshlar orasida atalishi;

Bu atama narkotikka berilgan yoshlarimiz boshqalar tushunmasligi uchun kashnich so'zini qo'llaydi. [1;276 b]

quloq-gap tashuvchi;

Bolalar bas qilinglar oramizda quloq bor.Ushbu gapda quloq sozi gap tashuvchi manosida qo'llangan.

orqasi biton-katta manshabda; ishlaydigan kishiga suyanuvchi shaxs;

O'zingdan ketmagin orqang biton bo'lsaham .Ushbu gapda orqasi biton so'zi tanki kuchli yani ishonuvchisi bor manosida qo'llangan.

sindirimoq-lol qoldirmoq;

Alisher hamma talabalarni qilgan ishi bilan sindirib tashladi.Ushbu gapda sindirimoq so'zi lol qoldirmoq manosida qo'llangan.

g'isht -xunuk;

Shu qizgaham gapirasanni yuzini qara g'isht bo'lib yotibdi.Ushbu gapda g'isht so'zi xunuk manosida qo'llangan.

Yaltaga ketmoq-bugun darsga bormaslik;

Kursdoshlar bugun men yaltaga ketayabman NB qo'ymasin ustoz.usshbu gapda yaltaga ketmoq so'zi darsga bormayman manosida qo'llangan. [1;234 b]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent 2020.
- 2.. Őzbekiston Milliy ensiklopediyasi; Toshkent 2013
3. Mitrofanov E.V., Nikitina T.G. Yoshlik jargoni. Lug'at tajribasi. - M., 1994 yil

ABULG'OZI BAXODIRXONNI IJODKOR SIFATIDA O'RGANISH.

Abduvohidov Behruz

*Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti
2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Abulg'oziy Baxodirxonning yetuk davlat arbobi balki mukammal tarixnavs sifatida ham o'rganamiz. Abulg'oziy Baxodirxon ijodini o'rganish O'rta Osiyo qolaversa Yevropa mamlakatlarida ham o'rganilib ilmiy tadqiq qilinganligini shu bilan bir qatorda g'arb olimlari P.P.Ivanov va A.K.Borovkovlar hamda B.V.Lunin "O'rta Osiyo tarixidan ocherklar" risolasida, B.V. Bartold "Madaniy hayot tarixi" kabi asarlarida ham Abulg'ozi Bahodirxonning ijodiga yuqori baho berganlar.*

Kalit sozlar: *"Shajarayi turk", Abulg'ozi Bahodirxon, Bayoniy "Shajarai Xorazmshohiy", sharq va g'arb tarixchilari.*

Mashhur adib, tarixchi olim va davlat arbobi, turkiy xalqlar shajarasining yaratuvchilaridan. Abulg'ozi Bahodirxon Xiva xoni Arabmuhammad oilasida 1603- yil 23-avgustda tug'ildi. Abulg'ozi Bahodirxon xon oylasidan bo'lishiga qaramay u ham davlat ishlari ham ijod bilan shug'ullangan. Abulg'ozi Bahodirxon qat'iyatli talabchan hukmdor sifatida mamlakatda adolat va birdamlikni qaror toptirish yo'lida fidoiylilik ko'rsatgan shaxsdir. Abulg'oziyning bizga uchta asari yetib kelgan: "Manofe' ul-inson"bu asarida 120 dan ortiq kasalliklar va ularni davolash usullari haqida, "Shajarai tarokima"asarida turkman xalqi ajdodlari haqida, "Shajarai turk"asaruda o'zbek urug'lari qolaversa urug'lar etnogeneziyasi haqida malumot bergan[2:57b].

Abulg'oziy Baxodirxonning iste'dod qirralari rang barang. Bu haqida "Shajarai turk" asari muqaddimasida uning o'zi batafsil so'zlaydi: "Bu faqirg'a xudoyi taolo inoyat qilib ko'p nimarsa berganturur. Xususan uch hunar berganturur. Avval sipohgarlikning qonuni va yo'sinukim, nechuk otlanmoq va yuramak va yovga yasoq yashamoq, ko'p birlan yuruganda nechuk qilmoq, oz birlan yuruganda nechuk qilmoq, do'stg'a, dushmang'a nechuk so'zlashmak. Ikkinchi masnaviyot va qasoyid, g'azaliyot, va muqattaot va ruboiyot va barcha ash'orni fahmlamaklik, arabiy forsiy va turkiy lug'atlarning ma'nosini bilmaklik. Uchinchi, Odam ahlidin to bu damgacha Arabistonda Eron va Turonda va Mo'g'ilistonda o'tgan podshohlarning otlari va umrlarining va saltanatlarining kam va ziyodin bilmaklik". [3:124-126b]

Abulg'ozi Baxodirxon serqirra iste'dod sohibi,ayniqsa, tarix ilmida noyob qamrovga ega shaxs sifatida hurmat qozongan.U o'tmish va tarixning kelajakdagi davlat boshqaruvidagi o'rnini chuqur tushungan. Abulg'oziy Baxodirxon o'zidagi salohiyatdan foydalanib ajdodlari tarixini yozishga jazm etadi: "Bizning ota va aqalarimizning beparvoliqi va Xorazm xalqining bevuqfligi, bu ikki sababdin, bizning jamoatimizni Abdullaxonning otalari birlan to bizga kelguncha tarixlarini bitmay

erdilar. Bu tarixni bir kishiga taklif qilali deb fikr qilduq. Hech munosib kishi topmaduq. Zarur bo'ldi, ul sababdin o'zimiz aytduq" deb asarida yozadi. [4:324-325b]

"Shajarai turk" da asarning yozilish tarixi, sabablari va maqsadi haqida ma'lumot beradi. Shu o'rinda muallifning ko'p fazilatlarini ochiladi. Tarixni, tilni mukammal bilishi, til sofligini saqlash madaniyati yaqqol namoyon bo'ladi. Abulg'oziy Baxodirxon o'zining "Shajarayi turk" asarida Xiva xonligining ijtimoiy iqtisodiy, madaniy hayoti, xonlarining tashqi siyosati, hamda chet davlatlar bilan aloqalari hamda oz davri bilan paytda ozidan avvalgi davr haqidagi muhim ma'lumotlarni ham bayon etadi. Shu sababli bolsa kerak asar sharq olimlari bilan bir qatorda garb tarixchi olimlarini ham qiziqtirib qoygan[1:205 b]. Abulg'oziy Baxodirxonning hayoti va ijodi, asarlari Sharq tarixchi olimlarining diqqat etiborida bo'lgan. Jumladan, Abulg'oziy Bahodirxonning "Shajarai turk" asari xususida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlardan Munis va Ogahiyning "Firdavsul-iqbol" asarida Ya.G'.G'ulomov "Xorazmning sug'orilish tarixi" Bayoniy esa "Shajarai Xorazmshohiy" kitobida nihoyatda yaxshi fikrlar bildirganlar. [2:98b] Shuningdek, M.I.Yo'ldoshev "Xiva xonligida yer egaligi va davlat tuzilishi" asarida, Tarixchi olim H.Xudoynazarovning Abulg'oziy Bahodirxon hayoti va ilmiy faoliyatini o'rganishga doir tadqiqotlari ayniqsa diqqatga sazovor. "Abulg'oziy Bahodirxon tarixchi va adib", shuningdek, "Shajarai turk" va uning o'rganilishi asarlarida Abulg'oziyxonning ilmiy merosi, hamda uning Xiva xonligi tarixida qo'shgan hissasi haqida so'z yuritilgan. Q.Munirov "Munis, Ogahiy va Bayoniyning tarixiy asarlari", B.A.Ahmedov "Ko'chmanchi o'zbeklar davlati" kabi asarlarida ham Abulg'oziy Bahodirxonning ijodiga yuqori baho berganlar. Bu paytda esa yevropalik olimlar ham oz diqqat etiborlarini Abulg'oziy Bahodirxonning asarlariga qaratishgan edi. Abulg'oziyning hayoti va ijodi, asarlari Sharq tarixchi, olimlari bilan bir qatorda rus va boshqa chet el olimlarining ham diqqat etiborida bo'lgan. Jumladan, rus tarixiy adabiyotlarida chet tillardan tarjima qilingan asarlar qatoriga 1770- yildan "Shajarayi turk" asari ham qo'shiladi. Abulg'oziyxonning "Shajarai turk" asari 1825-yilda Qozonda Rumyansev, 1854-yilda G.S.Sablukov, 1871 -yilda P. I.Demizonlar tomonidan bir necha marotaba rus tilida nashr etiladi. "Shajarayi turk" ning rus tiliga tarjimasini Rossiya oliy o'quv yurtlarida Sharq xalqlari tarixi va tilini o'qitish ishiga ham ijobiy ta'sir etdi. Masalan, Qozon Davlat dorilfununining professori I.N.Berezin turkiy xalqlar tarixini o'qitishda Abulg'oziy Baxodirxonning asarlariga ham tayangan. "Turk xrestomatiyasi" nomli kitobi va dorilfunun talabalariga o'qigan ma'ruzalarida "Shajarayi turk" tayanch manbai bo'lib xizmat qilganligini olimning o'zi ta'kidlaydi. . B.Ahmedov, Q. Munirov, K. Yusupov, M. Yo'ldoshev kabi olimlarimiz o'z asarlarida Abulg'oziy Bahodirxonning ma'lumotlaridan keng foydalanishgan. A. Kononov, A.M.Shcherbak S.I. Ivanov kabi olimlar ham tilshunoslikning turli muammolarini yechishda Abulg'oziy asarlariga tayanganlar. Ozod Sharafiddinov, M. Yunusov, V Abdullayevlar adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etishdan. Abulg'oziy Bahodirxon asarlarining O'zbekiston FA Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida bir qancha qo'lyozma nusxalari mavjud. Qo'lyozma nusxalar 7668,1223,4017 raqamlari ostida saqlanadi. [1:200b]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abulg'oziy Baxodirxon "Shajarayi turk". Toshkent. 1992.
2. Abulg'oziy Baxodirxon "Shajarai tarokima". TOSHKENT. 1995.
3. Muxammadrizo Ogaxiyning "Firdavsul iqbol". Toshkent 2010.
4. G'.G'ulomov "Xorazimning sugorilish tarixi". Toshkent 1959.

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA FRAZEOLOGIK TERMINLARNING O'RNI.

Abdimôminova Dildora *TerDU talabasi*
Ergasheva Dilrabo *ilmiy rahbar*

Annotatsiya: *Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida gaplarni doimgidanda ta'sirliroq chiqishi uchun turli so'z birikmalaridan foydalaniladi. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning asl ma'nosi, o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyati haqida fikrlar keltirilgan. O'tkir Hoshimov, Xudoyberdi To'xtaboyev asarlarida qo'llanilgan namunalar kiritilgan.*

Kalit so'z: *Frazeologiya, turg'un birikma, ta'sirchanlik, obrazlilik, qoliplashtirish, noziklashtirish, nafislashtirish.*

Bir qarashda til birliklarining ma'nosi oddiyga o'xshaydi, biroq har bir sathda birliklarning o'z ma'no sirlari bordir. O'zbek tilshunosligida frazeologiya degan bo'lim mavjud bo'lib, bu atama lotin tilida prases-ifoda, logos-ta'limot degan ma'noni beradi. Frazeologiya atamasi oddiy shaxslar uchun tilshunos qabul qilgan ma'noni anglatmaydi ya'ni bu so'zning ma'nosi ular uchun mavhum, lekin ular kunlik so'zlashuv jarayonida albatta undan foydalanishadi. Chunki frazeologiya tilda 2 yoki undan ortiq so'zdan tarkib topib, ko'chma ma'no ifodalaydigan, ma'nosi bir so'zga teng keladigan turg'un birikma ya'ni iboradir. Har bir inson o'z nutq faoliyatida gaplari ta'sirli, nozik va maqsadli ifodalanishi uchun albatta iboradan foydalanishadi. Iboralarning 6ta o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, bular:

1. Iboralar ahamiyati va qo'llanishi jihatidan, odatda so'zga teng keladi. Masalan:og'zing qani desa qulog'ini ko'rsatadi. Ushbu ibora lapashang, bo'sh ma'nosini beradi.

2. Iboralar ko'chma ma'no ifodalaydi va ta'sirchanlik, obrazlilikka ega bo'ladi. Misol uchun qo'y og'zidan cho'p olmagan iborasini o'qigan kishida o't yeb yurgan qo'y va uning og'zidagi cho'p ma'nosi ifodalanadi biroq asl mazmun "yuvosh"dir.

3.Iboralar gap tarkibida yaxlit ko'rinishda 1ta so'roqqa javob bo'ladi va 1ta gap bo'lagi vazifasini bajaradi ya'ni yulduzni benarvon uradigan yigit-qanday yigit?

4.Ayrim iboralar tarkibini o'zgartirish, boshqa so'z kiritish mumkin

Ko'zi tushdi-ko'zi menga tushdi

5.Iboralar ko'proq badiiy va so'zlashuv uslubida ishlatiladi va undan samarali foydalanish nutqning ta'sirchanligini oshiradi.

6. Ibora shaklida faqat birikma emas balki dili siyoh bo'ldi, ishtahasi ochildi kabi gaplar ham kelishi mumkindir.

Frazeologiya nazariyasiga dastlab fransuz tilshunosi Sh.Balli asos solgan Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil sohasi sifatida 20-asrning 40-yillarida rus tilshunosligida paydo bo'lgan. Uning dastlab shakllanishi uchun rus olimlari Potebnya, Sreznevskiy, Shaxmatov asarlari asosiy rol o'ynaydi Frazeologiyalarning grammatik,

semantik, funksional – uslubiy jihatlarini rus tilshunoslarining tadqiqotlarida ham ko'rish mumkin. Jumladan, V. Vinogradov iboralarni leksik qatlam sifatida ma'no guruhlariga ko'ra tasniflaydi. V. Jukov esa frazeologizmlarning kategoriya va ma'nolarini aniqlagan. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlarni Sh. Rahmatullayev, M. Sodiqova, I. Qo'chqortoyev, A. Rafiyevkabi olimlar ishlarida keng o'rganilgan. Olimlar o'rgangan ishlarida frazeologizm masalalari yetarli darajada tahlil qilingan. So'zlashuv nutqida faol foydalaniladigan hamda turli badiiy matnlarda qo'llanilgan frazeologik birliklarga doir misollar orqali o'rganilganligi ahamiyatlidir. Lekin badiiy matnlarda yozuvchi uslubiga oid frazeologik birliklarni o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar olib borish bugungi kundagi muhim ishlardan hisoblanadi. Badiiy uslubda asarni nafislashtirish, kitobxonga ta'sirchanligini oshirish maqsadida A. Qodiriy, A. Qahhor, H. Olimjon, Oydin, S. Ahmad o'z asarlarida samarali foydalanishgan va keyinchalik asarlarning frazeologik tarkibi tadqiq etilgan.

Iboralar badiiy asarlar tarkibida kelib, o'xshatishlar singari asarga badiiylik, ta'sirchanlik qo'shib, adibning so'z qo'llash mahoratini nomoyon qilib, o'quvchini o'ziga jalb etadi. Yozuvchi badiiy matnda frazeologik birliklardan quyidagi maqsadlarda foydalanadi:

1. Biror voqea-hodisani obrazli, ta'sirli ifodalash uchun: tili uzun, ilonni yog'ini yalagan, dunyoni suv bossa, uning to'pig'iga ham chiqmaydigan;

2. Turli holatlarni baholash uchun; frazeologizmlar salbiy va ijobiy bo'yoqqa ega: Uning ko'zlari olayib o'rnidan turolmay qoldi;

3. Badiiy matnda emotsionallikni ifodalash uchun: Xudoga shukur, ko'ngli joyiga tushdi;

4. Nutqda ekspressivlikni («ekspressiya» so'zi aslida lotincha so'z bo'lib, «kuchaytirilgan; ifodali, tasviriy» degan ma'nolarni anglatadi. Nutqning ta'sirchanlik xususiyatini ifodalaydi) ifodalash uchun;

5. Badiiy matnda satira va yumor hosil qilish uchun.

Quyida badiiy asarlar tarkibida kelgan iboralarni ko'rib o'tamiz;

*Ariq qazib bo'lmasa, yer chopib bo'lmasa, o'zimizniyam patagimizda qurt turibdi. ("Ikki eshik orasi" O'.H)

*Yuk ko'targan odam yuzaga chiqadi.

*Baliq boshdan sassiydi. Ammo uni dumidan tozalaydilar.

*Hovliga tushsam, havoning avzoyi buzuq

*Odam ko'katni ham yeydi, kiyikni ham yeydi. Ko'ngil hushi uchun sherni ham o'ldiradi, keyin urish qilib bir-birini boshini yeydi. ("Daftar hoshiyasidagi bitiklar" O'.H)

*Hatto bir asrdan keyin ham yangiday turadi deb o'g'iz ko'pirtirgan.

*Qo'lyozmalarni portfelimda taxlam-taxlam qilib boylab yuradigan bo'ldim. Choydanog'zi kuygan qatiqni ham puflab ichadi. ("Puankare" A.Y)

*Kechqurun o'g'zim qulog'imga yetgudek bo'lib, bir do'ppi yong'oq ko'tarib keldim. ("Dunyoning ishlari" O'.H)

*Alimardon yaproqlarining pirpirab uchishinitomosha qila qila pinakka ketdi. ("Bahor qaytmaydi". X.T)

Frazeologizmlarning yuzaga kelishi faqat ma'no hodisasidir. Frazeologizm va so'z bo'lmasa, nutqiy-sintaktik butunlik ham bo'lmaydi. Turli xususiyatlarga ega bo'lgan frazeologizmlar majmuyi tilning frazeologik qatlamini tashkil etadi. Tilning frazeologik qatlami doimiy ravishda yangi frazeologizmlar bilan boyib boradi. Shu bilan birga xalq tilining taraqqiyot qonunlarini aks ettiradi. Frazeologizmlarni o'qib, o'rganish va ularni tahlil qilish, tasniflash ma'lum ma'noda o'z xalqining tili haqida ma'lumotga ega bo'lishiga yordam beradi. Frazeologizmlar so'zlovchi nutqini ta'sirchan va kuchli emotsiyaga boy bo'lishini ta'minlovchi muhim birlik hisoblanadi.

Biz so'zlashuv nutqimizda nega frazeologik birliklardan foydalanishimiz kerak, u bizga nima beradi? Ushbu savollarga misol orqali javob qaytaramiz. Xo'sh, agar ikki do'stdan biri ikkinchisiga xiyonat qilsa, u bilan urushib o'z madaniyatimiz va milliyligimiz yo'qotgandan ko'ra, "Do'stim senga ishongan edim, orqamdan pichoq urdingku" deyilsa so'z ta'sirli va mazmunli chiqadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, frazeologik iboralardan o'z o'rnida unumli foydalanish natijasida biz madaniyatimiz chegarasidan chetlamagan holda dilimizdagi gap-so'zlarni qoliplashtirib, noziklashtirib ifodalagan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umurqulov B. Badiiy adabiyotda so'z.-Toshkent: Fan, 1993.
2. O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi. Sharq nashriyoti-2012
3. O'tkir Hoshimov. Daftar hoshiyasidagi bitiklar.
4. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi.-Toshkent, O'zbekiston, Fan, 1983.
5. Abdurahmonov G', Mamajonov N. O'zbek tili va adabiyoti. -Toshkent, O'zbekiston, 1985.
6. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati.
7. A. Yo'ldoshev. Puankare. "Jahon adabiyoti"jurnali 2012,9-son.

MAKTAB O'QUVCHILARIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHDA
PEDAGOGLARNING O'RNI VA ROLI

Muhammadjonova Feruzaxon Rustamjon qizi

*Fag'ona viloyati Furqat tumani 36-maktab
onatili va adabiyot fani o'qituvchisi o'qituvchisi*

Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi

FarDU Pedagogika va psixologiya fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada, o'quvchilarda ijodkorlik shaklini shakllantirishning pedagogik jihatlari hamda o'quvchi yoshlarda ijodkorlik shaklini shakllantirishda pedagoglarning o'rni va roli hamda yoshlarda ijodkorlikni shakllantirishda foydalaniladigan turli xil metod va usullar haqida keng ma'lumotlar berilib o'tilgan.*

Abstract: *In this article, extensive information is given about the pedagogical aspects of forming the form of creativity in students, the role and role of pedagogues in forming the form of creativity in students, and various methods and methods used in the formation of creativity in young people.*

Аннотация: *В данной статье дана обширная информация о педагогических аспектах формирования формы творчества у учащихся, о роли и роли педагогов в формировании формы творчества у учащихся, а также о различных методах и методах, применяемых при формировании творчества у учащихся. молодежь.*

Kalit so'zlar: *ijodkorlik qobilyati, metoda va vositalar, samarali fikrlash shakli, pedagogik ijodkorlik, yoshlarning ijodkorlik shakllari.*

Key words: *creativity, methods and tools, effective way of thinking, pedagogical creativity, forms of youth creativity.*

Ключевые слова: *творчество, методы и средства, эффективное мышление, педагогическое творчество, формы творчества молодежи.*

Ijodkorlik o'rganishning muhim jihati hisoblanadi. Ijodkorlik tufayli o'quvchi o'rganishga ijobiy munosabatda bo'ladi va uning o'rganishi yanada qiziqarli bo'ladi. Ijodkorlik sabab o'quvchi passiv ma'lumotni mahsulotga aylantirish orqali faollashtiradi. Yoshlikdan egallangan ijodkorlik tufayli insonlar kundalik hayotidagi muammolarni osonlikcha hal qila oladilar va balog'at yoshida samaraliroq harakat etuvchi darajasida bo'lishadi. Bu ta'limning asosiy maqsadlaridan biri: o'quvchilarni kelajak hayoti uchun yaxshi jihozlash va ularni samarali fuqarolar qilib tarbiyalash. Shu sababli, ayni vaqtda respublika o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi, bu borada faol qo'llaniladigan shakl, metov da vositalar hamda ularning ahamiyatiga e'tibor berilmoqda. O'quvchilarga samarali fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Suqrot dan to hozirgi kungacha ta'lim sohasida katta o'zgarishlar ro'y bergan bo'lsa-da, o'quvchilarga

fikrlash qobiliyatini berishga intilish har doim ta'limning o'zagidan joy olgan. Ijodkorlik oddiy ta'rifga ega bo'lgan tushuncha emas. Ijodkorlik - bu shaxsning asl mahsulot yoki yechim topish istagi. Istak va tasavvur hissi ijodkorlikning asosiy so'zlaridir. Sternberg va Lubart (1998) fikrlariga ko'ra, faqat ijodkorlik uchun o'ziga xoslik yetarli emas. Torrance (1988) esa ijodkorlikni quyidagicha ta'riflagan: "Qiyinchiliklar, muammolar, ma'lumotlardagi bo'shliqlar, yetishmayotgan elementlar, qandaydir qiyshiq narsalarni sezish jarayoni: bu kamchiliklar haqida taxmin qilish va gipotezalarni shakllantirish; bu taxmin va gipotezalarni baholash va tekshirish; ehtimol ularni qayta ko'rib chiqish va qayta sinovdan o'tkazish va nihoyat natijalarni e'lon qilish". Hozirgi vaqtda maktabdagi har bir ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarni hayotda muvaffaqiyatli shaxs bo'lishga tayyorlashni maqsad qilgan va XXI asr ko'nikmalari bilan ta'minlovchi yangi vazifani bajaradi. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va bunda foydalaniladigan metod va vositalar mavzusi ham bundan mustasno emasdir. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va bunda foydalaniladigan metod va vositalardan o'quvchilarning turli sharoitlarga moslashish, jamiyatni hurmat qilish, g'oyalarga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishi ham kutiladi. Ma'lumki, XXI asrdagi muhim ko'nikmalar o'quv faoliyatida kuchaytirilishi kerak bo'lgan maxsus ko'nikmalarni o'z ichiga oladi, ya'ni tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlar, muammolarni hal qilish, metabillash, muloqot qobiliyatlari, hamkorlik, innovatsiyalar, ijodkorlik va axborot savodxonligi kabi yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlaridir.

Pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri barcha o'quvchilarning ijodiy faoliyati har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Shu bilan bir qatorda muayyan sohalarida chuqur qiziqishlarini, intilishi va qobiliyatini namoyon qilayotgan o'quvchilarni aniqlash, ularga bundan keyingi rivojlanishi uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berish lozim. Buning uchun esa maktab yoshidagi o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga doir shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni shu o'rinda o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda foydalaniladigan shakl, metod va vositalarning ahamiyatining o'rnini va darajasini oshiradi. Bu borada o'qituvchining sa'y-harakatlari ham juda ahamiyatli sanaladi. Chunki o'qituvchi o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishga doir innovatsion faoliyatga tayyorlashi, o'qituvchi va o'quvchilar munosabatida hamkorlik faoliyatini vujudga keltirishi, ijodiy faoliyatni rivojlantirishda bilishga doir innovatsion texnologiyalardan, zamonaviy metodlardan, eng ilg'or natijakor shakl va vositalardan foydalanishi o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda eng samara beruvchi amaliy ish hisoblanadi.

Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ta'limning bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan motivatsion-qiziqarli tomonlariga ham ko'proq e'tibor berilishi lozim. O'quvchilar bilan olib boriladigan ishlarning xarakterli xususiyati ular psixikasining zaif tomonlariga sustlik bilan moslashish emas, balki o'quvchilar maksimal darajada faollashishi uchun ularni aqliy rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatish

tamoyili bo'lmog'i kerak. Tarbiyachi va o'qituvchilar ayrim bolalar qobiliyati o'rtacha ekanligi yoki qobiliyatsizligi va hatto mukammal emasligi haqida paydo bo'lgan tasavvurni sezdirmasliklari lozim. Bunday o'quvchilar o'zlari tobora tezlashib va murakkablashib borayotgan ta'lim jarayoniga asta-sekinlik bilan moslashib boradilar. Ijodkorlikda o'quv natijalarini baholashga yondashuv o'zgacha. Tashqi berilgan natijalarga erishilganlik darajasi emas, balki ko'pincha undan chetga chiqishlar tekshiriladi. Ijodkorlikni baholashda o'quvchilar ta'limiy natijalarining asosiy parametri- standartlarning minimum talablariga mos kelishi emas balki o'quvchining shaxsan ta'limiy o'sish darajasidir.

Bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishni bolalikdan boshlash tavsiya etiladi. Deyarli har doim (hatto ba'zan ongsiz ravishda) shaxs yaratishga intiladi, shuning uchun original echimlar va yangi g'oyalarni izlash shaxsiy o'sish va o'z-o'zini anglashning asosiy shartlaridan biridir. Har bir inson ajoyib ijodiy salohiyatga ega va agar erta bolalikda uning namoyishi uchun shart-sharoit yaratilsa, qobiliyatlar rivojlanishi ehtimoli ancha yuqori bo'ladi. Bu, albatta, kelajakdagi faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarda ijodiy faollikni shakllantirish turli-tuman uslublar orqali amalga oshirish mumkinligi dasturlarda belgilangan. Ammo ayrim holatlarda umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi tadqiqot doirasidagi mavjud ahvol o'rganilganda, maktab o'qituvchilari har doim ham mazkur metodlardan to'laqonli foydalanmayotganiga guvoh bo'lish mumkin. Ilg'or o'qituvchilar o'zlarining o'quv-uslubiy ishlarida zamonaviy metodlar orqali o'quvchilarda ijodiy faollikni, ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishga harakat qilishadi, biroq ularning harakatlarida har doim ham yetarlicha o'quvchi shaxsini ijtimoiylashtirishga, unda erkin fikrlash qobiliyatlarini o'stirishga, qo'yilgan masala yechimini ijodiy topishga undash motivi kuzatilmaydi. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda foydalaniladigan an'anaviy hamda zamonaviy shakl, metod va vositalar bilish metodlari bilan qiyoslanganda o'ziga xos xususiyat namoyon bo'ladi. Bu shundan iboratki, o'qitish jarayonida yangi ilmiy haqiqatni kashf qilish emas, balki olgan bilimlarini ijodiy o'zlashtirish vazifasi hal qilinadi. O'qitish davomida yangi bilimlarni egallash uchun umumiy bilishga xarakterli bo'lgan sinab ko'rish va xato qilishni deyarli mustasno etadigan ancha «yengillashtirilgan» sharoitlar mavjuddir. Shuning uchun ham o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida qo'llaniladigan shakl, metod va vositalar bilish operatsiyalari bilan qo'shib olib boriladigan o'quv jarayoni sharoitlari uchun moslashtirilishi foyda uchun xizmat qiladi. Hamda ular o'quvchilarning yosh xususiyatiga bevosita holda bog'liq bo'ladi. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda foydalaniladigan shakl, metod va vositalarning o'ziga xos xususiyati, amaliy jarayondagi ahamiyati mana shunda ham namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish masalasi hamisha ahamiyatli bo'lgani singari bu jrayonlarda foydalaniladigan shakl, metod va vositalar ham doimiy ravishda o'z ahamiyatiga

egadir. Maktab bosqichidagi ta'lim o'quvchilar bilim olishining poydevori hisoblanar ekan, joiz bo'lsa, mazkur jarayonlarda ilk bilim olish davrlaridayoq o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishni taqozo etadi. Shunday ekan, o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish, ijodiy faoliyatni yanada takomillashtirish lozimligi bugungi kunning kun tartibidagi muammo bo'lishi darkor. Zero, ilk bilim olish davrlarida o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodiy faoliyatini takomillashtirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini e'tiborga olish, ta'limni samarali tashkil etishda darslarni noan'anaviy tarzda o'tkazish, darslarda innovatsion metodlardan foydalanish, bugungi ta'lim tizimlarida faol bo'lgan eng ilg'or shakl, metod va vositalarga murojaat etish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish, o'quvchilarida ijodiy faoliyatni yanada takomil etish ularni har tomonlama yetuk bo'lishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boltayeva SH. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish. // Xalq ta'limi, 2004, № 3.-34-34 betlar.
1. 2.Karimova V, Nishonova Z. Mustaqil ijodiy fikrlash va shaxsning hissiy, irodaviy va intellektual hislatlari orasidagi bog'lanish // J. Xalq ta'limi, 2001. № 3-6, 64-69- b.
2. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. Qarshi.: Nasaf, 200. – 80b.
3. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. Science and Education, 2(11), 985-991.
4. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. Science and Education, 2(9), 309-314.
5. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(10), 535-542.
6. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI. Science and innovation, 1(B3), 40-46.
7. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. Journal of new century innovations, 14(3), 33-36.
8. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Journal of new century innovations, 4(1), 52-59.
9. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. PEDAGOGS jurnali, 18(1), 220-225.
10. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL

TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(7).

11. Tojimamatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.

12. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES.

13. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 162-165.

14. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 166-169.

15. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 158-161.

16. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.

17. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.

18. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. PEDAGOGS jurnali, 9(3), 4-7.

19. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. The Peerian Journal, 5, 192-194.

20. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1157-1161.

21. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 500-502.

22. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari, 1(1), 59-60.

23. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. PEDAGOGS jurnali, 18(1), 220-225.
24. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Science and Innovation, 1(4), 136-138.
25. Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). PROFESSIONALISM AS A GENERALIZED TYPICAL MODEL OF A PROFESSIONAL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. Journal of new century innovations, 11(1), 186-189.

MAKTAB O'QUVCHILARIDA CHET TILLARNI O'QITISHNING PEDAGOGIK
IMKONIYATLARI

Muhammadjonova Shodiyaxon Bahodirjon qizi

Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti 3- kurs talabasi

Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi

FarDu 1- kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada, o'quvchilarda chet tillarini o'qitishning shaklini rivojlantirish, shuningdek maktab o'uvchilarida chet tillarini o'qitishning pedagogik imkoniyatlari va yoshlarga til o'rgatishning muhim imkoniyatlari haqida keng ma'lumotlar berilib o'tilgan.*

Abstract: *This article provides extensive information about the development of the form of teaching foreign languages to students, as well as the pedagogical possibilities of teaching foreign languages to schoolchildren and the important possibilities of teaching languages to young people.*

Аннотация: *В данной статье представлена обширная информация о развитии формы обучения студентов иностранным языкам, а также о педагогических возможностях обучения школьников иностранным языкам и важных возможностях обучения языкам молодежи.*

Kalit so'zlar: *xorijiy til, zamonaviy pedagogika, o'yin texnologiyalari, axbarot-kommunikatsiya xizmatlar, writing, speaking, CEFR.*

Key words: *foreign language, modern pedagogy, game technologies, information and communication services, writing, speaking, CEFR.*

Ключевые слова: *иностраннный язык, современная педагогика, игровые технологии, информационно-коммуникативные услуги, письмо, говорение, ЦЭФР.*

Bugungi kunda mamlakatimizda til masalasiga katta e'tibor qaratimoqda va yoshlarga bu borada keng imkoniyatlar yaratilib berilmoqda. Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or usullarini joriy etish yo'li bilan o'sib kelayotgan yosh avlodga chet tillarni o'rgatish, o'rgangan tilda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon tamadduni yutuqlari va dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik hamda muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilmoqda. Xorijiy tillarni muvaffaqiyatli o'rganish keng qamrovli usullarni talab qiladi. Muloqotga kirishishning miqdori va sifati tilni tezroq o'rganishning asosiy sabablari hisoblanadi. Dars jarayonida o'quvchilarning e'tibori asosan tilning mazmuniga, ahamiyatiga qaratilishi kerak. O'quvchilar e'tiborini birinchi navbatda tilning kontent mazmuniga qaratishi kerak. Xorijiy tillarni muvaffaqiyatli o'rganish yana o'rganganlarni qo'llash uchun imkoniyat bor-yo'qligiga ham bog'liqdir. O'quvchilarga shunday vazifalar berish

kerakki, toki ular o'rgangan bilimlarini dars jarayonida amaga oshirish, qo'llashga majbur bo'lishsin. O'zaro muloqot qilish imkoniyatlari til ko'nikmalarining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy munosabat, ayniqsa o'quvchilar tilning ma'nosini amalda qo'llay olishsa, tilni o'rganish muvaffaqiyatli o'rganishga imkon yaratadi. O'qituvchi tomonidan ushbu jarayon uchun ma'no va muzokaralar o'tkazish imkoniyati muvaffaqiyatli o'qitishning asosiy shartlari hisoblanadi. Chet tili ta'limi, birinchi navbatda, chet tilidagi kundalik uchraydigan, real bilim va ko'nikmalrni o'rganishga chorlashi kerak, lekin aniq bilimlarni ham rivojlanishiga beparvo qaramaslik kerak.

Agar biz chet tili ta'limida qo'llaniladigan metodik-didaktik qarashlarga to'xtaladigan bo'lsak, quyidagilarni ta'kidlab o'tishimiz talab etiladi. Hozirgi kunda ingliz tilini o'rganishning ahamiyati O'zbekistonda avvalgiga qaraganda ancha yuqori bo'lib bormoqda. Bir qancha ingliz tili mutaxassislari ingliz tilini o'rganishni yangi metod va yo'llarini hayotga tadbiiq qilishmoqda. Bu albatta chet tillarni o'qitish samaradorligini yanada oshiradi. Texnologiyalardan foydalanib, o'qitishning bir qancha o'ziga xos afzalliklari mavjud. Bundan tashqari, u o'qitish tizimini ancha samaradorligini oshiradi va o'z navbatida til o'rganiyotgan o'quvchini zamon bilan hamnafas bo'lib, olg'a intilishiga ko'maklashadi. Texnologiya asta sekinlik bilan an'anaviy o'qitishning o'rnini egallamoqda. Bugungi kunda televizion dasturlarda bir qancha ingliz tilini o'rgatishga ko'maklashuvchi yangi dastur va ko'rsatuvlar muntazam ravishda uzatilib kelinmoqda. Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda o'qitishning samaradorligini oshirish uchun O'zbekistonda yangi zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanishning yangi metodlari joriy qilindi. Misol uchun, multimediya asosida chet tili o'rgatilayotgan o'quvchida to'rt ko'nikmani rivojlantirish, qiziqarli materiallar orqali ham ko'rib, ham eshitib o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi.

Bundan tashqari o'quvchi jonli harakatlarni ko'rib ba'zi so'zlarning ma'nosini taxmin qila oladi va uni tushinishga harakat qiladi. Albatta har qanday chet tili darslarida zamonaviy texnologiyalar komputer, radio, CD, DVD qo'llash ta'lim jarayonini yanada olg'a siljib, o'sib kelayotgan yosh avlodga chet tillarni tezroq o'rganish imkonini beradi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, chet tillarini o'rgatishga qiziqish oshdi va yoshlar uchun ko'plab imkoniyatlar yaratib berildi. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, "Hozirgi paytda xorijiy tillarni o'rgatishga yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Bu ham albatta, bejiz emas. Bugun jahon hamjamiyati o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatlarimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir".

Ushbu fikrlarning mantiqiy davomi sifatida 2012 yil 10- dekabrda qabul qilingan "Chet tillarini" o'rgatish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori chet tillarini o'rganish imkoniyatlarini kengaytirdi. Respublikamizda

chet tilining o'qitilishi, chet tili o'qituvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholashning umumevropa ramkalari tavsiyanomalari (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko'ra umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun darsliklar yaratildi. Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samador usullardan biridir. Ingliz tili darslari davomida ba'zi o'qituvchilarning texnologiyalarni qo'llashni bilmasliklari va foydalanmasliklari, o'quvchilarning bir muncha zerikishlariga olib keladi. Aynan shu sababli ya'ni o'rganuvchining ishtiyoqini so'ndirmaslik uchun dars davomida texnologiyalardan va kamida komputerdan foydalanish o'rganuvchining qiziqishini ortib borishini yanada ta'minlaydi. Zero, o'rganuvchining yoshiga, qiziqishiga, qobiliyatiga, darslarni o'zlashtirishiga qarab tayyorlangan o'quv materiallari albatta samara beradi. Aksincha, biz o'qituvchilar ushbu talablar asosida o'quv materiallarini tanlamasak, boshlang'ich sinf o'quvchilariga murakkab so'zlardan iborat bo'lgan video-filmlar, qo'shiqlar yoki matnlarni eshittirsak yoki multimedia, komputerdan orqali namoyish etsak, o'rta va yuqori sinf yoki guruh o'rganuvchilariga juda ham sodda matnlardan iborat o'quv materiallarini namoyish etganimizda o'rganuvchilarning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishlari asta-sekin so'na boshlaydi va darslarni o'zlashtirmay qo'yishadi. Bu esa o'z navbatida baholarning pasayib ketishi, o'qituvchining o'quvchilar oldida o'z hurmatini yo'qotib qo'yishga olib kelishi mumkin. Demak, bundan kelib chiqadiki dars davomida texnologiyalardan shunchaki foydalanish emas, balki ularni o'z o'rnida qo'llay bilish va texnologiyalardan foydalanish o'quvchi bilimini oshirishga xizmat qilishini ta'minlash asosiy vazifa hisoblanadi.

Hozirgi CEFR ya'ni Xalqaro Yevropa ta'lim standartlarining talablari bo'yicha to'rtta: (writing, reading, listening, speaking) ingliz tilida yozib, o'qib, tinglab, so'zlashib o'rganish kompetensiyalari bo'yicha olib borilayotgan darslar davomida texnologiyalardan unumli va o'rinli foydalanish ahamiyatlidir.

Xulosa qilib, aytish mumkinki, xorijiy tillarini o'rganish o'quvchilar va biz yoshlarga juda katta imkoniyatlar ochadi. "Bolalikda o'rganilgan bilim hech qachon esdan chiqmaydi" deganlaridek, xorijiy tillarini ham o'rgabi boorish kerak zeroki, hozirgi globallashuv zamonida til eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. PQ 1875 "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida" gi qaror. "Xalq so'zi" gazetasi, 2-bet. 2012 yil,10-dekabr
2. Boswood, T. (1997). *New Ways of Using Computers in Language Teaching (New Ways in Tesol Series II)*, California: Teachers of English to Speakers of Other Languages.
3. Harmer, J. (2007). *How to teach English*, Harlow, Essex: Pearson-Longman

4. Johnson, D., & Eisenberg, M. (2006). Learning and Teaching Information Technology-- Computer Skills in Context, East Lansing, Mi, Eric document ED465377, Retrieved June 7, 2007, from <http://www.ericdigests.org/2003-1/skills.htm>.
5. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. Science and Education, 2(11), 985-991.
6. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. Science and Education, 2(9), 309-314.
7. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(10), 535-542.
8. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI. Science and innovation, 1(B3), 40-46.
9. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. Journal of new century innovations, 14(3), 33-36.
10. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Journal of new century innovations, 4(1), 52-59.
11. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. PEDAGOGS jurnali, 18(1), 220-225.
12. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(7).
13. Tojimamatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.
14. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES.
15. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 162-165.
16. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 166-169.

17. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 158-161.
18. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.
19. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.
20. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. *PEDAGOGS jurnali*, 9(3), 4-7.
21. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. *The Peerian Journal*, 5, 192-194.
22. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 1157-1161.
23. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 5, 500-502.
24. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari*, 1(1), 59-60.
25. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOYIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
26. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Science and Innovation*, 1(4), 136-138.
27. Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). PROFESSIONALISM AS A GENERALIZED TYPICAL MODEL OF A PROFESSIONAL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *Journal of new century innovations*, 11(1), 186-189.

**КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА СУНЪИЙ
ИНТЕЛЛЕКТНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ**

Қодиров Маруфжон Исмоилжон ўғли

*Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қидиш академияси
“Коррупцияга қарши кураш” мутахассислиги магистратура тингловчиси*

Давлатларнинг ривожланган ёки ривожланаётган бўлишидан қатъий назар бугунги кундаги энг асосий ва ҳал қилиниши лозим бўлган муаммоларидан бири коррупция ҳисобланади. Коррупция давлат ёки жамиятнинг қайси бўғини бўлишига қарамай уни фалаж қилиши мумкин бўлган, пировард мақсадига етишига хавф соладиган жиддий муаммодир.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, давлатлар, ҳукуматлар, халқаро илмий муассалар ва ташкилотлар ўтган давр мобайнида коррупцияни олдини олиш ва уни бартараф этиш учун турли тажриба ва методлар устида ўрганишлар олиб боришган ва уларни амалиётга татбиқ қилишган. Давлат бошқарувини ислоҳ қилиш, қонун нормаларини такомиллаштириш, жазо институтини кучайтириш, куч тузилмаларига кенг ваколатлар бериш каби амалиётларни коррупцияга қарши курашда қўллаш тўлиқ кутилган натижаларни бермаганлиги ҳаммага маълум.

Дунё давлатлари томонидан йилига 2.6 триллион АҚШ доллари ёки глобал ЯИМнинг 5 % қисми коррупцион ҳаражатларга сарфланади.¹ Бу миқдор коррупцияга қарши курашнинг қанчалик муҳимлигини кўрсатади.

Бугунги кунда коррупцияга қарши курашда янги йўналиш, яъни “4-Саноат инқилоби” деб аталаётган ахборот коммуникацион технологиялар бу иллатга қарши курашда барча давлатларнинг диққат эътиборида.

Ривожланган давлатлар коррупцияга қарши курашда ахборот технологияларини, айниқса сунъий интеллектни жорий қилиш орқали самарали натижаларга эришмоқда. Халқаро ташкилотлар ҳам аъзо давлатлар томонидан коррупцияга қарши курашда рақамли технологиялардан фойдаланиши лозимлигини алоҳида таъкидламоқда.

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (OECD)нинг рақамлаштириш ва Коррупцияга қарши сиёсат соҳасидаги тадқиқотларига кўра, ахборот технологиялари коррупцияга қарши олиб борилаётган чора-тадбирлар самарадорлигини сезиларли даражада ошириши ва коррупция омилларининг аксариятини бартараф эта оладиган муносабатларнинг мутлақо янги екотизимини яратиши мумкин. Айни пайтда аксарият ривожланган давлатлар

¹ <https://blogs.worldbank.org/governance/what-are-costs-corruption>

маълумотларни ошкор қилиш ва Коррупциянинг олдини олиш учун рақамли технологиялардан фаол фойдаланиб келмоқда.²

2018 йил 11-14 декабрь кунлари G20 етакчилари 2019-2021 йилларга мўлжалланган Коррупцияга қарши кураш режасини муҳокама қилиш жараёнида энг муаммоли йўналишларга тўхталдилар ҳамда адолатли ва барқарор ривожланишни таъминлаш бўйича асосий вазифаларни шакллантирдилар. Унга кўра, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни минималлаштиришнинг асосий воситаларидан бири замонавий ва самарали инновацион технологик имкониятлардан фойдаланиш ҳисобланади.³ Унга кўра, Коррупцияга қарши курашиш доирасида рақамлаштириш салоҳиятини юзага чиқариш учун давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг янги екотизимини шакллантириш, замонавий меъёрий-ҳуқуқий базани ишлаб чиқиш ҳамда мақсадли, ўзаро боғланган рақамлаштириш сиёсатини олиб бориш зарур.

Коррупция давлат институтларга ишончнинг йўқолишига олиб келиши, иқтисодий ривожланишга тўсқинлик қилиши ва демократик тамойилларга путур етказиши мумкин. Ахборот технологиялари (АТ) ва сунъий интеллект (СИ) коррупцияни аниқлаш, олдини олиш ва унга қарши курашишда ёрдам берадиган воситалар ва ечимларни тақдим етиш орқали ушбу курашда самарали натижага эришиш имкониятига ега.

Ахборот технологиялари - бу ахборотни қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш учун компьютерлар, дастурий таъминот ва бошқа рақамли воситалардан фойдаланишни билдирувчи кенг атама. У асосий компьютер тизимларидан мураккаб тармоқлар ва маълумотлар базаларигача бўлган кенг кўламли технологияларни ўз ичига олади.⁴ Ахборот технологияларининг пайдо бўлиши XX асрнинг бошларига тўғри келсада, II Жаҳон уруши даврида ривожлана бошлаган ва ҳозирга қадар кенг кўламли соҳалардан бирига айланиб улгурган.

Сунъий интеллект (СИ) одатда инсон ақлини талаб қиладиган вазифаларни бажаришга қодир ақли машиналарни яратиш билан боғлиқ ахборот коммуникацион технологияларининг кенг кўламли тармоғидир.⁵ Сунъий интеллект — информатиканинг алоҳида соҳаси бўлиб, одатда инсон онги билан боғлиқ имкониятлар, жумладан, тилни тушуниш, ўргатиш, муҳокама қилиш, масалани ечиш, таҳлил қилиш, қиёсий таққослаш, қарор қабул қилиш ва шу каби имкониятларга эга компьютер тизимларини яратиш билан шуғулланади.

Коррупцияга қарши курашда ахборот технологиялари ва сунъий интеллектдан фойдаланиш давлат ва жамоат институтларида шаффофлик, жавобгарлик ва самарадорликни ошириш учун ушбу воситаларни қўллашни

² E.Georg. Digital transformation: blockchain and land titles. 20-21 March 2019 Paris. OECD conference centre. <https://www.oecd.org/corruption/integrity-forum/academic-papers/Georg%20Eder>.

³ G20 Anti-Corruption Working Group Action Plan 2019-2021 and Extract from G20 Leaders Communiqué. 11-14 December 2018. Page 5. [https://one.oecd.org/document/DAF/WGB/RD\(2018\)10/En/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/WGB/RD(2018)10/En/pdf)

⁴ <https://www.techtarget.com/searchdatacenter/definition/IT>

⁵ <https://builtin.com/artificial-intelligence>

назарда тутади. Бу маълумотларни яхшироқ таҳлил қилиш, хавфларни баҳолаш ва мониторинг имкониятларини тақдим этиш орқали коррупция амалиётларини аниқлаш, олдини олиш ва текширишга ёрдам беради.

Илмий тадқиқотларни ўрганиш орқали коррупцияга қарши курашда ахборот технологиялари ва сунъий интеллектнинг мазмунини урта асосий тоифага бўлишимиз мумкин:

- маълумотларни тўплаш;
- маълумотларни таҳлил қилиш;
- қарорлар қабул қилиш.

Ахборот технологиялари ва сунъий интеллектнинг асосий афзалликларидан бири уларнинг катта ҳажмдаги маълумотларни (Big Data) тўплаш ва сақлаш қобилиятидир. Ушбу маълумотлардан коррупцион амалиётлар мавжудлигини кўрсатиши мумкин бўлган механизмлар, тенденциялар ва аномалияларни аниқлаш учун фойдаланиш мумкин. Масалан, қонунбузарликлар ёки шубҳали фаолиятни аниқлаш учун давлат шартномалари, молиявий операциялар ва давлат харидлари ҳақидаги маълумотлар таҳлил қилинишда бундай маълумотлар муҳим рол ўйнайди. Смарт технологиялар, камералар ва бошқа мониторинг қурилмалари орқали маълумотларни йиғиш технологияларидан фойдаланиш ҳам коррупцияни реал вақт режимда аниқлашга ёрдам беради. Масалан, жамоат жойларидаги кузатув камералари мансабдор шахслар ва ходимларнинг хатти-ҳаракатларини кузатиш, коррупцияга олиб келиши мумкин бўлган ҳар қандай хатти-ҳаракатларни аниқлаш учун ишлатилиши мумкин.

Маълумотлар тўплангандан сўнг, коррупцион амалиётларни кўрсатиши мумкин бўлган ҳар қандай механизм ёки аномалияларни аниқлаш учун уларни таҳлил қилиш керак. Сунъий интеллект ва маълумотларни таҳлил қилиш воситаларидан фойдаланиш орқали яширин муносабатларни аниқлаш ва дарҳол пайқаш мумкин бўлмаган ғайриқонуний механизмларни фош этиш мумкин. Мисол учун, прогноз таҳлиллар юқори хавфли операцияларни ёки коррупцион амалиётларга қўл уриш еҳтимоли юқори бўлган шахсларни аниқлаш учун ишлатилиши мумкин. Бу эса текширувлар ўтказиш орқали уларга қонуний ечим беришни осонлаштиради, шунингдек, ресурслардан янада самаралироқ ва мақсадли фойдаланишга хизмат қилади.

Ахборот технологиялари ва сунъий интеллектнинг коррупцияга қарши курашдаги энг муҳим жиҳатларидан бири қарор қабул қилишда фойдаланиди. Ахборот технологиялари ва сунъий интеллектдан фойдаланиш ҳам Коррупцияга қарши курашда қарорлар қабул қилишни яхшилашга ёрдам беради. Маълумотларни яхшироқ таҳлил қилиш ва хавфларни баҳолаш имкониятларини тақдим этиш орқали қарор қабул қилувчи мансабдор шахс, ходим ёки масъул шахслар ресурсларни қандай тақсимланганлиги ва кўпроқ

қайси йўналишларга эътибор бериш кераклиги ҳақида асосли маълумотларга эга бўлишлари мумкин.

Масалан, сунъий интеллектнинг ўрганиш алгоритмлари турли хил давлат даражасида маълумотларни таҳлил қилиш ва прогноз қилиш орқали натижаларни баҳолай олади ва бу қарор қабул қилувчиларга коррупцияга қарши курашнинг энг самарали стратегияларини танлаш ва уларни олдини олиш учун аввалдан ҳаракат қилиш имконини беради.

Коррупцияга қарши курашда ахборот технологиялари ва сунъий интеллектни шакллантириш **технологик, институционал ва стратегик омилларнинг** комбинациясини ўз ичига олади.

Технологик омиллар:

Ахборот технологиялари ва сунъий интеллектнинг ривожланишига компьютерни қайта ишлаш қуввати, маълумотларни сақлаш ва тармоқ имкониятларидаги ютуқлар сабаб бўлди. Ушбу технологик ишланмалар катта ҳажмдаги маълумотларни тўплаш, сақлаш ва таҳлил қилиш, механизмлар ва аномалияларни аниқлаш учун мураккаб алгоритмлар ва моделларни ишлаб чиқиш имконини берди.

Институционал омиллар:

Коррупцияга қарши курашда ахборот технологиялари ва сунъий интеллектни шакллантириш ҳам ушбу технологиялар қўлланилаётган институционал контекстга боғлиқ. Бунга ушбу технологиялардан фойдаланишни тартибга солувчи ҳуқуқий ва меъёрий-ҳуқуқий базалар, шунингдек, уларни амалга оширишни қўллаб-қувватловчи ташкилий тузилмалар ва жараёнлар киради. Агар рақамлаштириш жараёнларини тартибга солувчи тегишли норматив ҳужжатлар ва ихтисослаштирилган институтлар мавжуд бўлмаса, салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Стратегик омиллари:

Коррупцияга қарши курашда ахборот технологиялари ва сунъий интеллектнинг шаклланиши ҳам стратегик омилларига боғлиқ. Бу коррупцияга қарши курашда ушбу технологиялардан фойдаланишга ёрдам берувчи сиёсат ва стратегияларни ишлаб чиқиш, шунингдек, уларни амалга оширишни қўллаб-қувватлаш учун ресурсларни ажратишни ўз ичига олади. Акс ҳолда бу жараён коррупцияга барҳам бериш учун эмас, балки уни амалга оширишни осонлаштириб қўйиши мумкин бўлган ҳолатларга олиб келиши мумкин.

Transparency International ташкилоти томонидан ҳар йили коррупция даражасини баҳолаш индексидаги 13 та CPI (corruption perceptions index) баҳолаш категориялари ҳам ҳукуматларнинг электронлашганлиги, очиқ маълумотлар ва рақамли технологиялардан фойдаланганлиги даражаси алоҳида кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.⁶ Ушбу рейтингда юқорида кўрсаткичларга эга бўлган Дания, Эстония, Финландия давлатлари коррупцияга

⁶ <https://www.transparency.org/en/news/how-cpi-scores-are-calculated>

қарши курашда ахборот коммуникацион технологияларидан самарали фойдаланган давлатлар ҳисобланади.

Ушбу давлатлар коррупцияга қарши курашда асосан давлат харидлари соҳасида, пул ювишга (moneylaundering) қарши дастурлар, хабар берувчи платформалар ва прогнозлаштириш соҳаларида рақамли ахборот технологияларидан самарали фойдаланганлиги натижасида коррупция даражасини сезиларли даражада камайтиришга эришган.

Коррупцияга қарши курашда ахборот технологиялари ва сунъий интеллектдан фойдаланишда қуйидаги йўналишлар алоҳида аҳамиятга эга:

Электрон харид тизимлари:

Электрон харид тизимлари (EPS) давлат муассасаларига товарлар ва хизматларни электрон шаклда харид қилиш имконини берувчи онлайн платформалардир. Ушбу тизимлар ошкоралик, жавобгарлик ва самарадорликни ошириш орқали давлат харидларидаги коррупция имкониятларини камайтиришга ёрдам беради. EPS янада юқори даражадаги шаффофлик ва хавфсизликни таъминлаш учун блокчейн (blockchain) каби бошқа технологиялар билан ҳам бирлаштирилиши мумкин. Мисол учун, Грузия ҳукумати харидлар фаолиятини реал вақт режимида мониторингини таъминлайдиган ва барча транзакцияларни шаффоф тарзда қайд етиб борувчи блокчейнга асосланган EPSни жорий қилди.⁷

Пул ювишга қарши (Anti Money Laundering) дастурий таъминотлар:

Бундай дастурий таъминотлар жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши дастурий таъминот жиноий даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштириш каби молиявий жиноятларни аниқлаш ва олдини олиш учун мўлжалланган. Ушбу дастурий таъминот тизимлари шубҳали механизмлар ва ҳаракатларни аниқлаш ва керак бўлганда органларни огоҳлантириш учун сунъий интеллект ва машинани ўрганиш алгоритмларидан фойдаланади. Бу тизим асосан банклар ва молиявий операцияларни амалга оширувчи муассасаларни ўз ичига қамраб олган ҳолда ишлайди.

Қўшма Штатлардаги Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) молиявий операциялар бўйича маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш учун Bank Secrecy Act (BSA) E-Filing System⁸ тизими деб номланган тизимдан фойдаланади. Тизим шубҳали механизмлар ва ҳаракатларни аниқлаш ва кейинги текшириш учун уларни белгилаш учун машинани ўрганиш алгоритмларидан фойдаланади.

Прогноз таҳлилий дастурлар:

Прогноз таҳлил - бу жиноятлар қаерда ва қачон содир бўлишини прогноз қилиш учун маълумотлар таҳлили ва сунъий интеллектдан фойдаланиш ҳисобланади. Бу ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ресурсларини янада

⁷ <https://www.u4.no/blog/anti-corruption-reforms-successful-in-georgia-blockchain-stealing-limelight>

⁸ <https://www.fincen.gov/bsa-e-filing-system>

самаралироқ йўналтиришга ва жиноят содир етилишидан олдин олдини олишда катта аҳамиятга эга. Албатта бундай сунъий интеллектни самарали ишлаши учун уни керакли маълумотлар базаси билан таъминлаш лозим. Албатта, бу маблағ, техник таъминот ва малакали кадрларни талаб қилади. Бундан тизимга мисол қилиб, Лос-Анжелес полиция департаменти (LAPD) PredPOL деб номланган прогноз қилувчи полиция тизимини жорий қилди. Тизим ўтмишдаги жиноятлар ҳақидаги маълумотларни таҳлил қилиш ва келажакда қаерда жиноят содир бўлишини тахмин қилиш учун техник ўрганиш алгоритмларидан фойдаланади. Кейинчалик бу маълумотлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ресурсларини энг зарур бўлган жойларга йўналтириш учун ишлатилади. Ушбу сунъий интеллект орқали ушбу штатдаги коррупцион ҳолатларни фош этиш ва олдини олишда самарали натижаларга эришилган.⁹

Хабар берувчи (whistleblower) платформалар:

Whistleblower платформалари - бу шахсларга коррупция ёки ҳуқуқбузарлик ҳолатлари ҳақида аноним равишда хабар беришга имкон берувчи онлайн платформалар ҳисобланади. Ушбу платформалар одамларнинг коррупция ҳақида хабар беришига тўсқинлик қиладиган “таъқиб қилиниши кўрқуви”ни енгишга ёрдам беради ва тергов учун қимматли маълумотларни тақдим этиши мумкин. Мисол учун, Ҳиндистон ҳукумати жамоатчилик манфаатларини ошкор қилиш ва ахборот берувчиларни ҳимоя қилиш (PIDPI) тизими деб номланган маълумот тарқатувчи платформани жорий қилди.¹⁰ Тизим шахсларга коррупция ёки ҳуқуқбузарлик ҳолатлари ҳақида аноним равишда хабар бериш имконини беради ва таъқиб қилинишдан ҳимоя қилади. Чунки шикоят қилувчи фуқаролар ўзларини таъқиб қилинишидан кўрқиб ўзлари дуч келган коррупцион ҳолатлар ҳақида хабар беришмаган. Ушбу тизим йўлга қўйилгач, коррупцияга мойил ташкилот ва мансабдор шахсларга қарши кураш ва уларни фой этиш анча самара берган.

Юқоридагиларга кўра, ахборот технологиялари ва сунъий интеллект коррупцияга қарши курашда фойдаланиш катта моддий ва техник ресурслар ҳамда амалий тажрибани талаб қилади. Шунингдек, ахборот тизимларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш кўп маблағ, кўп вақт, махсус билим ва кўникмаларни талаб қилсада, коррупция натижасида етказилган зарарларни ҳисобга олсак улардан фойдаланиш ҳар қандай ҳолатда ҳам самарали ва мақсадга мувофиқдир. Албатта бундай ахборот тизимлари ва сунъий интеллектдан фойдаланишда босқичма-босқич тизимли ҳаракат, аниқ йўналтирилган дастур ва механизмлар орқали коррупцион ҳолатларни олдини олиш ва уларни фош қилиш имкониятига эга бўламиз.

⁹ J. Bhuiyan. LAPD ended predictive policing programs amid public outcry. <https://www.theguardian.com/us-news/2021/nov/07/lapd-predictive-policing-surveillance-reform>

¹⁰ Shri K. Sanjay Murthy, Ministry of Information and Broadcasting// Complaints under Public Interest Disclosure and Protection of Informers (PIDPI) Resolution. <https://mib.gov.in/sites/default/files/english.pdf>

QULUPNAYNING MORFO-BIOLOGIYASI VA YETISHTIRILISHI

Umarova Dildora Mirvosiq qizi
Muxtorova Xurshidabonu Nurmo'min qizi
Baxriddinova Husnimohposhsho Nuriddin qizi
Toshkent davlat agrar universiteti

Annotatsiya: *Qulupnayning tavsiya etiladigan navlari. Ekish sxemasi va muddati, yerni qulupnay o'tqazishga tayyorlash va o'tqazish. Zararkunanda va ularga qarshi kurash. Iqtisodiy samarasi.*

Kalit so'zlar: *qulupnay, ko'chat, o'g'itlar, sug'orish, meva, navlar*

KIRISH

Qulupnay, yertut — ra'noguldoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o'tsimono'simliklar turkumi; rezavorekin. Yevrosiyo va Amerikada 50 turi ma'lum. Asosan bog' Q., turi, shuningdek: o'rmon Q.i, muskat ta'mli q., virginiya Q.i va chili Qulupnay — Q.ning birinchi navlari 18-asr da Niderlandiyada paydo bo'lgan. 2 amerika turi — virginiya va chili Q.i Yevropaga olib kelingan.

Q. Yer sharining turli iqlimli mintaqalarida — Qutb doirasidan to subtropiklargacha o'stiriladi. O'zbekistonda ko'proq bog' Q.i turi ekiladi. Ildizi popuk ildiz. Tupi o'rtacha shoxlangan, bo'yi 10 sm gacha. Barglari yuraksimon, gullari qalqonsimon to'pgulga yig'ilgan.

2 jinsli oq yoki oqish-sariq, o'zidan changlanadi. May-iyunda pishadi. Mevasi to'q qizil, ba'zan naviga qarab oq (oqpar), 3—5 g dan 20—40 g gacha. Tarkibida 80—90% suv, 7-11% qand, 0,8—1,6% kislota, 1 — 1,7% pek-tin, 0,9—1,2% azotli moddalar, shuningdek, kletchatka, kul, A, V, S vitaminlari va boshqa bor. Yangiligida yeyiladi, kompot, murabbo qilinadi, sharbat tayyorlanadi. Q. namtalab, yorug'sevar (soya joyda hosil bermaydi), sovuqqa chidamsiz o'simlik. Bir yerda 4— 5 yil o'stiriladi. 3 yilgacha yaxshi hosil beradi. Hosildorligi 80—100 s/ga. Asosan, iyul—avg.da ildiz otib, barg yozgan gajaklari qator orasi 80 sm, tup orasi 25 sm yoki 70x70 sm sxe-mada ko'chat qilib ekiladi (kuzda va bahorda ham ekish mumkin, bunda kechroq hosilga kiradi). Yaxshi ko'chat ikki yillik qulupnayzordan olinadi. qulupnayzor bahorda, o'suv davrida mahalliy va mineral o'g'itlar bilan oziqlantiriladi, qator oralari yumshatiladi, sug'oriladi.

O'zbekistonda Q.ning Zenga-Zengana, Kulver, Dilbar, Muto, Toshkent, Shreder xotirasi, O'zbekiston navlari ekiladi.

Asosiy zararkunandalari: qulupnay kanasi, malina va qulup-nay uzunburuni.

Kasalliklari: qulupnay nema-todasi, kulrang chirish, oq-qo'ng'ir dog'lanish.

Qulupnaylarda 5-12 foiz uglevod (glyukoza, fruktoza, saxaroza), limon va olma kislotasi, turli modda va fenol birikmalar bor. Vitaminlardan esa A, S, V va minerallardan: temir, asal, kobalt, marganets, molibden va ftor mavjud.

Bilamizki, deyarli barcha vitaminlar juda nozik bo'ladi va qayta ishlash jarayonida ular yo'q bo'lib ketadi. Ammo qulupnay tarkibidagi vitaminlar qayta ishlash jarayonida ham yo'q bo'lib ketmaydi va kishi organizmiga foydasi tegadi.

Agar vazn oshib ketishidan cho'chimasangiz, unda qulupnayni qaymoq, smetana yoki tvorog bilan birga iste'mol qilsangiz bo'ladi. Sut mahsulotlaridagi yog'lar ichak devorlariga birikadi va qulupnayning bezovta qiluvchi holatlarining oldini oladi. Agar kishida ichak bezovtalanishi bo'lmasa, qulupnayni yangi sut bilan iste'mol qilsa ham bo'ladi. Ushbu mevani boshqa taomlar bilan aralashtirmay, birinchi yoki ikkinchi ovqatdan so'ngina iste'mol qiling, chunki u oshqozon ichida bijg'ish xususiyatiga ega. O'zi umuman olganda, barcha mevalarda ana shunday xususiyat mavjud. Shuning uchun ularni hech qaysi taom bilan aralashtirib yemaslik tavsiya etiladi.

Kimda-kim o'z immunitetini kuchaytirishni istasa bunga qulupnay yordam beradi. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qulupnay kashanda va boshqa zararli odati bor kishilarning turli kasalliklarga chalinish xavfini pasaytirar ekan.

Bundan tashqari, qulupnaylarda yana bir o'ziga xos xususiyat borki, ular kam kaloriyalı meva hisoblanadi. 100 gramm qulupnayda 30 kkal kaloriya mavjud. Bu mevada saxaroza ko'p, ammo fruktoza anchayin yetarli. Yog' umuman yo'q, oqsillar ko'p. Bu parhezga amal qiluvchilar uchun juda yaxshi.

Qulupnayning kosmetika sohasida foydaliligi ancha oldin aytib o'tilgan. Yangi qulupnay yoki uning sharbati ayrim kosmetik vositalardan ko'ra yaxshiroq ta'sir etadi: teridagi ajinlarni yo'qotishda va terining ozuqa olishida yuqori samara beradi. Shu bilan birga yuzdagi dog'lar va sepkillarga qarshi kurasha oladi. Undan yuz uchun ishlatiladigan niqobni oddiy uy sharoitida ham tayyorlab olsa bo'ladi. Qulupnay ichaklarni tozalashda, jigar va buyrakning yaxshi ishlashiga, qabziyat va anemiyaga qarshi, shuningdek, buqoqning oldini olishda qo'l keladigan foydali mevadir.

Agar sizda qulupnaydan allergiya va qarshi ko'rsatmalar bo'lmasa, unda bir kunda yarim kilogacha qulupnay iste'mol qilish mumkin. Undan ortig'i esa allergiya berib qolishi mumkin. Qulupnaylarni chuqurroq tog'orachaga solamiz va ustidan sovuq suv quyamiz. Shu suvda 7-10 daqiqa qoldiramiz. Dumchasini olib tashlash kerak emas, aks holda qulupnay o'ziga suvni shimdirib oladi va bemaza bo'lib qoladi. So'nq qulupnaylarni olib qog'oz sochiq ustiga teramiz.

Agar siz bunday usulda undagi barcha zararli mikroblar nobud bo'lmaydi desangiz, unda suvga 1 osh qoshiq olma yoki uzum sirkasidan qo'shing, shunda undagi barcha zarakunandalar halok bo'ladi.

Qulupnay uzoqroq saqlanishi uchun quyidagilarga amal qiling:

qulupnay ichidan ezilganlarini tozalab tashlang;

qulupnayni faqat yeyishingizdan oldin, yuving;

qulupnayni plastik konteynerga solib, sovutgichning eng pastki qismida saqlang, bu yerda u 2-4 kungacha saqlanadi.

Qulupnay oshqozon-ichak trakti bilan bog'liq muammolarga duch keladigan odamlarga zarar yetkazadi. Gipertoniya, ya'ni qon bosimining oshishi kasalligi mavjud

insonlarga ham ushbu mevani yeyish tavsiya etilmaydi. Qulupnay, shuningdek, juda kuchli allergen hisoblanadi, shuning uchun uni menyuga asta-sekinlik bilan kiritish tavsiya etiladi. Qulupnaydan yuz uchun niqob sifatida foydalanilayotganda esa, dastlab uni terining ma'lum bir qismida sinab ko'rish lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1_Enciklopedia stub.png Ushbu maqolada O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005).

2_1.Sh.Rajametov,I.Normuratov," Meva,rezavor meva va tok ko'chatzorlarini tashkil etish" "Toshkent" - 2018.

SIFATLI TA'LIM – TARAQQIYOT POYDEVORI

Muhammadjonova O'g'iloy Bahodirjon qizi

FarDU talabasi

Sherqo'ziyeva Zarnigor Farhodjon qizi

FarDU talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada, yurtimizda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, shuningdek sifatli ta'lim haqida ma'lumotlar va bu ta'lim tizimining afzallik tomonlari haqida keng ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *"Ta'lim to'g'risida" gi qonun, sifatli ta'lim, ommaviy madaniyat, ta'lim tizimi, maktab ta'limi jarayoni, sog'lom raqobat.*

Abstract: *In this article, the reforms in the educational system implemented in our country, changes in the educational system, as well as information about quality education and the advantages of this educational system are given.*

Key words: *Law "On Education", quality education, popular culture, educational system, school education process, healthy competition.*

Аннотация: *В данной статье приведены реформы в системе образования, проводимые в нашей стране, изменения в системе образования, а также дана информация о качественном образовании и преимуществах данной системы образования.*

Ключевые слова: *Закон «Об образовании», качественное образование, массовая культура, система образования, школьный образовательный процесс, здоровая конкуренция.*

Bugungi kunda ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish davr talabiga aylangan. Ushbu talabdan kelib chiqqan holda, ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni 2020 yil 23- sentyabr kuni qabul qilingan bo'lib, uning maqsadi ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat etib belgilandi. Mazkur qonunga binonan ta'lim sohasidagi asosiy printsiplar, ta'lim tizimi, turlari va shakllari aniq belgilab qo'yildi. Shuningdek, qonunga ko'ra, davlat oliy ta'lim, o'rta maxsus, professional ta'lim muassasalari va ularning filallari Prezident yoki hukumat qarorlari bilan tashkil etiladigan bo'ldi.

Ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan islohotlarning ma'lum qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Ta'lim sohasidagi islohotlardan asosiy maqsad, shaxsning ongi, tafakkuri, zamonaviy dunyoqarashini shakllantirish, davrga hamnafas bo'lgan kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. 2023- yil Prezidentimiz tomonidan "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim" deb e'lon qilinishi bularga yaqqol dalil bo'la oladi.

Yaxshi va sifatli ta'lim, ayniqsa, bugungi kunda zaruriy ehtiyojga aylanib bormoqda. Bilimlar poydevorini esa maktab davridayoq mustahkam qurish lozim. Oddiy misol: jamiyatda qaysidir mavqega ega yoki ilm-fan, madaniyat va boshqa sohalarda ma'lum darajaga erishgan inson borki, uning zamirida maktab ta'limining o'rni beqiyos ahamiyatga ega bo'lganini takror va takror ta'kidlaydi. Joriy yil 28 yanvar kuni Prezidentimiz raisligida maktab ta'limini rivojlantirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektor yig'ilishidan ko'zlangan maqsad va uning bosh g'oyasi ham maktabni tom ma'noda inson kamolotiga, uning ilmi, madaniyat, ma'rifati hamda tarbiyasiga poydevor bo'ladigan maskan darajasiga olib chiqish, bu borada mavjud muammolarni tahlil qilish, uni bartaraf etish, galdagi vazifalarni belgilashga bag'ishlandi, desak ayni haqiqat bo'ladi.

“Insonga e'tibor va sifatli ta'lim” yili deb e'lon qilingan ushbu yilda umumdavlat ahamiyatiga ega bo'lgan dolzarb masalalardan biri sifatli ta'lim masalasi ilgari surilgan. Yanada yil nomiga e'tiborimizni qaratsak, markaziy masala inson bo'lib, uning ma'naviy- aahloqiy olami, ilmiy dunyoqarashi, jamiyatimizdagi faol munosabati, kasbiy shakillanishi, mustaqil tafakkurning tarkib topishi, hayotda o'z o'rnini topishida uzluksiz sifatli ta'lim orqali erishishimiz ta'kidlangan. Bu masala umumjamiyat masalasi sifatida ta'lim beruvchi pedagoglar va ta'lim oluvchi o'quvchi, talabalar, ota-onalar, ijtimoiy institutlar oldiga katta vazifalarni belgilamoqda.

Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, ta'lim-tarbiya- kelajak, hayot-mamot masalasi. Qanchalik murakkab bo'lmasin, maktab ta'limiga poydevor bugundan mustahkam qo'yilmasa va kimda-kim maktab bu faqat Xalq ta'limi vazirligining ishi, deb o'ylasa, mutlaq yanglishishi, maktab ta'limi sohasidagi islohotlar vazirlik va idoralar, tarmoq rahbarlari, barcha darajadagi hokimlar, ilmiy tashkilotlar ziyolilar, keng jamoatchilikning vazifasi bo'lishi shart va zarur. Videoselektor yig'ilishida ko'tarilgan masalalarga chuqurroq to'xtalib o'tishdan oldin, avvalo, so'nggi yillarda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan ulkan islohotlarni ta'kidlab o'tishni joiz, deb hisoblayman. Yaqin tarixga bir nazar tashlab ko'raylik. Shavkat Mirziyoev davlat rahbari sifatida faoliyat boshlagan kezlari amalga oshirgan dastlabki xayrli ishlaridan biri umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qish muddatini 11 yil etib belgilagani bo'ldi. Chunki farzandlarimiz ta'limi va tarbiyasida juda katta e'tibor, kerak bo'lsa, nazorat talab qilinadigan vaqtda kasb-hunar kollejariga yuborishni lozim topdik. Natijada nima bo'lgani barchamizga ayon. Biz ularga yaxshi bilim berishni ham, hunar o'rgatishni ham uddalay olmadik. eng achinarlisi, tarbiyasi bilan ham jiddiy shug'ullana olmay, milliy qadriyatlarimizga yot bo'lgan “ommaviy madaniyat” ta'siriga tushishiga sharoit yaratib berdik. Shuning uchun ham davlatimiz rahbarining maktab ta'limini 11 yillik etib belgilash bilan bog'liq dastlabki islohoti ota-onalar tomonidan eng to'g'ri va o'z vaqtida qabul qilingan qaror sifatida e'tirof etildi. O'tgan vaqt davomida shaxsan davlatimiz rahbari tashabbusi bilan yoshlarning ta'lim-tarbiya olishiga keng imkoniyat yaratib berishga xizmat qiladigan O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni yangi tahrirda qabul qilindi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi ishlab chiqildi. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, ular qobiliyatini yanada rivojlantirish, maktab ta'limi jarayoniga o'qitishning ilg'or metodlarini joriy etish, zamonaviy bilimlar va chet tillarni puxta o'zlashtirish maqsadida Prezident, ijod va ixtisoslashgan maktablar faoliyati yo'lga qo'yildi. Yuqorida maktab ta'limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning ayrim jihatlariga e'tibor qaratdik, xolos. Lekin bugun xalq ta'limi tizimidagi maktablar holati, moddiy-texnik imkoniyatlari, o'qitish sifati va samaradorligi qanday ekanini tahlil qilish, mavjud muammolar haqida mulohaza yuritish ham foydadan xoli emas. Maktab ta'limidagi bugungi mavjud holat ro'y rost bayon etilgan va asosli ravishda tanqid qilingan videoselektor yig'ilishida bildirilgan fikrlar, keltirilgan faktlar hamda raqamlarni tahlil qilar ekanman, ta'lim sohasida uzoq yillar faoliyat olib borgan pedagog sifatida o'z fikr-mulohaza va takliflarimni bayon etishni lozim topdim. Keling, maktablarda olib borilayotgan ta'lim-tarbiya jarayonidan kelib chiqib, o'z oldimizga o'quvchilarni qaerda o'qityapmiz, qanday o'qityapmiz, kim o'qitmoqda, degan savollar qo'yib, shu savollarga javob berishga urinib ko'raylik.

Aytish joizki, xalq ta'limi tizimida foydalanib kelinayotgan ta'lim standartlari, o'quv dasturlari faqatgina nazariy bilim berishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarni mantiqiy fikrlash, amaliy ko'nikmalarini shakllantirish, Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, ularni hayotga tayyorlashga xizmat qilmaydi. Maktab kutubxonalaridagi kitob fondlari yillar davomida yangilanmagani va yurtimizdagi 615 ta maktabdagina milliy musiqa anjomlari mavjudligi esa yoshlarni "Besh tashabbus" doirasida kitobxonlikka keng targ'ib qilish, milliy musiqaga qiziqishini oshirishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Maktablarda faoliyat olib borayotgan 504 mingdan ziyod o'qituvchining 12 foizi o'rta maxsus ma'lumotli, 38 foizida esa umuman, malaka toifasi yo'qligi, bu pedagoglarning dars o'tish mahorati etarli emasligi ham jiddiy muammolardan. Sog'lom raqobat muhiti yo'qligi, o'qituvchilarning o'z ustida mustaqil ishlashi va ularni rag'batlantirish tizimi yaratilmagani, o'qituvchi sifatli dars o'tish emas, ko'proq soat olishga intilishi ta'limga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillardan bo'lib, o'tgan o'quv yilida respublika bo'yicha 84 ta maktabning birorta bitiruvchisi oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kira olmaganini buning yaqqol isbotidir.

Xulosa qilib aytganda, maktabda har bir o'quvchining o'ziga xos layoqati mavjud. Agar biz maktab ta'limida o'zgarish qilishni millatning, xalqning ertangi kunikelajagiga bog'liq jiddiy masala sifatida qabul qilar, o'qituvchilar o'z faoliyatiga kreativ yondashib, boladagi layoqatni qobiliyat darajasiga ko'tara olar ekanmiz, farzandlarimiz aqlli, bilimli, raqobatbardosh mutaxassis sifatida kamol topadi. Zotan, yurtimizdagi har bir bolaga sifatli ta'lim-tarbiya berish, ularni qo'llab-quvvatlash, iqtidor va qobiliyatini ruyobga chiqarishga etarli sharoit yaratib berish barchamizning asosiy vazifamizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. [1.http://old.lex.uz/docs/;](http://old.lex.uz/docs/)
2. <https://anticorruption.uz/uz/item/what-is-corruption;>
3. "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni 23.09.2020 yil
4. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 162-165.
5. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 166-169.
6. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 158-161.
7. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.
8. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.
9. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. PEDAGOGS jurnali, 9(3), 4-7.
10. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. The Peerian Journal, 5, 192-194.
11. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1157-1161.
12. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 500-502.
13. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 59-60.
14. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. PEDAGOGS jurnali, 18(1), 220-225.

15. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Science and Innovation*, 1(4), 136-138.

DARSDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING SAMARALI
TOMONLARI

Sherqo'ziyeva Zarnigor Farxodjon qizi

FarDu 1-kurs talabasi

Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi

FarDU 1-kurs talabasi

Anotatsiya: *Mazkur maqolada, interfaol metodlar haqida tushuncha, hamda interfaol ta'lim shaklining samarali tomonlari, shuningdek interfaol ta'lim va metodlar tizimlari haqida ma'lumotlar berilib, interfaol ta'lim tizimi va an'anaviy ta'lim tizimining farqli tomonlari keng yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *intrefaol ta'lim, za'monaviy ta'lim, interaktiv usul, ta'lim mazmuni, pedagogik texnologiya, an'anaviy dars, ta'lim metodlari.*

Anotation: *this article provides information about the concept of interactive methods, as well as the effective aspects of the form of interactive learning, as well as systems of interactive learning and methods, and highlights the differences between the interactive learning system and the traditional learning system.*

Keywords: *intrefaol education, modern education, interactive, educational content, pedagogical technologist, traditional lessons, teaching methods.*

Аннотация: *В этой статье дается представление об интерактивных методах, а также об эффективных аспектах интерактивной формы обучения, а также о системах интерактивного обучения и методах, и подробно освещаются различия между системой интерактивного образования и традиционной системой образования.*

Ключевые слова: *интерактивное обучение, современное обучение, интерактивное, образовательное содержание, педагогические технологии Т, традиционные уроки, методы обучения.*

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni talabalarga etkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, talabalar foliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda bu borada katta tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Quyida ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan interfaol metodlardan bir nechtasining mohiyati va ulardan foydalanish borasida so'z yuritimiz.

Interfaol metod- ta'lim jarayonida talabalar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali talabalarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Interaktiv” (interfaol)-inglizcha so'z bo'lib, “interact”-“inter”-bu o'zaro, “act”-bu “harakat qilmoq?” ma'nosini anglatadi. Umumlashtirganda esa interaktiv usullar – (Interaction – inglizcha –aro, o'zaro, ast - harakat ma'nosini anglatadigan so'zlardan iborat) o'zaro harakat, yoki hamkorlik asosida harakatni bildiradi.

Interfaol ta'lim bu:

- strategiya va metodologiya;
- doimiy muloqotga asoslangan metodlar tizimi;
- birgalikdagi o'qish va faol ishtirok etishdir.

Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, talabalar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, auditoriya jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

3. Interfaol mashg'ulot samaradorligi omillari.

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Interfaol usullarni qo'llash natijasida talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

An'anaviy hamda interfaol dars orasidagi ayrim farqlar:

No	Asosiy turlari	An'anaviy dars	Interfaol dars
1	Qo'llanish darajasi	Barcha mavzular bo'yicha uchun qulay bo'lgan dars turi shaklida qo'llaniladi.	Ayrim mavzular bo'yicha interfaol darsning qulay bo'lgan turlari shaklida qo'llaniladi. Boshqa mavzular uchun an'anaviy dars qo'llaniladi
2	Dars maqsadi	Dars bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish, mustahkamlash.	Dars mavzusi bo'yicha mustaqil fikrlash, xulosaga kelish, ularni bayon qilish, himoyalashga o'rgatish.
3	O'qituvchining vazifalari va ish usullari	Yangi mavzuni bayon qilish, mustahkamlash, topshiriqlar berish.	Talabalarning mustaqil ishlashlarini tashkil qilish, boshqarish, topshiriqlar berish, yakuniy xulosalarni asoslab chiqarish.
4	Darsga tayyorgarlikka zarur materiallar	Dars rejasi, konspekt va interfaol vositalarni tayyorlash.	Interfaol dars ishlanmasi, mustaqil fikrlash uchun topshiriqlar, tarqatma materiallar, boshqa zarur vositalarni tayyorlash.
5	Talabalar tayyorgarligiga zarur materiallar	Oldingi dars bo'yicha vazifalarni bajarib kelish.	Yangi dars mavzusi bo'yicha asosiy turlarni va dastlabki ma'lumotlarni bayon qilish.

6	Talabaning vazifalari va ish usullari	O'qituvchini tinglash va o'zlashtirish, berilgan topshiriqlarni bajarish.	O'qituvchi bergan topshiriqlarni bajarish bo'yicha mustaqil fikrlash, o'z fikr, fikrlarini boshqalarga solishtirish va natijani uniy xulosaga kelish.
---	---------------------------------------	---	---

Interfaol mashg'ulotning ushbu jadvalda ko'rsatilgan ayrim jihatlarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O'quv rejadagi fanlarni o'qitishda qaysi mavzular bo'yicha interfaol darslar tashkil qilish maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarur. Bunda bir mavzu bo'yicha mashg'ulotning maqsadiga to'liq erishishni ta'minlaydigan interfaol yoki an'anaviy mashg'ulot turlaridan foydalanish ko'zda tutiladi.

2. Interfaol mashg'ulotning samarali bo'lishi uchun talabalar yangi mashg'ulotdan oldin uning mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilishlarini ta'minlash zarur.

3. Interfaol mashg'ulotda talabalarning mustaqil ishlashlari uchun an'anaviy mashg'ulotga nisbatan ko'p vaqt sarflanishini hisobga olish zarur.

Interfaol ta'lim usuli – har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy–metodik hamda o'qituvchiga, talabalarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim. So'nggi yillarda maktab ta'lim tizimiga shiddat bilan kirib kelayotgan yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar, yangi-yangi pedagogik-psixologik tushunchalar, interfaol metodlarni ta'lim beruvchi tomonidan o'zlashtirilib va qo'llanib borilishi, ta'lim mazmunini tubdan o'zgartirib yubordi desak mubolag'a bo'lmaydi. Zamonaviy o'qituvchi dars jarayonida «aktyor» emas, aksincha «rejissyor» bo'lishi kerakligini anglashi lozim. U o'z o'quvchi-talabalarini fanga ijodkorlik nuqtai nazari bilan qarashlarini tashkil qilishi, ularda izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirishi va albatta, yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda darsni tashkil etishi kerak bo'ladi.

Ta'lim mazmunining interfaol metodlar bilan aloqasi. Shunday qilib, biz o'qitish metodlarini tanlashni takomillashtirishning birinchi muhim shartini ularni tizimlashni, o'quv jarayonini rejalashtirish muolajalaridagi amaliyotida qo'llash bilan bog'liqlikni aniqlashtiradigan yaxlit yondashuvni tavsifladik. Pedagogikada an'anaviy metodlarni tanlash mezonlari katta miqdorda ishlab chiqilgan, keyingi yillarda didaktik olimlarning ishlarida ularning yigirmadan ortig'i keltiriladi. Interfaol metodlarni tanlash mezonlari – ularning ta'lim va tarbiyani rivojlantirish masalarni yechishga yuqori yo'nalganligidir. Bu mezon turli xil metodlarni u yoki bu doiradagi vazifalarni yechish imkoniyatlarini baholash yo'li bilan joriy etiladi, chunki ijtimoiy tajriba elementlarini o'zlashtirishda ularning imkoniyatlari turlichadir. Interfaol metodlarni tanlashning navbatdagi mezonlari

ularning ta'lim mazmuni xususiyatiga mos kelishdir. Metod mazmuni harakatlanish qismi sifatida ham aniqlanadi. Shu bousdan bu mezonning hisobga olinishi shubhasiz . Bir metod yordamida mavzu mazmuni to'laroq ochib berilsa , boshqasi uni ijobiy o'zlashtirishga imkon tug'diradi .Interfaol metodlarning tanlashning yana bir mezoni ularning talabalar o'quv imkoniyatlariga to'liq mos kelishi , ya'ni samarali o'quv faoliyati uchun ichki va tashqi shart- sharoitlarining birligini ta'minlashdir. Interfaol o'qitish metodlaridan foydalanishda pedagogning xususiy imkoniyatlariga mos kelishi lozim.Bu pedagogning o'qitish metodlari nazariyasi va amaliyoti bilan o'qitsh jarayoning qonuniyatlari bilan bilish nazariyalari ta'lim mazmuni nazariyasi va boshqa mavjud qonunlar bilan qurollanganlik darajasini hisobga oladi.Interfaol metodlarni tanlash mezonlaridan keyingisi-ularning o'quv jarayonini tashkil etish shakllari bilan mos kelishidir.Darvoqe, o'qitishning yalpi,guruhli va individual shakllari turlicha metodlarni talab etadi.Misol uchun debat metodi ikki talaba o'rtasidagi bahs hisoblansa, "aqliy hujumda" guruhdagi barcha talabalarning ishtiroki zarur bo'ladi. Interfaol mtedlarning pedagogik texnologik prinsiplariga mos kelishi umumlashtiruvchi mezon hisoblanadi. Ma'lumki,pedagogik texnolgik ham ma'lum qonuniyatalar asosida loyihalanaadi va o'quv jarayonini tashkil etishga asos yaratadi, joriy qilingach esa yakuniy natijani,talabaning u yoki mavzuni mustaqilligini ta'minlaydi.

Buning uchun esa u bir necha yangicha ta'lim usullarini yaxshi bilishi kerak. Interfaol metodlar ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Dars mobaynida ma'lum nazariy bilimlarni o'quvchiga yetkazish, unda ayrim faoliyat yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish, ma'naviy sifatlarni shakllantirish, o'quvchi bilimni nazorat qilish hamda baholash o'qituvchidan yuksak mahorat va tezkorlik talab qiladi. Bu borada o'qituvchi darslarda foydalanishi mumkin bo'lgan ayrim pedagogik vositalar:ta'kidlovchi savollar bunda o'quvchining bergan savoliga qarab, uning fikrlash darajasini aniqlash mumkin.O'qituvchi alternativ, o'quvchini faollikka chorlovchi savollar orqali sinfda ijodkorlik, izlanuvchanlik, qiyoslash, o'xshashlik va farqini topish singari xususiyatlarni rivojlantiruvchi muhitni yaratadi. Savollar berish bilan birgalikda o'quvchilarda, fikrlashga majbur qiluvchi savollar tuzish qobiliyatini ham shakllantirib boradi. Interfaol metod va usullarni sanab o'tamiz: aqliy hujum, klasterlar,mustaqil xat, Venn diagrammasi, harakatli ma'ruza, o'zaro ta'lim, muallifga savollar, «bilaman, bilishni istayman, bilib oldim» (BBB), insert, bahs-munozara, sinkveyn, qadriyatlar tizimi, debat, hamkorlikda izlanish, argumentlangan esse va boshqalar.

Bu usullar asosan basqichlarga ajratilgan dars jarayonida qo'llaniladi (chaqiruv, anglash, fiklash) va har birida o'qituvchi o'quvchilarga tegishli topshiriqlar beradi. Bu metodlar va usullar o'quvchida kommunikativ qobiliyatning o'sishiga, o'quvchilar orasida hissiy aloqa o'rnatilishiga, muammoli vaziyatlar yechimiga, guruhda ishlashni, o'zgalarning fikrini tinglay olishni va o'z fikrini mustaqil bayon etishni o'rgatibgina

qolmasdan, unda o'ziga ishonch, bilimiga tayana olish, qiziqishlarining kuchayishiga, keng fikrlashga olib keladi. O'quvchilarni ma'naviy barkamol, aqliy salohiyati yuqori, mustaqil va erkin fikrlovchi, ijodkor bo'lib shakllanishida pedagogik innovatsiyalarni qo'llash, integrativ jarayonga asoslanish, interfaol metodlardan foydalanish kamlik qiladi. O'quvchi shaxsining ichki olamini hisobga olish kerak bo'ladi. Ya'ni uning shaxsiy fikri bilan hisoblashish, undagi qobiliyatlarni payqash, uning so'z boyligini oshib borishiga ijobiy ta'sir ko'rsata olish zarur. Xo'sh, buning uchun nima qilish kerak degan savol o'z-o'zidan tug'ilishi muqarrar. Quyidagi qoidalar darslarni samarali tashkil etish uchun muhim omil bo'lishi mumkin:

- dars qoldirmaslik va kech qolmaslik;
- aniq maqsad qo'yish va unga erishish;
- vaqtdan unumli foydalanish;
- fikrni bo'lmaslik;
- eshita olish, savol berish madaniyatiga rioya qilish;
- o'zgalari fikrini hurmat qilish;

Bu qoidalar shaxsni yuqori ma'naviyatli, keng fikrlovchi, ijodkor, bulib shakllanishiga yordam beradi, shuningdek o'zgalarni fikrini hurmat qilishga o'rgatadi. O'quvchilar dars jarayonida shu qoidalarga amal qila olishsa o'z fikrlarini, g'oyalarini aytishdan cho'chishmasa, serg'ayrat, shijoatli, qalb tuyg'ulari ilmda beorom bo'lsa, o'zgalarni fikrini hurmat qila olishsa darslar o'z samarasini berishi aniq. Hozirgi davr talabidan kelib chiqqan holda o'quvchilarni o'z-o'zini tarbiyalaydigan, o'zi mustaqil izlanib, bilimlarni egallaydigan darajaga olib chiqish asosiy vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: «O'zbekiston», 2011.
2. Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma uch yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishdagi ma'ruzasi.- T.: Xalq so'zi, 169-son, 1 sentyabr, 2014.
3. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. -T.: TDPU. 2006 y.
4. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. -T.: "Moliya" nashriyoti, 2003 y. – 171 b.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi. "Nasaf", 2000 y.-80 b.
6. Tolipov U., Usmanbayeva M. Pedagogik texnologiya:nazariya va amaliyot.-T.: "Fan". 2005.
7. Farberman. B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar.- T.:2001
8. Karimov I. Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch. T., 2008
9. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari.T.: "O'zbekiston",2008

10. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. *Science and Education*, 2(11), 985-991.
11. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. *Science and Education*, 2(9), 309-314.
12. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 535-542.
13. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI. *Science and innovation*, 1(B3), 40-46.
14. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. *Journal of new century innovations*, 14(3), 33-36.
15. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Journal of new century innovations*, 4(1), 52-59.
16. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOIIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
17. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(7).
18. Tojimamatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.
19. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES

**ХЎЖАЛИК ҲИСОБИ ТЎҒРИСИДА ТУШУНЧА ВА УНИНГ ТУРЛАРИ,
АҲАМИЯТИ ҲАМДА УЛАРДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ЎЛЧОВ БИРЛИКЛАРИ**

Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи

*Термиз давлат университети Юридик факультети
Юриспруденция таълим йўналиши 3-босқич талабаси*

Аннотация: ушбу мақолада иқтисодий ислоҳотлар, бухгалтерия ҳисоби, хўжалик ҳисобининг бажарадиган функциялари, хўжалик ҳисобининг турлари, бухгалтерия ҳисобининг предмети, методи ҳамда мақола билан боғлиқ турли хил муносабатлар келтирилган.

Калит сўзлар: бухгалтерия ҳисоби, оператив ҳисоб, статистик ҳисоб, бухгалтерия, пул ўлчов бирлиги, натура ўлчов бирлиги, меҳнат ўлчов бирлиги, концернлар ва бошқ.

Иқтисодий ислоҳотларнинг чуқурлашиб бориши, Ўзбекистон Республикасининг жаҳон иқтисодий тизимига интеграциялашуви ўз навбатида, мавжуд қонунчилик асосини доимий равишда такомиллаштириб, уни халқаро меъёрлар ва стандартларга мослаштириб боришни тақозо қилади.

Бухгалтерия ҳисоби – бу ички бошқарув ва ташқи истеъмолчилар учун жорий, якуний маълумотларни, яъни ахборотларни тайёрлаш, тақдим қилиш мақсадида уларга узлуксиз ҳамда ўзаро боғлиқ кузатишлар, ўлчовлар, рўйхатга олиш, маълумотларни қайта ишлаш ва корхоналар, бирлашмалар, муассасаларнинг хўжалик фаолияти устидан назорат ўрнатиш тизимидир.

Бозор иқтисодиёти шароитида мулкчилик шакллари турли хил бўлган субъектларнинг ташкил топиш жараёнида уларни бошқариш, фаолиятини назорат ва таҳлил қилиш; маъмурият томонидан тезкор қарорларнинг қабул қилинишига асос бўладиган зарур маълумотларни асосан бухгалтерия ҳисоби тақдим этади. Шу билан бирга бу фан бошқа мамлакатлар бухгалтерия ҳисобини юритиш усуллариининг илғор шакллариини иқтисодиёт тармоқларига жорий этиш йўллариини ишлаб чиқади ва амалиётга жорий этишга тавсия этади.

Кишилик жамиятининг ҳамма босқичларида ҳам иқтисодиётдаги ҳисоб турларига талаб мавжуд бўлган. Чунки халқ хўжалик ҳисоби инсоният учун зарур бўлган истеъмол буюмлари, кийим-кечак, озиқ-овқат ва бошқаларни ишлаб чиқариш, тақсимлашни ҳисобга олиш демакдир. Ҳар бир жамиятнинг ҳам асосий мақсади зарурий буюмларни ишлаб чиқариш, айирбошлаш, тақсимлашдан иборат. Бу мақсадни амалга ошириш учун кишилар ижтимоий ҳаётида содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларни кузатиш, жамиятда мавжуд бўлган меҳнат буюмлари, меҳнат қуролларини, ҳамда меҳнат жараёнларини ҳисобга олиб бориш зарур бўлади. Худди шу вазифани эса халқ хўжалик ҳисоби бажаради. Товар айирбошлаш даврида халқ хўжалик ҳисоби аҳамияти кўпайди,

чунки товар айирбошлаш учун умумий эквивалент талаб этилади. Умумий эквивалентга эса фақат ҳисоб-китобни таҳлил этиш, тўғри юргизиш орқалигина эга бўлиш мумкин, яъни алмаштириладиган товарни ишлаб чиқаришга сарфланган ижтимоий-зарурий меҳнат миқдорини аниқлаш керак бўлади. Ишлаб чиқариш кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини ўсиши натижасида хўжалик фаолиятига раҳбарлик қилиш мураккаблашган ва моддий ишлаб чиқариш асосида вужудга келган халқ хўжалик ҳисоби аҳамияти ошган, жамият ҳамма соҳаларида мулкларни ҳисобга олиш борасидаги, иқтисодий фаолиятини бошқаришдаги роли ошиб борган. Иқтисодий фаолиятини бошқариш халқ хўжалик ҳисоби орқали олинган маълумотлар асосида олиб борилади ва тегишли қарор ҳамда қонун-қоидалар қабул қилиниб, шулар асосида бутун иқтисодиёт фаолияти бошқарилади.

Хўжалик ҳисоби асосан қўйидаги функцияларни бажаради:

а) иқтисодиёт тармоқларида содир бўлаётган хўжалик жараёнларини кузатиб бориш;

б) кузатиш орқали олинган маълумотларни миқдорий кўрсатмаларда ифодалаш;

в) корхона, ташкилот, муассаса хўжалик фаолиятларини кузатиш натижаларини махсус ҳужжатларда қайд этиш;

г) махсус ҳужжатларда акс эттирилган маълумотларни умумлаштириш ва гуруҳлаштириш, хўжалик жараёнлари устидан назорат ўрнатиш ҳамда уларга таъсир этиш.

Хўжалик ҳисобининг юқоридаги функциялари айрим корхона, муассаса, ташкилот ва умуман бутун иқтисодиётнинг иқтисодий жиҳатдан асосланган жорий ва келгусидаги режа кўрсаткичларини тузишда, улар бажарилишини устидан назорат олиб боришда муҳим аҳамиятга касб этади.

Иқтисодий жараёнларни кузатиш, ташкил қилиш тегишли манбаларни ўзгаришига олиб келиш билан бирга уларга бўлган талабни ўрганиш имконини беради. Бу имкониятни фақат ҳисоб юритиш йўли билан амалга ошириш мумкин. Ишлаб чиқаришни ўсиб бориши товар айирбошлашни кучайишига олиб келади. Товар айирбошлашни ўсиб бориши ҳисобни ташкил топишида алоҳида ўрин тутаяди. Иқтисодий ўзгаришларни ўрганишда, мулкий муносабатларни тартибга солишда ҳисобнинг ўрни алоҳида бўлиб, унинг ёрдамида корхона маблағларини тўлиқлиги, бошқарув тизимини такомиллаштиришда ҳисоб кўрсаткичларидан тўғри фойдаланиш, корхона харажатларини камайтиришга, маблағлардан самарали фойдаланишга олиб келади.

Ҳисобни такомиллашиб боришига биринчидан, ишлаб чиқаришни ўсиб бориши ўз таъсирини ўтказиб борса, иккинчидан, бошқарув тизимидаги ўзгаришлар ҳам ҳисобни ривожланиб боришига асос яратади. Ҳисоб ёрдамида

турли мулкчиликка асосланган корхона ва ташкилотларда амалга оширилган иқтисодий жараёнлар (ўзгаришлар) кузатилади.

Иқтисодий тараққиёт омиллари турлича бўлиб, улар бевосита маблағлар ҳаракатини тартибга солиш, кузатиш ва умумлаштириш тартиби билан бири-бирдан фарқ қилади. Амалга оширилган иқтисодий ўзгаришларни тартибга солишда ҳисоб турларини танлаш ва улардан фойдаланишга алоҳида аҳамият талаб қилинади.

Хўжалик ҳисоби турларини қайси биридан фойдаланиш биринчи навбатда амалга ошириладиган иқтисодий жараённи ўрганиш ва кузатиш муддатларига боғлиқ бўлса, иккинчидан маълумотларни, яъни ўтказилган кузатиш натижаларини умумлаштириш тартибига ҳам боғлиқдир.

Оператив (тезкор) ҳисоб. Корхоналарда ишлаб чиқаришни тезкор бошқариш мақсадларида юритилади. Оператив (тезкор) ҳисоб муомала содир бўлаётган жойнинг ўзида ва бирор-бир хўжалик операциясини содир этиш пайтида юритилади. Бу ҳисобнинг корхона ва унинг таркибий бўлинмаларига жорий раҳбарлик қилиш мақсадида маълумотларни тезкор равишда олиш ва улардан фойдаланиш унинг фарқ қиладиган белгиси ҳисобланади. Ҳисобнинг бу турини ташкил қилиш, юритиш учун махсус йўриқнома талаб қилинмайди. Тезкор ҳисобнинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири маълумотни тезда йиғилиши ва етказилишидир. Назоратнинг тезкорлигини таъминлаш учун хўжалик операцияларининг бориши ҳақидаги ахборотни тезроқ олиш керак бўлади. Шунинг учун тезкор ҳисобнинг маълумотлари иложи борича осонроқ йўл билан қайд қилиниши мумкин. Уларни бевосита кузатиш йўли билан телефон, факс, телеграф, оғзаки ёки ҳужжатлар орқали етказилади. Тезкор ҳисобнинг маълумотларидан мутлоқ аниқлик талаб этилмайди, чунки уларнинг асосий вазифаси - кузатиладиган объектларда содир бўлаётган ўзгаришларни тезлик билан хабар қилишдир. Шунинг учун амалиётда тезкор ҳисобдан фақат тахминий ахборотни олиш билан кифояланадилар.

Тезкор ҳисобнинг баъзи маълумотларидан фақат корхонанинг таркибий қисмидагина фойдаланилмай, уларни бошқарувчи органларда ҳам фойдаланилади. Бундай маълумотлар умумлаштирилиб, ички тезкор ҳисобот таркибига киритилиши мумкин. Тезкор ҳисоботнинг кўрсаткичлари айрим тармоқлар ва бутун иқтисодиёт миқёсида тегишли жараёнларни бориши устидан кузатиш ҳамда ахборотни умумлаштириш учун хизмат қилади. Тезкор ҳисобнинг маълумотлари улардан кейинчалик фойдаланишда бухгалтерия ёки статистика ҳисобида қайта ишланади.

Статистик ҳисоб. Бу ҳисоб жамиятимизда юз бераётган оммавий, ижтимоий- иқтисодий, сиёсий ҳодисаларни ўрганиш ва назорат қилиш, улар тўғрисидаги маълумотларни йиғиш ҳамда қайта ишлаш тизимидан иборат. Хўжалик ҳисобининг бу тури бутун давлат иқтисодиётини ва унинг тармоқларининг ривожланиш жараёнини ўрганишга йўналтирилган. Унинг

объекти алоҳида корхона, ташкилот, бутун бир иқтисодиёт ёки унинг бирор тармоғи бўлиши мумкин.

Статистик ҳисобда ўрганаётган объекти ва қўйилган мақсадига қараб натура, меҳнат ва пул ўлчов бирликларидан, умумлашган кўрсаткичларни олиш учун оператив ва бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан кенг фойдаланилади. Статистик ҳисобни юритиш, ташкил қилиш белгиланган низом ва йўриқномалар билан тартибга солинади.

Статистик ҳисобот шакллари Молия Вазирлиги, Давлат Статистика Қўмитаси, тешли идоралар томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. Бу ҳисобнинг ўзига ҳос хусусияти шундаки, биринчидан бир турли ижтимоий-иқтисодий жараёнларни ўрганиш, кузатиш ва таҳлил қилишда кўп қўлланилади, иккинчидан, бошланиш ва тугаллаш муддатлари белгиланади.

Статистик ҳисобни оператив ҳисобдан фарқи биринчидан ижтимоий-иқтисодий жараёнлар тўлиқ содир этилгандан кейингина олиб борилади, иккинчи фарқи ўтказилган кузатиш натижалари белгиланган ҳисобот шаклларида яхлит ва умумлаштирилган ҳолда кўрсатилади.

Бухгалтерия ҳисоби – ҳар қандай мулкчилик шаклидаги корхона хўжалик фаолиятини ялпи, узлуксиз кузатиш ва назорат қилиш, содир бўлган воқеа-ҳодисаларни ҳисоб регистрларида қайд қилиш, уларга ишлов бериш ҳамда ҳужжатларга асосланган ҳолда молиявий ҳисобот кўринишида ахборотларни фойдаланувчиларга тақдим қилиш тизимидир.

“Бухгалтер” атамаси немис тилидан таржима қилганда, *book*–китоб, *halter*–тутиш сўзларининг бирикмаси бўлиб, китоб тутувчи деган маънони англатади. Инглиз тилида сўзлашадиган мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби “accounting” деб юритилади.

Бухгалтерия ҳисобида ҳар қандай хўжалик операцияси бўйича тегишли тарзда тузилган, барча зарурий кўрсаткичларга эга бўлган, масъул шахслар томонидан имзоланган ва тасдиқланган ҳужжат тузилиши керак. Бухгалтерия ҳисобининг бошка ҳисоб турларидан фарқ қилиб, бу ҳисобнинг предмети ва методлари шаклланган бўлиб, хўжалик фаолияти давомида қонунда белгиланган моддалар бўйича фаолият юритади. Бухгалтерия ҳисоби ёрдамида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини баҳолаш, фойда ва зарарларини аниқлаш учун асос яратилади. Бухгалтерия ҳисобидаги ёзувлар асосида белгиланган муддатларда ҳисобот тузилади. Бухгалтерия ҳисобига қўйиладиган асосий талаблардан бизнес режа кўрсаткичларини бажарилишини назорат қилишдир. Ўз навбатида ички имкониятлардан унумли фойдаланишни таъминлашдир.

Ҳисобнинг ҳар бир тури бир хил хўжалик операциясини турли вазиятларда кўриб чиқади, бу эса айрим босқичларда унинг фойдаланувчиларини қизиқтирадиган ахборот оқимларининг кесишишини истисно қилмайди. Бунга эришиш ҳисобнинг барча турларига ҳос бўлган муҳим хусусият, яъни бир хил

Ўлчовлардан: натура, меҳнат ва пул ўлчовларидан фойдаланиш туфайли мумкин бўлади. Ҳисоб ишларида қўлланиладиган ўлчов бирликларидан алоҳида-алоҳида фойдаланиш мумкин. Шундай хўжалик жараёнлари амалга ошириладики, уларда бир вақтда натурал ва пул ўлчов бирликларидан фойдаланилади.

Ўлчов бирликларини қўллаш биринчидан ҳисоб турига боғлиқ бўлса, иккинчидан амалга оширилаётган хўжалик жараёнига ҳам боғлиқдир. Ҳисоб турларининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўлчов бирликларидан фойдаланиш имконияти яратилади.

Натура ўлчовлари – ҳисобга олинаётган хўжалик маблағлари ва уларнинг ҳаракатларини натура ҳолида ифодалаш учун хизмат қилади. Натура ўлчовларини қўллаш ҳисобга олинаётган объектнинг хусусиятлари, яъни унинг физик ва истеъмол ҳоссаси фарк қилади.

Масалан, ҳисоб объектлари: оғирлик бирлигида (грамм, килограмм, центнер, тонна); ҳажм бирлигида (метр, кубометр); узунлик бирлигида (сантиметр, метр, километр); ҳисоб бирлигида (дона, бош) ва бошқаларда ўлчанади.

Натура ўлчов бирликлари моддий қийматликларни ҳисоблаш, тортиш ва ўлчаш натижасида олинган маълумотларни ҳисобга олиш, уларнинг миқдор ҳамда сифат ўзгаришлари устидан назорат олиб бориш учун қўлланилади. Улар ёрдамида умумлаштирувчи кўрсаткичларнинг олиниши истисно қилинади.

Меҳнат ўлчов бирлиги – маҳсулотни ишлаб чиқариш ёки сарф қилинган меҳнат сарфини ўлчаш учун мўлжалланган. Уларнинг ўлчов бирлиги бўлиб минут, соат, кун ва декадалар ҳисобланади. Улар ёрдамида маҳсулот ишлаб чиқариш меъёрлари, меҳнат унумдорлиги, иш ҳақини ҳисоблаш ва бошқалар назорат қилинади.

Пул ўлчов бирлиги – корxonанинг моддий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ, маҳсулотнинг аниқ турларини тайёрлаш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатишга доир ҳаракатларни ҳисоблаш имконини беради.

Бу вазифани Ўзбекистон Республикасида миллий валюта сўм ва унинг тийини бажаради. Пул ўлчови ёрдамида бошқа кўрсаткичларни олиш, улардан ҳосила кўрсаткичларни корхона даражасида ҳам иқтисодиёт даражасида ҳам ҳисоблаш мумкин. Корхона ва ташкилотларда қайси ўлчов бирлиги ишлатилмасин, уларнинг асосий кўрсаткичи фойда ёки зарар кўрсаткичлари пул ифодасида кўрсатилади. Ҳисобда пул ўлчов бирлигини кўпроқ қўлланилиши бошқа ўлчов бирликларига нисбатан кўпроқ ишлатилиши ҳисоб мазмунини пасайтирмайди. Пул ўлчов бирликларини ҳисоб ишларида кенг қўлланишига асосий сабаблардан бири бу ҳар хил ўлчов бирликларида акс эттирилган кўрсаткичларни ягона пул ўлчов бирлигида умумлаштириш имконини берса,

иккинчидан, корхоналар ўртасидаги ҳисоб-китобларни бир меъёрда юритиш имконини беради .

Бухгалтерия ҳисобининг предмети ва методи

Бухгалтерия ҳисоби иқтисодийетимиздаги ҳар бир корхона, ташкилот, муассаса, уюшмаларда юритилиб, уларнинг хўжалик фаолиятини тўлиқ ёритиб беради.

Хўжаликлар ўз фаолиятини амалга ошириш учун эса албатта хўжалик маблағларига, уларни ташкил топиш манбаларига эга бўлишлари зарур, ҳамда улар турли содир бўладиган хўжалик жараёнларини ҳужжатларда қайд этиш орқали бу мақсадга эришадилар.

Бухгалтерия ҳисобини юритиладиган жойлар ҳисоб объектларидан иборат.

Шунинг учун, аввалламбор бухгалтерия ҳисобининг объектлари нима? деган саволга жавоб берамиз.

Корхона, муассасалар, уюшмалар, концернлар фаолиятдан, мулкчилик шаклидан келиб чиқиб, уларнинг хўжалик мулклари турли миқдорда ва таркибда бўлади. Корхоналар фаолияти уларни иқтисодийетнинг қайси соҳасига тааллуқлигидан келиб чиқиб қўйидагича бўлиши мумкин:

- қишлоқ хўжалик корхоналари (жамоа хўжаликлари, фермер хўжаликлари ва ҳ.к.);

- саноат ишлаб чиқариш корхоналари (енгил саноат, оғир саноат ва бошқалар); - маориф соҳаси муассасалари (боғча, лицей, гимназия, ҳунар-техника билим юртлари, институт, университет ва ҳ.к.);

- савдо корхоналари (воситачи корхоналар, чакана савдо корхоналари, умумий овқатланиш корхоналари, тайёрлов корхоналари);

- соғлиқни сақлаш муассасалари; - маданий-маиший муассасалари ва ҳ.к.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, иқтисодийетнинг асосий бўғини ҳисобланувчи корхона, муассаса, ташкилот, уюшма, концернлар ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳасига тааллуқлиги билан ҳам гуруҳга ажратилади.

Масалан: қишлоқ хўжалик корхоналарида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирилади, ҳамда бевосита истеъмолчига ёки қайта ишлаш учун саноат корхоналарига берилади. Саноат корхоналарида эса, озиқ-овқат маҳсулотлари, енгил саноат буюмлари (кийим-кечак, газлама, галантерея буюмлари, уй-рўзғор буюмлари ва бошқалар), оғир саноат маҳсулотлари (асбоб-ускуна, автомобиль, жиҳозлар, самолётлар ва бошқалар) ишлаб чиқилади ва истеъмолчига етказилади.

Савдо корхоналарида бу маҳсулотлар бевосита истеъмолчига етказилади, яъни ушбу корхоналар ишлаб чиқарувчилар билан харидорлар ўртасида воситачи бўлиб ҳисобланади. Савдо корхонасидан бири бўлган умумий овқатланиш корхонасида эса, бевосита озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш йўлга қўйилган. Ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат буюмлари меҳнат воситалари орқали ишчи кучи ёрдамида қайта ишланиб тайёр

маҳсулот кўринишини олади, яъни корхоналардаги барча ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ ҳаракатлар (масалан: 12 хом-ашёларни ишлаб чиқариш цехларига сарфланиши ундан тайёр маҳсулотнинг чиқиши ва ҳ.к.) бухгалтерия ҳисобини юритиш орқали назорат қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. Тошкент молия институти. Ҳисоб ва аудит факультети. “Бухгалтерия ҳисоби” кафедраси. Мусаев А.Н, Жуманазаров С. Бухгалтерия ҳисоби назарияси. Маърузалар матни тўплами. Тошкент -2013

ПУЛЛАР ВА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР – ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИНИНГ
ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи

*Термиз давлат университети Юридик факультети
Юриспруденция таълим йўналиши 3-босқич талабаси*

Аннотация: пуллар, пулнинг хусусиятлари ва вазифалари, қимматли қоғозлар ва уларнинг хусусиятлари, эмиссиявий қимматли қоғозларнинг давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби, акциялар, уларни айирбошлаш ва майдалаш масалалари кенг ёритилган.

Калит сўзлар: пул, қимматли қоғоз, акция, оддий ва имтиёзли акция, “сўм”, айирбошлаш ва майдалаш, валюта ва бошқ.

Пуллар Пул ҳам фуқаролик ҳуқуқининг объектидир. Пул мамлакатнинг ҳўжалик ҳаётида, хусусан, савдода катта аҳамиятга эга. Пул ўзининг узоқ давом этган тадрижий ривожланишида, мол-хол, зайтун ёғи, олтин ва кумуш ёмбиси кўринишидаги айирбошлаш воситаларидан ҳозирги электрон пулларга, кредит карточкаларига қадар бўлган йўлни босиб ўтди. Пул бозор иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим қуролларидан бири ҳисобланади.

Фуқаролик ҳуқуқи нуқтаи назаридан пулнинг хусусиятлари ва вазифалари кўйидагича ифодаланиши мумкин:

- пул қонун ҳужжатларига мувофиқ истеъмол қилинадиган, турга хос аломатлари билан белгиланадиган ашёларнинг ўзига хос хусусиятларига эга бўлган турларидан бири ҳисобланади;

- пул кўпчилик фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда (масалан, қарз, кредит, ҳадя ва бошқа шартномалар бўйича) мустақил объект сифатида иштирок этади;

- пул фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда (масалан, олди-сотди, маҳсулот етказиб бериш, контрактацмя ва бошқа шартномалар бўйича) тенг қийматга эга бўлган объект ҳисобланади;

- умумий эквивалент, яъни тенг қийматга эга бўлган объект сифатида ҳар қандай ашё билан алмаштириш, етказилган моддий ва маънавий зарарни қоплаш учун ҳам қўлланилади;

- пул ҳар қандай қонуний қарзни, унинг ҳар қандай ҳолатлар асосларида (масалан, муайян мажбуриятлар бажарилмаганлиги ёки лозим даражада бажарилмаганлиги туфайли) вужудга келишидан қатъи назар, уни тузиш, тўлаш, қоплаш воситаси сифатида муҳим роль ўйнайди¹¹.

Мустақил давлатнинг асосий атрибутларидан бири – бу унинг миллий валютасидир. Шу борада мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар

¹¹ Раҳмонқулов Ҳ. Фуқаролик ҳуқуқининг объектлари. Ўқув қўлланма. – Тошкент. ТДЮИ, 2009. – 37-38-б.

натижасида Ўзбекистон Республикасининг миллий валютаси – сўми муомалага киритиш бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг 1994-йил 16-июндаги “Ўзбекистон Республикасининг миллий валютасини муомалага киритиш тўғрисида”ги Фармони¹² билан 1994-йилнинг 1-июлидан бошлаб Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида 1 000 сўм пул купонга бир “сўм” нисбати билан Ўзбекистон Республикасининг миллий валютаси – “сўм” муомалага киритилди. Сўм унда ёзилган қиймат бўйича қабул қилиниши шарт.

Ўзбекистон Республикасининг миллий валютаси – “сўм” Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг қиймати 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100, 200, 500, 1000 сўм бўлган банк қоғоз пуллар “банкноталар” ва 1, 3, 5, 10, 20, 50 “Тийин”, 1, 5, 10, 25, 50 сўм бўлган металл тангачақалар ҳолида нақд пул муомаласига чиқарилди.

Мазкур Фармоннинг 4-бандига мувофиқ 1994-йилнинг 1-июлидан бошлаб Ўзбекистон Республикаси ҳудудида “Сўм” мулкчилик шаклидан қатъи назар қонуний тўлов воситаси ҳисобланади.

“Сўм”лар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида мулкчилик шаклларида қатъи назар, ҳамма жисмоний ва юридик шахслар томонидан барча турдаги тўловларга, шунингдек банклар томонидан омонатлар ва ҳисоб варақларига қўшиб қўйиш учун ҳеч қандай чекловларсиз қабул қилиниши мажбурийдир.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида миллий валюта – “Сўм” билан бир қаторда эркин муомаладаги валютада тўлов воситаси сифатида белгиланган тартибда фойдаланишга рухсат берилади¹³.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга киритилган пул муомаласини мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қатор қарорлар қабул қилди. 1994-йил 12-июлда “Муомаладаги нақд пулларни камайтиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида”¹⁴ги ва 1994-йил 23-июльдаги “Ўзбекистон Республикаси миллий валютасининг ички эркин алмашинувини таъминлашга оид чора-тадбирлар тўғриси”¹⁵ги қарорлар шулар жумласидандир.

Пуллар жисмоний аломатлари билан белгиланган ашёлар қаторида бўлиб, пул белгиларининг сони бўйича ҳисобланмай, балки бу белгиларда кўрсатилган суммаларга қараб ҳисобланади.

Пул ҳар хил битимларнинг, масалан, олди-сотди, қарз ва бошқа битимларнинг предмети бўлиб, халқ хўжалигида, шунингдек фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда муҳим аҳамиятга эга.

¹² https://nrm.uz/contentf?doc=32883_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_prezidentining_16_06_1994_y_pf-870-son_o%E2%80%98zbekiston_respublikasining_milliy_valyutasini_muomalaga_kiritish_to%E2%80%98g%E2%80%98risidagi_farmoni

¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари. – Тошкент: Адолат, 1995.3-сон. – Б. 73-76

¹⁴ //Халқ сўзи, 1994 йил 12-июль.

¹⁵ //Халқ сўзи, 1994-йил 23-июль.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов айтганларидек, “Миллий ифтихор, давлат мустақиллигининг рамзи, суверен давлатга хос белгидир. Бу республикага тегишли умумий бойлик ва мулкдир”¹⁶.

Пул (валюта), валюта қимматликлари тўғрисидаги қоида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 94-95-моддаларида берилган.

Миллий сўмдан ташқари чет эл валютаси ҳам муомалада бўлади. Пул ва чет эл валютаси бир хил тушунчага эга. Фақат чет эл валютаси хорижий мамлакатларга тегишли бўлиб, мамлакатимизда улар билан ҳисоб-китоб қилишда фарқ мавжуд. Чет эл валютаси билан боғлиқ муносабатлар 2019-йил 22-октябрьда қабул қилинган “Валютани тартибга солиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Қонун¹⁷и билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Ўзбекистон Республикасида валютани тартибга солувчи давлат органидир. Чет эл валютасида операцияларни амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган банклар ваколатли ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш бўйича операцияларда валюта курси чет эл валютасига бўлган талаб ва таклифдан келиб чиқиб, шартномавий асосда белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси валютасининг чет эл валютасига нисбатан курсини аниқлашда фақат бозор механизмларидан фойдаланилади.

Марказий банк чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш тартибини белгилашда чет эл валютасига бўлган талаб ва таклиф асосида валюта курсини аниқлаш учун шарт-шароитлар яратилишини назарда тутаяди.

Марказий банк валюта операциялари бўйича бухгалтерия ҳисоби, статистик ҳисоботлар ва бошқа ҳисоботлар мақсадлари учун, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида божхона ҳамда бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаб чиқариш учун валюта курсини мунтазам равишда белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида резидентлар ва норезидентлар томонидан чет эл валютасини сотиб олиш ҳамда сотиш фақат Ўзбекистон Республикаси банклари орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида банклараро валюта бозорида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш фақат Ўзбекистон Республикаси банклари ҳамда Марказий банк томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Ҳисоб палатаси, Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси ва Давлат божхона қўмитаси Ўзбекистон Республикасида валютани назорат қилувчи органлардир.

¹⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995. – 217 б.

¹⁷ <https://lex.uz/docs/4562834>

Валюта операциялари бўйича ҳисоботларни тақдим этиш тартиби, уларнинг турлари, тақдим этилиш шакли ва муддатлари Марказий банк томонидан валютани назорат қилувчи бошқа органлар билан биргаликда уларнинг ваколатлари доирасида белгиланади.

Жисмоний шахслар чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш юзасидан ҳисоботлар тақдим этмайди.

Қимматли қоғозлар -Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 96-моддасида кўрсатилганидек, мулкӣ ҳуқуқларни белгиланган шаклга ва мажбурий реквизитларга амал қилган ҳолда тасдиқловчи ҳужжатлардир.

Қимматли қоғозлар тўғрисидаги қонунчиликнинг ривожланиши фуқаролик муомаласи соҳасидаги мулкӣ ҳуқуқларни ўтказиш ва мажбуриятларни бажариш хусусиятларини тарибга солувчи ҳуқуқӣ институт шаклланишини тақозо этади. Фуқаролик муомаласи объектларини аниқ тушунмаслик қимматли қоғозларнинг фуқаролик муомаласидаги ўрни ва ролини белгилашни қийинлаштиради. Шу муносабат билан диссертант томонидан қимматли қоғозлар ҳуқуқӣ табиатини уларни фуқаролик муомаласига киритиш нуқтаи-назаридан идентификациялаш таклиф этилади. Хусусан, муаллиф Фуқаролик кодекси нормаларида қимматли қоғозларни муомалага киритишнинг моҳиятини белгилаш лозимлигини асослайди. Зеро, бу ҳолатда қимматли қоғозларга нисбатан фуқаролик-ҳуқуқӣ муносабат субъектларининг мажбурият ҳуқуқлари ва мулкӣ ҳуқуқлари ўз ифодасини топади. Бу эса ўз навбатида қимматли қоғозларни шак-шубҳасиз фуқаролик ҳуқуқи объекти эканлигини англатади ва уларга нисбатан мақбул ҳуқуқӣ тартибни белгилаш имконини беради¹⁸.

2015-йил 3-июндаги Ўзбекистон Республикасининг “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги 387-сонли янги таҳрирдаги Қонун¹⁹ига кўра, **қимматли қоғозлар** — ҳужжатлар бўлиб, улар мазкур ҳужжатларни чиқарган юридик шахс билан уларнинг эгаси ўртасидаги мулкӣ ҳуқуқларни ёки қарз муносабатларини тасдиқлайди, дивидендлар ёки фоизлар тарзида даромад тўлашни ҳамда ушбу ҳужжатлардан келиб чиқадиган ҳуқуқларни бошқа шахсларга ўтказиш имкониятини назарда туттади.

Қимматли қоғозлар чиқарилиш шаклига кўра бланкалар тарзида ҳужжатли ва электрон шаклдаги ҳисобга олиш регистрларидаги ёзувлар тарзида ҳужжатсиз бўлиши мумкин.

Акциялар, корпоратив ва инфратузилма облигациялари, шунингдек депозитар тилхатлар ҳужжатсиз шаклда чиқарилади.

Ушбу Қонунга мувофиқ, корпоратив облигациялар қуйидаги шартларга риоя этган ҳолда:

¹⁸ Назаров Ю.Б. Проблемы правового регулирования выпуска и обращения ценных бумаг в гражданском обороте. Автореф. Дисс.докт.юр.наук.- Ташкент. 2008. – 10-11 с.

¹⁹ <https://lex.uz/docs/2662539>

- эмитентнинг бундай облигациялар чиқариш тўғрисида қарор қабул қилинган санадаги ўз капитали миқдори доирасида. Агар корпоратив облигациялар суммаси эмитентнинг ўз капитали миқдоридан ошса, эмитент ошган сумма учун таъминот бериши шарт;

- сўнги бир йилда рентабеллик, тўловга қобилиятлилик, молиявий барқарорлик ва ликвидлиликнинг ижобий кўрсаткичларига эга бўлган эмитентлар томонидан;

- облигациялар чиқарилишидан олдинги бир йил учун молиявий ҳисобот бўйича аудиторлик хулосаси мавжуд бўлганда;

- инвесторларга тегишли маблағларнинг эмитентлар томонидан тўланиши бўйича тўлов агентлари вазифасини бажарувчи тижорат банклари иштирокида чиқарилади.

Инфратузилма облигациялари қўйидаги шартларга риоя этган ҳолда:

- эмитентнинг бундай облигациялар чиқариш тўғрисида қарор қабул қилган санадаги ўз капитали миқдори доирасида. Агар инфратузилма облигациялари суммаси эмитентнинг ўз капитали миқдоридан ошса, эмитент ошган сумма учун таъминот бериши шарт;

- облигациялар чиқарилишидан олдинги бир йил учун молиявий ҳисобот бўйича аудиторлик хулосаси мавжуд бўлганда;

- инфратузилма облигацияларини жойлаштиришдан тушган маблағлардан Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорида назарда тутилган лойиҳани молиялаштириш учун фойдаланилса, чиқарилади.

Давлат улуши 50 фоиз ва ундан ортиқ бўлган хўжалик жамиятлари, шунингдек давлат корхоналари томонидан инфратузилма облигациялари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан келишилган ҳолда чиқарилади.

Корпоратив ва инфратузилма облигацияларини чиқаришнинг қўшимча шартлари қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи томонидан белгиланади.

Эмиссиявий қимматли қоғозларнинг чиқарилишини давлат рўйхатидан ўтказиш

Эмиссиявий қимматли қоғозларнинг чиқарилишини давлат рўйхатидан ўтказиш қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи томонидан эмитентнинг аризаси асосида амалга оширилади.

Эмитентнинг аризасига қўйидагилар илова қилинади:

- эмиссиявий қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги қарор;

- қимматли қоғозлар эмиссия рисоласи (қимматли қоғозлар оммавий жойлаштирилган тақдирда);

- бланка намунаси (хужжатли шаклдаги эмиссиявий қимматли қоғозлар чиқарилган тақдирда);

- рўйхати қонунчиликда белгиланадиган бошқа ҳужжатлар.

Қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи эмиссиявий қимматли қоғозларнинг чиқарилишини рўйхатдан ўтказиш учун тақдим этилган ҳужжатлар олинган санадан эътиборан *ўттиз кун ичида* давлат рўйхатидан ўтказиши ёки эмиссиявий қимматли қоғозларнинг чиқарилишини давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш тўғрисида асослантирилган қарор қабул қилиши шарт.

Эмиссиявий қимматли қоғозларнинг чиқарилиши давлат рўйхатидан ўтказилаётганида эмиссиявий қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги қарорнинг ҳар бир нусхасида эмиссиявий қимматли қоғозларнинг чиқарилиши давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисида белги қўйилади ва эмиссиявий қимматли қоғозларнинг чиқарилишига берилган рўйхатдан ўтказилганлик рақами кўрсатилади.

Эмиссиявий қимматли қоғозлар чиқарилишини давлат рўйхатидан ўтказиш учун тақдим этилган ҳужжатларнинг тўғрилиги учун жавобгарлик эмитент зиммасида бўлади.

Акция — ўз эгасининг акциядорлик жамияти фойдасининг бир қисмини дивидендлар тарзида олишга, акциядорлик жамиятини бошқаришда иштирок этишга ва у тугатилганидан кейин қоладиган мол-мулкнинг бир қисмига бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи, амал қилиш муддати белгиланмаган, эгасининг номи ёзилган эмиссиявий қимматли қоғоз.

Акциялар эгасининг номи ёзилган эмиссиявий қимматли қоғозлар бўлиб, улар турига кўра *оддий* ва *имтиёзли* бўлиши мумкин.

Акция бўлинмасдир. Агар акция умумий мулк ҳуқуқи асосида бир нечта шахсга тегишли бўлса, бу шахсларнинг барчаси бир акциядор деб эътироф этилади ва акция билан тасдиқланган ҳуқуқлардан ўзларининг умумий вакили орқали фойдаланади.

Бир турдаги акция унга эгалик қилувчи ҳар бир акциядорга шу турдаги акцияларнинг бошқа эгалари билан бир хил бўлган ҳажмдаги ҳуқуқларни беради.

Оддий акцияларни имтиёзли акцияларга, корпоратив облигацияларга ва бошқа қимматли қоғозларга айирбошлашга йўл қўйилмайди.

Акциялар мулк ҳуқуқи ёки бошқа ашёвий ҳуқуқ асосида қайси юридик ёки жисмоний шахсга тегишли бўлса, ўша юридик ёхуд жисмоний шахс акциянинг эгаси — акциядор деб эътироф этилади.

Оддий акциялар овоз берувчи акциялар бўлиб, улар ўз эгасига дивидендлар олиш, жамиятни бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқини беради.

Ўз эгаларига дивидендларни, шунингдек жамият тугатилаётганда акцияларга қўйилган маблағларни биринчи навбатда олиш ҳуқуқини берадиган акциялар имтиёзли акциялардир. Имтиёзли акциялар ўз эгаларига жамият

фойда кўриш-кўрмаслигидан қатъи назар, муайян дивидендлар олиш ҳуқуқини беради.

Акциянинг эгаси бўлган акциядорга овозга қўйилган масалани ҳал этишда овоз бериш ҳуқуқини берадиган оддий ёки имтиёзли акция жамиятнинг овоз берувчи акциясидир²⁰.

Акцияларнинг номинал қиймати беш минг сўмдан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

Акцияларни йириклаштириш ва майдалаш

Акциядорлар умумий йиғилишининг қарорига мувофиқ жамият жойлаштирилган акцияларни йириклаштиришга ҳақли бўлиб, бунинг натижасида жамиятнинг икки ёки ундан ортиқ акцияси худди шу турдаги битта янги акцияга айирбошланади. Бунда жамият уставига унинг жойлаштирилган акцияларининг номинал қийматига ва сонига тааллуқли тегишли ўзгартишлар киритилади.

Акциядорлар умумий йиғилишининг қарорига кўра жамият жойлаштирилган акцияларни майдалашни амалга оширишга ҳақли бўлиб, бунинг натижасида жамиятнинг бир аўцияси худди шу турдаги икки ёки ундан ортиқ акцияга айирбошланади. Бунда жамият уставига жамиятнинг жойлаштирилган акцияларининг номинал қийматига ва сонига тааллуқли тегишли ўзгартишлар киритилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Раҳмонқулов Ҳ. Фуқаролик ҳуқуқининг объектлари. Ўқув қўлланма. – Тошкент. ТДЮИ, 2009. – 37-38-б;
2. <https://nrm.uz/contentf?doc=32883> o%[E2%80%98](#)zbekiston respublikasi pre zidentining 16 06 1994 y pf-870-son o%[E2%80%98](#)zbekiston respublikasining milliy valyutasini muomalaga kiritish to%[E2%80%98](#)g%[E2%80%98](#)risidagi farmoni;
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари. – Тошкент: Адолат, 1995.3-сон. – Б. 73-76;
4. //Халқ сўзи, 1994 йил 12-июль;
5. //Халқ сўзи, 1994-йил 23-июль;
6. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995. – 217 б;
7. <https://lex.uz/docs/4562834>;
8. Назаров Ю.Б. Проблемы правового регулирования выпуска и обращения ценных бумаг в гражданском обороте. Автореф. Дисс.докт.юрид.наук.- Ташкент. 2008. – 10-11 с;
9. <https://lex.uz/docs/2662539>;
10. <https://lex.uz/docs/2382409>.

²⁰ <https://lex.uz/docs/2382409>

**YOSHLARNI OILAVIY XAYOTGA TAYYORLASHDA SUTSIDAL HULQ OLDI
OLISH OMILLARI**

Yo'ldosheva Gulmira Baxriddin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, II bosqich talabasi

Annotatsiya: *Maqolada yoshlarni oilaviy xayotga tayyorlash sutsidal hulq oldi olish masalalari yoritib berilib, bunda oiladagi muhit ota-ona o'z ma'suliyatlarini his qilishi bilan barqaror bo'lishi haqida so'z boradi. Ko'pchilik olimlar unga turlicha javob berib kelganlar.*

Kalit so'zlari: *Farzand tarbiyasi, maqol, oilaparvarlik, mahalla ahli, keksalar, nobop bola.*

Farzand tarbiyalayotgan ota-ona har bir harakati, yurish turishi, muomalasi, boshqalar bilan o'zaro munosabatida olijanob fazilatlarini namoyon eta bilishi kerak. Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmagan holda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi.

Farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Bola ota-ona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan "ma'naviy kasal" insonlar shakllanadi. Ular esa jamiyat ma'naviyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Oila-jamiyatning tayanchi. Farzandlarimiz ongida elu yurtga, Vatanga muhabbat tuyg'ulari oilada, yashab turgan mahallada shakllanadi. Mamlakatning ertangi kuni, tinch va obod bo'lishi eng oldin mana shu kichik jamiyatda o'sib-unayotgan bolalarimizga bog'liq. Qaysi oilada, qaysi mahallada tarbiya yaxshi yo'lga qo'yilar ekan, o'sha oila, o'sha mahalla gullab-yashnaydi.

Oilada ota-onalar "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilib ketishi oqibatida farzandlarning tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Istiqlol tufayli xalqimiz chet-el yurtlarini kezib, yangi xalq va urf-odatlarini guvohi bo'lib qaytmoqdalar. Shu jumladan Yevropa davlatlariga sayr qilib kelayotgan fuqarolarimiz bugungi kunda g'arb o'smirlari orasida boshqa mamlakatlar yoshlariga qaraganda uyushgan jinoyatchilik va zo'ravonlikka berilish holati yuqori. Bunga sabab bolalarga keragidan ortiq erkinlik berilgani ekan. Ularni hozirdan aysh-ishratga berilib, turli axloqsiz hatti-harakatlarga ruju qo'yishdan hech kim qaytarmasligini aytib berishmoqda.

Farzand tarbiyasini qachondan boshlamoq kerak? degan savol ko'pchilikni o'ylantiradi. Ko'pchilik olimlar unga turlicha javob berib kelganlar. Xususan, Ibn Sino bola tarbiyasi bilan uning tug'ilishidan avvalroq, ona qornidan boshlaboq shug'ullanish

lozim, deb javob bergan. Oila, odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga e'tibor qon-qonimizga singib ketgan burchlarimizdandir. "Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona" degan ibratli maqol ham aynan xalqimizga xos. Mana shu maqolning o'zi ham farzand tarbiyasi, oilaparvarlik biz uchun nechog'lik muhim ekanini bildiradi. Mahalla ahli, ayniqsa keksalar ko'chada nobop ish qilayotgan bola oldidan hech qachon beparvo o'tib ketmagan, shu zahotiyiq tanbeh berib to'g'ri yo'lga chaqirgan. Zero, har tomonlama chiroyli, odobli, go'zal xulqli bo'lish, nafsni poklashga buyuruvchi muqaddas dinimiz oilaga katta ahamiyat beradi. Oiladagi muhit ota-ona o'z ma'suliyatlarini his qilishi bilan barqaror bo'ladi. Bolalarning odobli bo'lib ulg'ayishi uchun ota-ona bilan bir qatorda mahalla-kuy ham katta ibrat maktabidir. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deb bejiz aytmagan xalqimiz.

Inson hayoti davomida biror shaxsni o'ziga o'rnak deb biladi, bundan inson u kabi hayot kechirishni, u erishgan yutuqlar kabi muvaffaqiyatlarga erishishni, yuksak cho'qqilarga chiqishni ko'zlaydi. Bugun jamiyatning yosh a'zolari o'z hayotlari uchun boshqa madaniyat vakillarining fikrlash va hayot tarzini o'rnak qilib olishlari ko'p muammolarni keltirib chiqarmoqda. XXI asrda turli hayot tarzlar va g'oyalar raqobatga kirishdi. Bunda muvaffaqiyatga erishish uchun har bir davlat o'zligini saqlagan holda diniy va milliy qadriyatlarini boshqalarga anglatishni asos qilgan mafkuraga ega bo'lishi lozim. Aks holda, o'zlikni yo'qotish, bebaho qadriyatlardan voz kechish kishini taraqqiyotdan ajratib, uni tobe, mustaqil fikri yo'q manqurtga aylantirib qo'yadi.

Hozirgi kunda g'arazli maqsadlarni amalga oshirish uchun zimdan olib borilayotgan fitnalar ba'zi millatlarning o'zligini yo'qotishga qaratilganini sezish mumkin. Bunda e'tibor xududlarini egallash emas, balki inson ongini egallashga yo'naltirilgan.

Ta'lim-tarbiya, odob-axloq bolalikdan berilgani ma'qul. Rasululloh (a.s.): "Birontangiz o'z farzandlaringizni tartib-intizomga o'rgatsa, bu har kuni sadaqa bergandan yaxshiroqdir", deya marhamat qilganlar. Bolalarni intizomga o'rgatish oila mustahkamligiga asos bo'ladi. Islom shu ma'noda ota-onalarni o'z farzandlariga sog'lom tarbiya berishga rag'batlantiradi. Hadisi sharifda "Farzandlaringizni hurmat qiling va ularni yaxshi xulq bilan xulqlantiring" deb ta'kidlangan.

Farzand tarbiyasi jarayonida bola huquqlarining kamsitilmasligi talab etiladi. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg'ulariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Taniqli pedagog A.S.Makarenko besh yoshgacha bo'lgan tarbiya bolaning shaxsiyati shakllanishida o'ta muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etib o'tgan. Bu haqda u shunday deb yozgan: "...tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi, demak, siz besh yoshgacha nima qilgan bo'lsangiz, bu tarbiyaviy jarayonning 90%ini tashkil etadi, keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi". Mana shu jarayonda bola tarbiyasiga o'ta e'tiborli bo'lish lozim.

Albatta, bola tarbiyasi o'ta murakkab va ma'suliyatlidir. Bu har bir ota-onadan o'z ustida muntazam ishlashni, bolalar tarbiyasiga oid barcha ma'lumotlardan baxobar

bo'lib borishni talab etadi. Farzand tarbiyasi bu shunchaki tajriba, oddiy ko'rsatma va bilimlar jamlanmasi emas, balki o'z ichiga diniy-axloqiy bilimlar, tibbiyot, etika, psixologiya, pedagogika kabi sohalariga oid bilimlarni ham qamrab oladigan murakkab jarayondir.

Bugungi kunda oilaviy tarbiyaning qiyinlashuvi shundaki, birinchidan, jamiyat taraqqiy etib borgani sari har tomonlama yetuk insonni shakllantirish talablari ortib boraveradi. Bu esa oilada bolaga estetik, jinsiy tarbiya, axloqiy tarbiya berish sifati va ko'lamini oshirish talabini qo'yadi.

Yoshlarning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini shakllantirishda, har jihatdan barkamol etib tarbiyalashda buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi katta ahamiyat kasb etadi. Zero, hayotning asl mazmun-mohiyatini anglab yetishga o'z umri va salohiyatini bag'ishlagan allomalarimizning asarlarida sog'lom avlod tarbiyasi bilan bog'liq masalalarga alohida o'rin berilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akramova F.A. Oilada ma'naviy muhitni shakllantirishda xotin-qizlarning roli. - T.: «Nixol Print», 2016. -42-b.
2. Akramova F.A. Oilada sog'lom psixologik muhitni tarkib toptirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. - T.: «Shams ASA», 2014. -185-b.
3. Akramova F.A. Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi. - T.: «Shams ASA», 2006. -90-b.
4. Yo'ldoshev M. Oiladagi ruhiy muhit va uning tarbiyaga ta'siri. - T., 2004. - 99-b.
5. Karshibaeva G.A. Xarakteristiki motivacionnyx potrebnostey podrostkov s suiциdalnym povedeniem //EurasianUnionScientists. - 2020. - T. 1. - №. 10 (79). - S. 48-49.
6. Karshibaeva G. A., Yuldasheva G. B. Konflikt kak odno iz znachimyx yavleniy psixicheskoy jizni cheloveka //Novosti obrazovaniya: issledovanie v XXI veke. - 2022. - T. 1. - №. 4. - S. 459-464.
7. Qarshiboeva G.A. O'smirlarning hulq-atvoridagi o'zgarishning ijtimoiy psixologik jixatlari //Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii. - 2022. - T. 2. - №. 4.
8. Qarshiboeva G.A. O'quvchilarda kasbiy ustanovkalarining shakllanishining psixologik jixatlari //Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii. - 2022. - T. 2. - №. 4.
9. Karshiboeva G. A. Эмоциональные аспекты при suiцидалной поведении подростка //EDITOR COORDINATOR. - 2021. - S. 304.
10. Karshibaeva G. A. Факторы i причины suiцида //Scientific Impulse. - 2022. - T. 1. - №. 2. - S. 651-656.

11. Karshiboeva G. A. Psixoprofilakticheskie меры по предупреждению суицидного поведения у подростков: Karshiboeva Gulnoza Abdukodirovna, Djizakskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy institut-starshiy prepodavatel //Obrazovanie i innovatsionnyye issledovaniya mejdunarodnyy nauchno-metodicheskiy jurnal. – 2021. – №. 2-Maxsus son. – S. 298-305.
12. Karshiboeva G. A. Xarakteristiki motivatsionnyx potrebnostey podrostkov s suiçidalnym povedeniem//Evraziyskiy Soyuz Uchenyx. – 2020. – №. 10-1 (79). – S. 48-49.
13. Karshibaeva G. A. Aspekty soçialno psixologicheskogo issledovaniya suiçidalnogo povedeniya podrostkov //Mir obrazovaniya-obrazovanie v mire. – 2021. – №. 1. – S. 50-56.
14. Abduqodirovna G. Q., Burxonovich A. S., O'skanov son Abdurashid M. Negative Socio-Psychological Factors Influencing the Personality of a Teenager //International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences. – 2021. – T. 1. – №. 7. – S. 54-59.
15. Karshiboeva G.A.. Diagnostika suiçidalnogo povedeniya u podrostkov //Vestnik integrativnoy psixologii. – 2021. – №. 22. – S. 84-89.
16. Karshibaeva G. A. Priciny suiçida i faktory riska //Psixologiya integralnoy individualnosti v informatsionnom obçestve. – 2021. – S. 90-96.
17. Karshibayeva, G Diagnosis of suicidal behavior in adolescents. International Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Reviewed Open Access International Journal.// Vol 10 Issue03, March 2021 501-505 p.
18. Karshibayeva, G. The importance of motivation to avoid failure in achieving the success of young football players. PSYCHOLOGY AND EDUCATION (2021) 58(2)
19. Karshibayeva, G. Innovations in Applied Sciences | SSN 2792-3983 (online), Published under Volume: 1 Issue: 7 in December-2021
20. Karshibayeva, G. Negative Socio-Psychological Factors Influencing the Personality of a Teenager. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences | SSN 2792-3983 (online), Published under Volume: 1 Issue: 7 in December-2021
21. Karshibaeva G.A, Valieva Ch. Mejdunarodnyy nauchno-obrazovatelnyy elektronnyy jurnal «Obrazovanie i nauka v xxi veke». Vyypusk №25 (tom 4) (aprel, 2022). Data vychoda v svet: 30.04.2022.
22. Karshibaeva G. A. O'smirlarda suiçidal xulqning oldini olishda amalga oshirila-digan psixoprofilaktik chora-tadbirlari. "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" ilmiy uslubiy jurnal, 2021 yil, maxsus son. 298-305 st.
23. Karshibaeva G. A., Ibaydullaeva U.R. Oila psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Baëz" nashriëti. Toshkent – 2022 y.
24. Karshibaeva G. A., Abduasulov R.A. Psixologik maslahat. O'quv qo'llanma. "Baëz" nashriëti. Toshkent – 2022 y.

25. Karshibaeva G. A. O'smirlarda suiqidal hulqni paydo bo'lishida ijtimoiy funkciyalar buzilishining psixologik holatlari. Psixologiya ilmiy jurnali/ Buxoro. №4, 2020 101-104 bb

OILANING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK TASNIFI

Baratullayeva Dilnoza Habibullo qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: *Oila ham ijtimoiy-psixologik hamjamiyat - a'zolari nikoh yoki qarindoshlik, umumiy hayot va o'zaro ma'naviy javobgarlik bilan bog'langan kichik guruh va ijtimoiy institut - turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning tarixan o'ziga xos tizimi, ijtimoiy zaruratdir.*

Kalit so'zlar: *Muhim holat, oila, tadqiqotlar, oila va nikoh, psixologiya, fanlararo soha, sotsiologiya, iqtisodiy, etnografiya, tarix, huquq, demografiya.*

Oila faoliyatining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ko'rib chiqishdagi qiyinchiliklar, bir tomondan, ijtimoiy psixologiyaning "chegaraviy" maqomiga, ikkinchi tomondan, tahlil ob'ektining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq. Oila ham ijtimoiy-psixologik hamjamiyat - a'zolari nikoh yoki qarindoshlik, umumiy hayot va o'zaro ma'naviy javobgarlik bilan bog'langan kichik guruh va ijtimoiy institut - turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning tarixan o'ziga xos tizimi, ijtimoiy zaruratdir. Shundan jamiyatning aholining fiziologik va ma'naviy takror ishlab chiqarishga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq.

Muhim holat - bu oilaning ko'plab tadqiqotlarining fanlararo tabiati. Oila va nikoh psixologiyasi psixologiyaning fanlararo sohasi sifatida sotsiologiya, iqtisod, etnografiya, tarix, huquq, demografiya va boshqalar sohasidagi tadqiqotlarni o'z ichiga oladi.

Oilani kichik guruh sifatida o'rganilganda, birinchi navbatda, oila tipologiyalarining mutlaq ko'pchiligini tashkil etuvchi uning miqdoriy tarkibi (tuzilmasi) ni tushinish mumkin.

Turmush o'rtoqlar soniga ko'ra monogam oila (bitta er va bitta xotin) va ko'pxotinli oila turiga farqlanadi. Ko'pxotinli oila turining ikkita varianti mavjud:

- poliandriya (poliandriya);
- ko'pxotinlilik (poligamiya).

Ko'pgina tadqiqotchilar oilaning ko'pxotinli shakllari tarixan uning zamonaviy turidan oldin bo'lganligi va muhim tarixiy, madaniy, etnik, diniy o'ziga xoslik mavjudligiga qo'shiladilar. Monogam oila - bu nisbatan yaqinda paydo bo'lgan ta'lim. Uning rivojlanishi xususiy mulk va davlat institutlarining barpo etilishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Sanoati rivojlangan mamlakatlarda ajralishlar va qayta turmush qurishning sezilarli darajada o'sishi munosabati bilan ketma-ket monogamiya haqida ko'proq baxs munozara olib borilmoqda.

Oilada namoyon bo'lgan avlodlar soniga ko'ra ular quyidagilarga ajratadilar:

a) bir nechta (kamida uch) avlod vakillari bir tom ostida yashaydigan va birgalikda uy xo'jaligini olib boradigan murakkab (kengaytirilgan) oila - bobo-buvilar, ota-onalar, bolalar. Aksariyat hududlarida bu turdagi oila asosan qishloq turmush tarzi va iqtisodiy zarurat bilan belgilanmagan;

b) oddiy (yadroli) oila, uning a'zolari faqat ikki avlod vakillari (ota-onalar va bolalar). Ushbu turdagi oila hozirgi kunda yetakchilik qilmoqda, garchi ba'zi mualliflar o'ziga xos ijtimoiy-psixologik o'zgarishlarda, intensiv shaxslararo aloqalar saqlanib qoladi. Yadroli oila haqida gap ketganda, ular ota-onalar va bolalar bo'lgan to'liq yadroli oilani anglatadi. Ammo to'liq bo'lmagan oila ham yadroli oiladir, unda ota-onalardan biri, ko'pincha otasi yo'q (ammo farzandsiz oilani to'liq emas deb hisoblash kerakmi yoki yo'qmi, noma'lum bo'lib qolmoqda). O'z navbatida, to'liq bo'lmagan oila aslida to'liq bo'lmagan (ajralish yoki bevalik natijasida paydo bo'lgan) va ona tomonidan noqonuniy tug'ilish va bolalarni tarbiyalash bilan bog'liq bo'lgan oilalarga bo'linadi. Bu yerda biz ikki yadroli deb ataladigan oilaning o'ziga xos turini ham eslatib o'tishimiz kerak, ajrashgandan so'ng, har ikkala turmush o'rtoq ham yangi oilalarni yaratadi. Buning natijasida farzandlarning to'rtta ota-onasi bo'ladi. Bolaning eng yaqin qarindoshlari, shu jumladan aka-uka va opa-singillar doirasining ko'payishi shaxsning ijtimoiylashuviga foydali ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oilalarning pedagogik-psixologik tipologiyasi ularning tarbiyaviy vazifasiga asoslangan farovonlik belgisiga asoslanadi.

Nikoh-oila munosabatlarining ijtimoiy normalarga muvofiqligi nuqtai nazaridan quyidagi oilalar ajratiladi:

- patriarxal (an'anaviy), o'tmishda hukmronlik qilgan munosabatlarga yo'naltirilgan munosabatlar: er (ota - "boquvchi") oilani moliyaviy ta'minlaydi, oila a'zolariga nisbatan asosiy qarorlarni qabul qiladi; xotin ishlamaydi (yoki daromadi erinikidan sezilarli darajada past), bolalarni tarbiyalash bilan shug'ullanadi va uy xo'jaligini boshqaradi. Bolalarning fikri kam hisobga olinadi yoki unga bo'ysunuvchi ahamiyatga ega;

- zamonaviy (egalitar), bu erda sevgi, hissiy yaqinlik, o'zaro hurmat me'yorlari barcha oila a'zolariga tegishli.

Zamonaviy oilaning kichik turlari sifatida quyidagilar ajralib turadi:

- har ikkala turmush o'rtog'ining kasbiy va ijtimoiy faoliyati bir xil ahamiyatga ega bo'lgan kollektivistik oila (ikki martabali oila). Turmush o'rtoqlar uy vazifalarini er yoki xotinning faol ishtiroki bilan taqsimlaydilar, bo'sh vaqtlarini birgalikda o'tkazib, birgalikda qarorlar qabul qiladilar va hokazo;

- individualistik oila, bunda turmush o'rtoqlar uchun oilaviy faoliyatdan ko'ra oiladan tashqari ishlar muhimroqdir. Uy vazifalarini minimallashtirishda, muhim qarorlarni muhokama qilishda kimningdir shaxsiy manfaatlariga ta'sir qilsa, jiddiy nizolar yuzaga kelishi mumkin.

Oilalar tipologiyasini ko'rib chiqishni yakunlab, muqobil turmush tarzi deb ataladigan narsalarni eslatib o'tish mumkin emas, ular orasida:

- ochiq nikoh, insonparvarlik tamoyillari asosida qurilgan munosabatlar, xususan, inson butun umri davomida o'zgarib, ichki o'sishni boshdan kechirishidan dalolat beradi. Er-xotinlarning har birining o'zini o'zi anglash istagi, ularning har birining shaxsiy hayotini, shu jumladan boshqa odamlar bilan chuqur, mazmunli munosabatlarni (jinsiy munosabatlar bundan mustasno) nazarda tutadi;

- ikki bosqichli nikoh, bu er-xotinlar o'rtasida oilaviy hayotning turli bosqichlarida huquq va majburiyatlarini nazarda tutuvchi aniq nikoh shartnomasini tuzishni nazarda tutadi.

Oila ichidagi munosabatlarning turli xil diniy o'zgarishlari va ularni huquqiy tartibga solish chegarasida qoladigan monogam oilaning boshqa tavsiflari (turli xil diniy tusga ega) mavjud.

Oila funksiyalari muammosi an'anaviy hisoblanib, M.S.Maskovskiy tomonidan ishlab chiqilgan jamiyat va shaxs nuqtai nazaridan oila funksiyalarining tasnifi keltirilgan .

Oila funksiyalari

Oilaviy faoliyat sohasi - Jamoat -funksiyalari Individual -funktsiyalar

Rep -samarali Jamiyatning biologik takror ishlab chiqarilishi -

Bolalarning ehtiyojlarini qondirish -

Tarbiyaviy - Yosh avlodni ijtimoiylashtirish -

Jamiyatning madaniy uzluksizligini saqlash - Ota-onalik -ehtiyojlarini qondirish -, bolalar bilan aloqalar, ularni tarbiyalash -, bolalarda o'zini o'zi anglash.

Uy xo'jaligi Jamiyat a'zolarining jismoniy salomatligini saqlash, bolalarga g'amxo'rlik qilish - Ba'zi oila a'zolarining boshqalaridan maishiy xizmat ko'rsatishi -

Iqtisodiy Voyaga yetmaganlar va jamiyatning nogiron a'zolarini iqtisodiy qo'llab-quvvatlash - olish -(nogironlik holatida yoki xizmatlar evaziga)

Birlamchi ijtimoiy nazorat sohasi - axloqiy -tartibga solish, shuningdek, turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar, katta va o'rta avlod vakillari o'rtasidagi munosabatlardagi mas'uliyat va majburiyatlar. Noto'g'ri xatti-harakatlar va oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy normalarini buzganlik uchun huquqiy va ma'naviy jazo choralarini shakllantirish va qo'llab-quvvatlash -

Ma'naviy aloqa sohasi - Oila a'zolarining shaxsiy rivojlanishi - Oila a'zolarini ma'naviy o'zaro boyitish. -Nikoh ittifoqining do'stona asoslarini mustahkamlash

Ijtimoiy maqom Oila a'zolariga ma'lum ijtimoiy maqom berish. -Ijtimoiy tuzilmaning takror ishlab chiqarilishi Ijtimoiy reklama ehtiyojlarini qondirish -

Hissiy - Shaxslarning hissiy barqarorlashuvi va ularning psixoterapiyasi -

Oilada psixologik himoya, hissiy yordam oladigan shaxslar. -Shaxsiy baxt va muhabbatga bo'lgan ehtiyojni qondirish -

Shunday qilib, oilaning turlari va funksiyalarini tahlil qilish uni ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida gapirishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akramova F.A. Oilada ma'naviy muhitni shakllantirishda xotin-qizlarning roli. - T.: «Nixol Print», 2016. -42-b.
2. Akramova F.A. Oilada sog'lom psixologik muhitni tarkib toptirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. - T.: : «Shams ASA», 2014. -185-b.
3. Akramova F.A.Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi. - T.: «Shams ASA», 2006. -90-b.
4. Yo'ldoshev M. Oiladagi ruhiy muhit va uning tarbiyaga ta'siri. - T., 2004. - 99-b.
5. Қаршибоева Г.А. Ўсмирларнинг хулқ-атворидаги ўзгаришнинг ижтимоий психологик жихатлари //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. – 2022. – Т. 2. – №. 4.
6. Қаршибоева Г.А. Ўқувчиларда касбий установкаларнинг шаклланишининг психологик жихатлари //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. – 2022. – Т. 2. – №. 4.
7. Каршибаева Г. А. Факторы и причины суицида //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 651-656.
8. Каршибоева Г. А. Психопрофилактические меры по предупреждению суицидного поведения у подростков: Каршибоева Гульноза Абдукодировна, Джизакский государственный педагогический институт-старший преподаватель //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 2-Махсус сон. – С. 298-305.
9. Каршибаева Г. А. Аспекты социально психологического исследования суицидального поведения подростков //Мир образования-образование в мире. – 2021. – №. 1. – С. 50-56.
10. Abduqodirovna G. Q., Burxonovich A. S., O'skanov son Abdurashid M. Negative Socio-Psychological Factors Influencing the Personality of a Teenager //International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 7. – С. 54-59.
11. Каршибоева Г.А.. Диагностика суицидального поведения у подростков //Вестник интегративной психологии. – 2021. – №. 22. – С. 84-89.
12. Karshibayeva, G Diagnosis of suicidal behavior in adolescents. International Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Reviewed Open Access International Journal.// Vol 10 Issue03, March 2021 501-505 p.
13. Karshibayeva, G. The importance of motivation to avoid failure in achieving the success of young football players. PSYCHOLOGY AND EDUCATION (2021) 58(2)
14. Karshibayeva, G. Innovations in Applied Sciences | SSN 2792-3983 (online), Published under Volume: 1 Issue: 7 in December-2021

15. Каршибаева Г. А.Ўсмирларда суицидал хулқнинг олдини олишда амалга оширила-диган психопрофилактик чора-тадбирлари.“Таълим ва инновацион тадқиқотлар” илмий услубий журнал, 2021 йил, махсус сон.298-305 ст.
16. Каршибаева Г. А., Ибайдуллаева У.Р.Оила психологияси.Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент – 2022 й.
17. Каршибаева Г. А., Абдусулов Р.А.Психологик маслаҳат. Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент – 2022 й.
18. Каршибаева Г. А.Ўсмирларда суицидал хулқни пайдо бўлишида ижтимоий функциялар бузилишининг психологик ҳолатлари. Psixologiya ilmiy jurnali/ Вухоро. №4, 2020 101-104 бб

ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ИЧКИ РУҲИЯТИДА ПАЙДО БЎЛАДИГАН
ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАР

Баратов Насриддин

Жиззах давлат педагогика университети

Аннотация: *Кўпчилик ногирон аёллар кундалик турмушда турли қийинчиликларга дуч келиб, уларнинг мамлакат сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётида фаол иштирок этишига салбий таъсир кўрсатмоқда.*

Калит сўзлар: *ногирон аёллар, маданий ва иқтисодий, кундалик турмуш, ижтимоий ёрдам, фуқаролик жамият, ижтимоий ёрдам.*

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 августдаги Ф-5006-сон фармойиши билан ташкил этилган Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга қаратилган таклифларни тайёрлаш бўйича комиссия томонидан ногирон-ликни барвақт аниқлаш ва олдини олиш, ногиронлиги бўлган шахсларга тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш, уларни касбга ўқитиш ва ишга жойлаштириш соҳасидаги ишларнинг аҳволи комплекс ва чуқур ўрганилди

Мазкур жараёнда аҳолининг кенг қатламлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари, шунингдек, халқаро ва хорижий ташкилотлар ваколатхоналари юқори фаоллик ва дахлдорлик ҳиссини намоён қилдилар. Бунда:

- ногиронликнинг олдини олиш, ногиронлиги бўлган шахсларга тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва реабилитация самарадорлигини ошириш

- ногиронлиги бўлган аёлларга репродуктив саломатлик хизматларидан фойдаланиш имкониятини таъминлаш;

- ногиронликнинг муайян турларини тўлиқ енгиб ўтиш имконини берувчи замонавий тиббиёт, таълим ва ижтимоий технологиялардан, шу жумладан ривожланишдан ортда қолиш, эшитиш ва кўриш қобилиятининг бузилиши, ижтимоий-психологик бузилишларни эрта аниқлаш тизимидан фойдаланишни кенгайтириш;

Кўпчилик ногирон аёллар кундалик турмушда турли қийинчиликларга дуч келиб, уларнинг мамлакат сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётида фаол иштирок этишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ногиронлиги бўлган аёллар, умуман, жамоатчилик учун «кўринмас» бўлиб қолмоқда, бу эса ногиронларга қаратилган хайрия-йўналтирилган муносабатларга ва уларнинг ижтимоий рад этишига олиб келмоқда.

Ногирон аёллар жамиятда икки карра ноқулай аҳволда эканлиги умумий тарзда эътироф этилган: улар ҳам жинсига кўра, ҳам ногиронлик бўйича турли кўринишдаги фаолиятдан чекланган. Бошқа аёлларга нисбатан ногирон аёллар

қўпол жисмоний муносабат ва шахвоний зўравонлик қурбони бўлиш хавфига 2-3 баробар кўп учрайди. Ногирон аёллар камида иккита – жинси ва ногиронлиги белгиси бўйича камситишнинг объекти бўлиши мумкин.

Ногирон аёллар ва ногирон қизлар уйларида ҳам, уйлари ташқарисида ҳам кўпинча зўравонлик, жароҳатланиш ёки тажовуз қилиш катта хавфига, эътиборсизлик ёки бепарволик муносабатига, ёмон муомала ёки эксплуатацияга дуч келишларини кўришимиз мумкин. Албатта, бундай ҳолатлар уларда психологик руҳий зўриқиш орқали ногиронликнинг ривожланиши олиб келади.

Ногирон аёлларнинг жамиятда кенг қамровли иштироки – демократия учун аҳамияти жуда муҳимдир. Барча фуқароларнинг иштирокисиз давлатни ҳақиқий демократик давлат деб эътироф этиш мумкин бўлмайди. Бундан ташқари, ногиронларнинг сиёсий ҳаётда иштирокини таъминлаш, жамият ҳаётининг барча жабҳаларида уларни жалб этишга асос бўлади.

Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган аёлларга психологик хизмат кўрсатиш ҳудудлардаги “Махалла ва оила” илмий тадқиқот марказлари орқали олиб боришга ҳаракат қилинмоқда. Афсуски, баъзи ҳудудларда ногиронлиги бўлган аёлларнинг руҳий зўриқишлари уларнинг турмуш тарзига салбий таъсирлар кўрсатмоқда. Уларга ташқи ва ички ижтимоий психологик таъсирлар, юқорида кўрсатилганидек, тегишли даражада таълим олиш ёки машқ қилиш, соғлиқни сақлаш ва реабилитация ёки бандлик имкониятларидан фойдаланишда ногиронлиги бўлмаган аёлларга нисбатан камроқ шароитлар мавжудлиги жиддий салбий таъсир кўрсатилиши орқали руҳий зўриқиш, ногиронлик ҳолатининг янада ривожланишига, атроф-муҳитга бўлган қарашларида норозилик ҳолатларини келтириб чиқаради.

Жиззах вилояти Ш.Рашидов тумани Нурафшон МФЙ да жойлашган кам таъминланган оилалар учун намунали уйларда яшовчи ногирон аёллар билан ўтказилган учрашувларда уларнинг оилавий аҳволи, оилавий ўзаро муносабатлари, албатта, уларнинг ҳаётга бўлган қизиқишларини, ўз оилавий турмуш тарзини яхшилаш ва ўз касалликлари билан курашишларини кўришимиз мумкин. 1-жадвалда ногирон аёлларнинг оилавий таркибини ва ногиронлик даражасини кўришимиз мумкин. Ҳар бир ногиронлиги мавжуд оиланинг ўз ҳаёти, турмуш тарзи бўлиб, соғлом инсонларга нисбатан уларнинг ҳаётга, эртанги кунга бўлган умидлари, мамлакатда бўлаётган сиёсий-иқтисодий ўзгаришларга мунтазам қизиқиб, эртанги кунни умид билан кутиб яшайди.

Ҳозирги кунда, афсуски, ногирон аёлларнинг ўзларига бўлган ишончсизлик:

- Мен соғлом ҳолатга келмагунимча мактабда ўқий олмайман, бирор жойда ишлай олмайман ёки одамларга қўшила олмайман деган фикр мавжуд;
- Жисмоний ҳолатларидан келиб чиқиб ўзларини бошқаларга тенглаша олмайман, улардек бўла олмайман деган тушунча, умидсизлик кучлилиги;

• Ўз ҳуқуқларини билмасликлари Ноқулай Жисмоний муҳитлар ва муносабатлар .

• Ногирон аёллар нафақат оилаларида балки жамоатчиликда ҳам уларга бўлган салбий муносабатлар ва ишончсизликлари, уларнинг эҳтиёжларини оҳирги ўринда инобатга олиниши, жисмоний муҳит билан боғлиқ турли тўсиқлар сабабли фаол иштирок эта олмасликларига олиб келмоқда.

Ижтимоий – маиший муаммо ногирон аёлларда вужудга келиши, албатта, яшаш жойларининг таъмир талаблиги, шарт-шароитларининг етишмаслиги, уларнинг турмуш тарзининг ёмонлашувига олиб келади.

Ёш ногирон хотин-қизларнинг таълим муассаларда таълим олишга бўлган ҳоҳиш истакларининг пайдо бўлиши ижтимоий психологик жиҳатдан руҳий соғломлаштиришга олиб келади.

Психологик муаммолар улардаги билиш жараёнларини ижтимоий фаолият давомида қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Иш билан таъминланиши ногирон аёлларининг саломатлиги, ногиронлик даражасидан келиб чиқиб, баъзи тўсиқларга учрашга сабаб бўлади. Бу ҳолат, албатта, уларда психологик зўриқишлар ҳамда атрофга бўлган негатив қарашларни келтириб чиқаради.

Аёл қачон ўзини бахтли ҳис этади? Қачонки оилада ҳаловат топса. Оиласида ҳаловати бор аёлнинг соғлиги мустаҳкам, ишида унум, янги режалар сари яқдил қадами бўлади. Бу оддий ҳаёт қонуни! Бироқ аёлларни қийнаётган турли соҳалардаги чигалликлар, муаммолар ва ечимини йиллар давомида кутаётган оғриқли масалалар борки уни ечимини топишда тизимли тартибда бирдамлик билан ҳаракат қилинмаса, жамият ривожига салбий таъсирини ўтказаверади.

Ақли заифлик деганда бош мианинг жароҳатланиши ёки органик ривожланмаганлик билан боғлиқ бўлган руҳий ва биринчи навбатда ақлий бузилишни тушуниш керак.

Ақли заифликнинг клиник-психологик кўринишида асосий бузилиши бўлиб билиш фаолиятининг яққол етишмаслиги ҳисобланади. У онгнинг пастлиги, умумлаштириш жараёнининг йўқлиги, психик жараённинг турғун бўлмаганлиги, хотиранинг етарли бўлмаслиги, диққат ва бошқа қатор функциялардаги камчиликлар борлиги билан ҳарактерлидир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Qarshiboyeva, G.Ozligingni angla. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-52.
2. Qarshiboyeva, G.ҲАЁТНИ СЕВИБ ЯШАНГ!. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-48.
3. Qarshiboyeva, G.OILADA BOLALARNI XALQ OG 'ZAKI IJODI NA'MUNALARI ASOSIDA TARBIYALASH. Архив Научных Публикаций JSPI.

4. Qarshiboyeva, G. ПСИХОЛОГИК МАСЛАҲАТ. Архив Научных Публикаций JSPI.
5. Karshibayeva, G. Diagnostics and Preventive Measures against the Suicidal Behavior of Teenagers. YOUNG SCIENTIST USA., 117
6. Каршибаева, Г. А., & Шарофиддинов, А. (2018). Роль пословиц в воспитании детей. Молодой ученый, (49), 275-277.

STYLISTIC FEATURES OF TRANSLATION

R.A.Kamolova

3rd year student of Nizomi TDPU

S.S. Vallamatova

Academic supervisors;, teacher of Tashkent State Pedagogical University

Abstract: *Stylistics (Greek: stylos) means writing, letter stick, stylistics studies the language styles of linguistics, the nature of the functional layering of the language from the point of view of lexical-phraseological, phonetic, morphological, synchrony and diachrony. Modern stylistics is understood differently in different language directions and schools, but styles are the main subject of study of the science of stylistics. Stylistics, in turn, is divided into such types as functional stylistics, linguistic unit stylistics, text stylistics, literary stylistics (artistic speech), applied stylistics, comparative stylistics, and historical stylistics.*

Key Words: *Stylistics , objective , stylistics of linguistic units, text stylistics, artistic literature (artistic speech) stylistics, applied stylistics, comparative stylistics, historical stylistics.*

At the moment, young people are also taking initiative in translating masterpieces of Uzbek literature into foreign languages. The consistency of the work in this field is confirmed by the fact that the Department of Literary Translation and International Relations under the Writers' Union of Uzbekistan established the "School of Young Translators" in cooperation with universities in the capital and regions in order to support young artists in our republic . The first translated works of translators are being published in "Adib" publishing house, "Jahon Liyatari" magazine is published regularly, and many other events can be seen. After all, it is no secret that the honorable task of presenting examples of Uzbek literature to foreign languages and works of world literature in our mother tongue in a proper way depends on the talent and enthusiasm of today's modern generation.

Stylistics means (Greek: stylos - writing, letter stick), stylistics is the study of language styles of linguistics, the essence of the functional folding of the language from the point of view of synchrony and diachrony at the lexical-phraseological, phonetic, morphological, word formation and syntactic levels, and network that studies its peculiarities, describes the norms and methods of using the literary language in various linguistic situations, in various types and genres of written literature, in various spheres of social life . In stylistics, the semantic and expressive nuances of parallel synonymous language expressions, interrelated variants of linguistic units are studied. In such options, it was possible to choose the one necessary for a specific speech situation.

Modern stylistics has been understood differently in different linguistic directions and schools, while each point of view has its own objective basis due to the diversity of style, which is the main subject of study of stylistics. Stylistics is inextricably linked with language norms. Stylistics, in turn, was divided into such types as functional stylistics, stylistics of linguistic units, stylistics of text, stylistics of fiction (artistic speech), applied stylistics, comparative stylistics, and historical stylistics. As a translator one should know stylistics devices well.

The style is one of the referential types of the language, it has its own vocabulary, fixed combinations, sentence and syntactic devices, it is a linguistic system that differs from other types by its internal elements, mainly expressive features. Elements of a particular style are easy to identify when they differ from elements of another style. For example, proverb style, folk epic style, colloquial style, newspaper language style, formal-departmental style, bookish style, literary style, scientific style, scientific-technical style, socio-publicistic style, oratorical style, written speech style, poetic style style, etc. Style is a complex of the main, typical ideological and artistic features of the writer's work that are repeated in his works. All these must have their alternative copies in the translation. One cannot be changed or replaced by the other.

The method of translating a work from one language into another is created as a result of the translator's personal attitude to the traditions of artistic translation, literary literacy and the dominant literary rules and aesthetic principles of the time. Literary-historical tradition, linguistic and stylistic background, material and conditions also influence this. Centuries of translation practice, rich and diverse experiences accumulated by various schools of translation rooted in real life have created certain methods.

An exaggeration. This is a type of metonymy (metaphor, irony) and synecdoche (metaphor: representation of a part as a whole, a whole with a part, fragment) and exaggerates events. Exaggeration is used for a specific purpose and it is not exactly understood.

Example: "It is an irony that when he finally got the job, he discovered he didn't like it"

1. Great! I have lost everything.
2. She smiled wryly and got to work.
3. His smile was amazing
4. He sings the song live which makes people happy.
5. Finally he finished his work and he was satisfied and happy.

If it is inconvenient to say a personal word in the translated language, or usually not, then the desired meaning is expressed using a pronoun. According to the etiquette of the Uzbek people, it is considered impolite to talk about someone who is standing next to him as he said. Therefore, the name of the person who "said" should be used.

Sometimes it is called according to the name of the temporarily performed work: cook, driver, cart in the market is not called a cart, but it is called a cart by the name of the object.

1. The essence of prose translation, that is, its linguistic aspects are as follows:

1)it is a common type of translation and stands out among other types
2)works with prose texts
3)prose translation has its own grammatical, lexical, stylistic and phraseological aspects .

4)free translation or other types of translation can be used

5)restrictions for this translation (no requirements such as matching certain form and content and falling into a tonal pattern)

2. Linguistic aspects of poetic translation are as follows:

1)in the translation, work is done with the poetic text, that is, the poetic text
2)it is necessary to provide a unique poetic tone in the translation
3)in translation there is a responsibility to choose and stick to the weight
4)selection of poetic measures in the translation language and their successful application

5)the translation of assonance, alliteration and other phonetic stylistic tools into the translation language and the goal observed from them is rarely achieved in the translation language

6)the responsibility of being able to preserve the number of lines and the thoughts and ideas embodied in a poetic work

7)to refer to poetic lexical, grammatical and stylistic tools and achieve their successful use .

Usually, none of them turn out to be sarcastic. For example, the meaning of the Russian phrase "net osvaniy veshat nos" can be interpreted as "at full split" - to be sad. We will replace the expressions "in private", "just our two selves", "hand to hand", "litsom k litsu", "in private", "just our two selves", and "hand to hand", which are meaningful and valuable.

The uniqueness (specificity) and similarities (generality) of the above types of translation are important for future translators, because they have to use these types of translation throughout their work. However, all translations should be done in these two genres, there is no other way.

REFERENCES:

1. Terexova G.V. Teoriya i praktika perevoda. Uchebnoe posobie. - Orenburg, 2004. 103s.

2. Golikova J.A. Learn to translate by translating from English into Russian. - 4- e izd. M.: Nov. izdanie, 2008. - 287 s.

3. Barxudarov L.S. Yazik i perevod. M.: Prosveshenie, 1996. 209 s.

4. Krushel'niskaya K.G., Popov M.N. Soveti perevodchiku. - M.: Astrel', 2010.31s.

QOTILLIK JINOYATINI TERGOV QILISH

Berdiboyev Sardor

Shamshetova Zulxumar

Qoraqalpoq Davlat Universiteti Yuridika fakulteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada, O'zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat Kodeksida belgilangan Hayotga qarshi jinoyatlarni tergov qilishda duch keladigan holatlar va bu holatlardagi tergovchilarning kriminalistik tahlil va taktikasi haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *qotillik, sud ekspertizasi, tergov qilish, o'zini joniga qasd qilish, baxtsiz xodisa sababli vafot etishi, obyektiv tomon, subyektiv tomon, jinoiy javobgarlik*

Inson hayotiga suiqasd qilish butun dunyoda eng og'ir va juda xavfli jioyatlardan biri hisoblanadi. Bunga sabab esa, bu turdagi jinoyat Inson hayoti bilan bog'liq eng muhim ijtimoiy boylik turiga kiradi. Inson hayoti fiziologik tug'ilishdan boshlab to biologik o'lim holatigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasi amaldagi Jinoyat Kodeksiga ko'ra, 97-modda "Qasddan odam o'ldirish jinoyat", 98-modda "Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirish", 99-modda "Onaning o'z chaqalog'ini qasddan o'ldirish", 100-modda "Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib, qasddan odam o'ldirish", 101-modda "Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab qolishning zarur choralari chegarasidan chetga chiqib, qasddan odam o'ldirish, 102-modda "Ehtiyotsizlik orqasidan odam o'ldirish", 103-modda "O'zini o'zi o'ldirish darajasiga yetkazish, 1031-modda "O'zini o'zi o'ldirishga undash" jinoyatlari uchun jinoiy javobgarlik belgilab o'tilgan hisoblanadi.

Bu turdagi jinoyatlarni yuridik tahliliga ko'ra, 14-yoshdan kichik bo'lmagan, aqli raso shaxs bu jinoyatning subyektivi hisoblanadi. Ijtimoiy xavfli tajovuz qaratilgan ijtimoiy munosabat – shaxsning hayoti bu turdagi jinoyatlarning obyektivi hisoblanadi.

Bu turdagi jinoyatlarni, ya'ni shaxsning hayotiga suiqasd qilish jinoyatini aniqlash og'ir va ancha murakkab kechadigan hodisalardan biri hisoblanadi. Bu turdagi jinoyatlarning sud tibbiyotida o'limning uch turi bilan farqlash mumkin: odam o'ldirish; baxtsiz hodisa hamda o'z o'zini o'ldirish.

Kriminalistik tergov uslubini qo'llash qotillik jinoyatini tekshirishda o'lim sababini aniqlashga qattiq urg'u qaratish kerak hisoblanadi, ya'ni obyektiv tomon hamda subyektiv tomonlarga. Misol uchun, jabrlanuvchi o'z joniga qasd qildimi, o'limi tabiiy yuz bo'ldimi, baxtsiz hodisada vafot etdimi yoki qotillik alomatlarini bilan shaxsning hayotiga suiqasd qilindimi degan savollarga javob topishi lozim bo'ladi.

Demak, murda topilgach, tergovchi o'zining kriminalistik tergovni qo'llash bilan tavsif berishi lozim, ya'ni, jinoyat sodir etish usuli, motiv va maqsadi, joyi, vaqti, ushbu jinoyatning izlari, qanday qurol foydalanilganligini aniqlashi lozim.

Shuni qo'shimcha qilish lozimki, jinoyat sodir etishda jinoyat subyekti bir qancha usul va qurollardan foydalangan holda sodir etishi mumkin, ya'ni, uy-ro'zg'or buyumlari, qattiq predmet, sovuq-qurollar hamda kamdan-kam holatlarda o'q otar qurollardan foydalanadi. Bundan tashqari, zaharlar, suvda cho'ktirish, nafas olish yo'llarini berkitish (bug'ish), boshqa shaxslarning hayotiga xavf soluvchi portlatish va boshqa usullar bilan amalga oshiriladi.

Bu turdagi jinoyat ko'pincha, uy-joy binolarida, jamoat joylarida, ko'chalarda amalga oshiradi, hamda bu joylarda qilingan jinoyat subyekti hech qayerga qochmaydi, jabrlanuvchini esa berkitishga ham harakat qilmaydi. Bunday holatlarda, tergovchilarga hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi. Qiyinchilik keltirib chiqaradigan holatlarga keladigan bo'lsak, subyekt bu jinoyatni bajarishni uzoq vaqt kutadi, yashirin vaqtlarda, guvohlarsiz, ovloq hududda amalga oshiradi. Aynan bu jinoyatni sodir qilishga uzoq vaqt tayyorgarlik ko'radi. Tergovchilar bunday holatlarda o'zining tanatologiya fanini qanday qo'llashi, o'zining mutaxassislik mahoratini ko'rsatadi.

Tanatologiya – sud-tibbiy fanlarning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanib, o'limning kelib chiqish jarayonini, o'limni va uning sabablarini va belgilarini o'rganadigan fan hisoblanadi.

Dastlab, bu turdagi jinoyatlarni aniqlashda, murdani shaxsi aniqlanishi lozim hisoblanadi, undan so'ng esa jinoyatchi haqida, jabrlanuvchi bilan o'zaro munosabatlari, jinoyat qanday usullarda amalga oshirilganligi haqida izlanish olib berishi kerak. Hozirgi kunda, qotillik jinoyati ochiq joylardam yo'l-ko'cha yuzasida ovloq joylarda sodir etilgan paytlarda, jinoyat subyekti jabrlanuvchining jasadini yashirish maqsadida, murdani bo'laklab yoki shunchaki jinoyatning izlarini yashirish ishlarini ko'radi hamda maydalangan tanani maxsus axlat idishlarga tashlashga yohud suvda oqizib yuborishga, kamdan-kam holatlarda jinoyatning maqsadi bo'lgan jabrlanuvchining ruxsatisiz uning tana azolarini transplantat qilish yoki ulardan foydalanish yohud gannibalizm kabi amallarni bajarishi mumkin. Bunday holatlarda tezkor xodimlarning ma'lumotlari yoki bedarak yo'qolgan shaxslar haqidagi axborotlar yordam berishi mumkin.

Yuqorida keltirib o'tgan holatlardan tashqari, jinoyatni kriminalistik tavsiflashda yana biri bu qanday usulda amalga oshirilganligidir. Qurol, vosita, harakat, jinoyatga avvaldan tayyorgarlik ko'rish va undan keying jinoyat izlarini yo'qotishga urinish holatlari qotillik sodir etish usullari hisoblanadi.

Oldindan tayyorgarlik ko'rmasdan sodir etiladigan, qotil duch Kegan narsa bilan tajovuz qiladigan holatlarga rashk, bezorilik, mast holatda yoki giyohvand moddalar hamda ularning analoglari ta'siri ostida jinoyatni sodir etilishini tushunishimiz mumkin.

Oldindan tayyorgarlik ko'rib sodir etiladigan jinoyat usullariga keladigan bo'lsak, jinoyatchi g'arazli maqsadda, jabrlanuvchining lavozimi yoki xizmat vazifasiga qarshi qaratilgan bo'ladi, hamda bu maqsadni (qasddan shaxsning hayotiga suiqasd qilish) amalga oshirishda, avvaldam qurollarni (portlovchi yoki o'q otar qurollar) tayyorlagan,

jinoyatni sodir etib bo'lgach esa ularning izlarini yo'qotishni ham rejalashtirgan bo'ladi.

Mazkur jinoyat odatda og'zaki yoki yozma ravishda arizalar asosida qo'zg'atiladi. Bundan tashqari, davolash muassalarida, o'likxonalarda, ayrim hollarda shaxsning o'zi xabar qiladi yoki o'z aybini tan olib huquqni muhofaza qiluvchi organ oldiga keladi.

Bu turdagi jinoyat bo'yicha ariza yoki ma'lumot kelib tushganidan so'ng, tergovchi quyidagi vazifalarni amalga oshirishi kerak: Hodisa sodir bo'gan joyni ko'zdan kechirishi; Xabar bergan yoki xabardor bo'lgan shaxslarni so'roq qilishi; Kriminalistik ekspertiza o'tkazishi; murdani tanib olish uchun ko'rsatishi; sud-tibbiy ekspertizani tayinlashi hamda surishtiruv organlariga tezkor qidiruv choralarini ko'rishni topshirishi kerak bo'ladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, bu turdagi jinoyatlar murakkab hamda jinoyatchilarni aniqlash og'ir bo'lgan jinoyat turlaridan biri hisoblanadi. Qotillik jinoyatlarni aniqlashda esa tergovchiga qo'yiladigan ma'suliyat hamda uning kriminalistik bilimlari katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi [2021 yil 1 aprelgacha bo'lgan o'zgartirishlar va qo'shimchalar bilan] – T.: «Yuridik adabiyotlar publish», 2021y. –

2. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar. 3-Maxsus qism/M.Rustambayev. – Toshkent: «Yuridik adabiyotlar publish», 2021y. – 744b

3.O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Qasddan odam o'ldirishga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida”gi qarori

URL: <https://lex.uz/docs/-1455961>

4.Криминалистика. Учебник – Ташкент: ТДЮИ, 2007. – 503с.

5.Криминалистика.Дарслик Mualliflar jamoasi – Toshkent: TDYU,2018. – 515b

ABBREVIATIONS IN SCIENTIFIC COMMUNICATION: ENHANCING CLARITY
AND EFFICIENCY

Askarova Nafisa Avazovna

*3rd year student of Faculty of Foreign languages
Bukhara State University*

Abstract: *Abbreviations play a vital role in scientific communication by facilitating efficient and concise information transfer. However, their inappropriate use can lead to confusion and misinterpretation. This article aims to explore the significance of abbreviations in scientific writing, their guidelines for usage, and the potential challenges they pose. By understanding the proper implementation and limitations of abbreviations, researchers can optimize their communication, ensuring clarity, precision, and effective knowledge dissemination.*

Key Words: *abbreviations, scientific communication, clarity, efficiency, guidelines, challenges*

INTRODUCTION

Abbreviations are shortened forms of words or phrases frequently employed to enhance brevity and streamline scientific communication. They offer a concise representation of complex concepts, terms, or processes, thereby fostering efficient knowledge exchange within specialized fields. However, their proliferation and misuse can hinder comprehension and impede effective communication. This article examines the various aspects of abbreviations and provides recommendations for their appropriate and judicious usage.

MATERIALS AND DISCUSSION: Importance of Abbreviations: Conciseness and Efficiency: Abbreviations condense lengthy terms, reducing redundancy and enhancing the readability of scientific texts. They aid in conveying complex information more quickly and facilitate comprehension, particularly in specialized domains where technical terms are abundant. Standardization and Consistency: Abbreviations promote standardization and consistency in scientific literature. Widely accepted abbreviations ensure uniformity across publications, allowing researchers to communicate effectively and efficiently within their fields. Standardization also enhances information retrieval, enabling readers to locate relevant studies with ease. [1.97]

Guidelines for Abbreviation Usage: Define Abbreviations on First Use: To ensure clarity and comprehension, it is essential to define abbreviations in the text upon their initial appearance. This practice acquaints readers with the meaning of the abbreviation, reducing ambiguity and potential misinterpretation. Limit the Number of Abbreviations: An excessive use of abbreviations can overwhelm readers, causing confusion and hindering the flow of information. It is prudent to limit the number of

abbreviations in a manuscript and only employ them for terms that recur frequently. **Avoid Unfamiliar Abbreviations:** Authors should refrain from introducing obscure or uncommon abbreviations without providing sufficient explanation. [2.65] The use of familiar and widely accepted abbreviations is recommended to ensure widespread understanding. **Challenges and Limitations of Abbreviations: Language Barriers and Cross-Disciplinary Communication:** Abbreviations specific to certain disciplines or languages can impede effective communication across scientific communities and language barriers. Authors must exercise caution when employing discipline-specific abbreviations in interdisciplinary studies or when communicating with researchers from diverse linguistic backgrounds.

Ambiguity and Misinterpretation: Abbreviations that bear multiple meanings or can be easily confused with other terms pose a significant challenge in scientific writing. Authors should choose abbreviations that are unambiguous and distinct to avoid potential misinterpretation. Abbreviations serve as valuable tools for enhancing clarity and efficiency in scientific communication. When used judiciously and in accordance with established guidelines, abbreviations can streamline information transfer, reduce redundancy, and improve readability. However, authors must exercise caution to avoid potential pitfalls associated with their misuse. [3.89] By adhering to proper practices and considering potential challenges, researchers can optimize the effectiveness of abbreviations in scientific writing, promoting clear and precise knowledge dissemination. [4.109]

Maintaining consistency in abbreviation usage is crucial within a manuscript. Once an abbreviation has been introduced and defined, it should be consistently used throughout the document. Inconsistencies can lead to confusion and hinder comprehension. Authors should also ensure that abbreviations are used consistently across multiple manuscripts to promote uniformity within their field. Authors are encouraged to utilize standardized abbreviations whenever possible. Disciplinary organizations, journals, and style guides often provide lists of accepted abbreviations for specific terms or concepts. Adhering to these standards ensures that the abbreviations used are recognized and understood by the target audience, promoting effective communication. **Balance Abbreviation Usage with Context:** While abbreviations can enhance conciseness, it is important to strike a balance between their usage and the clarity of the text. Over-reliance on abbreviations without providing adequate context can alienate readers and impede understanding. Authors should ensure that the meaning of an abbreviation is evident from the surrounding text or provide additional explanation if needed. **Avoid Over-Abbreviation:**

Abbreviating every term or phrase within a manuscript can lead to a lack of readability and comprehension. It is advisable to reserve abbreviations for terms or concepts that are frequently used, lengthy, or overly complex. Common words and terms should be spelled out to maintain the flow of the text and facilitate understanding. **Proofread and Edit for Clarity:** Before submitting a manuscript,

authors should carefully proofread and edit for clarity, specifically focusing on the usage of abbreviations. Ensure that abbreviations are correctly spelled, consistently formatted, and properly defined upon first use. Review the manuscript from the perspective of a reader unfamiliar with the field to identify any potential areas of confusion. Future Considerations and Technological Advancements: As scientific communication evolves, so too does the role of abbreviations. Technological advancements, such as machine learning and natural language processing, have the potential to improve abbreviation recognition and disambiguation. Automated tools can assist authors in identifying and standardizing abbreviations, minimizing errors and enhancing consistency. Additionally, researchers should consider the impact of digital platforms on abbreviation usage. Online databases and search engines often rely on full-text search capabilities, which may not recognize abbreviations as effectively as complete terms. Authors should ensure that their manuscripts strike a balance between the use of abbreviations for conciseness and the inclusion of full terms to maximize discoverability and accessibility in digital environments.

CONCLUSION: Abbreviations play a critical role in scientific communication by providing concise representations of complex terms and concepts. When used appropriately and in accordance with established guidelines, abbreviations enhance clarity, efficiency, and consistency within scientific manuscripts. Authors should exercise care in their usage, defining abbreviations upon first use, maintaining consistency, and avoiding excessive or ambiguous abbreviations. By following best practices, researchers can optimize the effectiveness of abbreviations, facilitating effective knowledge dissemination within their respective fields.

REFERENCES:

1. Masic, I., & Miokovic, M. (2015). Scientific publication and its role in knowledge transfer. *Materia Socio-Medica*, 27(2), 120-124.
2. Bergeson, S. C. (2015). How to abbreviate journal names in AMA style. *American Medical Writers Association Journal*, 30(4), 213-215.
3. Council of Science Editors. (2014). *Scientific style and format: The CSE manual for authors, editors, and publishers* (8th ed.). Chicago, IL: Council of Science Editors.
4. International Union of Pure and Applied Chemistry. (2019). *Nomenclature and abbreviations in chemistry*. Retrieved from <https://www.iupac.org/what-we-do/nomenclature/abbreviations/>
5. Strunk, W., Jr., & White, E. B. (2009). *The elements of style* (4th ed.). New York, NY: Pearson Education.

CULTURAL REFLECTIONS: IDIOMS AS LINGUISTIC MARKERS OF SOCIETY

Kokanova Nursuliu Jenisbay qizi

3rd year student of Faculty of Foreign languages, Karakalpak State University

Askarova Nafisa Avazovna

3rd year student of Faculty of Foreign languages, Bukhara State University

Abstract: *Language serves as a reflection of culture, embodying the values, beliefs, and experiences of a society. Idioms, in particular, play a crucial role in capturing the cultural essence of a community. This scientific article explores the significance of idiomatic expressions as linguistic markers that provide insights into a society's unique cultural identity. By examining the interplay between idioms and societal norms, this research sheds light on how idiomatic language manifests and evolves within different cultural contexts.*

Key Words: *Idioms, Cultural reflections, Linguistic markers, Society, Language and culture, Cultural identity, Figurative language, Metaphors, Cultural diversity, Societal norms*

Language is an intricate tapestry that weaves together the collective experiences, beliefs, and traditions of a society. Idiomatic expressions, formed by the creative and metaphorical use of words, are integral to this tapestry. These expressions often defy literal interpretation and rely on cultural knowledge to convey their intended meaning. Understanding idioms as linguistic markers offers a valuable lens for exploring the cultural intricacies and social dynamics that shape a community.

The Cultural Significance of Idioms:

Idioms serve as powerful carriers of cultural meaning. They encapsulate the shared experiences, historical context, and social norms of a particular group. By examining the metaphors and figurative language employed in idioms, researchers can decipher underlying cultural concepts such as values, traditions, and worldview. For example, idiomatic expressions related to food may reveal cultural attitudes towards hospitality, family, or even social hierarchies.

Idioms and Societal Norms: Idiomatic expressions are closely intertwined with societal norms and can reflect prevailing social attitudes. They provide insights into a society's beliefs, social hierarchies, and power dynamics. For instance, idioms related to gender roles may highlight cultural perceptions of masculinity and femininity. By analyzing the usage and evolution of idioms over time, linguists can trace societal shifts and changes in values, such as the rise of gender equality or shifts in cultural taboos.

Idioms and Cultural Diversity: Idioms vary across cultures, showcasing the rich tapestry of human experience. Regional and cultural variations in idiomatic expressions can highlight unique aspects of a society's history, geography, or shared

experiences. These linguistic nuances not only provide a glimpse into cultural diversity but also foster cross-cultural understanding and appreciation.

Evolution and Adaptation of Idioms: Idioms are not static entities; they evolve and adapt alongside society. Changes in idiomatic expressions can reflect broader shifts in cultural attitudes, technological advancements, and globalization. As societies become more interconnected, idioms may undergo transformations or even merge, resulting in new expressions that bridge cultural boundaries. Tracking the evolution of idiomatic language can thus unveil the complex interplay between cultural preservation and cultural diffusion.

Idioms in Language Learning and Translation: Understanding idiomatic expressions is vital for effective language learning and translation. Mastering idioms allows learners to grasp the nuances and subtleties of a language, deepening their cultural understanding and enhancing communication skills. Translating idioms presents unique challenges, as a direct word-for-word translation often fails to capture the intended meaning. Translators must consider the cultural context to convey the idiomatic expression accurately.

Let's observe several idiomatic expressions:

1. "The early bird catches the worm":

Meaning: This idiom implies that those who take action or seize opportunities early are more likely to be successful.

2. "When in Rome, do as the Romans do":

Meaning: This idiom suggests that when in a different culture or environment, one should adapt and behave according to the local customs and traditions.

3. "To kill two birds with one stone":

Meaning: This idiom signifies accomplishing two tasks or goals with a single effort or action.

4. "To break the ice":

Meaning: This idiom refers to initiating a conversation or activity to overcome initial social awkwardness or tension.

5. "To go the extra mile":

Meaning: This idiom expresses the idea of making additional effort or going beyond what is expected to achieve success or provide exceptional service.

6. "To let the cat out of the bag":

Meaning: This idiom means to reveal a secret or disclose information that was supposed to be kept confidential.

7. "To be a fish out of water":

Meaning: This idiom describes a person who feels uncomfortable or out of place in a particular situation or environment.

8. "To hit the nail on the head":

Meaning: This idiom signifies expressing an idea or opinion accurately or identifying the crux of a matter.

9. "To paint the town red":

Meaning: This idiom suggests going out and having a great time, often involving lively and extravagant activities.

10. "To burn the midnight oil":

Meaning: This idiom refers to staying up late at night to study, work, or complete a task.

Cultural Specificity: Idioms are highly culture-specific expressions that may not have direct equivalents in other languages. They often rely on shared cultural knowledge, historical events, or local traditions for their meaning. This specificity highlights the unique cultural perspectives and experiences of a society. **Historical and Cultural Context:** Idioms can be deeply rooted in a society's history and cultural context. They may originate from folk tales, historical events, religious beliefs, or traditional practices. Understanding the background behind idioms helps unravel the cultural heritage and collective memory of a community. **Figurative Language and Metaphors:** Idioms frequently employ figurative language and metaphors to convey meaning. These metaphors often draw upon culturally significant symbols or phenomena. Analyzing the underlying metaphors within idiomatic expressions provides insights into a society's perception of the world and its values. **Regional and Subcultural Variations:** Idioms can exhibit variations within a language based on regional or subcultural factors. Different dialects or subgroups within a society may have their own set of idiomatic expressions, reflecting their unique cultural practices, local customs, or geographic influences. **Language Evolution and Idiomatic Shifts:** Idioms evolve over time, reflecting societal changes and linguistic trends. New idiomatic expressions emerge to address modern concepts, technological advancements, or shifting cultural norms. Tracking these shifts in idiomatic language provides a lens into the dynamic nature of society and language.

Humor and Cultural Identity: Idioms often contribute to a society's sense of humor and playfulness. Humorous or witty idiomatic expressions can reveal cultural values, social norms, and shared experiences. Understanding the humor embedded within idioms allows for a deeper understanding of a society's cultural identity and its unique perspectives on life.

Cross-Cultural Communication Challenges: Idioms pose challenges in cross-cultural communication and translation. Translating idiomatic expressions requires not only translating words but also conveying the intended cultural meaning. Literal translations often fail to capture the cultural nuances, humor, and underlying messages of idioms. **Idioms as Intercultural Bridges:** Despite the challenges, idiomatic expressions can serve as bridges between cultures. Exploring and learning idiomatic expressions from different cultures fosters intercultural understanding, facilitates communication, and promotes appreciation for cultural diversity. **Idioms and Social Change:** Idioms can reflect societal shifts and social change. As cultural values evolve, some idiomatic expressions may become outdated or even politically incorrect.

Analyzing the usage and fading popularity of certain idioms can provide insights into the progress of social movements and changing attitudes within a society. Idioms and Cultural Preservation: While idioms adapt to societal changes, they also serve as a means of cultural preservation. Idiomatic expressions handed down through generations contribute to the continuity of cultural heritage, enabling communities to maintain a connection with their traditions and ancestral wisdom.

By studying idiomatic expressions, linguists, anthropologists, and researchers gain valuable insights into the intricate relationship between language and culture. Idioms act as linguistic mirrors, reflecting the cultural reflections and societal dynamics that shape a community's identity.

Idioms serve as linguistic markers of society, offering valuable insights into a culture's values, beliefs, and societal norms. Through the analysis of idiomatic expressions, researchers can explore the cultural intricacies that shape a community. The evolving nature of idioms reflects the dynamic relationship between language and culture, highlighting both the preservation of tradition and the impact of globalization. By studying idioms, we gain a deeper understanding of the cultural diversity that enriches our world and foster effective cross-cultural communication.

REFERENCES:

1. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge University Press.
2. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press.
3. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Publishing Group.
4. Nunberg, G. (Ed.). (1993). *The Linguistics of Humor*. Routledge.
5. Schmitt, N. (Ed.). (2004). *Formulaic Sequences: Acquisition, Processing and Use*. John Benjamins Publishing.
6. Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge University Press.
7. Yu, N. (2008). *The Contemporary Theory of Metaphor: A Perspective from Chinese*. John Benjamins Publishing.

УДК: 631.624.004.451.25

**ИНТЕЛЕКТУАЛЬНАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ РАСХОДА ВОДЫ В
КАНАЛИЗАЦИОННОЙ НАСОСНОЙ СТАНЦИИ**

Джалилов Анвар Уролович

доцент

Нуралиев Азизбек Хикматулла ўғли

Нурмахаматов Отабек Боходир ўғли

Национальный исследовательский университет "ТИИИМСХ" студент

Аннотация: В данной работе рассмотрены системы автоматического управления уровня воды в канализационной насосной станции. Были изучены виды очистительных сооружений и рассмотрены принцип работы насосных станций. В статье было рассмотрено методы и принцип работы очистительных сооружений. Было выбрано и изучено технические средства автоматизации ультразвукового датчик уровня воды.

Ключевые слова: насос, задвижка, автоматизация, сигнал, управления, напряжения, защита, контроль, канализация, очистка.

ВВЕДЕНИЕ

Во все времена поселения людей и размещение промышленных объектов реализовались в непосредственной близости от пресных водоемов, используемых для питьевых, гигиенических, сельскохозяйственных и производственных целей. В процессе использования воды человеком она изменяла свои природные свойства и в ряде случаев становилась опасной в санитарном отношении. Впоследствии с развитием инженерного оборудования городов и промышленных объектов возникла необходимость в устройстве организованных способов отведения загрязненных отработавших потоков воды по специальным гидротехническим сооружениям.

В настоящее время значение пресной воды как природного сырья постоянно возрастает. При использовании в быту и промышленности вода загрязняется веществами минерального и органического происхождения. Такую воду принято называть сточной водой.

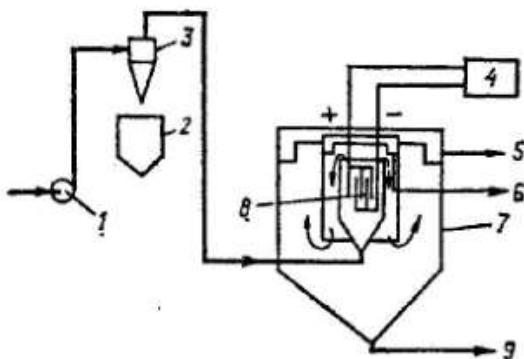

Рис.1. Установка электрокоагуляционной очистки.

1 – Насос; 2 - бункер для осадка; 3 – гидроциклон; 4 – выпрямитель;
5 - очищенная вода; 6 - уловленные отходы; 7 - вертикальный отстойник; 8
- электродный блок; 9 – осадок

В зависимости от происхождения сточных вод они могут содержать токсичные вещества и возбудители различных инфекционных заболеваний. Водохозяйственные системы городов и промышленных предприятий оснащены современными комплексами самотечных и напорных трубопроводов и других специальных сооружений, реализующих отведение, очистку, обезвреживание и использование воды и образующихся осадков. Такие комплексы называются водоотводящей системой [1].

Водоотводящие системы обеспечивают также отведение и очистку дождевых и талых вод. Строительство водоотводящих систем обуславливалось необходимостью обеспечения нормальных жилищно-бытовых условий населения городов и населенных мест и поддержания хорошего состояния окружающей природной среды. Предпосылками для успешного решения этих задач при строительстве водоотводящих систем являются разработки, выполняемые высококвалифицированными специалистами, использующими новейшие достижения науки и техники в области строительства и реконструкции водоотводящих сетей и очистных сооружений.

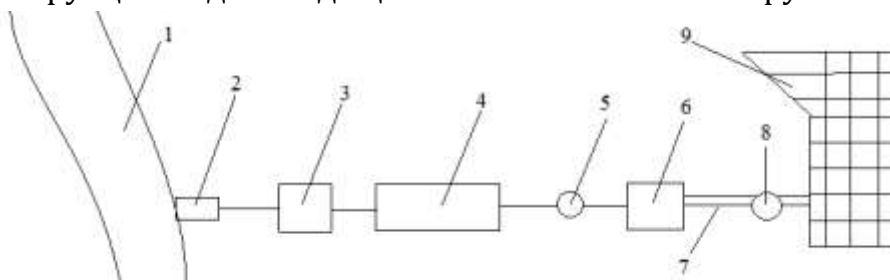

Рис.2. Схема водоснабжения.

Схема водоснабжения: 1 - источник водоснабжения, 2 - водоприемное сооружение, 3 - насосная станция I подъема, 4 - очистные сооружения,
5 - резервуар чистой воды, 6 - насосная станция II подъема, 7 - водоводы,
8 - водонапорная башня, 9 - водораспределительная сеть.

Постановка задачи. Современные способы очистки сточных вод можно разделить на механические, физико-химические и биохимические. В процессе очистки сточных вод образуются осадки, которые подвергаются обезвреживанию, обеззараживанию, обезвоживанию, сушке, возможна последующая утилизация осадков. Если по условиям сброса сточных вод в водоем, требуется более высокая степень очистки, то после сооружений полной биологической очистки сточных вод устраивают сооружения глубокой очистки.

Сооружения механической очистки сточных вод предназначены для задержания нерастворенных примесей. К ним относятся решетки, сита, песколовки, отстойники и фильтры различных конструкций. Решетки и сита

предназначены для задержания крупных загрязнений органического и минерального происхождения.

Песколовки служат для выделения примесей минерального состава, главным образом, песка. Отстойники задерживают оседающие и плавающие загрязнения сточных вод. Для очистки производственных сточных вод, содержащих специфические загрязнения, применяют сооружения, называемые жироловками.

Сооружения механической очистки сточных вод являются, предварительной стадией перед биологической очисткой. При механической очистке городских сточных вод удается задержать до 60% нерастворенных загрязнений.

Физико-химические методы очистки городских сточных вод, с учетом технико-экономических показателей, используют весьма редко. Эти методы, в основном, применяют для очистки производственных сточных вод.

К методам физико-химической очистки производственных сточных вод относятся: реагентная очистка, сорбция, экстракция, эвапорация, дегазация, ионный обмен, озонирование, электрофлотация, хлорирование, электродиализ и др.

Биологические методы очистки сточных вод основаны на жизнедеятельности микроорганизмов, которые минерализуют растворенные органические соединения, являющиеся для микроорганизмов источниками питания. Сооружения биологической очистки условно могут быть разделены на два вида.

Механическую очистку сточных вод можно выполнять двумя способами:

Первый способ состоит в процеживании воды сквозь решетки и сита, в результате чего отделяются твердые частицы.

Второй способ заключается в отстаивании воды в специальных отстойниках, в результате чего минеральные частицы оседают на дно.

Сточные воды из канализационной сети сначала поступают на решетки или сита, где они процеживаются, а крупные составляющие - тряпки, кухонные отходы, бумага и т.п. - удерживаются. Задержанные решетками и сетками крупные составляющие вывозят для обеззараживания. Процеженная сточная вода поступает в песколовки, где задерживаются примеси в основном минерального происхождения (песок, шлак, уголь, зола и т.п.). Главными объектами измерений на каждом гидротехническом сооружении являются уровни и расходы воды. Водомерность гидротехнического сооружения, обычно предусматриваемая при проектировании, позволяет измерять уровни и вычислять расходы воды во время эксплуатации. Однако трудность этих замеров и вычислений бывает разная. При свободном истечении из-под щита или при истечении через водослив расход определяется легко. Достаточно знать уровень воды перед щитом или водосливом и величину открытия щита для

того, чтобы определить расход воды. При затопленном истечении в этих же случаях нужно еще знать уровень воды в нижнем бьефе, поэтому определение расхода затрудняется, а точность уменьшается, так как вводится переменный коэффициент затопления [2].

Решение задачи. Главные цели автоматизации систем и сооружений водоотведения состоят в улучшении качества водоотведения и очистки сточной воды (бесперебойность отведения и перекачки сточных вод, качество очистки сточных вод и др.) сокращении эксплуатационных затрат, улучшении условий труда.

Основной функцией систем и сооружений водоотведения является повышение надежности работы сооружений путем контроля состояния оборудования и автоматической проверки достоверности информации и стабильности работы сооружений. Всё это способствуют автоматической стабилизации параметров технологических процессов и показателей качества очистки сточных вод, оперативной реакции на возмущающие воздействия (изменение количества отводимой сточной воды, изменение качества очищенной сточной воды). Конечной целью автоматизации является повышение эффективности управленческой деятельности [3]. Система управления очистными сооружениями имеет следующие структуры: функциональная; организационная; информационная; программная; техническая.

Основой создания системы является функциональная структура, при этом остальные структуры определяются самой функциональной структурой. По функциональному признаку каждая системы управления подразделяется на три подсистемы:

- оперативный контроль и управление технологическими процессами;
- оперативное планирование технологических процессов;
- расчет технико-экономических показателей, анализ и планирование работы системы водоотведения.

Для повышения оперативности передачи данных, связи с диспетчерскими пунктами и управления водоотведением, а также процессами очистки сточной воды можно рекомендовать замену не всегда надёжной системы телефонной связи на оптоволоконную [4]. При этом большинство процессов в автоматических системах управления водоотводящими сетями, насосными станциями и станциями очистки сточных вод будет выполняться на ЭВМ. Это также распространяется на учёт, анализ, расчёты перспективного планирования и работы, а также выполнение необходимых документов для отчётности о работе всех систем и сооружений водоотведения.

Для обеспечения бесперебойной работы систем водоотведения на основании учёта и анализа отчётности возможно осуществлять перспективное планирование, которое, в конечном итоге, повысит надёжность работы всего

комплекса.

Рис.3. Ультразвуковой расходомер

MQU - это ультразвуковой расходомер Аркон для открытых каналов. Он должен использоваться в комбинации с лотком. Он состоит из трансмиттера MQU Аркона и зонда. Диапазон измерения зонда составляет 0,5, 2 или 4 метра. Датчик включает в себя ЖК-дисплей, 4 кнопки, внутренний регистратор данных, связь RS232 или RS485 (можно выбрать только один), температурную компенсацию и аналоговый и двоичный выходы. **Условия измерения:** полностью либо частично заполненный трубопровод, открытый канал, измерительный лоток.

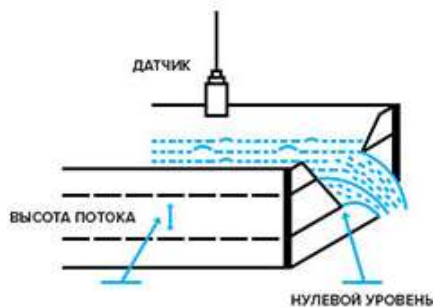

Рис.4. Треугольный водослив.

Ультразвуковой датчик устанавливается на определенной высоте над потоком и методом отражения измеряет расстояние до воды. Данный параметр при известных остальных (тип и размеры измерительного лотка или водослива) дает нам информацию о текущем объемном расходе, так как для стандартных типов лотков Вентури, Паршаллаи водосливов эта величина является табличной либо рассчитывается по известным формулам [5].

Рассчитаем параметры встроенного АЦП микроконтроллера ПЛК-150. К основным параметрам АЦП следует отнести максимальное входное напряжение U_{\max} , число разрядов кода n , разрешающую способность Δ и погрешность преобразования.

Разрядность АЦП определяется по формуле:

$$n = \log_2 N$$

где N - число дискрет (квантовых уровней);

Так как АЦП встроено в выбранный контроллер ПЛК-150, то имеем $n=16$. Разрешающая способность АЦП - входное напряжение, соответствующее единице в младшем разряде выходного кода:

$$Q = \frac{U_{\text{вх}}}{2^n - 1}, \quad (1)$$

где $2^n - 1$ - максимальный вес входного кода,

$$U_{\text{вх}} = U_{\text{max}} - U_{\text{мин}} \quad (2)$$

При $U_{\text{max}} = 10\text{В}$, $U_{\text{мин}} = 0\text{В}$, $n = 16$,

$$Q = \frac{10}{2^{16} - 1} = 0,15\text{мВ}, \quad (3)$$

Чем больше n , тем меньше и тем точнее выходным кодом может быть представлено входное напряжение.

Относительное значение разрешающей способности:

$$\theta_{\text{ацп}} = \frac{\Delta}{U_{\text{max}}} = \frac{1}{2^{n-1}} = \frac{1}{2^{16-1}} = 0,2 \cdot 10^{-4} \quad (4)$$

где Δ - наименьшая различимая ступенька входного сигнала.

Таким образом, Δ - наименьшая различимая ступенька входного сигнала. Сигнал меньшего уровня АЦП не регистрирует. В соответствии с этим разрешающую способность отождествляют с чувствительностью АЦП [6].

Погрешность преобразования имеет статическую и динамическую составляющие. Статическая составляющая включает в себя методическую погрешность квантования $\Delta\delta_{\text{к}}$ (дискретности) и инструментальную погрешность от не идеальности элементов преобразователей.

Погрешность квантования $\Delta_{\text{к}}$ обусловлена самим принципом представления непрерывного сигнала квантованными уровнями, отстоящими друг от друга на выбранный интервал. Ширина этого интервала и есть разрешающая способность преобразователя. Наибольшая погрешность квантования составляет половину разрешающей способности, а в общем случае:

$$\delta_{\text{кв}} = \pm \frac{Q}{2} = \frac{0,15}{2} = \pm 0,075. \quad (5)$$

Относительная наибольшая погрешность квантования:

$$\delta_{\text{кв}} = \pm 0,5 \cdot \frac{1}{2^n - 1} = 0,5 \cdot \frac{1}{2^{16} - 1} = \pm 0,1 \cdot 10^{-4}. \quad (6)$$

Инструментальная погрешность не должна превышать погрешность квантования. При этом полная абсолютная статическая погрешность равна:

$$\delta_{\text{ст}} = \pm \frac{U_{\text{max}}}{2^n - 1} = \frac{10}{2^{16} - 1} = \pm 0,15 \cdot 10^{-3}. \quad (7)$$

Полная относительная статическая погрешность может быть определена в виде:

$$\delta = \pm \frac{\delta_{\text{ст}}}{U_{\text{max}} - U_{\text{min}}} \cdot 100\% = \frac{0,15 \cdot 10^{-3}}{10} \cdot 100\% = \pm 0,15 \cdot 10^{-2}\%. \quad (8)$$

Далее рассчитаем разрешающую способность встроенного ЦАП микроконтроллера ПЛК-150. Разрешающая способность ЦАП - выходное напряжение, соответствующее единице в младшем разряде входного кода: $\Delta = U_{\text{max}} / (2^n - 1)$, где $2^n - 1$ - максимальный вес входного кода. При $U_{\text{max}} = 10\text{В}$, $n = 10$ (разрядность встроенного ЦАП) рассчитаем разрешающую способность ЦАП микроконтроллера:

$$\Delta = 10 \cdot \frac{1}{2^{10} - 1} = 0,01\text{В} \quad (9)$$

Чем больше n , тем меньше Δ и тем точнее выходным напряжением может быть представлен входной код. Относительное значение разрешающей способности ЦАП:

$$\theta_{\text{цап}} = \frac{1}{2^{n-1}} = \frac{1}{2^{10-1}} = 0,002. \quad (10)$$

Вывод. В данной главе была произведена разработка структурной и функциональной схемы. Произведен расчёт регулирующего органа, определение настроек регулятора и синтез САУ. Параметры передаточной функции объекта управления. Подобранны датчиковая аппаратура. Так же был сделан расчёт параметров АЦП И ЦАП встроенного в микроконтроллер ОВЕН ПЛК 150.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. М.З.Ганкин, Комплексная автоматизация и АСУТП водохозяйственных систем. 1991г.
2. Котюк А.Ф. Датчики в современных измерениях. 2006г.
3. Григорьев О.П. Электроника справочник. 1992г.
4. Автоматизация технологических процессов., И.Ф.Бородин., Ю.А.Судник., Москва 2004г.
5. Датчики в современных измерениях., Котюк А.Ф. Москва 2006г. 225с.
6. Мир электроники., Джексон Р.Г. Москва 2007г. 337с.

**SHAXSIY GIGIYENAGA RIOYA QILISH VA SOG'LOM TURMUSH TARZINI
YO'LGA QO'YISH - REPRODUKTIV MADANIYATNI SHAKLLANISHIDAGI MUHIM
MEZON**

Yaxshimbekova Sayyora Kamalovna

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Sport psixologiyasi va pedagogika kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola reproduktiv madaniyatning shakllanishidagi muhim mezon bo'lgan shaxsiy gigiyenaga rioya qilish hamda sog'lom turmush tarzini yo'lga qo'yishga bag'ishlanadi.*

Kalit so'zlar: *jismoniy tarbiya, reproduktiv madaniyat, davlat siyosati, intellektual meros, umumbashariy qadriyat, madaniyat, iqtisodiyot, fan va texnika, texnologiya.*

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov "Xalq sog'lig'ini mustaxkamlash, yosh avlodning sog'ligi haqida qayg'urish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan muhim vazifalardan biridir. Bular yosh avlodning sog'ligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni bilishni, yoshlarda sog'lom turmush tarzini takomillashtirish ning metodologik, psixologik, pedagogik, tibbiy va gigiyenik asoslarini yaratishni taqozo etadi" – deb ta'kidlagan edi [1].

Darhaqiqat, inson hayoti, sog'ligi jamiyat uchun eng katta ijtimoiy boylik sanalib, millat sog'ligi ham tabiiy ravishda, sog'lom turmush tarzi orqali hal etiladi. Shu bois bu zarurat inson tarbiyasi, kamoloti bilan shug'ullanuvchi masalalar oldiga sog'lom turmush tarzini takomillashtirish i masalasini ko'ndalang qo'yadi.

Hozirgi kunda yoshlar tarbiyasi, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, sog'lom turmush tarzini yaratish, oila va oilaviy munosabatlar muammosi, yosh avlodni sog'lomlashtirishga oid tadqiqotlar pedagog-psixologlar, sotsiolog, tibbiyotchilar, faylasuflar tomonidan keng yoritilmoqda.

Falsafa lug'atida oilaga shunday ta'rif beriladi: "Oila jamiyatning er-xotin ittiqoqiga hamda qarindoshlik aloqalariga asoslangan tashkilot, kichik sotsiolog guruhdir, ya'ni u er bilan xotin o'rtasidagi, ota-onalar bilan bolalar o'rtasidagi hamda birga turadigan va birgalikda umumiy ho'jalik yuritadigan boshqa qarindosh urug'lar o'rtasidagi keng ko'lamlil va keng qirrali munosabatlarga asoslanadi" [2].

G.Shoumarov esa o'zining "Muhabbat va oila" asarida "Nikohga yoki yaqin qarindoshlikka asoslangan maishiy xizmat o'zaro yordam va ahloqiy ma'suliyat umumiyli bilan bog'langan kichik guruh oilani tashkil etadi", degan ilmiy ta'rifni keltirib o'tadi [3].

Aytish joizki, oilaviy munosabatlar turlicha sharoitda, turli e'tiqod, ahloqiy, siyosiy, huquqiy va diniy mezonlar asosida shakllangan bo'lsa ham buyuuk umuminsoniy qadriyatdir. Davrlar o'tishi bilan oila o'z shakli va mohiyatida nimalarnidir o'zgartiradi, qaysidir xususiyatlarni saqlab qoladi. Lekin oilaning u yoki

bu tarzda shaxsiy va xususiy o'zgarishlaridan qat'iy nazar uning davlat, jamiyat oldidagi ma'lum burchi va vazifalari o'zgarmasdir.

Oilaning eng muhim vazifalaridan biri tarbiya xisoblanadi. Aynan shu maskanda dunyoga kelgan farzand ota-onadan nafaqat irsiy xususiyatlarni oladi, balki ulardagi hatti-harakat, ahloq-odob qoidalarini ham egallab boradi. Ota-ona o'rtasidagi o'zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy sifatlar ona suti, oila a'zolari mehri va namunasi bilan bola hulqi, hatti-harakati mazmuniga singib boradi.

Farzand odatda ko'p vaqtini oila davrasida o'tkazib, undagi aqliy jismoniy, ahloqiy, estetik ko'nikma va malakalarning shakllanishi ham oiladagi ta'lim-tarbiya ta'siri ostida kechadi. Kulbaning poydevori uzra muhtasham saroy qurib bo'lmaganidek, poydevor mutlaqo noto'g'ri qo'yilgan bo'lsa, ta'lim muassasalari uni to'g'irlashi nihoyatda og'ir bo'ladi. Oiladagi munosabatlar, otaning oiladagi obro'si, onaning xattiharakatlari, otaning onaga, ona mehnatiga bo'lgan munosabati bola qalbida dastlabki oilaviy hayot haqidagi tushunchalarni vujudga keltiradi. Ona qizidagi muloyimlik, qizlarga xos bo'lgan oriyat, ibo, iffat kabi fazilatlarini takomillashtirish bilan birga unga oilada ayolning vazifalari, farzandlar tarbiyasidagi rolini mukammal o'rgatmog'i, ota esa o'g'liga oilada erkakning o'rni va vazifalari borasida kerakli bilim va tarbiyani berib borishi maqsadga muvofiqdir.

Afsuski so'nggi yillarda yosh yigit qizlarni turmush qurishga tayyorlashda ota-ona, mahalla va jamoatchilik ibrat – namunasi ustlab borayotganligi ko'plab oilaviy ajralishlarning kelib chiqishga sabab bo'lmoqda [3].

Oilaviy hayotga tayyorlash masalalari xususida suz borar ekan, asosiy e'tibor yoshlarning reproduktiv savodxonlik darajasiga qaratiladi. Mazkur yunalishda ya'ni oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik aspektlari, farzand ko'rish va tarbiyalash madaniyati.

Rus olimlari T.F.Akbashev, B.A.Klassov insonning ma'naviy salomatligini uch omil birligida ya'ni ijtimoiy, intellektual va reproduktiv sog'liq bilan to'ldiradilar. Ularning fikricha, intellektual sog'liq fikrlash, axborotlarni qabul qilish va uni yetkazishda o'z aksini topsa, ijtimoiy sog'liq, insonni ijtimoiy faolligida jamiyatda o'z o'rnini topishi, kasbiy kamolotida o'z ifodasini topadi. Reproaktiv sog'liq esa ota-onalar bilan bo'lgan aloqada, jinsiy madaniyat, farzand ko'rish va uni tarbiyalash bilan bog'liq bo'lgan holatlarda namoyon bo'ladi[4].

Tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, yoshlarda sog'lom turmush tarzining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan reproduktiv madaniyatning o'rni nihoyatda kattadir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2014 yil 1 avgustdagi «2014-2018 yillarda O'zbekistonda aholining reproduktiv salomatligini yanada mustahkamlash, onalar, bolalar va o'smirlar sog'lig'ini muhofaza qilish borasidagi Davlat dasturi to'g'risida»gi PQ-2221-sonli qarori, 2016 yil 2-noyabrdagi PQ-2650-sonli «O'zbekistonda onalik va bolalik tizimini yanada takomillashtirish

to'g'risida»gi chora tadbirlari, "Cog'lom ona va bola yili" davlat dasturi to'g'risidagi PQ-2487-son qarori huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Jamiyatning reproduktiv salomatligi va demografik rivojlanishi, zamonaviy namunali oilaning mezonlarini belgilash, oila-nikoh munosabatlari sohasida amaliyotni o'rganish va tajriba almashish borasida xalqaro va xorijiy tashkilotlar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikni amalga oshirish bilan bir qatorda "Sog'lom oila - sog'lom jamiyat" konseptual g'oyasi hamda "Oilalari jamiyat va davlat himoyasida" konstitutsiyaviy tamoyilni keng targ'ib etish va jamiyatga singdirish asosiy vazifalar qatoridan joy oldi.

Bizning fikrimizcha, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining reproduktiv madaniyatini takomillashtirish masalasi ong, tafakkur tarbiyasi bilan bog'liq bo'lib, qachonki shaxsda bu sohaga ongli yondoshuvni shakllantirilsagina jarayon samarali kechadi. O'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik vaziyatlar, sog'liqni saqlash, sog'lom turmush tarzini yo'lga qo'yish borasidagi bilimlar bilan qurollantirish, umuminsoniy madaniyatning bir qismi bo'lgan oila va uni to'g'ri rejalashtirish borasidagi nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni yosh avlodga yetkazish ta'lim tizimining, xususan, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy vazifalaridan sanaladi. Agar o'qituvchi o'z o'quvchisining sog'lig'ini, sifatli bilim olishini, rivojlanib o'sishini, ularning sog'ligiga zarar keltiruvchi zararli odatlardan holi, ma'naviy o'sishini himoya qila olmas ekan, u shaxs salomatligini muhofaza qila olmaydi.

Vaholangki, ta'lim tizimi shaxs salomatligini mastahkamlovchi va shakllantiruvchi muhim bo'g'inlardan sanaladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda oliy ta'lim muassasalari talabalarining, ya'ni, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarning bilim va harakatlari aynan shu maqsad uchun yo'naltirilishi, avvalo, ularning o'zi ana shu sohada zaruriy bilim amaliy ko'nikmalar bilan qurollangan bo'lishi lozimligini ko'rsatadi.

Afsuski, keyingi yillarda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'rtasida chekish, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, ba'zi yoshlarda narkotik moddalarni qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan zararli odatlar tez-tez uchrab turmoqda.

Zararli odatlarga berilish, xususan, ichish, chekish nafaqat shaxsning jismoniy, ruhiy holatiga jiddiy zarar ko'rsatibgina qolmay, naslning sog'lom bo'lishiga ham jiddiy zarar keltiradi. Ayniqsa, so'nggi yillarda bunday zararli odatlarning xotin-qizlar o'rtasida ham ommalashib borayotganligi barchamiz uchun ayanchli holdir.

Ma'lumki, har qanday ayolning hayotida uning homiladorligi eng ma'suliyatli davr hisoblanadi. Chunki, naslning sog'lom va barkamol bo'lishi homiladorlik davrining qay yo'sinda kechishi bilan belgilanadi. Homiladorlik davrida organizmga har qanday zararli moddalarning ta'sir qilishi bolaning o'sishi va rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda organizmni zaharlanishdan saqlash aksar hollarda ayollarning o'zlariga bog'liq bo'ladi. Homiladorlik davrida alkogolni ko'pincha bila turib iste'mol qilgan ayollar esa nafaqat o'zlarining balki, bo'lajak avlodlarining sog'ligiga ham jiddiy zarar ko'rsatadi.

Asrimizning boshlarida aqli noraso bo'lgan bolalarni kuzatgan shifokorlar ularning ko'pchiligi, bo'lg'usi ota-onalarining talay ichimlik ichgan kunlari bunyod bo'lganligini aniqlashgan.

Fransiyada "yakshanba bolalari", ya'ni ota-onasi mast bo'lib turgan chog'ida bunyodga kelgan, jismoniy va ruhiy jihatdan noraso bo'lgan bolalar, degan ma'noni anglatuvchi ibora hozir ham ishlatiladi.

Rossiyalik tadqiqotchilarining tekshiruv va kuzatishlaridan shu narsa ayon bo'ladiki, zararli odatlarga berilgan ota-onalardan tug'ilgan farzandalrning 50 foiz da u yoki bu darajadagi jismoniy, ruhiy nuqson kuzatilar ekan. Bu ma'lumotlar zarali odatlarga berilish reproduktiv madaniyatining shakllanishiga jiddiy zarar keltiruvchi negativ hattiharakatlardan biri ekanligin yana bir bor isbotlaydi [5].

Demak, shaxsiy gigiyenaga rioya qilish, sog'lom turmush tarzini yo'lga qo'yish reproduktiv madaniyatining shakllanishidagi muhim mezon ekan, bu bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining mazkur sifatlarni takomillashtirishga ijtimoiy zarurat ekanligidan dalolat beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. - 176 b.
2. Falsafa. Qomusiy lug'at. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti". - T.: Sharq, 2004. - 491 b.
3. Shoumarov G'.B. Muhabbat va oila. - T.: O'qituvchi, 2006. - 145 b.
4. Акбашев Т.Ф., Классов Б.А. Культура здоровья как необходимое условие и системный результат образования. Через образование к миру, взаимопониманию и устойчивому развитию. Международный симпозиум. Сибирская ярмарка, 21-24 марта 2000 г. Материалы Симпозиума. - б.м., 2000 г.
5. Татарников Л.Г. Валеологическое воспитание: традиции и новации учебно-методическое пособие. -Санкт-Петербург.: Санкт Петербургская АППО, 2007. - 252 с.

AVTOTRANSPORT VOSITALARINING FOYDALANISH KO'RSATKICHLARI

Mavlyutov Radislav Kamilyevich

*O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi
kafedra boshlig'i*

Annotatsiya: *Avtomobilning massasi qancha katta bo'lsa, uni boshqarish, unda murakkab harakatlarni (yo'nalishini o'zgartirish) bajarish ham shuncha qiyin bo'ladi. Bundan tashqari, massa oshishi bilan yo'lga tushadigan yuk oshadi, u esa, o'z navbatida, yo'l qoplamasini buzadi. Maqolada avtotransport vositalarining foydalanish ko'rsatkichlari ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Avtomobil, massa, boshqarish, murakkab harakat, yo'nalishni o'zgartirish, massa oshishi, yo'l qoplamasi, foydalanish ko'rsatkichlari.*

Avtomobilning gabarit ko'rsatkichlariga uning uzunligi, kengligi, balandligi va bazasi, ya'ni oldin va orqa o'qlari orasidagi masofa kiradi. Katta gabarit o'lchamli avtomobillar yo'llarning tor joylaridan, ko'priklar osti va yo'l o'tkazgichlarda harakatlanishni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, ular boshqa harakat ishtirokchilariga ko'rinishni cheklab qo'yadi.

Avtomobilning massasi, gabarit o'lchamlari, undagi yukni joylashtirish xarakteri va boshqa ishlatishlar uning foydalanish ko'rsatkichlariga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, yuki baland joylashtirilgan avtomobilni, yo'lning burilishlari bor joylarda yoki keskin tormozlashda turg'unlikni oshirish uchun kamroq tezlik bilan boshqarishga to'g'ri keladi [1].

② Avtomobilni tormozlash xususiyatlari deganda, haydovchi xohishi bilan avtomobil harakatlanishi tezligini pasaytirish, zarur bo'lganda, tezda to'xtash va nishablik joylarida to'xtaganda to'xtab turish xususiyatiga aytiladi.

② Tormozlash xususiyatlari quyidagi tormozlar tizimi bilan ta'minlanadi:

② (ishchi tormoz tizimi;

② (ehtiyot tormoz tizimi;

② (yordamchi tormoz tizimi;

② (to'xtab turish tormoz tizimi.

Ishchi tormoz tizimi avtomobilning harakatlanish vaqtida doimiy foydalanish uchun mo'ljallangan. Uning yordamida haydovchi Avtomobilning tezligini sekinlatishi yoki uni to'xtashi mumkin. Barcha turdagi avtomobil va mototsikllar ishchi tormoz tizimi bilan jihozlanadi. Ishchi tormoz tizimining boshqarish organi, odatda, tormoz tepkisi hisoblanadi. Nogironlarga mo'ljallangan avtomobillarda tepki dasta bilan almashtirilishi mumkin.

Ehtiyot tormoz tizimi ishchi tormoz tizimi ishdan chiqqanda avtomobilni sekinlatish va to'xtatish uchun mo'ljallangan bo'ladi.

KamAZ avtomobillarida ehtiyot tormoz tizimi to'xtab turish tormozi bilan konstruktiv birlashtirilgan. Boshqarish dastasi yordamida prujinali energoakkumulyatorlardan havo chiqishini sozlash va shu bilan tormozlanish kuchi va intensivligini sozlash mumkin.

Yordamchi tormoz tizimi uzoq muddatga kichik tormoz kuchi hosil qilish uchun mo'ljallangan. Bunday tormoz tizimi bilan shaharlararo yo'nalishda qatnashga mo'ljallangan ba'zi yuk avtomobillari va avtobuslar jihozlanadi.

Yordamchi tormoz tizimining ish prinsipi u ulanganda dvigatelda yonilg'i uzatish to'xtatiladi va gazlarni chiqarish quvurlarida to'sgich (zaslonka) yopilib tirsakli valning aylanishiga to'sqinlikni vujudga keltirishga asoslangan. Shunday qilib, bunday holatda dvigatel bilan tormozlash bo'ladi. Odatda, yordamchi tormoz tizimidan surunkali nishabliklarda, ishchi tormoz mexanizmining qizishi va o'yilishining oldini olish uchun foydalanadilar. Yordamchi tormoz tizimi avtomobilni to'satdan to'xtatish imkonini bermaydi.

To'xtab turish tormoz tizimi to'xtab turgan avtomobilning o'z-o'zidan yurib ketishining oldini olishga mo'ljallangan. Odatda, bu tizim ishchi tormoz mexanizmlariga ta'sir qiladi va mexanikaviy po'lat arqon yuritmal yoki prujinali energoakkumulyatorli bo'ladi. To'xtab turish tormoz tizimi bilan barcha avtomobillar jihozlanadi. Oxirgi paytlarda yon aravachali mototsikllar ham to'xtab turish tormozi bilan jihozlanmoqda [2].

Ayrim hollarda avtomobil to'xtab turish joylarida to'xtaganda, to'xtab turish tormozi o'rniga past uzatmalardan biri ulab qo'yiladi. Bu yo'llarda harakatlanish qoidalariga zid. Istisno tariqasida, boshqa iloj qolmaganda, karbyuratorli avtomobillarda bu usulni qo'llash mumkin, chunki bunday dvigatellarda o't oldirish tizimi o'chirib qo'yilgan bo'ladi. Biror sababga ko'ra harakatga kelgan avtomobil dvigateli o't olmaydi.

Dizel dvigateli avtomobillarda bunday usulni qo'llash qat'iyman etiladi. Bundan tashqari, to'xtab turish tormozi bilan birga uzatmani ulab qo'yish ham dizel dvigatelli avtomobillarda qat'iyman taqiqlanadi. Chunki biror sababga ko'ra avtomobil harakatlansa, dvigateli hech qanday to'siqsiz ishga tushadi, hamma rejimli regulyator yoqilg'i berishni ko'paytiradi, to'xtab turish tormozi ulangan bo'lishidan qat'i nazar, avtomobil past tezlik bilan harakatlana boshlaydi va yo'l-transport hodisasini keltirib chiqarishi mumkin [3].

Tormoz tizimining pishiqligi harakatlanish xavfsizligiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun yo'llarda harakatlanish qoidalari va Davlat Yo'l Harakati Xavfsizligi Boshqarmasi bu tizimning ishonchli ishlashiga katta talablar qo'yadi. Pishiq va sifatli tormoz tizimi kerakli harakatlanish xavfsizligini ta'minlaydi va haydovchiga avtomobilni boshqarishda o'zini ishonchli tutish imkonini beradi.

Tormoz deb avtomobilning kinetik energiyasini tormoz barabanlari (yoki disk) va tormoz kolodkalari friksion ustquymalari (nakladka), shuningdek shina bilan yo'l orasidagi ishqalanish jarayoniga aytiladi. Hozirgi zamon avtomobil tormozlari yo'l

bilan shina orasidagi tishlanish kuchidan ancha katta tormoz kuchini hosil qiladi. Bunday vaziyatda avtomobil g'ildiraklari blokirovka (aylanmasdan) holatida harakatlanishi, bu esa g'ildiraklarning sirpanishiga va avtomobilning haydovchiga bo'ysunmagan holda surilishiga olib kelishi mumkin.

G'ildiraklar blokirovkagacha baraban va tormoz ustquymalari ishqalish-sirpanish kuchi ta'sir etadi, shinaning yo'l bilan kontakt zonasida tinch ishqalanish kuchi vujudga keladi.

G'ildiraklar blokirovka bo'lganda g'ildirakning dumalashi va tormozdagi ishqalanish kuchini yengishga sarflanadigan energiya to'xtatiladi, butun energiya shina bilan kontakti joyida ajralib chiqib, shinaning intensiv qizdirilishi va yeyilishiga sarflanadi [4].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, avtomobilning massasi qancha katta bo'lsa, uni boshqarish, unda murakkab harakatlarni (yo'nalishini o'zgartirish) bajarish ham shuncha qiyin bo'ladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dimetov R.N. Yo'llarda harakatlanish (belgilar, atamalar, tushunchalar): O'quv qo'llanma. – T., 2001.
2. Azizov Q.H. Harakat xavfsizligini tashkil etish asoslari. – T., 2002.
3. Qodirov S.M., Nazarov K.M. Yo'l-transport hodisalari tahlili: O'quv qo'llanma. – T., 2002.
4. Muhitdinov N.F. va boshq. Yo'l harakati qoidalariga sharhlar: O'quv qo'llanma. – T., 2005.

**«РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МЕСТОРОЖДЕНИЯ МАРКШЕЙДЕР В СОЗДАНИИ 3D
МОДЕЛЕЙ ШАХТ И КАРЬЕРОВ»**

Саитов Дилшод Тохир ўғли

*ассистент кафедры маркшейдерии и геодезии Ташкентского
государственного технического университета имени Ислама Каримова*

Якубов Тоҳир Шербек ўғли

*ассистент кафедры маркшейдерии и геодезии Ташкентского
государственного технического университета имени Ислама Каримова*

Мирякубов Мираббос Хусанович

*магистр кафедры «Маркшейдерские работы и геодезия», Ташкентский
государственный технический университет имени Ислама Каримова*

Ашуралиев Бекзод Камолидин ўғли

*магистр кафедры «Маркшейдерские работы и геодезия», Ташкентский
государственный технический университет имени Ислама Каримова*

Аннотация: *В этой статье заложена отличная основа для предоставления
услуг маршевого обслуживания в рудниках и карьерах и оцифровки горных работ
будущего, создания интеллектуальных шахт и интеллектуальных карьеров.*

Ключевые слова: *сроки и риски; месторождений; полезных ископаемых;
вероятность обрушения; транспортировки руды*

ВВЕДЕНИЕ

Маркшейдерия — это наука и практика измерения и отображения пространственных параметров земной поверхности, подземных и надземных сооружений, а также полезных ископаемых. Маркшейдерия является комплексной наукой и тесно связана со многими научными дисциплинами: физико-техническими, математическими, геолого-минералогическими и геологоразведочными 1.

Роль маркшейдерии в создании 3D-моделей шахт и карьеров заключается в том, что она обеспечивает достоверность и точность геометрических данных о месторождениях, а также контроль за соблюдением проектных решений при разработке полезных ископаемых. 3D-модели шахт и карьеров позволяют визуализировать пространственную структуру месторождений, анализировать различные варианты разработки, оптимизировать технологические процессы и повышать безопасность и эффективность добычи.

Маркшейдерия — это одна из древнейших наук, связанных с добычей полезных ископаемых. Ее истоки уходят в глубокую древность, когда человек начал осваивать подземные пространства и нуждался в способах ориентирования и измерения. Первые письменные упоминания о

маркшейдерской деятельности относятся к III тысячелетию до н.э. в Древнем Египте 1.

В средние века маркшейдерия развивалась в Европе, особенно в Германии, где появились первые профессиональные маркшейдеры, называемые маркштейнерами. Они занимались разбивкой границ рудных участков, составлением планов шахт и карьеров, а также контролем за добычей полезных ископаемых. В XVI веке были изданы первые учебники по маркшейдерии, такие как «Бергбаух» Георгия Агриколы 1.

В XVIII-XIX веках маркшейдерия стала наукой, основанной на математике, физике и геодезии. Были разработаны новые методы и приборы для маркшейдерских измерений, такие как теодолит, нивелир, компас и дальномер. Были созданы первые государственные маркшейдерские службы и учебные заведения. В России маркшейдерия начала развиваться с XVIII века, когда была основана Берг-коллегия и Берг-академия 1.

В XX-XXI веках маркшейдерия стала высокотехнологичной отраслью, использующей современные компьютерные программы, спутниковую навигацию, лазерное сканирование и 3D-моделирование. Маркшейдерия применяется не только в горной промышленности, но и в строительстве, транспорте, экологии и других областях. Маркшейдерия постоянно совершенствуется и адаптируется к новым задачам и условиям 1.

Маркшейдер играет важную роль в создании 3D-моделей, так как он отвечает за сбор, обработку и представление геометрических данных о месторождениях полезных ископаемых. Маркшейдер выполняет следующие задачи при создании 3D-моделей:

- Определяет границы и параметры месторождений, используя различные методы измерения и навигации, такие как тахеометрия, триангуляция, GPS и др. 1.
- Составляет планы и карты шахт и карьеров, отображающие горизонтальное и вертикальное положение объектов, а также их форму и размеры 1.
- Переносит данные с планов и карт в компьютерные программы для 3D-моделирования, такие как AutoCAD, Surpac, Micromine и др.
- Создает 3D-модели месторождений, используя различные техники моделирования, такие как полигональное, NURBS, сплайновое и др.
- Контролирует качество и точность 3D-моделей, проверяя их соответствие реальным данным и проектным решениям.
- Визуализирует 3D-модели, используя различные эффекты освещения, текстурирования, отражения и др.
- Анализирует 3D-модели, используя различные методы расчета объемов, запасов, качества и др. параметров месторождений.

- Представляет 3D-модели в виде графиков, таблиц, схем и др. форматов для различных целей: проектирования, планирования, эксплуатации, мониторинга и др. .

Маркшейдер использует различные инструменты для создания 3D-моделей шахт и карьеров, в зависимости от цели и сложности моделирования.

- Компьютерные программы для 3D-моделирования, такие как AutoCAD, Surpac, Micromine, K-MINE и др. Они позволяют маркшейдеру создавать и редактировать 3D-модели месторождений, используя различные техники моделирования, такие как полигональное, NURBS, сплайновое и др. Они также позволяют маркшейдеру анализировать 3D-модели, используя различные методы расчета объемов, запасов, качества и др. параметров месторождений ¹.

- Спутниковая навигация (GPS), которая позволяет маркшейдеру определять географические координаты объектов на земной поверхности с высокой точностью. GPS используется для разбивки границ месторождений, контроля за смещением земной поверхности и связи планов и карт с 3D-моделями.

- Лазерная сканирование (LIDAR), которая позволяет маркшейдеру получать трехмерные облака точек, отображающие форму и размеры объектов на земной поверхности или в подземном пространстве. LIDAR используется для создания 3D-моделей рельефа, горных выработок, сооружений и др. объектов.

- Фотограмметрия, которая позволяет маркшейдеру получать трехмерные модели объектов на основе фотографий с разных ракурсов. Фотограмметрия используется для создания 3D-моделей сложных форм и текстур, таких как рудные тела, стенки карьера, породы и др. объектов.

Процесс создания 3D-моделей может варьироваться в зависимости от цели, сложности и инструментов моделирования, но в общем случае он состоит из следующих этапов:

- Сбор и обработка исходных данных: на этом этапе маркшейдер собирает необходимые геометрические данные о месторождении, используя различные методы измерения и навигации, такие как тахеометрия, триангуляция, GPS, LIDAR и др. . Затем он обрабатывает эти данные, устраняя ошибки, шумы и пропуски, а также приводя их к единому системе координат и масштабу.

- Создание и редактирование 3D-модели: на этом этапе маркшейдер переносит обработанные данные в компьютерную программу для 3D-моделирования, такую как AutoCAD, Surpac, Micromine, K-MINE и др. Затем он создает 3D-модель месторождения, используя различные техники моделирования, такие как полигональное, NURBS, сплайновое и др. Он также редактирует 3D-модель, добавляя или удаляя детали, изменяя форму или размеры объектов, а также применяя различные модификаторы и операции.

- Анализ и визуализация 3D-модели: на этом этапе маркшейдер анализирует 3D-модель, используя различные методы расчета объемов, запасов,

качества и др. параметров месторождения. Он также визуализирует 3D-модель, используя различные эффекты освещения, текстурирования, отражения и др. Он также может создавать различные виды 3D-модели, такие как изометрический, перспективный, ортогональный и др.

- Представление 3D-модели: на этом этапе маркшейдер представляет 3D-модель в виде графиков, таблиц, схем и др. форматов для различных целей: проектирования, планирования, эксплуатации, мониторинга и др. Он также может экспортировать 3D-модель в различные форматы файлов для обмена данными с другими программами или пользователями.

При создании 3D-моделей могут использоваться различные методы и технологии, в зависимости от цели, сложности и инструментов моделирования.

- Полигональное моделирование: это метод моделирования, при котором 3D-модель состоит из множества полигонов (треугольников, четырехугольников и др.), соединенных по вершинам, ребрам и граням. Полигональное моделирование позволяет создавать 3D-модели любой формы и сложности, а также легко изменять их. Однако полигональное моделирование требует большого количества полигонов для достижения высокого качества модели, что может замедлять работу компьютера.

- NURBS-моделирование: это метод моделирования, при котором 3D-модель состоит из кривых и поверхностей, заданных с помощью сплайнов (непрерывных функций). NURBS-моделирование позволяет создавать 3D-модели с гладкими и качественными поверхностями, а также легко масштабировать и деформировать их. Однако NURBS-моделирование требует большого количества вычислений для построения модели, а также сложно создавать модели сложной формы.

- Сплайновое моделирование: это метод моделирования, при котором 3D-модель состоит из кривых и поверхностей, заданных с помощью сплайнов (непрерывных функций). Сплайновое моделирование позволяет создавать 3D-модели с гладкими и качественными поверхностями, а также легко масштабировать и деформировать их. Однако сплайновое моделирование требует большого количества вычислений для построения модели, а также сложно создавать модели сложной формы.

- Параметрическое моделирование: это метод моделирования, при котором 3D-модель задается с помощью параметров (размеров, углов, расстояний и др.), которые могут быть изменены в любой момент. Параметрическое моделирование позволяет создавать 3D-модели с высокой гибкостью и точностью, а также легко вносить изменения в модель. Однако параметрическое моделирование требует хорошего планирования и организации модели, а также сложно создавать модели нестандартной формы.

Создание 3D-моделей имеет много преимуществ по сравнению с 2D-моделями или реальными объектами.

- 3D-модели позволяют визуализировать пространственную структуру объектов, а также их форму, размеры, цвет, текстуру и др. характеристики. Это помогает лучше понять и анализировать объекты, а также создавать более реалистичные и качественные изображения.

- 3D-модели позволяют изменять и редактировать объекты в любой момент, не тратя время и ресурсы на их создание или переделку. Это помогает экономить деньги и материалы, а также исправлять ошибки и улучшать объекты.

- 3D-модели позволяют экспериментировать с различными вариантами объектов, применяя различные модификаторы, операции, эффекты и др. Это помогает находить оптимальные решения для объектов, а также развивать творческие способности.

- 3D-модели позволяют делиться и обмениваться объектами с другими пользователями или программами, экспортируя их в различные форматы файлов. Это помогает расширять возможности использования объектов, а также сотрудничать с другими людьми.

Использование 3D-моделей при проектировании и строительстве шахт и карьеров имеет много преимуществ по сравнению с традиционными методами- 3D-модели позволяют лучше понимать и анализировать геологическую структуру месторождений, а также оптимизировать технологические процессы и ресурсы при разработке полезных ископаемых¹.

- 3D-модели позволяют создавать более точные и детальные планы и карты шахт и карьеров, а также контролировать за соблюдением проектных решений и нормативов при строительстве и эксплуатации объектов¹.

- 3D-модели позволяют визуализировать и демонстрировать проекты шахт и карьеров в реальном времени, а также взаимодействовать с ними, изменяя различные параметры и условия. Это помогает улучшать коммуникацию и сотрудничество между заинтересованными сторонами, а также повышать уровень доверия и удовлетворенности клиентов.

- 3D-модели позволяют проводить различные симуляции и тестирования проектов шахт и карьеров, а также предсказывать возможные риски и проблемы. Это помогает повышать безопасность и эффективность объектов, а также снижать затраты и потери.

3D-модели помогают улучшить эффективность и безопасность работы на шахтах и карьерах в разных аспектах.

- 3D-модели позволяют более точно оценивать запасы и качество полезных ископаемых, а также оптимизировать технологические процессы и ресурсы при разработке месторождений. Это помогает повышать производительность и прибыльность объектов, а также снижать затраты и потери¹.

- 3D-модели позволяют более эффективно планировать и контролировать строительство и эксплуатацию шахт и карьеров, а также соблюдать проектные

решения и нормативы. Это помогает повышать качество и надежность объектов, а также уменьшать сроки и риски ¹.

- 3D-модели позволяют более наглядно демонстрировать и обучать персонал по работе на шахтах и карьерах, а также взаимодействовать с ними в реальном времени. Это помогает повышать квалификацию и мотивацию работников, а также улучшать коммуникацию и сотрудничество между ними.

- 3D-модели позволяют более точно предсказывать и предотвращать возможные опасности и проблемы на шахтах и карьерах, а также проводить различные симуляции и тестирования. Это помогает повышать безопасность и здоровье работников, а также защищать окружающую среду.

3D-модели могут предоставить инженерам и проектировщикам при работе с шахтами и карьерами множество преимуществ.

- 3D-модели позволяют более точно и детально проектировать шахты и карьеры, учитывая все геологические и технологические особенности месторождений, а также требования заказчиков и нормативов.

- 3D-модели позволяют более легко и быстро вносить изменения в проекты шахт и карьеров, а также проверять их на соответствие реальным данным и условиям. Это помогает улучшать качество и эффективность проектов, а также снижать затраты и риски.

- 3D-модели позволяют более наглядно и убедительно представлять проекты шахт и карьеров заказчикам, инвесторам, контролирующим органам и другим заинтересованным сторонам. Это помогает повышать уровень доверия и удовлетворенности клиентов, а также привлекать новые ресурсы и партнеров.

- 3D-модели позволяют более эффективно сотрудничать с другими специалистами по работе с шахтами и карьерами, такими как геологи, маркшейдеры, строители, эксплуатанты и др. Это помогает улучшать коммуникацию и координацию между ними, а также решать сложные задачи.

Маркшейдер играет важную роль в обеспечении безопасности на шахтах и карьерах, так как он отвечает за:

- Контроль за соблюдением проектных решений и нормативов при строительстве и эксплуатации шахт и карьеров, а также за предотвращение возможных аварий и нарушений.

- Контроль за смещением земной поверхности и горных выработок, а также за предупреждением возможных оползней, обвалов, подтоплений и др. опасностей.

- Контроль за качеством и точностью маркшейдерских измерений и 3D-моделей, а также за предотвращением возможных ошибок и погрешностей.

- Контроль за соблюдением правил техники безопасности и охраны труда при проведении маркшейдерских работ, а также за обеспечением безопасности и здоровья работников.

Маркшейдер — это специалист, который занимается измерением и отображением пространственных параметров земной поверхности, подземных и надземных сооружений, а также полезных ископаемых. Маркшейдер играет важную роль в обеспечении безопасности на шахтах и карьерах.

- Контроль за соблюдением проектных решений и нормативов при строительстве и эксплуатации шахт и карьеров, а также за предотвращение возможных аварий и нарушений.

- Контроль за смещением земной поверхности и горных выработок, а также за предупреждением возможных оползней, обвалов, подтоплений и др. опасностей.

- Контроль за качеством и точностью маркшейдерских измерений и 3D-моделей, а также за предотвращением возможных ошибок и погрешностей.

- Контроль за соблюдением правил техники безопасности и охраны труда при проведении маркшейдерских работ, а также за обеспечением безопасности и здоровья работников.

Маркшейдер использует различные методы и инструменты для выполнения своих задач, такие как тахеометрия, триангуляция, GPS, LIDAR, фотограмметрия, компьютерные программы для 3D-моделирования и др. Маркшейдер должен обладать хорошими знаниями в области математики, физики, геодезии, геологии, информатики и др. наук. Маркшейдер также должен быть внимательным, ответственным, аккуратным и коммуникабельным.

Маркшейдеры используют различные методы для обнаружения и предотвращения оползней и обвалов на шахтах и карьерах.

- Мониторинг смещения земной поверхности и горных выработок с помощью спутниковой навигации (GPS), лазерной сканирование (LIDAR), фотограмметрии и др. методов. Это позволяет своевременно выявлять признаки нестабильности склонов и потолков, а также оценивать степень опасности и вероятность обрушения¹.

- Применение инженерных мероприятий для укрепления и стабилизации склонов и потолков, таких как анкерование, бетонирование, армирование, дренаж, откосы и др. Это позволяет повышать прочность и устойчивость горных пород, а также снижать воздействие внешних факторов, таких как дождь, ветер, температура и др.

- Применение средств защиты от оползней и обвалов, таких как сетки, барьеры, козырьки, балки, опоры и др. Это позволяет предотвращать или снижать последствия обрушения горных пород на людей, технику и сооружения².

Использование 3D-моделей при проектировании и строительстве шахт имеет много преимуществ, но также связано с некоторыми вопросами безопасности, такими как:

- Необходимость обеспечения защиты и конфиденциальности 3D-моделей от несанкционированного доступа, копирования, изменения или уничтожения. Для этого могут использоваться различные методы шифрования, аутентификации, резервного копирования и др. ¹.

- Необходимость обеспечения точности и достоверности 3D-моделей, а также их соответствия реальным данным и условиям. Для этого могут использоваться различные методы контроля качества, верификации, валидации и др. ¹.

- Необходимость обеспечения совместимости и взаимодействия 3D-моделей с другими программами или пользователями. Для этого могут использоваться различные форматы файлов, стандарты, протоколы и др. ¹.

- Необходимость обеспечения безопасности и здоровья пользователей 3D-моделей, а также предотвращения возможных психологических или физиологических рисков. Для этого могут использоваться различные методы тестирования, обучения, адаптации и др. ¹.

Один из практических примеров использования 3D-моделей шахт — это проект компании «Норильский никель», которая начала использовать робота для создания 3D-моделей шахт в 2022 году ¹. Робот представляет собой автономный беспилотный аппарат, оснащенный лазерным сканером, камерой и датчиками. Робот способен самостоятельно перемещаться по шахте, сканировать ее пространство и передавать полученные данные на сервер. На основе этих данных создается 3D-модель шахты, которая позволяет контролировать состояние и параметры шахты, а также планировать и оптимизировать процессы добычи и транспортировки руды ¹.

Преимущества использования робота для создания 3D-моделей шахт заключаются в том, что он позволяет:

- Повысить точность и актуальность геометрических данных о шахте, а также уменьшить затраты на их сбор и обработку.

- Повысить безопасность и здоровье работников, избавив их от необходимости проводить измерения в опасных условиях.

- Повысить эффективность и производительность работы на шахте, а также снизить риски аварий и нарушений.

Один из реальных случаев, когда маркшейдеры использовали 3D-модели для проектирования и строительства шахт и карьеров — это проект компании «Дорианс», которая занимается маркшейдерскими работами в разных регионах России ¹. Компания использует современные компьютерные программы для 3D-моделирования, такие как AutoCAD, Surpac, Micromine и др. Компания выполняет следующие виды работ с использованием 3D-моделей ¹:

- Разбивка границ месторождений полезных ископаемых, а также контроль за их соблюдением при разработке.

- Составление планов и карт шахт и карьеров, а также контроль за их соответствием проектным решениям и нормативам.

- Создание 3D-моделей месторождений полезных ископаемых, а также анализ и расчет их параметров, таких как объемы, запасы, качество и др.

- Представление 3D-моделей в виде графиков, таблиц, схем и др. форматов для различных целей: проектирования, планирования, эксплуатации, мониторинга и др. .

Преимущества использования 3D-моделей для маркшейдерских работ заключаются в том, что они позволяют:

- Повысить точность и актуальность геометрических данных о месторождениях полезных ископаемых, а также уменьшить затраты на их сбор и обработку.

- Повысить качество и эффективность планов и карт шахт и карьеров, а также уменьшить сроки и риски при их создании и использовании.

- Повысить производительность и прибыльность работы на шахтах и карьерах, а также снизить затраты и потери при разработке полезных ископаемых.

- Повысить уровень доверия и удовлетворенности заказчиков, а также привлекать новые ресурсы и партнеров.

Один из практических примеров, демонстрирующих преимущества использования 3D-моделей при проектировании и строительстве шахт и карьеров — это проект компании «Unity», которая предлагает решения для создания и использования 3D-моделей в реальном времени ¹. 3D-модели в реальном времени — это модели, которые могут быть изменены и взаимодействовать с пользователем в режиме онлайн, а также отображаться на разных устройствах, таких как компьютеры, смартфоны, планшеты и др. Компания «Unity» использует свою платформу для 3D-моделирования в реальном времени, которая позволяет:

- Создавать 3D-модели шахт и карьеров с высоким уровнем детализации и реалистичности, а также легко изменять их в соответствии с проектными решениями и нормативами.

- Представлять 3D-модели шахт и карьеров в виде интерактивных симуляций и виртуальной реальности, а также взаимодействовать с ними, изменяя различные параметры и условия. Это помогает лучше понимать и анализировать проекты, а также проводить различные тестирования и обучения.

- Делиться и обмениваться 3D-моделями шахт и карьеров с другими пользователями или программами, экспортируя их в различные форматы файлов или облачные сервисы. Это помогает расширять возможности использования моделей, а также сотрудничать с другими специалистами.

Преимущества использования 3D-моделей в реальном времени для проектирования и строительства шахт и карьеров заключаются в том, что они позволяют:

- Повысить точность и актуальность геометрических данных о шахтах и карьерах, а также уменьшить затраты на их сбор и обработку.
- Повысить качество и эффективность проектов шахт и карьеров, а также уменьшить сроки и риски при их создании и использовании.
- Повысить уровень доверия и удовлетворенности заказчиков, а также привлекать новые ресурсы и партнеров.
- Повысить безопасность и здоровье пользователей 3D-моделей, а также предотвращать возможные психологические или физиологические риски.

Заключение

В заключение можно сказать, что:

- 3D-модели — это трехмерные изображения объектов, которые позволяют визуализировать их пространственную структуру, а также изменять и анализировать их.
- Маркшейдеры — это специалисты, которые занимаются измерением и отображением пространственных параметров земной поверхности, подземных и надземных сооружений, а также полезных ископаемых.
- Использование 3D-моделей при проектировании и строительстве шахт и карьеров имеет много преимуществ, таких как повышение точности, качества, эффективности и безопасности работы на объектах.
- Использование 3D-моделей при проектировании и строительстве шахт и карьеров также связано с некоторыми вопросами безопасности, такими как защита и конфиденциальность моделей, точность и достоверность моделей, совместимость и взаимодействие моделей, безопасность и здоровье пользователей моделей.
- Существуют различные методы и технологии для создания и использования 3D-моделей при проектировании и строительстве шахт и карьеров, такие как полигональное моделирование, NURBS-моделирование, сплайновое моделирование, параметрическое моделирование, 3D-моделирование в реальном времени и др.
- Существуют различные примеры использования 3D-моделей при проектировании и строительстве шахт и карьеров в реальных проектах, такие как проект компании «Норильский никель», которая использует робота для создания 3D-моделей шахт, или проект компании «Unity», которая предлагает решения для создания и использования 3D-моделей в реальном времени.

**MAMLAKATDA TIKLANUVCHI ENERGIYALARDAN FOYDALANISHNI
RIVOJLANTIRISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI**

Kasimov Akram Bekpulatovich

Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti

1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiyalardan foydalanishni rivojlantirish va samaradorligini oshirish yo'llari haqida bayon etilgan.*

Kalitso'zlar: *O'zbekiston, tarix, xotin-qizlar, qaror, gendirtenglik, boshqaruv, davlat, jamiyat, tizim, davr, yurt, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnologik.*

Rivojlanib borayotgan O'zbekistonda qayta tiklanadigan energetika sohasidagi davlat siyosatida sanoati rivojlanagan, shu bilan bir qatorda rivojlanayotgan qator mamlakatlarning qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishdagi rivojlanish tajribasi va ularning miqyosi hisobga olingan. Bu shuni ko'rsatdiki, qayta tiklanadigan energetika sohasida aniq maqsad va vazifani belgilashi hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi –qayta tiklanadigan energiyaning an'anaviy energiya ishlab chiqarish texnologiyasiga nisbatan raqobatbardosh bo'lishiga ko'maklashadi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalaridan foydalanishga bir qadar salmoqli mablag' sarflansada, ular iqtisodiy jihatdan o'zini oqlaydi. An'anaviy yoqilg'i bilan ishlaydigan energetika tufayli havoga chiqayotgan oltingugurt, azot, uglerod oksidlari uzoq masofaga tarqaladi. Bundan tashqari, ular yomg'ir suvlari bilan qo'shib, kislota birikmalariga aylanadi hamda yomg'ir tarkibida yerga tushib, o'simliklarga, tuproqqa salbiy ta'sir ko'rsatadi. Atrof muhitda bunday kislotalarning ko'payishi oqibatida, og'ir metallar oziq-ovqatlarga va pirovardida shu mahsulotlar orqali inson organizmiga ta'sir ko'rsatadi. Bunda bir zarar ikkinchi bir zararni ham o'zi bilan birga olib keladi. Quyosh energiyasi. O'zbekistonda quyosh energiyasi imkoniyati hammasidan ko'ra ko'proq. Quyosh – eng yaqin yulduz, usiz bizning sayyoramizda hayot bo'lishi mumkin emas. Kishilar o'zining hayotida quyosh energiyasidan u yoku bu usul bilan bu haqida o'ylab ham o'tirmay, foydalaniladilar. Masalan, hovliga kir yoysak – biz quyoshdan kelayotgan issiqlik energiyasini ishlatamiz. Shamol energiyasi. Shamol – havoning harakatdagi oqimi. Havoning harakati yer yuzasini quyosh tomonidan notekis qizdirishga sabab bo'ladi. Yer yuzasi harxil shaklga – yer va suv fazosiga ega bo'lgani sababli, u kelayotgan issiqlikni har xil hajmda qabul qiladi. Yorug' kun mobaynida havo dengiz va okean ustidan ko'ra, quruqlik ustida tezroq isiydi. Qizigan havo yer ustida kengayadi va osmonga ko'tariladi, uning o'rnini og'irroq sovuq havo qatlami egallaydi va uning bu harakati shamolni hosil qiladi. Kechqurun shamol o'z yo'nalishini o'zgartiradi, chunki suv ustidagiga nisbatan yer yuzasidagi havo tez soviydi. O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi, bozor munosabatlariga o'tish, agrosanoat tarmoqlarida energetik resurslarini tejaydigan kompleks

texnologiyalarni qo'llash va ularni ilmiy asoslarini yaratish bilan aniqlanadi. Hozirgi vaqatda olinadigan energiya asosan qayta tiklanmaydigan energiya manbalari hisobiga olinadi. Bugungi kunda tabiiy yoqilg'i ishlatish miqdori dunyo bo'yicha 12 milliard tonna neft ekvivalentiga teng. Bu esa har bir kishiga taxminan 2 tonna yoqilg'i to'g'ri keladi deganidir. Ma'lumotlarga qaraganda, so'ngi 40 yil davomida butun insoniyat tarixi mobaynida qazib olingan organik yoqilg'idan ham ko'p yoqilg'i iste'mol uchun o'zlashtirilgan. Bu esa ularning zaxirasini tez kamayib ketishiga sabab bo'lmoqda. 2050 yilga borib aholi sonining 9-10 mlrd kishiga yetishi energiyaga bo'lgan ehtiyoj 3 barobarga ortadi. Ayni paytda dunyoning 80 ga yaqin mamlakatlarida muqobil energiya manbalaridan foydalanish dasturlari asosida ilmiy-tadqiqotlar olib borilmoqda. Quyosh qurilmalaridan binolarni isitish va sovitish, chuchuk suv olish, elektr energiyasi hosil qilish hamda turli texnologik jarayonlarni amalgam oshirishda qo'llanilmoqda. Mamlakatimiz janubidagi viloyatlarda bir yillik quyoshli kunlar 280- 300 kunni tashkil qiladi. Yoz kunlarida o'rtacha harorat 44-45oC temperaturani tashkil qiladi. Bunday beminnat quyosh energiyasidan xalq xo'jaligida foydalanish dolzarb hisoblanadi. Aynan BMT da ham qayta tiklanuvchi energiyalar haqida loyihalar ishlab chiqildi. BMT Taraqqiyot Dasturining "O'zbekistonda qayta tiklanadigan energetikani rivojlantirishning milliy strategiyasini ishlab chiqishga doir umumiy tadqiqotlar" loyihasi bo'yicha hisobot materiallari va qayta tiklanadigan energetika sohasida amalga oshirilgan boshqa bir qator halqaro loyihalar hisobotlariga asoslangan holda tayorlangan bo'lib, unda avvalo O'zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish istiqbollari va energetikaga doir ahvolning tahlili haqida so'z yuritiladi. Nashrda hech qanday aniq echimlar taklif etilmagan, mamlakat va undagi hududlarning energiya bilan ta'minlanish darajasi baholanmagan, qolaversa, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish strategiyasi ham taklif etilmagan. Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 24-martdagi "Energetika vazirligi huzuridagi Qayta tiklanuvchi energiya manbalari milliy ilmiy-tadqiqot instituti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 127-son qarori qabul qilindi. Davlatimiz rahbarining 2021 yil 9 apreldagi PQ-5063-son qaroriga muvofiq Fanlar akademiyasining "Xalqaro quyosh energiyasi instituti" MChJ negizida Energetika vazirligi huzurida Qayta tiklanuvchi energiya manbalari milliy ilmiy-tadqiqot instituti va uning tuzilmasida Vodorod energetikasi ilmiy-tadqiqot markazi hamda Qayta tiklanuvchi va vodorod energetikasi texnologiyalarini sinash va sertifikatlash laboratoriyasi tashkil qilingan. Nashrni tayorlashdan maqsad- rahbar hodimlar, ilm va jamiyat ahlining e'tiborini O'zbekistonda qayta tiklanadigan energetika imkoniyatlariga qaratish hamda ushbu sohani kengroq tanishtirishdan iboratdir. Hozirgi kunda iste'mol qilinayotgan energiyaning 80 foizi tabiiy yoqilg'ilar deb ataluvchi ko'mir, neft, gazlarni yoqish natijasida olinmoqda. Tabiiy yoqilg'ilar yana bir necha o'n yil asosiy energiya manbai bo'lib qoladi. Keyin esa energiya olishning boshqa yo'llarini topishga to'g'ri keladi. Tabiiy yoqilg'ilardan tashqari energiya olishning yana bir manba - bu gidroelektrostansiyalardir. Ammo bunday

gidrostansiyalar qurish uchun ko'plab gektar o'rmonlardan, yaylov va hosildor erlardan voz kechishga to'g'ri keladi. Gidrostansiyalarning sun'iy dengizlari bu yerlarni o'z suvi bilan bosib ketadi. Bugungi kunda energiya resurslariga bo'lgan talab tarkibiy jihatdan o'zgarimoqda, xususan uglevodorod resurslaridan qayta tiklanuvchi manbalarga o'tishda vodorod energetikasini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Xususan, jadallashayotgan sanoatlashtirish va aholi sonining o'sishi iqtisodiyotning energiya resurslariga bo'lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshirmoqda, shuningdek, atrof-muhitga salbiy antropogen ta'sirni kuchaytirmoqda. Respublikaning energetika xavfsizligini mustahkamlash uchun qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va vodorod energetikasini barqaror rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, shu jumladan, ushbu sohaning ilmiy salohiyatini kuchaytirish talab etiladi. O'zbekiston 2030-yilga qadar qayta tiklanadigan energiya (QTE) manbalari ulushini 25 foizgacha oshirishni rejalashtirgan. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi maxsus vakolatli davlat organi, shuningdek mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan o'z vakolatlari doirasida amalga oshiriladi.

Xulosa qiliv aytganda energetika vazirligi mutaxassislari O'zbekistonda shamol elektr stansiyasini qurish va undan foydalanish loyihasini amalga oshirish 600 million dollardan ortiq miqdordagi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hamda 1 ming 300 ta yangi ish o'rnini yaratish imkoniyatini berishini ta'kidladi. Elektrostansiyaning foydalanishga topshirilishi yiliga 1,8 gVt /soat miqdorida arzon elektr energiyasi ishlab chiqarish hisobiga respublikaning energetika balansini diversifikatsiya qilish va mustahkamlashga imkon beradi. Bu 500 mingdan ziyod uy xo'jaligining ehtiyojini qoplaydi deganidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бобылев С.Н., Ходжаев А.Ш. Экономика природопользования. Учебник. – Москва: 2003. – 567 с.
2. Германович В., Турилин А. Альтернативные источники энергии. Практические конструкции по использованию энергии ветра, солнца, воды, земли, биомассы. – Санк-Петербург: Наука и техника, 2011. – 320 с.
3. Қахҳоров С.Қ., Самиев К.А., Жўраев Ҳ.О. Қуёш қурилмаларидаги жараёнлари моделлаштириш. Монография. –Тошкент. ITA PRESS, 2014. – 208 б.
4. Jo'rayev T.D. Quyosh issiqlik qurilmalari. O'quv qo'llanma. -B.: Dizayn-Press, 2012. – 107 b.
5. Мухитдинов М., Эргашев С.Ф., Исакулов Ж.И. Қуёш энергиясидан фойдаланиш. Тошкент. ДТМ. 1999. -107 б.

6. Шодиметов К. Муқобил энергия турлари – ҳаётга!. -Т.: SHARQ NMAK, 2011. – 88 .

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕСТНЫХ ТЕПЛОЗАЩИТНЫХ
МАТЕРИАЛОВ В СЕЛЬСКИХ ДОМАХ КАРАКАЛПАКСТАНА.**

PhD. Ахмет Алламбергенов
студент Гульжамал Удербоева
Акылбек Жадигеров

Каракалпакский государственный университет имени Бердака

Аннотация: В данной статье представлена информация об энергосберегающих вариантах отопления сельских домов. В частности, дана подробная информация и рекомендации по расчету энергопотребления малоэтажных домов, построенных местным населением в селах Республики Каракалпакстан.

Ключевые слова: загородные дома, энергосбережение, строительство, кирпич, теплоемкость, пшеничная солома

В некоторых районах нашей республики, особенно в селах, ощущается нехватка топлива и электроэнергии. Поэтому наше правительство разработало программу, призванную решить проблемы энергоснабжения в течение пяти лет, начиная с 2020 года. Добычу природного газа планируется увеличить в 1,2 раза.

Существует также доступный альтернативный способ решения проблемы энергодефицита сельского населения за счет экономии невозобновляемых источников топлива. Это делается для того, чтобы уменьшить потребление энергии для отопления за счет использования теплозащитных устройств в сельской местности в тех районах с дефицитом энергии. В настоящее время более 90 % сельского населения проживает в самодельных домах без каких-либо энергосберегающих мероприятий, а проведение в них масштабных энергосберегающих мероприятий позволяет сэкономить большое количество топлива и электроэнергии. Естественно, энергосберегающие методы должны быть доступными и простыми в реализации.

Строительство зданий и сооружений в Республике Каракалпакстан строилось и формировалось с учетом природно-климатических условий данного региона [1]. Зима намного холоднее, чем в других регионах Узбекистана, например, индекс зимнего холода для города Ташкента составляет 2450 градусо-дней, самого холодного района Каракалпакстана – 4045 в Каракалпакстане, а самого жаркого района – 3250 в Нукусе. То есть на 40% и 25% круче соответственно.

При строительстве сельских домов особое внимание уделяется конструкции дома и решению наружных стеновых конструкций для защиты его от зимнего сезона и жары. При этом недостаточно внимания уделялось ориентации зданий при размещении их на земельном участке.

В настоящее время большая часть домов в селах Республики Каракалпакстан построена из местных материалов - сырцового кирпича, соломы, деревянных досок и кирпича. Основная часть домов на 65-70% состоит из сырцового кирпича. Сельские дома индивидуальной постройки в основном одноэтажные, компактные, прямоугольной формы, жилые и подсобные помещения расположены в два ряда, эффективные энергосберегающие мероприятия не применяются.

В данной статье ставится задача определить количество тепловой энергии, расходуемой на отопление и естественную вентиляцию и эффективность снижения этого расхода энергии по установленным нормам и другими допустимыми методами, на примере домов с разными архитектурно-конструктивными решениями, построенных в селах Нукусского района. Были рассмотрены перспективы использования дешевых местных материалов, чтобы гарантировать, что используемые меры будут в пределах средств населения. Расчеты направлены на расчет энергопотребления одноэтажного 6-комнатного кирпичного дома и одноэтажного 5-комнатного дома с соломенной (известково-песчаной штукатуркой).

Согласно ҚМҚ 2.01.04-97* «Теплотехника строительная» для жилых зданий предусматривается применять теплозащиту II степени [3]. Однако, если на основе исследований, выводов зарубежных специалистов и результатов проектной работы магистратуры ТАQI «Проектирование энергоэффективных зданий», в отличие от требования ҚМҚ, применение методов энергозащиты III и выше для жилых домов могут быть экономически эффективным решением. Например, увеличение толщины теплозащитного слоя с 50 мм до 100 мм при повышении энергоэффективности стен приводит к увеличению общих затрат на 8-10%, а данная мера приводит к снижению энергозатрат на отопление дома на 16-18%. Следовательно, тепловая защита уровня III более эффективна, чем уровень II. Полученные результаты во многом соответствуют результатам зарубежных специалистов.

Практический проект ОТ-А14-15 «Применение энергосберегающих технологий на основе использования местных строительных материалов без удорожания их стоимости» выполнен в 2017-18 годах учеными Ташкентского архитектурно-строительного института на базе государственной грант. Для проведения теоретической и экспериментально-научной работы, предусмотренной в рамках проекта, из местных материалов, широко используемых в селах Занготского района Ташкентской области, был построен экспериментальный дом. В результате четырехлетнего непрерывного опыта с 2017 года по настоящее время показано, что в сельских домах можно использовать пшеничную солому, которая не менее эффективна, чем современные энергосберегающие материалы. Применение этой технологии к существующим загородным домам позволяет сэкономить много энергии. В

данной статье в качестве эффективного решения рассматривается применение слоя соломы толщиной 150 мм в существующих сельских домах.

Для сравнения результатов расчетов все расчеты были взяты для климатических условий города Нукуса. Отопительный период 143 дня, средняя температура наружного воздуха в отопительный период $-0,6^{\circ}\text{C}$, средняя температура помещения $+20^{\circ}\text{C}$.

Энергия, расходуемая на отопление и естественную вентиляцию зданий, должна быть не более 150 Вт/м^2 по нормам одноэтажного загородного дома для условий выше 3000 град-сут [2]. Нукус ш. Для наружной температуры по параметрам «В» равно -200C [1]. Нукус ш. для годового удельного расхода тепла составляет $[150:(20-(-20))\times[20-(-0,6)]] \times 24 \times 143 = 265 \text{ кВтч/м}^2 \text{ год}$.

Применение в качестве материала энергозащиты соломы пшеницы обыкновенной близко к результатам применения теплозащиты III степени, что дает возможность снизить энергозатраты на 48% . Проведенные исследования показывают, что применение энергосберегающих мероприятий в жилых домах, построенных индивидуально из местных материалов на территории Республики Каракалпакстан, в зависимости от их проектно-конструктивного решения и текущего состояния позволяет снизить расход топлива на отопление на $30\% - 50\%$.

Эти конструктивные решения предлагается использовать и широко использовать в загородных домах.

РЕКОМЕНДАЦИИ:

1. Горшков А.С. Методика расчета прогнозируемого срока окупаемости инвестиций, направленных на утепление фасадов жилых и общественных зданий "Энергосбережение" №4 2014. М., 2014.
2. Обзор способов утепления фасадов [Электрон ресурс] <https://go.mail.ru/>
3. <https://kievrem.com.ua/> [Электрон ресурс] kiev-home@kievrem.com.ua
4. КМК 2.01.01-94 "Лойҳалаштириш учун иқлимий ва физикавий – геологик меёрлар.
5. КМК 2.01.18-2000* Бинолар ва иншоотларни иситиш, шамоллатиш ва кондициялаштириш учун энергия сарфи меёрлари.
6. КМК 2.01.04-2018 Қурилиш иссиқлик техникаси.

**INTERCONNECTION OF THE FIRE WARNING SYSTEM WITH TECHNOLOGICAL
AND ELECTROTECHNICAL EQUIPMENT AND OTHER SYSTEMS IN BUILDINGS AND
STRUCTURES**

*Teacher: Yuldoshev Shakhboz Khoshimjon
Abdurahmanova Shukrona Farhodjon
Namangan Engineering Construction Institute*

Annatation: *To study the requirements of the normative documents of the Republic of Uzbekistan on fire and explosion safety, to create a database on the Law on Fire Safety, etc.*

Key words: *Fire safety, legal, warning, emergency situations*

The most basic of all planned measures to protect citizens from emergency situations of this type can be divided into 3 types.

legal, organizational, engineering-technical

Legislation - work carried out in accordance with various laws and regulatory documents, from the design of buildings to the completion of the building, is the observance of construction standards and regulations, and plans to follow the rules and regulations during their use. (Organizations with the possibility of fire and explosion).

Plan of measures to warn the organization-population and organizations of the territories, as well as to draw up a plan of measures to eliminate them in the event of an emergency

Engineering-technical: work plans - implementation of non-hazardous technologies instead of hazardous technologies in organizations with a possibility (danger) of fire and explosions in production processes

Hundreds of enterprises with fire, explosion and chemical hazards are operating in our industrially developed country, ensuring their safety and stable operation is considered one of the main directions of state policy.

Basics of fire safety.

Law of ensuring fire safety in the Republic of Uzbekistan

the basics are:

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Fire Safety" September 30, 2009 ORQ-226.

2. Resolution No. 13 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated February 3, 2010 "On approval of the Regulation on the procedure for recording fires and their consequences, as well as collecting and exchanging information on fires" .

3. Resolution No. 272 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated October 4, 2013 "On approval of the State Fire Control Regulation".

4. The Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan dated November 21, 2013 "Fire-prevention inspection of objects belonging to business entities" order No. 136.

5. Decision PQ-2992 of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 23, 2017 "On measures to fundamentally improve the activities of fire safety units of internal affairs bodies".

Basics of fire safety. The legal bases of ensuring fire safety in the Republic of Uzbekistan are as follows:

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Fire Safety" September 30, 2009 ORQ-226.

2. Resolution No. 13 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated February 3, 2010 "On approval of the Regulation on the procedure for recording fires and their consequences, as well as collecting and exchanging information on fires" .

3. Resolution No. 272 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated October 4, 2013 "On approval of the State Fire Control Regulation".

4. Order No. 136 of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan dated November 21, 2013 "On the procedure for fire prevention inspection of objects belonging to business entities".

5. Decision PQ-2992 of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 23, 2017 "On measures to fundamentally improve the activities of fire safety units of internal affairs bodies".

Above, we considered the legal basis for ensuring fire safety. First of all, it is worth noting that today the managers of every enterprise, organization and institution know the rules of fire safety perfectly and ensure it.

In the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 23, 2017 "On measures to fundamentally improve the activities of fire safety units of internal affairs bodies" No. PQ-2992, state and economic management bodies, local state authorities bodies, self-government bodies of citizens and heads of other organizations are charged with personal responsibility for compliance with fire safety requirements in the facilities and territories under their control.

Determine that the above-mentioned officials must hold quarterly meetings on issues of fire safety, within the framework of which they must conduct a critical analysis of the fire prevention situation of the objects and areas under their control. folded In this regard, for the first time in the fire safety system, every Wednesday of the week was marked as "Fire Prevention Day".

- Purpose of this Law

The purpose of this Law is to regulate relations in the field of fire safety.

- Laws on fire safety

Legislative documents on fire safety consist of this Law and other legal documents. If the international agreement of the Republic of Uzbekistan on "Fire safety" of the Republic of Uzbekistan

if other provisions than those stipulated by the legislation are established, the provisions of the international agreement shall be applied.

(Collection of legal documents of the Republic of Uzbekistan, 2013, No. 14, Article 178)

In connection with the implementation of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Fire Safety", unifying the efforts of citizens in the prevention and extinguishing of fires, and the wide participation of engineers and technicians, workers and servants in this work. involvement, further improvement of the system of training the growing generation to use fire safety measures and to act correctly during a fire, as well as departmental and volunteer fire protection service units The Cabinet of Ministers decides to ensure the necessary accounting and systematization of information about

Regulation on the organization of fire-technical commissions and the order of their activity

In accordance with Appendix

1; Regulation on the organization of volunteer fire protection service units and the procedure for their operation

In accordance with Appendix

2; Regulation on the organization of young firefighters' groups and the procedure for their activities

In accordance with Appendix 3, the regulation on the procedure for registering departmental and volunteer fire protection service units should be approved in accordance with Appendix 4.

2. Council of Ministers of the Republic of Karakalpakstan, regional and Tashkent city administrations, state and economic management bodies, self-government bodies of citizens, other interested organizations volunteer fire protection service in settlements and facilities in the organization of units and their activities, in taking into account volunteer and departmental fire protection service units, as well as young people in general secondary, secondary special and vocational educational institutions they should help in all possible ways in the organization of firefighting teams and their activities.

3. State and economic management bodies, as well as other organizations, should harmonize departmental normative legal documents with this decision within three months.

4. Approval of the regulations of the Cabinet of Ministers on "Volunteer firefighters, young firefighters' groups, fire-fighting and technical commissions" on" Decision No. 243 of June 29, 1995 shall be considered null and void.

5. Supervision of the execution of this decision is under the supervision of the Deputy Prime Minister of the Republic of Uzbekistan B.I. Let Zakirov be responsible.

In order to widely involve engineers and technicians, workers, servants, students in the work of fire prevention and fire prevention measures

The Cabinet of Ministers decides on volunteer firemen's groups

1. Voluntary fire brigade consisting of workers, engineers and technicians and employees in industrial enterprises, institutions, organizations and other objects, regardless of the form of ownership, for the organization of fire prevention and extinguishing works. groups of rotters are organized.

2. In the objects, regardless of whether there is a fire protection service belonging to the department, volunteer firemen's teams are formed.

3. The control and coordination of the activities of volunteer fire brigades is entrusted to the state fire control bodies, and when they conduct mass education among workers and employees, it is the responsibility of the heads of enterprises, institutions and organizations.

4. Volunteer fire brigades are organized in facilities with more than 15 permanent employees.

5. Depending on the size, structure and local characteristics of the facility, volunteer fire brigades may be general or per section (several in the facility).

6. The firefighting team of the entire facility is divided into departments in workshops, warehouses and other departments of the facility, if necessary, and they are organized according to the number of work shifts.

7. TSex volunteer fire brigades are also divided into departments (combat groups) depending on the number of working shifts.

8. The head of the general object (facility) volunteer fire brigade is elected by open voting at the general meeting of the members of the volunteer fire brigade, the state agreed with the local fire control authorities and approved by the order of the head of the facility (enterprise).

9. Heads of volunteer fire brigades, their deputies and heads of units (combat groups) are appointed by the head of the facility (shop) from the staff of the shop administration in most cases.

Tasks of the volunteer fire brigade

10. Volunteer firefighters are responsible for:

a) control of how fire prevention procedures are implemented and observed at the facility;

b) conducting explanatory work among workers and employees on compliance with fire prevention procedures at the facility;

c) control of the adjustment and combat condition of fire-fighting equipment, primary means of fire-fighting;

g) in the event of a fire, call the fire brigade and take urgent measures to remove people from the dangerous place and extinguish the fire with the existing fire extinguishers in the facility;

d) in necessary cases, participation of members of the volunteer fire brigade in the work of fire engines, motor pumps and combat teams of other mobile and stationary means of fire fighting, as well as being on duty in workshops and other facilities in cases of extreme necessity;

e) to act together with the fire-technical commission of the facility and the local authorities of the state fire control, which introduce new methods of fire detection, prevention and fire extinguishing.

1. Young firemen's groups are voluntary associations of students, which are organized for the purpose of training courage, loyalty to the country, entrepreneurship, community and creativity in students, as well as physical training and vocational guidance.

2. The following are the main tasks of young firefighters' teams:

a) to actively support the school in educating students, developing them in all aspects, forming an active outlook on life in them;

b) providing practical assistance to adults in protecting state property, citizens' lives, health, and property from fire;

c) mastering the basics of firefighting, fire prevention and extinguishing, and first aid to fire victims;

g) preparation of reserves of athletes in firefighting-practical sports.

3. Young firemen's groups volunteer in residential schools, orphanages, boarding schools, extracurricular institutions, vocational and technical schools, colleges, gymnasiums, lyceums and other educational institutions. firefighting societies, public education, fire protection bodies and public organizations are organized from among students.

4. The administration of comprehensive schools, orphanages, extracurricular institutions, vocational and technical educational institutions, boarding schools, colleges, gymnasiums, lyceums and other educational institutions, volunteer firefighting societies and fire with the support of fire protection authorities, they select and approve the public organization working with young firemen's groups from among teachers, educators, as well as employees of fire protection authorities.

Training of public organizers working with young firemen's groups, training of volunteer firemen's teams in fire protection by organizations of volunteer firemen, together with public education bodies It is carried out on the basis of industrial complexes, fire-fighting and technical centers, teacher training institutes and the best schools of the district and city..

1. Involving engineering and technical staff and employees of industrial enterprises, institutions and organizations to participate in fire prevention measures, fire engineering in order to improve fire protection in objects, regardless of ownership forms. commissions are established.

2. Fire-technical commissions based on local conditions, as well as on the proposal of the state fire control bodies, in industrial enterprises, newly built large

facilities, scientific research institutes, educational institutions, treatment, health It is organized in cultural and entertainment institutions, hotels, television and radio transmission centers, large communication networks, airports and railway stations, collective farms, agricultural enterprises and other facilities. Fire-technical commissions usually include chief engineer (chairman), energy engineer, technologist, mechanic, safety engineering engineer, head of fire protection (team), engineer-technical staff and other persons at the request of the head of the enterprise. is entered.

REFERENCES:

1. «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тошқинлар, сел оқимлари, қор кўчиши ва ер кўчки ҳодисалари билан боғлиқ фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ҳамда уларнинг оқибатларини тугатиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида» ги қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Техноген, табиий ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида»ги қарори (№ 455, 27.10.1998).
4. Безопасность жизнедеятельности. Учебник/Под ред. Проф. Э.А. Арустамова. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательский Дом «Дашков и КО», 2001. – 678 с.
5. Денисов В.В., Денисова И.А., Гутенев В.В., Монтвилл О.И. Безопасность жизнедеятельности. Учебное пособие. – М.: ИКЦ «МарТ», Ростов на Дону: Издательский центр «МарТ», 2003. – 608 с.
6. Емельянов В.М., Коханов В.Н., Некрасов П.А. Защита населения и территорий в чрезвычайных ситуациях. Учебное пособие для высшей школы/Под ред. В.В.Тарасова. – 3-е изд., доп. и испр. – М.: Академический Проект: Трикста, 2005. – 480 с.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 19 февралдаги “Тошқин, сел, қор кўчишлари ва кўчки ҳодисалари билан боғлиқ фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва оқибатларини бартараф этиш чора - тадбирлари тўғрисида”ги 585-сонли қарори
8. Valijonovich, R. S., Axmadjanovich, T. A., & Khoshimjon, Y. S. (2021). Causes and Consequences of Floods and Floods in The Safety of Life, Measures to Protect the Population and The Territory. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 25(1), 83-86.
9. Valijanovich, R. S., & Ahmadjanovich, T. A. (2021). CURRENT STATUS OF GROWING AND HARVESTING CORN AND CRUSHING COTTON. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 1002-1006.

10. Turgunov, A. A., Yakubzhanova, Y. G., Yuldoshev Sh, K., & Mirzaliyev, Z. S. (2022). MAIZE, MAINTENANCE AND DEVELOPMENT OF WAYS TO OVERCOME DEFICIENCIES IN GROWTH FROM THE SUBSYSTE. PEDAGOG.–2022, 4, 953-959.
11. Yakutkhan, Y. Khoshimjon o'gli, YS (2022). Educate the Population on the Types and Causes of Emergencies. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 2(5), 22-26.
12. Khoshimjon, Y. S., & Mavludakhon, M. (2022). THE AMOUNT OF GRAIN LEAVING FROM THE CORE AND SHELL HOLE AND ITS REDUCTION. Scientific Impulse, 1(4), 371-374.
13. Gulomjonovna, Y. Y. Khoshimjon o'glu, YS (2021). CAUSES OF FLOOD AND FLOOD DAMAGE ALSO PREPARE TO DO THE RIGHT ACTION IN THIS EMERGENCY SITUATION. International Journal of Development and Public Policy, 1(5), 158-161.
14. G'ulomjonovna, Y. Y. Xoshimjon o'gli, YS (2022). Influence of the Shape of the Working Surface of the Screed on the Grain Quality Mixture on the Performance of the Shell. International Journal of Development and Public Policy, 2(2), 43-47.
15. Ahmadjanovich, T. A., Gulomzhanovna, Y. Y., Khoshimjon, Y. S., & Saidulla, M. Z. (2022). MAIZE, MAINTENANCE AND DEVELOPMENT OF WAYS TO OVERCOME DEFICIENCIES IN GROWTH FROM THE SUBSYSTEM. PEDAGOG, 1(4), 939-946.
16. Khoshimjon, Y. S., Turgunovna, A. S., & Umarjonovna, D. D. (2023). PREPARING THE POPULATION FOR PRACTICAL TRAINING ON CIVIL PROTECTION AND CONDUCTING IT. TRAINING THE POPULATION ON THE CONTENT OF POLITICAL-EDUCATIONAL ACTIVITIES AND PRACTICAL TRAINING CONDUCTED WITH THE UNITS OF CIVIL PROTECTION IN EMERGENCY SITUATIONS. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 2(15), 97-103.
17. Khoshimjon, Y. S., Olimjonovich, M. K., & Ibrahim, H. (2022). ASSESSMENT OF THE SEISMIC RESISTANCE OF BUILDINGS AND STRUCTURES AND METHODS OF CREATING ELECTRONIC TECHNICAL PASSPORTS. Scientific Impulse, 1(5), 163-166.
18. Khoshimjon, Y. S., & Olimkhan, I. I. (2022, December). GEOLOGICAL HAZARD EVENTS, EARTHQUAKES AND THEIR CONSEQUENCES. In Proceedings of International Educators Conference (Vol. 3, pp. 546-557).
19. Khoshimjon, Y. S., & Nurmirza, M. M. (2023). EFFECTS OF HARMFUL AND TOXIC FACTORS OF PRODUCTION ON THE HUMAN BODY. PEDAGOG, 6(4), 476-483.
20. Атамирзаева, С. Т. (2023). ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИНИНГ КОМФОРТ ШАРОИТЛАРИ, ИШЧИ ЎРНИНИ ЭРГНОМИКАСИНИ ЎРГАНИШ ВА ЎҚИТИШ ТИЗИМИ. PEDAGOG, 6(4), 465-475.
21. Мамадалиев, Ш., & Юлдошев, Ш. (2021). СЕЛ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ ХАМДА ЮЗАГА КЕЛИШ САБАБЛАРИ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ. Экономика и социум, (4-2 (83)), 144-148.
22. Khoshimjon, Y. S., & Ravshanbek's, A. M. (2023). METHODS OF KEEPING CITIZENS IN PROTECTIVE FACILITIES RADIATION PROTECTION FACILITIES.

JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(4), 587-592.

23. Xoshimjon o'g'li, Y. S. (2023). QISQA TUTASHUV NATIJASIDA ELEKTR QURLIMANING YONG 'INGA BARDOSHLILIK HISOBI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(4), 593-596.

24. Khoshimjon, Y. S. (2023). PROTECTION OF POPULATION AND FACILITIES FROM EMERGENCIES. Scientific Impulse, 1(9), 1261-1267.

25. G'ulomjonovna, Y. Y., & Khoshimjon, Y. S. (2023). CALCULATION OF LIGHTNING AND LIGHTNING ARRESTER AND FIRE PROTECTION SYSTEM IN FIRE PREVENTION. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(4), 1108-1114.

26. Qodirov, U. B., Ismoilov, S. J., & Mamadboev, Sh. B. OSNOVY MONITORINGA TEXNOGENNYYX OPASNOSTEY V OPASNYX PROIZVODSTVENNYYX OB'EKTAX.

27. Akramov, KM (2020). va Shohrux Bahodirjonovich Mamadboev.". Qurilish strukturasi yong'inga yaratilishi". Osiyo ko'p o'lchovli tadqiqot jurnali (AJMR) , 9 , 415-419.

28. Botirjonovich, N. A., Bahodirjonovich, M. S., & Malikboyevich, X. B. Educational And Developing Tasks Of Labor Education. JournalNX, (2), 24-27.

**БОЛАЛАРНИ СПОРТНИНГ ГАНДБОЛ ТУРИГА САРАЛАШ ВА
ЙЎНАЛТИРИШ МУАММОЛАРИ**

Бўтабоев Адихамжон Хашимович

Наманган давлат университети.

Спорт фаолият кафедраси катта ўқитувчиси.

Аннотация: Мақолада гандбол спорт турига болаларни саралаб олиш тизими ва мазмунини такомиллаштириш юзасидан, анкета сўрови ёрдамида аниқлаш мақсад қилинган. Саволларнинг турли шакллари келтирилган бўлиб, болаларнинг спорт туриларига саралоб олиш юзасидан, саволнома ҳамда жавоблар статистикаси, илмий-услубий адабиётлар тахлили, мавзунини долзарблиги, мақсади, хулоса ва тавсилар берилган.

Калит сўзлар: сўровнома, респондент, спорт, саралов, тизим, такомиллаштириш, тайёрлов, қобилият.

**ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ОТБОРА И НАПРАВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ В
ГАНДБОЛ**

Бутабоев Адихамжон Хашимович

Старший преподаватель кафедры спортивной деятельности

Наманганского государственного университета.

Аннотация: целью статьи является совершенствование системы отбора детей в гандбол для занятия с помощью анкетирования. В статье представлены различные формы вопросов, дана статистика по данным анкетирования; представлен анализ научно-методической литературы, актуальность и цель данной тематики, а также выводы и рекомендации для получения общего представления.

Ключевые слова: анкета, респондент, спорт, отбор, система, совершенствование, подготовка, умение.

**PROBLEMS AND CHARACTERISTICS OF SELECTING AND DIRECTING
CHILDREN TO HANDBAAL**

Butaboev Adikhamjon Khashimovich

*Senior teacher of the Department of Sports Activities
of Namangan State University.*

Abstract: the purpose of the article is to improve the system of selecting of handbaal children for by using questionnaires. The article presents various forms of

questions, provides statistics on the survey data, analyzes the scientific and methodological literature, the relevance and purpose of this topic, as well as conclusions and recommendations in order to get a detailed view.

Keywords: questionnaire, respondent, sport, selection, system, improvement, training, skill

Мавзунинг долзарблиги: Спортнинг гандбол турига болаларни саралаш ва йўналтириш муаммоси hozirgi куннинг энг мухим вазифалардан бири хисобланади. Спорт турлари бўйича терма жамоалар таркибига спортчиларни саралаб олиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 4 мартдаги 122-сон қарори[1] бу соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу мақоланинг тадқиқоти натижалари муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг мақсади. Спортнинг гандбол турига болаларни саралаш тизими ва мазмунини такомиллаштириш методикасини яратиш ва уни амалиётга жорий этиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш.

Мавзуни ўрганилганлик даражаси. Т. Усмонхўжаев, Р. Саламов, Ф. Керимов, Ш. Хонкелдиев, А. Абдуллаев, Р. Халмухамедов, В. Шин Г. Абдурасулова, С. Тажибаев, Ш. Мирзакулов. Н. Азизов, Нуршин, ва бошқалар илмий изланишлар олиб бориб ўзларини дарслик, ўқув қўлланма, мақола ва тезисларида саралаш тизимини асословчи янгидан-янги маълумот ва тавсиялар ишлаб чиқишган.

Юқоридаги илмий адабиётлар тахлилларига асосланиб, спортнинг гандбол турига болаларни саралаш тизими ва мазмунини такомиллаштиришнинг назарий ҳамда амлий ахволини ўрганиш ва саралашдаги муоммоларни аниқлаш мақсадида сўровнома ўтказилди.

1-жадвал.

Спортнинг гандбол турига болаларни саралаш муоммолари (%)

№	Саволлар	Жавоблар % ҳисобида							
		1-жавоб	%	2-жавоб	%	3-жавоб	%	4-жавоб	%
1	Бошланғич тайёрлов гуруҳлари учун ўқув машғулотлари ёқади	Жуда ёқади	77	Умуман ганда ёқади	15	Айтишим йин	8	Умуман майди	0
2	Сиз фаолият олиб бораётган спорт мактабда болаларни спортларига саралаб олиш ва спортларига йўналтириш жараёнига ндай баҳо берасиз.	Аъло	15	Яхши	19	қониқарсиз	27	Ёмон	39
3	Сиз гандбол спорт турига болаларни бошланғич тайёргарлик гуруҳларига неча дан қабул қилган мақул деб соблайсиз	9 ёшдан	7	10 ёшдан	13	11 ёшдан	41	12 ёшдан	39
4	Гандбол спорт турига тидорли болаларни қандай саралаб оласиз	Ҳа	16	Йўқ	23	Шифокор тавсиясига кўра	37	Методикаси билмайман	25
5	Гандбол спорт турига болаларни саралаб олишда қандай усулларга эътибор берасиз	антропометрири ўрсаткичларига	31	боланинг вазнига	25	боланинг жисмоний билимларига	27	жисмоний билимларига	17

							тропометрик рсаткичларига		
6	Гандбол спорт турига болаларни саралаб олиш юзасидан маълумотларни қаердан олиш	китоблардан олиш	10	мақалолар ўқиганман	7	касбий тажрибам орқали билман	53	интернет сайтлари орқали	30
7	Бошланғич тайёрлов сқичида ўқувчи болаларнинг қиминан қанча қисми гандбол спорт турлари билан шуғулланишни тўхтатиб қўяди	Ўқув йилининг биринчи ярим лида	31	биринчи ўқув йилида	40,6	иккинчи ўқув йилида	39,8	учинчи ўқув йилида	19,8
8	Сиз бошланғич тайёргарлик сқичида ўқувчи болаларнинг спорт мактабида шуғулланишни тўхтатиб қўйиш сабабалари нима бўйлайсиз	саралаш раёнидаги голик	66	мураббийни	14	спорт турида танқидларни хосил қилишдаги йинчиликлар	12	болалар билан тиллашмаслик	8

Сўровнома натижалари. Ўтказилган сўровнома тахлили шуни кўрсатдики (77 %), жуда ёқади, Умуман олганда ёқади (15 %), Айтишим қийин (8 %), респондентлар БЎСМ да, бошланғич тайёрлов гуруҳлари учун ўқув машғулот ишлари уларга ёқади, аммо сиз фаолият олиб бораётган спорт мактабда болаларни гандбол спорт турига саралаб олиш ва йўналтириш жараёнига қандай баҳо берасиз деган мазмундаги саволимизга респондентларнинг (15 %) аъло даражада, (19 %) ёхши даражада, (27 %) ёмон даражада, (39 %) қониқарсиз даражада деб фикр билдиришди.

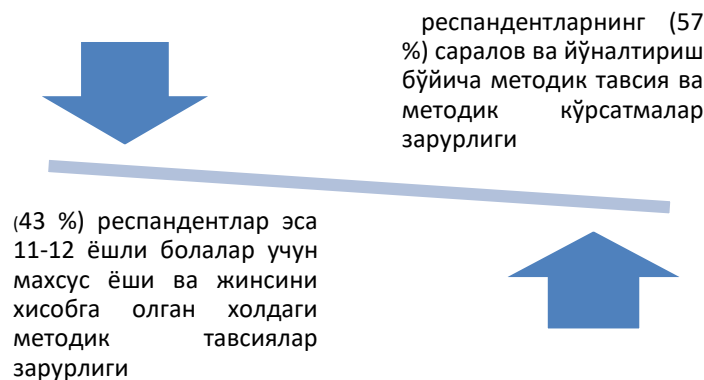
Кейинги саволнома, сиз гандбол спорт турига болаларни бошланғич тайёргарлик гуруҳларига неча ёшдан қабул қилган мақул деб ҳисоблайсиз деган саволга респондентларнинг фикрига кўра 11 ёшдан (41%), 12 ёшдан (39%), болаларнинг гандбол спорт турига иқтидори бўлса 10 ёшдан (13%), хаттоки 9 ёшдан (7 %) болаларни спорт машғулотларига қабул қилиш юқори самара беришига ишонадилар. Респондентларнинг аксарияти (29 %) гандбол спорт турига иқтидорли болаларни саралаб олиб бошланғич тайёрлов гуруҳларига қабул қилишади. ҳа (16 %), йўқ (16 %), шифокор тавсиясига кўра (16 %), методикасини билмайман (16 %), респондентлар эса ҳеч қандай саралов ўтказишмайди.

Бошланғич тайёрлов гуруҳлари учун спортнинг гандбол турига болаларни саралаб олишда нималарга эътибор берасиз мазмундаги саволга (31 %) антропометрик кўрсаткичларига деб жавоб беришган бўлса, (25 %) респондентлар эса боланинг қизиқишларига эътибор беришларини кўрсатди, (27 %) боланинг жисмоний қобилиятларига эътибор берадилар. (17 %) жисмоний қобилиятларига ва антропометрик кўрсаткичларига эътибор беришади.

Респондентлар кейинги саволга қуйидагича жавоб беришди. Спортнинг гандбол турига болаларни саралаб олиш юзасидан маълумотларни қаердан оласиз (10 %) китоблардан олиш, (7 %) мақалолар ўқиганман, (53 %) касбий тажрибам орқали билман, (30 %) интернет сайтлари орқали, кўриниб турибдики болаларни спортнинг гандбол турига саралаб олиш бўйича ўзбек тилида етарлича адабиётлар йўқлигини ҳамда кўп сонли респондентларнинг

фигрларига кўра алоҳида саралашга оид тизим мавжуд эмаслигини кўрсатади. Кейинги савол, бошланғич тайёрлов босқичида ўқувчи болаларнинг тахминан қанча қисми гандбол билан шуғулланишни тўхтатиб қўяди, мазмунидаги саволга қуйидагича жавоб бўлди, Ўқув йилининг биринчи ярим йилида (31 %), биринчи ўқув йилида (40,6 %), иккинчи ўқув йилида (39,8 %), учинчи ўқув йилида (19,8 %). Қуйидаги савол орқали болаларни спорт турларига саралаш ва йўналтириш қай даражада муҳим эканлигини билиб олишимиз мумкин бўлади. Сиз бошланғич тайёргарлик босқичида ўқувчи болаларнинг спорт мактабида шуғулланишни тўхтатиб қўйиш сабабалари нима деб ўйлайсиз саволимизга респондентларнинг (66 %) саралаш жараёнидаги хатолик деб баҳолашган бўлса, (14 %) мураббийнинг тажрибасининг йўқлиги деган фикрни билдиришди, (12 %) респондентлар спорт турида кўникмаларни хосил қилишдаги қийинчиликлар жавобини танлашди, респондентларнинг (8 %) болалар билан тил топиша олмаслик мазмунидаги жавобни танлашди.

Машғулотлар сифатини кўтариш ва шуғулланувчилар контингентини сақлаб қолиш учун қандай методик ёрдам керак, мазмундаги ёпиқ тестимизга

респондентларнинг (57 %) саралов ва йўналтириш бўйича методик тавсия ва методик кўрсатмалар зарурлиги ёзишди, (43 %) респондентлар эса 11-12 ёшли болалар учун махсус ёши ва жинсини ҳисобга олган ҳолдаги методик тавсияларга эҳтиёж борлиги ёзишган.

Хулоса. Анкета сўрови натижалари, спортнинг гандбол турига болаларни саралаб олиш жараёнини ўрганиш долзарб йўналиш бўлиб, кейинги тадқиқотларни талаб қилади. Гандбол спорт турига болаларни саралаш, спортчиларни узоқ муддатли тайёргарлигининг барча асосий босқичларини қамраб олган узлуксиз жараён сифатида кўриб чиқишни бир қатор мутахассислар тамонидан алоҳида таклиф қилинган. Шундай экан унинг биринчи босқичида спорт йўналиши билан ифодаланиши, бу спортчи қобилиятини аниқлаш, баҳолаш ва прогнозлашни ҳамда саралаш жараёнида айнан спорт турига мос келадиган болаларни шу спорт турига йўналтиришимиз лозим.

Фойдаланилган адабийётлар:

1. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 4 мартдаги “Спорт турлари бўйича терма жамоалар таркибига спортчиларни саралаб олиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 122-сон қарори www.lex.uz
2. Клешев Ю.Н., Айрапетянс Л.Р., Паткин В.Л. Ганболчилар. –Т.: Ибн Сино, 1995.
3. Насимов Р. Ёш ганболсҳиларчиларни жисмоний ривожланишини, жисмоний техник ва тактик тайёргарлигини аниқлаш усуллари. –Т.: 1995
4. Пўлатов А.А. Ганболчилар –Т.: 1997
5. Пўлатов А.А., Исроилов Ш.Х. Ганболчилар назарияси ва услубиёти. //ўқув қўлланма. –Т.: 2007. -148 б.
6. Пўлатов А.А. Ёш ганболчиларчилар тезкор куч сифатларини шакллантириш услубиёти. Ўқув қўлланма. –Т.: 2008. -38 б.

**YOSH GANDBOLCHILARNI RUXIY TAYYORGARLIKLARINI AMALGA
OSHIRISHNING BA'ZI –BIR JIXATLARI.**

Kuchkarova Muhayyo Tojimatovna

Namangan Davlat Universiteti, mustaqil izlanuvchi

Azizov Sobitxon Valievich

Namangan davlat universiteti, pedagogika. fanlari nomzodi, dotsent.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada yosh gandbolchilarni ruxiy tayyorgarliklarini tarbiyalashni ba'zi –bir jixatlari to'g'risida fikr yuritiladi. Murabbiyning zamonaviy bilimlar darajasi va gandbolchilarni ruxiy tayyorlashdagi motivatsiyalar shaklining xilma-xilligi gandbolchining shaxsiy xususiyatlariga ham, shuningdek musobaqalardagi sport natijalarining ijtimoiy ahamiyatiga ham bog'liq bo'ladi. Gandbolchilarning tayyorgarliklari tizimida musobaqada ishtirok etish motivini shakllantirish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki gandbolchilarni ruxiy tayyorgarliklarini trenirovka mashg'ulotlari, o'rtoqlik uchrashuvlari va asosan musobaqalar davrida amalga oshiriladi.*

Kalit So'Zlar: *Gandbolchi, emotsional stress, stressogen vaziyatlar, musobaqa ,sportchining ruxiy tayyorgarligi*

KIRISH

Gandbolchi uchun zarur bo'lgan asosiy ruhiy fazilatlar kundalik mashg'ulotlar va musobaqalar jarayonida, faol raqobat faoliyatida shakllanadi va takomillashtiriladi. Shuning uchun qaysi jamoada tayyorgarlik jarayoni uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etilgan bo'lsa, ruxiy sifatlarni takomillashtirish uchun imkoniyatlar shuncha yuqori bo'ladi. Ruxiy tayyorgarlikda jamoa zimmasiga yuklatilgan vazifalarning mohiyati katta ahamiyatga ega. Biz bu vazifalarni og'ir bo'lishiga yo'l qo'ymasligimiz va oz narsa bilan qanoatlanmasligimiz kerak. Bu vazifalar bajarilishi mumkin bo'lishi va ertangi kunni ko'zlagan holda jamoaning bugungi kundagi imkoniyatlariga javob berishi kerak. Ushbu muammo esa jaxon gandbolining oldida turgan dolzarb masalalaridan biri bo'lib turibdi.

Tadqiqotning maqsadi. Gandbolchilarni musobaqa oldi va musobaqa davridagi ruxiy tayyorgarligini o'rganish va taxlil qilish.

Tadqiqotning vazifalari.

1. Gandbolchilarni musobaqlarga ruxiy tayyorlash yuzasidan ilmiy va ilmiy – uslubiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish;
2. Gandbolchilarning shaxsiy xarakterini aniqlab olish va emotsional xolatni baxolashning uslub va vositalarini o'rganib chiqish va yoritib berish;

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Gandbol murabbiyining zamonaviy bilimlar darajasi va gandbolchilarni psixologik tayyorlashdagi uslub xamda vositalardan yetarli darajada foydalana olishi gandbolchilarni musobaqalar davrida xarakatlarini

modellashtirish imkonini beradi. Gandbolchilarni stressogen noxushliklarni yengib o'ta olishini va xarakter faolligida bir xarakterdan ikkinchi xarakterga o'ta olish tezligini rivojlanishiga stresslar va stresslarga yo'liqish xamda stresslarga bardoshlilik yuzasidan ko'plab tadqiqotlar va ilmiy izlanishlar olib borilgan. Olib borilgan ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar yuzasidan zamonamizning yetuk olimlaridan O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport fanlari, Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi, boshqaruv, pedagogika va psixologiya, fiziologiya, sport tayyorgarligi asoslari yo'nalishlarida namunali ilm maktablari shakllandi. Mamlakatimizning yetuk olimlari;

Xolmuxammedov R.D., Xonkeldiev SH.X., H.Aivitskiy, Nasriddinov A.N., Seytxalilov E.A., Tursunov Z.T., Hamrakulov A.K., Xudayberdiev R.X., Yunusov T., Sportchilarni tayyorlash jarayonida ularning ruxiy tarbiyalash yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borishgan. Bundan tashqari Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlari olimlardan:

E.P.Ilin, B. A. Vyatkin S.I.Yakovlev, I.G.Babushkin, O.A. Chernikova, A.TS. Puni A.V. Rodionov, A.D. Ganyushkin, V.L. Mareщuk, V. Goshek, V. E. Milmanlar ilmiy uslubiy adabiyotlarda sportchilarni puxiy tayyorlash xususiyatlari yuzasidan, o'z tadqiqot natijalari bilan o'rtoqlashganlar.

Tadqiqotning amaliy natijalari. Sport musobaqasi har qanday sport faoliyatining zaruriy va tarkibiy qismidir. Binobarin, har bir sport musobaqasi o'z mohiyatiga ko'ra, gandbolchining muayyan musobaqalarga tayyorgarlik davridagi o'quv-mashg'ulot faoliyati natijalarini ruyobga chiqarish demakdir. Shu jixatdan xam sport musobaqalari murabbiysining ishi qay darajada to'g'ri ekanligini baholash usuli va uslubi hamdir. Shuning uchun ham, sport musobaqalari sportda mukammallikka erishish jarayonining ajralmas qismidir.

Gandbolchini musobaqaga yuqorida tilga olingan maqsadlar bilan tayyorlash ulardan yuqori darajadagi ruxiy zo'riqishni talab qiladi. Shu sababli gandbolchining asab tizimi oldiga, uning jismoniy, ruxiy sifatlarini rivojlantirish bilan birgalikda uning shaxsini ma'naviy tomonlariga xam katta talablar qo'yiladi.

Gandbolchida ruxiy zo'riqishni yuzaga keltiruvchi sabablar nimada? Bunday sabablar juda ko'p. Ulardan quyidagilarni alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Gandbolchining tayyorgarligi. Gandbolchi o'z oldida turgan musobaqaga qanchalik yaxshi tayyorgarlik ko'rgan bo'lsa, u o'zini shunchalik ishonchli his qiladi, uning ruxiy holati ham optimal darajada bo'ladi, yaxshi tayyorgarlik ko'rmagan gandbolchida esa buning aksi kuzatiladi. Bunday gandbolchi nihoyatda qattiq hayajonlanadi, xavotirga tushadi va juda ko'p xatoliklarga yo'l qo'yadi.

2. Musobaqalashuv tajribasi. Gandbolchi turli miqyosdagi musobaqalarda qancha ko'p qatnashgan bo'lsa uning shaxsiga xos ijobiy sifatlar shunchalik yaxshi namoyon bo'ladi. Biroq bunda gandbolchining jismoniy, texnik, taktik, nazariy va puxiy tayyorgarligini o'zida mujassam etgan sport tayyorgarligi darajasi ham katta rol o'ynaydi.

3. Musobaqalar miqyosi. Musobaqalarning miqyosi qanchalik baland bo'lsa, gandbolchilardagi puxiy zo'riqish ham shunchalik yuqori bo'ladi. Chunki gandbolchining musobaqa faoliyati natijalarining shaxsiy va ijtimoiy ahamiyati, uning "g'alabasi" yoki "mag'lubiyati", gandbolchi yoki jamoaning, davlatning ijtimoiy maqomi va obro'si oshishiga ta'sir ko'rsatadi. Albatta, zo'riqishning intensivligi gandbolchining oldiga qo'ygan vazifalariga ham bog'liqdir.

4. Emotsional holatlarning sur'ati. Gandbolchilarning musobaqa davomidagi motivlari darajasiga bog'liq bo'ladi, bularga qo'yidagilarni kiritish mumkin:

- musobaqalarda qo'lga kiritilgan g'alaba orqali, qo'lga kiritilgan sport natijasi orqali o'z shaxsiyatini namoyon qilish motivi;

- sport orqali o'zining moddiy ehtiyojlarini qondirish motivi;

- sport murabbiysiga yaxshiy munosabat, murabbiyning umid va ishonchini oqlash motivi;

sportga xos kurashchanlikka intilish, sportga muhabbat motivlari;

- o'zini musobaqaviy faoliyatga xos bo'lgan ekstremal sharoitlarda sinab ko'rish motivlari;

- musobaqalardan g'alaba quvonchini kutish motivlari;

- musobaqalarda yuqori sport natijalariga erishib, mamlakat terma jamoasi tarkibiga kirish motivlari;

- sport orqali dunyoni ko'rish orzularini qondirish motivlari;

- dunyoviy rekordlarni o'rnatish bilan bog'liq motivlar;

- chempion bo'lish, sovrindor bo'lish va hokazo unvonlarga erishish bilan bog'liq motivlar;

- gandbolchining estetik tuyg'ulari bilan bog'liq motivlar;

- gandbolchining—vatanparvarlik, mamlakat, jamiyat, jamoa oldidagi burchi va majburiyati tuyg'usi, gandbolchilik sha'ni tuyg'usi kabi ma'naviy tuyg'ulari bilan bog'liq motivlar.

Motivatsiyalar shaklining xilma-xilligi gandbolchining shaxsiy xususiyatlariga ham, shuningdek musobaqa ishtirokchilarining sport natijalarining ijtimoiy ahamiyatiga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Sport tayyorgarliklari tizimida musobaqada ishtirok etish motivini shakllantirish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Motivning ijtimoiy ahamiyati qanchalik yuqori bo'lsa, hamda gandbolchi tomonidan yaxshi anglab yetilsa, gandbolchining yuqori sport natijalarini qo'lga kiritishiga, musobaqalarda g'alabani qo'lga kiritishiga zarur bo'lgan sharoit shunchalik yaxshiroq yaratilgan bo'ladi.

5. Musobaqa ishtirokchilarining tarkibi. O'z kuchlariga ko'ra teng raqiblar musobaqalashganda kurashlar yanada qizg'in tus olib, gandbolchilarning emotsional zo'riqishlari yuqori darajaga yetadi. Agar musobaqalashayotgan tomonlarning tayyorgarlik darajalari bir-biridan sezilarli farq qilsa, emotsional zo'riqish ham shu qadar past bo'ladi.

6. Musobaqalarni tashkil etish va jihozlash shart-sharoitlari. Odatda musobaqa yomon tashkil etilsa, hakamlar noto'g'ri ish tutsalar, emotsional zo'riqishning kuchayishi va agressiv, tajovuzkor his-tuyg'ularning paydo bo'lishi yuz beradi. Bundan tashqari agressiv his-tuyg'ularning paydo bo'lishiga tomoshabinlar sonining, ayniqsa musobaqalashayotgan gandbolchilarga nisbatan do'stona munosabatda bo'lmayotgan tomoshabinlar sonining katta bo'lishi ham sabab bo'ladi.

7. Emotsional zo'riqishning kelib chiqishi. Gandbolchi shaxsining individual xususiyatlariga ham bog'liqdir. Bunga quyidagilar kiradi: asab turi, temperament, shaxsning xarakteri, gandbolchining irodaviy va ma'naviy rivojlanish darajasi.

8. O'z-o'zini tartibga solish usullarini egallaganligi darajasi. Agar gandbolchi o'z-o'zini tartibga solish usullarini egallagan bo'lsa, bu uni turli noxush vaziyatlarda himoya qiluvchi ichki himoya vositasi bo'lib xizmat qiladi. Masalan, stress holati yuzaga kelganda yoki musobaqa jarayonida ko'plab salbiy omillar paydo bo'lganda tezkorlik bilan o'z vaqtida ularni bartaraf eta oladi.

Gandbolchi musobaqalashuv faoliyatining eng muhim psixologik xususiyati shundaki, ushbu faoliyat shaxs sifatida uning qaror topishi va shaxsiyatini tarbiyalanishida muhim ahamiyatga egadir. Shu sababli ham sport sohasida shaxsni tarbiyalashda sport musobaqalari zaruriy shart-sharait hisoblanadi.

Musobaqalar gandbolchining shaxsiyatiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Musobaqalarining gandbolchi shaxsiyatiga ta'siri ikki xil tarzda kechishi mumkin:

1. Stixiyali tarzda, o'zidan-o'zi, kutilmagan holda. Bunda mazkur ta'sirlar ham gandbolchiga, ham uning murabbiysiga bog'liq bo'lmaydi;

2. Gandbolchi faoliyatidagi musobaqalar oldidan va start oldidan o'tkaziladigan psixologik-pedagogik ta'sir tizimi orqali.

Psixologik-pedagogik ta'sirning asosiy maqsadi, bu musobaqa oldidan va start oldidan tayyorgarligi jarayonida gandbolchining o'z faoliyatini tashkil qila olish ko'nikmasini shakllantirish orqali, uning psixik tayyorgarligini safarbar etishdan iboratdir.

Har qanday musobaqalashuv faoliyatining ajralmas komponenti bu har bir alohida musobaqaning maqsadlarini aniqlash va unda erishish lozim bo'lgan vazifalarni belgilashdan iboratdir. Sport psixologiyasida "maqsadni belgilash" (maqsad ustanovkasi) degan alohida tushuncha mavjud. Har bir alohida musobaqa uchun maqsadni belgilash jarayonida gandbolchining barcha real imkoniyatlari, ya'ni uning sport tayyorgarligi darajasi, shu jumladan psixologik tayyorgarligini ham hisobga olish kerak.

Maqsadni belgilashni asosan sport murabbiysi tashkil etadi. Biroq bunda gandbolchining o'z oldiga qo'yilayotgan vazifalarni qay darajada anglab yetishi ham o'ta muhim omildir. Ba'zan sport amaliyotida shunday holatlar ham kuzatiladiki, bunda sport murabbiysi eng yuqori natijalarni qo'lga kiritish maqsadida gandbolchi oldiga "o'ta yuqori vazifa"larni qo'yadi. Bunday hollarda murabbiy gandbolchi tayyorgarligi holatini juda ham yuqori baholab yuborganligi namoyon bo'ladi, yoki

murabbiy o'zining subektiv fikriga ko'ra, agar men gandbolchi oldiga "o'ta yuqori vazifani" qo'ysam, u mazkur maqsadga erishish uchun musobaqalar jarayonida bor kuch va imkoniyatlarini ishga soladi, deb o'ylaydi va u ongli ravishda gandbolchi oldiga o'ta baland maqsad va vazifalarni qo'yadi.

"Amalga oshirib bo'lmas" maqsadlarni belgilashda nihoyatda ehtiyot boiish kerak. CHunki bu gandbolchidagi motivatsiyaning susayishiga, uning irodaviy xatti-harakatlarining sinishiga, musobaqalarda ishtirok etishga nisbatan qiziqishining pasayishiga sabab bo'lib, natijada musobaqalar jarayonida gandbolchiga ko'rsatiladigan psixologik-pedagogik ta'sir kuchining pasayib ketishiga olib kelishi mumkin. SHu sababli, gandbolchining musobaqada o'z oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarini qanday qabul qilishi va baholashini bilishning o'zigina kifoya emas, balki unda musobaqada qatnashishning maqsad va vazifalarini mustaqil ravishda ishlab chiqish, aniqlashtirish va chuqurlashtirish qobiliyatlarini tarbiyalash ham o'ta muhimdir.

Har bir vazifa, har bir qaror gandbolchining eng yuqori imkoniyatlari darajasidan kelib chiqib belgilanishi lozim va zinhor bu imkoniyatlardan yuqori vazifalarni qo'yish mumkin emas. Biroq, bu degani musobaqa oldidan murabbiylar gandbolchilar oldiga g'alaba qozonishni vazifa qilib qo'yishi mumkin bo'lmaydi, degani emas. G'alabani maqsad qilib belgilash ustanovkasi har qanday sport chiqishining bosh shartidir. Bunday maqsad bo'lmasa sport kurashlari ham o'z mazmunini yo'qotgan bo'lar edi. Ushbu jarayonda gandbolchi oldiga qo'yilayotgan maqsad va vazifalar, o'zining real asosidan uzoqlashmasligi va puxiy jihatdan o'ta puxta ishlangan bo'lishi kerak. Tushunarli, ishonarli maqsad, aniq ifodalangan va puxta ishlangan vazifa musobaqa jarayonida gandbolchining bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etishi uchun optimal sharoitlar yaratadi.

FOYDALANILGAN DABIYOTLAR:

1. Psixologiya ekstremальных situatsiy. Xrestomatiya. - Minsk, 2002
 2. Marishuk V.L. Povedenie i samoregulyatsiya cheloveka v usloviyax stressa. - SPb., 2001
 3. Braent DJ. Kretti. Psixologiya v sovremennom sporte. -M: FiC, 1988 g.
 4. Djamgarova T.T., Puni A.TS. Psixologiya fizicheskogo vospitaniya i sporta, Fizkultura i sport, 1989 y.
 5. Genov F. Genova T. Mobilizatsiya i autogennaya trenirovka sportsmena. FiS 1993 y.
 6. G'oziev E.G'. Psihologiya, - Toshkent. O'qituvchi, 1992 y.
 7. . Masharipov Y., Sportchilarda tajovuz va do`q-po`pisa holatining psixologik sabablarini o`rganish. Psixologiyaning ba'zi masalalari. Samarqand: 1995 y,
 8. Rudik P.A. Psixologiya. -Moskva: FiS. 1984 y.
- Ibrohimov O`. «Sport psixologiyasi». T-«Yangi avlod», 2004 y.

ЎЗБЕКИСТОНДА НЕЙТРОНЛАРНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ТАҲЛИЛИНИНГ
ЮТУҚЛАРИ

Раззакова Кумуш Алиевна

Ўзбекистон Миллий Университети Кимё факултети

Аннотация: *Активлаштириш таҳлили (радиокимё билан бир қаторда) Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси ядро физикаси институтининг энг муҳим илмий йўналиши сифатида аниқланди. Ушбу тадқиқотлар бошиданоқ металлургия, кончилик, биология, криминология, археология, тиббиёт, экология ва бошқалар муаммоларини ҳал қилишга қаратилган эди.*

Калит сўзлар: *Ядро таҳлили, радиоактив изотоплар, микроэлемент, активлаштириш таҳлили.*

Ядро таҳлилининг усуллари минераллар, экология, тиббиёт, криминология ва бошқа кўплаб фан ва технологияларни қидиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ядро таҳлилининг ўзига хос хусусияти жуда юқори сезувчанлик, битта намунадаги кўп сонли кимёвий элементларнинг концентрациясини аниқлаш қобилияти, фазовий тарқалиш шакллари ва шакллари, кўп сонли радиоактив изотопларни аниқлаш ва бошқа бир қатор афзалликлар билан боғлиқ. Ядро таҳлиллари усуллари орасида фаоллаштириш таҳлили аналитик намуналарни парчалашни талаб қилмайдиган жуда сезгир, информацион ва кўп элементли усул сифатида етакчи ўринни эгаллайди [1].

Активлаштириш таҳлили (радиокимё билан бир қаторда) Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси ядро физикаси институтининг энг муҳим илмий йўналиши сифатида аниқланди. Ушбу тадқиқотлар бошиданоқ металлургия, кончилик, биология, криминология, археология, тиббиёт, экология ва бошқалар муаммоларини ҳал қилишга қаратилган эди. Тадқиқотнинг асосий йўналишларини ишлаб чиқиш концепцияга ва активизация таҳлилини ривожлантиришнинг асосий жаҳон босқичларига тўғри келди. Таъкидлаш жоизки, ушбу тадқиқотлар МАГАТЕ, Коперник жамғармаси, НАТО грантлари ва бошқаларнинг халқаро дастурлари доирасида юздан ортиқ илмий ва ишлаб чиқариш муассасалари билан ҳамкорликда амалга оширилди [2].

Сўнгги йилларда лабораториянинг асосий йўналиши экология ва тиббиёт соҳасидаги тадқиқотлар бўлди [3].

Сувлар, аерозоллар, тупроқлар, озиқ-овқат ва атроф-муҳит ҳолатини тавсифловчи бошқа объектларни таҳлил қилиш усуллари ишлаб чиқилган. Ишлаб чиқилган усуллар фон даражасида (Тян-Шан тоғлари, Помир-Олой; Зомин ва Чатқол кўриқхоналари, Сарйчелек кўли, қора денгиз, тинч ва Атлантика океанлари, Арктика, Антарктида), таъсир даражаси (шаҳарлар,

заводлар) ва экологик офатлар содир бўлган ҳудудларда (Орол денгизи, Чернобил) тадқиқотларда қўлланилди.

Ноқулай экологик шароитларни аниқлаш ва атроф-муҳитнинг одамларга таъсирини баҳолаш нуқтаи назаридан, корхоналарда аерозолларнинг таркиби шунингдек Ўрта Осиё ва Орол бўйи дарёларининг ифлосланиши (шу жумладан пастки чўкинди ва биотанинг ифлосланиши), озиқ-овқат, ичимлик суви ва бошқа объектлар ўрганилди. Сирдарё бўйида ўсаётган уран миқдори нафақат уран конлари билан, балки уран миқдори кўпайган фосфорли ўғитлардан фойдаланиш билан ҳам боғлиқлиги кўрсатилди. Ҳозирги вақтда Норвегия ҳаёт фанлари университети билан биргаликда фосфорли ўғитларни ишлаб чиқариш ва қўллаш соҳасида тадқиқотлар олиб борилмоқда ва бундай ўғитлар ёрдамида етиштирилган озиқ-овқат маҳсулотларининг инсон организмга таъсири ўрганилмоқда. Ўзбекистондаги Тожикистон алюминий заводининг атроф-муҳитга таъсирини ўрганиш ишлари бошланди [4].

Кўп сонли илмий тадқиқотлар макро ва микроэлемент таркибига асосланган таснифни яратиш учун Марказий Осиё минтақасида ўсадиган доривор ўсимликларнинг элементар таркибини ўрганишга бағишланган.

Тиббиёт соҳасидаги тадқиқотлар Ўзбекистон Республикасининг турли тиббиёт муассасалари ва илмий марказлари билан ҳамкорликда олиб борилди.

Офтальмологлар билан биргаликда деярли соғлом одамлар ва псевдоексфолиатив синдромли беморларнинг лакримал суюқлигидаги элементларнинг таркиби нейтрон активациясини таҳлил қилиш орқали аниқланди. Псевдоексфолиатив синдромли беморларда лакримал суюқликнинг микроэлемент таркибининг ўзгариши кўздаги метаболик жараёнларнинг бузилишини кўрсатади ва аниқланган синк-темир мувозанати псевдоексфолиатив синдром ривожланишида метаболик ўзгаришларнинг патогенетик ролини аниқлаши мумкин.

Иммунологлар билан биргаликда ОИВ билан касалланган одамнинг иммунологик етишмовчилигини шакллантиришда бир қатор макро- ва микроэлементларнинг иштирокини кўрсатадиган сочларни таҳлил қилиш бўйича тадқиқотлар ўтказилди (иммунологик жавобнинг барча даражалари: фагоцитоз, апоптоз ва бошқалар., Са, Mg, K, Zn ва бошқа макро - ва микро элементларнинг мавжудлигига боғлиқ), бу ОИВ билан касалланган одам танасининг мувозанат макро- ва микроэлемент тизимларининг унинг иммунитет тизимининг ҳам, тананинг барча физиологик тизимларининг ҳам нормал ишлаши учун муҳимлигини тасдиқлайди. Шунинг учун, ОИВ билан касалланган беморларда аниқланган макро- ва микроэлемент тизимининг бузилиши ушбу инфекциянинг патогенезида ўзига хос аҳамиятга эга ва уларни тузатиш ушбу патологияни даволашда ўзига хос аҳамиятга эга. [5].

Қандли диабет билан оғриган беморларнинг сочларининг элементар таркибидаги ўзгаришлар ўрганилди ва сочлардаги глюкоза ва хром ва селен

(салбий) ва ижобий - марганец билан ўзаро боғлиқлик аниқланди. Тана массаси индекси ва скандий (ижобий) ва селен (салбий) ўртасида корреляциялар, шунингдек селен таркиби ва касалликнинг давомийлиги ўртасидаги салбий боғлиқлик аниқланди. Олинган маълумотлар микроэлементларнинг диабет патогенезида, хусусан хромда муҳим ролини тасдиқлайди [6].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Курбанов Б.И., Данилова Е.А., Осинская Н.С., Хусниддинова С.Х., Турдиев С.Ю., Хушвактов Н.Х., Фармонов Х.Ш. / Нейтронно активационный анализ в экологических исследованиях объектов окружающей среды / Академия наук республики Узбекистан, "УЗБЕКСКИЙ ФИЗИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ" Том 23, №4, октябрь-Декабрь, 2021. 57 с.

2. Данилова Е.А., Курбанов Б.И., Ахмедов Я.А., Хушвактов Н.Х., Фармонов Х.Ш. / Использование инструментального нейтронно-активационного анализа для экологического мониторинга техногенных территорий Узбекистана / Материалы 21-й международной научной конференции, "САХАРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ 2021 ГОДА: ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ XXI ВЕКА", Том 2, 20-21 мая 2021 г. г. Минск, Республики Беларусь. 166 с.

3. Курбанов, Б., Данилова, Е., Осинская, Н. ., Хусниддинова, С. ., Турдиев, С. ., Хушвактов, Н., & Фармонов, Х. Нейтронно-активационный анализ в экологических исследованиях объектов окружающей среды.- Узбекский физический журнал. 2021. Том 23. №4. С. 57-64.

4. Музаффаров А. Н., Кулматов Р. А. Нейтронно-активационный метод анализа определения химических элементов в подземных и производственных сточных водах. // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2020. 12(81). С.

5. С.А. Бакиев, Ж. Рахманов, Б.К. Кульджанов, Н.С. Осинская, Ф. Ташимова, У.Я. Хусанбаев, Я.А. Ахмедов, О. Якубов. ПРИМЕНЕНИЕ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО НЕЙТРОННО- АКТИВАЦИОННОГО АНАЛИЗА ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТНОГО СОСТАВА ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ И ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ.- Узбекский физический журнал. 2010. Т12 (№3). С. 181-187.

6. Kurbanov B.I., Danilova E.A., Osinskaya N.S., Khusniddinova S.Kh., Turdiev S.Yu., Khushvaktov N.Kh., Farmonov Kh.Sh., // NEUTRON-ACTIVATION ANALYSIS IN ECOLOGICAL RESEARCH OF ENVIRONMENTAL OBJECTS// "MODERN PROBLEMS OF NUCLEAR ENERGETICS AND NUCLEAR TECHNOLOGIES" International conference, November 23-25, 2021 Tashkent, Uzbekistan, P.261

TIL O'RGANUVCHILARNING BILIM DARAJALARINI BAHOLASHNING
AHAMIYATI

Kaxarova Mavludaxon Mukarramovna

FarDU filologiya fanlari nomzodi, professor v. b

Akbarova Marhaboxon Zaylobiddin qizi

Annotatsiya: *Chet tili o'rganuvchilarning asosiy faoliyat jarayoni til darajalari bilan bevosita bog'liqdir. O'rganuvchilarning til o'rganishda qanday rivojlanayotganini til darajalari ko'rsatib beradi. O'rganuvchilarning bilim darajalarini baholash esa daraja testlari orqali amalga oshiriladi. Ushbu maqolada baholashning turlari va til darajalarini aniqlash usullari haqida ma'lumotlar beriladi.*

Kalit so'zlar: *baholash, til darajalari, Gyote sertifikat, TestDaF, TOEFL, IELTS, yakuniy baholash, joriy baholash, tashqi baholash, o'z-o'zini baholash.*

Abstract: *The main activity process of foreign language learners is directly related to language levels. Language levels show how learners are progressing in language learning. Assessment of student's knowledge levels is carried out through level tests. This article provides information on the types of assessment and methods of determining language levels.*

Keywords: *assessment, language levels, Goethe certificate, TestDaF, TOEFL, IELTS, formative assessment, summative assessment, external assessment, self assessment.*

O'qituvchilar faoliyatining katta qismini ongli va ongsiz, rasmiy va norasmiy ravishda chet tili o'qitishni baholash va tashxislash qismi tashkil etadi. Buning natijasida olingan ma'lumotlar til o'rganuvchilarga va ularning ota-onalariga yuboriladi. Bu esa o'z-o'zidan chet tili o'rgatishni rejalashtirish va loyihalash uchun juda muhim sanaladi. Tashxis ko'nikmalari professional o'qituvchi shaxsining asosiy xususiyatidir. Biroq, diagnostika ko'nikmalarini rivojlantirish uchun katta miqdordagi bilim talab etiladi.

Biz birinchi navbatda baholash va testning muhim turlari bilan tanishib chiqamiz. Ushbu turlarni bilish o'z amaliyotimizni yaxshiroq baholash imkonini beradi. O'ylaymizki, agar biz baholashning turli shakllarini ajrata olsak va ularning vazifalarini anglab yetsak, imtihon amaliyotlarimizda o'zimiz uchun ancha osonroq bo'ladi.

Baholashning rasmiy shakllari asosan testlar va imtihonlardir. Rasmiy imtihonlar va testlar odatda ushbu soha mutaxassislarining uzoq va mashaqqatli mehnatlari natijasidir. Masalan, Gyote institutining sertifikat imtihonlari, Avstriya til diplomi imtihonlari (ÖSD), chet tili sifatida nemis tili testi (TestDaF) yoki Kembridj imtihonlari, TOEFL yoki IELTS kabi ingliz tili testlari. Rasmiy imtihonlar muayyan, keng qamrovli qabul qilingan sifat mezonlariga javob berishi kerak.

Bundan farqli o'laroq, norasmiy imtihonlar va testlar u qadar murakkab bo'lmagan va kamroq talab qo'yiladigan jarayondir. Shunga qaramay, norasmiy

imtihonlar ham ma'lum sifat mezonlariga javob berishi kerak. Norasmiy baholashga misol qilib o'qituvchining sinf/kurs uchun o'zi yaratgan o'quv jarayoni testlari yoki yangi qabul qilingan til o'rganuvchilar guruhining o'qish holatini bayon eta oladigan imtihon turlarini kiritishimiz mumkin.

Rasmiy imtihonlarning o'ziga xos xususiyati standartlashtirishdir. Standartlashtirishning asosiy maqsadi testni o'tkazish shartlarini iloji boricha haqiqiy va adolatli natijalarga erishish uchun qiyoslash imkoniyatini kengaytirishdir. Masalan, standartlashtirilgan testda qaysi matnlar va qanday topshiriq turlari qo'llanilishi, o'quvchilarning reaksiyalari qaysi kompetensiyaning isboti sifatida baholanishi aniq tartibga solinadi va ko'p hollarda malaka darajasining ma'lum talablariga mos keladi.

Agar biz standartlashtirilgan imtihonlarda o'zimizni sinab ko'rsak, masalan Gyote institut yoki TestDaF imtihonini topshirsak, unda biz amalda qo'llash qoidalari qanchalik qattiq ekanligini payqashimiz mumkin. Imtihon oxirida esa biz erishgan daraja bo'yicha ballar sonini ko'rsatuvchi bayonot yoki sertifikatga (mas: B1 yoki A2) ega bo'lamiz.

Ko'pgina imtihonlar, baholashlar, xususan, bitta imtihon oluvchiga qaratilgan-A imtihon oluvchi B imtihon oluvchidan yaxshiroq yoki o'qituvchi C guruhidagi eng yaxshi beshta imtihon oluvchilardan biri, har qanday holatda ko'rsatkichlar boshqalarning natijalariga nisbatan olinadi. Bunday yondashuv mos guruhlarga yo'naltirilgan baholash yoki me'yorga yo'naltirilgan baholash deb ataladi. Biroq, ushbu turdagi baholash bilan hal qiluvchi muammo mavjud: ish faoliyatini "yaxshi" yoki "yomon" deb baholash tegishli guruhdagi ishlash darajasiga va imtihon savollarining qiyinlik darajasiga bog'liq. Ushbu turdagi baholash ko'pincha o'qituvchilik amaliyotida ham amalga oshiriladi, masalan, biz Germaniyaga stipendiya olish uchun nomzodlarni tanlamoqchi bo'lsak, guruhda turgan shaxsning bayonoti o'zini yoki boshqalarni sinovdan o'tkazayotgan shaxsning lingvistik tarzda harakat qilishi mumkin bo'lgan vaziyatlar va ular qanday til ko'nikmalariga ega ekanligi haqida ma'lumot bermaydi.

Ko'pincha, til o'rganuvchilar imtihon guruhida ishlash darajasiga oid nisbiy bayonotlar berishni xohlaydilar. Bunday vaziyatda, oldindan belgilangan mezonlar asosida (qo'shimcha) baholash amalga oshiriladi. Baholashning bu turi kriterial baholash deb yuritiladi. Mezonlar, masalan: qo'llanilgan so'z boyligining kengligi yoki gaplarning vaziyatga mosligini nazarda tutadi. Ushbu baholash turi mutlaqdir, ya'ni u guruh faoliyatiga bog'liq emas, aksincha mazmun bevosita axamiyatga ega. Ushbu vaziyatda baholashning shaffofligini ham e'tiborga olish zarur. Chunki ko'plab til o'rganuvchilar orasida baholash motivatsion ta'sirga ega. Agar barcha til o'rganuvchilar bir xil mezonlar bo'yicha o'lchanadigan bo'lsa, mezonlarga yo'naltirilgan baholash zaifroq til o'rganuvchilarda demotivatsiya ta'siriga ega bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatning oldini olish uchun o'qituvchi o'rganuvchining o'tgan imtihonga nisbatan yaxshiroq ishlagan sohani ajratib ko'rsatishi va baholashda unga ortiqcha ball berishi mumkin. Bundan tashqari, ko'proq norasmiy baholash doirasida

ichki farqlashni davom ettirish va turli ko'nikma darajasidagi til o'rganuvchilar uchun turli xildagi vazifalar va baholash standartlarini qo'llashi mumkin.

Faoliyatni baholash tanlov asosida amalga oshirilishi mumkin va u o'quv yili/bo'lim oxiridagi natijalarga yo'naltirilgan (summativ) yoki darsda doimiy va jarayonga yo'naltirilgan (formativ) integratsiyalangan bo'lishi mumkin. Odatda, imtihon shaklida baholashning summativ yoki formativ ekanligini darhol ko'rish mumkin emas. Bu test qanday maqsadda qo'llanilishiga bog'liq.

Summativ (yakuniy) baholash maktab yoki boshqa bir ta'lim muassassasi ichidagi ichki yoki tashqi baholash sifatida, jamoatchilik oldida javobgarlik nuqtai nazaridan amalga oshirilishi mumkin. Ushbu baholashning tipik misollari -semestr yoki yil oxirida maktabda yoki ma'lum bir ta'lim bosqichi so'nggida belgilangan standartlarga qay darajada erishilganini tekshirish uchun o'tkaziladi. Shunday qilib, summative baholash sifat nazoratiga qaratilgan va ko'pincha baholash, tayinlash (ma'lum bir kursga) yoki tanlash kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Shunga ko'ra, ingliz tilidagi adabiyotlarda summativ baholash ba'zan o'rganishni baholash, ya'ni o'rganish muvafaqqiyatini baholash sifatida ham tavsiflanadi.

Joriy (Formativ) baholashda esa natijalar bevosita darsni keyingi rejalashtirishga kiritiladi. Ular darsni optimallashtirish, til o'rganuvchilarning malakasini oshirishga xizmat qiladi. Shuning uchun u o'rganish baholash, ya'ni o'rganish xizmatidagi baholash sifatida tavsiflanadi. O'qitishda shakllantiruvchi baholashning markaziy vositasi bu kuzatishdir.

Joriy (Formativ) baholash odatda mezonlarga yo'naltirilgan bo'lib, o'rganuvchilarni bir-biri bilan taqqoslashga yo'l qo'ymaydi. Bundan tashqari, o'quv maqsadlari va baholash mezonlari shaffof bo'lib, natija uchun o'qituvchi va o'rganuvchilar birdek mas'uldirlar. Yakuniy (Summativ) baholashda ko'pincha sinovdan o'tayotgan shaxs uchun keng qamrovli natijalar olib kelsa-da, joriy (formativ) baholashda esa odatda bunday emas.

Asosan, o'quv jarayonida amalga oshiriladigan har qanday diagnostik shakl o'ziga xos joriy baholashdir. Masalan, til o'rganuvchilar biror topshiriq ustida ishlayotganda, o'tmish haqida yetarlicha gapira olmasligi kuzatilsa va bu ma'lumotlardan o'rganuvchilarga fikr bildirish yoki keying darslarimizni rejalashtirish uchun foydalansak, bu allaqachon joriy baholashning yaqqol namunasi. Standartlashtirilgan baholashdan farqli o'laroq, joriy baholash ko'pincha oldindan rejalashtirilmaydi va ko'p holatda o'qituvchi va o'rganuvchilar o'rtasidagi dialogik va hamkorlikdagi o'zaro ta'sir sifatida namoyon bo'ladi. Joriy baholashda o'rganuvchilar o'zlarining kuchli va zaif tomonlari haqida fikr- mulohaza yurita olishlari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni tasvirlashlari kerak. Iloji bo'lsa, fikr- mulohaza baho bilan bog'lanmasligi muhim, aksincha motivatsiyani oshirishga xizmat qilishi shart.

Agar biz bir nechta joriy testlarni o'tkazsak, o'rganuvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirish dinamikasi haqida to'liqroq tasavvurga ega bo'lamiz. Hozirgi vaqtda

o'rganuvchilarning kompetensiyalari chiziqli emas, balki dinamik ravishda rivojlanadi va natijada o'rganuvchilar tili ham dinamik tizimdir, deb taxmin qilinadi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib shuni aytishimiz mumkinki, formativ va summativ baholashni beshta xususiyat asosida ajratishimiz mumkin:

Joriy (Formativ) baholash	Yakuniy (Summativ) baholash
Baholash dars vaqtida va muntazam ravishda amalga oshiriladi.	Baholash o'quv bo'limining oxirida amalga oshiriladi.
Baholash ko'pincha interaktiv, dialogik va hamkorlikda tashkil etiladi.	Baholash o'rganuvchilarning muvafaqqiyatlarini o'qituvchi tomonidan ko'rsatib beradigan ko'zgudir.
Baholash natijalaridan o'qituvchi tomonidan o'qitish jarayonlarini optimallashtirish uchun foydalaniladi.	Baholash natijalari o'qituvchiga tegishli bo'limning o'quv maqsadlariga o'rganuvchilar tomonidan qanchalik erishilgani haqida ma'lumot beradi.
O'rganuvchilarning natijalari o'qitish vaziyatida ular o'zlarini optimallashtirishlari uchun mantiqiy tarzda bayon etiladi.	O'rganuvchilarning yakuniy natijalari ularning bilim sifatini ko'rsatish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.
Odatda, fikr- mulohazalar baho bilan bog'lanmaydi.	Yakuniy fikr-mulozalar baholash natijasi bilan bog'lanadi.

Endi esa biz o'zga shaxs tomonidan baholash, o'z- o'zini baholash va o'zaro baholash o'rtasidagi muhim farqlarni ko'rib chiqamiz. Bu albatta, individual shakllardan foydalanganda yoki darsning umumiy rejasiga muvofiq tarzda amalga oshiriladi, masalan biz imtihon olayotgan paytda o'rganuvchilarni qo'llab-quvvatlash maqsadida o'qituvchi sifatida ularni baholashimiz yoki aksincha o'zaro baholash yoki o'z-o'zini baholashni taklif qilishimiz mumkin.

Barcha standartlashtirilgan testlar va imtihonlar (masalan, DSD, Gyote-Institut sertifikat imtihonlari, OSD, TestDaF) va biz darslarda foydalanadigan imtihonlarning aksariyati tashqi baholash maqsadida foydalaniladi.

Tashqi muassasa yoki biz o'qituvchi sifatida imtihon topshiruvchilarning til bilimlarini baholaymiz. Baholashdan so'ng, imtihon topshiruvchilar ko'pincha rasmiy sertifikat yoki maktab/muassasa bahosi guvohnomasini oladilar. Agar darslar tashqi muassasa tomonidan baholansa, masalan, PISA tadqiqotlari misolida, bu **tashqi baholash** deb ham ataladi. Tashqi baholashlar asoasan rasmiydir. Agar o'qituvchi o'z mas'ulligi ostida sinfda test va imtihonlar o'tkazsa, bu ichki baholash deb ataladi. Ichki baholash rasmiy va norasmiy bo'lishi mumkin.

Odatiy **o'z-o'zini baholash** quyidagi xususiyatlarga ega: bu o'qituvchi tomonidan ham, o'rganuvchilar tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin. Bu orqali biz keyingi o'quv jarayonini nazorat qila olamiz. Natijalar esa bizning bilim salohiyatimizni belgilab beradi. Til o'rganuvchilar o'z-o'zini baholash orqali o'z salohiyatlari haqida fikr yuritadilar va undan keyingi o'rganishda foydalana olishlari kerak. Biz ushbu kontekstdan kelib chiqib, ba'zi muhim savollarni sanab o'tamiz:

O'z-o'zini baholash
Men nimani bilaman va nima qila olaman?
Mening kuchli va zaif tomonlarim qanday?

Men yaxshilanishim kerakmi?
Buni qanday qilishim mumkin?
Men nimalarga e'tibor berishim kerak (vaqt, qiyinchilik)?
Qilgan ishlarim yaxshilanishimga yordam berganligini qanday tekshirishim mumkin?
Muvafaqqiyatni nazorat qilishim uchun yana qanday qarorlar qabul qilishim kerak?

Agar til o'rganuvchilar o'z kompetensiyalarini o'zlari baholasa, olingan ma'lumotlar o'qituvchi uchun ham juda foydali va muhim bo'ladi. Chunki ba'zida o'qituvchi sifatida sinfda orqada qolayotgan o'quvchining og'zaki kompetensiyalarini past baholaymiz. O'quvchilarning o'z-o'zini baholashlari esa kelajakda ularni yanada yaqinroqdan kuzatishga imkon beradi va sezgirlikni oshiradi.

O'zaro baholash orqali biz bir-birimizga savollar beramiz va keyin nimada yaxshi ekanligimizni, qayerda hali ham kamchiliklarimiz borligini ko'rib chiqishimiz mumkin bo'ladi. Shuning uchun bizga teng bo'lgan sheriklar bilan o'zaro baholashni amalga oshirishimiz kerak. Tengdoshlarni baholashning asosiy vazifasi shundaki, til o'rganuvchilar bir- birlariga o'zlarining til ko'nikmalari va keying o'rganish imkoniyatlari haqida fikr yuritishda yordam berishadi. Tengdoshlarni baholash, o'z-o'zini baholash kabi, o'z-o'zini aks ettirish qobiliyatini rivojlantirishning muhim usuli hisoblanadi.

Biz yuqoridagi kichik bo'limda keltirilgan fikrlar orqali o'z amaliyotimizda duch kelishimiz mumkin bo'lgan eng muhim baholash shakllarini farqlashni o'rganib oldik:

- Til o'rganuvchilarni tashqi baholash shakllariga tayyorlash;
- O'zimiz yaratgan va baholagan darslar uchun umumlaashtiruvchi yoki formativ baholashlar;
- Mos guruhlar yoki mezonlarga yo'naltirilgan baholashlar;
- O'rganuvchilar o'zlarini yoki bir-birlarining yutuq va kamchiliklariga fikr bildiradigan baholash

Shu sababli baholashning bu turli shakllari o'ziga xos vazifalari va afzalliklari shu bilan birga kamchiliklariga ega. Ularni o'z imtihon va baholash amaliyotlarimizda qo'llash va tegishli tarzda ishlab chiqish uchun bilishimiz zarur. Shunday ekan, har doim baholashdan ko'zlangan maqsadni va bu maqsad uchun qaysi baholash shakli mos kelishini bilib olishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Grotjahn, Rüdiger/Kleppin, Karin: Prüfen, Testen, Evaluieren. DLL. Band 7. München: Klett- Langenscheidt-2015
2. To'xtayeva G. A Proceeding of International Conference on Modern Science and Scientific Studies-O'quvchilar bilim darajasini nazorat qilishning nazariy asoslari va xorijiy tajriba-2022
3. Bachmann, Lyle F./PALMER, Adrian S. (2010): Language assessment in practice: Developing language assessments and justifying their use in the real world. Oxford: Oxford University Press

4. Kakharov, K. (2023). FORMS OF GREETING AND ADDRESS IN THE UZBEK AND GERMAN PEOPLES. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(4), 635-637.
5. Kakharova, M. (2023). ASSESSMENT OF THE KNOWLEDGE OF LANGUAGE LEARNERS. *International Bulletin of Engineering and Technology*, 3(4), 181-184.
6. Кахарова, М. М., & Арипова, С. (2023). UNIQUE CHARACTERISTICS OF LEXEMES RELATED TO MARRIAGE IN DIFFERENT COUNTRIES. *International Bulletin of Engineering and Technology*, 3(4), 185-188.
7. Кахарова, М., & Зоҳидов, И. (2022). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎРГАНИШДА ҚЎЛЛАНИЛГАН МЕТОДЛАРДА ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ ТУРЛАРИНИНГ АҲАМИТЯТИ. *ТА'ЛИМ ВА RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(10), 161-164.
8. Кахарова, М., & Акбарова, М. (2022). Гуруҳлар Ишларини Ташкиллашнинг Фронтал Дарслардан Авзалликлари. *Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnali*, 2(10), 165-169.
9. Кахаров, Қ., & Usmanova, F. (2023). NEMIS TILIDAGI GRAMMATIK KATEGORIYALARNING O 'ZIGA XOSLIKLARI VA ULARNI O 'ZBEK TILI BILAN TAQQOSLASH. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(4), 148-151.
10. O'G'Li, K. K. S., & Ogli, A. M. K. (2022). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA OLAM LISONIY MANZARASI VA UNING MAQOLLARDA IFODALANISHING ANAMIYATI. *Ta'lim fidoyilari*, 2, 15-21.
11. Pazilova, Z. (2021). Traditions as an integral part of ethnoculture. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука*,(9), 689-691.
12. Zilola, P. (2022). Realization of Stable Units. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(10), 117-121.
13. Пазилова, З. Ш. (2022). ЎЗБЕК ВА НЕМИС ХАЛҚЛАРИДА БОЛАЛИК ДАВРИГА ХОС БЎЛГАН УРФ-ОДАТ ИФОДАЛОВЧИ ЛЕКСИК ИФОДАЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. *OLIY VA O 'RTA MAXSUS TA' LIM VAZIRLIGI FARG 'ONA DAVLAT UNIVERSITETI*, 122.

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ СОҲАСИДА АМАЛГА
ОШИРИЛАЁТГАН ИСЛОҲОТЛАРНИНГ МОҲИЯТИ ВА МАЗМУНИ.**

Хайдарова Анора Умаровна

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон

Миллий университети 2 босқич магистр талабаси

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, маҳаллаларни ривожлантириш борасида тарихий давр бошланиб, маҳалланинг нуфузини ва потенциалини кўтариш иқтисодий-ижтимоий, сиёсий вазифа ҳамда мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг таъсирчан механизми сифатида қаралиб, унинг ривожланиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш борасида кенг кўламли чора-тадбирлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Сўнгги йилларда маҳалла институтини халқимизнинг чинакам маслакдоши ва кўмакдошига айлантириш борасида қатор амалий чоралар кўрилди.

Хусусан, соҳага оид 43 та қонун ҳужжати, шу жумладан 4 та қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 5 та фармон ва қарори, Ҳукуматнинг 33 та қарори қабул қилинди, 50 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар такомиллаштирилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги ПФ-5938-сонли “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада кўллаб қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони маҳалла институтининг ривожланишида муҳим қадам бўлди. Бугунги кунда мамлакатимизда фаолият олиб бораётган 9 мингдан ортиқ ўзини ўзи бошқариш органлари (8 846 та маҳалла, 161 та овул, 95 та қишлоқ, 43 та шаҳарча фуқаролар йиғинлари) кенг диапазондаги фаолиятни олиб бормоқда: - маҳаллий парламентаризм ва халқ хокимияти манбаи; - фуқароларнинг давлат бошқарувида иштироки; - давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш; - жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни шакллантиришга кўмаклашиш; - тинчлик, бағрикенглик, меҳр-оқибат, хашар, ўзаро ёрдам, муруват, ҳамжиҳатлик каби миллий қадриятларни сақлаб қолиш ва кейинги авлодларга етказиш; - оилалардаги маънавий муҳитни мустаҳкамлаш; - ёш авлоднинг жисмоний-маънавий тарбияси; - аёлларнинг ижтимоий фаоллигини кўллаб-қувватлаш, ҳуқуқларини ҳимоя қилиш; - аҳолининг яшаш шароити ва ҳаёт сифатини яхшилаш; - кам ҳимояланган ижтимоий қатламларга ёрдам кўрсатиш; - ҳудудий тарихий, маданий, географик ўзига хосликни акс эттириш; - маҳалланинг ободлиги ва хавфсизлигини таъминлаш; - маҳаллий ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш; - кичик бизнес ва оилавий тадбиркорликни ривожлантириш; - фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш; - маҳаллалардаги ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш.

Соҳани спектрал ривожлантириш бўйича бир қатор муҳим тамойиллар ва дастурлар амалга оширилмоқда: - “маҳалла – сектор – Халқ қабулхонаси – маҳалла” тамойили; - “маҳалла раиси - бош ислоҳотчи” тамойили; - “маҳаллабай” иш тизими; - “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари”, “Ёшлар дафтари”га киритилган ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларга, хотинқизларга, ёшларга ёрдам; - “Обод маҳалла”, “Обод қишлоқ” - маҳаллалар ва қишлоқлар инфратузилмасини янада яхшилаш ва аҳоли турмуш даражасини ошириш бўйича дастурлар; - хотинқизларни ва оилани қўллаб-қувватлаш давлат мақсадли жамғармаси ҳисобидан оғир турмушда яшаётган, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳолига ёрдам; - гендер тенглиги, хотин-қизларнинг таълим олишлари, уларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя; - оилавий қадриятларни асраш, оилавий низо ва ажримларнинг олдини олиш; - ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш марказлари; - “Яшил макон” умуммиллий лойиҳаси ва Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясининг устувор йўналишларида ҳам маҳалла институтининг ижтимоий потенциалини ривожлантириш белгиланган: - эркин фуқаролик жамиятини ривожлантириш, инсон қадри-қиммати ва унинг қонуний манфаатларини таъминлашга қаратилган кенг кўламли ислоҳотларни янги поғонага кўтариш; - миллати, тили ва динидан қатъи назар, юртимизда яшаётган ҳар бир фуқаронинг, халқимизнинг фаровонлигини таъминлашга хизмат қиладиган “Янги Ўзбекистон – халқчил ва инсонпарвар давлат” ғоясини амалга ошириш; - маҳаллий бошқарув органларининг жойларда муаммоларни ҳал этишдаги роли ва масъулиятини янада кучайтириш; - давлат функцияларининг катта қисмини марказдан ҳудудларга ўтказиш; - жамият бошқарувининг таянч бўғини бўлган ислоҳотлар самараси бевосита акс этадиган маҳалла тизимини ҳокимликлар билан боғлаш мақсадида ҳар бир маҳаллада ҳоким ёрдамчиси лавозимини жорий этиш; - маҳаллаларда ёшлар масалалари билан мунтазам шуғулланадиган Ёшлар ишлари агентлигининг вакиллари бириктириш; - маҳаллаларнинг молиявий имкониятини кенгайтириш мақсадида маҳалланинг алоҳида жамғармасини шакллантириш. Соҳага оид тадқиқотлар маҳалла институтининг тўлақонли фаолиятини таъминлаш учун унинг қуйидаги спектрал потециалини рўёбга чиқариш зарурлигини кўрсатади: - демократик (инсон ҳуқуқлари, қонун устуворлиги, ижтимоий адолатни ўрнатиш); - ментал (миллий феъл-атвор, тафаккурни шакллантириш); - фамилятив (оилалардаги маънавий муҳитни мустаҳкамлаш); - тарбиявий (ёшларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, фарзандлар тарбияси); - кумуляцион (миллий-тарихий меросни тўплаш, сақлаш); - трансляцион (миллий қадриятларни кейинги авлодларга етказиш); - ахлоқий (микросоциумда шахслараро муносабатлар этикаси, ижтимоий масъулият); - коллаборацион (ҳаётий долзарб муаммоларни ҳал қилишда жамоатчилик фикрига таяниш, ижтимоий ҳамкорлик); - маданий-рекреацион (унумли ҳордиқ, релакс, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш); - субсидиар (маҳаллий муаммоларни ҳал этиш

салоҳияти); - ҳуқуқий (ягона ҳуқуқни қўллаш амалиётини таъминлаш); - сервис (хизмат кўрсатиш); - медиатив (низолар превенцияси, яраштирув институтини қўллаш). Хусусан, маҳалла институтининг ижтимоий потенциали алоҳида эътибор касб этади. Унинг моҳияти маҳалланинг локал ижтимоий муаммоларни ҳал этишда мустақиллик, ҳуқуқий ва молиявий субсидиарлик, аҳолига кенг турдаги ижтимоий ҳизмат кўрсатиш, ижтимоий сервисни ривожлантиришдан иборат.

Шу ўринда Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлигига жисмоний ва юридик шахслардан келиб тушаётган мурожаатларнинг мазмун жиҳатидан таҳлили фуқароларнинг ижтимоий муаммоларининг спектрал характери билан тавсифланади.

Жорий йилда 7 794 та қишлоқ ва маҳаллада 20,8 трлн сўмлик қурилиш, таъмирлаш ва ободонлаштириш ишлари амалга оширилиши белгиланган. Уларнинг 397 таси “Обод қишлоқ” ва “Обод маҳалла” дастурларига киритилган. Бунда энг аҳоли яшаш пунктлари; кўп қаватли бино ва ҳовлилар атрофи; ариқ ва зовурлар; гузар, хиёбон, зиёратгоҳ ва қабристонлар; болалар ва спорт майдончалари тартибга келтирилмоқда.6 “Обод қишлоқ”, “Обод маҳалла” дастурлари асосида 809 та умумтаълим мактаби, 369 та мактабгача таълим ташкилоти; 249 та соғлиқни сақлаш муассасалари; 7 та спорт иншоотларини қуриш ва таъмирлаш; 322 км.лик ички йўллар таъмирлаш;

2 та маданият марказларини қуриш ишлари амалга оширилди. Шу билан бирга, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини самарали ташкил этиш ҳолати бугунги кунда ўз ечимини кутаётган бир қатор долзарб муаммолар билан тавсифланади: - ҳудудларни молиявий қўллаб-қувватлаш механизмнинг ишлаб чиқилмагани, молиявий ресурсларга, бошқа ресурс имкониятларига эгалик қилиш ва уларни тасарруф этиш ҳуқуқларининг чекланганлиги; - мавжуд маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш масалаларини ҳал қилишда ваколатларнинг йўқлиги; - соҳага оид қонунчиликнинг мураккаблиги, тизимга юклатилган бюрократик нагрузканинг ортиқча ҳажми; - маҳаллаларнинг субсидиар салоҳиятидан етарли даражада фойдаланмаслик; - маҳаллаларга юклатилган вазифаларни сифатли бажариш учун берилган ваколатларнинг молиявий таъминоти етарли эмаслиги; - маҳаллаларда ва оилаларда соғлом ва барқарор ижтимоиймаънавий муҳит ҳамда тинчлик, тотувлик ва осойишталикни таъминлаш етарли йўлга қўйилмаганлиги; - соҳага ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш талаб даражасида эмаслиги; - маҳалла тизими раҳбар ва ходимларининг ўзини ўзи бошқариш тизимини замонавий талаблар асосида ташкил этиш бўйича билим, кўникма ва компетенцияларининг етишмаслиги; - фуқароларнинг тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишга кўмаклашиш, ҳудудда тадбиркорликни ривожлантириш, аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашишда ташаббускорлик етишмаслиги; - оилавий низолар, никоҳдан ажрашаётган

фуқароларга ярашиш учун берилган муддатлар мобайнида улар билан манзилли ишлаш тизими амал қилмаётганлиги, бунда мутахассислар, оила психологи, медиаторларни жалб қилган ҳолда низолар превенцияси ва яраштириш чораларини кўриш амалиёти шаклланмаганлиги; - маҳаллада ва оилаларда маънавий-ахлоқий компонентни кучайтириш, ёшларни миллий қадриятларга ҳурмат, ёт ғояларга қарши иммунитетни мустаҳкамлаш борасидаги ишлар даражаси бугунги кун талабларидан ортда қолаётганлиги; - маҳаллаларнинг бош режалари ва лойиҳаларининг мавжуд эмаслиги ҳамда маҳаллий ҳокимликлар, ҳудудий архитектура идоралари ва маҳалла фуқаролар йиғинлари шаҳарсозлик норма ва қоидаларига амал қилинмаётганлиги оқибатида жойларда ўзбошимчалик билан бетартиб қуриш ишларига барҳам берилмаётганлиги; 9 - ҳудуддаги мавжуд маҳаллий аҳамиятга молик долзарб муаммоларни ҳал этишда аҳоли саъй-ҳаракатларини бирлаштириш, ижтимоий ҳамкорлик ишини самарали ташкил этиш тизимли равишда йўлга қўйилмаганлиги; - маҳаллани экологик барқарор ҳудудга айлантириш муаммолари ҳал этилмагани.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Джон Локк. Два трактата о правлении // Локк Дж. Соч.: В 3 т. Т. 3. М., 1988. С. 188. 4 С.Ютака. Маҳалла – фуқаролик жамияти асоси. // Тошкент шаҳар ҳокимиятининг расмий веб-сайти // <http://tashkent.uz/uz/article/4804.html>.
2. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. 2004. 56 б.
3. Носир Хисрав Сафарнома. Т. Шарқ. 2003й
4. <https://moqqv.uz/uz/news/maalla-va-oilani-llab-uvvatlash-vazirligi-tizimida-zhismonij-va-juridik-shahslarningmurozhaatlari-ktarilaetgan-muammolar-va-ularnirganish-natizhalari-aida-malumot>
5. <https://t.me/mahallavaoilainfo/10351>
<https://t.me/mahallavaoilainfo/10352>

ON THE ANALYTICAL DETERMINATION OF THE LONGITUDINAL RIGIDITY
OF COTTON GIN MACHINES

Sayyidmuradov Mirzokhid Mirzarakhimovich

*Phd , Associate Professor, Namangan Institute of Engineering and Technology,
Uzbekistan, city Namangan*

Mexmonaliyev Lazizbek

*research assistant , Andijan Machine-building Institute ,
Uzbekistan , Andijan city*

Abstract: *The article investigates the issue of determining the rigidity parameters of the saw drum of cotton ginning machines, formed by stacking on the shaft a package of disks having the same thickness at different diameters and compressed by a longitudinal compression force. The problem is solved on the basis of the rules of theoretical mechanics and phenomenological analysis*

Key words: *cleaning drum; stiffness parameters; longitudinal forces; compression; a set of drums; thickness; diameter; theoretical mechanics; phenomenological analysis.*

INTRODUCTION

Cotton gins use composite structures in the form of a package of flat elements compressed by a longitudinal force imparted by a special tension cable. Flat elements can have the same shape characteristics or change according to a certain pattern, as well as be made of the same or different material. The main purpose of using such structures is to increase the rigidity parameters of the bearing elements and working bodies of machines in the form of flexible package structures. In technological machines of the modern textile industry, composite working bodies are often used in the form of a package of flat disk elements assembled on a shaft and compressed by a longitudinal force imparted by the shaft. The results of a number of studies indicate the promise of using the drum method of cleaning cotton in the apparatus system of the cleaner, in which the most characteristic equipment is the cotton gin drum.

One of the most important working parts of cotton-cleaning machines is the cotton-cleaning drum (Fig. 1), which is assembled from drums of two different diameters [1]. A set of discs forms alternating protrusions and grooves, the widths of which are equal to each other. A set of disks is compressed by a longitudinal force with clamping nuts and forms a package capable of working not only in compression, but also in bending and torsion. Important mechanical parameters of dividing cylinders are longitudinal, bending and torsional stiffness. Obviously, these parameters of the dividing cylinder will be equal to the sum of the stiffnesses of the shaft and the package in the form of a drum set. Since the stiffness parameters of the shaft are determined in a known way [2], it is enough for us to determine the parameters of the package of disk elements.

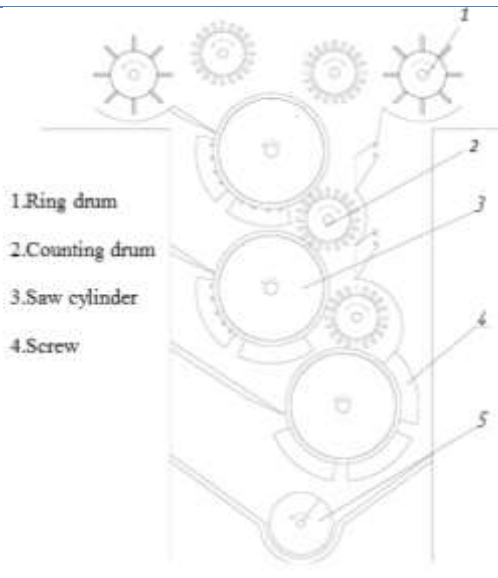

Fig.1. Scheme of cotton gins.

The problems of the mechanics of such package structures have been developed very poorly, which is due to the lack of a scientifically substantiated and reliable method for the theoretical determination of their rigidity parameters and the features of the flow of dynamic processes in them.

The study of the work of package structures in bending, tension, compression and torsion, and analytical methods for determining their stiffness parameters, the mechanisms of influence of structural and operational factors and the features of this influence showed that the issues under study are rather complex in physical and mechanical terms. Under these conditions, the use of too simplified models will give results with low accuracy. The complication of models is impractical not only because of the large number of factors to be taken into account, but also due to the large range of variation in the manifestation of their influence in stacked rods of different designs.

In the study of complex objects, methods of diacopectics and finite elements, as well as phenomenology, have recently been more effective. Based on the division of the object of study into separate parts, the methods of diacopectics and finite elements require the individualization of tasks to a large extent or the use of powerful computers.

Analytical determination of the longitudinal stiffness of package structures.

We will assume that, under tension, the deformations do not exceed in absolute value the preliminary assembly deformations of the package compression. Otherwise, the package should be considered destroyed. For the time being, we will neglect the influence of contact deformations and other factors.

When working in tension of flexible stacked rods formed by longitudinal compression, only the tightening elements carry the load. Therefore, in this case, its stiffness will be equal to the sum of the stiffnesses of the tightening elements:

$$B_{bc} = \sum_{i=1}^n E_{ib} F_{ib} \quad (1.1)$$

Here:

B_{bc} is the total stiffness of the tightening elements;

E_{ib} are the elastic moduli of the materials of the tightening elements;

F_{ib} are the cross-sectional areas of the tightening elements;

n is the number of tightening elements.

Now we should determine the stiffness and tensile and compression of monolithic stacked rods and on compression of flexible package rods in the absence of screeds working on compression. Obviously, the reciprocal of the relative stiffness of monolithic stacked rods in tension and compression and flexible stacked rods in compression will be equal to the sum of the reciprocals of the relative stiffnesses of flat elements.

$$\frac{L}{B_{nc}} = \sum_{i=1}^n \frac{l_i}{E_{in} F_{in}} \quad (1.2)$$

Here:

E_{in} – moduli of elasticity of materials of flat elements;

F_{in} are the areas of the surfaces of flat elements subjected to compression;

L – packet length;

n is the number of flat elements;

l_i are the thicknesses of flat elements.

It follows that the rigidity of monolithic stacked rods in tension and compression, and flexible stacked rods in compression will be equal to

$$B_{nc} = \frac{L}{\sum_{i=1}^n \frac{l_i}{E_{in} F_{in}}} \quad (1.3)$$

Based on the obtained solution, we write an expression for the longitudinal rigidity of a monolithic stacked rod consisting of alternating working and spacer disks:

$$B_{pn} = \frac{(l_p + l_n) E_p F_p E_n F_n}{l_n E_p F_p + l_p E_n F_n} \quad (1.4)$$

Here:

l_p, l_n – thickness of working and intermediate disks;

E_p, E_n – moduli of elasticity of materials of working and intermediate disks;

F_p, F_n – cross-sectional areas of working and intermediate disks.

Let us assume that both the package and the tightening elements work in compression in a package design. In this case, the stiffness of monolithic stacked rods in tension and compression, and of flexible package rods for compression will be equal to the sum of the compressive rigidities of the tightening elements and the package:

$$B_{cc} = \sum_{i=1}^n E_{ib} F_{ib} + \frac{L}{\sum_{i=1}^n \frac{l_i}{E_{in} F_{in}}} \quad (1.5)$$

In this case, the flexible package rod will be a statically indeterminate system.

Conclusion. The obtained solutions of the problem describe in qualitative and quantitative terms the change in the values of the longitudinal stiffness of the components of the working bodies such as separating cylinders of cotton gin drums in the form of packs of disk elements.

BIBLIOGRAPHY:

1. Abduvakhidov M. Dynamics of packet rotors of textile machines. Tashkent: FAN, 2011, 165s.
2. Saidmurodov M., Abduvakhidov M. On the analytical and phenomenological determination of the bending stiffness of the dividing cylinder. Journal " Economics and Society". Electronic scientific and practical periodical. No. 6 (73) -2020. ISSN 2225-1545 . www.iupr.en
3. Saidmurodov M., Abduvakhidov M. Phenomenological determination of the stiffness parameters of package structures. Nammti ilmiy-technique journal . 2019 yil, 2-dream.

REFORMS ,INNOVATIONS AND NEW APPROACHES IN THE EDUCATION
SYSTEM

Saidova Mukhayyo

*Student of Narpay "Foreign Languages" faculty of Samarkand
State Institute of Foreign Languages*

Annotation: *Education is an instrument for effecting national development but in keeping with the dynamics of social change and the demands on human capacity, certain changes are introduced as new ideas and information about man and his environment are developed. In the context of education, reforms and innovations have been evolved and more innovations will continue to be evolved since education and its curriculum are dynamic. Given Education to build a strong base for technology development in the country as articulated in the national policy for polytechnic education, the imperative for proactive reforms and innovations in the general education of polytechnic students in line with current trends, cannot be over – emphasized. In this paper, the meanings of polytechnic education, reform and innovation would attempt a critical discourse on the challenges militating against the current reforms and innovations in the polytechnic sectors as well as proffer far – reaching recommendations as way forward.*

Key words: *education, polytechnic education, reform, revitalized education, capacity building, implantation, feedback, careful engineering*

INTRODUCTION

Reforms and innovation in the educational sector has become topical issues of discussion in various academic fora in recent times. Education being the main pivot to capacity building, development and wealth creation in any society cannot but deserve such emphasis.

Indeed, it is a trite to say education is key to all human undertakings that is why in every civilized society, issues pertaining to it treated as a matter of national security. But much more than that, experience has shown that third world countries that successfully transited from the backwaters to the industrial nirvana necessarily put primacy on the development of the human capital. The transformation that has trailed the Asian countries i.e Malaysia, Singapore, Philippines, India, Bangladesh, South – Korea etc for instance, are as a result of robust reforms in their educational sector culminating in the development of their human capital (Tribune: 2007). In other words, all great countries of the world have used educational reforms to introduce structural, systemic and content changes to bring irreversible progress. In the words of Omelewa (2008) Educations reforms invariably emanates from the basic conviction that considerable progress can be made by a nation and by it people through a careful engineering of the educational process Seen from the above, the issue of desirable

reforms within the education sector Nigeria has been a recurring subject of discourse. Fundamentally, debates on reforms and innovations in education. Education has centred on a review of the structure and management dispensation of the education system, evolving of new funding mechanism which will be sustainable, curriculum innovations for appropriateness and relevance to national development reinventing of teacher education, effective resources generation for a revitalized education sector among other contentious issues, However, changes in educations often come about when current practices are challenged and questions are being asked about the way things are done. In other words, the search for a more efficient a new way of achieving educational objectives may lead to proposal for either a new way of doing the same thing, or restructuring the current provisions to enable achievement of the same set of goals. But changes such as we are experiencing in the education sector do not normally come about just because some one decides they want a change. There must be event which informs those in charge of education that the present system is either not achieving or is incapable of enabling the achievement of developmental goals. Once that decision is made, what remains is the attempt to carefully identify not only why the old system can no longer be continued in its present form, but also, how to provide a more acceptable alternative. The above indices form the basics for the current reforms and innovations in polytechnic education in the world.

Polytechnic Education and Its Objectives in the world

Polytechnic education in the world is designed principally to meet the country's philosophy of man-power development. The National Policy on Education (2004) stated emphatically that technical knowledge and skills are necessary for agricultural, industrial, commercial and economic development of the world. In the words of Egboro – (2007). the Polytechnic are further mandated to give training and impart the necessary skills for the production of technicians, technologists and other skilled personnel who shall be enterprising and self reliant. Commenting on the objectives

behind the establishment of tertiary institutions, Adejumobi (2006) opined that polytechnic and university education in Nigeria have their distinct objectives. He posited that while the university exacts for the inculcation of theoretical frame-work, the polytechnic is established for practical application. A critical appraisal of the objectives above reveals a fundamental focus of polytechnic education as a creation of learning environments apposite to a structure designed for instruction. The learning environment is one where subject knowledge is learnt while using and developing process skills in the context of termed Problem Based Learning (PBL). In the PBL approach, students solve problem set by the designers by working in groups under the supervision of their facilitators.

It is the above approach that the interpersonal communication , skills, capacity building and stimulate a sense of self – imitative, e.t.c. This approach is in tandem with the global objectives, establishing polytechnic which states inter alia – imparting education and training to students at the level of regular diploma in a way to develop

an integrated personality and well – adjusted individuals both in society and in their profession. It is the desire of government to make polytechnic education more relevant to the contemporary need of Nigeria that precipitated the recent reforms and innovation in the sector. Definition of Reforms

An educationist) defined reform as a long process that begins with problem identification, study and analysis, and ends with the evaluation and continuation or termination of the programme. It involves, among other things, the development of policy alternatives, experimentation, implantation and feedback. A critical examination of the definition above reveals that reform is a gradual process; it involves collective participation especially stake holders in such sector and most importantly, a good and all- embracing reform must be based on a sound theoretical frame-work.

Theoretical Framework for Educational Reforms

Scholars are of the view that changing economic, social and political situations in both developed and developing countries have combined to create needs for constant innovations and reform in education. Durkheim argued that educational transformations are always the result and symptom of social transformations in terms of which they are to be explained in order for people to feel at any particular moment in time, the need to change its educational system. It is necessary that new ideas and needs have emerged in which the former system is no longer adequate. Although, it is difficult to pinpoint when strong links between education, social and economic development began, nevertheless, (Fagerlind and Saha (1982,395) posits thusit is certain that by late 1950s and early 1960s there was general agreement among politicians, educational and social planners, and schools that education was a key - change agent for moving societies along development continuum. Seen within the above postulation, expanded and improved education provision became a focus of development efforts especially in developing countries as a means of acquiring new skills and increasing productivity. The rationale this argument is reflected, for instance, in a review in several documents issued in several African, Asian and Latin American countries. These documents in the form of national plans, expressed a desire to use educational provision for economic development (Lewin: 1984). A common theme has been that education is not seen to be pursuing relevant goals, and its various outcomes are subsequently unsatisfactory. Reforms in education are often introduced to make education more utilitarian, and this has generated a whole theoretical field with a focus on how the reforms were initiated and how they achieve their effects.

For the purpose of clarity, this paper wishes to make a distinction between the forces responsible for initiation of educational innovations and educational reforms. The former (educational innovation), is aimed at improving the maximization of educational resources(Finance, Personnel, Instructional Facilities) while the latter (educational reforms) has the added dimension of direct social antecedent and reflects

a revolutionary, rather than evolutionary trend in the society .In the postulations of Karabel and Halsey (1977:551),

The process of education-al reform during periods of revolutionary upheaval raises with particular sharpen the general problem of relationship between educational and social change. Revolutions do not merely make educational change possible, they require it. They must transform the educational system and bring it to harmony with a new institutional and ideological frame work.

Karabel and Halsey (1977:551) cite Russia, Cuba and China as typical examples of the interplay between educational reform and social change. This distinction between educational innovations and educational reform is necessary because the focus of this paper is on both subjects but within the context of localized conditions giving rise to the application of the twin changes rather than the social pressure that precipitated the changes. Besides, these distinctions make it easier for instance to separate Paulson's (1976, 1977) classification of theories of educational change with social antecedents from the innovatory theories characteristics of isolated programmatic alterations. Paulson (1977) posited that the unique characteristics of any educational reform effect can be partly explained by the theory of education and development in a given society.

When this broad categorization, Zaltman, Florio and Sikorski (1977) further generated sub-categories of theories which they described in terms of specific models analyzing educational and organizational changes. These subcategories are environmental (external), organizational (internal) authoritative/ participative (both internal and external), and individually. Oriental (internal) for the purpose of this paper, the authoritative / participative theoretical from work will be examined.

The Authoritative/ participative theory posits that changes in educational system occur terms of the extent to which decisions are made by authority figures. In this frame word, decisions about the nature of process of change are made entirely by individuals holding positions of may be, within the organization (e.g. teachers), or outside (e.g. the Ministry of Education). An important implication of this theory is that organizational characteristics which facilitate introduction of reforms may make implementation difficult, while characteristics enabling easy implementation may make initiation difficult. Besides, its liner structure is blind to realities of reform. Many changes are initiated but not implemented fully or at all. For instance, lack of teacher commitment may produce any passive compliance with change, and thus, the potential not fully realized.

In other words, those who implement a particular reform or policy seen from the above theory must of a necessity, have an input, no matter how negligible, in some stages of the decisionmaking regarding the reforms. The magnitude of this input often puts this category of change into a participative mode. But when the input of stake holders, in a given reform is disregarded,implementation as well as the attainment of set goals becomes a mirage.

Meaning of Innovation

Scholars have often argued that innovations are useful in any educational system and in human experience in general. According to Unruh and Alexander (1974), they viewed innovation as the introduction of a novel factor, perceived as new by a given school or community supported by a driving force, and implemented as a practical advance that deviates from established or traditional forms. Similarly, Miles, (1964) defined innovation as a deliberate novel specific change which is thought to be more efficacious in accomplishing the goals of a system. The implication of Miles definition is that innovation is often willed and planned for, it does not occur spontaneously and haphazardly. In other words, when there is a deliberate effort to improve any practice in respect of some desired objective one can conclude that innovation is being conceived.

Process of Innovation

Innovation seen from its definitions, can be considered an on going process that can result from constant - going process that can result from constant evaluation of any existing system or structure, as long as such system fails to evaluation of any existing system or structure, as long as such system fail to achieve its set goal or objective. Every innovation in any system must necessarily follow the following step;

1. Identification of the area that needs change and the agreement on the need for change. This will involve the innovator and those concerned with the system to observers and study the structure of the system. From the study, acts that do not satisfy the needs of the system can be identified. In this situation, suggestions for change will be made and agreement as to the area that needs change will be reached.

2. Identification of direction of change: It means thinking out new objectives which invariably, implies having one or more new practices (innovations) that will most probably meet the identified needs. It is at this stage that better alternatives to replace old ideas requiring change are thought out.

3. Organization of workshops for relevant stake holders on the innovative practices or alternatives.

4. Field-testing and evaluation of new practice or alternatives: This involves what is regarded as experimental try-out or field testing of innovative ideas with a pilot group similar to the group that will eventually use the new pack age.

5. Dissemination and adoption of theinnovation: If the new practices or alternatives tried out in the aforementioned (iv) turn out to be successful, such new practices or alternatives will then be disseminated to be adopted and put into operation. The above processes have been outlined to put in proper perspective the current reforms and innovation in the polytechnic education in Nigeria and to examine if the change so introduced went through global approved channels. Besides, with the knowledge of the theoretical frame work on reforms as well as the definitions cum the processes of innovation, it becomes clearer in understanding the challenges of the current changes in the educational sector.

Reforms and Innovation in Polytechnic Education and Objectives

As earlier stated in this paper, polytechnic education was established to provide the man power needs of the country in order to propel the nation into middle-income status by the year 2015. Giving reasons for the reforms and innovation the Education Minister said competence -based concept of education was important to government since graduates of such training are of high demand in the job market because they are capable of establishing their own businesses and would be in good positions to employ others in order to reduce unemployment. Some of the Policy innovations and changes in the Polytechnic education include:

1. Repositioning science, technical and vocational education in the scheme of national education for optimum performance.
2. Introduction of Information and Communication Technology (ICT) into the teaching/learning process in polytechnic education.
3. Affiliation of Polytechnics and Colleges of Education to campuses of proximate Universities
4. Abolition of HND programmers and the introduction of Bachelor of Technology (B. Tech) e.t.c

According to Yemi (2006) one of the major objectives of the reform is to rekindle the hope of students and reduce the number of students that are annually denied the opportunity of having a place in Polytechnic and the desire to place Nigeria on the global map through the upgrading of some Polytechnics to University status and the conversion of others to campuses of proximate Universities.

Besides, the fundamental objective of the reforms and innovation in the Polytechnic sector is to lay a solid foundation for technological breakthrough as expressed in the 70/30% admission rate for science and non-science students. This reform is anchored on the recognition that science based technological education is central to development and critical to Nigeria's attainment of the Millennium Development Goals (MDG).

But the question is, in spite of the above laudable objectives, how far have the reforms and innovations on the Polytechnic been?

Nigeria students in general. Education without character, Mahatma Gandhi forewarned is a social sin. Part of the defects of the new reform is the nonrecognition and the non-entrenchment of a distinctive Nigeria character in the new educational curricula. The objectives of the new reforms and innovation in the education sector cannot be realized unless there is a thorough review of the school curriculum so that students are equipped to meet the peculiar demands of the new world without necessarily losing the cultural identity of their fatherland.

Conclusion

No doubt, the primacy of education as the bed rock of national development makes it susceptible to constant reforms and innovations. Global realities, however in the recent reforms and innovations in the education system especially as it relates to

polytechnic education have been dogged by diverse criticism. For instance, the introduction of ICTS in polytechnic education and other higher educational institutions by the reform failed to take into cognizance the abysmal funding of education in Nigeria. The high cost of hardwares and softwares as well as their sustainability given the state of funding of education in Nigeria, is considerably too high for many higher educational institutions. Besides, inspite of the large-scale nature and consequences of the reforms on the various classes and interest groups in Nigeria, there was no collective participation neither was there experimentation and impact analysis on its effects before its implementation. This paper therefore align itself with the suspension of the reforms and innovations at all levels of the education sector and call on the government of the day to convene a representative summit on education which will afford all the stake holders a platform to discuss the system and find solutions to its plethora of problems.

REFERENCE:

1. Adamu, A. U. (1994) Reform and adaptation in Nigeria curricula, 1960 – 1992 African studies series, 33, New York.
2. Adams, D. K. (1997) Development education comparative education review, 21 (2 and 3)
3. Ibrahim A. K. (2006) Reform Challenges For Ezekwesili Daily Independent Tuesday, 29th August 2006.
4. Okonkwo .A. (2008). Education reform Daily publication, Thursday 24th April, 2008.
5. Ughamadu K. A. (1998), Curriculum concept development and implementation Kmensuo educational publishers, Agbor.
7. Yemi .F, (2006). Vanguard Wednesday, November 2006.

MATONATLI AYOL

Ismatillayev Ilhomjon Shamsiddin o'g'li

*Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar
fakulteti O'zbek tili va adabiyot yo'nalishi talabasi*

Anotatsiya: *Ushbu maqolada O'z dinini himoya qilib Vatani himoya qila olmaydigan insonlarga qarata nomusi,dini, vatani uchun o'z yaqinlaridan kechgan ayol tasvirlangan.*

Turk adabiyotining mashhur yozuvchisi Omina Shenliko'g'lining " Ehromlar qizi Laylo" romani juda o'tkir suvjetga ega bo'lib, asarda uch avlod hayotining turli sinovlari, qahromonlarning taqdirining kutilgan va kutilmagan sinovlar bilan evrilishiga guvoh bo'lish mumkin.

Otasining qarshligiga qaramasdan o'z sevgisiga erishish uchun misr ehromlarida yolg'iz o'zi yashagani shunda ham otasi rozi bo'lmagani sababidan sevgilisi bilan ketgan Layloning baxtiyor va shirin boshlagan hayoti shu qadar achchiq va shu qadar ayanchli yakun topadiki, voqealarning xilma-xilligi asosan bir ayol, uch erkak tomonidan ishonchi toptalganini o'qigan har bir kitobxon u uchun yashashni boshlaydi. Sevgan yori otasiga qarshi chiqib tanlagan yori tomonidan qilingan xiyonat layloning g'ururi asarning to'laqonli tugunini yarata olgan. Hali tug'ilmagan bolasining kelajagi va istiqboli uchun o'zining hayotidan kechib qilgan sabri uchun Alloh tomonidan berilgan ilohiy ishqdan kechadi. Laylo romanda o'z vatani uchun jon parchasidan kechgan ona, o'z or-nomusi uchun qotil bo'lishdan ham qo'rqmaydigan jasur va g'ururli ayol sifatida tasvirlangan. Laylo ko'z qorachig'iday asragan o'g'lining ham unga qilgan xiyonati, umri davomida erkaklar oyog'i ostida toptalgan qadrini, otasining oldida isbotlay olmagan haqiqati uni ruhiy o'ldiradi.

"Bolam, unday qilma! Yolvoraman senga! O'g'lim senga yaxshi bo'lishi, ko'ngling o'ksik bo'lmasligi uchun harakat qildim... Bolam qayt! Seni jangari qilolmayman!..."[1. 265-b] deb o'g'luga iltijo qilgan Layloning ichidan o'tayotgan dardi va ko'z oldidan o'tkazayotgan hayotini asarni o'qigan kitobxongina his qila oladi. Bir tomondan qachonlardir otasini norozi qilib ehromlarning qiziga aylangan Laylo bir tomonda onasini umrini va o'z hayotini xiyonatga almashgan farzandning o'z onasi tomonidan otilgan jasi, bir tomondan Alloh sabri va qanoati uchun unga tortiq qilingan sevgisi turar edi. Qayerdadir yo'l qo'yilgan xato yoxud bo'shliq ona farzandining o'z orzudagidek inson bo'lin ulg'ayishi yo'lida qilgan ming harakati butunlay aksiga aylanishiga olib keldi. Achchiq yakun bo'lsada, onaning xalqi,vatani oldida adolatli qaror qabul qilishi yaralangan yuragi, taskin topa oladi.

"Unday qilma o'glim vataningni sotma o'g'im! Bir farzandki vatansiz, uning muqaddas bayrog'isiz yashay olmaydi. Axir,Vatan uchun, o'lka uchun ham, jon olinur,ham jon berilur! "[1. 67-b]

Xulosa:

Xulosa qilib shuni aytamizki, maskur asar o‘z vatanini sevgan va sevmagan barcha insonlarni vatanga bo‘lgan muhabbatini oshiradi. Layloning qismati barcha ayollar Allohga hamd aytishi uchun namuna bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Omina Shenliko‘g‘lining “ Ehromlar qizi Laylo” 2022. “Zukko kitobxon” nomidagi nashriyot matbaa uyi.
2. <https://kitobman.uz>

GO'RO'G'LINING TUG'ILISHI" DOSTONIDAGI O'Z VA O'ZLASHGAN QATLAMGA
KIRUVCHI ANTROPONIMLAR

Davlatnazarov Davlatnazar Ro'zmatboy o'g'li

UrDU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida qo'llanilgan antroponimlarning lug'aviy tarkibi ya'ni qaysi qatlamga mansubligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: antroponim, real nom, noreal nom, atoqli otlar...

Annotation: In this article, the lexical composition of the anthroponyms used in the epic "Go'ro'g'lining tug'ilishi" is analyzed, that is, to which layer they belong.

Key words: anthroponym, real name, non-real name, common nouns...

Аннотация: В данной статье анализируется лексический состав антропонимов, использованных в эпосе "Go'ro'g'lining tug'ilishi", то есть к какому слою они относятся.

Ключевые слова: антропоним, настоящее имя, ненастоящее имя, имена нарицательные...

Dostonlar onomastikasida kishi nomlari– qahramonlarga qo'yilgan nomlar ya'ni antroponimlar majmuasi alohida bir guruhni tashkil etadi. Bu nomlar ham o'z navbatida etnografik va lingvistik jihatdan alohida guruhlarga ajraladi. Ma'lumki, o'zbek xalqi tarixiy davrlar mobaynida boshqa xalqlar bilan iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqada bo'lib kelgan. Bu aloqalar o'zaro aloqada bo'lgan xalqning tiliga ma'lum darajada o'z ta'sirini o'tkazadi. Tildagi o'zgarish va rivojlanish tilning leksikasida kuchli bo'ladi. O'zbek xalq dostonlarining onomastikasidagi atoqli nomlar genetik jihatdan aslida qaysi tildan kelib chiqishiga qarab guruhlarga ajratiladi. Biz tahlil qilishni maqsad qilgan "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni leksikasidagi antroponimlar ham qaysi qatlamga mansubligiga ko'ra quyidagi guruhlarga bo'linadi: O'zbek xalq dostonlarining onomastikasidagi atoqli nomlar genetik jihatdan aslida qaysi tildan kelib chiqishiga qarab guruhlarga ajratiladi. Biz tahlil qilishni maqsad qilgan "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni leksikasidagi antroponimlar ham qaysi qatlamga mansubligiga ko'ra quyidagi guruhlarga bo'linadi:

1.Dostonda qo'llanilgan o'z qatlamga kiruvchi antroponimlar.

2.Dostonda qo'llanilgan o'zlashma qatlamga kiruvchi antroponimlar.

Dostonda quyidagi tillarga mansub ismlarning qo'llanilishiga guvoh bo'lamiz: arabcha, forscha, tojikcha, o'zbekcha va boshqa tillar. Quyida esa doston tarkibidagi antroponimlarning qaysi lug'aviy qatlamga kirishi yuzasidan qilingan tahlili bilan tanishamiz.

Dostonda qo'llanilgan o'z qatlamga kiruvchi antroponimlar. Bu turga kiruvchi ismlar sof turkiy (o'zbekcha) nomlar hisoblanadi. Masalan:

Xotinidan bir bola bo'ldi. Otini Qo'ng'irboy qo'ydi.

Qo'ng'irboyl so'zi qo'ng'ir sochli yoki qo'ng'ir ko'zli bola yoki Qo'ng'irod(qar) ismining qisqargan shakli.

Go'ro'g'li tug'ilgandan beri go'rda chiroq yonib turar adi.

Go'ro'g'li Aynan: Go'rda tug'ilgan bola. Bu ism o'zbek xalq dostonlari qahramoni Go'ro'g'li nomiga nisbat berib qoyiladi. Qadimiy turkiy tilda gor – kor-botir, dovyurak, pahlavon ma'nolarini bildiradi

Dostonda qo'llanilgan o'zlashma qatlamga kiruvchi antroponimlar. Bu turga kiruvchi ismlar boshqa tillardan bizning tilimizga kirib kelgan arabiy, forsiy hamda yunon tillaridan kelib chiqqan antroponimlar hisoblanadi. Masalan:

• Arab tilidan o'zlashgan antroponimlar:

-Kelgan lashkar kim ekan bilib kelinglar!-deb o'zining Taka begi Zamon degan lashkar boshlig'ini birnecha odamlarga qo'shib, elchi qilib yubordi.

Zamon zamonasining munosib va suyuqli hurmatli farzandi.

Shohdorxon podsho hammasini qo'yib yubordi. Lekin Shohdorxonning Hamza degan bir odami bor edi.

Hamza O'tkir, achchiq, kuldiruvchi, yondiruvchi, chiroq yoki dorivor o'simlik nomi. Bu nom Muhammad (s.a.v.) tog'asining ismi bo'lgan.

Shunda bir sher mozoristonda yotgan ekan, bolaga qarab tashlandi. Shunda hazrati Xizr kelib sherga bir tarsaki urdi

Xizr ismining ma'nosi yashil rangli, Xizr – abadiy tiriklik, barhayotlik, omadlilik timsoli. Rivoyatga ko'ra, hayot suvi bulog'ini topib ichgan afsonaviy payg'ambarning nomi. Shu uchun doimo barhayot deb hisoblanadi. U yo'ldan adashganlarga, oshiq'larga yol korsatuvchi, rahnamo deb hisoblanadi. Xidirning pok, pokiza, pardali (niqobli) ma'nolari ham mavjud

Anal bilan Mansur qurgan dormidi,

Tirik ayrilgan, bir ko'rgali zormidi,

Yur, chirog'im, deydi meni qo'ymaydi,

Senda aka, menda tog'a bormidi?

Mansur so'zi afzal, ustun , g'olib , muzaffar degan ma'nolarni bildiradi.

• Fors-tojik tilidan o'zlashgan antroponim:

Rustam:

-Endi davlatga ega bo'ldim, xotin olmasam sira ham bo'lmaydi,-deb Badgir deganning singlisini oldi.

Badgir ismi to'g'ri ishni , gapni teskariga buruvchi; ha deb gina qilaveruvchi , gina saqlovchi; kekchi.

Badkir tilla soqqadan bo'lgan oshiqni qo'lga olib, Go'ro'g'lini aldab, ushlab olib kelay, deb Go'ro'g'linining oldiga yaqinlab keldi.

Badkir kam qo'l. Yomon qabih, razil; shunday ishlar qiluvchi inson degan ma'noni bildiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz joizki, dostonda qo'llanilgan o'z va o'zlashgan qatlamga mansub so'zlar tarixan kelib chiqishi turli xil. Yana shuni alohida

ta'kidlashimiz lozimki, "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida qo'llanilgan antroponimlarning ko'pchiligini, asosan, arab va fors-tojik tilidan o'zlashgan antroponimlar tashkil qiladi. Ular anglatgan ma'nolar ham turlicha. Ilmiy izlanishlarimiz va tadqiqotlarimiz mobaynida shu kabi o'zlashgan va o'z qatlamga kiruvchi nomlarni o'rganamiz hamda tahlilga tortamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES):

- 1.Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006.
- 2.Сатторов Ғ.Ҳ. Ўзбек исмларининг туркий қатлами. Н.Д.А. - Тошкент, 1990.
- 3.Э.А.Бегматов. Ўзбек исмлари маъноси: (Изоҳли луғат). –Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2007 – 608 б.

O'ZBEKISTONING ELEKTR ENERGIYA ISTEMOLI VA ENERGIYA
TEJAMKORLIGI

Kadirov Kamoliddin Shuxratovich

PhD, kat.i.x. TDTU

Karimqulov Sardor Yunusjon o'g'li

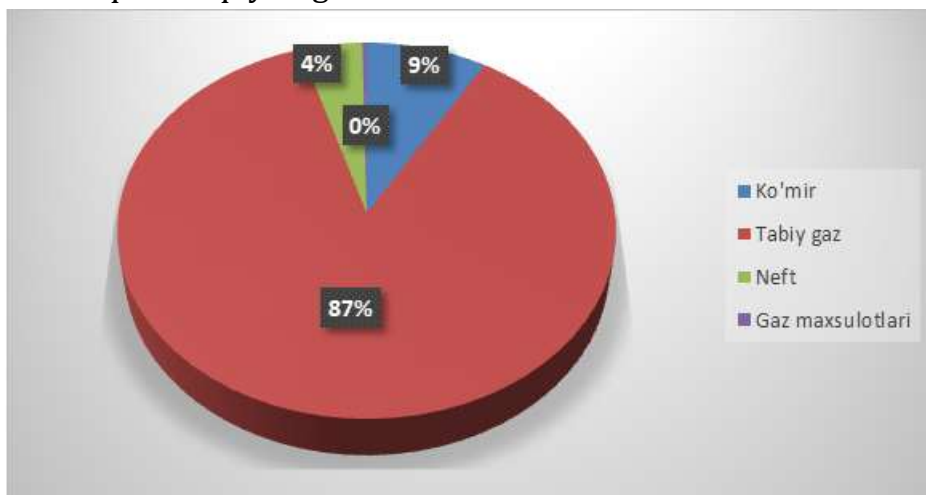
Magistrant TDTU

Annotatsiya: *Resurslardan energiya samarador foydalanish tamoyili nafaqat kelajak avlod uchun energiya zahiralari iqtisod qilish, balki mahsulotning tannarxini pasaytirish, shuningdek mahalliy korxonalarining ichki va jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini oshirishga qodir, bu esa o'z navbatida iqtisodiyotning o'sishiga yordam beradi*

Kalit so'zlar: *Issiqlik elektr stansiyalari(IES), Hidro elektr stansiyalar(GES), umumiy quvvat birligi (MVA), Diversifikatsiya, elektr o'lchov birligi kVt soat.*

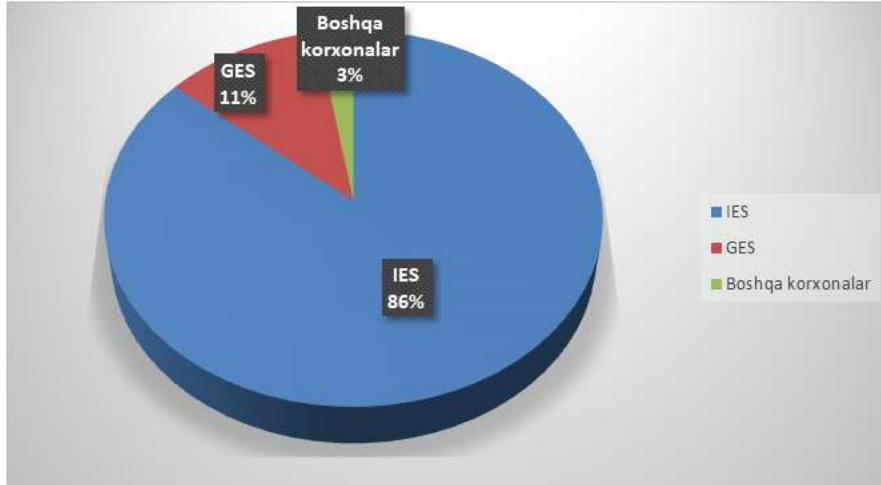
Mamlakatda elektr iste'moli har yili ortib bormoqda. Agar 2000-yilda bir oilaning oylik iste'moli 114 kVt / soatni tashkil qilgan bo'lsa, 2016 yilga kelib u 35% ga oshdi va 160 kVt / soatga yetdi. 2017 yilning 16 iyulidan boshlab Qirg'iziston O'zbekistonga 1,2 milliard kilovatt-soat elektr energiyasini eksport qilmoqda. Bir kilovatt-soat narxi 2 tsent. Avvalroq «O'zbekenergo» vakillari vakillari Qirg'izistondan arzon elektr energiyasi etkazib berish energiya tizimining ishlashini optimallashtirish va qishloq xo'jaligini elektr energiyasi evaziga olingan suv resurslari bilan ta'minlash uchun amalga oshirilayotganini aytdi [1].

O'zbekiston iqtisodiyotida elektr energiya ishlab chiqarish muhim rol o'ynaydi. Uni ishlab chiqarish uchun eng ko'p yoqiladigan tabiiy gazdir va bu ko'rsatkich qariyb 87%ni tashkil qiladi. Jumladan, mamalkatimizda tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha taqsimot quyidagicha:

1-rasm.O'zbekistonda elektr energiya ishlab chiqarishda tabiiy resurslar istemoli.

Shuningdek, ishlab chiqarilayotgan elektr energiyasining 86% qismi respublikamizdagi issiqlik elektr stansiyalari hisobiga to'g'ri keladi. Bu bo'yicha o'zaro ulushlar taqsimoti quyidagi ko'rinishda [2]

2- rasm.O'zbekistonda ishlab chiqarilayotgan elektr energiyasi ulishi.

Hozirgi davrda O'zbekiston energetika sistemasi 19 ming sanoat, 80 ming qishloq xo'jaligi, 19 ming kommunal va 3,5 mln. maishiy iste'molchilarni energiya bilan ta'minlaydi. 0.4-6-10 kV kuchlanishli elektr uzatish yo'llarining yalpi uzunligi 190 ming km dan ortiq. Respublika bo'yicha jami elektr energiyasi iste'moli 46,1 mlrd. kVt. soatni tashkil etadi.

Energetika Respublika xalq xo'jaligining negiz tarmog'i, respublikada iqtisodiyot va texnika taraqqiyotining mustaxkam poydevori hisoblanadi. O'zbekiston energetika sistemasi umumiy o'rnatilgan quvvati 11,5 mln. kVt bo'lgan 37 issiqlik va gidravlik elektr stansiyalarida yiliga 55 mlrd. kVt.s dan ortiq elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyatiga ega. O'zbekiston energetika sistemasining barcha kuchlanishlardagi elektr tarmoqlarining umumiy uzunligi qariyb 228 ming km ni tashkil qiladi [3].

Tarmoq transformatorlarining umumiy quvvati 42,6 MVA ga teng. Hozir respublika energetika tizimida 60 mingga yaqin kishi ishlaydi.

Respublikada eng yirik issiqlik elektr stansiyalari

1-jadval

Nomi	O'rnatilgan quvvatlari MVt	Turboag-regatlar soni	Qurilgan yillar	Joylashgan shaxar	Izoh
Sirdaryo GRES	3000	10	1972-1981	Shirin	
Yangi Angren GRES	1800	6	1985-qurilish davom etmoqda	Nurobod	Loyixa quvvati 2400 MVt
Toshkent GRES	1860	12	1963-1971	Toshkent	
Navoiy GRES	1250	11	1963-1981	Navoiy	
Angren GRES	484	8	1957-1963	Angren	

Taxiatosh GRES	730	5	1961-1990	Taxiatosh	
Talimarjon GRES	-	-	Qurilishi 1984 yilda boshlangan	Nuriston	Loyixa quvvati 3200 MVt

Gidroenergetika. O'zbekiston energetika sistemasida jami 27 GES larda o'rnatilgan quvvatlar 1420 MVt ni tashkil etadi. Ularda 6331,2 mln.kVt.s. elektr energiyasi ishlab chiqarilmoqda. O'zbekiston gidroenergetikasi rivojlantirishda Pskom daryosi, Tupalang, Hisarak, Oxangaron suv omborlarida GESlarni loyixalash va qurish yo'nalishi yetakchi o'rinda turadi.

Issiqlik energetikasi. 60 – yillarda respublikada elektr energiyasi xosil qilishni ko'paytirish asosan gazda ishlaydigan yirik IES ni ishga tushirish yo'nalishida olib borildi. Yirik IESlar qurilishi natijasida O'zbekiston energetika sistemasining o'rnatilgan quvvatlari 11,3 ming MVt ga yetdi. Yaqin yillarda Yangi Angren GRESida 8-blak va Talimarjon GRESning 1-blakini ishga tushirish rejalashtirilgan.

O'zbekiston Energetika va elektrlashtirish vazirligi tarkibida loyixa, qurilish-montaj, sozlash, ta'mirlash va ishlatish tashkil otlarining to'la majmui energetika tizimining ishonchli ishlashini va istiqbol taraqqiyotini ta'minlaydi. O'zbekiston energetika sistemasi xozir respublika xalq xo'jaligi va aholisining elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojlarini to'la ta'minlamoqda va elektr energiyasini qisman qo'shni davlatlarga e

Respublikada eng yirik gidroelektr stansiyalari

2-jadval sport qilmoqda.

Nomi	O'rnatilgan quvvatlar MVt	Qurilgan yillar	Joylashgan shahri	Izohlar
Farg'ona IEM	330	1956-1979	Kirguli	Loyixa quvvati 140 MVt
Muborak IEM	60	1985-1988	Muborak	
Toshkent IEM	30	1939-1954	Toshkent	

Yirik issiqlik elektr markazlari

3-jadval

«O'zbekenergo» DAK da 2004-2007-yillarda energiya tejam korligi bo'yicha

bajarilgan ishlarning natijalari [4].

4-jadval

Nomi	O'lchov birligi	Reja	Haqiqiy	Bajarilishi %
2004-yil				
Elektr energiya	Mld.kVt.s	26.2	33.4	127
Issiqlik energiyasi	ming.Gkal	1885	5424	287
Yoqilg'i	T.sh.yo.	18535	20664	111
2005-yil				
Elektr energiya	Mld.kVt.s	542	547	100
Issiqlik energiyasi	ming.Gkal	2153	63177	2934
Yoqilg'i	T.sh.yo.	52000	328000	630

Nomi	O'rnatilgan quvvatlar MVt	Turbinalar soni	Qurilgan yillar	Suv manbai
Chorvok GES	520,5	4	1970-1972	Chirchiq
Ko'jakent GES	165	3	1976	Chirchiq
G'azalkent GES	120	3	1980-1981	Chirchiq
Farzod GES	126	4	1948-1949	Sirdaryo

Nomi	O'rnatilgan quvvatlar Mvt	Turbinalar soni	Qurilgan yillar	Suv manbai
Chorvok GES	620,5	4	1970-1972	Chirchiq
Ko'jakent GES	165	3	1976	Chirchiq
G'azalkent GES	120	3	1980-1981	Chirchiq
Farxod GES	126	4	1948-1949	Sirdaryo

Yoqilg'i

iste'molini - diversifikatsiya - tuzilmasini o'zgartirish ko'zda tutiigan: ya'ni, ko'mir iste'moli ulushini oshirish va tabiiy gaz iste'molini qisqartirish 2015-yilga kelib ko'mir iste'moli ulushi 4,4% dan 13,2% gacha ortdi. Bunda gaz iste'moli hajmi 14,2 m lrd-m 3 ni, ko'mir - 9.4 mln. tonnani tashkil etdi.

Energiya tejamkorligi O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatining birinchi va barcha xo'jalik subyektlari faoliyatida ahamiyatli yo'nalish bo'lib kelmoqda. Energiya tejamkorligining uchta asosiy yo'nalishlari mavjud:

1. Yoqilg'i va energiyadan oqilona foydalanish bo'yicha kam sarfii tadbirlar: bu ularning iste'molini 10-12% ga qisqartirish imkonini beradi.

2. Katta kapital m ablaglari talab qiladigan tadbirlarni tatbiq etish: energiya tejavchi texnologiyalar, jarayonlar, apparatlar va jihozlar. Bu energiyaga bolgan talabni 25-30% ga kamavtirishga olib keladi [5].

3. Yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarishda ko'p energiya sarf qilmaydigan soha ulushini oshirish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurish.

Yoqilg'i-energetika majmuasining tezkor rivojlanishi bizning davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib qoladi. Mamlakat rahbariyati qabul qiigan choralari natijasida, O'zbekiston 1995-yildayoq neft va umuman energetika mustaqilligiga erishdi. Hozirgi paytda respublikaning o'z-o'zini ta'minlashini hisobga olib. sanoat sohaslarini ustuvor rivojlanishi asosida respublikani zaruriv sifatga ega bo'lgan energiya resursiga bo'lgan talabini o'rta muddat va uzoq muddatli qoniqtirish choralari ko'rilmogda.

Sanoat korxonalarining energetik xo'jaligi samaradorligini oshirishning asosiy masalalari, bu: texnologik jarayonlarni takomillashtirish, uskunalarni ishlatish sifatini yaxshilash, birlamchi yoqilg'i va boshqa energetik resurslarning sarfini minimalga keltirish, berilgan sanoat mahsuloti sonini, ishlab chiqarishda xizmat ko'rsatayotgan ishchi-xizmatchilar sonini va kapital qo'yilmalarini qisqartirish, energiya manbalari quvvatini oshirishdan iborat.

ADABIYOTLAR:

1. Аллаев К.Р. Электроэнергетика Узбекистана и мира – 1 “Fan va texnologiya”
2. Spot.uz “O'zbekistonning energetika sohasidagi muammolar”
18- yanvar 2019 yil.

3. “ Правила проведения энергетических обследований и экспертиз потребителей топливно-энергетических ресурсов” Постановление КМ РУз от 7 августа 2006 года N164.

4. Xoshimov Foziljon Abidovich.Taslimov Abduraxim Dexqonovich
Energiya Tejamkorlik Asoslari «Voriz-Nashiryot» Toshkent – 2014.

5. Тешабаев Б М Энергосбережение –основа энергоэффективности.
Проблемы энерго- и ресурсосбережения.-Т. 2007 N 3-4 , с 25-36

KVAZICHIZIQLI XUSUSIY HOSILALI DIFFERENSIAL TENGLAMALAR HAQIDA

Tulqinboyev Tulqinjon Azizjon o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti
Matematika kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu ishda qo'shimcha shart asosida kvazichiziqli tenglamani chiziqli tenglamaga keltirish usuli o'rganilgan.

Kalit so'zlar: kvazichiziqli tenglama, chiziqli tenglama, Kaputo integro-differensial operatori, sub-diffuziya tenglamasi, kasr tartibli to'lqin tenglamasi, teskari masalalar.

ON A QUASILINEAR PARTIAL DIFFERENTIAL EQUATIONS

Tulqinboev Tulqinjon Azizjon ugli

*Fergana State University
Teacher of the Department of Mathematics*

Abstract: In this work, a method of reducing a quasi-linear equation to a linear equation based on an additional condition is studied.

Keywords: quasi-linear equation, linear equation, Caputo integro-differential operator, sub-diffusion equation, fractional order wave equation, inverse problems.

Biz ushbu ishda ikki xil holatni ko'rib chiqamiz. Dastlab, kasr tartibli so'ngra yuqori tartibli xususiy hosilali differensial tenglamalarni.

So'ngi yillarda nochiziqli differensial tenglamalarni o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Bunga sabab gazlar va suyuqliklar dinamikasi, aylanma sirtlarning cheksiz kichik bukilish nazariyasi, momentsiz qobiqlar nazariyasi, kompyuter tomografiyasi, qonning arteriyadagi harakati va boshqa ko'plab sohalar masalalarining matematik modeli sifatida qo'llaniladi. Shu sababdan ushbu ishda biz nochiziqli bir nechta xususiy hosilali differensial tenglamalarni qo'shimcha shart asosida chiziqli tenglamaga keltirish usuli bayon qilamiz.

Quyidagi kvazichiziqli

$${}_c D_{ot}^\alpha u(t, x) - k(t)u_{xx}(t, x) + u(t, x)[u_x(t, \xi_1) - u_x(t, \xi_2)] = f(t, x)$$

tenglamani $\Omega = \{(t, x) : t > 0, -\infty < x < \infty\}$ sohada tadqiq etamiz, bu yerda $k(t) \neq 0$, $f(t, x)$ - berilgan funksiyalar, $-\infty < \xi_1 < \xi_2 < \infty$, $n-1 < \alpha \leq n$, $n \in \mathbb{N}$.

$${}_c D_{ot}^\alpha g(t) = \frac{1}{\Gamma(n-\alpha)} \int_0^t (t-z)^{n-\alpha-1} g^{(n)}(z) dz$$

kasr tartibli Kaputo integro-differensial operatori [1].

Quyidagi tatbiq o'rinli:

1- lemma. Agar (1) tenglama

$$\int_{\xi_1}^{\xi_2} u(t, x) dx = 0$$

shartni qanoatlantirsa, uni quyidagi chizikli tenglamaga keltirish mumkin:

$${}_c D_{ot}^\alpha u(t, x) - k(t)u_{xx}(t, x) + p(t)u(t, x) = f(t, x)$$

bu yerda
$$p(t) = \frac{1}{k(t)} \int_{\xi_1}^{\xi_2} f(t, x) dx.$$

Isbot. (2) shartning har ikki tomoniga ${}_c D_{ot}^\alpha$ operatorni qo'llaymiz:

$$\int_{\xi_1}^{\xi_2} {}_c D_{ot}^\alpha u(t, x) dx = 0.$$

So'ngra (1) tenglamadan foydalanib quyidagini hosil qilamiz:

$$k(t) \int_{\xi_1}^{\xi_2} u_{xx}(t, x) dx - [u_x(t, \xi_1) - u_x(t, \xi_2)] \int_{\xi_1}^{\xi_2} u(t, x) dx = - \int_{\xi_1}^{\xi_2} f(t, x) dx.$$

Oxirgi tenglikda (2) shartni hisobga olsak,

$$k(t) [u_x(t, \xi_2) - u_x(t, \xi_1)] = - \int_{\xi_1}^{\xi_2} f(t, x) dx$$

hosil bo'ladi. Ushbu ifodadan

$$u_x(t, \xi_1) - u_x(t, \xi_2) = \frac{1}{k(t)} \int_{\xi_1}^{\xi_2} f(t, x) dx$$

ni topib (1) tenglamaga qo'ysak (3) chizikli tenglama hosil bo'ladi.

Izoh. α kasr tartibli hosila 0 va 1 orasida bo'lsa (1) tenglama sub-diffuziya tenglamasiga, 1 bilan 2 ning orasida bo'lsa kasr tartibli to'lqin tenglamasiga o'tadi.

Endi ushbu

$$L(u) - k(t)u_{xx}(t, x) + u(t, x) [u_x(t, \xi_1) - u_x(t, \xi_2)] = f(t, x)$$

yuqori tartibli xususiy hosilali differensial tenglamani

$\Omega = \{(t, x) : t > 0, -\infty < x < \infty\}$ sohada tadqiq etamiz, bu yerda $k(t) \neq 0, f(t, x)$ - berilgan funksiyalar, $-\infty < \xi_1 < \xi_2 < \infty$.

$$L(u) = \sum_{i=1}^n \alpha_i \frac{\partial^i u(t, x)}{\partial t^i}, \quad n \in N,$$

α_i lar bir vaqtda nolga aylanmaydigan o'zgarmaslar haqiqiy sonlar.

Quyidagi tasdiq o'rinli.

2- lemma. Agar (4) tenglama (2)

shartni qanoatlantirsa, uni quyidagi chizikli tenglamaga keltirish mumkin:

$$L(u) - k(t)u_{xx}(t, x) + p(t)u(t, x) = f(t, x)$$

bu yerda
$$p(t) = \frac{1}{k(t)} \int_{\xi}^{\xi_2} f(t, x) dx .$$

Isbot. (2) shartning har ikki tomoniga $L(u)$ operatorni qo'llaymiz:

$$\int_{\xi_1}^{\xi_2} L[u(t, x)] dx = 0$$

So'ngra (4) tenglamadan foydalanib, quyidagini hosil qilamiz:

$$k(t) \int_{\xi_1}^{\xi_2} u_{xx}(t, x) dx - [u_x(t, \xi_1) - u_x(t, \xi_2)] \int_{\xi_1}^{\xi_2} u(t, x) dx = - \int_{\xi_1}^{\xi_2} f(t, x) dx .$$

Bu yerdan (2) shartni xisobga olsak

$$k(t) [u_x(t, \xi_2) - u_x(t, \xi_1)] = - \int_{\xi_1}^{\xi_2} f(t, x) dx$$

hosil bo'ladi. Ushbu ifodadan

$$u_x(t, \xi_1) - u_x(t, \xi_2) = \frac{1}{k(t)} \int_{\xi_1}^{\xi_2} f(t, x) dx$$

ni topib (4) tenglamaga qo'ysak (5) chiziqli tenglama hosil bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, (2) ko'rinishdagi shart ko'plab teskari masalalarni tadqiq etishda ishlatiladi [2,3].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Kilbas A.A., Srivastava H.M., Trujillo J.J. Theory and applications of fractional differential equations. Elsevier Science B.V, Amsterdam, 2006
- 2.B.Jin, W.Rundell; An inverse problem for a one-dimensional time-fractional diffusion problem, Inverse Problems 28 (2012), doi:10.1088/0266-5611/28/7/075010.
- 3.V.L.Kamynin; On the inverse problem of determining the right-hand side of a parabolic equation under an integral overdetermination condition, Mathematical Notes, 77 (2005), No.4, 482-493.

RANG-TUS SIFATLARINING LINGVOMADANIYLARDA TUTGAN O'RNI

Toshqulova Zebiniso Baxriddin qizi

TerDU lingvistika yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sifat so'z turkumining rang-tus leksemalari haqida fikr yurutiladi. Ularning turli lingvomadaniyatlarda ifodalaydigan ma'nolari. Bu ranglar bilan bog'liq bo'lgan urf-odatlar, irim-sirimlar va rangshunoslikning o'rganilishi haqida ma'lumotlar keltirilib o'tiladi. Shuni aytish kerakki, rang ifodalovchi leksemalar turli xil ma'nolarni ifodalab, nutqning jozibadorligini oshirishi, ekspressivlikni ta'minlashi kabi fikrlar aytib o'tiladi. Rang leksemalarining azal-azaldan ifodalagan ma'nolari, turli xil o'yinlar, kasalliklar, udumlarda qanday ma'nolarni tashishi misollar asosida ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *rang-tus sifatlari, lingvomadaniyat, urf-odat, madaniyat, konsept, oq, qora, qizil, ramz, millat.*

THE ROLE OF COLOR ADJECTIVES IN LINGUISTICS

Tashkulova is the daughter of Zebiniso Bakhridin

TerDU Linguistics 2nd stage master's student

Annotation: *this article discusses the color lexemes of the adjective phrase. Their meanings in different linguistic cultures. It provides information about the customs, rituals and the study of color science related to these colors. It should be said that lexemes representing color express different meanings, increase the attractiveness of speech, and provide expressiveness. The meanings of color lexemes from time immemorial, the meanings they convey in various games, diseases, and games are shown on the basis of examples.*

Keywords: *color adjectives, linguistic culture, tradition, culture, concept, white, black, red, symbol, nation.*

РОЛЬ ЦВЕТОВЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ЛИНГВИСТИКЕ

Ташкулова –дочь Зебинисо Бахриддина

ТерДУ Лингвистика магистант 2 ступени

Аннотация: *В данной статье рассматриваются цветные лексемы прилагательного словосочетания. Их значения в разных языковых культурах. Он предоставляет информацию об обычаях, ритуалах и изучении науки о цвете, связанной с этими цветами. Следует сказать, что лексемы, обозначающие цвет, выражая разные значения повышают привлекательность речи, обеспечивают выразительность. на основе примеров показаны значения*

цветолексем с незапамятных времен, значения, которые, они передают в различных играх, болезнях, играх.

Ключевые слова: *цветовые прилагательные языковая культура традиция культура концепт белый черный красный символ нация.*

Bu ajib olamga hamma o'z ko'zi bilan qaraydi va o'z nazdidan kelib chiqqan holda baholaydi. Hayotimizni serjilo va qiziqarli qiladigan asosiy vositalardan biri bu ranglardir. Ranglar inson hayotida muhim rol o'ynaydi. Inson o'z hissiyotini va ichki tuy'g'ularini ifoda etishda ranglardan ham foydalanadi va bu rang elementlar ba'zida so'zlardan ko'ra o'z fikrimizni aniqroq va ekspessivroq tarzda tinglovchiga yetkazib beradi. Hayotdagi, turmushdagi, voqea-hodisalarning, urf-odatlarining rang-tus bilan bog'liq tomonlari juda ko'p. Bu narsa, albatta, tilda ham o'z aksini topmay qolmagan.

Rang o'zbek tiliga tojik tilidan kirib kelgan bo'lib, tus, bo'yoq, tur kabi ma'nolarni anglatadi.

Ranglarni o'rganish bilan ham alohida fan shug'ullanadi. Bu fanning nomi koloristikadir. U rang madaniyati va tili, rang garmoniyasini poydevoriga tayanadi va bir vaqtning o'zida jamiyatning rang madaniyati haqidagi tasavvuriga ham asoslanadi. Ranglar haqidagi fan juda qadimdan paydo bo'lgan. Qadimdan Sharq mamlakatlarida rang simbolikasi paydo bo'lgan va bularning barchasi Yevropa va Osiyoning rang madaniyatiga katta ta'sir o'tkazgan. Ranglardan juda keng miqyosda foydalana boshladilar. Antik davrda esa rang estetika kategoriyasi sifatida qabul qilina boshladi.

Eramizgacha bo'lgan IV asrlardayoq qadimgi grek faylasufi Aristotep rang va rang hodisalarini aniqlashga harakat qilgan. O'rta asrlarda esa rangni diniy nuqtai nazardan o'rganish boshlandi. Leonardo da Vinchi garmonil qarama-qarshiliklarni aniqlaydi: bular oq-qora, ko'k-sariq, qizil-yashil. Shunday qilib ranglar haqidagi fan paydo bo'ldi. Bu sohani F. Runge, A. Shopengauyer, U. Adame, E. Delakrue, Van Gon, V. Kandinskiy kabi olimlar rivojlantirdi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili rang mavzusini o'rganishda turli xil yo'nalish va yondashuvlar mavjud ekanligini ko'rsatdi. Ilmiy adabiyotlardan shu ma'lum bo'ldiki, rang tahlilini o'rganish ikki yo'nalishda olib borilgan. (kultrologik va lingvokultrologik). Biz o'z ishimizda ranglarning lingvokultrologik tahliliga e'tibor qaratamiz. Ranglarning lingvokultrologik tahlili ham ikki yondashuvga bo'linadi. Lingvokultrologik yondashuvda rang qanday berilgan, uning berilishi nima bilan bog'liq va asosiysi rang berilishida qanday g'oya ilgari surilgan degan savolarga javob topishga harakat qilinadi.

Birinchi yondashuvda rangga to'g'ridan-to'g'ri emas, til orqali nisbiy qaraladi. Ranglarning tahlili umumiy tarzda til va dabiyot orqali ko'riladi. V.A. Maslova rang ifodalanishini madaniyat, tabiat va predmet bilan bog'liq degan fikrni ilgari surgan. V. A. Maslova yana shuni aytib o'tadiki, Shimol taraflarda asosiy tasavvurdagi rang oq va sariq yoki kun ikki xil: oq va qizil rang bo'lib, u quyosh va olov hukumdori. U yana shuni ham aytib o'tadiki, g'urbat qora rangda, tun ham shu rangda ifodalanishi, xar xil

xalq madaniyatidagi ranglar va ranglarni tasavvuri bilan bog'liq hodisa ekanligi haqida umumiy xulosalar berishgan.

Ikkinchi yondashuv lingvokulturologik yondashuvda rang muammosi matn nuqtai nazardan o'rganilgan va ushbu yondashuvda uch xil qarashlar mavjud bo'lgan. A. V. Kurdina, B. G. Mesheryakov matnda ranglar tahlili abyektiv haqiqatlar bilan bog'liqligini ko'rsatsa, E. A. Yushkina rang muammosiga badiiy asar orqali yondashishgan, ya'ni ranglar ifodalanishi yorug'likka bog'liqligini aniqlaydi degan fikrni olg'a surishgan. Y. M. Lotman badiiy asardagi ranglarni berishiga emas, simvollarni badiiy asardagi to'lqiniga e'tiborini qaratgan.

Ranglarni psixologik, leksik, koloristik, semantik, lingvokulturologik, etimologik tomonlari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. V. I. Shersli o'zining "названия цветов и символическое значение их" nomli maqolasida turli xalq va qabilalarning urf-odatlaridagi rang bilan bog'liq bo'lgan irim-chirimlarni mufassal yoritgan. " Afrika xalqlari,-deb yozadi u,- oq rangni doim yaxshilikka yo'yishadi, ya'ni oq-bu shodlik va begunohlik alomatlaridir, deb aytadilar. Turli musobaqa o'yinlarida g'olib chiqqanlarga va hattoki ozod qilingan qulga oq kiyim kiydirishadi. Boshqa Afrika qabilalari esa oqqa -begunohlik, poklik, do'stlik simvoli deb qaraydilar. Mo'g'ullar oq rangni muqaddas deb biladilar. Shuning uchun ular muqaddas sanalgan bu rangni bu tusga ega eshak kabi hayvonlarga nisbatan ishlatmasdan, bu hayvonlarga "qizil" tusli deb aytishgan. Olim o'z maqolasida boshqa ranglarga ham to'xtalib o'tgan.

Kulturologik yo'nalishning ikkinchi yondashuviga A. Vejbitskaya olg'a surgan fikrlar asos bo'lgan. O'z tadqiqotida u yapon tilidagi koloristik leksemalarning farqlarini tushuntirib, qaysini qachon ishlatilishini ko'rsatib bergan. Har bir rang har bir millatning madaniyatida o'ziga xos lingvokulturologik vazifani bajaradi. Jumladan, yashil rang musulmon olamida o'ziga xos ramziy rangdir. U yangilanish, yosharish kabi semalarni beradi. Qizil esa tanimizda oqib turgan qonni, o'ziga tortuvchilikni, qiziqqonlikni ifodalaydi. Sariq rang ba'zan oltin rangni, ba'zan esa kasallikni ifodalaydi.

Millatimizda azaldan qolgan urflar borki, bu urflarni rangli elementlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bu urf-odatlarda ranglar ancha ma'noni anglatadi. Masalan, azaldan tanish bo'lgan sariq kasalligini shu rangda o'tlar, dori vositalari, giyohlar yordamida davolash. Tunda, shomdan keyin chaqaloqlarni ko'chaga olib chiqayotganda uning peshona qismiga ziyon-u zaxmatlardan saqlash maqsadida qora rangli kuya yoki shu rangdagi biror bir predmetni surib qo'yish. Inson badaniga qizilcha, qizamiq toshganida xuddi shu rangdagi surtmalardan foydalanish. Qizil rang bilan bog'liq yana bir ma'lumot borki, xalqimizda qizamiqqa chalingan bolalarning yotgan xonalari qizil matolar bilan o'rab olingan. O'yinlarda jarima ma'nosini ham bu rang bilan ifodalsh holatlari barcha ma'daniyatlarda kuzatiladi.

Rangga munosabat madaniy me'yor bilan bog'liqdir. Ranglarning ham o'ziga xos ramzi mavjud: yevropaliklarda qora rang motam ramzidirki, holbuki, yaponlarda

motam ramzi oq. Azaldan qardosh bo'lib kelgan tojik va o'zbek millatining ham motam ramzi oqdir.

Qizil rang zo'ravonlik, urushqoqlik bilan bog'liq, shuningdek, u sevgi va jo'shqinlik bilan bog'liq. Qadimda u ham shayton, ham muhabbat ma'budi bilan bog'langan. Shu bilan birga bu rang xavf-xatarni ifodalagan. E'tibor berganmisiz, mumkin bo'lmagan belgilarning ko'pi qizil rang bilan bo'yalgan bo'ladi. Test javobini xato bajarsangiz ham qizil rang xato javob ekanligini ifodalaydi. Bu rang Xitoyda gullab-yashnash va baxtiyorlik rangidir. Shuningdek, boylarning, zodagonlarning kiyimlari va darvozalari qizil rangda bo'lgan. Biroq bu rang Janubiy Afrikada motam, aza ramzidir.

Ayrim lingvomadaniyatlarda bu rang jug'rofiy belgini ifodalagan. Masalan, Mayya qabilasida qizil rang Sharqni, qadimgi Meksikaning tog'li xalqlarida Janubni ifodalagan. Qora rang turli lingvomadaniyatlarda yovuzlikni, o'lim, qayg'uni ifodalaydi. Ko'plab g'arb mamalakatlari bu rang an'anaviy motam ramzi sanaladi. Qadimgi Sharqda bu rang buyuklik ma'nosini ham bergan. Tariximiz sahifalariga nazar tashlasak, ko'plab xonliklar va davlatlar o'z nomlariga qora leksemasini qo'shib ishlatishgan (Qoraxoniylar, Qoraxitoylar). Bu leksema bu davlatning buyukligini namoyon etgan. Bundan tashqari bu xonliklarning sarkardalari ham o'z nomlariga bu rangni ishlatishgan. Qora Koreya tarixida o'limni ifodalagani uchun bu rangdan saroy devorlarini bezashda deyarli foydalanilmagan. Biroq sudyalarning halollik va hurmatni ifodalash maqsadida qora libos kiyishgan.

Oq rang deyarli barcha xalqlar madaniyatida soflik, ezgulik, rostgo'ylik, timsoli sifatida ifodalangan. O'zbek lingvomadaniyatida bu rang pokizalik, musaffollik, ezgulik kabi semalarni ifoda etadi. Shuning uchun ota-bobolarimizdan urf bo'lib kelayotgan an'analar bu rang bilan bog'liq (masalan, oqlik, oq o'rar, ona sutidek oq, kelin liboslari, otaning uzatilayotgan qizining boshini oq paxtada silashi. Rus xalq og'zaki ijodida oq rang motam manosida keladi. Ba'zi lingvomdanoyatlarda bu rang qo'rqqoqlik ramzidir (masalan, 1-jahon urushida harbiy xizmatdan qochib ketgan fransuz askari yoki zobitiga qo'rqqoqlik ramzi sifatida oq patlar yuborilgan. Bundan tashqari ko'plab lingvomadaniyatalatlarda bu rang mag'lubiyat rangidir, e'tibor berganmisiz, mag'lublikni ifodalash maqsadida urush maydoniga oq bayroqning ko'tarilishi, sport maydonida esa oq sochiqning davraga tashlanishi kabi holatlar ham mavjud.). Xitoy va Koreys madaniyatida esa oq boshqa holatdan farqli o'laroq yomonlik timsoli, o'lim va motamni ifodalaydi. Hattoki bizning madaniyatimizdagi leksikonimizda tez-tez qo'llaniluvchi "oq yo'l" birikmasi ham ularga juda erish tuyulishi mumkin. Koreyslar oq rangni muhim deb hisoblashgan. Choson davrida Konfutsiyga ergashgan olimlar oq libos, qora astar kiyib, olimning aksitizmini vizual tarzda ifoda etishgan.

Ranglardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Har bir rang bir olam ma'no anglatadi, boshqa lingvomadaniyatlarda bu rang aksini ifodalashi yoki yana qo'shimcha ma'no anglatishi mumkin. Ranglarsiz hayotni tasavvur qilib bo'lmaganidek, badiiy adabiyotda ham ranglar o'z o'rniga egadir. Azal-azaldan o'z ijod mahoratlarini

namoyon etmoq uchun g'azalnavislar, shoirlar, yozuvchilar bu ranglarga ko'p marotaba murojat qilishgan. Ularning bir qator yozgan asarlarida olam-olam ma'no jamlangan bo'lib, har bir inson bu ranglardan o'ziga yana bir boshqa ma'no, tushunchani yaratadi, bu esa kitobxonning ichki dunyosi va psixologiyasi bilan bog'liq bo'ladi. Bundan ko'rinib turibdiki, koloristika psixologiya bilan bog'liqdir.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, madaniyatlararo munosabatlarda ranglarning ahamiyati katta bo'lib, turlicha farqlarga ega. Bir madaniyatdagi rangning lingvokulturologik ma'nosi boshqa madaniyatda umuman boshqa ramziy ma'noni ifodalaydi. Masalan, birgina aza marosimida turli millat vakillari turli xil rangni qabul qilganlarida ko'rishingiz mumkin. Mana shuning o'ziyoq madaniyatlardagi farqni ko'rsatadi. Bu farqlar millatning urf-odati, tarixi va milliy mentalitetidan kelib chiqadi. Lingvokulturologiyada rang konseptini "Insonni o'rab turgan olamni anglashida muhim kognitiv kategoriyalardan biri sifatida ko'p narsa-hodisalarni o'zida aks ettiradigan "madaniy kod", ya'ni " turli xalqlarning o'zaro munasabatlari natijasida "madaniy daltonizm"ni bartaraf etishga imkon beradigan bilimdir" deya ta'kidlaydi tilshunos olim A. Belov. Ranglar har bir millatning o'ziga xos ifodaga (konsept)ga ega bo'lib, u nolisoniy omillar, xususan, millatning dunyoni bilishi bilan bog'liq holda tilde namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent: O'zbekiston, 2017,-48b
2. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz.- Toshkent: O'zbekiston, 2017.-488b
3. Mirtojiev M, Mahmudov N. Til va madaniyat. –Toshkent: O'zbekiston, 1992, - 110b
4. Sattorov M. O'zbek udumlari. – Toshkent, 1993.
5. Klaus Reichord, Bernhard Graf. PAINTINGS that Changed the world.
6. Nabiyev M. "Rangshunoslik". Toshkent. O'qtuvchi. 1995
7. Xudoyberganov R. "Rangshunoslik". Toshkent . 2004
8. <http://symbolist.ru/animals>

ЛУЧШИЕ ОБРАЗЦЫ ПЕЙЗАЖНОЙ ЛИРИКИ «РЕК И ОЗЁР»

Алиева Дилдорахон Ботировна

Научный руководитель: преподаватель

Шаназарова Иродахон Хуршидовна

*Студентка Узбекского государственного
университета мировых языков 2курса бакалавриата*

Аннотация: Канхомунак (*강호 문학*) относится к литературе 15-16 веков и дословно обозначает "Поэзия рек и озер". Последователи этого направления создавали озерные школы. И поэты, данных озерных школ, отвергали всю светскую "чернь", власть, чины, богатство. Они призывали к простоте. Разочарование отразилось пейзажной лирике "рек и озёр". Основным мотивом данной поэзии- уход к природе. Вместе с тем в этот период в поэзию пришли красочные описания родной природы.

Ключевые слова: пейзажная лирика, стихотворения, озерная школа, поэт-пейзажист, традиции народного творчества.

Abstract: *Kankhomunak (강호 문학) refers to the literature of the 15th-16th centuries and literally means "Poetry of rivers and lakes". Followers of this trend created lake schools. And the poets of these lake schools rejected all secular power, rank, wealth. They invoked for the simplicity. Disappointment was reflected in the landscape lyrics of "rivers and lakes". The main motive of this poetry is a departure to nature. At the same time, colorful descriptions of native nature came to poetry during this period*

Key words: *landscape lyrics, poems, lake school, landscape poet, traditions of folk art.*

Поэзия «рек и озер» («강호문학»), возникла в XV–XVI веках.²¹ В данный период, в связи с напряженным положением в государстве и обострившейся борьбой группировок высшего сословия, появляются стихи, осуждающие эту борьбу и выражающие сомнение в целесообразности государственной службы, например, у Сон Суна (1493–1592) и Чон Чхоля (1537–1594). Усиливаются даосские и буддийские настроения. Распространяется пейзажная лирика, получившая название *канхо*, — поэзия «рек и озер», преобладавшая на корейском языке (Ли Хён Бо, 1467–1555; Ли Хван, 1501–1570; Ли И, 1536–1584). Появляется большое количество анонимных стихотворений, посвященных уединению поэта на лоне природы, где единственные его друзья — белая цапля, белая чайка, луна и ветер. Корейские поэты обращаются к танской поэзии, к творчеству Ли Бо, Ду Фу. Вновь, как и в XII–XIII веках, особым вниманием

²¹ Ли В.Н. Корейская литература // История всемирной литературы. Т. 6. М., 1989.

пользуется Тао Юань Мин. Творчески усваивается поэтическая образность, связанная с утверждением того особого эстетического представления о мире, которое порождало идеализированное и обобщенное изображение. Образы традиционно условны, такой эстетический подход к природе в крайнем проявлении порождал стихотворения с описанием прославленных пейзажей, которые автор сам никогда своими глазами может быть и не видел.

Разочарование отразилось в пейзажной лирике «рек и озёр». [C:\Users\User\Desktop\JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENCE\История развития корейской литературы \(учебное пособие\)](C:\Users\User\Desktop\JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENCE\История развития корейской литературы (учебное пособие))²² Излюбленная их тема – описание природы, одинокая жизнь анахорета, для которых друзья – чайка на реке, луна на небесах, сосна на скале, увлеченное занятие – рыбная ловля, или обращение к мотыге и тяпке, чтобы вспахать клочок земли возле своей хижины и выполоть сорные травы. В сиджо тема природы вошла в середине XV века с циклом из четырёх стихотворений Мэн Са Сона (1359 – 1431), воспевшего жизнь отшельника в разные времена года, и с тех пор господствует в этом жанре. В сиджо Мэн Са Сона отражаются древние представления о зависимости между «старшим», в данном случае государём и состоянием космоса. Государь, обладающий особой силой и отвечающий за гармонию в космосе, является источником милости для подданного. Поэты «озёрной школы» ввели в корейскую поэзию пейзаж с особой живописной манерой его изображения и достигли в этом большого мастерства. Особенную известность приобрели классики этого направления Юн Сон До и Син Хым (1586–1628), начавший писать стихи с 9 лет. Поэты «озёрной школы» создали особую «циклическую» форму сиджо: цикл трёхстиший, объединённых единой темой. Циклы «Пять друзей – речка, сосна, камень, луна, бамбук», «Время года рыбака» Юн Сон До, «Двенадцать напевов Тосана» Ли Хвана.

(Отрывок из сиджо Юн Сон До)²³

내 벗이 몇이나 하니 수석

(물과 돌 과 송죽 소나무와 대나무) 이라

동산에 달 오르니 그 더욱 반갑고야

두어라 감탄사이다섯밖에또더하여 무엇하리

구름 빛이 좋다 깨끗하다 하나 검기를 자로 자주 한다

바람 소리 맑다 하나 그칠 적이 하노매라

²² История развития корейской литературы (учебное пособие)

²³ Никитина М.И. Корейская поэзия XVI-XIX вв. в жанре сиджо. СПб., 1994.

좋고도 깨끗하고도 그칠 때 없기는 물 뿐인가 하노라
꽃은 무슨 일로 피며 쉬이 쉽게 지고
풀은 어이하여 푸르는 듯 누르노니
누래지니
아마도 변치 아닐소는 앓는
바위 뿐인가 하노라

Мне друзья: бамбук зеленый,
Речка, камень и сосна.
А когда луна восходит, счастлив я тогда вдвойне.
И поверьте, мне не надо, больше никаких друзей.
Цвет облаков прекрасен, говорят,
Но иногда и он бывает черен.
Чист голос ветра, люди говорят,
Но голос тот нередко замолкает,
И кажется, на свете лишь вода
Всегда прекрасна и всегда струится.
Отчего цветы цветут, а потом увянут,
Травы зелены сперва, а потом желтеют
В этом мире лишь одно неизменно – камень

В данном произведении автор рассматривает воду, сосну, бамбук и камень как людей, и заменяет их качества добродетелями, которыми должны обладать люди. Для поэта вечные и неизменные природные объекты восхваляются как эстетический объект, которое представляет конфуцианскую идеологию.

Известным поэтом – пейзажистом XVI века был Ли И (псевдоним Юльгок (1537–1584)). Сохранился лишь один цикл его стихов «Девять излучин Косана». Несколькими штрихами поэт создаёт необычно красочный пейзаж – миниатюру. Поэт ищет наиболее впечатляющие, свежие образы, внимательно относится к слову. Ли И интересуется красотой самого пейзажа гораздо больше, чем настроением, создаваемое картиной природы, подчеркивает её живописность. В поэзии XV века пробивает себе дорогу любовная тематика. Эта тема, запретная с точки зрения конфуцианской морали, была богато представлена в поэтическом творчестве эпохи Корё, но культивировалась лишь в стихах «низшего сословия» корейского феодального общества – народных актеров-певцов *квандэ* и гейши *кисэн*. Они не только бережно хранили и передавали из уст в уста поэтические произведения давних времен, но сами были авторами прекрасных *сиджо*. В творчестве этих поэтов и поэтесс из народа, имена которых большей частью неизвестны, главное внимание уделялось человеческим

чувствам, простому человеку с его горестями и радостями. Они были насыщены юмором, беззлобной шуткой, в них оживали традиции народного песенного творчества. Так, пейзажная лирика «озерной школы» была глубоко патриотична, прививала любовь к родной природе, к её красоте, некоторые поэты этого направления активные участники освободительной войны, например, Син Хым.

Таким образом, в XVI–XVII веках в корейской литературе господствовала пейзажная лирика поэзии «рек и озёр» («강호문학»), проникнутая даосскими мотивами ухода от мира, воспевание природы и вина. Выдающимися мастерами сиджо и каса (большие поэмы) на корейском языке были Чон Чхоль (1536–1594) и Юн Сон До (1587–1671).

봄눈(정철)

봄 하늘 흐리무레 짙은 구름 자욱터니
바람 따라 송이송이 뿌리다간 너울거리네.
버들솜마냥 발 안으로 날아들 땀 그 자취 있는가 여
켰더니 께더니 께더니 께더니
매화꽃인 양 땅 위에 떨어져선 그 흔적 다시없네.
그러나 기왓골과 전나무는 어느덧 하얗졌고
어촌 일대가 반이나 몰라보겠네.
무진산 아래 그 집이 생각나네.
스산한 올타리에 사립문 닫혔으리.

Весенний снег

Весеннее небо затянуто густыми тучами
Когда ветер дует сосновые шишки, они трепещут.
Когда он влетает в ваши ноги, как ивовый хлопок, остается ли от него след?
Я выиграл, я проиграл, я проиграл, я проиграл
Как если бы это был цветок сливы, он упал на землю, и от него не
осталось и следа.

Но черепица и ели побелели

Вы, вероятно, не знаете половину рыбацкой деревни.

Это напоминает мне тот дом под горой Муджин.

Частные ворота, должно быть, были закрыты в унылом заборе

Междоусобные конфликты различных дворянских кланов, борьба за власть, обострение социальных проблем заставляли поэтов покинуть общество и удалиться в природу. Поэты канхо отвергали власть, знатность, чины,

богатство и призывали своих современников к сближению с природой, к простой мирной жизни. В их творчестве можно выделить и патриотическую тему. На первое место ставился культ природы, красота родного края выступает мерилom высших ценностей. Она становится материальной субстанцией прекрасного, возвышенного, воплощением гармонии.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что, воспевая красоту родного края, поэты «рек и озёр» приближали человека к ее естественной чистоте и простоте, обостряли его чувство неудовлетворенности существующим миропорядком, указывали единственно верный путь совершенствования современного общества, укрепления нравственных законов в человеческом обществе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1) История развития корейской литературы (учебное пособие).
- 2) Ли В.Н. Корейская литература // История всемирной литературы. Т. 6. М., 1989.
- 3) Никитина М.И. Корейская поэзия XVI-XIX вв. в жанре сичжо. СПб., 1994.

**ON THE QUESTION OF THE CONCEPT OF THE PROSECUTOR'S POWERS OVER
THE ENFORCEMENT OF LAWS IN THE INVESTIGATION OF EXTREMIST CRIMES IN
THE RUSSIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Qurbonov Doniyor Davlatovich

the student of the faculty of law of samarkand state university. uzbekistan

Abstract: *This article notes that in the science of prosecutorial supervision there is the most diverse range of approaches to understanding the powers of the prosecutor. In this paper, their analysis is not carried out, but the definition of the prosecutor's powers, already adapted to the prosecutor's supervision of the execution of laws in the investigation of extremist crimes, is presented to the scientific community. It is noted that it is useful for Uzbekistan to turn to Russia's experience in this direction.*

Keywords: *prosecutor, prosecutor's supervision, inquiry, preliminary investigation, terrorism, extremism, orientation.*

In the science of prosecutorial supervision, there is the most diverse range of approaches to understanding the powers of the prosecutor [1]. In this paper, we will not dwell on their analysis, but will present to the scientific community the definition of the prosecutor's powers already adapted to the prosecutor's supervision of the execution of laws in the investigation of extremist crimes. In the context of the title of this paragraph, it is a system of rights and duties of the prosecutor determined by the system of principles of criminal proceedings and the "tree" of the goals of preliminary investigation in criminal proceedings of extremist orientation.

The conditionality of the prosecutor's powers in the course of supervising the execution of the laws of criminal proceedings[2] by the principles of criminal proceedings and the "tree" of the goals of preliminary investigation in criminal cases of extremist crimes presupposes their interrelation and interdependence with the cultural system of the Russian community and the system of traditional spiritual and moral values of the Russian people. The cultural system of the Russian community has a significant impact on the meaning formation of the prosecutor's powers to supervise the execution of laws in the investigation of extremist crimes. For its part, the system of traditional spiritual and moral values of the Russian people gives the supervisory powers of the prosecutor in the investigation of extremist crimes internal strength and ensures their clarity, stability and certainty.

Unfortunately, during the reform of the domestic criminal justice system, the cultural system and the system of traditional spiritual and moral values of the Russian people were considered as secondary and optional entities. As a result, the doctrine embodied in the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation turned out to be divorced from the cultural system and the system of spiritual and moral values. The liberal doctrine of criminal procedure in the form of the concept of "due process of

law"[3] with its human and civil rights and freedoms appeared on the forefront of history, and the Criminal Procedure Code of the Russian Federation manifested itself. Such a reform of criminal proceedings could not but have a negative impact on the effectiveness of prosecutorial supervision in the criminal procedure sphere, including the supervisory powers of the prosecutor. Liberalism, by its denial of the very existence of the life of our people, has neutralized the most effective supervisory powers. We are not alone in our thoughts.

The harmful influence of liberalism on the powers of the prosecutor is also indicated by the authoritative scientist and solid practitioner V. V. Doroshkov. "In recent years, in the domestic criminal procedure policy and, accordingly, in legal science, – writes V. V. Doroshkov, – liberal legal doctrines were supported, certain generally recognized principles and norms of international law were implemented into domestic procedural legislation and judicial practice, the role of precedent-based decisions of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of the Russian Federation increased. The provisions defining the role of the prosecutor in the criminal process were constantly clarified and adjusted. At the same time, the terms "legality" and "law and order" were mentioned less and less. As a result of active attempts to implement the primitively interpreted principle of adversarial parties in criminal proceedings and a formal approach to its essence, the form, as a philosophical category, often really became more important than the content itself"[4].

For our part, we not only agree, but also agree with the judgments and conclusions of V. V. Doroshkov. In the context of the ideological dominance of liberalism in domestic criminal proceedings, the implementation by the prosecutor of his supervisory powers in general, including those that relate to the prosecutor's supervision of the execution of laws in the investigation of extremist crimes, is of particular importance. In the course of prosecutorial supervision over the execution of laws in the investigation of extremist crimes, there are two relatively independent systems of prosecutor's powers[5].

The first system of powers in this area is directly related to the exercise by the prosecutor of rights during supervision during the investigation of extremist crimes. This system of supervisory powers of the prosecutor will be given the name "procedural powers of the prosecutor".

The second system of powers of the prosecutor has no direct connection with the implementation of prosecutorial supervision in the investigation of extremist crimes. In the legal literature, the second system of powers is given the name "general powers of the prosecutor". Thus, part 2 of Article 5 of the Law on the Prosecutor's Office[6] "Inadmissibility of interference in the exercise of prosecutorial supervision" grants the prosecutor the right, according to which he is not obliged to give any explanations on the merits of the cases and materials in his proceedings, as well as to provide them to anyone for review. In addition, the requirements of the prosecutor arising from his powers listed in articles 9.1, 22, 27, 30 and 33 of the Law on the Prosecutor's Office are

subject to unconditional execution within the prescribed period. Statistical and other information, certificates, documents and their copies, necessary in the exercise of the functions assigned to the prosecutor's office, are provided free of charge at the request of the prosecutor. Failure to comply with the requirements of the prosecutor arising from his powers, as well as evasion from appearing on his call, entails liability established by law (article 6 of the Law on the Prosecutor's Office).

In accordance with article 22 of the Law on the Prosecutor's Office, the prosecutor, when exercising the functions assigned to him, has the right: 1) upon presentation of an official certificate, freely enter the territories and premises of the bodies specified in paragraph 1 of Article 21 of the Law on the Prosecutor's Office; 2) have access to their documents and materials, check the enforcement of laws in connection with information received by the prosecutor's office about the facts of violation of the law; 3) require the heads and other officials of the bodies specified in paragraph 1 of Article 21 of the Law on the Prosecutor's Office to submit the necessary documents, materials, statistical and other information; 4) require the heads and other officials of the bodies specified in paragraph 1 of Article 21 of the Law on the Prosecutor's Office to allocate specialists to clarify the issues that have arisen; 5) require the heads and other officials of the bodies referred to in paragraph 1 of Article 21 of the Law on the Prosecutor's Office to conduct inspections on materials and appeals received by the prosecutor's office, audits of the activities of organizations controlled or subordinated to them; 6) summon officials and citizens to explain violations of laws.

In contrast to the general powers of the prosecutor, the system of procedural powers of the prosecutor for the enforcement of laws in the investigation of crimes of extremist orientation is subject (specialized). It is not limited solely to rights and includes responsibilities. The inclusion of duties in the word "powers" represents a certain compromise between the rights and duties of the prosecutor in the supervision of the investigation of extremist crimes. In the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation, this idea was accepted by part 1 of Article 37 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation. In accordance with this norm, the prosecutor is an official authorized, within the competence provided for by the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation, to carry out criminal prosecution on behalf of the state during criminal proceedings, as well as supervision of the procedural activities of the bodies of inquiry and the bodies of preliminary investigation [7].

An integral part of the prosecutor's supervision of the procedural activities of the bodies of inquiry and the bodies of preliminary investigation is the prosecutor's supervision of the execution of laws in the investigation of extremist crimes. At the same time, the system-forming place in the powers of the prosecutor to supervise the execution of laws in the investigation of extremist crimes belongs to the duties. The system-forming place of duties in the supervisory powers of the prosecutor for the

analyzed type of criminal cases is explained by two circumstances: the first (mental) and the second (ideological and legal).

The first circumstance. It is interconnected with the mentality of the Russian prosecutors themselves. Russian prosecutors are representatives of our (Russian) people. In the mentality of the Russian people, it is not the idea of law that prevails, but the idea of duties, as a result of which our people view public administration bodies through the prism of their duties. The spirit of the "state of truth" is inherent in the Russian mentality.

An integral part of the prosecutor's supervision of the procedural activities of the bodies of inquiry and the bodies of preliminary investigation is the prosecutor's supervision of the execution of laws in the investigation of extremist crimes. At the same time, the system-forming place in the powers of the prosecutor to supervise the execution of laws in the investigation of extremist crimes belongs to the duties. The system-forming place of duties in the supervisory powers of the prosecutor for the analyzed type of criminal cases is explained by two circumstances: the first (mental) and the second (ideological and legal).

The first circumstance. It is interconnected with the mentality of the Russian prosecutors themselves. Russian prosecutors are representatives of our (Russian) people. In the mentality of the Russian people, it is not the idea of law that prevails, but the idea of duties, as a result of which our people view public administration bodies through the prism of their duties. The spirit of the "state of truth" is inherent in the Russian mentality.

The second (ideological and legal) circumstance. According to him, the system-forming place of duties in the supervisory powers of the prosecutor is explained by the status of the prosecutor's supervision in criminal proceedings. The prosecutor's supervision over the execution of laws in the investigation of extremist crimes in the mechanism of legal influence on criminal procedural activity acts as one of the general conditions of preliminary investigation.¹ As such, prosecutorial supervision is an element of the system of criminal procedural activity, which is located at the underlying hierarchical level in relation to both the system of principles of criminal proceedings and the purpose of criminal proceedings. In this sense, it is conditioned by the system of principles of criminal proceedings and the purpose, or rather, the "tree" of the goals of the criminal process. Thus, one of the principles of criminal proceedings is the principle of publicity of the criminal process. By its nature, it is a manifestation of the mentality, worldview and rights of the Russian people. In this sense, the principle of publicity is a kind of channel through which elements of the Russian mentality, worldview and law are embodied in legislation and law enforcement practice. For example, the element of the principle of publicity includes the provision of the Criminal Procedure Law, according to which the prosecutor is one of the subjects of criminal procedural activity, which is assigned a procedural duty. Thus, in accordance with parts 1 and 2 of Article 21 of the Code of Criminal Procedure of the

Russian Federation "The obligation to carry out criminal prosecution", the prosecutor is charged with the obligation to carry out criminal prosecution on behalf of the State and taking measures provided for by the Code of Criminal Procedure to establish the event of a crime, expose the person or persons guilty of committing a crime.

The analysis of the norm of the Criminal procedure law, which establishes the procedural rule on assigning the procedural duty of criminal prosecution to the prosecutor, suggests that the totality of the prosecutor's rights in the course of supervision during the investigation of extremist crimes is conditioned by duties. In the course of supervising the enforcement of laws in the investigation of extremist crimes, for example, the prosecutor is charged with the following duties:: 1) take measures provided for by the Criminal Procedure Code of the Russian Federation to establish the event of a crime, to expose the person or persons guilty of committing a crime, in each case of detecting signs of an extremist crime (Part 2 of Article 21 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation); 2) explain to the suspect, the accused, the victim, the civil plaintiff, the civil defendant, as well as to other participants in criminal proceedings their rights, duties and responsibilities and ensure the possibility of exercising these rights (Part 1 of Article 11; Part 2 of Article 16 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation); 3) immediately release by their decree everyone detained or detained in violation of the law deprived of liberty, or unlawfully placed in a medical or psychiatric hospital, or detained for more than the period provided for by the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation (Part 2 of Article 10 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation; Part 2 of Article 33 of the Law on the Prosecutor's Office); 4) at least once a year to check the condition and conditions of storage of physical evidence, the correctness of maintaining documents for their reception and accounting; to draw up an act on the results of the inspection, etc.

In Part 1 of Article 37 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation, the legislator uses the term "authorized". He uses it in the meaning: to impose the duty on the prosecutor to exercise prosecutorial supervision over the procedural activities of the bodies of inquiry and preliminary investigation. The above is fully relevant to the prosecutor's supervision of the execution of laws in the investigation of extremist crimes. Hence the conclusion: the powers of the prosecutor to supervise the implementation of laws in the investigation of extremist crimes include not only rights, but also duties. Moreover, the latter are not the result of linguistic studies of the main postulates of the theory of prosecutorial supervision, but the consequence of more serious reasons. The main one is the conditionality of the prosecutor's supervision over the execution of laws in the investigation of extremist crimes by the system of criminal procedural relations and the purpose of the proceedings on the type of criminal cases under consideration.

The powers of the prosecutor in supervising the execution of laws in the investigation of extremist crimes do not differ from the supervisory powers of the

prosecutor in other cases. They are aimed at ensuring the legality and validity of the preliminary investigation of the analyzed criminal cases. "The procedural powers of the prosecutor should allow him," O. S. Kapinus notes, "to influence the collection, verification and evaluation of evidence in criminal cases, the qualification of the deed, the results of the investigation. It is also necessary to take into account the historical experience of Russia, the system and structure of preliminary investigation bodies, the level of professional training of law enforcement officers and legal literacy of the population. All this allows us to state: the supervisory activity of the prosecutor in pre-trial proceedings is intended to be an effective means of detecting and suppressing violations of the law"[8].

In the most general terms, the powers of the prosecutor in the investigation of extremist crimes are listed in part 2 of Article 37 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation. In accordance with this norm, the prosecutor, supervising the procedural activities of the bodies of inquiry and preliminary investigation bodies during the preliminary investigation of criminal cases of extremist crimes, is authorized:

1) to make a reasoned decision on sending relevant materials to the investigative body or the body of inquiry to resolve the issue of criminal prosecution on the facts of violations of criminal law revealed by the prosecutor;

2) require the bodies of inquiry and investigative bodies to eliminate violations of federal legislation committed during the inquiry or preliminary investigation;

3) give the investigator written instructions on the direction of the investigation, the production of procedural actions;

4) give consent to the inquirer to initiate a petition before the court for the election, cancellation or modification of a preventive measure or for the production of another procedural action that is allowed on the basis of a court decision;

5) to demand and verify the legality and validity of the decisions of the investigator or the head of the investigative body on the refusal to initiate, suspend or terminate a criminal case and to make a decision on them in accordance with the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation;

6) to consider a petition for the conclusion of a pre-trial cooperation agreement and the investigator's decision to initiate a petition before the prosecutor for the conclusion of a pre-trial cooperation agreement with the suspect or accused, to make a decision on the satisfaction of such a petition or refusal to satisfy it, to conclude a pre-trial cooperation agreement, to make a decision on the amendment or termination of such an agreement in accordance with the procedure and on the grounds provided for by the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation, and also to make an idea about the special procedure for holding a court session and making a court decision on a criminal case against an accused with whom a pre-trial cooperation agreement has been concluded;

7) cancel illegal or unjustified decisions of a lower-level prosecutor, as well as illegal or unjustified decisions of the body of inquiry, the head of the body of inquiry, the head of the unit of inquiry and the inquirer in accordance with the procedure established by the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation;

8) consider the information provided by the head of the investigative body of the investigator about the disagreement with the requirements of the prosecutor and make a decision on it;

9) participate in court sessions when considering issues during pre-trial proceedings on the election of a preventive measure in the form of detention, on the extension of the period of detention or on the cancellation or modification of this preventive measure, as well as when considering petitions for the production of other procedural actions that are allowed on the basis of a court decision, and when considering complaints in accordance with the procedure established by Article 125 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation;

10) if there are grounds to initiate a petition before the court to extend the term of house arrest or the term of detention in a criminal case sent to the court with an indictment or indictment;

11) to allow the recusals declared to the inquirer, as well as his recusals;

12) remove the investigator from further investigation if he has committed a violation of the requirements of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation;

13) withdraw any criminal case from the body of inquiry and transfer it to the investigator with mandatory indication of the grounds for such transfer;

14) transfer a criminal case or materials of verification of a crime report from one body of preliminary investigation to another (except for the transfer of a criminal case or materials of verification of a crime report in the system of one body of preliminary investigation) in accordance with the rules established by Article 151 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation, to withdraw any criminal case or any materials of verification of a crime report from the preliminary investigation body of the federal executive authority (under the federal executive authority) and transfer it (them) to the investigator of the Investigative Committee of the Russian Federation with mandatory indication of the grounds for such transfer;

15) approve the decision of the inquirer on the termination of proceedings in a criminal case;

16) approve an indictment, indictment or indictment in a criminal case;

17) return the criminal case to the inquirer, the investigator with his written instructions on the conduct of an additional investigation, on changing the scope of the charge or the qualification of the actions of the accused, or to resubmit the indictment, indictment or indictment and eliminate the identified deficiencies;

18) exercise other powers granted to the prosecutor of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation, for example, firstly, upon a reasoned written request

of the prosecutor, he is given the opportunity to familiarize himself with the materials of a criminal case under investigation (Part 2.1 of Article 37 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation); secondly, when combining criminal cases under investigation by different preliminary investigation bodies in one proceeding, the jurisdiction is determined by the prosecutor in compliance with the jurisdiction established by Article 151 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation (Part 7 of Article 151 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation); thirdly, to resolve disputes on jurisdiction (Part 8 of Article 151 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation).

In addition to the listed powers to supervise the implementation of laws in the investigation of extremist crimes, the prosecutor is authorized: 1) if it is necessary to carry out documentary checks, audits, studies of documents, objects, corpses, extend the period of verification of the statement (message) about the crime by the investigator to 30 days (Part 3 of Article 144 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation); 2) to get acquainted with the documents on the basis of which persons are detained or imprisoned, as well as to demand from the administration the creation of conditions ensuring the rights of detainees and (or) prisoners in custody (Part 1 of Article 33 of the Law on the Prosecutor's Office); 3) in cases listed in Part 2 of Article 75 of the Code of Criminal Procedure, to recognize evidence unacceptable (Part 2 of Article 88 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation); 4) to learn from the head of the investigative body that the investigator, to whom the prosecutor has made demands for the elimination of violations of federal legislation committed during the preliminary investigation, does not agree with those and in this regard submitted his written objections to the named head (Part 3 of Article 38 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation); 5) receive from the head of the investigative body that has reviewed the prosecutor's request to cancel the illegal or unjustified investigator's decision and eliminate other violations of federal legislation committed during pre-trial proceedings, as well as objections from the investigator subordinate to him, a message on the cancellation of the illegal or unjustified investigator's decision and elimination of violations committed, or a reasoned resolution on disagreement with the prosecutor's requirements (ch. 4 Article 39 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation); to terminate the criminal case that came to him with a resolution on the application of medical measures (paragraph 3, part 5 of Article 439 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation); to consider and resolve the petitions of suspects and accused to conclude a pre-trial cooperation agreement (Articles 317.1-317.5 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation).

LITERATURE:

1. Agutin A.V., Kulikova G. L., Ageev A. N. Organization of prosecutorial supervision at the stage of initiation of a criminal case: monograph. M., 2010. pp. 76-78.

2. Doroshkov V. V. General and special powers of the prosecutor in criminal proceedings // Justice of the Peace. - 2015. - No. 11. - pp. 13-19.

3. Agutin A.V., Troshkin E. Z., Gubzhokov R. H. The organizational and legal mechanism for implementing the concept of "due process of law" and the moral foundations of criminal procedural activity in domestic criminal proceedings: monograph. M., 2016. pp. 6-61.

4. Doroshkov V. V. General and special powers of the prosecutor in criminal proceedings // Justice of the peace. - 2015. - No. 11. - pp. 13-14.

5. Vinokurov A. Yu. Actual issues of the organization and activity of the prosecutor's office. Selected articles. 2nd ed., additional M., 2012. p. 186.

6. Law of the Russian Federation "On the Prosecutor's Office of the Russian Federation" dated January 17, 1992 No. 2202-1 // Vedomosti of the Congress of People's Deputies and the Supreme Council of the Russian Federation. - 1992. - No. 8, Article 366.7.

The Law of the Republic of Uzbekistan "On the Prosecutor's Office" (With amendments and additions as of August 1, 2021). -Tashkent, "Yuridik adabiyotlar publish", 2021.

8. Ivanov D. A. Topical issues of theory and practice of compensation for damage caused by a crime (in the activities of preliminary investigation bodies): monograph. Moscow: Yurlitinform, 2018. p. 201.

9. Kapinus O. S. On the question of the procedural position of the prosecutor in criminal proceedings // Prosecutor. - 2013. - No. 2. - pp. 50-58.

ОЦЕНКА ДЕЙСТВИЯ НОВОГО КРОВЕЗАМЕНИТЕЛЯ НА БИОХИМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ТОКСИЧЕСКОМ ГЕПАТИТЕ

Сайфутдинова З.А

Курбонова З.Ч

Садикова Н.М

Гулямов Н.Г

Шомансурова Г.Э

Ташкентская медицинская академия, Республиканский специализированный научно-практический центра эпидемиологии, микробиологии, инфекционных и паразитарных заболеваний, Ташкентский научно-исследовательский институт вакцин и сывороток

Резюме: *Цель исследования. Определение патофизиологической обоснованности применения новой аминокислотной смеси при повреждении печени. Материалы и методы. Острая гелиотриновая интоксикация воспроизведёна введением крысам подкожно гелиотрина, 40 мг/ 100 г. Результаты. Уже через 72 часа после введения гелиотрина наблюдались изменения активности ферментов печени: коэффициент АСТ/АЛТ снизился на 41%, активность ЩФ уменьшилась на 21%. На 5-е сутки эксперимента в сыворотке крови животных наблюдалось увеличение активности ЩФ на 19%. Коэффициент АСТ/АЛТ у крыс второй опытной группы было ниже на 43%, однако значение обоих коэффициентов статистически не отличалось от показателей в первой опытной группе. В результате лечения достоверно улучшились показатели общего билирубина и АЛТ в IV группе, получавших разработанную аминокислотную смесь, но достоверно положительной динамики показателей АЛТ и АСТ не было в III группе, получавших Инфезол.*

Ключевые слова: *гелиотриновая интоксикация; биохимические показатели; АЛТ, АСТ, билирубин, аминокислотная смесь; Инфезол; экспериментальные животные.*

АКТУАЛЬНОСТЬ

Одним из наиболее распространенных причин хронического гепатита и цирроза печени является заражение вирусами гепатитов В и С [5, 8-10]. К наиболее опасным типам гемотрансмиссивных инфекций относятся гепатиты В, С и D [22, 34, 39, 40]. Аутоиммунный гепатит остается гепатитом неизвестной этиологии, поскольку во многих медицинских учреждениях нет специальных методов обследования, и треть пациентов направляется на лечение после развития цирроза печени.

Аутоиммунный гепатит можно заподозрить у любого пациента с острым или хроническим заболеванием печени. У 80% пациентов наблюдается рецидив

заболевания после отмены лечения [14, 41]. Своевременная диагностика хронического гепатита и цирроза печени и соответствующее лечение позволят снизить риск многих осложнений [1, 2, 4].

У пациентов с циррозом печени вирусной этиологии развивается приобретенная тромбоцитопатия, которая характеризуется снижением адгезивных свойств тромбоцитов на 10-26% [7, 11, 13].

Вместе с этим было выявлено более 180 гепатотоксичных препаратов, из которых 6 групп серьезно повреждают печень. Также 50% препаратов являются гепатотоксичными, особенно у женщин этот эффект более выражен [35-38]. Гепатотоксичность - это повреждение, вызванное воздействием лекарственного средства или нефармакологическим агентом. Факторы риска включают: индивидуальная непереносимость, возраст, пол, употребление алкоголя, курение, одновременный прием других препаратов, заболевания печени, генетические и экологические [3].

Лекарства вызывают гепатоцеллюлярное повреждение, даже некроз печени, который клинически проявляется главным образом желтухой, лихорадкой и повышением уровня печеночных ферментов [21]. Хотя за последние 10 лет были проведены много исследований, патогенетические аспекты развития нарушений при хронических заболеваниях печени остаются неисследованными [12, 33].

В данное время создания новых, современных, эффективных средств метаболической коррекции гомеостаза при критических состояниях, по-прежнему продолжает оставаться актуальной, от решения которой, во многом, зависят течение и исход лечения тяжелых заболеваний различной этиологии. Последствиями дефицита белков, как правило, являются дисфункция органов и систем, замедленное выздоровление, ослабление репаративных процессов, снижение сопротивляемости организма к инфекциям, анемия [23]. В последнее время большое внимание уделяется биоэнергетическим антиоксидантным комплексам, способным восстанавливать метаболизм в клетках, влиять на жизнедеятельность организма в целом [15, 24, 25]. Современные представления о метаболическом ответе при критических состояниях, понимание механизмов нарушений всех видов обмена, формирования гиперкатаболизма, гиперметаболизма и развития нарушений тканевого метаболизма определяет необходимость применения веществ, способных влиять на метаболический гомеостаз и на клеточную энергообразующую систему [29]. Лучшими средствами воздействия на метаболический гомеостаз являются смеси чистых аминокислот, составленные по определённым рецептурам, так как синтез белка происходит только из свободных аминокислот. Азотистые препараты, применяемые для парентерального питания, содержат все незаменимые аминокислоты в достаточном количестве, так называемый заменимый азот (глицин и др.) [16-20,

26]. В настоящее время существует ряд широко используемых в медицине препаратов, сбалансированных по содержанию незаменимых и заменимых аминокислот, – Инфезол 40, Инфезол 100 («Берлин-Хеми», Германия), Аминоплазмаль Е – 5%, 10% («Б. Браун», Германия), Аминосол – 600, 800, КЕ («Хемофарм», Югославия). Это позволит врачам правильно применять растворы аминокислот и грамотно построить программу парентерального питания. Высокая стоимость таких зарубежных препаратов ограничивает их широкое применение в медицине [12]. В связи с этим разработка отечественных, более совершенных метаболических средств коррекции гомеостаза имеет большое значение для отечественной медицины.

Цель исследования. Изучение биохимических показателей при повреждении печени и оценка сравнительной эффективности новой аминокислотной смеси.

Материалы и методы исследования. Для осуществления поставленной цели была воспроизведена модель токсического гепатита на примере гелиотриновой интоксикации.

Острая гелиотриновая интоксикация воспроизведена путем однократного введения крысам подкожно сублетальной дозы гелиотрина, приготовленного из расчета 40 мг на 100 г массы тела. Токсический гепатит воспроизведён путём подкожного введения гелиотрина (25 мг/100 г). Материалом для исследования служит венозная кровь. Исследованы показатели белкового баланса: общий белок сыворотки крови, альбумин и глобулин и биологических материалов (АЛТ, АСТ, билирубин и альфа-амилаза методом биохимического анализа с использованием тест-систем HUMAN (Германия) на полуавтоматическом биохимическом анализе ВА88А (Mindray, Китай). Белковые фракции будут определяться турбидиметрическим методом по общепринятой методике. Животные были разделены на равные группы:

I группа – до воспроизведения гелиотриновой интоксикации (интактные)

II группа (контрольная) – с гелиотриновой интоксикацией,

III группа (контрольная, сравнения) – с гелиотриновой интоксикацией после введения препарата сравнения «Инфезол 40», в течение 5 дней через 24 часа после последнего введения;

IV группа (основная, опытная) – животные с гелиотриновой интоксикацией после введения нового аминокислотного кровезаменителя, в течение 5 дней через 24 часа после последнего введения. Статистическая обработка производилась с помощью критерия Стьюдента-Фишера.

Результаты исследований показали, что новый отечественный аминокислотный кровезаменитель при изучении его антигипоксического действия на модели гелиотриновой интоксикации повышает устойчивость экспериментальных животных к гипоксии. У крыс опытной группы после введения отечественного аминокислотного кровезаменителя в течение дня

мышь оставались активными, изменений в поведении и функциональном состоянии не наблюдалось. Состояние шерсти и кожных покровов обычное без изменений, от пищи и воды не отказывались, гибели мышей не наблюдалось. На второй день и в последующий период наблюдения патологических изменений в поведении и физиологических показателях крыс изменений не выявлено. Употребление воды и корма в норме, отставание в росте и развитии не наблюдалось. Гибели крыс в течение 14 дней не было.

У крыс контрольной группы после введения лекарственного препарата наблюдалась кратковременная вялость и малоподвижность, которая проходила через 30-40 мин. Через 1 час мыши возвращались к своему прежнему состоянию, поведение активное, физические показатели не отклонялись от нормы. На второй день и во весь период наблюдения в течение 5 дней у крыс в поведении и других физических показателях изменений не наблюдалось.

Во время воспроизведения экспериментального токсического гепатита путем введения гелиотрина было обнаружено, что содержание АЛТ в 1 группе было в среднем $20,3 \pm 0,48$ Ед/л, в 2 группе содержание АЛТ $90,5 \pm 2,51$ Ед/л, в 3 группе содержание АЛТ $32,7 \pm 1,06$ Ед/л, в 4 основной группе содержание АЛТ $25,9 \pm 0,53$ Ед/л, а содержание АСТ в 1 группе было на уровне $14,8 \pm 0,44$ Ед/л, в 2 группе содержание АСТ $80,3 \pm 1,92$ Ед/л, в 3 группе содержание АСТ после лечения составило $27,0 \pm 0,41$ Ед/л, в 4 основной группе содержание АСТ после лечения $22,2 \pm 0,36$ Ед/л ($p < 0,05$).

Число deRits в 1 группе было на уровне $1,38 \pm 0,03$, в 2 группе число deRitz $1,13 \pm 0,02$, в 3 группе содержание deRitz $1,21 \pm 0,04$, в 4 основной группе число deRitz составило $1,17 \pm 0,03$.

Прямой билирубин в 1 группе был на уровне $3,71 \pm 0,12$ ммоль/л, в 2 группе – $14,7 \pm 0,48$ ммоль/л, в 3 группе после лечения – $5,31 \pm 0,24$ ммоль/л, в 4 основной группе содержание прямого билирубина после лечения – $3,9 \pm 0,08$ ммоль/л ($p < 0,05$). Содержание непрямого билирубина в 1 группе – $9,03 \pm 0,35$ ммоль/л, в 2 группе – $24,0 \pm 0,73$ ммоль/л, в 3 группе содержание непрямого билирубина после лечения – $9,79 \pm 0,25$ ммоль/л, в 4 основной группе содержание непрямого билирубина после лечения – $8,11 \pm 0,15$ ммоль/л ($p < 0,05$). Содержание общего билирубина в 1 группе составляло $12,7 \pm 0,41$ ммоль/л, в 2 группе – $38,8 \pm 1,08$ ммоль/л, в 3 группе содержание общего билирубина после лечения составило $13,04 \pm 1,35$ ммоль/л, в 4 основной группе содержание общего билирубина после лечения составило $15,1 \pm 0,46$ ммоль/л ($p < 0,05$).

Как показали наши исследования, уже через 72 часа после введения гелиотрина наблюдались значительные изменения в активности индикаторных ферментов печени: коэффициент АСТ/АЛТ снизился на 41% ($p < 0,001$), активность ЩФ уменьшилась на 21% ($p < 0,001$) по сравнению с животными контрольной группы. Описанные изменения в активности ферментов –

маркеров токсического поражения печени свидетельствуют об активно протекающих процессах повреждения гепатоцитов.

На 5-е сутки эксперимента в сыворотке крови животных наблюдалось увеличение активности ЩФ на 19% ($p < 0,001$) по сравнению с крысами контрольной группы. Статистически значимых отличий между активностью ЩФ во второй опытной группе и контрольной обнаружено не было. Значение коэффициента АСТ/АЛТ у крыс второй опытной группы было ниже на 43% ($p < 0,001$) по сравнению с контрольной группой, однако значение обоих коэффициентов статистически не отличалось от показателей в первой опытной группе. Отсутствие динамики в активности АСТ, АЛТ между первой и второй опытными группами свидетельствует о стабилизации в развитии патологического процесса за счет компенсаторно-адаптивных механизмов гепатоцитов.

Однако уровень АЛТ – недостоверный маркер патологического процесса в печени. Это в первую очередь связано с особенностью лабораторного метода, когда определяется не собственно уровень энзима, а его каталитическая активность, скорость каталитической реакции. Таким образом, количество фермента определяется косвенно.

Полученные результаты свидетельствуют, что в результате лечения достоверно улучшились показатели общего билирубина в IV группе. Динамика АЛТ была положительной в IV группе, получавших разработанную аминокислотную смесь, достоверно положительной динамики показателей АЛТ и АСТ не было в III группе, получавших Инфезол-40.

В целом можно говорить, что в случае токсического гепатита с 2-кратным и более повышением активности АЛТ внутривенная терапия Инфезолом с простой отменой повреждающего фактора, недостаточно эффективна. Кроме того, восстановление детоксикационной функции печени к окончанию курса лечения, которое наблюдалось в исследуемой группе, получавшей разработанную аминокислотную смесь, можно трактовать как наиболее важный показатель эффективности терапии, говорящий в пользу метаболической терапии. Интерес представляет применение рекомендуемой аминокислотной смеси, которая была однозначно положительной по всем значениям — снижение показателей цитолиза и холестаза и повышение детоксикационной функции печени.

Выводы. 1. Как показали наши исследования, уже через 72 часа после введения гелиотрина наблюдались значительные изменения в активности индикаторных ферментов печени: коэффициент АСТ/АЛТ снизился на 41% ($p < 0,001$), активность ЩФ уменьшилась на 21% ($p < 0,001$) по сравнению с животными контрольной группы. Описанные изменения в активности ферментов – маркеров токсического поражения печени свидетельствуют об активно протекающих процессах повреждения гепатоцитов.

2. На 5-е сутки эксперимента в сыворотке крови животных наблюдалось увеличение активности ЩФ на 19% ($p < 0,001$) по сравнению с крысами контрольной группы. Статистически значимых отличий между активностью ЩФ во второй опытной группе и контрольной обнаружено не было. Значение коэффициента АСТ/АЛТ у крыс второй опытной группы было ниже на 43% ($p < 0,001$) по сравнению с контрольной группой, однако значение обоих коэффициентов статистически не отличалось от показателей в первой опытной группе. Отсутствие динамики в активности АСТ, АЛТ между первой и второй опытными группами свидетельствует о стабилизации в развитии патологического процесса за счет компенсаторно-адаптивных механизмов гепатоцитов.

3. В результате лечения достоверно улучшились показатели общего билирубина в IV группе. Динамика АЛТ была положительной в IV группе, получавших разработанную аминокислотную смесь, достоверно положительной динамики показателей АЛТ и АСТ не было в III группе, получавших Инфезол.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабаджанова Ш. А., Курбонова З. Ч. Изучение агрегационной функции тромбоцитов у больных с циррозами печени вирусной этиологии //Сборник материалов III международного молодежного научно-практического форума «Медицина будущего от разработки до внедрения. – 2019. – С. 482.

2. Бабаджанова Ш.А. Курбонова З.Ч. Сравнительная эффективность препаратов Аденозина и АТФ при лечении приобретенной тромбоцитопатии // Сборник материалов III международного молодежного научно-практического форума «Медицина будущего от разработки до внедрения. Оренбург, 2019. – С. 483.

3. Белевитин А.Б., Шанин В.Ю., Цыган В.Н. Ишемически - реперфузионные повреждения клеток, тканей и всего организма. // Клиническая патофизиология. – 2017. – № 1-2. – С. 3-11.

4. Курбонова З.Ч. Вирус этиологияли сурункали гепатит ва жигар циррозида гемостаз тизими бузилиши хусусиятлари: автореф. Дис. Кан. Мед. Наук. – Тошкент, 2019. -45 с.

5. Курбонова З. Нарушение сосудисто–тромбоцитарного звена гемостаза у больных с хроническими гепатитами и циррозом печени вирусной этиологии //Журнал проблемы биологии и медицины. – 2018. – №. 3 (102). – С. 40-43.

6. Курбонова З. Ч. Сравнительный анализ гематологических показателей у больных с циррозом печени В И С вирусной этиологии //«Ўзбекистонда она ва бола саломатлигини муҳофаза қилиш соҳасидаги ютуқлари, муаммолари ва истиқболлари» тезислар тўплами, 2017. - Б. 37.

7. Курбонова З.Ч., Бабаджанова Ш.А. Нарушения адгезивной функции тромбоцитов при патологиях печени // Замонавий клиник лаборатор ташхиси долзарб муаммолари. Тошкент, 2022. - №1. -С. 131-132.
8. Курбонова З.Ч., Бабаджанова Ш.А. Диагностика и лечение приобретенной тромбоцитопатии: методические рекомендации. Тошкент, 2018. С. 14-15.
9. Курбонова З. Ч., Бабаджанова Ш. А. Функциональная характеристика тромбоцитов у больных циррозами печени вирусной этиологии //Российская наука в современном мире. – 2019. – С. 47-48.
10. Курбонова З.Ч., Бабаджанова Ш.А. Нарушение системы гемостаза при хронических диффузных заболеваниях печени: монография. Тошкент, "Ҳилол нашр" босмахонаси, 2021. С. 106-108.
11. Курбонова З.Ч., Бабаджанова Ш.А. Сравнительная эффективность препаратов Аденозина и АТФ при лечении приобретенной тромбоцитопатии // Медицина будущего от разработки до внедрения, Оренбург. – 2019. - №3. – С. 483.
12. Курбонова З.Ч., Бабаджанова Ш.А. Характеристика нарушений сосудисто-тромбоцитарного звена гемостаза у больных с хроническими гепатитами и циррозом печени вирусной этиологии: методическое пособие. – Ташкент, 2019. -28 с.
13. Курбонова З.Ч., Бабаджанова Ш.А., Тожибоева Д.А. Характеристика адгезивной и агрегационной функции тромбоцитов у больных с циррозом печени вирусной этиологии // Қон тизимли касалликлариди юқори технологияли ташхис ва даволаш усулларининг қўлланиши. – 2018. -№37. – С. 19-21.
14. Курбонова З.Ч., Таирова Г.Б. Аутоиммун гепатит лаборатор диагностикасини такомиллаштириш // Назарий ва клиник тиббиёт. – 2022. - №5. Б. 141-142.
- 15.Лейтес, Ю. Г. Современные технологии в диагностике гастроэнтерологических заболеваний / Ю. Г. Лейтес, Е. В. Марченко. – Режим доступа: <http://www.gastroscan.ru> (дата обращения : 10.06.2013).
16. Сайфутдинова З.А., Каримов Х.Я., Саидов А.Б. Механизмы нарушений при токсическом повреждении печени и пути их коррекции с помощью нового аминокислотного раствора на основе сукцината натрия и маннитола // Журнал теоретической и клинической медицины. - 2021. - №3. –Б. 7-11.
17. Сайфутдинова З.А. Современные представления о гипоксии-индуцибельном факторе-1 (hif-1) – важном звене в патогенезе ишемических повреждений тканей // Вестник Ташкентской медицинской академии. - 2021. - №3. –Б. 33-36.
18. Сайфутдинова З.А., Каримов Х.Я., Саидов А.Б.Патофизиологическое обоснование применения новой аминокислотной смеси при повреждении печени // Тиббиётда янги кун. - 2021. - №4. –Б. 93-96.

19. Сайфутдинова З.А., Каримов Х.Я. Сравнительная оценка эффективности нового аминокислотного кровезаменителя при экспериментальном токсическом гепатите // Вестник Ташкентской медицинской академии. - 2021. - № Выпуск посвящается 100-летию ташкентской медицинской академии. -Б. 217-220.

20. Сайфутдинова З.А., Каримов Х.Я., Саидов А.Б. Анализ эффективности применения новой аминокислотной смеси при гелиотриновом поражении печени по данным морфологических методов исследований // Медицинские новости. - 2021. -№7• -Б. 57-59.

21. Саидов А.Б., Сайфутдинова З.А., Каримов Х.Я. Лекарственно-индуцированный токсический гепатит: современные воззрения // Назарий ва клиник тиббиёт, 2021. -№3. - Б. 52-58

22. Саидов А.Б., Курбонова З.Ч., Сайфутдинова З.А., Шомансурова Г.Е. Қон компонентларида биохимик кўрсаткичлар лаборатор ташхиси // Замоनावий клиник лаборатор ташхиси долзарб муаммолари. - 2022. - Б. 158-159.

23.Скворцова В.А. с соавт. 2011, Хавкин А. И. 2014; Насибуллина Л. М., Дусалеева Т. М. 2019.

24. Ройтберг Г. Е. Внутренние болезни. Лабораторная и инструментальная диагностика : учеб.пособие / Г. Е. Ройтберг, А. В. Струтынский. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва : МЕДпресс-информ, 2011. - 800 с

25. Chen EY, Fujinaga M, Giaccia AJ. Hypoxic microenvironment within an embryo induces apoptosis and is essential for proper morphological development. *Teratology*. 1999;60:215-225.

26. Cramer T, Yamanishi Y, Clausen BE, et al. HIF-1 α is essential for myeloid cell-mediated inflammation. *Cell*. 2003;112:645-657.

27. Date T, Mochizuki S, Belanger AJ, et al. Expression of constitutively stable hybrid hypoxia-inducible factor-1 α protects cultured rat cardiomyocytes against simulated ischemia-reperfusion injury. *Am J Physiol*. 2005;288:C314-C320.

28. Hewitson K.S, Schofield C.J. The HIF pathway as a therapeutic target. *Drug Discov Today*. 2004;9:704-711.

29. Ho T.K., Rajkumar V, Ponticos M, et al. Increased endogenous angiogenic response and hypoxia-inducible factor-1 α in human critical limb ischemia. *J Vasc Surg*. 2006;43:125-133.

30. Fox S.B., Braganca J, Turley H, et al. CITED4 inhibits hypoxia-activated transcription in Cancer Cells, and its cytoplasmic location in breast cancer is associated with elevated expression of tumor cell hypoxia-inducible factor 1 α *Cancer Res*. 2004;64:6075-6081.

31. Genbacev O, Zhou Y, Ludlow JW, Fisher SJ. Regulation of human placental development by oxygen tension. *Science*. 1997;277:1669-1672.

32. Giannini E.G., Testa R., Savarino V. Liver enzyme alteration: a guide for clinicians // Canadian Medical Association Journal (CMAJ). – 2005. – Vol. 172. – P. 367-379.

33. Kurbonova Z.Ch., Babadjanova Sh.A. Violations of coagulative hemostasis in patients with liver cirrhosis of the viral etiology. European science review. 2018, 7-8:122-125.

34. Kurbonova Z.Ch., Madrahimov A.L., Tashboev A.S. Characteristics syndrome cytopenia in patients with liver cirrhosis of viral etiology B and C // Ёш олимлар кунлари. –2015. –В. 192-193.

35. Kurbonova Z.Ch.; Sayfutdinova Z.A.; Xashimova G.T.; Muhammadiev X.G. Comparative analysis of the effectiveness of using some parameters of endogenous intoxication on the course of experimental toxic hepatitis. Using innovative technologies in improving the efficiency of education: problems and solution. Batumi, Georgia, 2022. P. 114-116.

36. Kurbonova Z.Ch., Sayfutdinova Z.A., Muhammadiev X.G., Xashimova G.T. Experimental substantiation of the use of hypoxia-inducible factor (HIF-1 α) for the development of toxic hepatitis // Инновационное развитие науки и образования 2022. Павлодар, Республика Казахстан. 2022. - С. 20-23.

37. Kurbonova Z.Ch., Zokirova N.B., Ostanaqulov Sh.F. Fastokin pestisidini jigarga ta'sirini o'rganish // Biofizika va biokimyo muammolari. Toshkent, 2021. – В. 19-20.

38. Nuriddinova N.F., Kurbonova Z.Ch. Virus etiologiyali jigar surunkali kasalliklarida tomir-trombositar gemostaz holati // Infektsiya, immunitet va farmakologiya. 2022. №3. В. 169-175].

39. Saidov A.B., Kurbonova Z.Ch., Sayfutdinova Z.A., Shomansurova G.E. Laboratory diagnosis of hemotransmissible infections in blood components // Zamonaviy klinik laborator tashxisi dolzarb muammolari. – 2022. -В. 71-73.

40. Saidov A.B., Kurbonova Z.Ch., Sayfutdinova Z.A., Shomansurova G.E. Qon komponentlaridagi gemotransmissiv infeksiyalarning laborator tashxisi // Zamonaviy klinik laborator tashxisi dolzarb muammolari. –2022. -В. 44-45.

41. Tairova G. B., Kurbonova Z.Ch. Improvement Of Laboratory Diagnosis Of Autoimmune Hepatitis. Galaxy int. interdiscip. res. j. 2022, 10, 1667-1671.

**QISHLOQ XO'JALIGIGA OID STANDARTLARNI XALQARO STANDARTLAR
BILAN UYG'UNLASHTIRISH**

R.Rustamov

Namangan muhandislik-qurilish instituti t.f.d., prof

A.Abdumalikov

Namangan muhandislik-qurilish instituti magistrant

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qishloq xo'jaligiga oid standartlarni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish choralari va standartlari keltirilib ularning taxlillari keltirilib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *standartlashtirish, sifat, me'yoriy hujjat, qishloq xo'jaligi, maxsulot, o'zgaruvchanlik, oziq – ovqat, GLOBAL GAP, sertifikatlashtirish, takomillashtirish*

Аннотация: *В данной статье представлены меры и стандарты по гармонизации сельскохозяйственных стандартов с международными стандартами и представлен их анализ.*

Ключевые слова: *стандартизация, качество, нормативный документ, сельское хозяйство, продукт, вариативность, продукты питания, GLOBAL GAP, сертификация, улучшение*

Abstract: *In this article, measures and standards for harmonizing agricultural standards with international standards are presented and their analysis is presented.*

Key words: *standardization, quality, regulatory document, agriculture, product, variability, food, GLOBAL GAP, certification, improvement*

Qishloq xo'jalik maxsulotlarining xavfsizligini ta'minlash, uni sifati, raqobatbardoshligi va eksport hajmini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun agrar sohadagi milliy standartlarni xalqaro (ISO) va xududiy (EN) standartlar bilan uyg'unlashtirish pozitsiyasini kuchaytirish kerak. Bu esa ichki va tashqi savdodagi texnik to'siqlarni bartaraf etib, yurtimiz ishlab chiqaruvchilarini Yevropa va jahon bozorida faoliyat yuritishiga sharoit yaratadi.

Uyg'unlashtirilgan standartlar – bu bir va ayni shu ob'ektga tegishli bo'lgan va standartlashtirish bilan shug'ullanuvchi turli idoralar tomonidan tasdiqlangan standartlar bo'lib, ular mahsulotlar, jarayonlar va xizmatlarning o'zaro almashuvini, ushbu standartlarga muvofiq takdim etiladigan axborot yoki sinovlar natijalarining o'zaro tushunilishini ta'minlaydi.

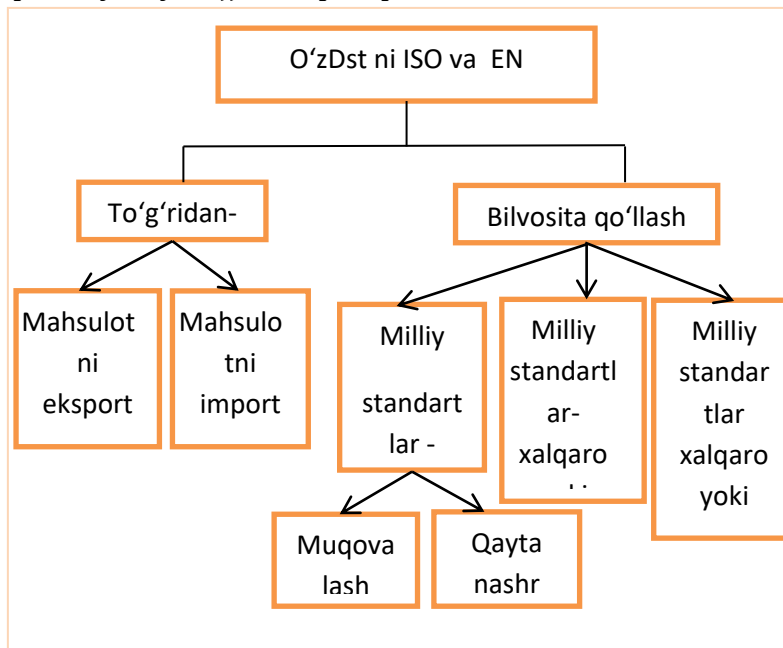
Qishloq xo'jaligi sohasida me'yoriy hujjatlarini xalqaro, hududiy, boshqa davlatlarning milliy me'yoriy hujjatlari (keyinchalik – XS) bilan uyg'unlashtirishning eng samarali usuli ularni milliy standartlar sifatida qo'llanishdan iborat. XS ni qo'llanish – jahon bozoriga chiqishning, har bir tadbirkor sub'ektning, binobirin, butun mamlakatning eksport salohiyatini oshirishning eng muhim yo'llaridan biri bo'ladi.

Ammo, XS ni olib, uni milliy me'yoriy hujjat sifatida qo'llana boshlash mumkin emas. Buning uchun qator shartlar va o'ziga xos protseduralar bor.

Xalqaro va Yevropa standartlarini uyg'unlashtirish va qo'llash uchun Milliy standartlashtirish tizimida ikkita asosiy variantni ko'rish mumkin: To'g'ridan - to'g'ri va bilvosita (5-rasm).

To'g'ridan-to'g'ri qo'llash - Xalqaro yoki xududiy standartni boshqa har qanday me'yoriy xujjatda qabul qilinganligiga qaramasdan mazkur xalqaro yoki xududiy standartlarni qo'llash.

Bilvosita qo'llash - Xalqaro yoki xududiy standartni shu standart qabul qilingan boshqa me'yoriy xujjat orqali qo'llanilishi.

5-rasm. Milliy standartlarni xalqaro va yevropa standartlari bilan uyg'unlashtirish sxemasi

3-jadval

Qishloq xo'jaligi maxsulotlariga oid uyg'unlashtirilgan standartlar

No	Belgilanishi va nomlanishi
1.	O'z DSt ISO 1134:2010 Noklar – sovuq holda saqlash
2.	O'z DSt ISO 2826:2010 O'riklar sovuq sharoitda saqlash bo'yicha yo'riqnoma
3.	O'z DSt ISO 873:2010 Sovuq sharoitda saqlash bo'yicha yo'riqnoma
4.	O'z DSt ISO 8682:2010 Nazoratli atmosfera sharoitida saqlash bo'icha yo'riqnoma
5.	O'z DSt ISO 1212:2010 Olmalar – sovuq holda saqlash
6.	O'z DSt ISO 874:2011 Meva va sabzavotlar – namuna olish
7.	O'z DSt ISO 949:2011 Gulkaramlar – sovuq sharoitda saqlash va sovutilgan holda tashish bo'yicha yo'riqnoma
8.	O'z DSt ISO 2169:2011 Meva va sabzavotlar – sovuq sharoitda saqlashning fizikaviy talablari – tariflar chovlar
9.	O'z DSt ISO 2165:2011 Kartoshka – saqlash bo'yicha yo'riqnoma
10.	O'z DSt ISO 9833:2011 Qovunlar sovuq sharoitda saqlash va sovutilgan holda tashish
11.	O'z DSt ISO 1973:2011 Piyozlar - sovuq sharoitda saqlash bo'yicha yo'riqnoma
12.	O'z DSt ISO 6659:2011 SHirin qalampirilar – sovuq sharoitda saqlash va savutilgan holdp tashish bo'yicha yo'riqnoma
13.	O'z DSt ISO 2166:2011 Sabzilar – saqlash bo'yicha yo'riqnoma

14.	O'z DSt ISO 750:2011 Meva va sabzavot mahsulotlari – titratlanuvchi kislotani aniqlash
15.	O'z DSt ISO 7560:2011 Bodring – saqlash va sovuq sharoitda tashish
16.	O'z DSt ISO 3659:2011 Meva va sabzavotlar – sovuq sharoitda saqlashdan so'ng yetiltirish
17.	O'z DSt ISO 1842:2011 Meva va sabzavot mahsulotlari - pH ni aniqlash
18.	O'z DSt ISO 5525:2011 Pamidor – sovuq sharoitda saqlash va tashish bo'yicha yo'riqnoma
19.	O'z DSt ISO 3634:2011 Sabzavot mahsulotlari – xlorid tarkibini aniqlash
20.	O'z DSt ISO751:2011 Meva va sabzavot mahsulotlari – suvda erimaydigan moddalarni aniqlash
21.	O'z DSt ISO 1026:2011 Meva va sabzavot mahsulotlari: past bosim ostida quritish orqali mahsulotlardagi quruq moddalar tarkibini va azeotropik uslubda moddalarni tarkibiy qismga ajratish orqali modda tarkibini aniqlash
22.	O'z DSt ISO 1955:2011 TSitrus mevalar va ulardan qayta ishlangan mahsulotlar: efir moyi tarkibini aniqlash (namunaviy uslub)
23.	O'z DSt ISO 3631:2011 TSitrus mevalari - saqlash bo'yicha yo'riqnoma
24.	O'z DSt ISO 2447:2011 Meva va sabzavot mahsulotlari - qalay tarkibini aniqlash
25.	O'z DSt ISO 2848:2011 Meva va sabzavot mahsulotlari – etil spirti miqdorini aniqlash
26.	O'z DSt ISO 2168:2011 Uzum saqlash bo'yicha yo'riqnoma
27.	O'z DSt ISO 9526:2011 Mevalar, sabzavotlar va ulardan olingan mahsulotlar: olovli atom absorbtсионometriya uslubida temir tarkibini aniqlash
28.	O'z DSt ISO 6662:2011 Olxo'rilar – sovuq sharoitda saqlash bo'yicha yo'riqnoma
29.	O'z DSt ISO 2173:2011 Meva va sabzavot mahsulotlari – eruvchan qattiq moddalarni aniqlash - gravimetrik uslub
30.	O'z DSt ISO 762:2011 Meva va sabzavot mahsulotlari: mineral aralashmalar tarkibini aniqlash

O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri tomonidan 2009 yil 04 aprelda (04-25-23-son) tasdiqlangan “Oziq – oqat mahsulotlari sifati va xavfsizligi nazoratini ta'minlanishini kompleks tizimli tashkillashtirish” to'g'risidagi chora tadbirlar rejasiga muvofiq 2010 - 2011 yillar davomida qishloq xo'jalik mahsulotlariga oid (shular jumlasidan, oziq-ovqat) 30 dan ortiq standart xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirildi (3-jadval).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Djuraev, A., Kenjaboyev, S. S., & Akbarov, A. (2018). Development of Design and Calculation of Frictional Force in Rotational Kinematic Pair of the Fifth Class with Longitudinal Grooves. *Development*, 5(9).

2. Алимджанова, Д., Акбаров, А., & Муйдинова, Н. К. (2017). Способ повышения эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи. In *Issues of modern education in the condition of globalization. Collection international scientific conference*.

3. Мелибаев, М., & Абдуллажонов, Б. С. (2022). МАШИНАСОЗЛИКДА ДЕТАЛЛАРНИ ЎЛЧАМИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШДА МЕТРОЛОГИК ТАЪМИНОТ. *ТА'ЛИМ ВА RIVOJLANISH TANHILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(4), 109-115.

4. Мелибаев, М., Ортиқов, Х., Хўжаназаров, Ш., & Абдумаликов, А. (2022). Машина трактор агрегатларининг иш шароитларида носозликлар сабабларини баҳолаш. *Science and Education*, 3(3), 284-290.

5. Мелибаев, М., Хожиева, Д., Ортиқов, Х., & Ахмедова, Д. (2022). Шиналарнинг хизмат мувозанати ва эскириш кўрсаткичига таъсир этувчи омиллар. *Science and Education*, 3(3), 319-330.
6. Мелибаев, М., Негматуллаев, С. Э., & Ортиқов, Х. Ш. Движение шины негоризонтальной опорной поверхности (Шинанинг гоизонтал бўлмаган таянч юзадаги ҳаракати) ФерПИ. 2021. Том, 25(1), 176-178.
7. Ваходир, Е., Найтали, О., & Рашид, А. (2022). IPAК QURTINI BOQISH SHAROITINI OLINADIGA IPAК MAHSULOTLARI SIFAT KO 'RSATKICHLARIGA TA'SIRI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 95-100.
8. Турғунбоевич, Қ. Х., & Ўғли, О. Х. Ш. (2022). ТУПРОҚНИ ТАКРОРИЙ ЭКИНЛАР ЭКИШГА ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *Science and innovation*, 1(Special Issue 2), 49-55.
9. Normatjonovich, A. A., Abdumukhtar, E. B., Sharobiddin, O. H., & Askarkhan, A. S. (2023). Босимни ўлчаш усулларининг қиёсий таҳлили. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2(1), 147-152.
10. Normatjonovich, A. A., Abdusami, M. A., Sharobiddin, O. H., & Askarkhan, A. S. (2023). Multi-Operation Machine Lever Mechanism Kinematic Analysis. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2(1), 128-133.
11. Normatjonovich, A. A., & Sharobiddin, O. H. (2023). Teri Hom-Ashyosiga Mechanic Ishlov Beruvchi Kup. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2(1), 160-165.
12. Bobamatov Abdug'Ani Xusainovich, & Ortiqov Hayitali Sharobidin O'g'Li (2022). O'lchashlar noaniqligining baholanishiga oid xalqaro darajadagi hujjatlar tahlili. *Механика и технология, (Спецвыпуск 1)*, 136-145.
13. Abdusami son, M.A. , Normatjonovich, A.A. , Bakhtiyor's daughter, J.M. , Sharobiddin, O.H. , Muhsiddin's , K.D. and Askarkhan , A.S. 2023. Analysis of Consumption Measuring Instruments Based on Pressure Changes. *Journal of Innovation, Creativity and Art*. 2, 1 (Jan. 2023), 140-146.
14. Ваходир, Е., Азимжон, М., & Найтали, О. (2022). PAXTANI YETISHTIRISHDAGI IQLIMIY SHAROITNI UN DAN OLINADIGAN TOLA SIFAT KO 'RSATKICHLARIGA TA'SIRI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 89-94.
15. Melibayev, M., Hasanov, M., Ortiqov, X., & Yusufjonov, Z. (2022). TRAKTOR PNEVMATIK SHINASINING O 'RTACHA ISHLASH RESURS MUDDATINI ANIQLASH. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 160-168.
16. Негматуллаев, С. Э., Мелибаев, М., Абдуллажонов, Б., & Ортиқов, Х. (2022). ВЛИЯНИЕ ШЕРОХОВАТОСТИ ПОВЕРХНОСТИ НА ИЗНОСОСТОЙКОСТЬ ДЕТАЛЕЙ МАШИН. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 505-509.
17. Мелибаев, М., Абдукадиров, А., & Ортиқов, Х. (2019). ДИНАМИЧЕСКИЙ ПАСПОРТ ЗЕРНОУБОРОЧНОГО КОМБАЙНА" CASE". In ВКЛАД

УНИВЕРСИТЕТСКОЙ АГРАРНОЙ НАУКИ В ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА (pp. 246-251).

18. Негматуллаев, С. Э., & Кенжабоев, Ш. Ш. (2021). ОСОБЕННОСТИ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ОБЩЕПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН ТРАНСПОРТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ. In Современные автомобильные материалы и технологии (САМИТ-2021) (pp. 224-227).

19. ДЖУРАЕВ, А. Д., ДАЛИЕВ, Ш. Л., & БОБОМАТОВ, А. Х. (2016). РЕЗУЛЬТАТЫ ИСПЫТАНИЙ КОНСТРУКЦИИ СЕКЦИИ МЕЛКОЙ ОЧИСТКИ ХЛОПКА С СОСТАВНЫМИ РЕКОМЕНДУЕМЫМИ КОЛКОВЫМИ БАРАБАНАМИ И СЕТКАМИ НА УПРУГИХ ОПОРАХ. In Поколение будущего: взгляд молодых ученых (pp. 305-306). Journal of Innovation, Creativity and Art Vol. 2, No. 1, 2023 ISSN: 151

20. Бобоматов, А. Б. А., Мирзабаев, Б. М. Б., & Махмудов, А. М. А. (2022). ИП ЙИГИРИШ КОРХОНАЛАРИГА АВТОМАТЛАШТИРИШ, ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ВА ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТЛАР ОРҚАЛИ СИФАТНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ ҲАМДА САМАРАЛИШ ИШ ТИЗИМЛАРИНИ ЯРАТИШ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(8), 388-395.

21. Djuraev, A., Madrakhimov, S., Bobomatov, A., & Mahmudov, A. (2022, June). Development of a resource-saving design and substantiation of the parameters of the composite cam lobe mechanism of the weaving machine. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2467, No. 1, p. 060008). AIP Publishing LLC.

22. Melibaev, M., Negmutullaev, S., Jumaeva, M., & Akbarov, S. (2023). POINT ESTIMATION OF THE TRUE VALUE AND MEAN SQUARE DEVIATION OF THE MEASUREMENT. Science and innovation, 2(A1), 179-186.

23. Makhliyo, J., Botirjon, A., Saidulla, A., & Makhmudjon, M. (2023). Metrology Service in Mechanical Engineering. INTERNATIONAL JOURNAL OF BUSINESS DIPLOMACY AND ECONOMY, 2(1), 86-91.

24. Бобаматов, А. Х. (2022). ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ УСОВЕРШЕНСТВОВАННОГО ОЧИСТИТЕЛЯ ХЛОПКА-СЫРЦА. ТА'ЛИМ ВА RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 216-219.

25. Ходжиева, Д. М., & Кобилова, С. Я. (2020). СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ У МОЛОДЕЖИ К ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ. и современнЫй взгляд на события второй Мировой войны, 170. Journal of Innovation, Creativity and Art Vol. 2, No. 1, 2023 ISSN: 152

26. Melibaev, M., Negmutullaev, S., Jumaeva, M., & Akbarov, S. (2023). POINT ESTIMATION OF THE TRUE VALUE AND MEAN SQUARE DEVIATION OF THE MEASUREMENT. Science and innovation, 2(A1), 179-186.

27. Melibaev, M., Negmutullaev, S., Jumaeva, M., & Akbarov, S. (2023). POINT ESTIMATION OF THE TRUE VALUE AND MEAN SQUARE DEVIATION OF THE MEASUREMENT. Science and innovation, 2(A1), 179-186.

28. Djhuraev, A., & Tashpulatov, D. S. (2018). SELECTION AND JUSTIFICATION OF WORKING PARAMETERS OF THE COTTON CHILDREN OF COTTON-RAW. In *The latest research in modern science: experience, traditions and innovations* (pp. 32-35).
29. Maxmudov, A. A., Aliyev, B. T., & Bobomatov, A. (2020). Detection of influencing forces of cotton flier on the elastic plate of impurity taking grid of the cleaner. *International Journal of Engineering Research & Technology.(IJERT) ISSN, 2278-0181.*
30. Шотмонов, Д. С., Маннонов, Ж. А., Бобоматов, А. Х., & Махмудов, А. А. (2016). ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ УЧИТЕЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. In *НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ОБУЧАЮЩЕЙ СРЕДЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 165-167).
31. Djuraev, A., Madrakhimov, S., Bobomatov, A., & Mahmudov, A. (2022, June). Development of a resource-saving design and substantiation of the parameters of the composite cam lobe mechanism of the weaving machine. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2467, No. 1, p. 060008). AIP Publishing LLC.
32. ДЖУРАЕВ, А. Д., ДАЛИЕВ, Ш. Л., & БОБОМАТОВ, А. Х. (2016). РЕЗУЛЬТАТЫ ИСПЫТАНИЙ КОНСТРУКЦИИ СЕКЦИИ МЕЛКОЙ ОЧИСТКИ ХЛОПКА С СОСТАВНЫМИ РЕКОМЕНДУЕМЫМИ КОЛКОВЫМИ БАРАБАНАМИ И СЕТКАМИ НА УПРУГИХ ОПОРАХ. In *Поколение будущего: взгляд молодых ученых* (pp. 305-306).
33. Джураев, А. Д., Мавлянов, А. П., Далиев, Ш. Л., Раджабов, О. И., & Бобоматов, А. Х. (2017). МНОГОГРАННАЯ СЕТЧАТАЯ ПОВЕРХНОСТЬ ОЧИСТИТЕЛЯ ВОЛОКНИСТОГО МАТЕРИАЛА. In *ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ОБРАБОТКИ И ОБОРУДОВАНИЯ В МАШИНОСТРОЕНИИ* (pp. 85-87).
34. Qirgizov, N., Bobomatov, A., & Negmatullaev, S. (2022). Soil Tillage Unit For Repeated Crops. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 1035-1039.
35. ДАЛИЕВ, Ш. Л., ДЖУРАЕВ, А. Д., & БОБОМАТОВ, А. Х. (2016). ПОЛНОФАКТОРНОЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ОЧИСТИТЕЛЯ ХЛОПКА ОТ МЕЛКОГО СОРА СЕТЧАТОЙ ПОВЕРХНОСТИ С УПРУГИМИ ОПОРАМИ. In *Поколение будущего: взгляд молодых ученых* (pp. 299-302).
36. Джураев, А. Д., Мавлянов, А. П., & Бобоматов, А. Х. (2016). МОДЕЛИРОВАНИЕ КОЛЕБАНИЙ СЕТКИ НА УПРУГИХ ОПОРАХ ОЧИСТИТЕЛЯ ХЛОПКА ОТ МЕЛКОГО СОРА. In *Металлообрабатывающие комплексы и робототехнические системы-перспективные направления научно-исследовательской деятельности молодых ученых и специалистов* (pp. 139-142).
37. Khamraeva, S. A., Yusupova, N. B., Atambaev, D. D. O., & Hasanov, M. H. O. (2020). The Importance of the extension tool in reducing the inequality of yarn. *The American Journal of Engineering and Technology*, 2(08), 39-44.

38. Atambayev, D. D., & Hasanov, M. H. (2020). Analysis of Fibrous Waste Generated in the Preparation Departments of Spinning Mills and Cotton Processing.
39. Muhridin, H. (2022). MILLIY STANDARTLARIMIZNI XALQARO STANDARTLAR BILAN UYG 'UNLASHTIRISH USULLARI VA AHAMIYATI. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(4), 12-20.
40. Киргизов, X. Т. (2022). ПРОГРЕССИВНЫЕ СИСТЕМЫ СМАЗКИ. *ТА'ЛИМ VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 138-144.
41. А.Х Бобоматов, С.Е Негматуллаев, А.А Махмудов, Х.Ш Ортиков (2023). Расчет экономической эффективности от внедрения в производство модернизированных очистителей хлопка-сырца. "Пахта то'қимачилик klasterlarida xomashyoni chuqur qayta ishlash asosida maxsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning iqtisodiy , innovatsion texnologik muammolari va xalqaro tajriba" xalqaro ilmiy anjumani, № 2, 370-376.
42. Abdusami son, M.A. , Normatjonovich, A.A. , Bakhtiyor's daughter, J.M. , Sharobiddin, O.H. , Muhsiddin's , K.D. and Askarkhan , A.S. 2023. Analysis of Consumption Measuring Instruments Based on Pressure Changes. *Journal of Innovation, Creativity and Art*. 2, 1 (Jan. 2023), 140–146.
43. Mahmudjon, M., & Askarkhan, A. S. (2023). SCIENTIFIC-TECHNICAL SOLUTIONS OF INCREASING AGGREGATE PNEUMATIC CHINA RESOURCES. *FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA*, 2(3), 55-61.
44. Mahmudjon, M., & Askarkhan, A. S. (2023). ANALYSIS FROM THE LITERATURE ON THE SCIENTIFIC AND TECHNICAL SOLUTIONS OF INCREASING THE PNEUMATIC CHINESE RESOURCES OF OPERATING AGGREGATE PNEUMATIC CHINESE RESOURCES IN GUZA CATOR ORASI. *FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA*, 2(3), 46-54.
45. Khan, A.S. , Mahmudjon, M. and Botirzhon, A. 2023. Tire Tire Protectors Eilish Aniqlash Metodikasi. *Journal of Innovation, Creativity and Art*. 2, 2 (Feb. 2023), 68–76.
46. Askarkhan son, A.S. , Abdusami, M.A. , Akhmedovich, K.A. and Mahmudjon, M. 2023. Determing Tire Traction Area Based on Tractor Traction, Tire Size, and Tire Pressure. *Journal of Innovation, Creativity and Art*. 2, 2 (Feb. 2023), 123–132.
47. Mahmudjon, M. , Akbarov, A.N. , Bakhritdinovich, M.B. and Askarkhan, A.S. 2023. Methodology for Determination of Pneumatic Tire Metrological Gauges. *Journal of Innovation, Creativity and Art*. 2, 2 (Feb. 2023), 152–160.
48. S. A, A. , Sh, K. , B, E. and M, M. 2023. Effect of Load Carrying Capacity of Tractor Tires on Work Quality. *Journal of Innovation, Creativity and Art*. 2, 2 (Feb. 2023), 94–100.
49. T. S, K. , M, M. and S. A, A. 2023. Diagnostic Methods and Determination of the Condition of Pneumatic Tires. *Journal of Innovation, Creativity and Art*. 2, 2 (Feb. 2023), 82–90.

50. M, M. , B, A. , D .M, K. and S. A, A. 2023. Determining the fuel consumption and operating efficiency of the chopper tractor. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2, 2 (Feb. 2023), 101–110.
51. Abdusami son, M.A. , Normatjonovich, A.A. , Bakhtiyor’s daughter, J.M. , Sharobiddin, O.H. , Muhsiddin’s , K.D. and Askarkhan , A.S. 2023. Analysis of Consumption Measuring Instruments Based on Pressure Changes. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2, 1 (Jan. 2023), 140–146.
52. Бобоматов А., Махмудов А., Ходжиева Д., & Акбаров С. (2023). ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ИСПЫТАНИЯ НОВОЙ СЕТЧАТОЙ ПОВЕРХНОСТИ С УПРУГИМИ ПЛАСТИНАМИ. *Экономика и социум*, (1-1 (104)), 192-196.
53. Abdumuxtor o’g’li, E. B. (2023). Ipak Qurtini Parvarishlashning Samarali Usulini Ishlab Chiqish Omillari. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2(1), 123-127.
54. Khan, A. S., Makhliyo, J., Botirjon, A., & Makhmudjon, M. (2023). Metrological Dimensions in the Repair of Internal Combustion Engine Cylinders. *Miasto Przyszłości*, 31, 339-342.
55. Saydulloxon, A., Mahliyo, J., Dilshoda, X., & Mahmudjon, M. (2023). Mechanical Engineering Depth Indicators of Pneumatic Vehicles. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(2), 76-81.
56. Askarkhan, A. S., Tokhirovych, T. S., Ergashevich, N. S., & Mahmudjon, M. (2023). Slip and Deformation Characteristics of Tractor Pneumatic Tires. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2(2), 143-151.
57. Negmatullaev, S. E., Melibaev, M., Akbarov, A. N., & Akbarov, C. A. (2023). Control Gauges and Accuracy of Manufacture of Parts in Modern Mechanical Engineering. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2(1), 166-171.

KOMPYUTER TIZIMLARINI DDOS-HUJUMLARIDAN HIMOYALASH

Artikov Nodirbek Axmedjan o'g'li

O'zbektelekom AK Xorazm filiali JvaYuShMBI guruhi 1-toifali mutaxassis

Nasrullayev Nurbek Baxtiyorovich

Abdullayeva Haitjon Atabekovna

Ibodullayev Abdulla Zokir o'g'li

Annotatsiya: *Mazkur maqolada asosan veb-saytlar va DDOS hujumlarini tahlil qilish usullari haqida ma'lumot berilgan. Veb-saytlarni tahdidlardan va xavfsizlikdan himoya qilishda algoritmlar tushunchasini shakllantirish. HTTP-flood ga qarshi qarshi algoritm haqida islohotlar yoritilgan.*

Kalit so'zlari: *Proksi-server, algoritm, veb-sayt, DDOS, HTTP-flood, hujum, xavfsizlik.*

Taqsimlangan xizmat ko'rsatishni rad etish (DDoS) hujumlari bugungi kunda tashkilotlar va shaxslar oldida turgan eng jiddiy kiberxavfsizlik muammolaridan biriga aylandi. Ko'pincha xizmatlarni buzish yoki pul undirishga intilayotgan yovuz niyatli shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan DDoS hujumlari maqsadli kompyuter tizimini tirbandlik bilan to'ldirishni o'z ichiga oladi, bu esa uning ishdan chiqishiga yoki unga kirish imkonsiz bo'lishiga olib keladi. Bunday hujumlarning oqibatlari og'ir bo'lishi mumkin, natijada moliyaviy yo'qotishlar, obro'ga putur etkazadi va hatto jamoat xavfsizligiga xavf tug'diradi.

DDoS hujumlaridan himoya qilish uchun tadqiqotchilar va kiberxavfsizlik bo'yicha mutaxassislar turli strategiyalarni, jumladan, matematik modellardan foydalanishni ishlab chiqdilar. Ushbu modellar tarmoq trafigini tahlil qilish, potentsial tahdidlarni aniqlash va ularning ta'sirini yumshatish uchun profilaktika choralari ko'rish uchun ilg'or algoritmlardan foydalanadi.

Ushbu maqolada biz kompyuter tizimlarini DDoS hujumlaridan himoya qilish uchun matematik modellar bo'yicha tadqiqotlarning hozirgi holati haqida umumiy ma'lumot beramiz. Biz mavjud modellarning cheklovlarini ko'rib chiqamiz va qo'shimcha tadqiqotlar zarur bo'lgan sohalarni aniqlaymiz. Shuningdek, biz zamonaviy tarmoqlarning dinamik va doimiy o'zgaruvchan tabiati sharoitida samarali modellarni ishlab chiqish bilan bog'liq muammolarni muhokama qilamiz.

Maqola kiberxavfsizlik sohasida ishlovchi mutaxassislar, tadqiqotchilar va kompyuter tizimlarini DDoS hujumlaridan himoya qilishning zamonaviy holati haqida ko'proq ma'lumot olishga qiziqqan har bir kishi uchun mo'ljallangan. Ushbu sohada olib borilayotgan tadqiqotlarning so'nggi sharhini taqdim etish orqali biz DDoS hujumlarining ta'sirini yumshatish va tarmoq xavfsizligini oshirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishga hissa qo'shishga umid qilamiz.

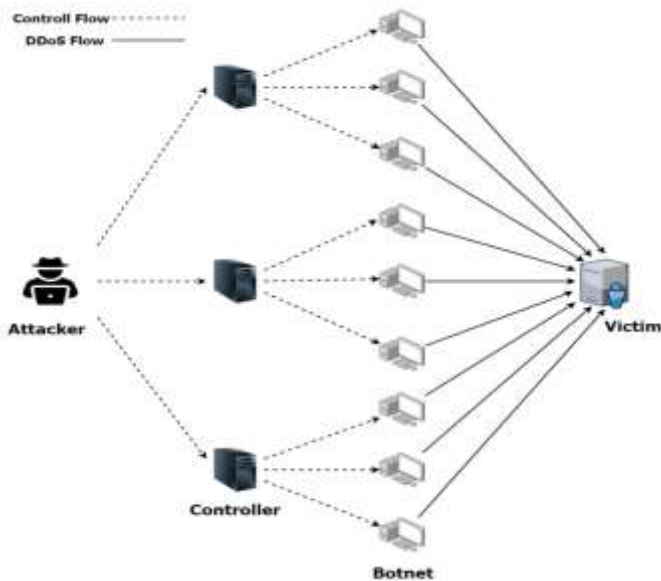
DDoS hujumlarini amalga oshirishning ko'plab usullari orasida eng samaralisi botnet tarmog'idan yuborilgan ko'p sonli noto'g'ri so'rovlarni qayta ishlash orqali

serverda joylashgan resurslarning katta ish yukini ta'minlashga qaratilgan hujumdur. Ushbu hujum ko'pincha tarmoqqa kirish imkoniga ega bo'lgan haqiqiy foydalanuvchilarning virusli qurilmalaridan uyushtiriladi, ular hatto o'z qurilmasidan har qanday hujum amalga oshirilayotganiga shubha qilmaydi. Shunday qilib, tizimga viruslar, qurtlar va "Troyan otlari" viruslarini kiritish orqali tarmoqqa ulangan himoyalangan qurilmalarga zararli dasturlar o'rnatiladi. Ko'p sonli tarmoq xostlarining infeksiyasi shunday sodir bo'ladi, shundan so'ng ushbu kompyuterlar ustidan nazorat tajovuzkorga o'tadi. Keyin hujum qiluvchi obyekt bir vaqtning o'zida infeksiyalangan tarmoqning barcha tugunlariga qandaydir buyruqni yuborishga asoslangan hujumni amalga oshiradi. Natijada, foydalanuvchi qurilmasiga o'rnatilgan dasturiy ta'minot faollashadi. Xost ma'lumotlari tajovuzkor nazorati ostida uzatiladi, shuning uchun "Xizmatni rad etish" tarqatilgan hujumning manbai bo'ladi.[1]

"Ta'minotni rad etish" yoki qisqartirilgan DDOS hujumlarining hujumlari, umumiy voqea va dunyo bo'ylab Internet resurslari egalari uchun jiddiy bosh og'rig'i bo'ldi. Shuning uchun Saytda DDOS hujumlaridan himoya qilish bugungi kunda qo'shimcha variant emas, balki kam vaqtdan qochishni istaganlar uchun zaruriy shart, katta zarar va buzilgan obro'ga ega bo'lganlar uchun zarur shartdir. Xizmatni rad etish yoki "texnik xizmat ko'rsatishni rad etish" - Axborot tizimiga hujum - bu foydalanuvchi so'rovlarini qayta ishlash qobiliyatiga ega emas. Oddiy so'zlar, DDOS veb-resurs yoki transport serverini juda ko'p manbalardan bostirishda, uni kamdan-kam hollarda qabul qilmaydi. Ko'pincha bunday hujum tarmoq resurslari ishida yirik firma yoki davlat tashkilotida uzilishlarni qo'zg'atish uchun amalga oshiriladi DDOS hujumi boshqa umumiy veb-tahdidga o'xshaydi - Xizmatni rad etish, DOS. Faqatgina farq shundaki, odatiy taqsimlangan hujum bir nuqtadan kelib chiqadi va DDOS hujumi yanada katta va turli manbalardan kelib chiqadi.[2]

DDOS hujumining asosiy maqsadi o'z ishini blokirovka qilish orqali tashrif buyuruvchilarga kirish mumkin emas. Ammo bunday hujumlar diqqatni boshqa zararli ta'sirlardan chalg'itishi uchun ishlab chiqarilgan holatlar mavjud. DDOS hujumi, masalan, xavfsizlik tizimini tashkilotning ma'lumotlar bazasiga ega bo'lish uchun xavfsizlik tizimini buzishda amalga oshirilishi mumkin. 1999 yilda ko'plab yirik kompaniyalar (Yahoo, eBay, Amazon, CNN) bir qator hujumlar uyushtirgan. O'shandan beri, kiber jinoyatchining ushbu turi global miqyosda tahdidni rivojlantirdi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, so'nggi yillarda ularning chastotasi 2,5 baravar ko'paydi va bu juda yuqori darajada 1 tbit / s dan oshdi. DDOS qurboni kamida oltinchi Rossiya kompaniyasining kamida bir marta sodir bo'ldi. 2020 yilga kelib, ularning umumiy javobi 17 millionga etadi. DDSS oddiy bloglardan, eng yirik korporatsiyalar, banklar va boshqa moliyaviy institutlar bilan tugaydigan har qanday shkala saytlarini buzishi mumkin. "Kasperskiy laboratoriyasi" tadqiqotlariga ko'ra, hujum kompaniyaning 1,6 million dollargacha bo'lishi mumkin. Bu jiddiy zarar, chunki hujum qilingan veb-resurs bir muncha vaqt bo'lolmaydi, shuning uchun sodda bo'lishi kerak.

Korsero tarmog'iga ko'ra, dunyodagi barcha kompaniyalarga qaraganda "rad etish huquqi" hujumlariga duchor bo'lishadi. Bundan tashqari, ularning soni 50 ga etadi.

1-rasm DDOS hujumi

DDoS-hujumlardan serverni himoya qilishni ta'minlamagan saytlar egalari nafaqat katta yo'qotishlarga, balki mijozning ishonchining pasayishi, shuningdek, bozorda raqobatbardoshlikni pasaytirishi mumkin. DDOS-hujumdan himoya qilishning eng samarali usuli bu Provayder tomonidan yuqori darajada o'tkazish qobiliyati bilan Internet kanallariga etkazib beriladigan filtrlar hisoblanadi. Ular butun trafikni izchil tahlil qilishadi va shubhali tarmoq faoliyatini yoki xatolarini aniqlaydilar. Filtrlar yo'l-yo'riqlar darajasida va maxsus apparat qurilmalaridan foydalangan holda o'rnatilishi mumkin. Hatto dasturiy ta'minotni yozish bosqichida ham saytning xavfsizligi haqida o'ylashingiz kerak, DDOS hujumlarini aniqlash uchun maxsus choralar kerak emas, DDOS hujumi faktini eslamaslik mumkin emas. Boy vipadkada bu haqiqat. Namoyishchilar ko'pincha masofadagi DoS hujumlaridan qo'rqishardi, chunki ular 2-3 dobidan kamroq qurbonlar tomonidan belgilangan edi.[3]

Ilgari hujumning (toshqin hujumi) salbiy oqibatlarini arizachi hisobidan ortiqcha internet-trafikni to'lash hisobiga tugaydi, bu faqat hisob Internet-provayderdan olib tashlanganida sodir bo'ldi. Bundan tashqari, hujumlarni aniqlashning ko'plab usullari hujum ob'ekti yaqinida samarasiz, lekin asosiy kanallarda samarali. Bunday paytda siz tizimlarni tekshirishlarni emas, balki o'zingiz joylashtirishingiz kerak, koristuvach esa hujumlarni tanib, o'zini eslab, yordam so'rab g'azablanadi. Bundan oldin, DDOS-hujumlarning samarali oldini olish uchun DoS-hujumlarning turini, xarakterini va boshqa xususiyatlarini bilish kerak va namoyon bo'lish tizimining o'zi buni tezda aniqlashga imkon beradi. Hujum sifatida bir vaqtning o'zida ko'p sonli kompyuterlar g'alaba qozonadi DDOS hujumlari (Vid ingliz. Taqsimlangan Xizmatni rad etish, rozpodylena hujum turi "xizmatdagi vydmova"). Ba'zi hollarda, haqiqiy DDOS hujumidan oldin, baxtsiz hodisaga sabab bo'ladi, masalan, saytga yuborilgan mashhur Internet-resursga joylashtirish, samarasiz serverga joylashtirish (slash nuqta effekti). Ix xizmat qismida, keyin, server i uchun joiz behuda o'tkazish qadar ishlab chiqarish

uchun coristuvachiv katta oqimi.Hujum sifatida bir vaqtning o'zida ko'p sonli kompyuterlar g'alaba qozonadi DDoS hujumlari(Vid ingliz. Taqsimlangan Xizmatni rad etish, rozpodylena hujum turi "xizmatdagi vydmova"). Ba'zi hollarda, haqiqiy DDoS hujumidan oldin, baxtsiz hodisaga sabab bo'ladi, masalan, saytga yuborilgan mashhur Internet-resursga joylashtirish, samarasiz serverga joylashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Karimov.K. Veb-saytlarni DDOS kabi hujumlardan himoya qilish usullari va algoritmlarni ishlab chiqish. Toshkent.2022.
2. <https://sukachoff.ru/uz/ustrojstva/v-svyazi-s-ddos-atakoi-ddos-ataki-napadenie-i-zashchita-zashchita-ot/>
3. <https://androidas.ru/uz/chto-soboi-predstavlyaet-ddos-ataka-dos-i-ddos-ataki-znachenie-i/>

**GEPATIT KASALLIGINI BIRLAMCHI DIAGNOSTIKASI UCHUN INNOVATSION
TIZIM ISHLAB CHIQUISH**

Siddiqov Bobirbek Norpo'lat o'g'li
*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti*

Annotatsiya: *Innovatsion tizimlarning ishlatilishi kasallikka og'ir terapiya to'g'risida juda ham tez va aniqligi bilan ma'lumot olishga yordam beradi. Ushbu tizimlarning ishlatilishi kasallikka o'ziga xos ko'rinishda ta'sir ko'rsatishga yordam beradi, shuningdek, davolash jarayoni samaraliroq va tezroq bo'lishiga qo'shimcha yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *RIA (Radioimmunoassay), NGS (Next-generation sequencing), FibroScan, ELF (Enhanced Liver Fibrosis).*

I. Kirish

Gepatit jigar yallig'lanishi deb ta'riflanadi. Bu o'z-o'zidan chegaralanishi yoki fibroz, sirroz yoki hatto jigar saratoni kabi boshqa holatlarga olib kelishi mumkin.

Gepatitning eng keng tarqalgan sabablari quyidagilardan iborat:

- Virusli infeksiya
- Spirtli ichimliklar yoki boshqa ayrim gilyohvand moddalar kabi toksik moddalarning ortiqcha iste'mol qilinishi.

Jigarning vazifasi qonni zararsizlantirish, vitaminlarni saqlash va ba'zi gormonlar ishlab chiqarishdir. Gepatit ushbu funktsiyalarni buzilishiga olib kelishi mumkin, bu esa tanadagi og'ir sog'liqqa olib kelishi mumkin. Masalan, gepatit C immunitetni keltirib chiqaradi, bu esa jigarda yallig'lanishni keltirib chiqaradi. Jigarning yallig'lanish reaksiyasi jigarga ko'proq zarar etkazishni boshlaydi.

Gepatitning turlari:

5 gepatit turi mavjud - A, B, C, D va E.

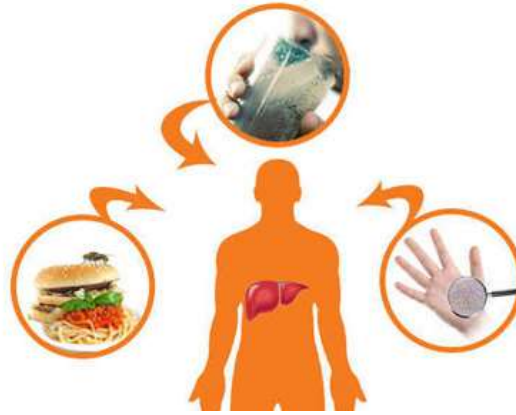
Gepatit B va C jigar sirrozi va jigar saratonining eng ko'p uchraydigan sabablari hisoblanadi.

Gepatit A

Ushbu virusning eng ko'p tarqalgan manbai infeksiyali bemorlarning yuqumli kasalliklari bo'lib, ular ifloslangan suv yoki oziq-ovqat orqali yuborilishi mumkin. Ba'zi infeksiyalar engil va bemorlar davolanishi va yaxshilanishi mumkin. Boshqa tomondan, hayotga xavf tug'diradigan ba'zi holatlar mavjud. Gepatitdan ta'sirlangan eng keng tarqalgan hududlar sanitariya sharoitlari yomon bo'lganlardir.

Vositalar Havrix va Vaqta deb nomlanadigan firma A uchun mavjud.

Cause of Hepatitis A

1-rasm. Gepatit A kasalligining yuqish omillari

Bu infektsiya qon, semen va boshqa tana suyuqliklarida infektsiya orqali o'tadi. Infektsiyalangan onadan chaqaloqqa yoki chaqaloqlarga va boshqa kontaminatsiyalangan qon mahsulotlariga qon quyish orqali yuborilishi mumkin. Gepatit B kasalligiga moyil bo'lganlar odatda infeksiyon kasallik bilan og'riqan bemorni davolash bilan shug'ullanadigan tibbiyot xodimlaridir.

Gepatit B uchun vaktsinalar "Engerix-B" va "Recombivax" HB kabi mavjud.

Gepatit C

Bu, odatda, HCV kontaminatsiyalangan qon va qon mahsulotlari yordamida infektsiyalangan qon orqali o'tkaziladi. Boshqa umumiy manba jinsiy aloqadir. HCV uchun hech qanday vaktsina yo'q.

Gepatit D

Gepatit D nafaqat Gepatit B kasalligida bemorlarda paydo bo'ladi. Bu og'ir infeksiyaga aylanib, u bir nechta yomon natijalarga olib kelishi mumkin. Gepatit B ni oldini olish uchun ishlatiladigan emlashlar ham Gepatit D infeksiyasini oldini olish uchun ishlatilishi mumkin.

Gepatit E

Gepatit E uchun eng keng tarqalgan usul transpired oziq-ovqat va suv hisoblanadi. Bu rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlarda butun dunyo bo'ylab o'limlarning eng ko'p tarqalgan sababi. Emlash ixtiro qilingan, ammo butun dunyoda mavjud emas.

Belgilanishlar va alomatlar

Gepatitning dastlabki bosqichi o'tkir davr deb nomlanadi. Alomatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Diareya
2. Charchoq
3. Ishtaha yo'qolishi
4. Engil isitma
5. Muskul yoki og'riyotgan og'riqlar
6. Bulanti
7. Qorin bo'shlig'i og'rig'i

8. Kusti
9. Sariqlik
10. Ozish

Bemor o'tkir bosqichda bo'lsa, vaziyatni davolash mumkin. Ba'zi hollarda kasallik o'tkir jigar etishmovchiligi yoki hatto o'limga olib kelishi mumkin. Kasallik o'sib borishi bilan surunkali gepatit, progressiv jigar etishmovchiligi, tartibsizlik, axlat yoki qusishda qon, sariqlik, pastki ekstremitalarda shish va boshqalarga olib kelishi mumkin.

Barcha belgilar va semptomlar haqida batafsil tibbiy tarixdan so'ng, o'tmishdagi o'tmish tarixi yoki oilaviy tarixga ega bo'lgach, klinik tekshiruv o'tkaziladi.

Diagnostika testlari

Qon testlari - Ushbu testlar organizm antikorlarni ishlab chiqaradimi yoki yo'qmi tekshirish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, ushbu testlar jigar funksiyasini jigar oqsillari va fermentlarning darajalarini aniqlash orqali tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Nuklein kislota sinovlari - HBV DNK va HCV RNK kabi testlar jigarda virusni qayta ishlab chiqarish tezligini tasdiqlash uchun amalga oshiriladi.

Jigar biopsiyasi - Bu jigarni va saraton xavfini o'lchash uchun amalga oshiriladi.

Parasentez - Jarrohlar qorin bo'shlig'ini olib tashlashdi va suyuqlik to'planishining sababini aniqlash uchun sinovdan o'tkazildi.

Elastografi - Bu tovush to'lqinlaridan foydalanib jigarda qattqlik miqdorini o'lchash uchun ishlatiladi.

Surrogat belgilar - Bu siroz va fibroziyaga kirish uchun maxsus ishlatiladi.

Erta aniqlash va davolash to'liq tiklanish uchun muhimdir. Bir nechta shifoxonalarda ularning ba'zilar mavjud Hindistonning yuqori gepatologlari, bunday davolanishda yuqori malakali va malakali mutaxassislar, aniq davolanishni ta'minlaydi. Bu shart-sharoitlar yaxshi gigienani saqlab qolish, toza oziq-ovqatlarni iste'mol qilish va qonni qabul qilish jarayonida sterilizatsiya qilish usullari yordamida oldini olish mumkin.

II. Gepatit kasalliklarining analizi va innovatsion yechimlar

Gepatit kasalligi analiz turlari:

Gepatit kasalligi turi va virusining tipiga qarab, turli turdagi laborator testlar o'tkaziladi. Bu testlar jigar funksiyasining tekshirilishini va virusning qaysi turga mansubligini aniqlashga yordam beradi.

ALT va AST: Bu testlar jigar funksiyasini o'rganish uchun o'tkaziladi. Gepatit kasalligi paydo bo'lishida, jigar qirralarida ko'payish, jigar zararining xavfli bo'lishi sababli jigar og'rig'i kasalliklari bilan bog'liq ALT va AST ko'payadi.

Gepatit viruslari IgM va IgG: Bu testlar virusga qarshi immunitetning ko'rsatkichlarini o'rganish uchun o'tkaziladi. IgM antibodilari virus infeksiyasining ilohiy ko'rsatkichlari bo'lib, virusning infeksiyoni yangi bo'lgan kishi yoki yangi esa

virusga qarshi uzluksiz immunitet ko'rsatkichlari bo'lib, shu bilan birga, avvalgi virus infeksiyasidan so'ng chiqishi mumkin.

Gepatit viruslarini direkt taniyish uchun PCR: Bu testlar, virus genetik materialining ko'rsatkichlarini o'rganish uchun o'tkaziladi. PCR testlari, virus genetik materialini aniqlovchi va virusning turi va miqdorini aniqlash uchun juda yaxshi ko'rsatkichlar hisoblanadi.

Jigar biyopsiyasi: Bu test, jigar qirralarini tekshirish uchun o'tkaziladi. Jigar biyopsiyasi orqali, jigar og'rig'ining turi va uning qaysi darajasida yolg'on borligini aniqlash mumkin.

Bu testlardan boshqalar ham mavjud bo'lishi mumkin va shifokorlar sizning holatingizga qarab siz uchun kerakli bo'lgan testlarni aniqlab beradilar. Bu testlar yordamida, shifokorlar jigar og'rig'inizning turi va virusga qarshi immunitetning miqdorini o'rganib, siz uchun qayta davolash rejimini belgilashadi.

Bilirubin: Bu test, jigar qirralarining ishlashiga bog'liq o'zgarishlarni aniqlash uchun o'tkaziladi. Bilirubin testi, jigar og'rig'inizni aniqlashda yordam beradi, chunki jigar og'rig'i paydo bo'lganda, bilirubin tuzuvlarining o'sishi sababli oq rangli o'tkir irg'itni ko'paytiradi.

Ferritin: Bu test, jismoniy yorqinlikdan jigar qirralarida yashayotgan proteinning ko'rsatkichlarini o'rganish uchun o'tkaziladi. Gepatit kasalligi paydo bo'lganda, jigar qirralarining zararidan kelib chiqqan protenlarning tarkibi o'zgarishi sababli ferritin miqdori ko'payadi.

Coagulation testlari: Bu testlar, qonning jigar funksiyasi va to'g'ri ishlashi bilan bog'liq o'zgarishlarni aniqlash uchun o'tkaziladi. Jigar funksiyasi kamayishi sababli, qonning ko'rtaqligi o'sishi va ko'p o'tishiga olib kelishi mumkin.

Ultrasonografiya (USG): Bu test, jigar va uni o'zgartirishiga sabab bo'lgan og'irliklarning aniqlanishi uchun o'tkaziladi. USG orqali jigar og'rig'inizning qaysi darajasida yolg'on borligi, jigar qirralarining o'lchamlari va jigar o'zgarishlari o'rganiladi.

Elastografiya (Fibroscan): Bu test, jigar og'rig'ining zaxiralarining og'irligini aniqlash uchun o'tkaziladi. Jigar og'rig'ining o'lchamining oshishi sababli, jigar qirralarida elastik xususiyatlarning o'zgarishi mumkin. Fibroscan, jigar og'rig'i qanday darajada yolg'on borligi va qaysi davolash rejimini kerakligini aniqlashga yordam beradi.

Biopsiya: Bu test, jigar og'rig'inizni aniqlashda ko'p xil qulayliklar yaratmaydigan, ammo bir necha boshqa testlardan ko'proq aniqlash imkonini beradi. Shifokorlar jigar og'rig'ining kattaligini, shaklini va yuzaga keladigan xossalarni ko'rish uchun jigar og'rig'idan o'tishga qaror qilishlari mumkin. Biopsiya orqali, jigar og'rig'idan naycha ko'proq ko'rsatkichlarni olish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Serologik testlar: Bu testlar, qonning virusga qarshi antitelini aniqlash uchun o'tkaziladi. Serologik testlar, qandagi antitel miqdorining virus infeksiyasi davomida

qanday o'zgarishi bilan bog'liq ma'lumotlarni ko'rsatadi. Bu testlar, virusga qarshi qayta qo'llanilgan immunizatsiya davolash rejimini belgilashda ham yordam beradi.

PCR testi: Bu test, qonning virus genetikasini aniqlash uchun o'tkaziladi. PCR testi, virus DNA'sini aniqlovchi usullardan foydalanadi va virus kasalligi turi va virusning tipiga qarab belgilangan vaqtda aniqlash imkonini beradi. Bu test ayni vaqtda virus genetikasini va uning miqdorini aniqlashga yordam beradi.

Bu testlar, gepatit kasalligi turi va virusining tipiga qarab boshqalar ham o'tkazilishi mumkin. Shifokorlar siz uchun kerakli bo'lgan testlarni aniqlab beradi va sizga ko'rsatkichlarning tahliliga asosan qayta davolash rejimini belgilashadi.

Gepatit kasalligi diagnostikasi uchun innovatsion tizimlardan biri, qon sinovlari tahlili uchun sonli elementlar analizi (LEA) tizimi hisoblanadi. Bu tizim, hozirgi tahlil usullariga nisbatan ko'p darajada tez va samarali natijalarni olishga yordam beradi. Bu tizimning asosiy tushunchasi, qondagi virusga qarshi antitelni aniqlash uchun ulanishni o'z ichiga olgan holda, virus konsentratsiyasini belgilashdir.

Boshqa innovatsion tizimlar orasida jigar og'rig'i tahlilini aniqlovchi non-invaziv diagnositik tizimlar (Fibroscan, Fibrotest) mavjud. Bu tizimlar jigar og'rig'ining kattaligini, shaklini va yuzaga keladigan xossalarni ko'rish uchun jigar og'rig'idan o'tishga qaror qilish imkonini beradi. Shu tizimlar yordamida shifokorlar, ko'p darajada jonli jigar og'rig'i biopsiyasidan o'tkazishni, bu esa ko'p xil xavfli yuzaga kelishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan yomon ko'rinishlar ko'rsatishdan qochadi.

Gepatit kasalligi diagnostikasi uchun boshqa innovatsion tizimlar, asosan laboratoriya tahlillari, radiologik tahlillar, serologik tahlillar va genetik tahlillar jihatidan ishlatiladi. Shifokorlar va laborantlar, kasallikning shakl va xossalari bo'yicha to'liq tahlil qilish uchun qo'shimcha innovatsion tizimlardan foydalanishadi.

Bundan tashqari, molekulyar diagnostik tizimlar ham innovatsion usullardan biri hisoblanadi. Bu tizimlar, virusni aniqlash uchun genetik materialni yoki DNA ni aniqlashga asoslanadi. Molekulyar diagnostik tahlillari yordamida, virusning genomik matnini aniqlashga, viruslar va ularning vaktsinlari yaratish uchun kerakli ma'lumotlarni aniqlashga imkon beruvchi qulay usullar ko'rsatiladi.

Boshqa innovatsion tizimlar orasida, bitta qon sinovining ko'plab viruslar uchun test qilinishi, avtomatik analizatorlarning ishlatilishi, shuningdek, kekschay vaktsinalar, kasallikni aniqlash uchun ko'plab xususiy yuraklarning ishlatilishi ham kiritiladi.

Barcha innovatsion tizimlar uchun ham asosiy narsa, ularni kuzatish va sinash jarayonida mutaxassislar yordamida ishlatishdir. Bu usullar orqali mutaxassislar, biznesni va kasallikni yaxshi tushunishga, kasallikni barpo etishga va yangi, samarali va innovatsion tibbiy tahlillar va usullar yaratishga yordam beradi.

Gepatit kasalligi uchun sulak orqali innovatsion tizim ishlab chiqish fikri juda yaxshi va foydali, chunki birinchi navbatda, Gepatit kasalligi tayyorlanuvchisi bo'lgan sulardan virusni olib tashlash tizimini yaratish mumkin.

Gepatit kasalligi virusi, infeksiya kasalliklari specialistlari tomonidan aniqlanib, qaytadan ishlanib, ayrim holda, o'tish davrida, suv orqali tarqalganligi ma'lum bo'lgan virusdir. Shuningdek, virus, bir necha turini olib boradigan yoki qabul qilishini kengaytirish mumkin bo'lgan bir nechta podtipga bo'linganligi sababli, infeksiya kasalliklari virusini olib tashlash tizimlari, turli podtipdagi viruslar olib tashlashga yordam berishi kerakligi sababli ham juda foydali.

Bundan tashqari, sulak orqali innovatsion tizimlar, viruslarni aniqlash uchun testlar tayyorlashda yoki kasallikni nazorat qilish uchun laboratoriyalarda ishlatiladigan yangi ko'plab yuraklar, analizatorlar va boshqa qurilmalar ishlab chiqishga yordam berishi mumkin.

Birinchi navbatda, sulak orqali innovatsion tizimlar ishlab chiqish uchun fikrni olib tashlash, barcha ilmiy texnologik vositalardan foydalanish, va ilg'or kasalliklari va suv moddalash usullaridan foydalanish zarur. Bunda IT mutaxassislar, biologlar, kimyogarlar, inshootchilar va qurilma ishlab chiqarish bo'yicha yuqori ko'nikmalarga ega mutaxassislar ish qatnashishi mumkin.

Gepatit kasalligi uchun sulak orqali innovatsion tizim ishlab chiqishni rejalashtirishda, viruslarni tahlil qilish va aniqlash uchun foydalaniladigan qurilmalar ishlab chiqarish zarur.

Bunday qurilmalar odatda laboratoriyalarda ishlatiladigan elektron mikroskoplar, polimeraz zanjirlash reaksiyasi (PCR) analizatorlari, blok molekular zanjirlash reaksiyasi (LAMP) analizatorlari va boshqa molekulyar biologiya qurilmalari bo'lishi mumkin.

Misol uchun, PCR analizatori, Gepatit kasalligi virusining genetik materialini aniqlash uchun ishlatiladi va LAMP analizatori, virusga qaramay, kasallikni aniqlash uchun ishlatiladi.

Elektron mikroskoplar esa virusning o'lchami va shaklini aniqlash uchun foydalaniladi.

Bunday qurilmalar ishlab chiqish uchun IT mutaxassislar, biologlar, kimyogarlar, inshootchilar va qurilma ishlab chiqarish bo'yicha yuqori ko'nikmalarga ega mutaxassislar ish qatnashishi mumkin.

Bunday qurilmalarni ishlab chiqish jarayonida bir nechta bosqichlar bo'ladi:

1. **Prototipni yaratish:** Ilk etapda, tibbiy qurilma yaratishning prototipi yaratiladi. Bunda, qurilma dizayni, qurilma komponentlarining yig'ilishi va umumiy ishga tushirish prinsiplari ko'rib chiqiladi.

2. **Tizimni yaratish:** Tizim tayyorlashda, dasturlash muhiti tuziladi va qurilma faqatgina o'rnatilgan dasturlash tili bilan ishlay oladigan xususiy tizimga ega bo'ladi. Bu tizimda, qurilma barcha test jarayonlari uchun to'liq o'zgarishga tayyorlanadi.

3. **Test jarayonlarini o'tkazish:** Qurilma yaratilganidan so'ng, test jarayonlari o'tkaziladi. Bu jarayonlar, qurilmaning viruslarni aniqlash kuchini va qulayligini aniqlashga xizmat qilishi kerak.

4. **Tizimni sinash:** Tizim sinash jarayonida, qurilma hamma xususiyatlarini aniqlash va tizimni aniqlash uchun laboratoriyalarda va klinikalarda test qilinadi.

5. **Tarqatish:** Qurilma tayyorlanib, test jarayonlari muvaffaqiyatli o'tkazilgan va tizim sinashdan o'tganidan so'ng, uni tarqatish mumkin. Tarqatish jarayonida, qurilma rasmiy tibbiy laboratoriyalar, tibbiy markazlar va klinikalar uchun taqdim etiladi.

Shu bilan birga, innovatsion tizim yaratish jarayonida qurilma ishlab chiqarish uchun muhim bo'lgan ishtirokchilar - IT mutaxassislar, biologlar, kimyogarlari, inshootchilar va qurilma ishlab chiqarish bo'yicha yuqori ko'nikmalarga ega mutaxassislar - o'rtasidagi hamkorlik juda muhimdir. Ishlab chiqish jarayoni tugagandan so'ng, innovatsion tizim tibbiy laboratoriyalar va klinikalarda ishlatilishi uchun taqdim etiladi. Ushbu tizimni yaratish jarayonida diqqatga olinadigan asosiy qadamlar quyidagilar bo'lishi mumkin:

Tizimning foydalanuvchilari va maqsadlari: Tizimning foydalanuvchilari va maqsadlari, qurilma yaratishning boshqa turlari bilan taqqoslash kerak. Bu maqsadlar tibbiy o'rganmaga yordam berish, qizil va oq tizimlari ajratish va boshqa xususiyatlar bo'lishi mumkin.

Boshqa tizimlar bilan integratsiya: Tizim boshqa tibbiy qurilmalar bilan integratsiya qilinishi mumkin. Bu, qurilmaning tibbiy xizmatlarni kengaytirish uchun juda muhimdir.

Biznes strategiyasi: Tizim yaratishni boshlashdan oldin, biznes strategiyasi o'rnatilishi kerak. Bu, tizimni sotish, qurilmani tarqatish va ishlab chiqarish bo'yicha boshqa strategiyalar bo'lishi mumkin.

Tizimning ishga tushirilishi: Tizim ishga tushirilish jarayoni, qurilma o'rnatilgan tibbiy muassasalarda to'liq ravishda ishga tushirilishiga qarab tuzilishi kerak.

Tizimni sinash va taqdim etish: Tizim sinash va tarqatish jarayonlari tayyorlanishi kerak. Bu jarayonlar tibbiy laboratoriyalarda va klinikalarda o'tkazilishi kerak.

Tizimni yaratish uchun kerakli materiallar: Tizimni yaratish uchun kerakli materiallar, xususan, tibbiy sensorlar, mikroprotsesszorlar va boshqa tibbiy qurilmalar, tizimni yaratishda muhim ahamiyatga ega. Bu sabablarga ko'ra, tizim yaratish dasturining tayyorlanishida kerakli materiallarni to'plash va tayyorlash kerak.

Tizimni taqdim etish va tizimning sifatli ishga tushirilishi: Tizimni tibbiy laboratoriyalarda va klinikalarda taqdim etish uchun, tizimni sinash va sertifikatlash jarayonlaridan o'tkazish kerak. Bunday jarayonlarni o'tkazish tizimni taqdim etish va sifatli ishga tushirishga yordam beradi.

Tizimning ma'lumotlar bazasi va tizimni boshqarish: Tizimni boshqarish uchun kerakli ma'lumotlar bazasi va dasturlar tayyorlash kerak. Tizimning barcha funksiyalarini boshqarish, ma'lumotlarni saqlash va tashuvchi tizimlarga bog'liqligi tizim boshqarishiga duch keladi.

Tizimning innovatsion xususiyatlari va uning erta yillarida tarqalishi: Tizim yaratilish davomida, tizimning innovatsion xususiyatlari va erta yillarida tarqalishi kuzatib borilishi kerak. Bu yondashuv, tizimning innovatsion taraqqiyotini saqlash va uni ko'proq mijozlarga ko'rsatishga yordam beradi. Tibbiy innovatsion tizimlarni yaratishda, turli sohalardan mutaxassislar o'rtasidagi samaradorlik va birgalik juda muhimdir. Bunday tizimlar yaratish va ishlab chiqarishning yuqori darajasida barcha qadamni doimiy yaxshilash uchun integratsiya va innovatsion yondashuv kerak.

Bir boshqa innovatsion tizim, Gepatit kasalligining birlamchi diagnostikasi uchun zamonaviy algoritmlarni ishlatuvchi tibbiy tizimlardir. Bu tizimlar, tahlil qilish va tashxis qilish jarayonida avtomatik tahlil va ma'lumot olish uchun tasarlanadi. Bu tizimlar, kasallikni aniqlashda, tahlil qilishda va davolashda yaxshi natijalar olishga yordam beradi.

Zamonaviy tibbiy tizimlar, mahalliy kasalliklarni tahlil qilish va davolashning yanada yaxshi yechimlarni taqdim etishga yordam beradi. Bu tizimlar, xolati to'liq tahlil qilingan kasallarning ma'lumotlarini kuzatish, noma'lum holatlarning aniqlanishiga va shunga ko'ra yaxshi davolash rejimini ko'rsatishga yordam beradi.

Bundan tashqari, zamonaviy tibbiy tizimlar, tibbiy ma'lumotlarni yig'ish va avtomatik tahlil qilishni osonlashtiradi. Bu, kasallikni tez diagnos qilish va yaxshi davolash rejimini tanlashda yordam beradi. Tizimlar avtomatik tahlil qilishni yaxshilash uchun boshqa tibbiy tizimlar va ma'lumotlar bilan integratsiya qilinishi mumkin.

III. Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, hepatit kasalligi uchun innovatsion tizim yaratish jarayoni, xavfsiz va samarali tibbiy texnologiyalarni rivojlantirishga yordam beradi va kasallarning tanishtirilishi, davolash va davolanishlarining monitoringini osonlashtiradi. Bundan tashqari, tizim yaratish jarayoni, o'ziga xos va yuqori sifatli qurilmalar, eng so'nggi tibbiy va texnologik yutuqlar va foydalanuvchilar talablari bo'yicha yaratilgan, moslashtirilgan va sinovdan o'tkazilgan tibbiy dastur va yechimlarni ham talab qiladi.

Gepatit kasalligi diagnostikasi uchun boshqa innovatsion tizimlar, asosan laboratoriya tahlillari, radiologik tahlillar, serologik tahlillar va genetik tahlillar jihatidan ishlatiladi. Shifokorlar va laborantlar, kasallikning shakl va xossalari bo'yicha to'liq tahlil qilish uchun qo'shimcha innovatsion tizimlardan foydalanishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кудратиллаев М. Б. ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ 5G В СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ МЕДИЦИНЕ //Международный научный форум. – 2022. – Т. 1. – С. 915-917.
2. Кудратиллаев М. Б. ТЕХНОЛОГИЯ ПЯТОГО ПОКОЛЕНИЯ (5G) КАК ШИРОКИЙ СПЕКТР РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НА ПУТИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ //МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «XIV ТОРАЙГЫРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ. – 2022. – С. 384-388.

3. Yakhshiboyev R. E., Kudratillaev M. B., Siddikov B. N. FORSCHUNG VON INNOVATIVER AUSRÜSTUNG FÜR DIE DIAGNOSE VON MAGEN-DARM-ERKRANKUNGEN //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 3. – С. 100-105.

4. Kudratillaev M. B., Yakhshiboev R. E. ANALYSIS OF INNOVATIVE EQUIPMENT FOR THE DIAGNOSIS OF GASTROENTEROLOGICAL DISEASES //Open Access Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 03. – С. 13-23.

5. Kudratillaev M. B. SU Pulatov PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FIFTH-GENERATION NETWORKS (5G) IN UZBEKISTAN //Recent advances in intelligent information and communication technology".—Tashkent: Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi. – 2022. – С. 393-397.

6. Muminov B. B. et al. Analysis of artificial intelligence algorithms for predicting gastroenterological diseases. – 2022.

7. Meirbek K., Rustam Y. SCRUTINY THE EFFECTIVENESS OF USING NEW TELEHEALTH METHODS FOR PRIMARY DIAGNOSTICS //Science and Innovation. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 70-83.

8. Kudratillaev M., Yakhshiboyev R. SCRUTINY THE EFFECTIVENESS OF USING NEW TELEHEALTH METHODS FOR PRIMARY DIAGNOSTICS //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. А4. – С. 70-83.

9. Яхшибоев Р. Э. РАЗРАБОТКА АППАРАТНО-ПРОГРАММНОГО КОМПЛЕКСА “SALIVA” ДЛЯ ПЕРВИЧНОЙ ДИАГНОСТИКИ ЖЕЛУДОЧНО-КИШЕЧНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 2. – С. 25-33.

10. Yakhshiboyev R. E. HARDWARE-SOFTWARE COMPLEXES FOR THE PRIMARY DIAGNOSIS OF GASTROENTEROLOGICAL DISEASES //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 120-127.

11. Yakhshiboyev R. E. Development of Software and Hardware Complex for Primary Diagnosis of Gastroenterological Diseases on the Basis of Deep Machine Learning //Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 9-20.

12. Яхшибоев Р. Э. РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНО-АППАРАТНОГО КОМПЛЕКСА НА ОСНОВЕ НЕЙРОННОЙ СЕТИ ДЛЯ ПЕРВИЧНОЙ ДИАГНОСТИКИ ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 20. – №. 1. – С. 108-119.

13. Yakhshiboyev R. DEVELOPMENT OF A “SALIVA” HARDWARE-SOFTWARE COMPLEX MODULES FOR THE PRIMARY DIAGNOSIS OF GASTROINTESTINAL DISEASES //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. А2. – С. 27-34.

- 14.** Yakhshiboyev R. E. DEVELOPMENT OF A HARDWARE MODULES FOR THE PRIMARY DIAGNOSIS OF GASTROINTESTINAL DISEASES //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 84-90.
- 15.** Yaxshiboyev R. et al. ANALYSIS OF THE PROCESS OF DEEP MACHINE LEARNING BASED ON THE RESULTS OBTAINED FOR PRIMARY DIAGNOSTICS OF GASTROENTEROLOGICAL DISEASES //CAJM. – 2022.
- 16.** Yaxshiboyev R. Development of a model of object recognition in images based on the «transfer learning» method //Central asian journal of education and computer sciences (CAJECS). – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 36-41.
- 17.** Яхшибоев Р. Э. У., Кудратиллаев М. Б. У., Сиддиков Б. Н. У. ОБЗОР ИННОВАЦИОННЫХ ОБОРУДОВАНИИ ДЛЯ ДИАГНОСТИКИ ЖЕЛУДОЧНО-КИШЕЧНОГО ТРАКТА //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. Special Issue 3. – С. 728-734.
- 18.** Ismoilov, O., A. Avalov, and X. Temirova. "ISSUES OF MODELING NEURAL NETWORKS." *Science and Innovation* 1.7 (2022): 191-194.
- 19.** Ziyadullaev D. et al. Development of a traditional transport system based on the bee colony algorithm //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 365. – С. 01017.
- 20.** Bazarbayev M. et al. DIGITAL MEDICAL ECOSYSTEM: TRANSFORMATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. A4. – С. 64-69.
- 21.** Ermetov E. et al. Importance of information technologies in preserving health //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. A4. – С. 92-95.
- 22.** Yakhshiboev R., Yakhshiboyeva D., Siddiqov B. REVIEW OF EXISTING SALIVA SENSORS AND THEIR APPLICATIONS //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. A4. – С. 84-91.

ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАРИ

Холмурод Назаров (Kh.Nazarov)

ТИҚХММИ” Миллий тадқиқод университети Экология ва сув ресурсларини бошқариш кафедраси доценти, юридик фанлар номзоди

Аннотация: Ушбу мақолада экологик таълимни ривожлантириш соҳасидаги муаммолар таҳлил қилинган ва эко-логик таълим концепциясини амалга оширишнинг муҳим жиҳатлари кўрсатилган, концепцияни Олий таълим муассасаларида ижросини таъминлаш борасидаги ютуқлар, муаммолар, уларнинг ечимлари буйича масалалар ёритилган.

Калит сўзлар: Экологик таълим, концепция, долзарб муаммолар, экология, атроф-муҳит, муҳофаза, экологик ҳавфсизлик, экологик онг, экологик маданият, бакалавр, магистр.

Аннотация: В этой статье анализированы проблемы концепции развития экологического образования, раскрыты важные аспекты, актуальных проблемы и приведены сведения об достижениях и проблемы, их решения в процессе осуществления данной концепции в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Экологическое образование, концепция, актуальные проблемы, экология, окружающая среда, охрана природы, экологическая безопасность, экологическое сознание, экологическая культура, бакалавр, магистр.

Кириш. Ўзбекистонда Экологик муаммоларнинг тобора глобал аҳамият касб этиб бораётганлиги инобатга олиб, сўнгги йилларда муҳим устувор вазифалар билан бир қаторда атроф муҳит муҳофазаси, экологик маданият, экологик таълим-тарбия, экологик маърифат масалаларига долзарб вазифалар сифатида алоҳида эътибор берилмоқда. Мазкур вазифаларни амалга оширишда экологик таълимни ўрни ва аҳамияти ғоят муҳимдир. Экологик таълимнинг долзарблиги мамлакатимиз табиати, экотизимлари, атроф муҳитни беқарорлик ва издан чиқишдан асраш, аҳолининг экологик маданиятини ошириш, ушбу ўта жиддий, ҳаётий масалаларга аҳолининг барча қатламлари, айниқса, ёшлар ҳисса қўшиши зарурлиги билан белгиланади.

Бироқ, экологик таълимни амалга ошириш жараёнининг тизимли таҳлили экологик таълимни ташкил этишда бу борадаги ислохотларни тўлиқ рўёбга чиқаришга тўсқинлик қилувчи жиддий муаммо ва камчиликлар сақланиб қолаётганлигини кўрсатмоқда. Бундай муаммо ва камчиликларни бартараф этиш мақсадида Экологик таълимни ривожлантириш Концепцияси ишлаб чиқилди ва қабул қилинди.(1)

Мазкур концепцияда Ўзбекистон Республикасидаги мавжуд экологик таълим соҳасидаги долзарб муаммолар: барча турдаги таълим муассасаларида

Ўзбекистон Республикасининг «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуни 4-моддасида назарда тутилган экология таълимнинг мажбурийлиги талаби етарли даражада тизимли равишда бажарилмаётганлиги, амалдаги давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурлари мазмунан экологик билим, кўникма, малака ва компетенциялар билан зарур даражада бойтиб борилмаётганлиги, экологик таълим йўналишида илғор хорижий ва миллий тажрибани илмий асосда комплекс ўрганилмаётганлиги, аҳоли, айниқса ёшларнинг экологик маданиятни шакллантиришда жаҳон тажрибаларидан етарли фойдаланилмаётганлиги, муҳими экологик маданиянинг аниқ параметрлари ишлаб чиқилмаганлиги, таълим тизимининг барча босқичларида амалда бўлган таълим дастурлари бугунги кундаги глобал экологик муаммоларни бартараф этиш, мавжуд экологик хавф-хатар даражасини камайтириш, табиий муҳитни қайта тиклашга қаратилган умуммиллий тадбирлар моҳияти билан мувофиқлаштирилмаганлиги, мактабгача таълим муассаларидан то Олий таълим муассасаларигача экологик таълим фанлари дастурларининг мавзулари бугунги кун талабларига тўла жавоб бермаслиги, жумладан, уларда таълим олувчиларда экологик онгни шакллантирувчи экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, она табиатни асраб-авайлаш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, айниқса экологик ҳавфсизлик соҳасига оид мавзулар етарли эмаслиги алоҳида таъкидланган эди. *Xozirgi kunda o'zbekistonda olib borilayotgan tadqiqotlarni zamonaviy texnologiyalar asosida barpo etilishi yuksalishning bir qismidir [13-16]. Qishloq va suv xo'jaligi soxasida olib borilayotgan ilmiy dadqiqot ishlari xam shu masalalar yordamida osonlashadi. Yashil makon dasturi doirasida olib borilishi mumkin bo'lgan ishlar doirasiga taraqqiyot texnologiyalari istiqbollari xam kirishi ko'rsatib o'tilgan. Suv xo'jaligi soxasida ilimiy ishlarini olib borayotgan professor-o'qituvchilar tajribasi buni misolidir [17-19].*

Айниқса, таълим муассасаларида экологик тарғибот тизими ҳам қониқарсиз аҳволда эканлиги, бу борада экологик тарғиботни амалга ошириш механизмлари такомиллаштирилмаётганлиги, ушбу механизмларни рағбатлантириш тадбирлари етарли даражада амалга оширилмаётганлиги, экологик таълимга оид электрон-методик воситаларни яратиш ва инновациялардан фойдаланиш имкониятини кенгайтириш масалалари талаб даражасидан эътибор қаратилмаётганлиги, таълим ҳамда экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги давлат бошқаруви органлари ўртасида экологик таълим тизимини такомиллаштириш борасидаги амалий ҳамкорлик етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги, хусусан, ўтган йиллар давомида экологик таълим тизимини ислоҳ қилиш юзасидан сезиларли жиддий ўзгаришлар қилиш бораси етарли эмаслиги, экологик таълим соҳасида профессор-ўқитувчиларнинг фаолиятини методик жиҳатдан таъминловчи ўқув материаллари, шу жумладан, экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасига оид ўқув қўлланмалари, ўқувчи ва талабалар учун зарур дарсликлар

етарли эмаслиги, таълим дастурлари тўлиқ қайта кўриб чиқишга муҳтожлиги, жум- ладан, улар республикада сўнгги вақтларда экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида амалга оширилган ислоҳотлардан келиб чиқиб тубдан такомиллаштирилиши зарурлиги каби муаммолар алоҳида қайд қилинган эди. Шу муносабат билан Концепцияда экологик таълимни такомиллаштиришнинг муаммоларини ҳал қилиш ечимла- рини топиш, экологик таълимни давр талаби даражасида ривожлантиришга қаратилган аниқ мақсад ва вазифаларнинг йўналишлари ҳам белгиланган эди.

Концепциянинг асосий мақсади: ўсиб келаётган ёш авлод- да экологик билим, онг ва маданиятни шакллантириш ҳамда ривожлантириш, экологик таълим-тарбия жараёнини самара- ли ташкил этиш, шунингдек, экология соҳасидаги илм-фанни жаҳоннинг илғор инновацион технологияларини жалб этган ҳолда янада такомиллаштириш эканлиги белгиланган эди.

Мазкур мақсадга эришиш, уни амалда рўёбга чиқариш юқорида кўрсатилган муаммоларни ечими сифатида концеп- цияни амалга оширишда сўнги уч йил мобайнида қуйидаги тадбир чоралар амалга оширилди:

биринчидан, «Таълим тўғрисида»ги (2) ва «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги (3) Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ узлуксиз таълим тизимида экологик таълимни ривожлантиришнинг асосий тамойиллари бел- гиланди, уларни изчиллик билан босқичма-босқич таълим- тарбия жараёнига татбиқ қилиш ва шу асосида экологик таълимнинг самарадорлигини янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари амалга оширилди;

иккинчидан, экологик таълим-тарбия беришни, экологик билимларни тарғиб қилишни, ноширлик фаолиятини, кўрик- танловлар ўтказишни, ижтимоий рекламаларни ташкил этиш, таълим дастурларини мавжуд экологик муаммоларни бартараф этиш ва замон талабларидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш чоралар кўрилди.

учунчидан, таълим муассасаларида таълим оловчилар нинг асосий эътиборини умумбашарий экологик муаммоларга қаратиш орқали, ўзлари яшаётган ҳудудларнинг табиий бойликларини қадрлаш, она табиатнинг қайта тикланмас манбаларини сақлаб қолиш ва улардан оқилона фойдаланиш бўйича масъулиятини кучайтиришга қаратилган тадбирлар режалари ишлаб чиқилди ва уларни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилди;

тўртинчидан, экологик таълимнинг сифатини, кадрлар тайёрлаш тизими самарадорлигини, барқарор ривожланиши кафолатларини ва устуворлигини таъминловчи норматив- ҳуқуқий, моддий-техника ва ахборот базаларини яратишга ҳам махсус эътибор берилди.

Мазкур тадбир-чораларни доимийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш давлат таълим стандартларига мувофиқ таълим дастурларини амалга оширувчи давлат ва нодавлат таълим муассасалари, таълим соҳасидаги илмий-тадқиқот

ишлари- ни амалга оширувчи илмий-педагогик муассасалар, таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари, шунингдек, улар- га қарашли ташкилотлар орқали амалга ошириш ташкил қилинмоқда.

Ҳозирги кунда республикада узлуксиз таълим тизи- мида экологик таълим 12 мингдан ортиқ мактабгача таълим ва тарбия муассасаларда, 10 мингдан зиёд умумий таълим мактабларида, бир мингга яқин ўрта махсус ва професси- онал таълим муассасаларида, 170 дан ортиқ олий таълим муассасаларида, 500 дан ортиқ олий таълимдан кейинги таълим муассасаларида, 700та кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш факультет ва марказларида, 2 мингдан зиёд мактабдан кейинги таълим муассасаларида амалга оширилмоқда

Экологик таълимни такомиллаштиришда Олий таълим муассасаларининг ўрни ва аҳамияти ғоят муҳим бўлмоқда. Экологик таълим концепциясининг 6-бобида кўрсатилганидек, Олий таълим тизимида экологик таълимни такомиллаштириш борасидаги белгиланган вазифа ва фаолият йўналишларига мувофиқ, 5630100 — «Экология ва атроф муҳит муҳофазаси» бакалавриат ва магистратура таълим йўналиши ўқув режала- ри ва фан дастурлари экология соҳасида амалга оширилаёт- ган ислохотлар ҳамда замонавий педогогик технологиялардан фойдаланган ҳолда такомиллаштирилиб борилмоқда. Эколо- гик таълим буйича бакалавриат йўналишларининг ўқув режа- лари ва фан дастурлари такомиллаштиришда соҳаси буйича иш берувчи идора ва ташкилотларининг муносиб ҳиссалари бор, соҳа мутахассислари иштирокида янги мавзуларни, янги махсус курсларни ўқув дастур ва режаларга киритиб бориш ташкил этилмоқда.

Республикада манфаатдор вазирликлар, идораларнинг талаб ва таклифлари, кадрларга бўлган эҳтиёжлари олий таълим тизимида «Олий таълим йўналишлари ва мутахас- сисликлари классификатори»га концепцияни амалга ошириш даврида 20 дан ортиқ янги йўналишлар ва мутахассисликлар киритилди. Бакавр ва магистратура йўналишида “Экологик ҳафсизлик”, Чиқиндиларни бошқариш” ихтисосликлари ана шундай янги киритилган мутахассисликлардир. Фақат ҳозирги ТИҚХММИ-Миллий тадқиқот университетини “Эко- логик хавфсизлик” ихтисослик буйича 2020-2021 ўқув йилида 10 та магистр муваффақиятли тугатди ва ишлаб чиқариш соҳасида фаолиятларини бошладилар. Бакалавр йўналиши буйича 2021-2022ўқув йилида биринчи марта 30 дан ортиқ ёш мутахассислар битиради ва ҳаётга йўлланма оладилар. Университетда Республикада биринчи бўлиб, магистрату- ра йўналиши буйича “Чиқиндиларни бошқариш” ихтисослиги очилди ва унда 10 та яқин ёш иқтидорли магистрлар биринчи босқичда ўқимокдалар. Шу мутахассислик буйича бакалавр йўналишини очиш буйича ишлар олиб борилмоқда.

Олий таълим тизимининг бакалавриат ва магистратура босқичлари экологик йўналишларида экология ва атроф муҳит муҳофазаси бўйича тегишли ўқув фанлари мазмуни кучайтирилди ва қўшимча долзарб мавзулар билан бойитилди. Янги ўқув фанлари киритилди. Талабаларга фан дастурларида белгиланган ҳажмда тегишли билимлар бериш ҳамда уларда зарур малака ва кўникмалар шакллантириш учун шарт шароитлар яхшиланди. Республикамизнинг барча, таълим муассасаларда экология ва атроф муҳит муҳофазаси бўйича салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, биргина бизнинг университетимизда Экология ва атроф муҳитни муҳофазаси фани бўйича янги дарсликлар, ўқув қўлланмалар, илмий-услубий қўлланмалар, янги лабораториялар, замонавий жиҳозларга эга бўлган ўқув хоналари ташкил этилди. Концепцияни амалга оширилаётган кейинги уч йилда Экологик йўналишлар бакалавр ва магистрлик ихтисосликлари ўқувга режаларига “Экология ва атроф муҳит муҳофазаси”, “Чиқиндилар бошқариш”, “Экологик монитори”, “Экологик кадастр”, “Экология ҳуқуқи”, “Чиқиндиларни бошқаришни ҳуқуқий асослари”, “Чиқиндиларни бошқариш иқтисодиёти” “Атроф муҳит биотехнологияси”, “Экологик объектларнинг мустаҳкамлиги ва ишончлилигини баҳолаш”, “Инсон ҳаёт фаолияти хавфсизлиги”, “Иқлим шунослик”, “Атроф муҳитни муҳофаза қилиш иншоатлари”, “Экологик жараёнларни моделлаштириш”, “Ландшафтунослик”, “Ўрмоншунослик” ўқув фанлари киритилди ва уларнинг ўқув фан ва ишчи дастурлари такомиллаштириб борилмоқда. Шу билан бирга бошқа тегишли ижтимоий фанлар дастурларига ҳам табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш, экологик хавфсизликни таъминлашга оид мавзулар киритилди ҳамда илм-фанда эришилган ютуқлар, экология ва атроф муҳит муҳофазасига оид янги техника ва технология жорий этиш, янги тадқиқотлар асосида мунтазам янгиланиб борилмоқда.

Олий таълим муассасаларида тайёрланаётган мутахассисларни соҳалар талабларидан келиб чиқиб, экология ва атроф муҳитни илмий асосларини ўрганишга ва тадқиқ қилишга жалб қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Университетимизда ирригация иншоатлари, қишлоқ хўжалиги соҳасини механизациялаш ва автоматлаштириш, сув ресурсларини бошқариш соҳалари эҳтиёжларидан келиб чиқиб ўқув жараёнига зарур ўзгартириш ва қўшимчалар киритиб келинмоқда. Концепцияни амалга ошириш даврида биргина бизнинг университетимизда ўтган ўқув йилида 8та, бу йил 10 та экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилишга бағишланган магистрлик диссертациялари тайёрланди, замонавий ва долзарб илмий-амалий масалаларга бағишланган мавзулар бўйича охириги уч йилда 20дан зиёд илмий-амалий анжуманлар, тренинглари ташкил этилди. Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммолари бўйича докторлик даражасидаги илмий-тадқиқотлар ўтказилди ва бундай тадқиқотлар яна давом эттирилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 10 де- кабрдаги “Иқтисодиёт тармоқлари учун муҳандис кадрларни тайёрлаш тизимини инновация ва рақамлаштириш асосида тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 42-сон Қарори (4) мамлакатимизда экологик таълимни ри- вожланишида янги даврни бошланишига асос бўлади.Чунки, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти «Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти» миллий тадқиқот университетига айлантирилди. Универси- тет қошида юридик шахс мақомига эга бўлган Фундаментал ва амалий тадқиқотлар институти, институтнинг Бухоро филиали негизда Бухоро табиий ресурсларни бошқариш институти, Қарши филиали негизда Қарши ирригация ва агротехнологиялар институтини ташкил этилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “ 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 83-сонли Қарори(5) билан тасдиқланган ҳужжат талабларидан келиб чиқиб, ушбу қаророрда мазкур таълим муасасалари зиммасига кейинги йилларда чекланган сув захираларидан самарали фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги ерлари биофондини тиклаш, шўрланган ва эрозияга учраган майдонларни қайта фойдаланишга киритиш, экотизимлар биологик хилма-хиллигини сақлаб қолиш, «яшил энергетика» ва агротехнологиялар каби муҳим йўналишларда таълим, илмий тадқиқот ва ишланмалар трансферини самарали йўлга қўйиш вазифалари юкланди.

Экологик таҳдидларни олдини олишда экологик таълимни кучайтириш муҳим аҳамиятга эга.(6) Хозирги замон экологик глобал муаммолар талабидан келиб чиқиб, республикамиз ҳудудларида мавжуд экологик муаммоларни ечиш учун хо- рижий ва миллий инвестицияларни жалб қилиш ва илмий тадқиқотларни кўламини кенгайтириш, рақамли техноло- гияларни кенг жорий этиш орқали илмий салоҳиятни янги босқичга кўтариш ҳамда таълим ишланмаларни амалиётда қўллашга қодир бўлган муҳандисларни тайёрлаш масалала- рига алоҳида эътибор қаратилди. Мазкур қарорда Универси- тетнинг асосий фаолият йўналишларини белгилашда «яшил иқтисодиёт», «яшил энергетика», экология ва атроф-муҳит муҳофазаси тармоқлари учун олий маълумотли муҳандис кадрларни тайёрлаш долзарб вазифа сифатида белгилаб берилди. Айниқса, суғориш тизимлари самарадорлигини оши- риш, тежамкор суғориш тизимларини жорий этиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини баҳолашни йўлга қўйиш ҳамда тупроқ унумдорлигини оширишнинг такомиллашган усулларини ишлаб чиқишга, замонавий ўқув ва илмий-лаборатория база- сини шакллантиришга, уни илғор технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш ҳамда соҳани ривожлантиришга қаратилган илмий-инновацион тадқиқотларни кенгайтириш,уларнинг трансфери бўйича самарали тизимни шакллантириш, эко- логия ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги илмий тадқиқотлар

натижадорлигини ошириш, сув ресурсларини ҳисобга олиш ва бошқариш тизимини такомиллаштириш, гидротехника иншоотларини лойиҳалаш, қуриш ва фойдала- нишни рақамлаштириш борасида илмий ечимларни ишлаб чиқишга алоҳида эътибор қаратилди. Экологик таълимни асосий субъекти бўлган илмий ва илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш бўйича узлуксиз таълим тизимини яратишга, етакчи хорижий олий таълим муассасалари билан қўшма таълим дастурлари ва илмий лойиҳаларни жорий этиш, университет профессор- ўқитувчиларининг хорижий илғор таълим муассасаларида малакасини ошириш, битирувчиларнинг республика ва хорижий олий таълим муассасаларида (илмий марказларда) магистратура ва докторантура дастурлари бўйича таҳсил олишлари- ни ташкил этишга, ўқув жараёнини талабаларда мустақил таълим олиш, тизимли таҳлил қилиш, ижодий фикрлаш ва амалий, жумладан тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришга йўналтириш, ўқув жараёнига экологик таълим бўйича ҳам халқаро таълим стандартларини жорий этишга, таълим ва тадқиқотни уйғунлаштириш орқали иқтисодиёт тармоқлари учун энг илғор инновацион технологияларни ишлаб чиқиш, тасарруфидаги ихтисослаштирилган таълим муассасалари фаолиятини мувофиқлаштириш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлашга кечиктириб бўлмайдиган зарур масалалар сифатида қаралмоқда.

Таъкидлаш лозимки, ТИҚХММИ-Миллий тадқиқот универ- ситети нафақат гидроэнергетика, ирригация, мелиорация, қишлоқ хўжалигида инновацион техника ва технологиялар, сув тежовчи суғориш технологиялари, қайта тикланувчи энергия манбалари, геодезия ва геоинформатика соҳаларида эмас балки, шу билан бир қаторда экология ва атроф-муҳит муҳофазаси соҳаларида ҳам эколог-муҳандис кадрлар тайёрловчи таянч олий таълим муассасаларидан бирига ҳам айлантирилди. Бундай янги олий таълим ва миллий тадқиқот муассасаларида ўсимликлар ва уларнинг яшаш муҳитини, ўсимликлар таркибидаги озуқа моддаларининг оптимал даражасини, тупроқнинг макро- ва микроэлементларини физик-кимёвий таҳлил усуллари асосида тадқиқ этиш, «яшил иқтисодиёт», қайта тикланувчи энергия манбалари ҳамда ресурс тежамкор технологиялар бўйича тадқиқотларни ри- вожлантириш ва ишланмаларни яратиш бўйича ҳам муҳим чора тадбирлар амалга ошириш бошланмоқда.

Университетимизда докторлик, магистрлик диссертацияла- ри тайёрланишида тегишли мутахассисликларга хос бўлган экология ва атроф муҳит муҳофазасига оид масалалар дис- сертация ишининг асосий мавзу ва йўналишларига мантиқий жавоб берадиган тарзда ёритиб борилмоқда.

Олий таълим муассасалари экология ва атроф муҳит муҳитни муҳофаза қилиш бўйича бўлажак мутахассислари- га амалиёт дарслари бевосита йирик саноат корхоналари, илмий-тадқиқот муассасалари, сув хўжалиги

ташкilotлари, қўриқхоналар, экологик инқироз кузатилаётган ҳудудлар ва экология соҳасидаги бошқа корхоналар фаолияти билан бевосита таништириш асосида олиб борилиши йўлга қўйилмоқда.

Республикамизда Экология соҳасида кўплаб интернет каналлари ташкил этилди. Хусусан, "Ecolog.uz" телеграм канали ташкил этилди.(7) Унда экологик ижтимоий саҳифалар ташкил қилинди, экологик муаммолар борасида фикр алма-шишни йўлга қўйиш мақсадида интернет-платформалар ва мессенжерлик хизматлари жорий этилди. Олий таълим муассасалари сайтларида ҳам ёшлар иштирокида экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш масалаларга бағишланган, ёшларни қизиқтирувчи тадбирлар мунтазам амалга ошириб келинмоқда. Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида ахборотлар бериб борилмоқда. Интернет веб-сайтларига талабаларни қизиқтирувчи материаллар киритиб борилмоқда. Шунингдек, «Энг қизиқарли мақола муаллифи»,

«Энг долзарб материал муаллифи» танловлари, "Сув қадри", "Экологик билимлар-оммага", "Кўкаламзорлаштириш ойли-ги", "Яшил макон", "Яшил манзил" каби оммавий тадбирлар ташкил этилмоқда.(8)

Эътиборли жиҳати шундаки, Олий таълим муассасалари ва республиканинг даврий нашрларида, шунингдек, газета ва илмий журналларда экология ва атроф муҳит муҳофазасига бағишланган рухналар очилди. Унда профессор-ўқитувчилар, магистрантлар ва талабаларнинг ушбу масалаларга бағишланган илмий, публицистик мақола ва экологик тадбирлар ҳақидаги хабарлари чоп этиб борилмоқда. Масалан, Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш Давлат Кўмитасининг "Экология хабарномаси", "Экологик бюлетень"ларида, "ТИҚХММИ" Миллий тадқиқот университетининг "IRRIGATSIYA va MELIORATSIYA" журнали саҳифаларида охириги уч йилда экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилишга оид мавзуларга, экологик таълим масалаларига оид кўплаб мақолалар эълон қилинганлиги фикримиз исботидир. Республикамиз Олий таълим муассасалари ва талабалар турар жойларида охириги уч йил мобайнида 200 дан зиёд экологик тадбирлар ташкил этилди. «Эко-клублар», "Ёш эколог" тўғараклари ишлари янада жонлантирилди. Уларнинг йиллик режаларида белгиланган тадбирлар Олий таълим муассасалари, факультетлар, академик гуруҳлар ўртасида ташкил этилмоқда.

Университетимизнинг атоқли фан докторлари, профессорларидан А.Т.Салоҳиддинов, Б.Исмоилхўжаев, Н.Б.Эгамбердиев, Б.Каримов, Б.Абдуллаев, М.В.Радкевич, доцентлар А.Каримов, Х.Назаров, М.Абдуқодирова, фалсафа докторлари А.Хамидов, К.Б.Шипилова, Р.Роззоқовлар, катта ўқитувчи С. Маматов, ўқитувчилар Б. Насибов, Ш.Шоэргашевалар экологик таълимнинг фидойиларидир. Улар университетимизнинг бакалавр ва магистрларига экологик таълим сирларини қунт билан ўргатмоқдалар. Экология соҳалари бўйича университетимиз профессор-ўқитувчилари, 10 дан ортиқ докторантлар ва 20

дан ортиқ магистрлар бугунги кунда экология ва атроф муҳит муҳофазаси, табиий бойлик сифатида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, оқова сувларни тозалаш, чиқиндиларни бошқариш соҳаларидаги долзарб масалаларни илмий тадқиқ этиш билан экологик таълимни илмий асосларини ривожлантиришга салмоқли ҳисса қўшмоқдалар.

Концепцияни амалга оширишда Ўзбекистон олимларининг салоҳияти, илм-фан равнақига қўшаётган ҳиссалари кундан кунга юксалиб бормоқда. Университетимиз профессори, техника фанлари доктори А.Т.Салоҳиддиновнинг атроф муҳитни экологик муҳофазаси, атроф муҳитга бўлаётган таъсирларни баҳолаш, айниқса сув ресурсларидан мукам- мал фойдаланиш, сув хўжаликларида экологик хавфсизли- гини таъминлаш соҳаларига тегишли илмий тадқиқотлари, яратган дарслик, ўқув қўлланмалари, таълим масалаларига бағишланган мақолалари, таълим соҳасида хорижий мам- лакатлар билан олиб борилаётган ҳамкорлик ишлари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Университетимизнинг яна бир атоқли профессори, био- логия фанлар доктори Б.Каримов БМТ қошидаги “Жамият учун маълумотлар Департаменти” билан ассоциациялашган “Халқаро экология ва ҳаётини фаолият хавфсизлиги Акаде- мияси” академиясининг бўлажак талабаларга ўқиётган маъ- рузалари, “Орол Денгизи ҳавзасидаги сув экосистемалари экологик ҳолати ва биологик ресурсларни муҳофаза қилиш ҳамда улардан экологик барқарор фойдаланиш муаммолари- ни ечиш масалалари” асосий тадқиқот ишлари, соҳа буйича бўлажак фан докторларига бераётган илмий маслаҳатлари, яратаётган дарслик ва ўқув қўлланмалари ҳам экологик таъ- лимни равнақига қўшилган муҳим ҳисса бўлмоқда.

Университетимизнинг атоқли профессорларидан биология фанлари доктори Б.Исмоилхўжаев, Халқаро Мухандислар Академиясини академиги химия ва биология фанлари док- тори Н.Эгамбердиев, техника фанлари доктори, профессор М.Радкиевичларнинг илмий тадқиқотлари, яратаётган дарс- лик ва ўқув-методик қўлланмалари, ўқиётган маърузалари ҳам Республикамизда экологик таълимни ҳозирги босқичида салмоқли омиллардан ҳисобланишга арзигуликдир.(9)

Экологик таълимни янада яхшилаш ва такомиллаштириш борасида хорижий давлатларнинг тажрибаларини ўрганиш ҳам ғоят муҳим. Масалан, Америка Қўшма штатларининг таж- рибаларига эътибор берайлик: Бу давлатда экологик таълим хилма хил шакллар, йўналишлар, методолигик ёндашувлар асосида амалга оширилиши кўзга ташланади. Муҳими шун- даки, экологик одоб-ахлоқ ғоялари, муҳим ахлоқий кадрлар сифатида барча табиий ва ижтимоий фанлар мазмунига сингдирилган, жамоатчиликни табиатни муҳофаза қилишга жалб қилиш энг олий даражада ташкил этилганлиги билан фавқулотда ажралиб туради. Айниқса, нодавлат, ноижорат ташкилотлар ёшларда атроф табиий

муҳитга эҳтиёткорона, масъулят билан муносабатда бўлиш,табiiй бойликларни авайлаб асраш, ҳуқуқий нормаларга онгли муносабат ва экологик маданиятни шакллантириш жараёнидаги фаол- лиги алоҳида диққатга сазавор. АҚШда ўрта умум таълим мактабиданоқ ҳар бир шахс агар “атроф муҳит” тушунча- сига онгли муносабатда бўлмаса, ўзини ўраб турган табiiй муҳитга шахсий масъулятли бўлишини тушунмаса, саводсиз деб тан олинishi қоидаси умумтан олинган. Шундай қилиб, АҚШда экологик таълимни бош вазифаси ёшларда экологик саводхонликни тарбиялаш ҳисобланади.(10)

Америка Қўшма штатларида экологик таълим тизими:

- 1) болаларни атроф табiiй муҳит билан доимий боғлиқлиги таъминлаш;
- 2) уларга табiiй муҳит шароитида тирик организмларни яшашини тадқиқ қилиш учун имконият бериш;
- 3) табиатга муносабатда ижобий ҳулқ-атвор ва фаолият қоидаларини шакллантиришга ёрдам бериш;
- 4) инсон, жамият ва табиатни ўзоро яхлитлиги, алоҳида, минтақавий ва глобал экологик муаммоларни бир бирига боғлиқлиги, атроф муҳит табiiй, иқтисодий ва ижтимоий омиллар тизимидан иборат эканлиги тўғрисидаги билимлар мажмуасини шакллантириш;
- 5) мактаб ёшиданоқ ҳар бир болани маҳаллий экологик муаммоларни ҳал қилишга жалб этиш ва ўргатишдир.

АҚШда экологик таълим соҳасида ягона умумдавлат сиёсати йўқ, экологик таълим масалалари бўйича кўпчиллик қарорлар алоҳида штатлар ёки алоҳида таълим муассасалари миқёсида қабул қилинади. АҚШ федерал ҳукуматининг асосий вазифаси аввалам бор жамоат ташкилотлари ёки педагог экологларни ташаббуслари бўйича амалга ошириладиган турли ҳил экологик таълим дастурлари ва лойиҳаларини молиялаштиришдан иборатдир. АҚШда «Project WILD» ва Learning Tree» энг машҳур умуммиллий экологик таълим лойиҳалари муҳим аҳамиятга эга.(11)

Россия Федерациясида ҳам экологик таълим соҳасида ажойиб тажрибалар ўрганишга, ибрат олишга арзийди.Масалан, бу давлатда ҳар бир федерация субъекти ўз ҳудудида экологик таълимни ўз ҳудудининг “Экологик таълим тўғрисида”ги қонунига мувофиқ амалга оширади.

Германияда экологик таълим, парламентда тасдиқланган ўқув режа асосида амалга оширилади, экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш фанлари барча мутахассисликларда умум мажбурий фан сифатида ўқитилади. Муҳим шундаки, экологик таълим назарияси, методикаси ва амалиёти турли мамлакатларда, ҳатто бир мамлакатни турли воҳаларида ҳам бир биридан фарқ қилади. Асосий вазифа, экологик таълим бўйича бой тажрибаларни хилма хиллигини унитмаган ҳолда, бу қимматли тажрибаларни бутун жаҳон мамлакатлари жамоатчилиги,айниқса,бизнинг мамлакатимизда

Кенг жорий этиш мақсадга мувофиқдир. Аниқса, педого- глар ва бутун жамоатчилик эътиборини, уларнинг илмий ва амалий салоҳиятини бутун дунёдаги ҳар бир мамлакатнинг ўз уникал экологик таълим моделини яратишга даъват қилиш, чорлаш фавқулотда зарур ва муҳимдир. Шуҳбасизки, бир мамлакатнинг тажрибалари ҳамма вақт ва ҳамма жойда қўлланилиши мумкин эмас, бироқ турли экологик таълим тизимининг самаралилигини қиёслаш учун ғоят муҳим.(12)

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, биринчидан,Ўзбекистоннинг 2019 йил 27 майда қабул қилган”Экологик таълимни ривожланти- риш концепцияси” республикамиз ва халқимиз учун бениҳоя катта аҳамиятга эга бўлди ва экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг энг долзарб устивор йўналишларидан бирига айланди; иккинчидан, экологик таълимни ривожланишига давлат томонидан ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий, ҳам ҳуқуқий, ҳам ташкилий жиҳатдан устивор йўналишлардан бири сифатида эътибор қаратилди; учунчидан, экологик таъ- лим соҳасида хорижий мамлакатларнинг бой тажрибаларини ўрганиш ва уни Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида қўллаш учун имкониятлар яратилди; тўртинчидан,Ўзбекистон олим- ларининг салоҳияти,экологик муаммоларни тадқиқ этиш ва амалиётга жорий этишга алоҳида эътибор қаратилди; бешин- чидан, экологик талабларни бажариш учун зарур бўлган тех- ник регламентлар ишлаб чиқилди ва ҳаётга жорий қилинди; олтинчидан, республикамизда экологик таълимни ривожлан- тириш учун махсус дастурлар, лойҳалар яратилди,давлат то- монидан молиялаштирилмоқда; еттинчидан, атроф муҳитни муҳофаза қилишга илмий, концептуал ёндашув шаклланди. Юқорида келтирилган ижобий ҳолатлар республикамиз- да экологик таълимни ривожлантириш концепциясининг самараси эканлиги шуҳбасиздир ва бу концепция асосида экологик таълимни янада юқори босқичларга кўтариш, табиий ресурсларимиз бойликларини оқилона фойдаланиш, сақлаш, муҳофаза қилиш ва экологик ҳавфсизликни таъминлаш ҳар бир давлат идоралари, жамоат ташкилотларининг, ҳар битта фуқаронинг шарафли бурчи эканлигини ҳеч қачон унимас- лигимиз керак. Биз “одам - табиатнинг хўжайини” қабилида фикрлашдан бутунлай воз кечишимиз ва “табиат ва инсоннинг бирлиги, уйғун ривожланиши - энг олий қадрият”, “одам – та- биатнинг эгаси эмас, балки унинг таркибий қисми” қабилида янгича экологик фикрлашга ўтишимиз, ўзимиз яшаётган

атроф-муҳитни чуқур билишимиз зарур.(13)

Аҳоли ва ёшларда ҳақиқий экологик онг ва маданиятни шакллантирмасдан, ҳар қанча пул-молиявий маблағлар билан табиат ресурсларидан оқилона фойдаланиш, атроф- муҳит муҳофазаси,экологик ҳавфсизликни таъминлаш ва барқарор тараққиёт соҳасидаги тўсиқ бўлаётган муаммо- ларни бартараф

этиш, балки бу борада эришилган ижобий натижаларни барқарор сақлаб қолиш мумкин эмаслигини унимаслигимиз зарур.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида Экологик таълимни ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2019 йил 27 майдаги 434-сон қарори

2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни,

3. Ўзбекистон Республикасининг “Табиат муҳофазаси тўғрисида”ги Қонуни//1992 йил 9-декабрь.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 10 декабрдаги “Иқтисодиёт тармоқлари учун муҳандис кадрлар- ни тайёрлаш тизимини инновация ва рақамлаштириш асосида тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги 42- сон Қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “ 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2022 йил, 21 февралдаги 83-сонли Қарори.

6. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт ҳаракат- лари. Тошкент, «Ўзбекистон» 1997. 328 б.

7. Ekolog.uz <https://www.instagram.com/ekologuz/>

8. Ўзбекистон Республикаси атроф табиий муҳит муҳофазаси ва табиий ресурсларидан фойдаланишнинг ҳолати тўғрисида Миллий маъруза. Тошкент. 2008. 298 б.

9. Холмўминов Ж.Т. Экология ва қонун.- Т.: «Адолат», 2000.

10. Гильмиярова С. Экологическое образование в американских университетах, журнал Высшее образование в России, №12, 2000г.

11. Гильмиярова С. Подготовка студентов педвузов к непрерывному экологическому образованию, Монография, -М, 2001й.

12. Экологик таълимдан барқарор ривожланиш таълими сари (А.Нигматовнинг умумий таҳрири остида) Қўлланма-Т.: Tolgin. 2007.-144 б.

13. Nasibov, B. R., Polevshikova, Y. A., Xomidov, A. O., & Nasibova, M. R. (2023, March). Monitoring of land cover using satellite images on the example of the Fergana Valley of Uzbekistan. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2612, No. 1, p. 020028). AIP Publishing LLC.

14. Ismailhodjaev, B., Kuvatbekova, K., Kholmiraeva, B., Boburbek, N., Mirzaqubulov, J., Eskaraev, N., & Abduraimova, N. (2022). Activity, patterns, and

localization of carbonic acid enzymes in algae used in wastewater treatment. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 14, 11-17.

15. Nasibov, B. R., Boliyeva, I. A., & Abduqodirova, K. B. (2022). MONITORING THE DECLINE OF PLANTS AND TREES IN ANDIJAN AND VALLEY REGIONS THROUGH ARTIFICIAL ROAD IMAGES, DETERMINING THE CHANGES IN GROUNDWATER CONDITIONS WITH THE HELP OF GIS TECHNOLOGIES. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 3(4), 202-213.

16. Sh, I. B., & Nasibov, B. R. (2022). Influence of algae on fur growth, development, physiological condition and fur quality. *Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences*, 5, 67-70.

17. Muzafarov, S. M., Tursunov, O., Kodirov, D., Togaev, B. K., Balitskiy, V. E., Babayev, A. G., ... & Allenova, I. V. (2020, December). Features of streamer form of corona discharge in respect to electric gas purification. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 614, No. 1, p. 012050). IOP Publishing.

18. Shoturaev, B. S., & Nasibov, B. R. (2022). Study Of Efficiency Of Water And Energy Resources In Growing Agricultural Crops Through Drop Irrigation. In *The Example Of Amarant Crop*. *Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences*, 5, 54-58.

19. Egamberdiev, N. B., Sharipjonova, Z., Nasibov, B., Khomidov, A. O., Alimova, M. I., & Abdumalikov, A. A. (2021). Biological treatment of industrial and domestic wastewater of a brewery in Uzbekistan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 264, p. 01055). EDP Sciences.

**ПРЕПОДАВАНИЕ ГЛАГОЛА КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ РЕЧИ В
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ**

Содикова Мафтуна Ботир кизи

*студентка Наманганского государственного университета 205- группы
направление начальное образование.*

Дедаханов Абдумалик Муталлиевич

*Научный руководитель преподаватель Наманганского государственного
университета*

Аннотация: *В данной статье рассматривается преподавание глагола как самостоятельная часть речи, морфологические признаки глагола рассматривается теория и методика преподавания глагола школьникам в начальном общем образовании.*

Ключевые слова: *части речи, глагол, спряжение, методика преподавание.*

Одним из важнейших аспектов русского языка являются его части речи, а именно: имя существительное, имя прилагательное, глагол, наречие, имя числительное, местоимение. Но это не все части речи, которыми богат наш язык, это лишь та часть, которую изучают дети в начальной школе

В данной статье мы рассмотрим теорию и методику преподавания глагола школьникам в начальном общем образовании.

Глагол – одна из самых сложных тем, изучаемых в начальной школе. Глагол начинают изучать уже с первого класса, но его не называют глаголом. Его называют словом, обозначающим действие. Его глаголом начинают называть только начиная со второго класса.

Последовательность работы над глаголами, связь между разделами, объем программного материала, приемы и средства его изучения в каждом классе определяются задачами изучения данной части речи, ее лингвистическими особенностями и познавательными возможностями младших школьников. Основные задачи заключаются в том, чтобы сформировать первоначальное понятие о глаголе как части речи, развить умение осознанно употреблять глагол в устных и письменных высказываниях, повысить уровень умственного развития учащихся, выработать навык правописания личных окончаний наиболее употребительных глаголов I и II спряжения. Все задачи решаются во взаимосвязи.

Лингвистические особенности глагола довольно сложны, поэтому в начальных классах учащиеся знакомятся только с некоторыми категориями, характерными для данной части речи. При отборе материала учитывается степень его необходимости для осознанного решения речевых и орфографических задач. Так, уже во II классе проводится элементарная работа

над видом глагола (без термина). Учащиеся наблюдают над употреблением в речи глаголов, отвечающих на вопросы что делать? и что сделать?, учатся правильно ставить вопрос к слову. Научить различать вид глагола с помощью вопросов важно уже во II классе, так как без этого невозможно изучение изменения глаголов по временам (согласно программе это также проводится во II классе). Глаголы совершенного вида, как известно, имеют формы настоящего, прошедшего и будущего (сложного) времени, глаголы несовершенного вида настоящего времени не имеют. Невнимание к виду глагола нередко является причиной ошибок при образовании временных форм (пример ошибки: от глагола петь учащиеся

образуют настоящее время пою, прошедшее пел, будущее спою вместо буду петь).

Распознавание вида необходимо и для того, чтобы определить спряжение глагола (решать — I спряжение, решить — II, отправить — II, отправлять — I и т. п.). Понимание взаимодействия вида глагола и его временных форм, хотя бы на уровне частично понятийном, вносит элемент осознанности при изменении учащимися глагола по временам и в употреблении глагола (например, для указания на завершенность действия, которое выполнялось до момента речи, ученик использует глагол сочинил, а для указания на его незаконченность — глагол сочинял и т. п.).

Последовательность изучения глагола.

Работа над глаголами в I классе. Подготовительный этап работы над глаголами условно относится к периоду обучения грамоте.

Подготовка к изучению глагола заключается в развитии у учащихся внимания к лексическому значению слова, и в частности глагола. Упражнения над глаголами не являются самоцелью отдельных уроков, а проводятся в связи с чтением страниц букваря, составлением предложений по картинкам и т. д.

Учитель специально создает условия для того, чтобы при составлении предложений, подбирая подходящее по смыслу слово, учащиеся устанавливали связь между тем, что обозначает слово, и вопросом, на который оно отвечает.

Более целенаправленная работа над глаголами начинается во втором полугодии I класса в процессе изучения темы «Слова, отвечающие на вопрос что делать?» У части глаголов, как известно, лексическое значение совпадает с грамматическим (бежит, летает, прыгает, ходит, бросает и т. п.). С таких глаголов и целесообразно начинать работу. На примере действий, которые выполняют сами учащиеся, они наглядно убеждаются в том, что обозначают глаголы. Важным условием является подбор глаголов, значение которых не совпадает с житейским пониманием «действия» предмета. Постепенно у детей начинает формироваться расширенное понимание действия предметов, включая состояние (болеть, спать и т.п.), отношение к другому предмету

(удивляться, гордиться, уважать и т.п.), изменение качества (зеленеть, желтеть и т.п.).

Программа указывает в качестве одного из ведущих умений, формируемых у первоклассников, постановку вопроса к слову. Учитель специально упражняет учащихся в этом, используя глаголы различных временных форм и вида (тексты широко представлены в учебнике). Слова, отвечающие на вопрос что? сопоставляются со словами, отвечающими на вопрос что делать?

Рассматривая постановку вопросов к глаголам, необходимо подчеркнуть также, что данный вид работы не должен носить формального характера. Например, при распознавании вопросов что делает? И что делают? первоклассники практически знакомятся с изменением глаголов по числам, подводятся к пониманию сущности формы числа глагола. Учащимися 1 класса связь вопроса, на который отвечает глагол, и формы числа глагола воспринимаются следующим образом: слово отвечает на вопрос что делает? если обозначает действие одного предмета; слово отвечает на вопрос что делают? если обозначает действие двух или нескольких предметов.

Аналогичная постановка к глаголам вопросов что делал? что делает? что сделает? или будет делать? фактически представляет собой пропедевтическую работу над временными формами глагола.

Постановка морфологического вопроса к слову проводится чаще всего в предложении, и важно не отождествлять морфологический и синтаксический вопросы. Морфологический вопрос ставится в целях распознавания, какой частью речи является слово и каковы его формы. В I классе вопрос к слову ставится для выяснения, что обозначает слово: предмет, действие предмета или его признак. Важно научить ставить вопрос к слову, подбирать слова, отвечающие на указанный учителем вопрос, изменять слово в соответствии с изменением вопроса (например: что делает? играет, что делают? играют; что делал? читал, что делала? читала и т. п.). Необходимым условием работы над глаголом (так же, как и над другой частью речи) является составление предложений с фиксацией внимания учащихся на употреблении определенных глаголов и постановке к ним вопросов.

Изучение глагола во II классе. Основные задачи данного этапа состоят в формировании понятия «глагол как часть речи», в ознакомлении с изменением глаголов по числам и временам, овладении учащимися умением образовывать временные формы глаголов, наиболее употребительных в речи младших школьников.

При ознакомлении второклассников с категорией числа глагола обращается внимание на ее смысловую сторону и на формально-грамматическое средство выражения числа. Учащиеся на основе конкретных наблюдений подводятся к обобщению о том, что глагол в единственном числе обозначает действие одного предмета, глагол во множественном числе

обозначает действие двух или нескольких предметов; при изменении числа глагола изменяется окончание. Таким образом, достигается установление учащимися связи между вопросом, на который отвечает глагол, формой числа, в котором он употреблен, и окончанием: что делает? ед. ч. говорит, что делают? мн. ч. говорят. В процессе выполнения упражнений у учащихся формируется умение изменять глагол по числам.

Овладение временными формами глагола представляет для второклассников значительную трудность. Она обусловлена, в частности, и тем, что при образовании временных форм ученику нужно учитывать вид глагола. Сущность временной формы глагола раскрывается учащимися на основе сопоставления, когда совершается действие и когда о нем сообщается, т. е. на основе сопоставления времени совершения действия относительно момента речи.

Из конкретного наблюдения позволяют получить лексический материал, обобщая который учащиеся под руководством учителя делают следующие выводы:

1) Глаголы изменяются по временам. Глагол имеет три времени: настоящее, прошедшее и будущее.

2) Глаголы настоящего времени обозначают действие, которое происходит в то время, когда о нем говорят, т. е. в момент речи. Они отвечают на вопросы что делает? что делают?

3) Глаголы прошедшего времени обозначают действие, которое произошло до момента речи. Они отвечают на вопросы что делал? что делали? Глаголы прошедшего времени имеют суффикс -л.

4) Глаголы будущего времени обозначают действие, которое произойдет после момента речи. Они отвечают на вопросы что сделает? что сделают? или что будет делать? что будут делать?

При распознавании времени глагола для младших школьников основным показателем выступает вопрос, на который отвечает глагол. Прием постановки вопроса не исключает ориентировки и на смысловую сторону временной формы глагола (обозначает время совершения действия относительно момента речи). Учитель специально обращает внимание учащихся на суффикс -л как показатель прошедшего времени глагола.

Важно научить правильно пользоваться вопросом в целях распознавания и образования временных форм глагола. Вначале эта работа выполняется коллективно и направлена на установление связи: вопрос - время глагола - суффикс (для глаголов прошедшего времени). В качестве исходной для образования временных форм берется неопределенная форма, с которой учащиеся знакомятся как с начальной формой глагола.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Логинова, И. В. Способы моделирования пространственно-направительной глагольной семантики: На материале производных номинаций английского и русского языков. Диссертация, Ставрополь, 2006
2. Майсак Т. А. Глаголы перемещения в воде в португальском языке // Т.А. Майсак, Е.В. Рахилина (ред.). Глаголы движения в воде: лексическая типология / Под ред. Т. А. Майсак, Е. Рахилина. М., 2007.
3. Майсак Т. А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции. М., 2006
4. Падучева Е. В. Дейктические компоненты в семантике глаголов движения // Семантика начала и конца, сб. Логический анализ языка (под ред. Н.Д.Арутюновой). М., Индрик, 2002.

EFFICIENCY OF INVESTMENT PROJECT EVALUATION IN THE DEVELOPMENT
OF INNOVATIVE INDUSTRIAL ACTIVITIES

Saidov Khabibulla Shavkat oqli

Tashkent State University of Economics

Student of the Faculty of Finance and Accounting

Abstrac: *The article discusses the issues of the effectiveness of investment projects, and their assessment when introducing innovations into the process. As you know, innovations, both domestic and foreign, allow you to first create the prerequisites for stabilizing the situation in the country's economy, and then for a radical increase in its efficiency. That is why the theoretical substantiation of the conceptual approach, the development of practical recommendations for solving problems, and strategies for the innovative development of industries are becoming an important factor in progress and, therefore, very relevant and significant research for practice. The efficiency of investment projects is analyzed based on the goals of the industry.*

Keyword: *Dynamic method, Efficiency assessment, Innovation, Investment project, Modified internal rate of return, Statistical method.*

In the context of the globalization of the world economy, special attention is paid to the widespread introduction of innovations and the development of an effective mechanism for the gradual assessment of investment projects, the compliance of the calculations of investment projects with international standards, the introduction of a public-private partnership mechanism, and an increase in the influence of the attractiveness of securities on active investment (Hertz, 1979). Also, the effectiveness of investment projects is ensured through structural changes and the creation of economic institutions (Lin, 2011, Ivanter, 2017). In this regard, scientific research is being carried out to improve the efficiency of evaluating investment projects in the context of the development of innovative activities in industries. In Uzbekistan, large-scale reforms are being carried out in all spheres of the economy, where priority is given to the implementation of investment projects with the involvement of foreign and national investors, in particular, the deep introduction of market mechanisms, the creation of ample opportunities for the development of private property and entrepreneurship, the organization of modern industries and infrastructure. "... one of our priority tasks in the field of economics is to further increase the prestige of our country in the international arena, increase the volume of attracted investments, by strengthening the economic ties of Uzbekistan with other states and by widely promoting the economic opportunities of our country abroad. One of the most pressing issues is the substantiation of scientific proposals and practical recommendations aimed at increasing the efficiency of evaluating investment projects in the context of the development of innovative activities of industries and in the

implementation of these tasks, the practical use of modern mechanisms. In the world economy, “5,300 innovative projects have been announced in recent years” (Kim & Mauborgne, 2003). Over the past decade, the efficiency of industries around the world has been assessed in terms of volume, forms of investment, and the scale of innovation processes.

According to the McKinsey Global Institute, “to maintain the expected rates of economic growth in the world during the 2016-2030 investments in economic infrastructure should amount to an average of 3.3 trillion. dollars per year (about 3.8% of world GDP)”. In particular, “in 2019, restrictions on foreign investment were lifted in China, agreements worth over \$ 64 billion were reached on investment projects”. Saudi Arabia strives to effectively develop its economy through innovative projects by 2030. “Under the agreement to develop the first phase of \$ 86 billion projects between China and Kuwait in February 2019, will further support foreign direct investment”. According to expert estimates, by 2020 Japanese corporations can earn about \$ 30 trillion. yen from sales of infrastructure projects in the international market (Тимонина, 2017). The stability and competitiveness of the economy are achieved only by a country that pursues an active investment and innovation policy. Therefore, it can be argued that if the investment is the driver of the economy, then innovation is the force of its movement. The success of investment projects and their evaluation while adding innovations into the process are discussed in this article. As you may be aware, both local and foreign innovations enable you to first provide the groundwork for stabilizing the country's economy, and subsequently for a dramatic rise in its efficiency. As a result, the theoretical justification of a conceptual approach, the development of practical recommendations for solving problems, and strategies for the innovative development of businesses are becoming increasingly important factors in progress, and thus very relevant and important research for practice. The effectiveness of investment projects is evaluated based on the industry's aims and methodologies employed. A calculation is provided to improve the efficiency of the industry's executed projects. In this regard, it is critical to emphasize the necessity of timely identification and systematic use of reserves for the execution of new activities, as well as for growing inventive activity to achieve more efficient subsequent industry activities.

Figure 1. Classification of types of investment project efficiency.

Flexible and effective management of investment processes taking into account changes of the external and internal environment is reached by improvement of quality of efficiency evaluation at the expense of the approved choice of the measure values satisfying sets of requirements of investors and used in efficiency evaluation of projects, definiteness and a correctness of use of the main criteria of efficiency, accounting of specific features of activity of industrial enterprises when carrying out efficiency evaluation of projects from a portfolio and practical recommendations for a choice of the best of alternative options.

More complete examination of investment projects has to be provided due to use of the integral estimates considering both traditional, and other indicators representing essential interest for the investor during all stages of lifecycle including project completion. Necessary completeness of examination is provided on the basis of an integral quantitative assessment which forms when using of the developed method of multilevel complex sequential estimation of efficiency of investment projects. The structure, stages and functions of such method are defined proceeding from accounting of modern specific features of implementation of investment projects in the conditions of action of the sanctions connected with modernization and technology updating of production, performance improvement of work and quality of products, implementation of innovations, decrease in labor input and costs . A key element of its evaluation of the effectiveness of the investment project is risk monitoring their unpredictable conclusion at all stages of implementation. Incorrectly certain project scope, limitation of determination and risk management, an incorrectness of determination of main assumptions, a formalism or insufficient competence of procedure of carrying out efficiency evaluation of projects are basic reasons of risks of unsatisfactory end. Thus the factors influencing on not predicted project completion, influence the size of cash flows on them on which, in turn, performance indicators directly depend.

Social or socio-economic efficiency. In former times, it was called national economic efficiency. In the cash flow calculations, the cost estimate here reflects not only the direct consequences of the implementation of this project, but also those indirect effects that manifest themselves in other sectors of the economy, in the social and environmental spheres. "Externalities" should be quantified where available. In cases where these effects are very significant, and their quantitative assessment is impossible, the scores of independent qualified experts are used. Commercial efficiency of the investment project. This indicator takes into account the financial implications of the project for the participant implementing the project, assuming that he produces all the necessary costs and then uses all the results. The effectiveness of participation in the project. This block includes the calculations necessary for potential project participants to decide on the appropriateness of a particular form of their participation in its implementation. Speech here can go about the following participants: - enterprise and its shareholders. In calculating the effectiveness of

participation, enterprises take into account any available sources of funds; - region, industry, as well as holding structure, association of enterprises, financial and industrial group.

This type of assessment reflects the effectiveness of the project, taking into account the interests of the region, industry, business association, holding structure or financial and industrial group. Regional efficiency indicators reflect the financial efficiency of the project for the respective region. Even without being direct participants of the project, regional structures may have one or another interest in its implementation or, conversely, in its rejection. They take into account, in particular:

- an additional effect brought by the project in related sectors of the national economy of the region;
- social and environmental implications for the region;
- revenues and expenditures of the regional budget;
- cash receipts related to the project implementation in the region from other regions, foreign sources;
- cash outflows associated with the project from the region to other regions and to foreign countries.

Sectoral efficiency indicators assess the impact of project implementation on such management structures as industry, holdings, common technological chains, financial and industrial groups, etc. Calculations of these indicators are carried out in approximately the same way as the assessment of the effectiveness of the project for an individual enterprise. The indicators of sectoral efficiency take into account the impact of the project on the activities of other enterprises in this industry and do not take into account:

- deductions and dividends paid by participating companies in various sectoral funds;
- mutual settlements of the project participants with other enterprises of the industry;
- interest for a loan provided to project participants by industry funds.

Budget effectiveness of the project, reflecting the interests of the state or regional government. It is determined on the basis of an estimate of budget flows. The budget expenditures include:

- funds allocated for direct budget financing of the project;
- loans from banks to individual participants in the project, if they are subject to compensation from the budget;
- state and regional guarantees of investment risks to foreign and domestic investors. The structure of budget revenues includes:
 - all types of taxes and tax revenues (including benefits) and rental payments to the budget;
 - incoming customs duties and excise taxes on products (resources) produced (expended) in accordance with the project;

- dividends on shares owned by the state and the region and other securities issued to finance the project;

- budget receipts for the use of land, water and other natural resources, fees for mineral resources, licenses for the right to conduct geological exploration;

- revenues from licensing, tenders and tenders for the exploration, construction and operation of facilities provided for by the project;

- repayment of preferential loans for the project, allocated at the expense of budget funds, and servicing of these loans.

Extrabudgetary funds - a pension fund, employment funds, medical and social insurance - are also equal to budget revenues in the form of compulsory deductions for wages charged for performing work provided for by the project. Of particular importance when conducting performance evaluations is the analysis of alternative solutions adopted in investment projects. Among the variable parameters of the project can be:

- the value of the expected demand for the products;

- design capacity of the enterprise, the nomenclature and the volume of its products;

- sales prices;

- basic technical and technological, organizational and managerial decisions;

- production costs and investment costs;

- interest on loans and tax conditions;

- inflation and a number of others.

REFERENCES:

1. Titova E.V. Economic instruments of state regulation of activities of enterprises of the agro-industrial complex / E.V. Titova, N.I. Pyzhikova, M.A. Kozlov // Successes of modern science. - 2015. - № 4. - p. 53-57. - 0.25 lp, ed. - 0.1 p.

2. Titova E.V. Improving the efficiency of agricultural production on the example of the Balakhta district of the Krasnoyarsk Territory / E.V. Titova, N.I. Pyzhikova, G.A. Sergutkina // Advances of modern science. - 2015. - № 2. - p. 26-31. - 0.31 pp, ed. - 0.14 p.p.

3. Titova E.V. Methodology for the development of a strategy for the development of the meat product subcomplex / E.V. Titova, N.I. Pyzhikova, N.V. Schwarzkopf // Economy and Entrepreneurship. - 2016. - № 4. - p. 256-259. - 0.18 pp, ed. - 0.1 p.

4. Metodicheskie rekomendatsii po otsenke ehffektivnosti investitsionnykh proektov. Ofitsial'noe izdanie [Methodological Recommendations on Evaluating Investment Projects]. Moscow: Ekonomika, 2000. 439 p. (In Russ.)

5. L'vov D.S. Ekonomika razvitiya [Economy of Development]. Moscow: Ekzamen, 2002. 512 p. (In Russ.)

6. Livshits V., A. Shvetsov A. What Mistakes Should Be Avoided under Evaluating Investment Projects with State Participation. *Voprosy ekonomiki*. 2011. No. 9. Pp. 80–92. (In Russ.)
7. Lur'e A.L. O matematicheskikh metodakh resheniya zadach na optimum pri planirovanii sotsialisticheskogo khozyajstva [On Mathematic Methods of Solving Optimum Problems under Planning Socialist Economy]. Moscow: Nauka. 1964. 324 p. (In Russ.)
8. Babusiaux D. Decision D'investissement Et Calcul Economique Dans L'entreprise. Preface de J. Lesourne. Paris: Economica, 1995. 641p.
9. Farnetti R., Warde I. Le Modele anglo-saxon en question. Paris: Economica, 1997. 112 p.
10. Artus P. Anomalies sur les Marches financieres. Paris: Economica, 1995. 107 p.
1. Usmonov, B. (2023). The Impact of the Financial Ratios on the Financial Performance. A Case of Chevron Corporation (CVX). In: Koucheryavy, Y., Aziz, A. (eds) Internet of Things, Smart Spaces, and Next Generation Networks and Systems. NEW2AN 2022. Lecture Notes in Computer Science, vol 13772. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30258-9_28
2. Bunyod Usmonov. (2023). ANALYSIS OF EQUITY AND ITS EFFICIENCY IN JOINT STOCK COMPANIES OF UZBEKISTAN. *World Economics and Finance Bulletin*, 20, 167-171. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2480>
3. Усмонов, Б. (2022). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КАПИТАЛОМ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ. *Экономика и образование*, 23(1), 85-89.
4. Bunyod Usmonov. EVALUATION OF EFFICIENCY OF CAPITAL MANAGEMENT IN JOINT STOCK COMPANIES IN THE TEXTILE SECTOR: IN CASE OF UZBEKISTAN. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*. 2022, 12(1) 40-50 pp. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Dbm2-vAAAAAJ&citation_for_view=Dbm2-vAAAAAJ:u5HHmVD_u08C
5. Bunyod Usmonov. WAYS OF EFFECTIVE CAPITAL MANAGEMENT OF JOINT STOCK COMPANY. *International Finance and Accounting*. 2021, 4(5). https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Dbm2-vAAAAAJ&citation_for_view=Dbm2-vAAAAAJ:u-x6o8ySG0sC
6. Usmanov, B. (2017). Role of Foreign Investments in Developing Industry of Uzbekistan. In *Young Scientist USA* (pp. 8-11).
7. Usmanov, B. (2016). The stages of effective management and development of innovation activities in manufacturing sectors. In *The Twelfth International Conference on Economic Sciences* (pp. 59-63).

8. Usmanovich, B. A. (2022, February). Increasing the Competitiveness of Hotel Enterprises in Modern Market Conditions. In International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses (pp. 161-163).
9. Usmanov, B. (2017). Increase in investment appeal joint-stock companies in Uzbekistan. SCIENTIFIC ENQUIRY IN THE CONTEMPORARY WORLD: THEORETICAL BASICS AND INNOVATIVE APPROACH, 115.
10. Usmonov Bunyod Aktam ugli. The Analysis of Capital Performance Indicators in Joint Stock Companies: In Case GM Uzbekistan. International Journal of Research in Management & Business Studies (IJRMBS 2019), Vol. 6 Issue 4 Oct. - Dec. 2019. <http://ijrmbs.com/vol6issue4/usmonov.pdf>
11. Usmonov, B. (2022). POSSIBILITIES OF INCREASING ECONOMIC POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF JSC «UZBEKLIGHTINDUSTRY»). Архив научных исследований, 4(1).
12. Усмонов, Б. (2022). АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИ КАПИТАЛ БОШҚАРУВ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ. Экономика и образование, 23(1), 85–89. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/353>
13. Aktam Usmanovich Burkhanov and Madina Mansur qizi Eshmamatova. 2021. The Ways for Improvement of Investment Strategy in the Period of Digital Economy. In The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (ICFNDS 2021). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 655–662. <https://doi.org/10.1145/3508072.3508202>
14. Burkhanov, A. U. (2020). Assessment of financial security of investment funds. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(5), 293-300.
15. Burkhanov, A., & Bakhodirovna, B. D. (2021). Evaluation of economic potential of textile industry enterprises. Vlakna a Textil, 28(2), 9-21.

DEVELOPMENT OF STOCK MARKET AND ECONOMIC GROWTH

Saidov Khabibulla Shavkat oqli

Tashkent State University of Economics

Student of the Faculty of Finance and Accounting

Abstract: *The paper examines the long-run relationship between development of stock market and economic growth in G-20 countries for the period 1980–2015. Using vector auto-regressive model for testing the Granger causalities, the study finds the presence of both unidirectional and bidirectional causality between development of stock market and per capita economic growth.*

Keywords: *Development of stock market Per capita economic growth Granger causality.*

Most studies on financial literature focus on the impact of financial markets and institutions on the economic development process and fund allocation to productive economic activities (Levine 1997). It is a commonly accepted fact that a wellfunctioning financial system constitutes a potential important mechanism for high economic growth by reducing information asymmetries, diversifying risks, mobilizing savings, reducing liquidity risks, directing the allocation of resources towards more productive uses, monitoring corporate controls, and facilitating resource mobilizations (Peia and Roszbach 2015; Enisan and Olufisayo 2009; Beck and Levine 2004; Levine and Zervos 1998; King and Levine 1993).

Numerous studies. have dealt with different aspects of this relationship at both theoretical and empirical levels (Law and Singh 2014; Pradhan et al. 2014). Overall, financial system is a multidimensional concept. The broadest division of a financial system is between financial intermediaries (banks, insurance activities, and pension funds) and markets (bond, stock, derivative, and commodity markets). A large part of an economy's savings are directed towards fruitful investments through financial intermediaries and markets. Since the rate of capital accumulation is a fundamental determinant of long-run economic growth, an efficient financial system is indispensable for an economy (Garcia and Liu 1999). In this paper, we scrutinize the relationship between per capita economic growth and four dimensions of the development of stock market, a sub-sector of the financial markets development.² Most of the studies provide wide-coverage on financial markets development, particularly with reference to banking sector development, and its link to economic growth. However, the inclusion of stock market in growth enhancing process is having low coverage and has received much less attention than that of banking sector development (see, for instance, Ngare et al. 2014; Peia and Roszbach 2015; Naceur and Ghazouani 2007; Arestis et al. 2001; Rousseau and Wachtel 2000; Beck et al. 2000; Levine et al. 2000; Harris 1997; King and Levine 1993).

The development of stock market and its role in economic growth is an important area of research in financial economics. A considerable number of theoretical and empirical studies on this linkage have appeared in recent years (see, for instance, Iqbal 2012). However in this study, we add the development of stock market coverage to the finance literature by addressing two important questions: first, the existence of cointegration between development of stock market (DoSM) and per capita economic growth (GDP); and second, the presence of long-run and short-run direction of causality between DoSM and GDP. The focus of this study is on G-20 countries during the period 1980–2015. The fact is that, like banking sector development, the development of stock market is a vital to high economic growth.⁶ In principle, development of stock market contributes to economic growth in many channels (Yartey 2008): first, by boosting domestic savings and increasing quantity and quality of investment; second, by providing an avenue for growing companies to increase capital at lower cost; third, companies in countries with developed stock markets are less dependent on banking finance, which can reduce the risk of a credit crunch; and fourth, stock market is also expected to perform like an ‘act of magic’ by permitting long term investment to be financed by funds provided by individuals, many of whom wish to make them available for only a very limited period, or who wish to be able to withdraw them at will (Iqbal 2012). Hence, like banks, stock market plays a central role in economic performance (Ngare et al. 2014; Korczak and Korczak 2013; Yartey 2008; Rousseau and Xiao 2007; de la Torre et al. 2007; Zhu et al. 2004; Rousseau and Wachtel 2000; Garcia and Liu 1999; Levine and Zervos 1998).

In analogy to other financial sectors like banking sector development (Uddin et al. 2013; Mukhopadhyay et al. 2011), the link between development of stock market and economic growth can be generalized in terms of four possible hypotheses (Enisan and Olufisayo 2009; Naceur et al. 2007). First, the supply-leading hypothesis (SLH) which contends that development of stock market is a necessary pre-condition to economic growth. Here, the causality runs from development of stock market to economic growth. The proponents of this hypothesis maintain that development of stock market may induce higher economic growth by facilitating savings in the form of financial assets and thereby spawning capital formation and hence, promoting economic growth. The studies supporting this hypothesis are Ngare et al. (2014), Peia and Roszbach (2015), Pradhan et al. (2013), Zivengwa et al. (2011), Akinlo and Akinlo (2009), Enisan and Olufisayo (2009), Nowbutsing and Odit (2009), Deb and Mukherjee (2008), Shahbaz et al. (2008), Argrawalla and Tuteja (2007), Nieuwerburgh et al. (2006), Levine and Zervos (1998) and Leigh (1997). Second, the demand-following hypothesis (DFH) which suggests that causality runs instead from economic growth to development of stock market. Supporters of the demand-following hypothesis suggest that development of stock market plays only a minor role in economic growth and it is merely an outcome of economic growth. The idea is that as an economy grows, additional stock market coverage may emerge in the financial market in response to

higher demand for financial services. The studies supporting this hypothesis are Pradhan et al. (2014), Peia and Roszbach (2015), Kar et al. (2011), Odhiambo (2008), and Dritsaki and DritsakiBargiota (2005). For Indonesia, Russian Federation, Saudi Arabia and Australia, there is a unidirectional causality from per capita economic growth (GDP) to development of stock market (GDP \Rightarrow SMC: stock market capitalization), whereas for Brazil, India, Mexico, Canada, France, Japan, Korean Republic and the United States, development of stock market causes per capita economic growth (SMC \Rightarrow GDP). Furthermore, for Argentina, South Africa, Germany and the United Kingdom, there is a bidirectional causality between development of stock market and per capita economic growth (SMC \Leftrightarrow GDP), while in the context of China and Turkey, per capita economic growth does not Granger cause development of stock market. Our study finds mixed evidence on the interrelationship between the development of stock market and per capita economic growth in the G-20 countries, both at the individual country and at the panel setting.

On some occasions, per capita economic growth leads to development of stock market, lending support to demand-following hypothesis of finance-growth nexus. On other occasions, it is the development of stock market that determines the level of per capita economic growth, lending support to supply-leading hypothesis of finance-growth nexus. There are also cases, where development of stock market and per capita economic growth are interdependent. That is the situation where both are self-reinforcing, supporting feedback hypothesis of finance-growth nexus. In addition, there are also cases, where development of stock market and per capita economic growth are independent of each other. That is the situation where both are neutral and subject to the support of neutrality hypothesis of finance-growth nexus.²³ The study accordingly suggests that in order to promote per capita economic growth, attention must be paid to policies that promote the development of stock market. This, in turn, requires efficient allocation of financial resources combined with wide-ranging movement in the stock market. Additionally, an establishment of a well-developed financial system, including well-functioning financial institutions and markets, particularly with reference to the development of stock market, can facilitate further investment and easier means of raising capital to support the economic activities in the economy. Given the possibility of reverse causality or bi-directional causality for some occasions, policies that increase per capita economic growth (such as actions to increase investment) would be desirable to bring the development of stock market. Therefore, it is suggested that government play a more positive role in order to foster the development of stock market and integrate with per capita economic growth (see, for instance, de la Torre et al. 2007; Claessens et al. 2006; Levine 1991). No doubt, in the globalization era, many developing countries have recognized the importance of financial markets development for high economic growth and accordingly, they have increased their efforts towards refining their financial systems.

REFERENCES:

1. Akinlo, A. E., & Akinlo, O. O. (2009). Stock market development and economic growth: Evidence from seven sub-Sahara African countries. *Journal of Economics and Business*, 61(2), 162–171.
2. Arestis, P., Demetriades, P. O., & Luintel, K. B. (2001). Financial development and economic growth: The role of stock markets. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(1), 16–41.
3. Argrawalla, R., & Tuteja, S. K. (2007). Causality between stock market development and economic growth: A case for India. *Journal of Management Research*, 7(3), 158–168.
4. Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock markets, banks and growth: Panel evidence. *Journal of Banking Finance*, 28(3), 423–442.
5. Beck, T., Levine, R. & Loayza, N. (2000). Finance and Source of Growth. *Journal of Financial Economics*, 58(1–2), 261–300.
6. Caporale, G. M., Howells, P. G., & Soliman, A. M. (2004). Stock market development and economic growth: The causal linkage. *Journal of Economic Development*, 29(1), 33–50.
7. Claessens, S., Klingebiel, D., & Schmukler, S. L. (2006). Stock market development and internationalization: Do economic fundamentals spur both similarly? *Journal of Empirical Finance*, 13(3), 316–350.
8. Usmonov, B. (2023). The Impact of the Financial Ratios on the Financial Performance. A Case of Chevron Corporation (CVX). In: Koucheryavy, Y., Aziz, A. (eds) *Internet of Things, Smart Spaces, and Next Generation Networks and Systems. NEW2AN 2022. Lecture Notes in Computer Science*, vol 13772. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30258-9_28
9. Bunyod Usmonov. (2023). ANALYSIS OF EQUITY AND ITS EFFICIENCY IN JOINT STOCK COMPANIES OF UZBEKISTAN. *World Economics and Finance Bulletin*, 20, 167-171. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2480>
10. Усмонов, Б. (2022). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КАПИТАЛОМ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ. *Экономика и образование*, 23(1), 85-89.
11. Bunyod Usmonov. EVALUATION OF EFFICIENCY OF CAPITAL MANAGEMENT IN JOINT STOCK COMPANIES IN THE TEXTILE SECTOR: IN CASE OF UZBEKISTAN. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*. 2022, 12(1) 40-50 pp. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Dbm2-vAAAAAJ&citation_for_view=Dbm2-vAAAAAJ:u5HHmVD_u08C
12. Bunyod Usmonov. WAYS OF EFFECTIVE CAPITAL MANAGEMENT OF JOINT STOCK COMPANY. *International Finance and Accounting*. 2021, 4(5).

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Dbm2-vAAAAAJ&citation_for_view=Dbm2-vAAAAAJ:u-x6o8ySG0sC

13. Usmanov, B. (2017). Role of Foreign Investments in Developing Industry of Uzbekistan. In *Young Scientist USA* (pp. 8-11).
14. Usmanov, B. (2016). The stages of effective management and development of innovation activities in manufacturing sectors. In *The Twelfth International Conference on Economic Sciences* (pp. 59-63).
15. Usmanovich, B. A. (2022, February). Increasing the Competitiveness of Hotel Enterprises in Modern Market Conditions. In *International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses* (pp. 161-163).
16. Usmanov, B. (2017). Increase in investment appeal joint-stock companies in Uzbekistan. *SCIENTIFIC ENQUIRY IN THE CONTEMPORARY WORLD: THEORETICAL BASICS AND INNOVATIVE APPROACH*, 115.
17. Usmonov Bunyod Aktam ugli. The Analysis of Capital Performance Indicators in Joint Stock Companies: In Case GM Uzbekistan. *International Journal of Research in Management & Business Studies (IJRMBS 2019)*, Vol. 6 Issue 4 Oct. - Dec. 2019. <http://ijrmbs.com/vol6issue4/usmonov.pdf>
18. Usmonov, B. (2022). POSSIBILITIES OF INCREASING ECONOMIC POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF JSC «UZBEKLIGHTINDUSTRY»). *Архив научных исследований*, 4(1).
19. Усмонов, Б. (2022). АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИ КАПИТАЛ БОШҚАРУВ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ. *Экономика и образование*, 23(1), 85–89. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/353>
20. Aktam Usmanovich Burkhanov and Madina Mansur qizi Eshmamatova. 2021. The Ways for Improvement of Investment Strategy in the Period of Digital Economy. In *The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (ICFNDS 2021)*. Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 655–662. <https://doi.org/10.1145/3508072.3508202>
21. Burkhanov, A. U. (2020). Assessment of financial security of investment funds. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 12(5), 293-300.
22. Burkhanov, A., & Bakhodirovna, B. D. (2021). Evaluation of economic potential of textile industry enterprises. *Vlakna a Textil*, 28(2), 9-21.

FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT AND FINANCIAL STABILITY

Saidov Khabibulla Shavkat ogli

Tashkent State University of Economics

Student of the Faculty of Finance and Accounting

Abstract: *This paper analyses the financial stability implication of financial market development in emerging markets. On the one hand, financial market development has enhanced resilience and improved domestic financial stability by providing new tools to raise funds and manage risks. On the other hand, high foreign participation in local currency government bond markets, growing private sector foreign currency debt levels and the growing role of non-bank financial institutions have increased external vulnerabilities.*

Keywords: *financial market development, financial stability risks, capital markets, fintech.*

Financial market development (FMD) has improved overall financial resilience in emerging market economies (EMEs) over the last two decades, according to many of the central bank contributions for this meeting. But FMD has also meant a greater role for market dynamics, bringing “new” risks to the fore, in particular as EMEs become increasingly integrated into the global financial system. This paper analyses the financial stability implications of FMD over the last 20 years. It begins with a brief overview of how FMD has interacted with domestic financial stability. Concentrating on the areas where FMD has had the greatest impact in recent decades, it then turns to the main focus of this paper: the financial stability implications of greater global integration of EMEs’ government and corporate bond markets as well as their FX markets.

The subsequent section evaluates the measures EME central banks have introduced to monitor and mitigate these risks. The note concludes with a forward-looking section that explores the financial stability issues that are raised by fintech companies which provide credit. In the aftermath of the crises in the 1990s, many EMEs sought to encourage FMD. As a result, capital markets have deepened, becoming more liquid and resilient. On some measures, equity and government bond markets in some EMEs are now comparable in size with those in small open AEs. That said, financial intermediation remains heavily bank-based, in particular for household lending. 1 As markets have developed, the private non-financial sector has become more indebted. Corporate borrowing has been rising rapidly. And total credit to EME households has almost doubled over the past decade. In several Asian EMEs, household credit relative to GDP has now reached levels similar to, or even higher than, those in the United States and some other advanced economies (AEs) (Graph 1, left-hand panel). Although banks maintain their dominance, lending by non-bank

financial intermediaries (NBFIs) has increased quickly, their financial assets almost tripling from 2007 to reach 86% of GDP in 2018.² Expansion was especially rapid in China, where the assets of other financial intermediaries (OFIs), a sector dominated by investment funds, soared from \$270 billion in 2007 to \$11 trillion in 2018 (Graph 1, centre panel). Assets of pension funds have also grown in many EMEs, reflecting the strengthening of existing voluntary pension systems or the launching of new mandatory schemes (Graph 1, right-hand panel). But, except in a few jurisdictions, their size remains relatively small. These changes have benefited EMEs in many ways. Most importantly, by borrowing in local currency governments have overcome the “original sin” problem, ie the inability to borrow internationally in domestic currency.

Doing so can shield EME governments from the debilitating effects of large domestic currency depreciations, which at times has led to crises historically. However, several central bank notes see the growing share of foreign participation in LCGB markets, especially by large global asset managers, as a risk.⁶ The top 25 asset managers, almost all based in the United States and in Europe, manage some \$40 trillion of assets, almost double the value of the world’s gross savings (, fourth panel). Even small changes in the asset allocation of one asset manager could lead to large capital flows for small EMEs. Destabilising price dynamics could also arise from the institutional and governance features that may impinge on asset manager behaviour. For example, tightened value-at-risk constraints during stressed periods could lead to forced asset sales or increased hedging activity, further amplifying volatility in the system. Moreover, the reliance on peer comparisons or benchmark indices to monitor fund performance could lead to herd behaviour by fund managers or too much risk taking in efforts to beat the benchmark (Morris et al (2017)). Finally, there is run risk.

In times of stress, this may force asset managers into fire sales, which can lead to destabilising price spirals for less liquid assets such as corporate bonds. In addition, increased foreign participation in LCGB markets may not completely shield EMEs from the risks of currency mismatches and sudden stops, or as coined by Carstens and Shin (2019), “original sin redux”. In effect, the currency mismatch is no longer borne by EME governments but by foreign investors, whenever they are unhedged.⁸ This can give rise to unwelcome feedback spirals. As large increases in domestic-currency bond yields often coincide with currency depreciation, this “double whammy” can trigger risk limits, leading to asset sales or more hedging. The Hong Kong Monetary Authority (HKMA) note finds empirical support for this mechanism. For a start, low foreign investor participation has no impact on the dynamics of nominal yield spreads in Asian EMEs. Yet, once a critical threshold – estimated to be 13% – is breached, increases in participation widen yields when the local currency is expected to depreciate in line with the “original sin redux” hypothesis (red line, left-hand panel).

By decomposing the yield spread into its credit and currency risk components, the paper finds that the overall effect is only driven by currency risk (Graph 3, centre and right-hand panel). As yet, fintech and big tech credit constitutes only a small part

of total supply, but financial stability risks could emerge, in particular given the rapid pace of developments in other areas such as payments.¹⁷ For example, if these firms become significant suppliers asset backed securities or other structured products to fund their lending, that could transmit the risks to the broader financial system, in particular in times of stress.¹⁸ And even if fintech-based lending platforms evolve to start using their own balance sheet to intermediate funds, maturity mismatches could arise and opening up the possibility of runs without the protection of the standard safety net for banks. Finally, as highlighted by the MAS note, P2P lending is susceptible to swings in investor sentiment and risk appetite. This could result in more procyclical credit provision. Two important shifts characterized the past decade. First is the explosion of private capital flows—especially to developing countries, where private capital flows have dwarfed official flows—including a shift in composition of these flows from syndicated loans to short-term portfolio flows and bond finance. Second is the changing profile and importance of developing countries in the world economy. These shifts contributed greatly to the expansion in global GDP over the decade.

But they also revealed vulnerabilities in the international financial system that are still being dealt with. The most visible manifestation of these vulnerabilities is probably the series of emerging market crises that occurred in the 1990s—including those in Mexico (1994); Indonesia, the Republic of Korea, Malaysia and Thailand during the East Asian crisis (1996–98); Russia (1998); and Argentina (2000 and 2003). The estimated GDP losses over the 1990s due to the financial crises amounted to over \$400 billion. Other manifestations of the vulnerabilities include the increased use of the international financial system for funding terrorism, organized crime and other criminal and antisocial activities as well as the questioning of the IMF's legitimacy and adequacy to prevent and manage crises. The Secretariat of the International Task Force on Global Public Goods has commissioned papers to explore in depth these issues. The papers are presented in the next section. These four broad causes of financial instability reinforce each other and shed useful light on the problem. Eichengreen thus argues that they all suggest an agenda for action both to solve and prevent financial crises, specifically strengthening institutional procedures for formulating fiscal and monetary policies, developing better methodologies for determining the optimal level of reserves and increasing multilateral surveillance. One key proposal is to encourage the World Bank to fund itself on a larger scale in emerging market currencies. Eichengreen believes that this would be important for the creation of a liquid international market in debt securities denominated in those currencies. Morris Goldstein's "The International Financial Architecture and the Emerging Economies" is more focused than the paper by Eichengreen. Goldstein, while also assessing the challenge posed by the past decade's financial crises, gives priority to three issues, all focused on emerging economies: currency manipulation, currency mismatches and debt sustainability. On currency manipulation, he argues that as emerging economies' share in the global economy increases, how they manage their

exchange rates will matter not only to them, but also to the rest of the world. In the next 10 years international norms for exchange rate policy will be no less necessary than those for trade policy. If the currency rules are not interpreted sensibly and enforced, there will be increased conflict and a heightened risk of protectionist response. Goldstein argues that currency mismatches have been the most prevalent and the most destructive factor in emerging economy financial crises. He proposes a package of reforms, including requiring currency mismatches to be reduced as a condition for IMF loans when the actual or prospective mismatch is deemed too large. On debt sustainability, he supports wider use of collective action clauses to make restructuring more orderly and more timely. Jim Turnbull's "Financial Stability: A Global Public Good" brings together the contributions by Eichengreen and Goldstein.

Building on Goldstein's diagnosis, Turnbull argues that the most significant debt management blunder is the failure to come to terms with the currency mismatch problem caused by an overreliance on foreign currency debt contracts. To address this problem, Turnbull develops Eichengreen's idea for international financial institutions to borrow and lend in developing country currencies. This leaves open the question of why countries are prone to unsustainable and contradictory macroeconomic policies in the first place. Efforts to answer this question have focused increasingly on weaknesses in policy-making processes (see, for example, Poterba and von Hagen 1999). The central bank may lack a clear mandate and adequate independence. Fiscal institutions may allow spending ministries and provinces to spend now and appeal later to the central government for the necessary finance, creating common-pool problems for the fisc. The instability of the political system may encourage leaders to spend and borrow freely without worrying about the intertemporal consistency of their fiscal plans, in order to increase their immediate prospects of staying in power. These theories thus point to the need for stronger policymaking processes as a fundamental prerequisite for financial stability. While it is tempting to blame weak domestic policies and institutions for the difficulty that emerging markets face when attempting to borrow abroad in their own currencies, the fact is that even countries with strong policies and institutions (Chile is a good example) find it difficult to borrow abroad in their own currencies. Empirically, the one characteristic that is robustly associated with the ability to borrow abroad in one's own currency is country size (large countries can, small countries can't). This encourages the view that the difficulty that emerging markets face when attempting to borrow abroad in their own currencies reflects, at least in part, factors beyond their own control—specifically, a combination of first-mover advantages and network externalities.

These observations are related to the literature on the determinants of key currency status (Kiyotaki, Matsuyama and Matsui 1992), which explains the dominance of a small number of currencies in international markets as a function of network externalities and transaction costs. This literature shows how transaction costs in a world of heterogeneous economies can explain both the bias towards a small

handful of currencies and why countries that are early to industrialize or attain financial-centre status are most favourably positioned to attain key-currency status (and to retain it over time). It suggests that the global portfolio is concentrated in a very few currencies for reasons largely beyond the control of the excluded countries. These four broad classes of explanation for financial instability are not incompatible rivals. They all shed useful light on the problem. And, in turn, they all suggest an agenda for action.

REFERENCES:

1. Akinlo, A. E., & Akinlo, O. O. (2009). Stock market development and economic growth: Evidence from seven sub-Saharan African countries. *Journal of Economics and Business*, 61(2), 162–171.
2. Arestis, P., Demetriades, P. O., & Luintel, K. B. (2001). Financial development and economic growth: The role of stock markets. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(1), 16–41.
3. Argrawalla, R., & Tuteja, S. K. (2007). Causality between stock market development and economic growth: A case for India. *Journal of Management Research*, 7(3), 158–168.
4. Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock markets, banks and growth: Panel evidence. *Journal of Banking Finance*, 28(3), 423–442.
5. Beck, T., Levine, R. & Loayza, N. (2000). Finance and Source of Growth. *Journal of Financial Economics*, 58(1–2), 261–300.
6. Caporale, G. M., Howells, P. G., & Soliman, A. M. (2004). Stock market development and economic growth: The causal linkage. *Journal of Economic Development*, 29(1), 33–50.
7. Claessens, S., Klingebiel, D., & Schmukler, S. L. (2006). Stock market development and internationalization: Do economic fundamentals spur both similarly? *Journal of Empirical Finance*, 13(3), 316–350.
8. Usmonov, B. (2023). The Impact of the Financial Ratios on the Financial Performance. A Case of Chevron Corporation (CVX). In: Koucheryavy, Y., Aziz, A. (eds) *Internet of Things, Smart Spaces, and Next Generation Networks and Systems. NEW2AN 2022. Lecture Notes in Computer Science*, vol 13772. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30258-9_28
9. Bunyod Usmonov. (2023). ANALYSIS OF EQUITY AND ITS EFFICIENCY IN JOINT STOCK COMPANIES OF UZBEKISTAN. *World Economics and Finance Bulletin*, 20, 167-171. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2480>
10. Усмонов, Б. (2022). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КАПИТАЛОМ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ. *Экономика и образование*, 23(1), 85-89.

11. Bunyod Usmonov. EVALUATION OF EFFICIENCY OF CAPITAL MANAGEMENT IN JOINT STOCK COMPANIES IN THE TEXTILE SECTOR: IN CASE OF UZBEKISTAN. Asian Journal of Research in Business Economics and Management. 2022, 12(1) 40-50 pp. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Dbm2-vAAAAAJ&citation_for_view=Dbm2-vAAAAAJ:u5HHmVD_u08C
12. Bunyod Usmonov. WAYS OF EFFECTIVE CAPITAL MANAGEMENT OF JOINT STOCK COMPANY. International Finance and Accounting. 2021, 4(5). https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Dbm2-vAAAAAJ&citation_for_view=Dbm2-vAAAAAJ:u-x6o8ySG0sC
13. Usmanov, B. (2017). Role of Foreign Investments in Developing Industry of Uzbekistan. In Young Scientist USA (pp. 8-11).
14. Usmanov, B. (2016). The stages of effective management and development of innovation activities in manufacturing sectors. In The Twelfth International Conference on Economic Sciences (pp. 59-63).
15. Usmanovich, B. A. (2022, February). Increasing the Competitiveness of Hotel Enterprises in Modern Market Conditions. In International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses (pp. 161-163).
16. Usmanov, B. (2017). Increase in investment appeal joint-stock companies in Uzbekistan. SCIENTIFIC ENQUIRY IN THE CONTEMPORARY WORLD: THEORETICAL BASICS AND INNOVATIVE APPROACH, 115.
17. Usmonov Bunyod Aktam ugli. The Analysis of Capital Performance Indicators in Joint Stock Companies: In Case GM Uzbekistan. International Journal of Research in Management & Business Studies (IJRMBS 2019), Vol. 6 Issue 4 Oct. - Dec. 2019. <http://ijrmbs.com/vol6issue4/usmonov.pdf>
18. Usmonov, B. (2022). POSSIBILITIES OF INCREASING ECONOMIC POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF JSC «UZBEKLIGHTINDUSTRY»). Архив научных исследований, 4(1).
19. Усмонов, Б. (2022). АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИ КАПИТАЛ БОШҚАРУВ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ. Экономика и образование, 23(1), 85–89. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/353>
20. Aktam Usmanovich Burkhanov and Madina Mansur qizi Eshmamatova. 2021. The Ways for Improvement of Investment Strategy in the Period of Digital Economy. In The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (ICFNDS 2021). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 655–662. <https://doi.org/10.1145/3508072.3508202>
21. Burkhanov, A. U. (2020). Assessment of financial security of investment funds. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(5), 293-300.

22. Burkhanov, A., & Bakhodirovna, B. D. (2021). Evaluation of economic potential of textile industry enterprises. *Vlakna a Textil*, 28(2), 9-21.

DEVELOPMENT OF THE STOCK MARKET REPLACES FINANCIAL SECURITY

Saidov Khabibulla Shavkat oqli

Tashkent State University of Economics

Student of the Faculty of Finance and Accounting

Abstract: *The relevance and scientific and practical significance of this topic is insufficient knowledge of the theoretical and practical aspects of improving the infrastructure of the stock market in Uzbekistan is not sufficiently studied as an independent, independent research facility, determines the relevance of the chosen topic. In the opinion of the author, in the conditions of the current modernization of the economy it is especially important to create conditions and establish a mechanism for access to the world stock markets and have a share in it.*

Keyword: *securities (stocks, bonds), investments, stock markets, market-makers, underwriting operations, transfer agency, clearing houses, factorial trade turnover, stock index.*

The development of the secondary securities market, based on the characteristics of the selected model of the formation of the national securities market, has a crucial importance that will ensure the economic stability and competitiveness, and increase the flow of investments. The need to increase the role of the VAT in Uzbekistan in the economy is determined by: The share of capital investments in the total investment by means of the NPV did not exceed ten percent in the past few years, and the ratio of stock market capitalization to GDP was 0.8 percent and trade turnover was 0.2 percent. stable macroeconomic and active investment policies. Therefore, it is important to analyze, evaluate, assess trends in development, learn from experience of developed countries. The key issue in the stock market analysis, which is a key element of the securities market, is the focus on project finance and development of the economy through emission of shares. However, the results of the current practice in the securities market indicate that its participants and market operations do not fully reflect the existing economic opportunities. It is crucial to attract investment in the economy, to apply effective financing methods, to establish direct links with international financial institutions, and to enhance the role of the securities market in financing the investment activity. On the basis of active investment policy of our country, it is crucial to further develop the securities market, ensure its transparent and stable functioning, activate attraction of investments by managing subjects, increase market activity of joint-stock companies, improve corporate governance and protect the rights and interests of shareholders. In this regard, the President of the Republic of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoev in his appeal to the Ombudsman critically assesses the stock market of our country as follows: "Another important issue is the further development of the stock market, the Center for Coordination and

Development of the Market should be radically restructured. We will continue to work on the transfer of free state-owned assets to the private sector on a bilateral basis. It is necessary to establish a single procedure for allocation of land parcels through electronic auctions and auctions on the Internet, including for entrepreneurs.

For this purpose from 2018 an electronic system for the sale of state assets through electronic trading platforms will be created" (<https://goo.gl/axHvfN>). Considering the development of the securities market of our country in recent years, especially considering the expansion of the stock market, the role of securities in the investment projects' projects has been rising. Through the stock market tools: - financing investment activity; -Increase portfolio investment; -protection of rights and interests of innovators; -Increasing market activi - ties of joint - stock companies today is crucial for determining the relevance of this article. World stock markets are booming. Between 1982 and 1993, world stock market capitalization grew from \$2 trillion to \$10 trillion, which implies an average annual growth rate of 15%. Emerging stock markets composed a disproportionately large amount of this growth, rising from 3 percent to 14 percent of world stock market capitalization. Impressively, emerging market capitalization rose by a factor of 21 over this 11 -year period. The global growth of stock markets and the emerging market boom have attracted the attention of academics, practitioners, and policy makers. Many studies focus on measuring the benefits to holding a globally diversified portfolio,' and many countries are reformr.ing regulations and laws to foster capital market development and attract foreign portfolio flows.²

Yet, there exists very little empirical evidence on the importance of stock markets for long-run economic development.' At a more basic level, economists have neither a common concept nor a common measure of stock market development. Subsequently we know very little about how stock market development affects the rest of the financial svstem or how corporations finance themselves This paper collects and compares a broad array of stock market development indicators. Specifically, using data on 41 countries from 1986-1993, we examine different measures of stock market size, market liquidity, market concentration, market volatility, institutional development, and international integration. Since each indicator suffers from statistical and conceptual shortcomings, using a variety of indicators should provide a more accurate depiction of stock market development across countries.

Furthermore, stock market development - like the level of economic development - is a complex and multi-faceted concept and no single measure will capture all aspects of stock market development. Thus, our goal is to produce a set of stylized facts about stock market development indicators that facilitates and stimulates research into the links between stock markets, economic development and corporate financing decisions. After describing each of the stock market development indicators, we examine the relationship among the stock market development indicators. We find enormous cross-country variation in the level of stock market development as

measured by each indicator. For example, five countries have market capitalization to GDP ratios of greater than one, while five countries have market capitalization to GDP ratios of less than 0.10. We also find attractive correlations among the indicators. For example, large stock markets are more liquid, less volatile, and more internationally integrated than smaller markets; countries with strong information disclosure laws, internationally accepted accounting standards, and unrestricted international capital flows tend to have larger and more liquid markets; countries with markets concentrated in a few stocks tend to have smaller, less liquid, and less internationally integrated markets; and internationally integrated markets are less volatile. We hope that by assembling various indicators of stock market and financial intermediary development and by compiling a few stylized facts regarding these indicators, this paper will stimulate research on the relationships among stock markets, financial intermediaries and economic development.

We organize the remainder of the paper as follows. Section II describes and presents indicators of stock market development. These include measures of stock market size, liquidity, volatility, concentration, institutional development, and asset pricing efficiency. Section III (a) ranks countries using the different stock market development indicators and (b) studies the correlation among the indicators. Section IV examines which countries have the fastest developing stock markets. Section V analyzes the links between stock market development and financial intermediary development. We use measures of the size of the banking system, the amount of credit going to private firms, the size of nonbank financial corporations, and the size of private insurance and pension companies. Section VI summarizes the results. First of all, it is necessary to conduct an econometric study to determine the factors most influencing the volatility of the UCI index. This study provides an opportunity to determine the degree of influence of each factor on the index of volatility of the UCI index. All the factors chosen by us for analysis were included in the construction of the model. The results of the evaluation of the most significant factors are presented in Table. Based on the analysis, we sampled and obtained the first group of internal factors. This group includes indicators that characterize business activity in the economy (exchange rates, product market volume, inflation). The second group comprised general factors, independent of industry specific factors: GDP growth rate, indices of industrial production, real incomes of the population:

- 1) the index of the real effective rate of national currency to foreign currencies ;
- 2) the level of monetization of the economy (a positive value of this indicator indicates a high saturation of the economy with money, with an increase in the level of monetization, there is a rise in prices for stock assets, while the volatility of the UCI index increases);

3) the indicator of investments in fixed assets (the increase in the volume of investments directly affects the value of the volatility of the UCI index, hence, with increasing investment, the coefficient of variation of the UCI index increases);

4) the balance of trade (directly depends on the level of volatility of the UCI index, with the increase in the balance of trade balance, the volatility of the UCI index increases);

5) balances on correspondent accounts of credit institutions with the Central Bank of the Republic of Uzbekistan;

6) the dynamics of the volume of attracted bank deposits (the reverse relationship, that is, the decrease in the value of bank deposits, entails an increase in the volatility of the index of the stock market in Uzbekistan, therefore, it is necessary to increase the volume of attracted deposits to normalize the UCI stock index by the level of riskiness);

7) profitability of US government securities (there is a feedback between these factors, that is, with a decrease in the yield of US government securities, the probability of increasing the volatility coefficient increases);

8) consumer price index of Uzbekistan (there is a direct correlation between the consumer price index and the index volatility, that is, the probability of exceeding the coefficient of variation in the value of the stock index of the Republic of Uzbekistan decreases with the decrease in the consumer price index);

9) the dynamics of world oil prices and the risk level of the index (have a direct interdependence: with an increase in oil prices, the coefficient of index variation increases);

10) rates in the interbank credit market (interbank credit rates and the stock index have a negative coefficient, therefore, when the rates on the interbank credit market are lowered, the volatility of the stock index increases).

Gradual reduction of state-owned stakes in Uzbekistan is one of the important conditions for the development of the stock market. One of the most effective ways to fund investment activity through the stock market is the infrastructure of the stock market, that is, when the underwriting organizations are engaged in the placement of securities and the purchase of unredeemed securities, market makers are required to maintain prices, is an investment intermediary that undertakes to conclude bargains. - the size of the primary and secondary equity markets at 20-80% should increase the role of trustworthy managers of investment assets to serve many minority shareholders.

-ensuring active and quality participation of the joint-stock companies and other investors in the financial market by expanding their activities in the securities market and protecting their legal interests, thereby enhancing market liquidity and attractiveness;

-structural discretion should be gradually reduced in the share capital of major strategic issuers-companies;

-ensuring the issuance of Uzbek issuers to internationally integrated stock markets on the basis of increasing the capitalization level and applying a government-initiated IPO mechanism;

-the expansion of the banking sector, including the types of banking securities in Uzbekistan, plays an important role in the development of the stock market and, in addition, the attraction of additional financial resources to the real sector of the economy

-other stable and effective non-joint stock companies should be allowed to issue corporate bonds;

-extensive opportunities for new financial instruments emission and securitization of assets should be created. In our opinion, it is necessary to implement a program of multilateral measures to ensure the effectiveness of investment projects at equity capital, including through the provision of market active

- ties, the formation of a highly liquidated securities market, enhancing the protection of rights and interests of investors, increasing portfolio investment, further development.

REFERENCES:

1. Maksimov, V. A., & Nekrasova, I. V. (2001). Forecasting investing of the stock market. *Ekonomicheskie i matematicheskie metody*, 37, (1), 37-46. (in Russian)
2. Barkhatov, V. I., & Ryumin, I. V. (2012). Features of the formation and distribution of profits of Russian corporations. *Proceedings of the V All-Russian Symposium on Economic Theory*. Ekaterinburg, 10-13. (in Russian)
3. Barkhatov, V. I., Kondratiev N. I., & Biryukova E. A. (2011). *The Securities Market: Textbook*. allowance. Chelyabinsk, 143. (in Russian)
4. Margevich, A., & Volkov, A. (2007). How to assess the liquidity of shares when working on the exchange: a new approach to the old problem. *Rynok tsennykh bumag*, (21), 75-79.
5. Usmonov, B. (2023). The Impact of the Financial Ratios on the Financial Performance. A Case of Chevron Corporation (CVX). In: Koucheryavy, Y., Aziz, A. (eds) *Internet of Things, Smart Spaces, and Next Generation Networks and Systems*. NEW2AN 2022. *Lecture Notes in Computer Science*, vol 13772. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30258-9_28
6. Bunyod Usmonov. (2023). ANALYSIS OF EQUITY AND ITS EFFICIENCY IN JOINT STOCK COMPANIES OF UZBEKISTAN. *World Economics and Finance Bulletin*, 20, 167-171. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2480>
7. Усмонов, Б. (2022). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КАПИТАЛОМ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ. *Экономика и образование*, 23(1), 85-89.

8. Bunyod Usmonov. EVALUATION OF EFFICIENCY OF CAPITAL MANAGEMENT IN JOINT STOCK COMPANIES IN THE TEXTILE SECTOR: IN CASE OF UZBEKISTAN. Asian Journal of Research in Business Economics and Management. 2022, 12(1) 40-50 pp. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Dbm2-vAAAAAJ&citation_for_view=Dbm2-vAAAAAJ:u5HHmVD_u08C
9. Bunyod Usmonov. WAYS OF EFFECTIVE CAPITAL MANAGEMENT OF JOINT STOCK COMPANY. International Finance and Accounting. 2021, 4(5). https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Dbm2-vAAAAAJ&citation_for_view=Dbm2-vAAAAAJ:u-x6o8ySG0sC
10. Usmanov, B. (2017). Role of Foreign Investments in Developing Industry of Uzbekistan. In Young Scientist USA (pp. 8-11).
11. Usmanov, B. (2016). The stages of effective management and development of innovation activities in manufacturing sectors. In The Twelfth International Conference on Economic Sciences (pp. 59-63).
12. Usmanovich, B. A. (2022, February). Increasing the Competitiveness of Hotel Enterprises in Modern Market Conditions. In International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses (pp. 161-163).
13. Usmanov, B. (2017). Increase in investment appeal joint-stock companies in Uzbekistan. SCIENTIFIC ENQUIRY IN THE CONTEMPORARY WORLD: THEORETICAL BASICS AND INNOVATIVE APPROACH, 115.
14. Usmonov Bunyod Aktam ugli. The Analysis of Capital Performance Indicators in Joint Stock Companies: In Case GM Uzbekistan. International Journal of Research in Management & Business Studies (IJRMBS 2019), Vol. 6 Issue 4 Oct. - Dec. 2019. <http://ijrmbs.com/vol6issue4/usmonov.pdf>
15. Usmonov, B. (2022). POSSIBILITIES OF INCREASING ECONOMIC POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF JSC «UZBEKLIGHTINDUSTRY»). Архив научных исследований, 4(1).
16. Усмонов, Б. (2022). АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИ КАПИТАЛ БОШҚАРУВ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ. Экономика и образование, 23(1), 85–89. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/353>
17. Aktam Usmanovich Burkhanov and Madina Mansur qizi Eshmamatova. 2021. The Ways for Improvement of Investment Strategy in the Period of Digital Economy. In The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (ICFNDS 2021). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 655–662. <https://doi.org/10.1145/3508072.3508202>
18. Burkhanov, A. U. (2020). Assessment of financial security of investment funds. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(5), 293-300.

19. Burkhanov, A., & Bakhodirovna, B. D. (2021). Evaluation of economic potential of textile industry enterprises. *Vlakna a Textil*, 28(2), 9-21.

ONA TILI DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR
TADBIQI

Bo'riyeva Muhayyo To'rayevna
Termiz tumani 5-maktab o'qituvchisi.

Annatsiya: *Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni mukammal o'rganish, ta'limning tashkil etishida inavatsion yondashuvda bo'lish, pedagogik texnologiyalarni ona tili darslarida eng samarali interfaol usullar yordamida tadbiq etish yo'llari, ularni o'quv jarayonida qo'llanishi haqida va o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, tashabbuskorlikka, o'zaro hamjihatlikda ish olib borishga, fikrlarini ravon bayon etishga undashi haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Konstitutsiyasida e'tirof, empirik, ta'limiy-tarbiyaviy, pedagogik texnologiya, tadqiqot obyekti, agar texnologik, umumpedagog, computer texnologiyalari*

Mustaqil O'zbekiston Respublikasida shakllanayotgan milliy istiqbol g'oyasi Respublika Konstitutsiyasida e'tirof etilgan insonparvar, demokratik, huquqiy davlat va jamiyatni barpo etish, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy rivojlanishning yuqori bosqichlariga ko'tarish, jahon hamjamiyati qatoridan munosib joy topishga qaratilgan ezgu niyatlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Bu niyatlarning ijobiy natijaga ega bo'lishi, binobarin, kelajak avlodga zarur bilim asoslarini mukammal o'rgatish, ulardan keng dunyoqarash bilan birga tafakkur ko'lamini ham barpo qilish, ma'naviy-ahloqiy sifatlarni rivojlantirish to'g'risidagi ta'limiy-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishga bog'liqdir. Chunonchi, vatanimizning yorug' istiqbolini yaratish, uning nomini dunyoga keng ko'lamda namoyon qilish, buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan milliy-madaniy merosimizni jamiyatga namoyish etish, ularni boyitish, mustaqil yurtimizning rivojlangan mamakatlar qatoridan o'rin egallashni ta'minlash kelajak avlodni komil inson va malakali kadrlar qilib yetkazishga bog'liqdir.

Shuni aytish kerakki, Ona tili darslarida ta'lim jarayonining borishi o'quvchilarning qo'yilgan maqsadlari yo'lida harakat qilishlarini doimiy tarzda nazorat qilishni nazarda tutadi. Ushbu jarayon texnologik ta'lim tizimining yuqori darajali imkoniyatlarini namoyon etadi. Shuning natijasida ped texnologiya ta'lim maqsadiga tashkiliy-uslubiy vositalar yordamida erishishligini ifodalaydi.

Ona tili darslarida agar texnologik tizimlarida asosiy e'tibor bilimlarni uzatish va o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlar darajasini aniqlash maqsadida nazorat yo'lga qo'yish borasidagi harakatlar tizimini ishlab chiqishga yo'naltirilgan bo'lsa, uslublar majmuasini tanlash asosan empirik asosda amalga oshiriladi. Texnologik yondashuvning yana bir xususiyati bo'lgan davriy ketma-ketlik pedagogik texnologiyaning nazariy asoslarini yoritishga xizmat qiladi va rejalashtirilgan standart natijalarga erishish imkoniyatini beradi. Ta'limning to'laligicha standartlashtirishga

yo'naltirilganligi texnologik yondashuvga xos bo'lib, u didaktikada ta'limning asosiy jihatlaridan biri sifatida e'tirof etiluvchi va keyingi tillarda butun jahon pedagogikasining tadqiqot obyektiga aylangan o'qituvchi hamda o'quvchi o'rtasida yuzaga keluvchi munosabatlar mazmunini ifodalaydi.

Ona tili darslarida yoshlarga bunday yondashuv ta'lim samaradorligiga erishish, ta'lim jarayonining mazmunini, o'quvchiga ilmiy bilimlarni turli jarayonining mazmunini, o'quvchiga ilmiy bilimlarni turli vositalar yordamida yetkazib berishni nazarda tutadi. Umumpedagogi tamoyil nuqtai nazaridan ta'lim natijasi samarali ravishda o'zlashtiriladigan bilim, o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi tadqiqotchilik faoliyati, bu orada orttirilgan tajriba hamda o'quvchilarda axloqiy-hissiy sifatlarning shakllanganligi bilan belgilanadi.

Yana bir e'tiborga olinishi lozim bolgan jihat bu ona tili va adabiyot darslari davomida computer texnologiyalardan foydalanishdir. Buning uchun birinchi navbatda o'qituvchi sinfxonani kerakli jihozlar bilan ta'minlanishini tashkil etishi, so'ngra mavzuga doir taqdimotlar, videolar, qisqa filmlar, rasmlar va ijod namunalarini yaratishi yoki internet saytlaridan sifatlilarini tanlab yuklab olishi lozim. Buning asosiy sababi, ular o'quvchilarning ijodkorligini va dunyoqarashini kengaytirishga, visual o'rganishni rivojlantirishga va albatta o'quv jarayonining qiziqarliroq va sifatlirroq tashkil etilishiga yordam beradi. Bu usul Grammatik "Science and Education" Scientific Journal September 2020 / Volume 1 Special Issue 2 www.openscience.uz 162 jihatdan murakkab mavzularning oson tushunilishiga, rasmlar orqali o'quvchilarning mustaqil oddiy gapdan to kichik matn tuza olish qobiliyatini o'stirishga, adabiyot namoyondalari hayoti va ijodini ko'z oldida gavdalantirish va yaxshiroq yodda saqlashga, ularning ijod namunalaridan ekran orqali bahramand bo'lishga yordam berishi bilan alohida xarakterlanadi. Ayniqsa hozirgi butun dunyoga tarqalishga ulgurgan COVID -19 pandemiyasi sharoitidan kelib chiqilsa, o'qituvchida yana bir imkoniyat bu audio va video darslarning masofaviy ta'lik uchun yaratilishi va o'ero, online ta'lim yurtimiz ta'lim tizimini qamrab olar ekan, televideniya orqali efirga uzatilayotgan online dars mashg'ulotlari bilan bir qatorda o'quvchilar uchun tanish bo'lgan sevimli ustozlari tomonidan yaratilgan qo'shimcha darslar ularga kuch, motivatsiya va albatta qo'shimcha bilim bera oladi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik texnologiyalarni qo'llashga bo'lgan qiziqish borgan sayin yuksalib bormoqda, bunday bo'lishiga sabablardan biri shu kungacha ta'limda o'quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalarni o'rgatish esa, ularni mustaqil tanqidiy fikrlashga, kerakli narsalarni izlab topishga, muhokama va xulosa qilishga o'rgatadi. O'quvchi bu jarayonda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi, ta'lim o'quvchi-talabalarga yo'naltiriladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, ona tili va adabiyot fanining chuqur o'zlashtirilishi zamonaviy pedagog foydalanadigan interfaol metodlar, o'yinlar va

computer texnologiyalaridan to`gri foydalanishlik natijasida yanada mukammal, qulay va tez bo`lishi mumkin.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pedagogik fanlari o`qitishning mazmuni va metodi||. Ilmiy tekshirish Instituti.
2. O`rta maktablarda chet tili o`qitish kursi|| Professor Setlin V.S. tahriri Toshkent –O`qituvchi|| 1978 y.
3. Jabborov V. –Talabalarning chet tilidan mustaqil ishlari||, Toshkent – 1984 y.
4. Rahmatova D. Istiqolol va til ilmiy amaliy anjuman materiallari|| Toshkent 2007-yil 3- qism 209-211 betlar.
5. Jumaniyozov, S. A. (2020). Abdulla Qahhor hikoyalarini o`rganishda innovatsion metodlar. Science and Education, 1(5).
6. Khodjamkulov, U., Botirova, S., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan). Journal of Critical Reviews, 7(12), 166-169.
7. Ijtimoiy tarmoq

L'UTILISATION DU MODE CONDITIONNEL DANS LES PHRASES COMPLEXES
DE LA LANGUE FRANÇAISE ET LA CONCORDANCE DES TEMPS.

Zinatullina A.Kh

professeur de la langue française de l'université de Fergana

M Haydaraliyeva

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotation : *L'objet de cet article est de faire l'analyse de l'utilisation et de la concordance des temps des phrases complexes de la langue française et ouzbek. On montrera le changement des temps, si la phrase principale est au temps passé.*

Mots clés et expressions : mode conditionnel la langue française, la langue ouzbek, les phrases complexes, temps passé, le changement.

Cet exposé s'en tient à la grammaire pratique et représente une analyse de l'emploi de temps des phrases complexes de condition de la langue française et de la langue ouzbek. Il est basé sur la comparaison des phrases complexes de ces deux langues.

Par exemple :

Elle dit (présent) quand elle était (**imparfait**) petite elle aimait (imparfait) chanter.

Mais les phrases subordonnées dans lesquelles la proposition principale est au passé (plan passé), le temps de la proposition subordonnée ne correspond pas au temps des actions.

Par exemple :

J'ai dit (passé composé) que tu étais (imparfait) laborieuse.

Dans la proposition subordonnée pour exprimer le temps présent on utilise le temps passé (tu étais laborieuse – tu es laborieuse)

Dans les subordonnées conditionnelles le temps de la proposition principale se change aussi.

Par exemple :

Nous serions allés(conditionnel passé) au parc de culture
s'il avait fait (plus-que-parfait) beau temps.

Cela présente les difficultés de la traduction de la langue française en ouzbek, c'est pourquoi nous recommandons faire une grande attention à l'emploi des temps de deux ces langues.

Dans la langue ouzbek la correspondance des temps de la proposition principale et de la proposition subordonnée ne se change pas, si dans proposition principale on utilise le temps passé. Le temps dans les phrases subordonnées ouzbeks correspond au temps qu'elles (les phrases) expriment. Le temps futur est exprimé par le futur . Le temps passé est exprimé par le passé .

Une autre caractéristique principale de la langue ouzbek est que, quelle que soit la longueur de la phrase ouzbek, le lecteur/auditeur ne comprendra pas comment cette phrase se terminera (par une question ou une confirmation, au passé ou au présent) jusqu'à ce qu'il lise/écoute jusqu'à la fin, car le verbe est à la fin de la phrase.

En travaillant sur cet exposé on peut faire la conclusion que les recherches de la comparaison des phrases subordonnées de la langue ouzbek et de la langue française nous montre, que les types des phrases subordonnées de ces deux langues sont pareils, mais l'ordre des mots dans les phrases complexes de la langue ouzbek et de la langue française est différent. Il y a aussi la différence de l'emploi des temps dans ces types des phrases de deux langues. Les recherches linguistiques sont intéressantes et toujours actuelles.

REFERENCE :

- 1.Г А Абдурахмонов Основы синтаксиса сложного предложения современного узбекского литературного языка Тошкент 1960 г
- 2.Beschèrelle. La grammaire pour tous. Paris. 1997.
- И.Н.Попова. Практическая грамматика французского языка. Москва. 1993.
3. I.N.Popova. G.A. Kazakova. Manuel de français. Moscou. 1984
4. Ўзбек тили грамматикаси. I том.
5. Zinatullina A.X., FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA MURAKKAB GAPLARDA ZAMON QO'LLANILISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI, IQRO JURNALI / 2023, VOL-2 ISSUE-1, E-ISSN : 2181-4341.
- 6.Zinatullina A. H, The Word Order within the Complex Sentences of French and Uzbek Languages,Universal journal on innovative education, Volume 2 Issue 3, Year 2023, pages 20-21-22.
- 7.Zinatullina, A, FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA MURAKKAB GAPLARDA ZAMON QO'LLANILISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Educational Research in Universal Sciences, (2022), 1(7), pages 229-231.
8. JS Khusanboyevna, MM Saidjonovna, (2023/4/18). MÉTHODOLOGIE D'ENSEIGNEMENT DES LANGUES ÉTRANGÈRES AUX CLASSES PRIMAIRES. INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. 2(13), 16-20.
9. JS Xusanboyevna , (2023/4/15). CHET TILINI O'RGANISHDAGI SAMARALI USULLAR. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(4), 369-373.
10. JS Khusanboyevna, LE TERME DE L'HISTOIRE ET SON DÉVELOPPEMENT DANS LA LITTÉRATURE. (2023/4/14).Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities.11(4), 951-956.
- 11.JS Khusanboyevna, TS Shukurjonovna. (2023/4/1). HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE FRANÇAISE ET DE SON ÉVOLUTION. PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS.2(22).138-141.

YOSHLAR MA'NAVIY KAMOLOTIDA TA'LIM TARBIYANING O'RNI

Sultonova Nazokatxon Otabek qizi

Farg'ona davlat universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Maqola kelajakda yoshlar ma'naviy hayoti uchun muhim ahamiyatga molik bo'lgan ,hozirgi vaqtda ma'naviyatimizda ta'lim tarbiyaning ahamiyati,ushbu sohadagi muammolar va ularni hal etishga oid takliflar mavjud.*

Kalit so'zlar: *yoshlar, ta'lim, tarbiya, islohotlar, bilim, ma'naviy yetuklik, maktab, jamiyat .*

Inson shunday ajib hilqatki u tabiat va jamiyatda paydo bo'ladigan ko'pdan-ko'p muammolarga yoshlikdanoq javob izlay boshlaydi.Odamzodning qadim-qadimdan o'z intilishlariga mos ta'lim va tarbiyani shakllantirish yo'lidagi urinishlar ham uning asl haqiqatni bilish ,hayotning ma'nosini aynan ta'lim va tarbiyatdan izlab kelayotganidan dalolatdir. Bugun O'zbekistonda ijod qilayotgan ,millati ,irqi,dini,e'tiqodi,ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar barcha fuqarolarning xususan yoshlarning xususan yoshlarning ta'lim olishi ,yaxshi muhitda tarbiya topishi taminlangan,bugungi kunda ma'naviyatimizda talim-tarbiyaning ahamiyati katta .Aynan shu sababli mustaqilligimizning dastlabki yillari va ayniqsa yaqin yillar ichida yurtimizda yoshlarning ta'lim olishi ularning kasb-hunar egallashi ,ma'naviy muhitning yaxshilanishga oid ko'plab ishlar amalga oshirildi.Bu ishlardan ko'zlangan asosiy maqsad mamlakatimiz taraqqiyotining yetarlicha ta'minlaydigan ,mamlakatimiz ma'naviy hayotida faol ,mustaqilligini mustahkamlaydigan,uning yutuqlarining kelajakdagi mevasini baxam ko'radigan har tomonlama sog'lom va ma'naviy barkamol ,ulug' ajdodlarga munosib 'intelektual salohiyatli ,ilmu bilimga chanqoq yosh avlodni to'g'ri tarbiyalash ,kelakdagi turli g'oyaviy og'ishlar va ma'naviy xurujlarga arshi mustahkam immunitetli yoshlarni tarbiyalashni taqazo etadi.

Jannatmakon hur O'zbekiston kundan kunga chiroy ochib bormoqda. Jahonda oz orniga ega bolib boryapti. Har bir sohada erishayotgan natijalari bunga yorqin misol bola oladi. Bunday natijalarga erishishda albatta yoshlarning o'rni katta. Sport, ilm-fan, madaniyat san'at hunarmandchilik deysizmi barcha sohalarda O'zbekiston yoshlarining o'rni o'zgacha ekanligini aytib o'tish darkor. Tanganing ikki tomoni bolganidek yoshlar hayotida ham uchrab turadigan muammolar ham mavjud.

Bugungi kunda inson taraqqiyoti shunday bosqichga yetib bormoqdaki, endi harbiy kuch emas ,balki, intellektual salohiyat zamonaviy texnologiyalar inson ongini lol qoldiruvchi bosqichga kotarilib bormoqdamiz. Yoshlar ertangi kun davomchilari. Yoshlar muammolari bilan bogliq masalalar mavjud. Yoshlarga kstta etibor berish ulsrgs keng imkoniyatlar yaratish har bir davlatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Zero, kelajak yoshlar qolida Yoshlarga barcha sharoitlarni yaratib ularga etibor qaratish lozim. Birinchi prezidentimiz aytganlaridek Mafkuraviy urush yadro

poligonlaridan ham kuchliroq ularni oldini olsa boladi, lekin mafkuraviy urushni sezish qiyin deb bejiz aytishmagan. Ommaviy madaniyat niqobi ostida kirib kelayotgan turli illatlarni ozlashtirib olgan har-xil ochiq sochiq kiyimlar, turli goyalarni ilgari suruvchi film va kliplarni tomosha qilishga mukkasidan ketayotgan yoshlarimiz ham bor.

Kompyuter telefon qarshisida soatlab zoravonlik sahnalari aks etgan oyinlarga berilib qalbida berahmlilik, shavqatsizlik hissini tomir otishiga zamin yaratib beryapti desak mubolaga bolmaydi. Ularning ruhiy buzilishi ertangi kuniga oz tasirini otkazmasdan qolmaydi. Hatto ayrim osmir yoshdagilar maktab oquvchilari ham pana joylarda tamaki va spirtli ichimliklar ichayotgani achinarli holatdir. Buyuk allomamiz Mahmudxoja Behbudiy ozining olmas yodgorligi bolgan Padarkush dramasida jamiyatimizga yod unsurlarni kirib kelayotganini ham yoritib bergan. Gofur Gulomning Shum bola asarida bozorda sotib olgan oyna ortidagi rasm har bir davr yoshlarining tarbiyasi osha davrning muhim muammosi sifatida qarab kelingani yuqoridagi misollardan anglashimiz mumkin.

Oiladagi nosoglom muhit yani ota ona ortasidagi tortishuvlari va janjallari ham yoshlarimiz ruhiyatiga jiddiy tasir korsatmoqda. Bazi bir holatlarda yoshlarning oz jonlariga qasd qilishlari ham uchrab turibdi. Giyohvand moddalarni istemol qilayotgan yoshlar oqishni ishlashni xohlamaydigan kunim otsa boldi deb yuradigan insonlar ham bor. Bu illat oilalarda naslning buzilishi, jinoyatchilik va ajrimlar sonining ortishiga sabab bolmoqda. Biz oddiy hol deb oylagan narsalar aslida butun jamiyatni inqirozga tutuvchi goyalar bolishi mumkinligi haqida oylashimiz kerak. Hozirgi kunda yoshlarimizning yana bir eng katta global muammolaridan biri bu ishsizlik hisoblanadi. Chunki har bir yosh oliygohni bitirganidan song oziga munosib ish izlaydi. Bunda kattalar togri yol korsatib yordam berishlari juda katta ahamiyatga egadir.

Yaqinda yoshlar muammolari yani ularning qiyin hayotiy vaziyatlari togrisida tadqiqot otkazdim. Men bu tadqiqot natijasida shunga guvoh boldimki asosan yoshlarga ota onalarning befarqligi ekan. Koplav ota onalarimiz farzandlarini tashlab ozga yurtlarga pul topish uchun ketishadi. Ular keyin qarovsiz qolishadi. Bu holatda yomon yollarga kirib ketishlari ham hech gap emas. Eng yomoni ular oz ota onalariga nisbatan bemehr bolib qolishlari achinarli holdir. Mehr bilan ota onaning nazorati ostida ulgaygan farzand bilan mehrsizlik befarqlik bilan ulgaygan farzandning farqi juda katta. Yoshlar bosh vaqtlarini unumli tashkil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Yoshlarni internet va kompyuter oyinlariga muftalo bolib borayotgani ham havotirga bsabab bolmoqda. Ayrim mamlakatlarda Kompyuter giyohvandligidan davolash maqsadida maxsus shifoxonalar ochilgan. Jonli muloqotdan kora ijtimoiy tarmoqlar orqali virtual muloqatga organib borayotgan yoshlarni bu illatdan xolos qilish yolida hali ancha ishlar qilinishi kerak.

Hozirgi yoshlar tarbiya, o'zini tutish, bag'rikenglik madaniyat va vatanparvarlik masalasida bir qator muammolarga duch kelmoqda. Yoshlarimiz teatr, muzeylarga tashrif buyurish, oz yurtlarining diqqatga sazovor joylarini tomosha qilish, badiiy kitoblar mutolaa qilish orniga kun boyi kompyuter va televizior qarshisidan ketolmay

bebaho vaqtlarini behudaga sarflashmoqda. Zamonamizning dolzarb va yer shari aholisini tashvishga solayotgan muammolardan biri ,shubhasiz, ishsizlikdir. Bugungi kunda yoshlar ortasida oliy malumotli bolishiga qaramay nafaqat yaxshi balki, oddiy ish topish ham mushkul bolib qoldi. Otkazilgan tadqiqotlarga qaraganda dunyoda oliy oquv dargohlarini bitirgan 75million talaba ish bilan taminlanmagan.

Jahon banki hisob kitoblariga kora, sayyoramizda ish va oqishda band bolmagan yoshlar soni 600 milliondan oshib ketgan. Shuni alohida takidlab otishimiz kerakki, bugungi kunda jahonda kuzatilayotagan bunday holatlar yoshlarning turmush tarziga salbiy tasir korsatmoqda. Chunki koplav muammolar bilan toqnash kelayotgan yoshlar ozlarini yoqotib qoymoqdalar. Bu nafaqat iqtisodiy ,balki,manaviy tanazzulni ham avj oldirishi mumkin. Shu sababli ham koplav davlatlarning hukumatlari yoshlar bandligini taminlasah va porloq kelajagini yaratish maqsadida kop ishlar qilinishi kerakligini aytib otishmoqda.

Yoshlar ortasidagi ishsizlik korsatkichlarning yuqoriligi -bu katta yoqotish. Yoshlarning energiyasi behuda sarflanmoqda, ularning istedodidan yetarlicha foydalanilmayapti. Bu esa oz navbatida jamiyat uchun ham, inson uchun ham foyda keltirmaydi desak mubolaga bolmaydi. Muhtaram prezidentimizning tashabbuslari bilan 2019-yil 19- mart kuni tashkil etilgan Yoshlarni bosh vaqtlarini unumli tashkil etish boyicha 5 tashabbus togrisidagi videosektor yigilishi otkazdilar bu ham yurtboshimizning yoshlarga bolgan etiborining yorqin ifodasidir. Ushu 5 tashabbus boyicha yurtimizda koplav ishlar amalga oshirildi. Koplav yoshlarimiz ish bilan taminlandi. Ishbilarmon yoshlar uchun kreditlar berildi. Turmushdan ajragan yosh ayollarimizning bandligini taminlash ham muhim muammolarimizdan biri edi. Ushbu tashabbus orqali bu muammolar ham yechildi. Aynan beshinchi tashabbus xotin-qizlarni ish bilan taminlash tegishli malaka toifalariga ega bolmagan xotin qizlarning manzilli royxatlari shaklantirildi hamda ularni malaka toifalariga ajratgan holda kasbga qayta tayyorlanadi. Bu esa juda quvonarli holatdir.

BMT malumotlariga kora ayni damda dunyoda 156 millionga yaqin yoshlar qashshoqlikda hayot kechirmoqda. Yoshlar ortasidagi bandlike masalasida yana bir muammo bor bolib, u ham bolsa gender muammosidir. Korilayotgan chora tadbirlarga qaramay mehnat bozorida yigit va qizlar ortasida tengsizlik kuzatiladi. 2016-yilgi korsatkichlar tahlil qilinadigan bolsa, ish kuchlarining 53,9 foizi yigitlar 37,3 foizi esa qizlar hissasiga togri kelgan. Farq juda katta ekanligi korinib turibdi. Hozirgi kunda yoshlarimiz maktablarni bitirganlaridan song oliy oquv yurtlariga kirishlari uchun juda keng shart sharoitlar yaratilmoqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev bitiruvchi yoshlarning 50 foizini oliy oquv yurtlariga qabul qilishni oz oldilariga maqsad qiliganlar. Albatta bu yoshlarimizning yomon yollarga kirib ketmasliklari nopok illatlarga oralashib qolmasliklari uchun katta tosiq bola oladi desak mubolaga bolmaydi. Obekistonda yoshlarga bolgan etiborni yana bir namunasi sifatida keltirishimiz mumkinki Yoshlarga oid davlat siyosati togrisidagi qonunning qabul qilinishidir. Ushbu qonun yuzasidan juda koplav ozgarishlar boldi. Yoshlarga yanada

katta etibor qaratildi. 24- aprel Xalqaro yoshlar birdamlik kuni hisoblanadi. Har yili shu sanada Xalqaro yoshlar birdamlik kuni nishonlanadi. 24- aprelda nishonlanadigan Xalqaro yoshlar kunidan tashqari 12- avgustda Xalqaro Yoshlar kuni, 10-noyabrda Jahon Yoshlar kuni ham nishonlanadi. Bulardan ko'zlangan asosiy maqsad jahon jamoatchiligi etiborini yoshlar muammolarini hal qilishga qaratishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ихтиёр Бахтиёрович Хамрақулов (2021). КИЧИК САНОАТ ЗОНАЛАРИНИ БАРПО ЭТИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *Scientific progress*, 2 (7), 586-592.
2. Ихтиёр Бахтиёрович Хамрақулов (2022). КИЧИК САНОАТ ЗОНАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МОҲИЯТИ ВА ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ. *Scientific progress*, 3 (1), 328-334.
3. Хамрақулов Ихтиёр Бахтиёрович (2022). КИЧИК САНОАТ ЗОНАЛАРИ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ СТРАТЕГИК ИМКОНИАТЛАРИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2 (Special Issue 2), 140-146.
4. Хамрақулов, И. Б. (2021). Теоретические основы создания и развития малых промышленных зон. In *НАУКА СЕГОДНЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ* (pp. 49-51).
5. Khamrakulov, I. (2022). Organizational and economic foundations for creating small industrial zones in Uzbekistan. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 11(10), 233-237.
6. Asqarova, A., Xonkeldiyeva, K., Abdumutalibova, X., & Murotova, D. (2021). Issues of increasing the competitiveness of light industry enterprises. In *Наука сегодня: проблемы и пути решения* (pp. 48-49).
7. Ханкелдиева, Г. Ш. (2017). Перспективы развития электроэнергетической отрасли Республики Узбекистан в условиях модернизации экономических отношений. *Бюллетень науки и практики*, (12 (25)), 293-299.
8. Хайдаров, Х., Нурматова, И., & Хонкелдиева, К. (2021). Факторы формирования сильного конкурентного рынка в текстильной промышленности. In *НАУКА СЕГОДНЯ: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ* (pp. 59-61).
9. Ханкелдиева, Г. Ш. (2017). Особенности корпоративного управления в акционерных обществах с государственным участием. *Бюллетень науки и практики*, (11 (24)), 357-363.
10. Asqarova, A. M., Xonkeldiyeva, K. R., Nomonjonova, F. U., Qodirova, S. Q., & Arabxonova, X. A. (2021). Classification Of Competition In The Market Of Light Industrial Goods And The Factors That Shape It. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(01), 43-46.

11. Asqarova, A. M., Xonkeldiyeva, K. R., Abdugarimova, R. A., Xudoyberdiyeva, X. B., & Egamberdiyeva, N. B. (2021). Theories Of Marketing Strategies To Increase The Competitiveness Of Light Industry Enterprises. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(01), 40-42.
12. Хонкелдиева, К., Рахимова, Х., & Хасанхужаева, У. (2021). Предупреждение преступности среди несовершеннолетних. In *Наука сегодня: факты, тенденции, прогнозы* (pp. 34-35).
13. Xonkeldiyeva, K., & Xo'jamberdiyev, J. (2020). Экономика и социум.
14. Xonkeldiyeva, K. R. (2021). Features of management of textile industry enterprises based on the cluster approach. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 780-783.
15. Zokirova, S. X., Akbarov, R. F., Isagaliyeva, S. M., & Xonkeldiyeva, K. R. (2021). Sand Distribution In Central Fergana. *The American journal of interdisciplinary innovations and research*, 3(01), 113-117.
16. Zokirova, S. X., Ahmedova, D., Akbarov, R. F., & Xonkeldiyeva, K. R. (2021). Light Industry Enterprises In Marketing Activities Experience Of Foreign Countries In The Use Of Cluster Theory. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(01), 36-39.
17. Xonkeldiyeva K., & Xo'jamberdiyev J. (2020). IMPROVING ORGANIZATIONAL EFFECTIVENESS OF INDUSTRIAL PRODUCTION. *Экономика и социум*, (3 (70)), 145-147.
18. Зокирова, С. Х., Хамракулов, Ж. Б., & Кадирова, Н. Б. (2020). Полевая влагоемкость, влажность почв и песков Центральный Ферганы. *Universum: химия и биология*, (5 (71)), 5-9.
19. Хонкелдиева, К., & Мўйдинжонова, М. (2020). Актуальные проблемы решения безработицы в Республике Узбекистан. In *Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования* (pp. 18-19).
20. Хонкелдиева, К., & Хўжамбердиев, Ж. (2020). Проблемы развития организации: управленческий и логистический аспекты. In *Наука сегодня: история и современность* (pp. 17-19).
21. Хонкелдиева, К., & Толибжонова, М. (2020). Механизм формирования инновационного процесса в текстильном производстве как основа адаптации к процессам глобализации. In *Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования* (pp. 15-16).
22. Хонкелдиева, К., & Абдусатторова, З. (2020). Социальная инфраструктура как фактор социально-экономического развития региона. In *Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования* (pp. 17-18).
23. Бахтиёрович, Х. Ж. (2022). ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ТАЛАБАЛАРИДА ЭКОЭТИК КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИГА ҚЎЙИЛИДИГАН ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТАЛАБЛАР. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(4), 1-6.

24. Хонкелдиева, К., & Фарохиiddинова, З. (2020). Гендерное равенство как ценность права. Наука сегодня: факты, тенденции, прогнозы: материа.
25. Хонкелдиева, К., & Мўйдинжонова, М. (2020). Необходимые условия обеспечения гендерного равенства. In Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования (pp. 40-41).
26. Хонкелдиева, К., Рахимова, Х., & Абдусатторова, З. (2020). Проблемы развития социального обеспечения населения. In Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования (pp. 42-43).
27. Хонкелдиева, К. (2020). Актуальные вопросы повышения экономического потенциала текстильной промышленности. In Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования (pp. 13-15).
28. Хонкелдиева, К., & Фарохиiddинова, З. (2020). Гендерное равенство как ценность права. In Наука сегодня: факты, тенденции, прогнозы (pp. 61-62).
29. Хонкелдиева, К., & Маматкулова, Ф. (2020). Социально-экономические аспекты устойчивого развития предприятия. In Наука сегодня: факты, тенденции, прогнозы (pp. 36-37).

СОВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ УПРАВЛЕНИЯ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ

Тошпулатов К

ассистент кафедры Автоматизация и управление технологических процессов, Наманганского инженерно-технологического института, Республика Узбекистан

Аннотация: Современная теория управления состоит из нескольких подходов и направлений, которые используются для управления организациями. Кроме того, современная теория управления также включает в себя инструменты и методы, которые используются для управления организацией.

Ключевые слова: метод, принцип, система, бенчмаркинг, SWOT-анализ.

Современная теория управления является одной из самых важных областей науки организации и управления. Она изучает методы и принципы управления, которые используются для управления организациями и достижения их целей.

Важность современной теории управления заключается в том, что она помогает руководителям и менеджерам разрабатывать и применять эффективные методы управления, которые позволяют им достигать поставленных целей в наиболее эффективный и эффективный способ.

Современная теория управления состоит из нескольких подходов и направлений, которые используются для управления организациями. Вот некоторые из наиболее важных подходов:

1. Системный подход. Этот подход предполагает, что организация представляет собой систему, состоящую из взаимосвязанных элементов, которые взаимодействуют друг с другом. При этом менеджеры должны рассматривать всю систему в целом, а не только ее отдельные элементы.

2. Контингентный подход. Этот подход основывается на идее, что различные организации имеют различные потребности и требуют различных методов управления. Поэтому менеджеры должны адаптировать свои методы управления в соответствии с контекстом организации и ее потребностями.

3. Подход к управлению знаниями. Этот подход основывается на идее, что знания являются ключевым ресурсом для организации, и что их управление должно быть основано на научных методах. Поэтому менеджеры должны уметь эффективно управлять знаниями, которые имеются в их организации.

4. Лидерский подход. Этот подход основывается на идее, что лидеры играют ключевую роль в управлении организацией. Поэтому менеджеры должны развивать свои лидерские качества, чтобы успешно управлять своей командой.

5. Экологический подход. Этот подход предполагает, что организации должны учитывать влияние своей деятельности на окружающую среду и принимать меры для ее защиты. Поэтому менеджеры должны уметь

реализовывать экологические стратегии и управлять ресурсами таким образом, чтобы уменьшить негативное влияние на окружающую среду.

Кроме того, современная теория управления также включает в себя инструменты и методы, которые используются для управления организацией. Вот некоторые из них:

1. Бенчмаркинг. Это метод, который используется для сравнения производительности организации с производительностью других организаций в той же отрасли.

2. SWOT-анализ. Это метод, который используется для определения сильных и слабых сторон организации, а также возможностей и угроз, которые могут повлиять на ее деятельность.

3. Балансированная система показателей. Это метод, который используется для измерения производительности организации с помощью различных показателей, таких как финансовые, клиентские, внутренние процессы и развитие.

4. Управление проектами. Это метод, который используется для планирования и управления проектами в организации.

5. Качественное управление. Это метод, который используется для улучшения качества продукции или услуг организации.

Современная теория управления является важной областью науки организации и управления, которая позволяет менеджерам и руководителям эффективно управлять организацией и достигать поставленных целей. Она включает в себя различные подходы и методы, которые используются для управления организацией, а также инструменты, которые помогают менеджерам измерять и улучшать производительность своей организации.

Современная теория управления также включает в себя подходы, связанные с управлением рисками и инновациями. Управление рисками помогает организациям уменьшать потенциальные угрозы и проблемы, связанные с их деятельностью, а также обеспечивает безопасность и защиту активов организации. Управление инновациями помогает организациям создавать новые продукты и услуги, улучшать бизнес-процессы и развиваться в современной экономике.

Одним из ключевых элементов современной теории управления является управление знаниями. Управление знаниями связано с созданием, хранением, распределением и использованием знаний в организации. Это позволяет организациям эффективно использовать свои знания и опыт, создавать новые знания и инновации, а также улучшать свою конкурентоспособность на рынке.

Современная теория управления также учитывает различные технологические и социальные изменения, которые происходят в мире. Например, она включает в себя подходы, связанные с управлением изменениями и применением цифровых технологий в организации. Это

позволяет организациям адаптироваться к изменяющимся условиям и использовать новые возможности для улучшения своей деятельности.

В целом, современная теория управления является важной областью, которая помогает организациям достигать своих целей и оставаться конкурентоспособными на рынке. Она включает в себя различные подходы, методы и инструменты, которые помогают менеджерам эффективно управлять организацией, а также учитывает различные изменения и вызовы, с которыми сталкиваются современные организации.

Одним из наиболее важных элементов современной теории управления является управление проектами. Управление проектами помогает организациям достигать своих целей, оптимизировать использование ресурсов и управлять рисками, связанными с реализацией проектов. Управление проектами включает в себя планирование, организацию, выполнение и контроль проектов, а также управление коммуникациями и ресурсами, связанными с проектом.

Современная теория управления также включает в себя подходы, связанные с управлением качеством и улучшением процессов. Управление качеством помогает организациям создавать продукты и услуги, которые соответствуют требованиям клиентов и международным стандартам качества. Улучшение процессов позволяет организациям оптимизировать свои бизнес-процессы и повышать эффективность своей деятельности.

Современная теория управления также учитывает важность социально-ответственного бизнеса. Социально-ответственный бизнес (CSR) связан с обязательством организации в отношении социальных и экологических вопросов, а также вопросов устойчивого развития. Организации, которые заботятся о своей социальной ответственности, могут улучшать свою репутацию, привлекать больше клиентов и удерживать своих сотрудников.

Наконец, современная теория управления учитывает важность лидерства и управления персоналом. Лидерство и управление персоналом связаны с развитием навыков, знаний и компетенций сотрудников организации, а также созданием условий для мотивации и удержания талантливых сотрудников.

В целом, современная теория управления представляет собой комплексный подход к управлению организацией, который учитывает различные аспекты ее деятельности и развития. Она позволяет организациям достигать своих целей, улучшать свою эффективность и конкурентоспособность.

Кроме того, современная теория управления учитывает важность инноваций и цифровизации. Она помогает организациям приспособиться к быстро меняющейся цифровой среде и использовать новейшие технологии для оптимизации своей деятельности и увеличения конкурентоспособности. Инновации могут включать в себя новые продукты и услуги, более эффективные бизнес-процессы, а также новые подходы к управлению.

Современная теория управления также учитывает важность управления рисками. Риски могут включать в себя финансовые риски, риски безопасности, риски связанные с окружающей средой и многие другие. Управление рисками включает в себя идентификацию рисков, оценку их влияния на организацию и разработку планов действий для снижения или устранения рисков.

Современная теория управления также учитывает важность развития международных отношений и глобализации бизнеса. Глобализация представляет собой процесс, который включает в себя расширение международной торговли и инвестиций, а также увеличение мобильности капитала, товаров и людей. Управление в глобальном контексте включает в себя управление международными командами, межкультурным взаимодействием и управлением международными рисками.

Важным элементом современной теории управления является также управление знаниями. Управление знаниями представляет собой процесс создания, передачи, использования и сохранения знаний в организации. Управление знаниями помогает организациям лучше использовать свой потенциал и развиваться в условиях быстро меняющейся экономической и технологической среды.

В целом, современная теория управления представляет собой комплексный подход к управлению организацией, который учитывает множество аспектов ее деятельности и окружающей среды. Она позволяет организациям достигать своих целей, улучшать свою эффективность и конкурентоспособность, а также приспосабливаться к быстро меняющимся условиям. Однако, необходимо понимать, что современная теория управления не является универсальным решением для всех организаций. Каждая организация уникальна и требует индивидуального подхода к управлению. Важно учитывать конкретные условия, цели и потребности организации, а также учитывать мнение и потребности ее сотрудников.

Также следует отметить, что современная теория управления не является статичной и продолжает развиваться вместе с изменяющейся средой. Новые исследования и технологии способствуют появлению новых тенденций в управлении, таких как управление инновациями, цифровыми технологиями, управление рисками и управление знаниями. Таким образом, важно оставаться в курсе последних тенденций и применять их в своей организации.

В заключении, современная теория управления является важным инструментом для управления организацией в условиях быстро меняющейся среды. Она включает в себя широкий спектр инструментов и подходов, которые помогают организациям достигать своих целей и увеличивать свою эффективность и конкурентоспособность. Однако, необходимо помнить о том, что каждая организация уникальна и требует индивидуального подхода к управлению.

Способность, а также приспособляемость к быстро меняющимся условиям. Однако, необходимо понимать, что современная теория управления не является универсальным решением для всех организаций. Каждая организация уникальна и требует индивидуального подхода к управлению. Важно учитывать конкретные условия, цели и потребности организации, а также учитывать мнение и потребности ее сотрудников.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. А.Т.Алиева и др. Основы современного управления: теория и практика., Издательство “Литрес”, 2019.
2. А.К.Семенов и др. История управленческой мысли., Издательство “Литрес”, 2019.
3. В.Е.Лепский и др. Рефлексивные процессы и управление., Издательство “Когито-центр”, 217.
4. Н.Астахова. Теория управления., Издательство “Литрес”, 2021.

**НЕМИС ТИЛИДА ОҒЗАКИ НУТҚНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МЕТОДИК
ТАМОЙИЛЛАРИ**

Мерганова Нигора Мамадодиловна
ФарДУ катта ўқитувчиси, п.ф.ф.д. (PhD)

Чет тил машғулотларида талабаларнинг оғзаки нутқини ривожланишига ёрдам берувчи шарт-шароитлар ва методик тамойилларнинг аҳамияти жуда каттадир. Аутентик матн турларидан фойдаланиш, ролли ўйинларни дарсларда қўллаш, гапиришга ундовчи машқ турларидан фойдаланиш, дарс шаклини ўзгартириш, яъни фронтал дарс ўрнига жуфтликда ва гуруҳда ишлаш, чет тилнинг тўртала нутқ фаолияти тури кўникмасини бир-бири билан уйғунликда олиб бориш, дискурс ва ҳамкорликда гапиришни фарқлаш (бирон нарса ҳақида маълумот бериш ва бирон киши билан суҳбат олиб бориш), грамматикани тушуниш ва қоидаларни тушунтира олишни фарқлашда ифодаланади.

Замонавий дарс тури ҳамкорликда ва гуруҳда ишлашни талаб этади, бундай дарс турида талабалар бирдамликда ишлайдилар, биргаликда мунозара ва муҳокама қиладилар. Бироқ, чет тиллар бўйича давлат таълим стандартлари, дарснинг мақсади, дарснинг режаси каби талабларга амал қилиш зарурати туфайли биз ҳар доим ҳам ноанъанавий методлардан фойдалана олмаймиз, балки машғулотнинг умумий тамойилларига, анъанавий методларга асосланган ҳолда амалий машғулотларни ташкил қиламиз. Шунинг учун ҳам чет тилни ўрганишни осонлаштиришда, тилни тез ўзлаштиришда коммуникатив ёндашувдан фойдаланилади. В.Бутцкамминг фикрига кўра, немис тилида оғзаки нутқни ривожлантиришда қуйидаги қўшимча методик тамойиллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ²⁴:

- оғзаки нутқнинг илгарилаши тамойили. Тинглаб тушуниш ва гапириш барча малакаларнинг асоси ҳисобланади;
- нутқий йўналганлик тамойили. Тил мулоқот воситаси сифатида ўрганилиши лозим;
- чет тилда табиий нутққа яқинлашиш. Барча мулоқот шакллариининг чет тилда олиб борилиши керак;
- тизимлилик тамойили. Машқларни тизимли давом эттириш;
- генератив тамойили. Чет тилни нутқий мисоллар ёрдамида ўрганиш.
- она тили билимларига таяниш тамойили;
- индивидуал ёндашиш тамойили. Тил ўрганувчининг индивидуал хусусиятлари инобатга олиниши керак;
- чет тилни мустақил равишда ўрганиш тамойили;

²⁴ Wolfgang B. Zehn Prinzipien des Fremdsprachenlernens und -lehrens. In: TIMM, Johannes-Peter (Hg.): Englisch lernen und lehren: Didaktik und Englischunterricht. 1. Auflage, 6. Druck. – Berlin: Cornelsen, 2005. S. 45-52.

– муҳимлилик тамойили. Тилда мулоқот учун энг муҳим бўлган бирликларни ажрата билиш;

– чет тилни ўрганишда руҳий ҳиссий ишончга эга бўлиш тамойили.

Г.Хенрике ва К.Риемерлар²⁵ эса немис тилини яхши эгаллаш учун қуйидаги тамойилларга амал қилишни тавсия этадилар:

– тил тажрибасини ҳисобга олиш тамойили.

Бунда немис тили дарсларида мулоқотни талабаларнинг тил тажрибаларига суянган ҳолда ташкил этиш муҳимдир. Яъни, олдин ўзлаштирилган тил (она тили ёки иккинчи тил) кўникмаси ва нутқ малакаси ўрганилаётган чет тилга ижобий ёки салбий таъсир қилиши назарда тутилади (тиллардаги ўхшашликлар, трансференция ёки интерференция ҳодисаси).

Интерференция ҳодисаси немис тили ва ўзбек тилида энг кўп учрайдиган ҳолат бўлиб, талабаларнинг аксари қисми сўз тартиби, отларда род категорияси ва сифатларнинг турланишини тушунишда қийинчиликка дуч келади. Шунинг учун немис тилида гапириш кўникмасини ривожлантириш инглиз ёки француз тилидан фарқли ўлароқ кўпроқ вақтни талаб қилади.

– эҳтиёж ва талабга асосланиш тамойили.

Бу тамойил дарсларни талабаларнинг чет тилни ўрганишдан мақсадлари ва қизиқишларига асосланиб ташкил қилишни назарда тутаяди.

– реаллик ва аниқлик тамойили.

Бунда аутентик ва реал ҳаётга яқин мавзуларни танлашга эътибор қаратилади.

– нутқ фаолиятига йўналтирилганлик.

Нутқ фаолияти турларига алоҳида аҳамият бериш, немис тилини фаолиятга йўналтирилганлик асосида ўргатиш, талабаларнинг тил ўрганиш учун сарфлаган вақти ва кучи беҳуда кетмаслигини кафолатлайди.

– рефлексия, автоматлаштириш (тушуниш, англаш). Мулоқот жараёнида мустақил фикр юритган ҳолда жавоб қайтаришга шароит яратишни кўзда тутаяди.

Рефлексия ўқув жараёнини такомиллаштиради. Оғзаки нутқ мунтазам равишда машқ қилиш орқали автоматлаштирилади ва натижада талабада чет тилда эркин гапириш, саволга тез жавоб бера олиш рефлексияси пайдо бўлади. Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, талабалар оғзаки нутқини ривожлантиришни рағбатлантирувчи ёки унга тўсқинлик қилувчи омилларни аниқлаш, ушбу жараёнда аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда методик саъй-ҳаракатларни амалга ошириш ўқитувчиларнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

²⁵ Henrici G., Riemer C. Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache mit Videobeispielen. Band 1. – Baltmannsweiler: Schneider Verlag. 1994. S 520-521.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Wolfgang B. Zehn Prinzipien des Fremdsprachenlernens und -lehrens. In: TIMM, Johannes-Peter (Hg.): Englisch lernen und lehren: Didaktik und Englischunterricht. 1. Auflage, 6. Druck. – Berlin: Cornelsen, 2005. S. 45-52.
2. Henrici G., Riemer C. Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache mit Videobeispielen. Band 1. – Baltmannsweiler: Schneider Verlag. 1994. S 520-521.
3. SA G'aniyevna. ISSUES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AND RECEPTION. IJODKOR O'QITUVCHI, 2023, 191-195.
4. Ахтямов А. Э. СВОЙСТВА РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА //INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. – 2023. – Т. 1. – №. 8. – С. 128-130.
5. Ахтямов А. Э. РЕКЛАМНЫЕ ТЕКСТЫ И РАЗВЕРТЫВАНИЕ ТЕМЫ В РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ //PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS. – 2023. – Т. 2. – №. 22. – С. 123-126.
6. Убайдуллаев Х. НЕМИС ТИЛИДАГИ ИБОРАЛАРНИНГ ЭТИМОЛОГИЯСИ ХУСУСИДА //Solution of social problems in management and economy. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 58-61.
7. Akhtyamov A.E. ОСОБЕННОСТИ ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ТЕЛЕВИЗИОННОЙ РЕКЛАМЫ // The Way of Science. – 2022. Т. 6. № 100. – С. 54-55.
8. Akhtyamov A.E. АНАЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ТРАНСКРИПЦИИ РАЗГОВОРОВ ПРИ ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ ТЕЛЕВИЗИОННОЙ РЕКЛАМЫ // The Way of Science. – 2022. Т. 6. № 100. – С. 51-53.
9. Akhtyamov A.E. ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОСТАВНЫХ ЧАСТЕЙ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ // FarDU. ILMIIY XAVARLAR. – 2022. – С. 222-225
10. N Merganova, M Jaloldinova. (2023) SHET TILIDA OG 'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. Innovative Development in Educational Activities 2 (5), 225-230.
11. N Merganova, M Jaloldinova. (2023) SHET TILDA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHGA OID TOPSHIRIQLAR. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences 2 (7), 179-183.
12. Mamadodilovna, M. N. (2020). Psychological basis of development of speech in a foreign language. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 10(12), 268-270.
13. MN Mamadodilovna. (2022) USING NON-TRADITIONAL METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. IJODKOR O'QITUVCHI. 2 (23), 68-71.
14. Ubaydullayev X. TURLI TILLARDAGI FRAZEOLOGIZMLARNING XUSUSIYATLARI //Science and innovation in the education system. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 187-190.

15. Z Paziljanova. МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТНИНГ АҚШДА ПАЙДО БЎЛИШИ. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 2023/5/20. 31-35.
16. Z Paziljanova. MADANIYATLARARO MULOQOTDA MADANIY SHOK MASALALARI. Models and methods in modern science 2 (6), 139-142.
17. Axmadjonov Nurbek, Islomjonova Jasmina. Badiiy matnda allyuziv antroponimlarning xususiyatlari. Journal of advanced research and stability volume: 03 issue: 01 | jan - 2023 issn: 2181-2186
18. Akhmadjonov Nurbek FerSU, PhD in philology, Yusupova Mohibonu FerSU, Student. Allusive Names in Artistic Texts. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 02 Issue: 02 | 2023 ISSN: 2751-756X. Page 34-38

THE IMPORTANCE OF TEACHING SYNONYMS TO EFL LEARNERS

R.A.Kamolova

3rd_year student of TSPU named after Nizami

Academic supervisors: Babajonova Nilufar Teacher of TSPU

Annotatsiya: *maqolada bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biri - mahalliy byudjetlar moliyaviy barorligini ta'minlash masalalari tadqiq qilingan. Mahalliy byudjetlarning umumdavlat miqyosida iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni amalga oshirishda davlat mablag'larini taqsimlash va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishdagi ahamiyati yoritib berilgan. Qilingan xulosalar asosida mahalliy byudjet daromadlarini oshirish, byudjet mustaqilligiga erishish va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga yechim topish maqsadida taklif va tavsiyalarni berilgan.*

Kalit so'zlar: *mahalliy byudjetlar moliyaviy barorligi, mahalliy byudjetlarning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, mahalliy byudjetlar moliyaviy mablag'larini shakllantirish, mahalliy byudjetlar moliyaviy resurslari shakllantirish, mahalliy byudjetlar xarajatlarining asosiy yo'nalishlari, mahalliy byudjetlar xorij tajribasi, mahalliy byudjetlarni shakllantirish samaradorligi.*

Аннотация: *В статье рассмотрен один из самых актуальных на сегодняшний день вопросов - вопросы обеспечения финансовой устойчивости местных бюджетов. Освещается значение местных бюджетов в реализации экономических и социальных задач общегосударственного масштаба в распределении государственных средств и развитии социальной инфраструктуры. На основании сделанных выводов были даны предложения и рекомендации в целях увеличения доходов местного бюджета, достижения бюджетной самостоятельности и поиска решений социально-экономических вопросов.*

Ключевые слова: *финансовая устойчивость местных бюджетов, социально-экономическая сущность местных бюджетов, формирование финансов местных бюджетов, формирование финансовых ресурсов местных бюджетов, основные направления расходов местных бюджетов, зарубежный опыт местных бюджетов, эффективность формирования местных бюджетов.*

Abstract: *the article examines one of the most pressing issues today - the financial sustainability of local budgets. The role of local budgets in the allocation of public funds and the development of social infrastructure in the implementation of economic and social tasks at the national level is highlighted. Based on the findings, proposals and recommendations were made to increase local budget revenues, achieve budget independence and find solutions to socio-economic issues.*

Keywords: *financial adequacy of local budgets, socio-economic significance of local budgets, formation of financial resources of local budgets, formation of financial*

resources of local budgets, main directions of local budget expenditures, foreign experience of local budgets, efficiency of local budget formation.

Today, teaching methods of EFL to Uzbek students involve great attention as our aim is to bring up harmonious generation.

It is the issue of great importance to learn cultural heritages of studied foreign language to master the language.

Nowadays, different methods are being used at universities and one of the most widely used one is the method of lecture. Lectures are used for introduction of new subjects, summarizing ideas, showing relationships between theory and practice, and reemphasizing main points. Many methods are being identified to reach the effectiveness of teaching process. There are great attention is paid to various learning styles. Learning styles have been studied for decades and there are several models that have been proposed by various researchers. While the finer distinctions are still debated, most authorities in the field generally agree upon four basic learning styles: auditory learners, visual learners, kinesthetic learners, and tactile learners. There is a great deal of overlap between the kinesthetic and tactile learning styles, and they will be treated together here.

Idiomatic expressions play great role in mastering the language. Thereby, new flexible methods are being used while arranging lessons.

It is important to use different methods in risk of misunderstanding while teaching complicated idiomatic expressions.

Interacting with students and asking different questions regarded to being learned idiom assists to teacher in teaching process thereby, eliminates misunderstanding of real meaning of idioms..One way of increasing effectiveness of English idiom teaching process is to teach idioms and idiomatic expressions in comparison with native language. Teaching English idioms comparing to native ones benefits lesson making it interesting and easy to remember.

It is difficult for English native speakers to master English idioms, let alone EFL learners because the figurative meanings of English idioms cannot be predicted through an analysis of their individual word meanings. It is not surprising, "The trouble with foreigners in this country is that they take everything Americans say literally".However, idioms are common in American daily life and provide a rich source of American culture.

Teaching idiomatic expressions to EFL learning students require a number of pedagogical investigations. Non native speakers face several difficulties while gaining knowledge of foreign language . There are some of main reasons of found difficulties.

Vocabulary drills, even when taught through interesting instruction, become boring for any student, especially those with limited expertise in language study. Integrating games or activities asking students to physically move help keep minds alert. A focus on fun, even when acquiring a brand new set of vocabulary, also helps

reduce boredom. Since it is vital for EFL learners to learn English idioms in order to master English, it is important for EFL teachers to design various activities for students to use with English idioms and subsequently acquire them efficiently. Moreover, students learn better when they are provided with collaborative activities because they can interact with peers and share fun in learning. Finally, when teachers integrate listening, speaking, reading and writing activities together in teaching English idioms, students can be involved in the application of English idioms in four skills. Thus, it is effective to teach EFL learners English idiom when they are provided with various activities to practice and utilize English idioms in different contexts.

Generally, a literal knowledge of the vocabulary of an idiom provides little help in understanding its colloquial meaning. In some cases, knowing the origin of the phrase can help. In other cases, it's the context that provides the clue. A

discussion of these wordplays will help English language learners experience less confusion when they hear or read them, and learn to use favorite ones appropriately.

Many teachers do not introduce idioms to students who are not at the advanced level. In some ways this seems like a good approach because idioms are complex and have different meanings than their words alone suggest. However, idioms do not have to be just for advanced students, you can introduce them earlier as long as you choose ones that are appropriate for your students. Obviously beginners may not have the vocabulary and comprehension skills to learn certain idioms however, intermediate students could definitely benefit from learning about this aspect of the English language. Teachers use classic teaching methods and newly invented ones as well. Adoption of advanced technologies assists in improvement of English teaching process and enhances effectiveness of learning.

REFERENCES:

1. The resolution of the First President of Uzbekistan Islam Karimov "On measures to further improve system of foreign languages teaching" dated from 10 December 2012.
2. Harmoniously Developed Generation is the basis of progress of Uzbekistan. 1997. I.A.Karimov.
3. Antrushina G.B. Afanasyeva O.V, Morozova N.N, "English lexicology", Moscow 1958.
4. Bankevich I "English word - building", L 1961.
5. Barantsev C.T, "English lexicology in Practice" Kiyev 1954.
6. Block B and Trager G "Outline of linguistic Analysis", Baltimore, 1942.

XALQARO RO'YXATGA OLISH TARTIBI VA UNING TIZIMLARI

To'xtayev Vahob Oripovich

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

Savdo belgisini (brend, tovar belgisi, logotip) xalqaro ro'yxatga O'zbekiston Respublikasida ham, chet elda ham intellektual mulk obyektiga egasining mutlaq huquqlarini himoya qilish imkonini beradi.

Tovar belgisiga bo'lgan mutlaq huquq uni davlat ro'yxatidan o'tkazish asosida vujudga keladi. Tovar belgisi (tovar belgisi) u ro'yxatdan o'tgan mamlakat hududida amal qiladi. Agar kompaniyaning tijorat manfaatlari O'zbekiston Respublikasi chegarasidan tashqariga chiqsa, u holda siz o'zingizni qiziqtirgan barcha mamlakatlarda tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazish zarur bo'ladi.

Tovar belgisini xalqaro ro'yxatga olishning ikki yo'li mavjud:

Hududida o'z tovar belgisini targ'ib qilmoqchi bo'lgan har bir davlatning milliy Patent idorasiga murojaatlar orqali:

Madrid tizimi protseduralari bo'yicha xalqaro tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazish (70 dan ortiq mamlakatlarda) amal qiladi.

Har bir tizim o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega. "Intellektual mulk" kompaniyasining patent vakillari bo'lajak xalqaro ro'yxatga olishning har bir holatini alohida ko'rib chiqadilar. Intellektual mulk obyektiga va ro'yxatdan o'tish tartibiga qarab, kompaniya mutaxassislari narx va shartlar bo'yicha maqbul bo'lgan ro'yxatga olish dasturini ishlab chiqadi, unga quyidagilar kiradi:

Ro'yxatga olingan obyektlarning tegishli davlatning avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bazasida intellektual mulk obyektini dastlabki tekshirish. Maqsad - ixtiro, sanoat namunasi va boshqa obyektlar ro'yxatga olinishi kerakligi to'g'risida ma'lumotlarni olish. Buning uchun kompaniya mutaxassislari boshqa ro'yxatga olingan obyektlar bilan o'xshashliklarni tahlil qiladi, ularni taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi, rasmiy xulosa beradi;

Xalqaro ro'yxatga olish to'g'risidagi arizani tayyorlash va topshirish (umumiy muddati - 10 ish kuni), taqdim etilgan arizani ko'rib chiqishning himoya hujjati berilgunga qadar yoki ekspert qarori olinganigacha bo'lgan butun muddat davomida ish yuritishdir;

Xalqaro tartibda ro'yxatdan o'tgan tovar belgisi, sanoat namunasi, foydali model yoki ixtiro uchun qo'shimcha himoya olish mumkin bo'lgan mamlakatlar sonining ko'payishiga xizmat qiladi.

Bunda tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazuvchining intellektual mulk obyektiga egaligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Intellektual mulk - inson aql-zakovati mahsuli sifatida yaratilgan asarga nisbatan "mutlaq iqtisodiy" huquqlarni beradi va mulkdor foydalanish, foydalanish huquqini berish yoki berishni rad etish huquqiga ega. Ruqsatsiz foydalanishdan himoyalani

huquqi muallifning g'oyasi emas, balki g'oyaning (ya'ni so'zlar, rang, musiqa) ifodasidir. Turli yurisdiksiyalarda intellektual mulkni himoya qilishning turli mexanizmlari mavjud, ammo asosiy umumiy tamoyillarni tushunish uchun unitar yondashuv mavjud.

Masalan, "Egalik" - Intellektual mulk obyektlariga egalik huquqi muallifga tegishli bo'lib, himoyani muayyan asarning muallifi, yaratuvchisi yoki ishlab chiqaruvchisi yoki shartnoma imzolanganidan keyin huquq o'tgan mulkdor, shuningdek ish beruvchi ishtirok etgan hollarda ish beruvchi va xodim yoki hatto jamoaviy boshqaruvni amalga oshiruvchi tashkilotlar tomonidan ham amalga oshiriladi. Egasiga berilgan mutlaq iqtisodiy huquqlar qatoriga ko'paytirish, tarqatish, ijaraga berish va ijaraga berish, asarni ommaga taqdim etish (ya'ni litsenziyalash), tarjima qilish va moslashtirish huquqi kiradi.

Biroq, ushbu eksklyuziv huquqda ma'lum cheklovlar va istisnolar mavjud. Bunday cheklovlar qonunlar, sud va ma'muriy qarorlar matnlari va ba'zi mamlakatlarda moddiy tashuvchiga yozilmagan asarlarning bir qator toifalariga nisbatan qo'llaniladi. Bundan tashqari, maxsus ekspluatatsiya usullari ruxsatsiz ishlatilishi mumkin, xususan, "bepul foydalanish uchun" ta'lim, iqtibos keltirish, shaxsiy foydalanish, nogironlar manfaati uchun foydalanish, ko'r va zaif ko'rish uchun ko'paytirish, yangiliklar reportaji, shuningdek, "adolatli xulq-atvor" (ba'zi mamlakatlarda tan olingan) va "ixtiyoriy bo'lmagan litsenziyalar" jamoat ehtiyoji bo'lgan hollarda, lekin egasiga kompensatsiya to'lash majburiyati bilan foydalaniladi.

Bir yoki bir nechta xorijiy davlatlar hududida faoliyat yuritayotganda, milliy patentning mavjudligi sizning intellektual mulkingizni himoya qilishga yordam bermaydi. Biroq, xalqaro miqyosda bir asrdan ko'proq vaqt davomida intellektual mulk huquqlarini ro'yxatga olish va himoya qilish imkonini beruvchi shartnoma va konvensiyalar tizimi mavjud.

TOVAR BELGISINI XALQARO HIMOYA QILISH

Soddalashtirilgan ro'yxatga olish tartibi muhim o'rin kasb etadi.

Bu o'rinda intellektual mulkni himoya qilishga qaratilgan eng muhim xalqaro hujjatlarni ajratib ko'rsatamiz:

Tovar belgilarini ro'yxatga olish bo'yicha Madrid kelishuvi (1891 yil), shuningdek, ushbu hujjatga Madrid protokoli tizimi;

Lisabon (shartnomasi) tizimi;

Gaga tizimi;

Sanoat mulkini himoya qilish to'g'risidagi konvensiya (1883 yil);

Patent kooperatsiyasi shartnomasi (1970 yil)²⁶;

Evrosiyo Patent Konvensiyasi;

Jahon mualliflik huquqi konvensiyasi (1952yil);

²⁶ <https://roscongress.org/materials/osnovnye-tendentsii-razvitiya-prava-intellektualnoy-sobstvennosti-v-sovremennom-mire-v-tom-chisle-no/>

Adabiy va badiiy asarlarni himoya qilish to'g'risidagi Bern konventsiyasi (1886 yil).

Ushbu xalqaro hujjatlar qoidalariga ko'ra, intellektual mulk milliy patent idorasi orqali ariza berish orqali himoya qilinadi. Alohida obyektlarni muhofaza qilish maxsus tamoyillar asosida amalga oshiriladi. Masalan, Bern konventsiyasi qoidalari, agar mualliflik huquqi ushbu davlatlardan birida ro'yxatga olingan bo'lsa, barcha ishtirokchi mamlakatlar hududida adabiy asarlarni himoya qilish rejimini nazarda tutadi.

Xalqaro tovar belgilarini himoya qilishning muhim vositasi hisoblanadi. Madrid kelishuvi (1891yil, bir necha marta o'zgartirilgan) va xususan, Madrid Protokol (1989 yil), bu katta miqdorda tovar belgisi himoyasini olish imkonini beradi. Xalqaro ro'yxatdan o'tish orqali mamlakatlar uchun himoya ularning har biriga ta'sir qiladi. Madrid tizimining asosiy afzalligi – bu shunday imkoniyat ro'yxatdan o'tkazilishi kerak bo'lgan obyekt har bir ro'yxatdan o'tkazilishi kerak bo'lgan har bir davlatga ariza yuborib bu obyektни ro'yxatdan o'tkazib alohida alohida hududda himoya bilan ta'minlashdan ko'ra tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazish uchun yagona arizani WIPOga yuborish orqali umumiy himoya tizimi bilan ta'minlash kifoyadir.

Boshqa afzalliklarga quyidagilar kiradi:

- bir tildagi ilovalar (ingliz, frantsuz yoki ispan);
- onlayn rasmiylashtirish imkoniyati, kredit kartasidan foydalangan holda xalqaro ro'yxatga olish uchun to'lovlarini to'lash yoki to'g'ridan-to'g'ri WIPO hisobiga mablag' o'tkazish;
- shuningdek barcha belgilangan mamlakatlarni qamrab oluvchi manzil;
- obyektни himoya qilish muddati boshlanishi uchun umumiy bitta sanani belgilash imkoniyati;
- tovar belgisini masofaviy yangilash va ro'yxatdan o'tkazish imkonitaytlari mavjud.

Xalqaro miqyosda intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning umumiy tamoyillarini ajratib ko'rsatamiz:

intellektual mulk sohasidagi ko'pgina xalqaro hujjatlar sizga arizada ko'rsatilgan bir yoki bir nechta davlat hududida himoya qilish uchun patent berishga imkon beradi, ammo Evrosiyo Konventsiyasi patentni himoya qilish rejimini bir vaqtning o'zida barcha mamlakatlarga (agar bunday shart bo'lsa arizaga kiritilgan bo'lsa) tatbiq etadi;

o'z davlati hududida amaldagi patentga ega bo'lgan shaxs Konvensiya ishtirokchisi bo'lgan davlatda himoya so'rab murojaat qilganda talabnomaning ustuvorligini oladi (ustunlik muddati 12 oy);

himoya belgilangan muddatga (masalan, 10 yil) beriladi, undan keyin patentni uzaytirish uchun ariza berish kerak.

Shunday qilib, xalqaro patent huquqi mualliflar va huquq egalarining ustuvorligini, agar ular o'z davlatlaridan tashqarida himoya qilish uchun murojaat qilsalar, tan oladi.

Keling, bir yoki bir nechta xorijiy davlatlar hududida intellektual mulkni himoya qilishni o'rnatish qanday amalga oshirilishini ko'rib chiqaylik.

Intellektual mulkni ro'yxatga olish tushunchasi va u nima uchun kerak?!

Masalan Rossiya Federatsiyasi qonunchiligi ro'yxatga olingan intellektual mulk obyektlari (OIP) to'g'risidagi ma'lumotlarni maxsus davlat registrlariga kiritishdan iborat bo'lgan davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibini nazarda tutadi.

Patent huquqi obyektlari (ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalari) va seleksiya yutuqlari uchun ro'yxatga olish nafaqat eksklyuziv (mulk) huquqlar, balki shaxsiy nomulkiy huquqlar ham paydo bo'lishining zarur shartidir. Amalda bu shuni anglatadiki, ro'yxatdan o'tmasdan, hatto mualliflikning o'zi ham ushbu ob'ektlar uchun tan olinmaydi.

Ma'lumotlar bazalari va kompyuter dasturlari kabi mualliflik huquqi ob'ektlari uchun qonun hujjatlarida unchalik qat'iy talablar qo'yilmaydi, chunki muallif yoki mualliflik huquqi egasining iltimosiga binoan intellektual mulk huquqini ro'yxatdan o'tkazish mumkin, ammo bu tartib hatto mutlaq huquqlarni amalga oshirish uchun ham majburiy emas.

Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarning boshqa barcha obyektlari uchun davlat ro'yxatidan o'tkazish nazarda tutilmagan, lekin amalda u depozit yoki notarial tasdiqlash bilan almashtiriladi.

Ba'zi mamlakatlarda intellectual mulk huquqini himoya qilish tizimi ayniqsa raqamli texnologiyalar keng joriy qilinmagan mamlakatlarda ularni ro'yxatdan o'tkazish va himoya qilishda mummolar yuzaga kelmoqda.

“Afsuski, intellektual faoliyat natijalari mualliflarining katta qismi (ilmiy, adabiy va badiiy asarlar, kompyuter dasturlari, kompilyatsiyalar, ma'lumotlar bazalari, fonogrammalar, ixtirolar, radio va televidenie dasturlari va boshqalar), shuningdek boshqalar

Internetdagi huquqbuzarliklardan jabr ko'rgan huquq egalari va merosxo'rlari, kuch berib harakat qilishdan bosh tortadilar, chunki isbotlash yoki tizim murakkabligi uchun yanglishib ishonadilar”²⁷.

Xalqaro va Yevropa darajasida himoya tizimi:

Xalqaro huquq tizimida adabiy va san'at asarlarini himoya qilish to'g'risidagi Bern konventsiyasi (1971), YIning kompyuter dasturlarini himoya qilish bo'yicha 91/250/EEC direktivasi, “Adabiyot va san'at asarlarini himoya qilish to'g'risida”gi Rim konventsiyasi (1961) ga murojaat qilish zarur. Bundan tashqari, Intellektual mulk huquqlarining savdo aspektlari to'g'risidagi bitim (TRIPS) 10-moddasiga binoan, manba kodi va obyekt kodi kabi kompyuter dasturlari Bern konventsiyasi (1971) va ma'lumotlar yoki boshqa materiallarni yig'ish bo'yicha aqliy faoliyat natijasi bo'lgan mashinada o'qiladigan yoki boshqa shakldagi adabiy asarlar sifatida himoyalangan. Bundan tashqari, yuqorida qayd etilgan asarlarni himoya qilishga taalluqli hujjatlarga

²⁷ Защита интеллектуальной собственности : учеб. пособие / О. В. Черкасова ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017. — 102 с.

WIPO Internet Shartnomalari (WCT va WPPT) 96 va Parij, Jeneva va Bryussel konventsiyalari ham kiradi.

Bu borada rivojlangan davlatlar huquqini ko'radigan bo'lsak ularda o'ziga xos tartiblarni ham uchratish mumkin.

Masalan Singapurda:

Savdo markasi harflar, so'zlar, ismlar, imzolar, yorliqlar, moslamalar, chiptalar, shakllar va ranglar yoki ushbu elementlarning har qanday kombinatsiyasi sifatida tanilgan. Bu sizning biznesingiz tovarlari yoki xizmatlarini boshqa savdogarlarnikidan farqlash uchun belgi sifatida ishlatiladi.

Ro'yxatdan o'tgan savdo belgisi marka egasiga uni ro'yxatdan o'tkazish yurisdiksiyasida tovar belgisidan foydalanish va undan foydalanish huquqini beradi. Shuningdek, bu sizga boshqa davlatlarda tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazishda ma'lum ustuvorliklar va afzalliklarga ega bo'lishga yordam beradi.

Singapurda tovar belgilarini ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha batafsil tartib:

Agar arizada kamchiliklar bo'lmasa va tovar belgisiga e'tirozlar bo'lmasa, unda barcha ariza berish jarayoni arizani qabul qilishdan ro'yxatdan o'tkazishga qadar 6 oydan 8 oygacha davom etishi mumkin.

1. Singapurda savdo belgingizni ishlab chiqarish.

Siz o'zingiz tomonidan o'ziga xos savdo belgisini yaratasisiz. Savdo belgisi sifatida ro'yxatdan o'tkazib bo'lmaydigan ba'zi turlari mavjud:

- Ta'riflovchi belgilar (masalan, super, eng yaxshi, arzon, o'nlab).
- O'zingizning savdo-sotiqingiz uchun o'ziga xos bo'lmagan yoki odatiy bo'lmagan belgilar (sizning savdo-sotiqingizga nisbatan yaxshi qabul qilingan va siz taklif qilayotgan tovar yoki xizmatni farqlamaydigan belgilar).
- Axloqsiz xatti-harakatlarni xafa qilishi yoki targ'ib qilishi mumkin bo'lgan belgilar.
- Yolg'on belgilar (tovarlar yoki xizmatlarning tabiati, sifati yoki geografik kelib chiqishini noto'g'ri ko'rsatishi mumkin bo'lgan belgilar).
- Oldingi belgilar bilan bir xil bo'lgan belgilar.
- Chalkashlikka olib keladigan belgilar, chunki o'xshash yoki bir xil tovarlarga va / yoki xizmatlarga nisbatan ilgari qo'yilgan o'xshash yoki bir xil belgi mavjud.
- Qaysi biri taniqli belgilar bilan bir xil yoki o'xshash.

2. Tovarlar / xizmatlar sinfini aniqlang.

Tovar belgilarini tasniflash bo'yicha Nitstsa shartnomasida belgilangan tovar va xizmatlarning xalqaro tasnifiga ko'ra, Singapurda jami 34 tovar tovarlari va 11 xizmat turlari mavjud. Tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazish so'raladigan tovarlar / xizmatlar turlari to'g'risida qaror qabul qilishingiz kerak.

3. Ariza berishdan oldin qidirish va tekshirish.

Tovar belgingiz uchun tovar / xizmatlar sinfini aniqlagandan so'ng, biz Singapur savdo belgilarining reestri tomonidan olib borilgan yozuvlarda bir xil yoki o'xshash savdo belgisi allaqachon ro'yxatdan o'tganligini yoki boshqa treyder tomonidan

murojaat qilinganligini tekshirib ko'ramiz. tovar va xizmatlarning bir xil yoki o'xshash sinfiga nisbatan.

4. Arizani topshirish.

Tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazish uchun ariza to'ldirishingizni qo'llab-quvvatlaymiz. Arizada ko'rsatilgan tovarlar va xizmatlar Xalqaro tovar va xizmatlar tasnifiga mos kelishi kerak.

5. Singapur intellektual mulk idorasi (IPOS) tomonidan arizani ko'rib chiqing.

Ariza formasini olgandan so'ng, IPOS hujjatlarni minimal talablarga javob berishiga ishonch hosil qilish uchun ko'rib chiqadi.

Shaklga qo'yiladigan minimal talablar bajarilganda, ma'lumot to'ldirilgan sanasi ko'rsatilgan va savdo belgisining raqami berilgan holda E'tirof maktubi orqali yuboriladi.

Agar bir yoki bir nechta talablar bajarilmasa, ular 2 oy ichida etishmovchilik to'g'risida xat yuborishadi (uzaytirilishi mumkin emas). Agar biz kamchiliklarni bartaraf eta olmasak yoki u muddati tugagan bo'lsa, IPOS ariza hech qachon qilinmagan deb hisoblanganligi to'g'risida xabar yuboradi.

6. Mavjud savdo belgilari va qonunchilikka zidliklarni tekshirish.

Yuqoridagi qadam tugagandan so'ng, Ro'yxatdan o'tish idorasi qarama-qarshi belgilar, geografik nomlar va tovar va xizmatlarning xalqaro tasnifiga muvofiqligini rasmiy ravishda qidiradi. Ariza, shuningdek, Singapur tovar belgilari to'g'risidagi qonunlar bilan ko'rib chiqiladi.

Agar talablar qondirilmasa, IPOS rad etish / talablar to'g'risida xat yuboradi. Xat yuborilgan kundan boshlab 4 oy ichida unga javob berish kerak. Agar IPOS-ga javob berish uchun qo'shimcha vaqt kerak bo'lsa, u ham yuborilishi kerak. Agar vaqtni uzaytirish to'g'risida hech qanday javob yoki so'rov olinmasa, tovar belgisi olingan deb hisoblanadi

7. Jamiyat nazorati uchun reklama

Yuqoridagi barcha qadamlar muvaffaqiyatli bajarilgandan so'ng, ariza nashr etiladi va jamoatchilikka taqdim etiladi. 2 oy ichida har qanday manfaatdor shaxs ro'yxatdan o'tishga qarshi chiqishi mumkin.

Agar idora raqibdan e'tiroz olgan bo'lsa, ariza beruvchiga xabar beriladi va javob berishi kerak. Qaror, ikkala tomondan qo'rqanidan keyin qabul qilinadi.

8. Singapur savdo belgisini muvaffaqiyatli ro'yxatdan o'tkazish

Agar qarama-qarshilik bo'lmasa yoki muxolifat muhokamasining natijasi sizning foydangizga bo'lsa, Ro'yxatdan o'tish to'g'risidagi guvohnoma berilib, Savdo markasi 10 yil davomida himoya huquqiga ega bo'ladi.

Yangilash

Tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazish ariza topshirilgan kundan boshlab 10 yil davomida amal qiladi. Amaldagi yangilanish to'lovini to'lash orqali uni 10 yil davomida cheksiz yangilash mumkin²⁸.

²⁸ <https://www.offshorecompanycorp.com/af/uz/company-formation/jurisdiction/singapore/ip-trademark>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Защита интеллектуальной собственности : учеб. пособие / О. В. Черкасова ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017. — 102 с.
2. <https://roscongress.org/materials/osnovnye-tendentsii-razvitiya-prava-intellektualnoy-sobstvennosti-v-sovremennom-mire-v-tom-chisle-no/>
3. <https://www.offshorecompanycorp.com/af/uz/company-formation/jurisdiction/singapore/ip-trademark>

**BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA RASM VA CHIZMALARDAN
FOYDALANISH METODIKASI**

Niyazmetova Nargiza

*Nizomiy Nomidagi TDPU, Boshlang'ich ta'limda matematika va uni o'qitish
metodikasi kafedrasida o'qituvchisi*

Solijonova Niluzar

*Nizomiy Nomidagi TDPU, Boshlang'ich ta'lim va sport Tarbiyaviy ishi yo'nalishi
4-bosqich talabasi*

Xudayberganova Bibinur

*Nizomiy Nomidagi TDPU, Boshlang'ich ta'lim va sport Tarbiyaviy ishi yo'nalishi
4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *bolalar bilan ishlash, matematika darsi, rasmlar bilan ishlash, chizmalardan foydalanish, multimedia vositalarining dars jarayonida qo'llash, o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish, rangli AKTlardan dars jarayonini qizg'in o'tishi uchun qo'llash.*

Kalit so'zlar: *matematika, dars, rasm, AKT, chizmalar, multimedia, dars jarayoni, qiziqish, metod.*

“Maktab faqatgina ta'lim beradigan maskan emas, barchamiz uchun yuksak ma'naviyat beshigiga, farzandlarimizni bolalalikdan boshlab kasbga o'rgatuvchi dargohga aylanishi zarur.” Prezidentimizning bu so'zlari maktab davridayoq bolani kasbga o'rgatish, vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, maktabni faqatgini ta'lim beruvchi dargoh emas, ma'naviyatimizni shakllantiruvchi maskan deb bilishimizni ta'kidlab o'tganlar.

Darsda foydalaniladigan ko'rgazmalar o'quvchi eslab qolish qobiliyatini oshiradi. Darsni ko'rgazmali materiallar tayyorlab, dars jarayonini o'tkazish hozirgi zamonda ideal dars jarayonlaridan hisoblanadi. Multimedia vositalari bilan o'tilgan darsda o'quvchi xotirasida yaxshi qoladi. O'qituvchi o'zi o'tayotgan darsni ya'ni mavzuni rasmlarda yoki darsga oid bo'lgan biror bir jism rasmini ko'rsatib dars o'tilsa, o'quvchi mana shu darsni eslab qolish foizi ko'proq bo'ladi. Bola nima haqida ma'lumot olayotganligini tasvirlar orqali eslab qoladi. Eshitish orqali ham ma'lumot olinadi lekin, esdan chiqazib qo'yish foizi ko'p bo'ladi. Hozirgi kunda multimedia vositalaridan foydalanish ham eng zamonaviy metodlardan biri hisoblanadi. Matematika darslarida ham ko'rgazmali vositalar rasmlar bilan ishlash ham samarali. Bolaga deylik masofa bo'yicha masala tushdi uni ishlashi uchun avvalo tasavvur qobiliyatini ishga tushurishi kerak. Chunki berilyotgan harakatdagi jismlarni tasavvur qilmasa yoki bir-biriga qarama qarshi kelishini ham u tasavvur qilib tushunib ishlashi lozim. Hozirgi zamonaviy o'quv dasturlarimizda ham avvalo tushunchasi shakllanishi va o'z fikrini to'la namoyish etishi kerak degan g'oya ilgari surilmoqda.

Matematika o'qitishda ko'rgazmalilikning ahamiyati. Ko'rgazmalilikning turli xil manbalaridan foydalanish o'quvchilarni aktivlashtiradi, ularning diqqatini uyg'otadi va rivojlantiradi, o'quv materialini mustahkam o'zlashtirishni ta'minlaydi va vaqtni tejash imkonini beradi. Tabiiy fanlarga qaraganda matematikadan ko'rgazmalilik va ko'rgazma manbai tubdan farq qiladi. Tabiat fanlarida narsalarning aynan o'zini ko'rsatish imkoni bo'lsa, matematikada esa abstrakt xarakterga ega, bo'layotgan hodisaning o'zini aynan ko'rsata olish imkoni kam.

Matematikada ko'rgazmalilik:

1) Ko'rsatilayotgan obyektlar to'plamining elementlari sifatida qaraladi, ular ustidan ba'zi amallar bajarish mumkin. Masalan, o'qituvchi savatdagi olma, daraxtdagi qushlar haqida gapirganda, olmaning yoki qushlarning qandayligi haqida to'xtalmaydi, balki ularning soni va sonli munosabatini aniqlaydi;

2) u yoki bu narsa haqida gap yuritilganda, uning shakli yoki miqdori sonli xarakterini tekshirish mumkin. Narsalarning sonli munosabatini o'z holicha va shakllarini ko'rishda ko'pincha hodisaning aynan o'zidan foydalanib bo'lmaydi. Shuning uchun o'qituvchiga turli xildagi ko'rgazmalilik, birinchi navbatda modellar, chizma, sxemalar yordam beradi.

Matematika o'qitishning turli xil bosqichlarida va uning turli xil bo'limlarida ko'rgazmalilikda bir xilda foydalanish kerak emas. Masalan, matematika o'qitishning 1- bosqichlarida to'plam elementlari bilan doimo mulohaza qilishga to'g'ri keladi. Lekin bu ko'rgazmalilikning o'rni sekinlik bilan kamaya borib, uning o'rnini simvollar (raqam, belgi) egallay boshlaydi. Masalalarni yechishda esa ko'rgazma sifatida narsalar va ularning tasvirlari qo'llaniladi. Geometriyani o'qitishda esa fazoviy va shakliy munosabatlarning ko'rgazmasi sifatida turli xil modellar va ularning tasvirlaridan foydalaniladi. Shu bilan birga o'qitishning dastlabki qadamidayoq o'quvchilarning tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirish kerak: cheksiz to'g'ri chiziq, nur, burchak va boshqalar haqidagi tasvirlarni to'g'ri chiziqdan boshqa modellar bilan ko'rsatish imkoni yo'q.

Ko'rgazma samarali bo'lishi uchun ba'zi bir talablarga rioya qilishi kerak. Ko'rgazma qurollarga qo'yiladigan umumiy talablar: mazmunining ilmiyligi, o'quv daturiga mosligi, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi. Yasalishi va ichki ko'rinishining ko'rish masofasiga mosligi, bajarilishning tozaligi, foydalanish qulayligi, matematikani tushuntirishga foydaliligi.

Matematika o'qitishdagi ko'rgazma manbalari mazmun jihatdan sodda va aniq bo'lishi kerak. Bu ko'rgazma qurollari matematika o'qitish bosqichlarida ketma-ket quyidagi tartibda qo'llaniladi: 1) atrofdagi mavjud narsalar (sinf xonasidagi narsalar, o'simliklar), 2) o'quvchilarga yaxshi tanish bo'lgan narsalarning tasvirlari va rasmlari, 3) shu narsalarning shartli tasvirlari (avtomobilni to'g'ri to'rtburchak deb), 4) sxemalar va hokazo.

Ko'rgazma qurollarining turlari. Boshlang'ich matematika o'qitishda turli xil ko'rgazma qurollar qo'llaniladi, ularni quyidagi turlarga bo'lamiz. 1) atrofda mavjud

predmetlar. O`quvchilarga 1-kundan atrofda narsalardan sanash, qo`shish, ayirishda foydalanish mumkin. Masalan, kitob, daftar, qalam, sanoq cho`plari va hokazo.2) tasviriy ko`rgazma qurollar. Bunday ko`rgazma qurollar turiga o`quvchilarga tanish bo`lgan o`quv jadvallari va rasmlardan boshqa qurollar kiradi (o`simlik, hayvonot, qurilish mashina va h.k.) Masalan, arifmetik amallar bajarishda 10 ta bir xil bo`lgan jo`janing rasmi chizilgan kartondan foydalanish mumkin. Shuningdek, bunday ko`rgazma qurollar turiga o`lchov pribor va asboblarning modellari (soat strelkasi, tarozi, menzurka), o`lchov modeli (metr, litr) kabilar kiradi. 3) jadvallar: jadval deb biror tartib bo`yicha qatorlarga yozilgan son yoki matnli yozuvga aytiladi. Jadvallar qo`llanishiga qarab quyidagi 4 turga bo`linadi:

- a) bilishga,
- b) ko`rsatma berishga,
- v) mashq qilishga,
- g) ma`lumot berishga (sprovochnik) doir bo`ladi.

Bilishga doir jadvallarda yangi materiallarni bayon qilishda qo`llaniladigan va yangi ma`lumotlarni o`z ichiga olgan jadvallar kiradi. Bulardan o`quvchilar bilimni kengaytirish va umumlashtirish maqsadida takrorlashlarda ham foydalanish mumkin. Bunday jadvalarga sanoq birliklarining razryad va sinflarini ko`rsatuvchi, uzunliklarini o`lchash kabi jadvallar kiradi. Ko`rsatma (instruktiv) berish jadvallari u yoki bu amallarni bajarish, masala yechish, hisoblash malakasini oshirganda qo`llaniladi. Bunday jadvalda raqamlarning qo`lyozma namunasi, arifmetik amallarning bajarish tartibini ko`rsatuvchi jadvallar misol bo`ladi. Bunday jadvallar sinfda uzoq vaqt ilinib turishi mumkin, chunki u o`quvchilarga doimo ko`rgazma berib turadi. Mashq qilish jadvallari hisoblash malakasini shakllantirish maqsadidagi ko`pgina mashqlarni bajarishga mo`ljallanadi. Bunday jadvalarga og`zaki hisoblashda qo`llaniladigan quyidagi jadvallarni misol keltirish mumkin. Qo`shish va ko`paytirish (Pifagor) jadvallari. Ma`lumotlar jadvallri o`quvchilarning misol va masalalarni yechishda, shuningdek, aniq ishlarni bajarishda kerakli bo`lgan materiallarni o`z ichiga oladi. Bular ham ko`rgazma berish jadvalidek uzoq vaqt sinfda ilib qo`yiladi. Bunday jadvalga metrik o`lchov birliklari jadvali, vaqtni o`lchash jadvallari misol bo`ladi.

Hisoblash asboblari. Bunday ko`rgazma qurol turiga cho`t, abak, arifmetik quti va komp`yuter kiradi. Abak yoki hisob doskasi ko`pincha qo`ldan yasaladi. 70x30 sm doska olinadi yoki doskada 3 ta sonli razryadga taalluqli vertikal yo`laklar chiziladi. Ular birliklar, o`nliklar, yuzliklar. Razryadlar ko`rinarli bo`lishi uchun yo`laklar har xil rang bilan bo`yaladi, har xil yo`lakchada yuqoridan pastga qarab 10 tadan mix uriladi, ularning har biriga faner yoki kartondan yasalgan g`ildiraklar kiygiziladi. Har bir g`ildirak bitta razryad birligini bildiradi. Arifmetik yashik kub formasida yasilib, ikkita tomoni ochiladigan bo`ladi. U ko`p miqdordagi hisoblash materiallarini o`z ichiga oladi: Brusok, yogoch kub, kvadratdoska va h.k.

Kub, brusok, doskaldan nomerlash va sanashni o`qitishda foydalanish mumkin.
5) o`lchov asboblari. O`lchov asboblari o`qitish jarayonida ikki tomonlama ro`l o`ynaydi.

a) amaliy mazmundagi masalalarni yechish va turli ishlarni bajarishda o`lchash uchun ishlatiladi,

b) o`lchov birliklari o`rtasidagi bog`lanish va o`lchov birliklarini o`qitishda yordamchi ko`rgazma qurol sifatida ishlatiladi.

Boshlang`ich sinflarda uzunlik, og`irlik, hajm, yuz o`lchov asboblari qo`llaniladi va asosiy o`lchash ishlari bajariladi. O`lchov asboblari quyidagilar kiradi:

1) chizg`ich, uchburchak, metrli chizg`ich, ruletka, o`lchov sirkuli;

2) pallali tarozi (toshlari bilan), siferblatli tarozilar;

3) litrli va yarim litrli idishlar.

4) siferblat;

5) paletka;

6) sinf sirkuli.

Matematikada didaktik materiallar:

1) predmetga taalluqli didaktik material,

2) matematik mashqli (dastur) ko`rinishdagi didaktik materiallar bo`lishi mumkin.

Predmet didaktik materialga hisob cho`pi, turli xildagi geometrik figuralar to`plami va h.k.lar kiradi. Matematik mashqli kartochka materiallari o`quvchilarning individual xususiyatlariga mo`ljallangan bo`lib, ko`proq mashq bajarishni ta`minlaydi. Sinf doskasidagi yozuv, chizma va sxemalar ko`rgazmalilikning bir manbai sifatida foydalaniladi. Chizma va sxemalardan narsa va hodisalarning belgilarini, mohiyatini ko`rsatish formasida foydalaniladi. Chizma va sxemalar orqali masalaning mazmunini tushuntirish, predmet va hodisalar orasidagi bog`lanishni ko`rsatish mumkin. Rasmlarni shartli belgilar bilan almashtirish, odatda to`rtburchak va yo`lakchani kesmalar bilan almashtirish orqali masalaning sxemasini tuzishda foydalanish mumkin. Masalan, grafik illyustrasiya turlaridan biri diagramma hisoblanadi. Diagrammalar nuqtalar orasidagi bog`lanishlarni ko`rsatish formasi bo`lib, o`quvchilardagi to`rtburchakli koordinata sistemasi va funksiya, grafiklarning muhim boshlangich tushunchalari bilan tanishtirish manbaidir. Diagrammalar ustunli, chiziqli, yo`lakchali, sektorli turlarga bo`linadi. O`quvchilar ularning tuzilishini va o`qilishini o`rganadilar, diagrammadan foydalanib masalalar yechadilar, boshlangich sinfda dastlabki uchta diagramma bilan tanishadilar.

Xulosa o`rnida aytish joizki bugungi kunda zamonaviy dars jarayonlarida rasm, multimedia vositalari, AKTlardan foydalanish darsni ich-ichiga mazmuniga yetkazib berishga qo`l kelmoqda. Har bir o`qtuvchi dars davomida mana shu materillardan foydalansa maqsadga muvofiq bo`ladi. Bolajonlarimiz nimani tushunib, o`zlashtirishlari kerak ekanligini anglay boshlaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M. E. JUMAYEV, Z. G 'TADJIYEVA
2. BOSHLANG'ICH SINFLARDA
3. MATEMATIKA
4. O'QITISH METODIKASI-TOSHKENT – 2005.101-104 betlar.
5. YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASI-Shavkat Mirziyoyev
."O'ZBEKISTON"Toshkent- 2022.214-bet.

**O'ZBEK TILIDAGI GAPLARNI INTELEKTUAL TAXLIL QILUVCHI VA
AVTOMATIK TARZDA MATEMATIK MODELINI QURUVCHI LINGVISTIK
PROTRESSORNI YARATISH**

Ismoilov Usmonjon Islomjon O'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

*«Amaliy matematika va intellektual texnologiyalar» fakultetining 1-bosqich
magistranti*

Annotatsiya: *Matnlar va ularga ishlov berish masalasi sun'iy tafakkur sohasidagi masalalar majmuasiga kiradi. Bu majmuaga kiruvchi masalalarni hal qilish muammosi ancha murak-kabdir. Komp'yuter lingvistikasi, xususan o'zbek tilidagi matnlarga ishlov berish masalalariga davlat va soha mutaxassislari tomonidan endi e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan, o'zbek tili bo'yicha amalga oshiriladigan dasturiy ishlov tizimlarini yaratish va ularni amaliyotdagi turli masalalarga, jumladan komp'yuter tarjimasini tizimlarida foydalanish, juda dolzarbdir.*

Kalit so'zlar: *kompyuter lingvistikasi, matematik model, kengayuvchi kirish tili, o'zbek tilidagi gaplar, intellektual sintez, lingvistik protsessor*

Kompyuter lingvistikasi (KL) – bir nechta sohalarni birligidan tashlik topgan. Ular tilshunoslik, sun'iy intellekt (Artificial Intelligence), semiotika, kibernetika, ehtimollar nazariyasi, informatika va boshqalar. Inson fikrlash va fikrini og'zaki yoki yozma ravishda chiroyli bayon qila bilishi juda katta ahamiyatga ega ekani hammaga ma'lum. Fikrni bayon qilish u yoki bu til orqali amalga oshirilishini hisobga olsak, tilning roli qay darajada kattaligini tushunamiz. Tilni o'rganish, tilga o'rgatish, boshqa tillar bilan qiyoslash masalalarining samaradorligini oshirish tilshunoslik (lingvistika) fanining asosiy vazifalaridandir. Jadal rivojlanayotgan fan-texnika davrida juda katta hajmdagi axborot ustida tezlik bilan ishlashga to'g'ri keladi. Bu jarayonni boshqarishda inson imkoniyatlari (xotira, tezlik) chegaralangan. Samaradorlikni oshirishning yagona yo'li kompyuterdan foydalanishdir. O'zbek tili kabi boy, keng va chuqur rivojlangan til masalalarini kompyuterda yechish darajasiga olib chiqish ingliz tiliga qaraganda katta hajmda ish bajarishni talab qiladi. Demak, lingvistika+matematika+kompyuter birligida ishlashimiz lozim.

Tizimning asosiy vazifasi: Dissertatsiya O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 20.10.2020 yildagi PF-6084 "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida ko'tarilgan vazifalar bilan hamohang. O'zbek kompyuter lingvistikasida mashina tarjimasiga oid tadqiqotlarning yetarli emasligi sababli o'zbek tilidan xorijiy tilga va aksincha tarjima dasturi uchun o'zbek tilining lingvistik ma'lumotlar bazasini yaratish zarur.

1952 yilda mashina tarjimasini bo'yicha birinchi konferentsiya bo'lib o'tdi, uni mantiqchi va matematik J. Bar-Hillel. Shunday qilib, MIP muammolari kibernetika

tadqiqotlari markazida bo'ldi. Va birinchi navbatda, bu soha matematiklar, matematikdasturchilar va tilshunoslarni qiziqtirdi. Bundan kelib chiqadiki, o'zbek va ingliz tillarining formal grammatikasi asosida lingvistik ta'minot, tarjima algoritmi, gap strukturalarning matematik modellarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning davomida maqsadga erishish uchun ketma ketliklar asosida ish yuritish ko'zda tutilgan.

- matnni avtomatik tahlil va tahrir qilishning afzalliklarini ko'rsatish;
- lingvistik modul tushunchasini yoritish;
- avtomatik tahrirlovchi dasturlar va ularning vazifalarini ko'rsatish;
- matnlarni kompyuter yordamida tahrir qilish jarayonlarini tahlil etish;
- dasturning lingvistik ta'minotini yaratish yo'llarining optimal variantlarini tanlashdir.

O'zbek tili tizimining fonetikadan diskursgacha bo'lgan darajalari, gapdagi asosiy birliklar, fonem va belgilar darajasi, sintaktik va morfologik darajalar, leksik tizim, so'z shakllari va leksemalar, «ma'no↔matn» nazariyasi, gaplarning mantiqiy-lingvistik va matematik modellari, lingvistik prosessor, grafematik tahlil va gapni bo'laklash, tokenlash kabi kategoriyalar bilan ishlash hamda tabiiy tillarga ishlov beruvchi kengayuvchi kirish tilini o'rganish va foydalanish zarur bo'ladi.

O'zbek tilida berilgan ixtiyoriy gapni intellektual tahlil qiluvchi va avtomatik ravishda shu gapning matematik modelini tuzuvchi lingvistik prosessor yaratiladi. O'zbek tilidagi har bir gapning matematik modeli tabiiy tillarga ishlov beruvchi kengayuvchi kirish tilida yoziladi.

Kengaytirilgan kirish tilidagi maxsus belgilar va elementlaridan foydalanib, o'zbek tilida gaplarning yasalishi uchun quyidagi umumiy matematik model yaratamiz

$$E2(Y,N,M,G,P,C,U,G1,F) (\downarrow \$1-h13]Y[i] \oplus Sh39,1-h28] Nh39 \$[h38,1-h27]Mh38 \oplus \$h42,1-h43] Gh42) V (\$[h38,1-h27]Mh38 \oplus \downarrow \$[h39,1-h28] Nh39 \oplus \downarrow \$[h44,1-h45] Ph44 \oplus \$[h42, 1-h43] Gh42 \oplus \downarrow Sh40,1-41) Ch40) V (\$1h38,1-h27]Mh38 \oplus \$[h40,1-411 Ch40 \oplus \$[h39,1-h28] N[h39] \oplus \downarrow \$[h44.1-h45]P[b44] \oplus \$[h40,1-41] C[h40] \oplus \$[h38,1-h27] M[h38] \oplus \$[b40,1-411]C[h40] \oplus \$[h42,1-h43]G[h42]) V (\$1,1-9]U, \$1h40,1-41) C[h40] \oplus \$[h39,1-h28]N[h39] \oplus \$[h42,1-h43] G[h42]) V (\$1.1-9]U, \$[h38,1-h27]M[h38] \oplus \$[h39,1- h28] N[h39] \oplus \$[h42,1-h43] G[h42] \oplus (\$1,1-h13) Y, Sh40.1-41) C[h40] \oplus \$[h42,1-b43]G[h42])) V (\$[h39,1- h28] N[h39] \oplus \$[h38,1-h27] M[h38] \oplus \$[h40,1-411 C[h40] \oplus \$[h44,1-h45]P[h44] \oplus \$[h42,1-h43] G[h42]) V (+\$ h13) Y, S[h40],1-41]C[h40] \oplus $.1-12]G1, $42,1-h43] Gh42) V $,1-9]U[j] \oplus \$[h38,1-h27]M[h38] \oplus $[U, 1-h1,2]G[j] S[h40],1-41] Ch40 \$[h42,1-h43] Gh42) V (+\$5,1-9]U; \$[h38,1-h27]M138 \$[h44,1- h4s] Ph44 \$[h40,1-41] Ch40 \$[h42,1-h43] Gh42 \$[39,1-h28]Nn39) V (+\$1.1-9]U; S[h39,1-h28]N39 \$[h38,1-h27]Mp38 \$[h40,1-41] Ch40 \$44,1-h45]Ph44 \oplus \$[h42,1-h43] Gh42) V\downarrow \oplus \$[1-9]U, \oplus \$[h38,1-h27]Mn38 \oplus $44,1-h45] Ph44 \oplus \$[h40,1-41]Ch40 \oplus \$[h42,1-h43] Gh42) V (+\$1,1-13]Y; \oplus \$[h38,1-h27]Mh38 \oplus $[1-12]GI, Sh42,1-h43] Gh42) V (\$[h40,1-41] Ch40 \oplus $[138, 1-h27]Mp38 \oplus \$[h39,1-h28]Nh39 \oplus \$[h42,1-h43] Gh42)V (\$, 1-9]U[j] \oplus \$[h37,1-26]Fh37 \oplus$$

$\{h40,1-41\}Ch40 \oplus \{h42,1-43\}G42) V (S,1-9jU; \{h40,1-41\}Ch40 \oplus \downarrow \{h37,1-26\}Fh37 \oplus \downarrow \{h44,1-h45\}Ph44 \oplus \downarrow \{h40,1-41\} Ch40 \oplus \{h42,1-h43\} Gh42) V (\{h44,1-h4s\} Ph44 \oplus \{h40,1-41\} Ch40 \oplus \{h37,1-26\}Fh37 \oplus \{h42,1-643\} Gh42) V (\{h38,1-h27\}Mh38 \oplus \{i,1-h13\}Y[i] \oplus \{h40,1-41\} Ch40 \oplus \{h37,1-26\} Fh37 \oplus \{h44,1-h45\} Ph44 \oplus \{h40,1-41\} Ch40 \oplus \{h42,1-h43\} Gh42) V (\{i,1-h13\}Y[i] \oplus \{h39,1-h28\}N[h39] \oplus \downarrow \{h38,1-h27\}M[h38] \oplus \{h40,1-41\} C[h40] \oplus \{h37,1-26\} F[h37] \oplus \{h44,1-h4s\} P[h44] \oplus \{h40,1-41\} C[h40] \oplus \{h42,1-h43\} Gh42) V (\{i-131\}Y[i] \oplus \{h39,1-h28\}N[h39] \oplus \{h49,1-h43\}C[h40] \oplus \{h42,1-h43\} G[h42])$

Bu yerda So'roq gaplarning yasalishi kursatilgan. E2(Y,N,M,G,P,C,U,G1,F) bu yerda E2- So'roq gaplar, qavs ichidagilar So'roq gap uchun kerak bo'ladigan so'zlar turkumi.

$\downarrow \{i-h13\}Y[i]$ shunga o'xshaganlar gaplarning matematik modellari formulasidir.

FOYDALANILGA ADABIYOTLAR:

1. Хакимов М.Х. Технология многоязыкового моделируемого компьютерного переводчика. Монография//Lambert. Academie Publishing, 2019, 176 с.
2. Khakimov M.X. Processing of the Uzbek language by technology the multi-language modeled computer interpreter// International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology/Vol. 6, Issee 3, March 2019, p. 3619-3623
3. Khakimov M.X., Sirojiddinov Z.Sh. Computer algorithmization in multi-language modelled translator technology// Modern problems of applied mathematics and information technologies Al-Kharizmi 2021, p.23
4. Khakimov M.X., Omonov A.A. Computer algorithmization of models of english sentences in translator system// Modern problems of applied mathematics and information technologies Al-Kharizmi 2021, p.22

**THE PRAGMATICS OF RUDENESS CATEGORY IN UZBEK AND ENGLISH: A
CORPUS-BASED ANALYSIS OF LINGUISTIC BEHAVIOR AND POLITENESS
STRATEGIES**

Shonazarov Shahroz Baxronjonovich

Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract: *This research paper investigates the pragmatics of rudeness in Uzbek and English through a corpus-based analysis of linguistic behavior and politeness strategies. The study explores how speakers express and control rudeness in these languages, considering the influence of cultural norms and expectations on linguistic conduct. By examining a diverse range of spoken and written texts from various situations, the study aims to identify linguistic elements, discourse patterns, and pragmatic tactics used to portray rudeness. The research questions focus on understanding how rudeness is conveyed, the politeness tactics employed to address impolite utterances, the impact of cultural and linguistic variables on rudeness expression and perception, and potential differences between the pragmatics of rudeness in Uzbek and English. The findings of this study contribute to the field of pragmatics and promote effective cross-cultural communication and intercultural understanding.*

Key words: *Pragmatics, rudeness, politeness, linguistic behavior, cross-cultural communication, cultural norms, corpus-based analysis, ethical considerations.*

Introduction

The study of language usage in context, particularly how speakers use language to communicate meaning beyond the literal interpretation of words, has long been a focus of pragmatics. Within this paradigm, the concepts of politeness and rudeness have gotten a lot of attention since they are so important in interpersonal communication and social relationships. Through a corpus-based study, this research article intends to investigate the pragmatics of rudeness in Uzbek and English, revealing light on the linguistic behavior and politeness tactics used in both languages.

The study of politeness and rudeness is especially essential in cross-cultural communication when cultural norms and expectations impact linguistic conduct greatly. Uzbek and English are two diverse cultural and linguistic contexts that provide an intriguing contrast for studying politeness techniques and rudeness manifestations. This study aims to improve our knowledge of the cultural and linguistic elements that impact communicative encounters by exploring how rudeness is expressed and controlled in various languages.

The fundamental goal of this study is to investigate linguistic behavior in rude statements in Uzbek and English. This study will be based on a corpus, which is a vast collection of spoken and written texts that represents a representative sample of language use in various languages. We can confirm the data's validity and capture a

wide range of language phenomena by adopting a corpus-based technique. Furthermore, this technique enables a systematic evaluation of data patterns and trends, allowing for solid generalizations and meaningful comparisons between the two languages.

To accomplish these goals, a thorough literature analysis will be done to investigate existing theories and studies on pragmatics, politeness, and rudeness. This review will offer the essential theoretical foundation as well as identify gaps in the literature that will be addressed by this research. This study intends to contribute to the current body of knowledge on cross-cultural pragmatics by expanding on past research, notably concentrating on the pragmatic elements of rudeness.

This study's research questions include: How do speakers show rudeness in Uzbek and English? What politeness tactics are used in these languages to deal with impolite utterances? A comprehensive study of the corpus data will be performed to answer these questions. The corpus will be meticulously gathered and chosen to incorporate a diverse range of texts from various situations, such as conversations, social media interactions, and written documents. The investigation will look at linguistic elements, discourse patterns, and pragmatic tactics used to portray rudeness in both languages.

This study is significant because it has the potential to give vital insights into the interaction between culture, language, and rudeness. Understanding linguistic behavior and etiquette methods in Uzbek and English can assist language learners build cultural sensitivity and enhance intercultural understanding. Furthermore, the findings of this study might have an impact on language education and the development of pragmatic competence in second language learners.

Finally, the purpose of this research article is to conduct a corpus-based analysis to explore the pragmatics of rudeness in Uzbek and English. This study aims to improve our understanding of how rudeness is conveyed and controlled in distinct cultural and linguistic situations by investigating linguistic behavior and politeness tactics in both languages. The next sections of this article will give a thorough literature review, create research questions, define the research methodology, provide the analytical findings, and make conclusions based on the findings. We intend to contribute to the field of pragmatics and encourage good cross-cultural communication through this research.

Literature Review

Pragmatics has long been concerned with the study of language usage in context and how meaning is transferred via communication as a subfield of linguistics. The study of politeness and rudeness, two essential features of interpersonal communication that reflect cultural norms, social dynamics, and the speaker's intentions, is central to pragmatics. We will look at existing theories and studies on pragmatics, politeness, and rudeness in the Uzbek and English languages in this literature review. Pragmatics studies how language users utilize multiple tactics to

attain communicative goals while taking context, cultural considerations, and social conventions into account. The politeness theory developed by Brown and Levinson (1987) has been useful in explaining the intricate interplay between language and civility favorable politeness methods that try to increase face desires (want for social acceptance and favorable perception) are distinguished from negative politeness strategies that strive to lessen face threats (desire to prevent imposition or intrusion). In these methods, language mechanisms like indirectness, hedging, and the use of politeness signals are employed.

According to the study, rudeness entails the breaking of social standards and can be perceived as face-threatening conduct. Spencer-Oatey (2000) provides a face-saving theory in communication, emphasizing the necessity of keeping face and controlling face risks. Rudeness may be defined as deliberate conduct that causes embarrassment and violates societal rules of civility. However, cultural and linguistic variables heavily impact the expression and perception of rudeness.

Politeness and rudeness research has been concentrated on languages such as English, Japanese, and Chinese, with few studies on Uzbek. A comprehensive understanding of civility and rudeness in Uzbek is necessary for navigating its distinctive cultural landscape. If you go to Uzbekistan or any country in Central Asia, you will predominantly hear people speaking in the Turkic dialect called Uzbek. The ways of showing politeness or expressing rudeness may differ from language to language depending on cultural values and social hierarchies. By exploring the linguistic behavior and different techniques that can be used for politeness or rudeness expression in the Uzbek language enhances our understanding; hence it's the main objective for conducting this research.

In a range of circumstances like direct contact between people or communicating through technology like messaging services or emails at work several researchers have analyzed politeness and bad manners using the English language. Watts' (2003) research on politeness tactics in English conversation has offered useful insights into the language mechanisms used to keep a courteous face and regulate politeness. Similarly, Culpeper (1996) investigated rudeness in English, emphasizing the significance of directness, sarcasm, and unpleasant language in communicating rudeness.

Cross-cultural research has also revealed disparities in politeness standards and tactics between languages. The politeness maxims of Leech (1983) have been widely explored in the context of comparing politeness in different languages. Furthermore, research by Gao and Ting-Toomey (1998) and Goffman (1967) investigated cultural differences in face-saving behavior and politeness tactics, shedding light on the impact of cultural values on communication norms. While the literature on politeness and rudeness is substantial, study on Uzbek and its comparison to English is few. Some researchers have looked at politeness in Central Asian societies, recognizing the importance of face and social peace. A detailed investigation of the pragmatics of

rudeness in Uzbek, as well as a comparison with English, has yet to be undertaken. This study intends to fill this void by undertaking a corpus-based examination of linguistic behavior and politeness techniques in Uzbek and English, resulting in a better understanding of the cultural and linguistic elements that influence rudeness in these languages.

Finally, the survey of literature offered a summary of the ideas and studies on pragmatics, politeness, and rudeness. While politeness and rudeness have been thoroughly researched in other languages, research on Uzbek and its comparison with English is minimal. This research aims to contribute to the existing body of knowledge on cross-cultural pragmatics by conducting a comprehensive analysis, shedding light on the pragmatics of rudeness in Uzbek and English, and providing insights into the cultural and linguistic factors influencing linguistic behavior and politeness strategies in these languages.

Research Questions

The purpose of this study is to analyze the pragmatics of rudeness in Uzbek and English using corpus-based analysis. The study will be guided by the following research questions:

1. How do Uzbek and English speakers convey rudeness? The purpose of this topic is to investigate the verbal forms of rudeness in both languages. It will investigate the specific lexical, syntactic, and pragmatic elements used by speakers to express rudeness. This study aims to explore the distinctive ways in which speakers convey bad social conduct by finding language indicators of rudeness in Uzbek and English.
2. What etiquette tactics are used to deal with unpleasant remarks in Uzbek and English? This topic focuses on the tactics employed in both languages to reduce face risks and control rudeness. It will investigate the politeness methods used by speakers to mitigate the impact of unpleasant remarks and maintain social peace. This study attempts to shed light on the cultural and linguistic elements that determine politeness techniques in Uzbek and English by identifying and comparing them.
3. How do cultural and linguistic variables impact how rudeness is expressed and perceived in Uzbek and English? The purpose of this inquiry is to better understand the role of cultural and linguistic elements in the expression and perception of rudeness in Uzbek and English. It will investigate how cultural values, social standards, and language characteristics impact how rudeness is expressed and understood. This study attempts to give insights into the cultural distinctiveness of rudeness in Uzbek and English by investigating the interaction between culture and language.
4. Is there a difference between the pragmatics of rudeness in Uzbek and English? This topic compares the pragmatic characteristics of rudeness in Uzbek and English. It will investigate if there are substantial differences in the linguistic behavior and politeness tactics utilized in these languages when dealing with impolite remarks.

This study attempts to discover potential cross-cultural changes in the pragmatics of rudeness through a comparative analysis and add to our understanding of intercultural communication.

These research questions will direct the process of data gathering, analysis, and interpretation. This study intends to give a complete examination of the pragmatics of rudeness in Uzbek and English, providing significant insights into the cultural and linguistic elements that impact communicative encounters and politeness tactics in these languages by addressing these concerns.

Research Methodology

A corpus-based study will be performed to explore the pragmatics of rudeness in Uzbek and English. The section on research methodology describes the processes and strategies that will be used to gather and analyze data.

Corpus Collection and Selection Process: The major source of data for this study will be a carefully built corpus. The corpus will include spoken and written texts in Uzbek and English from a variety of situations, including ordinary conversations, internet interactions, social media exchanges, and official written documents. Texts will be collected from a variety of sources, including internet platforms, published documents, and recordings of genuine conversations, to provide a representative sample. The corpus will be produced with balance, variety, and relevance to the study's aims in mind.

Data Analysis Techniques: The corpus data will be analyzed qualitatively and quantitatively. A full evaluation of language elements, discourse patterns, and politeness techniques used in rude statements will be included in the qualitative analysis. Identifying particular lexical elements, syntactic structures, and pragmatic strategies that convey rudeness will be part of this. Statistical measures will be used in quantitative analysis to discover trends, frequency, and distribution of rudeness indicators in the corpus. Both techniques will complement one another, offering a thorough grasp of Uzbek and English language behavior and politeness tactics connected to rudeness.

Description of the Uzbek and English Corpora: To enhance the study's transparency and replicability, detailed descriptions of the Uzbek and English Corpora will be supplied. The corpora's characteristics, such as size, content, and source dispersion, will be given. In order to contextualize the data analysis, information on the sociolinguistic environment, such as the participant's demographics, geographic locations, and communication settings, will be presented. This description will help future researchers understand the extent and limitations of the corpus and, if needed, duplicate the study.

Ethical Considerations: Ethical concerns will be addressed throughout the study process. Any recorded or publicly available data utilized in the corpus will require consent and approval. By deleting any personally identifying information from the data, participants' anonymity and confidentiality will be protected. Furthermore, in

compliance with institutional and ethical principles, rules and protocols for ethical research practices, such as informed consent and data protection, will be followed.

This work intends to give a comprehensive and trustworthy examination of the pragmatics of rudeness in Uzbek and English by using a corpus-based approach and rigorous research methodology. The corpus data will be carefully selected, and the analysis will combine qualitative and quantitative methodologies. The full description of the corpora, as well as respect for ethical rules, will add to the research findings' transparency and validity. The research methodology part lays the framework for future data analysis and interpretation, enabling a thorough examination of the pragmatics of rudeness in Uzbek and English.

Research Analysis

The research analysis section discusses the study's findings, with an emphasis on linguistic behavior and politeness techniques in unpleasant statements in Uzbek and English. The study seeks to give a thorough knowledge of the pragmatics of rudeness in both languages by investigating patterns, trends, and cultural and linguistic elements that impact communicative encounters.

Findings Presentation: The analysis will start with a presentation of the primary findings drawn from the corpus data. The data will be classified according to linguistic characteristics such as lexical choices, syntactic structures, and pragmatic devices. The talk will contain instances of impolite remarks in both Uzbek and English, emphasizing the linguistic indicators that signal rudeness.

Linguistic Behavior in Rude Utterances: This section will go into detail on the linguistic behavior seen in rude utterances. It will look at certain linguistic elements that are used to indicate rudeness, such as unpleasant language, directness, sarcasm, or mocking tone. The investigation will discover the cultural and linguistic aspects that influence rudeness expression in Uzbek and English. Furthermore, it will investigate how speakers use language to defy social norms and challenge politeness expectations.

Politeness tactics in Uzbek and English: The investigation will also compare politeness tactics used in dealing with impolite remarks in Uzbek and English. It will look at how positive and negative politeness methods, such as indirectness, hedging, mitigation, and the use of politeness indicators, are used. This study intends to highlight potential cultural and linguistic variations in the management of rudeness by comparing the tactics utilized in each language.

Results Interpretation and Discussion: This part will give an interpretation and discussion of the findings after the presentation and analysis of the findings. The study will be contextualized within existing ideas and research on politeness and rudeness, as well as the Uzbek and English cultural and linguistic backgrounds. The interpretation will seek to uncover the underlying elements that influence linguistic behavior and politeness techniques in impolite statements, providing insights into the cultural and pragmatic components of rudeness in both languages.

Supportive Evidence from the Corpus: To validate the conclusions, supportive evidence from the corpus will be supplied throughout the study. To demonstrate the language behavior and politeness techniques revealed in the study, quotations and examples from the corpus data will be utilized. This data will strengthen the research's validity and reliability by proving the prevalence and consistency of the discovered patterns and trends.

The part on research analysis will give a thorough assessment of the language behavior and politeness techniques in rude statements in Uzbek and English. The part will identify the cultural and linguistic elements that impact rudeness expression and management by evaluating data using qualitative and quantitative methodologies. The findings will be contextualized within the current literature through interpretation and debate, offering useful insights into the pragmatics of rudeness in both languages. The corpus evidence will enhance the validity of the analysis, resulting in a solid and credible study product.

Conclusion

Through a corpus-based study, this research article investigated the pragmatics of rudeness in Uzbek and English, with the goal of gaining insights into the linguistic behavior and politeness techniques deployed in impolite statements in both languages. This work has contributed to the knowledge of cross-cultural pragmatics by answering the research objectives and evaluating the data. It has also shed light on the cultural and linguistic aspects impacting rudeness expression and management.

The study's findings demonstrate the various ways in which rudeness is exhibited in Uzbek and English. The research on linguistic behavior in rude statements has revealed that frequent tactics used to express rudeness include the use of foul words, directness, sarcasm, and a mocking tone. Speakers in both languages have been shown to breach social norms and defy politeness expectations through particular linguistic elements that reflect cultural values and social dynamics. Furthermore, comparing politeness tactics for dealing with rudeness has offered useful insights into the cultural and linguistic differences between Uzbek and English. The study found disparities in the use of positive and negative politeness tactics such as indirectness, hedging, mitigation, and the use of politeness signals. These differences show that cultural norms, social hierarchies, and language traits all have an impact on politeness techniques. The findings have been contextualized within current ideas and research on pragmatics, politeness, and rudeness through interpretation and debate. The study emphasized the cultural differences between rudeness in Uzbek and English, underlining the need of taking cultural values and social dynamics into account while comprehending communication norms. The study has helped to fill a vacuum in the literature, notably in the examination of rudeness in Uzbek, which has received little attention.

Overall, this study has helped us better grasp the pragmatics of rudeness in Uzbek and English. It has shown the nuanced ways in which speakers express and regulate

rudeness in these languages by examining the linguistic behavior and politeness techniques in impolite statements. The study emphasized the cultural and linguistic elements that impact rudeness expression and control, offering useful insights into intercultural communication and adding to the larger subject of pragmatics. It should be noted that this study has limitations. The research was based on a specific corpus, and the results may not be totally typical of all Uzbek and English speakers. Furthermore, the interpretation of the data is dependent on the researcher's perspective and may alter depending on other interpretations and views. This study may be expanded upon by increasing the corpus and integrating a wider variety of circumstances and people. Comparative research in other languages can also help us better grasp the cultural and linguistic impacts on the pragmatics of rudeness. Furthermore, research on the effects of situational circumstances and individual differences on rudeness expression and perception might give useful insights into the difficulties of interpersonal communication.

Finally, by examining the pragmatics of rudeness in Uzbek and English, this study has made a contribution to the field of pragmatics. The studies have shown the language behavior and politeness techniques used in rude statements, as well as the cultural and linguistic elements that influence these strategies. This research provides a framework for future studies and adds to a better knowledge of cross-cultural communication and pragmatics by improving our understanding of rudeness in Uzbek and English.

REFERENCES:

1. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*. Ablex Publishing Corporation.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
3. Culpeper, J. (1996). Towards an anatomy of impoliteness. *Journal of Pragmatics*, 25(3), 349-367.
4. Gao, G., & Ting-Toomey, S. (1998). *Communicating effectively with the Chinese*. Sage Publications.
5. Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. Anchor Books.
6. Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
7. Spencer-Oatey, H. (2000). *Culturally speaking: Managing rapport through talk across cultures*. Continuum.
8. Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press.
9. Yap, F. H., & Leong, C. K. (2010). Pragmatic differences between English and Chinese apologies. *Journal of Pragmatics*, 42(12), 3242-3256.

10. Zhang, M. (2005). Rudeness in Chinese business negotiation: A sociopragmatic perspective. *Journal of Pragmatics*, 37(12), 1918-1939.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСТЕЪМОЛЧИ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ
ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Юлдашбеков Анваржон Алишер ўғли
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш
Академияси магистратура тингловчиси

*“Инсоннинг қадр-қиммати, шаъни ва ғурури бундан
буён барча соҳаларда биринчи ўринда туриши лозим!”
Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев*

Аннотация: *Бугунги кунда ривожланган давлатларда истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва инсон фаровонлигини таъминлаш устувор йўналиш ҳисобланади.*

Айнан мазкур ҳолатдан келиб чиқиб, мақолада истеъмолчи ҳуқуқларини амалга ошириш усул ва воситалари, уларни қўллаш йўллари ҳамда истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда тутган ўрни таҳлил этилади.

Калит сўзлар: *Истеъмолчи, сифати паст товар, ҳуқуқни ҳимоя қилиш.*

Аннотация: *Сегодня защита прав потребителей и обеспечение благополучия человека является приоритетом в развитых странах.*

Исходя из этого положения, в статье анализируются методы и средства реализации прав потребителей, способы их применения, а также их роль в защите прав потребителей.

Ключевые слова: *Потребитель, некачественный товар, защита прав.*

Abstract. *Today, consumer protection and human well-being is a priority in developed countries. Based on this provision, the article analyzes the methods and means of implementing consumer rights, the ways of their application, as well as their role in protecting consumer rights.*

Keywords: *Consumer, low-quality goods, protection of rights.*

Юртимизда президентимиз Ш.Мирзиёев бошчилигида ижтимоий соҳаларни ривожлантириш, хусусан истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш мақсадида, кенг қўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари белгиланган бўлиб, асосий қомусимизнинг 20-моддасида, фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари[1] шартлиги белгилаб қўйилган бўлиб, шу аснода Ўзбекистон Республикасининг

“Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 221-сонли Қонуни 1996 йил

26 апрелда қабул қилинган. Қонуннинг асосий вазифаси фуқароларнинг истеъмолчи сифатидаги мақомидаги ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилашдан иборат.

Юқоридаги Қонуннинг 1-моддаси (Асосий тушунчалар)да истеъмолчи — фойда чиқариб олиш билан боғлиқ бўлмаган ҳолда шахсий истеъмол ёки бошқа мақсадларда товар сотиб олувчи, иш, хизматга буюртма берувчи ёхуд шу ниятда бўлган фуқаро (жисмоний шахс) эканлиги белгилаб қўйилган.

Барчамизга маълумки, мамлакатимизда истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасини тартибга солиш ва ривожлантиришга қаратилган қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинган бўлиб, улар орасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 11 сентябрда қабул қилинган ПФ-5817-сонли фармони муҳим аҳамиятга эга. Фармонда бугунги кунда истеъмолчи ҳуқуқларни ҳимоя қилиш соҳаси амалиётида амалда бўлган қонун ҳужжатларидаги бўшлиқларни тўлдириш ҳамда уларни янада такомиллаштириш, қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш масалалари устувор вазифа сифатида белгиланган. Шунингдек фармонга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитаси ҳузурида Истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш агентлиги ташкил қилинган бўлиб, унинг асосий вазифаси истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва реклама бозорини тартибга солиш соҳасида ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалий ижросини таъминлашдир.

Президентимизнинг 2022 йил 20 июньдаги Конституциявий комиссия аъзолари билан ўтган учрашувда: “Инсон қадрини учун” ғоясини ҳамда ҳозирги ислохотларимизнинг бош тамойили бўлган “инсон – жамият – давлат” деган ёндашувни Конституцияимизнинг мазмунига чуқур сингдириб, амалий ҳаётимизда бош қадриятга айлантиришимиз зарур”, дея таъкидлади. Давлатимиз раҳбари Комиссия аъзоларининг бу борада алоҳида еътибор қаратиши керак бўлган жиҳатлар ҳақида гапирар экан, инсон, унинг ҳаёти, еркинлиги, кадр-қиммати, даҳлсиз ҳуқуқлари ва манфаатлари масаласини биринчи устувор йўналиш сифатида белгилаб беради.

Бугунги кунда истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида юзага келаётган асосий муаммолардан бири бу ижтимоий-иқтисодий муносабатларни амалга оширишда истеъмолчиларнинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини билмаслигидир. Ижтимоий муносабатларни ривожлантиришнинг замонавий шароитида истеъмолчиларнинг бузилган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш хусусиятларини ўрганиш алоҳида ўрин тутаяди. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш – бозор муносабатлари шароитида энг долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини кафолатлайдиган қонунчилик базаси яратилганига қарамадан, ҳанузгача сифати паст

товарларни сотиш, талабга жавоб бермайдиган хизматларни кўрсатиш каби ҳолатлар учрамоқда. Бунинг сабабларидан бири – истеъмолчиларнинг ўз ҳуқуқларини етарли даражада билмаслигидир. Шу сабабли истеъмолчининг ўз ҳуқуқларини билиши ва қонун томонидан унга берилган ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошира олиши муҳимдир.

Истеъмолчининг ўз ҳуқуқини қонунда белгиланган воситалар ва усуллар орқали амалга ошириш унинг ҳуқуқлари бузилишининг олдини олади ҳамда ушбу ҳуқуқларни тегишли равишда ҳимоя қилишда кутилган самарани беради. Ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш жараёнида истеъмолчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш муҳим аҳамиятга эга[2].

Юртимизда истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида турли чоратadbирлар амалга оширилаётганлигига қарамай, фуқароларнинг истеъмолчи сифатидаги ҳуқуқлари кўпол равишда бузилиши кўп кузатилмоқда.

Шу ўринда истеъмолчилар ҳуқуқларининг бузилиши билан боғлиқ статистик маълумотларга тўхталиб ўтадиган бўлсак, биргина 2022 йил ҳисобига истеъмолчилардан келиб тушган мурожаатлар сони 25644 тани ташкил этган бўлса, уларга етказилган зарар миқдори 75.6 млрд сўмни ташкил қилади. Шунингдек, ҳуқуқлари бузилиши аниқланган истеъмолчилар сони 3 259 111 нафардан иборат[3]. Ўзбекистон Республикаси “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг

27-моддасига мувофиқ, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликни бузганлиги учун жавобгарлик масаласи белгилаб қўйилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси “Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонунда ҳам озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисидаги қонунчиликни бузганлик учун ҳам айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгарликка тортилиши келтириб ўтилади.

Аҳолининг соғлом овқатланиши ва жисмоний фаоллигини таъминлашда давлат сиёсатини янада мустаҳкамлаш, юқумли бўлмаган касалликлар профилактикаси борасида амалга оширилаётган ишлар самарадорлигини янада ошириш, ҳар бир фуқарода соғлом овқатланиш ва жисмоний фаоллик маданиятини шакллантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 ноябрдаги 4887-сон қарори қабул қилинди[4].

Республикада истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва истеъмолчи ҳуқуқларини амалга оширишга кўмаклашиш бир қатор давлат органлари томонидан олиб борилади. «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 23-моддасига мувофиқ, давлат истеъмолчиларнинг товар (иш, хизмат) сотиб олиш ва ундан фойдаланиш чоғидаги ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатлари ҳимоя қилинишини кафолатлайди[5]. Фуқароларнинг истеъмолчилик ҳуқуқларини амалга оширишлари деганда, уларга қонун ёки шартнома орқали берилган истеъмолчи сифатидаги ҳуқуқлари назарда тутилади. Бир сўз билан,

истеъмолчилик ҳуқуқини амалга ошириш – давлатнинг истеъмолчига кафолатлаган юридик эркинликдан амалда фойдаланишидир.

Истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимоя қилинишини давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, шунингдек судлар таъминлайдилар. Бунда истеъмолчи ҳуқуқлари ҳимояси маъмурий тартибда ваколатли давлат органлари томонидан амалга оширилишига йўл қўйилади[6].

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий муносабатларнинг ривожланиш шароитида истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва аҳоли фаровонлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабли, ҳар бир соҳада истеъмолчиларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ва ушбу соҳада қонун устуворлигини таъминлаш масаласи муҳим ҳисобланади.

Ўтказилган ўрганишлар ва истеъмолчилардан келиб тушаётган мурожаатлар таҳлили истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида жуда кўп ишларни амалга оширишимиз лозимлигини кўрсатмоқда. Жумладан, онлайн харидлардаги маҳсулотларнинг сифати билан боғлиқ масалалар, молиявий хизматлар соҳасида истеъмолчиларга нотўғри маълумот бериш, тушунарсиз таклиф ва оферталардан фойдаланиш орқали зарар етказиш, маҳсулотларнинг сифат ва хавфсизлик кўрсаткичлари бўйича талабларга амал қилинмагани, реклама истеъмолчиларини чалғитиш ҳамда бошқа шу каби муаммо ва ечимини топишимиз лозим бўлган масалалар мавжуд.

Шунингдек, истеъмолчилар ҳуқуқлари ва аҳолининг истеъмол маданиятини шакллантириш масалаларини тизимли ва таҳлилий ёритишга бағишланган теледастурлар чиқишини кенгайтириш масалаларига аҳамият қаратиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. <https://constitution.uz/uz/clause/index>
2. Бабаев, Ж. (2021). Научно-практический анализ реализации прав потребителей. Актуальные проблемы гуманитарных наук, 1(1), 23–29. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/problems_of_humanities/article/view/3618;
3. consumer.gov.uz;
4. Ўзбекистон Республикаси “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун. <https://lex.uz/docs/5828750>.
5. <https://consumer.gov.uz/>
6. Райлян А.А. Теоретические основы потребительского права России: цивилистическое исследование: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Казань: 2007. – 24 с.

TOPIC: DEALING SECRETS

PLAN:

- 1. THE ROLE OF INTERPERSONAL COMMUNICATION IN PERSONALITY DEVELOPMENT.**
- 2. PSYCHOLOGICAL MEANS OF HUMAN BEHAVIOR AND COMMUNICATION.**
- 3. COMMUNICATION AND LEARNING PROBLEMS.**

Rajabova is the daughter of Akila Azim

*Alisher Navoi Uzbek Language and Literature University
Student of the foreign philology faculty of the academic lyceum*

Abstract: *Opinions are given about the role of interpersonal communication in personal development, psychological tools of human communication and communicative learning problems.*

In fact, the social experience of each person, his human appearance, qualities, and even defects are the product of communication processes. A person separated from society, deprived of the opportunity to communicate, can retain individual qualities, but he cannot be a person. Therefore, we analyze its functions in order to imagine the importance of communication in the development of a person.

The most elementary function of any communication is to ensure that the interlocutors understand each other. In Uzbeks, it starts with a sincere greeting and an open face. One of the rarest and greatest qualities of the Uzbek people is that when someone enters their home, they welcome them with an open face, they see them, they ask how they are doing. It is characteristic that we feel such sincere reception even when we go to condolence. Similar primary contact methods exist in other nations and peoples, that is, this aspect has a national identity.

Its second important function is the foundation of social experience. A human child is socialized only in the circle of people and forms the necessary human characteristics. The fact that monsters, and then reappears among humans after a certain period abduct a human child, has shown that "Mowglis" continue to develop as biological beings, but lag behind in socialization. In addition, it has been proven in many psychological experiments that such a situation limits the child's cognitive abilities.

Another important function of communication is that it prepares and inspires a person for this or that activity. A person who has distanced himself from a group of people, who is out of their sight, does not even go to work, and even if he does, he can do things that benefit only himself and not society. For example, many studies have studied the effect of isolation that is, leaving a person alone on his psyche. For example, in a person who has been in a thermal chamber for a long time, disturbances in perception, thinking, memory, and emotional states have been recorded. However,

scientists have also learned that busying themselves with purposeful activities of people condemned to loneliness, not on purpose, but by the decree of fate, does not lead to such great negative changes. However, any kind of loneliness and lack of communication causes a person to feel unbalanced, emotional, stuttering, anxious, self-doubt, sadness, and anxiety. It is interesting to note that after a certain period of time, those condemned to loneliness begin to speak. If these are the words about what one sees or feels, then the need to talk about something arises. For example, a scientist named M. Sifr lived in a cave for 63 days to realize his scientific goals. He later wrote that a few days later, he caught a spider on the ground and started a dialogue with it. "We," he writes, "were solitary living beings in this lifeless cave. I began to talk to the spider, I began to worry about his fate..."

Full satisfaction of a person's need for communication also affects his work. People, their presence, the fact that there is an opportunity to talk to each other in this environment often increases a person's ability to work, especially in the work that is done while talking, and in the operations that are performed side by side, people are more dependent on the colleague in front of them. , will find strength and additional will to work faster. True, if he likes the person next to him in this cooperation, if there is a feeling of mutual sympathy between them, then the person comes to work "as if he came to a holiday". That is why the American sociologist and psychologist John Moreno studied the direct effect of this factor on productivity at the beginning of our century, he used sociometric technology, that is, based on a questionnaire, he determined those who liked each other and those who rejected each other, and founded the methodology of sociometry. .

Humanity's tool of communication is language, and people communicate with each other through speech. Our wise people have many instructive sayings about the rules of speaking, being careful with the language, thinking about every word, every sentence, in short - speaking etiquette and culture of communication. According to one of them, the honor and pride of a person can be seen in his cultural speech. Humanity is not visible in someone who does not follow the manners of speech. If the speech is appropriate and meaningful, it is useful to listen to it in silence.

In this regard, we found it necessary to cite eight rules of speech:

- ☒ do not talk nonsense;
- ☒ To speak softly with grace;
- ☒ being able to speak with an open face and maintain sincerity in the face;
- ☒ speak in a way that does not make the listener comfortable;
- ☒ speak only useful things.
- ☒ To think and speak thoughtfully, to remember that words spoken without thinking will bring regret;
- ☒ Not interrupting or interrupting when people are talking;
- ☒ Not talking much, because this is not a good sign.

Everyone should refrain from words that harm others. After all, as it is said in the holy Hadith Sharif, "Don't blame someone else for something bad that you don't blame yourself for." For this, you need to be careful with your language, never say words that hurt someone's tongue, leave one's heart, hurt one's sense of honor, trample on one's honor and dignity. It is necessary to have always sweet words, to always speak well and meaningfully, because the pain of the tongue is worse than the pain of a spear...

Thus, communication is the internal psychological mechanism of people's cooperative activities in society. In addition, considering that in the current conditions of new democratic relations, there is a need to make various production decisions not individually, but collegially - together, the culture of people's behavior and communication techniques are important factors of labor productivity and efficiency.

When people interact with each other, one of their main goals is to influence each other, i.e. to persuade their ideas, encourage them to act, change their attitudes and is to make a good impression. Psychological influence is the ability to influence the thoughts, feelings and actions of people using various means.

In social psychology, three main means of psychological influence are distinguished.

1. Verbal influence is the influence we show through our words and speech. The main tools in this are words. It is known that speech is a conversation, a process of interaction, and its tool is words. Both in monologue speech and in dialogic speech, a person wants to influence his partner by finding the most effective words, using all his vocabulary.

2. Paralinguistic influence is the surrounding factors that disturb the speech, strengthen or weaken it. This includes high or low speech, articulation, sounds, pauses, stuttering, coughing, tongue movements, exclamations. Depending on this, for example, if our friend promises us something, we will know how sincere he is. We believe that he will say, "Of course I will!" with an open face and a bold voice.

3. The meaning of non-verbal influence is "without speech". This includes the positions of the interlocutors in relation to each other in space, situations (close, distant, intimate), gestures, facial expressions, pantomimes, looks, direct feelings of each other, external appearance, various signals (noise, smells) coming out of it. All of them enhance the communication process and help the interlocutors to get to know each other better. For example, if in the first minutes of the meeting your friend turns around without looking at you and says, "I'm glad to see you," would you believe it?

A characteristic thing in the communication process is that when the interlocutors want to influence each other, they first think about what to say and what words to influence. In fact, those words and actions around them play an important role. For example, according to the famous American scientist Megrabyan's formula, 7% of spoken words, 38% of paralinguistic factors, and 58% of non-verbal actions influence the positive impressions of interlocutors who are meeting for the first time.

Later, this attitude may change, of course, but a popular saying is true: "Welcome by looking at the head, watch by looking at the mind."

How the communication goes and who has more influence depends on the roles of the partners. An influencer is a partner who has a deliberate goal of influence and uses all of the above-mentioned means to achieve that goal. If the boss is busy and invites an employee to his room, he gets up to meet him, shows a compliment, asks about the situation, and then moves on to the main part of the conversation.

The addressee of the influence is the person to whom the influence is directed. However, if the initiator is not well prepared for the conversation, or if the addressee is a more experienced partner, he will be able to take the initiative and return the power of influence to the owner.

In recent years, the concept of "professionalism" has become frequently used. Because the implementation of fundamental reforms in society, increasing labor productivity due to the improvement of the "human factor" has become the demand of the time. Special attention is paid to professionalism in the field of people management. Many specialists admit that among all the functions they perform, getting along with people, influencing them, and properly organizing and managing their activities are among the most complicated. Inability to establish normal relationships with people, especially in the field of business. Not being able to clearly imagine the relationship between the two cause's communicative failure or miscommunication in applied psychology. In this case, in simple terms, people cannot understand each other, and as a result, a project or a good plan may not be realized and may drag on for several months.

That is why, in the applied direction of modern social psychology, in management psychology, great importance is attached to teaching adult people to communicative competence and to forming the necessary communicative skills in them. The problem of training managers and leaders of every enterprise, private firm or state institution cannot bypass the problem of training these leaders and managers to work with people psychologically. In general, in the current era, any specialist - a doctor, engineer, teacher, economist, agronomist, builder, journalist, cultural expert, or others, without having communicative skills, can quickly join a team in market relations, get along with many people, and cannot show his professional skills. Every intelligent person should have the skill and art of cooperation with others.

This task makes it more urgent than ever to teach people the ethics of behavior and communication. It is true that communication is one of the abilities that are formed before all qualities in the process of socialization, it is a natural and vital thing. The child begins to actively communicate with the people around him before he can speak very well. However, the paradoxical side of the matter is that as the years pass, a conscious and intelligent person becomes the one who thinks every word and every step, and this is a means of determining his position in the society. This requires a person to understand the importance of spiritual preparation for communication.

Thus, this most natural and at first glance simple human activity is so complex and colorful that studying its mechanisms, organizing the right relationships in groups and teaching people to communicate effectively is one of the important issues of today's social psychology.

It is known that when people are talking, one speaks the other listens and hears. The effectiveness of communication depends on the compatibility and complementarity of these two sides. One of the misconceptions is that when a person is taught how to behave or communicate, they only teach him to speak, to use logical words and to speak effectively. On the other hand, listening skills are almost ignored. When Dale Carnegie, a famous American speaker and psychologist, said, "A good conversationalist is not one who knows how to speak well, but one who knows how to listen well," he meant the development of these abilities in people.

According to experts, 45% of working people's time is spent listening, while those who are in constant communication with people receive 35-40% of their monthly salary for "listening" to people. It follows that the ability to listen, which is considered one of the most difficult areas of communication, brings more benefits to a person.

This is probably why the German philosopher A. Schopenhauer wrote, "If you want people to have a good opinion of you, listen to them." In fact, if you laugh, if the interlocutor does not listen to you, if he is busy with something else, you will not only be offended, but you will also break the relationship with him. Did you know that not listening to a teacher while he is speaking is considered the most common form of rudeness?

Why are we often good speakers, but not good listeners? According to psychologists, the main thing that destroys us is that we are caught up in our own thoughts and desires. That is why sometimes we seem to be listening to our partner, but in reality, our imagination is somewhere else. There are techniques and methods of listening that are similar to speaking. There are many types of them, but mainly we use two methods in our daily life: paraphrasing and interpreting in a different way. The first means to support the partner by returning some or all of the interlocutor's words. The second method is to listen to the words of our partner and briefly express the main idea in our own interpretation. Both methods are important to the partner because it shows that you are listening, and even that you are not against his ideas. In addition, we listen well, "No?", "Why not?", "Look?", "Live!" even with bites, we call our interlocutor to speak and clarify his thoughts.

So, in reality, the idea that the person speaking is the leader, that he is the absolute ruler of the conversation, is not quite correct. There is such a power in good listening that it brings the interlocutor very close to you and creates trust. Because the most valuable thing in the communication process is the information itself. The listener gets only good, useful information from meaningful, good dialogue. On the other hand, the one who speaks, giving his all, may be left with nothing, not having time to get "feedback" from the interlocutor who does not speak. Therefore, one of the

important areas of communication training is to teach people to listen actively, using all paralinguistic and non-verbal factors appropriately.

REFERENCES:

1. L. Beknazarova "Psychological features of teacher-student cooperation" Tashkent 2008
2. Davletshin "Psychology of a modern school teacher".
3. Malla Ochilov "The teacher is the architect of the heart" 2001.

ТЕПЛОЙ И РАДИАЦИОННЫЙ РЕЖИМ РАВНИННЫХ И НАКЛОННЫХ
ЗЕМЕЛЬ

Ниязов Шавки Кулаганович

*Доцент Гулистанского государственного университета
кандидат технических наук*

Уткиров Шахзод Холмат угли

*Преподаватель-стажер Янгиерского филиала Ташкентского
химико-технологического института*

Ашурматов Рустамжон Гофур угли

*Преподаватель-ассистент Янгиерского филиала Ташкентского
химико-технологического института.*

Аннотация: До посева семян сельскохозяйственных культур большое значение имело знание теплового, водного, светового режимов земель. В данной статье изучался тепловой и температурный режим равнинных и наклонных земель через уравнения теплоотдачи в почве. При этом в основном была получена неизменяемость температуры на определенной глубине от поверхности почвы, на основании чего методом гармонического анализа была выведена формула для расчета температуры почвы по осадку. Кроме того, выпущены формулы для плоской Земли относительно температурных режимов 10° , 20° , 30° склонов горизонта для южных и северных поверхностей. Теоретические расчеты показали, что температура на склонах выше, чем на равнинной местности по сравнению с результатами экспериментов. Это говорит о том, что работникам сельского хозяйства создаются условия для посева семян растений ранней весной.

Ключевые слова: солнечная радиация; солнечная радиация, поглощенная почвой, коэффициент теплопроводности, тепловой поток, угловая скорость, температура, коэффициент теплообмена, коэффициент поглощения солнечной радиации, географическая широта, угол наклона, часовой угол солнца, угол отклонения солнца, температура почвы, солнечная радиация, падающая вертикально на поверхность земли.

Введение

Сегодня в мировой энергетической практике все большее значение приобретают исследования, направленные на расширение использования нетрадиционных и возобновляемых источников энергии и поддержание экологического баланса окружающей среды. В связи с этим в развитых странах долгосрочные программы ставят перед собой цель увеличить использование возобновляемых источников энергии не менее чем на 20%. При этом основное внимание уделяется использованию солнечной энергии в сельском хозяйстве

для тепло-и электроснабжения. Треть мирового энергопотребления идет на сельское хозяйство [1].

Объект исследования и используемые методы

В данной статье при изучении теплового и температурного режима равнин и склонов земли с помощью метода гармонического анализа распределения тепла в почве было получено изменение температуры почвы на заданной глубине как неизменное и выведены уравнения теплопроводности для равнинной местности, для земель с различным уклоном. Теоретический расчет сравнивается с результатами эксперимента, делаются выводы и даются рекомендации.

Полученные результаты и их анализ

В зимние и весенние месяцы солнце находится под небольшим углом по отношению к равнине, из-за чего количество солнечной радиации, падающей на склоны по сравнению с равниной, становится большим. Это говорит о том, что наклон по сравнению с плоской землей указывает на более высокую температуру почвы. Для решения поставленной задачи используются уравнения распределения тепла в грунте, так как эти уравнения имеют следующий вид:

$$a \frac{\partial^2 t(x,\tau)}{\partial x^2} = \frac{\partial t_n(x,\tau)}{\partial \tau} \quad (1)$$

$$Q_{\text{пог}}(\tau) + \lambda \frac{\partial t_n(x,\tau)}{\partial x} - \alpha_{\text{пр}} [t_n(\tau) - t_n(\tau)] = 0 \quad (2)$$

где:

$Q_{\text{пог}}$ - поглащенная поверхностью почвы солнечная радиация;

t_n - температура поверхности почвы;

t_n - температура приземного слоя воздуха;

a - коэффициент температуропроводности;

x - координата в направлении теплового потока;

$\alpha_{\text{пр}}$ - коэффициент теплопроводности почвы;

λ - приведенный коэффициент теплоотдачи поверхности почвы;

τ - время.

Граничным условием к уравнению (1) является постоянство температуры почвы на некоторой глубине, т. е.

$$t_n(\tau) /_{x \rightarrow \infty} = \text{const} \quad (3)$$

Решение дифференциального уравнения теплопроводности в случае периодического теплового потока при граничном условии (3) имеет следующий вид:

$$t_n(x, \tau) = t_{n_0} + e^{-x \sqrt{\frac{\omega}{2a}}} \left[t_{n_1} \cos \left(\omega \tau - x \sqrt{\frac{\omega}{2a}} \right) + t_{n_2} \sin \left(\omega \tau - x \sqrt{\frac{\omega}{2a}} \right) \right] \quad (4)$$

где:

t_{n_0} – среднегодовая температура поверхности почвы;

ω – угловая скорость вращения Земли вокруг Солнце;

$t_{п1}, t_{п2}$ – коэффициенты;

e – основание натурального логарифма.

Для случая ровной поверхности почвы (т. е. $x = 0$), решение (4) примет вид:

$$t_{п} = t_{п0} + t_{п1} \cos \omega \tau + t_{п2} \sin \omega \tau \quad (5)$$

Для нахождения коэффициентов $t_{п1}$ и $t_{п2}$ воспользуемся методом гармонического анализа [4-6], согласно которому среднесуточные значения годовых ходов поглощенной поверхностью почвы солнечной радиации, потока тепла в почву, температура почвы и температуру приземного слоя воздуха приближенно можно представить в виде:

$$\begin{cases} Q_{\text{пог}} - \alpha_{\text{пр}} \cdot t_{п0} + \alpha_{\text{пр}} \cdot t_{н0} = 0 \\ Q_{\text{пог}} - \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (t_{п1} + t_{п2}) - \alpha_{\text{пр}} \cdot t_{п1} + \alpha_{\text{пр}} \cdot t_{н1} = 0 \\ Q_{\text{пог}} + \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (t_{п1} - t_{п2}) - \alpha_{\text{пр}} \cdot t_{п2} + \alpha_{\text{пр}} \cdot t_{н2} = 0 \end{cases} \quad (6)$$

решая формулу (6), находим $t_{п0}, t_{п1}$ и $t_{п2}$:

$$t_{п0} = \frac{Q_{\text{пог}}}{\alpha_{\text{пр}}} + t_{н} \quad (7)$$

$$t_{п1} = \frac{\lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (Q_{\text{пог1}} + Q_{\text{пог2}}) + \alpha_{\text{пр}} Q_{\text{пог1}} + \alpha_{\text{пр}} \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (t_{н1} + t_{н2}) + \alpha^2_{\text{пр}} t_{н1}}{\lambda^2 \frac{\omega}{a} + 2\alpha_{\text{пр}} \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} + \alpha^2_{\text{пр}}} \quad (8)$$

$$t_{п2} = \frac{\lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (Q_{\text{пог1}} + Q_{\text{пог2}}) + \alpha_{\text{пр}} Q_{\text{пог2}} + \alpha_{\text{пр}} \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (t_{н1} + t_{н2}) + \alpha^2_{\text{пр}} t_{н2}}{\lambda^2 \frac{\omega}{a} + 2\alpha_{\text{пр}} \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} + \alpha^2_{\text{пр}}} \quad (9)$$

Годовые ходы температуры приземного слоя воздуха и поглощенной солнечной радиации при коэффициенте лучепоглощения почвы 0.7, для условий Гулистана имеют следующий вид:

$$t_{н} = 13,3 + 11,4 \cos(\omega \tau) + 7,4 \sin(\omega \tau) \quad (10)$$

$$Q_{\text{пог}} = 119 + 53 \cos(\omega \tau) + 15 \sin(\omega \tau) \quad (11)$$

Подставляя значения, входящие в формулы (7), (8), (9), определяем $t_{п0} = 18,8$; $t_{п1} = 12,9$; $t_{п2} = 9,2$. С учетом коэффициентов $t_{п0}, t_{п1}, t_{п2}$ формула для определения годового хода температуры почвы будет выглядеть так:

$$t_{п}(x, \tau) = 18,8 + e^{-x \sqrt{\frac{\omega}{2a}}} \left[12,9 \cos \left(\omega \tau - x \sqrt{\frac{\omega}{2a}} \right) + 9,2 \sin \left(\omega \tau - x \sqrt{\frac{\omega}{2a}} \right) \right] \quad (12)$$

(12) для ровной почвы формула может быть использована для расчета температуры в различных слоях почвы.

С помощью вышеуказанного метода (метод гармонического анализа) рассчитать температурный режим склонов. По количеству поглощенной землей годовой солнечной радиации, по температуре наружного воздуха находятся коэффициенты $t_{п1}, t_{п2}$:

$$t_{n_1} = \frac{\lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (Q_{\text{пог.ск}_1} + Q_{\text{пог.ск}_2}) + \alpha_{\text{пр}} Q_{\text{пог.ск}_1} + \alpha_{\text{пр}} \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (t_{n_1} + t_{n_2}) + \alpha_{\text{пр}} t_{n_1}}{\lambda^2 \frac{\omega}{2a} + 2\alpha_{\text{пр}} \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} + \alpha^2_{\text{пр}}} \quad (13)$$

$$t_{n_2} = \frac{\lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (Q_{\text{пог.ск}_1} + Q_{\text{пог.ск}_2}) + \alpha_{\text{пр}} Q_{\text{пог.ск}_1} + \alpha_{\text{пр}} \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} (t_{n_1} + t_{n_2}) + \alpha_{\text{пр}} t_{n_2}}{\lambda^2 \frac{\omega}{2a} + 2\alpha_{\text{пр}} \lambda \sqrt{\frac{\omega}{2a}} + \alpha^2_{\text{пр}}} \quad (14)$$

Для определения солнечной радиации, поглощенной склоном гребня, воспользуемся известным соотношением, заимствованным из работы [3-5]:

$$Q_{\text{пог.ск}} = K Q_{\perp} \cos i$$

или

$$Q_{\text{пог.ск}} = K Q_{\perp} (\sin(\varphi - \alpha) \cos \delta + \cos(\varphi - \alpha) \cos \delta \cos \tau) \quad (15)$$

где:

$Q_{\text{пог.ск}}$ – солнечная радиация поглощенная склоном гребня;

K – коэффициент поглощения солнечных лучей поверхностью склона;

Q_{\perp} – солнечная радиация, приходящаяся на поверхность, перпендикулярную солнечным лучам;

i – угол падения солнечных лучей на склона;

φ – широта местности;

α – угол наклона склона;

τ – часовой угол солнца.

С учетом

$$t_n(x, \tau) = 19,25 + e^{-x \sqrt{\frac{\omega}{2a}}} \left[13,5 \cos \left(\omega \tau - x \sqrt{\frac{\omega}{2a}} \right) + 10,1 \sin \left(\omega \tau - x \sqrt{\frac{\omega}{2a}} \right) \right] \quad (16)$$

Исходя из результатов расчета по найденным формулам, температурные режима почвы ровной и гребнистой поверхности на 15 марта и 15 апреля будут на уровне 3.4-3.6°C выше, чем на гребнистой поверхности по сравнению с равнинной землей., кроме того, по глубине температура будет на 2.5-3°C выше, чем на равнинной местности. Это говорит о том, что при посеве сельскохозяйственных культур высев культур на наклонных участках дает высокую эффективность.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановление президента республики Узбекистан №ПП-57 16.02.2023, "О мерах по ускорению внедрения возобновляемых источников энергии и энергосберегающих технологий в 2023 году".
2. Иоффе А. Ф. Задачи агрофизики-В кн: Вопросы агрофизики. Л. Сельхозгиз, 1987. С 5-11.
3. Куртнер Д. А. и др. Расчет и регулирование теплового режима в открытом и защищенном грунте. М. Гидрометеиздат, 1969. С 54-153.

4. Бронштейн Н. и др. Справочник по математике М, 1987. С 549-561.
5. Кондратьев К. Актинометрия Л, Гидрометеоиздат, 1965. С 690
6. Гамбург П.Ю. Расчет солнечной радиации в строительстве М.: Стройиздат, 1966.

КУЛЬТОВАЯ АРХИТЕКТУРА ДОИСЛАМСКИХ И ИСЛАМСКИХ ПЕРИОДОВ

Абдурахимова Фазилатхон Мухитдин қизи

Магистрант 2-го курса ТАСИ

В Узбекистане до появления ислама существовали древние цивилизации, такие как Бактрия, Хорезм и Согдиана. Культовая архитектура этих цивилизаций была связана с религиозными верованиями и поклонением богам. Отсюда следует, что доисламскую культовую архитектуру можно разделить на следующие виды:

1. Зороастрийские храмы и огнища. Зороастрийство было доминирующей религией в Средней Азии до прихода ислама. Храмы и огнища были построены из камня и кирпича и имели круглую форму с конической крышей. Они использовались для поклонения богу огня Ахуры Мазды. Одним из примером культовой архитектуры доисламских периодов в Узбекистане является древний город Афросиаб, расположенный недалеко от Самарканда. В городе сохранились руины зороастрийского храма и буддийского монастыря, которые были построены в 4-7 веках нашей эры

Также на территории Узбекистана до появления ислама существовала древняя архитектурная традиция, связанная с постройкой храмов и святилищ. Один из примеров такой архитектуры — это комплекс Кара-Тепа в городе Термез, который был построен в I - IV веках нашей эры и использовался для проведения религиозных обрядов. Архитектура Каратепы выделяется сочетанием пещер, проделанных в песчанике, и внешних зданий, построенных из пахсы и необожженного кирпича. Внутренние части храмов были украшены тематическими рисунками, орнаментом на штукатурке и скульптурами из лесса и глины. В архитектурном декоре храмов широко применялся мраморовидный известняк и резной гипс.

Максимального расцвета центр Каратепы достиг в II-III вв. В IV-V вв. значительная часть храмов перестала функционировать. В этот период многие пещеры использовались под усыпальницы и входы в них закладывались кирпичами. Стены пещер Каратепы до сих пор хранят многочисленные древние рисунки и надписи (на древнебактрийском, персидском, согдийском, сирийском, арабском языках), которые были сделаны и в эпоху расцвета буддизма, и в период упадка.

2. Буддийские монастыри и ступы. Буддизм распространился в Средней Азии в период Кушанской империи (I-III века н.э.). Монастыри были построены из камня и имели множество комнат для монахов, а также залы для молитв и медитации. Ступы были построены из кирпича или камня и использовались для хранения останков святых людей. На территории современного Узбекистана находится около 20 буддийских памятников. Часть из них —

около Термеза в Кара-тепе²⁹, Фаяз-тепе³⁰ и Дальверзин-Тепе. В Зурмале были найдены руины ступы, а в Балалык-тепе — стена с муралами. Остальные монастыри были обнаружены в Еркургане и в Ферганской долине³¹.

3. Христианские церкви и монастыри. Христианство распространилось в Средней Азии в IV веке н.э. Церкви были построены из камня или кирпича и имели купольную форму. Монастыри также были построены из камня и имели множество комнат для монахов и залы для молитв.

В средневековом исламском обществе на первом месте всегда стояла религия, затем государство и только потом культура. В результате распада Западнотюркского каганата территория Средней Азии включается в состав Арабского (исламского) халифата. Это в свою очередь дало новый толчок в историческом развитии данной территории во всех сферах жизни населения.

Культовая архитектура Узбекистана исламских периодов является одной из самых богатых и разнообразных в мире. В течение многих веков здесь процветали различные религии, включая зороастризм, буддизм, христианство и ислам. Каждая из этих религий оставила свой след в архитектуре страны. Исламская архитектура на территории Узбекистана начала формироваться с появлением ислама в VII - VII веках. Строительство мечетей, медресе и других религиозных зданий стало одним из главных направлений архитектуры на этой территории. Здания стали строиться в соответствии с исламскими традициями и стали украшаться различными архитектурными элементами, такими как купола, арки, минареты и карнизы.

Одним из первых знаков исламской архитектуры на территории Узбекистана стало строительство мечетей. Они были построены в городах, таких как Самарканд, Бухара и Хива. В этих мечетях использовались различные архитектурные элементы, такие как купола, арки, минареты и карнизы. Одним из наиболее известных зданий исламской архитектуры на территории Узбекистана является комплекс Пойкент в Самарканде. Он был построен в IX-X веках и состоит из нескольких зданий, включая мечеть, медресе и мавзолей.

В XIV- XV веках на территории Узбекистана начали строиться медресе - образовательные учреждения для исламских ученых. Они были построены в городах, таких как Бухара, Самарканд и Хива. Медресе были украшены различными архитектурными элементами, такими как купола, арки и мозаичные узоры. Одним из наиболее известных медресе на территории Узбекистана является медресе Улугбека в Самарканде. Она была построена в 1417-1420 годах и является одним из примеров классической исламской

²⁹ Кара-Тепе // БРЭ. Т.13. М., 2009.

³⁰ Альбаум Л. И., Раскопки буддийского комплекса Фаязтепа, Сб. «Древняя Бактрия», Л., 1974.

³¹ Александр Берзин. [Исторический очерк о буддизме и исламе в Западном Туркестане](#) (сентябрь 1994). Дата обращения: 5 марта 2015. [Архивировано](#) 23 сентября 2015 года.

архитектуры. На территории Узбекистана также были построены мавзолеи - здания, в которых хранятся мощи святых людей. Они были построены в городах, таких как Бухара, Самарканд и Хива. Мавзолеи были украшены различными архитектурными элементами, такими как купола, арки и мозаичные узоры. Одним из наиболее известных мавзолеев на территории Узбекистана является Гур-Эмир в Самарканде. Он был построен в 1403-1404 годах и является мавзолеем для Тимура и его семьи.

Древние города Средней Азии в основном имели квадратную либо прямоугольную форму (Кафир-кала, Хайрабад-тепа, Пайкенд и др.), за редким исключением округлую. Использование квадрата либо прямоугольника можно встретить в планировке городов античного периода³², а также в древних усадьбах, замках V-VIII вв., которые сохранились в районе мёртвого оазиса Беркут-кала³³. Также встречалась и дуальная организация городского пространства (Пайкенд, Хайдарабад-тепе, Кафир-кала и др.)³⁴ Долгое время существовала ещё одна планировочная схема шахристана: расчленение территории города на четыре части двумя пересекающимися магистралями. Такой приём разделения города со временем стал применяться в планировке парков-резиденций, получивший специальное наименование «чор-баг» - четыре сада. Этот приём основывался на космологических представлениях того времени - деление мира на четыре части, разграниченные четырьмя великими реками. Кроме этого, главные улицы были ориентированы по сторонам света, символизируя соединение всех владений правителя. В средневековье пересечение двух улиц шахристана отмечалось возведением культового здания: при исламе - соборная мечеть, при зороастризме главную магистраль замыкал храм огня³⁵.

О планировке городов Средней Азии V-VIII вв. написано достаточное количество научных работ³⁶, в которых указывается, что в процессе развития градостроительства раннесредневековый город приобрел новый облик, состоявший из трех частей: городская крепость, где была расположена резиденция правителя - цитадель; внутренняя часть города, обнесенная отдельной оборонительной стеной - шахристан; земли, расположенные за чертой городской стены с пригородными кварталами, примыкающие к

³² Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии. -С.17-35

³³ Нильсен В.А. Становление феодальной архитектуры Средней Азии V-VIII вв. - Ташкент: Наука, 1966. - С.116; Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии (с древних времен до второй половины XIX века). М.: Гос. изд-во архитектуры и градостроительства, 1950. -С.36. -178 с., ил.

³⁴ Нильсен В.А. Становление феодальной архитектуры Средней Азии V-VIII вв. - Ташкент: Наука, 1966. - С.17-23; Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии (с древних времен до второй половины XIX века). М.: Гос. изд-во архитектуры и градостроительства, 1950. -С.17-35

³⁵ Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии. М.: Гос. изд-во архитектуры и градостроительства, 1950. - С.59-60.

³⁶ Якубовский А.Ю. Истрия народов Узбекистана. т. 1. Ташкент. 1950, с.205; Бартольд В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. СПб.: 1900.; Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии. М.: 1950. - С.56; Шишкин В.А. Архитектурные памятники Бухары. Ташкент. 1936. - С.11.

шахристану - рабады. В крепостных стенах имелись по несколько ворот. По свидетельствам источников, в VII веке Бухара состояла из пяти частей, каждая из которых была обнесена мощной стеной, а один из протоков реки Зарафшан, протекающий через город, служил крепостным рвом.

Таким образом, культовая архитектура на территории Узбекистана имеет давнюю историю, начиная с доисламских времен и продолжаясь до сегодняшнего дня. Эти здания являются не только религиозными местами, но и культурным наследием нашей страны. Исламская архитектура на территории Узбекистана продолжает развиваться и сегодня. Новые здания, такие как мечети и медресе, строятся в традиционном стиле и продолжают украшать города этой страны.

В целом, культовая архитектура Узбекистана исламских периодов является одним из самых богатых и разнообразных в мире. Она отражает многовековую историю религий и культур, которые процветали на этой земле. Сегодня эти памятники архитектуры привлекают тысячи туристов со всего мира и являются главным достоянием Узбекистана.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Кара-Тепе // БРЭ. Т.13. М.,2009.
2. Альбаум Л. И., Раскопки буддийского комплекса Фаяэтепа, Сб. «Древняя Бактрия», Л., 1974.
3. Александр Берзин. Исторический очерк о буддизме и исламе в Западном Туркестане (сентябрь 1994). Дата обращения: 5 марта 2015. Архивировано 23 сентября 2015 года. Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии. -С.17-35
1. Нильсен В.А. Становление феодальной архитектуры Средней Азии V-VIII вв. - Ташкент: Наука, 1966. - С.116;
2. Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии (с древних времен до второй половины XIX века). М.: Гос. изд-во архитектуры и градостроительства, 1950. -С.36. -178 с., ил.
3. Нильсен В.А Становление феодальной архитектуры Средней Азии V-VIII вв. - Ташкент: Наука, 1966. - С.17-23; Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии (с древних времен до второй половины XIX века). М.: Гос. изд-во архитектуры и градостроительства, 1950. -С.17-35
4. Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии. М.: Гос. изд-во архитектуры и градостроительства, 1950. - С.59-60.
5. Якубовский А.Ю. Истрия народов Узбекистана. т. 1. Ташкент. 1950, с.205;
6. Бартольд В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. СПб.: 1900.;
7. Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии. М.: 1950. -

C.56;

8. Шишкин В.А. Архитектурные памятники Бухары. Ташкент. 1936. -
С.11.

КОМПОЗИЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ МЕЧЕТЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

Абдурахимова Фазилатхон Мухитдиновна

Магистрант 2-го курса ТАСИ

Аннотация: Мечеть является основным культовым зданием в исламе. Все мечети во всем мусульманском мире независимо от времени и их строительства должны иметь общие принципы их формирования, основанные на определенных требованиях и положениях, которые указаны в основных источниках мусульман. Основные правила совершения молитвы делятся на две группы: внутренние и внешние. Внутренние правила содержат комплекс движений и молитвенных формул, осуществляемых непосредственно во время молитвы. Внешние правила состоят из комплекса требований, связанных с подготовкой к молитве, а также требований, предъявляемых к месту и направлению молитвы.

Annotatsiya: Masjid islom dininig asosiy binosi hisoblanadi. Musulmon dunyosidagi barcha masjidlar, vaqt va qurilishidan qat'i nazar, musulmonlarning asosiy manbalarida ko'rsatilgan muayyan talab va qoidalarga asoslanib, ularni shakllantirishning umumiy tamoyillariga ega bo'lishi kerak. Namozning asosiy qoidalari ikki guruhga bo'linadi: ichki va tashqi. Ichki qoidalar to'g'ridan-to'g'ri ibodat paytida amalga oshiriladigan harakatlar va ibodat formulalarini o'z ichiga oladi. Tashqi qoidalar namozga tayyorgarlik ko'rish bilan bog'liq talablar, shuningdek, namoz o'qiladigan joy va yo'nalishga qo'yiladigan talablardan iborat.

Abstract: The mosque is the main religious building in Islam. All mosques throughout the Muslim world, regardless of time and their construction, must have general principles for their formation, based on certain requirements and provisions that are indicated in the main sources of Muslims. The basic rules for prayer are divided into two groups: internal and external. The internal rules contain a set of movements and prayer formulas carried out directly during prayer. The external rules consist of a set of requirements related to the preparation for prayer, as well as requirements for the place and direction of prayer.

Ключевые слова: ислам, мечеть, Кааба, азан, культовое сооружение, композиция, архитектура, молитва,

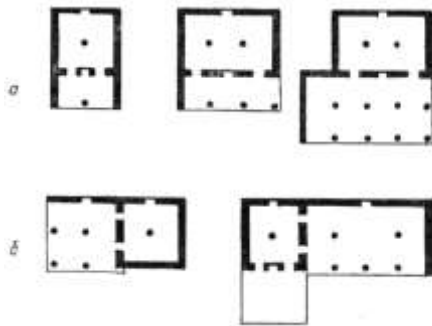
Основной текст: Совершение молитвы в мечети считается более богоугодным делом, чем молитва, совершенная вне мечети и индивидуально. Все виды молитвы совершаются, обращаясь лицом в сторону каабы. Это одно из основных требований мусульманской религии, и оно существенно повлияло и во многом предопределяло функционально-планировочные и архитектурно-композиционные решения мечетей. Существует три основных вида мечети: Намазгох - предназначен для совершения коллективной молитвы по большим

годовым праздникам иид, джума мечеть - предназначалась для коллективного совершения пятничной молитвы, квартальная мечеть – предназначалась для коллективного совершения ежедневных пяти обязательных молитв. Из всех типов мечети, квартальные (гузарные) мечети относятся к народному зодчеству, так как они очень схожи с жилищной архитектурой. Гузарные мечети строились теми же мастерами, что и жилые дома.

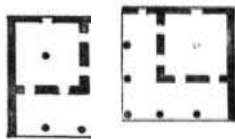
Композиция мечетей отличается простотой и ясностью. Здесь два основных компонента — закрытое зимнее помещение и айван. В основе композиции лежит сочетание объема и портика. Конфигурация плана зависит от пропорций закрытого зимнего зала и айвана, их взаимного положения, соотношения их площадей. Можно указать следующие основные комбинации:

1. Айван расположен по одну сторону зимнего зала: а) перед ним, б) рядом с ним.

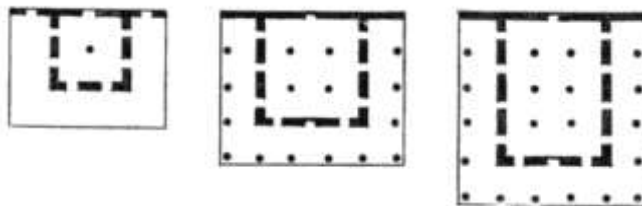
В первом случае зал может быть квадратный (причем портик обычно однорядный) или прямоугольный (с айваном в один-два ряда колонн). Во втором случае айван бывает вытянут вдоль глухой стены с колоннами в два ряда.

2. Айван с двух сторон зимнего зала: а) с юга и востока, б) с востока и севера. В этом случае колонны, как правило, в один ряд, а зал мечети квадратный.

3. Айван окружает зимнее помещение с трех сторон. Зимняя мечеть при этом чаще квадратная, но бывает и прямоугольная. Айван однорядный.

Во всех случаях западная сторона айвана ограничена стеной, где, как и в закрытом помещении, устроен михраб. Симметричный и асимметричный приемы употребительны в одинаковой мере.

Каждой из вышеназванных школ народной архитектуры соответствует

определенный тип мечети. Так, для Бухары характерна квадратная мечеть с двусторонним айваном, распространенная также в Шахрисябзе, Самарканде и ряде других городов. Встречается и трехсторонний айван. В Фергане принято ставить айван рядом с зимним помещением, причем в Маргелане длина айвана является показателем возраста постройки: в старину возводились длинные айваны в четыре-пять и более колонн по фасаду. В Хиве собственный, особый тип мечети, с прямоугольным залом и айваном по фасаду, копирует организацию жилища. Здесь налицо прямоугольный двор с противоположащими двумя айванами — высоким и низким.

С точки зрения объемной композиции на внешний облик мечетей влияет покрытие. Существует два вида покрытия зимней мечети: балочное и купольное. Айван всегда перекрывается балочным перекрытием.

Архитектурным решением фасада мечетей является симметричное оформление айвана. Ось симметрии айвана подчеркивается путем изгиба архитрава, соответственно поднятию средней части потолка айвана, — это так называемый кайван. Выделение средней части фасада согласуется с расположением в западной стене на оси здания михраба. Вместе с тем строитель не стеснялся ставить по фасаду центральную колонну, которая в ортогонали заслоняет главное пятно западной стены — михраб.

Надо заметить, что не всегда кайван органически увязан с общим композиционным замыслом, так как в мечетях ферганского типа с боковым айваном акцентировка оси последнего нарушает единство асимметричного в целом решения фасада.

Решение внутреннего пространства мечети не отличается многообразием. В архитравных мечетях интерьер представляет спокойное, ограниченное плоскостями стен пространство, габариты которого наглядно читаются благодаря членению потолка на квадраты поставленными на пересечении главных балок колоннами, в зависимости от размеров мечети.

За прошедший период исламской религии формировался своеобразный образ мечетей с оттенками особенностей отдельных регионов и эпох, отличающих их от всех остальных типов общественных зданий и сооружений. Этот образ является своеобразным синтезом возможностей строительной техники, имеющихся строительных материалов, эстетических вкусов людей, традиций, искусства народных мастеров и архитекторов прошедшей эпохи. В современных условиях развития строительной техники, появления новых строительных материалов, изменения художественно-эстетических потребностей людей и другие открывают новые широкие возможности в формировании мечетей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Воронина В.Л. Народные традиции архитектуры Узбекистана, М. 1951 стр.53
2. Маньковская И.Ю. Формообразование и типология зодчества, Ташкент, 2014, стр. 240
3. История народов Узбекистана, т. 2, Ташкент, 1947, стр. 310

**АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНЫЙ АНАЛИЗ ГОРОДА КИТАБ В
ДРЕВНИЙ И СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ПЕРИОДЫ.**

Рахимжонов Шерзод Алишер угли

Магистрант 2-го курса ТАСИ

Аннотация: *Кита́б — город (с 1976 года), административный центр Китабского района Кашкадарьинской области Узбекистана. Китаб (Китоб) в переводе на русский язык с узбекского означает «книга». Но, скорее всего, название города Китаб произошло от модификации более древнего названия данного поселения и несёт совершенно другую смысловую характеристику. Город Китаб входил в состав Каршинского бекства в составе Бухарского эмирата, который в 1868 году попал в вассальную зависимость от Российской империи и получил статус её протектората.*

Annotatsiya: *Kitob — shahar (1976 yildan), O'zbekiston Respublikasi Qashqadaryo viloyati Kitob tumanining ma'muriy markazi. Kitob (Kitob) rus tiliga o'zbek tilidan tarjima qilinganda "kitob" degan ma'noni anglatadi. Ammo, katta ehtimol bilan, Kitob shahri nomi ushbu aholi punkting qadimgi nomini o'zgartirishdan kelib chiqqan va butunlay boshqacha semantik xususiyatga ega. Kitob shahri 1868 yilda Rossiya imperiyasiga vassal qaramlikka tushib, uning protektorati maqomini olgan Buxoro amirligi tarkibida Qarshi beklari tarkibiga kirgan.*

Abstract: *Kitab is a city (since 1976), the administrative center of the Kitab district of the Kashkadarya region of Uzbekistan. Kitab (Kitob) translated into Russian from Uzbek means "book". But, most likely, the name of the city of Kitab came from a modification of the more ancient name of this settlement and carries a completely different semantic characteristic. The city of Kitab was part of the Karshi bey as part of the Emirate of Bukhara, which in 1868 fell into vassal dependence on the Russian Empire and received the status of its protectorate.*

Ключевые слова: *город Китаб, Кеш, Каршинское бекство, Кашкадарья, древний период, средневековый период.*

Основной текст: В эпоху древности и раннего средневековья город Кеш был расположен на месте современного города Китаб, основанного по некоторым сведениям в эпоху Ахеменидов. Однако, как показали археологические раскопки, руины города находятся на городище Каландартепа. Древнейшие слои городища соответствуют второй половине I тыс. до н.э. Это означает, что в IV в. до н. э., т.е. при Ахеменидах, Кеш не мог быть главным центром восточной части долины Кашкадарьи под названием Наутака.

В предгорьях Зеравшанского хребта находятся остатки крепости Узункыр, которая была возведена в VIII-VII вв. до н. э.³⁷. Вероятно, здесь располагался древнейший город Наутака, о котором сообщают античные источники³⁸. Позже этот город переместился на юг, на место современного Китаба. Здесь в III-II вв. до н.э. появляется город Сусе китайских источников и раннесредневековый Кеш.

Упоминание о городе Кеш в форме «Сусе», «Шы» можно встретить в китайских источниках³⁹. В.В. Бартольд считает, что «Сусе» китайских источников является искаженной формой «Согда Сугит»⁴⁰. Жителям современного города Шахрисабз известно слово «сугуди» «житель Сугда». О.И. Смирнова полагает, что название «Сугуд» означает «Страна плодородных долин»⁴¹. Также термин «Сугуд» связывается с древнеиранским «сухта» очищенный огнем, что означает «Святая земля». По некоторым данным, город «Кеш» получил свое название в начале VII в. Согласно данным китайских источников правителем Ти-чжо построен город Ки-ши, т.е. Кеш. Но это сведение не имеет основу, так как в списке стран, составленном при Сасанидах, город упоминается в форме «Кас в стране Согдикена», что соответствует городу Кеш.

Средневековые арабо-персидские источники приводят название города в форме «Кишш» или «Кисс». Согласно данным арабского географа Якута Хамави, Кисс-это название города в арабской форме. Беруни считает, что Каш является местной формой названия города, а Кас восходит к персидскому языку⁴² (3,471). В книге «Худуд ул-алам» приведена местная форма названия Киш⁴³ (26,113). В.В. Бартольд, ссылаясь на китайские источники по поводу названия города, полагал, что местное население произносило название в форме Кеш⁴⁴ (4,460). Ат-Табари при описании восстания Муканны упоминает город. В IX в. ал-Йакуби отмечает, что главным городом Согда был Кеш⁴⁵, тогда как Ибн ал-Факих называет его городом в области Самарканда⁴⁶. А ал-Мукаддаси считал, что город Кеш относился к области Бухары⁴⁷.

В эпоху раннего средневековья городская жизнь Кеша перемещается к западу от Каландартепа. Об этом свидетельствуют остатки крепости правителя

³⁷ Сагдуллаев, А.С. Новые данные к изучению древнесогдийских поселений / А.С. Сагдуллаев, О. Н. Лушпенко // Общественные науки в Узбекистане. - 1989. - № 12. - С. 40-42.

³⁸ Сагдуллаев, А.С. К вопросу о второй столице Согдианы / А.С. Сагдуллаев // Советская археология. - 1988. - № 4. - С. 223-230.

³⁹ Бичурин, Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена / Н.Я. Бичурин. - М.: Л.: АН СССР, 1953. - 2 т.

⁴⁰ Бартольд, В.В. Согд / В.В. Бартольд. - М.: Наука, 1965. - С. 487-488. - 1 т.

⁴¹ Смирнова, О.И. Каталог монет с городища Пенджкент / О.И. Смирнова. - М.: Восточная литература, 1963. - 172 с.

⁴² Беруни, А. Избранные произведения в 6 томах / А. Беруни. - Ташкент: Фан, 1973. - 655 с. - 5 т.

⁴³ Худуд-ул-олам. - Душанбе: Адиб, 2008. - 130 с.

⁴⁴ Бартольд, В.В. Согд / В.В. Бартольд. - М.: Наука, 1965. - С. 487-488. - 1 т.

⁴⁵ Ahmad, ibn Abu Jakub ibn Wadhah al-Jakubi. Kitab al-buldan. Ed. M. J. de Goeje. Bibliotheca geographorum arabicorum. Pars 7. - Lugduni-Batavorum, 1967. - P. 232-273.

⁴⁶ Ibn, al-Fakih al-Hamadani. Compendium Libri Kitab al-Buldan. Ed. M. J. de Goeje. Bibliotheca geographorum arabicorum. 5. Lugduni-Batavorum, 1967. - 365 p.

⁴⁷ Shamsaddin, Abu Abdullah Mohammad ibn Ahmad al-Moqaddasi. Descriptio Imperii moslemici. Ed. M. J. de Goeje. Bibliotheca geographorum arabicorum. Pars 3. - Lugduni-Batavorum, 1967. - 498 p.

Кеша, которая называлась «Курган». Термин «каш» или «куш», от которого происходит название города Кеш, встречается в составе многих географических названий. Он означает «возвышенность, в которую упирается река, и она делится на два русла». Данное слово также составляет основу названия Кашкадарьи или Кашкруд. Вторым городом Южного Согда был Нахшаб. В раннее средневековье он находился в районе нижнего течения реки Кашкадарьи. Археологические находки показали, что здесь было развито земледелие и скотоводство ещё в древнейшем периоде истории. Это было свидетельством особенностей культуры жителей области⁴⁸ (9,6). Впервые о Нахшабе дают сведения китайские источники. Они приводят название в форме Нашеболо, Нашебо, Малое Шы. В это время Нахшаб зависел от соседнего владения Шы, т.е.Кеша.

В некоторых источниках есть информация о том, что нынешний Китаб основан в 18 веке, и его название значит вовсе не узбекское "книга", а таджикское "плечо реки". Но два города существовали как двойная система испокон веков, и их общим предком была Гава-Сугда, один из центров ахеменидской Согдианы, где Александр Македонский настиг узурпатора Бесс (он же Артаксеркс V), который ранее убил царя Дария III (то ли предательски, то ли спасая от плена), не дав его пленить самому Александру, за что тот предал Бесса страшной смерти. Под греческой властью город назывался Наутака, однако уже не смог восстановиться после войны и в последующую сотню лет опустел - теперь это городище Узункыр, древнейшим культурным слоям которого без малого 3000 лет. Но в Средней Азии часто жизнь вот так перетекает из одного города в другой через несколько километров, потому что базовыми единицами её служат не города, а оазисы: к началу нашей эры на месте нынешнего Китаба уже стоял город Сухе или Кеш, центр небольшого, но богатого государства, от которого история сохранила даже имена царей Дичже, Шиш-Пир и Ахурпат.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бичурин, Н.Я.Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена/Н.Я.Бичурин.-М.-Л.:АН СССР,1953.-2т.
2. Кабанов, С.К.Нахшеб на рубеже древности и средневековья (Ш-УП вв.)/С.К.Кабанов.-Ташкент: Фан,1977.-6 с.
3. Беруни, А.Избранные произведения в 6 томах/А.Беруни.-Ташкент:Фан,1973.-655с.-5 т.
4. Худуд-ул-олам. - Душанбе: Адиб, 2008. - 130 с.
5. Бартольд, В.В. Согд/В.В.Бартольд.-М.: Наука, 1965. - С.487-488.-1т.

⁴⁸ Кабанов, С.К.Нахшеб на рубеже древности и средневековья (Ш-УП вв.)/С.К.Кабанов.-Ташкент: Фан,1977.-6 с.

6. Сагдуллаев, А.С. Новые данные к изучению древнесогдийских поселений / А.С. Сагдуллаев, О. Н. Лушпенко // Общественные науки в Узбекистане. - 1989. - № 12. - С. 40-42.

7. Сагдуллаев, А.С. К вопросу о второй столице Согдианы / А.С. Сагдуллаев // Советская археология. - 1988. - № 4. - С. 223-230.

ПРИНЦИПЫ ПЕРЕСТРОЙКИ ГОРОДА КИТАБ (ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ, ЭКОНОМИКА, ТУРИЗМ) В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ.

Рахимжонов Шерзод Алишер угли

Магистрант 2-го курса ТАСИ

Аннотация: *Kitáb — город (с 1976 года), административный центр Китабского района Кашкадарьинской области Узбекистана. Китаб (Kitob) в переводе на русский язык с узбекского означает «книга». Но, скорее всего, название города Китаб произошло от модификации более древнего названия данного поселения и несёт совершенно другую смысловую характеристику. Город Китаб входил в состав Каршинского бекства в составе Бухарского эмирата, который в 1868 году попал в вассальную зависимость от Российской империи и получил статус её протектората.*

Annotatsiya: *Kitob — shahar (1976 yildan), O'zbekiston Respublikasi Qashqadaryo viloyati Kitob tumanining ma'muriy markazi. Kitob (Kitob) rus tiliga o'zbek tilidan tarjima qilinganda "kitob" degan ma'noni anglatadi. Ammo, katta ehtimol bilan, Kitob shahri nomi ushbu aholi punkting qadimgi nomini o'zgartirishdan kelib chiqqan va butunlay boshqacha semantik xususiyatga ega. Kitob shahri 1868 yilda Rossiya imperiyasiga vassal qaramlikka tushib, uning protektorati maqomini olgan Buxoro amirligi tarkibida Qarshi beklari tarkibiga kirgan.*

Abstract: *Kitab is a city (since 1976), the administrative center of the Kitab district of the Kashkadarya region of Uzbekistan. Kitab (Kitob) translated into Russian from Uzbek means "book". But, most likely, the name of the city of Kitab came from a modification of the more ancient name of this settlement and carries a completely different semantic characteristic. The city of Kitab was part of the Karshi bey as part of the Emirate of Bukhara, which in 1868 fell into vassal dependence on the Russian Empire and received the status of its protectorate.*

Ключевые слова: *город Китаб, Китабская международная широтная станция, «Карши лезер», «Агромир Китоб», железнодорожный транспорт.*

Основной текст: Город Китаб расположен в юго-западных предгорьях Зеравшанского хребта на левом берегу реки Аксу на высоте около 650 метров над уровнем моря. Находится вблизи железнодорожной станции Китаб, в 500 км к югу от Ташкента. Город Китаб вытянут вдоль Большого Узбекского тракта, идущего с севера на юг. На окраине города расположена Китабская международная широтная станция, основанная в 1930 году, — 1 из 5 (2 — в США, 1 — в Японии, Италии и Узбекистане) станций мировой сети, изучающих движение полюсов Земли. Станция является подразделением Астрономического института имени Улугбека Узбекской академии наук (Ташкент).

Китаб тянется вдоль Большого Узбекского тракта – автомобильной дороги, построенной на месте древней дороги, ведущей в Индию. По этой дороге проходил со своим войском Александр Македонский в 4 веке до н.э., а в XIII веке знаменитый венецианский путешественник и купец Марко Поло проложил путь в Китай. Протяженность Большого Узбекского тракта в настоящее время составляет 108 км, дорога соединяет Ташкент и Термез.

Источник: <https://uzbekistaninfo.ru/znamenituyu-uzbekskiy-gorod-kitab>

Кашкадарьинская область стала третьим по счету туристским регионом Узбекистана, после Хорезма и Ташкентской области, в которых сферы туризма, индустрии гостеприимства и услуг на период до 2015 года развиваются в рамках комплексных государственных программ.

В Программу вошли более 80 взаимосвязанных инфраструктурных, маркетинговых и организационных мероприятий. Среди них, развитие инфраструктуры туризма, диверсификация туристических продуктов региона, активизация мероприятий по привлечению туристов, строительство новых и реконструкция существующих гостиниц, ресторанов и пунктов общественного питания, улучшение состояния других объектов сопутствующей инфраструктуры, подготовка кадров и повышение квалификации специалистов в сфере туризма.

В частности, планируется приобретение не менее 20 туристских автобусов, создание бизнес-зала для обслуживания пассажиров Каршинского аэропорта, а также реконструкция здания железнодорожной станции «Китаб». Кроме этого, ожидается, что будет построено более 30 новых отелей в разных районах Кашкадарьинской области, а также намечена существенная реконструкция действующих средств размещения, что позволит увеличить общее количество гостиничных мест почти в два раза.

В программе были предусмотрены мероприятия по усилению роли главных туристских магнитов Кашкадарьи — Шахрисабза вместе с прилегающими горными районами области (Яккабагский, Китабский и Шахрисабзский районы). Здесь помимо исторических видов туризма были запланированы мероприятия по развитию экологического, активного, рекреационного и сельского туризма, также города Карши и Каршинского района, имеющих большие, но еще не полностью использованные возможности по развитию культурно-познавательного туризма.

Для достижения намеченных целей в области будут реализованы множество проектов. Так, в городе Карши, Дехканабадском, Китабском и Нишанском районах будут реализованы 5 проектов по производству обуви, в Китабском районе — по производству кожевенно-галантерейных изделий, на предприятии «Карши лезер» — обработка шкур. Это создаст возможность для переработки в области 1 миллиона штук шкур в год, изготовления 460 тысяч пар обуви и 100 тысяч штук кожевенно-галантерейных изделий, организации

более 200 рабочих мест. Здесь предусматривается производить ученические сумки, различные дамские сумки, ремни, и т.д.

В Шахрисабзском районе планируется реализовать проект стоимостью в 5 миллионов долларов США по строительству и вводу в эксплуатацию предприятия по сушке и фасовке плодоовощной продукции мощность 5 тысяч тонн.

В Китабском районе на предприятиях “Ист Агро Интернационал” и “Агромир Китаб” планируется перерабатывать плоды и овощи.

В Яккабагском, Китабском и Шахрисабзском районах в 2017—2019 годах намечается разбивка новых виноградников на 5000 га. В Яккабагском районе будет реализован проект по переработке 4000 тонн винограда в год. В Каршинском районе предусмотрено создать птицеводческий комплекс на 20 тыс. птиц, который круглогодично будет снабжать население диетическим мясом.

В рамках диверсификации туристских продуктов региона предполагается создание новых маршрутов по историко-познавательным и историко-этническим, культурно-развлекательным и экологическим направлениям по всей территории области. К примеру, в Миришкорском районе намечено строительство современного комплекса вокруг водоема Ачинкуль с организацией спортивного рыболовства и охоты, юртового лагеря, а также инфраструктуры пляжного отдыха. В селе Хужакудук Касанского района близится к завершению возведение лечебно-оздоровительного комплекса термальных вод, а в селе Мингчинор Китабского района в течение ближайших двух лет должны появиться горнолыжная база и канатная дорога. На малой родине Сахибкирана — в кишлаке Ходжаилгор Яккабагского района тоже ожидаются большие изменения. В скором времени здесь будет организован музей детства Амира Темура, отражающий историю семьи и начального этапа великого жизненного пути нашего знаменитого предка.

Для удовлетворения потребностей иностранных и отечественных туристов на маршруте Ташкент – Карши – Китаб предусматривается использовать высокоскоростной железнодорожный транспорт компании «Talgo».

Электрификация участка железнодорожной линии позволит увеличить скорости движения поездов, весовые нормы, что позволит ускорить доставку грузов клиентуре. Кроме того, электрификация линии позволит организовать движение пригородных поездов от ст. Карши до ст. Гузар, задействовать имеющиеся минерально-сырьевые ресурсы в производственный процесс, обеспечивая выпуск продукции на местном сырье.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Китаб // Военная энциклопедия : [в 18 т.] / под ред. В. Ф. Новицкого ... [и др.]. — СПб. ; [М.] : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911—1915.

2. Китаб // Словарь современных географических названий / Рус. геогр. о-во. Моск. центр; Под общ. ред. акад. В. М. Котлякова. Институт географии РАН. — Екатеринбург: У-Фактория, 2006.
3. <https://uzbekistaninfo.ru/znamenityy-uzbekskiy-gorod-kitab>

COMPARATIVE STUDY OF WAYS TO ACHIEVE EQUIVALENCE IN
SIMULTANEOUS AND WRITTEN TRANSLATION

Bayniyazova Hurliman Atabay qizi

Uzbekistan State University of World Languages

Abstract: *The concept of equivalence can be said to hold a central position in translation studies. Nevertheless, it has been a rather controversial one, causing many heated debates among translators as to its nature, definition and applicability. The aim of the present paper is to provide a critical evaluation of the most influential equivalence theories that have been proposed by scholars in the field, such as Vinay and Darbelnet (1958), Jakobson (1959), Nida and Taber (1969), Catford (1965), House (1997), Koller (1979), Newmark (1981), Baker (1992), and finally, Pym (2010). These theories are presented so as to provide a better understanding of how the concept evolved. It is concluded that the usefulness or not of the concept of equivalence to the translation process varies according to the stance of the translators concerned on what they regard are the virtues of equivalence itself.*

Key words: *equivalence, translation theories, source-language, target-language .*

INTRODUCTION

The process of translation has existed for millennia, thus facilitating both linguistic and cultural transfer. As a discipline, however, it began to develop in the second half of the twentieth century under the name “translation studies” which was proposed by the scholar James Holmes (1972). This term was widely accepted because it envisaged translation as a broad discipline shifting emphasis to neglected areas of translation such as interpreting and translator training. Perhaps, the biggest contribution of James Holmes (1988) lies in his attempt to draw the map of the „territory“ of translation studies. On closer inspection of the map, translation studies can be divided into two main areas; that is, pure and applied. There is a dual objective of pure translation studies; firstly, to provide a description of the various translation phenomena as these occur; and, secondly, to develop general principles through which these phenomena can be adequately explained. The former objective falls under the rubric of descriptive translation studies (DTS) and the latter under the rubric of translation theory, both being subsections of pure translation studies. Furthermore, descriptive translation studies focus on three areas of research, namely, product-oriented DTS (textcentered studies which aim at investigating existing translations), process-oriented DTS (studies which are primarily interested in the mental processes that occur in translation) and function-oriented DTS (studies which seek to describe the function of translations in the target sociocultural situation). The results of DTS research can then be applied to translation theory to develop either a general translation theory or partial translation theories restricted according to medium

(human vs. machine translation), area (specific linguistic or cultural groups), rank (focusing on specific linguistic levels, such as that of the word or the sentence), text-type (dealing with specific genres, for instance literary vs. business translation), time (dealing with particular periods of time) and problem (dealing with a specific translation problem, such as metaphor translation). The „applied“ subdivision of Holmes“ map has a more practical orientation and is mainly concerned with translation training (referring to teaching methods, testing techniques and curriculum planning), translation aids (referring to IT applications, dictionaries, translation software, on-line databases and the use of the internet), translation policy (drawing on the role of both translators and translations in society, as well as on the place and role of translating in society) and translation criticism (mainly addressing issues of revision and evaluation of translations). It is worth mentioning that theoretical, descriptive and applied areas of translation studies influence one another and are dialectical in nature. This view is in direct opposition to Toury“s thesis that translator training and criticism do not have a central position in translation studies but are viewed as „extensions“ of the discipline. In particular, Toury (1995) holds that the poles of theoretical and descriptive translation studies on the one hand, and what he names the „Applied Extensions“, on the other, have a unidirectional relationship. Although Holmes“ map has been criticised (Pym, 1998; Vandepitte, 2008), it could be argued that Holmes“ divisions offer a flexible separation of the various areas of translation studies, thus indicating the great potential of the discipline. His simple, scientifically-framed and hierarchically-arranged categories not only identify but also interrelate the multiplicity of things that can be done in translation studies. But although, historically, this could be viewed as a legitimate point of departure, it should be mentioned that what translation studies represent simply cannot be depicted in this one map, since the discipline continues to evolve dynamically, thus revealing ever more of its interdisciplinary character as time goes on. Despite of its versatility, the concept of equivalence has always been an intriguing issue in the discipline of translation studies as will be subsequently discussed. The concept of equivalence has been of particular concern to translation scholars since it has been inextricably linked with both definitional and practical aspects of translating. Becoming an essential feature of translation theories in the 1960s and 1970s, equivalence was meant to indicate that source text (henceforth ST) and target text (henceforth TT) share some kind of „sameness“. The question was as to the kind and degree of sameness which gave birth to different kinds of equivalence. In what follows, an attempt will be made to critically analyze the equivalence paradigm as was conceptualized by the following scholars in the field, namely, Vinay and Darbelnet (1958), Jakobson (1959), Nida and Taber (1969), Catford (1965), House (1997), Koller (1979), Newmark (1981), Baker (1992), and finally, Pym (2010).

A CRITICAL EVALUATION OF THE CONCEPT OF EQUIVALENCE A. Vinay and Darbelnet Jean-Paul Vinay and Jean Darbelnet produced their *Stylistique Comparée du*

Françaiset de l' Anglais (1958) which is a comparative stylistic analysis of the different translation strategies and procedures used in French and English. In its English version, first published in 1995, they distinguish between direct and oblique translation, the former referring to literal translation and the latter to free translation (p. 84). Moreover, they propose seven procedures, the first three covered by direct translation and the remaining four by oblique translation. These procedures are: borrowing, calque, literal translation, transposition, modulation, equivalence and adaptation. In particular, it is argued that equivalence is viewed as a procedure in which the same situation is replicated as in the original but different wording is used (Vinay and Darbelnet, 1995, p. 32). Through this procedure, it is claimed that the stylistic impact of the source-language (henceforth SL) text can be maintained in the target-language (henceforth TL) text. Hence, when dealing with proverbs, idioms and clichés, equivalence for them is sought at the level of sense and not image. For example, the idiom *comme un chien dans un jeu de quilles* meaning literally like a dog in a set of skittles could be translated like a bull in a china shop (cited in Munday, 2001, p. 58). Furthermore, Vinay and Darbelnet (1995) consider as a necessary and sufficient condition for equivalent expressions between language pairs to be acceptable to be listed in a bilingual dictionary "as full equivalents" (p. 255). Nevertheless, they realized the utopia of such a statement by admitting that glossaries and collections of idiomatic expressions are non-exhaustive (p. 256). In other words, the rendering of an equivalent of an expression in the SL text in a dictionary or glossary does not suffice or guarantee a successful translation since the context surrounding the term in question plays an equally important role in determining the translation strategy employed. They conclude by stating that the situation is what determines the need for creating equivalences. So translators are encouraged to firstly look in the situation of the ST in order to come up with a solution (p. 255). B. Jakobson The structuralist Roman Jakobson (1959) maintains that there are three kinds of translation, that is, intralingual (rewording or paraphrasing within one language), interlingual (rewording or paraphrasing between two languages), and intersemiotic (rewording or paraphrasing between sign systems). It is interlingual translation that has been the focus of translation studies. More specifically, when addressing the thorny problem of equivalence in meaning between words in different languages, he immediately stresses the fact that there can be no full equivalence between two words (Jakobson, 1959/2000, p. 114). He cites the example of cheese in English by saying that it is not identical to the Russian *syr* – the concept of cottage cheese not being included in the latter. Jakobson does not propose that translation is impossible but rather pinpoints the differences in the structure and terminology of languages. On closer inspection of the aforementioned views on equivalence, one may claim that there are some similarities between Vinay and Darbelnet's theory of translation and Jakobson's. Adopting a linguistic approach, they both argue that translation is possible despite cultural or grammatical differences between SL and TL. They both recognize the fact

that the role of the translator should not be neglected and acknowledge some limitations of the linguistic approach, thus allowing the translator to also rely on other procedures that will ensure a more effective and comprehensive rendering of the ST message in the target text. C. Nida and Taber The contribution of Eugene Nida in the field of translation studies cannot be overstressed, with his two famous books in the 1960s: *Toward a Science of Translating* (1964) and the co-authored *The Theory and Practice of Translation* (Nida and Taber, 1969), attempting to give a more “scientific” sense to translation. Borrowing theoretical concepts from semantics and pragmatics, and being influenced by Chomsky’s generative-transformational grammar (1965), Nida adopts a more systematic approach to exploring the field of translation studies. With regard to equivalence, Nida maintains that there are two basic types of equivalence: (1) formal equivalence and (2) dynamic equivalence. In particular, Nida argues that in formal equivalence the TT resembles very much the ST in both form and content whereas in dynamic equivalence an effort is made to convey the ST message in the TT as naturally as possible. It could be argued that Nida is in favour of dynamic equivalence since he considers it to be a more effective translation procedure. This comes as no surprise given the fact that Nida was, at the time at which he proffered his views about equivalence, translating the Bible, and hence trying to produce the same impact on various different audiences he was simultaneously addressing. Nida’s preference is more clearly stated in Nida and Taber’s edition (1969) since it is argued that dynamic equivalence in translation goes beyond correct communication of information (p. 25). As Munday (2001) points out, Nida is credited for introducing a receptor-based direction to the task of translating (p. 42). Nevertheless, Nida’s theory has been severely criticized for several reasons. In more detail, Lefevere (1993, p. 7) holds that equivalence is still focused on the word-level whereas Broeck (1978) wonders how it is possible to measure the equivalent effect since no text can have the same effect or elicit the same response in two different cultures in different periods of time (p. 40). Perhaps, the fiercest critic of Nida’s work is Edwin Gentzler, who dedicates a whole chapter to the „science“ of translation in his *Contemporary Translation Theories* (2001), using quotation marks around the word science perhaps in order to indicate his own sceptical views on the scientific virtue of translation methods. Gentzler overtly criticizes Nida for using the concept of dynamic equivalence in order to proselytize readers, regardless of their culture, to endorse the ideas of Protestant Christianity. Despite these criticisms, it could be concluded that Nida moved a long way forward from the position of his predecessors because he was able to produce a systematic and analytical procedure for translators working with all kinds of texts and, more importantly, brought into the translation game, the readers; that is, the receptors, as well as their cultural expectations. D. Catford Catford’s main contribution in the field of translation studies lies in the introduction of his idea of types and shifts of translation. Shifts refer to the changes that take place during the translation process. More specifically, Catford describes very broad types of

translation according to three criteria. Firstly, full translation is contrasted with partial translation which differs according to the extent of translation. Secondly, total translation differs from restricted translation according to the levels of language involved in translation, and, thirdly, Catford distinguishes between rank-bound translation and unbounded translation, depending on the grammatical or phonological rank at which equivalence is established. Since the interest of this paper lies in equivalence, I will be mainly concerned with the third type of translation, and I will provide an analysis of the notion of shifts. With regard to translation shifts, Catford (1965) defines them as departures from formal correspondence when translating from the SL to the TL (p. 73). Moreover, he maintains that there are two main types of translation shifts, that is, level shifts (where an SL item at one linguistic level, for example grammar, has a TL equivalent at a different level, for instance lexis) and category shifts, which are divided into (a) structure-shifts involving change in grammatical structure, (b) unit-shifts involving changes in rank, (c) class-shifts involving changes in class, and (d) intra-system shifts which occur internally when source and target language systems share the same constitution but a non-corresponding term in the TL is selected when translating (p. 80). Catford was severely criticized for holding a largely linguistic theory of translation. Snell-Hornby (1988) puts forward the claim that linguistics should not be considered as the only discipline which enables translation to take place, but that cultural, situational and historical factors should also be taken into consideration (p. 19-20). Moreover, she goes on to claim that Catford's definition of textual equivalence is "circular", his reliance on bilingual informants "hopelessly inadequate" and his example sentences "isolated and even absurdly simplistic" (cited in Leonardi, 2007, p. 87). However, Malmkjaer (2005) insightfully observes that one should bear in mind that when Catford (1965) defines translation as the replacement of SL textual material by TL equivalent textual material (p. 20) he does not mean equivalent in meaning (cited in Malmkjaer, 2005, p. 24). E. House Adopting pragmatic theories of language use, House (1997) has come up with a translation model in which the basic requirement for equivalence of ST and TT is that original and translation should match one another in function. This function should be achieved by employing equivalent pragmatic means. The translation is only, therefore, considered to be adequate in quality if it matches the „textual“ profile and function of the original. In more detail, carrying out contrastive German-English discourse analyses, House has distinguished between two basic types of translation, namely, overt translation and covert translation. As the term itself denotes, an overt translation points to a TT that consists of elements that „betray“ that it is a translation. On the other hand, a covert translation is a TT that has the same function with the ST since the translator has made every possible effort to alleviate cultural differences. In conclusion, it could be argued that House's theory seems more flexible than Catford's since it incorporates the pragmatic aspect of translation by using authentic examples.

F. Koller One of the most prominent German scholars working in the field of

translation studies is Werner Koller. Koller's (1979) *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* (Introduction into the Science of Translation) is a detailed examination of the concept of equivalence and its linked term correspondence. In particular, correspondence involves the comparison of two language systems where differences and similarities are described contrastively, whereas equivalence deals with equivalent items in specific ST-TT pairs and contexts. In an effort to answer the question of what is equivalent to what, Koller (1979) distinguishes five different types of equivalence: (a) denotative equivalence involving the extralinguistic content of a text, (b) connotative equivalence relating to lexical choices, (c) text-normative equivalence relating to text-types, (d) pragmatic equivalence involving the receiver of the text or message, and, finally, (e) formal equivalence relating to the form and aesthetics of the text (p. 186-191). Having identified different types of equivalence, Koller (1979) goes on to argue that a hierarchy of values can be preserved in translation only if the translator comes up with a hierarchy of equivalence requirements for the target text (p. 89). Although the hierarchical ordering of equivalences is open to debate, Koller's contribution to the field of translation studies is acknowledged for bringing into translators' attention various types and ways in which the then fashionable desideratum of equivalence may be achieved. G. Newmark

This paper would have been incomplete without reference to Peter Newmark, one of the founders of the Institute of Linguists and a fervent advocate for the professionalization of translators. Newmark's *Approaches to Translation* (1981) and *A Textbook of Translation* (1988) do not aim to promote any monolithic translation theory but rather attempt to describe a basis for dealing with problems encountered during the translation process. More specifically, Newmark replaces Nida's terms of formal and dynamic equivalence with semantic and communicative translation respectively. The major difference between the two types of translation proposed by Newmark is that semantic translation focuses on meaning whereas communicative translation concentrates on effect. In other words, semantic translation looks back at the ST and tries to retain its characteristics as much as possible. Its nature is more complex, detailed and there is also a tendency to over-translate. On the other hand, communicative translation looks towards the needs of the addressees, thus trying to satisfy them as much as possible. In this respect, communicative translation tends to under-translate; to be smoother, more direct and easier to read. Hence, in semantic translation a great emphasis is placed on the author of the original text whereas communicative translation is meant to serve a larger readership. It should be pointed out that during the translation process, communicative translation need not be employed exclusively over semantic or vice versa. It may well be the case in a literary text that a particular sentence requires communicative translation whereas another sentence from the same text may require a semantic one. Hence, the two methods of translation may be used in parallel, with varying focuses where each is employed. Moreover, Newmark (1981) strongly believes that literal translation is the best

approach in both semantic and communicative translation (p. 39). However, he is careful to note that when there is a conflict between the two forms of translation, then communicative translation should be favoured in order to avoid producing an abnormal, odd-sounding or semantically inaccurate result. In order to illustrate his point, he uses the example of the common sign *bissiger Hund* and *chien méchant*, which should be translated communicatively as *beware the dog!* instead of semantically as *dog that bites!* and *bad dog!* so that the message is communicated effectively (p. 39). Although Newmark has been criticized for his prescriptivism (Munday, 2000, p. 46), the wealth of practical examples in his books constitutes a good advisory guide for both trainees and established translators. H. Baker Mona Baker in her influential book *In Other Words* (1992) addresses the vexing issue of equivalence by adopting a more neutral approach when she argues that equivalence is a relative notion because it is influenced by a variety of linguistic and cultural factors (p. 6). In particular, the chapters of her book are structured around different kinds of equivalence, that is, at the level of word, phrase, grammar, text and pragmatics. Hence, terms such as grammatical, textual and pragmatic equivalence come up. In more detail, a distinction is made between word-level and above-worldlevel equivalence. Adopting a bottom-up approach, Baker acknowledges the importance of individual words during the translation process, since the translator looks firstly at the words as single units in order to find their equivalent in the TL. Baker goes on to provide a definition of the term word referring to its complex nature since a single word can sometimes be assigned different meanings in different languages. Consequently, parameters such as number, gender and tense should be taken into consideration when translating a word (p. 11-12). Grammatical equivalence refers to the diversity of grammatical categories across languages and the difficulty of finding an equivalent term in the TT due to the variety of grammatical rules across languages. In fact, she stresses that differences in grammatical structures may significantly change the way the information or message is carried across. As a consequence, the translator may be forced to add or delete information in the TT because of the lack of specific grammatical categories. Some of the major categories that often pose problems for translators are number, voice, person, gender, tense and aspect. On the other hand, textual equivalence refers to equivalence that may be achieved between a ST and TT in terms of cohesion and information. Baker argues that the feature of texture is of immense importance for the translators since it facilitates their comprehension and analysis of the ST and helps them to produce a cohesive and coherent text in the TL. The translators' decision to maintain (or not) the cohesive ties as well as the coherence of the SL text mainly rests on three main factors; the target audience, the purpose of the translation and the text type. Lastly, pragmatic equivalence deals mainly with implicature. Drawing from Grice (1975), Baker argues that the term implicature is used to refer to what is implied and not to literal meaning. In other words, the focus of interest is not on what is explicitly said but what is intended or implied in a given context. The role of the translator is to

work out the meaning of implicatures if these exist in the ST and transfer them to the extent that this is possible. The primary aim of the translator should be to recreate the intended message of the SL in such a way so that it becomes accessible and comprehensible to the target audience. Baker's contribution to the field of translation studies is widely acknowledged on account of her providing a systematic approach to training translators through the elaboration of specific strategies that can be used to deal with the numerous translation problems translators encounter daily. Hence, by addressing both theoretical and practical issues in translation, this book forms a sound basis for translators. I. Pym Lastly, Pym (2010) makes his own contribution to the concept of equivalence by pointing out that there is no such thing as perfect equivalence between languages and it is always assumed equivalence (p. 37). In particular, for Pym (2010) equivalence is a relation of "equal value" between an ST segment and a TT segment and can be established on any linguistic level from form to function (p. 7). He goes on to distinguish between natural and directional equivalence. Natural equivalence exists between languages prior to the act of translating, and, secondly, it is not affected by directionality (p. 7). On the other hand, theories of directional equivalence give the translator the freedom to choose between several translation strategies which are not dictated by the ST. Although there are usually many ways of translating, the strategies for directional equivalence are reduced into two opposing poles; one adhering to SL norms and the other to TL norms. Perhaps, the most important assumption of directional equivalence is that it involves some kind of asymmetry since when translating one way and creating an equivalent does not imply the creation of the same equivalent when translating another way (p. 26).

CONCLUSION In conclusion, it could be argued that many translation theories are based on two opposing ways of translating. For example, Nida distinguishes between formal and dynamic equivalence, Newmark between semantic and communicative translation, Catford between formal correspondence and textual equivalence, House between overt and covert translation and Pym between natural and directional equivalence. These bipolar views of equivalence soon faded away and more attractive translation paradigms came to the forefront. Contrary to linguistic-oriented approaches to translation which assume that the source text occupies a supreme position and that it is considered to be of crucial importance in determining not only the translation process but also the extent to which it has been successful, target-oriented approaches view the source text as the point of departure for the translation process and mostly focus on the cultural, historical, and socio-political factors surrounding translation, thus looking at it as a culture-bound phenomenon. Despite of its shortcomings, it should be stressed that equivalence is still one of the pivotal definitory axes of translation since it functions as a reminder of the central problems a translator encounters during the translation process.

REFERENCES :

1. Baker, M. (1992). *In Other Words. A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
2. Broeck, R. van den. (1978). The concept of equivalence in translation theory. Some critical reflections. In Holmes, J.S., Lambert, J. and Broeck, R. van den (eds.) *Literature and Translation*. Leuven: Academic, 29-47. [3] Catford, J.C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press. [4] Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
3. Gentzler, E. (2001). *Contemporary Translation Theories*. Clevedon: Multilingual Matters.
4. Holmes, J.S. (1972). *The Name and Nature of Translation Studies*. Unpublished manuscript. Amsterdam: Translation Studies Section, Department of General Studies.
5. Holmes, J.S. (1988/2000). The name and nature of translation studies. In Venuti, L. (ed) (2000), *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge, 172-185.
6. House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
7. Jakobson, R. (1959/2000). On linguistics aspects of translation. In Venuti, L. (ed.) (2000), *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge, 113-118

TEACHING ENGLISH THROUGH GAMES

Raimberdieva Mukhlisa

teacher of English at the school N 8 of Bekabad district, Tashkent region

Abstract: *the article under discussion deals with the English language teaching through games. The authors believe that there are different ways to encourage children to be active, but the most effective are playing games which develop creativity and curiosity. Nowadays, games are an integral part of English language learning. One of the advantages of the games is that all students work simultaneously. Participation in the games develops the ability to cooperate, to compete without aggression, to be able to lose, to take responsibility. The use of various games helps to attract children to a foreign language, creates conditions for success in language learning. And students who want to play, will certainly want to improve their knowledge of a foreign language.*

Keywords: *play, stimulate, English, motivate, effective, creative, cooperative, advantage, at the same time, ability.*

Foreign language as a general educational subject can and should contribute to the development of creative abilities of students. Possessing a huge educational and developing potential of creative abilities of students, a foreign language can realize it only in the course of practical learning purpose, i.e. only if a student in the process of foreign-language communication and cognitive activity (listening, speaking, reading, using writing) will expand his general educational horizons, develop his thinking, memory, feelings and emotions. Many children starting to learn a foreign language at school think it is fun. But after a while they begin to realize that it is not easy at all, and soon the foreign language becomes one of the difficult subjects. One of the reasons that leads to this result is the difficulty in learning grammar [1]. Traditional methods of explanation and teaching do not lead to the desired result. Learning is more effective if students are actively involved in the process. There are various ways to encourage children to be active, but the most effective ones are playing games which develop creativity and curiosity. Nowadays, games are an integral part of English language teaching. A Belgian businessman who watched the children studying grammar while playing, said: "It isn't silly at all", thus expressing surprise that a game can be fun and serious at the same time. Games contribute to intensive language practice. They can be used at the beginning of a lesson or at the end to stimulate, reduce tension after a test, to change activities in a lesson. It is important that the games bring joy and help to train language phenomena. One of the advantages of games is that all students work at the same time. Participation in games develops the ability to cooperate, to compete without aggression, to be able to lose, to take responsibility. Games known to learners from their life experience in their native language acquire special significance. The application of games is an effective way of repeating linguistic phenomena. In general,

students love games that have an element of luck, because it adds passion for the game. Games with an element of luck include guessing games, games with dice and cards [2]. Most games are competitive in nature, and the winner can be one person or team. Using team and group games helps to reduce the pressure of the competition on one person. With these principles in mind - luck and skill, competition and cooperation, and surprise - which are the basis of all games - a teacher can turn an exercise from a textbook into a game. The use of different games helps to entice children to a foreign language, creates conditions for success in language learning. And students who want to play are sure to want to improve their foreign language skills. The game always involves making decisions - how to act, what to say, how to win. The desire to solve these issues speeds up the thinking activity of those who play. However equal in, for learners, game is primarily a fascinating activity. The sense of equality, the atmosphere of passion and joy, a sense of power of tasks - all this allows children to overcome the shyness that prevents the free use of speech words of another language and has a beneficial effect on learning outcomes. Unobtrusively 81 absorbed language material, and at the same time there is a feeling of satisfaction - it turns out that I can speak on an equal footing with everyone. The games contribute to the following methodological tasks: creation of children's psychological readiness for speech communication;• ensuring the natural need for them to repeat the language material many times;• training students in choosing the right speech variant.• The place of games in a lesson and the time allocated to a game depend on a number of factors of students' preparation, the material being studied, the goals and conditions of the lesson, etc. For example, if a game is used as a training exercise in the initial fixation, it can be given 20-25 minutes of the lesson. In the future, the same game can be played by repeating the material already passed. The same game can be used at different stages of the lesson. It is necessary to remember that at all attractiveness and efficiency of games it is necessary to observe sense of proportion, otherwise they will tire students and will lose freshness of emotional influence. It is possible to carry out text listening games without pictures, drawings, pre-arranged questions, text items, etc., these are games for the development of auditory memory. The teacher reads the text at a normal pace and those playing listen. After listening to the text, the teacher suggests writing down words that each participant in the game has remembered. The teacher then reads the text again and gives the task to write down groups of words and memorized phrases. Team games have a great effect in learning to listen to the text, in which after listening to the text team members make and then ask questions to opponents about the content of the text. The team that answers the questions more accurately wins. Of particular interest are games in which, after listening to the text (preferably with a large number of characters) to play a scene on the content of the text. In these games, children demonstrate not only their ability to listen to the text, but also their artistic skills. Training in listening is appropriate to conduct a variety of interesting games. In them, the child can prove himself as a person, as well as a

member of the team. There are no universal games for learning to listen, but you can turn any exercise, any text into a game. To do this, you need to prepare the necessary accessories, create a competitive atmosphere, make the task to the texts of a variety, but at the same time accessible and interesting. Texts can be used from textbooks, additional English books. The main thing, in our opinion, is to turn an elementary text into an interesting game that attracts learners [4]. Students should not be interrupted during the game, as this disrupts the atmosphere of communication. V. Rivers writes in this regard: "Very often in society, people prefer to remain silent if they know that their speech will cause a negative reaction from the interlocutor. Similarly, a student whose every mistake is corrected by the teacher not only loses the basic idea of the statement, but also loses the desire to continue the conversation" [3]. Corrections should be made quietly, without interrupting the students' speech, or at the end of the lesson. Y. Bennett generally believes that some mistakes the teacher has the right to ignore so as not to suppress students' verbal activity. Games are best used in the middle or at the end of the lesson to relieve tension. It is important to work with games to bring positive emotions and benefits, and also to serve as an effective incentive when learners' interest or motivation in learning a foreign language starts to diminish. The use of games in foreign language lessons helps the teacher to deepen the personal potential of each student, his positive personal qualities (diligence, activity, independence, initiative, ability to work in collaboration, etc.), to preserve and strengthen learning motivation [5].

References / Список литературы

1. Lukyanchikova N.V. Foreign language teaching at the initial stage of education. // Primary school, 2001. № 11. P.p. 49-51
2. Passov E.I. Foreign language lesson in secondary school. Moscow: Enlightenment, 1988. P. 4.
3. Rogova G.V., Vereshchagina I.N. Methods of teaching English at the initial stage in secondary schools: Manual for Teachers and Students of Pedagogical Universities. 3rd ed. Moscow: Enlightenment, 2000. P. 235.
4. Akramova N.M., Burkhonova G.G'. Grammar in context: a new approach to teaching foreign language grammar // Problemy Nauki, 2019. №12-1 (145). [Electronic Resource]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/grammar-in-context-a-new-approach-to-teaching-foreignlanguage-grammar/> (date of access: 13.02.2020).

HOZIRGI ZAMON PSIXOLOGOYASI VA UNING TURLARI

Erkinova Diyora Nuriddin qizi

Yunusobod tumani 274- maktab psixologi

Annotatsiya: *Ushbu maqoladamaktab va kasb-hunar maktabi o'quvchilarida hozirgi zamon psixologiyasi haqida tushuncha berib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *pedagogika, psixologoya, faoliyat, tafovut, tarbiya, samaradorlik, omil, individual, muammo, yechim.*

Pedagogik psixologiyaning predmeti ta'lim va tarbiya jarayonlarining qonuniyatlarini o'rganishdan iborat. Bu soha o'quvchilarda tafakkurning tarkib topishini, intellektual faoliyat malakalari va usullarini o'zlashtirishni boshqarish muammolari, ta'lim samaradorligiga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni, pedagoglar va o'quvchilar orasidagi munosabatlarni, o'quvchilardagi individual tafovutlar va ularni hisobga olishni, psixik taraqqiyotdan orqada qolgan bolalarga ta'lim va tarbiya berish kabi muammolarni o'rganadi. Pedagogik psixologiyaning ta'lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi, pedagogik faoliyat psixologiyasi, anamol rivojlangan bolalarga ta'lim va tarbiya berish psixologiyasi kabi ko'plab tarmoqlari mavjud.

Psixologiya fanining asosiy prinsiplari. Hozirgi zamon psixologiya fanining quyidagi printsiplari ko'rsatib o'tish mumkin: determinizm printsiipi, ong va faoliyat birligi printsiipi, psixikaning faoliyatda rivojlanishi printsiipi. Determinizm printsiipiga ko'ra, psixika yashash sharoiti bilan belgilanadi va yashash sharoiti o'zgarishi bilan o'zgaradi. Agar hayvon psixikasi haqida gapiradigan bo'lsak, uning taraqqiyoti biologik qonuniyatlar asosida ruy beradi. Inson psixikasining taraqqiyotiga esa ishlab chiqarish usullari, ijtimoiy tarixiy omillar ta'sir qiladi. Ong va faoliyat birligi - ong va faoliyat bir-biriga qarama-qarshi emas, ular bir butunlikni tashqil qiladilar. Ong faoliyatning ichki rejasini, uning dasturini tashqil etadi. Psixikaning faoliyatda rivojlanishi printsiipiga ko'ra psixika taraqqiyot mahsuli, faoliyat natijasi deb qaraladi. Faoliyat jarayonida (o'qish, o'yin, mehnat) odam ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi, bu esa psixik taraqqiyotning faqat insongagina xos shaklini tarkib toptiradi. Hozirgi zamon psixologiya fanining metodlari

Barcha fanlar kabi psixologiya fani ham o'zining tadqiqot ob'ektiga va o'z tadqiqot metodlariga ega. Psixologiyaning tadqiqot metodlari juda turli-tuman bo'lishiga qaramay ularning barchasi umumiy talablarga va qoidalarga bo'ysunadi. Bular tadqiqotning dialektik metod bilan, ob'ektiv ravishda olib borilishi va genetik printsiipga amal qilishdir. Dialektik metodga ko'ra barcha psixik hodisalarni o'zgarishda va shu psixik hodisa bilan bog'liq bo'lgan boshqa narsa va hodisalarga bog'lab o'rganilishi shart. Ilmiy psixologik metodlarning ob'ektivligi. Psixikani o'rganishda psixik hodisalar paydo bo'lishining ob'ektiv shart-sharoitlari va ob'ektiv

nomoyon bo'lishlari tekshiriladi. Bu talab bajarilmasa maxsus tayyorgarlikka ega psixolog ham ilmiy jihatdan asosli ma'lumotlar to'play olmaydi.

genetik printsipga amal qilishning mohiyati shundan iboratki, o'rganilayotgan har qanday psixik hodisaga protsess tarzida qaraladi. O'rganilayotgan psixik faktning tarixini, taraqqiyot momentlarini, bu momentlarning o'rin almashishlarini o'rganishdan iborat. Hozirgi zamon psixologiya fani bir qancha aniq, tekshirilib, sinovdan o'tkazilgan, samarali metodlarga ega. Ularning asosiylariga qisqa to'xtalib o'tamiz.

Kuzatish metodi - psixologiya fanida qadimdan keng qo'llanilib kelayotgan metodlardan biridir. Hayotiy psixologiyada aytarli barcha faktlar kuzatish yordamida to'planadi. Ular asosida dono xulosalar, maqollar, matallar to'plangan. Kuzatish metodining ikki turi farqlanadi: o'z-o'zini kuzatish va tashqi kuzatish.

O'z-o'zini kuzatish o'z vaqtida psixologiyaning eng asosiy metodi deb hisoblangan. Chunki, bu nuqtai-nazar tarafdorlari fikricha, kishining haqiqiy ruhiy holatlarni kishining o'zi biladi va tushunadi xolos. Boshqa kishi bu hodisalarni oxirigacha hech qachon tushuna olmaydi. Haqiqatda esa o'z-o'zini kuzatish sub'ektivlikka egadir. O'z-o'zini kuzatish shu sababli psixologiyaning yagona ishonchli metodi bo'la olmaydi.

Tashqi kuzatish - bir kishining boshqa kishi tomonidan kuzatilishi. Kuzatishning bu turi turli vositalar (fotoapparat, kinokamera, xronometraj va boshqa murakkab kuzatish va ma'lumotlarni aks ettirish vositalari) ko'llab olib boriladi.

Kuzatish psixik hodisalarning tashqi alomatlarini tasvirlash bilan cheklanib qolmay, balki bu hodisalarning psixologik tabiatini tushuntirib bersagina, u haqiqiy psixologik tadqiqot metodi bo'la oladi. Kuzatishning mohiyati faktlarni qayd etish emas, balki ana shu psixologik faktlarning sabablarini ilmiy tushuntirib berishdan iborat. Hayotiy kuzatishda ham odamlar kuzatadilar va ma'lum xulosalarga keladilar. Ilmiy psixologik kuzatish turmushdagi kuzatishdan farq qiladi va olingan natijalarni ilmiy tahlil qilishga yo'naltirilgan. Ilmiy kuzatish quyidagi talablarga javob berishi shart (talablar): 1. gipoteza (faraz)ning mavjudligi uni tekshirish;

2. kuzatishning aniq reja asosida olib borilishi; 3. kuzatilayotgan kishining kuzatish va uning maqsadini bilmasligi (yashirinligi);

4. kuzatishning tizimli tarzda olib borilishi; 5. kuzatishning ob'ektivligi (kuzatuvchining shaxsiy munosabatlari, hissiyotlari natijada aks etmasligi lozim).

Ekspirement - yangi psixologik faktlarni olishning va ob'ektiv ilmiy bilishning asosiy qurollaridan biri. ekspertiment metodi keyingi yillarda psixologiya fanining eng yetakchi metodlaridan biriga aylandi.

Ekspirement - kishini maxsus jihozlangan laboratoriya sharoitlarida o'rganish. Psixologik ekspertiment psixologik faktni aniq nomoyon qilishga yordam beradigan sharoitni yuzaga keltirish maqsadida tadqiqotchining tekshiriluvchi faoliyatiga aralashishini taqoza qiladi. ekspertimentning ustunlik tomonlaridan biri, ekspertimentator tajriba davomida ekspertimentning borishini nazorat qiladi va

boshqarishi, bir necha marta takrorlashi mumkin. Eksperiment metodining ikkita asosiy turi farqlanadi: laboratoriya eksperimenti va tabiiy eksperiment.

Laboratoriya eksperimenti laboratoriya sharoitida maxsus psixologik jihozlar yordamida o'tkaziladi. Tekshiriluvchi kishining nima qilishlari lozimligi ularga oldindan o'gohlantirib kuyiladi. Tabiiy eksperiment (1910 yilda A.F.Lazurskiy tomonidan tavsiya qilingan) mohiyatiga ko'ra, eksperiment sharoitida tekshiriluvchiga o'zi ustida tajriba olib borilayotganini bildirmaslikka qaratilgan bo'lib, tadqiqotni odatdagi tabiiy sharoitga ko'chiradi. eksperimentning yuqoridagi ikki turidan tashqari psixologo-pedagogik eksperiment va shakllantiruvchi eksperiment deb ataluvchi ikkita turi mavjud bo'lib, ular pedagogikada keng qo'llaniladi.

Faoliyat natijalarini psixologik tahlil qilish - psixologik metodlarning bir ko'rinishidir. Faoliyat natijalarini tahlil qilish jarayonida natijaning o'zi emas, balki shu natijani hosil qilish bilan bog'liq faoliyat psixologik jihatdan baholanadi. Bu metod, ayniqsa, bolalar psixologiyasida keng qo'llaniladi. Bolalarning chizgan rasmlarini o'rganish orqali ularning psixikasi va taraqqiyoti haqida ma'lumotlar olinadi.

Yuqorida ko'rsatilgan metodlar asosan tadqiqot maqsadida qo'llaniladi. Bundan tashqari ba'zi psixologik metodlar sinash maqsadida ham qo'llaniladi. Bunda maqsad psixologiya faniga, ilmiy bilimlarga biror yangilik kiritish, qonuniyat ochish emas. Bu metodlarning o'rganilayotgan shaxsda biror xususiyatning mavjudligi, uning taraqqiyot darajasi, turli meyorlarga mos kelishi darajasini aniqlashdir. Shunday metodlarning barchasi umumiy nom bilan test deb yuritiladi.

test - qisqa muddat ichida bajariladigan, standart vazifalardan iborat. Ularning natijalarini sifat va miqdor jihatdan tahlil qilish orqali kishida o'rganilayotgan psixik funktsiya va xususiyatlarning nechoglik takomillashganligi va rivojlanganlik darajasi baholanadi. Testlar yordamida kishining biror kasbga layoqatliligi, aqliy rivojlanish darajasi, bilim darajasi o'rganiladi. Testlarning samaradorligi ularni tuzish uchun asoslanilgan metodologiya, test tuzilishining ko'plab talablarga javob berishi, o'tkazish sharoiti va talablarning adekvatligi bilan aniqlanadi.

Bulardan tashqari psixologiya fanida anketa, suhbat, biografik metodlar keng qo'llaniladi. Psixologik tadqiqot o'tkazishning asosiy bosqichlari:

Har qanday tadqiqot va o'rganishlar o'z maqsadiga, yo'nalishiga, qo'llanilayotgan vositalarning xususiyatiga, amaliy yoki nazariy ahamiyatiga ko'ra turlicha o'tkaziladi. Shu bilan birga ularning umumiy tomonlari ham mavjud. Masalan, har qanday tadqiqot to'rt bosqichda o'tkaziladi. Birinchi bosqich - tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichda material turli vositalar bilan o'rganiladi, o'rganilayotgan hodisalar haqida dastlabki materiallar to'planadi. To'plangan materiallar tahlil qilinadi. Bu bosqichda tadqiqotchida ma'lum gipoteza (faraz) paydo bo'la boshlaydi. Bu faraz tadqiqot jarayonida yoki tasdiqlanadi yoki inkor qilinadi. Har qanday tadqiqotning samadorligi, to'g'ri tadqiqot yo'lini tanlash ko'p jihatdan tayyorgarlik bosqichiga bog'liq. Ikkinchi bosqich bevosita tadqiqot o'tkazish bosqichi. Bunda tadqiqotning konkret metodikalari ishga solinadi. Bu bosqichda tadqiqotchi o'z tadqiqotlar maqsadidan

kelib chiqqan holda bir yoki bir necha konkret metodikalardan (eksperimentlardan) foydalanadi. Tekshirish (eksperiment) o'tkazilib zaruriy tadqiqot (eksperimental) ma'lumotlar yig'iladi.

Uchinchi bosqich tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlarni miqdor jihatdan ishlab chiqish. Psixologiya fanida, bu bosqichda ko'plab samarali matematik metodlardan, statistik usullardan foydalaniladi. Tadqiqotning to'rtinchi bosqichi olingan natijalarni tushuntirib berishdan iborat. Bu bosqichda to'plangan va matematik metodlar yordamida ishlab chiqilgan ma'lumotlar psixologik nuqtai-nazardan izohlanadi va tadqiqot gipotezasining to'g'ri yoki noto'g'riligi uzil kesil hal qilinadi.

Hozirgi zamon psixologiyasi ko'p tarmoqli psixologik bilimlar tizimidan iborat fan hisoblanib, o'zining tadqiqot predmetiga ega bo'lgan ko'plab sohalardan tashkil topgan: umumiy psixologiya, aviatsiya psixologiyasi, harbiy psixologiya, differensial psixologiya, psixofiziologiya, muhandislik psixologiyasi, kosmik psixologiya, huquq psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi, neyropsixologiya, patopsixologiya, pedagogik psixologiya, mehnat psixologiyasi, sport psixologiyasi, maxsus psixologiya, ijodiyot psixologiyasi, menejment psixologiyasi, marketing psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, yosh psixologiyasi, tashkiliy psixologiya, din psixologiyasi, oila psixologiyasi, psixologiya tarixi, genetik psixologiya, amaliy psixologiya, eksperimental psixologiya, kasb psixologiyasi, psixolingvistika, siyosiy psixologiya va boshqa psixologiyaning tarmoqlarga ajralishining asosiy sababi uning tarkibida tatbiqiy sohalar vujudga kelishidir. Psixologiya sanoatda, jamiyat boshqaruvida, ta'lim tizimida, sog'liqni saklash, madaniyat, sport, transport, radio, televideniye va boshqa tuzilmalarda muhim masalalarni hal qilishda faol ishtirok qilmoqda. Psixologiya erishgan yutuqlari shaxs imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ularni harakatga keltirishda alohida ahamiyat kasb qilmoqda hamda shu asnoda mehnat samaradorligini oshirishga ta'sir o'tkazmoqda. Zamonaviy psixologiyada elektron-hisoblash texnikasi, elektr va kimyoviy vositalar yordami bilan psixikani chuqur o'rganish kabilar qo'llanilmoqda. Psixologiyada o'zini o'zi kuzatish (introspeksiya) metodi atrofida keskin bahslar davom etmoqda. Ba'zi yo'nalishdagi psixologlar uni tadqiqot o'tkazishning asosiy metodi deb ta'kidlasalar, boshqalari esa uning cheklanganligini e'tirof qiladilar, buning o'rniga obyektiv metodlardan foydalanishni tavsiya etadilar. Obyektiv metodlar tufayli psixikaning moddiy negizi aniklangan, inson ichki munosabatlari bilan sub'yektiv holatlar sababiy bog'liqligi yakka shaxsda, jamoada namoyon bo'lishi dalillangan. Jahon hamjamiyatida AQSH, Angliya, Fransiya, Germaniya, Rossiya, Shveysariya mamlakatlarida ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarida, universitetlarda psixologik izlanishlar keng ko'lamda olib borilmoqda.

O'zbekistonda psixologiya 1928-yildan e'tiboran hozirgi Milliy universitetda fan sifatida o'qitila boshlandi. 1929-yil Xalq maorifi komissarligi qoshida psixologiya laboratoriyasi ochildi. Keyinchalik pedagogika institutlarida psixologiyaning bir necha sohalar bo'yicha talabalarga bilim berila boshlandi. XX asrning 2-yarmida M. Vohidov,

M. Davletshin singari mahalliy kadrlar yetishib chiqdi. Hozirgi davrda psixologiya fanlari doktorlari V. Tokareva, E. G'oziyev, B. Qodirov, G'. Shoumarov, R. Gaynutdinov, V. Karimova, Sh. Barotov, A. Jabborov, R. Sunnatovalar psixologiyaning umumiy psixologiya, pedagogik va yosh psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya sohalari bo'yicha tadqiqot ishlarini amalga oshirmoqdalar. Psixolog mutaxassislar tayyorlash va tadqiqot ishlari O'zbekiston milliy universiteti, SamDU, Farg'ona universiteti, Qarshi universiteti, Termiz universiteti bazalarida yo'lga qo'yilgan. O'zbekistonda psixologik xizmat joriy qilingan va uning tarmog'i tobora kengayib bormoqda.

Psixologiyada biologiyaning o'rni. Psixologlar odatda organizmni ongning asosi deb hisoblashadi, shuning uchun ham hayotiy muhim soha hisoblanadi. Psixiatristlar va nevroopsikologlar ong va tananing interfeysida ishlaydi. Bilogiya psixologiya, shuningdek fiziologik psixologiya deb nomlanuvchi yoki neuropsixologiyada xulq-atvor va aqliy jarayonlarning biologik substanslarini o'rganiladi. Ushbu sohadagi asosiy tadqiqot mavzularni insonni boshqa hayvonlarga nisbatan o'rganadigan qiyosiy psixologiya, shuningdek, hissiyotlarning fizik mexanizmini, shuningdek, neyron va ruhiy ishlov berishni o'z ichiga oladi. Asrlar mobaynida biologik psixologiyada asosiy masala miyadagi funktsional funktsiyalarni qanday joylashtirish mumkinligi va qanday qilib joylashtirilishi edi. Zamonaviy nevroopsikologiyani 1870-yillarda Frantsiyada Pol Broca chap frontal girusga nutq ishlab chiqarishni kashf etgan va bu bilan miya funktsiyasining yarim sharni lateralizatsiyasini namoyish etgan. Ko'p o'tmay, Karl Vernicke nutqni tushunish uchun zarur bo'lgan sohani aniqladi.

ADABIYOTLAR:

1. Vohidov M., Maktabgacha tarbiya psixologiyasi, T., 1970;
2. Davletshin M., Krbiliyat va uning diagnostikasi, T., 1979;
3. Tokareva V., Talaba shaxsining axloqiy rivojlanish psixologiyasi, T., 1989;
4. G'oziyev E., Psixologiya fani XXI ayerd, T., 2002;

**SAYG'OQ SAIGA TATARICA NING BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI VA
MUHOFAZA CHORALARI**

Sagindikova N.S

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti, Toshkent, O'zbekiston*

Sayg'oq Bovidae oilasiga mansub ko'chmanchi juft tuyoqli sutemizuvchi turi, Markaziy Osiyoning ochiq quruq dasht o'tloqlari va yarim qurg'oqchil cho'llarida yashaydi. Saiga tatarica - sayg'oq turkumidagi yagona tur hisoblanadi. Olib borilgan molekulyar mtDNK (mitoxondrial DNK) tekshiruvlar natijasida sayg'oqning ikki kenja turi tan olingan: Saiga tatarica tatarica (mavjud populyatsiyalarining aksariyati shu kenja turga tegishli) va Saiga tatarica mongolica, G'arbiy Mo'g'uliston kenja turi [2,6]. Sayg'oq ilk marotaba 1996 yilda TMXI ning "Qizil Kitobi"ga Vulnerable (Zaif holatdagi turlar), 2018-yilda Critically Endangered A2acd (Butunlay yo'q bo'lib ketish xavf ostidagi) statusi ostida kiritilgan.

Sayg'oq Yevropaning janubi-sharqiy qismidagi cho'l va yarim cho'l hududlarida, butun Markaziy Osiyodan Mo'g'ulistongacha va shimoli-g'arbiy Xitoygacha bo'lgan arealda yashagan, ammo asl tarqalish areali juda qisqardi. Sayg'oq XVIII asrda Ukrainada yo'q bo'lib ketgan va XX asr o'rtalarida Xitoydan g'oyib bo'lgan [4]. 1958 yilda diapazoni taxminan 2,5 million km² ni egallagan [5]. Hozirgi vaqtda sayg'oqning beshta populyatsiyasi mavjud: biri Rossiyada, uchtasi Qozog'istonda va bittasi Mo'g'ulistonda. Rossiyada, sayg'oq Kaspiy dengizining shimoli-g'arbida Kaspiygacha bo'lgan dashtlarda Qalmog'istonda va Astraxan viloyatining qo'shni qismlarida tarqalgan.

Qozog'istonning uchta populyatsiyasi shimoli-g'arbda Uralda joylashgan (qisman Rossiya bilan transchegaraviy); Markaziy Qozog'istondagi Betpakdala (eng katta populyatsiya) va Ustyurtda. O'zbekiston Ustyurt populyatsiyasi qishda janubga qarab migratsiya qiladi, ba'zi yillarda Turkmanistonga ko'chib o'tadi. Ushbu transchegaraviy harakatlarning diapazoni va chastotasi qisqargan va sayg'oq Turkmanistonda bir necha yillardan beri kuzatilmagan. O'zbekistonga migratsiya qilgan populyatsiysi ham qisqardi.

Sayg'oq ko'chmanchi bo'lib, ko'pchilik populyatsiyalar yoz (shimoliy) va qishni bir-biridan ajratib turadi (janubiy) tizmalari. Tur katta podalarda yashaydi, odatda minglab individlargacha. U yuqori darajada ko'payish tezligiga ega, chunki urg'ochilar odatda 7-8 oylikda, erkaklar esa ikkinchi yil o'z davrida voyaga yetadi. (Heptner et al. 1961) va urg'ochilar ko'pincha egizak tug'adilar. Qulay iqlimi bo'lgan yillarda populyatsiya bir yilda 60% gacha ko'payishi mumkin [3]. Populyatsiyasida juda kam sonli individlar yoshi 3,5 yoshdan oshgani, to'rt yildan so'ng populyatsiyaning deyarli butunlay yangilanganidan dalolat beradi [1]. Erkaklar 5-10 urg'ochi haramni himoya

qiladi va homiladorlik taxminan 5 oy davom etadi [5]. Sayg'oqlar o'txo'r bo'lib, ular keng doirada oziqlanishi qayd etilgan.

Erkak sayg'oqning shoxlari an'anaviy Osiyo tabobatida juda qadrlanadi (Chan et al, 1995). Shoxlarni qonuniy yig'ish 1950 yildan 1990 yilgacha belgilangan kvotalar asosida bo'lgan. Shoxlarni yig'ib olish sanoat darajasida yuk mashinalari va har birida 20 tagacha ovchidan iborat jamoadan foydalangan holda bo'lgan; masalan Volga daryosidan g'arbda, 120-150.000 sayg'oq 1957-1962 yillarda yig'ib olingan [7]. O'zbekistonda Saygachi qo'riqxonasi 2015 yilda sayg'oq tarqalishini yaxshiroq qamrab olish uchun qayta ko'rib chiqildi va hozirda taxminan taxminan 7000 km² hududni egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bekenov, A. B., Grachev, A. and Milner-Gulland, E. J. 1998. The ecology and management of the Saiga antelope in Kazakhstan. *Mammal Review* 28(1): 1-52.
2. Campos, P.A., Kristensen, T., Orlando, L., Sher, A., Kholodova, M.A., Götherström, A., Hofreiter, M., Drucker, D.G., Kosintsev, P., Tikhonov, A., Baryshnikov, G.F., Willerslev, E., Gilbert, M.T.P. 2010. Ancient DNA sequences point to a large loss of mitochondrial genetic diversity in the saiga antelope (*Saiga tatarica*) since the Pleistocene. *Molecular Ecology* 19: 4863-4875.
3. Chan, S., Maksimuk, A. V. and Zhirnov, L. V. (eds). 1995. From steppe to store: the trade in saiga antelope horn. pp. 47 pp. TRAFFIC International, Cambridge, UK.
4. Cui, S., Milner-Gulland, E.J., Singh, N.J., Chu, H., Li, C., Chen, J., Jiang, Z. 2017. Historical range, extirpation and prospects for reintroduction of saigas in China. *Scientific Reports* 7(44200).
5. Heptner, V.G., Nasimovich, A.A., Bannikov, A.G. 1961. Mammals of the Soviet Union. I. Ungulates. (In Russian). Academy of Sciences of the USSR, Moscow.
6. Kholodova, M.V., Milner-Gulland, E.J., Easton, A.J., Amgalan, L., Arylov, Iu.A., Bekenov, A., Grachev, Iu.A., Lushchekina, A.A., Ryder, O. 2006. Mitochondrial DNA variation and population structure of the Critically Endangered saiga antelope *Saiga tatarica*. *Oryx*: 103-107.
7. Linnard W. 1963. The saiga. *Oryx* 7(30-33).

JINOYAT ISHLARINI YURITISHDA RAQAMLI ODOB-AXLOQ QOIDALARINI
JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

Adkhamov Nursulton

Student of Master's degree at Tashkent state university of law

Abstract: *In today's globalization period, new technologies, digital devices, software, various smart technologies are being created every day. This, in turn, complicates the relationship with these digital technologies. In this process, we are required to properly adapt to these new digital relationships, as well as to create and improve existing digital rights frameworks that regulate these digital relationships. In this regard, in this article, the effectiveness of establishing digital rules of conduct in the course of conducting criminal cases has been revealed with sufficient grounds, and suggestions for the legislation related to this area, which need to be implemented in practice, have been developed. After all, compliance with the rules of digital etiquette by the entities conducting criminal cases creates the basis for ensuring the fundamental rights of citizens.*

Key words: *the fourth industrial revolution, digital device, digital evidence, cyber crime, conducting criminal cases, digital etiquette , investigation, court, personal information.*

Adxamov Nursulton Akmalidin o'g'li

*Toshkent davlat yuridik universiteti
magistratura bosqichi talabasi*

Annotatsiya: *Bugungi globallashuv davrida kundan kun yangi texnologiyalar, raqamli qurilmalar, dasturiy ta'minotlar, turli aqli texnologiyalar yaratilmoqda. Bu esa o'z navbatida ushbu raqamli texnologiyalar bilan bog'liq munosabatlarni yanada murakkablashtirmoqda. Mazkur jarayonda bizdan ushbu yangi raqamli munosabatlarga to'g'ri moslashish, shuningdek, ushbu raqamli munosabatlarni tartibga soluvchi raqamli huquqlar asoslarini yaratish va mavjudlarini takomillashtirib borish talab etiladi. Shu munosabat bilan mazkur maqolada jinoyat ishlarini yuritish jarayonida raqamli odo-axloq qoidalarini belgilash samaradorligi yetarli asoslar bilan ochib berilgan hamda qonunchilikka ushbu soha bilan bog'liq, amalda tatbiq etilishi zamon talabi bo'lgan takliflar ishlab chiqilgan. Zero, jinoyat ishlarini yurituvchi subyektlarning raqamli odo-axloq qoidalariga amal qilishi fuqarolarning fundamental huquqlari ta'minlanishiga zamin yaratadi.*

Kalit so'zlar: *to'rtinchi sanoat inqilobi, raqamli qurilma, raqamli dalil, kiber jinoyat, jinoyat ishlarini yuritish, raqamli odo-axloq, tergov, sud, shaxsga doir ma'lumotlar.*

Адхамов Нурсултон Акмалдин угли

*Магистрант Ташкентского государственного
юридического университета*

Аннотация: *В современный период глобализации каждый день создаются новые технологии, цифровые устройства, программное обеспечение, различные умные технологии. Это, в свою очередь, усложняет отношения с этими цифровыми технологиями. В этом процессе от нас требуется должным образом адаптироваться к этим новым цифровым отношениям, а также создавать и улучшать существующие рамки цифровых прав, которые регулируют эти цифровые отношения. В связи с этим в данной статье с достаточным основанием раскрыта эффективность установления цифровых правил поведения в ходе ведения уголовных дел, а также высказаны предложения по законодательству, относящемуся к данной сфере, которые необходимо реализовать на практике. развитый. Ведь соблюдение правил цифрового этикета субъектами, ведущими уголовные дела, создает основу для обеспечения основных прав граждан.*

Ключевые слова: *четвертая промышленная революция, цифровое устройство, цифровые доказательства, киберпреступность, уголовное судопроизводство, цифровая этика, расследование, суд, персональные данные.*

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi To'rtinchi sanoat inqilobi davrida butun dunyo bo'ylab har bir sohada raqamli qurilmalardan foydalanishga o'tilmoqda. Jahon iqtisodiy forumi asoschisi va prezidenti Klaus Shvab ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bosqichi hech qachon ortga qaytmaydigan jarayon hisoblanadi va bu jarayonlarga dunyo mamlakatlari o'zaro hamkorlik asosida moslashish muhim hisoblanadi.⁴⁹ Texnologiyalarning rivojlanishi esa o'z navbatida jinoyatlarning yangidan yangi turlarining vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu yangi turdagi jinoyat ishlarini yuritishning har bir bosqichida kadrlardan raqamli texnologiyalar, shuningdek, raqamli huquqlarni bilish talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 5-oktabrda qabul qilingan PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida aytilganidek, "Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda."

"Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar

⁴⁹ To'rtinchi sanoat inqilobi / Klaus Shvab, tarjimon Sarvinoz Qosimova. – Toshkent. NIHOL, 2022. – 248 b.

bilan ta'minlashni ko'zda tutuvchi 220 dan ortiq ustuvor loyihalarni amalga oshirish boshlangan."⁵⁰

Raqamli qurilmalar bilan bog'liq jinoyat ishini tergov qiluvchi tergovchi, masalan, faqat ishga aloqador ma'lumotlarni boshqa ma'lumotlardan farqlay olishi kerak. Bugungi kunda har bir fuqaro o'z shaxsiy ma'lumotlarini, shaxsiy yozishmalarini o'z raqamli qurilmasida saqlaydi. Tergovchi jinoyat ishiga jalb etilgan fuqaroning shaxsiy ma'lumotlari, shaxsiy yozishmalari, shuningdek, boshqa muhim oshkor etilishi mumkin bo'lmagan ma'lumotlarini chetlab o'tishi kerak. Bu qoida esa albatta raqamli odob-axloq qoidalarida belgilab qo'yiladi.

Maqolaning maqsadi jinoyat ishlarini yuritishda raqamli odob-axloq qoidalarini joriy etishning nazariy-amaliy jihatlarini ilmiy tahlil qilish, raqamli taraqqiyot davrida O'zbekiston Respublikasidagi jinoyat ishlarini yuritishda raqamli odob-axloq qoidalarining mohiyati, mazmunini ochish hamda xorijiy tajribani o'rgangan holda raqamli odob-axloq qoidalarini O'zbekistonga mos talqinda qabul qilish bilan bog'liq takliflar ishlab chiqishdan iborat. Maqola maqsadidan kelib chiqqan holda quyidagi bir qancha vazifalar belgilandi:

- rivojlangan xorijiy davlatlarda yaqin yillar davomida qabul qilinayotgan "Raqamli odob-axloq kodeksi"ni nazariy-huquqiy tahlil qilish;
- raqamli dalillar bilan ishlashda raqamli odob-axloq qoidalariga amal qilinishi borasidagi munosabatlarni ilg'or xorijiy tajriba asosida o'rganish;
- jinoyat ishlarini yuritishda O'zbekiston Respublikasi Raqamli odob-axloq qoidalarini joriy qilish istiqbollarini o'rganish;
- jinoyat ishlarini yuritishda raqamli dalillar bilan ishlashga doir normalarni takomillashtirish bilan bog'liq qonunchilikka takliflar berish.

Ushbu maqola mavzusi nisbatan ancha yangi bo'lib, deyarli keng miqyosda o'rganilmagan. Shunga qaramay, bu borada ba'zi olimlar arzirli sa'y harakatlar olib borishgan. Ulardan eng ko'zga ko'ringanlari – Oksford va Boloniya universitetlari professori Luchiano Floridi, Oksford universiteti professorlari Korina Kat hamda Mariarosaria Taddeolar hisoblanadi. Ayniqsa ularning 2019-yildagi "Raqamli etika: uning xususiyatlari va asosi" nomli ilmiy ishi sohadagi muhim yutuq hisoblanadi. Shuningdek, kanadalik olimlar A.Salizin va Florian Martin-Baritular ham ushbu sohada bir qancha ilmiy maqolalar tayyorlashgan. Ularning hammualliflikda yozgan "Raqamlashtirilgan huquqiy etika" nomli ilmiy maqolasi sohani o'rganishda muhim qo'llanmalardan bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolani bir qancha qismlarga bo'lgan holda o'rganamiz, jumladan, dastlab raqamli odob-axloq tushunchasiga umumiy tariff berib o'tiladi, so'ngra xorijiy tajriba tahlil qilinadi.

Insonlar, mashinalar, ma'lumotlar va jarayonlar bugungi dunyoda tobora o'zaro bog'lanib bormoqda. Ma'lumotlarni to'plash va ularni algoritmik tizimlar tomonidan

⁵⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 5-oktabrda qabul qilingan PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni

qayta ishlashga asoslangan texnologik taraqqiyot bizni muhim ijtimoiy o'zgarishlarga duchor qilmoqda. Shunday vaziyatda har bir davlat organi va boshqa tashkilotlar o'z faoliyatining markaziga insonni qo'yishga intilishi lozim. Asosiy maqsad, xuddi bioetik prinsiplar hozirgi kunga qadar tadqiqot va ishlanmalarda insonlarni boshqarganidek, raqamli asrda ham raqamli axloqiy prinsiplarga aniq rioya qilish hisoblanadi.

Raqamli inqilob sog'liqni saqlashdan tortib aqlli shaharlar va global isishgacha bo'lgan shaxsiy va jamoat hayotini hamda atrof-muhitimizni yaxshilash uchun ulkan imkoniyatlar beradi. Afsuski, bunday imkoniyatlar jiddiy axloqiy muammolar bilan birga keladi. Xususan, "tobora ko'proq shaxsiy ma'lumotlardan keng foydalanish – tanlovlarni shakllantirish va qaror qabul qilish, shuningdek, ularni tahlil qilish uchun algoritmlarga bo'lgan ishonch ortib bormoqda va ko'plab avtomatik jarayonlar ustidan inson ishtiroki yoki nazoratining bosqichma-bosqich kamayishi adolat, mas'uliyat va inson huquqlariga hurmat bilan bog'liq dolzarb savollarni tug'diradi."⁵¹

Kibernizolar

Kibernizolar raqamli texnologiyalarni zudlik bilan yoki bosqichma bosqich buzish yoki buzg'unchi maqsadlarda foydalanish natijasida yuzaga keladi. Oddiy nizolar bilan solishtirganda, kibernizolar tub farqlarni ko'rsatadi: ularning domeni virtualdan jismoniy qurilmalargacha; ularning subyektlari jismoniy shaxslar bilan bir qatorda sun'iy va virtual qurilmalarni o'z ichiga oladi; ularning zo'ravonlik darajasi zo'ravonliksiz va potentsial zo'ravonlik hodisalarigacha bo'lishi mumkin. Bu farqlar zarar, zo'ravonlik, nizolashuvchilar va qurollar kabi asosiy tushunchalar haqidagi tushunchalarimizni qayta ko'rib chiqishga undaydi. Ular, shuningdek, xavflar, huquqlar va majburiyatlar bilan bog'liq jiddiy axloqiy va siyosiy muammolarni keltirib chiqaradi (Taddeo 2012).

Hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, kiberxavfsizlik bozori 2020-yilga borib 170 milliard AQSh dollarini tashkil qiladi (Markets and Markets 2015), bu kibermakonning progressiv qurollanishi xavfini tug'diradi, bu esa kiberqurollanish poygasini va raqamli ustunlik uchun raqobatni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bilan birga, bugungi kunda kibertahdidlar keng tarqalgan. Ular nishonga olishlari mumkin, ammo fuqarolik infratuzilmasi orqali ham ishga tushirilishi mumkin. Bu mumkin bo'lgan tahdidlarni aniqlash va oldini olish uchun hukumatlar tomonidan qo'llaniladigan yuqori darajadagi nazorat siyosatini boshlashi mumkin (ba'zi davlatlarda allaqachon mavjud). Bunday sharoitda shaxsiy daxlsizlik va anonimlik kabi shaxsiy huquqlar qadrsizlantiruvchi bosim ostida qoladi (Arquilla 1999).

Mas'uliyatni yuklash ham muammoli, chunki kiberziddiyatlar avtonom tizimlar orqali tobora ko'payib bormoqda. Ikkita yaxshi misol: AQSh va Buyuk Britaniyada ishlab chiqilgan Active Cyber Defense dasturlari va "Hukumatga qarshi kurash" tizimlari bo'lib, ular hujum strategiyasini o'zgartirish, kibernizoga moslashish va rivojlanish yo'li bilan kibernizolarda qatnasha oladigan avtonom mashinalarni

⁵¹ Digital Ethics: Its Nature and Scope – Luciano Floridi, Corinne Cath, Mariarosaria Taddeo / October 2019.

o'rganish tizimlaridir. Ikkala holatda ham, ushbu tizimlar tomonidan amalga oshirilgan harakatlar uchun kim yoki nima javobgar va ma'naviy javobgar ekanligi noma'lum.

Agar ushbu kabi muammoli masalalar hal qilinmasa, ular kibernetizolarni tartibga solishga urinishlarni tahdid ostiga qo'yadi, kuchayishini qo'llab-quvvatlaydi va xalqaro barqarorlikni xavf ostiga qo'yadi.

Raqamli axloq kibermakonda sodir etiladigan muammolarni hal qilish uchun qimmatli asosni taklif qiladi. Ma'lumotlar etikasi kibernetizolar va huquqlar o'rtasidagi ziddiyatni hal qilish uchun kontseptual asosni taklif qiladi. Chunki u raqamli obyektlar, (sun'iy) agentlar va kibernetizolarda ishtirok etadigan infratuzilmalarning axloqiy pozitsiyasini yoritadi va shu bilan u adolatli kurash nazariyasining mutanosiblik kabi asosiy tamoyillarini qo'llashni osonlashtiradi. Raqamli etika kibernetizolarni tartibga solishda markaziy rol o'ynaydi, chunki u turli manfaatdor tomonlarning (xususiylar kompaniyalar, davlat idoralari va fuqarolar) roli va mas'uliyatini tushunishga yordam beradi va ularning xatti-harakatlari haqida ma'lumot beradi. Adolatli va samarali tartibga solishni ta'minlash uchun bu muammolar hali tug'ilmagan bo'lsa-da, hal qilinishi kerak.

Raqamli axloq va maxfiylik o'zi nima?

Raqamli odob-axloqning ko'plab rasmiy ta'riflari mavjud – Vikipediya, masalan, raqamli odob-axloqni (shuningdek, axborot etikasi, deb ataladi) jamiyatdagi insoniy xulq-atvorni tartibga soluvchi me'yorlar va axloq qoidalarining ma'lumotni yaratish, tashkil etish, tarqatish va ishlatish o'rtasidagi munosabatlarga qaratilgan bo'limi, deb ta'riflaydi.

Turli mamlakatlarda qabul qilinayotgan "Raqamli odob-axloq kodeksi"ning maqsadi raqamli faoliyatda davlat tashkilotlari tomonidan qo'llanilishi kerak bo'lgan xatti-harakatlar tamoyillarini belgilashdan iborat.

Ushbu maqolada raqamli odob-axloq raqamli ma'lumotlari qanday saqlanishi, ishlatilishi va almashilishi, shuningdek, dalil sifatida ma'lumotlarni taqdim etish uchun raqamli qurilmalardan qanday foydalanish kerakligiga doir masalalarni yoritish maqsad qilingan.

Xulosa shuki, raqamli odob-axloq axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq: bu jinoyat ishlarini yurituvchi organ raqamli sohada nima qilishi mumkinligi bilan emas, balki u nima qilmasligi kerakligi bilan bog'liq.

Bu esa o'z navbatida shaxslar haqidagi raqamli ma'lumotlarni to'playdigan va ishlatadigan tashkilotlarga bir qator majburiyatlarni yuklaydi, jumladan:

1. Foydalanuvchilar haqidagi ma'lumotlarni yig'ish va saqlash uchun ruxsat so'rash.
2. Foydalanuvchilarga ular haqidagi ma'lumotlarni o'chirishni so'rash huquqini berish.
3. Foydalanuvchilarga to'plangan va saqlangan shaxsiy ma'lumotlarga kirish huquqini berish.

Buning ma'nosi shundan iboratki, agar ular ruxsati bo'lsa jinoyat ishlarini yurituvchi davlat organi va mansabdor shaxsi o'z xizmatlaridan foydalanuvchilari haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni to'plashlari va saqlashlari mumkin.

Yuqorida sanab o'tilgan majburiyatlarning ahamiyatini va zaruratini tezroq tushunib yetish bugungi kun talabi hisoblanadi. Chunki, raqamli texnologiyalar orqali sodir etiladigan jinoyatlar soni kun sayin oshib bormoqda. Bu jarayonda har bir raqamli dalillar va boshqa ma'lumotlar bilan ishlovchi subyekt boshqa shaxslarning shaxsiga doir ma'lumotlariga kirish huquqi orqali ularning huquq va manfaatlariga dahl etishi tabiiy holga aylanmoqda. Bu jarayondan esa bevosita o'z shaxsiy ma'lumotlari to'planayotgan shaxs aynan qanday ma'lumotlar to'planganligi haqida xabar topgan zahoti huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat qilish huquqi bo'lmog'i lozim.

Xorijiy tajriba. Raqamli taraqqiyot tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlardan foydalanish va raqamli ma'lumotlar bilan ishlash jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni minimallashtirish uchun odamlarning ishonchi juda muhim hisoblanadi. Xavfsizlik, ishonchlilik va mas'uliyatni qabul qilish raqamli innovatsiyalarni loyihalashda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan jihatlarning bir qismini tashkil etadi. Mazkur vaziyatlarni hisobga olgan holda Germaniya Federal Respublikasi hukumati 2021-yil iyul oyidan kuchga kirgan raqamli texnologiyalar, mahsulotlar va xizmatlarni loyihalash va ishlab chiqishda **20 ta raqamli axloqiy prinsiplarni** ishlab chiqdi.

Bu prinsiplar umumiy asosiy talablarga ega bo'lib, ularni bajarishga har bir raqamli dalillar va ma'lumotlar bilan ishlovchi subyekt intilishi lozimligi ta'kidlanadi. Shunday qilib, ko'rsatmalar amaldagi qonunchilik va inson huquqlari bo'yicha inkor etib bo'lmaydigan majburiyat bilan bog'langan. Ushbu kodeksda inson huquqlarida mavjud bo'lgan inson qadr-qimmatini himoya qilish muhim tushuncha sifatida e'tirof etiladi. Raqamli axloqiy me'yorlar bilan hatto hozirgi kundagi tegishli qonunlar va qoidalardan ham chetga chiqiladi. Raqamli odob-axloq prinsiplari amaldagi qonunlar va qoidalardan qanchalik yuqori bo'lsa, ular mas'uliyatli qarorlar qabul qilishda muhim o'rin egallaydi. Bu prinsiplar boshidanoq raqamli rivojlanishga kiritilgani juda muhimdir. Bundan tashqari, biznes vakillari va yangi texnologiyalarni ishlab chiquvchilar ushbu prinsiplarga rioya qilish uchun Raqamli odob-axloq bo'yicha maslahat paneliga murojaat qilishlari mumkin hisoblanadi.⁵²

Germaniyada 2021-yil may oyidan boshlab amal qilayotgan quyidagi prinsiplar barcha raqamli mahsulotlar va jarayonlarni ishlab chiqish, tijoratlashtirish yoki ulardan foydalanishga taalluqlidir. Amalda esa, ular, masalan, rivojlanishning turli bosqichlari uchun turli xil ahamiyatga ega bo'ladi va barcha prinsiplar barcha loyihalar yoki jarayonlarga taalluqli bo'lavermaydi.

Germaniyaning Raqamli odob-axloq kodeksi ikki qismga bo'linadi: Umumiy qism va Ilova. Umumiy qismda beshta asosiy prinsiplar sanab o'tilgan bo'lib, ular o'z

⁵² Code of Digital Ethics – Version 1.0, July 2021 / Merck KGaA, Darmstadt, Germany.

navbatida har biri uchtdan quyi prinsiplarga asoslanadi. Beshta asosiy prinsiplar quyidagilar: **avtonomiya, adolat, ishonchlilik, zarar yetkazmaslik va shaffoflikdir.**

Xususan, raqamli huquqlarda **adolat** deganda, raqamli takliflarda adolat himoya qilinishi tushuniladi.

Adolat insonga qaratilgan raqamli takliflarning asosiy qismi ekanligi tan olinishi kerak. Raqamli resurslarni adolatli taqsimlash kerak va uzoq muddatda kamsitishning oldi olinishi lozim. Shuning uchun adolat prinsipiga amal qilishda uchta prinsipga – *xolislik, tenglik va mutanosiblikka* tayangan holda harakat qilinishi kerak.

Avtonomiya prinsipida esa, raqamli takliflarda har bir insonning avtonomiyasi, ya'ni shaxsiyati hurmat qilinishi belgilab qo'yilgan.

Har bir inson o'z maqsadlarini qo'yib o'z g'oyalari ko'ra yashash huquqiga ega ekanligi tan olinadi. Insonlar boshqalarning manfaatlariga zarar bermagan holda o'z standartlariga ko'ra o'z qarorlarini qabul qilishlari kerak. Ushbu qoida raqamli texnologiyalarda ma'lumotlarni uzatishda yoki ma'lumotlar algoritm yordamida baholashga ham tegishli. *Tushuntirish, maxfiylik va savodxonlik* prinsiplari avtonomiyaning quyi prinsiplari hisoblanadi.

Foydalilik prinsipi: Raqamli takliflar orqali shaxslar va jamiyatning ehtiyojlari va farovonligi targ'ib qilinadi.

Raqamli takliflar shaxslar va jamiyat farovonligini oshirish salohiyatiga ega ekanligi tan olinishi lozim. Ushbu ijobiy ta'sirga qisqa, o'rta va uzoq muddatda erishish aynan Germaniya hukumati tomonidan reja qilingan. Foydalanuvchilarning aniq imtiyozlarga ega bo'lishi ta'minlanishi lozim. Ma'lumotlar va algoritmik tizimlardan foydalangan holda *xavfsizlik, barqarorlik va mas'uliyat* prinsiplariga asoslangan uchta ko'rsatmalarga muvofiq harakat qilinadi.

Zarar yetkazmaslik prinsipiga asosan, raqamli takliflar orqali zarar yetkazishdan qochish talab etiladi.

Raqamli xizmatlarga oid ko'plab qarorlarda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan va potensial xavf o'rtasida murosaga kelish kerakligi tan olinishi lozim. Muhim qarorlar uchun individual variantlarning afzalliklari va kamchiliklari yaxshilab baholanishi kerak. Insonlar har doim ushbu baholashning markazida turadilar. Ko'rsatmalar *ishonchliligi, nazorat qilinishi va mas'uliyat* zararni oldini olishga yordam beradi.

Raqamli huquqda shaffoflik deganda raqamli takliflar uchun iloji boricha shaffoflikka intilish tushuniladi.

Ma'lumotlar va algoritmik tizimlardan foydalanish bo'yicha ochiq muloqot muhimligi tan olinishi kerak. Boshqa shaxslar keying rejalar va xatti-harakatlar haqida tegishli darajada xabardor qilinishi kerak. *Kuzatuvchanlik, interaktivlik va tushunarlik* prinsiplari shaffoflikka erishishga yordam beradi.⁵³

Germaniyaning Raqamli odob-axloq kodeksining ushbu maxsus qismida davlat organlari va tashkilotlar raqamli takliflar, raqamli dalillar bilan ishlashda qanday prinsiplarga asosan ish olib borishlari belgilab qo'yilgan. Ilova qismida esa,

⁵³ Code of Digital Ethics – Version 1.0, July 2021 / Merck KGaA, Darmstadt, Germany.

prinsiplarga batafsil ta'rif berib o'tilgan. Boshqa bir qator Yevropa davlatlarida ham bugungi kunda raqamli etik qoidalar qonun normasi sifatida belgilab qo'yilmoqda. Bizning davlatimizda ham jinoyat ishlarini yuritishda raqamli odob-axloq qoidalari ushbu xorijiy davlatlar tajribasi asosida belgilab qo'yilishi bugungi zamon talabi hisoblanadi.

Xulosa. Fikrlarni umumlashtiradigan bo'lsak, jinoyat ishlarini yuritishda raqamli odob-axloq qoidalarini belgilash va uni yahtid kodeks shakliga keltirish, shuningdek, raqamli ma'lumotlar bilan ishlaydigan har bir jinoyat ishlarini yurituvchi subyektning ushbu raqamli odob-axloq qoidalariga rioya etishini ta'minlash kerak, degan fikrga kelishimizga quyidagilar asos bo'lmoqda:

Birinchiidan, raqamli taraqqiyot davrida O'zbekistonda ushbu sohadagi, ya'ni kiberjinoyatlar soni tobora ortib bormoqda. Bu esa ushbu raqamli makondagi jinoyatlarni tergov qilish sohasidagi qonunchilikni takomillashtirishni kun tartibiga qo'yadi. Bir narsa aniq – raqamli taraqqiyot faqat jadal rivojlanishda davom etadi hamda kiberjinoyatlarni fosh etish bilan bog'liq masalalar yildan yilga zamonga moslashtirib borishni talab etadi.

Ikkinchiidan, kiberjinoyatlarni tergov qilishda, umuman olganda, jinoyat ishlarini yuritishning boshqa bosqichlarida ham raqamli dalillar bilan ishlashda inson huquqlari to'liq ta'minlanishi kerak. Buning sabablaridan biri bu bugungi kunda har bir shaxs o'z shaxsiy va boshqalarga oshkor etilishi mumkin bo'lmagan ma'lumotlarni raqamli qurilmalarda saqlamoqda. Ushbu ma'lumotlarning daxlsizligini ta'minlashning huquqiy asosi yaratilishi kerak hamda bu eng avvalo, raqamli odob-axloq qoidalarida belgilab qo'yilishi lozim.

Zero, zamonaviy voqelikni hisobga olgan holda “raqamli odob-axloq”ning asosiy tushunchalarini belgilash uchun ushbu tushunchalarning asosiy elementlarini aniqlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish va Raqamli odob-axloq kodeksining jinoyat ishlarini yuritish sohasiga jroyiy etilishi masalasini kun tartibiga qo'yish hamda qabul qilingan raqamli odob-axloq normalariga jinoyat ishlarinini yuritishning har bir subyektlarini rioya etishlari mexanizmini ishlab chiqish, shuningdek, ularga og'ishmay amal qilinishini nazoratga olish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. To'rtinchi sanoat inqilobi / Klaus Shvab, tarjimon Sarvinoz Qosimova. – Toshkent. NIHOL, 2022. – 248 b.;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 5-oktabrda qabul qilingan PF-6079-sonli “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni.;
3. Digital Ethics: Its Nature and Scope – Luciano Floridi, Corinne Cath, Mariarosaria Taddeo / October 2019.;

4. Code of Digital Ethics – Version 1.0, July 2021 / Merck KGaA, Darmstadt, Germany.;
5. Ilmiy ish: –Raqamli etika: uning xususiyatlari va asosi|| / Oksford va Boloniya universitetlari professori Luchiano Floridi, Oksford universiteti professorlari Korina Kat hamda Mariarosaria Taddeo / 2019.;
6. Ilmiy maqola: –Raqamlashtirilgan huquqiy etika|| / A.Salizin, Florian Martin-Baritular / 2021.

**“MILLIY MADANIY MARKAZLAR TASHKIL ETILISHINING HUQUQIY
ASOSLARI”**

Ergashev Muhammad Yo'ldoshevich

Termiz Davlat Universiteti

Tarix fakulteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston hududidagi millatlararo munosabatlar, diniy bag'rikenglik, tarixiy jarayonlar tushunchalaring hamda milliy madaniy markazlar faoliyatida qonun hujjatlarining o'zini haqida malumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *milliy markazlar, millat, diniy bag'rikenglik, qonun hujjatlari, yaxshi qo'shnihilik, tojik milliy markazi, rus milliy markazi.*

Milliy-madaniy markazlar — O'zbekistonda yashovchi muayyan bir millat vakillarining milliy madaniy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi jamoat tashkilotlari. Milliy-madaniy mark O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O'zbekiston Respublikasining jamoat tashkilotlari to'g'risidagi amaldagi qonunlariga hamda o'z nizomiga asoslangan holda faoliyat ko'rsatadi. Milliy-madaniy markazlari muayyan millatga xos bo'lgan milliy madaniyat, til, urf-odat, an'ana va taomillarni o'rganish, saqlab qolish va rivojlantirishdan manfa'atdor bo'lgan O'zbekiston fuqarolarini ixtiyoriy ravishda birlashtiradi. O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat va notijorat tashkilotlar to'g'risida"gi qonuni (1999-y. 14-aprel)ga asoslangan holda tuziladi. Nizomi tegishli adliya tashkilotlari (Adliya vazirligi yoki viloyat va shahar adliya idoralari) tomonidan ro'yxatga olinadi. O'z faoliyatini bevosita yoki jamoalardagi bo'limlari orqali O'zbekiston Respublikasi hududida amalga oshiradi.

Dastlabki milliy-madaniy markazlar koreyslar, qozoqlar, yahudiylar, armanlar tomonidan respublika viloyatlarida 1989-yilda tuzildi. Bu markazlarning chinakam rivojlanishi va ravnaq topishi O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin boshlandi. O'zbekiston mustaqilligi munosabati bilan ularning samarali faoliyat ko'rsatishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Natijada milliy-madaniy markazlar soni yil sayin ortib bordi. Agar 1992-yil 10 ta milliy-madaniy markazlar ish olib borgan bo'lsa, 1995-yilda ularning soni 72 taga, 2003-yilga kelib esa 135 taga yetdi. Ular respublika madaniy markazlari, viloyat, shahar, tuman madaniy markazlaridan iborat.

Mamlakatimizda 130 dan ortiq turli millatga mansub fuqorolar hamjihatlikda, tinch-totuv, o'zaro yaxshi qo'shnihilik tamoillari asosida istiqomat qilib kelmoqda. Bizga ma'lumki turli mamlakatlar tarixidan boshqa millatlarga nisbatan kamsitish, ularning huquqlarini poymon qilish qat'iy xalqaro huquqiy hujjatlarda qonun doirasida cheklab qo'yilgan. Xalqaro huquqiy hujjatlardan biri hisoblangan Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasiga nazar solsak inson qadr qimmatini bilan bog'liq bo'lgan quyidagi moddalarni ko'rishimiz mumkin;

“Har bir inson fikr, vijdon va din erkinligi huquqiga ega; bu huquq o‘z dini yoki e‘tiqodini o‘zgartirish erkinligini va ta‘limotda, toat-ibodat qilishda va diniy rasmlar hamda marosimlarni ommaviy yoki xususiy tartibda ado etish, o‘z dini yoki e‘tiqodiga yakka o‘zi, shuningdek, boshqalar bilan birga amal qilish erkinligini o‘z ichiga oladi.” (18-modda),

“Har bir inson e‘tiqod erkinligi va uni erkin ifoda qilish huquqiga ega; bu huquq hech bir to‘siqsiz o‘z e‘tiqodiga amal qilish erkinligini hamda axborot va g‘oyalarni har qanday vosita bilan davlat chegaralaridan qat‘iy nazar, izlash, olish va tarqatish erkinligiga ega”(19-modda),

“Ta‘lim barcha xalqlar, irqiy va diniy guruhlar o‘rtasida bir-birini tushunish, o‘zaro xarixohlik va do‘stlikka xizmat qilishi kerak”(26-modda).

Demak ko‘rinib turibdiki millatlararo munosabatlar butun jahon davlatlari orasida davlat siyosati darajasidagi muhim masalalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida yashovchi turli millat vakillarini respublika ijtimoiy, ma‘naviy ma‘rifiy hayotida faol ishtirok etishini ta‘minlash milliy-madaniy markazlar faoliyatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Shuningdek, xorijiy mamlakatlardagi turdosh tashkilotlar hamda tarixiy vatanlari bilan do‘stlik, hamkorlik, madaniy-ma‘rifiy aloqalar o‘rnatish va hamdo‘stlik aloqalarini rivojlantirish, Respublika baynalminal madaniyat markazi, manfaatdor vazirliklar, idoralar, davlat va jamoat tashkilotlari hamda ijodiy uyushmalar bilan hamkorlikda mamlakatimizda fuqarolar hamjihatligi va millatlararo totuvlikni mustahkamlashga ko‘maklashish markazning asosiy vazifalari bo‘lib hisoblanadi. Nizomda belgilangan maqsad va vazifalarga erishishda markazlar kuyidagi faoliyat turlarini amalga oshiradi: musika va teatr studiyalarini, ona tili, tarix, yozuv, adabiyot, xalq og‘zaki ijodi, teatr va rassomchilik san‘-ati, milliy urf-odatlar va hunarmandchilik, milliy sport va o‘yinlar turlarini o‘rganish bo‘yicha o‘quv guruhlari va yakshanba maktablarini amaldagi qonunchilikka muvofiq tuzadi; milliy madaniyat, milliy til; milliy san‘at turlari va milliy urf-odatlarni o‘rganish va targ‘ib qilish maqsadlarida seminarlar, konferensiyalar, davra suhbatlari, festivallar va uchrashuvlarni; xor va badiiy jamoalarni tashkil etadi. Milliy-madaniy markazlari faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 13-yanvardagi qarori bilan tashkil etilgan Respublika baynalminal madaniyat markazi muvofiqlashtiradi.

O‘zbekiston Vazirlar Mahkamasi huzurida millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stona munosabatlar bo‘yicha qo‘mita tuzildi. Yangi idora Shavkat Mirziyoyevning Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi farmoniga ko‘ra, Respublika baynalmilal markazi hamda do‘stlik jamiyatlari va xorijiy davlatlar bilan madaniy-ma‘rifiy aloqalar kengashi negizida tashkil etildi. Farmon jamiyatda barqarorlik, tinchlik va hamjihatlikni ta‘minlash, fuqarolar ongida yagona ko‘p millatli katta oilaga mansublik hissini mustahkamlash, milliy madaniy markazlar va do‘stlik jamiyatlari faoliyatini har tomonlama qo‘llabquvvatlash va rivojlantirish, xorijiy

mamlakatlar bilan madaniy-ma'rifiy aloqalarni kengaytirishga qaratilgan. Qo'mitaga jamiyatda millatlararo hamjihatlik va bag'rikenglikni ta'minlash sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirishda ishtirok etish, dunyo hamjamiyati bilan do'stlik aloqalarini mustahkamlash kabi vazifalar yuklatildi. Bugun O'zbekistonda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila bo'lib yashamoqda. Ular barcha soha va tarmoqlarda fidokorona mehnat qilib, rivojlangan bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik huquqiy davlat qurishga va kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirishga katta hissa qo'shmoqdalar. Mustaqillik yillarida milliy madaniy markazlarning 120 dan ortiq faoli davlat mukofotlariga sazovor bo'ldi, orden va medallar bilan taqdirlandi, jumladan, 14 nafariga «O'zbekiston Qahramoni» yuksak unvoni berildi. Respublika baynalmilal madaniyat markazi, 138 milliy madaniy markaz, O'zbekiston xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik va madaniy-ma'rifiy aloqalar jamiyatlari kengashi, shuningdek, 34 do'stlik jamiyati faoliyati O'zbekistondagi barcha millatlar va elatlarning tarixi, madaniyati, ma'naviy qadriyatlarini, an'ana hamda urf-odatlarini asrash va har tomonlama rivojlantirish, millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirish, jamiyat va davlatni barqaror rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ular «xalq diplomatiyasi» mexanizmidan faol foydalangan holda tinch va farovon hayotni asrash, xorijiy mamlakatlar bilan do'stona munosabatlar va madaniyma'rifiy aloqalarni rivojlantirish, chet eldagi hamyurtlar bilan yaqin va o'zaro manfaatli munosabatlarni yo'lga qo'yishga salmoqli hissa qo'shmoqda. Bugungi kunda mamlakatimiz ta'lim muassasalarida o'qish 7 tilda olib borilmoqda. Tele-radio ko'rsatuv va eshittirishlar 12 tilda efirga uzatilmoqda, gazeta va jurnallar 10 dan ortiq tilda chop etilmoqda. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining qabul qilinishi va amalga oshirilishi, biz yashayotgan bugungi davrning o'zi davlatimiz mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, mamlakat atrofida xavfsizlik, barqarorlik va yaqin qo'shnichilik muhitini yaratishga qaratilgan puxta o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy siyosatni yuritish, shuningdek, aholi, ayniqsa, yoshlar ongida insonparvarlik qadriyatlarini, turli millat vakillari o'rtasida o'zaro hamjihatlikni yanada mustahkamlash, bu borada amalga oshirilayotgan ishlarni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishni taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni jamiyatda barqarorlik, tinchlik va totuvlikni ta'minlash, fuqarolar ongida katta, ko'p millatli yagona oilaga mansublik tuyg'usini mustahkamlash, milliy madaniy markazlar va do'stlik jamiyatlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va yanada rivojlantirish, xorijiy mamlakatlar bilan madaniy-ma'rifiy aloqalarni kengaytirishga qaratilgan. Xususan, Respublika baynalmilal madaniyat markazi va O'zbekiston xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik va madaniy-ma'rifiy aloqalar jamiyatlari kengashi negizida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari qo'mitasining tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston , 2017.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T.:O'zbekiston.1999. 19 b.
3. Xonazarov Q. Mustaqillik va milliy munosabatlarning rivojlanishi. - Toshkent, 2001. -6 b
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi .Toshkent: O'zbekiston, 2018. - 6 b
5. Сулаймонов, Ж. Б. (2020). Взгляды Абдуррахмана ибн Халдуна о развития общества и цивилизации. "Международный научно-практический журнал" Экономика и социум, 12, 79.

INTERACTIVE METHODS OF LEARNING ENGLISH THE IMPORTANCE OF
LEARNING ENGLISH

Turg'unboyeva Robiya Ravshan qizi

*Student of National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek Philology and teaching languages (English)*

Abstract: *The article discusses the importance of the use of new pedagogical technologies in the teaching of English, and analyzes all the possibilities of the student, taking into account the complexity of mastering the subject. It also gives examples of new methods in language development and explains its importance.*

Keywords: *English, methodology, science, style, lesson, student, teacher.*

Indeed, the task of teachers is to create a school lesson, a textbook that can meet the standards of internationally recognized countries through the development of a foreign language. Fortunately, the fact that English speakers can be found in the first grade of school shows that the system consumes a lot of the work of English speakers. In particular, the number of students reaching the international level in a foreign language is growing day by day. We are also delighted that in addition to our national universities, more than seven students per student are ranked in the top 1000 universities in the world. By the way, mastering science is a little difficult. Mastering another language as a mother tongue depends on the skills of the teacher. The use of new teaching methods is important and effective. The level of assimilation of new technologies by students in a lesson is higher than in a traditional lesson. Below we will talk about the essence of such new pedagogical methods and their effectiveness in practice. In many literature, the most popular interactive teaching methods today are Case Studio (or Study Cases), Blist Survey, Modeling, Creative Work, and Problem-Based Learning. According to the data obtained, interactive learning strategies include Brainstorming, Boomerang, Gallery, Zigzag, Zinamazina, Museum, Rotation, Round Snow. The approach to organizing group work in separating interactive teaching strategies from the structure of interactive teaching methods is in a sense based on comparing strategic approaches. In fact, these strategies are also more applicable to interactive teaching methods, with no other distinction between them. Interactive Graphic Organizers: Fish Skeleton, BBB, Concept Table, Venn Diagram, T-Table, Insert, Cluster, Why, How? and others. The distinction between interactive graphic organizers is based on the fact that the main ideas in such classes are expressed in writing in various graphic forms. In fact, working with these graphic organizers is more about interactive teaching methods. Below we will analyze some of the new interactive techniques. This method is aimed at ensuring the activity of students in the classroom, encouraging them to think freely and freeing them from the inertia of the same thinking, providing a variety of ideas on a particular topic. Absolute prohibition of

criticism of the opinion expressed by each participant encouraging any bites and jokes. The goal is for students to be able to freely participate in the learning process. The use of this method in the educational process depends on the pedagogical abilities of the teacher and the breadth of his thinking. When using the brainstorming method, the number of students should not exceed 10-15 people.

GENERAL IDEOLOGICAL METHOD OF ATTACK

The method helps create conditions for students to generate new ideas. When a group of 5 or 6 students completes various assignments or creative tasks that must be completed within 15 minutes, one of the group members will report this. The information provided by the group (task or solution of a creative problem) is discussed and evaluated by the teacher and other members of the group. At the end of the lesson, the teacher announces the answers that are considered the best and most unique among the solutions to the given problem or creative problems. During the training, the performance of the group members will be assessed according to their level of participation.

6x6x6 METHOD The 6x6x6 method can be used to solve a specific problem or problem by simultaneously involving 36 students in a specific activity, as well as to determine the abilities of each group member and their views. In this methodological exercise, 6 groups of 6 people each discuss the problem posed by the teacher. After the allotted time, the teacher reorganizes 6 groups. Each of the reorganized groups will have one representative from the previous 6 groups. The newly formed group members explain to their team members the findings presented by the group as a solution to the problem and discuss these solutions together.

Advantages of the 6x6x6 method: - encourages each member of the group to be active; - ensures the expression of their personal views; - develops the ability to listen to the opinions of other group members; - be able to summarize a number of points put forward, as well as defend their point of view. Most importantly, during each short session (20 minutes), the facilitator acts as a facilitator, listener, and speaker. This method can be used in several groups of 5, 6, 7 and 8 people. However, when using the 6x6x6 method between large groups, the time will have to be increased. Because it takes a lot of time to discuss and inform. Using the method in question, the group may cover one or more topics. Using the 6x6x6 method in the educational process requires the teacher to be active, pedagogical skills, as well as the ability to form groups in accordance with the goal. Incorrect grouping can lead to incorrect assignments or tasks. When using this method, the lessons are organized in the following order:

1. Before the start of the lesson, the teacher places 6 chairs around 6 table.
2. Students are divided by the teacher into 6 groups. When students are divided into groups, those who name each seat and receive name sheets will take their places.
3. After the students have settled in their places, the teacher announces the topic of the lesson and assigns specific tasks to the groups. A deadline will be set for discussion.

4. The teacher observes the activities of the groups, gives advice to the group members, where necessary, gives directions and asks the groups to make sure that the tasks set by the groups are solved correctly, asks them to complete the discussion.

5. At the end of the discussion, the teacher reorganizes the groups. Each of the reorganized groups will have one representative from the previous 6 groups. Members of the newly formed group explain to their team members the findings presented by the group as a solution to the problem, and discuss these solutions together. Pedagogical technology is essentially organized according to forms, methods and means, which increases the effectiveness of pedagogical activity and determines the interaction between teachers. In addition, it provides students with an in-depth knowledge of the subject. develops students' skills of independent, free and creative thinking. In addition, the necessary conditions will be created for students to realize their potential. He must also ensure the predominance of democratic and humanistic ideas in the pedagogical process.

REFERENCES:

1. Jalolov Zhamol. Methodology for teaching foreign languages. Publishing house and printing house "Teacher", Tashkent - 2012.
2. Otaboeva, MR Using modern innovative technologies in teaching a foreign language and its effectiveness / MR Otaboeva. - Text: direct, electronic // Young scientist. -2017. - No. 4.2 (138.2). - S. 36-37. - URL:
3. <https://moluch.ru/archive/138/39058/> (access data: 04/27/2020)
Khatamova N.K., Mirzaeva M.N. "ENGLISH LESSONS
4. USED INTERACTIVE METHODS "(methodological manual), Navoi, 2006, 40 pages. 5.
Kholdorova M., Fayzieva N., Riksittilaeva F." THE USE OF ASSISTANTS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. " Tashkent: Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, 2005
5. Khoshimov O., Yakubov I. "METHODOLOGY OF TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE" (textbook) Tashkent: Publishing house "Shark", 2003

“TIMSOHNING KO’Z YOSHLARI” QISSASIDA FOJIAVIYLIK TASVIRI

Toshpo’latova Dilchehra

Qarshi davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o’zbek qissachiligidagi, jumladan, “Timsohning ko’z yoshlari” qissasidagi bosh qahramonning fojiaviy taqdiri, buning sababi bo’lgan omillar o’rganiladi. Bundan tashqari, obrazlar ruhiyatidagi o’ziga xosliklar tahlil qilinib, ijtimoiy muammolarning ruhiy dunyoga ta’siri tadqiq etiladi.*

Kalit so’z: *obraz, konflikt, psixologik tahlil, nashriyot, guvohnoma, Azroil, pioninochi, pospon. Erasmus*

So’z san’atkori badiiy adabiyotning qaysi turida asar yaratmasin, nigohini umumbashariy muammolar yechimi, azaliy qadriyatlarining talqiniga qaratadi. Xususan, qissa janrida voqelikni teran tahlil qilish, inson ruhiyatini tubsiz va qorong’u puchmoqlariga nazar tashlash, hayot mohiyatini anglashga e’tibor kuchaydi. Qissa janri tarkibini kuzatar ekanmiz, unda obrazlar ko’p qirrali ekanligini, konflikt o’tkirligini, psixologik tahlil chuqurligini, badiiy-tasviriy vositalarning xilma-xilligini, mavzular rang-barangligini ko’rishimiz mumkin. Shu o’rinda aytishimiz mumkinki, o’zbek adabiyotida qissa janri ham alohida ahamiyat kasb etadigan janrlardan biri hisoblanadi. Qissa – bosh qahramon taqdiri vositasida hayotning u yoki bu qirralarini o’rta epik shaklda rivoyaviy usul bilan aks ettiruvchi janrdir. Qadim o’tmishdan to bugungi davr adabiyotiga qadar qissachilikning rivoji uchun qator ishlar qilib kelingan va bu jarayon hali ham davom etmoqda. Bu janr asosan “qahramon ruhiyatidagi murakkab holatlarni, turmushdagi chigal voqeliklarni tasvir etish bilan boshqa epik janrlardan farqlanadi”. Qadimdan mavjud bo’lgan bu janr vaqt o’tishi bilan yanada kamol topib, soddalikdan murakkablik, badiiy mukammallik, ma’noning teran va serko’lamligi tomon siljib bormoqda. Bu yo’lda bir qancha yozuvchilarimizning xizmatlari kattadir. Abduqayum Yo’ldoshevning ham davr qissachiligi uchun qo’shgan hissasi salmoqlidir. Adibning “Sunbulaning ilk shanbasi”, “To’y”, “Timsohning ko’z yoshlari”, “Otchopar yoxud o’n uchinchi uy”, “Yulduzning yo’li” kabi bir qator qissalari kitobxonlar e’tiborini tortishga ulgura oldi. Ular orasidan “Timsohning ko’z yoshlari” qissasi voqea ko’lami va reallikning ustuvorligi bilan bir qatorda ta’sirchanligi jihatidan boshqa asarlaridan ajralib turadi. Asar zamona qizlari uchun kerakli xulosa chiqarishda dasturilamal bo’ladi. Hayotning bir tekisda ravon yo’llardan kechmasligi, bunda qing’ir- qiyshiq so’qmoqlar bilan birgalikda oldimizda uchragan har bir inson ham pok niyatli bo’lmasligi, bosgan har bir qadami o’ylab tashlash kerakligi kabi pandnomalarni uqtiradi.

Qissa qahramonlari real voqelikda harakatlanayotgan, ayni damda biz bilan yashayotgan insonlardir. Asar qahramon tilidan hikoya qilinadi va u ishlaydigan nashriyotda sodir bo’lgan voqea bayon etiladi. Nashriyotga yangi kelgan qiz

Munisaning fojaviy taqdiri qalamga olinadi. Asar mazmuniga qisqacha to'xtaladigan bo'lsak, Munisaning universitetni bitirib hali ham oila qurmagan, bu ketishda yoshi o'tib qari qiz bo'lib qolishidan havotir olgan nashriyot bosh mudirasi Salomat opa unga jon-jahdi bilan kuyov izlashni boshlaydi. Tabiiyki, u bu yo'lda o'zining sevimli mashg'uloti bo'lgan munajjimlar bashorati-yu tush ta'birlariga tayanadi va Munisaning qaysi oyda, qaysi burjda tug'ilganidan tortib, tushida nimalarni ko'rishiga ham qiziqib so'rab chiqadi. Bularning barchasi qizning baxti yo'lida qilingan "beminnat xizmat"lardan edi. Shundan keyin u "Agar qiz bolaning tushida timsohni ko'rsa, ertasi kuni o'z shahzodasi uchratadi", deya qizni tushida timsohni ko'rishga undaydi. Bu holat o'quvchi uchun ham kulguli ko'rinishi tabiiydir. Hech bir zamonda inson ko'rayotgan tushlarini buyurtma qilishi yoki ularni tanlashi aqlga sig'mas holatdir. Lekin Salomat opa bu yo'lda bor kuch- g'ayratini ishga soladi:

"Ha, shubhasiz, opa nimagadir qat'iy ahd qilgan edi. Va bu qat'iyat o'ziga xos bir ko'rinishda namoyon bo'lmoqda edi. Stolida turli gazeta- jurnallardan, kitoblardan qirqib olingan timsoh suratlarini to'ldirib tashlagan Salomat opa zo'r berib.. mana shu so'xtasi sovuq jonivorni tashviq qilmoqda edi: "Ey odamning har narsa bo'lgani ma'qul!" dedim ichimda g'ijinib. Ayniqsa, ertasi kuni men o'tirgan stul ortidagi devorga, shundoqqina Munisaning ko'zi tushib turadigan joyaga bu la'nati maxluqning bir quloch rangli surati yopishtirib qo'yilganini ko'rdimda seskanib ketdim-u, jonim bo'g'zimga tiqilgan ahvolimda opaga achchiq-tiziq gap qilishdan o'zimni tiyib tura olmadim. Zero, suvdan lapanglab chiqib kelib, yaltirab turgan badanini ko'z-ko'z qilayotganday sizga baqrayib turgan ulkan timsohning ko'rinishiyoq har qanday odamni etini junjiktirib yuborardi..". Shundan so'ng oradan vaqt o'tib bir kuni Munisa tushida timsohni ko'rganini aytadi. Xuddi shu kuni nashriyotga uni surishtirib kelgan Pospon(asar qahramoni tilidan unga shunday nom beriladi) uning taqdiri ekanligiga ishongan Salomat ikkisini "baxt rishta"larini bog'lashdek vazifani o'zining oliy burchi sifatida ado etib, bu yo'lda tashabbuskorlikni davom ettiradi. Ammo pospon ular kutgan inson emasdi. Natijada qizning nomusidan ayrilishi, nikohsiz homilador bo'lishi va uning nobud bo'lishi Posponning ayovsiz kaltaklari oqibatida boshidan lat yeb telba holga kelib, ruhiy hastalar shifoxonasiga tushishiga va asar so'nggida viloyatidagi ruhiy hastalar shifoxonasiga topshirib yuborilishi kabi fojaviy qismatni ko'rishimiz mumkin. Endi asarda uchragan har bir obrazga alohida to'xtalib o'tamiz va bu yo'l orqali fojaviylikning ma'lum sabablari ochib berishga harakat qilamiz.

"...Badiiy ijodda bir qonuniyat bor: kitobxon adabiy qahramonni tabiiy qabul qilsa, bilingki, bunday timsolni yaratish uchun ijodkor tinmay ter to'kkan bo'ladi". Abduqayum Yo'ldoshev ham qahramon yaratishda o'z uslubiga ega ijodkorlar sirasiga kiradi. Adib asarlarida uchraydigan har bir obraz yoki personajlarda o'ziga xos xarakterdagi insonlar tasviri tursa-da, ularning har birida turmushning toshqin daryosida tushib qolib undan o'zini torta olmagan, moddiyatni o'zi istamagan holda ma'naviyatdan ustun qo'ygan shaxsning qaysidir ma'noda fojaviy tasviri gavdalanadi va bu xarakter deyarli barcha asarlarida kezib yuradi. "Timsohning ko'z yoshlari"da

ham ana shu kezib yuruvchi ruhiyatni bosh qahramon- muharrir obrazi misolida ko'rishimiz mumkin. Avvalo, ushbu obraz shaxsiyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, qissa uning tilidan hikoya qilinadi. Tabiiyki, inson o'z-o'ziga hech qachon yetarlicha ta'rif bera olmaydi: yo me'yorida oshib ketadi, yoki kamtarlik qilib o'zini chetga oladi. Shu sababli o'quvchi bu qahramon ruhiyatini uning xatti-harakatidan, so'zlaridan, atrofida qilgan munosabatidan bilib olishimiz mumkin: "Vaholangki, oynavand qafas ichidagi olmaxon yanglig' tinim bilmayman- hazil gapmi, naq to'rt joyda ishlayman-a! Balki, eski zamonlar bo'lganida, pulga botirib qolarmidim?! Bu kun esa rozg'ordan, oshqozondan orttirib , deydik, ishsiz yoinki maoshsiz qolishim ehtimoli mavjud "qora kunlarim"ga uch- to'rt tanga jamlab qo'yishga-da qurbim yetmaydi-yu , yana "ishlayapman" deya minnatning kattasini qilib o'tirishimning o'zi ortiqcha". Insonning moddiy ehtiyojini ta'minlashga imkon beradigan faoliyati va ijtimoiy hayotini belgilashga imkon beradigan holatlar, voqea- hodisalar insoniy harakatlar zamirida yotgan mohiyatni idrok etishi - bor haqiqat. Ammo shu moddiyatning qutqusiga tushib atrofida bo'layotgan hodisotlarni to'la anglamaslik, yoki tushunib yetgan holda unga yetarli e'tiborni ajratishdagi hafsalasizlik ham qaysidir ma'noda insoniyat tanazzulining bir ko'rinishidir. Yuqoridagi misoldan ko'rinib turibdiki, qahramon uchun hayotning ijtimoiy ahamiyati birinchi o'rinda turadi. Birini ikki qilish yo'lida tinim bilmagan, ammo omadsiz inson obrazini esga oluvchi bu qahramon qissani o'qish davomida o'ziga xos bo'lgan beparvolik, o'zini olib qochishlik kabi xususiyatlarini ham ochib beradi. Bu bilan esa Munisaning fojiaiy qismatiga qaysidir ma'noda sababchi bo'ladi. Ya'ni Pospon bilan u avvaldan tanish, uning nayranglari haqida qisman bo'lsa-da boxabar edi: "...o'sha "hazilkash" yigitcha shtatsiz drujinnik degan guvohnomani ko'tarib yurarkan, o'zi Toyir bilan o'qirkan, so'ng ichkuyovlik maqomida uylanishga majbur bo'lib qolgach, texnikumni tashlab ketib qolgan ekan. Toyirning gapiga qaraganda, hayotda omadi kelmagani bois sal alamzadaroq bo'lib qolgan ekan. Buning ustiga gumbazday xotini deyarli har kuni janjal ko'tarib, pul talab qilarkan. Uzunquloq gaplarga qaraganda, bu shang'i xotinning qo'li ham sal yugurikroq ekan. Ana shunday paytlarda bu yigitcha eski tanishlarinikiga jo'nab qolarkan-u, alamdanni, o'sha kungiga o'xshash tomoshalarni ko'rsatib yurarkan. Toyirning taxminicha, xotinidan Azroildan qo'rqqandek holga tushib qolgan bu yigitcha, ayniqsa, begona qiz- juvonlarni ustidan kulishdan, ularni xo'rlab qo'yishdan boshqacha huzur toparkan..". Avvaldan tanish, qachonlardir o'zini ham do'sti oldida hijolatiga sabab bo'lgan bu yigitcha nashriyotga ilk kelgan kuniyoq qahramon o'zini uni tanimagandek tutadi. Garchi Pospon haqida hamma ma'limotga ega bo'lishiga qaramasdan o'zini beparvo ko'rsatadi. Go'yo u uchun bular hech biri ahamiyatsizdek. Aslida esa jamiyatdagi eng yomon illatlardan biri loqaydlikdir. bu orqali qaysidir ma'noda Munisaning fojiasiga sababchi bo'lib qoladi.

Asarning yana bir qahramoni Salomat opa obrazi Munisaning fojiasiga yo'l ochgan eng katta aybdorlardan hisoblanadi. Uni asarni o'qish davomida o'quvchida o'ziga nisbatan nafrat uyg'otishiga sabab bo'ladigan bir qancha o'rinlarda ko'rishimiz

mumkin. Biroq hayotda nuqsonlardan holi, kamchiliksiz, qalbi faqat ezgu ishlarga limmo-lim to'la insonlar bo'lavermaganidek, amallari faqat "ahmoqlik", "ayyorlik" yohud "yomonlik" kabi tushunchalardan iborat bo'lgan toifa vakillari ham mavjud emasdir. Salomat opa tasvirida ham adib uni faqat qora bo'yoqlarda ko'rsatib qolmasdan, uning o'z ishiga bo'lgan layoqadsiz, tanballik holatlariga tushishiga sabab bo'lgan omillarni ham sanab o'tadi. Bu orqali ijodkorning mahorati qay darajada ekanligiga yana bir bor guvoh bo'lamiz. Lekin asosiy e'tiborni tortadigan jihat bunda emas, balki hatti-harakatlar orqali ruhiyatning qay darajada ochib berilishidadir: "...bu gap birinchi navbatda pochchangga tegishli. Chunki uyam senga o'xshash lattachaynar bir er. Uyam senga o'xshab kun bo'yi ming'illab o'tirishdan boshqasiga yaramaydi! Bunaqalarga erkak degan nomning o'zi hayf! - opa stolni surishdan to'xtadi va , aftidan, qizning shu yerda ekanligini payqadi-yu, ammo tog'dan quyiga otilgan, jonidan to'ygan odamday o'zini tutaolmadi: - Oliy ma'lumotli emish! Dars berarmishlar! O'zi bo'lsa, o'n ikkidan uyga kelib olib, xotining yo'lga ko'z tikib o'tirishdan boshqasiga yaramaydi. Ha, kutsang kutibsan, o'tir erkakka o'xshab. Yo'q, akam uy supuradilar egilib, pol yuvadilar egilib, kir yuvadilar egilib, meni ham egili-ib kutib oladi. Erkak bo'lmay ket! - Opa stolga qarsillatib musht tushirdi. -Nima, menga juda zarilmi oltidan keyin ham bu yerda o'tirish gazet titkilab. Uyga borgim kelmaydi, chuchmal gaplariyam, chuchmal basharasiyam jonimga tekkan! To'rt-besh bekat piyoda yuraman, atay kechikib boraman, zora do'q-po'q urib qolsa, jahli chiqsa deb. Qayoqda turaveradilar irshayib! "Charchamadingizmi?" deb qo'yadilar yana. "Siz"laganini-chi! "Ovqat qilib qo'ydim", deydi..". Chetdan qaraganda kitobxon bu obraz orqali noshukur, o'ziga berilgan imkoniyatlarga shukur qilmasdan noliydigan inson obrazini ko'rishi mumkin. Turmush o'rtog'idan kaltak yeyish-u , uning o'rinsiz pul sarf etishidan ozor chekadigan ayollarni tushunsa bo'ladi. Chunki ba'zi ayollar uchun ideal er bu uni aytganlarini qonun deb biladigan, chizgan chizig'idan chetga chiqmaydigan, bir so'z bilan aytganda, itoatkor er obrazi gavdalanadi. Lekin yer yuzida insoniyat yaratilgandan boshlab oilada ayol bilan erkakning o'rni va vazifalari Odam Ato va Momo Havo misolida ko'rsatib berilgan. Ayrim insonlar bor hayoti shu qolipda kechishini xohlaydigan , ba'zilari esa buning mutlaq teskaridir. Shu boisdan Salomat opaning ham bu borada o'z qarashlari mavjud bo'lib, Munisani Pospon bilan topishtirishda qaysidir ma'noda o'zi orzu qilgan er timsolini , erkak kishidagi bo'ladigan shahdni (o'z eridan topa olmagani bois) Pospondan izlaydi. Hatto Munisaning kaltak zarbidan ko'kargan yuzlari, qo'llarini ko'rganda ham parvosizgina er bo'lgandan keyin uradi-da, deya buni e'tiborsizlikka yo'yadi. Uning nazdida haqiqiy erkak kunda, kun ora xotinini urishi bu shunchaki uni qizg'onganidan, rashk sabab deb bechora qizni bir necha bor ovutgan bo'ladi. Lekin qissaning oxiri "erning zo'ri - xotinning sho'ri" degan o'zbek maqolini yana bir bor oqlaydi va Salomat opa obrazi esa o'quvchi ongida nafratning tobora ortishiga sabab bo'ladi. Chunki u qachonlardir jon kuydirib turmushga berishga intilayotgan Munisa taqdiriga u telba bo'lib qolgandan so'ng, shu darajada bepisand qaraydiki, go'yo uning bu hodisalarga hech qanday

aloqasi yo'qdek. Endi u Munisaning o'rniga yangi kelgan qiz Munira bilan, uning hayoti bilan qiziqib qoladi. Uning bu hatti-harakatlari o'z qo'g'irchog'ini o'ynab qo'l-oyoqlarini sindirib bir yoqqa otib, ota-onasi keltirib bergan yangi o'yinchoq bilan ovunayotgan yosh bolani eslatadi. Yozuvchi tomonidan achchiq kinoya va nafrat o'quvchi qalbiga ham singadi. Biroq eng achinarlisi bunday insonlarni jamiyatda uchratishimizda mubolag'aga o'rin yo'qligidadir.

Endi bor e'tiborni Munisaning o'ziga qaratadigan bo'lsak ijodkor asar boshida uning portretini qisqagina yaqinda ish boshlagan hamkasb sifatida tasvirlab ketsada, yo'l- yo'lakay uchragan har bir dialoglar vositasida nafaqat uning tashqi portretini, balki ichki ruhiy tasvirini ham mohirlik bilan bayon etib ketadi. Quyidagi tasvir orqali uning tashqi qiyofasi o'quvchi tasavvuriga gavdalanadi: "O'zi deng, jismiyam ushoqqina edi-da. Yana esimda qolgani: ingichka barmoqlari shu qadar nozik ediki, qalamni sal qattiqroq qissa bas, ular duv to'kilib tushadigandek edi. Ozg'in qiz-juvonlarga nisbatan g'ayrligini yashirib o'tirmaydigan Salomat opa ham tan berib, qizning barmoqlarini "pianinochiniki" deb yuborgandi bir gal...". Ijodkor uning jismini qanchalik nozik tasvirlagan bo'lsa, ichki dunyosini ham shunga munosib ravishda tasnif etadi. Ammo undagi soddalik, beg'uborlik va ishonuvchanlik bilan bir qatorda tortinchoqlik uning qishloq qiziga xos bo'lgan xususiyatlarini ochib beradi. Buni uning odmigina kiyinishida, oilaviy ahvoli havas qilarlik ahvolda emasligiga qaramasdan, turli shirinliklar, somsalar pishirib borib hamkasblarini mehmon qilishida, lekin o'zi tortinib chimxo'rlik bilan ovqatlanishida ko'rishimiz mumkin. Salomat opa so'rab-surishtirib oilaviy vaziyatini bilib oladi: yoshi 26ga borib qolgan bu qiz allaqaysi ovuldan shoira bo'laman deb kelgani, o'qishga ikki yil kira olmasdan uchinchi yil kirgani, universitetni bitirganiga bir yil bo'lib nashriyotda ishlab yurgani, oilada uch qiz bo'lib, Munisa ularning kenjasi ekani, otasi nafaqada, onasi bir marta insultni boshidan o'tkazib esi kirar-chiqar bo'lib qolgani, ikki opasi bola-chaqali bo'lib o'z ro'zg'oridan orttirib yordam bera olmasligidan tortib, Munisaning oilasi uchun topgan uch-to'rt so'mini ham uyiga yuborib turishiga qadar hammasini batafsil aniqlaydi. Tabiiyki, bularning barchasi istiqbolsiz taqdiridan darak berardi. Biror mo'jiza ro'y bersagina uning baxti ochilib ketishi mumkinligi, hayoti uchun oila qurishgina yagona yechimdek tuyuladi. Bundan tashqari she'r ham yozib, radioga turli ssenariylar berib turar, radioda ishlaydigan bir dugonasi bilan ijarada turardi. Agar chetdan e'tibor qilinadigan bo'lsa, butun hayoti, qiziqishlari shahar muhiti bilan bog'liq bo'lgan qiz uchun "shaharlik kuyov"ni uchratish bu baxt qushining kelib boshga qonishidek gap edi. Boshqa tomonda yoshi ham o'ttizga yaqinlashib qolayotgan qiz uchun bu ayni muddao edi. Bundan tashqari opaning ham ha deganda undashlari uni tashqi ko'rinishi ham unchalik o'ziga tortavermaydigan Pospon bilan tanishishga undaydi. Biroq yigit u o'ylagan inson bo'lib chiqmaydi. Tergashlar, kaltaklar, buning ustiga pul talab qilishlar boshlanadi. Shunisi sir emaski, adabiyotda "aldangan qiz" obrazi bot-bot qalamga olingan va olib kelinmoqda. Buni biz Cho'lponning "Nonvoy qiz", G'afur G'ulomning "Ko'ngilsizning qilig'i", O'tkir Hoshimovning "Bahor qaytmaydi" asarlari

misolida ko'rishimiz mumkin. Qiz bolaning nomusi masalasi o'zbek xalqi juda katta ahamiyat kasb etadigan jihatlardan biri sanaladi. Chunki har bir qiz yangi oila ostonasiga qadam qo'yar ekan bo'lajak turmush o'rtog'i, uning oila a'zolari uchun birinchi navbatda kelinning bokiraligi masalasi o'rtada turadi. Bu odamlar ongiga qadimdan singdib kelgan aqida bo'lib, o'tmishda yangi kelinning to'ydan avval nomusi toplatganligi ma'lum bo'lsa uni el ichida sazoyi qilishgan. Shu bilan birga yaqinlari ham xalq orasida izza qilingan. Ko'pchilik hollarda ular o'z origa chiday olmasdan opasi, singlisi yo qizi bo'lgan bunday qizlarning qotiliga aylangan. Lekin "Timsohning ko'z yoshlari"da qizning nomusi uchun kurashadigan na akasi va yoki na ukasi bor edi. Ustiga-ustak qaysidir ma'noda bunga o'zi ham sababchi edi. Ana shu aybdorlik hissi uni ham jisman, ham ruhan kemirib boradi. Buni Pospon bilan bo'lib o'tgan o'sha mash'um kechadan so'ng "shamollash" sabab ishga kela olmagan Munisaning tasvirida ko'rishimiz mumkin: "...ozib-to'zib, mushtdaygina bo'lib qolibdi, ko'zlari kirtayib, ich-ichiga botgan. Ancha qorayib ham ketibdi. Rosa issig'i chiqqandir-da. Bu fikr meni kulgimni qo'zg'atadi, lekin o'sha erinmagan muhandis birodarim bizning gazetada chiqqan "qaydlar"ida shunday deb yozib qo'ygan bo'lsa men nima qilay: quyosh nuridan ko'ra ichdan chiqqan issiqlik odamni ko'proq qoraytirarmish...". Uning bu iztiroblari homilador ekanligi ma'lum bo'lgach yanada ortadi. Bu harakatlar o'zini teskari oqimga otib, keyin nima qilarini bilmasdan qolgan havaskor suzuvchini yodga soladi. Biroq hayotning shafqatsiz ekanligi uning keyingi taqdiri misolida ko'rishimiz mumkin. Go'daklik paytidanoq qiz bola uchun eng azaliy orzu bu uning ona bo'lish baxtiga muyassar bo'lishidir. Jajji qo'lchalarida qo'g'irchog'ini olib uni erkalashlari, kichik ko'ksiga bosib allalashlari - bularning barchasi uning qalbida yetishib kelayotgan onalik mehrining, shirin orzularning nishonasidir. Munisa ham garchi qornidagi bola na qonuniy va na shar'iy bo'lmasligiga qaramasdan uni dunyoga keltirishga, onalik baxtiga muyassar bo'lishga intiladi. Biroq buni Pospon istamaydi. Qonuniy farzandlarini boqa olmagan inson uchun benikoh bolaning nechog'lik ahamiyati bor. Opa ham uni boladan qutulishga undaydi va Munisa bolani oldirishga rozi bo'ladi.

Endi asar nomiga to'xtaladigan bo'lsak, har bir yaratilgan asarga nom tanlanar ekan yozuvchi-yu shoirlar tomonidan uning nima uchun bunday nomlangani haqida asar ichida qisqacha izoh keltirib o'tiladi. Shu boisdan u asar mazmunini ochishga ko'maklashuvchi kalit vazifasini ham o'taydi. "Timsohning ko'z yoshlari" asarning bunday nomlanishining ikki ya'ni badiiy va ilmiy asosi bor. Qissadan anglanadiki, timsoh asarda ma'lum bir vazifani bajaruvchi detal, asar qahramoni Salomat opa ta'biri bilan aytganda ilohiy kuchga ega timsol hisoblanadi. Lekin qissa oxirida bosh qahramon Munisani shifoxonaga ko'rgani borganida: "...Banogoh qiz aniq-tiniq mening ismimni aytib chaqirdi va so'zlarni bo'lib- yamlagancha xirqirab faryod urdi: "O'shanda.. o'shanda timsoh... yig'layotgandi... yig'layotgandi... Meni yeb qo'yib yig'layotgandi..." .Timsohning ko'z yoshlari badiiy asar tilida ibora sanalib, histuyg'ularning soxta, samimiy bo'lmagan ifodasini, soxta yig'lashni anglatadi. Bu ibora

timsohlar o'ljasini tanovul qilayotgabda yig'laydi, degan qadimgi ishonchdan kelib chiqqan. Plutarix asarlaridan birida timsohning hatti-harakatlari kimnidir o'ldirishga qasd qilib, keyin qurboniga motam tutadigan odamlarning qilmishiga qiyoslanadi. Rotterdamlik Erasmus "Hikmatlar" kitobida ushbu iboraning zamonaviy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlashga hissa qo'shgan, bundan tashqari, A E Maxova fikricha, "Timsoh ko'z yoshlari" "zologiyasi"dan "narsa"dan "so'z"ga uslubida maqol yasagan Erasmusdir. XVI asrdagi alifbo kitobida (lug'atda) shunday deyiladi: "Timsoh suvda yashovchi hayvondir. Qachonki insonni yesa, yig'laydi va qattiq bo'zlaydi, lekin yeyishdan to'xtamaydi. Tanasini boshidan uzar ekan bo'zlab yig'laydi".

Yuqoridagi berilgan ta'rifdan so'ng asar mazmuni bilan nomi o'rtasidagi mutanosiblikning qay darajada ekanligini ko'rishimiz mumkin. Lekin majoziy timsoh obrazi asarda aynan kim edi?! Posponmi? ,Salomat opami?, yoki qissani hikoya qilib beruvchi bosh qahramon? Aybdorlar ro'yxatining bu darajada ko'payib ketishing ma'lum bir sabablari mavjud. Har bir obraz qaysidir ma'noda Munisaning fojiasi oldida javobgardek tuyuladi. Tashqi tomondan qaraganda Pospon asl aybdor bo'lsa-da, Salomat opa obrazi ham ichki jihatdan bunda javobgar shaxslardan hisoblanadi. Chunki asardan olingan quyidagi parcha go'yoki, timsohning yolg'on ko'z yoshlariga o'xshaydi: "...yumushimga har qancha jon-jahdim bilan yopishgan bo'lmay, bir narsani ilg'aganday bo'ldim: opa o'zini haddan tashqari g'amgin ko'rsatar, uf tortib qo'yishlari ham boshqa kunlarnikiga nisbatan sezilarli darajada ko'proq edi. Munisaga hamdardona boqib qo'yishlaridayam allaqanday sirli bir ma'no borday..." .

Boshqa tomondan asardagi hikoyachi muharrir ham qaysidir ma'noda bunga sababchilardan hisoblanadi. Chunki u Posponning qanday shaxs ekanligini bilar, lekin, Munisaga gul sifatida qaraydigan bo'lsak, bog'ida o'sgan bir gulni chaqirtikanakdan asray olmaydi va uning halokatini chetdan kuzatib turish bilan kifoyalanadi. Ammo bu yerda asosiy masala bunda emas, balki muallifning muammoni ochib berishdagi mahorati , qolaversa asardan ko'zlangan maqsaddadir.

Xulosa qiladigan bo'lsak, qissa ijtimoiy muammoni to'laligicha aks ettirgan holda uni badiiy bo'yoqlar ko'rsatgan asarlar sirasiga kiradi. Asarda faqatgina Munisaning emas unda qalamga olingan har bir obrazning fojiasiga guvoh bo'lamiz. O'quvchi qissani ichki hayajon, g'azab, iztirob bilan o'qiydi. Mutolaadan so'ng ham ancha vaqt qalbining o'y-xayollarida asar qahramonlari bilan birga yashab , ular his qilgan tuyg'ularni o'zida-da sezadi. Bu esa ijodkor mahoratining darajasini yana bir bor isbotlaydi , hamda asarning o'qilishlik jihatini ta'minlaydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karomova Sh Hozirgi adabiy jarayon .Toshkent "TURON –IQBOL". 2019, B - 43
2. Абрамович Г. Л. Введение в литературоведение.- М.. Учпедгиз. 1956.- С. 243

3. Yo'ldoshev A. Timsohning ko'z yoshlar.- T. 2003 ko'z
4. Rasulov A. Betakror o'zlik-Toshkent, Mumtoz so'z, 2009.
5. Каторгина Д.Ю.Ромашина О.Ю.(2016) Сравнительный анализ эмоциональных фразеологических единиц с компонентом-зоонимом
6. Константин Богданов .О кракодилах в Росси. Очирки из истории заимствовании икзотизмов .

ABU JA'FAR IBN JARIR TABARIY TAFSIRINING AHAMIYATI VA AQIDAVIY
OYATLARNI SHARHLASHDAGI O'ZIGA XOSLIK

Asadullayeva Durdona Shuxratilla qizi

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik" ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Abu Ja'far ibn Jarir Tabariy o'rta asrlarda yashagan mufassir, muarrix, mujtahid sifatida tanilgan alloma bo'lib, uning ko'plab asarlari orasida o'ziga xos shuhrat qozongan asari bu "Jomiul bayon fiy ta'vil ayatil Qur'on"dir. Bu asar Qur'onga yozilgan tafsir hisoblanib, tafsir sohasida eng ko'p e'tirof etiluvchi manbaa sifatida tilga olinadi. Ushbu maqolada "Jomiul bayon an ta'vil ayatil Qur'on" tafsirining yozilish tarixi, uslubi, manbaaviy asoslari tahlil etildi.*

Kalit so'zlar: *Tabariy, mujtahid, muarrix, mufassir, tafsir, ta'vil, hadis, isroiliyot, rivoyat, zaif, hasan, sahih.*

Ahli sunna val jamoa ulamolari keng foydalangan naqliy tafsirlar orasida "Tafsiri Tabariy" nomi bilan mashhur bo'lgan "Jomiul bayon fiy ta'vil ayatil Qur'on" asari muallifi bo'lgan, mujtahid, mufassir olim Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir ibn Yazid ibn Kasir ibn G'olib ibn Tabariy 224/839-yilda Eronda tavallud topgan. 236/851-yillarda Bog'dod, Ray, Kufa, Basra kabi ko'plab yurtlarga ilm talabida safarga chiqdi. Bu zot mufassir, muarrix va faqih sifatida tanilib, "Mufassirlar imomi" laqabini olgan.

Ibn Jarir Tabariy o'z zamonasining eng taniqli olimlaridan biri bo'lib, mufassir, muarrix va faqih sifatida tanilib, "Mufassirlar imomi" unvoniga sazovor bo'lgan. Ko'plab olimlar Abu Ja'far ibn Jarir Tabariyning yuksak ilm sohibi sifatida e'tirof etib, Qur'on hofizi hamda uni chuqur tushungan, hukmlarini yaxshi bilgan, Payg'ambar s.a.v sunnatlarini, uning sahih va zaifini, roviylarining ishonchli yoki ishonchsizini yaxshi ajratadigan, tobeinlarning orasidagi muxoliflarini ham farq qiladigan o'ta farosatli, ma'rifatli, o'tkir fikrli olim ekanini ta'kidlab o'tishgan. Xatib Bag'dodiy ibn Jarirga "ziyrak olim" deb, quyidagicha ta'rif beradilar: "Alloh taoloning kitobini yodlagan, qiroatlar bilan tanilgan, ma'nolarini tushungan, Qur'on ahkomlarida faqih, Rasullulloh s.a.v.ning sunnatlariga amal qilgan va unda qoim bo'lgan, nosix va mansux ilmini, sahoba va tobeinlarning qavlini chuqur tushungan "faqih olim" deb e'tirof etgan⁵⁴.

Tabariy fiqh va tarix ilmlarini mukammal egallab, Qur'on, hadislar bo'yicha arab tilida 20 dan ortiq asarlar yozgan. Qur'oni karim tafsiriga bag'ishlangan "Jomiul bayon fiy ta'vil ayatil Qur'on" asari uni musulmon olamiga tanitgan.

Tabariy tafsiri 30 juzdan iborat bo'lib, bu tafsir avval yo'qolgan va yaqin vaqtgacha topilmagan edi. Navaviy Tabariy haqida shunday yozadi: "Uning tarixga oid mashhur kitobi va tafsiri borki, undek hech kim yozmagan keyinchalik mazkur

⁵⁴Rahimjonov D. Tafsir matnlari. 1-qism: o'quv qo'llanma. – Toshkent: "O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2021. – B. 76.

tafsirning mukammal qo'lyozmasi topilgan va kitob holiga keltirildi. Ibn Jarir tafsirlari haqidagi fikrlarga e'tibor bersak, islom ulamolarining hammasi bu tafsirni yuksak baholab, har qanday mufassir tafsir sohasida asar yozishidan avval "Jomiul bayon an ta'vil ayatil Qur'on" ni mutolaa qilmasa maqsadi hosil bo'lmasligini aytganlar. Imom Suyutiy r.a mazkur tafsir haqida: "Tafsirlarning eng ulug'i-Muhammad ibn Jarirning tafsir kitobi. Sababi unda tarjihot, erob va istinbot mavjud bo'lib, shu jihatlari bilan avvalgi tafsirlardan ajaralib turadi". Hatto Imom Navaviy ham: "Tabariy tafsirlaridek boshqa tafsir yozilmaganiga ulamolar ittifoq qilganlar", -deya Jarir tafsiriga tan bergan. Abu Xomid Isfaroyiniy : "Agar biror kishi Tabariy tafsiridan ortiqrog'ini topaman deb Xitoygacha borsa ham, bu safar uning uchun ko'p emas", - degan. "Lisonul mezon" asari muallifi shunday rivoyat qiladi: "Ibn Huzayma ibn Jarirning tafsirini ibn Holuyadan so'rab oladi va bir necha yildan keyin omonatni egasiga topshirayotib, shunday deydi: "Men ibn Jarirning tafsirini boshidan oxirgacha ko'rib chiqdim va amin bo'ldimki, yer yuzida ibn Jarirdan olimroq odam yo'q ekan".

Tabariy tafsiri naqliy tafsirlar orasida tutgan o'rni beqiyosdir, shu bilan bir qatorda yana bir e'tiborli jihati shuki, Qur'on oyatlarning deyarli har biri ko'plab hadislar bilan yoritilgan⁵⁵.

Tafsirda mutashobih oyatlar bayonida o'ziga xos uslub qo'llanilgan bo'lib, xususan, Qur'onda bayon etilgan nomai a'mol (amal daftari) xususida "Inshiqoq" surasi 10-oyatida quyidagicha bayon etiladi:

وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ.

"Ammo, kimning nomai a'moli orqa tomonidan berilsa ⁵⁶".

1. Ushbu oyatni tafsir qilishda Tabariy oyatning mazmunini yaxshi tushunishga xizmat qiluvchi sahih, hasan va zaif hadislardan foydalanib, qisqa sharhlarga to'xtalib o'tgan. Misol uchun: "من نوقش الحساب هلك"⁵⁷.

2. Oyat tafsirida o'ng tomonidan amal kitobini oluvchilar-jannat ahli sifatida, chap tomon egalari esa, do'zax ahli sifatida izohlanadi.

Nomai a'mol (amal daftari)ga oid aqidaviy oyatlar sharhida ushbu masalaga oid qavllar, hamda oyatni oyat bilan sharhlangan. Shuningdek, ahli ta'vilning fikrlarini umumlashtirilgan holatda tafsirga xulosa berilgan. Ba'zi o'rinlarda isroiliyotlardan foydalanilgan⁵⁸;

Xulosa qilib aytganda, Muhammad ibn Jarir Tabariy asarda Qur'on oyatini Qur'on oyati bilan, Qur'on oyatini hadis va sahobiyalar so'zlari asosida, ba'zi o'rinlarda, Ahli kitoblarga oid oyatlar tafsirida isroiliyot rivoyatlaridan keng istifoda etadi. Ibn Jarir Tabariy har bir rivoyatini roviylar sanadi bilan keltirsa ham, aksar hollarda

⁵⁵Maxsudov D.R. Tafsir ilmiga kirish. – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: «Qaqqus» nashriyoti, 2019. – B. 186

⁵⁶ Shayx Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimasini. – T. TIU, 2001. – B. 589.

⁵⁷ Abu Ja'far Muhammad Ibn Jarir at-Tabariy. Jomiul bayon an ta'vil oyil Qur'on. – Bayrut: Dorul fikr, 1975/1395.

⁵⁸ 19. Vagda, G. (1973). "Isrā'iliyyāt". [Encyclopaedia of Islam](#). Vol. 4 (2nd ed.). Brill Academic Publishers. pp. 211–212. ISBN 9004057455

"Isroiliyot" so'zi, yahudiylardan rivoyat qilingan ma'lumotlarni bildirsa ham, biz bu yerda umumiyroq ma'noda, ya'ni yahudiy va nasroniylardan rivoyat qilingan asarlarni nazarda tutamiz

roviylarning sahih yoki zaif ekanligi to'g'risida ma'lumot keltimagan. Shunga qaramasdan, Ibn Jarir Tabariy ba'zi o'rinlarda o'zining o'ta talabchang ekanini namoyon etadi. Hususan, roviylarning adolati va ba'zi nuqsonli jihatlarini ochiq bayon etib, inshonchsiz rivoyatlarning tanqid qilib, o'zining fikr mulohazasini bildirib o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shayx Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimasi. – T. 2001. – B. 624.
2. Abu Ja'far Muhammad Ibn Jarir at-Tabariy. Jomiul bayon fiy ta'vil Qur'on. – Bayrut: Dorul fikr, 1975/1395. I-XII.
3. Rahimjonov D. Tafsir matnlari. 1-qism: o'quv qo'llanma. – Toshkent: "O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2021. – 180 b.
4. Rahmatulloh qori Obidov. Qur'on va tafsir ilmlari fanidan o'qiladigan ma'ruzalar matni // «Toshkent Islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2003.
5. Maxsudov D.R Tafsir ilmiga kirish. – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: «Qaqnus» nashriyoti, 2019. – 186 b.
6. Vagda, G. (1973). "Isrā'īliyyāt". Encyclopaedia of Islam. Vol. 4 (2nd ed.). Brill Academic Publishers. pp. 211–212. ISBN 9004057455

PIROLIZ DISTILLYATI VA UNING FRAKSIYALARI ASOSIY XOSSALARI TAHLILI

Xamroyev Fazliddin Baxriddinovich
Buxoro Muhandislik -texnologiya instituti

Annotatsiya: *Eksperimental tekshirishlarning asosiy maqsadi bo'lib piroliz distillyatining asosiy sifat ko'rsatkichlari–uning kimyoviy uglevodorod va fraksion tarkibi, zichligi va qovushqoqligini aniqlash hisoblanadi, bu ko'rsatkichlar keyinchalik uning kimyoviy qayta ishlash usulini ishlab chiqish uchun qo'llaniladi.*

Kalit so'zlar: *“Uz–Kor Gas Chemical”, Eksperimental, piroliz distillya, laboratoriya, chin qaynash harorati, Ustyurt GKK, naftalin konsenteratini, alkilnaftalin, atsenafthen, fluoren va antratsen-fenantren.*

Piroliz distillyati–bu parafin, naften, olefin, aromatik uglevodorodlar va ularning hosilalaridan tarkib topgan murakkab uglevodorod aralashmasidir. Eksperimental yo'l bilan aniqlanganki, “Uz–Kor Gas Chemical” MCHJ (mas'ulyati cheklangan jamiyat) qo'shma korxonaning piroliz distillyati namunalari oltingugurtli birikmalarning umumiy miqdori $S_0=0.2\div 0.3\%$ (mass)ni tashkil qiladi.

Quyidagi 2.1 va 2.3 jadvallarda Ustyurt GKK (“Uz-Kor Gas Chemical“ QK MCHJ) zavod laboratoriyasi tomonidan o'tkazilgan piroliz distillyati komponentli tarkibining tahlil natijalari keltirilgan [32].

2.1 Jadval

Piroliz distillyati tarkibining komponentli tahlili

№	Komponentlar	Miqdori			
		1-tahlil		2-tahlil	
		% (mass.)	% (hajm.)	% (mass.)	% (hajm.)
1	Benzinlar	12,25	11,95	37,46	32,42
2	Naftenlar	7,34	8,17	30,58	29,96
3	Parafinlar	1,83	2,20	29,06	35,08
4	Aromatik uglevodorodlar	90,83	89,63	40,36	34,96

2.2 jadval. Piroliz distillyati tarkibining komponentli tahlili

№	Komponentlar	1-tahlil	2-tahlil	3-tahlil	4-tahlil
1	Sikloalkanlar	7,34	12,2	29,96	30,6
2	Alkanlar	1,84	6,2	35,08	29,06
3	Aromatik uglevodorodlar	90,83	81,6	34,94	40,35
	Jami:	100	100	100	100

Fraksion tarkib neft-gazni qayta ishlash texnologiyasida katta amaliy ahamiyatga ega va uglevodorod xomashyosi va uni qayta ishlash mahsulotlarining sifatini aniqlashda hal qiluvchi tavsif hisoblanadi.

Xomashyo va uni qayta ishlash mahsulotlarining fraksion tarkibi ularda ma'lum harorat chegaralarida qaynab chiqadigan turli fraksiyalarning potensial (qurilmada ajratib olingan fraksiya massasining uning xomashyoda bo'lgan massasiga nisbati)dan

miqdorini (hajmiy yoki og'irlik foizlarda) va ayrim fraksiyalar chiqishini ko'rsatadi [33].

Piroliz distillyati fraksion tarkibi laboratoriyada haydash bilan aniqlangan [33-35], uni o'tkazganda asta sekin oshayotgan haroratda uning tarkibidan bir-biridan qaynab chiqish chegaralari bilan farq qiladigan fraksiyalar haydaladi. Distillyatli fraksiyalardan har biri ma'lum haroratlar intervalida qaynab chiqadi, ya'ni qaynash boshlanish harorati T_{QB} va qaynash oxiri harorati T_{QO} ga ega bo'lib, bu haroratlar ularning kimyoviy tarkibiga bog'liq bo'ladi.

Piroliz distillyatini haydash bo'yicha tajribalar davlatlararo standart GOST 2177-99 ga binoan atmosfera bosimi ostida davriy haydash yo'li bilan o'tkaziladi [36]. Tanlangan usul tekshirilayotgan uglevodorod xomashyosi, uni qayta ishlash mahsulotlarining fraksion tarkibini chin qaynash harorati (ch.q.h) bo'yicha aniqlashga, unda ayrim fraksiyalar potensial miqdorini aniqlashga va ularning tarkibi, xossalarini tekshirish uchun distillyatlarning namunalari olishga imkon beradi.

Tajribalar Pinkevichning standart apparatini qo'llash bilan o'tkaziladi (2.1-rasm), bu apparat asosan gaz gorelkasi 1, haydash uchun g'ilof 3, bilan o'ralgan tubi yumaloq kolba 2, sovutgich 5 va yorug' fraksiyalarni yig'ish uchun silindr 7 dan iborat [33].

Tajribani bajarishda haroratni ko'z bilan nazorat qilish uchun termometr 4 bilan jihozlangan kolbaga 400sm^3 miqdordagi piroliz distilyatini quydik. Kolbadagi moddani gaz gorelkasi yordamida qizdirdik. Kolbadagi distillyatni qizdirish suratini rostlashda keltirilgan shartlarga to'g'ri kelgan. Tajriba davomida temometr ko'rsatgichini, hosil bo'layotgan kondensat hajmini nazorat qilib turdik.

2.3 jadval. Piroliz distillyatini haydash bo'yicha tajribalarning asosiy natijalari

№	Ko'rsatgichlar nomi	Tajribalar			
		№ 1	№ 2	№ 3	№ 4
1	Zichligi 20 °C da, kg/m ³	842			
2	Kinematik qovushqoqligi, mm ² /s	0,779			
3	Fraksion tarkibi				
	Qaynash boshlanishi harorati, °C:	40			
	10 %	60	62	59	58
	20 %	72	73	74	72
	30 %	82	84	82	80
	40 %	89	90	89	88
	50 %	94	93	98	95
	60 %	100	105	106	103
	70 %	130	129	123	124
	80 %	146	150	148	147
	90 %	130	159	163	165
	93 %	130	160	165	168
	Qaynash oxiri harorati, °C	130	160	165	168
4	Chiqish, %	90	93	93	95
5	Qoldiq, %	7,8	5	5,5	3,8

6	Yo'qolishlar, %	2,2	2	1,5	1,2
---	-----------------	-----	---	-----	-----

2.3 jadvaldan ko'rinib turganidek piroliz distillyatining standart harorat (20°C)da o'lchangan zichligining o'rtacha qiymati $\rho_{20}=842\text{kg/m}^3$ ga, uning kinematik qovushqoqligi koefitsienti qiymati $\nu_{20}=0.779\text{mm}^2/\text{s}$ ni tashkil qilar ekan.

Pirodistillyatning boshlang'ich qaynash harorati yoki suyuqlikning birinchi tomchisi kondensatlanadigan va uzilib tushadigan harorat barcha tajribalarda bir xil va 40°C ni tashkil qiladi. Distillyat namunalarini tezlatish natijalari (60°C-160°C) shuni ko'rsatadiki, tajribalar vaqtida hosil bo'lgan distillyatlar qaynab chiqish harorat chegarasi bo'yicha benzin fraksiyasiga mos keladi (q.b-180°C) [33]. Har qanday eksperiment natijasi bo'yicha fraksiyalar chiqishini hisoblab chiqdik, u 90÷95% ni tashkil qiladi, yo'qolishlar kattaligi 1.2 dan 2.2% gacha bo'lgan chegarada o'zgaradi.

Uglevodorod xomashyosi va neft mahsulotlari sifatining muhim ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi: zichligi (GOST 3900-47), qovushqoqligi (GOST 33-66), fraksion tarkibi (GOST 2177-66), qotish va loyqalanish harorati (GOST 20287-74), chaqnash harorati (GOST 6356-75), mexanik qo'shimchalar (GOST 6370-59), oltingugurt (GOST 6994-74) va boshqalar miqdori.

Xomashyo va fraksiya distillyatlari zichligi va qovushqoqligi ularni aralashtirish va nayli quvurlar va issiqlik almashtirgichlar orqali haydab o'tkazish jarayonlarini hisoblashda muhim ahamiyatga ega. Bu parametrlarning harorat o'zgarishlariga apparatlar gidravlik qarshiliklari kattaligi va nasoslar quvvati bog'liq bo'ladi, bu esa jarayonga ketadigan elektr quvvati sarfiga ancha ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, uglevodorod xomashyosi qovushqoqligi uning molekulyar massasi va qaynash harorati oshishi bilan oshadi. Xomashyo qovushqoqligi qancha past bo'lsa, shuncha shuncha uni haydab o'tkazish va qayta ishlash oson bo'ladi [39,40].

Bu maqsaddan kelib chiqib, bizning tomonimizdan hisoblash-eksperimental yo'l bilan piroliz distillyatining 20÷150°C dagi qovushqoqligi va zichligi aniqlangan, bu piroliz distillyatining issiqlik bilan tayyorlash harorat chegarasiga va qo'llaniladigan jihozning eksploatatsiya sharoitlariga to'g'ri keladi.

Piroliz distillyatining kinematik qovushqoqligini standart haroratda aniqlash uchun keng tarqalgan kapilyar usuli tanlangan. VPJ-4 vizkozimetri yordamida 20°Cda o'lchangan piroliz distillyatining qovushqoqligi $\nu_0=0,789\text{mm}^2/\text{s}$ ga teng.

Piroliz distillyatining zichligini aniqlash uchun areometrik usul qo'llanilgan [41,42], uning mohiyati qalqovichli areometrni sinalayotgan suyuqlikga cho'ktirishdan, turli haroratlarda uning ko'rsatgichlarini olishdan va natijalarni 20°C dagi zichlikga qayta hisoblashdan iborat.

20÷ 150°C haroratlar intervalida piroliz distillyatining zichligi, uning standart haroratdagi zichligining ma'lum qiymati ($\rho_{20}=842\text{kg/m}^3$) da A.K Manovyan tenglamasi bo'yicha hisoblangan.

2.4-jadvalda 20÷ 150°C da atmosfera bosimi ostida piroliz distillyatining zichligi va qovushqoqligining hisoblab chiqilgan qiymatlari keltirilgan.

2.4 jadval

Piroliz distillyatining zichligi va kinematik qovushqoqligi qiymatlari

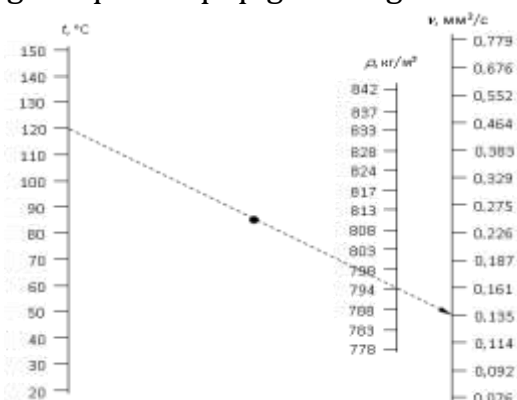
Harorat, °C	Piroliz distillyati	
	Zichligi ρ , kg/m ³	Kinematik qovushqoqligi ν , mm ² /s
20	842	0,78
30	838	0,66
40	833	0,55
50	828	0,46
60	823	0,38
70	818	0,32
80	813	0,27
90	808	0,22
100	803	0,18
110	798	0,16
120	794	0,13
130	788	0,11
140	783	0,09
150	778	0,076

2.4 jadval ma'lumotlari tahlili harorat oshishi bilan piroliz distillyatining zichligi va kinematik qovushqoqligi pasayishi tendensiyasiga ega ekanligini ko'rsatadi. Haroratni 20 dan 150°C gacha ko'tarish piroliz distillyati zichligining 842 dan 778 kg/m³ gacha, ya'ni 76,7 martagacha kamayishiga olib keladi.

Hisoblash texnikasini ratsionalizatsiya qilish taqribiy hisoblashlar usullarini o'zlashtirishni ham talab qiladi. Bu jihatdan kimyoviy texnologiyalarning turli amaliy masalalarini yechish uchun nomogrammalar qo'llaniladi. Nommogramma bo'yicha javoblarning aniq topilishi muhandislik amaliyotidagi ko'pgina uchraydigan hisoblashlar uchun yetarlidir. Hisoblashlarning ancha katta aniqligi talab qilinadigan hollarda nomogrammalar taxminiy yoki tekshiriladigan hisoblashlar uchun qo'llaniladi. Nomogrammalar qimmatli xossalari bo'lib ularning qulayligi, oddiyliigi, ko'rgazmaliligi va javoblar olinishining tezligi hisoblanadi [43].

Shuni bilish kerakki, nomogrammalar yordamida nafaqat jarayonning ayrim parametrlarini hisoblab chiqish mumkin, balki bir parametrlarning ikkinchi parametrlarga ta'sirini aniqlash, moddalarning ekstremal xossalari tekshirish ham mumkin.

Shu maqsadda bizning tomonimizdan piroliz distillyatining 20÷150°C dagi zichligi va qovushqoqligi nomogrammasi tuzilgan (2.3 rasm).

2.3-rasm. Piroliz distillyatining kinematik qovushqoqligi va zichligini aniqlash uchun nomogramma

Nomogrammadan foydalanish uslubiyoti quydagilardan iborat. Berilgan harorat tga to'g'ri keladigan (chapdagi shkala) nuqtadan zichlik ρ (o'ndagi shkala) va kinematik qovushqoqlik ν_{H3} (ikkinchi shkala) ko'rsatadigan shkala bilan nomogramma markazida joylashgan nuqta orqali to'g'ri chiziqni o'tkazing. Masalan, harorat $t=120^{\circ}\text{C}$ va zichlik $\rho = 734\text{kg}/\text{m}^3$ bo'lganda piroliz distillyati qovushqoqligi qiymati $\nu = 0,135\text{mm}^2/\text{s}$ gat eng bo'ladi.

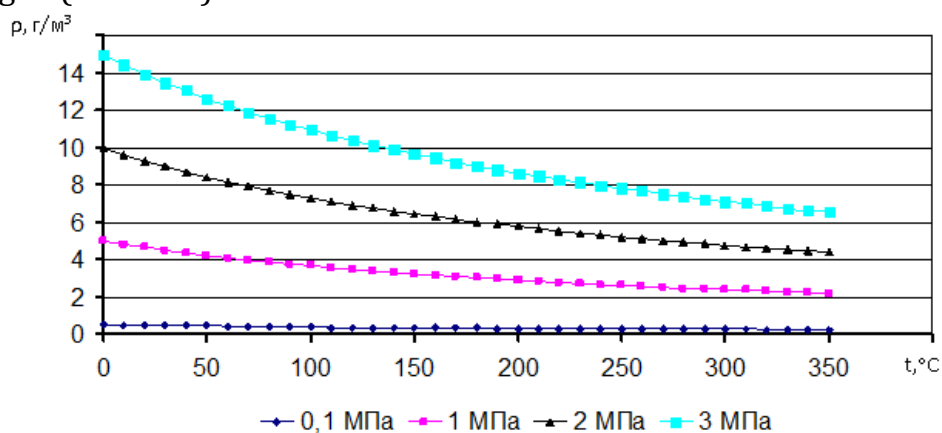
Shunday qilib, piroliz distillyatining turli haroratlarda zichligi va kinematik qovushqoqligini aniqlash bo'yicha tuzilgan nomogrammalar neftni qayta ishlash korxonalarini mutaxassislariga texnologik jarayonlarni tezkor boshqarish imkoniyatini beradi. Nomogrammalar o'qish jarayonida ham qo'llanilishi mumkin.

Uglevodorod xomashyosini gidrogenlash, gidrotozalash va issiqlik bilan ishlov berish jarayonlarini hisoblash va apparaturani loyihalash uchun, ularni amalga oshirishda bug' holdagi issiqlik tashuvchilarning fizik-kimyoviy xossalarini ham bilish kerak.

Bu maqsaddan kelib chiqib, bizning tomonimizdan hisoblash-eksperimental yo'l bilan tajriba ustunli issiqlik massa almashinish apparatida jarayonning asosiy parametrlari–bosim va haroratga qarab piroliz distillyati va uning bug'lari zichligining o'zgarish xarakteri aniqlangan. [44, 45].

Pirodistillyat bug'lari zichligining hisoblashlari $20 \div 350^{\circ}\text{C}$ intervalida va sistemada $0,1 \div 3,0$ MPa bosimda neftni qayta ishlash ayrim texnologik operatsiyalarni o'tkazish sharoitlariga binoan o'tkaziladi [46,47].

Piroliz distillyati bug'larining zichligi (1.26) bo'yicha hisoblangan harorati Ta molekulyar massasi M va sistemadagi bosim P ga qarab (1,35) bo'yicha aniqlandi. Hisoblashlar natijalari bo'yicha $0 \div 350^{\circ}\text{C}$ haroratlar intervalida va $0,1 \div 3,0$ MPa bosimlar intervalida piroliz distillyati bug'lari zichliklarining o'zgarishi egri chiziqlari tuzilgan.(2.4 rasm).

2.4-rasm. Piroliz distiiyati bug'larining 0,1 ÷ 3,0 MPa bosimlarda to'yingan zichliklarining haroratga qarab o'zgarishi egri chiziqlari.

Rasmdan ko'rinib turibdiki, sistemada bosimning barcha qiymatlarida haroratning 350°C gacha ko'tarilishi bilan piroliz distillyati bug'larining zichligi

pasayadi, masalan, 0,1 MPa da u 0,4699 dan 0,3108 kg/m³ gacha pasayadi. Ko'rsatilgan harorat diapozonida piroliz distillyati bug'lari zichliklarining hisoblab chiqilgan qiymatlari (kg/m³) bosim kattaligiga qarab quyidagi chegaralarda o'zgaradi: 1.0 MPa bo'lganda $\rho = 4,6993 \div 3,1081$, 2.0MPa bo'lganda $\rho = 9,3987 \div 6,2163$, va 3MPa bo'lganda $\rho = 14,0980 \div 9,3244$.

Hisoblab chiqilgan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, texnologik apparatda bosimni 0,1 dan 3,0 MPa gacha oshirgan sayin piroliz distillyati bug'lari zichligi 30 martaga oshadi. Bunda harorat 350°C gacha ko'tarilganda distillyat bug'lari zichligi o'rtacha 1,51 martaga pasayadi.

Oxirgi yillarda O'zbekiston kimyo sanoati tubdan o'zgardir- to'laqonli islohot o'tkazilgan bo'lib, unda mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulot ishlab chiqarilishi asosiy maqsad qilib qo'yilgan. Bu yo'nalishda respublikada bo'lgan uglevodorod xomashyosini qayta ishlash asosida yangi, import o'rnini bosadigan kimyoviy mahsulotni ishlab chiqarish alohida ahamiyatga ega. Mamlakat rahbariyati tomonidan Sho'rtan va Ustyurt gaz kimyoviy komplekslari kabi yangi yuqori texnologiyali kimyoviy sanoat ob'ektlarini yaratishga katta e'tibor qaratilyapti. Bu gaz kimyoviy komplekslar Respublikaga Markaziy Osiyoda polimer mahsulotini ishlab chiqarish bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallashga imkon berdi [48].

MCHJ "Uz-Kor-Gas Chemical" qo'shma korxonasi Ustyurt regionining tabiiy gazini qayta ishlash asosida Markaziy Osiyoda polimer mahsulotning yirik ishlab chiqaruvchilaridan biri hisoblanadi. Kompleksning umumiy yillik ishlab chiqarish quvvati 387 ming tonna polietilen va 83 ming tonna polipropilenni tashkil qiladi. Bunda 102 ming tonnadan ortiq piroliz distillyati, 8 ming tonna piroliz moyi (POS-pirolizning og'ir smolasi) va 10 ming tonna tar- mahsulot hosil bo'ladi. Piroliz distillyati, piroliz moyi va tar-mahsulot Respublikada qayta ishlanmaydi [49].

MCHJ "Buxoro NQIZ" va MChJ "Uz-Kor Gas Chemical" o'rtasidagi 2012 yilning 19 maydagi shartnomaga binoan MChJ "Buxoro NQIZ" 2015 yilning oktabr oyidan Ustyurt GKK dan piroliz distillyati va piroliz moyining yetkazib berilishi boshlandi.

Piroliz distillyati va piroliz moyini 2015 yilning noyabr oyida neft gaz kondensatli xomshyoga jalb qilinishi va Buxoro NQIZ ning amaldagi texnologik qurilmalarida qayta ishlanishi aviatsion kerosin sifatiga keskin ta'sir qildi. Masalan ishlab chiqarilgan aviatsion kerosinda sifatning asosiy ko'rsatkichlaridan biri "termooksidlash stabilligi" qiymati 4 dan ortiq bo'ldi (kolorimetrik shkala ASTM bo'yicha naychada 260°C cho'kindilar balandligi), u aviayoqilg'i Jet A-1 uchun meyoriy talablarga binoan 3 dan kam bo'lishi kerak, (haqiqiy ko'rsatgich odatda 2 dan ortiq bo'lmaydi). "Termooksidlash stabilligi" ko'rsatgichini "JFTOT" laboratoriya apparatida aniqlash bo'yicha laboratoriya tahlillarini o'tkazganda, test qilinayotgan naychalar ichida tiqinlar hosil bo'ldi, bu esa oksidlanish jarayonlarida uchraydigan to'yinmagan uglevodorod (olefin, diyen) va yuqori molekulyar aromatik uglevodorodlarning borligi tufayli qimmatbaho apparatning ishdan chiqishiga olib keldi.

Piroliz distilyatini Respublika NQIZ ning amaldagi texnologik jarayonlarida qayta ishlash mumkin bo'lmaganligi tufayli, uni avtobenzinlarni tayyorlash uchun komponent sifatida qo'llash mumkinligini o'rganish bo'yicha tekshirishlar o'tkazildi.

Piroliz distilyati AI-80 markali avtobenzinga 15 % gacha jalb qilinganda avtobenzinlarni tayyorlash bo'yicha tekshirishlar natijalari mahsulotining O'zDST 3031:2015 standarti "Avtomobil benzinlari. Texnik shartlar"ga benzol miqdori va induksion davr bo'yicha K-2 sinf talablarga javob bermasligini ko'rsatdi.

Piroliz distilyatini foydali mahsulotgacha qayta ishlab bo'lmasligidan kelib chiqib hozirgi vaqtda uni qayta ishlashning usulini tekshirish va texnologiyasini ishlab chiqish neft kimyosi va neftni qayta ishlash sohasi olimlari va mutaxassilari oldida dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Yuqorida bayon qilinganlarni hisobga olib mazkur ishda maqsad qilib piroliz distilyati kimyoviy tarkibini IQ-spektral xromotografik usul bilan tekshirish olindi. Tekshirish obyekti sifatida Ustyurt GKK piroliz distilyati namunasini qo'lladik.

Ishda piroliz distilyatining funksional guruhlarini va individual uglevodorod tarkibini aniqlashga imkon beradigan hozirgi zamon fizik va kolloid-kimyoviy tekshirish usullari (IQ-spektroskopiya va gaz suyuqlik xromatografiya) qo'llanildi.

Piroliz jarayonida asosiy mahsulotlar bilan bir qatorda molekulyar massasi ancha yuqori bo'lgan qo'shimcha mahsulotlarning ancha miqdori (20-40 %) hosil bo'ladi. Pirolizning suyuq mahsulotlarini pirokondensat (pirobenzin, piroliz yengil smolasi) va og'ir piroliz smolasiga bo'ladilar. Pirokondensat 190-200°C gacha bo'lgan haroratga qaynab chiqadi, og'ir smolasi esa 190-200...360°C dan yuqorida [50].

Sanoatda amalga oshirilgan jarayonlar pirokondensat quyidagi fraksiyalarning ajralishini ko'zda tutadi: C₅, benzol-toluol- ksilol (BTK) yoki benzol-toluol (BT), C₉, og'ir smolasidan fraksiyalarini ajratib oladilar.

Xomashyo turi va piroliz sharoitiga qarab alohida fraksiyalar chiqishi va ularning tarkibi ancha o'zgaradi. (2.5 jadval). Masalan gazoylning pirolizida gaz holidagi uglevodorodlar va benzinning piroliziga nisbatan, suyuq mahsulotlar, birinchi navbatda og'ir smolasining, chiqishi keskin oshadi, pirokondensatga esa qaymash harorati 200°C gacha bo'lgan aromatik uglevovorodlar miqdori kamayadi [51].

2.5-jadval

Turli xomashyodan etilen rejimidagi qurilmalarida piroliz mahsuloti chiqishi

Piroliz mahsulotlari	Turli xomashyo pirolizi mahsulotlari chiqishi, %:						
	etan	propa n	n- butan	benzin		Gazoyl	
				yengil	o'rtacha	atmosferali	vakuumli
Etilen	52,0	37,0	31,0	29,8	27,1	23,5	19,0
Fraksiya C ₅ , Siklopentadi en	0,8	2,8	4,0	5,3	4,9	3,4	2,8
	0,1	0,5	0,7	1,5	1,5	1,5	2,0
	0,1	0,4	0,4	1,3	1,4	-	-
Fraksiya C ₆	1,3	4,4	7,4	12,7	15,5	12,4	11,7

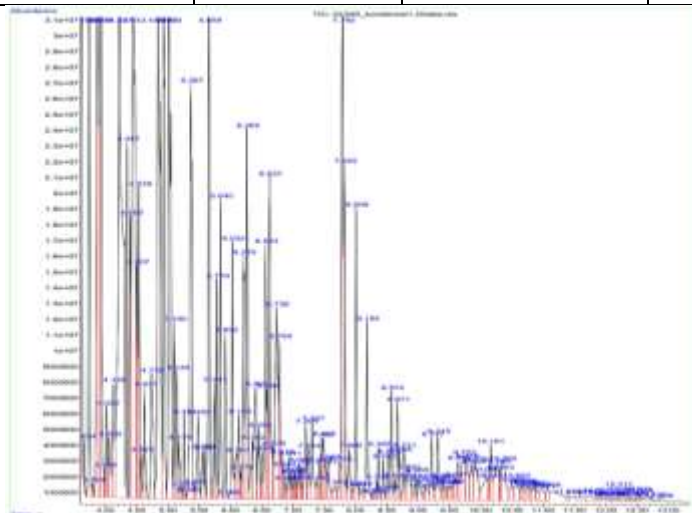
C ₁₀							
Og'ir smola	0,02	0,05	1,1	4,0	5,0	19,2	25,0

O'zbekistonda termik piroliz uchun ustuvor xomashyo bo'lib etan, propan-butan fraksiyasi va gaz kondensati hisoblanadi. 2.5-jadvalga keltirilgan ma'lumotlarni va piroliz xomashyosining tarkibi turli ekanligini hisobga olib piroliz distilyati kimyoviy tarkibi tekshirilgan KQ MCHJ "Uz-Kor Gas Chemical" piroliz distilyati namunasining sifat va miqdor tarkibi Agilent 7890GC5977BMS gaz-suyuqlik xromatografida tahlil qilingan. Piroliz distilyati tarkibida turli uglevodorod guruhlarini : alkan, sikloalkan, olefin, diyen, arenlar kabilar kiradigan 149 komponent aniqlangan. Shuning uchun bu komponentlarni uglerod sonlari va uglevodorod guruhlariga qarab ajratdilar. Tahlil natijalari 2.6 jadvalda keltirilgan, xromatogramma esa 2.5 rasmda.

2.6 jadval

Piroliz distilyati kimyoviy tarkibi

Uglerod soni	Alkanlar	Sikloalkanlar	Olefinlar	Diyenlar	Arenlar	Jami
2	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0
5	0,90	0,67	4,87	0,17	0	6,61
6	0,25	0,38	3,82	0,43	35,57	40,45
7	0,28	0,16	0,81	0,51	10,18	11,94
8	0,15	0,09	0,19	0,46	9,08	9,97
9	0,05	0,11	0,02	0,17	8,41	8,76
10	0,03	0,80	9,12	0,50	5,30	15,75
11	0,80	0,59	2,83	0	0,35	4,57
12	0,02	0,18	1,75	0	0	1,95
JAMI:	2,48	2,98	23,41	2,24	68,89	100,0

2.5-rasm. Piroliz distilyati xromatogrammasi

Piroliz distilyati strukturasiida turli funksional guruhlarini aniqlash uchun uning IQ- spektrometrik tahlilini o'tkazdik. Namuna Spectrum IQ-spektrometrida KBr kyuvetada olingan. 2.6 rasmda piroliz distilyati IQ-spektri ifodalangan. IQ-spektr shuni ko'rsatadiki, u armatik guruhlar uchun ($3047,53 \text{ cm}^{-1}$, $1610,56 \text{ cm}^{-1}$), alken

guruhi uchun -C=C- ($1253,73 \text{ sm}^{-1}$, $1440,83 \text{ sm}^{-1}$), vinil guruhi uchun >C=CH_2 ($700,16 \text{ sm}^{-1}$), diyenlar uchun C=C=C ($1980,89 \text{ sm}^{-1}$) polosolarga va alkin uchun $\equiv\text{C-}$ ($599,66 \text{ sm}^{-1}$) xos bo'lgan polosolarga ega. Aromatik strukturalar borligi belgisi - xarakteristik triplet $725,23$, $754,17$ va $802,39 \text{ sm}^{-1}$ aniq namoyon bo'lyapti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Газовые и газоконденсатные месторождения. Справочник. под редакц. И.П. Жабрева. - М.: Недра, 2003. - 373 с.
2. Нефть, газ нефтехимия за рубежом. - М.: Недра, 2004. - С. 65-88.
3. Oil and Gas, 2000. - V. 68. - № 28. - p. 91-93.
4. Кириллова Н.Т. Нефть и природный газ. Журн. «Нефтегазовые технологии», 2002. - № 4. - с 15-20.
5. Афанасьев А.И., Малютин С.П., Кисленко Н.Н., Подлегаев Н.И. Газовая промышленность. 2004. - № 9. - с 30-31.
6. Кузьменко Н.М., Афанасьев Ю.М., Будкина Н.И. и др. Транспорт, переработка и использование газа в народном хозяйстве. Экспресс-информация. - М.: ВНИИЭгазпром., 2005. - № 7. - с. 18-21.
7. Мурин В.И. и др. Технология переработки природного газа и конденсата. Справочник: В 2 ч. - М.: ООО "Недра-Бизнесцентр", 2002. - Ч.1. -517 с.
8. Мановян А.К. Технология первичной переработки нефти и природного газа. 2-ое изд. - М.: Химия, 2001. - 580 с.

**IKKINCHI JAHON URUSHIDAN SO'NG YEVROPADA INTEGRATSION
JARAYONLARNING BOSHLANISHI VA YAGONA ITTIFOQNING VUJUDGA KELISHI
JARAYONLARI**

Alisher Aloxunov

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchi, PhD

Abduvahobov Faxriddin Dilmurodjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

Tarix fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushidan keyin Yevropada boshlangan integratsiya jarayonlari hamda tashkil etilgan siyosiy, harbiy, iqtisodiy tuzilmalar haqida ma'lumotlar beriladi.*

Аннотация: *В данной статье представлена информация об интеграционных процессах, начавшихся в Европе после Второй мировой войны, и сложившихся политических, военных и экономических структурах.*

Abstract: *This article provides information about the integration processes that began in Europe after the Second World War, and the established political, military and economic structures.*

Kalit so'z va iboralar: *Integratsiya, Ittifoq, Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati, "Umumiy bozor", Rim shartnomalari, "Marshall rejasi", Yevropa Kongressi*

Ikkinchi jahon urushi davomida, urushdan so'ng Bretton Vuds tizimining (Qo'shma Shtatlar, Kanada, G'arbiy Yevropa, Avstraliya va Yaponiya o'rtasidagi 1944-yilda Bretton-Vuds shartnomasidan keyin tijorat va moliyaviy munosabatlar bo'yicha yo'lga qo'yilgan qoidalar tizimi bo'lib, ushbu mexanizm mustaqil davlatlar o'rtasidagi pul munosabatlarini boshqarishga mo'ljallangan to'liq kelishilgan pul tartibining birinchi namunasi edi), 1945-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining va Fransiya Ittifoqining (1946-1958) yaratilishi bilan Yevropada internatsionalizm sekin-asta kuchayib bordi. BMT o'z faoliyatini Yevropani integratsiyalashtirgan holda mamlakatlarni mustamlakachilikdan ozod qilishga qaratgan edi. Shuningdek tashkilot Yevropada joylashgan mustamlaka davlatlarini ham tuzilajak Yevropa hamjamiyati tarkibiga birlashtirishga harakat qilardi[5:4]. Shu nuqtai nazardan, Yevropa integratsiyasini istovchi kuchlar uchun urush qit'aning katta qismini vayron qilgan o'ta millatchilik davosi sifatida ko'rilgan edi.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng Yevropa siyosatida jiddiy o'zgarishlar bo'ldi. Umuman olganda, G'arb davlatlarining iqtisodiy, ijtimoiy hamda siyosiy sohada birlashish jarayonining boshlanishi G'arbnig XX asr ikkinchi yarmidan keyingi taraqqiyotining yana bir o'ziga xos xususiyati edi. Urushdan keyingi ahvol Yevropa davlatlarini iqtisodiy muammolarni birgalikda hal etishga undadi[3:176].

Yevropani birlashtirish g'oyasi Ikkinchi jahon urushidan keyin yanada avj oldi. Uning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari quyidagilardan iborat edi:

- 1) Yevropa xalqlari anglangan tinchlik zarurati;
- 2) urush oqibatida vayron bo'lgan iqtisodiyotni tiklash uchun G'arbiy Yevropa mamlakatlari o'rtasida iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish zaruriyati;
- 3) AQSh va SSSR asosiy kuchga aylangan ikki qutbli dunyo tizimini shakllantirish;
- 4) mustamlakachilik tuzumining qulashi natijasida G'arbiy Yevropa avvalgi siyosiy vaznini va ko'plab bozorlarini yo'qotgani.

Yagona Yevropani tuzish uchun real sharoit Ikkinchi jahon urushidan so'ng paydo bo'ldi. Umuman olganda, Yevropadagi integratsion jarayonlar boshqa hududlardagiga nisbatan muvaffaqiyatli kechdi[2:457]. Birlashgan Yevropa uchun urushdan keyingi harakatning boshlang'ich nuqtasi Buyuk Britaniya davlat arbobi Uinston Cherrchillning 1946-yil 19-sentabrda Syurix universitetida o'qigan "Yevropa fojiasi" nutqi hisoblanadi. Unda Cherrchill yevropaliklarni "milliy nizolarga", birinchi navbatda, fransuz-nemis qarama-qarshiligiga chek qo'yishga va qit'ada "Yevropa Qo'shma Shtatlariga o'xshash narsani" shakllantirishga chaqirdi. "Marshall rejasi"ning e'lon qilinishi munosabati bilan 16 ta davlat 1947-yil iyunda Yevropani Tiklash Qo'mitasini tuzdilar. Shu yili 23 ta davlat vakillari Tariflar va savdo bo'yicha bosh kelishuvni (TSBK) imzoladi. Uni imzolagan davlatlar import tovarlariga soliqlarni o'zaro kamaytirish va boj "urushlarini" bartaraf etish hisobiga tashqi savdo rivojini qo'llab-quvvatlash majburiyatini oldilar. Keyinchalik TSBK kengayib, Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi davlatlar ham qo'shildi va TSBK 1995-yil 1-yanvardan Jahon savdo tashkiloti (JST) (inglizcha World Trade Organization – WTO) deb qayta tuzildi.

1948-yilga kelib Fransiya, Belgiya, Niderlandiya va Lyuksemburg o'rtasida "Bryussel Pakti" ("G'arbiy Ittifoq") deb nom olgan hujjat imzolangan bo'lib, bu shartnoma harbiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarda hamkorlik qilishni ko'zda tutgan edi. 1948-yilning may oyida Yevropani birlashtirish g'oyasini ilgari surgan Gaaga Kongressi bo'lib o'tdi. Bu birinchi marta barcha Yevropada yangi davrni boshlash tarafdorlarining bir tom ostida birlashuvi edi. Kongressda Yevropaning 16 mamlakati vakillari, shuningdek, AQSh va Kanadadan kelgan kuzatuvchilar turli integratsiya rejalarini – federal davlat yaratishgacha bo'lgan loyihalarni muhokama qildi. Bundan tashqari, Kongress ko'plab davlat arboblarni, shu jumladan keyinchalik Yevropa Ittifoqining asoschilari sifatida tanilgan ko'pchilikni o'ziga jalb qildi. Unda yangi Yevropa Kengashining shakllanishi muhokama qilindi va yakunda Yevropa Harakati va Yevropa Kollejining tashkil etilishiga erishildi. Xuddi shu yili Parijda Yevropa va Shimoliy Amerikaning ayrim davlatlari o'rtasida konvensiya imzolanib, Yevropa iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (YIHT) tuzilganligi e'lon qilindi. Bu tashkilot AQSh va Kanadaning ko'magi bilan urushdan keyingi Yevropani qayta tiklash maqsadida tuzilgan edi[6:165]. Yevropa iqtisodiy integratsiyasining uzoq yo'lida dastlabki qadamlar qo'yildi. 1949-yilga kelib iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ilmiy, huquqiy va ma'muriy sohalardagi siyosatni kelishgan holda amalga oshirishga

ko'maklashuvchi G'arbiy Yevropadagi ilk tashkilot – Yevropa Kengashi tuzildi. Tashkilot Yevropa qit'asida qonun ustuvorligi va Parlamentar demokratiyani ta'minlash, Yevropa davlatlari o'rtasidagi shartnomaviy munosabatlarni rivojlantirish va "umumyevropaviy ongini shakllantirish kabi masalalarga o'z diqqat-e'tiborini qaratdi (hozirda Yevropa Kengashining faoliyati inson huquqlarini ta'minlash va himoya qilishga qaratilgan). Uning ta'sischilari Belgiya, Daniya, Fransiya, Irlandiya, Italiya, Lyuksemburg, Niderlandiya, Norvegiya, Shvetsiya va Buyuk Britaniya bo'ldi. Endi G'arbiy Yevropa davlatlari integratsiyasidagi asosiy diqqat-e'tiborini siyosiy yo'nalish o'rniga, iqtisodiy yo'nalishga qaratdi.

Yevropaning birlashish jarayoni avval boshdanoq to'xtovsiz bahslar bilan o'tdi. Fransuzlar va yana bir qator davlatlar ko'plab sohalarda juda tez yagona hokimiyat o'rnatishni istadilar va federasiya tipidagi parlament va hukumat tuzishni yoqlab chiqdilar. Ular Yevropaning har tomonlama kengayishni xohlashdi. Inglizlar, gollandlar va boshqalar ayrim sohalardagi hamkorlikni yetarli hisoblab, Yevropa parlamentiga qonunchilik vakolatlarini emas, maslahat huquqini berishni taklif qildilar.

Yevropada endi har tomonlama birlashish jarayoni kuzatila boshlandi. 1944-yili Belgiya, Gollandiya, Lyuksemburgning quvg'indagi hukumatlari tomonidan tuzilgan "Benilyuks" deb atalgan bojxona ittifoqi, 1949-1950-yillarga kelib shu ittifoqdosh mamlakatlar doirasida katta huquqqa ega bo'ldi. Ittifoq endi bitim imzolagan davlatlar o'rtasida sanoat mahsulotlari importiga nisbatan cheklovlarni bekor qilindi. 1950-yillarning o'rtalariga kelib "Benilyuks" doirasida ishchi kuchi va kapitalning erkin aylanishi yo'lga qo'yildi. Ko'p tomonlama maslahatlar va yagona ovoz berish prinsiplari ishlab chiqildi.

UmumYevropa integratsion hamkorligining tashkil topishida "Marshall rejasi" (1948-yil) ham ma'lum ahamiyatga ega bo'ldi. Bu reja doirasida G'arbiy Yevropa davlatlari o'zlarining xo'jalik hayotini tiklash va qayta qurish uchun AQShdan juda katta miqdorda (12,4 mlrd. AQSh dollari) moddiy yordam olgan edi. Bundan tashqari 1949-yilda sobiq SSSR boshchiligida Sharqiy Yevropa davlatlarining O'zaro Iqtisodiy yordam Kengashining (O'IYK) tashkil topishi ham G'arbiy Yevropa mamlakatlarining milliy xo'jaliklarini bir-biriga yaqinlashishiga (integratsiyalashuviga) turtki bo'ldi. Vanihojat, mustamlakachilik imperiyalarining (Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Belgiya, Niderlandiya, Ispaniya, Portugaliya va boshqalar) yemirilishi sobiq metropol davlatlarning qo'shni davlatlar bilan iqtisodiy aloqalari rivojlanishiga ham olib keldi[4:65-66].

Yevropada yagona ittifoqning tashkil topishida Fransiya tashqi ishlar vaziri R.Shumanning ham muhim ahamiyatga ega bo'lganini alohida ta'kidlab o'tish joizdir. 1949-yili Germaniya Federativ Respublikasi (GFR) tuzilgandan so'ng R.Shuman an'anaviy frank-german raqobatchiligi o'rniga Germaniya va Fransiyaning iqtisodiy imkoniyatlarini birlashtirish g'oyasini ilgari surdi. U 1950-yil 9-mayda so'zlagan nutqida "Yevropa birdaniga yoki bitta reja bo'yicha yaratilmaydi. U birinchi navbatda de-fakto birdamlikni yaratadigan aniq yutuqlar orqali quriladi", - deb ta'kidladi va

“Shuman deklaratsiyasi” deb atalgan rejani taklif qildi. Shu reja doirasida 1951-yil 18-aprelda GFR, Fransiya, Italiya, Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg davlatlari Parijda 50 yil muddatga “Yevropa ko‘mir va po‘lat jamiyati”ni (YKPJ) (ECSC – European Coal and Steel Community) tashkil qildilar. Shartnoma 1952-yil iyul oyida kuchga kirdi. Yevropa davlatlarining ko‘mir va po‘lat sanoatini birlashtirish to‘g‘risidagi ushbu kelishuvi Yevropa integratsiyasi yo‘lidagi birinchi katta qadam bo‘ldi. Bu kelishuv ko‘mir va metallurgiya sanoati mahsulotlarining umumiy bozorini tashkil qilishni, ko‘mir va metallurgiya sanoatida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishni, raqobat qoidalariga va narxlarning shaffofligi tamoyiliga rioya qilishni, mehnat sharoitlarini yaxshilash va bu sohalarda bandlik muammolarini hal qilishni, o‘zaro boj to‘lovlarini bekor qilishni, ECSCga kirmagan davlatlarga nisbatan yagona boj siyosatini yuritishni ko‘zda tutardi. Bundan tashqari, shartnomada Yevropada tinchlikni mustahkamlash va xalqlarning birlashishi uchun zamin yaratishga qaratilgan bandlar ham edi. Ko‘mir qazib olish va po‘lat ishlab chiqarishni xalqaro nazoratga o‘tkazish orqali shartnoma taraflari ikkita muammoni hal qildi: milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga yordam berdi (keyinchalik bu metallurgiya va og‘ir sanoat uchun asos bo‘lib xizmat qildi) va mamlakatlardan biri yangi urushga tayyorlanish imkoniyatini yo‘q qildi. ECSCning bosh ma‘muri kelishuvning bajarilishiga nisbatan qatnashuvchi davlatlar hududida qonun kuchiga ega bo‘lgan qarorlar qabul qilish huquqiga ega bo‘ldi. Birlashmaning birinchi raisi fransuz Jan Monne bo‘ldi. Yana 6 ta davlat qo‘shilgandan so‘ng birlashma 1990-yillarga kelib G‘arbiy Yevropada toshko‘mir qazib chiqarishni to‘liq, po‘lat va cho‘yan eritishning 90% ini, temir rudasi qazib chiqarishning 40% ini nazorat qila boshladi. ECSC shartnomasi 2002-yil 23-iyulda uning 97-moddasida ko‘rsatilgan 50 yillik amal qilish muddati yakunlangandan so‘ng tugatildi. Buyuk Britaniya milliy suverenitetini cheklashdan qo‘rqib Yevropa hamjamiyatiga a‘zo bo‘lishdan bosh tortdi.

Ko‘mir va po‘lat bo‘yicha shartnomaning muvaffaqiyatiga asoslanib, ECSCning olti davlati boshqa iqtisodiy sohalarda ham hamkorlikni kengaytirishga va integratsiyani chuqurlashtirishga qaror qildilar. 1957-yil 2-martda xuddi shu olti davlat (Germaniya, Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg, Fransiya va Italiya) Rim shahrida Yevropa birligini rivojlantirish uchun juda katta ahamiyatga ega bo‘lgan bojxona ittifoqi va qishloq xo‘jaligi sohasida umumiy siyosat olib borishga yo‘naltirilgan Yevropa iqtisodiy hamjamiyatini (YIH, yoki “Umumiy bozor”) (EEC – European Economic Community) va atom energetikasi bo‘yicha Yevropa atom energiyasi hamjamiyatini (Euratom – (EAEC) European Atomic Energy Community) tuzdi. Yuqorida zikr etilgan olti mamlakat YIHga a‘zo bo‘lib kirdi. Barcha hujjatlar 1958-yil 1-yanvardan boshlab kuchga kirdi. ECSC shartnomasidan farqli o‘laroq, Rim shartnomalari “cheklanmagan muddatga” tuzilgan (EEC shartnomasining 240-moddasi va EAEC shartnomasining 208-moddasi). Ushbu hujjatlar integratsion jarayonlarni rivojlantirishga doir asosiy yondashuvlarni, ya‘ni, “to‘rtta erkin makon”ni (tovarlar, xizmatlar ko‘rsatish, kapital va ishchi kuchining erkin harakatlanishi makonlari) yaratish imkonini berdi. Shuningdek,

barcha mahsulot turlarining umumiy bozori yaratildi. Bu prinsipni amalda tatbiq qilish soliq va ijtimoiy siyosatlarning yagona standartlarini qabul qilmasdan, qonunchilik bazasini bir xil ko'rishga keltirmasdan mumkin emasdi. Bu muammolarni hal qilish integratsiyalashuv jarayonining asosiy vazifalari sifatida belgilandi.

Shuningdek, Yevroatom tuzilishidan yana bir ko'zlangan maqsad atom energiyasidan tinch maqsadlarda foydalanish bo'yicha a'zo davlatlar tomonidan boshlangan yoki tayyorlanayotgan parchalanuvchi materiallar va tadqiqot dasturlarini yetkazib berishni muvofiqlashtirish edi. Ushbu tuzilmani tasqidlovchi shartnomada ham bu alohida ta'kidlab o'tilgan. Bundan tashqari, EEC shartnomasida quyidagi umumiy kelishuvlar ko'zda tutilgan: a'zo davlatlar o'rtasida bojxona to'lovlarini bekor qilish, tashqi yagona bojxona tarifini belgilash, qishloq xo'jaligi va transport uchun yagona siyosatni joriy etish, Yevropa ijtimoiy jamg'armasini yaratish, Yevropa investitsiya bankini tashkil etish, a'zo davlatlar o'rtasidagi yaqin munosabatlarni rivojlantirish. Yevroatom shartnomasi dastlab juda katta maqsadlarni, jumladan, "yadro sanoatini tez barpo etish va rivojlantirish"ni qo'ygan edi. Biroq, a'zo davlatlarning hayotiy manfaatlariga (mudofaa va milliy mustaqillik) ta'sir ko'rsatadigan yadro sektorining murakkab va nozik tabiati tufayli bu ambitsiyalarni qisqartirishga to'g'ri keldi.

Yevropa hamjamiyatlari (ECSC, EEC va Yevroatom) qit'ani parchalab tashlagan voqealarga bevosita javob sifatida shakllangan. Ko'plab jamoatchilik vakillarining fikriga ko'ra, aynan 1957-yilgi Rim shartnomalari Yevropa integratsiyasi asoslarini va oltita Yevropa davlati uchun umumiy kelajak tushunchasini mustahkamlagan bitimlar edi. Bu shartnomalar hamjamiyatlarni yaratish ortidagi maqsadlarning birligini, ya'ni Yevropa davlatlari umumiy kelajakni qurish uchun birgalikda harakat qilishlari kerakligiga ishonchni berdi va o'z taqdirini nazorat qilish imkonini yaratdi[1:4-5].

YIHga qo'shilishi bilanoq, Germaniya uning ta'sischi a'zosiga aylandi va davlat kansleri Konrad Adenauer hamjamiyatning yetakchisi etib tayinlandi. Hamjamiyat komissiyasining birinchi rasmiy yig'ilishi 1958-yil 16-yanvarda Belgiyadagi Chateau de Val-Duchesse saroyida bo'lib o'tdi. Siyosiy o'zgarishlar sari birinchi qadam 1959 yil oxirida, olti a'zo davlat tashqi ishlar vazirlari har chorakda bir marta siyosiy masalalar va xalqaro muammolarni muhokama qilish uchun yig'ilishlarini e'lon qilganlarida sodir bo'ldi. YIHning birinchi muhim yutuqlaridan biri qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun umumiy narx darajalarining o'rnatilishi (1962-yil) bo'ldi. Lekin, hamma uchrashuvlar ham silliq kechmagan. Tashkilot yig'inlarida o'zaro nizolar va kelishmovchiliklar ham kuzatilgan. Jumladan, 1962-yilda kuchga kirgan Umumiy qishloq xo'jaligi siyosatini moliyalashtirish bo'yicha takliflar masalasida ittifoqdoshlarning qarashlari turlicha bo'lgan. Qarorlar bir ovozdan qabul qilinadigan o'tish davri yakunlangach, kengash qarorini tasdiqlash paytida Fransiyaning o'sha paytdagi prezidenti Sharl de Goll bunga qarshilik bildirgan. Ish xattoki Frantsiyani vaqtincha Yevropa institutlaridan chiqarib yuborilishigacha yetib borgan. Oxir-oqibat,

1966-yil 29-yanvarda Lyuksemburdagi kengashda fransuzlarning tasdiqlangan qarorni qabul qilishi bilan murosaga erishilgan.

60-yillarda Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati tashkilotining davlatlararo muvofiqlashtiruvchi organlarini shakllantirish jarayonlari amalga oshirildi. Ilk bor milliy organlardan yuqori turuvchi tashkilotlar shakllantirildi: Yevropa Kengashi qonunchilik organiga, Yevropa Hamjamiyati komissiyasi (Yevrokomissiya) ijro organiga aylandi. Vazirlar kengashi, Assambleya (konsultativ organ, keyinchalik Yevroparlament deb atalgan), Yevropa sudi (Oliy arbitraj sudi), Maslahat qo'mitasi tashkil qilindi. Integratsiya masalalarini hal qilishda ular to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni milliy hukumatlar va parlamentlar tasdig'isiz joriy qilinuvchi qarorlar qabul qilish huquqiga ega bo'ldi. Hamjamiyat institutlarining qonunchilik faoliyati uchun asoslarni va yetakchi tamoyillarni umumiy siyosatni o'z ichiga olgan: umumiy qishloq xo'jaligi siyosati (38-43-moddalar), transport siyosati (74 va 75-moddalar) va umumiy savdo siyosati (110-113-moddalar) tarzida shartnomada alohida belgilab qo'ydilar.

Dastlab YIHga a'zo bo'lgan davlatlarning siyosiy suvereniteti to'la saqlanib qolgani holda, integratsiyaning asosiy yo'nalishlari sifatida bojxona bojlaridan asta-sekinlik bilan voz kechish, moliyaviy qonunchilikni bir xillashtirish va yagona agrar siyosatni olib borish kabilar belgilab olindi.

1965-yil 8-aprelda "Birlashish shartnomasi" deb nomlanuvchi Yevropa hamjamiyatlarining yagona Kengashi va yagona Komissiyasini tashkil etish to'g'risidagi shartnoma imzolanishi bilan, Yevropadagi institutlarni birlashtirish jarayonining ilk bosqichi yakunlandi. Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati ECSC va EAEC ustidan nazorat o'rnatdi. Bu umumiy YIH tizimining sohaviy vakolatlariga ega bo'lgan institutlarining birgalikda yashashi uchun juda muhim omil edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. European Parliament. The historical development of European integration. – Strasbourg, 2018. – P. 48.
2. Kichkilov H., Fayzullayeva M. Eng yangi tarix (1945-2010 yillar). – Toshkent: Yangi nashr. – B. 674.
3. Lafasov M. Jahon tarixi. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2015. – B. 387.
4. Nazarova G., Xalilov X., Azimov A., Xanova A. Xalqaro iqtisodiy integratsiya. – Toshkent: Tafakkur, 2010. – B. 421.
5. Peo Hansen, Stefan Jonsson. "Bringing Africa as a Dowry to Europe". European Integration and the Eurafrican Project, 1920-1960 // International Journal of Postcolonial Studies. – № 13. – P. 725.
6. Warren Christopher. In the steam of history. – California: Stanford University Press, 1998. – P. 214.

Internet manbalari:

1. <https://daryo.uz>
2. http://www.cvce.eu/obj/the_political_consequences-en-bafcfa2d-7738-48f6-9b41-3201090b67bb.html
3. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:xy0022>
4. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_en

OG'IR ATLETIKANING O'ZBEKISTONDA RIVOJLANISHI

Eshboyev Vahob O'sarovich

Surxandaryo viloyati Oltinsoy tumani 6 - o'rta ta'lim maktabi jismoniy tarbiya o'qituvchisi

Annotatsiya: *Og'ir atletika, jismoniy rivojlanishni yaxshilash uchun o'zaro qayta ishlash va tizimli mashqlar orqali muskullarni kuchlantirishga asoslangan sport turi hisoblanadi. Bu turdagi mashqlar ko'p asboblardan bilan amalga oshiriladi, masalan, halterlar, shvedkalar, disks va boshqalar. Og'ir atletika Olimpiya o'yunlarida ham o'tkaziladi va ko'pchilikda kasblari yuqori darajada qadrlanadi.*

Kalit so'zlar: *Og'ir atletika, Feoktist, Gorizdro, shtanga, AQSh.*

Og'ir atletika — sport turi, har xil vazn toifalarida og'ir narsalar (shtanga, tosh) ko'tarishda musobaqalashish. Og'irliklarni ko'tarish mashqlari qad. zamonlardan ma'lum. Rasmiy musobaqalar esa 1860-yillardan (birinchi marta AQShda) o'tkazib kelinadi. hozirgi vaqtda shtangani ikki qo'llab dast va siltab ko'tarish (1972-yildan) Og'ir atletikaning asosiy mashqlari hisoblanadi. Dast ko'tarishda sportchi shtangani to'xtatmay bir harakat bilan, siltab ko'tarishda — ketma-ket ikkita harakatda — avval ko'krakka olish, keyin esa yuqoriga cho'zilgan qo'llarga ko'tarishni amalga oshiradi. Og'ir atletikachilarni (1977-yildan) 10 vazn toifasiga (52 kg gacha — 110 kg dan yuqori) ajratadilar. Og'ir atletika 1896-yildan Olimpiada o'yinlari (1900, 1908, 1912-yildan tashqari) dasturiga kiradi. 1896-yil 1-Yevropa chempionata, 1898-yil 1-jahon chempionata bo'lib o'tgan. O'zbekistonda birinchi Og'ir atletika to'garagi 1917-yilda Toshkent shahrida ochilgan, u "Toshkent og'ir atletika jamiyati" deb atalgan. O'zbekistonda Og'ir atletikaning asoschisi Feoktist Gorizdro qisoblanadi. O'zbekistonda O.a federatsiyasi 1992-yildan faoliyat ko'rsatadi. U Xalqaro Og'ir atletika federatsiyasi — IWF ga (1993), Osiyo Og'ir atletika federatsiyasiga (1994) a'zo. O'zbekiston Og'ir atletika federatsiyasi har yili kattalar va yoshlar o'rtasida O'zbekiston birinchiligi musobaqalarini o'tkazadi. Andijon, Toshkent viloyatlari, Toshkent va Samarqand shaharlarida Og'ir atletika keng ommalashgan. Og'ir atletika seksiyalarida 7000 ga yaqin kishi muntazam shug'ullanadi. Xalqaro toifadagi sport ustalari Erkin Karimov (jahon rekordchisi, 1968), Isroil Isoqov, Noil Muhamadyorov (olimpiada o'yinlarining kumush medali sovrindorlari, 1988), Sergey Sirsov (jaxrn chempioni, 1991, Olimpiada o'yinlarining kumush medali sovrindori, 1992), Igor Sodiqov (jahon chempioni, 1991) va O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan sportchi Igor Xalilov (yoshlar o'rtasida Yevropa, jahon chempioni, 1992, Osiyoning 2 karra chempioni 1997, 2000) O'zbekistonning eng kuchli Og'ir atletikachilaridir.

14-21 mart kunlari Xorazm viloyati, Xiva shahrida og'ir atletika bo'yicha o'smirlar va kattalar o'rtasida O'zbekiston chempionati o'tkazildi. Unda barcha viloyatlardan kelgan 200 dan ortiq atletlar o'zaro kuch sinashdilar.

Musobaqa yuqori saviyadagi, mahoratli sportchilarni jamladi. Jumladan, unda Osiyo va Jahon chempionatlari g'olibi va sovrindori Adhamjon Ergashev, jahon chempioni Doston Yoqubov, yoshlar o'rtasida jahon chempioni Muhammadqodir Toshtemirov, jahon chempionati sovrindori Sarvar Zafarjonov, yoshlar o'rtasida jahon chempioni, kattalar o'rtasidagi jahon chempionati sovrindori Tursunoy Jabborova, jahon va Olimpiada chempioni va rekordchisi Ruslan Nuriddinov, jahon chempionati va Tokio-2020 Olimpiya o'yinlari g'olibi Akbar Jo'rayev ishtirok etdi.

O'smirlar o'rtasidagi musobaqa mezbonlarning g'alabasi bilan yakunlandi. Xorazmliklar 4 ta oltin, 4 ta kumush va 3 ta bronza medali bilan umumjamoa hisobida birinchi bo'lishdi. Andijon viloyati (4-1-2) ikkinchi, Buxoro viloyati (3-2-0) uchinchi pog'onani egalladi.

Kattalar o'rtasidagi musobaqada ham mezbonlarning qo'li baland keldi. Ular 5 ta oltin, 4 ta kumush va 3 ta bronza medali bilan umumjamoa hisobida birinchi bo'lishdi. Toshkent viloyati (5-1-0) ikkinchi, Buxoro viloyati (2-3-1) uchinchi pog'onani egalladi.

Og'ir atletika bo'yicha O'zbekiston chempionati
Xiva, 19–21 mart, 2022 yil

Kattalar musobaqasi

Ayollar, 45 kg vazn toifasi

1. Qallibekova Amangul (QQR 48+57) – 105 kg
2. Uzaqbergenova Zuxra (QQR 48+54) – 102 kg
3. Botirova Jasmina (Qashqadaryo 46+55) - 101 kg

Ayollar, 49 kg

1. Otajonova Zuhra (Xorazm 65+85) – 150 kg
2. Xudoyqulova Ziyoda (Qashqadaryo 67+74) – 143 kg
3. Mo'minova Imona (Andijon 59+76) – 135 kg

Ayollar, 55 kg 1. Panfilova Jamila (Toshkent vil. 87+102) – 189 kg

2. Hojiyeva Ozoda (Navoiy 76+94) – 170 kg
3. Matyoqubova Mehriniso (Xorazm 65+80) – 145 kg

Ayollar, 59 kg

1. Abdullayeva Nigora (Buxoro 83+105) – 189 kg
2. Ko'paysinova Sitara (Buxoro 74+90) – 164 kg
3. Yesbergenova Sayyora (QQR 72+89) – 161 kg

Ayollar, 64 kg

1. Eshqulova Barchinoy (Buxoro 83+102) – 185 kg
2. Abdullayeva Shahloxon (Xorazm 82+96) – 178 kg
3. Jo'rayeva Madinabonu (Farg'ona 78+95) – 173 kg

Ayollar, 71 kg

1. Komilova Sevinchoy (Xorazm 85+105) – 190 kg
2. Meliyeva Durdona (Buxoro 70+80) – 150 kg
3. Matmuratova Jazira (QQR 60+80) – 140 kg

Ayollar, 76 kg

1. Suvonova Nigora (Navoiy 92+116) – 208 kg
2. Muxtorova Muxlisaxon (Xorazm 80+100) – 180 kg
3. Muhiddinova Ozoda (Namangan 65+85) – 150 kg

Ayollar, 81 kg

1. Adashbayeva Rigina (Toshkent sh. 90+115) – 205 kg
2. Bekpo'latova Yulduz (Navoiy 73+86) – 159 kg

Ayollar, 87 kg

1. Karimova Kamola (Xorazm 83+108) – 191 kg
2. Mamarajabova Zebo (Navoiy 75+90) – 165 kg

Ayollar, 87+ kg

1. Jabborova Tursunoy (Qashqadaryo 110+125) – 235 kg
2. Xoliqova Xushnoza (Buxoro 85+102) – 187 kg

Erkaklar, 55 kg

1. Shomurotov Azizbek (Xorazm 93+116) – 209 kg
2. Abdujamilov Ashrafxon (Samarqand 95+110) – 205 kg
3. To'xtayev Sardor (Samarqand 88+107) – 195 kg

Erkaklar, 61 kg

1. Ro'zmetov Diyorbek (Xorazm 115+140) – 255 kg
2. Yusupov Qutlimurod (Xorazm 110+125) – 235 kg
3. Yusupov Temur (Samarqand 102+123) – 225 kg

Erkaklar, 67 kg

1. Ergashev Adhamjon (Namangan 140+170) – 310 kg
2. Ergashev Nodir (Namangan 116+150) – 266 kg
3. Berdiyev Hasanboy (Xorazm 124+140) – 265 kg

Erkaklar, 73 kg

1. Yoqubov Doston (Toshkent vil. 140+175) – 315 kg
2. Raximov Musharraf (Farg'ona 132+161) – 293 kg
3. Narimanov Asadbek (Xorazm 130+160) – 290 kg

Erkaklar, 81kg

1. Toshtemirov Muhammadqodir (Namangan 161+190) – 351 kg
2. Aitboyev Shixmurod (Xorazm 140+170) – 310 kg
3. Do'lanov Abbos (Namangan 132+164) – 296 kg

Erkaklar, 89 kg

1. Zafarjonov Sarvar (Toshkent vil. 160+195) – 355 kg
2. Rajapov Alisher (QQR 144+174) – 318 kg
3. G'afforov Og'abek (Buxoro 138+167) – 305 kg

Erkaklar, 96 kg

1. Olimov Xojiakbar (Samarqand 150+178) – 328 kg
2. Muhammadaminov Zaynobiddin (Namangan 147+177) – 324 kg
3. Sultanbayev Begzod (QQR 134+160) – 294 kg

Erkaklar, 102 kg

1. O'sarov Sunnat (Toshkent vil. 170+201) – 371 kg
2. Amriddinov Sharofiddin (Samarqand 165+195) – 360 kg
3. Nomozov Qurbonmurod (Qashqadaryo 145+175) – 340 kg

Erkaklar, 109 kg

1. Nurudinov Ruslan (Andijon 185+230) – 415 kg
2. Xojiyev Azimjon (Samarqand 157+201) – 358 kg
3. Shaxnazarov Umar (Surxondaryo 160+190) – 350 kg

Erkaklar, 109+ kg

1. Jo'rayev Akbar (Toshkent vil. 185+232) – 417 kg
2. Mirzaboyev Mirhosil (Toshkent vil. 175+207) – 382 kg
3. Raxmonov Asadbek (Sirdaryo 160+180) – 340 kg

REFERENCES:

1. A. Normurodov – Yengil atletika || Toshkent 2002 yil.
2. I. Niyozov – Yengil atletika || Fargona 2005 yil. Normurodov A.N. Yengil atletika va uni o'qitish metodikasi. T., 2011 y.
3. Ozolin N. Nastolnaya kniga trenera. M. 2004 g
4. Shakirjanova K.T. Legkaya atletika v Uzbekistane: problemi i zadachi dalneyshego razvitiya. Leksiya. T., 2008, 27 s.

SPORT SOG'LIQ GAROVI

Ibronov Ravshanbek

Farg'ona ko'p tarmoqli texnikumi sport faoliyati yo'nalishi

Annotatsiya: *Inson hayotida kerak bo'ladigan narsalardan biri bu sport. Sport bilan barcha inson shug'ullanishi shart. Chunki sport bilan shug'ullanga inson doimo sog' bo'ladi, tetik bo'ladi, sog'lom bo'ladi, axir bekorga ham sport-sog'lik garovi deyilmagan.*

Kalit so'zlar: *Sport, keksalar, yoshlar, xotin-qizlar, Milliy gvardiya, g'olib va sovrindor.*

Sport bilan shug'ullansa ba'zi kasalliklar ham yo'qoladi. Sport kerakli narsa. Ayniqsa keksalar, yoshlar ertalab badan tarbiya va sport bilan shug'ullanishi kerak. Yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ularning salomatligini mustahkamlash, bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish hozirgi kunning muhim vazifalaridan biridir. Shu maqsadda, Milliy gvardiya tizimida faoliyat olib borayotgan harbiy xizmatchi va xodimlar tashabbusi bilan ko'plab sport tadbirlari tashkillashtirilmogda.

Xususan, joriy yilning 14 aprel kuni Yunusobod tuman xalq ta'limi bo'limi, Milliy gvardiya va O'zbekiston "Yoshlik" jismoniy tarbiya va sport jamiyati tuman bo'linmasi hamkorligida 86-sonli umumta'lim maktabining 10,11-sinf o'quvchi qizlari o'rtasida sportning basketbol turi bo'yicha tuman birinchiligi musobaqasi tashkil etildi.

Ko'tarinki va o'zaro do'stlik ruhida o'tgan mazkur musobaqa qizg'in bahslarga boy bo'ldi.

Musobaqa yakunida g'olib va sovrindorlar aniqlanib, diplom hamda faxriy yorliqlar bilan munosib rag'batlantirildi.

Sportning hayotimizda tutgan o'rni beqiyosdir. U insonning ruhan va jismonan yetuk bo'lishida katta ahamiyat kasb etadi. Shu bois mamlakatimizda sportni davlat darajasida rivojlantirishga e'tibor qaratilyotganligi bejizga emas. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholi jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash tizimini joriy etishning tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2021-yil 16-iyundagi PQ-5148-son Qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Aholining jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash bo'yicha sport sinovlarini tashkil etish va o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2022-yil 15-yanvardagi 23-son Qarorlari ijrosini ta'minlash maqsadida "Elektromagnit moslashuv markazi" DUKning 2022-yil 16-fevraldagi 40-son buyrug'i qabul qilingan. Mazkur buyruq asosida Qoraqalpog'iston Respublikasi Elektromagnit moslashuv xizmatining "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish" bo'yicha chora-tadbirlari rejasi tasdiqlandi.

Turli yoshdagi xotin-qizlarning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi asosan ikkita maqsadga qaratilgan bo'lib, ularning biri salomatlikni yaxshilash bo'lsa, ikkinchisi sport sohasida erkaklar bilan yonma-yon turib, imkoniyatlarini namoyon qilib, o'z shon-shuxratini himoya qilishdir. Ma'lumki, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchi xotin-qizlarning soni yildan yilga ortib bormoqda. Bu holat respublikamizda kun sayin sportning rivojlanayotgani va yashash tarzimizda ro'y beradigan o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Xotin-qizlar organizmining ish qobiliyati erkaklar organizmining ish qobiliyatidan bir oz darajada past bo'ladi, bu xotin-qizlar organizmining anatomik va fiziologik xususiyatlariga bog'liq. Shuning uchun xotin-qizlarni sportda yuqori natija-larga erishishlari uchun beriladigan jismoniy yuklamalar va mashqlar hajmini yuqori darajada belgilash maqsadga muvofiq.

Jismoniy ish hajmini belgilashda, xotin-qizlar organizmning tuzilishi va funktsional xususiyatlarini chuqur bilgan holda berilishi shart, aks holda ularning salomatligi yomonlashib, jiddiy jarohatlar olishi, hatto nogiron bo'lishiga olib keladi. Ma'lumki har bir ayol onalik burchini o'taydi, kelgusi avlodni sog'lom, baquvvat bo'lishi, eng avvalo onaning salomatligiga bog'liqligini unutmasligimiz zarur. Buning uchun ayollar sportini olib boruvchi har bir mutaxassis, har bir murabbiy ayollar organizmning jismoniy imkoniyatlarini yaxshi bilishi zarur.

Xotin-qizlar organizmining jismoniy ish qobiliyatlari erkaklar organizmining jismoniy ish qobiliyatidan past bo'lishiga sabab xotin-qizlar organizmining anatomo-fiziologik xususiyatlariga bog'liq. Bu xususiyatlarni taqqoslash natijasida quyidagi tafovutlarga duch kelamiz.

1. Ayollarning bo'yi o'rtacha 165 sm, erkaklarda 175 sm bo'ladi.
2. Ko'krak qafasi ayollarda qisqa, diafragma ancha yuqorida joylashgan, erkaklarda ko'krak qafasi keng bo'ladi.
3. Ayollarni oyoq-qo'llari qisqa, erkaklarning oyoq-qo'llari nisbatan uzun.
4. Ayollarda umurtqa pog'onasi uzunligi erkaklarnikiga qaraganda uzunroq, ayniqsa bel va bo'yin qismlari, umurtqalarni orasidagi tirqich keng va umurtqalararo diskalar qalin bo'ladi. Umurtqalarni tutashtiruvchi boylamlar ancha elastik bo'lib, tanani egiluvchan bo'lishini ta'minlaydi.
5. Ayollarda erkaklarga nisbatan elka kengligi kichik, tos kengligi katta bo'ladi. Umumiy qilib aytganda, ayollar skeleti nozikroq, yengilroq, elastikroq va harakatchan bo'ladi.
6. Muskul to'qimasi ayollar vaznini o'rtacha 30-35% ni, erkaklarda 40-45% ni tashkil etishi sababli ayollarda muskul kuchi erkaklarga nisbatan kam bo'ladi.
7. Yog' to'qimasi ayollarda 28-30 %, erkaklarda 18-20% bo'ladi.
8. Markaziy asab tizimida ham jinsiy tafovut mavjud bo'lib, harakat reaksiyalarining tezligi erkaklardagiga nisbatan ayollarda past bo'ladi.
9. Ayollar organizmi yuqori darajada hayajonlanishga va sezuvchanlikka ega bo'lsada, biroq jismoniy ishlarning funktsional imkoniyatlari past bo'ladi.

10. Ayollar organizmining 1 kg tana og'irligiga 65 ml qon to'g'ri keladi va yurakning og'irligi 200-250 gramni, erkaklarda 1 kg tana og'irligiga 75 ml qon to'g'ri keladi va yurakning og'irligi 250-350 gramni tashkil etadi. Shuningdek eritrotsitlar soni erkaklarda ko'proq bo'ladi.

11. Al'veolaning yuzasi ayollarda 100 m² ni, erkaklarda esa 150-200 m² ni tashkil etadi. Shuning uchun ham erkaklarda o'pkaning tiriklik sig'imi ancha yuqori bo'ladi.

12. Ayollarda yog' to'qimasi 28-30 % tashkil etganligi uchun issiqlik hosil bo'lishi, erkaklarga qaraganda yuqori bo'ladi. Lekin issiqlikning 60 % I organlarning ishiga, 40 % muskul ishiga, erkaklarda esa aksincha muskul ishiga ko'proq safarbar etiladi.

Sportning ayrim turlari bo'yicha ayollar erkaklarga nisbatan yaxshiroq natijalar ko'rsatadilar. Bu ayollar organizmining anatomik va fiziologik ko'rsatkichlarining yuksak uyg'unligi, iroda va egiluvchanlik xislatlarni talab qiluvchi mashqlarni bajarishda namoyon bo'ladi. Ularning mushak kuchi nisbatan kam bo'lsa ham, jismoniy mashqlarni bajarishda, muskul tarangligini mahorat bilan juda ko'p mushak guruhlariga barobar taqsimlay oladilar. Shu sababli ayollar harakati ancha nozik, tekis, muloyim, aniq va chiroyli ifodalanadi. Ayollar organizmini tuzilishi va funktsional xususiyatlari yuqori kuch bilan bajariladigan, yoki yuqori darajada chidamlilik talab qiladigan ishlarni bajarishga imkoniyat bermaydi. Masalan erkaklarga nisbatan, ularning qon tarkibida eri-trotsitlarning, gemoglobinning, qonda kislorod sig'imining kam bo'lishi, yurak hajmi-ning kichikligi, o'pka tiriklik sig'imi va nafasning daqiqalik hajmining kamligi, uzoq muddatli ishlarini bajarish imkoniyatini cheklaydi. Bu esa ayollar organizmining aerob imkoniyati erkaklarga nisbatan kam ekanligini ko'rsatadi. Ayollar bilan erkaklarning jismoniy ish qobiliyati o'rtasidagi farq bir xil hajmdagi ishlarni bajarishda nafas olish va qon aylanish sistemalari funktsiyasining o'zgarishida ham namoyon bo'ladi. Ayollarda kislorodni maksimal o'zlashtirish erkaklarga nisbatan 25-30 % kam bo'ladi va 20-30 yoshlarda eng yuqori darajada bo'ladi.

Ayollarning sport bilan muntazam shug'ullanishi natijasida ular organizmining tuzilishi va funktsiyasida ijobiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Jismoniy mashqlarni to'g'ri qo'llash, mashg'ulot hajmini to'g'ri belgilash, kuch va chidamlilik harakat uyg'unligini takomillashtiradi. Gavda tarkibida yog' to'qimasi kamayadi, mushaklar va boylamlar rivojlanadi, o'pkaning tiriklik sig'imi ortadi, nafas olish tezligi kamayadi, yurak urishi sekinlashadi, energiya sarfi kamayadi, organizmning turli kasalliklarga chidamliligi ortadi, ish qobiliyati yaxshilanadi, qomat go'zallashadi, homiladorlik davrida u o'zini yaxshi his etadi, bola tug'ilishi oson bo'ladi. Ayollar organizmida ijobiy o'zgarishlarning yuzaga kelishida, ularning gimnastika mashqlari bilan shug'ullanishi alohida ahamiyatga egaligini ta'kidlash zarur. Ayniqsa, hozirgi vaqtda ritmik gimnastikani keng yoyilishi bu fikrimiz dalil bo'ladi.

Sport mashqlarining fiziologik ta'moillariga qat'iy rioya qilgan holda, har bir sportchi ayolning individual xususiyatlarini hisobga olish kerak bo'ladi. Ayollarning jismoniy mashqlar bilan davriy shug'ullanishi ular organizmida mushak ishini,

bo`g`imlar harakatchanligi va mustahkamlanishini shakllantiradi. Bu jarayon harakat apparatining takomillashishi kuch, tezlik, chaqqonlik, chidamlilik kabi jismoniy sifatlarning rivojlanishida kuzatiladi, funktsiyasining takomillashtiradi va organlarning ish qobiliyatini oshiradi. Bu salomatlikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahallalarda sog`lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy faollikning oddiy usullari.

Organizmni jismoniy sog`lomlashtirish usullari turli tuman bo`lib, har bir shaxs o`z imkoniyatidan va intilishidan kelib chiqqan holda, o`zi uchun qulay bo`lgan turlarini tanlab olishi va muntazam ravishda shug`ullanishi lozim. Jismoniy mashq bilan shug`ullanishda quyidagilarga amal qilish zarur.

1) Jismoniy sog`lomlashtirish usullariga qo`yiladigan talablar qatoriga ularni har bir kishi o`z yoshiga, bajaradigan ishiga, salomatligi va holatiga qarab tanlashi;

2) Mashqlarni bajarishda oddiydan murakkabga qarab, pog`onama-pog`ona amalga oshirish;

3) Organizmdagi barcha tizimlar, mushaklarning muttanosib ishtirok etishini ta`minlash;

4) Mashqlarni muntazam ravishda bajarib borish;

5) Ayrim tizimlar va tana a`zolarining zo`riqishiga yo`l qo`ymaslik;

6) Mashqlarni iloji boricha ochiq havoda bajarish.

Jismoniy sog`lomlashtirish usullari orasida qulayligi va ommaviyligi jihatidan keng qo`llaniladigan turi-bu ertalabki gigienik gimnastika mashqlaridir.

Mashqlarni har kuni ertalab belgilangan rejim asosida bajarish va bajarish jarayonida chuqur va to`g`ri nafas olishni nazorat qilish zarur. Buning uchun esa xona havosini almashtirib turish lozim. Ertalabki gimnastika mashqlari majmuasining tarkibiga quyidagi mashqlar bo`lishi shart :

-Tananing tortilishi bilan bog`liq mashqlari;

-Yurish (joyida turib va harakatda) mashqlari;

-Bo`yin, yelka va qo`l mushaklari uchun mashqlar;

-Tana va qorin mushaklari uchun mashqlar;

-Oyoq mushaklari (o`tirib turish va sakrash);

-Oyoq, qo`l va boshqa guruh mushaklar uchun mashqlar (oldinga, orqaga, yonga egilish, tebranish va h.k);

-Zo`riqib ishlashga majbur qiluvchi mashqlar;

-Bo`shashtiruvchi va hokazo mashqlar.

Ertalabki gimnastika mashqlari samaradorligini oshirish uchun: gantel, gimnastika tayoqchasi, sakratuvchi ip, to`p va boshqalardan foydalaniladi. Mashg`ulotlarning davomiyligi 15-20 daqiqadan oshmaydigan, yurak urishi har daqiqada katta yoshdagilarda 90-100, bolalarda esa 100-110 bo`lishi me`yoriy holat hisoblanadi. Ertalabki soatlarda o`tkaziladigan gigienik gimnastika, uyqudan bedorlikka, tetik holatga o`tish va faol mehnatga kirishib ketishning hamda kuch g`ayratga ega

bo'lishning eng yaxshi usulidir. Ertalabki gimnastika mashg'ulotlarini tanlashda har kim o'z salomatligi holatidan kelib chiqishi, yoshini hisobga olishi lozim.

Odatda ertalabki gimnastika mashg'ulotlari 10-30 daqiqagacha davom etib, 9-16 xil mashg'ulot turlarini o'z ichiga olishi, ayniqsa tana va qorin mushaklarini mustahkamlovchi, bo'shashtiruvchi mashg'ulotlar bo'lishi kerak. Bunday mashg'ulotlar qon tomir tizimini, ko'krak qafasi harakatini, nafas olishni yaxshilaydi. 50 yoshdan oshgandan so'ng ertalabki gimnastika mashg'ulotlarini bajarishdagi zarur bo'lgan tezlik, ritm talablarini to'liq bajarishga harakat qilmaslik lozim. Bu yoshdagi kishilar nafas olish ritmini buzish, kuchanish, boshni pastga tushirish, tortilish, aylanib tushish, keskin o'tirib turish kabi mashg'ulotlarni bajarishdan chetlanishi lozim. Nafas olish mashg'ulotlarini bajarishda tik turgan holda qo'lni ko'tarib bir-biridan uzoqlashtirish nafas olishga; qo'llarni tushirib, oldinga va yonga engashish hamda oyoqlarni bukish nafasni chiqarishga yordamlashishini yodda saqlash lozim. Mashg'ulotlarni bajarishda ularning eng soddasidan boshlab, asta-sekin murakkablashtirib borish lozim. Dastlab qo'llardagi mayda mushaklar bilan mashq qilishni boshlash so'ngra katta mushaklarni jalb qilish maqsadga muvofiqdir.

Har bir kishi uchun ertalabki gimnastika mashg'ulotlari majmualarining maqsadlari va tartibi hamda alohida mashg'ulotlarni tanlashi ixtiyoriydir:

-Ertalabki gimnastika mashg'ulotlarini sekinlik bilan yurishdan boshlab, tezligini oshirib borish tufayli nafas olish ritmi va qon aylanishini tezlashtirib, organizmning funksiyalari tiklanadi va keyingi mashg'ulotlarga tayyorlanadi;

-Tortilish bilan bog'liq mashg'ulotlar; ko'krak qafasi harakatlarini oshiradi, umurtqa pag'onasi egiluvchanligini yaxshilaydi, yelka kamari mushaklarini mustahkamlaydi, to'g'ri yurish va turishni shakllantiradi;

-Qo'llar bilan bajariladigan mashg'ulotlar; qo'llarni ko'tarish, yon tomonga va orqaga qarab yozish va sekinlik bilan yelka bo'g'imida aylantirishi, qo'llarni bukish, bukishga qarshi harakatlar qo'l mushaklari faoliyatini yaxshilaydi;

-Oyoqlar uchun bajariladigan mashg'ulotlar; oyoq bo'g'imlari harakatini yaxshilaydi, mushaklarini rivojlantiradi, o'tirib turish, qorin devori va oyoqlarning mushaklarini baquvvat qiladi;

-Aylanish, engashish, tanani aylantirish, egilish kabi mashg'ulotlar: umurtqa pag'onasi egiluvchanligini oshirib, orqa mushaklarini mustahkamlaydi;

-Tanani qiyshiq holda bukish umurtqa pag'onasi va qorinning qiyshiq mushaklarini mustahkamlaydi;

-Yotgan holda oyoqlarni ko'tarish qorin devori mushaklarini chiniqtiradi;

-Yugurish, sakrash kabi mashqlar yurak, qon tomirlar faoliyatini yaxshilaydi;

-Mashg'ulotlarning so'ngida yurish; jismoniy mashg'ulotlar tufayli oshgan yuklamani pasaytiradi, nafas ritmi, yurak urishini me'yorlashtiradi.

Demak har kuni ertalabki gimnastika mashg'ulotlarini bajarish uchun 10-30 daqiqagacha vaqt ajratsangiz siz kun bo'yi o'zingizga zarur bo'lgan g'ayrat va

tetiklikka ega bo'lasiz, organizmning turli xil kasalliklarga qarshi kurashish imkoniyatini oshirgan bo'lasiz.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, har bir insonning sog'ligi o'z qo'lida bo'lib, uni ertalabki bajariladigan gimnastikalar orqali mustahkamlab boradi.

REFERENCES:

- 1.A.Normuradov –Yengil atletika|| Toshkent 2002 yil.
2. I. Niyozov –Yengil atletika|| Fargona 2005 yil. Normurodov A.N. Yengil atletika va uni o'qitish metodikasi. T.,2011 y.
3. Ozolin N. Nastolnaya kniga trenera. M. 2004 g
4. Shakirjanova K.T. Legkaya atletika v Uzbekistane: problemi i zadachi dalneyshego razvitiya. Leksiya. T., 2008, 27 s.

ISSUES OF TEACHING SPEAKING TO UZBEK LANGUAGE STUDENTS

Sayfiyeva Surayyo Azimjonovna

*English teacher at the 16th general
secondary school of Pakhtachi district, Samarkand region*

Abstract: *this article scientifically describes the current problems of foreign language teaching in our country. Scientific opinions are concluded based on facts. The problems of education and their solutions are explained on the basis of facts. It is also stated that international standards of educational processes will be studied and put into practice. At the end of the article are conclusions and suggestions on the topic. In addition, a number of suggestions and recommendations to improve the quality of educational processes were made, and a mechanism for their implementation was developed. In covering the content of the article, the scientific works and works of various world scientists have been studied, analyzed and relevant quotations have been given. At the end of the article, all comments are summarized.*

Keywords: *country, subject, circle, border, language, learning, system, environment, communication, time, word, wealth, skill, qualification.*

"Nowaday , lear g ad teach g a fore g la guage very mporta t. Th certa ly ot in vain. It is no exaggeration to say that perfect knowledge of foreign languages is important for our country, which is striving to take a worthy place in the world community today, because our people know very well that their great future depends on foreign partners. We need to develop a method of learning a foreign language faster, based on the national characteristics of Uzbek oc ety ad l e w th huma d g ty "(Kar mov, 1998, p. 312). Such a tro g focu o fore g languages has led to the discovery of new research in the study and teaching of English. As you know, the word is a tool for communication between people. One of the phenomena that studies word development and reproduction is the phenomenon of word formation, which is an important object for the vocabulary and development of any language.

Word formation is always studied in linguistics, along with phonetics, grammar, and lexicology. If we look at the history of linguistics, word formation, the events associated with it, as well as word formation, although the subject of the debate is clear, but the relationship of this field to other branches of linguistics, its role in linguistics is one. was unthinkable. While in many scientific works word formation is interpreted as part of grammar, in some literatures it is given as part of lexicology, and even word formation is not necessarily part of lexicology. It is well known that the field of linguistics is a wide-ranging field, and each of the existing departments requires in-depth scientific research. We know that the object of study of general linguistics is the phenomenon of word and word-formation. The issue of word formation is important

and is recognized by linguists, but interpreted differently. The role of compound words in word formation is unique.

Although a great deal of research has been done on the general classification of compound words, many of the questions in it have not yet been resolved. In recent years, however, cognitive linguistics has gained momentum as a new style and direction in linguistics. Despite the rapid development of cognitive linguistics, many of its problems remain unresolved. In particular, the cognitive properties of compound words in English and Uzbek are one of the most modern and topical problems in linguistics.

It should be noted that although initially it was intended to reveal the cognitive features of compound words in English and Uzbek in the literature, in the process of determining the level of study of the topic, it became clear that the comparative languages The cognitive properties of words have not been comparatively analyzed not only in the example of fiction, but also as an object and subject of research from a cognitive point of view in general. In view of the above, the aim of the study is not only to reveal the cognitive properties of compound words in the literature, but also to identify their similarities and differences in the analysis of cognitive properties of compound words in English and Uzbek.

Currently, the entire world community is faced with a global threat - a new coronavirus infection, which makes it necessary to completely change the way of life, revise the foundations of professional activity, develop new principles of work in a team and look for more rational ways to implement professional tasks. New realities and the educational process did not pass by. Distance learning is a set of technologies that ensure the delivery of the bulk of the studied material to students at a distance, providing for the widespread use of new information technologies. Personal computers, video and audio equipment, space and fiber-optic equipment, Internet technologies, satellite television, radio, computer communications, etc. can be used as modern telecommunication means that ensure the interactivity of learning. Of course, modern education does not have sufficient experience in using distance learning. But already at the stage of its active implementation in the educational process, it is possible to determine the main advantages and disadvantages of interactive technologies.

As in our country, in systems where a foreign language is limited only by the scope of the lesson, the time and speed at which the language is taught is important. 5-7 years to acquire knowledge of listening comprehension, speaking, reading, writing and vocabulary acquisition and to apply all these skills in a foreign language from an academic point of view correctly and flawlessly There should be a curriculum that provides for regular and effective classes. From this point of view, a week of foreign language classes in grades 2, 3 and 4 is not enough. Language teaching, which is a natural means of both written and oral communication, requires continuity. A 7-8 year old elementary school student may not be able to master a foreign language system

that is only available for 4-5 hours a week and cannot be used in their own environment. Another serious problem in language teaching is related to the methods and equipment used to teach the language [1].

When examining the textbooks used at the primary school level in public schools, it became clear that there was no connection between the components between the subjects and no connection between the units of vocabulary despite the myriad of vocabularies. In fact, every word that comes out of our mouths when we use language in every situation in life is semantically connected with what was said before or after. In the early stages of learning a foreign language, the influence of students' mother tongue characteristics can be observed.

The term, called "terlingual interaction," indicates that there is always a connection between the mother tongue in the student's memory and the other language in which he or she began to learn. Also, many aspects of language development are slow in language learning. Some features and aspects of language are learned earlier and some later. Sometimes it takes a long time to learn many seemingly simple things because of differences between languages. If a student does not have the opportunity to hear and use the language, he or she will not be able to make positive progress in learning the language and will soon forget what he or she has already learned.

Each material presented in language learning should be meaningful and the topics should be linked to each other and, if necessary, linked to what the child has learned in other lessons. In this case, foreign language teachers are required to work together and make plans together with other teachers who teach the given class. It also requires taking into account and relating each student's experience and life to the learning process. In this context, content-based models and fairy tales and songs can be used in the teaching process that are relevant to the levels of cognitive, linguistic and social development and activities in which students are directly involved. In short, given that more than half of the world's population speaks two or more languages in their daily lives, we are convinced that learning a foreign language is not a miracle. In addition, we can teach a foreign language to a student not only as an opportunity for a few people to succeed, but also so that they can keep pace with the times.

REFERENCES:

1. Yuldashev M.M. Linguopoetic study of literary text: Philol. fan. d-ri ... dis. Tashkent: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, 2009. B. 49-70.
2. Current problems of Uzbek linguistics. University, National University of Uzbekistan, 2011. Library of the Faculty of Uzbek Philology.
3. Final report on the results of the analysis of the state and development prospects of the education system for 2018, Ministry of Education of the Russian Federation.

4. Chalenko N.N., Kosienko R.S. Modern trends in the development of the system of additional education for children // MNCO, 2018. № 6 (73). [Electronic Resource]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tendentsii-razvitiya-sistemy-dopolnitelnogo-obrazovaniya-detey/> (date of access: 22.09.2020).

5. Yakovlev D.Ye. The system of out-of-school education in Russia: the continuity of historical experience. Power. 2012; 10: 171-173.

KIMYO O'QITISHNING METODLARI

Sattarova Nozila Abduqaxorovna

Asaka tuman 2- son kasb -hunar maktabi

kimyo fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kimyo o'qitishning metodlari va uslublari haqida tushunchalar hamda ushbu metodlarning o'quvchilarda kuzatilgan samaradorligi haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *umumiy metodlar, dogmatik metod, ilyustrativ metod, evristik metod, texnika.*

O'qitish metodi falsafiy nuqtai - nazardan ta'lim jarayonida ta'lim mazmunini harakatlantirish shakli bo'lib hisoblanadi. Agar predmetning mazmuni fanning didaktik ekvivalenti bo'lib hisoblansa, o'qitish metodlari o'rganilayotgan fan yoki bilish lozim bo'lgan narsalar metodlarining didaktik ekvivalentidir. Didaktikada fanni o'rganish metodlari va o'qitish metodlari mavjud. O'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarga ta'lim, tarbiya beruvchi ularni rivojlantiruvchi metodlarni optimal tanlashdan iborat.

1. Nazariy darsliklar va texnologiyalar: Kimyo fanini o'rganishda, nazariy darsliklar va texnologiyalar foydali bo'lishi mumkin. Bu usullar orqali talabalar kimyo asoslari, kimyo elementlari, kimyo formulalari, kimyo reaksiyalarini va boshqa muhim kimyo ma'lumotlarni o'rganishlari mumkin.

2. Laboratoriya ishlari: Kimyo fanida laboratoriya ishlari o'qitishga juda muhimdir. Bu usul orqali talabalar teorik bilimlarini amaliyotda sinash va mustahkamlashlari mumkin bo'ladi.

3. Interaktyv ta'lim: Interaktyv ta'lim usuli, talabalarga kimyo fanini o'rganishda yordam berishi mumkin. Bu usul orqali talabalar animatsionlar, videolavhalar, interaktiv testlar va boshqa vositalar yordamida muhim kimyo konseptlarini o'rganishadi.

4. O'zlashtirilgan ta'lim: O'zlashtirilgan ta'lim, har bir talabaning shaxsiy o'rganish yo'lidagi qulayliklariga mos keladigan individual dasturlar asosida foydalanuvchilar bilan interaktiv aloqada bo'lishni ta'minlaydi.

5. Birlashgan darslar: Kimyo fanini o'qitishda birlashgan darslar yordamida talabalar bir-biriga qo'shilishadi va muhim kimyo konseptlarni o'rganishadi. Bu usul, talabalar uchun ko'p foydali bo'lib, ularning bir-biriga qo'shilishlarini va kooperatsiyalari muhim tajriba sifatida hisoblanadi.

O'qitish metodi - o'qituvchi rahnamoligida o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati bo'lib hisoblanadi. Kimyo o'qitish metodikasining o'ziga xos alohida xususiyatlari mavjud: ular; 1. Kimyo o'qitish mazmuni va metodikasi amaliyotga asoslangan nazariy fan. 2. O'quvchilarning bilish faoliyati tafakkur

qirralarini o'stirishga qaratilgan bo'lib, moddaning aniq xossasi o'zgarishi, holati, xossalari, tuzilishi, tarkibi kabilar fikr yuritishga o'quvchilarni o'ylashga olib keladi. Har bir metod ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi funksiyalarni qaerda samarali amalga oshirsa o'sha yerda o'sha jarayonda qo'llanilishi maqsadga muvofiq. Metodlar o'zining qo'llanilishi bilan ham o'quvchilarni tarbiyalaydi. Shu sababli o'qituvchi har bir metodni tanlaganda uchala funksiyani samarali amalga oshirishiga e'tibor berishi kerak. Metodlarni optimal tanlash muammolari mavjud. Unda quyidagilarga e'tibor berish kerak. 1) O'qitishning qonuniyatlari va prinsiplari. 2) O'qitishning maqsad va vazifalari. 3) Shu fan mazmunining hamda o'rganilayotgan mavzuning mazmun va uzviy mosligi. 4) Maktab o'quvchilarning o'qish imkoniyatlari. (yoshi, tayyorgarlik darajasi, sinf jamoasining xususiyatlari). 5) Tashqi sharoitning o'ziga xosligi. 6) O'qituvchining o'z imkoniyatlari. O'qitish metodlarining tuzilishi har xil bo'lib, ular ma'lum jarayonning takomillashuvi bilan to'xtovsiz ravishda o'sib boradi. Bu o'sish jamiyatda madaniyat darajasini o'sishiga bog'liq. Shu sababli o'qitish metodlarini tartibga solish va klassifikasiyalash zarurati kelib chiqadi. Maktablarda bilim asoslarini berish lozim. Mustaqil O'zbekistonimiz maktabi tarbiyalovchi ta'limni amalga oshiradi. Bu maktab beradigan ta'limning tarbiyalovchi xususiyati shundan iboratki, u o'quvchilar dalialiktik-materialistik dunyoqarash asoslari hosil qiluvchi chinakam ilmiy bilimlar beradi. Bizning maktabimizda ta'lim berishning o'quvchilarda aktivlik, tashabbus, mustaqil fikrlash, qo'yilgan maqsadga intilish, o'z bo'rchini his etish, boshqa metod va usullari tarbiya jihatidan katta rol o'ynaydi. Kimyo o'qitishning metodlari turli usullarda olib boriladi. Metod – bu «yo'l» demakdir. U dogmatik, illyustrativ, evristik bo'lishi mumkin. O'qitishning dogmatik metodi - o'qituvchining materialni og'zaki, ko'rsazma vositalardan foydalanmay, dalil isbotsiz va faqat o'quvchilarni bu materialni takrorlashga va yod olishgagina jalb etish bilan bayon qilishdan iborat. O'qitishning illyustrativ metodi - o'qituvchi o'quvchiga tayyor bilimlarni tushuntirib, har xil xususiy metodlarni qo'llaydi. Ular: o'qituvchining tushuntirishi, darslik bilan ishlash, magnitafon va hakoza bilan ishlash. Bunday ko'rgazmalar eksperiment, modellar, ekran qo'llanmalari tablisalardan foydalaniladi. O'qituvchi laboratoriya tajribalarini ko'rsatib tushuntirib beradi. Ilyustrativ metodda o'qituvchi ayrim amaliy mashg'ulotlarni bajarish texnikasi va metodikasini bajarish tartibini qo'llaganda ham foydalanadi. Bu metod o'quvchilarda minimum bilimlar zapasi yig'ilgach kengroq qo'llaniladi. O'quvchilarda amaliy o'quv ko'nikmalarini shakllantirish, tajribalarni bajarib ko'rsatish texnikasini shakllantirishda M: probirkaga eritmani qo'yish, qoshiqchadagi eritmani bo'g'latish kabilarda tushuntirib ko'rsatish amalga oshiriladi. O'qitishning illyustrativ metodi - kimyo kursining boshlang'ich qismida ko'p qo'llanadi. Bu davrda o'quvchilarda ko'nikma va malakalar yetarli bo'lmaydi. Shu davrda o'qituvchi tajribalarni o'zi ko'rsatib tushuntirib beradi. Bu metoddan o'quvchilar tajribalarni mustaqil bajarib izohlab berishda ham keng foydalaniladilar. O'qitishning evristik metodi - o'quvchilarning o'zlari qiladigan ish asosida tuziladi, o'quvchilar bevosita o'qituvchining faol ishtiroki ostida kashfiyot qiladilar. Bu metodning

«evristik» degan nomi «tadqiqot» metodi degan so'zdan kelib chiqqan. Masalan, galogenlar xossalaring chog'ishtirma tavsifi mohiyatini aniqlashda qo'llaniladi. Bu davrda o'quvchilar galogenlarning xossalarni chog'ishtirib izohlashini o'qituvchi tartibga solib turadi. Masalan, kaliy yodid eritmasiga kraxmal kleystirini qo'ysak rang sezilmaydi, alohida xlorli suvga kraxmal kleystirini qo'shsak yana rang o'zgarishi sezilmaydi. Uch komponentni birgalikda qo'shib aralashtirsak kraxmal ko'k tusga kiradi. Sababini esa o'quvchilar o'zlari izohlab berishlari lozim. Bu qisman izlanuvchanlikdir. Izlanuvchanlik metodi mustaqil ishlash, mustaqil izlanishning bir turi bo'lib hisoblanadi. O'quvchi nazariy bilimlar to'g'riligini amalda sinab ko'radi. Masalan, eksperimental masalalar yechishda bu metoddan foydalaniladi. Klassifikasiyalash asosiy xarakterga (nisbiy xarakter) ega. Amaliyotda metodlarning bir nechtasidan bir vaqtda foydalaniladi. Ular o'zaro bog'liqlikka ega. Klassifikasiyada har xil holatlar asosiy belgi sifatida qabul qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.Т.: Ўзбекистон, 1997
2. И.А.Каримов. “Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”. Т. Ўзбекистон, 1997
3. Умумий ўрта таълим давлат таълим стандарти ва ўқув дастури. Тошкент, 1999, 3-сон
4. И. Н. Борисов. Химия ўқитиш методикаси. Тошкент, 1958.
5. З.Азимова. “Кимё дарсларида ўқувчиларга экологик таълим-тарбия бериш” Т.: 1995.
6. “Халқ таълими журнали” Т.1998-2005 й.
7. Х.Т.Омонов., М.Н.Мирвохидова. “Кимё ўқитиш методикаси” маърузалар матни. 2001

UDK 711

**ILK ARAB ISLOM SHAHARLARI TARKIBI, BIRINCHI MASJIDLARNING
VUJUDGA KELISHI**

Safarova Shohista Komil qizi *magistrant*
Ziyayev Abdumannop Abduraximovich *prof*
Toshkent Arxitektura-Qurilish Universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Madina shahri haqida qisqacha ma'lumot keltirilgan. Shuningdek Islomiy binolarning tarixiy vujudga kelishi va majmua sifatida shakllanishi haqida qisqacha fikrlar yuritilgan.*

Аннотация: *В данной статье представлена краткая информация о городе Медине. Также даются краткие размышления об историческом возникновении исламских построек и их формировании как комплекса.*

Annotation: *This article provides brief information about the city of Medina. There are also brief thoughts about the historical emergence of Islamic buildings and their formation as a complex.*

Kalit so'zlar: *Madina, kasbah, sur, shar' va tarik nafid, xazzan, xandaq, maqbara, turba, rabot, mahalla, dar, masjid, minora, midoat, Jome' masjid, suq, karvonsaroy, Xutba masjidi, madrasa, hammom, mariston, musallo, vaqf yerlari*

KIRISH

Islom madaniyati va sivilizatsiyasi rivojlanib borar ekan, u mintaqaviy madaniy xususiyatlar bilan o'zlashtirilib, shakllanib borgan. Shuning uchun islom olamining mintaqalarida aniq farqlarni topish mumkin. Xalifalikning dastlabki yillarida arab me'morchiligi haqida alohida gapira olmaymiz. Arablar kapital qurilish tajribasini bosib olingan xalqlardan o'rganishgan. Ular mahalliy me'morlardan - yunon, suriya, eronliklardan foydalanganlar. Binolarni bezash uchun xristian rassomlari va mozaikachilarini jalb qilganlar.

Asosiy qism. Katta va nisbatan katta arab-islom shaharlari majmua sifatida ma'lum qismlardan tashkil topgan va Islom sivilizatsiyasi markazi sifatida birinchi shahar Madina eng yaxshi misoldir:

1. Madina. U butun shahar majmuasiga yoki uning eski qismiga nisbatan aytiladi. Shahar atrofi (Rabot) yoki shahardan chet joylari boshqa nom bilan nomlanishida bu shaharga kirmaydi.

Islom olamidagi shahar aholi punktlarining eng dastlabki tizimli tasnifini Quddusda tug'ilgan arab geografi al-Maqdisiy (vaf. 380/990) amalga oshirgan. U aholi punktlari turlarining ierarxiyasini quyidagicha ishlab chiqqan:

- a) Amsar (qo'shiq. Misr), metropoliya;
- b) Qasobod (qo'shiq. Qasabah) viloyat markazlari;

v) Mudun (qo'shiq. Madina) viloyat shaharlari, tumanning bosh shaharchasi yoki bozor shaharchasi;

(d) Qura (qo'shiq. Qaryah), qishloqlar.

Andalusiyalik geograf Abu Ubayd al-Bakriy (vafoti 487/1094) tomonidan aytilishicha, ma'lum bir aholi punkti, ya'ni shahar yoki katta shahar maqomida bo'lishi uchun Jome' Masjidi joylashgan bo'lishi kerak bo'lgan.

2. Kasbah. Bu mohiyatan qal'a bo'lib, u mustahkam shaharni (Madinani) o'rab turuvchi devorga aytilgan. Avvalgi aksariyat shaharlarda boshqaruv tizimi uchun, himoya uchun va boshqa turli sabablar bilan qal'alardan keng foydalanilgan. Kasbada odatda hukmdorning saroyi, uning ishonchli kishilari va qaramog'idagilarning turar joylaridan tashqari, bir yoki bir nechta masjidlar, moliyaviy xizmatlar, qo'riqchilar kazarmalari, hammomlar, qamoqxonalar, do'konlar va hatto bozorlarni o'z ichiga olgan. Shuningdek bayramlarda to'planish uchun maydonlar, bog'lar va shaxsiy qabristonlar ham mavjud bo'lgan. Uning odatda bitta eshigi bo'lib, ba'zi joylarda favqulodda qochish joylari ham o'ylangan.

2.1. Sur. Madinani mudofaa maqsadida o'rab turgan qal'a devori. U uchta elementdan iborat:

a) o'rtacha balandligi 6 m va kengligi 2 m bo'lgan devor;

b) shaharning tashqi asosiy ko'chalarda joylashgan darvozalar (Bob);

c) mudofaa minoralari (Burj) strategik jihatdan devorning perimetri bo'ylab joylashgan bo'lib, yer va relyefga qarab joylashtirilgan.

3. Shar' yoki Tarik Nafid. Birinchi atama "ko'cha", ikkinchisi esa "o'tish yo'li" ni bildiradi. Ko'cha tizimi (Transport sistemasi) tartibida birinchi navbatda Madina va uning Rabot (shahar atrofi) qismi yaxlit ko'rib chiqiladi, so'ngra tizimni asosiy qismlarga ajratish mumkin:

a) Jamoat ko'chalari tarmog'i. Bu yerda yirik shahar masjidlari va uning atrofida Suqlar joylashgan;

b) Mahallalarning asosiy ko'chalari. Bu ko'chalar tartibli bo'lib, jamoat ko'chalariga bog'lanadi va qo'shni kvartallar ichida va ular orasidagi asosiy kirish yo'llari hisoblanadi.

c) Mahalliy ko'chalar. Bular mahallalar ichida xizmat ko'rsatmaydigan hududlarga kirishni va aloqani ta'minlaydi.

Bu ko'chalaning minimal kengligi va balandligi to'liq yuklangan ikkita tuyaning to'siqsiz o'tishiga imkon berish talabi bilan belgilangan.

4. Xazzan. Bu atama suv ombori uchun ishlatilgan va Madina shahrida ko'radigan bo'lsak, u Madinaning g'arbiy tomonida joylashgan. Hidrotexnika xarakteridagi jiddiy ishlar amalga oshirilgan, doimiy oz miqdordagi yog'ingarchilik chuqur o'ylangan sug'orish tizimini yaratishni, yer usti va yer osti suv ta'minoti tizimi, suv omborlari va yopiq sistemani qo'llashni taqazo qilgan.

5. Xandaq. Bu atama shahar devorlari atrofidagi shahar kanalizatsiyalarini yig'ib, ko'lga tushiradigan asosiy kanalizatsiya liniyalariga nisbatan qo'llanilgan. Asosan

kanalizatsiya liniyalarining ko'p qismi yopiq holda qoldirilgan, uning ikki qismlari Xandaqning ikki tomoni o'rtasida yer yuzasi uzluksizligini ta'minlash uchun qoplangan yoki qisqa piyoda ko'priklar bilan bog'langan.

6. Maqbara. Ushbu atama jamoat qabristoniga aytiladi. Islomda dafn etiladigan odamning boshi qiblaga, Makka tomonga qaratilib qo'yilishi kerak. Asosan qo'shimcha qabristonlar Rabotga, ya'ni shahardan tashqarida joylashtirilgan. Ko'pgina hollarda qabristonlar joy va chegaralarni belgilash uchun devor bilan o'ralgan.

6.1. Turba. Bu atama arabchadan olingan bo'lib, tuproq, qabrni anglatadi. Odatda hukumdor sinfining xususiy qabristoniga tegishli bo'lgan. Ular odatda madrasa, masjid majmuasining bir qismi bo'lgan, ba'zi hollarda turar-joylarda ham joylashtirilgan.

7. Rabot (R'bat). Bunda shahar markaziy qismi yoki shahardan tashqarida joylashgan tumanlar, ya'ni shaharning yaqin atrofni anglatgan. Bu atama boshqa qo'llanishlarga ham ega bo'lib, maxsus hududlarni belgilash uchun ham ishlatilgan.

8. Mahalla. Bu atama umumiy etnik yoki ijtimoiy-madaniy, qabilaviy kelib chiqishi bo'lgan odamlar joylashgan hudud. So'zning kelib chiqishi "Mahall" bo'lib, "joy" degan ma'noni anglatadi. Misrda mahallalar yoki shaharning kvartallari ba'zan Xitta deb atalgan. Islom shaharlaridagi mahallalar tunda qulflanadigan va qo'riqlanadigan eshiklar bilan ta'minlangan.

8.1. Dar. Bu atama turar-joy yoki uyni bildiradi. Turar-joy uchun eng ko'p ishlatiladigan ikkita atama Bayt va Dar bo'lib, ular turli xil ildiz va ma'nolarga ega. Bayt atamasining to'g'ri ma'nosi kishi tunash mumkin bo'lgan yopiq boshpanadir. Masalan, Tunisda bu atama odatda xona degan ma'noni anglatadi. Dar, Daradan (atrofni o'rab olish uchun) taxminan aylana shaklida joylashtirilgan devorlar, binolar yoki ko'chmanchilar chodirlari bilan o'ralgan makondir. Turar-joylarning xilma-xilligini ikkita asosiy turga ajratish mumkin - yopiq hovlil va minora ko'rinishida baland uylar. Hovlil istehkomlar qum bo'ronlari bo'ladigan quruq issiq iqlim sharoitlariga mos keladi. Tog'li hududlar va Marokashda keng tarqalgan minora tipidagi turar-joylar harbiy urush muhiti ko'p sodir bo'lishi natijasida rivojlangan.

Bino va inshootlarning tipologiyasi birinchi navbatda tabiiy-iqlim omillari, feodal turmush tarzi, madaniyat talablari bilan belgilangan va qisman bosib olingan xalqlardan olingan.

8.2. Masjid (mahalliy masjid). Islom dinida ikkinchi, ammo Islom tarixida birinchi hisoblanadigan Masjid al-Nabavi payg'ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallam boshchiligida Madinada qurilgan bo'lib, uyi hovlisida joylashgan oddiy shiypon maydoni 1050 m² ni tashkil etgan. Bag'riga esa 1700 kishini sig'dirgan va asosiy 3 qismdan tashkil topgan. Birinchi qatordagi namozxonlar uchun tomi yopiq qism, keyingi o'rta qismda ochiq maydon, uchinchi qismda esa usti yopiq faqir va muxojirlar uchun "suffa ahli uchun" joy bo'lgan.

Islom masjid binosida bo'lishi shart bo'lgan me'moriy shakllarga minora, gumbaz, naqshlarga aylangan devoriy yozuvlar, maqsura (hukumat va din vakillarining ibodat joyi), mehrob va minbar kiradi.

Mahalliy masjid arab-islom shahrida juda ko'p miqdorda qulay joylashgan oddiy ibodatxonalardir. Ularning maqsadi juma kuni peshin namozi va ikki hayit yoki bayramdan tashqari besh vaqt namozni o'qish uchun qulay joy yaratishdir. Ular odatda tahorat olish uchun suv manbai va kichik bir guruh odamlarning namoz o'qishi uchun yetarli joy bilan ta'minlanadi. Ulardan ba'zilarida yorug'lik va shamollatish uchun kichik yoki tor Sahn (veranda) mavjud.

Tunisda, "Medina Central" hududida oltmish oltita tarixiy mahalliy masjidni aniqlanib, ularning o'lchamlari eng kichik xonaga o'xshash ob'ektdan tortib, minbardan tashqari barcha tarkibiy qismlariga ega yirik ob'ektlargacha bo'lgan o'lchamlarga ega. Ko'pchilikning minorasi yo'q va agar ular Jome' masjidi azonini eshitadigan masofada joylashgan bo'lsa, azon aytib chaqirilishini talab qilmaydi.

8.3. Minora. Islomda namoz boshlanishi haqida avval (VII asr) tomdan e'lon berilar edi. Yarim asrdan keyin azon aytib chaqirish uchun minoralardan foydalanila boshlangan va bundan asosiy maqsad barchani vaqtida namozga chorlash bo'lgan. Dunyodagi eng komil va ilohiy go'zallik ramzi bo'lib "jamol" iborasida aks etgan masjidning moviy gumbazi hisoblansa, ilohiy buyuklik ramzi bu "jalol", ya'ni masjidning minorasi hisoblendi. Islom olamida minoralarni masjid va madrasalar yonidan yoki tutash holda qurila boshlandi.

Minora so'zining lug'aviy ma'nosi, arabcha so'zdan "mayoq" ma'nosini bildirib, gorizontal o'lchamga nisbatan vertikal o'lchami ortiq bo'lgan baland inshootni bildiradi. Minoraning tepa qismida sham fonuslari yoqilib, darchalardan nur taralgan. Natijada kechalari 50-60 chaqirim masofadan ham chiroqlar yorug'i mayoq sifatida karvonlarni adashmay kelishida yo'lchi yulduz vazifasini bajargan.

8.4. Midoat. Bu atama musulmonlar uchun namozdan oldin farz qilingan tahorat uchun ishlatiladigan obyektini anglatadi. Damashqda masjidning Sahn ichida ichimlik suvi uchun inshootlar bo'lib, masjidga har bir kirish joyida midoat bo'lgan. Iroqdagi yirik masjidlarining kirish eshigida har doim Midoat bo'lgan. Yamanning San'a shahrida hijriy IV asrda har bir masjid yonida ichish va tahorat uchun suv bo'lgan. Eronda masjid oldida havd (hovuz) bo'lish odat bo'lgan, Midoatlar Madrasa, Mariston va boshqa binolar yonida ham joylashtirilgan.

9. Jome' masjid (shahar bo'yicha katta masjid). Jome' masjida sig'imi jihatdan mahalliy masjiddan katta bo'lib, Juma va ikki hayit namozlarini o'qish uchun mo'ljallangan. Shu bilan birga Jome' masjidi shahar markazida joylashgan bo'lib, yonida hukumdorning saroyi, zindon va devon joylashgan. Hukumdor istiqomat qiladigan joyga yaqin bo'lgani sababli masjid ahamiyati, mavqei baland bo'lgan. Shahar markazidagi masjidlar nafaqat diniy, balki siyosiy va madaniy markaz hisoblangan. Masjidlarda yirik kutubxonalar tashkil etilib, ma'ruzalar o'qilgan va Fezdagi Qohira Al-Azhar yoki Karaviyin kabi ba'zi masjidlar musulmon olamining mashhur universitetlariga aylangan.

Musulmonlarning boshqa namoz o'qiydigan hollari esa fath qilingan boshqa shaharlarda shartnoma asosida namoz uchun joy tashkillashtirilgan (biroq vaqt o'tib

bu farqlanish yo'qolib bordi). Musulmonlar bosib olgan shaharlarining markazida masjid qurganlar, ba'zi joylarda mavjud binolarni moslashtirganlar. Xalifa Umar ibn Xattob davrida har bir shaharda Juma namozi uchun faqat bitta Jome' Masjid bo'lishi to'g'ri bo'lgan. Keyinchalik harbiy yurishlar davrida harbiylar jamoa uchun, bosib olingan hududlarda ko'pgina insonlar islomni qabul qilishi oqibatida yana qo'shimcha masjidlar ehtiyoj paydo bo'lgan va Juma namozi uchun shahar ichida bir necha masjidlar qurilgan. Jome' Masjidning g'arbiy va janubiy tomonlari qator do'konlar uchun foydalanilgan. Asosiy kirish eshigi sharqiy tomonda bo'lib. Shimoliy va g'arbiy tomonlarda qo'shimcha kichikroq eshiglardan foydalanilgan. Sharqiy fasadning me'moriy ishlovi qiziqish uyg'otgan, qolgan uchta fasad ko'rimsiz qilib ishlangan.

9.1. Suq (ko'plikda Asvoq). Bu atama tovarlar va ehtiyojlar ayriboshlanadigan joy (ya'ni bozor) degan ma'noni anglatadi va bozor mavjud bo'lgan ko'chalar va boshqa aholi punktlarining joy nomlarida qo'llanilgan. Suq arab-islom shahri uchun integratsiya, rivojlanish va xususiyat qo'shishi o'ziga xos hissadir.

Tunisda joylashishiga qarab quyidagi Suq turlarini aniqlash mumkin:

a) Asosiy Suq hududi, shaharning yirik masjidi atrofida joylashgan bo'ladi. Odatda, piyodalar ko'chalari bilan qoplangan bir qavatli inshootlar bo'lgan. Butun hudud minimal darajada stratigik eshiklar bilan yopilgan;

b) Chiziqli uzluksiz yoki yarim uzluksiz Suq. Bular yirik shahar ko'chalarida, asosiy darvozalarni shaharning o'zagi bilan bog'laydigan yo'llarda yuzaa kelgan. Chiziqli Suqlar birinchi qavat yoki ko'cha sathidan foydalanadi.

c) Shaharning asosiy darvozalari (Bob) yonida joylashgan Suqlar. Ular devorning har ikki tomonida paydo bo'ladi va ichkaridan chiziqli turning kengayishi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

d) Ochiq joylardan (Batha) foydalanadigan haftalik yoki mavsumiy bozorlar, odatda katta ko'chalarda nisbatan yaxshi joylashadi.

e) Suvayqas. Bu atama arabchadan mini-suq degan ma'noni anglatadi. Odatda mahalla markazi vazifasini bajaradigan joylarda guruhli mahalla do'konlari joylashgan: novvoyxona, oziq-ovqat do'konlari, hammom va masjid.

9.2. Karvonsaroy. Arab islom shaharlari savdo-sotiq bilan shug'ullangani tufayli sharq davlatlari bilan birga karvon yo'llari bilan bog'liq bo'lgan. Savdo karvonlari to'xtash joylari shaharlarni rivojlantirdi va karvonsaroylar (mehmonxonalar) qurilishi jamoat binolarini shakllantirdi, ya'ni bozorlar, ustaxonalar, qozixonalar, do'konlar bilan yopiq ko'chalar tizimini tashkil etdi. Shu sababdan ham aynan karvonsaroylar shakllantirgan shaharchalarda katta-katta juma, Hayit namozlari o'qiladigan namozxonalar ham shakllana boshlagan. Bozorlar orasida va mahallada karvonsaroylar bo'lgan.

Shimoliy Afrikada xorijlik musulmon bo'lmagan savdogarlar o'z mahsulotlarini namoyish qilish va sotish uchun joylashadigan yotoqxona Funduk deb atalgan. Ushbu yotoqxonalar hovli atrofida rejalashtirilgan bo'lib, u yerda birinchi qavat odatda

hayvonlarni (tuya va karvon otlarini) joylashtirish uchun ishlatilgan. Binoning asosiy darvozasi to'liq yuklangan hayvonlarning o'tishi uchun yetarlicha katta.

9.3. Xutba masjidi (Jamz): Yuqorida aytib o'tilganidek, asosiy shahar masjididan tashqari boshqa Xutba masjidlari ham aholi sonining o'sishiga qarab yaratila boshlandi. Bu hodisa birinchi bo'lib Bag'dod, Samara va Qohira kabi sharqiy islomiy yirik shaharlarda ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi islom asrlarida (taxminan milodiy 750-1000 yillar) sodir bo'lgan.

Tunisda Madinadagi birinchi bunday masjid Jome' al-Zaytun asos solganidan 410 yil o'tib, 494/1100-522/1128 yillarda qurilgan. Bu yerda Xutba masjidining joylashuvi faqat aholi sonining ko'payishi bilan belgilanmagan.

9.4. Madrasa. Bu atama maktabni anglatadi, ammo uning an'anaviy qo'llanilishi islom ilmlari va huquqi o'rganiladigan oliy ta'lim muassasasiga tegishli. Islomning dastlabki 400 yilida (milodiy 622-1010) masjid ilm markazi bo'lgan. Birinchi madrasa faqat oliy ta'lim olish uchun alohida inshoot sifatida Islom dinining V asrning birinchi yarmida Aysapurda qurilgan.

Madrasa zamonaviy kollej muassasasiga teng bo'lib, qozi, qori, dinshunos, murabbiylar yetishib chiqqan. X—XI asrlarda Buxoro va Xurosonda (Eron shimolida), XII asrda Damashqda shakllangan. Keyinchalik madrasa o'z funksiyasiga ko'ra diniy emas balki ijtimoiy bino bo'lib, masjidlar yonida majmua sifatida katta madrasalar bilan bir qatorda mahalliy maktab sifatida kichik madrasalar ham vujudga kelgan.

9.5. Hammom. Bu atama o'zini tozalash uchun joyni anglatadi. Foydalanish darajasiga qarab jamoat va xususiy hammomlarga ajraladi. Chunki arab-islom shaharlarida o'ta ozchilikning uyida hammom bo'lgan. Yevropada bu "sauna" atamasi bilan nomlangan. Hammomlar kamida 1950 yillargacha arab-islom shaharlarida muhim o'rin tutgan, chunki katta tahorat, ya'ni g'usl uchun qo'llanilgan. Odamlarga to'g'ridan-to'g'ri maqsadlaridan tashqari dam olish, poklanish, ish uchrashuvlari va do'stona suhbatlar uchun joy bo'lib xizmat qilgan. Ma'lum kunlar yoki soatlarda erkaklar, qolganida ayollar uchun xizmat qilgan. Buni nazorat qilish va tashkillashtirganlar uchun katta daromad keltirgan. Asosan mahalla markazlarida keng tarqalgan, mashhurligiga qarab kattaroq turar-joylarda xususiy vannalar o'rnatilishiga olib kelgan.

9.6. Mariston. Bu atama asli forscha bo'lib, kasallar uchun uy yoki kasalxonani bildiradi, uni Bimariston yoki Muriston deb ham atashgan. Islom tarixida birinchi maristonni 88/707 yillarda Suriyada barpo etilgan.

Odatda binoning sxemasi kvadrat yoki to'rtburchak shaklida bo'lib, markaziy hovli atrofida bemorlar xonalari joylashgan. Ravoqlar barcha xonalarga yopiq kirishni ta'minlagan. Alohida bo'limga ajratilgan joyda moxov bilan kasallanganlar uchun xonalar tashkillashtirilgan. Xonalarda bemorlar soni ikkitadan o'ttiztagacha bemor sig'imiga ega bo'lgan. Har bir bemor oralig'i 2-3 m gacha hisobga olingan.

Kasalxonalar o'zini-o'zi ta'minlashga mo'ljallangan bo'lib, yomg'ir suvini yig'ish uchun o'z qudug'i va sardobasiga ega bo'lgan. Tunis shahridagi birinchi Mariston

290/903 yillarda shahar qal'asi tashqarisi g'arbiy tomonida yahudiylar mahallasi yaqinida qurilgan.

10. Musallo. Bu atama namoz o'qiladigan joyni bildiradi. Shuningdek, u davlat yoki xususiy bino ichida shu maqsadda ajratilgan maydonni ham nazarda tutadi. Biroq, shahar tashqarisidagi va katta ochiq maydonni anglatadi, asosan Hayit va Qurbon hayiti bayramlarida namoz o'qish uchun ishlatiladi. Musallo odatda shaharning katta yoshli erkak aholisini sig'dira oladigan darajada katta, devor bilan o'ralgan bo'lib, qibla yo'nalishini ko'rsatish uchun mehrob bilan jihozlangan past devorga ega. Shuningdek, xatibning va'z o'qishi uchun o'rnatilgan baland joy ham bo'lishi mumkin.

Musallo tushunchasi va qo'llanilishi sunnat bo'lib, payg'ambarimiz Muhammad s.a.v.ning amaliyotiga asoslanadi. Nabiy sollallohu alayhi vasallam ikki hayitda Madina shahri tashqarisidagi ma'lum bir ochiq joy bo'lgan Banu Salima qabilasining Musallosiga borgani rivoyat qilinadi. Shuningdek, bu joyda yomg'ir namozini o'qiganlar. Hayit namozini masjidida yoki Musalloda namoz o'qish borasida turlicha fikrlar mavjud.

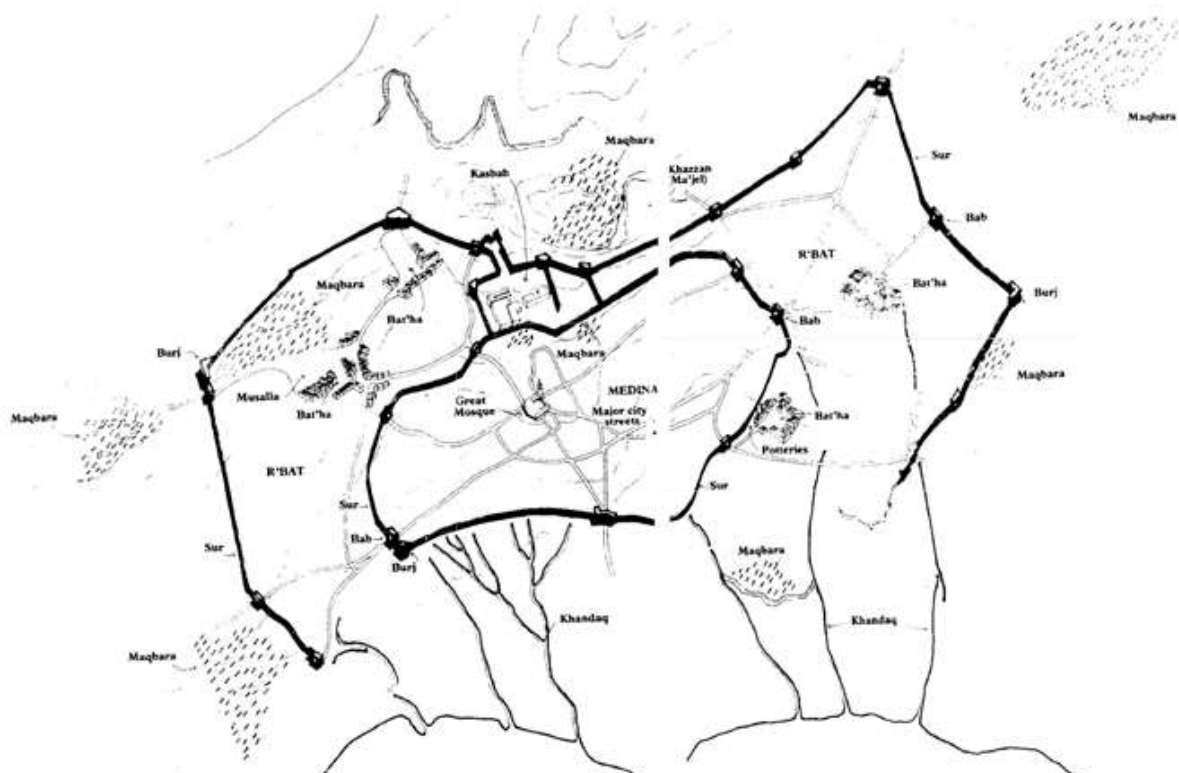
11. Bog'. Bog'lar odatda katta turar-joy yoki saroylarning bir qismida tashkillashtirilgan. Islomiy bog'larning uslubi va tartibi Eronda paydo bo'lgan va fors gilamlarining ba'zi dizaynlarida saqlanib qolgan. Musulmonlar bog'ining asosini, odatda qat'iy geometrik rejalash tashkil etadi. Reja bitta yoki bir nechta kvadratlardan shakllanadi, kvadratning o'zi esa to'rtta kichikroq qismga bo'linadi.

10.1. Vaqf yerlari. Islom shaharlarida yana bir muhim joy, bu Vaqf yerlaridir. Islom qonunlariga ko'ra ko'chmas mulkliligi, abadiyligi bilan ajralib turadi. Undan olinadigan mablag' masjid yoki kasalxona kabi doimiy hayriya muassasasiga tayinlangan vaqf bo'lsa, u Hayriya Vaqfi deb ataladi. Agar yer egasi birinchi navbatda doimiy bo'lmagan maqsadlarda foydalansa, keyinchalik farzandlarga meros qolsa, lekin xayriya maqsadiga yo'naltirilgan bo'lsa, bu Dhurri Vaqfi (meros vaqfi) deyiladi.

Xulosa. Xalifalik davrida ijtimoiy va din bilan bog'liq bo'lgan binolar qurish avj olgan bo'lib, shaharlar qator yangi tipdagi binolar bilan boyidi. Islom shahrining poydevori sifatida qal'alar, istehkomlar (turar-joylar), tim va saroylar, karvonsaroy va minoralar, bosh masjid va madrasalar, moristanlar (gospitallar), hammomlar qurilishi bilan boshlandi va musulmonlar shahrining o'ziga xos tomonini belgilovchi muhim va ajralmas elementlarga aylandi. Asosiy masjid va savdo mahallalari shahar markazida joylashgan bo'lib, u yerda har bir ko'cha ma'lum bir hunarmandchilikka ajratilgan, bozorlar ko'pincha qal'a darvozalaridan tashqariga chiqarilgan (masalan, yog'och va mollar). Devorlardan tashqarida keng qabristonlar paydo bo'lgan. Bu jihatdan Sharq shaharlari Yevropa shaharlaridan farq qilgan, ular shahar chegarasida cherkovlar yaqinida dafn etishgan. Shaharlar daryo, buloq, quduq va ariqlardan suv bilan ta'minlangan bo'lib, ular o'sib boruvchi turar-joy istehkomlarining yadrosiga aylangan. Ko'pincha shaharlarda yopiq kollektorli kanalizatsiya tarmoqlari mavjud bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (MANBALAR) RO'YXATI:

1. Besim Selim Hakim / Arabic-Islamic cities. 1986. 270 Madison Avenue, Nyu-York, NY 10016
2. Н. В. Баранов, А. В. Бунин, В. В. Большаков / Всеобщая история архитектуры 12 том. Москва 1969 г. С. 15-21;

UDK 711

**O'ZBEKISTONDA MASJIDLAR JOYLASHUVIDA DEMOGRAFIK VA
SOTSIOLOGIK OMILLARNING RO'LI**

Safarova Shohista Komil qizi magistrant
Ziyayev Abdumannop Abduraximovich prof
Toshkent Arxitektura-Qurilish Universiteti

Annotatsiya: *Ushbu ma'lumotlar yordamida islom dini borasida shahar va qishloqlarda masjidlar joylashuviga demografik va sotsiologik omillarning ta'siri kengroq yoritib berishga harakat qilingan. Shu bilan birga alohida din sotsiologiyasiga ham to'xtalib o'tilgan.*

Аннотация: *С помощью этих данных была предпринята попытка пролить больше света на влияние демографических и социологических факторов на размещение мечетей в городах и селах относительно религии ислам. В то же время была затронута и социология религии.*

Annotation: *With the help of these data, an attempt was made to shed more light on the influence of demographic and sociological factors on the location of mosques in cities and villages regarding the religion of Islam. At the same time, the sociology of religion was also touched upon.*

Kalit so'zlar: *reproduktiv mayl, endogen omil, ekzogen omil, aholi migratsiyasi, migratsiya saldos, din sotsiologiyasi.*

KIRISH

Demografik vaziyat ma'lum davrdagi ma'lum hududning demografik holatidir. U aholining soni, tarkibi va demografik jarayonlari asosida yuzaga keladi. Aholi geografiyasi va demografik tadqiqotlarda aholi soni eng asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Aholi soni dinamikasidagi o'zgarishlarni tahlil etganda uning mutloq va nisbiy ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Shu bilan birga aholi ko'payishi biologik jarayon bo'lib, u insonning reproduktiv maylidir. Reprodukativ mayl esa ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy omillar ta'sirida o'zgarib boradi.

Asosiy qism. Tug'ilishga ta'sir etuvchi omillardan ayollarning jamiyatdagi o'rni ahamiyatli bo'lib, ayollarning bilim darajasi va ijtimoiy ishlab chiqarishda ishtirok etishi oiladagi farzandlar soniga ta'sir etadi. Yevropa davlatlarida ayollarning 45-50 % i xalq xo'jaligida band bo'lsa, Osiyo davlatlarida 5 % i ishlab chiqarishda qatnashadi. Ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida ishtirok etishi hududiy tarkibda bir-biridan keskin farq qiladi. Shu boisd, shahar aholisi va qishloq aholisi o'rtasida tug'ilish darajasi har xil dinamikada boradi.

Aholi takror barpo bo'lishida tug'ilish bilan birga o'lim jarayoniga ham bog'liq bo'lib, dunyo sivilizatsiyasida aholi o'rtasidagi o'lim ko'rsatkichining pasayishi tendensiyasi kuzatilmoqda. Mazkur omil ikki guruhda: ichki (endogen); tashqi

(ekzogen) omillarda namoyon bo'ladi. Endogen omil – biologic qarish hisoblanib, keksa yoshdagi aholi ko'proq o'lim topadi. Hatto me'yoriy hodisa deb qaraladi, biroq endogen omilda yoshlar qatlamida ham irsiy bo'lgan va irsiy bo'lmagan kasalliklar oqibatida ham o'lim kuzatiladi. Ekzogen omil – tashqi ta'sir bilan bog'liq o'lim omili hisoblanib, turli yoshdagi aholi vafot etishidir. Bunda kasb kasalliklari, og'ir mehnat, baxtsiz hodisalar, zaharlanish, narkomaniya, alkogolizm va boshqalarni misol keltirish mumkin.

Hozirgi zamon sanoati, urbanizatsiya, texnik taraqqiyot, avtomatlashtirish, xalq xo'jaligini kimyolashtirish natijasida, atrof-muhitning, atmosfera havosining buzilishi, oqar suvlarning ifloslanishi, o'lim hodisasining yanada ko'payishiga sabab bo'lmoqda. Aholi takror barpo bo'lishi uch asosiy: tabiiy, hududiy (migratsiya) va sotsial harakatlar yig'indisiga asoslanadi. Shaharsozlik asoslariga taluqli migratsiya jarayoni yosh va jinsga ko'ra farqlanib, ayollar va erkaklar muayyan joydan bir xil miqdorda ko'chishmaydi, ya'ni migratsiya xarakatchanligi erkaklarda yuqori, ammo uzoq masofaga migratsiya xarakati ayollarda yuqoriroqdir. Ayniqsa bu holat rivojlanayotgan mamlakatlarda namoyon bo'lib, jamiyatda ayollarning mavqe'i oshib borishi bilan migratsiyada ishtirok etish darajasi erkaklar bilan tenglashadi.

Aholi migratsiyasi — aholining yashash joyini o'zgartirishi bilan bog'liq ko'chish hisoblanib, aholining oddiy mexanik ko'chish harakati deb emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy hayotning ko'p tomonlarini qamragan murakkab ijtimoiy jarayon sifatida qaraladi.

Aholi migratsiyasi doimiy (turar joyini uzil-kesil o'zgartirish), vaqtincha (shartnoma asosida ma'lum muddatga ishga, o'qishga va boshqa sabablar bilan mamlakatdagi bir ma'muriy-hududiy birlikdan boshqasiga borish, yoxud xorijga ketish), mavsumiy (iqtisodiyot tarmoklari — qishloq xo'jalik, undiruvchi sanoat sohasi yumushlari, davolanish, dam olish va boshqa sabablarga ko'ra ko'chish), mayatniksimon (mokisimon) (ertalab ishga, o'qishga ketib, kechqurun uyiga qaytib kelish) migratsiya turlariga bo'ladi. Ma'lum vaqt davomida hududga ko'chib kelgan va ko'chib ketgan kishilar soni o'rtasidagi farq migratsiya saldosi deyiladi. Ba'zan migratsiyaga turizm, kurortga borish, ziyorat, shuningdek mokisimon qatnovchilarni ham kiritiladi, lekin turar joyini o'zgartirmagani uchun ularni aholi migratsiyasiga kiritilmaydi.

Hamisha qishloq aholisi shahar aholisiga nisbatan tabiiy ko'payish darajasi yuqori bo'lib, agrar davlatlar qishloq joylarida tug'ilish darajasi 30-40 % dan oshadi. Qishloq aholisi hisobiga shahar aholisi o'sib boradi. Natijada, urbanizatsiya jarayoni tug'ilishga asta-sekinlik bilan o'z ta'sirini o'tkazadi.

Din ko'pgina mamlakatlarda ichki siyosiy hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Turli tarixiy voqealar va hozirda ro'y berayotgan hodisalar hamda milliy munosabatlar mohiyatini tushunish uchun o'sha mamlakat yoki mintaqa aholisi diniy tarkibiga e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Musulmonlar orasida tug'ilishning yuqoriligi sabab, keyingi yillarda ularning soni nasroniylardan oshib ketgan. Ularning taxminan 90 % i sunniylar va 10 % iga yaqini shiyalardan iborat. Islomga e'tiqod qiluvchilar asosan Shimoliy Afrika va Osiyoda (sharqiy qismi bundan mustasno) jamlangan.

Ijtimoiy hayotning muhim jabhasi bo'lgan din va diniy e'tiqod masalasi sotsiologiya fanining muhim ob'ektlaridan biri hisoblanadi. Sotsiologiya jamiyat hayotini o'rganar ekan, shu hayotning muhim tarkibiy qismi bo'lgan va ayni paytda unga kuchli ta'sir o'tkazuvchi omil – din doimo uning asosiy diqqat markazi bo'lgan. Sotsiologiya fanining asoschisi hisoblanuvchi O. Kont jamiyat taraqqiyotini davrlarga bo'lgan va dinga asosiy mezonlaridan biri sifatida qaragan. Uning tasniflashicha insoniyat o'z rivojida uch bosqichni bosib o'tadi. Bular quyidagilar; teologik, metafizik, va ilmiy bosqichlar. Kont firicha, har uchala bosqichda ham din muayyan ro'l o'ynaydi.

Dinning asosiy belgilaridan biri ilohiy kuchga, ya'ni xudoga ishonish, deb belgilanadi. Holbuki, dunyoda shunday dinlar borki, ularda xudo tushunchasi umuman yo'q.

Islomning kengayib borishi, ayniqsa, diniy qonun-qoidalar hayot tarzi bilan bog'liq bo'lgan ko'plab intellektual faoliyat va bilimlarni keltirib chiqargan. Ko'pgina allomalar o'z umrlarini shu mavzuda o'qish va o'rganishga bag'ishlagan. Bu olimlardan ba'zilari o'z ishlarini shu darajada rivojlantirganki, ko'p o'tmasdan o'z ta'limotlari asosida mazhablar yuzaga kelgan. Islomda sunniylik va shia yo'nalishlari bo'lib, ular ham o'z navbatida bir qator mazhablarga bo'linadi. Musumon dini dunyoning besh qit'asida va deyarli barcha mamlakatlarda mavjud: Saudiya Arabiston, Liviya, Birlashgan Arab Amirliklari, Iordaniya, Jazoir, Pokiston, Eron. Islom dinida ham mo'tadil va aqidaparast oqimlar mavjud.

O'zbekistonda dinning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini o'rganish, uning atrofidagi muammolar yechimini topish dolzarb vazifalardan sanaladi. Ma'lumki, 1400 yillik tarixga ega islom madaniyati ilm-fan va taraqqiyotga hissa qo'shib kelmoqda. Mamlakatimizda milliy mustaqillik e'lon qilingan kunlardanoq islom diniga umuminsoniy qadriyat sifatida e'tibor qaratildi. Islomiy qadriyatlarni o'rganish va uyg'otish borasida ulkan ishlar qilindi.

Shunday qilib din sotsiologiyasi ijtimoiy fikrda din atamasi bilan bog'liq bo'lgan barcha ijtimoiy jarayonlar va ijtimoiy xulqni o'rganadi. Mustaqil O'zbekistonda dinga milliy qadriyat sifatida qaralishi xalq ongida ushbu hodisaga nisbatan to'g'ri xolis munosabatning shakllanishiga zamin bo'ldi.

Insoniyat va shaharlarning rivojlanish tarixiga sotsiologik jihatdan nazar soladigan bo'lsak, shahar muhitining inson hayotiga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqlash mumkin. Shaharlashish hayotimizning ajralmas bo'lagi bo'lib, shahar sotsiologiyasining hududlar rivojlanishini va aholiga ko'rsatayotgan ta'sirlarini doimiy ravishda o'rganishi, insoniyat yashash muhitini, uning sotsiomadaniy qiyofasini himoya qiluvchi yechimlarni topishi va hayotga tadbiiq qilishi muhim masala sanaladi. Urbanizatsiya jarayonlarining asosiy natijalari nazarimizda quyidagilar bilan bog'liq:

- barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash;
- aholi turmushining sifatini yaxshilash va darajasini ko'tarish;
- uy-joy, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma ob'ektlari qurilishini keng miqyosda amalga oshirish;
- yer uchastkalaridan samarali foydalanish;
- shaharlarni iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar, mavjud shart-sharoitlarni hisobga olgan holda kompleks rivojlantirish;
- industrial-innovasion rivojlanishning ustuvor vazifalarini hal etish va raqamli iqtisodiyotni qo'llash;
- katta, o'rta va kichik shaharlar rivojlanishini maqbullashtirish;
- shahar aglomeratsiyalari orqali ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning samarali shakllarini tatbiq etish;
- shaharlarda sanoat zonalari, texnoparklar, innovatsiya markazlarini tashkil etish.

O'rta Osiyoda shaharlarning paydo bo'lish tarixi ming yilliklarga borib taqaladi. Buyuk Ipak yo'lining rivojlanishi davomida Toshkent, O'sh, Xo'jand, Samarqand, Buxoro, Xiva, Termiz va boshqa shaharlar qit'alararo savdo, o'zaro ta'sirlar va dunyo madaniyatlarining bir-birini tanishi hamda anglashi markazlariga aylangan. Hozirgi bosqichda tarixiy sharoitlar, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy muhit o'zgarib, bu mintaqadagi shaharlarning tuzilishi va ahamiyatiga o'z ta'siri ko'rsatgan. Sobiq ittifoq davrini oladigan bo'lsak yalpi iqtisodiyotdan kelib chiqqan holda kompleks ehtiyojlarini qondirish maqsadida yangi shaharlar tashkil etilgan. Ushbu shaharchalarning ko'pi bitta shaharni tashkil etuvchi korxonalar atrofida tashkil etilgan. 1991 yildan boshlab O'rta Osiyodagi shaharlarning katta qismida iqtisodiy faollikning pasayishi va mos ravishda mahalliy byudjet daromadlarining qisqarishi, shahar infratuzilmasining vayron bo'lishi jaryoni yuzaga keldi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida shahar boshqaruvining imkoniyatlari cheklangan.

Markaziy Osiyo davlatlari shaharsozlik tizimini yaratish va shaharlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga urinishlarida shaharlarning rivojlanishiga turlicha yondashadi. Har bir davlatning muvaffaqiyatlari va kamchiliklari bor, ular hukumatlarga va rivojlanish bo'yicha sheriklarga o'z siyosatlarini takomillashtirish va Markaziy Osiyoda shahar rivojlanishining kelajakdagi muammolariga javob topish uchun sinchkovlik bilan o'rganishga loyiqdir. Mamlakatimizda mavjud bo'lgan shaharlardan 172 tasi yirik shaharlar sanalsa, qolgan ikki yuzdan ortig'i o'rta (16ta) va kichik shaharlardir. Demak, kichik shaharlar aholisining urbanizatsiya va sanoatlashish natijasida qanday sotsio-madaniy o'zgarishlarga uchrashini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Shaharlarning sotsio-madaniy qiyofasi va urbanizatsiya jarayoni ikki tomonlama o'zaro ta'sirga ega bo'lgan juftlik sanaladi. Shaharlarning rivojlanishini va aholining turmush tarzini mazkur hududlarning sotsial-iqtisodiy mohiyati hamda madaniy potentsiali orqali o'rgangan yondashuv ham qiziqroqdir. Bugungi kunda chet el sotsiologiyasida urbanizatsiya

jarayoni va sotsial evolyusiyani bir-biriga taqqoslab, shaharlashishni sotsial evolyusiyaga bog'liq bo'lgan davriy jarayon sifatida baholash keng tarqalgan. Mazkur yo'nalish tarafdorlari J.V.Biverstok, R.G.Smit, P.J.Teylor, R.B.Koen, Dj.Fridman, P.Noks, P.Markyuz, R.Kempen, A.Sachar, J.R.Short, Y.Kim, M.P.Smit, S.Sessen lar o'zlarining ishlari bilan ko'pchilikning nazariga tushgan. XIX-XX asrlardagi chet el olimlarining tadqiqot ishlarida aholining migratsiya, ijtimoiy moslashuv, shaxsning shahar muhitida o'zini tutishi, etnik guruhlarining hayoti va shaharlashish jarayonlari o'z aksini topgan.

Urbanizatsiya fenomeni rivojlanish evolyutsiyasini o'rganishda ularning xomashyo, energiya resurslari, transport magistrallari, yirik markazlarga nisbatan iqtisodiy-geografik joylashuviga asosiy urg'u berish kerak bo'ladi. Chunki aynan ular shaharlarning asosiy va muhim xususiyatlarini belgilab beradi. Shaharlarning o'ziga xos xususiyatlarini namoyon qilib beruvchi madaniy merosi, qadriyatlarini, insonlarning taqvodorlik darajasi xali to'laqonli tahlil qilib o'rganilmagan. Ushbu kriteriyalar orqali shaharlardagi masjidlarining ham tipologiyasi uchun asos sifatida o'rganish ham maqsadga muvofiq. "Shaharlar madaniy merosi" tushunchasi mohiyatining tahlili YuNESKOning nomoddiy madaniy meros, madaniy xilma-xillik, madaniy turizmning rivojlanishi Konvensiyalari hamda mamlakatimiz xalqlarining nomoddiy madaniy meroslarini saqlashga bag'ishlangan qonun hujjatlarida o'z aksini topgan. Shaharlar rivojlanishi jarayonlari MDH olimlari tomonidan ham keng tadqiq qilingan.

Xulosa. Aholining sotsiomadaniy jihatdan rivojlanishi ko'p qirrali jarayon bo'lgani uchun deyarli barcha ijtimoiy fanlar nuqtai nazaridan tadqiq qilinadi. Falsafa, tarix, madaniyatshunoslik, sotsiologiya kabi fanlar ushbu jarayonni o'z usullari asosida bevosita o'rganadi. A. Qo'ziev, A.Mirzaahmedovlarning nomzodlik dissertatsiyalarida shaharlashish jarayonining aholi milliy qadriyatlariga ta'siri nazariy jihatdan o'rganilgan. So'nggi yillarda mamlakatimizda kichik va o'rta shaharlarning rivojlanishi hamda ularda yashovchi aholining iqtisodiy, psixologik va sotsio-madaniy qiyofasini o'rganishga doir qator izlanishlar olib borildi. Misol uchun 2010 yilda O'zbekiston og'zaki tarixchilari guruhi tomonidan Alisher Sobirov boshchiligida "O'zbekiston kichik shaharlarining hayoti sotsio-madaniy aspekti" nomli loyiha amalga oshirilgan. Mazkur tadqiqot natijasida O'zbekistondagi barcha kichik shaharlarga xos bo'lgan muammo, ya'ni sotsio-madaniy qiyofaning yo'qolishi namoyon bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (MANBALAR) RO'YXATI:

1. Ibragimova A. A. / Sotsial-iqtisodiy kartografiya. Toshkent 2020 yil.
2. Tulemetova G. T., Hasanboyev O'. M. / Dinshunoslik. Toshkent 2021 yil.

YASHIRIN IQTISODIYOTNING JAMIYATGA TA'SIRI

G.Bazarbaeva

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalar Universiteti
Nukus filiali talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashirin iqtisodiyot tushunchasi, yashirin iqtisodiyotning mamlakatimizda tutgan o'rnini, u keltiradigan zararlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari xorijiy davlatlarda o'tkazilgan yashirin iqtisodiyot tadqiqotlari borasida ham mulohaza qilingan.

Kalit so'zlar: xufiyona iqtisodiyot, jinoiy iqtisodiy faoliyat, g'ayriqonuniy, yashirin lob-bizm, g'ayriqonuniy, yashirin iqtisodiy aylanma, offshor zonalar.

KIRISH

Yashirin iqtisodiyot oshkora payqab bo'lmaydigan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash, iste'mol jarayonlari - iqtisodiy munosabatlar bo'lib, uning negizida ayrim kishilar yoki kishilar guruhi manfaatlarini yotadi. Yashirin iqtisodiyot dunyoning deyarli hamma mamlakatlarida mavjud. Xufiyona iqtisodiyot - ishtirokchilar tomonidan oshkora olib borilmaydigan, davlat va jamiyat tomonidan nazorat qilinmaydigan, soliqlar to'lanmaydigan, rasmiy davlat statistikasida qayd etilmaydigan iqtisodiy jarayonlar, iqtisodiy faoliyat turlaridir.

Yashirin iqtisodiyot - murakkab ko'p bosqichli hodisa. Yashirin iqtisodiyot maqsadi, faoliyati va iqtisodiy-ijtimoiy oqibatlariga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi:

1. Jinoiy iqtisodiy faoliyat. Bu mutlaqo man qilingan, qonun yo'li bilan ta'qib etiladigan ishlar bilan shug'ullanish, ya'ni narkobiznes, qurol biznesi va hokazolar. 2. G'ayriqonuniy, g'ayriqonuniy usullar bilan daromadlarni qayta taqsimlab o'zlashtirib olish, ya'ni o'g'irlik, bosqinchilik, reket, poraxo'rlik.

3. Ikkilamchi iqtisodiyot kishilarga zarar keltirmaydigan, ular uchun naf beradigan, lekin rasman ruxsat etilmagan va davlat ro'yxatidan o'tmagan iqtisodiy faoliyat. Ularga yashirin tadbirkorlik, 1-2 va 5-10 kishi band bo'lgan yashirin kichik korxonalar faoliyati kiradi. Yashirin tadbirkorlik xizmat ko'rsatish, qurilish, savdo, kiyim-kechak ishlab chiqarishda keng tarqalgan.

4. Rasman ruxsat etilgan faoliyat bilan birga qo'shimcha ravishda yashirin ishlab chiqarishga qo'l urish, ochiq ishlaydigan korxonalarda qo'shimcha ravishda hisob- ga kirmagan mahsulot chiqarib, uni yashirin sotish.

5. Mansabni suiiste'mol qilish va korrupsiyaga asoslangan iqtisodiy xatti-harakatlar. Bular jumlasiga davlat idoralaridagi poraxo'rlik, yashirin lobbizm, mansab- dan foydalanib subsidiyalar olishni kiritish mumkin.

6. Qalbakilashtirilgan iqtisodiy faoliyat bu iqtisodiyot davlat sektoriga xos bo'lib, davlatni aldashga qaratiladi. Buning eng yaqqol namunasi davlat sektori- dagi qo'shib yozishlar, qilinmagan ishlar uchun davlatdan haq olish va shu turdagi ishlardir.

Yashirin iqtisodiyot miqyosi yashirin iqtisodiy aylanma, ya'ni ruxsat etilmagan tovar va xizmatlarni yaratish va ularni sotish hajmi bilan belgilanadi. Aylanma xufiyona bo'lganidan uning aniq hisob-kitobi bo'lmaydi. Buning o'rniga uni taxminan baholash usuli qo'llaniladi. Ayrim hisob-kitoblarga ko'ra, o'tgan asr oxirlarida yer yuzidagi yashirin iqtisodiy aylanma 8 trln. dollarga yoki jahon yalpi mahsulotining 27,5% ga teng bo'lgan. Biroq yashirin iqtisodiyot miqyosi turli mamlakatlarda farqlanadi. Yashirin iqtisodiyot eng rivojlangan mamlakatlarga Lotin Amerikasi va Afrika mamlakatlari kiradi. 1999-yil Misr va Nigeriyada yashirin iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotning 70% ga teng bo'ldi. Yashirin iqtisodiyot hissasi eng kam bo'lgan mamlakat Osiyoda Yaponiya (1-2%), G'arbiy Yevropada Shveysariya hisoblanadi MDH mamlakatlarida yashirin iqtisodiyot darajasi o'rtacha. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida, masalan, AQSH va Italiyada yashirin iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi hissasi tegishli 6,4 va 11,4% ni tashkil etdi (1997). 21-asrga kelib iqtisodiyotning globallashuvi o'qibatida yashirin iqtisodiyot milliy doiradan chiqib, xalqaro darajaga ko'tarildi. Yashirin iqtisodiyot globallashuvi bu bir mamlakatdagi yashirin iqtisodiyot boshqa mamlakatga ko'chirilishida, nojo'ya biznes ishlari bilan shug'ullanuvchi xalqaro firmalarning paydo bo'lishida ko'rinadi. Bunga misol qilib xalqaro narkobiznesni, yashirin qurol savdosini, ishchi kuchining yashirin migratsiyasini uyushtirishni, offshor zonalar orqali g'ayriqonuniy yo'llar bilan topilgan pulni "halolab" olish kabilarni ko'rsatish mumkin. Bular xalqaro hamjamiyatga katta xatar tugdiradi. Pulni chet mamlakatga yashirin chiqarib "halolab" olishga qarshi kurash maqsadlarida xalqaro hamjamiyat maxsus tashkilot - Xalqaro moliyaviy harakatlar guruhini tashkil etgan (36 mamlakat a'zo; 2000). Yashirin iqtisodiyotni faqat salbiy taraflarini emas, aksincha uning jamiyatga keltiradigan foydalarini ham yaxshilab o'rganib chiqishimiz ustuvor vazifamizdir. Yashirin iqtisodiyot bilan shug'ullanuvchi shaxslarga quyidagi yo'llar bilan ularga imkon berib, o'z tadbirkorligini ochiq-oshkora amalga oshirishi mumkinligini ko'rib chiqamiz:

② Yashirin iqtisodiyot bilan shug'ullanuvchi shaxslarga qanchadur muddat evaziga soliqlarni kamaytirish yoki soliqlardan ozod etish orqali, keyinchalik muddat tugaganidan keyin esa ulardan soliq olish. Hozirgi kunda yashirin iqtisodiyot ham xalqaro darajaga ko'tarilgan. Shu tufayli ularda ham aylanma daromad ko'payganligini tahmin qilishimiz mumkin. Tahmin qilishimizga sabab esa ishtirokchilar tomonidan oshkora olib borilmasligi, davlat va jamiyat tomonidan nazorat qilinmasligidir. Aylanma daromad ko'p bo'lganligi sababli ular to'laydigan soliq ham shunga yarasha ko'p bo'ladi, agar ular o'z tadbirkorligini oshkora amalga oshirsa.

② Agar ular ishlab chiqargan mahsulot davlatga va insonlarga naf keltiradigan bo'lsa, ularga imtiyozlar va kreditlar berish orqali o'z tadbirkorligini yanada rivojlantirishi uchun yordam berib qo'llab-quvvatlash.

② Ortiqcha hujjatbozlikni kamaytirish orqali

② Jarimalarni kamaytirish orqali

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki yashirin iqtisodiyotni qisqartirish imkonsiz emas. Buning uchun puxta o'ylangan, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan puxta strategiya kerak. Bunday strategiyaga erishishda albatta birinchi navbatda aholining iqtisodiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Agar aholiga xufiyona iqtisodiyotning salbiy asoratlari muntazam ravishda tushuntirib borilsa, bu orqali xufiyona iqtisodiyot ma'lum darajada bartaraf etishga erishilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1 O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi (2000-2005)

2. Akramovich N.A. The priority of using innovative technologies in the agricultural education system // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences.-2022. T. 1, No. 10.-C. 185-191.

3. Хакимов О.М., Курбанов З.Х., Мухаммедов Ф. Реализация возможностей получения легких наполнителей на основе меньше пластиковых почв в нашей республике// Science and Education.-2021. Т. 2.- No. 5. - С. 176-181.

4. Мухтаров Б. А., Ортиков Ё. Ю. Культурное и экономическое развитие туризма в Узбекистане // Молодой ученый. 2016. № 14. - С. 375-378.

Internet saytlar:

1. <https://lex.uz>
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Yashirin_iqtisodiyot

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ БИКАРБОНАТА КАЛИЯ НА ОСНОВЕ
 ДИЭТИЛАМИНГИДРОКАРБОНАТА И ХЛОРИДА КАЛИЯ**

Абдужабборова Х
Бобокулов А.Н
Эркаев А.У

Ташкентский химико-технологический институт, г.Ташкент

Как показали исследования процесса карбонизации, с повышением нормы диэтиламингидрокарбоната (ДЭАГК) от 53 до 147% рН реакционной массы увеличивается от 8,35 до 9,31(таблицы 1) Повышение давления при одинаковых нормах ДЭАГК также приводит к увеличению рН. Например, с повышением давления от 0,5 до 2 кгс/см² рН реакционной массы увеличивается от 9,04; 9,14; 9,21 до 9,14; 9,25; 9,31 норме ДЭАГК 100, 133, 147 % соответственно. Плотность жидкой фазы имеет такую же зависимость от технологических параметров и колеблется в интервале 1,044-1,085г/см³. Из таб. 1 видно, что на выход бикарбоната калия однозначно влияют норма ДЭАГК и давление подачи углекислого газа. При 100%-ной норме ДЭАГК повышение давления CO₂ до 3 кгс/см² практически не влияет на выход КНСО₃, а дальнейшее его повышение до 4 кгс/см² уменьшает выход бикарбоната калия от 69,0% (при 2 кгс/см²) до 64,46%. Это объясняется увеличением степени выдувания ДЭАГК из газовой фазы. Повышение нормы ДЭАГК до 133% обеспечивает увеличение выхода КНСО₃ по сравнению со 100%-ной нормой ДЭАГК, особенно при давлении более 2 кгс/см²

Таблица 1

**Влияние технологических параметров на процесс карбонизации
 раствора хлорида калия в присутствии ДЭА**

№	<u>Давление подачи диоксида углерода, кгс/см²</u>	<u>Норма ДЭАГК, %</u>	<u>рН жидкой фазы</u>	<u>Плотность жидкой фазы, г/см³</u>	<u>Выход КНСО₃, %</u>
1	0,5	100	9,04	1,060	68,90
2		133	9,14	1,055	69,48
3		147	9,21	1,041	70,92
4	2,0	53	8,35	1,110	37,10
5		67	8,40	1,085	47,89
6		100	9,14	1,055	69,00
7		133	9,25	1,040	83,44
8		147	9,31	1,045	86,08
9	4,0	100	9,26	1,065	64,46

Дальнейшее увеличение нормы ДЭАГК до 147% незначительно повышает выход бикарбоната. Например, при давлении CO₂ 2 кгс/см², норме ДЭАГК от 100 до 133% выход KHCO₃ повышается на 14,4%. А дальнейшее увеличение нормы до 147% повышает выход продукта всего на 2,64%. С повышением нормы ДЭАГК до 147% выход бикарбоната калия проходит через максимум, а дальнейшее его повышение приводит к снижению выхода продукта. Установлено, что с повышением нормы ДЭАГК от 100 до 147% скорость фильтрации суспензии по твердой и жидкой фазе увеличивается от 417,3; 921,97 и 1290,04; 2789,4 до 850,8; 2867,17 и 3098,92; 7462,34 кг/м²*ч соответственно при давлении диоксида углерода 0,5 и 2,0 кгс/см² (таблица 2.)

Таблица 2

Влияние технологических параметров на скорость фильтрации суспензии

№	Давление подачи углекислого газа, кгс/см ²	Норма ДЭАГК, %	Ж:Т в суспензии	Скорость фильтрации, кг/м ² *ч	
				по твердой фазе	по жидкой фазе
1	0,5	100	4,72:1	417,28	1290,04
2		133	3,52:1	468,79	2420,30
3		147	3,64:1	850,80	3098,92
4	2,0	53	6,67:1	355,85	2186,93
5		67	5,11:1	587,50	2435,89
6		100	3,59:1	921,97	2789,40
7		133	3,01:1	1143,42	2933,73
8		147	3,02:1	2867,17	7462,34
9	4,0	100	3,81:1	897,98	3004,92

Образец 8

Рис 1. Микроснимки образцов гидрокарбоната калия. Номера образцов соответствуют номерам табл.1.

Микроскопические анализы (рис. 1) продуктов показывают, что в составе образца 8 образуются иглообразные кристаллы.

Полученный бикарбонат калия идентифицирован также рентгенографическим методом. Согласно рентгенографическому анализу полученный образец содержит карбоната калия (1) и бикарбоната калия (2).

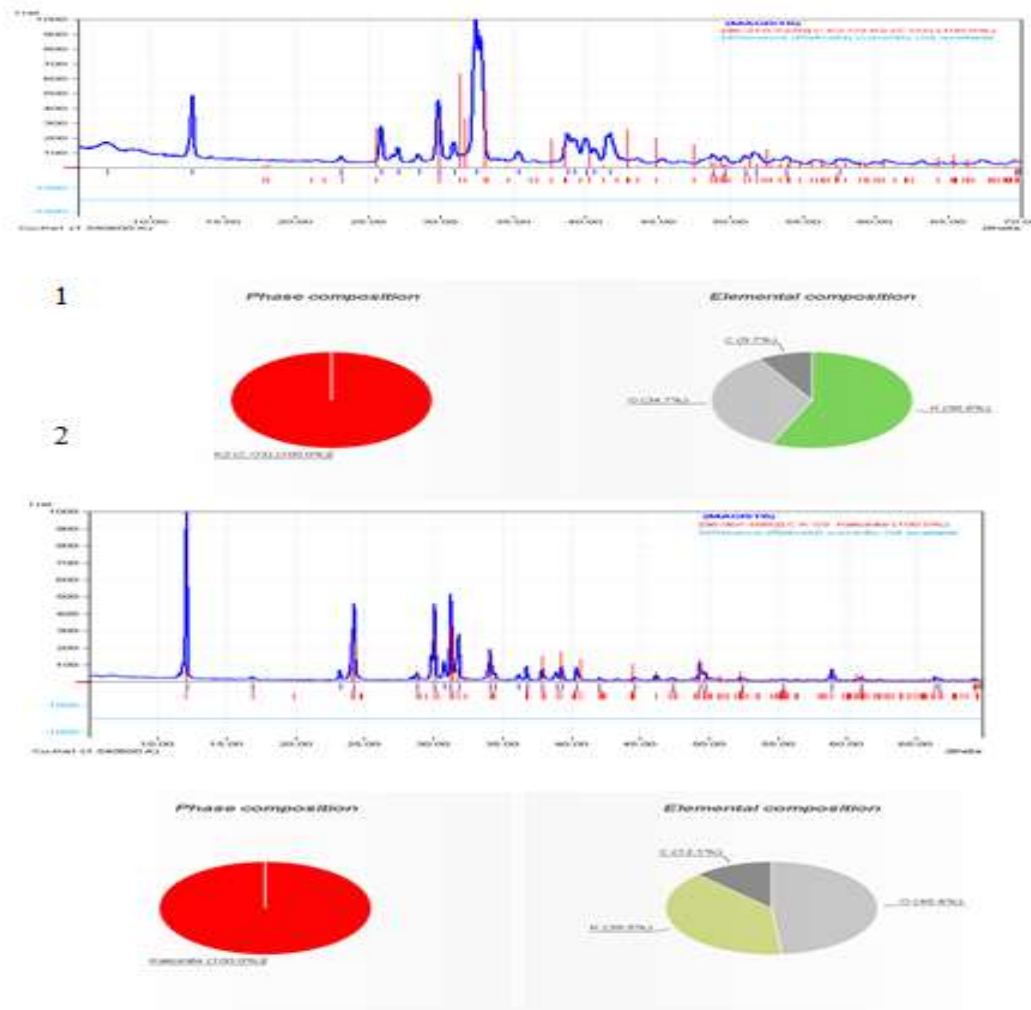

Рис.2. Рентгенограммы карбоната калия (1) и бикарбоната калия (2), полученного в условиях табл.1. опыт 8

**PROFILAKTIKA INSPEKTORINING FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI
BILAN HAMKORLIKNI AMALGA OSHIRISH TARTIBI**

Obloqulov Javohir Tolib o'g'li
IIV Akademiyasi 310-guruh kursanti

Annotatsiya: *Ushbu maqola orqali siz tadqiqot mavzusining dolzarbligi, predmeti, ob'ekti, vazifalari, profilaktika inspektorlarining fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorligi tushunchasi, ushbu hamkorlikning jinoyatlarning barvaqt oldini olishdagi ahamiyati, bugungi kundagi holati, shuningdek ushbu hamkorlikdagi muammo va kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha bir qator takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *predmeti, ob'ekti, vazifalari, profilaktika inspektorlarining fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorligi*

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning yangi bosqichida fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Umumxalq muhokamasiga qo'yilgan Konstitutsiyaviy qonun loyihasida ham asosiy Qonunimizga fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish, davlat boshqaruvi va jamiyat hayotida aholining turli qatlamlari ishtirokini kuchaytirishga qaratilgan bir qator yangi qoidalar kiritilishi nazarda tutilgan. Jumladan, Konstitutsiyaning 56-moddasiga davlatning fuqarolik jamiyati institutlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ularning ishtirokini kuchaytirishga qaratilgan vazifalarini belgilash taklif etilmoqda.

Ko'plab xorijiy davlatlar amaliyotida bo'lganidek, O'zbekiston qonunchiligida ham fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, mahallalar, siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlar, kasaba uyushmalari, jamoat birlashmalari va jamoat fondlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, nodavlat ommaviy axborot vositalari, xayriya va diniy tashkilotlar fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etadi.

Bugungi kunda huquqbuzarliklarni oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashish, ularni sodir etilish sabab va shart-sharoitlarini aniqlash, ularni bartaraf etishda fuqarolik jamiyati institutlari profilaktika inspektorlari bilan hamkorlikda faoliyat olib bormoqda. Ayniqsa mahallalar huquqbuzarliklarni sodir etish sabablari va ularni oldini olishda profilaktika inspektorlari bilan yaqin hamkorlikda faoliyatni amalga oshirmoqda.

BMT Inson huquqlari kengashining 2017 yilgi hisobotida fuqarolik jamiyati institutlari inson huquqlarini himoya qilish, korrupsiyaga qarshi kurashish, kambag'allikni qisqartirish, global ochlikning oldini olish kabi muammolarni hal etishda muhim vosita sifatida e'tirof etilgan. Chunki ijtimoiy muammolarni hal qilishda fuqarolik jamiyati institutlari katta salohiyatga ega ekanligini takidlab o'tilgan.

Yevropa Ittifoqi davlatlarida mehnat qobiliyatiga ega aholining 5-15 foizi «Uchinchi tarmoq» deb ataladigan fuqarolik jamiyati institutlarida faoliyat yuritadi. Bugun ijtimoiy yo'nalishlarga jamoat tashkilotlari tomonidan davlat tashkilotlariga nisbatan uch barobar ko'proq investitsiyalar jalb qilinadi. Fuqarolik jamiyati vakillarining 60 foizi ijtimoiy himoya va tibbiy yordam, shuningdek, ta'lim sohalarida xizmat ko'rsatadi. So'nggi yillarda yurtimizda fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishining yangi davri boshlandi, deb aytishimiz mumkin. Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan Harakatlar strategiyasi doirasida zamonaviy demokratik talablarga javob beradigan normativ-huquqiy baza takomillashtirildi, nodavlat notijorat tashkilotlarining mavqeini kuchaytirish, ularning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ko'lamini kengaytirishga qaratilgan o'nlab yangi qonun hujjatlari qabul qilindi.

O'zbekiston Prezidenti farmoni bilan tasdiqlangan 2021-2025 yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida fuqarolik jamiyati institutlarini davlat tomonidan subsidiyalar, grantlar va ijtimoiy buyurtmalar shakllarida qo'llab-quvvatlash hajmini 2025 yilda 1,8 baravarga oshirish va ajratiladigan mablag' miqdorini 70 milliard so'mga yetkazish vazifasi belgilangan.

I. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning huquqiy asoslarini izchil takomillashtirish.

Bu borada quyidagi ishlar amalga oshirilishi lozim:

1) "fuqarolik jamiyati" va "fuqarolik jamiyati institutlari" tushunchalarining huquqiy asoslarini mustahkamlash hamda ularning tashkiliy-huquqiy shakllarini takomillashtirish;

2) fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal qilish hamda jamiyat rivojlanishiga qo'shgan hissasini inobatga olgan holda ularning faoliyatini baholash mezonlari va metodologiyasini ishlab chiqish;

3) ommaviy axborot vositalari, jurnalistlar va blogerlar faoliyatiga oid qonun hujjatlarini qayta ko'rib chiqish, ularni to'g'ridan to'g'ri amal qiladigan qonun hujjatiga unifikatsiya qilish;

4) "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi, "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi, "Axborotlashtirish to'g'risida"gi hamda "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi qonunlar normalarini o'zaro birlashtirgan holda sohadagi bo'shliqlarni bartaraf qilish va to'g'ridan to'g'ri amal qiladigan qonun hujjatiga unifikatsiya qilish;

5) ommaviy axborot vositalarining faoliyati yo'nalishlari bilan bog'liq barcha davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish;

6) nodavlat notijorat tashkilotlarining ro'yxatga oluvchi organ bilan bog'liq barcha davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish;

7) fuqarolik jamiyatini ilmiy-nazariy o'rganuvchi, uning rivojlanishini doimiy tahlil qilib boruvchi tahliliy, ilmiy-o'quv laboratoriyalarni (aql markazlarini) tashkil etish;

8) fuqarolik jamiyati rivojlanishi masalalari bo'yicha amaliy va fundamental tadqiqotlar o'tkazish;

9) nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari vakillarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarini tashkil etish;

10) kasaba uyushmalarini davlat ro'yxatidan o'tkazishda ularning a'zolari soniga qo'yilgan talabni qayta ko'rib chiqish, kasaba uyushmalari tomonidan kasbiy manfaatlari bilan bog'liq bo'lgan, ularning mehnatga oid, boshqa ijtimoiy-iqtisodiy huquq va manfaatlarni ifodalash hamda himoya qilish bo'yicha huquqlarini yanada kengaytirish;

11) Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlarini mahalliy budjetdan moliyalashtirishni huquqiy tartibga solish;

12) fuqarolik jamiyati institutlarining Axloq kodekslarini ishlab chiqish va tasdiqlash;

13) fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatini bevosita tartibga soluvchi hamda ularning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxl qiluvchi qonunosti hujjatlarini yuqori yuridik kuchga ega bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjat shakliga o'tkazish;

14) fuqarolik jamiyati institutlarini ro'yxatdan o'tkazish va xorijiy manbalardan pul mablag'larini olish bilan bog'liq munosabatlarni soddalashtirish, byurokratik to'siqlarni bekor qilish;

15) Huquq himoyachilari haqidagi deklaratsiya va boshqa xalqaro hujjatlarni tahlil qilish, umumlashtirish hamda ular asosida huquq himoyachilari faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirish;

16) siyosiy partiyalarning rolini oshirish maqsadida xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlarining mahalliy hokimliklardan to'laqonli mustaqilligini ta'minlash.

II. Fuqarolik jamiyati institutlariga ko'mak berish hamda ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini yanada takomillashtirish.

Bu borada quyidagi ishlar amalga oshirilishi lozim:

1) fuqarolik jamiyati institutlariga budjet mablag'larini aniq ijtimoiy maqsadlarni ko'zlagan holda ajratish mexanizmini hamda ulardan foydalanishning samaradorligini aniqlash bo'yicha indikatorlar ishlab chiqish;

2) ijtimoiy yo'naltirilgan loyihalarni fuqarolik jamiyati institutlariga davlat granti shaklidan aniq yo'naltirilgan ijtimoiy buyurtma berish orqali moliyalashtirish amaliyotini kengaytirish;

3) davlat boshqaruvi organlari tomonidan bajarilayotgan vazifa va funksiyalarni fuqarolik jamiyati institutlari orqali amalga oshirish miqdorini ko'paytirish;

4) Oliy Majlis huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi tomonidan

mablag'lar ajratilishini tartibga soluvchi hujjatlarni normativ-huquqiy hujjat sifatida qabul qilish va takomillashtirish;

5) Oliy Majlis huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlarining tashkiliy tuzilmasini takomillashtirish, ular tomonidan fuqarolik jamiyati institutlariga mablag'lar ajratish bo'yicha loyihalarni tanlash hamda ulardan foydalanishning samaradorligini monitoring qilishda jamoat fondining ijrochi rahbar organi mas'uliyatini oshirish;

6) "Fuqarolik jamiyati asoslari" fani bo'yicha o'quv dasturlari va qo'llanmalarini tayyorlash, uning asosida davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari vakillari uchun doimiy ravishda maxsus o'quv kurslarini tashkil etish;

7) Oliy Majlis huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi mablag'larini boshqarish bo'yicha Parlament komissiyasining rolini sohaviy va hududiy moliyalashtirishda kengaytirish;

8) fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda ularning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoyasini ta'minlash bilan bog'liq masalalar yuzasidan davlat organlari rahbarlarining jamoatchilik eshituvini Jamoatchilik palatasi va hududiy jamoatchilik palatalari tomonidan har yili tashkil etish amaliyotini joriy etish;

9) fuqarolik jamiyati institutlarini faoliyatining samaradorligi nuqtai nazaridan shartli guruhlariga ajratish mezonini ishlab chiqish va ularga toifasidan kelib chiqib imtiyozlar belgilash;

10) fuqarolik jamiyati institutlari ta'sis hujjatlarida ko'rsatilmagan har qanday tadbirkorlik faoliyati turi bilan shug'ullanishi mumkinligining huquqiy asosini mustahkamlash;

11) fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining samaradorligini oshirish, faoliyat qamrovini kengaytirish, shuningdek, ularning moliyaviy ta'minotini mustahkamlash;

12) fuqarolik jamiyati institutlarining ixtisoslashuvini qo'llab-quvvatlash, sohaviy nodavlat notijorat tashkilotlarining uyushmalarini tashkil qilishni rag'batlantirish.

Nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va ta'lim sohalarida o'zining ijobiy natijalarini bermoqda.

Jamoatchilik nazorati instituti jamiyatning davlat bilan o'zaro samarali aloqasini ta'minlash, odamlarning kayfiyatini, mamlakatda kechayotgan o'zgarishlarga munosabatini aniqlashning muhim vositalaridan biriga aylanmoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, 2016 yili mamlakatimizda 8700 ta nodavlat notijorat tashkilotlari ro'yxatga olingan bo'lsa, hozirgi vaqtda ularning soni 10300 dan oshgan, 2022 yilning o'tgan davri mobaynida 547 ta jamoat tashkiloti ro'yxatga

olingan. Misollardan ko'rinib turganidek, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlash, nodavlat notijorat tashkilotlari mustaqilligini ta'minlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga katta e'tibor berilmoqda. Shu munosabat bilan amaldagi Konstitutsiyamiz qabul qilingan davrda yurtimizda atigi 95 ta jamoat tashkiloti faoliyat yuritgan. Mustaqillikning dastlabki yillarida asosiy e'tibor milliy davlatchilikni shakllantirish, jamiyatda barqarorlikni saqlash, turli sohalardagi jarayonlar ustidan davlat nazoratini o'rnatish, shu orqali dolzarb muammolarni yechishga qaratilgan edi, chunki davr taqozosi shuni talab qilgandi. Biroq, fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanmagan bunday sharoitlarda davlat nazoratining bir tomonlama kuchayishi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga davlat organlari aralashuvining kengayib borishi, davlat idoralari va ularning mansabdor shaxslari bilan jamoatchilik o'rtasida konstruktiv muloqotning yo'qolishi singari bir qator salbiy oqibatlarni keltirib chiqargani ham hech kimga sir emas. Albatta, bunday sharoitda davlat fuqarolik jamiyati faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash vazifasini o'z zimmasiga olish imkoniga ega emas edi.

Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'linmalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-apreldagi 2896-sonli qaroriga asosan huquqbuzarliklar profilaktikasi masalalari bo'yicha fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar va ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlikni hamda bu boradagi ishlarning muvofiqlashtirilishini profolaktika inspektorlari amalga oshirishi belgilab qo'yilgan. Ushbu qarorga asosan profilaktika inspektorlari mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan tadbirlarni o'tkazishda, oilaviy-maishiy nizolar masalalarini hal etishda, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda, noqonuniy diniy tashkilotlar faoliyatiga chek qo'yish choralari ko'rishda, fuqarolarning vijdon erkinligi va diniy e'tiqod huquqlariga rioya etilishini, diniy qarashlarning majburan singdirilishiga yo'l qo'yilmasligini ta'minlashda fuqarolar yig'inlari bilan hamkorlik qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Xo'jaqulov S.B. Huquqbuzarliklar umumiy profilaktikasini takomillashtirish: Monografiya / Mas'ul muharrir yu.f.d., dots. I.YU. Fazilov. ☞ T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. ☞ 4 b.
2. Xo'jaqulov S.B. Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati: O'quv qo'llanma. T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2017. 148 b.
3. Huquqbuzarliklarning sabab va sharoitlarini aniqlash, tahlil qilish va bartaraf etish: O'quv qo'llanma / I. Ismailov, D. M. Mirazov, J. S. Muxtorov va boshq.; prof. O'. H. Muxamedovning umumiy tahriri ostida. ☞ T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2017. ☞ 52 b.

4. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya. Darslik. Mas'ul muharrir: yu.f.d., prof. M.H. Rustamboyev. –T.: TDYUI nashriyoti, 2008. 79 bet.
5. Ziyodullayev M.Z. Aholi turar joylarida jamoat tartibini saqlash tizimlari: tarixi, buguni va xorij tajribasi: O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – B. 61.
6. Tartib-intizom va mas'uliyatni kuchaytirish, jinoyatchilikning oldini olish muhitini mustahkamlash – huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligining asosiy omilidir // Postda. – 2017. – 18 noyab.
7. O'zbekiston terror xavfi eng past mamlakatlar ro'yxatidan joy oldi // <https://sputniknews-uz.com> (16.11.2017 y. 17:03).
8. Ismailov I. Uyushgan jinoiy tuzilmalar faoliyatining oldini olishni nazariy va tashkiliy-huquqiy ta'minlash: Yurid. fan. d-ri. ... dis. – T ., 2006. – B. 198.

СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ЎРТА ТИББИЙ
ХОДИМЛАРИНИНГ ЎРНИ

Чепель Евгения Анатолевна

2-Фарғона тиббиёт коллежи

Мавзунинг долзарблиги: Соғлиқни - сақлаш тизимини ислоҳ қилиш босқичма - босқич амалга оширилмоқда. Соғлиқни - сақлаш тизимини ислоҳ қилишнинг давлат дастуридаги асосий йўналишлардан бири - аҳолига мутахассислар, умумий амалиёт шифокорлари ва тиббий ҳамширалар томонидан юқори малакали тиббий ёрдам кўрсатиш борасида бирламчи тиббий хизмат тизимини такомиллаштириш ва уни янги концептуал модел асосида ташкил этишдан иборатдир.

Бу асосан аҳолининг 80 - 85% га тиббий хизмат кўрсатадиган бирламчи тиббий санитария ёрдам муассасаларига тааллуқлидир. Бу борада ўрта тиббий ходимлар фаолиятини янада такомиллаштириш мақсадида бирламчи тиббий ёрдам муассасаларида ҳамширалар фаолиятини чуқур ўрганиш ва мониторинг олиб бориш учун зарурият уйғонди.

Тадқиқот мақсади: Соғлом турмуш тарзини шакллантиришда ўрта тиббиёт ходимининг ролини ўрганиш .

Тадқиқот вазифаси: Соғлом турмуш тарзи ҳақида аҳолининг билим даражасини ўрганиш;

Аҳолининг саломатлик ҳолатига таъсир этувчи асосий омилларни, овқатланиш хусусиятларини аниқлаш;

Аҳолини билим даражасини ошириш ва гигиеник руҳда тарбиялаш борасида ташкил этилаётган тадбирларда ҳамшира фаолиятининг ҳажми ва замонавий ҳолатини (поликлиника ва уйларда) ўрганиш.

Илмий янгилиги: Ҳамширалар ҳамда мижозлар нуктаи назаридан соғлом-турмуш тарзини тарғиб қилишда оилавий поликлиника ўрта тиббий ходимлар фаолияти баҳоланди, аҳолига кўрсатиладиган тиббий хизмат самарасига таъсир этувчи омиллар ўрганилди

Тадқиқот усули:

Мавзу бўйича адабиёт манбалари

Статистика

Социологик сўровнома

Тадқиқот объекти: Тадқиқот Фарғона вилояти Ўзбекистон тумани Оққўрғон ҚОП да олиб борилди. Сўровнома- 38та ўрта тиббий ходимлар ва 100 та поликлиника қамровидаги мижозлар билан анкета ўтказилди.

Тадқиқотнинг амалий ахамияти: Аҳоли орасида соғлом-турмуш тарзини шакллантириш борасида ҳамшира фаолиятини такомиллаштириш - саломатликни мустаҳкамлашда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини аҳоли

онгида ўзлаштирилиш даражасини ва дастлабки профилактика ишларида ҳамширалар эгаллаган билимларини таҳлил қилишга ёрдам беради.

Аҳолидан олинган социологик сўров натижаларида участка ҳамшираларнинг уйга ташрифига сарфлайдиган вақти ҳақида сўралганида 45 минут вақт сарфлайман деб 4% и, 30 минут гаплашаман деб 14% и, 7-10 минут вақтим кетади деб 16% и, 2-5 минут вақт кетади деб 22% и ҳамда 15-20 минут вақтим кетади деб 28 % ҳамширалар жавоб беришган.

Сиз ўз саломатлигингизни қандай баҳолай оласиз? - деб берилган саволга 9% аъло, 26% жуда яхши, 23% яхши, 16 % ўртача деб ҳамда 6% аҳоли ёмон деб жавоб беришган. Олдинги йилларга нисбатан саломатлигингизда ўзгаришлар кузатилдими? берилган саволга улар олдинги йилларга нисбатан саломатлигимда ўзгаришлар бор деб 7% и, олдинги йилларга нисбатан озгина яхши деб 10% и, ўзгариш йўқ деб 34% и, олдинги йилларга нисбатан сусайган деб 15%и ҳамда соғлигим анча ёмонлашган деб 18% жавоб беришган. Оғир жисмоний машқлардан югуриш, оғир юк кўтариш, куч ишлатиладиган спорт турларидан чегаралаганмисиз? деган саволимизга қуйидагича жавоб олдик. Ҳа, етарли даражада чегаралайман деб 33% и, ҳа, оз миқдорда чегаралайман деб 26% и, йўқ умуман чегараламайман деб 41% и жавоб беришган. Етарлича ўртача жисмоний машқларничи? деб берилган саволга 27% и ҳа, етарли даражада чегаралайман, 4% и эса ҳа, оз миқдорда чегаралайман, 69%и эса йўқ умуман чегараламайман деб жавоб беришган. Ҳамшира кун тартиби ва дам олишни тўғри ташкил қилиш ҳақида суҳбат ўтказганми? деган саволга йўқ 5% и, кам 24 % и, ўрта 27% и, яхши 33% и, аъло 11% ини жавобни ташкил этди. Аҳоли орасида ўтказилган сўровнома натижаларига кўра Овқатланиш тартиби ва характери бўйича ҳамшира Сиз билан суҳбат қилганми? деган саволга аҳоли йўқ 9% и, кам 15 % и, ўрта 34% и, яхши 24% и, аъло 18% ини ташкил этди.

Ўрта тиббий ходимларнинг социологик сўровнома натижалари шуни кўрсатдики, улар Сиз мижозларингиз билан кун тартиби ва дам олишни тўғри ташкил қилиш ҳақида суҳбат ўтказганмисиз? деган саволга ёмон 5% ини, ўртача 27% ини, яхши 46 % ини, аъло 22% ини ташкил этди. Сиз аҳоли орасида рационал овқатланиш борасида суҳбат ўтказганмисиз? деган саволга йўқ деб 1% и, паст 6% и, ўрта 21% и, яхши 27% и, аъло 45% ини ташкил этди. Ўрта тиббий ходимлар категорияси ҳақида сўралганида олий тоифали ҳамширалар 29% и, 1-тоифали ҳамширалар 29% и, 2-тоифали ҳамширалар 5% и, тоифасиз ҳамширалар сони 37% ини ташкил этди. Сизнинг фикрингизча, поликлиникадаги ҳамширалар билим даражаси етарлими? деган саволга ҳа 71% и, йўқ 29% ини ташкил этилди. Поликлиника фаолияти умуман олганда Сизни қониқтирадими? деган саволга ҳа 6% и, йўқ 39% ини ташкил этди. Сиз ҳамширалик йўналишида малака оширишни ҳохлайсизми? деб берилган саволга ҳа 71% и, йўқ 29% ини ташкил этди. Сизнингча ўрта тиббий ходимлар фаолиятини такомиллаштириш учун нималар қилмоқ лозим? деб берилган

саволларга ҳамширалардан қуйидагича жавоб олинди. Электрон тизимни йўлга қўйиш 14% и, ўқув семинарларни ташкил этиш 9% и, ёзув ишларни камайтириш 16% и, қайта аттестация ўтказиш 4% и, рағбатлантиришни йўлга қўйиш 7% ини ташкил этилди.

Хулоса: Саломатликни мустаҳкамлашда соғлом турмуш тарзини шакллантириш бўйича ўрта тиббий ходимларнинг билими ўрта даражада, бу эса ўрта тиббий ходимларнинг фаолиятида саломатлик муаммоларини ҳал этишда кўникма ва малакаларини оширишни тақоза этади.

Соғлом турмуш тарзига таъсир этувчи омиллардан кам ҳаракат, овқатланиш тартибига риоя қилинмаслик, ёмон одатларлар борлиги, спорт билан кам шуғулланишлар аниқланди.

Бирламчи тиббий ёрдам муассасаларидаги ҳамшира фаолияти қониқарли даражада ташкил этилган.

Аҳолини гигиеник руҳда тарбиялаш ва соғлом турмуш тарзини шакллантириш борасида ҳамшира ишини такомиллаштириш учун тавсиянома ишлаб чиқилди.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1..Salomova F.I., Iskandarova S.H.T., Abdukadirova L.K., Sadullaeva X.A., SHaripova S.A, Axmadaliev N.O., Xasanova M.I. “Gigiena. Tibbiy ekologiya”. Darslik. Toshkent. RIO-TMA, 2019y

2.Duschanov B.A., Iskandarova S.H.T. Umumiy gigiena. Darslik. –Toshkent. Kitob-jurnal. 2008 y.

Internet saytlari.

www.google.uz

www.med.uz,

www:markaz.uz

www.ziyonet.uz

**XORAZM VOHASI O'TLOQI ALLYUVIAL TUPROQLARI SHAROITIDA KUZGI
BUG'DOY NAVLARINING FOTOSINTEZ SOF MAHSULDORLIGIGA MA'DANLI
O'G'ITLAR ME'YORLARINING TA'SIRI**

Babajanova Sanabar Yuldashbayevna

UrDU ekologiya va hayot faoliyati kafedrasi mudirasi, dotsent

Avezova Dilbar Shavkatovna

UrDU ekologiya va hayot faoliyati kafedrasi o'qituvchisi

Saparbayeva Mahliyobonu Sultonboy qizi

UrDU Bioinjeneriya fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Xorazm vohasi o'tloqi allyvial tuproqlari sharoitlaritida kuzgi bug'doy navlaridan yuqori va sifatli hosil olishda ma'danli o'g'itlarning ahamiyati xaqida maqolada taxlil natijalar keltirib o'tilgan. Kuzgi bug'doy navlarining fotosintez sof mahsuldorligi ma'danli o'g'itlar me'yorlariga bog'liqligi to'g'risidagi ilmiy xulosalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Kuzgi bug'doy navlari, fotosintez sof mahsuldorlik, bug'doy navlarining o'sish va rivojlanish fazalari.*

Respublikamizda aholi sonining ortib borishi, sug'oriladigan unumdor yer maydonlarining kamayib borishi faqatgina bizda emas, balki butun yer yuzida bugungi kunningeng katta muammolaridan biri hisoblanadi. Mavjud aholini xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari bilan yetarlicha ta'minlash uchun barcha qishloq xo'jalik ekinlariga ta'sir qiladigan ichki va tashqi omillardan to'liq foydalanish kerak. Oziq-ovqat bioxavfsizlikni ta'minlashda eng muhim omillardan biri -donli ekinlarning hosildorligini oshirishdir. Mamlakatimizning ichki va tashqi bozorida don mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish xozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Boshoqli don ekinlaridan mo'l hosil yetishtirish mamlakatimiz dehqonchiligida muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan sohalardan biri bo'lib hisoblanadi. Kuzgi bug'doydan yuqori va sifatli don hosili yetishtirishda ma'danli o'g'itlarning ahamiyati ham kattadir.

Qishloq xo'jaligi ekinlarini eng maqbul muddatlarda va ma'danli o'g'itlarning maqbul me'yorlari bilan oziqlantirilsa, bu ekinlar mavjud energetik manbalardan samarali foydalanishi natijasida fotosintez sof mahsuldorlikning oshishi hisobiga ularning hosili mo'l va sifatli bo'lishi tadqiqotlarda aniqlanilgan. O'simliklarning fotosintez sof mahsuldorligi asta sekin o'zgarib boradigan konservativ ko'rsatkichlardan biridir. O'simliklarning fotosintez sof mahsuldorligi (FSM) deganda ekinzorlardagi fotosintez jarayonining jadalligi tushuniladi va 1 m² barg yuzasida hosil bo'lgan gramm hisobidagi quruq modda bilan hisoblanadi. Kuzgi bug'doyda FSM 6 g/m²*kun ni tashkil qiladi.

Kuzgi bug`doy navlarining dastlabki rivojlanish davrida FSM yuqori bo`ladi, chunki barglar bir-biriga soya solmaydi, hamma barglar yaxshi yoritilgan bo`ladi. Kuzgi bug`doy o`simligining fotosintetik faoliyati barg maydoniga bog`liq bo`lib, barg maydonining oshishi esa ma`danli o`g`itlarning qo`llanilishi hamda fotosintez potensialining oshishi hisobiga uning mahsuldorligi ham ko`payishi kuzatiladi. Fotosintez jarayonlarida quyosh radiatsiyasining energiyasi kuzgi bug`doy navlari tomonidan qancha ko`p yutilsa don hosil shuncha ko`p bo`ladi. Kuzgi bug`doy navlarining quruq biomassa hosil qilishi o`suv davrida o`rtacha barglar yuzasiga, rivojlanish davrining davomiyligiga va fotosintezning sof mahsuldorligiga bog`liq bo`ladi. Fotosintetik sof mahsuldorlikning eng yuqori ko`rsatkichi uning boshqalash fazasida kuzatilib, ma`danli o`g`itlar bilan oziqlantirish me`yorlariga bog`liq ravishda o`zgarib borishi tadqiqotlarimizda aniqlangan. Masalan, kuzgi bug`doyning "Polovchanka" navini parvarishlashda ma`dan o`g`itlarning yillik me`yori N250P140K140 kg/ga miqdorda qo`llanilganda NPK miqdori N150P90K90 kg/ga kam qo`llanilgan variantga nisbatan fotosintez sof mahsuldorlikning naychalash fazasida 0,24 g/m², boshqalash fazasida 1,5 g/m², gullash fazasida 0,35 g/m², sut pishish fazasiga kelib 0,27 g/m² gacha yuqori bo`lishi aniqlandi (1-jadval).

Kuzgi bug`doyning "Krasnodar-99" navini parvarishlashda ma`dan o`g`itlarning yillik me`yori N150P90K90 kg/ga miqdorda qo`llanilgan variantda xuddi shunday me`yorda ma`dan o`g`it qo`llanilib kuzgi bug`doyning "Polovchanka" navi parvarishlangan variantga nisbatan fotosintez sof mahsuldorlik naychalash fazasida 0,31 g/m², boshqalash fazasida 2,00 g/m², gullash fazasida 0,81 g/m², sut pishish fazasiga kelib esa 0,65 g/m² gacha ko`p bo`lishi kuzatildi. Ma`dan o`g`itlarning yillik me`yorini N200P120K120 kg/ga miqdorda qo`llanilgan fonda "Krasnodar-99" navida "Polovchanka" naviga nisbatan bu ko`rsatkichlar o`suv fazalariga mos ravishda fotosintez sof mahsuldorlik 0,68; 3,42; 1,55 hamda 1,16 g/m² gacha yuqori bo`lishi aniqlandi.

Xuddi shunday qonuniyat ma`dan o`g`itlarning yillik me`yorini N250P140K140 kg/ga miqdorda qo`llanilgan fonda "Krasnodar-99" navi "Polovchanka" naviga nisbatan fotosintez sof mahsuldorlik ko`rsatkichlari naychalash fazasida 0,46 g/m², boshqalash fazasida 2,10 g/m², gullash fazasida 1,20 g/m², sut pishish fazasiga kelib esa 1,22 g/m² gacha yuqori bo`lganligi olib borgan tahlil natijalarida aks etdi.

Kuzgi bug`doyning "Pamyat" navini parvarishlashda ma`dan o`g`itlarning yillik me`yori N150P90K90 kg/ga miqdorda qo`llanilgan variantda xuddi shunday me`yorda ma`dan o`g`it qo`llanilib kuzgi bug`doyning "Polovchanka" navi parvarishlangan variantga nisbatan fotosintez sof mahsuldorlik naychalash fazasida 0,27 g/m², boshqalash fazasida 0,93 g/m², gullash fazasida 0,45 g/m², sut pishish fazasiga kelib esa 0,38 g/m² gacha ko`p bo`lishi kuzatildi. Ma`dan o`g`itlarning yillik me`yorini N200P120K120 kg/ga miqdorda qo`llanilgan fonda "Pamyat" navida "Polovchanka" naviga nisbatan bu ko`rsatkichlar o`suv fazalariga mos ravishda fotosintez sof mahsuldorlik 0,49; 2; 1,27 hamda 1,01 g/m² gacha yuqori bo`lishi aniqlandi. Ma`dan

o`g`itlarning yillik me`yorini N250P140K140 kg/ga miqdorda qo`llanilgan fonda "Pamyat" navida "Polovchanka" naviga nisbatan bu ko`rsatkichlar o`suv fazalariga mos ravishda fotosintez sof mahsuldorlik 0,28; 0,5; 0,91 hamda 0,92 g/m² gacha yuqori bo`lishi aniqlandi.

Kuzgi bug`doyning "Tanya" navini parvarishlashda ma`dan o`g`itlarning yillik me`yori N150P90K90 kg/ga miqdorda qo`llanilgan variantda xuddi shunday me`yorda ma`dan o`g`it qo`llanilib kuzgi bug`doyning "Polovchanka" navi parvarishlangan variantga nisbatan fotosintez sof mahsuldorlik naychalash fazasida 0,04 g/m², boshqalash fazasida 0,06 g/m², gullash fazasida 0,15 g/m², sut pishish fazasiga kelib esa 0,31 g/m² gacha ko`p bo`lishi kuzatilgan. Ma`dan o`g`itlarning yillik me`yorini N200P120K120 kg/ga miqdorda qo`llanilgan fonda "Tanya" navida "Polovchanka" naviga nisbatan bu ko`rsatkichlar o`suv fazalariga mos ravishda fotosintez sof mahsuldorlik 0,44; 1,35; 0,62 hamda 0,91 g/m² gacha yuqori bo`lishi aniqlangan.

Xuddi shunday qonuniyat ma`dan o`g`itlarning yillik me`yorini N250P140K140 kg/ga miqdorda qo`llanilgan fonda "Tanya" navida "Polovchanka" naviga nisbatan fotosintez sof mahsuldorlik ko`rsatkichlari naychalash fazasida 0,06 g/m², boshqalash fazasida 0,12 g/m², gullash fazasida 0,6 g/m², sut pishish fazasiga kelib esa 0,62 g/m² gacha yuqori bo`lganligi olib borgan tahlil natijalarida aks etdi.

Kuzgi bug`doyning gullash va sut pishish fazalarida fotosintez sof mahsuldorlik naychalash, boshqalash fazalaridagiga nisbatan birmuncha past bo`lsada, uning ma`dan o`g`itlar me`yorlari miqdori oshirib borilgan tajriba variantlarida NPK miqdorini kam qo`llanilgan variantlarga nisbatan yuqori bo`lishi kuzatildi.

Demak, Xorazm vohasi o`tloqi allyuvial tuproqlari sharoitida kuzgi bug`doy navlaridan "Krasnodar-99" navini oktabr oyining boshida ekib, NPK me`yorlari oshirib borilganda, o`simlikning fotosintez sof mahsuldorlik ko`rsatkichlari oshib borishi natijada don hosili salmog`i va sifatining yaxshilanishi boshqa navlarga nisbatan yuqori ekanligi tajribalarda aniqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B.S. Musayev. "Agrokimyo", Toshkent, Sharq, 2001 yil.
2. M. Turdiyev, B. Azizov "Kuzgi bug`doy hosildorligi almashlab ekish tizimi va ma`dano`g`itlarga bog`liqligi", "O`zbekiston qishloq xo`jaligi", 1993 yil, 3-son.
3. R. O. Oripov, N. X. Xalilov "O`simlikshunoslik" 2007 yil.

Kuzgi bug`doy navlarining fotosintez sof mahsuldorligini ma`danli o`g`itlar me`yorlariga bog`liqligi, g/m²

№	Variantlar	Rivojlanish fazasi			
		Naychalash	Boshqqlash	Gullash	Sut pishish
Polovchanka					
1	N ₁₅₀ P ₉₀ K ₉₀	2,71	4,10	1,75	2,21
2	N ₂₀₀ P ₁₂₀ K ₁₂₀	2,52	3,70	1,48	2,00
3	N ₂₅₀ P ₁₄₀ K ₁₄₀	2,95	5,60	2,10	2,48
Krasnodar-99					
4	N ₁₅₀ P ₉₀ K ₉₀	3,02	6,10	2,56	2,86
5	N ₂₀₀ P ₁₂₀ K ₁₂₀	3,20	7,12	3,03	3,16
6	N ₂₅₀ P ₁₄₀ K ₁₄₀	3,41	7,70	3,30	3,70
Pamyat					
7	N ₁₅₀ P ₉₀ K ₉₀	2,98	5,03	2,20	2,59
8	N ₂₀₀ P ₁₂₀ K ₁₂₀	3,01	5,70	2,75	3,01
9	N ₂₅₀ P ₁₄₀ K ₁₄₀	3,23	6,10	3,01	3,40
Tanya					
10	N ₁₅₀ P ₉₀ K ₉₀	2,75	4,16	1,90	2,52
11	N ₂₀₀ P ₁₂₀ K ₁₂₀	2,96	5,05	2,10	2,91
12	N ₂₅₀ P ₁₄₀ K ₁₄₀	3,01	5,48	2,70	3,10

O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH

Mirzakarimova. M

Ilmiy rahbar i.f.d.,prof

Mo'minov Amirxon Po'latjon o'g'li

Nabijonov Sunnatillo Ahmadjon o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti iqtisodiyot fakulteti moliya kafedrası sug'urta ishi
yo'nalishi 1-bosqich talabalari*

Annotatsiya: *Bugun "Yangi O'zbekiston", "O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichi" degan nomlar orqali xalqaro maydonda munosabatlarimiz silsilasida g'oyat muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Yangi O'zbekistonni bu jamiyatimiz hayotidagi siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlarni butunlay o'zgartirgan, yangi, demokratik qiyofaga mamlakat sifatida ko'rish uchun ham barcha soha tarmoq qatori qishloq xojaligini ham jahon talablariga moslash ya'ni rivojlantirish kerak. Bu vaqtda har bir soha va tarmoqlar qatorida qishloq xojaligi sohasiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu sohaning rivojlanishi uchun mamlakatimizda yetarlicha ekologik va agrar imkoniyatlarga ega.*

Kalit so'zlar: *Yangi O'zbekiston, qishloq xojaligi, rivojlanish, boshqaruv xodimlari, iqtisodiyot, agrar soha.*

KIRISH

Qishloq xo'jaligi barcha davrda eng muhim tarmoqlardan biri bo'lgan. Boisi, inson yashar ekan, oziq ovqat mahsulotlariga hamisha talab kuchli bo'ladi. Dunyo olimlarining fikriga ko'ra, 2050 yilga qadar yer yuzi aholisi 8 milliarddan ortadi. Bu esa oziq ovqatga bo'lgan talabning bir necha barobar ortishiga sabab bo'ladi. Bu esa ko'pchilik ekspertlarni xavptirga solmoqda. Ayni bu vaqtda Yaponiya va Janubiy Koreya texnologiyasi barcha mamlakatlar uchun andoza, shuningdek, tajriba bo'lmoqda bemalol ayta olamiz. Intensiv tarzda mahsulotlar yetishtirish, yiliga 4-5 balkim undan ko'proq marta hosil olish imkonini o'rganish mumkin. Yerdan unumli foydalanish, intensiv usuldagi issiqxonalarini ko'paytirish aslida davr talabi hamdir. O'zbekiston bugun 34 millionlik aholiga ega bo'lgan, o'tgan davrda ko'plab muammolar to'planib qolgan mamlakatning taqdiri va kelajagini belgilash borasida to'g'ri yo'l tanlash - kuchli bilim, tajriba va azmu shijoatni talab etadi. Ya'ni O'zbekiston aholisining ko'payishi, qishloq xo'jaligini rivojlantirish borasida alohida tashabbusga muhtoj ekanligi kundek ravshan edi.

Yangi O'zbekiston aynan yuqoridagi sabablarni inobatga olgan holatda qishloq xo'jaligiga alohida e'tibor qaratilishi davr talabi ham edi. Bu borada esa qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun belgilangan yangi tartiblar va g'oyalarni amalga oshirishda, albatta, boshqaruvchilar xodimlar muhim rolga ega. Ya'ni ular ishning boshida turib, belgilangan vazifalarni aniq va vaqtida, eng muhimi esa ishning sifatli

bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirishlari kerak. Ya'ni rahbar xodimlar o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni o'z ishchilaridan talab qila olishi kerak. Boshqaruvchi xodimlarda liderlik, boshqaruvchilik, o'ziga ishonch, mas'uliyat va yangilikka intilish ya'ni sohaga yangi tashabbus hamda g'oyalar bera olishi kerak.

Yangi O'zbekistonda qishloq xo'jaligini rivojlanishida boshqaruv xodimlarining asosiy vazifalaridan biri xalqaro standartlarga mos mahsulot bilan jahon bozoriga chiqishdir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarimizning eksportda oqsayotgani shu jihat bilan ham bog'liq. Shu bois endilikda Yevropa Ittifoqi, Xitoy, Janubiy Koreya, Turkiya va arab mamlakatlari standartlari asosida mahsulotlarni sertifikatlash tizimini joriy etish choralari ko'riladi. Eksport salohiyatini oshirishda tomorqa xo'jaliklari boy manba hisoblanadi. Boisi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 70 foizi tomorqalarda yetishtiriladi. Hozir O'zbekistonda 4,5 million aholining tomorqa yer maydonlari mavjud.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yangi O'zbekistonning iqtisodiyotini rivojlantirishda qishloq xo'jaligi hman salmoqli o'rin egallaydi. Bu borada qishloq xo'jaligi boshqaruv xodimlariga qo'shimcha imtiyozlar va yo'nalishlar belgilab berilmoqda. "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida belgilangan vazifalarni 2020-yilda amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi qabul qilindi." 1 Shuningdek, Qishloq xo'jaligi qo'shimcha imkoniyatlarga boy soha. Shu sababli, keyingi yillarda agrar sohani tubdan isloh qilish va uni bozor talablariga moslashtirish ishlariga katta e'tibor qaratilmoqda. Jumaladan, davlat xarid narxlarining qariyb 3 barobar oshirilishi paxtachilik va g'allachilikni daromad keltiradigan tarmoqqa aylantirdi. Qolaversa, paxtachilikda mutlaqo yangicha ish tuzumiga, ya'ni klaster tizimiga o'tilgani mehnatga munosabatni tubdan o'zgartirdi. Ishni samarali tashkil etish va boshqarish imkoniyati yuzaga keldi. Shuningdek, paxta maydonlarida sug'orishning tejamkor usullari tatbiq etildi. Shu yilning o'zida 25 ming gektar paxta maydonida suv tejovchi yangi sug'orish tizimi joriy qilinishi natijasida o'tgan yildagiga nisbatan uch barobar ko'p hosil olish kutilayotgani, foydalanishdan chiqqan 1 million 100 ming gektar yer maydoni qayta foydalanishga qaytariladi.

Bu borada quyidagi vazifalar belgilangan va ularning ijorisini boshqaruv xodimlari nazorat qilishlari kerak. Ular:

- qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanishni takomillashtirish; •suvdan foydalanish samaradorligini oshirish;
- qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash hamda davlat xaridlari tizimini takomillashtirish;
- qishloq xo'jaligining eksport salohiyatini oshirish va qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar hajmini ko'paytirish;

- qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatish sohasida raqobat muhitini shakllantirish;
- qishloq xo'jaligida axborot texnologiyalarini keng joriy qilish hamda qishloq xo'jaligi statistikasini to'liq raqamlashtirish orqali ma'lumotlar haqqoniyligini ta'minlash;

- kadrlar masalasini hal etish, ilm-fanni rivojlantirish kerak bo'ladi.

"Davlat rolini davlat buyurtmasini berish, ekinlarni joylashtirish va qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni nazorat qilish tizimidan fermer va dehqon xo'jaliklarida mehnat unumdorligini oshirish, oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligini ta'minlash va sifatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish va xususiy sektor tomonidan ko'rsatilmaydigan boshqa maqsadlar uchun zarur bo'lgan davlat xizmatlarini ko'rsatishga yo'naltirish" 2 aynan qishloq xo'jaligi sohasining erkinlashuviga va xususiylashib yanada rivojlanishiga muhim sabablardan bo'ldi.

Boshqaruv xodimlarining qishloq xo'jaligini rivojlantirishda asosiy maqsad qishloq ahlining turmush sharoitini yanada yaxshilash, manfaatdorligini ta'minlashdir. Ya'ni qishloq xo'jaligida shu vaqtgacha amal qilib kelgan eskicha uslubni o'zgartirib, xom ashyo yetishtirish manbaiga aylanib qolgan sohani tubdan isloh qilish lozimdir. Shu boisdan ham yangicha ishlash vaqti keldi. Joriy yil 6-sentyabr kuni bo'lib o'tgan yig'ilishda 2020-2030-yillar davomida qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanishni takomillashtirish, suvdan foydalanish samaradorligini yuksaltirish, qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash hamda davlat xaridlari tizimini takomillashtirish, qishloq xo'jaligining eksport salohiyatini oshirish va qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar hajmini ko'paytirish, qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatish sohasida raqobat muhitini shakllantirish, qishloq xo'jaligida axborot texnologiyalarini keng joriy qilish hamda tarmoq statistikasini to'liq raqamlashtirish orqali ma'lumotlar haqqoniyligini ta'minlash, kadrlar masalasini hal etish, ilm-fanni rivojlantirishga xizmat qiluvchi yettita ustuvor yo'nalish belgilab berildi.

Yangi O'zbekistonda qishloq xo'jaligini rivojlantirish orqali eksport salohiyatini yuksaltirish ya'ni iqtisodiyotda qishloq xo'jaligi ulushini orttirish aslida rahbar hodimlar zimmasidadir. Bu borada statistik tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, sohada hali boshqaruv xodimlarida ko'p mehnat talab etiladi. "Bugungi kunda qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotning 30 foizini tashkil etsa-da, lekin qilayotgan ishlarimiz yetarli emasligi, oldimizda katta potensial borligi namoyon bo'lmoqda. Kelgusi o'n yillikda qishloq xo'jaligini iqtisodiyotning haqiqiy "drayveri"ga aylantirish uchun tubdan ko'p islohotlarni amalga oshirishimiz kerak. Chunki 30 yilda qishloq xo'jaligiga deyarli teginilmagan, desak, xato bo'lmaydi. Mahsulotlarimiz, umuman, qishloq xo'jaligidagi innovatsiyalarimiz boshqa davlatlar bilan haqiqiy raqobatdosh bo'lishi uchun islohotlarni bugundan amalga oshirishimiz kerak,"3 - deb aytdi O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi vaziri Jamshid Xo'jayev.

Yerdan foydalanuvchi uni haqiqiy o'ziniki, deb hisoblaydimi yoki yo'q? Strategiyada shu boradagi ishlarni yanada takomillashtirish belgilangan. Vaholonki, tahlillarda bitta fermer yerdan bir, bir yarim yil foydalangan holatlari ham kuzatilgan.

Bu nimadan dalolat? Agar yerdan foydalanuvchi uni o'ziniki, deb bilmasa, qandaydir "qo'rquv" bo'lsa, munosabat ham xuddi shunday bo'ladi. Yerga nafaqat qarash, balki mablag'larni ham sarflash kerak. Bugun O'zbekistonda mavjud yer maydonlaridan, suvdan samarali foydalanish masalasi Prezidentimiz tomonidan soha xodimlari, olimlari oldiga qo'yilayotgan eng dolzarb vazifa etib belgilandi. Sababi yer cheklangan. Ana shu cheklangan yerdan faqatgina mehnat unumdorligini, hosildorlikni oshirish orqali ko'proq daromad olish lozim. Agar rivojlangan mamlakatlar bilan solishtiradigan bo'lsak, yerdan, suv resurslaridan foydalanish darajasi bo'yicha qator tizimli muammolar borligi ko'rinadi. Shuning uchun strategiyada qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini yuksaltirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni keng qo'llashga alohida urg'u berilgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston qishloq xo'jaligi faol qo'llab-quvvatlanadigan davlatlar sirasiga kiradi. Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda qishloq xo'jaligi rivojlanishi uchun boshqaruv xodimlariga hma keng imkoniyatlar berilmoqda. O'z navbatida rahbat xodimlar zimmasida mas'uliyat va vazifalar ham mavjud. Agrar sohasiga davlat tomonidan rivojlangan mamlakatlarga nisbatan 2-3 barobar ko'p mablag' ajratilmoqda. Shuning uchun ham 2025-yilga borib, davlat tomonidan qishloq xo'jaligi faqat bozor mexanizmlari asosida tartibga solinadi. Tan olish kerak, mamlakatimiz qishloq xo'jaligining eksport salohiyatini oshirish va qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar hajmini ko'paytirish borasida hali ishga solinmagan imkoniyatlar ko'p. Birinchidan, bozorni o'rganish va bozor topish borasida muammolar bor.

Buning zamirida dehqon, fermer ishlagandan keyin yerdan daromad topsin, degan maqsad yotibdi. Shu bilan birga, unda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash ham nazarda tutilgan. Chunki aholi har yili ko'payib bormoqda. Bu bozorda ehtiyoj ham ortib boryapti, degani. Shunday ekan, paydo bo'layotgan ehtiyojni qondirishning eng asosiy yo'llari bu unumdorlik va hosildorlikni oshirishdir. Shunday ekan, Yangi O'zbekistonda qishloq xo'jaligi boshqaruv xodimlaridan o'z ishiga kuchli mas'uliyat va tashabbuskorlik talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi prezidentining pq- 4575 sonli qarori, 28.01.2020y. "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida belgilangan vazifalarni 2020-yilda amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"<https://lex.uz/docs/-4714632>
2. <https://isrs.uz/oz/ozbekiston-yangiliklari/yangi-ozbekistonning-taraqqiyot-solnomasi>

3. "Xalq so'zi" gazetasi, 2019-yil. <https://xs.uz/uz/post/ozbekistonda-qishloq-khozhaligini-rivozhlantirish-strategiyasi-iqtisodiyotimiz-drajveri-khalqimiz-turmush-farovonligini-taminlovchi-yangi-bosqichdir>

4. https://cityeconomy.uz/uz/news/matbuot_uchun/tadbirlar/ozbekiston-qozogiston-sanoat-va-qishloq-xojaligi-mahsulotlari-korgazmasi-davom-etmoqda

5. President.uz "Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda." <https://president.uz/oz/lists/view/4547>

KAPUTO VA RIMAN-LIUVILL MA'NOSIDAGI HOSILA VA RIMAN-LIUVILL
MA'NOSIDAGI INTEGRALNI O'Z ICHIGA OLUVCHI YUKLANGAN ODDIY
DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN IKKI MASALA HAQIDA

Omonova Dinora Dilshodjon qizi
Bozorova Madinaxon Murodjon qizi
Farg'ona davlat universiteti talabalari

Annotatsiya: Ushbu ishda Kaputo va Riman-Liuvill ma'nosidagi hosila va Riman-Liuvill integralni o'z ichiga oluvchi yuklangan oddiy differensial tenglama uchun ikki masala bayon qilingan va uning bir qiymatli yechilishi isbotlangan.

Kalit so'zlar: Kaputo va Riman-Liuvill ma'nosidagi hosila, Riman-Liuvill ma'nosidagi integral.

Аннотация: В работе представлены две задачи для нагруженного обыкновенного дифференциального уравнения, содержащие производную и интеграл Римана-Лиувилля в смысле Капуто и Римана-Лиувилля, и доказано ее однозначное решение.

Ключевые слова: производная по Капуто и Риману-Лиувиллю, интеграл по Риману-Лиувиллю.

Abstract: In this work, two problems for the loaded ordinary differential equation containing the derivative and the Riemann-Liouville integral in the sense of Caputo and Riemann-Liouville are stated and its one-valued solution is proved.

Keywords: derivative in the sense of Caputo and Riemann-Liouville, integral in the sense of Riemann-Liouville.

So'ngi vaqtlarda noma'lum funksiyani biror qiymati qatnashgan differensial tenglamalar bilan shug'ullanishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Bunga sabab ko'plab issiqlik tarqalish va diffuziya jarayonlarini matematik modelini tuzish funksiyani biror qiymati qatnashgan differensial tenglama uchun qo'yiladigan masalalarga keltiriladi. Odatda, bunday turdagi tenglamalar yuklangan differensial tenglama deb yuritiladi. Shu sababdan biz ushbu ishda Kaputo va Riman-Liuvill ma'nosidagi hosila va Riman-Liuvill ma'nosidagi integralni o'z ichiga oluvchi yuklangan oddiy differensial tenglama uchun bir masalani tadqiq etamiz.

(0,1) oraliqda ushbu

$${}_c D_{0x}^\alpha y(x) - \lambda I_{0x}^\gamma y(x) = I_{0x_0}^\delta y(x_0) \quad (1)$$

kasr tartibli yuklangan oddiy differensial tenglamani qaraylik, bu yerda $y(x)$ - noma'lum funksiya, $\alpha, \lambda, \delta, x_0$ -o'zgarmas haqiqiy sonlar bo'lib, $0 < \alpha < 1, \gamma > 0, 0 < x_0 < 1$, ${}_c D_{0x}^\alpha y(x)$ -Kaputo ma'nosidagi kasr tartibli hosilasi [1]

$${}_c D_{0x}^\alpha y(x) = I_{0x}^{1-\alpha} y'(x),$$

$I_{0x}^\alpha y(x)$ - Rimani-Liuvill ma'nosida kasr tartibli integral [1]

$$I_{0x}^\alpha y(x) = \frac{1}{\Gamma(\alpha)} \int_0^x (x-t)^{\alpha-1} y(t) dt.$$

Masala. (1) tenglamani va

$$y(0) = A \tag{2}$$

boshlang'ich shartni qanoatlantiruvchi $y(x)$ funksiya topilsin, bu yerda, A - berilgan o'zgarmas haqiqiy son.

Ma'lumki [2],

$${}_c D_{0x}^\alpha y(x) - \lambda I_{0x}^\gamma y(x) = f(x)$$

tenglamani (2) shartni qanoatlantiruvchi yechimi

$$y(x) = AE_{\alpha+\gamma,1}[\lambda x^{\alpha+\gamma}] + \int_0^x (x-z)^{\alpha-1} E_{\alpha+\gamma,\alpha}[\lambda(x-z)^{\alpha+\gamma}] f(z) dz \tag{3}$$

ko'rinishda bo'ladi, bu yerda $E_{\gamma,\sigma}(z) = \sum_{k=0}^{+\infty} \frac{z^k}{\Gamma(\gamma k + \sigma)}$ - Mittag-Leffler funksiyasi

[1].

Bizning masalada $f(x) = I_{0x_0}^\delta y(x_0)$ bo'lgani uchun (1) tenglamani (2) shartni qanoatlantiruvchi yechimi

$$y(x) = AE_{\alpha+\gamma,1}[\lambda x^{\alpha+\gamma}] + x^{\alpha-1} E_{\alpha+\gamma,\alpha+1}[\lambda x^{\alpha+\gamma}] I_{0x_0}^\delta y(x_0) \tag{4}$$

ko'rinishda bo'ladi.

(4) ni har ikkala tarafini I_{0x}^δ ni ta'sir ettirib yuboramiz va ba'zi hisoblashlarni amalga oshirib,

$$I_{0x}^\delta y(x) = Ax^\delta E_{\alpha+\gamma,\delta+1}[\lambda x^{\alpha+\gamma}] + x^{\delta-1} E_{\alpha+\gamma,\delta+1}[\lambda x^{\alpha+\gamma}] I_{0x_0}^\delta y(x_0) \tag{5}$$

tenglikni hosil qilamiz.

(5) tenglikda $x = x_0$ deb, $I_{0x_0}^\delta y(x_0)$ ni

$$I_{0x_0}^\delta y(x_0) = \frac{Ax_0^\delta E_{\alpha+\gamma,\delta+1}[\lambda x_0^{\alpha+\delta}]}{1 - x_0^{\delta-1} E_{\alpha+\gamma,\delta+1}[\lambda x_0^{\alpha+\gamma}]} \tag{6}$$

ko'rinishda topamiz.

(6) ni (4) ga qo'yib, masalani yechimini

$$y(x) = AE_{\alpha+\gamma,1}[\lambda x^{\alpha+\gamma}] + \frac{Ax_0^\delta E_{\alpha+\gamma,\delta+1}[\lambda x_0^{\alpha+\delta}]}{1 - x_0^{\delta-1} E_{\alpha+\gamma,\delta+1}[\lambda x_0^{\alpha+\gamma}]} x^{\alpha-1} E_{\alpha+\gamma,\alpha+1}[\lambda x^{\alpha+\gamma}] \tag{7}$$

ko'rinishda topamiz.

Teorema. Agar $x_0^{\delta-1} E_{\alpha+\gamma,\delta+1}[\lambda x_0^{\alpha+\gamma}] \neq 1$ bo'lsa, u holda masala yagona yechimga ega bo'lib, u (7) formula bilan aniqlanadi.

Masala. (1) tenglamani va

$$\lim_{x \rightarrow 0} I_{0x}^{1-\varphi} y(x) = A \quad (3)$$

boshlang'ich shartni qanoatlantiruvchi $y(x)$ funksiya topilsin, bu yerda, A - berilgan o'zgarmas haqiqiy son.

Ma'lumki [3],

$$D_{0x}^{\varphi} y(x) - \lambda I_{0x}^{\gamma} y(x) = f(x)$$

tenglamani (3) shartni qanoatlantiruvchi yechimi

$$y(x) = Ax^{\varphi-1} E_{\varphi+\gamma, \varphi} [\lambda x^{\varphi+\gamma}] + \int_0^x (x-z)^{\varphi-1} E_{\varphi+\gamma, \varphi} [\lambda (x-z)^{\varphi+\gamma}] f(z) dz \quad (4)$$

ko'rinishda bo'ladi, bu yerda $E_{\gamma, \sigma}(z) = \sum_{k=0}^{+\infty} \frac{z^k}{\Gamma(\gamma k + \sigma)}$ - Mittag-Leffler funksiyasi

[1].

Bizning masalada $f(x) = I_{0x_0}^{\delta} y(x_0)$ bo'lgani uchun (1) tenglamani (3) shartni qanoatlantiruvchi yechimi

$$y(x) = Ax^{\varphi-1} E_{\varphi+\gamma, \varphi} [\lambda x^{\varphi+\gamma}] + x^{\varphi} E_{\varphi+\gamma, \varphi+1} [\lambda x^{\varphi+\gamma}] I_{0x_0}^{\delta} y(x_0) \quad (5)$$

ko'rinishda bo'ladi.

(5) ni har ikkala tarafini I_{0x}^{δ} ni ta'sir ettirib yuboramiz va ba'zi hisoblashlarni amalga oshirib,

$$I_{0x}^{\delta} y(x) = Ax^{\varphi+\delta-1} E_{\varphi+\gamma, \varphi+\delta} [\lambda x^{\varphi+\delta}] + x^{\varphi+\delta} E_{\varphi+\gamma, \delta+\varphi+1} [\lambda x^{\varphi+\gamma}] I_{0x_0}^{\delta} y(x_0) \quad (6)$$

tenglikni hosil qilamiz.

(6) tenglikda $x = x_0$ deb, $I_{0x_0}^{\delta} y(x_0)$ ni

$$I_{0x_0}^{\delta} y(x_0) = \frac{Ax_0^{\varphi+\delta-1} E_{\varphi+\gamma, \varphi+\delta} [\lambda x_0^{\varphi+\delta}]}{1 - x_0^{\varphi+\delta} E_{\varphi+\delta, \varphi+\delta+1} [\lambda x_0^{\varphi+\gamma}]} \quad (7)$$

ko'rinishda topamiz.

(7) ni (5) ga qo'yib, masalani yechimini

$$y(x) = Ax^{\varphi-1} E_{\varphi+\gamma, \varphi} [\lambda x^{\varphi+\gamma}] + \frac{Ax_0^{\varphi+\delta-1} E_{\varphi+\gamma, \varphi+\delta} [\lambda x_0^{\varphi+\delta}]}{1 - x_0^{\varphi+\delta} E_{\varphi+\delta, \varphi+\delta+1} [\lambda x_0^{\varphi+\gamma}]} x^{\varphi} E_{\varphi+\gamma, \varphi+1} [\lambda x^{\varphi+\gamma}] \quad (8)$$

ko'rinishda topamiz.

Teorema. Agar $x_0^{\varphi+\delta} E_{\varphi+\delta, \varphi+\delta+1} [\lambda x_0^{\varphi+\gamma}] \neq 1$ bo'lsa, u holda masala yagona yechimga ega bo'lib, u (8) formula bilan aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kilbas A.A., Srivastava H.M., Trujillo J.J. *Theory and applications of fractional differential equations* (**North-Holland Mathematics Studies, 204**). **Amsterdam: Elsevier, 2006.-523p.**

2. Omonova D. D. Umumlashgan Hilfer ma'nosidagi hosila va Riman-Liuuill ma'nosidagi integralni o'z ichiga oluvchi oddiy differensial tenglama uchun Koshi masalasi. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*. 18 - son. 2023. 371-376 betlar.

IKKINCHI TARTIBLI INTEGRO-DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN IKKI
TESKARI MASALALAR HAQIDA

Bozorova Madinaxon Murodjon qizi
Omonova Dinora Dilshodjon qizi
Farg`ona davlat universiteti talabalari

Annotatsiya: Ushbu ishda ikkinchi tartibli integro-differensial tenglamalar uchun bir integral shartli teskari masalalarni bir qiymatli yechilishi isbotlangan.

Аннотация: В работе доказано однозначное решение обратных задач с одним интегральным условием для интегро-дифференциальных уравнений второго порядка.

Abstract: In this work, the one-value solution of inverse problems with one integral condition for second-order integro-differential equations is proved.

Kalit so`zlar: ikkinchi tartibli integro-differensial tenglama, teskari masala.

Ключевые слова: интегро-дифференциальное уравнение второго порядка, обратная задача.

Key words: second-order integro-differential equation, inverse problem.

KIRISH

So'nggi vaqtlarda noma'lum manbali differensial tenglamalar bilan shug'illanishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Bunga sabab ko'plab issiqlik taqalish va diffuziya jarayonlarini matematik modelini tuzish noma'lum manbali differensial tenglama uchun qo'yiladigan masalalarga keltiriladi. Shu sababdan biz ushbu ishda ikkinchi tartibli integro-differensial tenglama uchun bir teskari masalani tadqiq etamiz.

(0, 1) oraliqda ushbu

$$y''(x) - \lambda I_{0x}^{\gamma} y(x) = kf(x) \quad (1)$$

ikkinchi tartibli integro-differensial tenglamani qaraylik, bu yerda $y(x)$ - noma'lum funksiya, λ, γ -o'zgarimas haqiqiy sonlar, $f(x)$ -berilgan funksiya, k - noma'lum sonlar bo'lib, $I_{0x}^{\gamma} y(x)$ - Riman-Liuvill ma'nosida kasr tartibli integral [1]

$$I_{0x}^{\gamma} y(x) = \frac{1}{\Gamma(\gamma)} \int_0^x (x-t)^{\gamma-1} y(t) dt.$$

T₁ masala Shunday $y(x)$ -funksiya va k sonni topilsinki u quyidagi xossalarga ega bo'lsin:

1) (0, 1) oraliqda (1) tenglamani qanoatlantirsin;

2) $C^1[0,1]$ $C^2(0,1)$ sinfga tegishli bo'lsin;

3) $x=0$ nuqtada esa

$$y(0) = A_1, y'(0) = A_2 \quad (2)$$

$$B = \int_0^1 y(x) dx \quad (3)$$

shartlarni qanoatlantirsin, bu yerda A_1, A_2, B – berilgan o'zgarimas haqiqiy sonlar.

(1) tenglamani (2) shartlarni qanoatlantiruvchi yechimini

$$y(x) = A_1 E_{\beta,1}(\lambda x^\beta) + A_2 x E_{\beta,2}(\lambda x^\beta) + k \int_0^x (x-z) E_{\beta,4}[\lambda(x-z)^\beta] f(z) dz \quad (4)$$

yoziq olamiz [2], bu yerda $E_{\xi,\eta}(z) = \sum_{n=0}^{+\infty} \frac{z^n}{\Gamma(\xi n + \eta)}$ - Mittag -Leffler funksiyasi [1],

$$\beta = \gamma + 1.$$

(4) ni (3) shartga qo'yib, ba'zi hisoblashlarni amalga oshirib k sonini

$$k = \frac{B - A_1 E_{\beta,2}(\lambda) - A_2 E_{\beta,3}(\lambda)}{\int_0^1 (1-z)^2 E_{\beta,3}[\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz} \quad (5)$$

ko'rinishda topamiz.

(5) formulani (4) formulga qo'yib (1), (2) masalaning yechimini

$$y(x) = A_1 E_{\beta,1}(\lambda x^\beta) + A_2 x E_{\beta,2}(\lambda x^\beta) + \left[\int_0^1 (1-z)^2 E_{\beta,3}[\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz \right]^{-1} [B - A_1 E_{\beta,2}(\lambda) - A_2 E_{\beta,3}(\lambda)] \times \int_0^x (x-z) E_{\beta,4}[\lambda(x-z)^\beta] f(z) dz \quad (6)$$

ko'rinishda topamiz.

1-teorema. Agar $\int_0^1 (1-z)^2 E_{\beta,3}[\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz \neq 0$ bo'lsa, u holda T_1 masala

yagona yechimga ega bo'ladi va u (5), (6) formulalar bilan aniqlanadi.

T₂ masala Shunday $y(x)$ -funksiya va k sonni topilsinki u quyidagi xossalarga ega bo'lsin:

- 1) $(0, 1)$ oraliqda (1) tenglamani qanoatlantirsin;
- 2) $C^1[0,1]$ $C^2(0,1)$ sinfga tegishli bo'lsin;
- 3) $x=0$ nuqtada esa

$$y(1) - a \int_0^1 y(x) dx = D \quad (7)$$

(2) va (7) shartlarni qanoatlantirsin, bu yerda A_1, A_2, a, D – berilgan o'zgarimas haqiqiy sonlar.

(1) tenglamani (2) shartlarni qanoatlantiruvchi yechimini

$$y(x) = A_1 E_{\beta,1}(\lambda x^\beta) + A_2 x E_{\beta,2}(\lambda x^\beta) + k \int_0^x (x-z) E_{\beta,4}[\lambda(x-z)^\beta] f(z) dz \quad (4)$$

yoziq olamiz [2], bu yerda $E_{\xi,\eta}(z) = \sum_{n=0}^{+\infty} \frac{z^n}{\Gamma(\xi n + \eta)}$ - Mittag-Leffler funksiyasi [1],

$\beta = \gamma + 1$.

(4) ni (3) shartga qo'yib, ba'zi hisoblashlarni amalga oshirib k sonini

$$k = \frac{D - A_1 [E_{\beta,1}(\lambda) - aE_{\beta,2}(\lambda)] - A_2 [E_{\beta,2}(\lambda) - aE_{\beta,3}(\lambda)]}{\int_0^1 (1-z) E_{\beta,2} [\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz - a \int_0^1 (1-z)^2 E_{\beta,3} [\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz} \quad (8)$$

ko'rinishda topamiz.

(8) formulani (4) formulga qo'yib (1), (2) masalaning yechimini

$$y(x) = A_1 E_{\beta,1}(\lambda x^\beta) + A_2 x E_{\beta,2}(\lambda x^\beta) + \frac{D - A_1 [E_{\beta,1}(\lambda) - aE_{\beta,2}(\lambda)] - A_2 [E_{\beta,2}(\lambda) - aE_{\beta,3}(\lambda)]}{\int_0^1 (1-z) E_{\beta,2} [\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz - a \int_0^1 (1-z)^2 E_{\beta,3} [\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz} \times \int_0^x (x-z) E_{\beta,4} [\lambda(x-z)^\beta] f(z) dz \quad (9)$$

ko'rinishda topamiz.

1-teorema. Agar

$$\int_0^1 (1-z) E_{\beta,2} [\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz \neq a \int_0^1 (1-z)^2 E_{\beta,3} [\lambda(1-z)^\beta] f(z) dz$$

bo'lsa, u holda T_1 masala yagona yechimga ega bo'ladi va u (8), (9) formulalar bilan aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kilbas A.A., Srivastava H.M., Trujillo J.J. Theory and applications of fractional differential equations (North-Holland Mathematics Studies, 204). Amsterdam: Elsevier, 2006. - 523 p.

2. Bozorova M.M. Ikkinchi tartibli integro-differensial tenglama uchun to'g'ri va teskari masalalar // "O'zbekiston fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar" respublika ilmiy jurnali. 2023. 18 - son. 355-360 betlar.

XORAZMIY ASARLARINING INSON HAYOTIDAGI O'RNI

Raximov A. K

Geografiya fanlari doktori (PhD)

Urganch davlat universiteti, Urganch shahri

Boltayev Boltaboy Qo'chqarboyevich

Geografiya (O'rganish obyekti bo'yicha)

2-kurs 212-guruh magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada insoniyat sivilizatsiyasida, ilm-fan taraqqiyotida ulkan hissa qo'shgan olim al-Xorazmiy asarlarining inson hayotidagi o'rni haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *tarix, meros, ilm, donishmandlik uyi, Musulmon renessansi, algoritm, algebra,*

Insoniyat sivilizatsiyasida, ilm-fan taraqqiyotida ulkan hissa qo'shgan olim al-Xorazmiydir. U kishining to'liq ismi Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783, Xiva — 850, Bag'dod) — Markaziy Osiyolik buyuk matematik, astronom, geograf, fan tarixidagi ilk qomusiy olimlardan. 819 y.da Bag'dodni egallagan al-Ma'mun turkistonlik olimlardan Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Habash al-Hosib Marvaziy, Abul Abbos Javhariy va boshqalarni o'zi bilan olib ketib, o'ziga xos ilmiy jamoa tashkil etgan. Bu jamoa fan tarixidagi dastlabki rosmiyan akademiya deb qaraladigan ilmiy mu-assasa — «Bayt ul-hikmat» («Donishmandlik uyi») ning o'zagini tashkil etgan. Bu akademiyada Xorazmiy yetakchi olim va ilmiy rahbar bo'lgan. Xorazmiyning bizgacha o'ntacha asari to'liq, qisman yoki ayrim parchalar tarzida yetib kelgan. Shu asarlarning o'ziyiq ko'rsatadiki, Xorazmiy insoniyat sivilizatsiyasiga buyuk hissa qo'shgan olimdir. Amerikalik fan tarixchisi Jorj Sarton Xorazmiyning «O'z zamonasining eng buyuk matematigi, agar barcha holatlar e'tiborga olinsa, barcha zamonlarning eng buyuk matematiklaridan biri», deb baholagan. Bunday baho Xorazmiyning matematika tarixida tutgan bekiyos o'rni tufaylidir. Fan tarixchisi Adam Mets iborasi bilan «Musulmon renessansi» deb atalgan fan tarixidagi bu hodisa birinchi navbatda Xorazmiy nomi va ilmiy jasorati bilan bog'liq. Xorazmiy algebra faniga asos solgani, bu fan atamasi uning «Kitob muxtasar min hisob al-jabr val-muqobala» («Al-jabr val-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob») asari nomidan kelib chiqqani yaxshi ma'lum. Xorazmiyning bu asari 12-asrning boshlarida Seviliyalik Robert Chester tomonidan lotinchaga tarjima qilingan, nomi qisqarib «algebra» (fransuz, ingliz tillarida), «algebra» (nemis, rus tillarida) deb atala boshlagan va fan nomiga aylanib ketgan. Bir necha asrlar Yevropa ilm dargohlarida asosiy darslik hisoblanib kelingan. O'nlik pozitsion hisoblash sistemasi Yevropaga tarqalishiga sabab bo'ldi. Uning nomi fanda "al-Xorazmiy" — algoritm shaklida fanda abadiy o'rnashib qoldi.

Xorazmiyning fan taraqqiyotida chuqur iz qoldirgan yana bir asari «Zij»dir. U nazariy astronomiya va astronomik jadvallardan iborat bo'lib, arabcha qo'lyozmalari saklanmagan, Masla-ma al-Majritiy (10-a.) tomonidan qayta ishlangan variantning lotinchaga va yahudiychaga tarjimalari yetib kelgan. Xorazmiy «Zij»i ham astronomiya va trigonometriyaning keyingi taraqqiyotida namuna vazifasini o'tagan. Xorazmiy yunon olimi Ptolemeydan keyin yashagan buyuk geograflaridan birinchisi sanaladi. Uning «Surat al-Arz» asari (boshqa nomi «Al-Xorazm geografiyasi», to'liq nomi Ptolemey taklif etgan «Geografiya» kitobidan Abu Ja'far Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy taskin etgan Yer surati — shaharlar, tog'lar, dengizlar, orollar va daryolar kitobi») fan tarixidagi muhim manbalardan biridir. Xorazmiy. geografiya tarixida birinchi marta Tinch okeanini tilga oladi. U o'zi yashagan joylardan juda uzoqdagi boshqa obyektlar: Atlantika va Hind okeanlaridagi orollar, jumladan, Buyuk Britaniya, Irlandiya, Sarandib (Shri Lanka) joylashuvini to'g'ri tasvirlaydi. Kitobda tasvirlangan xaritalar xaritagrafiya tarixida muhim o'rin tutadi. Bu kitob 12-asrdayok, lotin tiliga tarjima qilingan va geografiya fani rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Xorazmiyning «Kitob at-tarix» (Xorazmiy «Tarix»)i asarida Muhammad (as) hayoti bilan bog'liq sanalar, islom tarixidagi muhorabalar, Quyosh tutilishlari, 713 yil 10 martda Antioxiya shahrida yuz bergan dahshatli zilzila, xalifalikdagi siyosiy hodisalar qayd etilgan. Afsuski, bu asar bizgacha yetib kelmagan. Lekin undan olingan ko'chirmalar juda ko'p tarixnavis olimlar (Beruniy, Yoqut Rumi, Ya'qubiy, Elias Bar Shinoyi, Hamza Isfahoniy, at-Tabariy, al-Mas'udiy va b.) kitoblarida uchraydi. Bundan ko'rinadiki, Xorazmiyning «Tarix»i o'z davrida mashhur bo'lgan va keng tarqalgan. Asar usha davrning boshqa tarixchilar yozgan kitoblaridan voqealarni aniq qayd etilishi bilan ajralib turadi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat yengimas kuch" asarida quyidagi fikrni bildiradi: "Muhammad Muso Xorazmiyning o'nlik sanoq sistemasini, algoritm va algebra tushunchalarini dunyoda birinchi bo'lib ilm-fan sohasiga joriy etgani va shu asosda aniq fanlar rivoji uchun o'z vaqtida mustahkam asos yaratgani umuminsoniy taraqqiyot rivojida qanday katta ahamiyatga ega bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz. Bugungi kunda odamzotning ilm-fan va zamonaviy texnologiyalar borasida erishayotgan ulkan yutuqlarini ko'z oldimizga keltirar ekanmiz, beixtiyor ana shu buyuk bobomiz misolida bunday yuksak marralarga erishishda o'zbek xalqining ham munosib hissasi borligidan qalbimiz iftixorga to'ladi"

Yuqorida Al-Xorazmiy haqidagi ma'lumotlarni to'plash mobaynida uning geografiya fani bilan boshqa fanlar uyg'unligidagi asarlarining mazmunini ham tahlil qilib chiqishga harakat qildim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. Toshkent, "Fan", 1983, 78-bet.

2. А. П. Юшкевич. Арифметический трактат Мухаммеда ибн Муса ал-Хорезми. Трудн института истории естествознания и техники, АН СССР, вып. 1, М., 1964.

3. А. П. Юшкевич. История математики в среднее века. М., 1961.

4. Мухаммед ал-Хорезми. Математические трактатн. Т., 1964.

5. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. Т., "Fan", 1983.

6. В. В. Бартольд. Введение к изданию Худуд Ал-адам. Сочинение: т. VIII, М., 1973, стр. 504–545.

ERKIN IQTISODIY ZONA: IMTIYOZ VA PREFERENSIYALAR

Ro'ziyev Oybek Abdumo'minovich

I.f.d. PhD

Eshqobilov Sherzod Normamatovich

TerDU magistri

Annotatsiya: *Maqolada mamlakatimizda erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini yana ham kengaytirish maqsadida erkin iqtisodiy zonalar hududida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalariga mamlakat qonunchiligiga ko'ra berilayotgan soliq va bojxona imtiyozlari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *erkin iqtisodiy zona, maxsus iqtisodiy zona, kichik sanoat zonalar, preferensiyalar, investor, investitsiya, mol-mulk solig'i, yer solig'i, foyda solig'i, bojxona imtiyozlari va boshqalar.*

Mamlakatimizda erkin iqtisodiy zonalar mahalliy mineral-xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatga ega raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlaydigan zamonaviy korxonalar tashkil etish, respublika hududlarining ishlab chiqarish va resurs salohiyatidan kompleks va samarali foydalanish, shu asnoda yangi ish o'rinlari yaratish va aholi daromadini oshirish uchun xorijiy, avvalo, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning muhim omili sifatida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

"Biz iqtisodiyotimizga sarmoya kiritishga intiladigan investorlar uchun hududlar va tarmoqlar bo'yicha investitsiya loyihalarini puxta shakllantira olsak, bu masalaga ijobiy natijaga erishish mumkin.

Bu borada erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarida biznes subyektlarini joylashtirish, ularga imtiyoz va preferensiyalar berishni tashkiliy va huquqiy jihatdan tartibga solish lozim".

Sh.M.Mirziyoyev

EIZ faoliyatini tartibga soladigan mustahkam qonunchilik va me'yoriy baza yaratildi, ularni rivojlantirish uchun xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb etishga ko'maklashadigan keng ko'lamli soliq va bojxona imtiyozlari hamda preferensiyalar tizimi shakllantirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 26-oktabrdagi "Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faolashtirish va kengaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-4853-son Farmoniga asosan maxsus iqtisodiy zonalar ishtirokchilariga ba'zi soliqlar uchun imtiyozlar, shuningdek soliq kodeksi va O'zbekiston Respublikasining "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuniga asosan o'rnatilgan tartibda bojxona to'lovlari bo'yicha imtiyozlarni qo'llash xususiyatlari ko'zda tutilgan.

Soliq kodeksi bilan maxsus iqtisodiy zonalarning ishtirokchilariga kiritilgan investitsiyalar hajmiga qarab, mol-mulk solig'idan, yer solig'idan va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqlardan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilangan muddatga ozod qilish tarzida soliq imtiyozlari berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 19 iyundagi "Alohida soliq va bojxona imtiyozlarini bekor qilish to'g'risida" PF-6011-son Farmoniga asosan 2020 yil 1 oktabrdan boshlab, maxsus iqtisodiy zonalar ishtirokchilariga Soliq kodeksi va "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonunda belgilangan tartibda alohida soliqlar bo'yicha imtiyozlarni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari nazarda tutilishi belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 28 oktabrdagi "Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faollashtirish va kengaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PF-4853-son Farmoni bilan EIZ ishtirokchilari yer solig'i, foyda solig'i, yuridik shaxslar mulk solig'i, aylanmadan olinadigan soliqlardan kiritilgan investitsiya hajmiga mutanosib ravishda 3 yildan 10 yil muddatgacha ozod qilingan.

O'zbekiston Respublikasining "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi O'RQ-604-son Qonunning 48-modasiga muvofiq EIZlar hududida mazkur Qonun kuchga kirgunga qadar (17.05.2020 yil) ro'yxatga olingan va investitsiya loyihalarini amalga oshirayotgan ishtirokchilar uchun qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyoz va preferensiyalar ular taqdim etilgan muddat o'tguniga qadar (3 yildan 10 yil muddatgacha) saqlab qolinishi belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 473-moddasida maxsus iqtisodiy zonalarning ishtirokchilariga soliq solish shartlari keltirilgan.

Jumladan, Maxsus iqtisodiy zonalarning ishtirokchilariga kiritilgan investitsiyalar hajmiga qarab, mol-mulk solig'idan, yer solig'idan va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqlardan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilangan muddatga ozod qilish tarzida soliq imtiyozlari beriladi.

Maxsus iqtisodiy zonalarning ishtirokchilari foyda solig'ini to'lashdan o'zi kiritgan investitsiyalar hajmiga qarab 3 yildan 10 yil muddatgacha ozod qilingan.

Mazkur soliq imtiyozlari faqat investor (investorlar) va Maxsus iqtisodiy zona direksiyasi o'rtasida tuzilgan Maxsus iqtisodiy zona hududiga investitsiya kiritish to'g'risidagi bitimda nazarda tutilgan maxsus iqtisodiy zona ishtirokchisining faoliyati turlariga nisbatan tatbiq etiladi.

Ma'lumot uchun: 2020-2021 yillarda EIZlarda ro'yxatdan o'tgan korxonalar tomonidan qariyb 242,2 mlrd.so'm miqdorida foyda solig'i bo'yicha imtiyozdan foydalangan.

Maxsus iqtisodiy zonalarning ishtirokchilari qo'shilgan qiymat solig'i va boshqa soliqlar bo'yicha imtiyozlardan Soliq kodeksiga muvofiq foydalaniladilar.

Soliq imtiyozlarining amal qilish muddati maxsus iqtisodiy zona ishtirokchisining guvohnomasi olingan kundan e'tiboran hisoblab chiqariladi.

Foyda solig'i bo'yicha imtiyozlarning amal qilish muddati maxsus iqtisodiy zona hududida ishlab chiqarish (xizmatlar ko'rsatish) ob'ekti foydalanishga qabul qilingan sanadan e'tiboran hisoblanadi.

Maxsus iqtisodiy zonaning ishtirokchisi maqomidan mahrum etilganda tadbirkorlik sub'ekti maxsus iqtisodiy zona ishtirokchilariga beriladigan soliq imtiyozlari va boshqa preferensiyalardan maxsus iqtisodiy zona ishtirokchisi maqomidan mahrum etilgan o'ning birinchi kunidan e'tiboran foydalanishga haqli emas.

Agar maxsus iqtisodiy zona ishtirokchisi investitsiyalar hajmini soliq imtiyozlarining uzoqroq amal qilish muddatini nazarda tutadigan miqdorgacha oshirsa, u investitsiyalarning haqiqiy hajmiga muvofiq soliq imtiyozlarining amal qilish muddatini uzaytirishga haqli. Bunda, agar investitsiyalar hajmining oshishi imtiyozlarning avvalgi amal qilish muddati tugaganidan keyin amalga oshirilsa, soliq imtiyozlari imtiyozlarning uzoqroq amal qilish muddatiga bo'lgan huquq yuzaga kelgan oydan keyingi o'ning birinchi kunidan e'tiboran qo'llaniladi.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, mamlakatimizda EIZ faoliyatini tartibga soladigan mustahkam qonunchilik va me'yoriy baza yaratilgan. Ularni rivojlantirish uchun xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb etishga ko'maklashadigan keng ko'lamlı soliq va bojxona imtiyozlari hamda preferensiyalar tizimi joriq qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faolashtirish va kengaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-4853-son Farmoni 26.10.2016 lex.uz O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi

2. O'zbekiston Respublikasining "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni O'RQ № 604-son 17.02.2020 yil lex.uz O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida soliq va bojxona imtiyozlarini bekor qilish to'g'risida" PF-6011-son Farmoni 19.06.2020 yil lex.uz O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 28.12.2018 yil gov.uz O'zbekiston Respublikasi hukumati portali

5. O'zbekiston Respublikasining soliq kodeksi (yangi tahriri) lex.uz O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi

6. <https://soliq.uz/> O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Soliq qo'mitasi

7. <https://uza.uz> O'zbekiston Milliy axborot agentligi ma'lumotlar bazasi

8. <https://sez.gov.uz> O'zbekiston Respublikasi erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarining yagona portal

O'ZBEKITONDA MANZARALI O'RMON VA DORIVOR O'SIMLIKLARNI
YETISHTIRISH USULLARI

Ergasheva Xonoyim Abduqaxxorovna

Toshkent davlat agrar universiteti

O'simliklar karantini va himoyasi kafedrasida assistenti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Dorivor o'simliklarni muhofaza qilish – bu atrof muhitni, yoki tabiatni qo'riqlashdek katta bir vazifani bir qismidir. tabiatni qo'riqlash – bu bajariladigan tadbirlar tizimidan iborat ekanligi, Manzarali daraxt va butalarga yaprokdi, igna bargli, doim yashil va barg to'kuvchi o'simliklar kirishi, Dorivor o'simliklar o'stirish texnologiyasi qishloq xo'jaligining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, farmatsevtika sanoati hamda dorixonalarni sifatli shifobaxsh o'simliklar xomashyosi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *o'simlik, qishloq xo'jaligi, muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, maqsad, qonun.*

Аннотация: *В данной статье интродукция листопадных, хвойных, вечнозеленых и листопадных растений в ландшафтные деревья и кустарники, технология выращивания лекарственных растений является одним из основных направлений сельского хозяйства, а фармацевтическая промышленность и аптеки обеспечиваются качественными лекарственными растениями. , речь идет о сырье растений.*

Ключевые слова: *растение, сельское хозяйство, охрана, охрана, воспроизводство, цель, закон, меры.*

Abstract: *In this article, the introduction of deciduous, coniferous, evergreen and deciduous plants to landscape trees and shrubs, the technology of growing medicinal plants is one of the main directions of agriculture, and the pharmaceutical industry and pharmacies are provided with quality medicinal plants. we are talking about raw materials of plants.*

Key words: *plant, agriculture, protection, protection, reproduction, purpose, law, measures.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining prezidenti Shavkat Mirziyoyev "O'rmon to'g'risida"gi⁵⁹ O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonunini imzoladi. Ushbu Qonunning maqsadi o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, takroriy ko'paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan foydalanish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. O'rmonlar asosan ekologik (tuproqni muhofaza qilish, suvni muhofaza qilish, o'simlik va hayvonot dunyosini hamda boshqa

⁵⁹ Prezident qarori "o'ron to'g'risida" gi qarordan

tabiiy resurslarni muhofaza qilish, himoya, sanitariya-gigiyena, sog'lomlashtirish, rekreatsiya) va ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni bajaradi.⁶⁰

MUHOKAMA VA NATIJALAR: Tabiatda o'simliklar to'satdan mavjud emasligini tasavvur qilish juda qiyin. Ha, bu mumkin emas. Zero, biz nafas olayotgan havo, biz iste'mol qiladigan ovqat o'simliklar bilan uzviy bog'liqdir. Bundan tashqari, ular odamlarga tabiat bilan muloqot qilish quvonchini beradi, uning jozibasi va go'zalligini ko'rishga yordam beradi. O'simliklar ularga g'amxo'rlik qilsak, bizni toza, mehribon qiladi. O'simliklar inson hayoti uchun zarurdir, chunki ular nafas olish uchun zarur bo'lgan kislorodni chiqaradi, uy va yovvoyi hayvonlar ular bilan oziqlanadi. Hatto yirtqichlar ham ularga bog'liq, chunki ularning o'ljasi odatda o'tli hayvonlardir. O'tlar, daraxtlar, butalar Yerni quritishdan himoya qilib, zich tirik gilam bilan qoplaydi. Yog'ochli chakalaklarda yumshoqroq, namroq mikroiklim yaratiladi, chunki barglar quyoshning issiq nurlarini erni quritishga yo'l qo'ymaydi. Ularning ildizlari tuproqni ushlab turadi va ushlab turadi. Yashil o'simliklarning juda muhim funktsiyasi fotosintezni amalga oshirishdir. Bu jarayon sayyoramizdagi barcha hayot mavjudligi uchun juda muhimdir. Fotosintez tufayli o'simliklar karbonat angidrid va suvdan o'simlik ovqatlari - sabzavot, meva, don, dukkaklilar va boshqalar uchun zarur bo'lgan organik moddalarni yaratish qobiliyatiga ega. O'simliklar sanoat, qurilish va tibbiyot uchun xom ashyo sifatida ham ishlatiladi. Shuningdek, atmosferaning gaz tarkibining shakllanishi o'simlik hayotiga bevosita bog'liq. Fotosintez tufayli o'simliklar yiliga taxminan 510 tonna zarur kislorodni atmosferaga chiqaradi. Ular gumus tufayli tuproq unumdorligini oshiradi. Ular ildizlari bilan tuproqdagi minerallarning bir qismini so'rib oladilar, so'ngra ularni hayvonlarga oziq-ovqat sifatida o'tkazadilar. O'simliklar tabiat hayotida ulkan rol o'ynaydi, iqlim, suv manbalari, hayvonlar hayoti, shuningdek biosferaning boshqa tarkibiy qismlarining shakllanishiga ta'sir qiladi.

Insonning kundalik hayotida o'simliklarning ahamiyati juda katta. Chunki o'simliklar muhim tabiiy geografik omil sifatida er yuzasida suv oqimiga, bug'lanishga, tuproqda nam saqlashga, atmosferaning quyi qismidagi havo oqimiga, shamol kuchi va yo'nalishiga, hayvonlarning hayotiga ham ta'sir etadi.

O'simliklar shahar, qishloq mikroiklimiga ta'sir etib, havosini tozalab, uni kislorod bilan boyitib turuvchi sanitarlik vazifasini bajaradi.

O'simliklardan har xil kiyim bosh, ichimliklar tayyorlashda keng foydalaniladi. O'simliklar chorva mollar uchun asosiy ozuqa manbai, insonlarsha estetik zavq beradi.

O'simliklar jamiyat uchun (agar undan oqilona foydalanib, muhofaza qilib, kayta tiklab turilsa) behisob oziq-ovqat manbai, texnika xom ashyosi, tibbiyotda dori-darmon tayyorlash, qurilish va boshqa sohalar uchun, qurilish va boshqa sohalar uchun hom ashyo resursidir.

⁶⁰Toshkent 2022-yil dorivor o'simliklar to'g'risidagi qonun

O'simliklar – bu qayta tiklash mumkin bo'lgan tabiiy resurs hisoblanib, Yer shari geografik qobig'ida muhim rol o'ynaydi. Chunki o'simliklar sayyoramiz yuzsining g'uyoki bir «kimxob» sifatida qoplab olib, tuproq hosildorligini oshirishda, atmosferani toza saqlashda, daryolarning gidrologik rejimini tartibga solib turishda, inson va hayvonot dunyosi uchun ozuqa moddalar etkazib berishda va inson hyoti uchun normal gigienik sharoit yaratishda muhim vazifani bajaradi.

Yer sharida o'simliklar turi juda ko'p bo'lib, ularning juda oz qismidan kishilar xo'jalik faoliyatlarida foydalanmoqdalar. Yer sharidagi 300 ming o'simlik turidan faqat 6000 turini inson kundalik hayotida foydalansa, shuning 1500 turi esa dorivor o'simliklarga to'g'ri keladi.

Inson xo'jalik faoliyatida yangi o'rmonzorlar tashkil etish, madaniy o'simliklarni ko'paytirish, yaylov va o'tloqlar sifatida yaxshilash va territoriyasini kengaytirish hisobiga o'simliklar maydonini ko'paytirib boradi. Buning ustiga ilg'or agrotexnikani qo'llab ekilgan ekinlarda yashil masslar miqdoritabiiy o'simliklarga nisbatan yuqori bo'ladi, yashil o'simlik massalrining miqdori botqoqlik va zahkash erlarni quritish, tuproq sho'rini yuvish, erlarni sug'orish, o'simliklarga mineral va organik o'g'itlar solish, o'simlik kasalliklariga va zararkunandalariga qarshi kurashish, madaniy o'simliklarni yangi navlarini yaratish orqali ko'paytirib boriladi. Bularning hammasi insonning o'simliklar dunyosiga ko'rsatayotgan ijobiy ta'siridir.

O'simliklar dunyosi yerdagi hayotning birlamchi manbaidir. Ular yiliga 380 mlrd. tonna organik modda hosil qiladi, buning 325 mlrd. t. dengiz va okean o'simliklariga, 38 mlrd. t. o'rmonlarga, 6 mlrd. tonnasi o'tloqlarga to'g'ri keladi. Bundan tashqari o'simliklar, ya'ni yashil o'simliklar tufayli fotosintez jarayoni bo'lmasa, havodagi uglerod (CO₂)ning miqdori ko'payib kishilar va hayvonlar nobud bo'lur edi. Biroq atmosferadagi suv yuzasidan va tuproqdan kelayotgan o'sha CO₂ gazi o'simliklar tomonidan yutilib, fotosintez natijasida yashil o'simliklar atrofga kislorodni chiqarib turadi. Shunday qilib, fotosintez orqali er sharidagi suv 5,8 mln. yilda, atmosferadagi kislorod 5800 yilda, karbonat angidrid 7 yilda bir marta yangilanib turadi. O'simliklar inson uchun oziq-ovqat, yem-xashak, dori-darmon, kiyim-kechak va boshqa ko'pchilik moddalarning tabiiy manbalari hisoblanadi.

Manzarali o'simliklar, dekorativ o'simliklar — kishilarning estetik ehtiyojlarini qondirishda foydalaniladigan turli botanik oilalarga mansub madaniy va yovvoyi o'simliklar guruhi. Manzarali o'simliklar shahar va qishloqlarni ko'kalamzorlashtirish, istirohat bog'lari, ijtimoiy, ishlab chiqarish binolari va turar joylarni bezatish, guldastalar yasash uchun o'stiriladi. Chiroyi, barglari, gullari, mevalari rangi, tanasining g'aroyib shakllari (shoxlari osilgan, soyabonsimon, us-tunsimon) bilan tavsiflanadi. Bir qator belgilariga, mas, hayot shakliga ko'ra — daraxtlar, butalar, chala butalar, o't o'simliklarga, poyasi shakliga ko'ra, tik o'sadigan, ilashib o'sadigan, pastak, yoyilib o'sadigan, osilib o'sadigan va boshqalarga bo'linadi. Manzarali o'simliklar biologik xususiyatlari hamda agrotexnika talablariga qarab: daraxt va butalarga, ko'p yillik, ikki yillik, bir yillik, boshoqsosh (g'allagulli), piyozli va boshqa o'simlik

guruhlariga bo'linadi. Manzarali daraxt va butalarga yaprokdi, igna bargli, doim yashil va barg to'kuvchi o'simliklar kiradi. Xiyobon, ko'chalarga, hovuz va ko'l bo'ylariga eman (dub), kashtan, chinor, akatsiya, oq qayin, majnuntol, terak, sarv, oq qarag'ay, shamshod, do'lana, archa; shiy-pon va ayvon tevaragiga ilashib usuvchilar — tok, chirmoviq, butalardan atirgul, siren va boshqa ekiladi. Ko'p yillik Manzarali o'simliklar ga istirohat bog'lari, xiyobonlarda o'stiriladigan sergul, serbarg va manzarali mevali usimliklar kiradi. Iliq iqlimli mamlakatlarda ko'p iilliklarning qishda ochiq dalada qoladigan va ko'chirib olib, issikxonada saqlanadigan xillari bor. Ba'zi ko'p yilliklar iqlim sovuq mintaqalarda bir yillik o'simlik sifatida o'stiriladi. Ular bahorda ildiz, ildizpoya, ildizmeva, piyozchasidan o'stiriladi. Ko'p yillik o'simliklar bir yerda 3—5 yil va undan ortiq o`sadi. ⁶¹

Ma'lumki har bir dorivor o'simlik mahsuloti uchun tuzilgan vfm, shu dorivor o'simlik mahsulotini tayyorlash uchun ishlab chiqilgan qoida, talab (instuksiya) tasdiqlangandan so'ngra qabul qilinadi. ushbu instruksiyada dorivor o'simlik mahsulotini oqilona yig'ish, quritish reglamenti bilan bir qatorda o'simlikning tabiiy zahirasini saqlash va qayta tiklanish muddatlari ham o'rganilgan va aniqlangan bo'ladi. dorivor o'simliklarni vegetatsiya davrining bosqichlarida, uning tarkibidagi biofaol moddalar sifat va miqdor jihatidan o'zgarib turishi to'g'risidagi ma'lumotlarni e'tiborga olgan holda dorivor o'simlik mahsulotini optimal yig'ish muddatlari va quritish yo'llari, hamda saqlsh qoidalari ishlab chiqilgan bo'ladiki, bu qoidalarga amal qilingandagina, dorivor mahsulotni sifatiga qo'yilgan me'yoriy-texnik hujjat talablariga javob berishi

1. ⁶¹ [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

kafolatlanadi.

Istiqbolli yangi o'simliklarning turlarini izlash. bu borada olib boriladigan ishlar bir necha yo'nalishlarda olib boriladi. birinchidan qardoshlik turlarini kimviy tarkiblari va farmakologik ta'sirlari bir-birlariga o'xshash bo'lishi mumkin. shuning uchun so'nggi vaqtlarda ilmiy tibbiyotda ishlatilib kelinayotgan dorivor o'simlikning qardoshlik bo'yicha boshqa yaqin turlari ichidan zahirasi ko'p, etarli bo'lganlarini izlash bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar dolzarb masalalardan bo'lib qolmoqda. shuni ham takidlash lozimki, agar doimiy ishlatilib kelinayotgan o'simliklarni o'rnini bosa oladigan yangi turlari topilsa, doimiy ishlatilib kelingan joylardagi o'simliklar zahirasini kamayib ketishini oldini olingan bo'ladi, hamda ularni kamaygan joylardagi zahiralari ham tiklanishi tezlashadi. ularga misol qilib bo'ymadaron, kiyik o'ti, achchiq ermon, samarqand bo'znochi va boshqalarni keltirish mumkin. Xalq tabobati tajribalarini o'rganish orqali, olib borilgan fitokimyoviy tadqiqotlar natijasida ishlatilib kelinayotgan offitsinal dorivor o'simliklar qatorini istiqbolli boshqa o'simlik turlarini hisobiga boyitish mumkin bo'ladi, hamda ular tibbiyot amaliyotida qo'llanilishi mumkin.

Ma'lumki, dunyo miqyosida farmatsevtika korxonalarida ishlab chiqarilayotgan dori vositalarining taxminan 50% dorivor o'simliklar xom-ashyosidan tayyorlanmoqda. Mutloq ko'pchilik mamlakatlarda, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasida farmatsevtika sanoatini jadallik bilan rivojlanishi bunday korxonalaming dorivor o'simliklar xom-ashyosiga bo'lgan talabni keskin ortishiga sabab bo'lmoqda. Shuni ta'kidlash lozimki, tabiiy holda o'suvchi dorivor o'simliklar zaxiralarining chegaralanganligi tufayli farmatsevtika sanoati korxonalaming dorivor o'simliklar xom-ashyosiga bo'lgan talabini, asosan, dorivor o'simliklar o'stirish orqaligina qondirish mumkin. Biroq Dorivor o'simliklar o'stirish texnologiyasi fani shu vaqtga qadar mustaqil darslik sifatida ishlab chiqilgan emas. Buning ustiga hozirgi vaqtgacha mamlakatimizning ixtisoslashgan, fermer, o'rmon, dehqon va boshqa mulkchilik shaklidagi xo'jaliklarida dorivor o'simliklarni, ularni o'stirish texnologiyalari mukammal ishlab chiqilmaganligi sababli, ilmiy asoslanmagan holda parvarish qilinmoqda.⁶³

Dorivor o'simliklar o'stirish texnologiyasi qishloq xo'jaligining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, farmatsevtika sanoati hamda dorixonalarni sifatli shifobaxsh o'simliklar xomashyosi bilan ta'minlashni o'zoldigamaqsad qilib qo'ygan fandır. Ma'lumki, qishloq xo'jaligi ishlarining mavsumiyliigi, agrotexnika tadbirlarni aniq belgilangan muddatlarda etkizish lozimligi, har yilgi ob-havo sharoitining bir-biriga deyarlik o'xshamasligi, har bir mintaqaning tuproq, iqlim sharoitini bir-biridan keskin farq qilishi va boshqa ko'pdan-ko'p omillar dorivor o'simliklar o'stirish texnologiyasini ishlab chiqishda ko'plab noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Mamlakatimizning turli hududlarida (zonalarida) joylashgan xo'jaliklarida quyidagi

⁶²Atabayeva X.A o'simlikshunoslik

⁶³ Botanika 5-sinf darslik

dorivor o'simliklar o'stirilmoqda: xin daraxti, koka butasi, aloe turlari, ortosifon, dixroa, katta kella, sano (kassiya) turlari. meksika bangidevonasi, kalanxoy turlari, uyatchang mimoza, to'q qizil passiflora. rauvolfiya turlari, pushti katarantus (bo'rigul), yumaloq bargli Stefaniya, evkalipt turlari va boshqalar. Sug'oriladigan maydonlarda o'stiriladigan dorivor o'simliklar yovvoyi holda o'sadigan dorivor o'simliklardan katta farq qiladi, ya'ni o'stiriladigan dorivor o'simlik mahsulotida begona o'simliklar aralashmasi bo'lmaydi. Agrotexnika qoidalari asosida o'stirilgan dorivor o'simliklar serhosil va biologik faol moddalarga boy bo'ladi. Dorivor o'simliklarni serhosil navlarini tanlab olish, ularni chatishtirish yoki poliploidli (xromosom sonlarini oshirish) navlarini olish yo'li bilan ekiladigan dorivor o'simliklarning hosildorligini va tarkibidagi biologik faol bo'lgan kimyoviy birikmalar miqdorini oshirish mumkin. Yuqorida aytib o'tilgan sabablarga ko'ra, ba'zi bir dorivor o'simliklarni o'stirish va ularning mahsulotlarini tayyorlash yovvoyi holda o'sadigan dorivor o'simliklar mahsulotini yig'ishga qaraganda iqtisodiy jihatdan ancha arzonga tushadi.

Dorivor o'simliklar va tabiiy boyliklarni muhofaza qilish va ulardan samarali foydalanish O'zbekiston Respublikasi Vazirlir Mahkamasining tegishli qarorlarida o'z ijobiy aksini topdi. Bu borada 1972-yil dekabr oyida qabul qilingan «Tabiat muhofazasini kuchaytirish va tabiiy resurslardan foydalanishni yaxshilash to'g'risida» va 1977-yilda Sobiq Ittifoq Oliy Kengashi tomonidan qabul qilingan «O'rmonlar muhofazasini va o'rmon resurslaridan foydalanishni bundan keyin yaxshilash choralari to'g'risida»gi qarori va boshqa qarorlari diqqatga sazovordir. Ma'lumki, hamdo'stlik mamlakatlarining hududini o'ndan bir qismini o'rmonlar tashkil qiladi. Ular ichida juda ko'p miqdorda turli dorivor o'simliklar o'sadi. Shuning uchun ham o'rmonlarni muhofaza qilish ularda yovvoyi holda o'sadigan dorivor o'simliklarni muhofaza qilish muhim ahamiyatga ega. Tabiatni, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy boyliklardan (o'rmon. suv va suv boyliklari, yer osti boyliklari va boshqalar) to'g'ri va oqilona foydalangan holda, ularni kelgusi avlodlar uchun saqlab qolish zarurligi bizning asosiy qonunimiz - Respublika Konstitutsiyasida o'z aksini topgan.

Dorivor o'simliklarni muhofaza qilish – bu atrof muhitni, yoki tabiatni qo'riqlashdek katta bir vazifani bir qismidir. tabiatni qo'riqlash – bu bajariladigan tadbirlar tizimidan iborat bo'lib, tabiiy resurslarni saqlash, ulardan tejamli foydalanish va ularni qayta tiklanishi kabi ishlarni o'z ichiga oladi.

20-asrning 30-chi yillaridayoq tabiiy resurslarni kamayib, yo'qolib ketish xavfi, nafaqat o'rni to'ldirilmaydigan foydali qazilmalar (neft, ko'mir va boshqalar), xatto o'rni to'ldiriladigan, ya'ni qayta tiklanishi mumkin bo'lgan (o'simliklar va hayvonot olami) ma'lum bo'lib qoldi. XVI asrning oxiridan XX asrning 70 yillarigacha 100 dan ortiq tur qushlar, 20 tur suvda yashaydigan yirik kit: kashalot va boshqalar (mlekopitayushix) yer yuzidan yo'qolgan. xalqaro tabiatni qo'riqlash tashkilotining ma'lumotiga ko'ra, har haftada o'simlikning 1 turi yo'qolmoqda, hamda ularning har o'ninchisi batamom yo'qolishi xavfi ostida.

O'simlik olami asta-sekin o'zining har xilligi va yaxlitligini yo'qotmoqda. yer yuzining 1/6-1/4 gacha qismi tabiiy o'simliklar bilan qoplanmaganligi ma'lum. areal, qimmatli (noyob) o'simliklarni tarqalganligi, shu jumladan dorivor o'simliklar soni kamaymoqda. masalan, toshkent viloyati, bo'stonliq tumani, chimyonda 1984-1990 yillarda dorivor o'simliklarga boy bo'lib, talabalar bilan ekspeditsiyaga chiqilganda har 20-30 m² erda kamida 30-40 tagacha ilmiy tibbiyotda ishlatiladigan dorivor o'simliklar turlari uchralar edi va ularni talabalarga o'qituvchilar tanishtirar edilar. 2010 yilga kelib, shu joylarda ko'pi bilan 10 tagacha dorivor o'simliklar uchrashi, shu bilan birga ularni hajmi kam bo'lib, terishga mutlaqo yetmaydi.

Borgan sari o'rmon maydonlari kamayib bormoqda. cho'l, qir adirlarda keng tarqalgan yovvoyi o'simliklar o'sadigan joylar o'zlashtirilib ularni ko'p qismini urug' ekiladigan yoki madaniy daraxtlar ekiladigan joylarga aylantirilmoqda. ko'pincha odamlarning tabiatni tabiiy rivojlanishiga aralshivu natijasida, ko'pchilik o'simliklarni o'sish sharoitlari o'zgarib, ularni qirilib ketishi kabi oqibatlar olib kelmoqda. misol tariqasida shuni keltirish mumkinki, tabiatni go'zal, so'lim bo'lgan joylar-tog', tog' oldi, ko'l, daryo bo'ylari va boshqalar ko'plab dala hovlilar, pansionatlar qurilishi tufayli barbod bo'lmoqda. ko'plab tekisliklarda qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun o'zlashtirilishi tufayli ham, o'sha joylarda keng tarqalgan o'simliklarni kamayib ketishi, hatto yo'qolishiga olib kelmoqda.

Shunday qilib, jamiyat industriyasini rivojlanishi bilan nafaqat o'simliklarning ayrim turlari yo'qolib ketishi jarayoni tezlashadi, hatto butun bir ekologik tizimni mutlaqo buzilishi ham mumkin.

Tabiatni muhofaza qilish strategiyasini asoslash uchun hayot muhitini saqlashni asosiy prinsiplari sifatida quyidagilar taklif qilinadi:

Biologik hilma-xillikni saqlash zarurligi prinsipi. faqatgina turli, xilma-xil bo'lgan tirik tabiatgina muhim va yuqori hosildordir.

Yer yuzida dorivor o'simliklarning 10-12 ming turi bor, 1000 dan ortiq o'simlik turlarining kimyoviy, farmakologik va dorivorlik xossalari tekshirilgan. O'zbekistonda dorivor o'simliklarning 577 turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o'sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o'simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Ta'kidlash lozimki, hozirgi vaqtda mamlakatimizda farmatsevtika sanoati va dorixonalarni o'simliklar xom-ashyosi bilan ta'minlash maqsadida ixtisoslashgan, fermer, o'rmon va boshqa mulkchilik shaklidagi xo'jaliklarida eng ko'pi bilan 42 tagacha dorivor o'simliklar turlari o'stiriladi. Bundan tashqari **o'rmon o'simliklari** ular bir qator umumiy o'rmonlarni qamrab oladi.⁶⁴

XULOSA: Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, biologik xilma-xillik Yeryuzida barcha ekotizimlarda mavjud. Biron bir turning yo'qolishi yoki kamayib ketishi har xil tur populyatsiyasi uchun noqulaylik keltiribchiqaradi, zero, turlar doimo bir-biri bilan turlichao, zaro bog, langan. Suv ekotizimi va quruqlik ekotizimlarida turlar xilmaxilligini saqlash hozirgi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib

⁶⁴ Botanika darslik

qolmoqda. Tabiat resurslaridan oqilona foydalanmasligimiz oqibatida, qanchadanqancha turlar va notirik komponentlar xavf ostida qolayapti. Tabiatning chiroyli manzarasi, ko'rkam go'shalari, o'zining hayvonot va o'simlik olamining g'aroyibotligi bilan ajralib turuvchi biosferani saqlash har birimizning insoniylik burchimizdir.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Abduqaxxorovna E. X. OSIMLIKLAR DUNYOSINI HIMOYA QILISH VA BIOXILMA-XILLIKNI SAQLASH //O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2023. – T. 2. – №. 18. – C. 218-222.
2. Dekorativnie rasteniya otkritogo i zakritogo grunta, Kiyev, 1985. Abdushukur Xonazarov.¹
3. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish. -T.: O'qituvchi, 1991.
4. Egamberdiev R. Ekologiya. -T.: O'zbekiston, 1993.
- 5 Tursunov X.T. Ekolojiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. -T.: Saodat RIA, 1997.
- 6 Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. -T.: Yangi asr avlodi, 2005.
7. To'xtaev A., Xamidov A. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. -T.: O'qituvchi, 1995.

**BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDA FOLKLOR JANRLARINING
IFODALANISHI**

Arobova Shohsanam Akram qizi

Buhoro Xalqaro Osiyo Universiteti

“ Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang’ich ta’lim) “

1-kurs magistranti.

Annostatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada: Boshlang’ich sinf (1-4-sinf) darsliklari ya’ni o’qish hamda hozirgi yangi darslik ona tili va o’qish savodxonligi darsliklarida xalq og’zaki ijodi na’munalaridan qo’llanilishi haqida so’z yuritiladi.*

Kalit so’zlar: *maktab, bolalar, xalq, xalq og’zaki ijodi, xalq og’zaki ijodini takomillashtirish. O’qish kitobi, maqol, topishmoq, ertak, ona tili va o’qish savodxonligi, alla, qo’shiq, boshlang’ich sinf, berilgan, bor, darslik.*

XX asrning 60-yillarida yaratilgan maktab dasturida kichik maktab yoshidagi o’quvchilarda shakllantiriladigan matn ustida ishlash ko’nikmalari belgilab berildi, shuningdek, 1—4-sinflarda o’qish malakasiga qo’yilgan talablar ancha aniq ajratildi. XX asming 70-yillari boshlarida mazmuni va metodik apparati jihatidan hayotgayaqinlashtirilgan o’qish kitoblari yaratildi. Mustaqillik tufayli ta’lim sohasida ham katta islohotlar amalga oshirildi. 1999-yil boshlang’ich ta’limning ham „Davlat ta’lim standard“ yaratildi, o’quv dasturlari yangilandi. 2005-yil tajriba-sinov natijalari hisobga olinib, davlat ta’lim standartlari va o’quv dasturlari qayta ko’rib chiqildi, „O’qish kitobi“ darsliklari ham yangilandi. O’zbek maktablarida taniqli rus metodist-olimlari T. G. Ramzayeva, M. S. Vasileva, V. G. Goreskiy, K. T. Golenkina, L. A. Gorbushina, M. I. Omorokova, E. A. N. Ikitina, N. S. Rojdestvenskiy, o’zbek olimlaridan A. Zunnunov, K. Qosimova, Q. Abdullayeva, S. M. Atchonov, M. Yusupov, M. Umarova, X. G’ulomova kabilar ishlab chiqqan takomillashgan sinfda o’qish metodikasidan ijodiy foydalanilmoqda.

Folklor hamma zamonlarda ham ijod sarchashmasi hisoblanib keladi. Shuning uchun ham insoniyat alla, qo’shiqlar, afsonalar, ertak va dostonlarda o’zining yuksak orzu-umidlari, zavq-shavqi-yu kurashlarini ifodalagan. Xalq og’zaki ijodi o’zining mazmunan rang-barangligi, yuksak g’oyalar bilan yo’g’rilganligi, xalq turmushi, mehnati, xullas, xalq hayotining barcha tomonlari bilan uzviy bog’liqligi bilan ham g’oyatda e’tiborlidir. Bolalar folklori ko’pincha kattalar tomonidan ijod qilinadi (alla), ba’zi hollarda bolalar o’z o’yinchoqlari asosida o’zlari ham alla, qo’shiq va ovutmachoqlar to’qiydilar. Bularning hammasi bir bo’lib faqat yaxshi tarbiyani targ’ib qiladi. Bolalar xalq og’zaki ijodining pedagogika bilan bog’lanishi alladan boshlanadi. Bolalar adabiyoti so’z san’ati va tarbiya vositasidir. Bolalar uchun chop etiladigan har qanday darslik, yoziladigan badiiy asar ulaming yosh xususiyatlariga, saviyalariga mos, kitobxonlar qalbida o’y-fikrlar uyg’otadigan, yorqin obrazlarga boy, yuksak

g'oyalarga, ulkan va porloq ishlarga ilhomlantiradigan bo'lishi zarur. Eng muhimi mavzular tushunarli, sodda va qiziqarli tilda ifodalanishi kerak. Bolalar adabiyoti yoshlami imon-e'tiqodli kishilar sifatida va vatanga muhabbat ruhida taibiyalashda mustaqil mamlakatimizning qudratli qurolidir. Faqat chinakam badiiy asarlargina bolalarga kuchli ta'sir ko'rsatib, ana shu yuksak talablarga javob bera oladi. Shu sababli bunday kitoblar pedagogik nuqtai nazardan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar kitobi bu vazifani bajarishda badiiy tilga suyanadi. Adabiy asaming tili uning g'oyaviy mazmunini aniq va ifodali ochib berish vositasidir. Yaxshi, aniq, ravon, obrazli, boy til bilan yozilgan asar yozuvchining maqsad va fikrlarini kitobxonlarga tez va oson yetkazadi. Alisher Navoiy «Mahbubul qulub»da tilni «ko'ngil xazinasining qulfi», deb ta'riflaydi. Buyuk shoir kishilami qisqa va mazmunli, chuqur m antiq bilan so'zlashga chaqiradi. Bu talab, shubhasiz, bolalar yozuvchilariga ham taalluqlidir. Bolalar yozuvchisi sodda, ravon, qiziqarli va mazmundor qilib yoza bilishi kerak. Buning uchun esa u xalq tilini puxta bilishi lozim. Ravon til bilan yozilgan badiiy asarlarkitobxonning nutqiga ham katta ta'sir ko'rsatadi, so'z boyligini oshiradi. Bolalar yozuvchilarining eng yaxshi kitoblari yosh avlodni hayotga to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatadi, onadiyorimizga, mehnatga muhabbat, zamonamizga sadoqat ruhida tarbiyalaydi, ulami yurtimizning munosib farzandlari bolishga chaqiradi. Kitob bolaning dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi, xarakterini tarbiyalaydi. film-fanga muhabba'ini oshiradi. Kitob xalqimizning o'tmishi, ilg'or madaniyatimiz, fan va texnikamiz yutuqlari bilan tanishtiradi, faxr-iftixor tuyg'ularini o'stiradi. Bugungi kunda qudratli qurol bo'lgan adabiyotdan keng foydalanmay turib, yangi jamiyat quruvchisini har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalash mumkin emas.

Bolalar kitobxonligini o'quvchilarning pedagogik -psixologik xususiyatlariga ko'ra quyidagicha guruhlarga ajratish mumkin:

1. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar kitobxonligi (2 yoshdan 7 yoshgacha).
2. Maktab yoshidagi kichik bolalar kitobxonligi (7 yoshdan 11-12 yoshgacha).
3. O'rta va katta yoshdagi bolalar kitobxonligi (13-14 yoshdan 15-17 yoshgacha).

Xalq qadim zamonlardan farzandlarning ma'naviy va jismoniy tarbiyasiga alohida e'tibor bilan qaragan. Agar allalar, ertaklar uning ma'naviy dunyosini boyitsa, turli o'yinlar: quvlashmachoq, bekinmachoq, chillak, varrak uchirish kabilar jismonan chiniqtirgan. Yosh bolalar alohida e'tiborga loyiq xalqlarda esa ular uchun maxsus badiiy so'z namunalari yaratilgan. O'zbeklar ana shunday xalqlar qatoridan munosib o'rin oladilar. Tez aytishlardan tortib allalargacha, topishmoqlardan tortib sanamachiq -largacha bevosita yosh avlod tarbiyasiga bagishlangan bolalarfolklori janrlarini, namunalari tashkil etadi. O'zbeklar bolalar folkloriga oid asarlarni bir necha asrlar oldinoq hozirgi zamon pedagogikasi talablarini his etgandek yaratganlar. Aslida xalq bu talablarni o'zicha hisobga olgan. Pedagogika fani esa ularni keyinchalik kashf qilgan. Xususan, bolalar uchun yaratilgan asarlarning tili sodda, mazmuni esa esda qoladigan bo'lishi lozim. Shuningdek, bu asarlar albatta tarbiyaviy ahamiyat kasb etgani holda, bolalarda xalqiga, vataniga, qadriyatlariga, ajdodlariga hurmat ruhini

shakllantirishi kerak. Bunday namunalar farzandlarimizning ma'rifiy ozuqasi hisoblanadi. Bo'ring yirtqichligini, tulkining ayyorligini ular dastlab o'zlariga atalgan ertaklardan bilib oladilar. Ayni paytda, bunday asarlar bolada go'zallikka intilish tuyg'usini uyg'otishga ham mo'ljallangan bo'ladi. Masalan, oy — o'n to'rt kunlik yoki hiloldek; qiz—go'zal, chiroyli, o'n to'rt kunlik oydek; yigit-mard, jasur, pahlavon, hunarli kabi o'xshatish va sifatlashlar bilan yonma-yon tasvirlanadi. Natijada, bolalar folklori bilan aloqada bo'lgan yosh farzand ularni tinglash yoki o'qish barobarida o'zbekning o'zbekona tarbiyasi bilan tanishib boradi va o'zbek bo'lib voyaga yetishadi. Boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida garchi ilmiy jihatdan bo'lmasa-da, amaliy jihatdan turli janrga mansub asarlar o'qib o'rganiladi.

Boshlang'ich sinf O'qish kitobi 1-sinf darsligida (T. G'afforova, E. Shodmonov, G.Eshturdiyeva Toshkent-2017) xalq og'zaki ijodi na'munalaridan quyidagilar o'rin olgan: maqol 32 ta, maqollar asosan mehnatsevarlik, vatanga muhabbat, vaqt qadri, do'stlik, ezgulik va yaxshilik qilish haqida boradi. Topishmoq 40 ta berilgan. Topishmoqlar osmon jismlari, narsa buyumlar, hayvonlar, hashoratlar, poliz ekinlari, mevalar va hokazo haqida so'z boradi. Ertak 5 ta: "Sher va sichqon", "Rostgo'y bola", "Aqlli bog'bon", "Buloq va daraxt", "Hakka va uning bolalari". Masal 2 ta: Ezop masali "Shamol va quyosh" va "Maymun va duradgor". Latifalar 2 ta ya'ni "uyqum qochib ketdi" va "Tuya eshikdan sig'maydi". Xalq qo'shiqlardan 2 ta "Navro'z keldi", "Laylak" qo'shiqlari bor. "Ona allasi" degan rivoyat bor, shu rivoyatda 4 misra "Alla" xalq qo'shig'i mavjud.

Boshlang'ich sinf O'qish kitobi 2-sinf darsligi (T. G'afforova, SH. Nurullayeva, Z. Mirzahakimova) 2018-yil 4 nashr chiqqan sonida xalq og'zaki ijodi na'munalaridan quyidagilar o'rin olgan: 60 ta maqol, 47 ta topishmoq, 10 ta ertak, 1 ta masal mavjud. Maqol va topishmoq nima ekanligi haqida ta'riflar berilgan:

Maqol nima? Maqollar xalq og'zaki ijodiga kiradi. Odamlar hayotda ko'rgan-kechirganlari asosida maqollarni yaratadilar. Maqollar kichik hajmda bo'lib, pand-nasihahat mazmunini ifodalaydi.1.

Topishmoq nima? Topishmoq – xalq og'zaki ijodining o'yin turlaridan biri. Topishmoqda topilishi kerak bo'lgan narsa, hodisalar o'xshatmalar orqali beriladi. Siz shu o'xshatmalardan uning nima ekanligini oson topasiz.

Ertak nima? Ertaklar xalq tomonidan yaratilib, ular og'izdan og'izga ko'chib yuradi. U ba'zan to'qib aytiladi, ba'zan uydirmalarga asoslanadi. Ba'zida sehrli sarguzashtlar bo'lishi mumkin. Ular kundalik turmush mazmuniga ham ega bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'qish kitobi 3-sinf darslik (M.Umarova, X.Xamraqulova, R.Tojiboyeva Toshkent-2019). Xalq og'zaki ijodi na'munalari ajratilgan alohida bob bor. Ushbu bobda xalq og'zaki ijodi milliy o'yin qo'shiqlari o'rin olgan, ya'ni "Sanama", "Chillak", "Chittigul", "Arra marra". Maqollar, topishmoqlar, ertaklar shular jumlasidandir. Maqollarni darslikda berilganini jamlaganimizda 25 ta bo'lib, asosan ularning mazmuni vatan, do'stlik, kitob, ilm-fan, odob-axloq,ota-ona va farzand haqida. Topishmoqlar 13 ta ularning ma'nosida dov-daraxtlar, suv, kitoblar, poliz ekinlari,

mevalar, qushlar va boshqa predmetlar yashiringan. Masal 2ta “Bolari bilan Pashsha” (Abdulla Avloniy), “Lol bo’lgan tulki”. . Ertaklar quyidagilar: “Opa-singil daryolar” (Go’zal Begim), “Vaqtning ketdi-naqding ketdi” (Kavsar Turdiyeva), “Donishmand quyon va kichkintoy jirafa” (Faxriddin Hayit), “ 10 tillo mukofot haqida ertak” (Anvar Obidjon), “Qish ertagi” (Aziza Ahmedova), “Qorparcha” (Oydiniso), “Soy suvi haqida ertak” (Zohir A’lam), “Pinokkioning sarguzashtlari” (Karlo Kollodi), “Ilonchanning tug’ilgan kuni” (Shukrullo Abdullayev). Bundan tashqari xalq ertaklari ham mavjud bo’lib, bular quyidagilar iborat: “Dog’da qolgan qarg’a” (Laos xalq ertagi), “Anbe va Ranbe” (Hind xalq ertagi), “Ahillik ulug’ baxt” (Qirg’iz xalq ertagi), “Donishmand yigit” (O’zbek xalq ertagi), “Halollik” (O’zbek xalq ertagi), “Alpomishning bolaligi”. Ertaklar umumiy soni 15 ta bo’lib, bundan 6 tasi xalq ertaklaridir. Xalq ertaklaridan 3 tasi boshqa millatga mansub ya’ni Qirg’iz, Hind, Laos xalq ertaklaridir.

O’qish kitobi (S. Matchinov, A. Shojalilov, X. G’ulomova, Sh. Sariyev, Z. Dolimov Toshkent- 2020) 4-sinf darsligida xalq og’zaki ijodi na’munalaridan Maqol 14 ta, Topishmoq 3 ta, xalq qo’shiqlaridan 2 ta “Boychechak”, “Xo’p hayda”. Ertak 3 ta “Davlat”, “Ziyrak uch yigit” Aziz Abdurazzoqni “Danak ichidagi daraxt” ertagi berilgan.

2022 — 2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo’yicha milliy dasturni tasdiqlash to’g’risida qarorda “Xalq ta’limi vazirligi tomonidan xalqaro va mahalliy ekspertlar ishtirokida Milliy o’quv dasturi yaratilganligi va 2021-2022 o’quv yilidan boshlab 1- va 2-sinflarda 252 nomdagi yangi zamonaviy darsliklar, o’quvchi mashq daftarlari hamda pedagoglar uchun o’quv qo’llanmalar joriy qilinganligi ma’lumot uchun qabul qilinsin.”1 O’zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyev.

Boshlang’ich sinf (1-4-sinf) O ‘qish darsliklariga hikoya, she’r, rivoyat, ilmiy-ommabop asarlar, hikmat so’zlar, hikoyalar, rivoyatlar, xalq og’zaki ijodi na’munalaridan esa xalq qo’shiqlar masal, ertak, tez aytish, maqol, doston, va topishmoq, latifalar kabi janrlari kiritilardi. Ona tili alohida fan, o’qish alohida fan sifatida o’tilardi. 2021-yildan boshlab 1-2-sinf darsligi ona tili va o’qish darsligi birlashtirilib 1ta fanga aylandi. Ya’ni Ona tili va o’qish savodxonligi deb nomlangan darslik joriy etildi. Ushbu darslik 2021-yil sentaybr o’quv yilidan boshlab, boshlang’ich sinf 1-2-sinflarda o’tila boshlandi. Demak boshlang’ich sinf (1-4-sinf) o’qish darsliklarda va hozirgi yangi darslik ona tili va o’qish savodxonligi xalq og’zaki ijodi na’munalaridan qanday qo’llanilganligini ko’rib chiqamiz.

Hozir yangi avlod boshlang’ich sinf darsliklarida ya’ni “Ona tili va o’qish savodxonligi” darsliklarida Matnlar, ertaklar, qiziqarli ma’lumotlar, hikoyalar va hokazolar audio tarzida berilmoqda, qoidalar deyarli uchramaydi. Bundan tashqari rasm va suratlarga ko’proq urg’u berilgan, bolalar rasmlarni ko’radilar va audio matndagi: ertakni, qo’shiqni, hikoyani va boshqa ilmiy ma’lumotlarni tinglaydilar, bir-birlari bilan savol-javob qilib tahlil qiladilar hamda fikrlash doirasi kengayadi.

1-sinf Ona tili va o’qish savodxonligi 1-qism darsligida (Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sadullo Qurunov, Shokir Tursun. Toshkent- 2021). O’zbek milliy urf-odatlarimizdan Maftuna Aliyevaning “Arafa” matni hamda “Sumalak” rasmlari

berilgan. Xalq milliy o'yinlaridan 2ta: Oq terakmi- Ko'k terak hamda Lanka yoritilib ketilgan. Bilamizki hozirgi yangi avlod darsliklarida ertaklar asosan audio tarzida berilmoqda, Xalq og'zaki ijodida ertak janrining bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta'sirchanligi, o'tkirligi, ma'nodorligi va xalq tiliga yaqinligidir. Ertaklarning ko'pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elem entlar bilan qo'shilib ketadi. Ertakning o'tkir, maroqli sujeti, voqea rivojidadagi favqulodda ajoyib vaziyat bolalami maftun qiladi, undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g'oyaviy yo'nalishi, unda ezgulik kuchining — yaxshilikning doimo g'alaba qilishi bolalarni o'ziga tortadi. demak Boshlang'ich 1-sinf "ona tili va o'qish savodxonligi" darsligining 1-qismida 1ta "Bo'ri va echki bolalar" audio ertagi, 6 ta topishmoq hamda 4 ta maqol berilgan.

Maqollar quyidagilar:

- 1.Yoz mevasi-qish xazinasini.
2. G'oz kelgani-yoz kelgani.
- 3.Yomg'ir-ekinining joni.
- 4.Toza havo-ming dardga davo.

1-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi darsligi (Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sadullo Qur'onov, Shokir Tursun. Toshkent- 2021) 2-qismida esa "Ertakdagi qahramon" degan bob bor. Ushbu kitobda bolalarga Ertak haqida qisqacha nazariy ma'lumot beriladi: " Ertak- xalq to'qigan badiiy asar. Hali kitob yo'q vaqtda odamlar bir-birilariga ertaklar aytib berishgan. Bir kishi birovdan eshitgan ertagini boshqa kishiga so'zlab bergan. Shu yo'l bilan ertaklari avloddan avlodga o'tgan. Har bir xalqning o'z milliy ertaklari bor "Zumrad va Qimmat", "To'g'rivoy va Egrivoy", "Uch og'ayni botirlar" o'zbek xalq ertaklaridir. Ertakdagi qahramoni- ertakdagi voqeaning asosiy qatnashchisi". Shunisi qiziqarli chiqqanki " Zumrad va Qimmat", "Egrivoy va To'g'rivoy", "Uch og'ayni botirlar" multfilmdagi qahramon rasmlaridan olingan. Bolalar qo'shiqlaridan "Sanamalar" bo'limi bor. Unda 2ta "Oylar kelar ketma-ket" (Dilnavoz Najimova) va "Raqamlar bo'ylab sayohat" (Kavsar Turdiyeva) qo'shiqlari keltirilgan. Hamda "Quvlashmachoq" sanama o'yini ham bolalar rasmlari orqali o'ynayotganini yoritilib ketilgan. Ertakdan "Serkaboboning hiylasi" deb nomlangan 1 ta audio ertagi mavjud. Topishmoqlardan 8 ta berilgan va qanday qilib topishmoqni oson topish yo'llarini o'rgatgan.

Topishmoqlar o'quvchilar yosh psixologik xususiyatlariga mos holda tuziladi. Topishmoqlarning javobini to'g'ri topish uchun misralarning yashiringan ma'noni topish kerak bo'ladi. Topishmoqlar o'quvchilarni topqirlikka zukkolikka o'ylanishga va izlanishga o'rgatadi. Demak.

Katta kichik besh o'rtoq.

Uyushsa, bo'lar to'qmoq.

Ushbu topishmoqning javobini topish yo'llarini ko'rib chiqamiz.

1. Kalit so'z va birikmalarni ajratib olamiz: besh o'rtoq, uyushsa, bo'lar to'qmoq.

2. Kalit so'z va birikmalarning ma'nolarini aniqlaymiz: besh o'rtoq- 5 ta ahil do'st doimo birga va bir -biriga yordam beruvchi. Uyushsa- bu hamma ishni birga qilish . Bo'lar to'qmoq- katta kuchga aylanish deganidir. Demak topishmoqni javobini topdik bu "Barmoqlar" ekan

Topishmoqlar:

- 1) Bir aybi bor, turib semirar. (Xamir)
- 2) To'r ustida yashaydi, Pashshani o'rab tashlaydi. (O'rgimchak)
- 3) "Teg" desam tegmaydi, "Tegma" desam tegadi. (lab)

4) Bu jonivor beozor,

Usti nuqul tikanak.

Koptok deysiz bemalol,

Bo'lib olsa g'ujanak. (tipratikon)

5) Yo'l ko'tarar hammaga,

Hamisha uch hil chiroq.

E'tiborsiz bo'lsa kim,

Deydi: "Ko'zlarimga boq" (svetafor).

6) Sandiq to'la oq sadaf,

Turishadi tortib saf.

O'ttiz ikki o'rtoq,

Yashaydi ahil-inoq (32 ta tish.)

7)Dum-dumaloq,

Yum-yumaloq.

Ichi to'la havo-yey,

Tepsam, otar shataloq. (Koptok)

8) Katta kichik besh o'rtoq,

Uyushsa, bo'lar to'qmoq.(Barmoqlar)

Ona tili va o'qish savodxonligi (Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun Toshkent-2021.) 2-sinf darslik. Bu darslikning 1- qismida xalq og'zaki ijodidan na'munalaridan audio ertak 1 ta " Mehnatkash choynak", milliy cholg'u asboblrimiz nay, nogora va 21 ta maqol berilgan.

Maqollar :

1. kuch birlikda.
2. Vatanga falokat-o'zingga halokat.
3. Suvni bersang elga,- Yosharasan ming yilga.
4. Bulbulga bog' yaxshi- Kakklikka tog'.
5. O'zga yurtda shoh bo'lguncha- o'z yurtningda gado bo'l.
6. Ilmsiz bir yashar-ilimli ming yashar.
7. Ilmli uy-charog'on.
- Ilmsiz uy-zimiston.
8. Bilagi zo'r bir yiqar.
- Bilimi zo'r-mingni.

9. Harakatda-barokat.
10. O'zga yurtda shoh bo'lguncha.
- O'z yurtningda gado bo'l.
11. Arslon izidan qaytmas, Yigit-so'zidan.
12. Tulkining hiylasi ko'p, yaxshisi-qochmoq.
13. Bo'ringning o'zi to'ymasa ham ko'zi to'ymas.
14. Echki yugurib kiyik bo'lolmas.

Ona tili va o'qish savodxonligi (Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun Toshkent-2021.) 2-sinf darsligining 2- qismida xalq og'zaki ijodi na'munalaridan ko'proq berilgan. Ertak 4 ta 2 tasi esa audio ertak hisoblanadi. "Donishmand soat" zamonaviy ertak, "Yolg'iz qolgan yo'l belgisi" ertagi. Audio ertaklar esa: "Yaxshilik ortidan yaxshilik keladi" va "Dangasa harflar" shular jumlasidandir. Maqol 13 ta. Topishmoq 16 ta. 3 ta bolalar qo'shiqlari "jo'jalarim", "Ona va qiz aytishuv" , 1 tasi audio qo'shiq " Kulcha" qo'shig'i berilgan. 1 ta xalq milliy o'yinidan " Kim oladi shuginani" hamda xalq qo'shig'idan 1 ta "Alla" (Gulbahor Erqulova) berilgan. Bizning milliy hunarmandchilgimizning na'munalaridan ham misollar keltirilgan. Masalan: Changqovuz, qalqon, zardo'zlik, minora. Ko'rinib turibdiki, xalq og'zaki ijodi na'munalaridan ona tili va o'qish savodxonligi darsligida 1- qismidan 2 - qismida kengroq yoritilgan.

Ona tili va o'qish savodxonligi darsligi 2-qismidagi xalq og'zaki ijodi na'munalaridan misollar keltiramiz:

Bolalar qo'shiqlaridan:

Chip-chip jo'jalarim,

Keling, sizga suv beraman,

Chip-chip-chip jo'jalarim.

Keling, sizga don beraman.

Mening jajji jo'jalarim,

Hoy mening jo'jalarim,

Turli-tuman jo'jalarim.

Hoy mening jo'jalarim.

Alla:

Alla aytay, jonim bolam, quloq solgin, alla.

Shirin allam tinglab asta, uxlab qolgin, alla.

Yuzlaringga tomgan suvga hayron bo'lma, alla-yo,

Baxtinga sen katta bo'lgin, ko'rar ko'zim, alla.

Ona tili va o'qish savodxonligi (Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun, Zeboxon Ro'zmetova. Toshkent-2022) 3-sinf darsligida. 1-qismida asosan 6 ta ertaklar berilgan: "Tulki bilan Laylak", "Inson nima uchun hammadan kuchli", "Ertak" deb sarlavhasi yo'q ertak, "Vatan" (Xudoyberdi To'xtaboyev), "Ikki irmoq" (Habib Po'latov). Audio ertak: "Dangasa ertagi". Maqol 7 ta.

Ona tili va o'qish savodxonligi (Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun, Zeboxon Ro'zmetova. Toshkent-2022) 3-sinf darsligida. 2-qismida esa "Ertaklar yaxshilikka yetaklar" degan bob bor. Ertak asosan 5 ta "Ertak" (Tojik xalq ertagi), "Qarg'avoy" (o'zbek xalq ertagi), "Tulki va sher" (Tojik xalq ertagi) "O'g'ringning qismati" (Dilshod Rajab) 1 tasi audio ertak multfilm "Oltin Tarvuz".

Topishmoq 9 ta, 6 tasini Zikirillo Ne'matning tuzgan topishmoqdir. 2 ta audio qo'shiq "Matmusaning qo'shig'i", "Matmusaning dutori". Milliy o'zbek hunarmandchiligimizdan kulolchilik audio matni berilgan. O'zbek xalq milliy dorbozlik san'ati "Dorbozlik san'ati YUNESKO ro'yxatida" haqida matn mavjud. Ushbu matn ko'rib chiqamiz.

"O'zbek milliy xalq o'yinlari azaldan ajdodlarimiz madaniy hayotining ajralmas qismi sifatida e'zozlab kelinadi. Masalan, avloddan avlodga o'tib kelayotgan dorbozlik san'ati ana shunday tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Bundan taxminan ikki yarim ming yillar muqaddam Sharqdan vujudga kelgan dorbozlik bugungi kunda sirk san'atining ajralmas qismiga aylangan. Dorbozlik o'yinlar avval ochiq maydonlarda, 13-asrdan boshlab esa maxsus sirk arenalaridan ham namoyish etiladigan bo'ldi. O'zbekiston dor o'yini qadim tarixga ega. Ba'zi manbalar Amir Temur saroyida ham bunday ajoyib namoyishlar ko'rsatilganini tasdiqlaydi. Dorbozlik O'zbekistonning barcha yirik shaharlarida, ayniqsa, Quva va Asakada taraqqiy topgan. Bugun ana shu dorbozlik san'ati YUNESKOning nomoddiy meroslari ro'yxatiga kiritilmoqda. Bu esa o'z-o'zidan bu san'atning yanada ommalashishida qo'l keladi. Bu ro'yxatga kiritilgan san'at turlari yo'qolib ketishidan saqlanadi." 1.

Ko'rib turibmizki hozirgi yangi boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida milliy anana, san'at va madaniyat, urf-odat, xalq og'zaki ijodi na'munalarimiz hammasi mujassamdir va beqiyos tarzda yoritilib berilgan. Hatto audio matnlar orqali ham bayon etilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qish va ona tili va o'qish savodxonligi kitoblarida berilgan xalq og'zaki ijodi na'munalarini o'qiganda va tinglab ko'rganda. Uning zaminida vatanga muhabbat, ota-onasiyu qarindoshlariga mehr- oqibat, hurmat, sadoqat, vafo, ishonch, do'stlik sabr, va ko'plab ijobiy hislatlarni egallab, ongiga sindirib, talim va tarbiyali har tomonlama yetuk shaxs bo'lib ulg'ayadilar. Bizlar mard, jasur, alplar va buyuklarni avlodlar ekanligidan faxrlanib, O'zbekistonni bayrog'ini doimo yuksaklarda ko'targuvchi va sadoqatli, haqiqiy o'g'lon va qizlar bo'lib yetishadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ona tili o'qitish metodikasi. Karima Qosimova, Safo M atchonov, Xolida G'ulomova, Sharofat Yo'ldosheva, Sharoljon Sariyev.
2. Bolalar adabiyoti va folklor Mamasoli Jumaboyev.
3. Ona tili va o'qish savodxonligi 1 darslik 1-2 qism . Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sadullo Quronov, Shokir Tursun. Toshkent- 2021.
4. Ona tili va o'qish savodxonligi 2-sinf darslik 1-2- qism. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun Toshkent-2021.
5. Ona tili va o'qish savodxonligi 3-sinf darslik 1-2-qism. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun, Zeboxon Ro'zmetova. Toshkent-2022.

6. O'qish kitobi 1-sinf darslik. T. G'afforova, E. Shodmonov, G.Eshturdiyeva Toshkent-2017.

7. O'qish kitobi 2-sinf darslik. T. G'afforova, SH. Nurullayeva, Z. Mirzahakimova Toshkent-2018.

8. O'qish kitobi 3-sinf darslik. M.Umarova, X.Xamraqulova, R.Tojiboyeva Toshkent-2019.

9. O'qish kitobi 4-sinf darslik. S. Matchinov, A. Shojalilov, X. G'ulomova, Sh. Sariyev, Z. Dolimov Toshkent- 2020.

**KUKUN BOG'LOVCHILI ASOSIDAGI MAYDA TOLALI KOMPOZIT YOG'OCH
MATERIALLAR TEXNOLOGIYASI**

Axmedov S.I

Rahbar: t. f.n, prof

Batirova M.Z

Boltayev J.X

Magistr

Annotatsiya: *Respublikada so'nggi yillarda yog'och qirindili plitalar va ularning muqobil turlarini ishlab chiqarish bo'yicha muayyan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, xususan g'o'zapoya va qamish kabi mahalliy o'simliklarni qayta ishlash yo'li bilan import o'rnini bosuvchi tayyor mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda.*

Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali yog'och qirindili plitalar va ularning muqobil turlarini ishlab chiqarish quvvatlarini oshirishga, yuqori qo'shilgan qiymatli tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan muammolar uchramoqda.

Qurilish materiallari va mebel ishlab chiqarishda foydalanilishi mumkin bo'lgan qayta tiklanadigan va tez o'suvchi mahalliy o'simliklar xomashyosidan keng foydalanishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti.

Kalit so'zlar: *Kompazitsion, import, modifikator, antipiren*

Аннотация: *В последние годы в республике предпринимаются определенные меры по производству древесно-стружечных плит и их альтернативных видов, в частности, путем переработки местных растений, таких как пробка и тростник, производится готовая продукция, заменяющая импорт.*

В то же время сохраняются проблемы, препятствующие наращиванию мощностей по производству древесно-стружечных плит и их альтернативных видов за счет внедрения современных технологий, развитию производства готовой продукции с высокой добавленной стоимостью.

Недостаточно внимания уделяется широкому использованию возобновляемого и быстрорастущего сырья местных растений, которое можно использовать для производства строительных материалов и мебели.

Ключевые слова: *Композиция, импорт, модификатор, антипирен*

Annatatsion: *In the Republic, in recent years, certain measures have been implemented for the production of wood scrap plates and their alternative types, in particular, by processing local plants such as Acorns and reeds, imported substitute finished products are produced.*

At the same time, through the introduction of modern technologies, problems are encountered that prevent the increase in the production capacity of wood scrap plates and their alternative types, the development of high-value added finished products.

There is insufficient attention to the extensive use of renewable and fast-growing native plant raw materials that can be used in the production of building materials and furniture.

Keywords: *Composition, import, modifier, antipyren*

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Yog'ochga asoslangan taxta materiallari xalq xo'jaligining turli sohalarida keng qo'llaniladi. Maxsus maqsadlarda foydalanish uchun kompozitsion materiallarning har xil turlari mavjud. Masalan, mebel sanoati, qurilish, avtomobilsozlik, kemasozlik va boshqalarda. Yog'och tolali plitalar qurilishda issiqlik izolatsiya, akustik va bezak materiallari sifatida ishlatiladi. Barcha turdagi yog'och tolali plitalarni qo'llash sohasi — bu turar-uy va jamoat binolari qurilishidir. Yog'och tolali plitalarning barcha turlari turli uy tiplari qurilishida ishlatilishi mumkin. Zamonaviy yog'och uylar konstruksiyalarida yog'och tolali plitalar, ko'pincha, boshqa issiqlik izolatsiya materiallari bilan birga ishlatiladi, bunda konstruksiyalarning termik qarshiligi sezilarli oshadi. Ularni g'isht va beton devorlarning issiqdan himoyalash xususiyatlarini oshirish uchun ham ishlatiladi. Yedirilmaydigan alohida qattiq plitalar bilan pollarni qoplash mumkin. Orayopma tovush izolatsiyasini kuchaytirishi uchun ular qalin izolatsiya plitalariga o'rnatiladi. Pol uchun asos yassi bo'lishi kerak, chunki yog'och tolali plitalar notekis polga linoleum kabi yopishib o'rnatish o'rnash olmaydi. Atmosfera yog'inlari ta'siridan himoyalangan qattiq plitalar bilan tomlarni yopish mumkin. Akustik teshilgan plitalar boshqa tovush yutuvchi materiallar bilan birgalikda shift va devorlarni qoplash uchun ishlatiladi, masalan, mineral paxta bilan birgalikda qo'llash tovush yutish darajasi yuqori bo'lgan yuzalarni olishga imkon beradi. Yog'och qirindili plitalar maxsus tayyorlangan yog'och qirindisiga sintetik smola qo'shib, issiq presslash yo'li bilan olingan yirik o'lchamli yassi plitalardir. Yog'och qirindili plitalar bir qatlamli va ko'p qatlamli, butun va g'ovakli bo'ladi. Bir qatlamli plitalar butun plita qalinligida bir xil shakldagi qirindilardan tashkil topgan. Ko'p qatlamli plitalar qalinligi bo'yicha qirindilarning uch qatlamiga — o'rta va ikki yuza qatlamga ega. O'rtadagi qatlam nisbatan yirik, ko'pincha shakli hamda rangi bo'yicha turlicha qirindilardan tashkil topgan har xil yog'och jinlaridan tuzilgan. Yuza qatlamlar qalinligi bo'yicha bir xil yassi ingichka qirindilardan tayyorlanadi. Yog'och qirindili plitalar nomenklaturasi bo'yicha, plitalar hajmiy og'irligi 250 dan 400 kg/m³ gacha bo'lgan yengil, 400 dan 800 kg/m³ gacha bo'lgan yarim og'ir va 800 dan 1200 kg/m³ bo'lgan og'ir plitalarga bo'linadi. Yurtimizda yog'och qirindili plitalar issiqlik izolatsiyasi uchun kam ishlatiladi, ularni, asosan, devorlar bezagi, shiftlar qoplamasi, pollar to'shamasi uchun, hamda mebellar tayyorlash uchun ishlatiladi. Plitalar yuzasining bezatilishiga ko'ra, qoplangan (oblitsovkali) va qoplanmagan (oblitsovkasiz) bo'lishi mumkin. Bu borada

20 19- yil 11- apreldagi O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining "Yog'och qirindili plitalar va ularning muqobil turlarini ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori o'z tasdig'ini topadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda yog'och qirindili plitalar va ularning muqobil turlarini ishlab chiqarish bo'yicha muayyan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, xususan g'o'zapoya va qamish kabi mahalliy o'simliklarni qayta ishlash yo'li bilan import o'rnini bosuvchi tayyor mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali yog'och qirindili plitalar va ularning muqobil turlarini ishlab chiqarish quvvatlarini oshirishga, yuqori qo'shilgan qiymatli tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan muammolar uchramoqda. Qurilish materiallari va mebel ishlab chiqarishda foydalanilishi mumkin bo'lgan qayta tiklanadigan va tez o'suvchi mahalliy o'simliklar xomashyosidan keng foydalanishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti.

ASOSIY QISM Deyarli har qanday zamonaviy material kompozitsiyadir. "Sotrobsho" - lotincha "kompilyatsiya, bog'lash" degan ma'noni anglatadi. Materialshunoslik "kompozitsion material" yoki "kompozit" tushunchasiga qat'iy ta'rif beradi. Ular ikki yoki undan ortiq tarkibiy qismlardan yoki fazalardan tashkil topgan materiallar bo'lib, umuman materialning xususiyatlari har bir fazaning xususiyatlaridan farq qiladi va materialdagi fazalarning tarqalish xususiyatiga bog'liq. Ko'pincha (lekin har doim ham emas) material hajmida yuqori ulushga ega bo'lgan uzluksiz faza matritsa (bog'lovchi) deb ataladi. Matritsaning xususiyatlarini yaxshilash uchun plomba moddasi, ikkinchi komponent kiritiladi, deb ishoniladi. Plomba shakli, uning o'lchamlari bilan birga, kompozitsiyaning mexanik xususiyatlarini aniqlaydigan asosiy parametrlardan biridir. Kompozitsion materiallarni olish usullari juda xilma-xildir: qattiq ishlov beriladigan qismlarni yoki donador zarralarni presslash, individual qattiq komponentlar botirilgan massani polimerizatsiya qilish yoki qotirish, ulardan birini boshqasining o'sayotgan kristaliga kiritish. Inson kelib chiqishi har doim tabiiy kompozitlari bilan o'ralgan. Bunday materiallarga misollar o'simliklarning poyalari va barglari, hayvonlar va odamlarning suyaklari, qon tomirlari va ko'plab tirik organizmlardir. Yer yuzida eng keng tarqalgan tabiiy kompozitsion materiallardan biri bu yog'ochdir. Yog'och kompozit materiallarini ishlab chiqarish yog'ochni kimyoviy qayta ishlashning nisbatan yangi va jadal rivojlanayotgan sohasidir. Ushbu sanoat yog'och tanqisligi va narxining oshishi, shuningdek, yog'och chiqindilaridan maksimal darajada foydalanish istagi tufayli paydo bo'ldi. Yog'och kompozit materiallarini ishlab chiqarish jarayonlarini keng miqyosda sanoat rivojlanishi uchun zarur shart umuman kimyo va ayniqsa yog'och va sintetik polimerlar kimyosining rivojlanishi edi. Yog'och-noyob xususiyatlar majmuasiga ega bo'lgan qatlamli tolali tabiiy material-go'zapoya bo'lib, uning asosiy tarkibiy elementi sellyuloza, lignin va gemiselluloza birikmasi bilan biosintez jarayonida hosil bo'lgan hujayra devoridir. Lignin amorf matritsa bo'lib xizmat qiladi, plomba moddasi mikroskopik sellyuloza tolalari bo'lib, ular fazoviy to'r ramkasini hosil qiladi va gemiselluloza molekulalari tizim tarkibiy qismlari o'rtasida

aloqa o'rnatadi. Lignin va sellyuloza o'zaro erimaydigan polimerlardir, ammo fazalar chegarasida murakkab fizik-kimyoviy o'zaro ta'sir mavjud bo'lib, ular yog'ochga hech qanday tarkibiy qismlarga ega bo'lmagan xususiyatlarni beradi. Yog'och yengil va shu bilan birga bardoshli materialdir, u ishlov berish, tozalash va yopishtirish uchun yaxshi javob beradi, gigienik va o'ziga xos go'zalligi bilan ajralib turadi. Yog'ochdan behuda foydalanish butun insoniyat hayoti uchun zarur bo'lgan tabiiy resurslarning yo'q qilinishiga va ekologiyaning yomonlashishiga olib keladi. Tabiiy yog'och tobora kamayib bormoqda. Shu sababli, tabiiy resurslardan iloji boricha to'liq foydalanish, iloji boricha arzon yog'och va yog'ochga ishlov berish chiqindilaridan foydalanish vazifasi alohida ahamiyatga ega. Ushbu muammoni hal qilish uchun yog'och kompozitsion materiallar ishlab chiqilgan. Yog'ochga asoslangan kompozitsiyalar-bu yog'ochdan yoki uning zarralaridan va bir yoki bir nechta tarkibiy qismlardan (polimer, mineral va boshqalar) iborat materiallar. Turli xil matritsalar bilan ko'plab turdagi plomba moddalarining kombinatsiyasi turli xil zichlikdagi kompozitsion materiallarni, zarrachalarning yo'nalishini, singdirish chuqurligini va boshqalarni olish imkonini beradi. Ma'lumki, tabiiy yog'ochning fizik-mexanik ko'rsatkichlari turli yo'nalishlarda farq qiladi. Bu gigroskopik, shish va qisqarishga moyil, zamburug'lar va bakteriyalar tomonidan yo'q qilinadi va uning sifati yog'och turiga, o'sish sharoitlariga, yig'ib olishga va boshqa bir qator omillarga bog'liq. Kompozit ishlab chiqarish texnologiyasi ushbu kamchiliklarga ega bo'lmagan yoki kamroq darajada namoyon bo'ladigan materiallarni olish imkonini beradi va Plomba turiga ko'ra, yog'och kompozit materiallarning uch guruhi (DKM) ajralib turadi.:

- modifikator bilan oldindan singdirilgan qattiq (qattiq) yog'och asosida ishlab chiqarilgan-o'zgartirilgan yog'och;

-plomba sifatida yupqa choyshablardan (qalinligi 0,55-1,5 mm bo'lgan yog'och shpon) va bog'lovchi sintetik qatronlar sifatida tayyorlangan; yuqori haroratli presslashdan so'ng, matkap - bahor-qatlamli plastmassa olinadi;

- diskret zarralar bilan to'ldirilgan-yog'och tolasi, chiplar, maydalagichlar, ustun, qobiq va boshqalar. eng keng tarqalgan guruhga zarrachalar taxtasi, tolali plitalar, yog'och presslari, turli xil yog'och va mineral materiallar kiradi.

Matritsaning tabiatiga qarab, yog'och kompozitsiyalarining uchta guruhini ajratish mumkin:

- sintetik polimerlar yordamida olingan materiallar. Sintetik polimerlar yordamida turli xil DKMLAR ishlab chiqariladi: zarrachalar va tolali pitalar, yog'och va bu-umrboqiy plastmassalari, turli xil yog'och presslari;

- noorganik biriktiruvchi moddalar yordamida tayyorlangan materiallar. Ushbu bog'lovchi guruhga klinker sement, gips, magnezium biriktiruvchi moddalar kiradi; ular arbolit, sement chiplari, ustun beton, fibrolit va boshqalar kabi materiallarni ishlab chiqarish uchun ishlatiladi;

Texnologiyalarni ishlab chiqish, yangi bog'lovchilarni izlash, shakllantirish usullari, kompozitsiyalarning yakuniy xususiyatlariga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar va tajribalar quyidagi sabablarga ko'ra yuzaga keladi:

- "arzon" yog'och vaqti keldi;

- atrof-muhit va gigiena talablari kuchaytirilmoqda (iste'molchilar uchun xavfsiz bo'lgan va ishlab chiqarish va utilizatsiya qilishda atrof-muhit uchun muammo tug'dirmaydigan texnik vositalar kerak);

- bozor turli xil fazilatlarga ega yangi materiallarni talab qiladi: nafaqat texnologik, dizayn jihatidan qiziq emas, iste'molchiga yangi his-tuyg'ularni beradi, "tabiiylik" ni zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtiradi va jamiyatning inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqidagi g'oyalariga mos keladi.

YOG'OCHDAN YASALGAN KOMPOZITSION MATERIALLAR ISHLAB CHIQUARISH TO'G'RISIDA MA'LUMOT.

Yog'och bilan ishlash murakkab va ko'p vaqt talab etadi, bundan tashqari, tabiiy material sifatida yog'och ko'pincha oldindan aytib bo'lmaydi. U qurishi, yorilishi, egilishi, burishishi mumkin - shuning uchun katta sirtli yog'och massiv o'z shaklini o'zgartirishi mumkin. Yog'ochni qayta ishlashga ko'p vaqt va kuch sarflanadi, bundan tashqari, energiya va sarf materiallari, bu mahsulot narxining oshishiga olib keladi. Shuning uchun tabiiy yog'ochdan mebel ishlab chiqarish mutlaqo individualdir va ommaviy iste'molchi uchun arzon emas.

SINTETIK BOG'LOVCHILARNI QO'SHMASDAN YOG'OCH KOMPOZIT MATERIALLAR

Yog'och tarkibiy qismlarining tabiiy reaktivligi yordamida olingan bog'lovchilarni qo'shmasdan maydalangan va qattiq yog'ochdan yog'och kompozit materiallarini olish uzoq vaqtdan beri tadqiqotchilarni band qilib kelgan. Bosim va harorat ostida maydalangan o'simlik materiallari quyruq rangdagi zich, qattiq material hosil qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Yog'och plastmassalarini olish uchun yog'ochni issiqlik bilan ishlov berish bo'yicha birinchi adabiy ma'lumotlar o'tgan asrning o'rtalariga to'g'ri keladi. Yog'ochni 800 - 900 °C haroratda "eritib", o'ziga xos tuzilishini buzib, uni monolitik massaga aylantirishga urinishlar bo'lgan. Bu massa quyidagicha edi issiqqa bardoshli va olovga yaxshi qarshilik ko'rsatadigan qattiq amorf modda.

Hozirgi vaqtda bog'lovchisiz barcha yog'och plastmassalarni ishlab chiqarishni ikki usulga bo'lish mumkin:

I. presslash texnologiyasidan foydalangan holda - tabiiy, ishlov berilmagan yog'och va boshqa o'simlik chiqindilarini havo o'tkazmaydigan qoliplarda va ularni ishlatmasdan presslash (presslash metall palletlar orasida masofaviy qistirmalarsiz amalga oshiriladi).

II. Yog'och xom ashyosini tayyorlash usuliga ko'ra - qisman gidroliz va piroliz qilish va ularni organik presslash materialini parchalash va polimerizatsiya yoki polikondensatsiya reaksiyasi orqali dastlabki bog'lovchi yoki tayyor bog'lovchi

mahsulotlar bilan boyitish maqsadida oldindan ishlov berilgan yog'och va boshqa o'simlik chiqindilarini presslash.

Ikkinchi usulni yog'och va boshqa o'simlik chiqindilarini oldindan qayta ishlash usuliga qarab uchta variantga bo'lish mumkin:

1. O'simlik press materialini yuqori haroratda issiq suv yoki bug ' bilan oldindan davolash:

- o'simlik moddasi issiq suv yoki bug ' ta'sirida qisman gidrolizlanadi va yog'ochning qisman piroliziga uchraydi, chunki quritgich trubasining boshida yonish gazini quritish vositasining boshlang'ich harorati 500 °C ga etadi - Glotov usuli bo'yicha briket ishlab chiqarishda va barkalait ishlab chiqarishda retortlarda ;

- yog'och chiqindilari yuqori bosimli (7580 ATM) gidrotermik ishlov berilgan Messonit usuli bilan ishlab chiqarilgan qozonxonalarda ;

- yog'och chiqindilari 8-12 atmosfera bosimida gidrotermik ishlov beriladigan gidroliz qurilmalarida

2. O'simlik press materialini kimyoviy reagentlar bilan jelatin qilish

(xlor, ammiak, suyultirilgan sulfat kislota va boshqa kimyoviy moddalar) organik press materialini qisman gidrolizlash va uni asl bog'lovchilar bilan boyitish uchun

3. O'simlik press materialining kimyoviy polikondensatsiyasi har xilmi kimyoviy reagentlar (furfural, fenol, gidroksidi va gidroliz lignini va boshqalar). Bog'lovchilarsiz yog'och plastmassalarni olishning nazariy asoslari bir xil. Ularni olish printsiplari shundan iboratki, ma'lum bir bosim va maxsus presslash harorati ostida plastik hosil bo'ladi.

Bog'lovchilarsiz yog'och plastmassalarini ishlab chiqarish uchun tarkibida selluloza, lignin va gemiselluloza bo'lgan har xil turdagi yog'och va yog'och bo'lmagan chiqindilar ishlatilishi mumkin:

Sintetik bilan yog'och kompozit materiallar

Yog'och kompozit materiallari (DKM) - bu yog'och qirindi moddasidan olingan yog'och plastmassa (DP). Yog'och plomba moddasiga bog'lovchi (bir yoki bir nechta) kiritilishi mumkin yoki piezotermik (bosimli issiqlik bilan ishlov berish), kimyoviy yoki kimyoviy-piezotermik davolash. Qattiq yog'och DP-da plomba sifatida turli xil modifikatsiyalarda yoki maydalangan shaklda xizmat qiladi.

DP ishlab chiqarishda, shuningdek, guruch somoni, kungaboqar po'stlog'i, zig'ir va Kenevir gulxanlari, paxta va uzumzor poyalari, qamishlarni maydalashdan kelib chiqadigan yog'och bo'lmagan o'sish plomba moddalari ishlatiladi.

Yog'och zarralari va boshqa plomba moddalaridan tashkil topgan kombinatsiyalangan plomba moddalari ham ishlatiladi-maydalangan shisha tolali, paxta, zig'ir, sintetik tolalar, metall chiplari yoki kukunlari va boshqa mustahkamlovchi plomba moddalari.

Birlashtiruvchi moddalar sifatida sintetik oligomerlar (an'anaviy ravishda qatronlar deb ataladi) ishlatilgan. Oligomerlar past molekulyar og'irlikka ega (500 - 2000), mos erituvchida eriydi va yuqori yopishqoqlikka ega.

* sintetik polimer bog'lovchilar (fenol-formaldegid, kar-bamid-formaldegid va melamin-formaldegid oligomerlari);

* hayvonlarning yopishtiruvchi materiallari (glutin, kazein, albumin yopishtiruvchi moddalar) va o'simlik (kraxmal yopishtiruvchi moddalar, o'simlik qatronlari, soya, Lupin, vikilar, Chinalar, Kastor loviya) [29].

Yog'och materiallari keng tarqalgan bo'lib, unda ikkilamchi termoplastik bog'lovchilar (termoplastikalar: polietilen, polipropilen, polistirol) bog'lovchi sifatida ishlatiladi va yog'ochni qayta ishlash chiqindilari plomba sifatida ishlatiladi

Yog'och plastmassalari tarkibiga turli xil yordamchi moddalar (bo'yoqlar, plastifikatorlar) kiritilishi mumkin [

DP doirasi:

- qurilish (foydalanish ko'lamini bo'yicha u etakchi o'rinlardan birini egallaydi. Mahsulotlar nomenklaturasi-tarkibiy materiallar: panjaralar, tokchalar, Rafters, nurlar, devor va shiftlarni qoplash va qoplash uchun quvish, pollarni o'rnatish, duradgorlik);

- mashinasozlik (tishli va chuvalchang g'ildiraklari, Kasnaklar, dastgoh qo'llanmalari, quvurlar va boshqalar ishlab chiqariladi);

- yengil sanoat (samolyot ishlab chiqarish, kemasozlik, avtomobilsozlik sanoatida foydalanish: qanotlar, fyuzelyaj, qo'nish moslamalari, kema va asbob-uskunalar qismlari, transport vositalarining kabinalari va korpuslari, binolarning ichki qismini dekorativ bezash bilan, ularning issiqligi, ovoz va gidroizolyatsiya va boshqalar).

Таблица 1.1- Yog'och plastmassalarning asosiy turlari

Yog'och plastmassa turi	Asosiy homashyo	Asosiy bog'lovchi
Yog'och plitalar va platmassalar		
Zarrachali plitalar	qirindi	QFO
Tolali plitalar	tola	FFO, QFO
Yog'och qatlamli plastmassali	qoplama	FFO
Dekorativ qog'oz qatlamli plitalar	qog'oz	QFO, FFO
Kompozit yog'och-polimer materiallar (KYPM)		
Press kukunlar	un	FFO, QFO
Yog'och preslash massalari	qipiq	QFO
Yog'och yopishtiruvchi kompozitsiyalar	qipiq	yclimlar
Yog'och polimer asosidagi materiallar termoplastikalar	qipiq	PE, PP, PVA, PP
Birlashtiruvchi qo'shilmagan yog'och plastmassalar		
Piezotermoplastika	qipiq	
Lignokarbonli yog'och plastmassalar	qipiq	
O'zgartirilgan qattiq yog'och		
Plastiklashtirilgan	Yog'och	monomerlar, oligomerlar
Polimerlar tomonidan o'zgartirilgan	Yog'och	Monomerlar, oligomerlar
Yog'och mineral kompozit materiallar		
Arbolit	Maydalangan yog'och	sement
Fibrolit	jun	sement
Sement DSP plitalari	qirindi	sement
Gips tolali plitalar	tola	gips
Gips DSP	qirindi	gips
Qyirilish balka va bloklari	qipiq	magnezit
Yog'ochbeton	qipiq	sement
Shisha qipiq bloklari	qipiq	Suyuq shisha

- iste'mol tovarlari (mebel va aksessuarlar mahsulotlari)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Samigov N.A. Bino va inshootlarni ta'mirlash materialshunosligi. 1-qism. Toshkent. TAQI. 2008. 163 b.
2. Yoshlarning ilmiy ijodi-Rossiyaning o'rmon majmuasi: talabalar va aspirantlarning VIII Butunrossiya ilmiy-texnik konferentsiyasi va "aqlli" dasturi bo'yicha tanlov materiallari. - Ekaterinburg, ko'mir. -2012.-386 b.
3. GOST 16483.1-84. Yog'och. Zichlikni aniqlash usuli. M.: standartlar nashriyoti, 1988 yil.
4. Маматмусаев Т.Ш. Сўнги ўрта асрларда шаҳарлар структурасидаги умумийлик ва ўзига хослик // Хаджиева Д. I. Xiva shaxri shaxarsozligining tarixiy bosqichlari taxlili //Arxitektura qurilish va dizayn ilmiy-amaliy jurnali Toshkent # 4, 2021
5. Lex.uz

**ЎЗБЕКИСТОНДА ЖУФТ ТУЁҚЛИ СУТ ЭМИЗУВЧИЛАРНИ МУҲОҒАЗА
ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР**

Сагиндикова Н.С

Ўзбекистон Миллий университети

2-босқич магистранти

Ўзбекистонда сут эмизувчиларнинг 104 тури учрайди, шундан 32 тури Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилган [3]. Қизил китобга киритилган сут эмизувчиларнинг 8 тури ёки 25% ни жуфт туёқлилар ташкил этади. Республикада жуфт туёқлиларнинг жами 9 тури учрашини ҳисобга олганда, ёввойи чўчқадан ташқари уларнинг барчаси ноёб ва йўқолиб кетиш арафасидаги турлар мақомга эга бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилган. Юқоридагиларга асосланган ҳолда айтиш мумкинки, Ўзбекистонда учровчи жуфт туёқлилар туркумига мансуб турларнинг деярли барчаси муҳофазага муҳтож турлар бўлиб, уларни сақлаб қолишнинг замонавий ва илғор технологияларга асосланган усуллари ишлаб чиқиш ва жорий этиш бугунги кунда регион биологик хилма-хиллигини сақлаб қолишда долзарб аҳамиятга эга.

Жуфт туёқли ҳайвонлар қадимдан инсониятнинг асосий озиқ-овқат ресурслари сифатида муҳим аҳамиятга эга. Уларни овлаш орқали озиқ-овқат сифатида фойдаланиш бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Кўпгина давлатларда ёввойи ҳолда яшовчи жуфт туёқлиларнинг гўшти ҳозирги вақтда ҳам савдо-сотик мақсадларида фойдаланилади (буғулар, ёввойи чўчқа, ёввойи кўйлар, лось ва бошқ.) ва бу албатта озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Охириги йилларда ов қилишнинг алоҳида йўналиши сифатида ов туризмнинг ривожланиши ҳам ёввойи ҳайвонлар, жумладан жуфт туёқлиларга бўлган қизиқишнинг янада ошишига сабаб бўлмоқда. Овчилик хўжалиklarининг иқтисодий шароитларини яхшилаш мақсадида овладиган турларни махсус парваришлар ва уларни ов туризми ишқибозлари учун таклиф қилиш ишларига қизиқишлари ортиб бормоқда ва бу ўз навбатида овчилик хўжалиklarининг иқтисодий шароитларини яхшилашга хизмат қилади.

Республикада жуфт туёқли ҳайвонларни муҳофаза қилиш масаласи ва унинг долзарблиги айниқса экологик инқироз даврини кечираётган Орол ва Орол олди региони учун яна ҳам муҳим аҳамиятга эга [1, 2, 4]. Мамлакатнинг айрим ҳудудларида содир бўлаётган антропоген хусусиятли ўзгаришлар жуфт туёқлиларнинг яшаш ареалларини қисқаришига, яшаш муҳитларидаги шароитларнинг ёмонлашувига олиб келмоқда. Жуфт туёқлиларни ноқонуний овлаш амалиёти бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Мазкур ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида муҳофаза этиладиган ҳудудлар майдонини кенгайтириш ва янгиларини ташкил этиш ишларига алоҳида эътибор

қаратилмоқда. Шундай бўлишига қарамасдан, бир қатор масалалар борки, уларни илмий асосда ҳал этмасдан туриб, кўзланган мақсадга эришиш қийин, булар жумласига қуйидагиларни мисол қилиш мумкин:

- Бугунги кунда мамлакатимизда мавжуд бўлган муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг аксарияти жуфт туёқлилар муҳофаза этилишига қарамасдан, уларнинг сони кўпайиш хусусиятига эга эмас ва айрим турларнинг сони аксинча камайиб бормоқда. Мазкур ҳолат муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлардаги турларни етарли даражада муҳофаза этиш имкониятларининг чекланганлиги, муҳофаза ҳудудининг атрофи тўлиқ чегараланганлиги билан изоҳланади;

- Бухоро буғуси (хонгул)- *Cervus elaphus bactrianus* ва Устюрт қўйи- *Ovis vignei arcaei* каби турларнинг қадимда мавжуд бўлган яхлит ареалларининг бўлиниб кетиши ва қисқариши ҳисобига уларнинг ўзаро алоҳидалашган популяцияларининг шаклланганлиги ва улар орасидаги алоқанинг узилиши. Бунинг натижасида кам сондаги вакилларга эга бўлган популяцияда ўхшаш геномга эга бўлган вакилларнинг кўпайиши популяция яшовчанлиги ва касалликларга чидамлигининг пасайишига сабаб бўлади. Бу ўз навбатида популяция барқарорлигини пасайишига олиб келади. Мазкур масала турли популяция вакиллари орасида ўзаро эркин чатишини таъминлашга қаратилган чораларни ишлаб чиқиш ва малиётга жорий этишни тақозо этади.

- Бир пайтлар Ўзбекистоннинг Устюрт платосида жуда кўп сонда учровчи Сайғоқ – *Saiga tatarica* лар бугунги кунда деярли йўқолиб кетган. Бу ҳолат Ўзбекистон ҳудудига Қозоғистондан кириб келувчи сайғоқлар миграциясини чегара орқали тўсиб қўйилиши ва Орол регионида юзага келган экологик инқироз билан изоҳланиши мумкин. Бундай вазиятни юмшатишда, ўзаро қўшни давлатларда турларни муҳофаза қилиш масаласида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш ва муҳофаза тадбирларини келишга ҳолда амалга ошириш самарали натижалар беради.

- Ўзбекистонда учровчи жуфт туёқларнинг барчасини ҳаёти сув ҳавзалари билан боғлиқ бўлиб, сув ҳавзалари ва уларнинг қирғоқ зонаси ичимлик суви ҳамда озуқа ресуслари сифатида муҳим ўрин тутди. Охириги йилларда сув ҳавзалари гидрлик режимида содир бўлаётган туб ўзгаришлар айниқса Бухоро буғуси (хонгул)- *Cervus elaphus bactrianus* ва Ёввойи чўчқа- *Sus scrofa* яшаш муҳитларидаги шароитларнинг ёмонлашувига сабаб бўлмоқда. Кўллар қирғоғидаги қамишзорларга ўт қўйилиши айниқса ёввойи чўчқаларнинг яшаш муҳитларида озиқланиш ва кўпайиш имкониятларини чекланишига олиб келади. Амударё сатҳининг мавсумий кўтарилиши ва тушиши ҳам Бухоро буғуси (хонгул)- *Cervus elaphus bactrianus* нинг ҳам яшаши учун бир қатор ноқулайликлар юзага келишига сабаб бўлади.

• Республикамизда овлаиш имкониятлари кенг бўлган Ёввойи чўчқа- Sus scrofa ни тутқунликда ва ярим тутқунликда кўпайтириш орқали табиатга чиқариб юбориш орқали улар популяцияси сонинг ошишига эришиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Арылова Н.Ю. Экология сайгака на территории Северо-Западного Прикаспия в условиях депрессии численности (на примере экорегиона Черные земли). Автореф. дис....канд. биол.наук. – Ростов-на-Дону, 2009. –26 с.
2. Быкова Е.А., Есипов А.В. Современное состояние охотничье–промысловых копытных Узбекистана // Селевения, 2006. – С.194–197.
3. Красная книга Республики Узбекистан. Животные. – Ташкент: Чинор ЕНК, 2019. –392 с.
4. Мармазинская Н., Грицина М., Митропольский М., Мурзаханов Р., Вундерлих Й. Редкие копытные центрального, южного Устюрта и Сарыкамышской впадины: современное состояние // Матер. Респ. науч.-практ. конф. «Современные проблемы сохранения редких, исчезающих и малоизученных животных Узбекистана» . – Ташкент, 2016. – С. 118-127.

YOSHLARNING KASB TANLASHIDA PSIXOLOGIK VA SOTSIOLOGIK
OMILLARNING TA'SIRI

Tilovova Qizlarxon

*Qashqadaryo viloyati, Qamashi tumani
MMTB ga qarashli 65-maktab psixologi*

Annotatsiya: *Hozirgi tez rivojlanayotgan, iqtisodiy muammolarga boy zamonda yoshlar uchun o'zlariga mos kasb tanlash va bu kasbda muvaffaqiyatga erishish juda muhim hisoblanadi. Bundan tashqari o'z qobiliyatlarini ochib beradigan, qiziqishlariga aloqador kasbni topish yoshlarning keyingi hayotini yanada sifatli bo'lishi kafolatidir. Bu maqolada yoshlarning kasb tanlashida muhim hisoblangan psixologik omillar haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *martaba, karyera, mehnat bozori, voyaga yetish, balog'at, kasbiy taraqqiyot, shaxsiy rivojlanish.*

Аннотация: *Для молодежи очень важно выбрать подходящую для себя профессию и преуспеть в этой профессии в сегодняшних бурно развивающихся и полных экономических проблем. Кроме того, обретение профессии, раскрывающей способности и связанной с интересами, является залогом лучшей будущей жизни для молодежи. В данной статье говорится о психологических факторах, которые считаются важными при выборе профессии молодыми людьми.*

Ключевые слова: *карьера, рынок труда, взрослость, профессиональное развитие, личностное развитие.*

Annotation: *It is very important for young people to choose a profession suitable for themselves and succeed in this profession in today's rapidly developing and full of economic problems. In addition, acquiring a profession that reveals abilities and is related to interests is the key to a better future life for young people. This article talks about the psychological factors that are considered important when choosing a profession by young people.*

Key words: *career, labor market, adulthood, professional development, personal development*

Insonlarning butun hayotiga ta'sir qiladiganeng muhim qarorlaridan biri bu o'zlariga mos kasb tanlashdir. Chunki inson umrining katta qismi shu kasb bilan o'tadi. Kishi kasbidan zavq olmasa, u bilan shug'ullanganda doimiy chaqchoq, horg'inlik his qilsa, bu uning sog'ligi va psixologiyasiga salbiy ta'sir qiladi.

Yoshlarning kelajak kasbini tanlashi, karyerasini rejalashtirishini ko'pgina psixologlar erta balog'atga yetishning asosiy belgilaridan biri sifatida e'tirof etadilar (Erikson, 1968). Sotsiologlarning fikricha karyera har bir insoning hayotidagi kasbiy taraqqiyotini, kasbga aloqador rivojlanishini ifodalovchi termin. Kasb esa

insonlarning o'z qobiliyatlari va salohiyatlarini ro'yobga chiqaruvchi va u orqali pul topish mumkin bo'lgan ishdir (Verner, 1957). Vernerning fikricha, insonning kasbi va uning shaxsiy rivojlanishi uzviy bog'liqdir. Inson kasbida qancha rivojlansa, bu uning shaxs sifatida rivojlanishiga, jamiyatda munosib o'rin egallashiga ham katta ta'sir qiladi. E'tibor beradigan bo'lsak, ko'pgina biz hurmat qiladigan mashxur shaxslarning deyarli barchasi o'z kasbining ustalaridir. Kasbida mohir bo'lganliklari ularni insonlar orasida hurmatli va mashxur qilgan. Bu mohirlikning sababi esa ularning o'z salohiyatlari va qiziqishlariga mos, o'zlari zavq oladigan kasbni topa olganliklaridadir.

Olimlar yoshlarning kasb tanlashiga ta'sir qiladigan asosiy omillar sifatida quyidagilarni e'tirof etishadi:

- 1.Oiladagi muhit;
- 2.Tengdoshlar ta'sir;
- 3.Madaniyat;
- 4.Shaxsning qobiliyati va qiziqish.

Asosan, ota-onasi bilan aloqalari yaxshi, oilaviy muhitdan qoniqqan yoshlar ota-onasining kasbini davom ettirishga ishtiyoqmand bo'lishadi (Germeijs va Verschueren, 2009). Katterson va Blustein (1997) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ko'pgina ota-onasi bilan ahil munosabatda bo'lgan va ularni hurmat qilgan bolalar ota-onasining kasbini xavfsiz deb o'ylashadi.

Yoshlarning kasb tanlashiga ta'sir qiluvchi keyingi omil ularning tengdoshlaridir. Ko'pgina balog'at yoshidagi bolalar oilasi bilan munosabatlarda muammolarga duch kelishadi. Natijada ulardan uzoqlashib, tengdoshlari bilan ko'proq muloqot qilishadi. Yaqin do'stlari qiziqqan sohaga ular ham qiziqib ko'radilar. Bu ularga mustaqil o'z qobiliyatlarini o'rganish, o'zini turli sohalarda sinab ko'rish, o'zlarini yanada ko'proq o'rganish imkoniyatini beradi deydi psixolog Flesman va Blustien (1999).

Madaniyat ham yoshlarning kasb tanlash bilan bog'liq qarorlariga sezilarli darajada ta'sir qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Qaysidir madaniyatda o'qituvchilik e'zozlansa, o'sha millatning ko'p yoshlarining orzusi o'qituvchi bo'lish hisoblanadi. Bundan tashqari, ba'zi jamiyatlarda ma'lum bir kasb uchun bo'sh ish o'rni va bu kasbni egallashga imkoniyatlar ko'p. Bu omil ham yoshlarning kelajakdagi kasbiga doir qarorlariga sezilarli ta'sir qiladi.

Shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlaridan kelib chiqib kasb tanlash yoshlarning kasbiy rivojlanishini kafolatlovchi eng samarali omil sifatida ko'p psixolog olimlar tomonidan e'tirof e'tiladi. Chunki, har bir insonda qiziqish, ijtimoiy muhit, qobiliyat va salohiyat turlicha. O'z qiziqqan sohasida faoliyat yuritish insonga kasbidan zavqlanish, qiyinchilik paytarida kuch va energiya beradi. Ko'pincha bu omilga e'tibor berib kasb tanlaydigan insonlar voyaga yetgan, tanqidiy fikrlashi shakllangan, mustaqil fikrga ega bo'ladilar (Betz va Voyten, 1997). Tadqiqotlarning ko'pchiligi, shaxsiy qiziqishlari va salohiyatidan kelib chiqib kasb tanlagan insonlarda kasblaridan qoniqish hissi yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, kasb tanlash murakkab jarayon. Ba'zilar bu oson o'zlariga mos kasb topadilar, ba'zilardan esa o'zlari yoqtirgan kasb topish yillarni talab qiladi. Yoshlarning kelajakdagi kasbi bilan aloqador qarorlarni qabul qilishi yuqorida ta'kidlangan omillarga uzviy bog'liqdir. Mening fikrimcha, yoshlar uchun asosiy maskan bu oila. Oiladagi muhitning sog'lom bo'lishi, ota-ona bolani shaxs sifatida erkin fikrlaydigan, mustaqil qilib tarbiyalashi, yoshligidan qobiliyatlarini aniqlashga va ularni rivojlantirishga imkoniyat yaratib berishi bolalarning kelajakda yetuk shaxs, o'zi yoqtirgan kasbning mohir egasi bo'lib yetishlari uchun asosiy vositadir.

FOYFALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Verner, H. (1957). Qiyosiy va organizm nuqtai nazaridan rivojlanish kontsepsiyasi. In: D.B. Xarris (tahr.), Rivojlanish kontsepsiyasi. Minneapolis, Minnesota universiteti matbuoti.
2. Ketterson, T. U. va Blustein, D. L. (1997). Qo'shilish munosabatlari va martaba izlanish jarayoni. Karyera rivojlantirish choraklik, 46(2), 167-178.
3. Erikson, E. H. (1968). Identifikatsiya: Yoshlik va inqiroz. Nyu-York: Norton.
4. Vilkinson, R. B. (2004). Ota-onalar va tengdoshlar bilan bog'lanishning psixologik o'rni, o'smirlarning salomatligi va o'zini o'zi qadrlashi. Yoshlik va o'smirlik jurnali, 33(6), 479-493.

**RANGSIZ VODORODNING RANG KODLARI VA ULARDAN SANOATDA
FOYDALANISH AFZALLIKLARI**

Normurodov I. O

TKTI Shahrisabz filiali "KT" kafedrası

Ravshanova L. D

TKTI Shahrisabz filiali talabasi

Annotatsiya: *Ushbu tezisda bir qator ekologik muammolarni hal qila oladigan energiya manbalaridan biri bo'lgan vodorodni olish uchun ishlatilgan manbasi yoki jarayonni ifoda etishda foydalaniladigan rang kodlari va undan sanoat miqyosida foydalanish afzalliklari keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Vodorod, yashil vodorod, moviy vodorod, kulrang vodorod, qora vodorod, firuza vodorod, pushti vodorod, qizil vodorod, oq vodorod, sariq vodorod.*

KIRISH

Vodoroddan yoqilg'i sifatida foydalanish 150 yildan ko'proq vaqt oldin boshlangan bo'lsa-da, bu so'nggi e'lonlar vodorodni yana diqqat markazida bo'ldi, chunki butun dunyodagi etakchilar barqaror energiya kelajagini ta'minlashga intilmoqda. Kelajak vodorod bilan ta'minlansa, hech bir sanoat befarq qolmaydi.

Ammo hamma vodorod ham bir xil emas. Vodorodning o'zi rangsiz gazdir, ammo vodorodni aniqlash uchun to'qqizta rang kodi mavjud. Vodorodning rang kodlari vodorodni olish uchun ishlatiladigan manba yoki jarayonga ishora qiladi. Bu kodlar: yashil, ko'k, kulrang, jigarrang yoki qora, feruza, binafsha, pushti, qizil va oq. Har bir rang ishlab chiqarish jarayonining uglerod intensivligiga yoki ishlab chiqarilgan har bir kilogramm vodorod uchun chiqariladigan issiqxona gazining miqdoriga asoslanadi.

Asosiy qism: Vodorodning o'zi rangsiz gazdir, ammo vodorodni aniqlash uchun to'qqizta rang kodi mavjud. Vodorodning rang kodlari vodorodni olish uchun ishlatiladigan manba yoki jarayonga ishora qiladi. Bu kodlar: yashil, ko'k, kulrang, jigarrang yoki qora, feruza, binafsha, pushti, qizil va oq.

1. Yashil vodorod qayta tiklanadigan elektr energiyasidan foydalangan holda suv elektrolizi jarayonida ishlab chiqariladi. Yashil deb atalishining sababi shundaki, ishlab chiqarish jarayonida CO₂ emissiyasi bo'lmaydi. Suv elektrolizi suvni vodorod gaziga va kislorodga parchalash uchun elektr energiyasidan foydalanadigan jarayondir. Yashil vodorod uzoq muddatli ekologik barqarorlik uchun aniq tanlov bo'lsa-da, u ishlab chiqarish muammolari bilan birga keladi. Qayta tiklanadigan energiyadan foydalangan holda keng ko'lamli suv elektrolizining yuqori narxi ko'plab yashil vodorod ishlab chiqaruvchilari uchun to'siq bo'lib xizmat qildi. Shu sababli, bugungi kunda yashil vodorod etarli emas. Biroq, qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, elektrolizator samaradorligini tez yaxshilash va boshqalar bilan buni bartaraf etish mumkin.

2. Moviy vodorod qazib olinadigan yoqilg'idan olinadi. Biroq, CO₂ ushlanib, er ostida saqlanadi (uglerod sekvestri). Kompaniyalar, shuningdek, uglerodni ushlab, saqlash va ishlatish (CCSU) deb nomlangan ugleroddan foydalanishga harakat qilmoqdalar. Moviy vodorodga ega bo'lish uchun foydalanish muhim emas. CO₂ chiqarilmaganligi sababli, ko'k vodorod ishlab chiqarish jarayoni uglerod neytral deb tasniflanadi. Biroq, ko'k vodorod uzoq muddatli yechim emas, balki bizning iqlim muammolarimiz uchun ko'proq bandaj sifatida qaralishi kerak; jarayon hali ham issiqxona gazlarini ishlab chiqaradi va eng yaxshisi 90% uglerodni ushlab jarayoni orqali xavfsiz tarzda saqlanadi. Bundan tashqari, saqlangan karbonat anhidrid kelajakda atrof-muhitga ko'proq zarar yetkazmasligiga kafolat yo'q.

3. Kulrang vodorod hozirda ishlatiladigan vodorodning eng keng tarqalgan shakli bo'lib, bugungi kunda barcha ishlab chiqarishning 71% ni tashkil qiladi. Nomidan ko'rinib turibdiki, kulrang vodorodning sayyoramizga ta'siri biroz noaniq - u ko'k vodorodga o'xshash usullar yordamida ishlab chiqariladi, ammo hosil bo'lgan karbonat anhidrid tutilmaydi. Kulrang vodorod tabiiy gazdan bug'ni qayta ishlash jarayoni orqali ishlab chiqariladi, shundan so'ng hosil bo'lgan karbonat anhidrid yana atmosferaga chiqariladi. Bu usul juda ifloslantiruvchi hisoblanadi. Kulrang vodorod ko'p yillardan buyon mavjud, ammo dunyo uglerod neytralligi tomon intilayotgani sababli, uning kunlarini sanoqli deb aytish mumkin.

4. Qora va jigarrang vodorod ko'mirdan "gazlashtirish" jarayoni orqali hosil bo'lgan vodorodni anglatadi, bu esa keyingi uglerod chiqindilarini havoga chiqaradi. Ushbu usul 200 yildan ortiq vaqtdan beri qo'llanilgan va xuddi kulrang vodorod kabi, ko'plab sohalarda qo'llaniladigan yaxshi tashkil etilgan jarayondir. Jigarrang vodorod qo'ng'ir toshdan (AKA jigarrang ko'mir) va qora vodorod qora ko'mirdan hosil bo'ladi, garchi ko'p odamlar qazib olinadigan yoqilg'idan olingan har qanday vodorodni tasvirlash uchun qora yoki jigarrang vodoroddan foydalanadilar. Xuddi kulrang vodorod singari, bu jarayonning qo'shimcha mahsulotlari global isishga sezilarli hissa qo'shadi va hozirgi keng tarqalgan foydalanishga qaramay, vodorod ishlab chiqarishning bu shakli uzoq muddatli amaliyot sifatida barqaror emas.

5. Feruza vodorod metan pirolizi natijasida hosil bo'ladi: metanni vodorod gaziga va qattiq uglerodga bo'lish jarayoni. Qattiq uglerod qo'shimcha mahsulotini yaratish orqali (karbonat anhidridni havoga chiqarish o'rniga), ba'zilar feruza vodorodini kam tanqislik varianti deb hisoblashadi. Biroq, qattiq uglerodni sanoat darajasida doimiy saqlashning amaliy usulini topish bu jarayonning hayotiyligini qiyinlashtiradi.

6. Pushti vodorod xuddi yashil vodorod kabi elektroliz orqali hosil bo'ladi, lekin asosiy farq bilan: elektroliz yadro energiyasidan quvvatlanadi. Pushti vodorodning energiya manbai sifatida maqsadga muvofiqligi butunlay atom energiyasidan foydalanishga bog'liq. Pushti vodorod atom elektr stantsiyasining elektr energiyasidan foydalangan holda suvni elektroliz qilish orqali hosil bo'ladi.

7. Qizil vodorod energiya manbai sifatida issiqlik atom energiyasidan foydalangan holda suvning yuqori haroratli katalitik parchalanishi orqali ishlab chiqariladi. Qizil vodorod g'oyasi suv, yod va oltingugurt o'rtasidagi termokimyoviy reaksiya natijasida yadroviy issiqlik energiyasidan foydalangan holda 900 ° C atrofida yuqori haroratda vodorod ishlab chiqarishdir.

8. Oq vodorod tabiiy ravishda paydo bo'lgan vodorodni anglatadi. Oq vodorod tabiiy ravishda paydo bo'lgan geologik vodorod bo'lib, er osti konlarida topilgan va parchalanish natijasida hosil bo'lgan. Erning okean yoki qit'a qobig'ida, vulqon gazida, geyzerlarda yoki gidrotermal tizimlarda erkin gaz sifatida uchraydi. Afsuski, hozirda undan foydalanish uchun foydali qazib olish texnologiyalari mavjud emas.

9. Sariq vodorod quyosh energiyasidan foydalangan holda elektroliz orqali hosil bo'lgan vodorodga nisbatan ishlatiladi. Bu nisbatan nisbatan yangi iboradir.

Yuqorida ko'rinib turibdiki har bir turdagi vodorod turli usullarda va turli manbalardan olingan. Rang kodlaridan foydalanish qulayligi, arzonligi va soddaligi bilan ajralib turadi. Ushbu kodlardan foydalanish orqali "vodorodning sanoat tili" shakllanadi. Vodorod sotib olish, sotish, foydalanish vaqtida qanday mahsulotdan foydalinalayotganligi haqidagi aniq ma'lumotni aynan rang kodlaridan olish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Xulosa: Vodorod bir qator ekologik muammolarni hal qila oladigan energiya manbalaridan biridir. Uni ishlab chiqishning bir qancha usullari mavjud bo'lib bir biridan ishlab chiqiladigan mahsulot turi va jarayoniga ko'ra farq qiladi. Sanoatda vodorod rang kodlaridan foydalanish esa bizga sodda shaklda va tezkor ravishda aniq ma'lumot olish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dervent, RG (2018). Isitish uchun vodorod: Atmosfera ta'siri. Adabiyot sharhi. London. Zugriffam 2.3.2022..<https://www.gov.uk/Government/publications/atmosphericimpacts-of-hydrogen-literature-review>
2. <https://www.brunel.net/en-au/blog/renewable-energy/hydrogen-colours-explained>
3. "Codes and standards for the fatigue-based design of hydrogen infrastructure components". Carl Fischer ^a, Sascha Fliegner ^a, Heiner Oesterlin ^a, Thorsten Michler ^a, Susanne Höhl

er ^b, Andreas Mondry ^b, Pierre Ertault de la Bretonniere ^a

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0142112323000658>

4. <https://jpt.spe.org/twa/the-color-palette-of-the-colorless-hydrogen>

**PO‘LAT-TEMIRBETONLI YAXLIT ORAYOPMALARNI LOYIHALASH DOLZARB
MASALALARI**

Ubaydulloyev M.N
Ubaydulloyev O
Ubaydulloyeva N
Edilov A

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti,
Samarqand, O‘zbekiston*

Annotatsiya: *Maqolada loyihachilar uchun juda muhim bo‘lgan ma‘lumotlar, ya’ni O‘zbekiston Respublikasi tabiiy-iqlim sharoitiga mos bino va inshootlarda po‘lat-temirbetonli yaxlit orayopma plitalarini qo‘llashda kelib chiqadigan muammolar va ularni hal qilish yo‘llari bo‘yicha dalillarning qiyosiy tahlil natijalari keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *po‘lat-temirbetonli konstruksiyalar, po‘lat-temirbetonli orayopma plitalari, po‘lat profil to‘shama (list), yechilmaydigan qolip, seysmik xavfsizlik.*

DESIGN OF MONOLITHIC STEEL-CONCRETE COMPOSITE FLOORS

Ubaydulloev M.N
Ubaydulloev O
Ubaydulloeva N
Edilov A

*Samarkand State University of Architecture and Construction named after Mirzo
Ulugbek, Samarkand, Uzbekistan*

Annotation: *The paper presents the results of a comparative analysis of data that are important for designers, namely, the problems that arise when using monolithic steel-concrete composite floors in buildings and structures, taking into account the natural and climatic conditions of the Republic of Uzbekistan, and ways to solve them.*

Keywords: *steel-concrete composite structures, steel-concrete composite slabs, steel profiled sheeting, permanent formwork, seismic safety.*

KIRISH

Bunyodkorlikning asosiy qurilish materiali bo‘lgan yig‘ma temirbeton qo‘llanilish ko‘lamining keskin qisqarishi, ayniqsa yaxlit temirbetonga bo‘lgan ehtiyojning esa keskin ortishi va po‘lat prokatdan keng foydalanishga e‘tibor qaratildi. Bu esa, O‘zbekistonning xos xususiyatlarini hisobga olgan holda loyiha va qurilish amaliyotida qo‘llanilayotgan hajm-tarhiy va konstruktiv yechimlarining asosiy ko‘rsatkichlarini qayta ko‘rish va takomillashtirishni talab qiladi [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13]. Shuningdek, energiya tejaydigan texnologiyalar va mahalliy qurilish materiallaridan

keng foydalangan holda yuqori samarador va tejamkor konstruktiv sistemalarni o'rganish va ularni mamlakatimiz hududlarida joriy yetish bilan birga qurilish ishlari va sifat nazoratini o'rnatishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi [3, 9,10, 11, 14, 15, 16]. Shu jumladan, biz uchun yangi, avval respublikamizda armatura sifatida po'lat profil listlar bilan armaturalangan po'lat-temirbetonli orayopmalarni loyihalash va qurilish amaliyotida qo'llash bo'yicha me'yoriy hujjatlar bazasi hozirgacha ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – seysmik faol hududlarda loyihalanadigan bino va inshootlar uchun PTYaLO konstruksiyalarni qo'llash samaradorligini va iqtisodiy tejamkorlik ko'rsatkichlarini oshirishga qaratilgan bilimlarni va amaliy ko'nikmalarni loyihachilarda shakllantirishdan iborat.

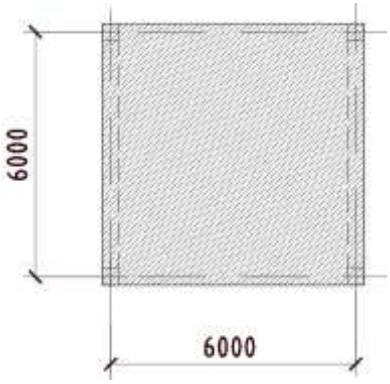
PTYaO ni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari va muammolarining tahlili.

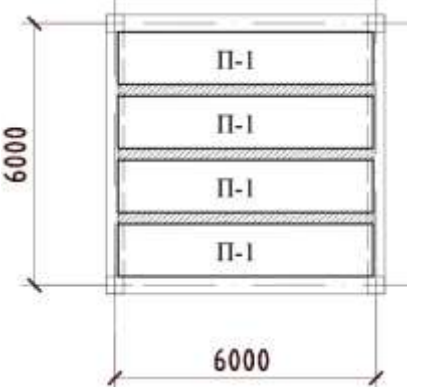
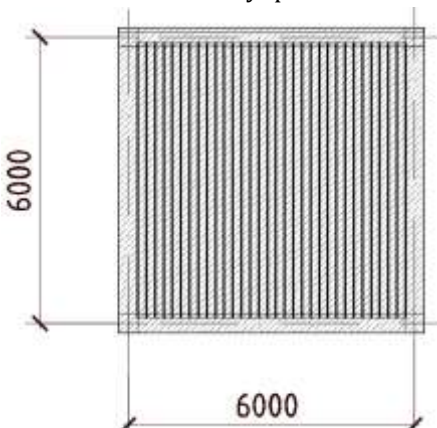
Dastlab, 1987 yilda Gosstroy SSSR ning NIIJB (beton va temirbeton ilmiy-tadqiqot instituti) ishlab chiqarish binolari uchun po'lat profil to'shamalari ustidan yaxlit temirbeton plitalarni loyihalash bo'yicha birinchi tavsiyalar tayyorlangan edi. Lekin Respublikamizda armatura sifatida po'lat profil listlar bilan armaturalangan po'lat-temirbetonli orayopmalarni loyihalash va qurilish bo'yicha to'liq va aniq me'yoriy hujjatlar bazasi hozirgacha ishlab chiqilmagan.

Xususan, ushbu turdagi orayopmalarni loyihalash uchun asos sifatida, xorij davlatlarning me'yoriy hujjatlari asos qilib olindi, jumladan Evrokod 4 ning EN 1994-1-1 "Po'lat-temirbeton konstruksiyalarni loyihalash. 1-qism. Umumiy qoidalar va binolar uchun qoidalar" (Yevropa) [14] va ushbu me'yorning qayta ishlangan varianti TKP EN 1994-1-1-2009 (02250) (Belorussiya) [12], SP 266.1325800.2016 "Po'lat-temirbeton konstruksiyalar. Loyihalash qoidalari" (Rossiya) [11, 12], QR NTQ 04-01-1.1-2011 "Po'lat-temirbeton konstruksiyalar. Loyihalash qoidalari" (Qozog'iston) e'tiborga olindi.

O'lchamlari 6x6 m li bo'lgan turli xil yechimdagi to'sinli orayopma plitasining texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari taqqoslandi (1-jadval):

1 -jadval

Orayopma turi	Asosiy ko'rsatkichlari	To'liq harajatlar	Materialga sarflanadigan harajatlar
Yaxlit temirbeton orayopma 	Plita qalinligi – 170 mm; Beton sinfi – B15; Armatura sinfi A400;	17259585 so'm	10468013 so'm
Yig'ma temirbeton orayopma	Yig'ma orayopma plitasi	14434758 so'm	9073882 so'm

	PK59.12-8A-III-C8; Antiseysmik kamar va yaxlit qismlar betonining sinfi – B15; Armatura sinfi A400;		
Po'lat-temirbeton orayopma 	Gofradan yuqoridagi beton qalinligi – 100 mm; Po'lat profil N57-740-7; Beton sinfi – B15; Armatura sinfi Bp-400;	10265200 so'm	6908578 so'm

Po'lat-temirbeton orayopmalarni qo'llash an'anaviy orayopmalarga nisbatan texnik va iqtisodiy jihatdan samaradorligini isbotlaydi. PTYaO konstruksiyalarini barpo etish uchun yechilmaydigan qolip va armatura o'rnida o'zimizda ishlab chiqiladigan po'lat profil listlarni qo'llash yuqori samarador ekanligidan dalolat beradi [9, 10, 11, 12, 15, 17, 18].

Po'lat-temirbeton orayopma ishiga beton sinfining ta'sirini o'rganish maqsadida namuna sifatida beton sinfi B15, B20, B25 hamda orayopma ravog'i, beton to'shamasining qalinligi va po'lat profil turlicha bo'lgan orayopmaga tushadigan to'liq buzuvchi yuklar miqdorlari aniqlandi. Ularning tahlili shuni ko'rsatdiki, beton sinfini oshirish orayopmaning yuk ko'tarish qobiliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatmaydi. Masalan, gofralar ustidan yotqizilgan beton to'shamaning qalinligiga va ravoqlariga bog'liq holda orayopmaga ta'sir etuvchi yuk miqdori faqatgina 0,5 kN/m² ga oshishini kuzatildi.

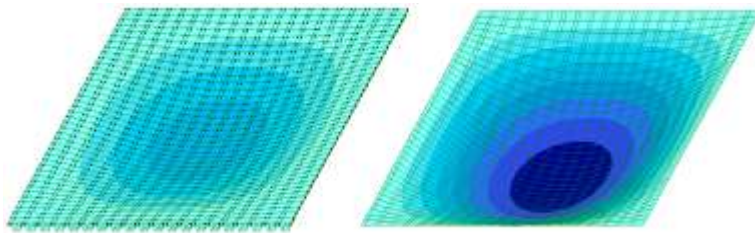
Shuningdek, po'lat-temirbeton yaxlit orayopmaning kuchlanganlik-deformatsiyalanganlik holatini o'rganish va ushbu orayopmalarni hisoblash uchun LIRA-SAPR 2017 dan va uning hisobiy modellaridan foydalandik. Xususan, beton sinfi, gofra ustidagi beton plita qalinligi va po'lat profillari turlicha bo'lgan kombinatsiyalarda ularning eng optimal variantini aniqlash maqsadida qo'lda va Lira dasturida hisob bajarildi:

1-сурат

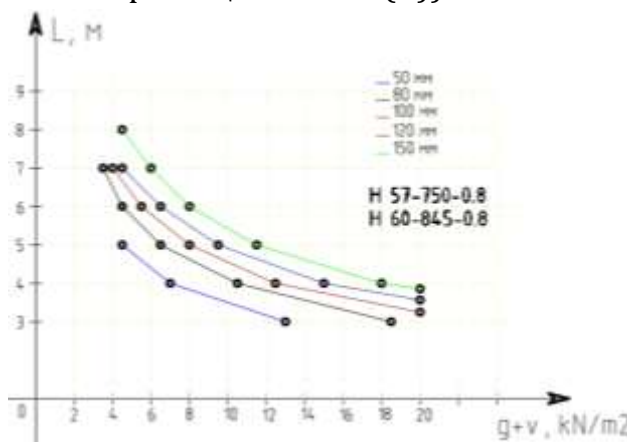

1-rasm. Po'lat-temirbeton orayopma plitasining LIRA SAPR 2017 da umumiy ko'rinishi.

Пўлат-темирбетон ораёпма ишини ўрганиш учун пўлат профил листлар билан қурилмаланган пўлат-темирбетон ва темирбетон (бир хил қалинликда) ораёпма плитасининг деформациясини солиштирилди (2-расм). Пўлат-темирбетон плиталарнинг деформацияси худди шундай темирбетон плитага нисбатан анча кичиклиги аниқланди. Шунингдек гофраларининг йўналиши жуда кичик миқдорда пўлат-темирбетон ораёпмасининг деформациясига таъсири аниқланди.

2-расм. Тўртта томони бўйлаб таянган икки хил ораёпмалар деформацияси (изополя перемещений по Z(G))

2-rasm. Orayopma ravog'i va orayopmaga tushadigan to'liq yuk, shuningdek, H 57-750-0.8 va N60-845-0.8 po'lat profilning xarakteristikalariga bog'liq holda profil gofralari ustidan yotqiziladigan betonning samarali qalinligini aniqlash grafiklari.

Qo'l hisobi hamda LIRA dasturidan olingan natijalar tahlili asosida loyihachilar uchun tavsiya etish mumkin bo'lgan tavsiya-grafiklari (2-rasm) tayyorlandi. Unga ko'ra, orayopma ravog'i va orayopmaga tushadigan to'liq yuk, shuningdek, H 57-750-0.7 va N60-845-0.7 po'lat profilning xarakteristikalariga bog'liq holda profil gofralari ustidan yotqiziladigan betonning samarali qalinligini aniqlash uchun bog'liqliklar aniqlandi. Unga ko'ra loyihachi orayopma ravog'i hamda orayopmaga tushadigan to'liq yukni bilgan holda po'lat profilni va profil gofralari ustidan yotqiziladigan betonning samarali qalinligini sodda usulda tanlashi mumkin.

Xulosa. Armatura sifatida po'lat profil listlar bilan jihozlangan po'lat-temirbetonli orayopmalarni loyihalash va qurilishida, rekonstruksiya qilinadigan binolarni kuchaytirish va tiklashda qo'llash ushbu konstruksiyalardan kelajakda foydalanish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot tahlili:

1. Po'lat-temirbetonli konstruksiyalarni loyihalash va qurilishi, rekonstruksiyalash bo'yicha me'yoriy-texnik hujjatlarni yaratish, zamonaviy bozorda ishlanmalarni ilgari surish, shuningdek, ushbu sohada xorijda mavjud bo'lgan boy tajribalardan keng foydalanish va rivojlantirish (mahaliy sharoitlarimizga moslashtirish) bo'yicha mutaxassislarining sa'y-harakatlarini umumlashtirish va muvofiqlashtirish zarur.

2. PTYaO an'anaviy orayopmalar bilan taqqoslanganda bir qator afzalliklarga ega, biroq shu qatorda asosiy kamchiliklari mavjud, ya'ni barcha omillarning birikmasini hisobga olish va hisoblashning murakkabligi hisoblanadi.

3. Orayopma plitasining ravog'i va orayopmaga ta'sir ko'rsatuvchi yuklarning miqdoriga nisbatan po'lat-temirbeton plita uchun samarali beton to'shamasining qalinligini va po'lat profil listning turini tanlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqarish mumkinligi aniqlandi.

4. Bajarilgan hisoblar haqiqatan, ushbu turdagi konstruksiyalarni 9 m gacha oraliqda qo'llash mumkinligini isbotlamoqda. Bunda ham asosan, tom yopma konstruksiyalarda qo'llash tavsiya etiladi. Yuk ko'taruvchi H 57-740-0.6, N 57-740-0.7, N 60-845-0,7 po'lat profillarning asosan, 6 m dan kichik ravoqlarda qo'llash maqsadga muvofiq. Yuk ko'taruvchi H114-750 po'lat profil asosan, 5 m dan katta ravoqlarda qo'llash maqsadga muvofiq.

5. Elementning yuk ko'tarish qobiliyatiga beton sinfi deyarli ta'sir qilmas ekan, shu sababli uni konstruktiv mulohazalar asosida tanlash maqsadga muvofiq.

Keskin-o'zgaruvchan bozor munosabatlarida texnologik, estetik, ishlab chiqarish, iqtisodiy va ekspluatatsion xususiyatlarining ko'rsatgichlari yuqori bo'lgan, tez va sifatli barpo etiladigan, hatto qurilish bazasi yetarli bo'lmagan hududlarda ham, yaxlit po'lat-temirbeton orayopma konstruksiyalarini loyihalash va qurishga oid me'yoriy-huquqiy bazasi yaratilishi, nafaqat nazariy va amaliy ahamiyat ega, balki O'zbekiston Respublikasida bunyod etilayotgan bino va inshootlar zilzilabardoshligi va mamlakatimiz aholisining seysmik xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.05.2022 yildagi PF-144-son «O'zbekiston Respublikasining seysmik xavfsizligini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/6039506>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.02.2022 yildagi PF-139-son «Uy-joylar qurilishini va qurilish materiallari sanoatini qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-5871090>
3. ҚМҚ 2.01.03-19. Сейсмик ҳудуларда қурилиш. Қурилиш меъёрлари ва қоидалари [Матн]/ Ўзбекистон Республикаси Қурилиш вазирлиги - Тошкент, 2019. -117 с.
4. ҚМҚ 2.03.01-96. Бетон ва темирбетон конструкциялар. Қурилиш меъёрлари ва қоидалари [Матн] / Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси. - 1998.-215 б.
5. ГОСТ24045-94. Межгосударственный стандарт: Профили стальные листовые гнутые с трапециевидными гофрами для строительства/М: ЦНИИПСК, 1995. -19 с.
6. СП 266.11325800. 2016. Сталезелезобетонные конструкции. Правила проектирования. Москва: НИЦ «Строительство», 2016. -124 с.
7. ТКП 45-5.03-16-2005 (02250). Конструкции сталезелезобетонные покрытий и перекрытий. Правила проектирования /Ю.С. Мартынов, В.Е. Новиков, Ю.И. Лагун. – Минск: Минстройархитектуры, 2006. – 72с.
8. EN1994-1-2:2005. Design of composite steel and concrete structures - Part 1-2: General rules - Structural fire design. European committee for standardization comitee europeen de Normalisation Europaisches Komitee for Normung, Management Centre: rue de Stassart, 36 B-1050 Brussels, 2005. – 111 с.
9. Убайдуллоев М.Н. проектирование сталезелезобетонных плит перекрытий с использованием стальных профилированных листов в качестве арматуры / М. Н.Убайдуллоев, О.Убайдуллоев, А.Эдилов // Научно-технический журнал «Проблемы архитектуры и строительства», №2 /2023, Самарканд, 2023.
10. Убайдуллоев М.Н. Проектирование зданий (сооружений) с учетом сейсмических нагрузок по КМК 2.01.03-19 [Текст]/ Убайдуллоев М. Н.,Убайдуллоев О., Убайдуллоева Н., Насруллаев Л. // Вестник международной ассоциации экспертов по сейсмостойкому строительству, DOI: 10.38054 /iaee-202223.2/2022(14). - 69...74 с.
11. Тамразян, А. Г. К учету профилированного настила как рабочей арматуры при расчете монолитных сталезелезобетонных плит перекрытий/ А. Г. Тамразян, С. Н. Арутюнян. - Текст// Промышленное и гражданское строительство. - 2016. - № 7. - С. 64-68. - Библиогр.: с 68 (8 назв.). - ISSN 0869-7019.

12. Постанен С.О. Сталежелезобетонные перекрытия по профилированному стальному настилу / С. О. Постанен, А. Ю. Березкина, В. В. Комиссаров, М. О. Постанен. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. № 26 (130). - 2016. с. 74-76.

13. Санников И.В. Монолитные перекрытия зданий и сооружений/ И.В. Санников, В.А. Величко, С.В. Соломонов, Г.Е. Бимбад, М.Г. Томильцев.- Киев: Будівельник, 1991. – 152 с.

CAUSES OF FLOOD FLOW AND FLOOD AND ITS DAMAGE FACTORS

Teacher: **Yuldoshev Shakhboz Khoshimjon**

Shakhbozyuldoshev4383@gmail.com +99893-943-43-83

student :**Tashpolatov Asadbek Akmaljon**

Namangan Engineering Construction Institute

Annotation: *Today, the scale of natural-featured emergencies in our country is increasing year by year, especially with the occurrence of floods and floods. Flood and flood prevention is one of the political priorities of our country. Timely implementation of measures aimed at preventing floods and floods in international practice is one of the most effective ways to protect the population from emergency situations.*

Keywords: *flood, Population, Commission, emergency, flooding, climate, etc.*

No matter how rapidly the scientific and technical development, complex and perfect technological process develops, some knots of the organic connections between "Universe-Earth-Man-Society" still cannot be solved. One such problem is flood and flood disasters. If we summarize and analyze the events happening in different parts of our planet in the future, we will once again be sure that flood and flood disasters are increasing year by year and covering large areas. The research conducted in many countries shows that the preliminary study of possible events, prediction, and the development of warning measures based on it, not only save the economic damage caused by unpleasant situations, but also lead to a decrease in the number of injuries among people [4].

Due to the development of information technologies, the population of the country has the opportunity to quickly receive urgent messages of the FVV and Hydrometeorological Service regarding natural disasters. The relevance of the topic: Studying the causes of floods and floods, as well as the lack of proper action in the event of this emergency situation, the lack of development of scientific methods for preparing the population to act in floods and floods and protection from emergency situations is one of the problematic issues today. Therefore, it is important for our country and foreign countries to prepare the population to act in floods and floods and to create scientific method mechanisms for protection. Such events may include: extreme warming or cooling of the air, solar activity, excessive precipitation, landslides, floods, and landslides. Compared to the previous year, the current year was characterized by a large number of reports of natural disasters in the mountainous and sub-mountain regions of the country. This year, floods and floods occurred in the regions due to the rainfall exceeding the norm.

The material damage caused by the flood is huge, but its damage is not limited to this. It washes away the fertile soil layer on the surface of the land and reduces its productivity, which means it also limits the possibilities of its use. As a result of the

washing away of the fertile layer, it also affects the biodiversity, and then it leads to a decrease in ecological efficiency as a result of turning into dry land [2]. This, in turn, directly affects the country's food security. That is, in districts where floods occur, ecological and economic conditions deteriorate significantly and cause many problems. Ultimately, this will have a negative impact on the social climate of local areas. In turn, the flood that appeared in the mountainous regions will gradually spread to the valley. The fact is that due to the flood, a large flow of water comes from the mountain in a short period of time, which cannot be used to irrigate crops during a long drought. In addition, the silt of the flood falls into the reservoirs, fills the rivers and ditches with mud, makes it difficult for water to flow, and causes them to become unusable before their term [5].

However, this is not the most important damage caused by floods. Uzbekistan is an industrial country. Most of the fruits and vegetables are obtained from irrigated lands, so in our conditions there is almost no possibility of farming without irrigation. At the moment, 9% of the flowing water falls on the territory of our country. The remaining percent comes from neighboring countries - mainly Tajikistan and Kyrgyzstan.

It is clear as day that we cannot control the flow of water from neighboring countries. At the same time, climate change will lead us to more aridization, that is, the need for fresh water, which is mainly for irrigation of land, but also for the population and production enterprises, will increase.

That's why we need to be more economical with the growing need for running water in the regions of our country. The water lost during floods can be estimated as damage to agriculture. One of the main causes of floods is that the soil loses its fertile layer and turns into a barren land where no trees and plants grow [3]. The once-vegetated areas in the mountainous and foothills of Central Asia have shrunk significantly due to fragmentation, degradation, and various accessions. According to the results of the survey, the forested areas of the country today are 1.5-2% [2].

Man and his economic activities are the main reason why plants do not grow and become bare in mountainous areas. For example, black juniper and pistachio trees were cut down in large quantities because coal was needed for the development of the local metallurgical industry, and wood products were needed for construction. The cultivation of arable land has led to the destruction of forest vegetation on the foothills. Due to the development of pastoralism and the continuous increase in the number of domestic animals, the uncontrolled grazing of them has led to the degradation of not only the natural meadows in the mountains, but also the forest areas. is doing Loss of grass cover on hillsides deprives the soil of protection by tree branches and turf. The upper part of the soil becomes almost bare and prevents the flood from percolating into the ground [6].

Floods can also be caused by other unthinking human actions (plowing land, building roads, etc.). If measures are not taken to preserve the grass layer on the

mountain slopes, the next flood will create a ravine, making it more difficult to prevent it.[10]

- the number of precipitation days increases and their variability increases, which leads to the formation of floods and the washing away of the surface layer of the soil;
- the occurrence of drought increases and the duration of the dry hot period increases, which reduces rainfall and makes it difficult for grasses to recover.

It is cheaper to prevent a flood than to eliminate it. Moreover, its preventive measures can bring significant income. Floods can be prevented only by preserving and restoring the grass layer [9].

The forestry experience of the world and our country shows that preserving the forest layer on the mountain slopes, organizing forestry is one of the most important factors of moderating mountain landscapes, including reducing and even eliminating floods:

- on the slopes covered with forest vegetation, the humus of tree branches itself captures a certain part of the precipitation and does not allow the water to increase and create a flood. Due to the humus formed from the shedding of leaves, conifers and other plant branches, a specific layer - the surface layer of the soil consisting of plant humus - is the most favorable factor for absorbing moisture. A part of the bed mixed with the ground not only enriches the soil composition with fertilizer, but also changes the physical and mechanical properties of the upper layer of the soil in a positive direction, expands its volume and structure, and increases the filtration of water in the soil. In addition, such bedding is considered essential food for more fauna, including earthworms and rats, and their activity increases water infiltration;

If we take a systematic approach to the solution of the problem, the control of water bodies should consist of the following interrelated:

- a) planting forest plants on mountain slopes with a strong flood risk;
- b) taking control of pastures;
- c) application of social protection measures;
- d) organization of auxiliary infrastructures;
- e) construction of engineering devices against floods along the riverbed [6].

In our country, the government commission for the protection of the population from floods and floods operates.

The commission to fight against floods develops proposals, plans and measures to reduce the threat of avalanches, prevent and eliminate emergency situations related to dangerous hydro-meteorological and geological processes to hokimias and management bodies, and leads the implementation. The flood control commission is established in order to protect the population and territories from emergency situations related to floods, torrents, avalanches and landslides.

The documents of the flood control commission include the monitoring of floods and floods in the area, the meeting of the commission, the implementation of tasks and

reports, annual work plan and organizational instructions defined in the minutes of the Prime Minister of the Republic of Uzbekistan-Chief of Civil Protection.[11]

In the course of studying the above, I offer the following as a suggestion:

First, regional flood control commissions to further develop the holding of seminars, meetings and roundtable discussions on flood prevention and action in social sphere institutions and local self-governing bodies in populated areas with a high risk of floods and floods. ;secondly, during the season of the year when floods and floods may occur, to start broadcasting video clips, advertisements and presentations on all television channels about the protection and warning of the population from emergency situations related to floods and floods;third, to create more extensive coverage in scientific journals, methodological manuals and literature on the protection of the population from floods and floods;In conclusion, it is worth noting that it is necessary to think up and create more advanced scientific bases for preventing floods and floods and protecting the population from such emergency situations. It is necessary to create a new basis for educating the population on the need to create and develop scientific methodological manuals on the basis of well-thought-out measures to protect the population from emergency situations related to floods and floods and to develop solutions to the problems that arise. From the point of view of safety, every citizen should know whether his house or workplace is located in the zone of flood movement or not. The main danger that can occur under the influence of flood flows is the erosion and submergence of buildings and structures, and the death of people. In addition, strong currents can disrupt electrical networks, gas, water supply and sewage systems, resulting in the risk of fire and poisoning. Even after the rainfall has passed, there is no need to rush into the mountain valleys, because after the first flash flood, there is a possibility that the next ones will be repeated. Preparing the public to deal with a flood emergency should be one of our main goals, including developing measures to build the capacity of the public to protect themselves in any emergency.

REFERENCES:

1. Valijonovich, R. S., Axmadjanovich, T. A., & Khoshimjon, Y. S. (2021). Causes and Consequences of Floods and Floods in The Safety of Life, Measures to Protect the Population and The Territory. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 25(1), 83-86.
2. Valijanovich, R. S., & Ahmadjanovich, T. A. (2021). CURRENT STATUS OF GROWING AND HARVESTING CORN AND CRUSHING COTTON. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 1002-1006.
3. Turgunov, A. A., Yakubzhanova, Y. G., Yuldoshev Sh, K., & Mirzaliyev, Z. S. (2022). MAIZE, MAINTENANCE AND DEVELOPMENT OF WAYS TO OVERCOME DEFICIENCIES IN GROWTH FROM THE SUBSYSTE. *PEDAGOG.–2022*, 4, 953-959.

4. Yakutkhan, Y. Khoshimjon o'gli, YS (2022). Educate the Population on the Types and Causes of Emergencies. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 2(5), 22-26.
5. Khoshimjon, Y. S., & Mavludakhon, M. (2022). THE AMOUNT OF GRAIN LEAVING FROM THE CORE AND SHELL HOLE AND ITS REDUCTION. *Scientific Impulse*, 1(4), 371-374.
6. Gulomjonovna, Y. Y. Khoshimjon o'glu, YS (2021). CAUSES OF FLOOD AND FLOOD DAMAGE ALSO PREPARE TO DO THE RIGHT ACTION IN THIS EMERGENCY SITUATION. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 158-161.
7. Gulomjonovna, Y. Y. Xoshimjon o'gli, YS (2022). Influence of the Shape of the Working Surface of the Screed on the Grain Quality Mixture on the Performance of the Shell. *International Journal of Development and Public Policy*, 2(2), 43-47.
8. Ahmadjanovich, T. A., Gulomzhanovna, Y. Y., Khoshimjon, Y. S., & Saidulla, M. Z. (2022). MAIZE, MAINTENANCE AND DEVELOPMENT OF WAYS TO OVERCOME DEFICIENCIES IN GROWTH FROM THE SUBSYSTEM. *PEDAGOG*, 1(4), 939-946.
9. Khoshimjon, Y. S., Turgunovna, A. S., & Umarjonovna, D. D. (2023). PREPARING THE POPULATION FOR PRACTICAL TRAINING ON CIVIL PROTECTION AND CONDUCTING IT. TRAINING THE POPULATION ON THE CONTENT OF POLITICAL-EDUCATIONAL ACTIVITIES AND PRACTICAL TRAINING CONDUCTED WITH THE UNITS OF CIVIL PROTECTION IN EMERGENCY SITUATIONS. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(15), 97-103.
10. Khoshimjon, Y. S., Olimjonovich, M. K., & Ibrahim, H. (2022). ASSESSMENT OF THE SEISMIC RESISTANCE OF BUILDINGS AND STRUCTURES AND METHODS OF CREATING ELECTRONIC TECHNICAL PASSPORTS. *Scientific Impulse*, 1(5), 163-166.
11. Khoshimjon, Y. S., & Olimkhan, I. I. (2022, December). GEOLOGICAL HAZARD EVENTS, EARTHQUAKES AND THEIR CONSEQUENCES. In *Proceedings of International Educators Conference (Vol. 3, pp. 546-557)*.
12. Khoshimjon, Y. S., & Nurmirza, M. M. (2023). EFFECTS OF HARMFUL AND TOXIC FACTORS OF PRODUCTION ON THE HUMAN BODY. *PEDAGOG*, 6(4), 476-483.
13. Атамирзаева, С. Т. (2023). ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИНИНГ КОМФОРТ ШАРОИТЛАРИ, ИШЧИ ЎРНИНИ ЭРГОНОМИКАСИНИ ЎРГАНИШ ВА ЎҚИТИШ ТИЗИМИ. *PEDAGOG*, 6(4), 465-475.
14. Мамадалиев, Ш., & Юлдошев, Ш. (2021). СЕЛ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ ХАМДА ЮЗАГА КЕЛИШ САБАБЛАРИ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ. *Экономика и социум*, (4-2 (83)), 144-148.
15. Khoshimjon, Y. S., & Ravshanbek's, A. M. (2023). METHODS OF KEEPING CITIZENS IN PROTECTIVE FACILITIES RADIATION PROTECTION FACILITIES. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 6(4), 587-592.

16. Xoshimjon o'g'li, Y. S. (2023). QISQA TUTASHUV NATIJASIDA ELEKTR QURLIMANING YONG 'INGA BARDOSHLILIK HISOBI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(4), 593-596.
17. Khoshimjon, Y. S. (2023). PROTECTION OF POPULATION AND FACILITIES FROM EMERGENCIES. Scientific Impulse, 1(9), 1261-1267.
18. G'ulomjonovna, Y. Y., & Khoshimjon, Y. S. (2023). CALCULATION OF LIGHTNING AND LIGHTNING ARRESTER AND FIRE PROTECTION SYSTEM IN FIRE PREVENTION. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(4), 1108-1114.
19. Xoshimjon o'g'li, Y. S. (2023). ISHLAB CHIQRISHDA QO 'LLANILADIGAN MODDA VA MATERIALLARNING O 'ZO 'ZIDAN YONISH SHART-SHAROITLARINI VA UNI TAVSIFLOVCHI KO 'RSATKICHLARNI O 'RGANISH. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(10), 1015-1022.
20. Xoshimjon o'g'li, Y. S. (2023). YONG 'IN O 'CHIRISHDA BINO INSHOOTLARNING ASOSIY KONSTRUKTIV ELEMENTLARINING YONG 'INGA BARDOSHLILIK DARAJASI HISOBI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(10), 1023-1030.
21. Omonaliyevych, O. B. (2023). CAUSES OF GLOBAL WARMING ON EARTH, FACTORS OF GLOBAL WARMING, CONSEQUENCES IN THE OCEAN, EFFECTS IN THE ATMOSPHERE. Научный Фокус, 1(1), 141-147.
22. Akmaljon, S. E., & Khoshimjon, Y. S. (2023). FACTORS DETERMINING FIRE SAFETY. Научный Фокус, 1(1), 148-152.

FRANSIYA MUSTAMLAKACHILIK TIZIMI MOHIYATI VA UNING DARZ KETISHI

Sh.Erkinova

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Tarix yo'nalishi magistranti*

Abstract: *The foundation of France's colonial system, unlike England's, dates back to the Great Geographical Discoveries. Because in the advanced Middle Ages, the French kings struggled to centralize the country and because of this, they did not have enough potential and opportunities to colonize any area on the continent itself.*

Keywords: *“Declaration of Human and Citizen Rights”, colonial system, unequal contracts, Supreme Council of the Colonies, commune, district, The fourth republic*

KIRISH

Ispan va portugallarning geografik kashfiyotlaridan ruhlangan fransuz dengizchilari ham ummonosha ekspeditsiyalar uyushtirdi va XVI asrning o'rtalaridayoq Kanadani kashf qilishga muvaffaq bo'ldi. Yangi Fransiya Kompaniyasi ushbu hududlarni tasarruf etish maqsadida tashkil etildi. XVII asr boshlarida yana Shimoliy Amerikada yangi-yangi hududlarni ochish va uni egallash boshlab yuborildi. 1604-yilda bu yerda Akadeya, bir yil keyin Port-Royal koloniyalariga asos solindi. 1608-yilda Kvebekka asos solishdi⁶⁵. 1642-yilda Monreal o'zlashtirildi. 1663-yilda Kanada fransuz tojining mustamlakasi deb e'lon qilindi. Asr so'nggiga qadar Luiziana, Gvadelupa, Martinika, San Domingo va bir qancha orollar egallandi. Boshqa tomondan Afrikada yangi hududlar mustamlakaga aylantirila boshlandi. XVII asr boshlarida Senegal daryosi va Gviniya qo'ltig'i oralig'idagi yerlarda bir qancha fransuz savdo faktoriya-qal'alari paydo bo'ldi. Bu hududlarni asoratga solish uchun inglizlardagi kabi Senegal, Gvineya kabi savdo kompaniyalari tuzildi. Shu asrning o'rtalaridan fransuz bosqinchilari Osiyoda paydo bo'lib, Hindistonning bir qancha orollarini qo'lga kiritdi. XVIII asr boshlariga kelganda Pondisher shahri fransuzlarning Hindistonni mustamlakaga aylantirishdagi tayanch nuqtasiga aylandi.

Tahlil va natijalar. Fransiya XVIII asrdagi inqiloblar davrida yangi hududlarga bosib olish to'xtab qoldi. Bunga muayyan darajada Fransiyaning o'zida sodir bo'lgan o'zgarishlar sabab bo'ldi. 1789-yilda qabul qilingan “Inson va fuqarolar huquqlari Deklaratsiyasi” bilan qullikning bekor qilinishi ortidan mustamlakalardagi mahalliy aholining fuqarolik huquqlari tengligi e'tirof etildi. 1793-yilgi Konstitutsiyada bo'lsa mustamlakalar rasman respublikaning tarkibiy qismi deb e'lon qilingan edi. Fransiyaning keyingi mustamlakachilik davri XIX asrning 30-yillaridan boshlandi. Jazoirni tobe etish uchun sal kam yarim asar sarfladi. 1991-yilda Tunis ustidan protektorat o'rnatildi. XIX asrning 30-yillaridan fransuzlar G'arbiy Afrikaga ham kirib kela boshladi. Bu yerda aldov, qurol kuchi, sotib olish, noteng shartnomalar orqali

⁶⁵ Литтлвуд, Йен. История Франции / пер. с англ. А. А. Бряндинской. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С. 80.

Gabon, Fil Suyagi Qirg'og'i, Senegalning ichki hududlari qo'lga kiritildi. XIX asrdan boshlaridan Fransiya Uzoq Sharq va Janubi-Sharqiy Osiyoda mustamlakalar uchun harakat boshlaydi. Bu yerda ular bir necha o'n yil davomida Vetnamni, Kamboja hududlarini bosib oladi. Asr oxirida Laos ustidan protektorat o'rnatildi. Asr oxirida dunyoning yetakchi davlatlari orasida boshlanib ketgan "dunyoni qaytadan taqsimlash" siyosatidan Fransiya quruq qolmadi. 1896-yilda Madagaskar mustamlaka deb e'lon qilindi. Afrikaning ichki hududlarigacha kirib borib, Kongo, Niger, Ubangi va Shari daryolari, Chad ko'li havzasi hududlarini bosib oldi. 1899-yilda inglizlar bilan Tropik Afrikani bo'lib oladi. Shimoliy Afrikada katta hududlar, G'arbiy Sudan va Kongo daryosi havzasi fransuzlar qo'li ostiga o'tib qoldi. XX asr boshlarida bo'lsa Marokashning bir qismi ustidan protektorat o'rnatishi bilan amalda mustamlakachilik imperiyasini shakllantirish o'z nihoyasiga yetdi. Birinchi jahon urushi boshlarida Fransiya mustamlakachilik hududi 10,6 mln kv kmni tashkil qilib, u yerda 55,5 mln kishi istiqomat qilgan (metropoliyaning o'zi bo'lsa 0,5 kv kmni tashkil etgan va unda 39,6 mln kishi yashagan). Urush yakuni bo'lsa mustamlakachilik hududining yanada kengayishiga xizmat qildi. Germaniyadan Togo va Kamerunning katta qismini, Usmoniylar imperiyasidan Suriya va Livanni tortib olib, keyinroq mandatosti hududiga aylantirdi. Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan 1939-1945 yillarda Fransiya mustamlaka imperiyasi o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqadi. Uning hududi 12,347,000 km² maydonni egallagan, unda 68,69 million kishi istiqomat qilgan. Metropol hududini hisobga olgan holda, fransuz suvereniteti ostidagi hududi 12 898 000 km² (yer yuzining 1/10) ga cho'zilgan, 110 million kishi (dunyo aholisining 5%) yashagan⁶⁶. Shu tariqa Fransiya ham huddi Britaniyadan keyin jahonning eng katta ikkinchi mustamlakachi davlatiga aylangan edi. Lekin Britaniyadan farqli ravishda u o'zi egallagan hududlarning muayyan qismini turli yillarda boshqalar foydasiga boy berib qo'ydi. Ulkan va turli xalqlardan iborat bo'lgan mustamlakalarni Fransiya qanday boshqargan va bunda o'ziga xos jihatlar nimalarda namoyon bo'ladi?

Birinchiidan, ingliz mustamlakachiligidagi bilvosita boshqaruvidan farqli ravishda fransuz mustamlakachiligida mahalliy yetakchilar kuchi bilan boshqarishga tayanilmagan, balki aksincha bevosita o'zlarining gubernatorlari orqali idora etgan.

Ikkinchiidan, XIX asr oxirida Fransiya imperiyasi mustamlaka mulklarini huddi inglizlardagi singari xom ashyo va ko'chirishga ajratmagan, tasnifning asosiy belgisi mustamlakani imperiyaga qo'shilishida edi. Ushbu mezonga ko'ra mustamlakalar 2 ga bo'lingan:

- 1) "eski"lar (Senegal, Kochichina, Martinika, Gvadelupa, Jazoir)
- 2) yaqinda tasarruf etilganlar (Sudan, Niger, Chad va boshqalar)

Uchinchiidan, Buyuk Britaniyadan farqli o'laroq, XIX asrdagi Fransiya mustamlakalari rasmiy ravishda departament tarzida imperiya tarkibiga kirgan, ya'ni imperiyaning tarkibiy qismi sifatida qaralgan. Bir nechta protektoratlar (Tunis,

⁶⁶ Французская колониальная империя // Большая российская энциклопедия 2004–2017 – https://old.bigenc.ru/world_history/text/5911590

Kambodja, Laos, Tonkin, Marokash), garchi ular tashqi hokimiyat atributlarini (davlat ramzlari, hukmdorlar unvonlari) saqlab qolgan bo'lsalar ham, amalda boshqa hududlar kabi tayinlanuvchi Fransiya ma'muriyati tomonidan boshqarilgan. Ya'ni an'anaviy hukmdorlarning vakolatlari fransuz mustamlakachi amaldorlariga o'tkazzilgan.

To'rtinchidan, Fransiyaning o'zida 1894-yilgacha mustamlakalarni boshqarishga oliy hokimiyat darajasida tashqi ishlar vazirligi mas'ul bo'lgan bo'lsa, shu yildan e'tiboran maxsus mustamlakalar vazirligi tuzilib, uning qoshida Koloniyalar Oliy Kengashi faoliyati yo'lga qo'yilgan⁶⁷.

Beshinchidan, mustamlakalar ma'muriy tuzilishi ham isloh etilgan va ular birinchi navbatda prefektlar idora etuchi okruglar, okruglar bo'lsa nisbatan kattaroq kommuna va kantonlarga bo'lingan. Har bir mustamlakalar gubernator tomonidan idora etilgan. Unga hududiy kesimda mustamlakachi mulozimlar boshqaruvda bo'ysingan. Quyi boshqaruv bo'g'inida (kommunalarda) bo'lsa mahalliy elita vakillari tayinlangan va ular imperiyaning rasmiy xizmatchilari sifatida qaralgan.

Oltinchidan, mustamlakalarda fransuz qonunlari va fransuz sud tizimi amalda bo'lgan. "Eski" mustamlakalarning an'anaviy elitalari Fransiya parlamenti - Milliy assambleyaga saylovlarda ovoz berishlari mumkin edi.

Yettinchidan, mustamlakachilikning dastlabki pallalarida huddi Britan mustamlakachilik tizimida bo'lgani singari yangi yerlarni o'zlashtirishda fransuz savdo kompaniyalari xizmatidan foydalanilgan.

Sakkizinchidan, mustamlakatlar doirasining kengayishi bilan ularni samarali idora etish maqsadida hududlarni birlashtiruvchi o'ziga xos ittifoq tarzidagi tuzilmalar tashkil etilgan. Masalan, 1887-yilda Janubi-Sharqiy Osiyodagi mustamlaka hududlarini birlashtirgan Hindixitoy ittifoqi tuziladi.

To'qqizinchidan, fransuz mustamlakachiligining ikkinchi bosqichida qo'lga kiritilgan hududlar, ayniqsa Jazoir va Senegal uchun o'ziga xos bo'lgan boshqaruv shakli bosqichma-bosqich, shart-sharoitlardan kelib chiqib tadbiiq qilina boshlangan. Jazoirning bir qismini egallagan vaqtida fransuzlar oldida turklardan, mavrlardan, arablardan va qora tanli qullardan iborat bu yangi mustamlakani qanday qilib idora etish masalasi ko'ndalang keldi. Garchi shu vaqtgacha mustamlakalar uchun muayyan boshqaruv tartibi joriy qilingan bo'lsa ham, ammo bu mukammal deb bo'lmas, eng asosiysi uni Jazoirga qo'llab bo'lmas edi. Dastlab (1848-yilda) bosib olingan hudud 3 ta departamentga bo'lingan (Oran, konstantin va Jazoir). Lekin tez-tez o'zgartiriluvchi gubernatorlar o'zlaridan kelib chiqib idora etishgan, ayrimlari mahalliy vakillar yordamiga ko'proq suyangan bo'lsa, boshqalari aksincha ishni qilgan. Napoleon III (1852-1870-yy.) davrida Jazoirdagi barcha kommunalar 3 ga taqsimlandi: yevropaliklar ko'pchilikni tashkil etuvchi, mahalliy aholi ko'pchilikni tashkil etuvchi va aralash. Yevropaliklar kommunalarida Fransuz poytaxti huquqlari amalda bo'lgan,

⁶⁷Лисенков О.О. Империи нового времени:принципы управления колониями. Пример Британии и Франции // Genesis:исторические исследования. – 2020. – № 6. DOI: 10.25136/2409-868X.2020.6.33316 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33316. – С.51

aralash va "mahalliy" kommunalarda arab byurosi faoliyat olib borgan. Barcha kommunalarda arab-fransuz boshlang'ich maktablari tashkil etilgan. Qishloqlarda cheklangan tarzda bo'lsada shariat sud tizimiga ruxsat berilgan. E'tiblorlisi, 1870-yildan boshlab mahalliy aholi uchun fransuz fuqaroligini olish birinchi marta joriy qilindi⁶⁸. Huddi shunday 1880-yillarda Senegal hududidagi mahalliy aholi uchun, 1887-yildan Hindixitoy ittifoqi hududidagi mahalliy aholi uchun muayyan shartlar asosida fransuz fuqaroligini olish joriy qilindi. Shunday qilib Britan mustamlakachilik tizimidagi bilvosita boshqaruvdan Fransiya mustamlakachilik tizimi to'g'ridan-to'g'ri boshqaruv shakli bilan farq qilgan bo'lsa ham, ammo bilvosita shakldan ham foydalangan. Jumladan, mahalliy yetakchi va sardorlar imperiyaning quyi bo'g'in xizmatchilari sifatida qaralgan va ular yangi boshqaruv tizimining bir qismiga aylangan. Tadqiqot davomida tahlil qilingan ma'lumotlarga tayangan holda Fransiya mustamlakachilik tizimining darz ketishini ko'pchilik tarixiy adabiyotlarda qabul qilinganidek XX asrning ikkinchi yarmi sifatida qabul qilishdan biroz uzoqlashgan holda quyidagi bosqichlarda ham muayyan darajada mustamlakachilik tizimi inqirozi kuzatilgan degan to'xtamga keldik. Birinchi marta, Yevropada Fransiya gegemonligi tugagan XVIII asrda. Yevropada urushlar (Ispan merosi va Yetti yillik urush) natijasida Fransiya Britaniya foydasiga Shimoliy Amerika va Afrikadagi qator hududlarni, Hindistonni (5 ta manzilni hisobga olmaganda) boy berib qo'ydi. Aynan shu voqealar sabab Shimoliy Amerikadagi mustamlakachilikdagi yetakchilik inglizlar qo'lga o'tib ketdi. Ikkinchi inqirozli bosqichni Fransiya inqilobi va Napoleon urushlaridan keyingi davrlar bilan ko'rsatish mumkin. Inqilob davrida qullikning bekor qilinishi haqidagi Dekret (1794-yilda) natijasida milliy ozodlik harakatlari kuchayib ketadi. 1804-yilda Gaiti mustaqillikka erishadi. Aksilfransuz koalitsiyalarining Napoleonga qarshi urushlari davrida ham Fransiyaning deyarli barcha mustamlakalari Britaniya tomonidan egallangan bo'lsada, ammo Vena kongressi qarorlari bilan Fransiya ularning ko'pchiligi qaytarib oldi: g'arbiy yarimsharda Sent-Pyer va Mikelon, Gvadelupa, Martinika, Gviana orollarini, Hindistondagi beshta kichik aholi punktlarini saqlab qolgan. Reunion oroli, Senegaldagi kichik mulklar shular jumlasidandir. O'sha paytda Fransiya mustamlakalarining umumiy hududi taxminan 30 ming km kv teng bo'lgan. Nihoyat, uchinchi marta va bu safar oldingi mustamlakachilikning to'liq boy berib qo'yilishi XX asrning o'rtalarida sodir bo'ldi. Boshlangan ikkinchi jahon urushi va unda Fransiyaning mag'lubiyatga uchrashi uning mustamlakasi ostida bo'lib kelgan bir qancha xalqlarning milliy-ozodlik kurashlarini avj oldirib yubordi. Boshqa tomondan bo'lsa, urushning payoni xalqaro hayotda kuchlar muvozanati tizimiga keskin o'zgartirishlar kiritdi. Shuning barobarida jahonda ommaviy ravishda mustamlakachilik tizimining yemirilish jarayoni boshlanib ketdi. Urush natijasida g'olib chiqqan koalitsiya tarafida bo'lishiga qaramasdan Fransiyaning urushning oqibati

⁶⁸ Лисенков О.О. Империи нового времени: принципы управления колониями. Пример Британии и Франции // Genesis: исторические исследования. – 2020. – № 6. DOI: 10.25136/2409-868X.2020.6.33316 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33316. – С.52.

bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy inqirozlar qamrab oldi. Bu jarayonni ayniqsa uning sobiq mustamlakalari, birinchi navbatda Jazoirda boshlanib ketgan va qurolli to'qnashuv darajasiga borib yetgan milliy-ozodlik kurashining avj olishi yanada keskinlashtirib yubordi. Birinchi bo'lib Suriya va Livan mustaqillikni qo'lga kiritdi. Aynan ularning mustaqillikka erishuvi so'nggi bosqich fransuz mustamlakachilik tizimining inqirozini boshlab berdi. Mandat ostidagi Suriya va Livanning mustaqillikka erishuvi 1940-yilda Fransiyaning Gitler Germaniyasi oldidagi mag'lubiyati, ikkinchi tomondan ingliz-fransuz raqobati bilan bevosita bog'liq edi. Gap shundaki, Suriya va Livanda Vishi ma'muriyati qulashidan oldinroq "Ozod Fransiya" qo'mitasi boshlig'i Sh. de Goll urushdan keyin ularga mustaqillik berishni va'da qilgandi. Uning bu bayonotini Britaniya qo'llab-quvvatladi⁶⁹. Tarix olim K.A.Fursov XX asrga kelib mustamlakachilik tizimining inqirozini 3 ta asosiy bosqichda sodir bo'lganligini ta'kidlaydi (Bu ham ingliz, ham fransuz mustamlakachilik tizimi uchun xos): ular (Namibiya, Gonkong, Makao) shundan keyin ham saqlanib qolgan bo'lsa ham, ammo umuman olib qaraganda mustamlakachilik tizimining inqirozi ko'rsatilgan muddatga kelib tugab bo'lgandi⁷⁰. Fransuz mustamlakachilik tizimining inqiroz bosqichlariga e'tibor qaratadigan bo'lsa, ayniqsa uning 2 va 3 bosqichlarida Fransiyaning o'zida ham keskin voqeliklar kuzatilganligini ko'rish mumkin, ya'ni mamlakat ichidagi siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar muayyan darajada mustamlakachilik tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Bundan so'nggi bosqich ham chetda qolmadi. Hisob bo'yicha Fransiya siyosiy tuzumida qaror topgan To'rtinchi respublika (1947-1959) nafaqat Fransiyaning ichkaridagi, balki tashqi muammolarini ham hal qila olmaydigan holatga kelib qoldi. Bir paytlar Fransiyada nemis okkupatsiyaga qarshi kurashning markaziy figuralaridan biri bo'lgan va amalda Fransiyaning gitlerchilar Germaniyasiga qarshi kurashining qahramonlaridan biri va og'ir paytlarda millatning yetakchisiga aylangan general Sharl de Goll timsolida mamlakatni bu inqirozdan olib chiquvchi siyosiy arbobni ko'ruvchilar tarafdorlari borgan sari ko'payib bordi. Kun tartibidagi tangliklarni bartaraf eta olmagan hukumatga xalqning ishonchi yo'qolganidan de Goll tarafdorlari bo'lgan gollchilar ham foydalanib qolishdi. 1953-yilda RPF (Fransuz xalqi birligi) partiyasi tarqalgandan keyin general Shampan viloyatidagi o'zining Kolombe-le-dyoz-Eglizdagi uyida, siyosiy hayotdan nisbatan uzoq tarzda hayot kechirib kelayotgan edi. U bu paytda o'zining harbiy memuarlarini yozish bilan mashg'ul bo'lib, kamdan-kam holatlarda OAVda chiqish qilar edi. Jazoirdagi fransuz qo'shinlari va ikkinchi jahon urushini de Goll bilan yelkama-yelka bosib o'tgan generallar va zobitlar orasida ham de Gollni hokimiyatga qaytarish istagi borgan sari kuchayib bordi, chunki ular yolg'iz de Gollgina bu muammolarni hal qila olishiga ishonar edi. 1958-yil 29-may kuni Fransiya prezidenti vaziyat tang ahvoldaligini tushungan holda hukumatni de Gollga topshirish haqida bayonot berdi. Hukumatga qaytgan de Goll zudlik bilan Milliy

⁶⁹ Фурсов К. А. Деколонизация афро-азиатского мира: предпосылки, этапы, модели. ВОСТОК (ORIENTS) 2015, № 2. – С.10

⁷⁰ Фурсов К. А. Деколонизация афро-азиатского мира: предпосылки, этапы, модели. ВОСТОК (ORIENTS) 2015, № 2. – С.10

kengashdan o'ziga vaziyat tangligi uchun nisbatan cheklanmagan vakolatlar berishni so'rab murojaat qiladi va darhol Fransiyaning yangi Konstitutsiyasini ishlab chiqishni boshlab yuboradi. Ushbu konstitutsiya 1958-yil 28-sentabrda umumxalq referendumini qo'yilib, unda saylovchilarning 79.25% yoqlab ovoz berishgan. Buning natijasida qabul qilingan Konstitutsiya hozirgi kungacha mamlakatning Bosh qonuni bo'lib kelmoqda. Mazkur konstitutsiya 1789-yildan buyon mamlakatda qabul qilingan 17 va 22 tuzumning asosiy qonuni bo'ldi. Shu tariqa Fransiyada Beshinchi Respublika davri boshlandi⁷¹.

Xulosa. Fransiyaning o'zining sobiq mustamlakalari bilan munosabatlarni saqlab qolish, siyosiy termin bilan aytganda "ta'sir doirasi" ostida ushlab turish harakatlari oson kechmadi. Tahlillar shuni ko'rsatib berdiki, o'zaro munosabatlarni siyosiy va harbiy jihatdan saqlab qolish juda qiyin kechdi, amalga oshirilgan ayrim "loyihalar" tugatildi. Madaniy jihatdan aloqalarni saqlab qolish va mustahkamlash samarador bo'lib chiqdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История Франции: учебник для вузов/ М.Ц.Арзаканян, А.В.Ревякин, П.Ю.Уваров. – М: Дрофа. 2005.
2. Косенко С.И. Политика и система франкофонии в эпоху глобализации (европейские аспекты). // Вестник МГИМО–Университета. 2011. № 2.
3. Лисенков О.О. Империи нового времени: принципы управления колониями. Пример Британии и Франции // Genesis: исторические исследования. – 2020. – № . DOI: 10.25136/2409-868X.2020.6.33316 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33316.
4. Лисенков О.О. Империи нового времени: принципы управления колониями. Пример Британии и Франции // Genesis: исторические исследования. – 2020. – № 6. DOI: 10.25136/2409-868X.2020.6.33316 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33316. – С.52.
5. Литтлвуд, Йен. История Франции / пер. с англ. А. А. Бряндинской. – М.: АСТ: Астрель, 2008.
6. Соколова Н.В. Международная организация Франкофонии в системе внешней культурно-гуманитарной политики Францию // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. 2014. Т.15. Выпуск 2.
7. Франкофония // Материал из Википедии
8. Франсафрика // Материал из Википедии
9. Французская колониальная империя // Большая российская энциклопедия 2004–2017 – https://old.bigenc.ru/world_history/text/5911590

⁷¹ История Франции: учебник для вузов/ М.Ц.Арзаканян, А.В.Ревякин, П.Ю.Уваров. – М: Дрофа. 2005. –393.

10. Фурсов К. А. Деколонизация афро-азиатского мира: предпосылки, этапы, модели. ВОСТОК (ORIENTS) 2015, № 2.

**SEYSMOIZOLYASIYA QILINGAN BINOLARNING INERSIYA MASSASI TUFAYLI
VUJUDGA KELADIGAN DEFORMATSIYALARINING DINAMIK MODELI**

*Katta o'qituvchi: Abidov Abdulaziz Abdumarufovich
Anvarjonov Ramizbek Otabek o'g'li*

Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston hududida quriladigan ko'p qavatli binolarda seysmik himoyalovchi konstruksiyalarni qo'llash, hisoblash va loyihalash shart-sharoitlarini o'rganish hamda seysmoizolyatsiya qilingan binolarning inersiya massasi tufayli vujudga keladigan deformatsiyalarining dinamik modeli keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *seysmik izolyatsiya, ta'sir, dinamik model, massa matritsasi, siljish vektori, sonli erkinlik darajasi.*

KIRISH

Seysmoizolyatsiya - bino va inshootlarni seysmik himoya qilishning eng optimal usullaridan biri hisoblanadi. Seysmoizolyasiyaning asosiy g'oyasi binoning erkin tebranishlarining davrini ko'paytirish va seysmik ta'sirlarning yuqori bo'lgan tebranish davrlari hududidan chiqib ketishdir. Elementlarda noelastik deformatsiyalarni yo'q deb qabul qilinishi sababi barcha konstruksiyalar chiziqli ishlaydi deb izolyatsiyalangan binoni xisoblash va modellashtirishni soddalashtirishdir. Agar izolyatsiya tizimi sezilarli darajada nochiziq xatti-harakatlarni namoyon qilsa, uni modellashtirish va hisoblash usullariga alohida e'tibor berishni talab qiladi. Bino va inshootlarni ekspluatatsiya qilish paytida yuzaga keladigan konstruksiyalarning mexanik xususiyatlarining eng yomon qiymatlarini fizik parametrlarning (harorat, yuklanish tezligi, vertikal yuklar va boshqalar) o'zgarish intervallarini hisobga olgan holda aniqlash kerak. Bundan tashqari, hisoblash modelida izolyatorlarning mexanik xususiyatlari va haqiqiy (фактическое) joylashuvi to'g'ri hisobga olinishi kerak. Aslini olganda, qaytariluvchi ta'sirlar ostida izolyatsiya tizimining harakati asosan chiziqli bo'lmaydi. Ba'zi hollarda izolyatsiya tizimi uchun ekvivalent chiziqli elastik "kuch-deformatsiya" hisoblash usuli va soddalashtirilgan statik hisoblash yoki chiziqli spektral dinamik hisoblash usuli qo'llanilishi mumkin. Bunda bikrlikning (K_{sp} - samarali bikrlik) va so'ndiruvchining (Det - samarali so'ndirish) haqiqiy qiymatlari ishlatiladi. Ular seysmik izolyatsiya tizimining samarali bikrlik markazida hisobiy siljish qiymatiga mos keladi. Cheklangan sonli erkinlik darajasiga ega dinamik tizimni ko'rib chiqaylik, buning uchun matritsa shaklida berilgan differensial muvozanat tenglamalari quyidagicha yoziladi.

$$M\ddot{U} + D\dot{U} + KU = -F + P,$$

M, D, K - Massa matritsasi, so'ndiruvchi va bikrlik matritsasi

\ddot{U}, \dot{U}, U - Tezlik, tezlanish va siljish vektorlari

F - Bino asosiga ta'sir qiladigan tashqi ta'sirlar vektorlari

P- Berilgan dinamik yuklar vektorlari

Seysmik izolyatsiyalangan binoning dinamik modelida har bir inersial massa to'rtta erkinlik darajasiga ega bo'ladi : $u_x, u_u, \varphi_z, \varphi_x$.

Bo'ylama, egiluvchi va buraluvchi-ilgarilanma xarakatlarning differensial tenglamasi 4n ekinlik darajasi bo'yicha quyidagicha ifodalanadi.

$$m_j \ddot{u}_j + \sum_{k=1}^n r_{jk}^u u_k = -m_j \ddot{u}_0 + p_{xj},$$

$$J_{y_j} \ddot{\varphi}_j + \sum_{k=1}^n r_{jk}^\varphi \varphi_k = -J_{y_j} \ddot{\beta}_0 + M_{y_j},$$

$$m_j \ddot{w}_j + \sum_{k=1}^n r_{jk}^w (w_k - e_k \theta_k) = -m_j \ddot{w}_0 + p_{zj},$$

$$J_{x_j} \ddot{\theta}_j + \sum_{k=1}^n r_{jk}^\theta \theta_k - \sum_{k=1}^n r_{jk}^w (w_k - e_k \cdot \theta_k) e_j = -J_{x_j} \ddot{\alpha}_0 + M_{x_j},$$

(j = 1,2,...,n) n-so'ndiruvchisiz inersial massalar soni.

Bu erda, $u=u_x, \varphi=\varphi_u, w= u_z, \theta=\varphi_x$ - Inersiya massaning chiziqli va burchakli siljishi.

e -Bikrlik markaziga nisbatan massa markazining farqi;

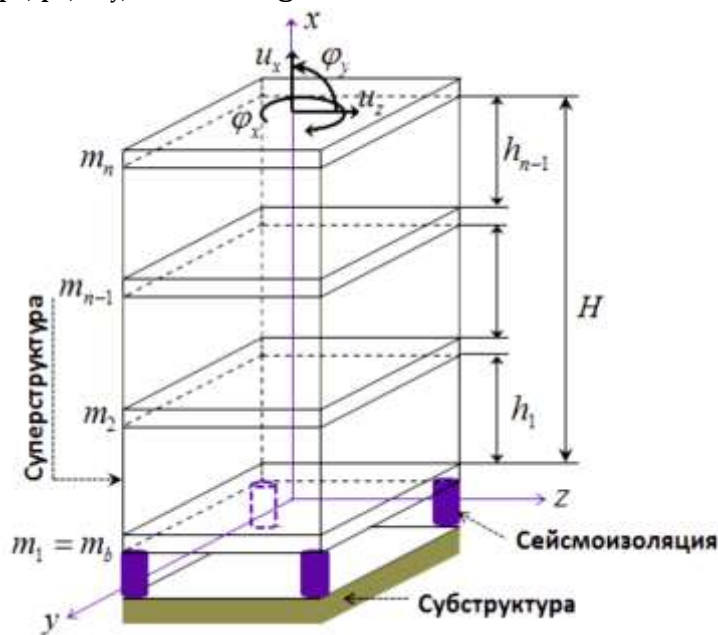
m_j -massa j-ilgarilanma xarakat darajasi;

J_x, J_y - x va u oslariga nisbatan inersiya massa momenti;

$\ddot{u}_0, w_0, \beta_0, \alpha_0$,- Bino asosining berilgan chiziqli va burchakli tezlanishi

$r_{jk}^u, r_{jk}^w, r_{jk}^\varphi, r_{jk}^\theta$ - Bitta chiziqli va burchakli siljishlardan xosil bo'lgan reaktiv kuch va momentlar

p_x, p_z, M_y, M_x - Berilgan dinamik kuch va momentlar

Rasm 2.2 – Seysmoizolyatsiyalangan binoning dinamik modeli.

Bikrlik matritsasi (**K**) ni xosil qilish uchun deformatsiyalarni (r_{ij}) yig'ish usulidan foydalanamiz. Misol uchun balkaning dinamik modelini ko'rib chiqaylik. Buralish

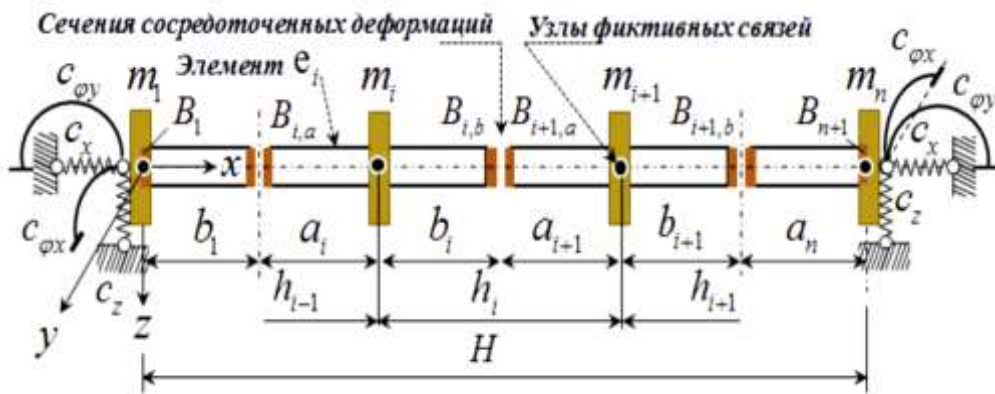
natijasida i va $i+1$ orasidagi elementlarning chiziqli bog'lanishini xarakterlovchi matritsa quyidagicha bo'ladi.

$$\mathbf{B}_{i,i+1} = \mathbf{B}_{i,b} + \mathbf{B}_{i+1,a} = \text{diag} \left(\frac{1}{EF_{ib}}, \frac{1}{EJ_{yl,b}}, \frac{1}{GF_{zl,b}}, \frac{1}{GJ_{pl}} \right) \cdot b_i +$$

$$+ \text{diag} \left(\frac{1}{EF_{i+1,a}}, \frac{1}{EJ_{y,i+1,a}}, \frac{1}{GF_{z,i+1,b}}, \frac{1}{GJ_{p,i+1}} \right) \cdot a_{i+1},$$

$(i = 1, 3, \dots, n-1),$

$J_p = J_x$ - brus kesimining qutbli inersiya momenti.

Rasm 2.3 - Matritsani hisoblash uchun model

Elementlardan tuzilgan diagonal matritsa tizimning ichki muvofiqligi matritsasi deyiladi. $\mathbf{V} = \text{diag}(\mathbf{B}_1 \ \mathbf{B}_{12} \ \mathbf{B}_{23} \ \dots \ \mathbf{B}_{n-1,n} \ \mathbf{B}_{n+1});$

Agar brusning chegeraviy kesim yuzasining doimiy qiymati $h_i = b_i + a_{i+1}$ bo'lsa, yuqoridagi matritsadan ichki bikrlilik matritsasi sifatida quyidagini qabul qilishimiz mumkin.

$$\mathbf{B}_{i,i+1} = \text{diag} \left(\frac{1}{EF_{i,i+1}}, \frac{1}{EJ_{yi,i+1}}, \frac{1}{GF_{zi,i+1}}, \frac{1}{GJ_{xi,i+1}} \right) h_i,$$

$$\mathbf{C}_{i,i+1} = \mathbf{B}_{i,i+1}^{-1} = \text{diag} \left(EF_{i,i+1} \ \ EJ_{yi,i+1} \ \ GF_{zi,i+1} \ \ GJ_{xi,i+1} \right) / h_i,$$

$(i = 1, 3, \dots, n-1).$

Tayanch elementlardagi e_1 va e_n deformatsiyalar mos ravishda 2 va n yuzalarga to'planadi. Shu sababli 1 va $n+1$ tayanch kesimlariga to'plangan deformatsiyalar faqat elastik tayanchlardan to'plangan bo'ladi.

Xulosa. Seysmik izolyatsiyalangan binoning seysmik ta'sirini baholash uchun izolyatsiyalovchi tayanchlarning "gorizontal kuch - siljish" eksperimental bog'liqligidan foydalangan holda chiziqli bo'lmagan elastoplastik modelni to'g'ridan-to'g'ri dinamik hisoblash asosida amalga oshirilishi kerak. Binoning statik hisoblash modeli (RSM) - mavjud chekli elementlar to'plamidan hosil bo'lgan noinersial elastik

tizim hisoblanib, binoning yuk ko'taruvchi konstruksiyalarining bikrligini modellashtirish kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Moon K. (2013). Optimal structural configurations for tall buildings. 2013. Proceedings of the 13th East Asia-Pacific Conference on Structural Engineering and Construction, EASEC 2013. Pp. 354-355.
2. Чхве Х.С., Но Дж., Джозеф Л. Аутригерный дизайн для высотных зданий. – Великобритания : Рутледж, 2017. – С. 8–10.
3. Бангейл С. Таранат. Структурный анализ и проектирование высоких зданий: Конструкция из стали и композитов. – Флорида (США) : CRC Пресс, 2016. – С. 44–48.
4. QMQ 2.01.03-19. "Seysmik hududlarda qurilish". O'zR QV. Toshkent, 2019 y.
5. Шуллер, В. Конструкции высотных зданий /В. Шуллер. – Москва: Стройиздат, 1979. – 248 с.

**MUSIQA FANINI O'QITISHDA O'QITUVCHILARNI PEDAGOGIK MAHORATINI
OSHIRISH**

Abdullayeva Mavjuda Shavkatovna

*Toshkent shahar sergeli tuman 267-maktab musiqa madaniyati
fan o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada musiqa o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik mahoratini va uning bir tarmog' sanaladigan kasbiy kompetensiyasini oshirish ahamiyati haqida so'z boradi. Bugungi kun musiqa o'qituvchilari faoliyati samaradorligini, pedagogik faoliyatini yo'lga qo'yishda avvalo, unda pedagogik mahorat, har bir pedagogik jarayonda zarur bo'lgan kompetensiya turlariga egalik faoliyatdagi ahamiyati yoritib o'tilgan. Ushbu maqolada musiqa o'qituvchisining kasbiy mahorati, innovatsion faoliyati hamda psixologik bilimdonligi va madaniyati haqida fikr mulohazalar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *musiqa madaniyati, axloqiy tarbiya, estetika, faoliyat, pedagogika, pedagogik mahorat, kompetensiya, komponent, mutaxassis.*

KIRISH

Jamiyatimiz taraqqiyotida ma'naviy va jismoniy sog'lom avlodni tarbiyalash dolzarb masalalar darajasiga ko'tarilgan bir paytda hayotning o'zi har bir kishidan, ayniqsa yoshlardan ma'naviy sog'lomlik va ma'rifiy yetuklikni talab qilmoqda. Bugungi kunda sog'lom avlodni tarbiyalash, erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yuksak darajaga ko'tarish orqali komil insonlarni voyaga etkazishga yanada yuksak e'tibor berilmoqda. Ta'kidlash o'rinliki, mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A. Karimov tashabbusi bilan barkamol avlod orzusi davlat siyosatining dolzarb masalalaridan biri sifatida kun tartibiga qo'yildi. Yoshlar tarbiyasi mustaqilligimiz mustahkamligi, abadiyligi, vatanimiz taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy kuch ekanligiga o'tgan yillar davomida to'liq ishonch hosil qildik.

Umumiy o'rta ta'limda o'rgatilayotgan har bir fanning maqsad va vazifalari belgilab qo'yilgan. Asosan amaliy faoliyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan musiqa madaniyati fanining ham o'z maqsad, vazifalari bo'lib, umumta'lim maktablarida musiqa madaniyati fanini o'qitishdan ko'zlangan asosiy maqsad o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini, milliy g'urur hamda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, tafakkurini kengaytirish, bolalardagi ijodiy mahorat, nafasat va badiiy didni o'stirish hamda tashabbuskorlikni tarbiyalashdan iboratdir.

O'qituvchining yuqori darajadagi psixologik savodi va madaniyati o'quv tarbiyaviy ishlar jarayonida barcha turdagi psixologik vazifalarni samarali amalga oshirishga yordam beradi. Shuning uchun o'quvchilar musiqiy madaniyatini shakllantirish barcha musiqiy faoliyatlar jarayonida o'quvchilarni diqqatini to'plash,

ularning ham aqliy ham hissiy idrok etishini tashkil etish, xotirasini, ijodiy taffakurini rivojlantirish, ularning aqliy, irodaviy va boshqa xususiyatlarini shakllantirish kabi psixologik jarayonlardan samarali foydalanishga bevosita bog'liqdir. Musiqa tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy qirralaridan biri bo'lib atrofdagi go'zal narsalarni to'g'ri idrok etishda qadrlashga o'rgatadi, inson yuksak did bilan qurolantiradi va ma'naviy dunyoqarashini shakllantiradi. "Musiqa inson histuyg'ularini, orzu-umidlarini, xohish-istaklarini o'ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg'ulariga faol ta'sir etadi. Musiqa ham fan, ham san'atdir" Musiqa murakkab psixologik- fizologik jarayon hisoblangani bois musiqa darslarida vokal - xor ishlari, o'quvchilarni ahloqiy - estetik tarbiya uchun o'qitishning eng foal shakli sanaladi. Musiqani tinglashda o'quvchilarning diqqat e'tibori kuchayadi, xotirasi, nutqi rivojlanib, dunyoqarashi shakllanib boradi, faolligi oshib yoqtirgan musiqalarini eshitganda zavqlanish hissi paydo bo'ladi

"Musiqa madaniyatini o'quvchilar ongida shakllantirish asnosida fan o'z oldiga bir necha vazifalarni qo'yadi:

- O'quvchilarga berilayotgan musiqiy ta'lim-tarbiyani hayotga bog'lab olib borish;
- O'quvchilarda musiqa san'atiga mehr, qiziqishni o'stirish;
- O'quvchilarda musiqiy-badiiy didni va musiqa faoliyatlariga ehtiyojini rivojlantirish;
- Musiqa haqida bilim, malakalar doirasini tarkib toptirish;
- Iqtidorli o'quvchilarning musiqiy rivojlanishi uchun sharoit yaratib berish;
- Musiqiy faoliyatlar jarayonida badiiy-ijodkorlik his-tuyg'ularini rivojlantirish;
- Musiqiy asarlarning badiiy-g'oyaviy mazmuni vositasida o'quvchilarda axloqiy-estetik qarashlarni tarbiyalash"[2, 10-11].

Demak, musiqa ta'limining oliy maqsadi: "musiqani idrok eta oladigan, yetuk, barkamol, madaniyatli, nafaqat o'z milliy an'alarini, balki boshqa millatlar madaniyatidan boxabar va bu an'ana, madaniyatlarini xurmat qiladigan qilib voyaga yetkazishdan iboratdir"[8, 4] Yuqoridagi kabi jihatlarni bolalarda shakllantirishda pedagog asosiy rol o'ynashini hisobga olsak, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlash musiqa madaniyati fanlarining sifat ko'rsatkichini belgilab berishini anglash qiyin emas. O'qituvchining kasbiy jihatdan shakllanishi oliy ta'limda kasbiy ta'lim olish jarayonidan boshlanadi. Pedagogika oliy dargohlarining fan dasturlari mazmuni bo'lajak o'qituvchilarga kasb bo'yicha bilimlar berish, pedagog faoliyat sirlarini o'rgatish va talabalarda ko'nikma hosil qilishga qaratilgan. Yuqorida qayd etilgan vazifalarni bajarishda bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy va pedagogik mahoratini shakllantirishga ahamiyat berish zarur. Zero o'qituvchi "pedagoglik kasbiga doir bilimlarni, ya'ni psixologik, pedagogik malaka va mahoratni, ilmiy-nazariy va amaliy bilimlarni puxta egallagan bo'lishi"[3,11] zarur. O'qituvchining kasbiy va pedagogik mahorati deganda ustuvor ijtimoiy-siyosiy, umumilliy, maxsus, psixologik-pedagogik va kasbiy-metodik bilim va ko'nikmalar tizimi asosida olingan kasbiy faoliyatini amalga oshirish qobiliyati tushuniladi. Mahorat – bu "ishni muvaffaqiyatli

bajarish uchun zarur bo'lgan shaxsning shaxsiy xususiyatlari kombinatsiyasidir"[5, 26]. Pedagogik mahorat tushunchasiga esa hozirgi zamon psixologiya va pedagogikasida turlicha ta'rif beriladi. "Pedagogik mahoratga ega mutaxassis bu – o'z kasbining mohir ustasi bo'lgan, yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, yondosh fanlar sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis" [9, 11] dir. Pedagogik mahorat tushunchasi quyidagicha izohlanadi:

- Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlikning yuqori ko'rsatkichi;
- O'z faniga doir mukammal bilimlar sohibi;
- Pedagogika va psixologiya oid bilimlarni ham puxta o'zlashtirib, o'z kasbiy faoliyatida ularni ishlata oladigan shaxs;
- O'quv va tarbiyaviy ishlar uslubiyatini mukammal biladigan pedagog.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisining pedagogik mahorati turli ko'nikmalarga egalik bilan yanada oshib boradi. Ya'ni musiqa o'qituvchida shakllanishi zarur bo'lgan quyidagi ko'nikmalarni tavsiflash orqali uning shakllanish jarayonini, pedagogik mahoratga erishish bosqichlarini yanada teranroq anglaymiz:

Birinchidan, u professional tarzda tashkiliy qobiliyatlar: pedagog sifatida har doim o'zini tahlil etib borish, bolalar faoliyati ustidan tezkor nazoratni ta'minlash, bolalarning pedagogik ta'sirga bo'lgan munosabatini hisobga olgan holda, o'z vaqtida o'quvchini yo'naltirish va berilgan pedagogik vazifalarni to'g'rilashni oqilona amalga oshirish, belgilangan vazifalarga erishish uchun ko'rsatmalarni bajarish, bolalar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, bolalarning muvaffaqiyatlari va yutuqlarini hisobga olgan holda faoliyatni rag'batlantirish, dars, o'zlashtirishdagi talablarning eng optimal shaklini topish va ularni bolalarning individual xususiyatlariga va muayyan pedagogik sharoitlarga qarab o'zgartirish, vazifalarni aniq, qisqa va oson tushuntirish kabilar.

Ikkinchidan, tahliliy qobiliyatlar: olingan natijalarni dastlabki ma'lumotlar va qo'yilgan pedagogik vazifalar bilan solishtirganda tahlil qilish, musiqiy faoliyatdagi yutuq va kamchiliklarning mohiyatini tahlil qilish, erishilgan natijalarni tahlil qilish asosida o'z tajribasini pedagogik nazariya bilan bog'lash, pedagogik vazifalarni ilgari surish va asoslash. Pedagog "o'z faoliyatini doimo tahlil qilib, unga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lish"[1, 37] i zarur.

Uchinchidan, muloqot qobiliyatlari: musiqa o'qituvchisi bolalar va ularning otanalari bilan munosabatlar o'rnatadi, bolalarni axloqiy, estetik jihatdan tarbiyalaydi, har bir bolaga individual yondashishni ta'minlaydi. Zero, musiqiy va tarbiyaviy faoliyatning asosi muloqotdir. Bolalar bilan muloqot qilish qobiliyati ularga muhabbatsiz rivojlanmaydi. Jamoadagi munosabatlar ko'p jihatdan tarbiya, ta'lim va o'qitishdagi muvaffaqiyatni belgilaydi. Bu o'qituvchining muloqot qobiliyatining mazmuni va ahamiyatini belgilaydi.

To'rtinchidan, loyihalash qobiliyatlari: pedagogik faoliyat natijalarini loyihalash qobiliyati, ularni amalga oshirish yo'llarini rejalashtirish, har bir bolaning va

guruhning musiqa fanini o'zlashtirishini loyihalash, tarbiya va ta'lim natijalarini, bolalarni musiqiy tarbiyalash va o'qitishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni oldindan ko'ra bilish, aniq vazifalarni ajratib ko'rsatish va shakllantirish. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlaymizki, bo'lajak musiqa o'qituvchisining pedagogik faoliyati – bu maxsus bilim, ko'nikma va malakalar, tashkilotchilik qobiliyatiga egalik, kasbiy tayyorgarlikning yuqori darajasi, kasbda o'z-o'zini anglash, doimiy o'z-o'zini takomillashtirish, muloqot qilish va har bir bolaga to'g'ri yondashuvni topish qobiliyatlarini namoyon qilishdir. Bu uning ijodiga bo'lgan ulkan qiziqish, o'z oldida turgan vazifasini tushunish, san'atdagi o'rni, yuksak shaxsiy madaniyati va kasbiy ishtiyoqi orqali yo'lga qo'yiladigan pedagog sifatidagi kelajagi hisoblanadi. Biz pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismlarini o'rganar ekanmiz, yuqoridagi barcha jihatlar musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga to'liq taalluqli ekanligiga amin bo'lamiz. Musiqa o'qituvchisida pedagogik mahoratni shakllantirish shaxs madaniyatiga, o'sib borayotgan shaxsning o'z vaqtida va to'liq ijtimoiylashuviga hissa qo'shishga, bolani ma'naviy, axloqiy va estetik jihatdan tarbiyalashga qaratilgandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asqarova M., Xayitboyeva M., Nishonov M. Pedagogika. "Talqin" nashriyoti. Toshkent., 2008-yil.
2. Ho'jayeva M. "Umumta'lim maktablarida musiqa o'qitish metodikasi" O'z.D.K.tahrir-nashriyot bo'limi. Toshkent., 2008-yil.
3. Mavlonova R, Abdurahimova R. "Pedagogik mahorat". "Fan va texnologiya nashriyoti". T., 2009-yil
4. Макаренко А.С. "Педагогические сочинения": В 8 т. М.: "Прогресс", 1983–1986.
5. Маркова А.К. "Психология профессионализма" – М.: "Знание", 1996.
6. Umarov E., Karimov M., Mirsaidova M., Ouxo'jayeva G. "Estetika asoslar". Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2009-yil.
7. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat". "Iqtisod-moliya nashriyoti", Toshkent., 2011-yil.
8. Yusupova N. "Musiqa savodi, metodikasi va ritmika". "Musiqa" nashriyoti. Toshkent., 2010-yil

**O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA
MAHORAT DARSLARINING O'RNI**

Abdreimova Jamila Hasanovna

Textakupir tumani, 12-sonli maktab psixologi

Bugungi kunda ta'lim tizimida ro'y berayotgan innovatsion o'zgarishlar natijasida turmush sharoitini yaxshilash, zamonaviy insonning yanada samarali rivojlanishi uchun nafaqat bilim darajasi, balki ma'lum bir faoliyat sohasidagi bilim va ko'nikmalari ham alohida ahamiyatga ega.

Tabiiyki ma'lum bir darajadagi umumiy yoki kasb-hunar ta'limiga ega bo'lgan shaxs mehnat faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'ladi, lekin jadallik bilan tarrafiy etib boruvchi jamiyatda inson munosib o'rin egallashni xohlasa, mehnat samaradorligini oshirish uchun yanada yuqori malakaga ega bo'lishi talab etiladi.

So'nggi yillarda mamlakatimiz ta'lim tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu o'z navbatida pedagoglardan erishilgan yutuqlarni muntazam boyitib borish, mavjud kamchiliklarni tezkor bartaraf etishda shijoat va qat'iyat ko'rsatishni talab etmoqda. Bu talablar ulardan tezkor harakatlanish, zarur axborotlarni zudlik bilan qo'lga kiritish, ularni qayta ishlash va amaliyotga samarali tatbiq qilishni taqozo etadi. Bunday imkoniyatga o'z sohasining bilimdoni bo'lgan, kasbiy malakalarni yuqori darajada egallay olgan, boy tajriba va mahoratga hamda kasbiy kompetentlikka ega pedagoglarga ega bo'ladilar. Shunday ekan kadrlar malakasini oshirish jarayonida davrning mazkur talabini inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirish kurslarida pedagoglarni kasbiy kompetentlik sifatleri va ularni rivojlantirish yo'llari bilan yaqindan tanishtirib borish muhim ahamiyatga ega. Chunki malaka oshirish tizimi pedagog kadrlarni kasbiy kompetentlik sifatlerini izchil rivojlantirib borish ko'nikma va malakalarini hosil qilish uchun sharoit yaratibgina qolmay, kasbiy faoliyatda ulardan samarali foydalanish borasidagi ko'nikma va malakalarining mustahkamlanishini ham ta'minlaydi.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot markazlarida umumiy o'rta ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual kamol toptirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish masalalariga oid ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada, xalq ta'limi tizimida malaka oshirish kursleri tinglovchilarining pedagogik faoliyati samaradorligida bevosita ta'sir etuvchi kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning psixologik omillarini aniqlash, kasbiy kompetentlikning asosini belgilab beruvchi komponentlarni belgilab olish va tarkib toptirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlarga e'tibor qaratish zarurati kuzatilmoqda.

Hozirgi kunda ta'lim samaradorligini oshirish, pedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirish malaka oshirish tizimining dolzarb vazifalari sifatida belgilandi. Shuningdek, o'qituvchilarning o'z fanini bilishi, pedagogik mahorati va psixologik tayyorgarligidan kelib chiqib, toifa berish mezonlari qayta ko'rib chiqildi. Chunki bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir pedagogdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda rivojlantirib borishni, tinimsiz izlanish, o'z ustida ishlash va o'z malakasini uzluksiz oshirib borishni taqozo etmoqda.

Quyida malaka oshirish jarayonida pedagoglarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish yo'llari haqida fikr yuritiladi.

Ma'lumki, kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik esa mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir.

Malaka oshirish jarayonida pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda mahorat darslarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Chunki mahorat darslari fan va texnika yutuqlari, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va targ'ib etishga yo'naltirilgan samarali o'qitish shakli hisoblanadi. Mahorat darslarini tashkil etish orqali ko'p yillik ish tajribasiga ega, shuningdek, samarali metodika yoki texnologiyaga ega yuqori malakali pedagoglarning kasbiy malakalari ochiq tarzda, interfaol muloqot asosida hamkasb pedagoglarga namoyish etiladi.

Mahorat darslari malaka oshirish muassasalarida, talab darajasidagi moddiy-texnik ta'minoti mavjud bo'lgan maktabgacha, umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'lim hamda ijtimoiy soha tashkilotlarida tashkil etiladi. Mahorat darslarini, shuningdek, o'rta maxsus va professional ta'lim muassasalarida, oliy ta'lim tashkilotlari hamda ilmiy-tadqiqot institutlarida tashkil etish mumkin.

Malaka oshirish jarayonida malakali pedagoglarning mahorat darslarini tashkil etishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi:

malakali, mahoratli pedagogning metodik yondashuvlarini belgilangan muammoni hal etish usullari bilan o'zaro muvofiqlashtirish;

mahoratli pedagog tomonidan o'zining kasbiy malakalarining hamkasblarga o'rgatilishi;

tajribali, mahoratli pedagog tomonidan izchil harakatlarning to'g'ridan to'g'ri va izohli namoyish etilishi orqali pedagogik faoliyatda o'qitishning samarali shakl, metod va vositalaridan foydalanish yo'llarini ko'rsatish;

pedagog xodimlar o'rtasida fan va texnika yutuqlari, innovatsion g'oya va texnologiyalarni ommalashtirish;

muayyan muammo yoki mavzu bo'yicha tajribali, mahoratli pedagogning ish tajribasini ommalashtirish;

mahorat darslarining har bir ishtirokchisida individual ijodiy pedagogik faoliyat uslubini shakllantirish.

Shuningdek, mahorat darslarini tashkil etish natijasida quyidagi mahsulotlar yaratilishi mumkin:

- Sinflar kesimida testlar to'plami;
- Sinflar kesimida nazorat ishlari variantlari;
- Fanni o'qitishga doir o'quv resursi;
- Fanga doir qo'shimcha masalalar to'plami;
- Pedagogik adabiyot va manbalar kartotekasi;
- ilg'orish uslublarini aksettiruvchi taqdimotlar, stendlar, videoroliklar;
- ilmiy maqola va tezislar;
- o'quv kurslari, malaka oshirish kurslari, seminarlar, treninglar dasturlari;
- ko'rgazmali qurol maketlari;
- fanga doir plakatlar to'plami;
- pedagogning ish tajribasini aksettiruvchi taqdimot;
- pedagoglarning ijodiyishlari mahsuli;
- ijodiy va ommaviy xarakterdagi tadbirlar, kechalar uchun senariylar, yo'riqnomalar, nizomlar, yo'l xaritalariva b.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, malaka oshirish jarayonida tashkil etiladigan mahorat darslari pedagoglarni o'z bilimlarini izchil boyitib borishga, yangi axborotlarni o'zlashtirishga, yangi bilimlarni izlab topishga, ularni qayta ishlash va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llay olishga yo'naltiradi. Bu o'z navbatida pedagoglarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish kurslari o'quv dasturlarida mahorat darslari tashkil etishga ko'proq ahamiyat qaratish maqsadga muvofiq, deb hisoblayman.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. "Xalq so'zi" gazetasi, 2020-yil 30-dekabr, 276-son.

2. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirish kurslari namunaviy o'quv dasturlari. – T.: Xalq ta'limi vazirligi, 2021.

3. Адольф В.А. Инновационная деятельность педагога в процессе его профессионального становления / В.А. Адольф. Красноярск: Поликом, 2007.– 190 с.

**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA SHAXS XUSUSIYATLARINING
SHAKLLANISHI**

Qurbanbekova Qirmizi Eldesovna

Taxtakupir tumani, 8-sonli maktab psixologi

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni har tomonlama yetuk, go'zal axloqli, xush odobli inson qilib kamol toptirish hozirgi kunning muhim vazifalaridan biridir. Chunki bu narsa milliy qadriyat va ruhiyatni tiklash jarayonida ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish masalasidan kelib chiqadi. Mazkur muammoni o'rganishda psixologlar oldida turgan vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirishda boshlang'ich ta'limni ilmiy asosda to'g'ri yo'lga qo'yish uchun o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. O'quv faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchi uchun nafaqat bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanishi, balki shaxsiy xususiyatlarining rivojlanishi uchun ham imkoniyat yaratadi.

Yetakchi bo'lgan o'quv faoliyatidan ham tashqari boshqa faoliyatlar o'yin, muloqot va mehnat ham o'quvchi shaxsi rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu faoliyalar asosida muvaffaqiyatga erishish motivlari bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy xususiyatlar tarkib topa boshlaydi. O'quv faoliyati o'quvchilarda o'qishda muvaffaqiyatga erishish ehtiyojini qondirsa, shuningdek, tengdoshlari orasida o'z o'rniga ega bo'lish imkoniyatini ham yaratadi. Aynan ana shu o'rin yoki mavqega erishish uchun ham bola yaxshi o'qishga harakat qilish mumkin. Bu yoshdagi bolalar doimiy ravishda o'zi erishgan muvaffaqiyatini boshqa tengdoshlarining muvaffaqiyati bilan solishtiradilar. Ular uchun doimo birinchi bo'lish nihoyatda muhim.

Bu yoshdagi bolalarda musobaqaga kirishish motivi doimiy ehtiyoj sanalib, bu motiv ularga kuchli emotsional zo'riqishni beradi. Bu xususiyatlar aslida bog'cha davrida boshlanib, kichik maktab hamda o'smirlik davrida yaqqol ko'zga tashlanadi. Bolalar kattalarning u haqidagi bergan baho va fikrlariga qarab, o'z-o'ziga beradigan bahosi, asosan, to'g'ridan to'g'ri o'qituvchining beradigan bahosiga va turli faoliyatidagi muvaffaqiyatiga bog'liq.

Bu yoshdagi bolalarda mavjud bo'lgan ishonuvchanlik, ochiqlik, tashqi tasirlarga beriluvchanlik, itoatkorlik kabi xususiyatlari ularni shaxs sifatida tarbiyalashga yaxshi imkoniyat yaratadi. Bu davr bolaning turli faoliyatlaridagi muvaffaqiyatga erishishini belgilab beruvchi asosiy shaxsiy xususiyatlarini yuzaga kelish va mustahkamlanish davri hisoblanadi. Bu davrda muvaffaqiyatga erishish motivlari tarkib topishi bilan birgalikda mehnatsevarlik va mustaqillik kabi sifatleri mustahkamlanib boradi. Mehnatsevarlik bolada o'zi qilayotgan ishidan zavq olsagina yuzaga keladi. Bolada mustaqillik xususiyatining shakllanishi asosan kattalarga bog'liq. Agar bola xaddan ziyod ishonuvchan, itoatkor, ochiq bo'lsa unda asta sekinlik bilan boysunuvchanlik, tobelik xususiyatlari mustahkamlanib boradi. Biroq bolani vaqtli mustaqillikka

undash, unda bazi salbiy hislatlarini rivojlanishiga ham olib kelishi mumkin. Chunki hayotiy tajribalarni kimlargadir taqlid qilgan holda o'zlashtiradi.

Mustaqillikka moyillikning rivojlanishi ikki yo'nalish asosida amalga oshiriladi.⁷²

- Mustaqillikning shaxs xislati sifatida vujudga kelishi ijtimoiy muhitga bog'liq. Bu bog'liqlik mustaqillikka bo'lgan ehtiyojni qondirish imkoniyatlari sohasida va qadriyatlarda ifodalangan mustaqillik mazmuni xarakterida ifodalanadi.

- Mustaqillikning shaxs xislati sifatida shakllanishida individual xususiyatlar, shaxs yashaydigan va mehnat qiladigan jamaoda vujudga kelgan munosabatlarga hamda shaxsning qobiliyatlariga, uning faolligiga bog'liq bo'ladi.

Mustaqillikni shakllantirish uchun bolaga mustaqil ishlarni ko'proq buyurish va ishonch bildirish nihoyatda muhimdir. Shunindek, shunday bir ijtimoiy psixologik muhit yaratish kerakki, unda bolaga biror bir ishni mustaqil, ijtimoiy vazifa bajarishni topshirish, bu ishni bajarish jarayonida bola o'zini tengdoshlari, kattalar va boshqa odamlarning lideri deb his qilsin. Ana shu his bolada mustaqil bo'lishga undovchi motivlarni yuzaga keltiradi. Maktab yoshidagi bola o'zining individual xususiyatlarini anglaydi. Bolani o'z-o'zini anglashi ham jadal rivojlana boradi va mustahkamlana boradi. Bu davrda bolalar o'zlarining ismlariga yanada ko'proq ahamiyat bera boshlaydilar va ularning tengdoshlari va atrofdagilari tomonidan ijobiy qabul qilinishiga harakat qiladilar. Bola o'zining tashqi ko'rinishi va gavda tuzulishiga beradigan baxosi ham o'z-o'zini anglashida kata ahamiyatga ega.

Kichik maktab davrining oxiriga borib bolalar, ayniqsa, qizlar o'zlarining yuz tuzulishiga alohida e'tibor bera boshlaydilar. Ular o'zlarining o'quv faolayati jarayonida o'zlaridagi xulq-atvori va faoliyatini o'zi tomonidan muvofiqlashtirish qobilyati rivojlanadi, ongli ravishda bir fikrga kela olish qobilyati rivojlanadi, o'z faoliyatini o'zi uyushtirishga hamda bilim olish jarayoniga bo'lgan qiziqishni qaror toptirishga yordam beradi. O'quvchi xulq-atvorini motivlashtirishi ham ozgaradi. Bunda do'stlari va jamoaning fikrlari asosiy motivlar bo'lib qoladi. Ahloqiy his tuyg'ular va shaxsning irodaviy xususiyatlari shakllanadi. 5-6 yoshlarda ko'zga tashlangan bolaning xususiyatlari yillar davomida rivojlanadi va mustahkamlanadi.

Shuning uchun "Bola boshidan" kabi maqollar xalq o'g'zaki ijodida ko'plab uchraydi. O'smirlik davrinig boshlanishiga kelib juda ko'pgina shaxsiy fazilatlar shakllanib bo'ladi. Bolalarning individualliklari ularni bilish jarayonlarida ham ko'zga tashlanadi. Bu davrda bolalarning bilimlari kengayadi va chuqurlashadi, ko'nikma va malakalari takomillashadi. 3-4 sinflarga borib ayrim o'quvchilarning umumiy va mahsus layoqatlari ko'zga tashlanadi. Kichik maktab yoshida hayot uchun nihoyatda ahamiyatli bo'lgan muvaffaqiyatga erishish motivi mustahkamlanadi, bu esa o'z-o'zidan boshqa layoqatlarni jadal rivojlanishiga olib keladi. Bu yoshdagi bolalarda diqqat, idrok, xotira, tafakkur va nutq to'liq rivojlanib bo'lganligi uchun ham ularga ta'lim berishda kattalarga qo'llaniladigan uslublardan foydalanish mumkin

⁷² Soliyeva D.A. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'quv mustaqilligini rivojlantirishning psixologik jihatlari. Ps.f.n...avtoref.-T.2012.-24 b

Ma'lumki, o'quvchi shaxsini shakllantirish faoliyatini namunali yo'lga qo'yish uchun ularning xarakter xislatlari va shaxsiy xususiyatlarini maqsadga muvofiq tarkib toptirish ayni muddaodir. Har bir o'quvchini individual ahloqiy jihatdan aniqlagandan keyin alohida olingan subyekt bilan individual munosabatda bo'lish imkonini beradi. 8-10 yoshli bolaning shaxsiy fazilatlarini beqaror, dunyoqarashi sodda, tashqi taassurotlarga tez beriluvchidir. Buyuk allomalar ta'kidlagalaridek, kishining xarakteri hammadan ko'proq uning hayotining dastlabki bilimlarida tashkil topadi va mazkur xislatlarida namoyon bo'lgan sifat mustahkam o'rnashadi va bolaning mustahkam tabiatiga aylanadi. Bolaning ikkinchi tabiatida ijobiy xis-tuyg'ularni, shaxs fazilatlarini tarkib toptirishda, yuksak insoniy sifatlarni ularda shakllantirishda barcha ma'suliyat boshlang'ich sinf o'qituvchisining zimmasiga tushadi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki , kichik maktab davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim davr hisoblanadi . Bola maktab – bilim ostonasida o'quv motivlarini o'rganish bilan birga jamiyatdagi tartib intizom , norma va qoidalar bilan tanisha boshlaydi . Bu esa ijtimoiylashuvning yana ham kengayib barqarorlashuvidan dalolat beradi. Bola endi faqat o'yin bilan emas endi ko'proq ta'lim bilan tanishi boshlaydi , bu esa bolaning turmush tajribasi oshib borayotganligidan , grammatik qoidalarni o'rganib , lug'at boyligining kengroq mazmunda boyib borayotganidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. E. G'. G'oziyev Ontogenez psixologiyasi.- Toshkent.: 2010.
2. Z .T.Nishonova , N.G.Kamilova ,D.U.Abdullayeva , M.X.Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi .Pedagogik psixologiya Toshkent -2018 y
3. N.I. Xalilova, A. Kuchkarova, M. Sultonxo'jayeva Kichik maktab Yoshi Psixodiagnostikasi va psixokorreksiya.- T.: Impress media 2016.

**TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNI FAOLLASHTIRISHDA FAN
O'QITUVCHILARINING O'RNI VA RO'LI**

Tajibayeva Dildora Charshambayevna

Amudaryo tumani, 40- sonli maktab psixologi

Turayeva Mavluda Qurbanbayevna

Amudaryo tumani, 27 sonli maktab psixologi

Ta'lim – tarbiya jarayonida pedagogik faoliyatni olib borishda pedagogik-psixologik bilimlarning samarasi malakali o'qituvchining tayyorgarligiga va uning ta'lim - tarbiya jarayonini tashkil qiladigan eng maqbul shakl, uslub va vositalarni izchil, muayyan sharoitlarda qat'iy tizimlilik asosida amalga oshirishga bog'liq faoliyatdir.

Ta'lim sohasidagi islohotlarni amaliyotda samarali amalga oshirishning muhim shartlaridan biri bu, pedagoglarning pedagogik-psixologik bilimlarga ega bo'lishi va o'sha bilimlarni o'quvchilar guruhlar bilan ishlash jarayonida tadbiiq qila olishini talab etadi. O'qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan har qanday faoliyatni pedagogik-psixologik bilimlarga tayangan xolda amalga oshirishlari muayyan ketma-ketlik hamda tizimlilik asosida olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kun o'qituvchisi jamiyatda o'z o'rnini topib olishi va unda kuchli raqobatbardoshlik muxitini yo'qotmasligi, shuningdek, kasbiy nuqtai-nazardan ijtimoiy-ma'naviy soha rivojiga o'z ulushini qo'shishi uchun shunchaki ma'lumotli bo'lish bilan chegaralinishi yetarli emas. Chunki zamona zayli har bir shaxsdan tom ma'noda faollikni talab qilmoqda. Ho'sh faol shaxs kim? Uning ijtimoiy parametrlarini qanday belgilash mumkin?

Yuqoridagi savollarga o'qituvchining mutaxassis sifatida tayyorgarligining shartlari shunchaki bilimlilikni emas, balki intellektuallikni, keng dunyoqarashi, o'tkir tafakkurlilikni, ijodiy sermahsul faoliyat yuruta olish qobiliyatini, shu bilan birga tashabbuskorlikni, tashkilotchilik, muloqotchanlik, yuksak madaniyatlilik va ma'naviyatlilikni talab qiladi. Ha, ko'rinib turibdiki, o'qituvchi shaxsiga juda jiddiy va qat'iy talablar qo'yilgan. Shu bilan birga Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga binoan shaxs faolligini, uning potensial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish o'quv-biluv faoliyati orqali qisqa muddatlarda samarali amalga oshirilishi darkor.

Aynan o'qituvchi tomonidan amalga oshirishga bog'liq faoliyatda natijalar samarasi va uning qay darajada kafolatlanganligi uning pedagogik va psixologik bilimlarga bo'lgan munosabatining ijtimoiy zarurat mazmunini aniqlashga imkon beradi. Bu esa o'z navbatida o'qituvchini pedagogik faoliyat istiqbolini rejalashtirishini, "o'qituvchi-o'quvchi", "o'qituvchi-guruh", hamkorligi yo'nalishlarini pedagogik - psixologik nuqtai-nazardan aniq tashxislashini, o'quv axborotlarini uzatish va mustaxkamlashda har bir o'quvchining o'zlashtirish imkoniyatlarini tahlil qilish va shu asosida ilmiy-nazariy ma'lumotlar ustida ishlashga zamin yaratadi. Bu esa o'z

navbatida uning ko`nikma va malakalarga, ta`bir joiz bo`lsa kasbiy maxoratiga. Eng aniq va to`g`ri metodikalar, sharoitlar va uslublar mutanosibligini belgilash zaruratini oldinga suradi. Yuqorida keltirilgan talablarni amalga oshirishda o`qituvchining pedagogik-psixologik bilimlari ma`nosi va o`qituvchi imkoniyatlari qanday bo`lishi lozimligi haqida mushohada yuritsak. Albatta, o`qituvchidagi mavjud pedagogik - psixologik bilimlar tahsil olayotgan o`quvchilarning erkin fikr yuritishi, mustaqilligi, faoliyat yuritishi va ijodiylik qobiliyatlarini shakllantirish yoki bo`lmasa o`quvchi shaxsini maqsadli rivojlantirishda ahamiyati juda kattadir. Ammo, pedagogik jarayonda pedagogik - psixologik bilimlarni tadbiiq qilishda o`qituvchi faoliyatida rejalilik, tizimlilik, yaxlitlik, asoslilik, ta`lim mazmunini ijtimoiylashtirish, insonparvarlashtirish, shuningdek insoniylashtirish qoidalari negizida tashkil qilinsagina u samara beraoladi.

O`qituvchining psixologik va pedagogik bilimlarini yanada oshirish va takomillashtirish maqsadida o`qituvchining guruh rahbari sifatida faoliyat yuritishi maqsadga muvofiqdir. Chunki, o`quvchilar jamoasini ya`ni konkret guruhni shakllantirish, o`quvchilar guruhini boshqarish, shaxslararo munosabat va muloqot uslublaridan samarali foydalanish, guruh ko`rsatkichining asosiy mazmun - mohiyatini o`quvchilarga yetkazish, hamjihatlik va hamkorlikda faoliyat yuritish kabi masalalarga oid bilimlarga ega bo`lishi ijtimoiy faollashish hamda guruhiy faoliyat yuritish mehanizmini yuzaga keltirishga yordam beradi.

Har bir o`qituvchi o`zi boshqarayotgan sinf o`quvchilarining yetakchisi sifatida ham faoliyat yuritadi. O`quvchilarning sinfdan - sinfga ko`chishi jarayonida ularning shaxsiy sifat, xususiyat va fazilatlarining shakllanishi va rivojlanishiga katta ta`sir o`tkazadi. O`quvchilar sinf rahbari va guruh a`zolari munosabatlari, sinfdoshlar bilan o`rnatiladigan munosabatlar, o`zaro tanlanishlar, guruh sardori va uning yordamchilari bilan aloqalari orqali shakllanishi zarur bo`lgan xususiyatlardan tashkilotchilik, hamjihatlik, tolerantlik va liderlik xususiyatlarini to`g`ri va samarali tashkil qilish masalalariga ham katta e`tibor qaratadi.

O`qituvchining o`quvchilar guruhlarida guruhiy faoliyatni to`g`ri va samarali tashkil qilishi aynan, o`qituvchi tomonidan guruhni namunali va faol qilib shakllantirish masalasi, har bir o`quvchining o`z sinfidagi mavqeyi va ijtimoiy roli, guruhning o`quvchi rivojiga, o`quvchining guruh a`zolariga hamda uning guruh munosabatlariga ta`siri masalasi ham o`ta muhim sanaladi. O`quvchilar o`rtasida shaxslararo munosabatlarning maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilishiga, ular o`rtasida bir-birlariga nisbatan do`stona munosabatlarining qay darajada shakllangani ham hal qiluvchi rol o`ynaydi.

Bu esa, guruh bikirligi - guruhning integratsiyasi darajasini ko`rsatuvchi muxim jihatlardan biridir. Uning bir butunlikka birikkanligi faqat psixologik muxitning ya`ni sharoit, vaziyatning ijobiy yoki salbiyligini aniqlashga yo`naltirilgan hodisadir.

O`quvchilar guruhlaridagi muloqot, munosabat va muomala jarayonining muhim bo`lgan jihatlaridan ya`na biri sinf o`quvchisida shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy

munosabatlarning farqi, mazmun-mohiyati, me'yorlari, qoidalari va tafovutlarini o'quvchi tomonidan o'zlashtirilib olinishidir. O'quvchilar guruhlarida yuzaga keladigan axborot almashish jarayonida muloqotning perseptiv, interaktiv tomonlari to'g'risida tushunchalarga ega bo'lishlari, muloqot turlaridan samarali foydalanish, rolli kutishlar va psixologik qonuniyatlar asosida shakllanishi o'z ifodasini topadi. Ushbu jarayon o'quvchida kelajakda muloqandmand bo'lishi, erkin, ijodiy va mustaqil fikr yuritishi uchun katta zamin yaratadi.

O'qituvchining o'z sinfi o'quvchilari bilan faoliyat yuritishida o'quvchi psixologiyasining o'ziga xos jihatlari ya'ni har bir yosh bosqichidagi individual xususiyatlar yig'indisi ijobiy takomillashuvini to'g'ri tashkil qilish uning kelajakdagi hayotiy pozitsiyalari, ustanovkalari, qarashlari, maqsad va motivatsiyasini, shaxs yo'nalishi, o'z-o'zini anglashi, o'z-o'zini baholashi, insonga xos bo'lgan barcha ijtimoiy belgilarni o'zida tarkib toptirishga mas'uldir. Shu bilan birga milliy, ma'naviy, axloqiy tushunchalar, davr va zamon xususiyatlarini, guruhning shakllanganlik darajasini, guruh faoliyatiga aloqador bo'lgan me'yorlarni belgilab beruvchi shaxsdir.

O'quvchilarning hamkorlikda faoliyat yuritishi, guruhiy munosabatlarning samarali kechishi, tengqurlari bilan o'z hayotiy maqsad va vazifalarini o'rtoqlashishi, istiqbolli rejalar tuzishi biror bir kasbga qiziqishi va ongli kasb tanlashi masalalari ham o'ziga xos xususiyatlar ega bo'lib aynan sinf rahbari hamkorligida amalga oshirilishi ham muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Maktab o'quvchisining kelajagini oldindan belgilab olishi hamda maktabni muvaffaqiyatli va namunali bitkazishida o'qituvchi tomonidan hamkorlikda amalga oshiriladigan o'quv-biluv faoliyati ham katta ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchiga berkitilgan sinfnig a'zolarining o'z guruhida sog'lom psixologik muxitni yaratishi ham o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatiga bo'lgan munosabatlarni ijobiylashtirish hamda guruh a'zolarini uyushtirish, munosabatlar o'rnatishda maqsadlar qo'yish va guruhiy faollikka erishish kabi masalalar muxim sanaladi.

O'qituvchi sinf rahbari sifatida guruhiy rivojlanish tushunchasini o'quvchilarga yetkazishi bu guruhning turg'un holatidan farqli ravishda, guruh hayotida sodir bo'ladigan jarayonlar ya'ni rag'batlantirish, jazolash, qaror qabul qilish, guruhning bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tishi, guruhning harakatlanishi, ichki munosabatlar va bog'lanishlar tizimining shakllanib borishida namunali va ijtimoiy faol guruh mavqega erishishi zamirida o'qituvchining guruh bilan hamkorligi va bikrligi yotadi.

O'qituvchi tamonidan sinf o'quvchisida motivlar tizimini to'g'ri shakllantirish, shaxs yo'nalishi, o'z-o'zini anglashi, o'z-o'zini baxolashi, insonga xos bo'lgan barcha ijtimoiy belgilarni o'zida tarkib toptirishga mas'uldir.

Sinf rahbari o'zining sinfidagi o'quvchilariga milliy, ma'naviy, axloqiy tushunchalar, davr va zamon xususiyatlarini, guruhning shakllanganlik darajasini, guruh faoliyatiga aloqador bo'lgan me'yorlarni belgilab beruvchi shaxsdir.

O`quvchining ijtimoiy faol bo`lishida sinf rahbari mas`uliyatlilik, tashkilotchilik, intizomlilik, hamjihatlilik sifatlarini takomillashuvida katta rol o`ynaydi. Guruhning dinamikasiga ta`sir qiluvchi eng katta omil sinf rahbarining yetakchilik qilish qobiliyatini namoyon qila olishida va o`z guruhi a`zolari bilan hamkorligiga bog`liqdir. Shaxsning guruhda tutgan o`rni, guruhiy munosabatlarning xususiyatlari, guruh yulduzlari, guruhning tan olingan sardorlari, guruhning yakkalanib qolgan a`zosi, guruhdagi kichik guruhchalarning tarkibi va yana bir qator shu kabi ma`lumotlarni olish imkoniga ega bo`linadi..

ЭГОЦЕНТРИЗМ - ШАХС ЙЎНАЛГАНЛИГИ СИФАТИДА

Аметова Мухаддас Сапарбаевна

Нукус шаҳри, 38-сонли мактаб психологи

Эгоцентризм тушунчаси ўз таркибида икки сўзни ташкил этиб, лотинчада —ego— мен ва —sentrum марказнинг марказида, диққат марказида деган маънолардан келиб чиқиб, одамнинг атрофга бўлган муносабатини акс эттириб, шахснинг ўз мавқеига ёки индивидуал —менига қаратилиши билан тавсифланади[6]. Эгоцентризм (ёки эгоцентрик шахс) атамаси илдизининг маъносига эътибор қаратсак, инсон ўзига эътибор қаратадиган ва бошқаларга нисбатан бефарқ бўлганларга нисбатан ишлатилади. Қатор психологик изланишларда эгоцентризм тушунчаси шахс йўналишини тавсифлашда ишлатилади. Бу шундай муносабатлар тизимики, унда шахс ўзини асосий қадрият деб, бошқаларни эса унинг қарашлари ва қизиқишларига қарама-қарши деб тушунади. Шахснинг эгоцентрик йўналганлиги ўз —мени ва ўзини аҳамиятли қадрият деб тан олишга қаратилганлиги билан характерланади[2]. Улар бошқаларнинг фикрларини эътиборга олмаслик, диалогик нутқнинг йўқлиги, ўзгаларнинг мулоҳазаларига диққатсизлик ва чекланган тажрибалари юзасидан тугалланган хулосаларни бошқа инсонлар қарашларини ҳисобга олмасдан гапиришга интилиш каби хусусиятлари билан яққол ажралиб турадилар. Катта инсонларга нисбатан ишлатилганда, эгоцентризм ўз-ўзи билан машғул бўлишни ва доимий равишда ўзига диққат-эътиборни йўналтириб туришни англатади, болаларга нисбатан эса, Ж.Пиаже назариясига асосан, болаларнинг ўз нутқига, фикрларига бўйсунитишни англатади. Эгоцентрик нутқ - бу боланинг фақат ички эҳтиёжлар ва фикрларга бўйсунувчи, уларга хизмат қиладиган нутқдир. Болалардаги эгоцентрик нутқ феномени, Жан Пиаженинг сўзларига кўра, мактабгача ёш даврларнинг охирларига тўғри келиб, бу ташқи мулоқотнинг ички мулоқотга ўтиш даврининг белгиси бўлиб ҳисобланади ва унинг фикрича, эгоцентрикнинг ҳаёти унинг ижтимоийлашув жараёни билан белгиланади. 3-4 ёшдаги болаларда эгоцентрик хулқ-атвор хусусиятлари юқори даражада намоён бўлиб, бу хулқ боланинг ижтимоий муҳитга мослашуви билан секин-аста камайиб бораверади[4]. Бола бошқа одамлар билан қанчалик кўп мулоқот қилса, у шунчалик катта бўлиб ақли ҳам ривожланиб боради ва унда эгоистик қарашлар ҳам камайиб бораверади[1]. Шахснинг муайян ёшларида намоён бўлувчи эгоцентрик хулқ кўринишларидан бири бу - когнитив эгоцентризм бўлиб, шахс шаклланишида динамик кўринишларда намоён бўлади, масалан, 12-14 ёшда, яъни ўсмирлик даврида энг юқори кўрсаткичга эга бўлади ҳамда илк ўспиринликда пасаяди. Шахс хусусиятлари сифатида эгоцентризм - бу шахснинг ўз хулқ-атвори, хусусиятлари, ҳатти-ҳарактлари, қизиқишлари, мақсадларини ўзига хос тарзда

таҳлил қилиш тури сифатида ҳам намоён бўлади. Эгоцентризм бу шундай эгоцентрик йўналишки, у бошқалар билан реал муносабатларда ўз-ўзини ажратиш, алоҳида деб билиш билан ифодаланади. Бундай хусусият эгоцентрик эҳтиёжларни амалга оширишнинг ўзига хос усули бўлиб, унга муваффақиятга бўлган эҳтиёж, хушёқиш, ўзини-ўзи таъкидлаш ва ўз – меннини ҳимоя қилиш кабилар киради[3]. Вояга етган шахсдаги юқори даражада эгоцентризм нафақат бошқа одамлар билан бўлган муносабатларда, балки, ўзининг хулқ-атвор кўринишларида ёки фикрлашидаги нутқнинг тузилишида эготизм (ўзини жуда юқори баҳолаш) сифатида намоён бўлади. Эгоизм бу - бошқа одамлар ва ижтимоий гуруҳларнинг эҳтиёжлари ва манфаатларидан қатъий назар, инсоннинг шахсий эҳтиёжлари ва манфаатларини қондириш истагидир. А.А.Бодалев таҳрири остидаги “Мулоқот психологияси” номли энциклопедиясида: Эгоизм бу - шахснинг эгоистик йўналганлиги, эгоцентрик шахс томонидан ўз шахсига ва мавқеига қаратилган бўлиб, ўзининг манфаатлари ва ўзаро таъсир мақсадларини бошқаларникидан юқори кўйиш сифатида намоён бўлади, деб таърифланган.

Эгоист шахс ўзининг эгоистик интилишлари туфайли нафақат моддий мақсадларга эришиш, балки аторофдагиларнинг назарига тушиш орқали ўз менини кўрсатишни ўзига мақсаб қилиб олади. Эгоизм бетараф, бепарқ шахс хислати эмас, у агрессив ва тажовузкор, ихтирочи ва қасоскордир. Одамлар хулқ-атворидаги эгоизм ва унинг кўринишларини ўзига хос ўрганиш дастлаб К. Муздыбаев томонидан амалга оширилган бўлиб, у эгоистик ҳатти-ҳаракатга кўпроқ мойил ижтимоий гуруҳларни аниқлаш, уларнинг профессионал ва ижтимоий ҳолати, ёши ва гендер фарқларини тадқиқ этди. Тадқиқот натижалари эгоистларнинг бошқалар билан муносабатларда улар билан шахсий алоқаларни бузадиган. бир қатор шахсий хусусиятларга эга эканлиги ҳақида хулоса қилиш имконини берди. Эгоистларда бурчига бепарволик ҳисси юқори бўлиб, улар учун тажовузкор хулқ-атвор шакллари (кураш, ўч олиш, инсофсизлик.) билан бирга уларда қасоскор, мағрур ва айни пайтда оптимистик ва адолатли дунёга ишониш ҳислари ҳам қайд этилди. Ижобий хусусиятлардан - бошқа кишиларга ҳазил туйғуси, оптимизм каби нисбатан бетараф хислатларни ҳам намоён этади. Улар адоват, ҳасад, худбинлик, беадаблик ва захарлиликни ўзларининг бевосита муҳитларига нисбат берадилар. Эгоизм одатда ўз-ўзига юқори баҳо бериш ҳамда авторитар йўналганлиги билан устун бўлиш каби хусусиятлари билан кўзга ташланади. К.Муздыбаевнинг фикрича, эгоизмга мойиллик шахснинг ёш хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, инсон ёши улғайган сари, эгоизмга мойиллик даражаси ҳам пасайиб кетади[5]. Ҳозирги кунда психологияда шахснинг эгоистик хулқ кўринишларини ўрганиш бўйича адабиётлар етарли эмас, уни экспериментал ўрганишга бўлган эҳтиёж эса психодиагностик методикаларга бўлган талабни кучайтиради. Шунинг учун шахсдаги эгоизмга мойиллигини ўрганиш, унга таъсир этувчи омилларни

назарий ўрганиш ва психологик экспериментал методикалар, сўровномаларни ишлаб чиқиш бизнинг олдимиздаги асосий вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, жамиятда шахснинг маънавий камолоти ҳамма вақт ҳам муҳим масалалардан бўлиб келган. Бошқа соҳалар қатори психология фани ҳам шахс ҳулқ-атворининг ижобий томонларини шакллантиришда ўзининг амалий жиҳатлари билан тадқиқ этишни ўз олдига мақсад қилиб қўймоқда. Шундай экан, жамиятда салбий ҳулқ сифатида қараладиган айрим ҳулқ кўринишлари, хусусан, эгоизмни тадқиқ этиш, психокоррекцион ишларни амалга ошириш заруратини келтириб чиқаради, шунингдек, шахсдаги эгоистик ҳулқни коррекция қилишда ижтимоий психологик тренинглар, ролли ўйинлар ва психологик машғулотларни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш натижасида юқори натижаларга эришиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка М.; Л., 1932. 42-б
2. Фром, Э. Душа человека. М.: АСТ-ЛТД, 1998. 8-б.
3. Столяренко, Л.Д., Самыгин, С.И. Психология и педагогика вопросах и ответах. Ростов – на –Дону: Феникс, 2009. 157-б
4. Леонгард, К.Акцентуированные личности. М.: ЭКСМО - Пресс, 2001. 244-б
5. Муздыбаев К. // Социол. исслед. 1992. №11. Б.94—101
6. Ильин.Е.П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия. Питер. 2013.110-б

ЗАМОНАВИЙ ШАХС ИЖТИМОЙЛАШУВИНИНГ НАЗАРИЙ
МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Хожамуратова Гулзамира Турсымуратовна

Нукус тумани, 22-сонли мактаб психология

Хожамуратова Гулжамила Калбаевна

Нукус тумани, 27-сонли мактаб психология

Аннотация: Мақолада шахс ижтимоийлашувининг психологик тавсифи, ижтимоийлашув жараёнининг жамиятдаги вазифалари каби масалалар илмий жиҳатдан таҳлил этилган бўлиб, шахс шаклланиши билан боғлиқ қонуниятлар, ижтимоийлашув жараёнларининг шахс дунёқарашини шакллантиришдаги ўрни ва роли муҳим эканлиги илмий жиҳатдан очиб берилган.

Таянч сўзлар: *Ижтимоий психология, имитация, ижтимоийлашув, лидер, пессимизм, индивидуализация, жамоавийлик, референт гуруҳ, миллийлик феномени.*

Ижтимоийлашув натижасида шахснинг турли типлари, ижтимоий характерлар, турли-туман эҳтиёжлар, қадриятлар йўналишлари шаклланади. Ижтимоийлашув жараёни анъанавий равишда институционал берилган деб қаралади ва жамиятнинг ижтимоий тузилмасидан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Ижтимоийлашув жамиятда учта асосий вазифани бажаради:

- 1) индивиднинг жамиятга, шунингдек турли ижтимоий бирлашмаларга интеграциялашувини маданият элементлари, амалдаги меъёрлар ва қадриятларни ўзлаштириш орқали таъминлайди;
- 2) инсонларнинг улар томонидан ижтимоий ролларни қабул қилишлари натижасида ўзаро таъсирга киришишларига замин яратади;
- 3) жамиятни сақлайди, маданиятни эътиқодлар ва намунавий хулқ-атвор шакллари намоиш қилиш орқали авлоддан авлодга узатади.

Гуруҳ ичидаги – шахслараро даражадаги ижтимоийлашув омиллари миллий хусусиятлар, гуруҳ аъзолари ўртасидаги ишчи ва шахслар ўртасидаги муносабатлар, умумий манфаатлар асосидаги гуруҳ аъзолари жипслашувидан иборат.

Ижтимоийлашув– гўдаклик даврида бошланувчи ва қарилик даврида яқунланувчи ижтимоий роллар ва маданий нормаларни ўзлаштириш жараёнидир. [1; 98б].

Бирламчи ижтимоийлашув авваламбор оилада болаларни парваришlash, тарбияlash ва ўқитиш жараёнларини ўз ичига олади. Бирламчи ижтимоийлашувнинг мақсади болаларда бошқа одамларга ишонч, қулоқ солиш, уларга яхшилик қилишда намоён бўлувчи мойилликни шакллантириш.

Бирламчи ижтимоийлашувнинг самарали усули ота-оналар хулқ атворидир, чунки улар турли вазиятларда ўзини қандай тутиш намунаси сифатида гавдаланадилар. В.М.Розин таъкидлашича, исм қўйиш, азон айттириш маросимлари, тил, ўзини тутишга ўргатиш, тана жазоланиши, сўзли йўриқнома, ўғит, насихатлар, огоҳлантиришлар, рағбатлантириш тизими ижтимоийлашувнинг ижтимоий маданий муолажаларига мансубдир.

Ижтимоийлашув жараёнларининг рўй берадиган шарт-шароитларини ижтимоий институтлар деб атаймиз. Бундай институтларга оиладан бошлаб, маҳалла, расмий давлат муассасалари (боғча, мактаб, махсус таълим ўчоқлари, олийгоҳлар, меҳнат жамоалари) ҳамда норасмий уюшмалар, нодавлат ташкилотлари киради.

Бу институтлар орасида бизнинг шароитимизда оила ва маҳалланинг роли ўзига хосдир. Инсондаги дастлабки ижтимоий тажриба ва ижтимоий хулқ элементлари айнан оилада, оилавий муносабатлар тизимида шаклланади. Шунинг учун ҳам ҳалқимизда «Қуш уясида кўрганини қилади» деган мақол бор. Яъни, шахс сифатларининг дастлабки қолиплари оилада олинади ва бу қолип жамиятдаги бошқа гуруҳлар таъсирида сайқал топиб, такомиллашиб боради. Бизнинг ўзбекчилик шароитимизда оила билан бир қаторда маҳалла ҳам муҳим тарбияловчи - ижтимоийлаштирувчи роль ўйнайди. Шунинг учун бўлса керак, баъзан одамнинг қайси маҳалладан эканлигини суриштириб, кейин хулоса чиқаришади, яъни маҳалла билан маҳалланинг ҳам фарқи бўлиб, бу фарқ одамлар психологиясида ўз аксини топади.

Замонавий шароитларда ижтимоийлашув жараёни одамларнинг маънавий қиёфаси, эътиқод ва хатти-ҳаркатларига янги талаблар қўймоқда. Биринчидан бу шу нарса билан тақозо этиладики, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий ўзгаришлар юқори маълумотли юқори малакали одамларга хосдир. Фақатгина мўлжалланган қайта ўзгаришларнинг зарурлигига чуқур ишонган одамгина тарихий жараённинг фаол, ҳаракатчан кучи бўла олади.

Иккинчидан, шахс ижтимоийлашувининг ҳаддан зиёд мураккаблиги уни амалга ошириш воситаларини доимий такомиллаштирилишини талаб этади. Улар янгиланишга, кундалик изланишга, ижтимоий муаммолар, шунингдек шахсий муаммоларни ҳал қилишда инсон ўрни ва масъулиятини конкретлаштириш ва тасдиқлашга муҳтож. Учинчидан шахс ижтимоийлашуви барча ижтимоий муаммоларнинг ажралмас қисмидир. Ҳаёт шуни қатъий исботлайдики, бу ўта ўзаро алоқадор жараён бўлиб, объектив ўзгаришлар шунингдек одамлар онги ва хулқ-атворидаги ўзгаришлар ҳисобга олинмаса у бир хил даражада кўп маротаба ижтимоий жараённи тезлаштириши (ёки секинлаштириши) мумкин. Тўртинчидан, шахс ижтимоийлашуви одамлар онги ва хулқ-атворидаги салбий ҳолатларни енгишни назарда тутди. Ҳали ҳануз шахс социологияси қуйидаги саволларга жавоб бера олмайди: нима учун бир хил йўлдан юра бошлаган одамлар безори, ўғри ва умуман девиант хулқ-атвор эгаси

бўлиб қолади? Нима учун одамларнинг бошқа қисми бюрократларга, лаганбардорларга, хушомадгўй, карьеристларга айланади? Ва ниҳоят шахс ижтимоийлашуви дунёвий ва миллий маданият таъсири остида рўй беради. Гарчи умуминсоний мотивлар ижтимоий онг ва хулқ-атвор тузилмасида етакчи бўлса-да, миллий хусусиятлар таъсири кўпинча инсон қиёфасини белгилаб берувчи омил бўлиб қолади. Ижтимоийлашув жараёнида миллийлик феномени гарчи ижтимоий психология олдида унинг умуминсоний қадриятлар билан уйғунлашувининг янги захираларини излаш масаласини қўйса-да, ҳар бир халқ, миллат ва элат, унинг ҳар бир вакили ижтимоий ҳаётида ижтимоий-психологик механизмларни чуқур тушуниш заруратида олиб келди.

Инсоннинг биоижтимоий табиатини тан олган ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, асосий детерминант – ташқи ижтимоий муҳит, ташқи ҳолатлардир. Бироқ ёш ривожланишига етилишнинг ички жараёнлари маълум маънода таъсир этар экан, бу нарса фақат организмнинг эмас, балки психика ва индивид ривожланиш босқичлари, ёш даврларининг босқичма-босқич алмашинув қонуниятларига, шу зайдда ҳар бир ёш босқичида психик ривожланиш хусусиятлари қонуниятларига ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди. [3; 32 б].

Шундай қилиб, ўз-ўзига баҳо соф ижтимоий ҳодиса бўлиб, унинг мазмуни ва моҳияти шахсни ўраб турган жамият нормаларига, шу жамиятда қабул қилинган ва эъзозланадиган қадриятларга боғлиқ бўлади. Кенг маънодаги йирик ижтимоий жамоалар эталон ролини ўйнаши оқибатида шаклланадиган ўз-ўзига баҳо бериш, ўз-ўзини баҳолашнинг юксак даражаси ҳисобланади.

Хуллас, шахс, унинг дунёни билиши, ўзини ва атрофидаги инсоний муносабатларда иштирок этиши, тушуниши ва ўзаро муносабатлар жараёнида ўзидаги такрорланмас индивидуаллиқни намоён қилиши ҳамда ушбу жараёнларнинг ёшга ва жинсга боғлиқ айрим жиҳатларини таҳлил қилиш бизга умумий равишда шахс- жамиятда яшайдиган ижтимоий мавжудотдир, деган хулосани қайтаришга имкон беради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: МГУ, 1980.
2. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать//М., Просвещение, 1985.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания// М., Наука. 1977.
4. Жабборов А.М. Миллий психологиянинг шаклланиш манбалари. Қарши “Насаф” 2017. – 72 б
5. Ильин Е.П. Оптимальные характеристики работоспособности человека/Автореф.докт.дисс. Л. - 1968.
6. Каримова В.М. Ижтимоий психология. Т. 2008 й.

INFORMATIKA DARSLARIDA O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISHNING SAMARALARI

Sarsenbaeva Nazlimxan Matekeevna

Otepova Gulxatisha Sarsenbay qizi

Nukus IT texnikum o'qituvchilari

Annotatsiya: *ushbu maqola umumta'lim maktablarining informatika darslarida o'yin texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyatiga bag'ishlangan.*

Kalit so'zlar: *informatika, o'yinli texnologiya, axborotni uzatish, shaxsiy kompyuter, monitor.*

Abstract: *This article focuses on the importance of using game technology in computer science classes in secondary schools.*

Keywords: *computer science, gaming technology, data transmission, personal computer, monitor*

Informatika, axborotshunoslik - ilmiy informatsiya (axborot, xabar, ma'lumot)ning mohiyati, umumiy xossalari va imkoniyatlarini, shuningdek, ilmiy kommunikatsiya tizimi (o'sha ilmiy informatsiyani tarqatish usullari va vositalari majmui)ni o'rganish bilan shug'ullanadigan ilmiy fan; inson faoliyatining EHM, kompyuterlar bilan bog'liq bo'lgan sohasi. Informatika fani AQShda inglizcha: computer science - komputer fani, Buyuk Britaniyada computing science - hisoblash fani demakdir. Informatika fani ijtimoiy fanlar jumlasiga kiradi. Uning markaziy tushunchasi - ijtimoiy hayotning istalgan sohasi va tarmoqlaridan olinadigan ma'lumotlar, ya'ni ilmiy informatsiyadir. "Informatika" atamasi 1960-yillarda Fransiyada yuzaga kelgan bo'lib, information va automatique degan farang so'zlarining birlashmasidan kelib chiqqan. Bu atama ma'lumotni avtomatik ravishda qayta ishlashni o'rganuvchi sohani nomlash uchun o'ylab topilgan. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida informatika fani asosiy fanlar sirasiga kiradi. Boisi, hozirgi axborotlashgan zamonda kompyuter texnologiyasini biladigan, turli dasturlar bilan ishlay oladigan kadrlarga bo'lgan ehtiyoj katta. Shuning uchun ham maktablarda informatika o'qituvchilari darslarni qiziqarli va tushunarli qilib tashkil etishsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Informatika darslarida o'yinli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati katta. O'yinli texnologiyaning asosiy talablarini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. Informatika darslarida o'yin texnologiyalarini qo'llashning bir nechta samarali tomonlarini olimlar quyidagicha tahlil etishgan, yani mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqaror qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga yondashadi. Informatika darslarida o'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish

va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi. O'yinli faoliyat muayyan funksiyalarni bajarishga bag'ishlangan bo'ladi, ular o'z navbatida quyidagi parametrlarni qamrab oladi.

- ❖ Maftunkorlik
- ❖ Kommunikativlik
- ❖ O'z imkoniyatlarini amalga oshirish
- ❖ Davolovchilik
- ❖ Tashxis
- ❖ Millatlararo muloqat
- ❖ Ijtimoiylashuv

O'yin texnologiyalarini darslarda qo'llanilishining afzallik taraflari shuni ko'rsatadiki, o'quvchi yoshlarda avvalombor, har bir qo'yilgan mavzuni chuqur tahlil etib keyin davom ettirishi shakllantiriladi. Informatika darslarida tadbirkorlik o'yinlaridan foydalanish, yangi texnologiya sifatida mohiyati quyidagilardan iborat bo'ladi.

- Ishlab chiqarish imitatsion modeli sifatida taqdim etilgan o'quv materialini mazmunining izchilligi.

- O'yinli o'quv modelida kelgusidagi kasbiy faoliyati tarkibiy qismlarini yaratish.

- O'quv jarayoni tarzini bilimlarga ehtiyojlarni to'ldirish va ularni amalda qo'llashning real sharoitlariga yaqinlashtirish.

- O'yin olib boruvchi o'qituvchining bilimdonligi. O'yin texnologiyalarini darslarga qo'llashning yana bir nechta afzallik taraflari mavjud bo'lib, bunda o'quvchilarning berilayotgan axborotlarni qanday ko'rinishda aniglab etishlarini kuzatish mumkin, buni qo'yidagi misol orqali ko'rib o'tishimiz mumkin. Masalan: O'quvchi kompyuter bilan muloqat qilishdan oldin muloqat qilish qonun qoidalarini bilishi kerak bo'ladi.

1. Monitor tomonidan ishlab chiqarilgan elektromagnit nurlanish inson tanasiga ta'sir qilishi mumkin, shuning uchun zararli maydonni zararsizlantirish uchun ehtiyot bo'lish va ba'zi choralarni ko'rish kerak.

2. Agar kompyuterdan foydalanmasangiz, monitorni va tizim blokini uzoq vaqt yoqming. Bu birinchi qarashda noqulay bo'lib tuyulishi mumkin, ammo bu tavsiyani e'tiborsiz qoldirmang, chunki mos kelmaslik narxi juda yuqori bo'lishi mumkin;

3. Kompyuterni xonaning burchagiga yoki u ishlamaydiganlarning yonida yoki orqasida bo'lmasligi uchun joylashtiring. Monitoring yon va orqa tarafidan chiqadigan elektromagnit nurlanish (bu joylarda uning darajasi eng yuqori) foydalanuvchi va boshqalarning sog'lig'iga zarar yetkazmasligi uchun zarurdir.

4. Ishlash paytida maxsus himoya ekranidan foydalaning, bu kompyuter ekranidan chiqadigan elektromagnit maydonning faolligini sezilarli darajada kamaytiradi;

5. Monitorni o'zingizdan uzoqroq joyda joylashtiring; O'yin texnologiyalarining yana bir tarafi shundan iboratki, o'quvchilar har bir mavzuda berilayotgan ma'lumotlarni o'zlari kompyuterlardagi o'yin dasturlari orqali tahlil etib borishadi. O'quvchilarda har bir mavzu ko'rsatmalar asosida amalga oshirib borilsa bunday holatda, o'quvchilar kompyuterlar bilan ishlash vaqtida shu narsalarga to'g'ri kelganda to'g'ridan to'g'ri bunday masalalarni yechish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Masalan: quyidagi ko'rgazmalar orqali o'quvchilar turli axborotlarni tahlil etish texnologiyalarini o'rganib borishadi. Axborotlarning saqlanishi Axborotni uzatish Axborotni qidirish Axborotni qayta ishlash O'yin texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilar bilim saviyasi quyidagi uchta parametr bo'yicha tahlil etilgan holda ushbu jarayon yaxshi natijalar bergan. Bular quyidagilardir:

1. Bajarilayotgan jarayonni ko'rish orqali

2. Bajarilayotgan jarayonni sezish orqali.

3. Bajarilayotgan jarayonni eshitish orqali Bu uch ko'rsatkich orqali o'quvchilar berilayotgan mavzuning mazmunmohiyatini turlicha tahlil etishadi.

Masalan: Ko'rish orqali berilgan axborotning 75% ini, sezish orqali berilgan axborotning 12% ini, eshitish orqali berilgan axborotning 13% ini o'zlashtirishi mumkin bo'lar ekan. Shuni e'tiborga olib, har bir o'tilishi kerak bo'lgan mavzuni, turli o'yinli qismlarini qidirib topish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Informatika>

2. www.ziyonet.com

3. Informatika o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. D. N. Xamroyeva Toshkent-2021-yil.

4. www.arxiv.uz

References

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Informatika>

2. www.ziyonet.com

3. Informatika o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. D. N. Xamroyeva . Toshkent-2021-yil.

4. www.arxiv.uz

BARQAROR IQTISODIY O'SISH SHAROITIDA INSON KAPITALINI
RIVOJLANTIRISH

Matyoqubova Muhayyo

*Toshkent moliya instituti "Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)"
mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada inson kapitali tushunchasi, insoniyatning postindustrial jamiyatga, informasion va innovasion texnologiyalar davrida o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'rganish dolzarb masalasi bo'lsa, boshqa tarafdin mamlakatlar va ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar o'rtasida dunyodagi texnologiya bozorida davom etayotgan raqobatlarining shaxs ongiga ta'siri haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *inson kapitali, innovatsion inson kapitali, inson omili, Human Capital inson taraqqiyoti, individual-tipologik xususiyatlari, kognitiv jarayonlar, xarakter temperament, ong osti, muloqot, konflikt, psixologik muhofaza, manipulyatsiya.*

«O'zbek tilining izohli lug'ati»da inson faktori, inson omili va inson kapitali xususidagi sharhlar «inson» va «omil» so'zlariga bag'ishlangan izohlarda, afsuski, mavjud emas [1]. Ammo, bu so'zlar hamda ish kuchi, inson faktori, inson omili birikmalarining tilimizda amaliy qo'llanilish an'alariga tayanib, ularning anglatgan ma'nolari xususida mulohaza yuritish mumkin. «Ish kuchi» o'zbekchada odamning biologik va fizik imkoniyatlariga («kuch») tayangan holda mehnat faoliyatini amalga oshirilgan vaziyatlarga qo'llaniladigan iboradir. Masalan: 1960-yillarda Angliya va Fransiya mamlakatlari iqtisodining ish kuchiga bo'lgan talabi asosan sobiq mustamlakalardan kelgan qora ishchilar hisobiga qoplanar edi (Gazeta – archive). «Inson faktori» 1980-yillarda tilimizga rus tili orqali kalka yo'li bilan tarjima qilish tufayli(chelovecheskiy faktor inson faktori) kirib kelgan birikma va tushunchadir. Bu birikmaning ma'nolari ichida salbiy va ijobiy bo'yoqlar mavjud. Masalan: Kemaning halokatga uchrashi inson faktori bilan bog'liq (Gazeta – archive). Bu jumlada ibora «insonning beparvoligi, o'z ishiga befarq qarashi» kabi ma'nolarni bildirimoqda. Inson faktori –ishlab chiqarishda hali qo'l urilmagan imkoniyatlardan biri (Gazeta – archive). Bu jumlada, uning asosiy mazmunidan anglashilgani kabi, «faktor» so'zi ijobiy bo'yoqli «imkoniyat» ma'nosini anglatmoqda. «Inson omili» - o'zbek tilida so'ngi o'n-o'n besh yilda nutqiy muomalaga kiritilgan ibora bo'lib, u asosan ijobiy ma'noda qo'llanadi (bu so'z qaysidir ma'noda inson kapitali ma'nosini ham bildiradi). Masalan: Mustaqillik davrida jamiyat taraqqiyotiga sinfiy qarashdan voz kechildi. Jamiyat rivojlanishida inson omiliga oliy qadriyat sifatida qarala boshlandi (Gazeta – archive). «Inson kapitali» va «inson sarmoyasi» birikmalari ayni ma'noda qo'llanadilar. Ammo «sarmoya» so'zining ma'nosida ma'lum bir tarixiy sharoitlarda (eski Sho'ro ideologiyasi ta'sirida) shakllangan salbiy bo'yoq mavjud ekanligi uchun, ilmiy adabiyotlarda va vaqtli matbuot tilida «inson kapitali» birikmasini ko'proq qo'llash

ko'zga tashlanadi. Fikrimizcha, o'zbek tilida «inson kapitali» so'z birikmasini inglizchadagi «Human Capital» ma'nosida ishlatish o'rinlidir. Boshqa birikmalar va tushunchalar esa, ma'lum bir davrlarga xos iqtisodiy ishlab chiqarish munosabatlarini ifodalagani uchun o'sha tushunchalarni ifodalash ehtiyoji tufayli nutqiy qo'llanimda davom etmoqdadir.

Bugungi kunda mamlakat iqtisodiyotini har tomonlama rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda. Xususan, ushbu yo'nalishning asosiy yo'nalishi barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan. Mazkur sharoitda insonning amaliy harakatlari natijasida inson kapitalini rivojlantirish uning eng muhim yo'nalishi sifatida qaraladi. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson har qanday iqtisodiyotning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchi bo'lib, u bevosita o'sish sur'ati, ishlab chiqarish, daromad va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarga xos jihatlarga yuqori ta'sir ko'rsatadi. Bu borada O'zbekistonda ham ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollari belgilangan bo'lib, bu, eng avvalo, inson bilimiga asoslangan iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy omiliga aylanib borayotgan insonning ijodiy qobiliyatlarini miqdor va sifat jihatidan rivojlantirish bilan bog'liqdir. Barcha sohalarda undan resurs sifatida foydalanish asosiy yo'nalish sifatida belgilangan.

Bugungi kunda inson kapitali jamiyat milliy boyligining asosiy tarkibiy qismlaridan biriga aylangan. Inson kapitalidan samarali foydalanish muammolarini o'rganish, uni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, inson kapitalini samarali shakllantirish va amaliyotga to'liq joriy etish dolzarb ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, inson kapitali jamiyatning asosiy boyligi, qimmatli resursi va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot mezoni bo'lib ham hisoblanadi. Chunki, inson faoliyatining qobiliyatlarini o'rganish, inson kapitali va uning umumiy ijodiy sifat va qobiliyatlarini shakllantirish, inson kapitaliga investitsiyalar kiritish masalasi barqaror iqtisodiyotni rivojlantirish asosidir. Buning uchun inson kapitali tushunchasini o'rganish, uni shakllantirish va samarali foydalanish jihatlari tadqiq qilish mavjud imkoniyatlarni kengaytirish uchun zarur.

Inson kapitali tushunchasi insonni o'zida mujassam qilingan daromad olish va uni topish qobiliyatining o'lchovidir. Mazkur tushuncha insondagi tug'ma qobiliyat va iste'dod, iqtidor, bilim, malaka, intellektual salohiyati, shuningdek, ta'lim va orttirilgan malakani o'z ichiga oladi. Hozirgi kunda ushbu ta'rif asosini bevosita insondagi mavjud ijobiy va o'ziga xos xususiyatlar ham tashkil etadi. Inson kapitali jismoniy kapitalga o'xshaydi, ammo u aniq farqlarga ega bo'ladi. Bunday kapital mustahkam tovar bo'lib, muddati cheklangan bo'ladi. Chunki, turli kasbiy ko'nikmalarni yo'qotish orqali eskirish paydo bo'lishi mumkin. Texnologiyani rivojlanishi tufayli xodimlar o'zlarining kasbiy mahoratini oshirishga ulgura olmaydilar. Bu holatda inson kapitali jismoniy kapital kabi tugaydigan resurs bo'lib, insonni har tomondan yetuk qilib tarbiyalash uchun maxsus sarflanadigan xarajatlarni talab qiladi. Uni asosiy xususiyati shundaki, ushbu kapital jismoniy kapitalga qaraganda tezroq eskiradi. Hamda, uning qiymati bir-

birini to'ldiruvchi ishlab chiqarish omillari taklifi va ularning qo'shma mahsulotlariga bo'lgan talab o'zgarishiga qarab o'zgarib turishi, ya'ni ko'tarilishi va pasayishi mumkin.

Inson kapitali global boylikning ham muhim tarkibiy qismidir. Jahon statistika ma'lumotlariga ko'ra, jahon bankining 2021-yilgi global boylik hisobotiga ko'ra, u dunyo boyligining qariyb uchdan ikki qismi yoki 64 foizini tashkil qilib, uni qiymati jami 1152 trln. dollarga baholangan. Iqtisodiyot rivojlanishi bilan inson kapitalining umumiy boylikdagi ulushi ortib bormoqda, biroq ba'zi bir mamlakatlarda bu holat kamayish tendensiyasiga ega. Bunga aholining yosh jihatdan qarishi, ish haqining sekin darajada o'sishi va texnologiya ishlab chiqarilgan kapitalni ishchi kuchidan ustun qo'yishi kabi omillar sabab bo'lmoqda.

Shular bilan birgalikda, barcha rivojlangan mamlakatlarda inson kapitali iqtisodiy taraqqiyot va ilmiy-texnika taraqqiyoti sur'atlarini belgilab beradi. Bunda nomoddiy kapital, ya'ni inson resurslari, bilimi, tajribasi va kasbiy tayyorgarligi muhim rol o'ynaydi. Shu bois, inson kapitalini nomoddiy tabiati, tarixiy shakllanishi va takror ishlab chiqarish jarayonini noan'anaviy jarayonlari bilan bog'liqdir. Aniqroq qilib aytganda, inson kapitali uning barcha rivojlanish bosqichlarida o'rganilgan bo'lib, ushbu bosqichlarga individual, korporativ va milliy bosqichlar xos bo'lib, obyektiv ehtiyoj sifatida o'rganilgan.

Xulosa shuki, inson kapitalining barqaror iqtisodiy o'sishga ta'siri natijasida mamlakatning iqtisodiy ehtiyojlariga nisbatan kapitalning iqtisodiy samaradorligi oshadi. Natijada, mamlakat miqyosida barqaror iqtisodiy o'sish sharoitini yanada yaxshilash hamda uni izchil ta'minlashga olib keladi, bilimli insonlar sonining ko'payishiga sabab bo'ladi, bilim orqali ilm-fanni yuqori miqyosda keng taraqqiy qildirish imkoniyatlari yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Шомиев Г.У. Формирование человеческого капитала как фактор инновационного развития республики Узбекистан. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy-elektron jurnali. №2, mart-aprel, 2019-yil. - 1-15 b.

2. www.fundamental-research.ru

3. www.econs.online

MORFOLINNING ALKIL GALOGENIDLAR ISHTROKIDA TO'RTLAMCHI
TUZLARI SINTEZI

Abdiraximov Aliqul Xoliyorovich

Mirzo ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti

Kimyo fakulteti organik kimyo kafedrası

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tortlamchi tuzlarni olish, unda morfolin alkil ishtiroki haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *aminlar, triaminlar azofenotiazinlar tetragidropiridinlar, 2-karbolinlar, Staphylococcus aureus, aminlar, dimetildodesilamin, dimetilgeksilamin, N,N-dimetil-N-alkil.*

Bugungi kunda dunyoda yangi biologik faol birikmalarning sintezini amalga oshirish, ularni qishloq xo'jaligi, tibbiyotda turli zararli hashoratlar va kasalliklarga qarshi muvaffaqiyatli qo'llash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bu borada arzon, yuqori samarali va ekologik toza mahalliy preparatlar yaratish, ularning fizik-kimyoviy, biologik va farmakologik xossalarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda turli organik birikmalar asosida qishloq xo'jaligini rivojlantirish yo'nalishida ilmiy izlanishlarni yuqori darajada tashkil etish va sohani zarur bo'lgan preparatlar bilan ta'minlash borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda va natijada yangi preparatlarni ham tabiiy xom-ashyolar, ham sintetik organik kimyo mahsulotlari asosida yaratish borasida muhim natijalarga erishilmoqda. Morfolinning to'rtlamchi tuzlari farmatsevtika, kosmetika va agrokimyo kabi turli sohalarda qo'llanilishi uchun keng o'rganilgan. Ushbu birikmalarning sintezi o'zining noyob xususiyatlari tufayli ko'p yillar davomida tadqiqotlar markazida bo'lib kelgan, bu ularni keng qo'llash uchun muhim ahamiyat kasb etishini nomoyon qiladi. Xususan morfolinning to'rtlamchi tuzlarini alkilgalogenidlar ishtirokida sintez qilish, biologik faol moddalar sintez qilish imkoniyati tufayli qiziqish uyg'otdi. Biz amalga oshirgan ishlarimizda morfolinning alkilgalogenidlar ishtirokida to'rtlamchi tuzlarini sintezini keltiramiz, bunda morfolinning asos ishtirokida alkilgalogenidlar bilan reaksiyaga kirishishi nazarda tutiladi. Biz reaksiyaga ta'sir qiluvchi turli parametrlarni, shu jumladan alkil galogenid tabiatini, asosini va reaksiya shartlarini muhokama qilamiz. Shuningdek, biz ushbu sintez usulining afzalliklari va kamchiliklarini, shuningdek, ushbu birikmalarning potentsial qo'llanilishini muhokama qilamiz.

To'rtlamchi ammoniy tuzlari bugungi kunda ko'plab sohlarda keng qo'llanilmoqda, shu jumladan, geminal tuzilishli aminlar, triaminlar azofenotiazinlar tetragidropiridinlar, 2-karbolinlar asosida olingan to'rtlamchi ammoniy tuzlari turli kasalliklarga va kasallik chiqiruvchi mikroblarga qarshi qo'llanilishi keltirilgan.

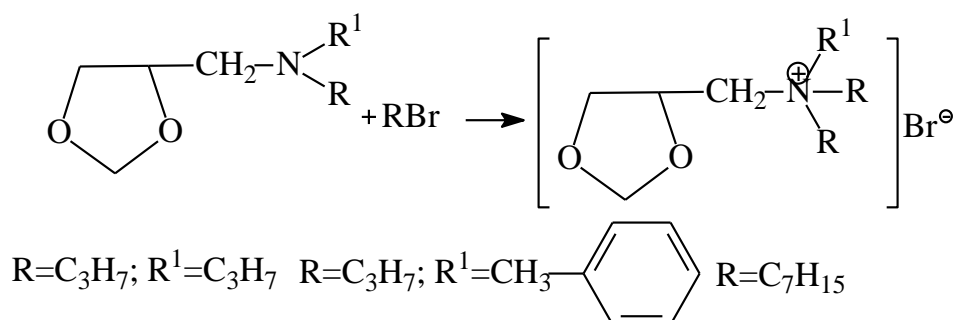
Epoksipropildodesil dimetilammoniy xlorid (EPDDMAC) va jelatin asosida sintez qilingan to'rtlamchi ammoniy tuzlarining bakteriyalarga qarshi faolligi jelatinga nisbatan bir necha barobar yuqoriligi aniqlangan.

To'rtlamchi ammoniy guruhi saqlagan polimer birikmalarni mikroblarga qarshi qo'llash keyingi yillarda keng ahamiyat kasb etmoqda. Xitoylik olimlar tomonidan akrilat polimerlar asosida to'rtlamchi ammoniy tuzlari sintez qilinib, ularning bakteriyalarga, patogen va fitopatogen zamburug'larga qarshi qo'llanilishi o'rganilgan.

Poli(amidoamin) (PAMAM) (G3) dendrimer turli uzunlikdagi uchlamchi aminlar, dimetildodesilamin, dimetilgeksilamin va dimetilbutilamin bilan modifikatsiyalanib, to'rtlamchi ammoniy tuzlari olingan.

Olingan to'rtlamchi ammoniy tuzlari *Staphylococcus* va *Escherichia coli* bakteriyalariga qarshi *Staphylococcus aureus* grammusbat va *Pseudomonas aeruginosa* grammanfiy bakteriyalariga qarshi va to'qimachilik matolarining antimikroblik xususiyatlarini oshirish maqsadida qo'llanilgan.

Rossiyalik olimlar tomonidan bitta yoki ikkita sikloasetal guruhi tutgan to'rtlamchi ammoniy tuzlari sintez qilingan va ularning turli zamburug'larga qarshi faolligi o'rganilgan.

N,N-Dimetilbenzilaminlarni uzun zanjirli *n*-alkilbromidlar bilan alkillash orqali olingan benzalkoniy bromidlar muhim kation-sirt faol birikmalar hisoblanadi.

Olingan benzalkoniy to'rtlamchi ammoniy tuzlarini Grillitschet va boshqalar biotsid, detergent va fazalararo katalizatorlar, gidrofob va gidrofil agentlar, Debrechem va Mestyan esa ushbu tuzlarni konservantlar, oftalmologik, burunga va tomir orqali yuboriluvchi preparatlar sifatida qo'llash mumkinligini ko'rsatib berganlar. To'rtlamchi ammoniy tuzlarini o'simliklarning o'sishini sekinlashtiruvchi vositalar sifatida ishlatish ham mumkin.

Amin hosilalaridagi aminokislotalarning turli alkilgalogenidlar bilan tanlab alkillanishi ion yordamida amalga oshirilGAN

suyuqliklar ([bmim]I va [bmim]PF₆) trietilamin ishtirokida. Reaksiya nisbatan yumshoq sharoitda davom etishi aniqlandi

mukammal konvertatsiya va selektivlik bilan. Ionli suyuqlik qayta ishlandi va qayta ishlatildi.

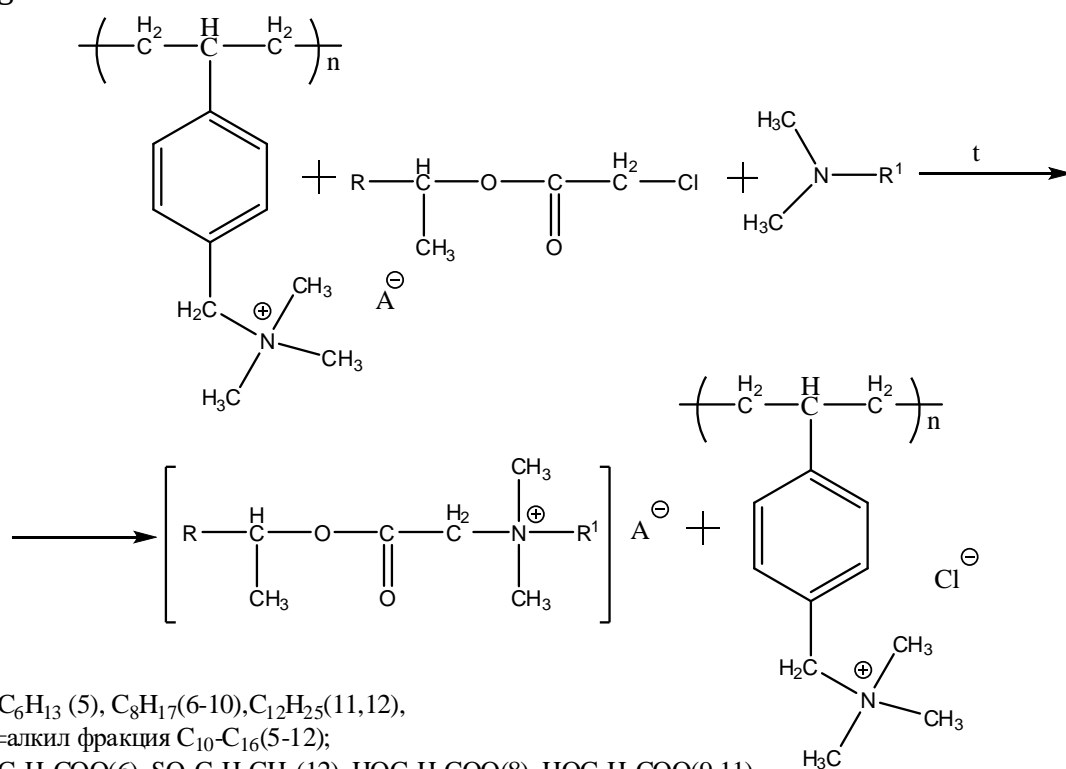
Dimetilaminobenzaldegid hosilasidan to'rtlamchi ammoniy tuz hosil qilish uchun 2 mol butilbromid sarflangan.

Allilxlorid ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'ladigan *cis*-, *trans*-1,3-dixlorpropenlar asosida to'rtlamchi ammoniy tuzlari olish mumkinligi keltirilgan. Buning uchun dastlab dimetil(dietil)aminga tegishli miqdorda *cis*-, *trans*-1,3-dixlorpropen ta'sir ettirib, olingan uchlamchi aminlarga reaksiya aralashmaning o'zida xlor(brom)alkanlar ta'sir qilinadi va tegishli to'rtlamchi ammoniy tuzlari olinadi.

Tetratsianoetilenning urotropin, piridin, 2-metilpiridin va 4-asetilpiridinlar bilan metanol eritmasidagi reaksiyasidan to'rtlamchi ammoniy tuzlari sintez qilish usuli ishlab chiqilgan. Olingan birikmalar biologik faol bo'lishidan tashqari, optik materiallar va organik sintez uchun reagentlar sifatida qo'llanilishi mumkin.

Emodinni dimetilsulfat bilan metillash orqali sintez qilingan 3-metoksiemodinning 1,2-dibrometan bilan reaksiyasidan ikki xil oddiy efirlar sintez qilingan. Ushbu oddiy efirlarning uchlamchi aminlar bilan reaksiyasidan rakka qarshi faollikka ega bo'lgan birikmalar olishga erishilgan.

Rossiyalik olimlar tomonidan *N,N*-dimetil-*N*-alkil(*S*₁₀-*S*₁₆)-*N*- (izoalkiloksikarbonilmetil ammoniy xlorid) va *N,N*-dimetil-*N*-alkil (*S*₁₀-*S*₁₆)-*N*- (izoalkiloksikarbonilmetil) ammoniy birikmalarini α -olefinlar asosida sintez qilingan. Olingan birikmalarning turli konlardan qazib olingan neftlarning xossalriga ta'siri o'rganilgan.

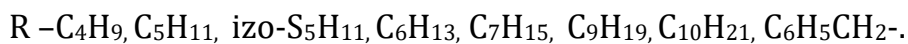

$R=C_6H_{13}$ (5), C_8H_{17} (6-10), $C_{12}H_{25}$ (11, 12),
 R^1 =алкил фракция C_{10} - C_{16} (5-12);
 $A=C_6H_5COO$ (6), $SO_3C_6H_4CH_3$ (12), HOC_2H_4COO (8), HOC_6H_4COO (9,11),
 $CH_3(CH_2)_8COO$ (5,10)

Mazkur mualliflar tomonidan po'lat korroziyasini sekinlashtiruvchi kislota-asos xususiyatiga ega bo'lgan *N,N*-[alkilfenoksipoli(etilenoksi)-karbonil etil] ammoniy 2-gidroksipropionatlar olish usuli ishlab chiqilgan. Buning uchun alkilfenoksipolietilen glikollarning metil akrilat bilan kislotali katalizator hamda ingibitor ishtirokidagi 60-80°S dagi reaksiya mahsulotiga dietilamin biriktirilgan va olingan birikmani izoalkilmonoxlorasetatlar bilan ta'siridan tegishli to'rtlamchi ammoniy tuzlari olingan

Fenil radikali tutgan to'rtlamchi ammoniy tuzlari tibbiyot va sanoatning ko'plab sohalarida keng qo'llaniladi. Bu birikmalar fungitsidlar, biotsidlar va mikroblarga qarshi dezinfeksiyalovchi vositalar sifatida ishlatiladi [99. 253-263 b.].

Yuqoridagi tajribalarni davom ettirgan holda keyingi tadqiqotlarda bilan reaksiyalari o'rganildi. Reaksiyalarning umumiy tenglamasi sxematik ravishda quyidagicha ifodalanadi:

Reaksiyalarni turli haroratda va reagentlarning har xil mol nisbatlarida, shuningdek, turli erituvchilarda olib borildi va ushbu omillarning ta'siri o'rganildi, natijalar asosida reaksiyani olib borishning optimal sharoitlari aniqlandi.

Morfolinning geksil bromid bilan reaksiyasi mol nisbatlari reaksiyalar natijasida hosil bo'lgan to'rtlamchi ammoniy tuzlarining unumiga ta'siri o'rganildi. Tajribalar natijasida dimetilanilin va monoxlorsirka kislotasi efirlari 1:2 nisbatda olinganda tuzlarning unumi yuqori bo'ldi.

Olib borilgan tajribalarda mahsulot unumiga reaksiya davomiyligining ta'siri katta bo'lishi aniqlandi. reaksiyasi uchun 6 soat davomida olib borish muqobil vaqt bo'lishi isbotlandi.

Ushbu reaksiyaning unumiga erituvchilarning ta'siri ham o'rganildi. Bu jarayonda ham erituvchilar sifatida etanol, etilasetat va asetondan foydalanildi. Etanol bilan olib borilgan reaksiyalarda yuqori unumlar bilan to'zlar olindi.

N-butil morfolin azot atomiga butil guruhi biriktirilgan morfolin halqasidan tashkil topgan geterotsiklik amindir. Boshqa tomondan, butil bromid butil guruhi va brom atomidan tashkil topgan alkil galogendir. ikki birikma kuchli asos, masalan, natriy gidroksid (NaOH) ishtirokida aralashtirilganda kimyoviy reaksiya sodir bo'ladi. Kuchli asos katalizator rolini o'ynaydi, bu esa reaksiyani yanada samaraliroq qilish imkonini beradi. Bu reaksiyada N-butil morfolindagi azot atomidagi yakka elektron jufti butil bromid molekulasi uglerod atomiga hujum qilib, nukleofil vazifasini bajaradi. Keyin brom atomi molekulani bromid ioni sifatida tark etadi, natijada brom atomi N-butil morfolin molekulasi bilan almashtiriladi. Reaksiya natijasida hosil bo'lgan mahsulot N-butil morfolin butil bromididir. N-butil morfolin va butil bromid o'rtasidagi nukleofil almashtirish reaksiyasi organik kimyoda muhim reaksiya bo'lib, kimyo sanoatida ko'plab amaliy qo'llanmalarga ega. Misol uchun, bu reaksiya ko'pincha o'ziga xos kimyoviy xususiyatlarga va qo'llanilishiga ega bo'lgan N-butil morfolinning yangi hosilalarini sintez qilish uchun ishlatiladi. Tanadagi mikroblar sababli yuzaga keladigan yaralarning samarali va tez bitishi asosiy qiyinchilik bo'lib qolmoqda, yarani qoplamalar bilan qoplash nam va issiq muhitni ta'minlovchi membranani hosil qilish, shikastlangan to'qimalar uchun istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. To'rtlamchi ammoniy tuzlarining kimyoviy xossalari va mikroblarga qarshi xossasidan yaralarni davolashda samarali qoplamalar hosil qilish uchun foydalaniladi.

Sintez qilingan uchlamchi butil, geksil va nonil morfolin bilan alkilgalogenidlar reaksiyalarini turli erituvchilarda olib borildi va erituvchilarning mahsulot unumiga tasirini o'rganildi. Erituvchilar sifatida etanol, asetona va etilasetat tanlandi. Uchlamchi morfolin erituvchida eritilib, uning ustiga butil nonil va geksil bromidlar tomchilatib qo'shildi. So'ngra aralashmani 50-60^oS da 6 soat davomida qizdirilganda N-butil morfolinning to'rtlamchi tuzi sariq moysimon suyuqlik hosil bo'lishi kuzatildi. Reaksiyalarni erituvchi, harorat va reaksiya davomiyligini o'zgartirib, olingan natijalar tahlil qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Obłak, E., Piecuch, A., Krasowska, A., & Łuczyński, J. (2013). Antifungal activity of gemini quaternary ammonium salts. *Microbiological Research*,168(10), 630–638.<https://doi.org/10.1016/j.micres.2013.06.001>
2. Mei, Q. X., Lai, L., Li, S. J., Mei, P., Wang, Y. Q., Ma, Q. L., & Liu, Y. (2019). Surface properties and phase behavior of Gemini/conventional surfactant mixtures based on multiple quaternary ammonium salts. *Journal of Molecular Liquids*,281, 506–516.<https://doi.org/10.1016/j.molliq.2019.02.126>
3. Pluta, K., Jeleń, M., Morak-Młodawska, B., Zimecki, M., Artym, J., Kocięba, M., & Zaczyńska, E. (2017). Azaphenothiazines – promising phenothiazine derivatives. An insight into nomenclature, synthesis, structure elucidation and biological properties. *European Journal of Medicinal Chemistry*.Elsevier Masson SAS. <https://doi.org/10.1016/j.ejmech.2017.07.009>
4. Mohsin, N. ul A., Seebacher, W., Faist, J., Hochegger, P., Kaiser, M., Mäser, P., Weis, R. (2018). Synthesis of new 1-benzyl tetrahydropyridinylidene ammonium salts and their antimicrobial and anticellular activities. *European Journal of Medicinal Chemistry*,143, 97–106. <https://doi.org/10.1016/j.ejmech.2017.11.025>
5. Dai J., Dan, W., Zhang, Y., & Wang, J. (2018, September 5).Recent developments on synthesis and biological activities of γ -carboline. *European Journal of Medicinal Chemistry*. Elsevier Masson SAS.<https://doi.org/10.1016/j.ejmech.2018.08.015>
6. Liu Y. M., Cui, X., Hao, C. M., Tao, F. R., & Li, J. Y. (2014). Modified gelatin with quaternary ammonium salts containing epoxide groups. *Chinese Chemical Letters*, 25(8), 1193–1197.

**BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI
FANIGA OID BILIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Yusupova Munis Shuhratovna

Namangan viloyati Namangan shahar

75-sonli maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada boshlang'ich sinflar uchun milliy o'quv dasturi asosida yaratilgan ona tili va o'qish savodxonligi faniga oid bilimlarini yanada takomillashtirish usullari to'g'risida so'z boradi hamda dars ishlanma asosida yoritib beriladi.*

Kalit so'zlar: *didaktik o'yinlar texnologiyasi, interfaol metod, ta'lim, yondashuv, ko'nikma, dars, innovatsiya, texnologiya.*

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat ta'lim standartlari asosida shakllantirish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini takomillashtirish muhim ahamiyatga egadir. Hozirgi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamdagi islohotlarning taqdiri yoshlarning yuksak ma'naviy kamoloti, intellektual salohiyati va kasbiy fazilatlariga bog'liq. Ta'lim berishda kommunikativ yondashuvga asoslaniladi, ya'ni tilning muloqot vazifasi birlamchidir. Shuningdek faoliyatga yo'nalgan yondashuv, ongli yondashuv, kashfiyotchilik yondashuvi farqli va tanqidiy yondashuv kabilar e'tiborda bo'lishi lozim.

Zamonaviy ta'limni amalga oshirishning zarur sharti o'quv fanlari bo'yicha axborot manbalari, shu jumladan, o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalaridan tez va qulay foydalanish imkonini beruvchi turlaridan har bir o'quvchi va o'qituvchi erkin foydalana oladigan sharoit yaratishdan iborat. Ya'ni hozirda sifatli ta'lim berish uchun an'naviy ikkita tomon - o'qituvchi o'quvchiga zarur axborotlarni yetkazib turuvchi xizmatdan iborat faoliyatni tashkil qilish zarur. Ta'limni tashkil etish va yo'lga qo'yish borasidagi o'zgarishlar innovatsion pedagogik texnologiyalarga asoslangan interfaol metodlarni yuzaga keltiradi. Interfaol metodlar erkin fikrlaydigan, mustaqil izlanadigan o'quvchilarni shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan e'tiborga loyiqdir. Ta'lim berishning bu metodida o'qitish jarayonidagi asosiy ish o'qituvchilar tomonidan amalga oshirishi, ular ta'limning ob'yekti emas, balki sub'yekti, ya'ni xuddi o'qituvchi singari ijrochisi bo'lishi ko'zda tutiladi.

Ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda asosiy e'tibor o'quvchida tilga doir to'rt ko'nikma: o'qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so'zlar va yozish xamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratiladi. O'quvchilarda ushbu sifatlarni tarkib toptirishda o'qituvchining mahorati, darslarda interfaol metodlar zamonaviy axborot texnologiyalarining o'rnini beqiyosdir. Quyidagi dars ishlanmada yuqoridagi usullardan foydalanib dars o'tishning avfzalligi hamda tartibi ko'rsatib o'tilgan.

Mavzu: Katta bo'lsam, Nobel mukofotini olaman!

Maqsadlar:

a) ta'limiy: o'quvchilarni o'tilgan mavzu bilimlarini mustahkamlash va yangi mavzu bo'yicha yangi bilimlar berish ona tilidagi qoidalar va to'g'ri yozish ko'nikmalarini shakllantirish va ularning nutq ravonligi haqida ma'lumotlar berish

b) tarbiyaviy: o'quvchilarda berilgan rasmlar hamda savollar ustida ishlash orqali vatanga muhabbat hissini uyg'otish;

d) rivojlantiruvchi: o'quvchilarning og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish, mavzu doirasida lug'at boyligi hamda yozma savodxonligini oshirish.

Milliy o'quv dasturidagi malaka talablari bilan mosligi:

Nutqqa oid kompetensiya:

Og'zaki nutq; atrofdegilar bilan muloqotga kirisha olish, muloqot odobiga rioya qila oladi; rasmlar, odamlar, narsalar va voqealarni og'zaki tasvirlay oladi; o'quv dasturida berilgan mavzular yuzasidan fikr bildiradi oladi;

Yozma nutq; bo'g'in ko'chirish, bosh harflar imlosiga rioya qiladi

Tinglab tushunish: tinglangan monologik nutq va suhbatdan so'zlovchining nutq ohangini belgilay oladi ; berilgan savolni tushunadi va mantiqli javob bera oladi jonli nutq, audiomatn shaklidagi matnlarning xulosasi va g'oyasini ayta oladi

Lingvistik kompetensiya: bo'g'in ko'chirish va bosh harflar imlosiga rioya qiladi; so'zlarga so'roq berish orqali ularni turkumlarga ajratadi va nutqda to'g'ri qo'llay oladi

Darsning metodi: "Uchinchisi ortiqcha" didaktik o'yini, "Muammoli vaziyat" metodi, QR-kodli test va topshiriqlar, og'zaki (suhbat, savol-javob).

Darsning vositalari: o'quv dasturi, dars rejasi, darslik, mashq daftari, "O'qituvchi kitobi", xattaxta, texnik jihozlar, darslikning multimediya ilovasi.

Shakl: jamoa, guruhda ishlash, hamma o'zi uchun.

Nazorat: o'quvchilarning darsda faolligi kuzatilib, hisobga olib boriladi.

Baholash: o'quvchilar bilimi reyting mezonlari asosida baholanib, dars oxirida e'lon qilinadi.

Darsning borishi:

T/R	Bo'limlar	Vaqt
1	Tashkiliy qism	3 daqiqa
2	O'tgan mavzuni mustahkamlash	5 daqiqa
3	Yangi mavzu bayoni	15 daqiqa
4	Yangi mavzuni mustahkamlash	10 daqiqa
5	O'quvchilarni rag'batlantirish. Darsni yakunlash.	10 daqiqa
6	Uyga vazifa	2 daqiqa
Jami		45 daqiqa

I.Tashkiliy qism: Salomlashish, yo'qlama qilish, o'quvchilarni darsga tayyorgarliklarini tekshirish.

II. O'tgan mavzuni mustahkamlash: Mavzu: Vatanparvarlik nima?

2. Suhbat va savol-javob yordamida uy vazifasi qanday bajarilganligi aniqlanadi:

1. Hakka nima uchun shaqilladi? Shaqillash nima?

2. Hakka kimga qanday ish qilishni buyurdi?

3. Hakkaning "Mehmon kelgan uyda – to'y" degan fikriga qo'shilasizmi?

4. Uyingizga mehmon kelganida oila a'zolaringiz qanday ishlarni bajarishadi?

Siz-chi?

Savol-javob bilan birga she'r matni yuzasidan **"O'rnini top"** ta'limiy o'yini o'tkaziladi. Buning uchun o'quvchilar qiyofadosh so'zlarni chiziqchalar yordamida o'rniga qo'yishlari kerak bo'ladi.

III. Yangi mavzu bayoni: Dastlab o'quvchilarga savol beriladi.

Rasmlarga qarang. Olimlarning nima ish qilayotganini ayting va fikr yuriting.

2.2.4-rasm.

O'quvchilar o'z fikrini bildiradi. O'qituvchi esa ularni fikrini umumlashtirib to'ldirib o'tadi. So'ngra quyidagi savollar beriladi:

1. Olimlar yana qanday ishlar bilan shug'ullanishadi?
2. Nima deb o'ylaysiz, olimlar bo'lmasa, dunyoqanday bo'lar edi?
3. Sizingcha, O'zbekistonda yaxshi olimlar ko'paysa, qanday o'zgarishlar ro'y beradi?
4. Siz ham olim bo'lib, O'zbekistonni yanada rivojlantirishni istaysizmi?
5. Qaysi sohaning yetuk mutaxassisi, olimi bo'lishni xohlaysiz? Nima uchun?

"Nobel mukofoti" audiomatnini tinglanadi.

2.2.5-rasm. Multimediya ilovasidan lavha

Audiomatn yuzasidan “Muammoli vaziyat” metodi qo’llaniladi. O’quvchilar 3 ta kichik guruhga bo’linadi. Agar siz kelajakda olim bo’lsangiz qanday ishlarni amalga oshirgan bo’lar edingiz? savoliga atroflicha javob beradilar. O’qituvchi ushbu savolga berilgan javoblarni umumlashtirib xulosa yasaydi.

Qoida

Yulduz va sayyoralar, turli osmon jismlariga atab qo’yilgan nomlar bosh harf bilan yoziladi. Masalan: Oy, Mars kabi

Dam olish daqiqasi

Daraxt tikka o’sadi,
Yonga shoh chiqaradi.
Quyoshdan nur oladi,
Yerga soya soladi.

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash: Yangi mavzuni mustahkamlash uchun “Uchinchi ortiqcha” didaktik o’yinidan foydalanamiz. Bunda biz o’quvchilarga quyidagi rasmlarni ko’rsatamiz. Ular mavzudan kelib chiqib, 4 ta mavzuga aloqador va 1 ta aloqasi bo’lmagan rasmni topishlari kerak bo’ladi. Hamda ularga ta’rif beriladi.

2.2.6-rasm. “Beshinchisi ortiqcha” didaktik o’yinidan lavha

Bajarilishi yuzasidan ko’rsatma beriladi: so’zlarni o’qing, so’z boshida kelgan undoshni to’g’ri ayting. Duskada va mustaqil bajariladi. Multimediya ilovasida keltirilgan o’yinlardan ham foydalaniladi.

Mavzu yuzasidan o’quvchilarga quyidagi QR-kodli rasmi test hamda boshqotirma beriladi. QR-kodli rasmi test o’quvchini dunyoqarashini oshirishga, ularni mustaqil fikr yuritishiga xizmat qilsa, boshqotirma esa ularni ilmiy tafakkurini oshirib, topqirlik qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan bir qatorda o’quvchilarda innovatsiyaga bo’lgan qiziqishni oshiradi. Shu bilan bir qatorda bu kabi o’zgarishlar darslikning o’qimishlilikini oshiradi, darslik sahifalarining ixchamlashishiga olib keladi va, eng muhimi, o’quvchida fanga qiziqishni orttiradi.

1) Novel mukofotini toping?

A)

B)

D)

2. Kasbga mos so'zni toping?

A) Oshpaz

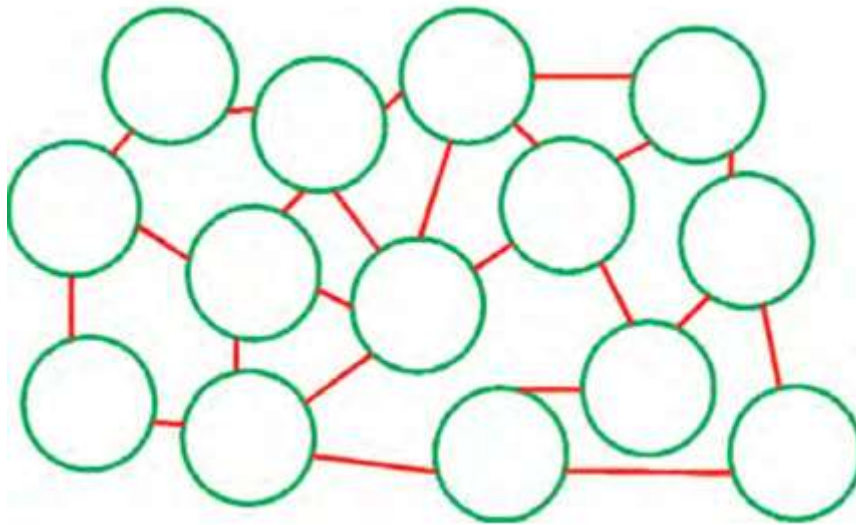

B) Ona

D) Do'st

2. Bo'g'inlarni to'g'ri birlashtirsangiz "Katta bo'lsam, Nobel mukofotini olaman!" mavzusiga oid so'zlar hosil bo'ladi.

V.O`quvchilarni rag`batlantirish. Darsni yakunlash.: Darsda faol qatnashgan o`quvchilar rag`bat kartochkalari bilan rag`batlantiriladi.

VI.Uyga vazifa: Hikoyani o`qish, « Kelajakdagi kasbim » mavzusida kichik matn tuzish.

Xulosa qilib aytganda, bugungi har qanday zamonaviy pedagogik texnologiyalar o`z mohiyatiga ko`ra ta`lim oluvchilarda o`quv-bilish faolligini oshirish, ularni kichik guruh va jamoa holida ishlash, o`rganilayotgan mavzu, muammolar bo`yicha shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o`z fikrlarini himoya qilish, dalillar bilan asoslash, tengdoshlarini tinglay olish, g`oyalarni yanadaboyitish, bildirilgan mavjud mulohazalar orasidan eng maqbul yechimni tanlab olishga rag`batlantirish imkoniyatiga egaligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Boshlang`ich ta`lim Konsepsiyasi / Mualliflar: Q.A.Abdullaeva, R.G`.Safarova, M.O.Ochilov, K.N.Nazarov, N.U.Bikbaeva, M.A.Zaynitdinova // Boshlang`ich ta`lim j. – T., 2018. № 6. – 12-18-b.

2. Safarova R., Musaev U., Musaev P., Yusupova F., Nurjanova R. O`zbekiston Respublikasida umumiy o`rta ta`lim strategiyasi muammolari va ta`lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiqetish yo`llari. – T.: “Fan”, 2015. – 85-86-b.

3. Usmonov S. Boshlang`ich sinflarda ma`naviy-ma`rifiy ishlarni tashkil etishning pedagogik asoslari: Ped. fanl. nomz diss. avtoref. – T.: 2014. – 24 b.

4. Tarbiya / Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya. Tuzuvchi M.N.Aminov, mas`ul muharrir A.M.Majidov. – T.: “O`zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2010. – 528 b.

TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA TIBBIY KIMYO FANINI O'QITISH

Alimov Azamat Xasanovich

*Sirdaryo Abu Ali ibn Sino nomidagi
Jamoat Salomatligi texnikumi òqituvchisi*

Annotatsiya: *Simulyatsiyalar ta'limda muhim rol o'ynaydi, chunki ular nafaqat talabalar real dunyoni boshdan kechirishlari uchun o'zaro aloqada bo'lishlari mumkin bo'lgan real modellarni taqdim etadi, balki ular talabalar jarayonlarni hech qanday xavf-xatarsiz takrorlashlari, sodda tushunchalar va nazariyalarni idrok etishlari uchun xavfsiz muhit yaratadi.[1] Virtual reallik immersiv va interaktiv xususiyatlarni qo'llabquvvatlaydigan yuqori realistik 3D simulyatsiyalarni ishlab chiqish orqali o'quv jarayonini osonlashtiradigan muhim texnologik yutuq sifatida keng e'tirof etilgan. Ushbu maqolaning maqsadi Tibbiy kimyo fanini o'qitishda virtual reallikdan foydalanish ta'sirini tahlil qilish, shuningdek, kimyoviy tajribalarni simulyatsiya qilish uchun integratsiyalashgan veb-ta'lim muhitini taqdim etishdir.*

Kalit so'zlar: *Virtual laboratoriya, Tibbiy kimyo, PheT simulations, PraxiLabs, Royal Society of Chemistry's Virtual laboratory, titrimetrik analiz, kislota asosli titrlash.*

KIRISH

Ma'lumki Oliy yoki o'rta maxsus ta'limida bo'ladimi Kimyo fanlarini o'qitish o'z navbatida kimyoviy jarayonlarni tushuntirishda chuqur nazariy bilim hamda amaliy laboratoriya ko'nikmalarini ham o'tkaza olishni talab qiladi. [2- 5] Ammo ta'lim muassalarida bajarilishi kerak bo'lgan laboratoriya mashg'ulotlarining ko'pgina qismi laboratoriyada xavfsizlik talablari talab darajasida emasligi, kerakli zamonaviy jihozlarning yetarli emasligi, vaqt va joy borasidagi bir qancha kamchiliklar sababli muhim tajribalarda natijalarining xato chiqishi yoki amaliy mashg'ulotning kutilgandek bajarilmasligiga sabab bo'ladi. Shunga qaramasdan, tajribalar kimyo ta'limida nazariy jarayonlar mohiyatini tushunishda hamda turli malaka va ko'nikmalarni egallashda kimyo ta'limining ajralmas qismi hisoblanadi. Bundan tashqari talabalarining fan yuzasidan masalalarni yechishida yoki ularning ilmiy ishlarida sintezlangan moddalarni kvant kimyoviy xossalarni, moddalarining biologik aktivliklari kabi ko'rsatkichlarini oldindan hisoblash ham bir muncha maxsus jihozlangan laboratoriya hamda uzoq vaqt ham talab qilishi mumkin.[6-8] Shunga ko'ra yuqorida sanab o'tilgan muammolarni yechish muqobil ta'limiy yondashuvni ya'ni virtual laboratoriyalarni, kompyuterga asoslangan xossalarni oldindan aytish imkonini beruvchi dasturlarni talab qiladi va bu o'z navbatida talabalar uchun qo'shimcha to'ldiruvchi yoki pandemiya davridagi kabi holatlarda onlayn ta'lim, virtual laboratoriyalar talabalarining nazariy bilimlarni birmuncha mustahkamlashda qo'l kelganidek qulay masofaviy ta'lim resursi bo'lib ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Virtual reallik texnologiyasi ta'limning yangi shaklini taqdim eta oladigan ilg'or texnologik yutuqlaridan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa Kimyo fanida virtual laboratoriyaning potentsiali o'rganish jarayonini yangi bosqichga olib chiqqan holda an'anaviy ta'lim metodlari qo'yadigan chegaralarni yengib o'tishi mumkin. Virtual kimyoviy laboratoriya dasturi animatsion tenglama va boshqalar shaklida foydalanish mumkin bo'lgan reaksiyalar bazasi va laboratoriya jihozlari hamda kimyoviy moddalar to'plamiga ega. Virtual laboratoriya 19- asr o'rtalaridan boshlab ta'lim jarayonida Yevropa va AQSH universitetlarining ta'lim muassasalari tomonidan qo'llanila boshlangan. Virtual Reallik asosida yaratilgan laboratoriya dasturi turli moddalar bilan tajribalarni vizual (ko'z bilan ko'rsa bo'ladigan qilib) o'tkazish imkonini beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Turli dasturlar - virtual laboratoriyaning dasturiy ta'minoti qo'shimcha o'ziga xos xususiyatlarga yega. Dastur bilan ishlashni osonlashtirish uchun uchun "assistant" tushunchasi, hisob-kitoblar asosida tuzilgan o'zgartirigichlar majmui, tajribalarni qayd qilish uchun laboratoriya jurnali mavjud. Virtual tajribalar kontsepsiyasi taxminan 20 yil oldin paydo bo'lgan, bunda interfeysdan faol foydalanilganda dasturiy ta'minotga o'qituvchi o'zi qo'l bilan ko'proq kimyoviy modda va reaksiyalar qo'shishishlari mumkin va shu bilan Talabalar tajribasi oshiriladi. Shunday qilib, virtual laboratoriya mashg'ulotlarini "interaktiv modellashtirilishini" ta'minlaydi. Virtual laboratoriyalarni kimyo ta'limida qo'llashning effektivligi, kamchilik va yutuqlari bo'yicha tadqiqotlar ko'pgina tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan o'tkazilgan tadqiqodlar natijalariga ko'ra VL (virtual laboratoriya) ilovalaridan foydalanish talabalarning fanda yutuqlarini oshiradi. Bundan tashqari VL lardan foydalangan o'qituvchi va talabalar multimedia orqali ta'limni foydali deb hisoblashadi (Bakar&Zaman , 2007), Virtual laboratoriyalardan foydalangan talabalar laboratoriya ishi bajarish bilan bog'liq barcha texnik va nazariy jarayonlar bilan bog'liq savollarga aksariyati to'g'ri javob erishga hamda tajribaning mohiyatini to'liq tushunishgani haqida xulosalar olingan (Harrison ,2009).[9] Ushbu Pedagogik tadqiqotda talabalarning Tibbiy kimyo bo'yicha bilimni baholash maqsadida hamda talabalarda laboratoriya mashg'ulotini bajarishdan oldingi ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida xorijiy fakultetning MBBS yo'nalishda tahsil olayotgan har biri 15 nafar talabadan iborat bo'lgan 4 ta guruh sinov tariqasida olindi. Guruhlarning ikkitasida amaliy mashg'uloti onlayn virtual laboratoriya orqali , qolgan ikkitasi esa an'anaviy usulda dars jarayoni tashkil etildi. Virtual laboratoriyalarning interfeys oynasi: a- PraxiLab b - RSC Ushbu turdagi dasturlar asosan Ingliz tilidagi bo'lganligi bois pedagogik tadqiqot uchun sinov tariqasida xorijiy guruh talabalari olindi. Virtual reallik jihatidan PraxiLab kabi dasturlar bir qancha ustunliklarga ega bo'ladi. Negaki deganda foydalanuvchi talaba o'zini haqiqiy laboratoriya muhitida his qilishi uchun jihozlar va asbob uskunalar 3D o'lchamda tasvirlangan. Dastur foydalanuvchi oynasi ochilganda virtual assistent

talabaga har ishning har bir bosqichi bajarish tartibi bo'yicha ko'rsatma berib boradi. Dasturni dars jarayonida qo'llagan guruh talabalaridan anonim tarzda online darslar uchun mo'ljallangan telegram guruhida so'rovnomalar yaratildi. Bundan tashqari qo'llanilgan metodning effektivligini solishtirish maqsadida an'anaviy tarzda amaliy mashg'ulot olib borilgan guruh talabari hamda online virtual laboratoriya qo'llangan guruh talabalariga amaliy mashg'ulotlardan oldin hamda keyin mavzuga oid nazorat savollari berilib, ularning o'zlashtirish ko'rsatkichlari olindi. Talabalar tajriba davomida Tibbiy kimyo fani modulidagi Titrimetrik tahlil metodlaridan biri bo'lgan kislota - asosli titrlash mavzusida atsetat kislota miqdorini aniqlashni ekvivalent nuqtani aniqlash orqali kislota konsentratsiyasini hisoblab topish bajardilar. Dasturning nazorat savolli bo'limlaridagi savollarga javob berish orqali bilimlarini mustahkamlash imkoniga ega bo'ldilar. Talabalarning baholari bo'yicha statistik ma'lumotlarini qayta ishlash uchun MS Exel 2019 dasturidan foydalanildi. Virtual dasturiy ta'minot vositalarini joriy etish talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun katta imkoniyatlar ochadi. Interaktiv laboratoriya dasturlari jarayonni nafaqat ko'rinishini oshirish, balki talabalarni tushunish qulay bo'lgan ma'lumotlar bilan ham ta'minlaydi. Shuningdek ularda tegishli kompetensiyalar shakllanishiga aloqador bo'lgan hamda fanni o'qitish soatlarini kamayishi, mustaqil ta'lim tashkillashtirish, baholash, mustahkamlash kabi didaktik muammolarni yechishda ham muhim rol o'ynaydi.[10] Virtual laboratoriya ishlarini qo'llashning dolzarbligi yana shundan iboratki, unda laboratoriya tajribalarini tashkil qilish uchun murakkab qurilmalarni yasash, qurilmalarni va reaktivlarni saqlash, almashtirish shart yemasligi bilan bir qatorda ta'mirlash ishlari, kimyoviy idishlarni yuvish kabi ishlar bajarilishi shart yemas. Hamma laboratoriya ishlari kompyuter xotirasida yoki tashqi xotirada elektron variantda va bir joyda saqlanadi. Kompyuter qurilmasi xavfsiz, ishlatish qiyin yemas va shu bilan birga foydalanuvchidan faqatgina belgilangan mahsus dasturlar bilan ishlash ko'nikmasini talab qiladi. Talabalar shartli ravishda 2 ga ya'ni nazorat va tajriba guruhiga bo'lindi. Nazorat guruhidagilar mavzuni an'anaviy usulda o'qidilar. Tajriba guruhida esa virtual laboratoriyalar va qisqa animatsion video orqali mashg'ulot olib borildi. 2-rasm. Guruhlar kesimida Laboratoriya mashg'ulotidan oldingi va keying nazorat savollarga berilgan to'g'ri javoblar o'rtacha ko'rsatkichi Ushbu diagrammadan ma'lumki guruhlarda "pre-lab" nazorat savollariga berilgan to'g'ri javoblar umumiy guruhlar kesimida nisbatan oliganda qariyb bir xil natija qayt etishgan (68%,70%,70% va 67%). Nazorat savollari o'z ichiga mavzuga oid masalalar, nazariy ma'lumotlar hamda ishning bajarilishi bilan bog'liq savollar qamrab olingan. Tadqiqotning keyingi qismlarida tajriba guruhi sifatida olingan MBBS -1 va MBBS -2 guruhleri talabari mobil telefonlari orqali kirib amaliy mashg'ulotni virtual laboratoriyada bajarishdi. Qolgan 2 ta MBBS -3 va MBBS -4 guruhlarida an'anaviy holda barcha uchun umumiy holda o'qituvchi tomonidan haqiqiy tajribani bajarib ko'rsatilib va 2-3 ta talaba bilan ish takrorlandi. Amaliy mashg'ulot yakunida ikkala guruhdan ham yozma tarzda "post-lab" nazorat savollari olindi. Bunda olingan

natijalar ijobiyligiga ko'ra tadqiqot guruhidagi talabalar ko'rsatkichlari (78% va 80%) nazorat guruhidagi talabalarning ko'rsatkichlari (71% va 72%) ga qaraganda birmuncha yuqori bo'lganligi ma'lum bo'ldi. Bundan tashqari so'rovnoma natijalariga ko'ra ham so'rovnomada ishtirok etgan talabalarning fikriga ko'ra ham "Virtual laboratoriya ularning mavzuni o'zlashtirish jarayonini ancha osonlashtirganligi" hamda kelgusi amaliy mashg'ulotlar davomida shu kabi interaktiv vositalardan qo'llash maqsadga muvofiq bo'lishi to'g'risida fikrlar ham bildirishdi. Bundan kelib chiqib Virtual laboratoriyani quyidagi holatlarda ishlatish tavsiya qilish mumkin:

- Talabalarni bajariladigan tajriba texnikasi bilan tanishtirish uchun;
- Tajriba vaqtida qo'llaniladigan asboblardan tanishtirish uchun;
- Hisobotlar qilish va kuzatish ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida;

Bu kabi ishlar uch o'lchamli animatsiya va tasvirlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Ular mahsus dasturlashtirilgan va ovoz bilan ta'minlangan bo'ladi. Bunda ayni mavzuning mazmuni ma'lumotlar, nazorat savollari va turli xil illyustratsiyalardan iborat bo'ladi. Virtual laboratoriyaning imkoniyatlari

- Qimmat laboratoriya asboblari sotib olishga yehtiyojning yo'qligi
- Laboratoriya shart-sharoitlarida bajarilishi printsiptial mumkin bo'lmagan jarayonlarni modellashtirish imkoniyati

• Xavfsizlik

• Vaqt va resurslarning tejilishi

• Bajarilgan laboratoriya natijalarining avtomatik tarzda hisoblanishi

• Virtual laboratoriyalarni masofaviy ta'limda qo'llash imkoniyatining mavjudligi

• Virtual jarayonni boshqarish kompyuterning zimmasiga tushishini hisobga olib, kiritilayotgan parametrlarni o'zgartirib, tajribalar seriyasini o'tkazish imkoniyati mavjudligi

• O'tkazilayotgan laboratoriya tajribasini vaqtning boshqa masshtablarida kuzatish mumkinligi.

• Bundan tashqari, virtual axborot-ta'lim laboratoriyasi sharoitida o'quv modellashtirish orqali bilimning yangi sohalarini o'rganishda Talabalarning Tibbiy kimyo fani doirasida qamrab olingan, polifunksional, geterosiklik birikmalar metabolitlar sifatida kabi moddalarning biologik, farmakologik biokimyoviy ta'sir mexanizmlarini atroflicha tushunish imkonini beradi.[11-12] Natijada olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga tayyorlik shakllanadi.

XULOSA

Ushbu yuqorida o'tkazilgan kichik tadqiqotning natijalaridan xamda xorijiy va respublikamiz olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlar natijalarini xisobga olgan xolda virtual laboratoriyalarini tibbiy kimyo mashg'ulotlarida qo'llashning samarasi to'g'risida quyidagilarni xulosa qilish mumkin. 1. Tibbiy kimyo ta'limi jarayonida Virtual laboratoriyalardan foydalanish inson salomatligi uchun zarali bo'lgan kimyoviy moddalar bilan bog'liq tajribalarni bajarish va bunday tajribalar xaqida tasavvur paydo bo'lishiga yordam beradi. 2. Moddiy texnik bazasi etarli bo'lmagan yoki noyob, qimmat

reaktivlarni bilan bog'liq laboratoriya ishlarini virtual bajarib ko'rish imkonini beradi. 3. Virtual laboratoriyaning axborot nazoratli turlaridan talabalar bilimi nazorat qilishda foydalanish o'qituvchiga ortiqcha vaqt va resurs sarflashni oldini olib, baxolash jarayoning ob'ektiv bo'lishiga xam olib keladi. Interfaol pedagogik texnologiyalar talim sifatini oshirish uchun zarur bo'lgan o'qitish vositalaridir.

REFERENCES:

1. Georgiou, J., Dimitropoulos, K., & Manitsaris, A. (2007). A virtual reality laboratory for distance education in chemistry. *International Journal of Social Sciences*, 2(1), 34-41.
2. Safarova N. S., G'afurov U. U., Omonov X. T. VENN GRAFIK USLUBIDAN KIMYO DARSLARIDA FOYDALANISH //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 134-138.(USE OF VENN GRAPHIC METHOD IN CHEMISTRY CLASSES)
3. Sulaymonovna, S. N., & Sobirzoda, K. J. (2022). GENERALITY AND DIFFERENCES BETWEEN SITUATION PROBLEMS AND CASE METHODS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(03), 155-159.
4. Sadullayeva, G. G., & Rakhmatov, S. B. (2022). AMPEROMETRIC METHOD OF ANALYSIS AND ITS ADVANTAGES OVER OTHER METHODS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(2), 4-8.
5. Sadullayeva, G., & Karimova, S. A. (2022). ERITMALAR KONSENTRATSIYASINI IFODALASH BO'YICHA MASALALAR YECHISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 909-915

**TALABA VA O'QITUVCHILARINING HISOBLASHDAGI XATOLARINI
KAMAYTIRISH UCHUN MAPLE DASTURINI SAMARALI QO'LLASH**

Haydarov Ibrohimjon Usmonalievich

*Farg'ona davlat universiteti Amaliy matematika va
informatika kafedrası dotsenti*

Sobirjonov Behzod Qahramon o'gli

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Sobirjonova Mohinur Qahramon qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annatsiya: *Ta'riflovchi xatolarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, talabalar Integral hisoblash vazifalarini yechishda ko'plab kontseptual, protsessual va texnik xatolarga yo'l qo'yishadi. Maple dasturini an'anaviy o'qitish strategiyasi bilan bir vaqtda ishlatiladigan integral hisobni o'qitish va o'rganishda Maple yordamidagi ko'rsatmalarni, shuningdek, aralash o'qitish yondashuvini qo'llash zarurligini tavsiya qiladilar.*

Kalit so'zlar: *Maple dasturi, xatolar, matematika, samarali dastur va Integral hisoblash*

Abstract: *Interpretive error analysis has shown that students make many conceptual, procedural, and technical errors in solving Integral computing tasks. The Maple program recommends the need to apply Maple-assisted guidelines, as well as a mixed-learning approach, in teaching and learning integral calculus, which is used concurrently with traditional teaching strategy.*

Keywords: *Maple program, errors, mathematics, efficient program, and Integral computing*

Ta'lim sharoitida ta'lim samaradorligini oshirish uchun ta'lim texnologiyalari qo'llaniladi. Kompyuterlar va tegishli texnologiyalar o'qitish va o'qitishning kelajagi, shuningdek, talabalarga yanada samarali o'rganishga yordam beradigan kuchli texnik mashina sifatida qaraladi. Kompyuterlar o'quv muhitini yanada jozibali va samarali qilish qobiliyatiga ega. Bugungi bozorda turli xil o'quv dasturlari mavjud. Mashq qilish, o'quv qo'llanmalari, simulyatsiyalar, qo'shimcha mashqlar, dasturlash, ma'lumotlar bazasini ishlab chiqish va boshqa ilovalar ushbu toifaga kiritilgan.

Texnologiya ta'limga turli xil ta'sir ko'rsatadi, ayniqsa talabalarni o'qitishni takomillashtirish nuqtai nazaridan. Texnologiya va to'g'ri o'qitish yondashuvlari matematikani o'qitish va o'rganishga integratsiyalashganda, bilim va effektiv domenlar talabalarga foyda keltirishi mumkin. Matematik ta'limda texnologiya sinfda o'qitishni takomillashtirish uchun taqdim etadigan turli xil imkoniyatlar aniq namoyish etildi.

Ko'pgina matematika o'qituvchilari kompyuter texnologiyalari tushunchalarni namoyish etish va o'qituvchilar bera oladigan narsalardan tashqari boyitishni ta'minlash qobiliyatiga ega deb hisoblashadi. Kompyuter texnologiyalari, shuningdek,

talabalarni materialni faol ko'rib chiqishga, qaror qabul qilishga va ko'pincha o'qituvchilar boshchiligidagi sinflarda o'qitiladigan ko'nikmalarni bajarishga undaydi. Matematikani o'qitish va o'qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borildi. Ushbu tadqiqotlarning aksariyati Maple, Mathematica, Geometr's Sketchpad, Matlab, Deriveva grafik kalkulyatorlar kabi qo'lda ishlaydigan qurilmalar.

Keyinchalik, hisoblash matematikaning bir bo'limi bo'lib, differentsial hisoblash deb nomlanuvchi oniy o'zgarish tezligini hisoblash va Integral hisoblash deb nomlanuvchi butunlikni aniqlash uchun cheksiz ko'p kichik omillarning yig'indisi. Hisoblash ta'lim kollejlarda matematika talabalari uchun muhim tushunchadir, chunki u muhandislik, biznes, differentsial tenglamalar, vektorli tahlil va kompleks tahlil kabi quyidagi ilg'or fanlarni o'rganish uchun eshikdir.

Shu bilan birga, manfaatdor tomonlar tomonidan o'qituvchidan o'qitish rejimida paradigma o'zgarishini targ'ib qilish bo'yicha chora-tadbirlardan qat'i nazar, matematik tushunchalarni o'qitishning markazlashtirilgan usuli va o'quvchilarning akademik yutuqlari, bizning sinflarimiz hali ham an'anaviy o'qitish usuli bilan ustunlik qilmoqda. Talaba o'qituvchilarining integral hisobdagi xatolarini tekshirish uchun ularning integral hisobdagi ko'rsatkichlarini oshirish uchun juda kam ishlar qilindi.

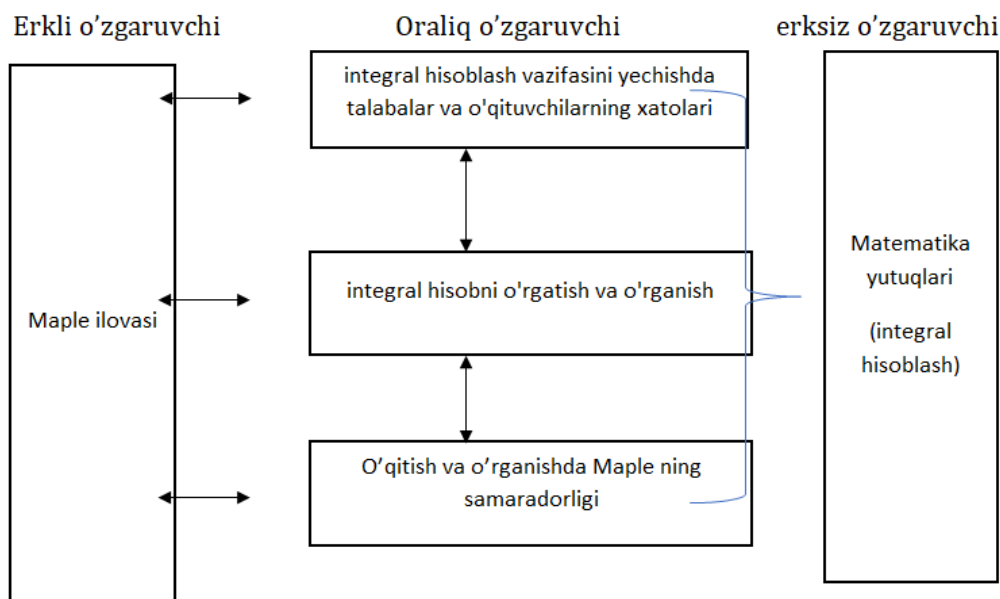
Maqolada mavzuning ahamiyatini inobatga olgan holda, tadqiqotchilarga integral hisoblashda talabalarning xatolarini kamaytirish uchun Maple dasturidan foydalangan holda integral hisoblarni o'rganish orqali texnologiya integratsiyasi bilan o'qitish metodologiyasini takomillashtirish taklif qilindi. Maple dasturi tanlangan, chunki u turli xil foydalanish uchun, shu jumladan juda qiyin hisoblash muammolarini hal qilish uchun javob beradi. Bundan tashqari, u boshqa matematik dasturlarga nisbatan minimal dasturlashni talab qiladi.

Maple dasturidan umumiy maqsadli matematik muammolarni hal qilish uchun foydalanish mumkin. Matematika, fan va muhandislik sohasidagi muammolarni Maple dasturi yordamida o'rganish mumkin va u o'quvchilarga matematik ifodalarni tekshirish, hisoblash, manipulyatsiya qilish va 2D, 3D murakkab grafiklarni grafik vizualizatsiya qilish orqali matematikani o'rganishda yordam berish uchun juda mos keladi. Maple tizimi faqat C tiliga o'xshash 4-avlod (4GL) protsessual tilidan foydalanadi, FORTRAN, BASIC va Paskal. Zerikarli hisoblashlar Maple dasturi tomonidan qo'lda bajarilganda olingan muammoning tizimli yechimlari bilan amalga oshiriladi.

Maple dasturiy ta'minotini o'qitish va o'qitishda integratsiyalash orqali Integral hisobdagi talaba o'qituvchilarining xatolarini hal qilish uning nazariy asoslarini konstruktivizmdan oldi. Konstruktivizm o'quvchilarga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan interaktiv pedagogik yondashuvni targ'ib qiladi, shuning uchun o'quvchining o'quv jarayonida faol ishtirok etishi muhimligini ta'kidlaydi, tadqiqotlar konstruktivizm nazariyasi kompyuter texnologiyalari bilan integratsiyalashgan muhitda samarali ekanligini ko'rsatdi. Texnologiya yordamida talabalar o'quv uslubiga

qarab o'quv strategiyasini sozlashda moslashuvchan. Tadqiqotchilar tadqiqotning rivojlanishini kompyuterda Maple dasturidan foydalangan holda harakat, jarayon, ob'ekt va sxema - harakatlarning konstruktivizm nazariyasiga, Maple chiqishlariga asoslangan sinf muhokamasiga va qisqacha APOS - ACE nazariyasi deb nomlanuvchi sinf soatidan tashqarida bajariladigan mashqlarga asosladilar.

1-rasmdan mustaqil o'zgaruvchining (Maple dasturi) samarali qo'llanilishi talaba o'qituvchilarining Integral hisoblash vazifalarini hal qilishda keng tarqalgan xatolariga ta'sir qiladi. Maple dasturiy ta'minotining samarali qo'llanilishi Integral hisobni o'qitish va o'rganishga, shuningdek, Integral hisobni o'qitish va o'rganishda Maple samaradorligiga ta'sir qiladi.

1-rasm

Tadqiqotchilar integral hisobni o'qitish va o'rganishda Maple yordamidagi ko'rsatmalarni va o'qituvchilarga Maple dasturi kabi kompyuter dasturlari an'anaviy o'qitish strategiyasi bilan bir vaqtda qo'llaniladigan aralash o'qitish va o'qitish usullarini qo'llash zarurligini tavsiya qiladilar.. Aralash o'qitish va o'qitish jarayoni-bu yuzma-yuz o'qitishni kompyuter vositachiligida o'qitish bilan birlashtirgan tizim. To'liq onlayn yoki to'liq sinfga asoslangan o'qitishdan ko'ra samaraliroq ekanligini ta'kidlashimiz mumkin. Talabalar aralash o'quv muhitida taqqoslanadigan an'anaviy sinflarga qaraganda ko'proq ma'lumot mumkin. Aralash o'qitish maktab uchun ham, o'quvchilar uchun ham afzalliklarni taqdim etadi. O'qitish usuli repetitorlarning ham, talabaning ham bitta xonasida jismoniy mavjudligiga haddan tashqari bog'liq emas va bu talaba o'qituvchilariga o'z ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun ko'proq moslashuvchanlikni taklif etadi.

**KASB TANLASHDA PSIXOLOG SHAXSINING AHAMIYATI VA UNING
FAOLIYATI**

Uzakbaeva Gulzar Bayrambaevna

*Nukus tumani maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 32-sonli
maktab amaliyotchi psixologi*

Ajiniyazova Zernegul Shaniyazovna

*Nukus tumani maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 15-sonli
maktab amaliyotchi psixologi*

Kalit so'zlar: *kasb, kasbga yo'naltirish, o'qituvchi, o'quvchi, pedagog, maktab, qiziqish, motivatsiya, ta'lim, tarbiya.*

Ключевые слова: *профессия, профориентация, учитель, ученик, педагог, школа, интерес, мотивация, образование, воспитание.*

Keywords: *profession, career orientation, teacher, student, pedagogue, school, interest, motivation, education, upbringing.*

Jamiyat taraqqiyotida yoshlarni kasbga yo'naltirish, ularni o'zlari qiziqqan kasbga bo'lgan intilishlarini shakllantirish muhim va dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu yo'lda jamiyat, davlat bor kuchini berib yoshlarni foydali inson qilib shakllantirishga o'z e'tiborini beradi. Chunki yoshlarni kasb egallashlari va jamiyat taraqqiyoti o'zaro bog'liq jarayondir. Kasb va uni egallash o'ziga xos bo'lgan murakkab jarayondir. Yoshlar bu jarayonni boshlaridan o'tkazar ekanlar o'zlari uchun qaysi kasb qiziqarli va kerakli deb belgilab olishlari oson kechmaydi. Endigina bolalik davridan kattalar davriga o'sib o'tayotgan farzandlar berilgan tarbiyalariga qarab har xil bo'ladilar. Ulardagi mavjud bo'lgan ruhiy jarayonlar, berilgan tarbiya va bilimlar kasb tanlashda muhim hisoblanishi zarur. Ammo unday ham emas. Chunki ularni o'rab turgan ko'plab katta yoshli insonlar o'z ta'sirlari bilan xilma-xil maslahatlari bilan kasb tanlashlarida ikkilanishlarni vujudga keltiradilar.

Kasb psixologiyasi o'z oldida turgan muhim kasb bilan bog'liq masalalarni o'rganishda va uni hal etishda psixolog shaxsiga suyanadi. Shuning uchun ham kasb psixologiyasida o'qituvchi yoshlarni kasb tanlashlaridagi o'zmi har doim uning diqqat markazida turadi. Kasb psixologiyasi o'z masalalarini o'rganishda o'qituvchi psixologiyasi, o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasida bo'ladigan o'zaro munosabat masalasi, o'qitish va kasbga yo'naltirish, kasbiy maslahatlar berish, ularni sinchiklab o'rganish orqali kasbni tanlashdagi psixologik ja- rayonlar kabi ko'plab masalalarni keng va chuqur o'rganib boradi.

Psixolog kasbga yo'naltirar ekan o'z pedagogik faoliyatining subyektivi sifatida va o'quvchilar bilan ishlovchi shaxs sifatida quyidagi psixologik talablarga javob berishi zarur:

- Bolalarga nisbatan mehrli bo'lish;

- Pedagogik faoliyatni sevish;
- Yetarli bilimlarga ega bo'lish;
- Keng eruditsiyaga ega bo'lish;
- Pedagogik intuitsiyaga ega bo'lish;
- Yuksak tafakkurga ega bo'lish;
- Yuksak darajadagi ahloqqa va madaniyatga ega bo'lish;
- Bolalami tarbiyalashda va o'qitishda har xil ta'sirchan metodlarga ega bo'lish;

• **Kasbga yo'l -yo'riq berish yoki kasbga yo'llash** - bu yoshlami kasbga ega bo'lishlaridagi psixologik - pedagogik va meditsina bilan bog'liq bir butun jarayon bo'lib, unda shu yoshlaming xohishlaridan, havaslari, qobiliyatlari va xalq xo'jaligini, jamiyatni mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojlarini hisobga olgan holdagi yuz beradigan jarayondir. Bu kasbga yo'nalish berish - fransuzcha so'zdan olingan bo'lib ustanovka degan ma'noni bildiradi. Kasbga yo'nalish berish bilan tizimli ravishda ta'lim va tarbiya beruvchi o'quv maskanlari va maktab psixologlari shug'ullanishadi. Ular yoshlani kasblar bilan tanishtirib boradi, yoshlardagi psixologik imkoniyatlarni va ulaming fiziologik holatlarini bilgan holda yo'l - yo'riqlar berib boradilar. Psixologning o'quvchini kasbga yo'llashi bu avvalo o'quvchidagi mavjud bo'lgan psixologik xususiyatlar bilan bog'liq bo'ladi. O'quvchi kasb tanlashi uchun eng avvalo o'zida shu kasbga intilish, havas, qiziqish bo'lishi shart hisoblanadi.

• Kasbga yo'naltirish jarayoni bu ta'lim tizimi bilan uzviy bog'liq jarayon hisoblanadi. Kasbga yo'naltirish (профессиональная ориентация) - bu psixologik - pedagogik va meditsinaga oid kompleks tadbirlarning birligidir. Bunda yoshlami kasb tanlash va ishga joylashishini eng qulay usullarini, ulaming xohishlarni, intilishlari va shakllangan qobiliyatlari, shuningdek jamiyatni kadrlarga bo'lgan talabini hisobga olish orqali kasbga yo'llashdir. Kasbga yo'naltirishning ikki xil shakli mavjud. Biri o'quv maskanlarida kasbga tayyorlash davomida yoshlami kasbiy faoliyatga tayyorlab borish bo'lsa, ikkinchisi yoshlami kasblar dunyosi bilan tanishtirish orqali ulami kasbga yo'llash hisoblanadi.

• O'sib kelayotgan yosh avlodni ma'lum bir kasbga yo'llashda psixologlarning o'rni juda kattadir. Kasbga yo'naltirish, o'quvchilarga kasbiy maslahatlar berishda psixologning roli va vazifalari ko'pdir. Quyida kasbga yo'naltirishga xos bo'lgan ma'lum bir ta'rifni berib ko'ramiz. Kasbga yo'naltirish - bu yoshlami kasbga ega bo'lishlaridagi psixologik - pedagogik va meditsina bilan bog'liq bir butun jarayon bo'lib, unda shu yoshlaming xohishlaridan, havaslari, qobiliyatlari va xalq xo'jaligini, jamiyatni mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojlarini hisobga olgan holdagi yuz beradigan jarayondir. Kasbga yo'naltirish - bu pedagoglarni ta'lim va tarbiya berish jarayonida o'quvchilardagi qobiliyat va qiziqishlardan kelib chiqqan holdagi, ulardagi psixologik xususiyatlarni hisobga olgan tarzda maslahatlar berish jarayonidir.

Kasbga yo'naltirishda asosan maktab psixologlari ish olib borsalarda, bu jarayonda ko'proq o'qituvchilarning ham o'rnini va roli katta bo'ladi. O'qituvchi o'quvchi bilan doimo bilim berish davomida muloqotda bo'ladi va undagi qobiliyat, havas,

qiziqishlar haqida ko'proq ma'lumotlarga ega bo'ladi. Shulardan kelib chiqqan holda o'qituvchining kasb tanlashda o'quvchiga ta'siri ham, yo'nalish berishga imkoniyati ham yuqori bo'ladi.

Kasbga yo'naltirishda psixologning roli katta bo'lib, o'qituvchi o'quvchi bilan bevosita ishlashi undagi ko'plab va xususiyatлами o'rganib boradi. Shuni ta'kidlash kerakki, bo'lg'usi kasbni tanlayotgan yoshlar hayotida bu jarayon ular uchun va ota onalar uchun juda mas'uliyatli va qiziqarli jarayon hisoblanadi. Bu davrda o'quvchilar va ota-onalar his-hayojonga, ikkilanishlar va tashvishlarga to'la davr hisoblanadi. Bu davrda psixologning vazifasi ota - onalarga va o'quvchilarning o'ziga yordam berish, ulami to'g'ri kasb tanlashlari uchun maslahatlar berish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Z.T.Nishanova "Psixologik xizmat", Toshkent "Yangiyul Poligraph service" 2007-yil
2. Ze.E.F "Kasblar psixologiyasi" M, Akademik loyiha, 2006-yil
3. Klimov.E .A "Kasbiy o'zini o'zi aniqlash psixologiyasi", Rossiya 1996-yil
4. www.ziyonet.com kutubxonasi

PREPOSITIONS AND CONJUNCTIONS IN OLD ENGLISH

O'rinboyeva Mohira

Farg'ona Davlat Universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Galiakberova Albina

Ingliz tili va adabiyoti fakulteti Ingliz tili o'qitish metodikasi o'qituvchisi

Annotation: *Another feature of Old English is its vocabulary, which includes many words that have fallen out of use in modern English. These words often have Germanic roots and reflect the culture and society of the Anglo-Saxon period. For example, "word" (fate), "wergild" (a fine paid to compensate for killing or injuring someone), and "mead" (a type of alcoholic drink made from fermented honey) are all words that were commonly used in Old English.*

Key words: *Immigration, Assumptions, Fluently, Bilingual, Adjustment, Values, Customs, Efficient, Requires, Questionnaire.*

"Of course, all our achievements are the first results on the way to building New Uzbekistan, a land of great human value. Together with our creative people, we will continue such good work and we will certainly achieve the great goals we have set before us."

Sh.Mirziyoyev

Learning English is important in Uzbekistan for several reasons:

1. International Communication: English is the most widely spoken language in the world and is considered the language of international communication, business, and diplomacy. Knowing English can help Uzbekistanis communicate with people from all over the world.

2. Travel: English is also the primary language used in the tourism industry. Knowing English can help Uzbekistanis navigate their way around foreign countries, read maps, and communicate with locals.

3. Education: Many universities in Uzbekistan offer courses taught in English or require students to have a certain level of proficiency in English to be admitted. Additionally, studying abroad is becoming more common for Uzbekistani students, and being fluent in English can make it easier to adapt to new environments and cultures.

4. Career opportunities: Many multinational companies require employees to be proficient in English, as it allows them to communicate effectively with clients and colleagues from different countries. Knowing English can increase job opportunities and lead to higher-paying positions.

Overall, learning English can open up a range of opportunities for Uzbekistanis both domestically and internationally. Old English is a form of the English language that was spoken and written in England between the mid-5th century and the mid-12th century. It is also known as Anglo-Saxon, as it was spoken by the Anglo-Saxons who

settled in England during this period. Old English is a highly inflected language, with a complex grammar and a large vocabulary that includes many words borrowed from Latin and other languages. Despite its complexity, Old English has had a significant impact on the development of the English language, and many of its words and phrases are still in use today.

The origins of Old English can be traced back to the migration of Germanic tribes to England in the 5th century. These tribes, which included the Angles, Saxons, and Jutes, brought with them their own languages, which eventually merged to form Old English. The earliest written records of Old English date back to the 7th century, when Christian missionaries began to write down religious texts in the language. Studying prepositions and conjunctions in Old English is important for several reasons. First, it can help to improve one's understanding of the language's complex grammar and syntax. By learning how prepositions and conjunctions are used in Old English, learners can gain a better understanding of how words and phrases are related to each other in a sentence.

Second, studying prepositions and conjunctions can help to expand one's vocabulary in Old English. Many prepositions and conjunctions have multiple meanings or can be used in different contexts, and learning how to use them correctly can greatly enhance one's ability to read, write, and speak in Old English.

Finally, studying prepositions and conjunctions can provide insights into the culture and worldview of the Anglo-Saxons. Many prepositions and conjunctions in Old English are derived from the natural world, such as "under" (under) or "ofer" (over), reflecting the importance of the environment and nature in Anglo-Saxon culture. Similarly, conjunctions such as "gif" (if) or "t" (that) provide insights into the way that Anglo-Saxon speakers thought about cause and effect, logic, and the relationship between different ideas.

Old English is characterized by a number of distinctive features that set it apart from modern English. One of the most notable features is its highly inflected grammar, which includes four cases (nominative, genitive, dative, and accusative) and three genders (masculine, feminine, and neuter). Old English also has a complex system of verb conjugation that includes different forms for each person and number. Old English Literature

Despite its complexity, Old English was a highly expressive language, and many important works of literature were written in it. One of the most famous works is *Beowulf*, an epic poem that tells the story of a hero who battles monsters and dragons. Other notable works include *The Wanderer*, *The Seafarer*, and *The Dream of the Rood*.

Old English also played an important role in the development of the English language. Many words and phrases from Old English have survived into modern English, including "be," "strong," "man," and "wife." In addition, Old English influenced the development of Middle English, which eventually evolved into Modern English.

Old English is a fascinating language that played an important role in the development of the English language. Despite its complexity, it has had a lasting impact on the vocabulary and grammar of modern English. By studying Old English, we can gain a deeper understanding of the history and culture of England during the Anglo-Saxon period. One of the most notable features of Old English is its use of three grammatical genders: masculine, feminine, and neuter. This feature is similar to other Germanic languages such as German and Dutch but is not present in modern English. Additionally, Old English has a complex system of declension for nouns and adjectives. Nouns can be declined into four cases: nominative, accusative, genitive, and dative. Adjectives agree with the gender, number, and case of the noun they modify.

Old English also has a highly developed system of verb inflections. Verbs can be conjugated into four tenses: present, past (preterit), future (indicating intention), and perfect (indicating completed action). Verbs can also be conjugated into two voices: active and passive. The passive voice is formed by adding a form of "to be" plus the past participle of the main verb.

BIBLIOGRAPHY:

- 1 "A Grammar of Old English: Morphology" by Richard M. Hogg - 376 pages (1992)
- 2 "A Grammar of Old English: Phonology" by Richard M. Hogg - 272 pages (1991)
- 3 "A Guide to Old English" by Bruce Mitchell and Fred C. Robinson - 432 pages (1986)
- 4 "An Introduction to Old English" by Richard Hogg - 320 pages (2002)
- 5 "Beowulf: A Verse Translation" translated by Seamus Heaney - 256 pages (2000)
- 6 "Old English and Its Closest Relatives: A Survey of the Earliest Germanic Languages" by Orrin W. Robinson - 296 pages (1992)
- 7 "Old English Glosses: A Collection" edited by R.D. Fulk and Christopher M. Cain - 480 pages (2017)

JISMONIY TARBIYA DASLARIDA HARAKATLI O'YINLAR

Jonizoqov Doniyor Nazarovich

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktab o'quvchilarini harakatli o'yinlar, ularni jismoniy tarbiya fanidagi o'rni haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *harakatli o'yinlar, metodika, tayyorgarlik, vosita, jismoniy sifatlar, "kadrlar tayyorlash milliy dasturi, "CHillak", "Oq tosh", "Qoziq", "Tegizsang-minasan", "Bayroq uchun kurash".*

O'zbekiston Respublikasida "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablari asosida ta'lim-tarbiyani takomillashtirish masalasi muhim ahamiyat kasb etib, unda o'quvchi-yoshlarning ma'naviy, jismoniy hamda estetik madaniyatini shakllantirish uchun tashkiliy, psixologik-pedagogik shart-sharoitlarning metodik tizimini ishlab chiqish dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Respublikamizning birinchi Prezidenti I.A.Karimovning 2010 yil 29 yanvarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasidagi "Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyotini va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir" nomli ma'ruzasida, "biz farzandlarimizning nafaqat jismoniy va ma'naviy sog'lom o'sishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo'lgan, uyg'un rivojlangan insonlar bo'lib, XXI asr talablariga to'liq javob beradigan barkamol avlod bo'lib voyaga yetishi uchun zarur barcha imkoniyat va sharoitlarni yaratishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz", – deb ta'kidlagan edi. Shu ma'noda ta'lim tizimining umumiy o'rta ta'lim bosqichida o'quvchi-yoshlarni yuksak ma'naviyatli, estetik didli, axloqli va ma'rifatli, bir so'z bilan aytganda, barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga alohida ahamiyat berilishi talab etilmoqda. Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlar vositasida o'quvchilarni estetik tarbiyalash borasida dars jarayonini muvofaqqiyatli tashkil etish uchun ularni (milliy harakatli o'yinlarning) rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda ta'lim tizimining umumiy o'rta ta'lim bosqichida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yuksak ma'naviyatli, estetik didli, axloqli va ma'rifatli, bir so'z bilan aytganda, barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga alohida ahamiyat berilishi talab etilmoqda. Bu jarayonda yosh avlodning jamiyat rivojiga mos bilim, ko'nikma va malakalar sohibi bo'lishi muhimligini ta'kidlaydi. Jumladan, ta'lim va tarbiya ishlarini boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy harakatli o'yinlarning estetik asoslarini anglash ko'nikmasini shakllantirishga yo'naltirish alohida e'tiborni talab etadi. Shu jihatdan olib qaraganda umumiy o'rta ta'lim yo'nalishida tadqiq qilinishi lozim bo'lgan muhim masalalar tizimida o'quvchilarni zamonaviy usullar asosida estetik tarbiyalashda milliy harakatli o'yinlardan foydalanishning pedagogik tizimini ishlab chiqish, uni amaliyotga tatbiq etishning yangi uslubiy yondashuvlarini joriy etishning mazmuni va metodikasini ishlab chiqish muammosi utuvor tarzda qarilishi lozim.

O'qituvchi har bir dars uchun bolalar organizmiga har taraflama ijobiy ta'sir etuvchi turli harakatli o'yinlarni tanlashi va ularni o'tkazishda har xil usullardan foydalanib borishi lozim. Darsda, shuningdek turli o'yinlarni o'tkazish jarayonida o'rganiladigan materialning metodik jihatdan izchilligiga alohida e'tibor berish muhim ahamiyatga ega. Chunki bu izchillik, birinchidan, darsning ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarini to'g'ri hal qilish, ikkinchidan, dars materiallarini to'liq o'tishga erishish, uchinchidan, butun dars davomida har bir mashqni muayyan me'yorda amalga oshirish imkonini beradi.

O'yin faoliyati, u qanday shaklda bo'lmasin, bolalarda hamisha quvonch baxsh etadi. Juda ko'p kutilmagan quvnoq holatlarni vujudga keltiradigan harakatli o'yinlar esa bolalarda ijobiy his-tuyg'ular uyg'otishda muhim rol o'ynaydi. Mana shu quvnoq hayajon mobaynida o'yinlarning juda katta tarbiyaviy kuchi yashiringan. Harakatli o'yinlarning tematikasi, mazmuni ayniqsa puxta tahlil etilishi va turli yoshdagi bolalarga muvofiq tarzda tanlanishi lozim.

Har qanday o'yin – u xoh ijodiy. Xoh didaktik, xoh musiqiy, xoh harakatli o'yin bo'lmasin, baribir tevarak atrofidagi olamni bilish vositasi sifatida bolaning hayotiy o'ziga hos, muhim rol o'ynaydi. Harakatli o'yinlar mazmunida bolaga bilim beradigan bir talay material bo'ladi. Bu material uning bilim darajasini kengaytiradi va uning olam haqidagi tasavvurlarini boyitib, unga aniqlik kiritib boradi. Odamlar, tabiat hodisalari, hayvonlarning hatti-harakatlari tasvirlangan ba'zi bir epizodlar syujetli o'yinlar tematikasini tashkil etadi. Bular bari bolalar tomonidan shartli o'yinlar shaklida: "Sayohatchilar", "O'quvchilar", "G'ozlar-oq qushlar", "Inida yotgan aymiq" va boshqa o'yinlar o'ziga hos tarzda ifodalab beriladi. Biroq tevarak atrofidagi olamni bola to'g'ri idrok etishi uchun o'yinchi barcha shartlikka qaramay, obrazning haqqoniy karakteristikasi hayajonli tarzda pedagog tomonidan o'yin shartlarini tushuntirish vaqtida ifodalab berilishi kerak. Bunda xalq o'yinlarini misol qilib olish mumkin. Ulardagi o'yin vaziyati bolani o'ziga jalb etadi va uni tarbiya qiladi. Ba'zi bir o'yinlarda uchrab turadigan dialog tarzidagi suhbatlar esa personajlar va ularning harakatlarini bevosita ko'rsatib beradi.

Harakatli o'yinlarni o'quv yilning choraklari bo'yicha rejalashtirishda ob-havo sharoitlarini hisobga olish kerak, albatta. Masalan, O'zbekistonda dekabr, yanvar, fevral oylaridan boshqa paytlarda mashg'ulotlarni ochiq havoda o'tkazish mumkin. Biroq ob-havo yaxshi vaqtga mo'ljallangan "CHillak", "Oq tosh", "Qoziq", "Tegizsang-minasan", "Bayroq uchun kurash" singari o'yinlar rejalashtirilganida ehtiyoj uchun ularning o'rniga bino ichkarisida o'tkazsa bo'ladigan o'yinlarni ham belgilab qo'yish kerak. Bolalar uchun harakatli o'yinlarning ahamiyati ularda muayyan jismoniy sifatlarni hosil qilish va ularni takomillashtirish bilan cheklanmaydi. Harakatli o'yinlar bolalarda intizomlilik, jamoada o'zini tuta bilish va uning sharafi, obro'si uchun kurashish, o'rtoqlariga beg'araz yordam berish kabi fazilatlarni ham shakllantiradi.

Dasturda harakatli o'yinlarning turlari taklif etilar ekan, ularning tarixiy-nazariy xamda estetik xususiyatlarini anglashga yo'naltirish va bu bilimlar jismoniy tarbiya

darlarida hizmat qilishi uchun muayyan darajada diqqat markazida bo'lishi nazarda tutiladi hamda dastur materiallarini o'zlashtirishda quyidagi umumiy talablar qo'yiladi:

- o'quvchilarga o'rgatilayotgan harakatli o'yinlar to'g'risida umumiy ma'lumotlar berish;

- asosiy harakatlar va mashqlar, ularning mazmuni hamda bajarishdagi estetik jihatlarni ta'riflab berish;

- jismoniy tarbiya darolarida harakatli o'yinlar dars jarayonida qo'llanilishidan maqsad, u o'quvchilarga nimalar berishi haqida hikoya qilish;

- harakatli o'yinlardagi nafasotni o'quvchilar ongida shakllantiriish.

Shu nuqtai nazardan yuqorida sharhlab o'tilgan didaktik talablarni nechog'lik amalda samarali qo'llanishi aynan jismoniy tarbiya darolarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik tarbiyalashda harakatli o'yinlarning mazmuni bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.A.Qurbonova, M.U. Qosimova Milliy va harakatli o'yinlar: O'quv-uslubiy qo'llanma. T., 2009, 66 b.

2. Usmanxodjayev T.S., Sh.X.Isroilov, A.A.Pulatov, Sh.A.Pulatov "Milliy va harakatli o'yinlar" Darslik. - Toshkent, 2015, 300 b.

3. Абдуллаев У. "Халқ ўйинлари миллий спорт турларини тиклаш ва аҳолини жисмоний тарбиялашда улардан кенг фойдаланиш усуллари" мавзусига бағишланган жумҳурият миллий-амалий анжуманининг тезислари. 19-20 апрель 1991 йил 1-қисм, Б-12-15.

4. Былеева Л., Коротков И., Яковлев В. Подвижные игры. (учебные пособие для институтов физической культуры). М.: Физкультура и спорт, 1974 г., 208 с.

5. Juraev R. X., Karaxonova L. M. media ta'limi maktab o'quvchilarining ta'lim sifatini oshirish omili sifatida / / hayot davomida ta'lim: barqaror rivojlanish uchun uzluksiz ta'lim. – 2013. - S. 322-323.

6.Sodirjonov, M. M. "Monitoring the issues of human capital research in ethnosocial processes and social trends." Social policy and social partnership 6 (2021): 6.

7.Sodirjonov M. M. On the coverage of ethnic processes in the information space //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – T. 9. – №. 6. – С. 165-171.

8.Содирджонов М. М. Мониторинг вопросов исследования человеческого капитала в этносоциальных процессах и социальные тенденции //Социальная политика и социальное партнерство. – 2021. – №. 6. – С. 447-458.

**SOYA NAVLARINING AYRIM FIZIOLOGIK KO'RSATKICHLARIGA BAKTERIAL
O'G'ITLARNING TASIRI**

Kuvondikov O. M

Samarqand Davlavlat Universiteti

Quldashov B.X

*Samarqand Viloyat Veteraniya Meditsiniasi, Chorvachilik va Biotexnologiyalari
Universiteti*

Abstrct: *Dunyo mamlakatlarida soya ekini muhimligi jihatidan bug'doy, sholi va makkajo'xoridan keyingi o'rinlarda bo'lib, hozirda kunda 123 mln. gektardan ortiq maydonga ekilgan. Keyingi 5 yilda soya moyi ishlab chiqarish hajmi 63 % ga oshgan. Talabdan kelib chiqqan holda ishlab chiqarish hajmi va ekin maydoni oshib borishi kuzatilmoqda.*

Dunyoda olib borgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki soya ekilgan 1 gektar maydonda inokulyantlar (tuganak bakteriya o'g'itlari) qo'llanilganda mavsum davomida 150-250 kg atmosfera azoti tuganak bakteriyalar tomonidan o'zlashtiriladi. Bunday miqdordagi azot 510-850 kg ammiakli selitra miqdoriga teng keladi. Tuganak bakteriyalar tomonidan to'plangan azot biologik azot hisoblanadi va u atrof muhitni ifloslantirmaydi, olingan mahsulotlarda nitratlar to'planmaydi, tuproqdagi foydali mikroorganizmlarni ko'payishini, patogen mikroflorani kamayishini ta'minlaydi, azotli o'g'itlar uchun sarflanadigan xarajatlar tejaladi, resurstejamkor texnologiyalarni ishlab chiqish va ishlab chiqarishga joriy etish imkoniyatlari kengayadi. Shu jihatdan ilmiy asoslangan almashlab ekish tizimiga soyani inokulyantlarni qo'llab ekishni keng tatbiq qilish, ekologik toza mahsulot yetishtirish, soha rentabelligini oshirish imkonini beradigan resurstejamkor texnologiyalarni ishlab chiqish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

KIRISH

Soya o'simligining kelib chiqishini ko'pgina olimlar urganib chiqishgan, lekin bu sohada ularning fikrlari turlichadir. A.Dekondolyu o'z qarashlarida soya Janubiy Yaponiyaning Yava orollaridan yoki Xindistonning Janubiy orolaridan kelib chiqqan degan tushunchani bayon qiladi (**Yormatova, 1991**). **N.I.Vavilov (1926)** soyaning kelib chiqish vatani Osiyoning Janubiy Sharqiy tumanlari deb bilgan. **V.B.Yenken (1959)** N.I.Vavilov fikriga qo'shilib soyaning vatani Janubiy Sharqiy Osiyo, deb takidlaydi. Uning yozishicha Xindistonning barcha shtatlaridagi dehqonchilikni o'rganib chiqqan va bu mamlakatda yovvoyi holda o'suvchi soya uchramasligini aytgan. O'suv davrining davomiyligiga qarab soya navlari kuyidagicha guruhlariga ajratiladi (Lavrinenko, 1978; Abdukarimov va boshqalar, 1987; Yormatova, 1991; Xalilov, 2002; Xalilov va boshkalar, 2004):

- juda kechpishar navlar 160 kun va undan ziyod
- kechpishar 140 - 159 kun

- o'rtapishar	120 - 139 kun
- o'rta ertapishar	110 - 119 kun
- erta pishar	100 - 109 kun
- juda ertapishar	80 - 99 kun
- ultraertapishar	80 kundan kam

Bir guruh olimlarning ta'kidlashicha soya gullash davridan to dukkaklarning to'lishish davrigacha eng ko'p miqdorda quruq modda to'playdi. Ya'ni bu vaqtda yoki davrda azot, fosfor va kaliy o'simlik uchun ko'p sarf bo'ladi. Soya unib chiqqandan to gullashgacha bo'lgan davrda azot, fosfor va kaliy miqdori juda kam o'zlashtiriladi. Yoki gullashgacha bo'lgan davrda bor - yo'gi 6 - 7 % azot, 5 % fosfor, 8 - 9 % kaliy, 10 - 11 % kalsiy va 6,8 % magniyni o'ziga singdirib oladi (Griun, 1968; Saltanov, 1971; Kurkayev, 1972).

Chet el olimlari o'tkazgan tajribalarida kaliy, fosfor va azotli o'g'itlarni solinishi soya doni oqsili miqdorini oshishiga olib kelgan (Timariu, 1970).

Fosforli o'g'itlar mexanik tarkibi yengil, qoramtir o'rmon tuproqlarda yaxshi natija berib, gektariga 60-80 kg fosforli o'g'it solinganda soya hosildorligi 2,5 - 4,5 s/ga oshgan (**Bloxin, Vlashina, 1972**).

Samarqand viloyatida soyaning Ukrainadan keltirilgan Medeya, Valyuta, Izumrud navlari hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat reyestriga kiritilgan Orzu navlari o'rganilgan. N.Xalilov, B.Umirzoqov [107; 19-20-b.] o'z tadqiqotlarida urug'lar Simferopol' qishloq xo'jalik mikrobiologiyasi institutidan keltirilgan soya uchun M-8 shtammlari o'stirilgan rizobofit o'g'iti bilan 1 gektarga sarflanadigan uruqqa 200 gramm hisobida ishlov bergan. Bu o'simliklarda bir gektar ekinzorda 238,1 biologik azot to'planishi va uning 50 % ni o'simlik tomonidan o'zlashtirilishi aniqlandi.

Qator izlanuvchilar, jumladan Ye.G.Yefimov, V.G.Kalyujniy [1; 246-251-b.], S.I.Antonov, O.V.Korotkova, L.G.Strel'sova [2; 19-20-b.], P.V.Saxno [95; 398-402-b.], L.A.Smirnova [3; 69-73-b.] va boshqalar ta'kidlashicha, soyaning mahsuldorligini oshirishda mineral o'g'itlar ta'siri atmosferadagi biologik azotni o'zlashtirish jarayoniga bog'liqdir. Dukkakli ekinlar va tugunak bakteriyalar simbiozini faol o'tishi uchun tuproq muhiti neytral (rN-6-7) bo'lishi, tuproqdagi namlik cheklangan dala nam sig'imining 70-80 foizidan kam bo'lmasligi, fosfor va kaliy bilan yetarli darajada, harorat va havo me'yorida, bor, molibden bilan ta'minlangan bo'lishi talab etilgan [4]. Biologik azotfiksasiya jadal amalga oshirilsa, azotli mineral o'g'itlarga talab kamayadi va azotli o'g'itlar ta'siri sustlashadi.

TADQIQOT USLUBLARI VA NATIJALARI

Qo'llanilgan bakterial o'g'itlarni shakllari:

- ✓ Nazoratda bakterial o'g'itlar qo'llanilmadi va fon- (P₉₀K₆₀) kg/ga.
- ✓ Fon+Nitroforte-J (Rossiya Federasiyasining «SOKO» kompaniyasi)-suyuqlik;

- ✓ Fon+Nitroforte–P (Rossiya Federasiyasining «SOKO» kompaniyasi)-kukun (poroshok);
- ✓ Fon+Rizovit-AKS (Qozog'iston respublikasi)-sut rangli poroshok;
- ✓ Fon+*Bradyrhizobium japonicum*+*Bacillus subtilis* BS-26 - Ko'k rangli suyuqlik
- ✓ Nazorat sifatida besh yil davomida soya ekilgan va *Bradyrhizobium japonicum* bakteriyalari populyasiyasi mavjud bo'lgan Sholichilik ITI (O'zbekiston) hududidan keltirilgan tuproq (to'q kulrang, talqonsimon); [5]

O'tkazilgan tadqiqotlarimizda soya urug'larining dala unuvchanligi inokulyantlar qo'llanilgan variantlarda nazoratga nisbatan oshganligi kuzatildi. Soyaning mahalliy sharoitda yaratilgan Nafis va xorijdan keltirilgan Selekt-302 navlarida mos ravishda nazorat–(P₉₀K₆₀-fon, inokulyant qo'llanilmagan) variantda 1 pm da unib chiqqan maysalar soni mos ravishda 20,95; 20,55 donani (86,1; 84,3 %) tashkil qildi. Inokulyantlar qo'llanilgan variantlarda Nafis va Selekt-302 navlarida 1 pm da hosil bo'lgan maysalar soni inokulyantlar shtammlariga muvofiq holda 20,68; 20,94 donagacha, Selekt-302 navida 20,30; 20,61 donagacha o'zgard

Biz soya o'simligining o'sishi va rivojlanishiga inokulyantlarni ta'siri xususida bir qator mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda ma'lumotlar keltirilgan 2020-2022 yillar davomida soyani mahalliy Nafis va xorijdan keltirilgan Selekt-302 navlarining urug'larini dala unuvchanligi va o'simliklarning hosilni yig'ishtirishgacha saqlanishini turli rizobium bakteriyalar shtammlarini qo'llashga bog'liqligini o'rganimizda, inokulyantlarning urug'larni unuvchanligiga sezilarli ta'sir etishi aniqlandi. Dastlab turli ekish sxemalari va me'yorlarini o'rganish bo'yicha tadqiqotlarimizda yuqori natijalar qo'sh qatorlab ekilgan soya navlarida kuzatilganligini hisobga olib inokulyantlar samaradorligini o'rganish bo'yicha tajribamizda ekish me'yorlari amaliyotda keng qo'llanilayotgan gektariga 550 ming unuvchan dona urug' qo'llanildi.

Urug'larning dala unuvchanligi va hosilni yig'ishtirishgacha saqlanuvchanligiga turli inokulyantlarning ta'siri (2020-2022 yy.)

№	Tajriba variantlari	Dala unuvchanlik, 1 pm da		Hosilni t'tirishdan oldin, 1 pm	
		o'simlik dona	%	o'simlik soni,	%
Nafis navi					
1	Nazorat– (P ₉₀ K ₆₀ -fon, inokulyant nilmagan)	20,95	86,1	19,09	91,2
2	Fon+Nitroforte–J	20,94	86,4	19,35	92,3
3	Fon+Nitroforte–P	20,82	85,9	19,09	91,6
4	Fon + <i>Bradyrhizobium japonicum</i> + <i>Bacillus</i> is BS-26	20,68	85,7	19,12	92,2
5	Fon+Rizavit-AKS	20,75	85,8	19,18	92,6
6	Fon+ <i>Bradyrhizobium japonicum</i> riyalari populyasiyasi mavjud bo'lgan tuproq	20,74	85,6	19,22	92,7

Selekta-302						
1	Nazorat- (P ₉₀ K ₆₀ -fon, inokulyant nilmagan)	20,55	84,3	18,91	92,1	
2	Fon+Nitroforte-J	20,61	84,7	19,05	92,6	
3	Fon+Nitroforte-P	20,56	84,9	18,80	91,7	
4	Fon + Bradyrhizobium japonicum + Bacillus subtilis BS-26	20,31	83,8	18,60	91,4	
5	Fon+Rizavit-AKS	20,30	83,6	18,55	92,4	
6	Fon + Bradyrhizobium japonicum riyalari populyasiyasi mavjud bo'lgan tuproq	20,51	84,7	18,73	91,3	

Samarqand viloyatining sug'oriladigan o'tloqi-bo'z tuproqlari sharoitida soya yetishtirishda turli inokulyantlarning o'simliklarning barglanishiga ta'siri o'rganilganda, soyaning mahalliy sharoitda yaratilgan Nafis navi barglari shoxlanish fazasida o'rtacha 4,3-4,5 donani, xorijdan keltirilgan Selekta-302 navida esa 4,0-4,7 donani tashkil etgan bo'lsa, o'simlik o'sgan sari barg soni ham ko'payib borganligi aniqlandi. Jumladan gullash fazasida barglar soni yuqoridagiga mos ravishda 6,5-6,8 dona va 6,5-6,8 donani, dukkak hosil bo'lish fazasida esa tegishlicha 17,5-18,4 dona va 17,3-18,3 donani, pishish fazasida esa 13,2-15,3 dona va 13,0-15,0 donani tashkil etganligi aniqlandi.

O'rganilgan har ikkala navda ham inokulyant sifatida Fon+Nitroforte-J qo'llanilgan variantlarda boshqa variantlarga nisbatan barglanish, ya'ni barglar soni nisbatan ko'p bo'ldi. Inokulyant sifatida Fon+Rizavit-AKS preparati qo'llanilganda barglar soni nazorat-inokulyantsiz variantdagi singari bo'lganligi qayd qilindi.

Turli inokulyantlarning soya navlarida barg hosil bo'lishiga ta'siri, dona (2018-2020 yy.)

№	Tajriba variantlari	Bir tup o'simlikdagi barg soni, dona			
		Shoxlanish	gullash	dukkak hosil hi	pishish
Nafis navi					
1	Nazorat- (P ₉₀ K ₆₀ -fon, inokulyant nilmagan)	4,3	6,5	17,5	13,2
2	Fon+Nitroforte-J	4,5	6,8	18,4	15,3
3	Fon+Nitroforte-P	4,4	6,7	18,2	15,2
4	Fon + Bradyrhizobium japonicum lus subtilis BS-26	4,3	6,7	17,9	14,4
5	Fon+Rizavit-AKS	4,4	6,6	18,0	14,2
6	Fon+Bradyrhizobium japonicum riyalari populyasiyasi mavjud bo'lgan q	4,4	6,6	17,7	13,3
Selekta-302 navi					
1	Nazorat- (P ₉₀ K ₆₀ -fon, inokulyant nilmagan)	4,5	6,5	17,3	13,2
2	Fon+Nitroforte-J	4,7	6,8	18,3	15,0
3	Fon+Nitroforte-P	4,6	6,6	18,2	14,8

4	Fon + Bradyrhizobium japonicum lus subtilis BS-26	4,2	6,7	17,9	14,6
5	Fon+Rizavit-AKS	4,2	6,6	18,0	14,7
6	Fon +Bradyrhizobium japonicum riyalari populyasiyasi mavjud bo'lgan	4,0	6,5	17,3	13,0

Samarqand viloyatining o'tloqi-bo'z tuproqlari sharoitida soya navlari urug'larning dala unuvchanligi bakterial o'g'itlarni qo'llashga bog'liq holda keskin o'zgarmaganligi, navlar kesimida Nafis navida Seleкта-302 naviga nisbatan 1,0-2,2 % gacha yuqoriligi kuzatilgan.

Soya navlarining o'suv davri turli bakterial o'g'itlarni qo'llanilishiga bog'liq holda Nafis va Seleкта-302 navlarida muvofiq holda 118-124; 113-119 kungacha o'zgarishi aniqlandi. Inokulyantlarni qo'llanilishi soyaning Nafis va Seleкта-302 navlarida o'suv davrini 6 kungacha uzaytirishi qayd etilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Balakay G.T., Shedrin V.N., Seleskiy S.A. Soya Texnologiya vozdel'nyaniya v Rostovskoy oblasti (rekomendatsii). Rostov na Donu 000 "Gelikon", 2005 - 32 s.
2. Ibragimova V.I. Ekonomicheskaya effektivnost' vygashchivaniya soi v sovremennykh usloviyax. Malodoy uchast'nyy. 2017. -№ 1.-S.176-178.
3. Smirnova L.A. Semenovodstvo soi. Texnologii vysokobelkovoy soi. Krasnodar: 000 "Inform Layn", 2005.- S. 69-73.
4. Tojiyev U., Namozov X., Nafetdinov Sh., UmarovK. O'zbekiston tuproqlari. - Toshkent. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. -2004. - 226 b.
5. Xamurzayev S., Delayev U. Produktivnost soi v zavisimosti ot sposobov poseva. // Kombikorma - Chechnya, 2008, № 6, -S. 92.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA
MASALALARI

Ahmedov Akmaljon Yusupovich
FarDU Pedagogika kafedrası o'qituvchisi
Sherqo'ziyeva Zarnigor Farhodjon qizi
FarDU Pedagogika yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Sharq mutafakkir olimlari haqida ma'lumotlar berilib, hamda ularning yozgan asarlari pedagogik jihatdan tahlil qilinib shuningdek ularning asarlaridagi ma'naviy ahloqiy tushunchalarni yoshlarning ongida shakllantirishi haqida keng ma'lumotlar yoritib berilgan*

Kalit so'zlar: *umumjahon, sivilizatsiyasi, taraqqiyot, mutafakkir, ilmiy salohiyat, ma'naviy meros, inson kamolot.*

Jonajon O'zbekistonimiz zaminidan jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan, umumjahon miqyosida e'tirof etilgan qanchadan-qancha buyuk mutafakkirlar va qomusiy allomalar yetishib chiqqan. Ajdodlarimizdan qolgan boy meros o'zining o'ta muhimligi va ilmiy salohiyati bilan hanuzgacha butun dunyo xalqlarini lol qoldirib kelmoqda. Vatanimiz tarixining ibrat olsa arzigulik zarvaraqlarini holisona o'rganish va ana shunday meros namunalaridan foydalangan holda komil insonlarni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi prrezidenti I.A.Karimov "Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik" (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n ikkinchi sessiyasidagi) nutqida ta'kidlagan: "Xalqimizning tayanchi ma'naviy merosning o'zi bir katta xazina. Bu xazinadan oqilona foydalanish lozim. Ajdodlar vasiyatiga sodiq va munosib bo'lmog'imiz kerak".

Darhaqiqat, ajdodlar merosi o'zligimiz, ma'naviyatimiz, aslimizdir. Tarbiya muammolari, komillik va inson kamoloti masalalarini o'z asarlarida dasturilamal qilgan ajdodlar ijodiga to'xtalsak.

Hadisshunos olimlar ichida eng kuchlisi Imom al-Buxoriydir. Uning 20 dan ortiq katta va kichik kitoblari mavjud bo'lib, ular orasidan "Al-jome' as-saxix" alohida o'rinda turadi. Bu shoh asar ahamiyati jihatidan Qur'ondan keyingi ikkinchi diniy manba deb e'lon qilingan. Imom al-Buxoriy o'z asarlarida axloq-odob haqida fikr yuritir ekan, odamlarni ota-onani e'zozlashga, ular oldidagi o'z burchlarini mukammal ado etishga da'vat etadi.

Inson sifatlari haqidagi qarashlarida jaholat kishiga o'lim keltiruvchi fojea deb qaraladi. U odamlarni to'g'ri so'zli bo'lishga, va'daga vafo qilishga chorlaydi. Munofiq kishining uchta belgisini ko'rsatadi, ular: yolg'on gapirish, va'daga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytadi. U insonning kuch-qudratini jismonan

paxlavonlikda emas, balki jahil chiqqanda o'zini tuta olishda, deb hisoblaydi. Oilaviy muhitning barqaror, tinch, oila a'zolarining sog'-salomat, to'q bo'lishi, kichiklarga izzatda, kattalarga hurmatda bo'lish ... kabi umuminsoniy axloqiy qadriyatlar uning asarlarida aks ettirilgan.

Hadisshunos alloma at-Termiziy hadislarida odamlarni ahil bo'lishga, jamoaga foyda keltirishga, do'stlik va birodarlikka da'vat etuvchi hadislar ko'p uchraydi. "Barcha musulmonlar o'zaro birodardurlar. Ular hech qachon bir-birlariga yomonlikni ravo ko'rmasliklari kerak. Kimda-kim o'zining musulmon birodariga yordam qilsa, oxiratda Ollox unga yordam qiladi. Kimda-kim o'z birodari hojatini yengillatsa, Olloh ham uning oxiratini yengil qiladi".

Alloma, sog'lom tanda sog' fikr bo'ladi, degan xalq maqoliga amal qilib, yoshlikdanoq sog'liqni saqlashga, vaqtni bekor o'tkazmaslikka da'vat etadi: "Ikki narsa borkim, ko'pchilik ularning qadriga yetmaydi; biri sog'lik, ikkinchi bo'sh vaqt".

Xoja Ahmad Yassaviy o'zining ma'naviy-axloqiy qarashlari bilan bugungi kunda ham pedagogika faniga beqiyos qo'sha olganligi olib borilgan izlanishlardan ayon bo'lmoqda. "Xoja Ahmad Yassaviyning nuqtai nazariga ko'ra ayyorlik, gunohlarni yashirish o'zgalarga xiyonat hisoblanadi. Bu fikrlari bilan Xoja Ahmad Yassaviy rostgo'ylik, halollik, o'z-o'ziga talabchanlikni targ'ib qiladi. Zahmat chekkan odam sabrli, bardoshli, irodali bo'ladi, degan fikrni ilgari suradi. Hushyorlik shaxsni faol harakat qilishga undaydi. Xoja Ahmad Yassaviy hikmatlari o'quvchi shaxsini xushyorlikka, faol harakatlanishga, fitnalardan, fisqu fasod ishlardan o'zini olib qochishga undaydi". Shuning uchun ham ta'lim tarbiya jarayonida ulardan keng foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Abu Nasr Farobiy esa komillikning asosiy mezoni jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonning asosiy sifatlarini tuzib chiqqan. Farobiy fikricha, insonning eng yuksak xususiyati uning baxtga erishganligidir. Baxtga esa, deydi alloma, faqat foydali bilimlarni o'zida jamlash orqali erishish mumkin. Chunki inson dil rohatining eng yuqori cho'qqisi – bilim olish jarayonidir.

Insonning deyarli barcha ijtimoiy sifatlari tashqi ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi. Shuning uchun kishining insoniy sifatlarini shakllantirishda maqsadga yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya hamda tarbiyalanuvchining erkin tanlovi yetakchi o'rin egallaydi, deydi Farobiy.

Kaykovus 44 bobdan iborat bo'lgan "Qobusnoma" asarida ota-onalarning farzand tarbiyasidagi vazifa va burchlari, farzandning ota-onaga munosabati, ularni qadrlash, insonlar orasidagi muomila odobi, ularning o'zaro axloqiy munosabatlari, haqorat, qo'pollik kabi yomon odatlardan saqlanish zaruriyati bilan bir qatorda bola tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratish, uning kelajagi uchun ota-onaning mas'uliyati katta ekanligi kabi axloqiy masalalarga urg'u beriladi.

Ibn Sino boshqa mutafakkirlar kabi o'zining komil inson to'g'risidagi qarashlarini falsafiy, ijtimoiy fikrlari bilan bog'liq holda ifodalagan. Olimning ijodida "komil inson tarbiyasi to'g'risida"gi qarashlariga to'xtalsak.

Abu Ali ibn Sino kamolotga erishishning birinchi mezonini sanalgan bilimlarga erishishni da'vat etadi. Buning sababi shundaki, ilm-fan tabiat va jamiyat qonuniyatlarini ochib, avlodlarga yetkazadi. Bu maqsadga yetishish uchun inson duch kelinadigan qiyinchiliklardan qo'rqmasligi zarur, deydi.

"Ey birodarlar: Odamlarning botiri mushkilotdan qo'rqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo'rqog'idir". Zero bilimli kishi jasur, o'limdan ham qo'rqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan bo'ladi, deydi u fikrini davom ettirib. Ibn Sino insonning shakllanishida uning atrofini o'rab turgan muhit alohida ahamiyat kasb etishini, ana shu muhit insonning atrof dunyoni bilishigina emas, balki uning xulqida ijobiy yoki salbiy jihatlarning tarkib topishiga ham ta'sir etishini uqtiradi. Shu bois ham bolalarni tarbiyalashda ehtiyotkor bo'lish, ularni yomon ijtimoiy muhitdan uzoqroq saqlash zarur deb hisoblaydi.

Ibn Sinoning ta'lim-tarbiya va ahloqqa oid qaysi asariga ahamiyat bermaylik bu asarlarning bugunga qadar barkamol avlodlarimizning ta'lim-tarbiyasida, ularning zamon talablariga javob bera oladigan dono, bilimli va kuchli bo'lishlaridagi ahamiyati kattaligiga amin bo'lamiz.

Yana bir yiriq allomalardan biri Burxoniddiy Marg'inoniydir. Burxoniddiy Marg'inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlarida diyonat, iymon, vijdon, burch, insoniylik xususidagi g'oyalari shaxsni har tomonlama va uyg'un rivojlantirishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilgan. Shu jihatdan qaraganda XXI asrda yashagan islom ta'limotining yirik nomoyondasi Burxoniddiy Marg'inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlarida erkinlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, iymon-e'tiqod, halollik, axloqiy poklik, odillik, birodarlik, bilimlilik, mustaqil fikr hislatlari asosiy o'rinni egallaydi. Alloma Marg'inoniy o'zining axloqiy-huquqiy qarashlari bilan xalqimiz ma'naviyatini rivojlantirishga, musulmon dunyosi madaniyatining taraqqiyotiga hamda ijtimoiy pedagogik fikr rivojiga salmoqli hissa qo'shgan.

Yetuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib ta'limotida ham inson komilligi, kamoloti masalalari keng o'rin olgan.

Olimning eng mashhur "Qutadg'u bilig" (Saodatga eltuvchi bilim) ta'lim tarbiyaga oid, har tomonlama komil inson qilib tarbiyalaydigan yetuk ma'rifiy asari, pand-nasihatlari yoshlarni chin ma'noda komillikka yetaklovchi asardir. Asarda ahloqiy xislatlar – insoniylik, rostgo'ylik, ishonch, to'g'rilik, soflik, mehr-muhabbat, vafo, insof, sodoqat, aql-zakovat, halollik ... kabilar ulug'lanadi. Faxr va iftixor bilan ayta olamizki, jonajon zaminimizdan jahon sivilizatsiyasi rivojiga hissa qo'shgan allomalar, faylasuf olimlar juda ko'p yetishib chiqqan. Ularning merosidan foydalanib, milliy mentalitimizni, qadriyatni an'analarimizni, ma'naviyatimizni, insoniy go'zal

hislatlarimizni, tafakkurimizni, samimiy dunyoqarashlarimizni yanada boyitish hamda o'zlashtirish mumkin. Bu har bir qalb uchun faxrga aylansin!

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Sharq mutafakkirlarining bizga qoldirgan asarlarida ma'naviy ahloqiy tushunchalar va faxr va iftixor tuyg'ulari yuksak qadriyatlar kabi tushunchalarni qoldirib ketishgan. Yoshlarimiz esa mazkur asarlarni mutolaa qilib o'zlari uchun kerakli ma'lumotlarga ega bo'lib, mamlakatimizning rivoji uchun o'z hissalarini qo'shmoqlari darkordir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Karimov I.A. "Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik" O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi XII sessiyasidagi nutqi 1993 y.

2.Abu Rayxon Beruniy. "Tanlangan asarlar" 1 tom Toshkent Fan 1968 y 151-b

3.Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila. T.:"Hilol-nashr" 2013 y.

4.A.Haydarov. Inson kamoloti va milliy-ma'naviy qadriyatlar.T.: Muharrir, 2008 y.

5.M.Xajiyeva. Xoja Ahmad Yassaviyning ma'naviy-tarbiyaviy qarashlari. Avtoreferat. T.: 2004 y.

6.M.Shoxadjayev. Burxoniddin Marg'inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlari. Avtoreferat. T.: 2006 y.

7.Yusufovich, A. A. (2022). BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASLALARI. IJODKOR O'QITUVCHI, 2(23), 120-124.

8.Yusufovich, A. A. (2022). BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 10(10), 224-227.

9.Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1157-1161.

10.Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 59-60.

11.Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(7).

12.Yusufovich, A. A. (2022). Developing the communicative competence of future teachers is an effective measurement for self-organization. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(1), 302-304.

13.Yusufovich, A. A. (2022). BO 'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASLALARI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 120-124.

14.Yusufovich, A. A. (2022). DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE PSYCHOLOGISTS IS THE MOST IMPORTANT CONDITION FOR INCREASING THE QUALITY OF EDUCATION. *Science and Innovation*, 1(1), 572-586.

15.Axmedov, A. Y., & A'zamova, M. (2023). OILADA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(5), 687-693.

16.Axmedov, A. Y., & Sherqo'ziyeva, Z. F. (2023). JADID MA'RIFATPARVARLARINING PEDAGOGIK QARASHLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(19), 432-436.

17. Axmedov, A. Y., & Sherqo'ziyeva, Z. F. (2023). PEDAGOGIK MULOQOTNING KOMMUNIKATIV ASOSLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(19), 425-431.

18. Ahmedov, A., Turaboyeva, F., & Ulmasov, M. (2023, May). STUDENTS'PEDAGOGICAL OPINIONS TOWARDS THE MODULE-CREDIT SYSTEM. In *Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 5, pp. 105-108)*.

19. Ahmedov, A., & Egamberdiyev, O. (2022). PEDAGOGICAL BASES OF IMPROVING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS. *Science and Innovation*, 1(3), 40-46.

20. Akhmedov, A., & Egamberdiyev, O. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Science and innovation*, 1(B4), 136-138.

21. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 59-60.

DIFFERENSIAL TENGLAMA YORDAMIDA O'ZBEKISTONDA AHOLI SONINING
O'SISHINI MODELLASHTIRISH

Ismoilov M.X

Far.DU "Matematik analiz va differensial tenglamalar" kafedrası o'qituvchisi

Aminova F.D

Far.DU 2-kurs magistri

Maqolada aholi sonini o'sishini hisoblashning differensial tenglamasi keltirilib, bu formula yordamida O'zbekiston aholisining o'sish dinamikasi tahlili modellashtirilgan.

O'zbekistonda aholi sonining o'sishini differensial tenglamalar yordamida modellashtirish uchun aholi sonini o'sishini aholi soniga to'g'ridan-to'g'ri proporsionalligini tavsiflovchi o'zgaruvchisi ajraladigan Maltus tenglamasidan foydalanishimiz mumkin. Aholi sonini $A(t)$ deb belgilaymiz, bu yerda t vaqt. Tenglamani quyidagi ko'rinishda yozishimiz mumkin:

$$\frac{dA}{dt} = kA$$

bu yerda k - mutanosiblik koeffitsienti.

Shunday qilib, o'zgaruvchilari ajraladigan oddiy differensial tenglamadan foydalanib, O'zbekiston aholisining o'sishini modellashtirish, aholi sonini o'sishi va vaqt o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash mumkin.

Faraz qilaylik, aholi sonining o'sish tezligi aholi soniga to'g'ri proporsional bo'lsin. Agar ma'lum bir vaqt ichida aholi soni A ga teng bo'lgan va bir yildan keyin u a % foizga ko'paygan bo'lsa, aholi soni A va t vaqt orasidagi bo'g'lanishni toping. Bu bog'lanishni biz konkret quyidagi faktlarda keltirib o'tamiz. Ya'ni:

A) 2001-yil 1-yanvarda O'zbekiston aholisining soni 24 813 100 kishiga teng bo'lib, 2000-yil aholining yillik o'sish ko'rsatkichi 1,3288 % ga teng bo'lgan bo'lsa, 2020- yil 1-yanvar holatiga bu ko'rsatkich qanchaga borib yetdi? 2050- yilga borib O'zbekiston aholisi qancha bo'ladi?

B) Toshkent shahrida 2001-yil 1-yanvar holatiga odam soni 2 137 900 kishiga teng bo'lgan bo'lsa, 2000-yil aholining yillik o'sish ko'rsatkichi --0,2054% ga teng bo'lib, 2020- yil 1-yanvar holatiga bu ko'rsatkich qanchaga borib yetdi? 2050- yilga borib Toshkent shahri aholisi qancha bo'ladi?

Yechish: Aholi sonining o'sish tezligi aholi sonining vaqt bo'yicha birinchi tartibli hosilasiga teng bo'ladi, ya'ni $\frac{dA}{dt}$. Masalaning shartidan kelib chiqib, quyidagi differensial tenglamani tuzamiz

$$\frac{dA}{dt} = kA \quad (1)$$

O'zgaruvchilarni ajratib quyidagi ifodani hosil qilamiz:

$$\frac{dA}{A} = kdt \quad (2)$$

va uni integrallab qo'yilgan masalaning umumiy yechimini quyidagi ko'rinishda topamiz

$$\ln A = \ln e^{kt+c_1} \quad (3)$$

Potensirlash natijasida

$$A = e^{kt} \cdot e^{c_1} = Ce^{kt} \quad (4)$$

ga ega bo'lamiz.

Aholining bir yildan keyingi soni quyidagi ko'rinishda aniqlanadi: aholi soni A_0

ning $a\%$ ga o'sishi $\frac{aA_0}{100}$ miqdorga, aholining bir yildan keyingi soni esa

$$A_0 + \frac{aA_0}{100} = \frac{(100+a)A_0}{100} \quad (5)$$

miqdorga teng bo'ladi.

Topilgan ifodalarni ya'ni aholi soni $A = A_0$ va vaqt birligi $t = 0$ larni

(4) tenglamaga qo'yib, o'zgarmas C ning qiymatini topamiz. Ya'ni

$$A_0 = C \cdot e^{k \cdot 0} = Ce^0 = C \quad (6)$$

Shunday qilib, (4) formula quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi

$$A = A_0 e^{kt} \quad (7)$$

e^k ifodaning qiymatini hisoblash uchun qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanamiz, ya'ni aholi sonining bir yildan keyingi miqdorini (7) formulaga

$t = 1$, $A = \frac{(100+a)A_0}{100}$ qo'yish orqali $\frac{(100+a)A_0}{100} = A_0 e^{k \cdot 1} = A_0 e^k$ va undan

$$e^k = \frac{100+a}{100} \quad (8)$$

hosil qilamiz. Topilgan (8) ifodani (7) tenglamaga qo'yib, berilgan masala shartiga mos keluvchi aholi soni va vaqt orasidagi bo'g'lanishni ifodalovchi hususiy yechimga ega bo'lamiz:

$$A = A_0 \left(\frac{100+a}{100} \right)^t \quad (9)$$

Bu formula aholi soni o'sishining asrlar, yarim asrlar mobaynidagi o'sish ko'rsatkichini aniqlashda ko'proq ishlatiladi. Chunki yillar ko'proq davom etgan sari formulaning hayotiylik darajasi ortib boradi.

Eslatma: Aholining o'sish ko'rsatkichi bo'lgan $a\%$ miqdorni olishda biz bir yillik miqdorning o'sishini olishimiz mumkin, lekin bu ko'rsatkichni olishda bir necha yillarni o'sish ko'rsatkichlarining o'rta arifmetigi olinsa ya'ni

$$a = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n}, \quad (n = 1, 2, 3, \dots) \quad (10)$$

(9)-formulaning haqiqatga yaqinligi yanada ortiqcha bo'ladi.

Endi yuqorida qo'yilgan A), B) masalalarga to'xtalib o'tamiz.

A) Masala shartiga ko'ra 2001-yil 1-yanvarda O'zbekiston aholisining soni 24 813 100 kishiga teng bo'lgan bo'lib, aholining yillik o'sish ko'rsatkichi 1,3288 % ga teng bo'lsa, 2020- yil 1-yanvar holatiga ya'ni 20 yil ichida aholi soni qanchaga borib yetganligini (9) formula yordamida hisoblab topamiz:

Buning uchun avval a % ko'rsatkichining qanday aniqlanishiga to'xtalib o'tamiz: 2000- yili O'zbekiston aholisining soni 24.487.700 kishi bo'lgan, 2001-yilga kelib bu ko'rsatkich 24.813.100 kishiga yetgan. Demak,

$$a \% = \frac{24813100 \cdot 100}{24487700} - 100 \approx 101,3288 - 100 \approx 1,3288\%$$

Xuddi shunday 2000-2016 yillardagi 16 yillik o'sish ko'rsatkichlari foizini quyida keltirilgan 2-jadvaldan olib, ularning o'rta arifmetigini (10) formuladan foydalanib hisoblab topsak, $a_{16} = 1,6035\%$ ga teng bo'ladi. Bu ko'rsatkich bo'yicha 2020-yil aholisini topsak,

$$A_{2020} = 24487700 \left(\frac{100 + 1,6035}{100} \right)^{20} = 24.487.700 \left(\frac{101,6035}{100} \right)^{20} \approx 33.660.562$$

kishiga teng bo'lar ekan. Bu ko'rsatkichni topishda A_0 sifatida 2000-yildagi aholi soni olindi, shuning uchun $t = 20$ deb hisoblandi va natijaga ega bo'ldik, lekin 2020-yili O'zbekiston aholisining xaqiqiy soni 33.905.200 kishiga teng bo'lgan va formuladagi hisobdan 244.638 kishiga farq qilmoqda. Bu farq umumiy aholi sonining 0,72 % miqdorini tashkil etmoqda. Bundan hulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, yuqorida keltirilgan usulni har qanday yillarda aholi sonining o'sishi va kamayishi ko'rsatkichlarini hisoblash vositasi sifatida ishlatishimiz mumkin bo'lar ekan.

Yuqoridagi ma'lumotlarga tayanib, 2050-yildagi O'zbekiston aholisining soni

$$A_{2050} = 24487700 \left(\frac{100 + 1,6035}{100} \right)^{50} = 24.487.700 \left(\frac{101,6035}{100} \right)^{50} \approx 54.247.712$$

Olib borilayotgan ilmiy tekshirishlar shuni ko'rsatadiki aholi sonining o'sishi manfiy darajada bo'lib qolishi ham mumkin, ya'ni aholi soni o'sish o'rniga kamayib borishi ham mumkin bo'ladi. Bunga yorqin misol sifatida Toshkent shahrida 2000-yil aholining yillik o'sish ko'rsatkichi -0,2054% ga teng bo'lgan. Endi quyidagi masalani ko'rib chiqib fikrlarimizga yakun yasaymiz:

Qo'yilayotgan masala: Toshkent shahrida 2001-yil 1-yanvar holatiga odam soni 2 137 900 kishiga teng bo'lgan bo'lsa, 2000-yilda bu ko'rsatkich 2 142 300 kishiga teng bo'lib aholining yillik o'sish ko'rsatkichi -0,2054% bo'lgan, 2020- yil 1-yanvar holatiga bu ko'rsatkich qanchaga borib yetdi?

Yechish:

Xuddi yuqorida bajarilgan ishlar singari 2000-2016 yillardagi 16 yillik o'sish ko'rsatkichlari foizini quyida keltirilgan 3-jadvaldan olib, ularning o'rta arifmetigini

(10) formuladan foydalanib hisoblab topsak, $a_{16} = 0,73244375\%$ ga teng bo'ladi. Bu ko'rsatkich bo'yicha 2020-yil aholisini (9) formuladan foydalanib topsak

$$A_{2020} = 2.142.300 \left(\frac{100 + 0,73244375}{100} \right)^{20} = 2.142.300 \left(\frac{100,73244375}{100} \right)^{20} \approx 2.478.949$$

ga ega bo'lib bu miqdor 2020- yili Toshkent shahri aholisining xaqiqiy soni 2.571.700 kishiga teng bo'lgan va formuladagi hisobdan 92.751 kishiga farq qilmoqda. Bu farq umumiy aholi sonining 20 yil mobaynida 3,6 % miqdorini tashkil etmoqda. Bundan hulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Toshkent shahrida yashovchilar uchun propiska masalalarini soddalashtirilishi natijasida so'ngi yillarda aholi sonining ortishi kuzatilib kelinmoqda. Bu esa o'z navbatida shahar aholisining o'sishini ko'proq foizlarda formuladan xatolik bilan chetlanishiga sabab bo'ladi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga tayanib, 2050-yildagi Toshkent shahri aholisining soni

$$A_{2050} = 2.142.300 \left(\frac{100 + 0,73244375}{100} \right)^{50} = 2.142.300 \left(\frac{100,73244375}{100} \right)^{50} \approx 3.085.665$$

kishiga borib etishi mumkin ekan.

Doimiy aholi soni to'g'risidagi ma'lumot	
Yil boshida	
Ming kishi	
hkent	2000
142.3	487.7
137.9	813.1
136.6	115.8
139.2	427.9
135.4	707.4
135.7	021.3
140.6	312.7
157.1	663.8
180.0	072.2
206.3	533.4
234.3	001.4
296.5	123.4
309.3	555.4
340.9	993.5
352.9	492.8
371.3	022.5
393.2	575.3
424.1	120.5
464.9	656.7
509.9	255.5
571.7	905.2

1-jadval

O'zbekiston aholisining 16 yillik o'sish ko'rsatkishi

2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008
1,3288	1,2199	1,2426	1,0991	1,2210	1,1198	1,3343	1,5316
2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
1,7036	1,6997	4,0069	1,4833	1,4823	1,6646	1,7371	1,7819

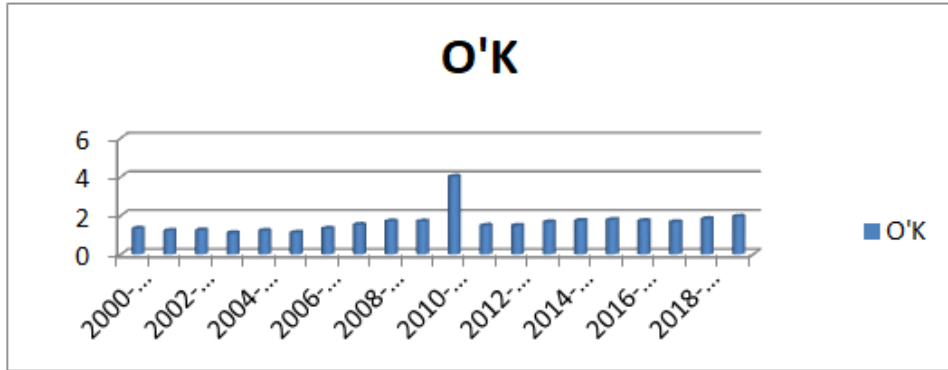
2-jadval

Toshkent shahri 16 yillik o'sish ko'rsatkichlari

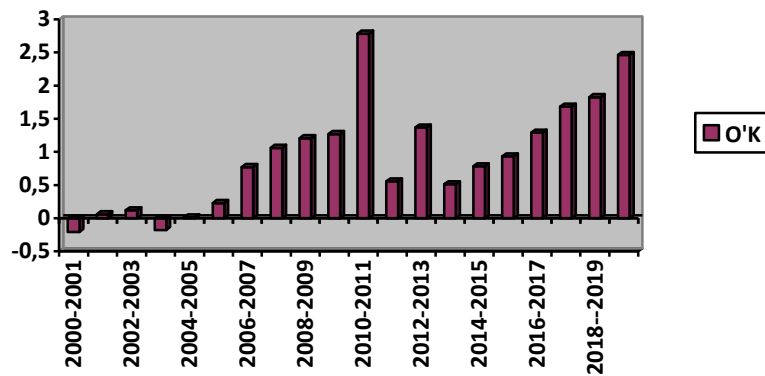
2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008

-0,2054	0,0608	0,1217	-0,1777	0,0140	0,2294	0,7708	1,0616
2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
1,2064	1,6997	2,7839	0,5574	1,3684	0,5126	0,7820	0,9335

3-jadval

1-diagramma

2-diagramma

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. R.S. Guter, A.R.Yanpolskiy, Differensial tenglamalar, Toshkent-1978.
2. К.К.Пономарев, Составление и решение дифференциальных уравнений инженерно-технических задач, Москва 1962.
3. Viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari.
4. To'xtasinov M., Ergashev T.G'. Differensial tenglamalar .
5. Internet saytlari

**AVTOMAGISTRAL YO' LDA HARAKATLANAYOTGAN AVTOMOBILLARNING
HARAKATI DAVOMIDA SHAKILLANGAN SHAMOL OQIMIDAN ELEKTR
ENERGIYASI OLISH**

G'.B. Mustofoyev

*"Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish
muhandislar instituti" MTU*

D.I.Komilov

*"Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish
muhandislar instituti" MTU*

Anotatsiya: *Ushbu maqolada magistral yo'llarda harakatlanayotgan avtomobillar harakati davomida xosil bo'ladigan shamoldan elekt energiya olish analogik ishlanmalar asosida loyixalashtirilgan. Qurilma joylashuvi 3d model orqali ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *Vertikal o'qli shamol geniratori, parrak, trubina, elektr energiya, vatt.*

Аннотация: *В данной статье на основе аналогичных разработок спроектировано извлечение электрической энергии из ветра, образующегося при движении автомобилей по автомагистралям. Местоположение устройства показано через 3D-модель.*

Ключевые слова: *Ветрогенератор с вертикальной осью, вентилятор, труба, электричество, ватт.*

Abstract: *In this article, the extraction of electric energy from the wind generated during the movement of cars on highways is designed based on analogous developments. The location of the device is shown through a 3D model.*

Key words: *Vertikal axis wind generator, fan, pipe, electricity, watt.*

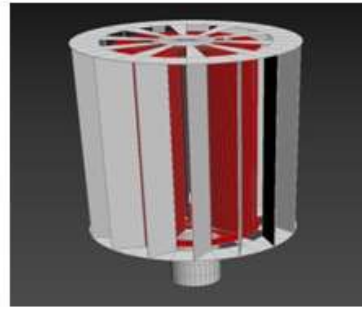
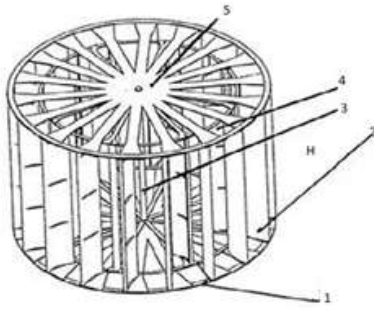
Loyihalananayotgan vertikal o'qli shamol generatorimizni magistral yo'l o'rtasiga joylashtirmoqchimiz. Tabiiy shamol va avtomabillar xarakatidan xosil bo'lgan shamol oqimlarini xisobga olgan xolda shamol parragimizni loyihalashda shamol parragiga yo'naltruvchilar o'rnatamiz. SHu vaqtda shamol yo'nalishi o'zgargan holatda xam, yo'naltruvchi parraklar yordamida shamol generatori ishlay oladi.

1. Vertikal o'qli shamol parragini loyihalash:

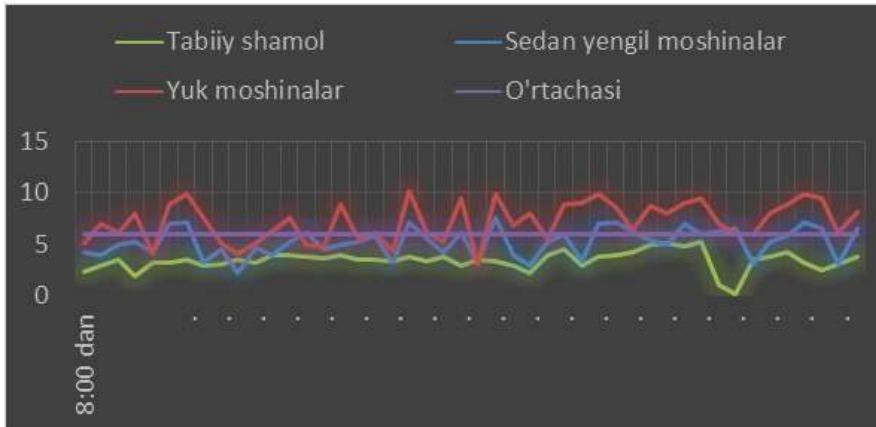
a) Shamol parragi sonini ko'paytrish

b) SHamol parragiga yo'naltiruvchi o'rnatish.

Vetikal o'qli shamol parragini loyihalashtirdik.

1-rasm vertikal o'qli shamol parragi 1-ostki parrak asosi, 2-yo'naltruvchi parrak, 3-tayanch o'qi, 4-ichki parrak(aylanuvchi), 5- ustki parrak qopqog'i.

2- rasm Shamol patentsiali 8:00dan 20:00gacha vaqtlar oralig'ida Shamol tezligini o'rtacha 6 m/s deb olamiz.

Loyihalashda shamol tezligiga qarab generator tanlaymiz.

1. Shamol kuchini topishdan oldin turbinaning aylanish maydonini quyidagi tenglamalar bo'yicha aniqlash kerak:

Gorizantal turbina uchun:

$$A = \pi * L^2 \quad (1)$$

Vertikal turbina uchun:

$$A = D * H \quad (2)$$

bunda:

L- pichoq uzunligi (gorizantal o'q turbinasining radiusi)

D - diametri

H - turbinaning balandligi

1. Turbinaning samaradorligini topish

Turbinaning umumiy samaradorligini quyidagicha topishingiz mumkin:

$$\mu = (1 - k_m) * (1 - k_e) * (1 - k_{e,t}) * (1 - k_t) * (1 - k_w) * c_p \quad (3)$$

bu yerda:

c_p - turbinaning samaradorligi. U pastroq bo'lishi kerak **yuqori chegarasi (59,3%)**, va odatda 30-40 orasida%

k_w -qo'shni turbinalar va joylashuv relifi yo'qotishlari, odatda 3-10%

k_m - pichoqlar va Vites qutilarining mexanik yo'qotishlari, odatda 0-0, 3%

k_e - turbinaning elektr yo'qotishlari, odatda 1-1, 5%

$k_{e,t}$ -tarmoqqa uzatishning elektr yo'qotishlari, odatda 3-10%

k_t - nosozlik yoki texnik xizmat ko'rsatish tufayli ishdan chiqqan vaqt foizi, odatda 2-3%

μ - haqiqiy samaradorlik

Samaradorlik odatda % sifatida ifodalanadi, lekin siz uni formulaga quyidagicha kiritasiz kasr (misol uchun, 30% = 0.3).

$$\mu = (1 - 0.003) * (1 - 0.015) * (1 - 0.1) * (1 - 0.03) * (1 - 0.1) * 0.4 = 0.308$$

$$\mu = 31\%$$

2. Mavjud shamol kuchini hisoblash

Parrak diametrini bilganingizdan so'ng, ushbu formula bo'yicha mavjud shamol energiyasini topishingiz mumkin:

$$P_{sham} = 0.5 * \rho * v^3 * A \quad (4)$$

bunda:

A - turbinaning aylanish maydoni

ρ - 1,225 kg/m³ deb taxmin qilingan havo zichligi (uni kengaytirilgan rejimda o'zgartirishingiz mumkin)

v - shamol tezligi-odatdagi foydalanish oralig'i taxminan 3-25 m / s

P_{sham} - mavjud shamol kuchi

$$P_{sham} = 0.5 * 1.225 * 6^3 * 2 = 264.6N$$

3. Chiqish quvvatini hisoblash

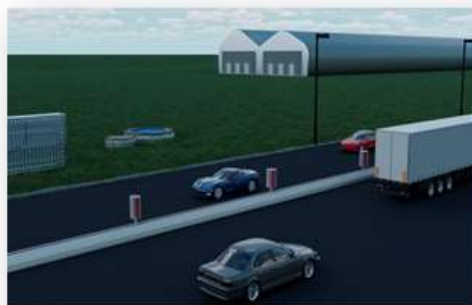
Shamol turbinasi quvvatini topish uchun samaradorlikni mavjud shamol energiyasiga ko'paytirish kifoya:

$$P_{chiqish} = \mu * P_{sham} \quad (5)$$

$$P_{chiqish} = 0.31 * 264.6 = 82.026 \text{ vatt}$$

Olingan natijalardan xulosa qilamizki tanlagan shamol generatorimiz 82 vatt ni tashkil qildi. Obyektdagi istemolchi qiymatidan kelib chiqib magistral yo'l o'rtasiga 10 dona shamol generatorini o'rnatamiz. Shunda shamol geniratorimiz ishlab chiqaradigan quvvatimiz 820 vattni tashkil qiladi.

Olingan natijalardan xulosa qilamizki tanlagan shamol generatorlarimiz 820 vatt elektr energiya ishlab chiqarmoqda.

3-rasm. Magistral yo'lda loyihalangan shamol generatori joylashuvi va ishlashidagi 3d model chizmasi.

Loyihalangan Vertikal SHamol Generatorini 3-rasmdagidek yo'l o'rtasiga joylashtiramiz.

Xulosa.

Mamlakatimizda suv, quyosh, shamol, biogaz energiyasidan foydalanish borasida tabiiy qulay shart-sharoitlar mavjud. Yurtimizning quyoshli kunlari, shamol muntazam esib turadigan ochiq hududlari ko'p. Bu esa muqobil energiya manbalari orqali iqtisodiyot tarmoqlarini, hududlar va aholimizni uzluksiz energiya bilan ta'minlash, atrof-muhitga chiqarilayotgan zararli chiqindilarni kamaytirish hamda barqaror rivojlanish imkonini beradi.

Ushbu loyihalangan vertikal o'qli shamol generatori shamol patentsiali past joylarda xam o'z natijasini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. R.A. Janson "shamol turbinalari " N.E. nomidagi Moskva davlat texnika universiteti. Bauman 2007.

2. Florida universiteti mashinasozlik yo'nalishi bo'yicha bakalavrga talablarni qisman bajarishda tayyorlangan bakalavr dissertatsiyasi.

3. TC Yap va SA Alkaff muhandislik va fizika fanlari maktabi heriot-vatt universiteti malayziya, malayziya t.yap@hw.ac.uk; s.alkaff@hw.ac.uk.

4. Tomsk politexnika milliy tadqiqot universiteti.
Bitiruv malakaviy ishi.

5. 3dMAX programmasi.

PECULIARITIES OF THE SYLLABLE FORMATION AND SYLLABLE DEVISION IN
ENGLISH

G'aniboyeva Guljahon

Farg'ona Davlat Universiteti

Ingliz tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Sotvoldiyeva Muyassar

Ingliz tili va adabiyoti fakulteti Ingliz tili o'qitish

Metodikasi o'qituvchisi

Annotation: *In English, syllables are formed by combining vowels and consonants in various ways, and they can be divided into different types based on their structure and pronunciation.*

Key words: *Disciplinary, Etymological, Harmony, Litotes, Stimulating, Implemented, Capabilities, Discourse, Casually, Sparingly, Emphatic, Stimulating, Contribute, Boundary, Insult, Declarative, Rhetorical, Ultimately.*

“The time has come to create in Uzbekistan a new system of teaching foreign languages, which will become a solid foundation for the future. Since we set ourselves the goal of building a competitive state, from now on, graduates of schools, lyceums, colleges and universities must be fluent in at least two foreign languages. This strict requirement should become the main criterion for the work of the head of each education institution”,

Shavkat Mirziyoyev

Syllable formation and syllable division are important aspects of the English language. A syllable is a unit of sound that consists of one or more vowel sounds, along with any consonant sounds that precede or follow the vowel(s). In English, syllables are formed by combining vowels and consonants in various ways, and they can be divided into different types based on their structure and pronunciation.

One of the most common types of syllables in English is the closed syllable, which consists of a single vowel sound followed by one or more consonant sounds. Examples of closed syllables include "cat," "sit," and "stop." Another type of syllable is the open syllable, which ends with a vowel sound and does not have any consonant sounds following it. Examples of open syllables include "hi," "me," and "go."

In addition to closed and open syllables, there are also other types such as r-controlled, diphthong, and schwa syllables. R-controlled syllables are those in which a vowel is followed by an r sound (e.g., "car" or "bird"). Diphthong syllables contain two vowel sounds that blend together (e.g., "coin" or "boy"). Finally, schwa syllables have an unstressed central vowel sound (the schwa) that is often pronounced as a short u sound (e.g., the first syllable in "sofa").

When dividing words into syllables, there are some general rules to follow. One common rule is to divide between two consonants that appear together in a word (e.g., "hap-py" or "but-ton"). Another rule is to divide before a single consonant that comes after a long vowel sound (e.g., "ba-con" or "fo-cus"). However, there are many exceptions to these rules, so it's important to check a dictionary for the correct syllable division of a word. The phonetic system of a language contains two systems (levels) segmental & suprasegmental (prosodic). Segmental units are sounds, vowels & consonants which form the vocalic & consonantal subsystems. Prosodic units are syllables, accentual (rhythmical) units, and intonation groups, utterances, which form the subsystems of pitch, stress, rhythm, tempo, and pauses.

Segmental & prosodic units serve to form and differentiate units of other subsystems of language, the lexical and grammatical units. The modifications of words and their combination into utterances (sentences) are first of all sound phenomena. The grammatical form of a verb or a noun can be changed only by changing the sounds which compose them. By changing the prosodic structure (in-n) of an utterance one changes the meaning of the utterance. For example, «Well done? » pronounced with the rising tone, is a question, expressing the speaker's uncertainty and desire to get further information. «Well done!", pronounced with the falling tone, wide pitch range and greater loudness, is an exclamation, expressing the speaker's evaluation.

To underline the importance of the sound medium of language H. Gleason notes that to speak any language a person must know nearly all the 100% of its phonetics, while only 50-90% of its grammar and 1% of the vocabulary may be sufficient.

Sound phenomena have different aspects: the articulatory aspect, the acoustic, the auditory and the linguistic aspect.

The articulatory (sound production) aspect - Speech sounds are products of human organs of speech. They result from the activities of the diaphragm, the lungs, the bronchi, and the trachea, the larynx with the vocal cords in it, the pharynx, the mouth cavity with the speech organs in it and the nasal cavity.

Sound production is impossible without, respiration which consists of 2 alternating phases - inspiration and expiration. Speech sounds are based chiefly on expiration, though in some African languages there are sounds produced by inspiration. When the vocal cords, situated in the larynx are tensed and brought loosely together, the air-pressure below the vocal cords becomes very high and the air comes from the lungs in regular puffs making the vocal cords vibrate. Their vibrations are complex, though mainly regular or periodic.

The regular vibrations of the vocal cords are transmitted to the air-stream and the acoustic effect perceived by the human ear is that of a vocal tone. This is what we call voice

.The other part of sound-production is articulation which comprises all the movements and positions of the speech organs necessary to pronounce a speech sound. The movements of speech organs modify the shape, size and volume of the

supralaryngeal cavities (the pharynx, the mouth and nasal cavity) thus modifying the voice which comes from the lungs. As a result, a vowel sound of a certain quality is produced.

REFERENCES:

- 1 Sh.M. Mirziyoev. - Tashkent: "Uzbekistan", We will build our great future together with our brave and noble people. This book contains the speeches of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev from November 1 to November 24, 2016,
- 2 Amoroso, Richard L.(1987) "Syllabification and Accent in the Paradigmatic Lexicon"
- 3 Arvaniti, A. (1994). Syllable weight: Convergence of phonology and phonetics. *Phonology*, 11(3), 305-328.
- 4 Beckman, M., & Edwards, J. (1990). Lengthenings and shortenings and the nature of prosodic constituency. *Phonology Yearbook*, 7(1), 33-73.
- 5 Blevins, Juliette(1995) "The Syllable in Phonological Theory"
- 5 Chomsky, N., & Halle, M.(1968) "The Sound Pattern of English"
- 6 Di Cristo, A.(2000) "Syllable weight and phonotactic constraints in Italian and French"
- 7 Duanmu, S. (2008). *The phonology of standard Chinese* (Vol. 3). Oxford University Press.
- 8 Goldsmith, J.A., Riggle J.C., & Yu A.C.L.(2007) *The Handbook of Phonological Theory*
- 9 Gussenhoven, C.(1988) "Dutch"
- 10 Halle, M., & Vergnaud, J.(1987) "An Essay on Stress"
- 11 Harris, Z.S(1951) "Methods in Structural Linguistics"
- 12 Hayes, B., & Lahiri, A. (1991). Bengali intonation: A prosodic analysis. *Natural Language & Linguistic Theory*, 9(1), 47-96.
- 13 Hayes, Bruce; Steriade, Donca: (2004) "Introduction: Roots of a theory of phonological features"
- 14 Hooper, J.B(1976) "An Introduction to Natural Generative Phonology"

SHAXSNING KAMOL TOPISHIDA TA'LIM VA TARBIYANING O'RNI

Tojiboyeva Muqaddasxon Raxmatjon qizi

Farg'ona davlat universiteti, 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shaxs va uning xususiyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shaxsning kamol topishida hamda rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning o'rni beqiyos ekanligi keng yoritilgan. Ta'lim va tarbiyaning mohiyatlari haqida ma'lumotlar berib o'tilgan. Shuningdek, shaxsning kamol topishi va rivojlanishida biologik va ijtimoiy omillar ham muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *shaxs, ta'lim, tarbiya, stixiyali, ong, biologik omil, estetika, ijtimoiy.*

Shaxs- psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi hisoblanadi. Odam shaxs bo'lishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o'zini yaxlit inson sifatida his etishi, o'z xususiyatlari va sifatleri bilan boshqalardan farq qilmog'i kerak. Odamning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak bo'ladi. Ana shular ta'sirida odam inson sifatida rivojlanib boradi va shaxsga aylanadi. Shaxsning rivojlanishida hamda kamol topishida va rivojlanishida biologik omillar, ijtimoiy omillar, ta'lim va tarbiya, bola shaxsining faolligi va boshqa omillar muhim rol o'ynaydi. Ta'lim-tarbiya insonning shakllanishida yetakchi rolni o'ynaydi, ta'lim-tarbiya natijasida irsiyat va muhitning stixiyali ta'siri bera olmaydigan o'qish, yozish, mehnat, malaka va ko'nikmalarini egallanishi, hatto tug'ma kamchiliklar ham ma'lum tomonga o'zgartirilishi (ko'zi ojiz, kar, soqov bolalarni o'qitish), muhit ta'sirida yuzaga kelgan salbiy kamchiliklarni ham tugatish mumkin. Stixiyali jarayon o'zaro uyushmagan jarayondir.

Tarbiya- muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib topdirish jarayoni hisoblanadi. Tarbiya xususida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: " Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot- yo falokat, yo saodat- yo falokat masalasidir ".

Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlicha bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Tarbiya shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun xizmat qiladigan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsigamuntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi. Tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir. Shuningdek, tarbiya- bu insonni ijtimoiy tajribalar bilan uning barcha shakllarida-bilim, his-hayajon, estetika, odo-axloq qoidalari bilan tanishtirish va individning ichki o'ziga xos jihatlari, imkoniyatlari hamda layoqatlarini rivojlantirish bo'yicha faoliyat hisoblanadi. Tarbiya jamiyatdagi

hodisa sifatida o'sib kelayotgan yosh avlodning jamiyat hayotida, turmushi, ijtimoiy ishlab chiqarish faoliyati, ijodi va ma'naviyligida ishtirok etishi murakkab ijtimoiy-tarixiy jarayondir.

Shaxning rivojlanishida va uning kamol topishida tarbiyaning o'rne beqiyos. Tarbiya jarayonida shaxsning ongigina emas, balki his-tuyg'ularini o'stirib borish, jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarni hosil qilinishi lozim. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Tarbiya jarayonining mohiyati shu jarayon uchun xarakterli bo'lgan hamda muayyan qonuniyatlarda namoyon bo'ladigan ichki va aloqa munosabatlarini aks ettiradi.

Yoshlarni insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashda Qur'oni Karim hamda Hadisi Shariflardan foydalanish juda muhim. Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smirlarning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini hisobga olish lozim.

Ta'lim insoniyat tajribasining ma'lum tomonlarini, ya'ni shaxsning ijtimoiy taraqqiyotining hozirgi talablariga muvofiq darajada bilim va tarbiyaga ega bo'lishlarini ta'minlaydigan faoliyatdir. Ta'lim yordamida yoshlarni hayotga tayyorlash amalga oshiriladi. Ta'limning tarbiyaviy vazifalari o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishlarini ta'minlabgina qolmay, shaxs xususiyati, uning rivojlanishi, ma'lum ma'naviy-axloqiy sifatlarini o'zlashtirishi, fe'l-atvori, xulqini tarbiyalash uchun shart-sharoit yaratishdan iborat.

Ta'lim tizimli bilim olishning eng muhim va ishonchli usulidir. Ta'limga ikki tomonlama aloqa (ta'lim olish va ta'lim berish), shaxsni har tomonlama rivojlantirish va boshqa xususiyatlar xosdir. Ta'lim jarayoni tarbiyalovchi xususiyatga ham ega. Tarbiya va ta'lim o'rtasidagi bog'liqlik obyektiv va qonuniy hisoblanadi. Biroq shaxsni ta'lim jarayonida tarbiyalash tashqi omillarning ta'siri tufayli qiyin kechadi. Ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantiriladi.

Pedagogika sohasida shaxsning kamolotga yetishishi murakkab va ziddiyatli jarayon hisoblanadi. Shaxsning kamolga yetishishida irsiyat, muhit, maqsadga muvofiq amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya va shaxsning mustaqil faoliyati ham muhim ahamiyatga egadir. Ijtimoiy muhitning shaxs shakllanishidagi va kamol topishidagi o'rne nihoyatda beqiyosdir.

Ta'lim-tarbiya insonning shakllanishida yetakchi rolni o'ynaydi, ta'lim-tarbiya natijasida irsiyat va muhitning stixiyali ta'siri bera olmaydigan o'qish, yozish, mehnat, malaka va ko'nikmalar egallanishi, hatto tug'ma kamchiliklar ham ma'lum tomonga o'zgartirilishi (kar, ko'r, soqovlarni o'qitish), muhit ta'sirida yuzaga keladigan salbiy kamchiliklarni ham tugatish mumkin.

Shaxsning rivojlanishida "faoliyat", "faollik" tushunchalarining ham o'rne beqiyos. Buyuk insonlar o'z sohalarida yuksaklikka erishish uchun tinmay mehnat qilganlar. Inson o'z intilishi va faolligi bilan yuksak cho'qqilarga, ko'p narsalarga

erishish mumkin. Qobiliyat va iste'dodini ro'yobga chiqarish uchun ham o'z ustida ishlash kerak.

Xulosa qilib aytganda, shaxsning kamol topishida ko'plab omillar muhim rol o'ynaydi. Shu omillar ichida ta'lim va tarbiyaning o'rni beqiyos. Pedagogika sohasida shaxsning kamol topishi masalasiga alohida e'tibor beriladi. Bu e'tibor pedagogik jarayonda ta'lim va tarbiya berishning to'g'ri va samarali tashkil etilishida o'z aksini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B.X.Xodjayev " Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti ". Toshkent-2017.
2. R.M.Mavlonova, B.Normurodova, N.Rahmonqulova. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi". Toshkent- 2010.
3. M.X.Toxtaxodjayeva, S.Nishonova, J.Hasanboyev, M.Usmonboyeva, S.Madiyorova, A.Qoldibekova, N.Nishonova, N.Sayidahmedov. "Pedagogika" (Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-qism.Pedagogika nazariyasi). Toshkent-2010.
4. X.Ibragimov, Sh.Abdullayeva. "Pedagogika nazariyasi". Toshkent-2008.
5. Umidjon o'g'li, T. J. (2022). TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK KOMPONENTLAR VA VOSITALARNING AHAMIYATI. Scientific Impulse, 1(9), 1077-1080.
6. Tojiboyev, J.U.O.G.L (2022).TALABALARDA ESTETIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI. Academic research in educational sciences, 3(1), 585-594.
7. Tojiboyeva, M.(2023). ILMIY-PEDAGOGIK TADQIQOT METODLARINING PEDAGOGIKA SOHASIDA TUTGAN O'RNI. Наука и инновация, 1(6), 24-26.
8. Muqaddasxon, T.(2023). O'ZBEKISTONDA ILM-FAN RIVOJLANISHI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(4), 223-225.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH

Musoeva A.B

Scientific advisor: (PhD)

Xudoyberdiyev Ilxom Aliqulovich

Master student of SamSIFL:

Abstract: *The aim of the article is to create conditions for the formation of student's communicative competence through the creation of speech communication situations in English lessons within the framework of personality-oriented learning and to teach foreign language communication, using all the necessary tasks and techniques, including those of a communicative nature.*

Keywords: *competence, communicative competence, the components of communicative competence, communicative teaching, communicative approach methodology, methods.*

Language, whether native or foreign, serves as a means of communication that allows people to interact with each other, to influence each other in the natural conditions of social life. [5;12]

A natural conversation, as a rule, includes not only questions, but also suggestions that encourage you to perform actions, express agreement or disagreement, explains the reason for refusal, and so on. In the absence of a language environment (which is the main reason for the lack of colloquial language acquisition by students), it is quite difficult for students communicative competence. Creating situations of speech communication in the classroom contributes to this and meets the global goal of mastering a foreign language familiarization with a different culture and participation in the dialogue of cultures.

In relation to a foreign language, this means the formation of communicative competence, including the conscious orientation of students to the position of other people as partners in communication, the ability to listen and conduct a dialogue in accordance with communication strategies and tactics, to participate in collective discussion of problems and joint decision-making. But the importance of justifying the communicative method is beyond doubt. [2;43]

Firstly, communicativeness implies a speech orientation of the educational process, which consists not so much in the fact that a speech practical goal is pursued, but in the fact that the path to this goal is the practical use of the language itself. Secondly, communicativeness includes individualization of speech activity training, which is understood as taking into account all the properties of the student as an individual: his abilities, abilities to carry out speech and educational activities, and mainly his personal properties.

One of the main goals of teaching foreign languages is to develop the communicative competence of students. It is important to give students the opportunity to think, to solve any problems that give rise to thoughts, to think about possible ways to solve these problems, so that children focus on the content of their utterance, so that the thought is in the center of attention, and the language acts in its direct function the formation and formulation of these thoughts. In other words, language training should be associated with the development of creative thinking and imagination of students. [4;17]

The development of communicative competence implies the ability of students to work independently. When forming independent work skills, it is possible to use elements of the following productive learning technologies:

- Personality-oriented;
- Interactive learning;
- Problem-based case study;
- Technologies of creative self-realization of the individual;
- Technologies of analytical work with text;

As you know, success in teaching foreign languages is determined by the correct organization of the educational process. Involving students in active speech activity in the classroom is a teacher's task. Experience at school shows that students' statements during a conversation, when an issue is discussed, become natural if joint activities are organized within the framework of group communication. One of the possible ways to develop genuine speech skills is to use the teacher's teaching and speech situations of communication within the lesson. In the classroom, teaching and speech situations are designed to perform two main functions: stimulating and teaching. These situations should be created taking into account the main conditions for the formation of speech skills. Only in this case can their training function be implemented. It often happens that the situation created by the teacher in the classroom can become a situation of silence or formal participation (fear of getting a bad grade). Psychologists have found that in adolescence, interesting conversations for children are, first, those in which new facts and information from different areas are reported. Secondly, they are conversations about relationships and actions. [3;54]

Situations can be modeled in various ways: using visual clarity, verbal description, dramatization, and role-playing games. For example, in elementary school, you can play theater, perform in different roles, and through this game learn to talk about yourself, your friends, and pets. While learning vocabulary about family, students can bring photos of their family members. There are also some main principles of speech orientation;

- The principle of individualization with the leading role of its personal aspect;
- The principle of differentiated and integrated learning;
- The principle of consciousness;
- The principle of functionality;

- The principle of situationally;
- The novelty principle;
- The principle of strength.

When building a lesson, do not forget about its emotional side. Emotional activity is achieved by an atmosphere of psychological comfort, creating a situation of success, tactful correction of mistakes, because smile, kindness, tolerance, and the ability to be interesting are very effective pedagogical tools. The most important result of the work is a consistently high level of formation of communicative competence, interest and understanding of the importance of learning a foreign language in the modern world, the need to use it as a means of communication, cognition, self-realization and social adaptation. [1;32]

In conclusion that speech skills and abilities are so complex, multidimensional phenomena, and the content side and conditions of speech activity are so diverse that it constantly develops speech mechanisms for various indicators. The system-activity approach is getting one of the methodological bases for updating the content of education in the field of foreign languages. The system-activity approach in the new generation of educational standards highlights the communicative development of schoolchildren as one of the main learning outcomes. Speech situations close to real life help to increase the effectiveness of the lesson, activate students' speech activity, increase their interest in the language, and most importantly in creating speech situations. The teacher should give the opportunity to vary situations from class to class, for different students, depending on their interests and level of training, thereby forming their communicative competence.

REFERENCES:

1. Сысоева Е.Э. Формирование коммуникативной компетенции при обучении иностранным языкам. – 2006.
2. Canale M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching. // C. Candling, T. McNamara (Eds.): The Applied Linguistics Reader. - London –2008.
3. Hymes. Communicative competence/ Ed. J. Hymes Harmonds–2002.
4. Savignon Sandra J. Communicative Language Teaching: Linguistic Theory and Classroom Practice New Haven & London –2002.
5. Passov E. I. “Communicative foreign language education. The Concept of Individual Development in the Dialogue of Cultures” – 2000

USING OF ADVANCED TECHNOLOGY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Musoeva Aziza Botirovna

Scientific advisor: (PhD)

Rustamov Ulug'bek

Master student of SamSIFL:

Abstract: *The aim of the article is to express how advanced technologies play an important role in the English language teaching. It also discusses how information and communication technologies are used to teach foreign languages, the fundamentals of information and communication technologies, their function in modernizing education, and a classification of emerging information technologies that can be used in foreign language instruction.*

Keywords: *foreign language, ICT, computer science, computer technology, information technology, education, textbooks.*

In the current world, learning a foreign language is one of the most significant aspects of a successful person's life. Learning a foreign language is not only desirable, but also required [1, 25]. There are more and more people today who desire to learn a foreign language, so there is a need for quality foreign language training.

The current information society in which we live is distinguished above all by the dominance of information and the unusually rapid growth of methods of processing it - information and communication technologies (ICT). Significant breakthroughs in computer science have resulted in the adoption of computer technology tools into various sectors of human life. To date, the prerequisites for effective ICT use have already been established in system education.

Scientists believe that any teaching method is enriched by integration into information technology. But if in the process of learning computer science ICT tools act both as an object of study and as a learning tool, then in the process of teaching a foreign language, they are only a means of learning. ICT means should be understood as software, hardware and software technical means and devices operating on the basis of a microprocessor, computer technology, as well as modern means and broadcasting systems information, information exchange, providing operations for the collection, production, accumulation, storage, processing, transmission of information and the ability to access information resources of local and global computer networks [2, 52]. To the most frequently used in the educational process ICT tools include:

- electronic textbooks and manuals demonstrated using a computer and multimedia projector,
- electronic encyclopedias and reference books,
- simulators and testing programs,
- educational resources of the Internet,

- DVD and CD discs with pictures and illustrations,
- video and audio equipment,
- research work and projects [3, 7].

The practical use of ICT indicates a new type of cognitive activity for students, leading to the discovery of new knowledge, the growth of students' cognitive independence, and the development of their ability to autonomously refill knowledge, search for information, and manage information flow. ICT tools make it possible to differentiate learning to a high degree, to better control student knowledge, skills, and abilities, to rationally organize the educational process, to increase the effectiveness of classes, to develop the skills of a truly research activity, and to provide access to various reference systems, electronic libraries, and other information resources. When teaching a foreign language, using computer programs lets you make educational material more accessible and understandable.

Additionally, it is crucial that the student be able to work independently for the duration of the lesson, understanding new material at their own pace and going back to previously misunderstood material if necessary.

The main goal of teaching foreign languages (FL) is the formation and development of the communicative culture of students, training in practical mastery of a foreign language. Master communication skills English, not being in the country of the language being studied, is a very difficult matter. The best way to achieve this goal is to use information technologies in teaching a foreign language. The main goals of using ICT in the classroom English are:

- increasing motivation to learn the language;
- development of speech competence;
- increase in the volume of linguistic knowledge;
- expanding knowledge about the country of the language being studied;
- development of the ability to independently study a foreign language.

Computer-based learning programs have many advantages over traditional teaching methods:

- they allow you to train various types of speech activity and combine them in different combinations;
- help to understand linguistic phenomena, form linguistic capabilities,
- create communicative situations;
- automate language and speech actions;
- provide the ability to take into account the leading representative system,
- implementation of an individual approach and intensification of independent work student.
- computer training has a huge motivational potential.

The use of new information technologies in teaching English language and helps us choose methodological tools and techniques that allow you to diversify the forms of work and make the lesson interesting and memorable for students.

They also make it possible to fundamentally 115 the how the teaching of children is organized and to foster systemic thinking. I frequently employ a range of technological tools in my work, including interactive examinations, multimedia programs, and content from the Internet. They educate kids how to use a variety of modern technology and make classes exciting and varied. You may discover the information you need for your projects online, including information about national holidays, museums, tourist attractions, and current happenings in various countries and regions of the world.

Additionally, in the process of intercultural communication, these materials serve as "real cultural carriers." In addition, it is my responsibility as an English instructor to adjust them to the students' language proficiency and the course's requirements, as well as the topic being studied. Utilizing ICT releases:

- from learning as a function of memorization to learning as a process of mental development;
- from a static model of knowledge to a dynamic system of mental actions; from orientation on the average student to differentiated and individual training programs;
- from external motivation of learning to internal moral and volitional regulation.

Practice demonstrates that teachers can save up to 30% more study time when using multimedia support classes than when using a chalkboard [4, 88]. He shouldn't worry that he won't have enough room on the board or that the chalk isn't clear enough for everything to be understood.

By using the time saved, the teacher can make the lecture denser and include additional material. The teacher can employ subject collections (illustrations, pictures, portraits, reproductions of paintings by the artists being studied, video tours, and video clips) to introduce new content in class.

Interactive models, dynamic tables and charts, and large-screen design are all examples. The teacher comments on the information that shows on the screen, if necessary, complemented by more explanations and examples. At the same time, the technology of explanation undergoes major development.

It is acceptable to state that effective ICT use in the classroom helps students' intercultural communication skills grow qualitatively.

REFERENCES:

1. Saykov BP Organization of the information space of an educational institution: a practical guide. - M., 2005.
2. Novikov A.M., Novikov D.A. Educational project: methodology on educational activities. - M., 2004.
3. Levitskaya A.F., Fedorov A.V. The role and importance of web quests in modern education // School technologies. – 2010

4. Polat E.S. The method of projects in foreign language lessons // Foreign languages at school. - 2000. - No. 2, 3.

**ПРОЕКТИРОВАНИЕ ГЕОДЕЗИЧЕСКОЙ СЕТИ СГУЩЕНИЯ В ОКРЕСТНОСТИ
ПРОМЫШЛЕННЫХ ОБЪЕКТОВ**

Ниязов В.Р
Рахимов У.А
Хайруллаева М

*Самаркандский государственный архитектурно – строительный
университет Самарканд, Узбекистан*

Аннотация: *в данной статье приведена методика проектирования геодезической сети сгущения вокруг промышленных объектов. Описаны основные требования к исходной сети и определяемым пунктам. Особое внимание уделяется на конфигурацию геодезической сети, высоту геодезических знаков и азимуту направления. Анализируются вопросы оценки точности геодезических сетей на стадии проектирования. Для определения стабильности пунктов исходной геодезической основы с использованием GPS приемника предлагается выполнить дополнительные контрольные измерения. В качестве модельных расчетов были использованы пункты геодезической сети карьера “Мурунтау”. Построена схема сгущения сети с подготовкой данных для предварительного расчета точности координат.*

Ключевые слова: *проектирование, карьер, точность координат, ГГС, геодезический пункт, GPS.*

Проектирование геодезической сети - это выбор местоположения пунктов на поверхности с соблюдением определенных инструкций, где плотность должна соответствовать назначению сети, а форма обеспечить определение элементов сети с расчетной точностью. Указанные действия выполняются в камеральных условиях, имея в наличии топографические карты крупного масштаба и результаты рекогносцировочных работ окрестности промышленного объекта. После завершения камеральных работ, приступают к полевым топогеодезическим измерениям [1]. Полевые измерения, связанные с геоцентрической системой координат, фигурой и гравитационным полем Земли, должны быть редуцированы на определенную эпоху с учетом вариации скорости вращения земли, движения земной коры и других эффектов. А если вблизи этой сети расположены или построены промышленные объекты, то их роль приобретает особый статус из-за изменения размеров, обусловленные добычей полезных ископаемых. Поэтому в период строительства промышленных объектов одной из важных направлений работ – это проектирование геодезической сети сгущения. Этот процесс является одной из основных частей топографических работ, связанных с определением координат

пунктов вблизи административных городов, карьеров и гидросооружений [2]. Тщательным образом выполняется подготовка к инженерно-изыскательским работам, где используются классические геодезические пункты и современные навигационные приборы [3]. Обязательное требование при ГНСС измерениях – это привязка к государственной геодезической сети (ГГС) с соблюдением всех положений, закрепленных в инструкции по построению и рекогносцировке опорных геодезических сетей [4]. Прежде всего, изучается район в топографо-геодезическом отношении, выбирается метод триангуляции или полигонометрии и точность построений сети. Особо следует обратить внимание на конфигурацию геодезической сети, высоту геодезических знаков и азимут направления. При этом используется топографическая карта масштаба 1:100 000, но для обзорных схем сетей достаточно иметь карты масштаба 1:300 000 – 1:500 000, где отождествляются пункты прежних геодезических построений рядов 1-4 классов [5]. В местах со сложным рельефом норма плотности пунктов может быть снижена, но не более чем в 1.5 раза. Например для городов с населением не менее 100 000 жителей и площадью не менее 50 км² норма плотности составляет в среднем 1 пункт на 5-15 км². Ряды триангуляции и линии полигонометрии 1 класса проектируются в соответствии с общей схемой развития астрономо-геодезической сети, соблюдая все требования, описанные в положении и инструкции [6]. В звеньях полигонометрии 1 класса, в которых число сторон более 10, определяют пункты Лапласа на концах стороны, находящейся примерно в середине звена. Наилучшей формой привязки, которая обеспечивает кратчайший переход от сторон 1 класса к необходимым по длине сторонам 2 класса, является геодезический четырехугольник (рис.1). Сети 3 класса проектируют в виде систем треугольников, жестко связанных со сторонами треугольников 2 класса. Сети триангуляции 4 класса проектируют в тех случаях, когда геодезическое обоснование создается для топографических съемок масштаба 1:5000 и крупнее.

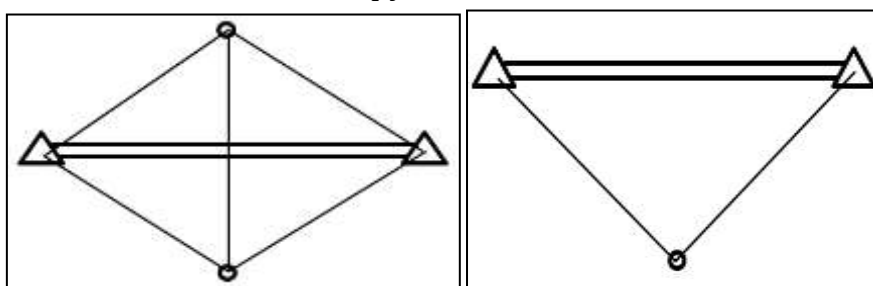

Рисунок 1 - Геодезический четырехугольник и треугольник

Обязательным этапом в проектировании должна быть оценка точности отдельных ее элементов и установление соответствия полученных результатов заданным требованиям [7]. В целях ослабления влияний внешней среды на результаты угловых и линейных измерений требуется, чтобы визирные лучи в триангуляции и полигонометрии 1 класса проходили над препятствиями местности не ниже 4-6м в южных районах. Высоты знаков вычислен

приблизенно, так как высоты точек земной поверхности, взятые с карт масштаба 1:100 000 с сечением рельефа через 20 м, определяются со значительными погрешностями. Несмотря на то, что проектная высота каждого отдельного знака получена приближенно, в целом по объекту удается определить достаточно уверенно среднюю высоту геодезических знаков над их центрами. Возникает необходимость априорной оценки точности определения уравненных элементов сети:

$$\sigma_F = m \sqrt{\frac{1}{P_F}}, \quad (1)$$

Где σ_F и m - средние квадратические ошибки функции и единицы веса, $\sqrt{\frac{1}{P_F}}$ - обратный вес оцениваемого элемента сети или уравненных величин.

Формулу (1) можно использовать не только на стадии предварительного расчета точности построения сети, но и при уравнивании. Разница состоит только в определении m , которая в процессе уравнивания вычисляется по формуле

$$m = \sqrt{\frac{[pvv]}{r}}, \quad (2)$$

где v - поправки из уравнивания к непосредственно измеренным с весами p величинам, r - число избыточных измерений в сети.

Так как направления и расстояния измеряются с одностипными инструментами, то целесообразно веса измеренных величин приравнять единице. Обычно величина m задается заранее и она достаточно хорошо известна из практики геодезических измерений. Поскольку она известна, то задача определения σ_F уравненных величин сводится к вычислению обратного веса этой функции. Ошибки измеренного направления уверенно определяется по невязкам треугольников.

$$\sigma = \sqrt{\frac{[\omega^2]}{3n}}, \quad (3)$$

где $n \geq 25-30$ число невязок, ω - невязка.

Используя компьютерную технологию можно определить коэффициенты матрицы нормального уравнения N и обратную к ней матрицу Q весовых коэффициентов

$$N^{-1} = Q = \begin{pmatrix} Q_{11} & Q_{12} & \dots & Q_{1m} \\ Q_{21} & Q_{22} & \dots & Q_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ Q_{m1} & Q_{m2} & \dots & Q_{m1} \end{pmatrix} \quad (4)$$

В связи с широким внедрением компьютеров в практику геодезических работ данный метод априорной оценки точности построения геодезических сетей становится одним из основных, позволяющих получить наиболее

достоверные величины оцениваемых элементов сети, причем независимо от ее сложности. На практике широко применяют приближенные формулы для априорной оценки точности различных элементов геодезических построений. Достоинством их является оперативность получения удовлетворительных значений оцениваемых элементов сети. Необходимо обратить внимание на то обстоятельство, что в сети триангуляции 2 класса, уравненной внутри полигона 1 класса за все возникающие условия, происходят заметные искажения уравненных элементов сети 2 класса из-за влияния ошибок исходных данных. Эти искажения наибольшей величины достигаются на краях сети 2 класса и нелинейно уменьшаются в направлении к центральной части сплошной сети, они становятся незначительными.

Описанные выше требования относятся к традиционной геодезической сети. Однако если использовать GPS приемники, то исключаются некоторые условия параметрического метода уравнивания. Особенно это относится к методу трилатерации, где основным параметром измерений является расстояние, определяемой с помощью электронных тахеометров, лазерных сканеров и ГНСС. Помимо этого, пункты опорной геодезической сети теряют свою стабильность из-за деформации грунта, обусловленной техногенными процессами. В такой ситуации невязки условных уравнений параметрического метода будут обусловлены, как ошибками геодезических измерений, так и погрешности исходных данных, вызванных потерей стабильности пунктов исходной основы. В результате возникает задача разработки методики построения GPS сети и алгоритма обработки спутниковых измерений, позволяющих выполнить контроль стабильности исходной основы.

Для определения стабильности пунктов исходной геодезической основы с использованием GPS приемника необходимо выполнить дополнительные контрольные измерения не менее чем между тремя пунктами (рис.2).

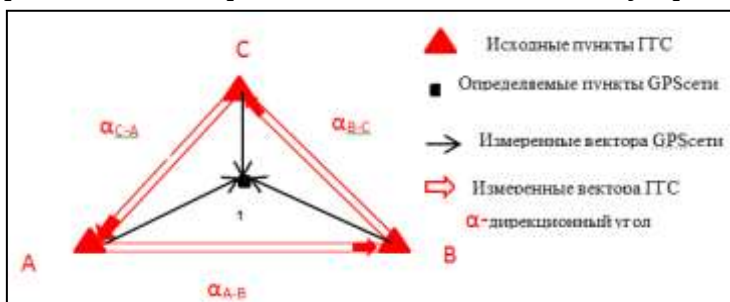

Рисунок 2 - Использование GPS для исходной системы

Контроль стабильности исходных пунктов заключается в поочередном принятии в качестве исходного трех пунктов геодезического обоснования и сравнение полученных координат с их разностями между координат ГТС и GPS. Решение данного вопроса может быть реализовано в виде уравнивания свободных геодезических сетей, находя матрицу весовых коэффициентов исходной сети, что не всегда представляется возможным [9].

Вышеуказанные требования были реализованы для горно-добывающего объекта Узбекистана. Для тестовых измерений был выбран карьер “Мурунтау”, который был открыт в 1958 году геофизиками Мордвинцевым Ю. и Храмышкиным П., а промышленная добыча началась в 1969 году. Последние геодезические измерения были выполнены в 1967-1970гг. аэрогеодезическим предприятием №12 главного управления геодезии и картографии.

В 2017-2019гг. выполнены рекогносцировочные работы окрестности карьера “Мурунтау”, который расположен в Навоийской области (Узбекистан) с координатами $\lambda = 64^{\circ} 34' 41''$, $\varphi = 41^{\circ} 29' 45''$, $H = 199\text{м}$. В процессе обследования местности были выявлены деформации и отсутствие основных частей геодезических знаков, но заложенные репера сохранились (рис.3). Обычно, создание съемочной геодезической сети представляет собой сгущение от более точных сетей к определяемым точкам методом триангуляции или путем развития нивелирных ходов. Горизонтальная съемка производилась полярным способом с обязательным ведением абриса, обмером контуров сооружений и измерением контрольных связей между ними. При выполнении высотной съемки определены высоты пикетов на всех характерных точках местности [10]. Следует отметить, что полученные данные необходимо исправить с учетом погрешностей для того, чтобы получить более точные координаты каждого пункта в сети, при которых невязки не будут превышать допустимые, а точность измерения не снизится.

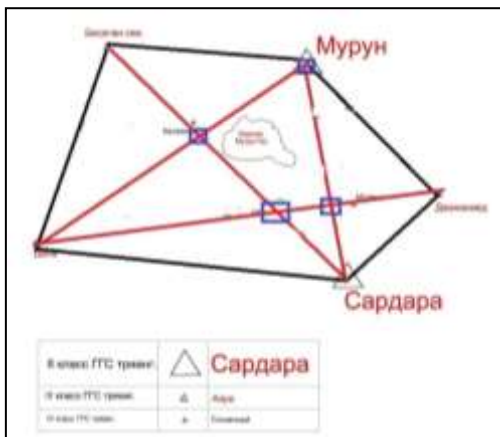

Рисунок 3 - Геодезическая сеть сгущения карьера “Мурунтау”

Конфигурация СГС связана с предварительным расчетом точности координат, где должны быть учтены средние квадратические ошибки и зоны видимости. Комбинация классических и спутниковых измерений на примере карьера “Мурунтау” даст точную и корректную систему определения координат.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мирмахмудов, Э. Р., Ниязов, В. Р., & Аралов, М. М. (2021). Проектирование геодезической сети сгущения в окрестности промышленных объектов. *Инновационные научные исследования*, (5-1), 211-219.

2. Мирмахмудов, Э. Р., Ниязов, В. Р., & Аралов, М. М. (2021). АНАЛИЗ ТОЧНОСТИ ГЕОДЕЗИЧЕСКИХ ПУНКТОВ ТОПОГРАФИЧЕСКИХ КАРТ ВБЛИЗИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОБЪЕКТОВ. *Universum: технические науки*, (2-2 (83)), 6-10.
3. Мирмахмудов, Э. Р., Кадыров, Ф. Т., & Ниязов, В. Р. (2021). РЕКОГНОСЦИРОВКА ГЕОДЕЗИЧЕСКИХ ПУНКТОВ В ОКРЕСТНОСТИ КАРЬЕРА "МУРУНТАУ". In *ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ И ПРИКЛАДНЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ* (pp. 158-167).
4. Мирмахмудов, Э. Р., Ниязов, В. Р., Тошонов, Б. Ш. У., & Махаматова, В. У. К. (2021). Анализ метода трилатерации для локальных изменений координат пунктов на геодинамическом полигоне "Таваксай". *Universum: технические науки*, (6-1 (87)), 28-31.
5. Мирмахмудов, Э. Р., Ковалев, Н. В., Ниязов, В. Р., & Рахимова, М. Х. (2021). НЕКОТОРЫЕ ТРЕБОВАНИЯ ПО ПРОЕКТИРОВАНИЮ ОПОРНОЙ ГЕОДЕЗИЧЕСКОЙ СЕТИ СГУЩЕНИЯ ВБЛИЗИ КАРЬЕРА. *Инновационные научные исследования*.
6. Ниязов, В. Р. (2022). НЕКОТОРЫЕ ТРЕБОВАНИЯ ПО ПРОЕКТИРОВАНИЮ ОПОРНОЙ ГЕОДЕЗИЧЕСКОЙ СЕТИ СГУЩЕНИЯ ВБЛИЗИ КАРЬЕРА. *Экономика и социум*, (11-2 (102)), 560-568.
7. Mirmakhmudov, E., Niyazov, V., Makhamatova, V., & Muminova, N. (2021). Analysis of changes in the coordinates of the "Tavaksay" geodynamic polygon. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 310, p. 03002). EDP Sciences.
8. Abdigofirovich, U. O., Ruzievich, N. V., & Khudoynazarovich, A. G. (2021). SURVEY (RECONNAISSANCE) OF GEODESIC CONDITION OF ZARBAND MARBLE MINING AREA. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 406-413.
9. Мирмахмудов, Э. Р., Ковалев, Н. В., Ниязов, В. Р., & Рахимова, М. Х. (2021). ОПТИМАЛЬНЫЙ МЕТОД ПРОЕКТИРОВАНИЯ ГЕОДЕЗИЧЕСКОЙ СЕТИ СГУЩЕНИЯ ВБЛИЗИ КАРЬЕРА. *Universum: технические науки*, (6-1 (87)), 83-87.
10. Журакулов, Д. О., Ниязов, В. Р., & Ураков, О. А. АВТОМОБИЛ ЙЎЛЛАРИНИ ХАТЛОВДАН ЎТКАЗИШ ВА КАДАСТР МАЪЛУМОТЛАР БАЗАСИНИ ЯРАТИШ. *ME' MORCHILIK va QURILISH MUAMMOLARI*, 123.
11. MIRMAKHMUDOV, E., NIYAZOV, V., TLEUMURATOVA, G., & TOSHONOV, V. GNSS measurements in Uzbekistan for hydrology.
12. Рахимов, У. А. (2022, September). МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИНИ ЖОЙЛАШГАН ЎРНИНИ GNSS ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИБ АНИҚЛАШ. In " *ONLINE-CONFERENCES*" PLATFORM (pp. 168-173).
13. Abdullayevich, R. U. B. (2022, June). MODDIY MADANIY MEROS OBYEKTЛАRI DAVLAT KADASTRI BO'YICHA TEMATIK QATLAMLARINING ATRIBUTIV MA'LUMOTLARINI YARATISH. In " *ONLINE-CONFERENCES*" PLATFORM (pp. 8-12).

14. Abdullayevich, R. U. B. (2022, June). CREATION OF ATTRIBUTIVE DATA OF THEMATIC STRUCTURES OF THE STATE CADASTRE OF MATERIAL CULTURAL HERITAGE OBJECTS. In " *ONLINE-CONFERENCES*" PLATFORM (pp. 1-5).
15. Раимов, У. А., & Тухтаев, Ш. Х. (2021, October). Геодезический Мониторинг Деформаций Ансамбля Регистан. In " *ONLINE-CONFERENCES*" PLATFORM (pp. 96-100).
16. Raximov, U. A., Tojidinova, F. M., & Po'latov, S. S. (2023). ISSUES OF FORMATION OF STATE CADASTRE DATA OF HIGHWAYS USING GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEM. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(7), 156-160.
17. Raximov, U. A., Ortiqov, J. U., Ilmurodova, L. A., & Tadjidinova, F. M. (2023). SAMARQAND VILOYATINI MADANIY ME'ROS OBYEKTЛАRI ХАРИТАЛАРИНИ ГАТ ТЕХНОЛОГИЯСИДАН FOYDALANIB YARATISH MASALALARI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(8), 255-257.
18. Рахимов, У. А., & Хамдамов, М. С. (2023). ГЕОПОРТАЛ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО КАДАСТРА И ИХ ИНТЕГРАЦИЯ МЕЖДУ АГЕНТСТВАМИ. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects*, 32-36.
19. Raximov, U. A., Ortiqov, J. U., & O'rozaliyev, B. B. (2023). Existing Class I Height in the Area of Samarkand Current Status of Points. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 205-208.
20. Ibragimov, L. T., Raximov, U. A., Yarkulov, Z. R., & Ortiqov, J. U. (2022). Improvement of the State Water Cadastre's Management System. *INTERNATIONAL JOURNAL ON HUMAN COMPUTING STUDIES*.
21. Рахимов, У. А., Тожидинона, Ф. М., & Рахимов, Б. А. (2023). СПУТНИКОВЫЙ МОНИТОРИНГ ДЛЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ КАДАСТРОВЫХ РАБОТ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 3(28), 97-104.
22. Gulmurodov, F. E., Raximov, U. A., Umirzakov, Z. T., & Jo'rayev, S. X. (2023). О 'ЗВЕКИСТОНДА МАДАНИЙ МЕРОС ОBYEKTЛАРИНИ SAQLASH VA QAYTA ТIKLASHДА 3D ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ АНАМИЯТИ. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 6(4), 500-506.
23. Гулмуродов, Ф. Э., & Рахимов, У. А. (2023). РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ. *Scientific Impulse*, 1(9), 1190-1195.
24. Тожидинона, Ф. М., Бобокалонов, М. Х., & Рахимов, У. А. (2023). ПРИМЕНЕНИЕ ДАННЫХ ДИСТАНЦИОННОГО ЗОНДИРОВАНИЕ ЗЕМЛИ В ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИИ РАБОТ В КАРТОГРАФИИ. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(29), 427-436.
25. Рахимов, У. А. (2023). МАДАНИЙ МЕРОС ОBYEKTЛАРИНИНГ ЭЛЕКТРОН СХЕМАТИК ХАРИТАЛАРИ ВА АТРИБУТЛАРИНИ

ЯРАТИШ МЕТОДИКАСИ. АРХИТЕКТУРА, МУНДИСЛИК ВА ЗАМОНАВИЙ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖУРНАЛИ, 2(5), 132-136.

**РАСЧЕТ ОСВЕЩЕНИЯ И ВЕНТИЛЯЦИИ ДЛЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ
АУДИТОРИИ**

Бахриддинов Нуриддин Садриддинович

*Доцент Наманганского инженерно-строительного института
160103, Республика Узбекистан, г. Наманган, ул. И. Каримов, 12*

Мамадалиев Адхамжон Тухтамирзаевич

*Доцент Наманганского инженерно-строительного института
160103, Республика Узбекистан, г. Наманган, ул. И. Каримов, 12*

Аннотация: В данной статье на основе создания комфортных условий труда работников в компьютерных аудиториях разработаны результаты расчета освещения и вентиляции помещений, какие лампы выбрать для помещений и расчет вентиляции помещений номера представлены.

Ключевые слова: Компьютерные аудитории, естественное освещение, искусственное освещение, вредный фактор, опасный фактор, световой поток, лампочки, система кондиционирования, вентиляция, избыточное тепло.

Известно, что производственные процессы оказывают негативное влияние на здоровье работающих при возникновении некоторых вредных или опасных факторов. Поэтому для того, чтобы уделить большое внимание здоровью работающего, вредные и опасные факторы приведены в норму.

Великий философ Хаким Абу Али ибн Сина (980-1037 гг. н.э.) работал в области медицины, и в своем труде «Снятие вреда от различных манипуляций путем исправления ошибок и предупреждения» он обосновывал снижение дееспособности человека из-за отрицательного влияния различных форм вредных факторов на здоровье человека. Поэтому он показал рабочему, что на рабочем месте не должно быть пыли и пыли. Взгляд мыслителя на охрану здоровья рабочих распространяется на производственные предприятия всех направлений.

В современной передовой компьютерной технике нормирование изменения освещения и воздуха в помещении в процессе работы с компьютером играет важную роль в улучшении метода и качества работы. При освещенности меньше нормы глаза рабочего перенапрягаются, что вызывает утомление. Стандартное освещение играет важную роль в поддержании здоровья и высокой работоспособности.

Выполнять требования Строительные стандарты 3.01.05-98 "Естественное и искусственное освещение. Нормы проектирования" на основании ГОСТ Уз 3026:2021 в машинных залах, Санитарные правила 52.13330.2016: Санитарные нормы и правила 23-05-95: "Естественное и искусственное освещение", при этом освещенность помещения должна быть не менее 300 лк.

Для определения количества лампочек в помещении определяют световой поток F .

$$F = \frac{E \cdot K \cdot S \cdot Z}{n}$$

Здесь F -световой поток (лм); E - нормативная минимальная освещенность, (лк). Для работающих в машинных залах $E=300$ лк - S -освещаемая поверхность помещения, m^2 , при включении газоразрядной лампы; По отношению к Z -средней освещенности она обычно равна 1,1-1,2; K -фактор запаса, коэффициент для учета диммирования лампы при освещении, который обычно равен 1,5.

Обычно коэффициент на высоту поверхности и потолка помещения, то есть коэффициент, указывающий на то, что количество светильников увеличивается по мере увеличения суммы этих размеров:

$$Y = \frac{S}{h(A+B)} \text{ находится из формулы.}$$

Здесь S -площадь корпуса, m^2 ; h -подвеса расчетная высота, м; A -ширина помещения, м; B -длина комнаты, м. Например, для наиболее распространенных сегодня компьютерных залов $S=36$ m^2 , $h=3,39$ м, $A=4,9$ м, $B=7,35$ м рассчитаем коэффициент на размер помещения:

$$Y = \frac{36 \text{ м}^2}{3,39 \text{ м} \cdot (4,9 \text{ м} + 7,35 \text{ м})} = 0,8.$$

Находим значение F по всем данным

$$F = \frac{300 \cdot 1,5 \cdot 36 \cdot 1,1}{0,28} = 63642,857 \text{ люм.}$$

Для освещения выбираем светильник типа ЛБ 40-1. Световой поток этой лампы составляет 4320 люмен. Соответственно необходимое количество ламп N находится по следующей формуле:

$$N = \frac{F}{F_n},$$

Здесь F - световой поток в помещении, F_n -световой поток 1 лампы, т.е. 4320 люмен. Исходя из этого, общее количество необходимых ламп

$$N = \frac{63642,857}{4320} = 15$$

Типы осветительных ламп также играют важную роль в соблюдении стандартов освещения. Опыты показали, что ультрафиолет повреждает веки, снижает способность экранов глаз различать цвета; красный цвет также утомляет глаза, препятствует разделению цветов материалов; зеленый цвет не утомляет глаза, но при работе с материалами снижается уровень различения их цвета и т.д. Самое главное, что для освещения рабочего места в основном

выбирают лампы, близкие к солнечному свету. Среди них молочные лампочки используются много.

В машинных аудиториях внедряются вентиляторы (вентиляция) с целью защиты исправности частей компьютерной техники и здоровья работающих в них сотрудников. Для этого, поскольку помещения считаются закрытыми производственными помещениями, приточно-вытяжная вентиляция, по межгосударственным ГОСТ 12.1.005, ИСО/ТР 27628, ИСО 24095, ИСО 21832 и ГОСТ 12.4.021, ИСО 16890-2 и ИСО 16890 -3 Отопление и кондиционирование воздуха осуществляется в соответствии правила строительных норм с 2.04.05.

Система отопления и кондиционирования воздуха осуществляется за счет подачи людям воздуха, который не является ни горячим, ни холодным. В машинных залах разница температур между полом и головой работника не должна превышать 5°C. В этих местах в основном используется естественная вентиляция в виде дымохода. Основное описание вентиляции определяется параметром, указывающим, сколько раз в час происходит обмен воздуха в помещении.

Расчет для аудитории:

V_0 = объем воздуха, необходимый для обмена, м³.

V_k = размер рабочей комнаты, м³.

Для работы возьмем в качестве примера следующую комнату:

-длина помещения $V=7,35$ м;

-ширина $A=4,9$ м;

-высота $H=4,2$ м;

Объем комнаты будет $V_k=A \cdot B \cdot h=151,263$ м³.

$V_{ц} \cdot C \cdot (t_{выход} - t_{вход}) \cdot y = 3600 \cdot Q_{изб}$,

$Q_{изб}$ – количество избыточного тепла (Вт);

C – 1000- удельная теплопередача, ж/кг·к ;

y = 1,2- плотность воздуха, мг/см³.

Движение воздуха, выходящего из комнаты:

Температура выходящего воздуха находится по формуле

$$t_{вых} = t_{раб.зона} + (H-2) \cdot t.$$

Где, $t=1-5$ градус – рост движения в первую высоту помещения, $t_{раб.зона}= 25$ градус – температура на рабочем месте;

$H=4,2$ м- высота комнаты, м;

$t_{кир}$ - 18 градус - температура воздуха, поступающего в помещение.

Из них:

$$t_{вых} = 25 + (4,2 - 2) \cdot 2 = 29,4^\circ\text{C}.$$

$Q_{изб} = Q_{изб1} + Q_{изб2} + Q_{изб3}$, бунда $Q_{изб}$ – количество тепла, выделяемого электрическими приборами и освещением.

$Q_{изб1} = E \cdot P$, E - расход электроэнергии на тепловую энергию.

($E=0,55$ для освещении), Р-мощь, Вт.

$$P=40\text{Вт} \cdot 15 = 600 \text{ Вт}$$

$$Q_{\text{изб1}} = 0,55 \cdot 600 = 330 \text{ Вт.}$$

$Q_{\text{изб2}}$ – тепло от солнечного излучения.

$$Q_{\text{изб2}} = m \cdot S \cdot K \cdot Q_{\text{Солнц}},$$

Где, m – количество окон;

S - поверхность окна, м^2 ,

$$S=2,3 \cdot 2 = 4,6 \text{ м}^2.$$

K - оконный коэффициент, для двойного остекления, $K=0,6$.

$Q_{\text{вход}}=127 \text{ Вт/м}$ – количество тепла, поступающего через окно.

$$Q_{\text{изб2}} = 4,6 \cdot 4 \cdot 0,6 \cdot 127 = 1402 \text{ Вт.}$$

$Q_{\text{изб3}}$ - тепло, исходящее от людей.

$$Q_{\text{изб3}}=n \cdot q, \text{ где } q= 80 \text{ Вт/человек};$$

Это тепло, исходящее от одного человека;

n -количества человека (сотрудников); например, если 15 сотрудников,

$$Q_{\text{изб3}} = 15 \cdot 80 = 1200 \text{ Вт}$$

Значить, $Q_{\text{изб}}=330+1402+1200=2932 \text{ Вт.}$

Тепловой баланс по уравнению:

$$t_{\text{вых}} = t_{\text{раб.зоне}} + (H-2) \cdot t, \quad V_{\text{ш}} = \frac{3600 \cdot 2932}{1000 \cdot (29,4-18)} = 926 \text{ м}^3.$$

При плотности полости воздуха $\gamma = 1,2$

$$V_o = \frac{3600 \cdot 2932}{1000 \cdot (29,4-18) \cdot 1,2} = 771,6 \text{ м}^3.$$

Оптимальный вариант кондиционирования воздуха, т. е. дом или помещения требует известного кондиционирования воздуха на основе автоматизированного удержание воздуха, температуры.

Если приведенные выше расчетные работы по замене воздуха в помещениях выполнены неправильно, то нарушается норма воздухообмена. Это может привести к:

-Если воздухообмен меньше нормы, скорость дополнительного охлаждения помещения снижается, происходит нарушение работы компьютера в результате перегрева; в результате чрезмерного потоотделения процессора выше нормы количество воды и необходимых солевых растворов в организме уменьшается;

-Если происходит воздухообмен, превышающий норму, помещение охлаждается, в основном наблюдаются простудные заболевания работника.

В заключение следует сказать, что если освещение и вентиляция компьютерных залов рассчитаны так, как описано выше, обеспечена стандартная замена освещения и воздуха для помещения, считается, что созданы благоприятные условия для работающих здесь сотрудников, и, как следствие, компьютер не поврежден, здоровье о работнике сохраняется. Это, в свою очередь, приводит к повышению производительности труда.

ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Бахриддинов, Н. С., Мамадалиев, Ш. М., & Мамадалиев, А. Т. (2023). КОМПЬЮТЕР ХОНАЛАРИДА ЭЛЕКТР ХАВФСИЗЛИГИ ЧОРА ТАДБИРЛАРИНИ КЎРИШ. *PEDAGOG*, 6(5), 163-172.
- 2.Бахриддинов, Н. С. (2023). ВОЗДЕЙСТВИЕ ПЫЛИ НА ЧЕЛОВЕКА И МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМ. *Экономика и социум*, (3-1 (106)), 273-279.
- 3.Bakhriddinov, N. S. (2021). EFFECT OF EXTRACTION PHOSPHORIC ACID EVAPORATION HEAT ON POLYMERIZATION. *INFORMATION TECHNOLOGY IN INDUSTRY*, 9(3), 842-847.
- 4.Sadriddinovich, B. N. (2022). BENEFITS OF LIQUID FERTILIZERS IN AGRICULTURE. *Scientific Impulse*, 1(5), 1843-1850.
- 5.Mamadaliyev, A. T., & Bakhriddinov, N. S. (2022). Teaching the subject of engineering geology on the basis of new pedagogical technology. *Scientific Impulse*, 1, 5.
6. Мамадалиев, А. Т., & Бакиева, Х. А. СУЮҚ ЎҒИТ-АММИАКАТЛАР ОЛИШ ВА УЛАРНИ ИШЛАТИШ УСУЛЛАРИ Мамаджанов Зокиржон Нематжонович. *PhD, доцент*.
- 7.Tukhtamirzaevich, M. A. (2022, December). Results of laboratory-field testing of hairy seeds coated with mineral fertilizers. In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 1, No. 3, pp. 528-536).
- 8.Tukhtamirzaevich, M. A., Karimov, I., & Sadriddinovich, B. N. (2022). TEACHING THE SUBJECT OF ENGINEERING GEOLOGY ON THE BASIS OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGY. *Scientific Impulse*, 1(5), 1064-1072.
- 9.Mamadaliyev, A. T. (2022). The movement of the population when a flood happens. *Scientific Impulse*, 1(5).
- 10.Mamadaliyev, A. T. (2022). Naturally occurring carbonate minerals and their uses. *Scientific Impulse*, 1(5).
- 11.Sadriddinovich, B. N.(2023). Application of pedagogical technology in teaching ecological science. *PEDAGOG*, 6(2),324-332.
12. Sadriddinovich, B. N., & Bakhtiyarovich, A. D. (2023). HAZARDS DEPENDING ON PROPERTIES OF DUSTS. *PEDAGOG*, 6(3), 544-552.
13. Жураев, Т. М., & ТУРАЕВ, С. Ниязова Наима Абдуллажоновна, Химматалиев Дўстназар Омонович.
14. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022, December). Dimensions and justification of operating modes for paning device of haired cotton seeds with macro and micro fertilizers. In *International scientific-practical conference on" Modern education: problems and solutions"* (Vol. 1, No. 5).
15. Бахриддинов, Н. С. (2017). Жидкие комплексные удобрения на основе экстракционной фосфорной кислоты. *Science Time*, (5 (41)), 177-180.

16.Бахриддинов, Н. С., & Тургунов, А. А. (2022). Экстракцион фосфат кислота олиш даврида филтрлаш даражасини ошириш. *Principal issues of scientific research and modern education*, 1(8).

17.Бахриддинов, Н. С. (2022). Чиқиндидан фойдаланиб магний ва сульфат ионли оддий суперфосфат олиш технологияси. *principal issues of scientific research and modern education*, 1(8).

18.Бахриддинов, Н. С., Мамадалиев, Ш. М., & Ёқубжанова, Ё. (2022). ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5), 443-448.

19.Гафуров, К., Шамшидинов, И. Т., Арисланов, А., & Мамадалиев, А. Т. (1998). Способ получения экстракционной фосфорной кислоты. *SU Patent*, 5213.

20.Мамадалиев, А. Т., & Мамаджанов, З. Н. Фавқулудда вазиятлар ва аҳоли муҳофазаси. *Дарслик. Тошкент.2.*

21.Бахриддинов, Н. С., & Шарафутдинова, Н. П. (2023). ЧАНГЛАРНИНГ ХОССАЛАРИГА БОҒЛИҚ БЎЛГАН ЗАРАРЛИЛИГИ. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(3), 149-155.

22. Tukhtamirzaevich, M. A., & Akhmadjanovich, T. A. (2022). CAUSES OF THE OCCURRENCE OF LANDSLIDES AND MEASURES FOR ITS PREVENTION. *Scientific Impulse*, 1(5), 2149-2156.

23.Tuxtamirzaevich, M. A., & Axmadjanovich, T. A. (2023). SUV TOSHQINI SODIR BOLGANDA AHOLINING HARAKATI. *PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION*, 2(1).

24.Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). UDK 37.013. 42.504 NEW SYSTEM OF TEACHING ECOLOGY. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(10), 293-300.

25.Намазов, Ш. С., Бахриддинов, Н. С., Эркаев, А. У., & Абдуллаев, Б. Д. (1991).Физико-химические свойства упаренной экстракционной фосфорной кислоты из фосфоритов Центральных Кызылкумов. *Узб. хим. журн*, (1),25-28

26.Бахриддинов, Н. С. Получения жидких комплексных удобрений на основе экстракционной фосфорной кислоты из фосфоритов Центральных Кызылкумов. *Канд диссертация, 1991.*

27.Бахриддинов, Н. С., & Ахунов, Д. Б. (2023). НОВАЯ СИСТЕМА ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОЛОГИИ. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(2), 120-130.

28.Mamadaliyev AT, T. A. (2022). Suv toshqini sodir bolganda aholining harakati. *PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION*, 1(10).

29.Mamadjanov, Z., Mamadaliyev, A., Bakieva, X., & Sayfiddinov, O. (2022). СУЮҚ ЎҒИТАММИАКАТЛАР ОЛИШ ВА УЛАРНИ ИШЛАТИШ УСУЛЛАРИ. *Science and innovation*, 1(A7), 309-315.

30. Baxriddinov, N., Mamadaliev, S., & Djuraeva, D. (2022). ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЭКОЛОГИЯДАН ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ. *Science and innovation*, 1(В8), 10-15.

31. Бахриддинов, Н. С. (2022). Чиқиндидан фойдаланиб магний ва сульфат ионли оддий суперфосфат олиш технологияси. *PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION*, 1(8).

32. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Lighting and Ventilation for Teaching Rooms. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 634-642.

33. Бахриддинов, Н. С., Абдуллаев, Б. Д., Эркаев, А. У., & Намазов, Ш. С. (1991). Концентрированная экстракционная фосфорная кислота из фосфоритов Центральных Кызылкумов и ее физико-химические свойства. *Узб. хим. журн*, (1), 21-25.

34. Мамадалиев, А. Т., & Мухитдинов, М. Б. Доцент Наманганский инженерно-строительный института Республика Узбекистан, г. Наманган. *НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «МАТРИЦА НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ*, 27.

35. Мамадалиев, А. Т. (2022, December). ИНЖЕНЕРЛИК ГЕОЛОГИЯСИ ФАНИ МАВЗУСИНИ ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИДА ЎҚИТИШ. In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 1, No. 3, pp. 494-504).

36. Бахриддинов, Н. С. Получения жидких комплексных удобрений на основе экстракционной фосфорной кислоты из фосфоритов Центральных Кызылкумов. *Канд диссертация*, 1991.

37. Бахриддинов, Н. С., Эркаев, А. У. Н. Ш., & Абдуллаев, Б. Д. (1991). Экстракционная фосфорная кислота из фосфоритов Центральных Кызылкумов. *Узб. хим. журн*, (2), 65-67.

38. Sadriddinovich, B. N. (2022, December). Efficient method of extraction of phosphate acid from local raw materials. In *International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions"* (Vol. 1, No. 5).

39. Arislanov, A., Abdullaev, M., Mamadaliev, A., Mamadjonov, Z., & Isomiddinov, O. (2022). Пахта ҳосилдорлигини оширишда уруғлик чигитларни минерал ўғитлар билан қобиқлаш ва электрокимёвий фаоллашган сув билан ивитиш экиш. *Science and innovation*, 1(D5), 171-179.

40. РУз, П. IAP 03493. Способ покрытия поверхности семян сельскохозяйственных культур защитно-питательной оболочкой и устройства для его осуществления/К. Гафуров, А. Хожиев, АТ Росабоев, АТ Мамадалиев. *БИ-2007*, 11.

41. Тухтақўзиев, А., Росабоев, А., Мамадалиев, А., & Имомқулов, У. (2014). Тукли чигитларни минерал ўғитлар билан қобиқловчи қурилманинг конуссимон ёйғичи параметрларини асослаш. *ФарПИ илмий-техник журнали.- Фарғона*, 2, 46-49.

- 42.Бахриддинов, Н. С., Намазов, Ш. С., & Абдуллаев, Б. Д. (1991). Коррозионные свойства и стабильность жидких комплексных удобрений на основе упаренной ЭФК из Кызылкумских фосфоритов. *Деп.в ВИНТИ,15,91*
- 43.Бахриддинов, Н. С. Жидкие комплексные удобрения. Copyright 2022 Монография. Dodo Books Indian Ocean Ltd. and Omniscribturn S.
- 44.Бахриддинов, Н. С. (2005). Говасой гилларининг гранулометрик таҳлили натижалари. *ФарПИ илмий-техник журнали.–Фарғона.–2005, 1, 52-54.*
- 45.Sadriddinovich, B. N. (2022). IMPROVEMENT OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF PHOSPHORIC ACIDS. *International Journal of Early Childhood Special Education, 14(7).*
- 46.Мамадалиев, А. Т. (2022). Карбонатли минераллар ва уларнинг халқ хўжалигидаги аҳамияти. *PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 1(10).*
- 47.Umarov, I. I., Mukhtoralieva, M. A., & Mamadaliyev, A. T. (2022). Principles of training for specialties in the field of construction. *Jurnal. Актуальные научные исследования в современном мире. UKRAINA.–2022.*
- 48.Бахриддинов, Н. С., & Тургунов, А. А. (2022, December). КОНЦЕНТРИРОВАНИЯ ЭКСТРАКЦИОННОЙ ФОСФОРНОЙ КИСЛОТЫ ИЗ КЫЗЫЛКУМСКИХ ФОСФОРИТОВ. In *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (Vol. 1, No. 3, pp. 410-419).
- 49.Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). DEVELOPMENT OF PRODUCTION OF BUILDING MATERIALS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN THROUGH INNOVATIVE ACTIVITIES. *Scientific Impulse, 1(4), 213-219.*
- 50.Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2022). Преимущество отделения осадков, образующихся при концентрировании экстрагируемых фосфорных кислот. *Scientific Impulse, 1(5), 1083-1092.*
- 51.Тўхтақўзиева, Р. А., Мамадалиев, А. Тукли чигитларни қобиқлаш барабанининг параметрларини назарий асослаш. *ФарПИ илмий-техник журнали. Фарғона, 2012йм (2), 34-36.*
- 52.Бахриддинов, Н. С. (2022). СУЮҚ ЎҒИТЛАРНИНГ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ФОЙДАЛАНИШ ҚУЛАЙЛИКЛАРИ. *PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 1(10).*
- 53.Бахриддинов Н., Шамшидинов И. Исследование фазового состава осадков, кристаллизующихся при упарке экстракционной фосфорной кислоты из кызылкумских фосфоритов. *Scientific-technical journal (STJ FerPI, ФарПИ ИТЖ, ИТЖ ФерПИ) 2022,Т.26. спец.выпуск №2. 143-145*
54. Бахриддинов, Н. С. (2023). ЭКСТРАКЦИОН ФОСФАТ КИСЛОТАНИ ҚИЗИГАН ҲАВОДА КОНЦЕНТРАЛАНДАН ҲОСИЛ БЎЛГАН ЧЎКМАНИ ФТОРГА ТАДҚИҚ ҚИЛИШ. *PEDAGOG, 6(2), 237-244.*

55.Мамадалиев, А. Т., & Ахунов, Д. Б. (2023). Минералогия, кристаллография ва кристаллокимё фани мавзусини интерфаол таълим методлари асосида ўқитиш. *pedagog*, 6(3), 63-73.

56.Мамадалиев, А. Т., & Ахунов, Д. Б. (2023). Действие населения при наводнении. *PEDAGOG*, 6(3), 147-157.

57. Шамшидинов, И. Т., Тураев, З., Мамаджанов, З. Н., Мамадалиев, А. Т., & Уктамов, Д. А. (2015). Таркибида кальций тутган микроэлементли азот-фосфорли ўғитлар олишда куйи навли (-15% P2O5) фосфоритлардан фойдаланиш. *Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг маърузалари*, 3.

58.Мамадалиев, А. Т., & Мухторалиева, М. А. БХ Шарапов Принципы обучения специальностям в области строительства. *Научный электронный журнал «матрица научного познания»*.

59. Ризаев, Б. Ш., Мамадалиев, А. Т., Фозилов, О. К., & Шаропов, Б. Ў. (2022). ПРОЧНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЕГКОГО БЕТОНА НА ПОРИСТЫХ ЗАПОЛНИТЕЛЯХ. *Universum: технические науки*, (6-3 (99)), 11-15.

60. Шамшидинов, И., Мамаджанов, З., Мамадалиев, А., & Ахунов, Д. (2014). Ангрен каолинларига термик ишлов бериш жараёнини саноат шароитида ўзлаштириш. *ФарПИ илмий-техник журнали.-Фарғона*, 4, 78-80.

61.Ризаев, Б. Ш., Мамадалиев, А. Т., Мухитдинов, М. Б., & Одилжанов, А. З. Ў. (2022). ВЛИЯНИЕ АГРЕССИВНЫХ СРЕД НА ДОЛГОВЕЧНОСТЬ ЛЕГКОГО БЕТОНА. *Universum: технические науки*, (2-2 (95)), 47-51.

62.Ризаев, Б. Ш., Мамадалиев, А. Т., Мухторалиева, М. А., & Назирова, М. Х. (2022). Эффективные легкие бетоны на их основе пористых заполнителей. In *Современные тенденции развития науки и мирового сообщества в эпоху цифровизации* (pp.121)

63.Bakhriddinov, N. S., & Mamadaliyev, A. T. (2022). Development of production of building materials in the republic of uzbekistan through innovative activities. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(4).

64.Sadriddinovich, B. N., & Axmadjanovich, T. A. (2021). Role Of Mahalla's Participation In The Development Of Education. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 25(1), 375-378.

65.Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). Компьютер хоналари учун ёритиш ва шамоллатишни хисоблаш. *Scientific Impulse*, 1(8), 995-1003.

66.Шамшидинов, И. Т., Тураев, З., Мамаджанов, З. Н., Мамадалиев, А. Т., & Уктамов, Д. (2015). Получение микроэлемент содержащих удобрений типа двойного суперфосфата с использованием бедных фосфоритов. *Узбекский химический журнал*, 3.

67.Шамшидинов, И. Т., Тураев, З., Мамаджанов, З. Н., & Мамадалиев, А. Т. Экстракцион фосфат кислотани махаллий бўр хом ашёси билан нейтраллаш орқали давлат стандартлари асосида фосфорли ўғит олиш. In *IV халқаро илмий-амалий конференция материаллари. 2015йил. 14май*.

68.Sh, B. (2022). Rizaev, AT Mamadaliyev, II Umarov. Deformativity of reinforced concrete columns from heavy concrete under conditions dry hot climate. *Universum. Технические науки: электрон научн. журн*, 1, 94.

69.Bakhriddinov, N. S., & Mamadaliyev, A. T. (2022). DEVELOPMENT OF PRODUCTION OF BUILDING MATERIALS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN THROUGH INNOVATIVE ACTIVITIES. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(4).

70. Исманова, К. Д., & Жураев, Т. М. (2016). Модель и алгоритм оптимизации основных параметров, влияющих на процесс подземного выщелачивания в условиях этажной системы разработки. *Теория и практика современной науки*, (4), 309-311.

71.Бахриддинов, Н. С., Мамадалиев, Ш. М., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ЭКОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ЯНГИ ТИЗИМИ. *PEDAGOG*, 6(4), 391-399.

72.Жураев, Т. М., & Исманова, К. Д. (2017). Алгоритм построения функциональных зависимостей параметров при численном моделировании месторождений. *Проблемы вычислительной и прикладной математики*, (4), 63-66.

73. Жураев, Т. М., & Исманова, К. Д. (2016). Модель и алгоритм трехмерной визуализации численных результатов для поддержки принятия технологических решений. *Теория и практика современной науки*, (4), 269-273.

74. Жураев, Т. М. (2010). Модель и вычислительный алгоритм решения задач геотехнологического процесса в кусочно-неоднородных пластах. *Узбекский журнал Проблемы информатики и энергетики*, (5), 18.

75.Жураев, Т. М. (2007). Решение двумерных задач подземного выщелачивание методом Бубнова-Галёркина. *Вестник ТашГТУ*, (3), 3-10.

76.Исманова, К. Д., & Жураев, Т. М. (2016). Модель и алгоритм трехмерной визуализации численных результатов для поддержки принятия технологических решений. *Теория и практика современной науки. Международный научно-практический журнал*, (4).

**МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ КОГНИТИВ ЎЙИН СОҲАЛАРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ**

Бахрамова Ойсулув Нуруллаевна

Самарқанд шаҳар МТМ Олий маълумотли психолог тарбиячи

Аннотация: *Олинган назарий ва эмпирик маълумотларга асосланиб, ўйин фаолияти орқали мактабгача ёшдаги болаларнинг когнитив соҳасини ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш ва синаб кўриш.*

Калит сўз: *Мактабгача ёшдаги болалар, педагогика, психология, когнитив.*

КИРИШ

Когнитив соҳа инсоннинг ижтимоий аҳамиятга эга сифати бўлиб, хаёт фаолиятида шаклланади. Когнитив соҳа ҳодисаси ўрганишнинг муҳим омилларидан бири сифатида кўплаб олимларнинг эътиборини тортади. Ушбу тушунчанинг моҳияти ва мазмунини очиб бериш учун “когнитив соҳа” атамасига илмий таъриф беришдан бошлаймиз. Психология ва педагогиканинг энциклопедик луғатига кўра, когнитив соҳа "когнитив жараёнлар: сезги, идрок, хотира, фикрлаш, тасаввур". Ушбу таърифнинг синоними когнитив соҳасидир. Бу ёш боланинг билиш фаолияти ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, мактабгача ёшдаги болаларда атрофдаги оламнинг бирламчи қиёфаси туғилади. Дунё қиёфаси инсоннинг когнитив соҳасининг пайдо бўлиши, ривожланиши ва фаолияти жараёнида шаклланади ва мавжуд бўлиб, биз уни инсоннинг нормал ва тўлақонли интеллектуал ва ҳиссий мавжудлигини ва ривожланишини таъминлайдиган мураккаб шаклланиш деб ҳисоблаймиз.

Мактабгача ёшдаги болаларда билиш имкониятлари амалда чегара билмайди. Қизиқувчан бола ота-оналар ва ўқитувчиларнинг тез-тез бериладиган саволлари ва тушунарли жавоблари туфайли ўз маълумотлар базасини ошириш ташаббускори ҳисобланади. Фаол болалар катталар ва тенгдошлар билан мулоқот қилиш орқали, шунингдек бошқалар тажриба ва ҳаракат қилиш имконини берадиган даражада тажриба орқали ўрганадилар.

Аммо мактабгача ёшдаги боланинг когнитив соҳасининг ривожланиш хусусиятлари шундан иборатки, билишга қаратилган ақлий жараёнлар асосан ихтиёрий эмас. Ҳар томонлама ривожланиш учун ота-оналар ва ўқитувчилар боланинг эътиборини, қизиқишини ва фаоллигини йўналтиришлари керак. Бу нафақат мактабгача таълим ташкилотларидаги ривожланиш дарсларида, балки болалар билан кундалик мулоқотда ҳам қўлланилиши керак.

Хорижий олимларнинг фикрига кўра "Ривожланаётган муҳит" тушунчаси Жорж Равен томонидан компетенцияни ривожлантириш майдони сифатида киритилган. “Бундай муҳитда, – Ж. Равеннинг фикрича, “одамлар ўзларини қизиқтирган мақсадлари сари интилиш ва уларга эришиш жараёнида ўз

малакаларини ривожлантириш имкониятига эга". Атроф-муҳит болалар фаолиятини бойитиш манбаи бўлиши керак. Мактабгача таълим ташкилотида (кейинги ўринларда болалар боғчаси деб юритилади) бўлган биринчи кундан бошлаб барча болалар қувончли муҳитга муҳтож. Тўлиқ болалик - бу ўзининг шахсий ҳудуди, ҳар бир боланинг ёши, қалби ва интилишларини тушуниш, яхши қўрган нарсалари билан жиҳозланган жой. Тўғри шароитларда, ўқитувчининг раҳбарлиги остида, бола бу маконнинг дизайнерига айланади.

Гуруҳдаги мавзуни ривожлантирувчи муҳит динамик бўлиши болаларнинг индивидуал хусусиятларига, йил вақтига ва ўрганилаётган мавзуларга қараб ўзгариши керак. У болаларнинг бир вақтнинг ўзида ўз хоҳиши ва манфаатларига кўра турли хил фаолият турлари билан шуғулланиш имкониятига эга бўлиши учун болалар учун ишлаб чиқилган дастурлар, таълим ва тарбиясига қараб маълум марказларни (бурчаклар, зоналар) яратишни таъминлаши керак (расмларни кўриш, ўйланг, машқ қилинг ва ҳақозо), шунингдек ўз хоҳишига кўра, бир фаолият марказидан иккинчисига, тинч фаолиятдан фаолликга ўтинг.

Гуруҳ хоналари болаларнинг бўйи бўйича жиҳозланган бўлиши керак ва барча ўйинчоқлар ва материаллар сертификатланган бўлиши керак. Гуруҳ хоналарининг майдонига, болаларнинг эҳтиёжлари ва қизиқишларига, уларнинг афзалликларига қараб, ўқитувчининг ўзи болалар сонини (марказлар, зоналар, бурчаклар), уларнинг жойлашиши ва уланиш майдонини белгилайди. Маълумки, бўш ва рангсиз мавзули ўйин муҳити болаларга салбий таъсир қилади, бу эса ўз навбатида шахснинг ривожланишини "секинлаштиради". Мавзу муҳитининг ҳаддан ташқари тўйинганлиги ҳам болаларнинг руҳий ҳолатига салбий таъсир қилади.

Фақат вақти-вақти билан такрорланадиган, юқори даражада ўзгарувчан ва қизиқишни қондирадиган ташкил этилган объект-ўйин муҳити ривожланаётган таъсирга эга бўлиши ва болаларнинг ақлий жараёнларини фаол когнитив фаолиятга ундаши мумкин.

Бошланғич мактабгача ёшдаги болалар жуда ҳаракатчан, шунинг учун бўш жой эркинроқ бўлиши керак ва спорт жиҳозлари билан бурчак учун жой ажратилиши керак. Бундай ўйин хоналарини ўзгартириш учун ўқитувчилар турли хил "ҳаракат" йўлларини яратадилар. Турли машқларни бажариш: юриш, эмаклаш, тўсиқларни енгиб ўтиш.

Ролли ўйинлар кичик ўрта ёшга хосдир. Ушбу ўйинларнинг ўзига хос хусусияти - умумий ғояни ўйноқи тарзда қайта тиклайдиган ўринбосар объектлардан фойдаланиш, масалан, сиз конструктордан торт ясашингиз ва уни кўғирчоққа беришингиз мумкин. Ўйинлардаги бундай ўзига хослик болаларнинг интеллектуал ривожланишида катта рол ўйнайди, тасавури ривожланади. Ўрта мактабгача ёшдаги болалар ҳам тилга қизиқиш билдирадилар ва шунга кўра, ўйин фаолияти ҳар хил дидактик материаллар

билан тўлдирилиши керак: болаларга қурилиш учун турли хил қурилиш материаллари билан ўйнашга рухсат беринг, шунингдек, барча турдаги машғулотларни ўтказиш муҳимдир, болалар билан биргаликда олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Катта ёшдаги гуруҳларда когнитив фаолликни рағбатлантириш керак - болаларга жумбоқларни ечишни таклиф қилиш, уларга турли энциклопедиялар ва иллюстратив нашрларни ўқиш, болалар журналларини кўриш, эртақларни такрорлаш, топишмоқ айтиш ва топишмоқларни биргаликда топиш. Ўйин хонасида сиз дидактик материал учун бурчакни танлашингиз керак, бу эса болаларга исталган вақтда ўз ўйинларини танлаш имконини беради.

Ўйин: "Сеҳрли таёқчалар сеҳргарлар қўлида"

«ТАБАССУМ» қўшма фаолият учун мотивация ва кайфиятни яратиш. Болалар айланада турадилар ва сўзларни талаффуз қиладилар, ҳаракатларни бажарадилар. Мен сизнинг дўстингизман, (қўллар кўкрагига) Ва сиз менинг дўстимсиз, (қўлларингизни бир-бирингизга чўзинг) Келинг, қўлларни маҳкам ушлаймиз, (қўлларни бирлаштирамиз) Ва биз бир-биримизга табассум қиламиз. (табассум)

Хулоса: Шундай қилиб, когнитив соҳа - бу ижодкорлик, мустақиллик, фаолият жараёнида ташаббускорлик, шунингдек, муаммо ёки муаммони ҳал қилишнинг мустақил равишда топилган йўлидан тушунишлилик, ўрганиш, топиш, муваффақият қувончини ҳис қилиш истагидир. Мактабгача ёшдаги болаларни ушбу когнитив соҳа бўйича кўпроқ машғулотлар ўтилса, келажакда фарзандларимиз ўқимишли ва ақилли инсонлар бўлиб етишишига ишончимиз комил бўлади.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Прихожан А.М. Психология сиротства /А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – СПб.: Питер, 2005. 5.
2. Шипицина, Л.М. Психология детей-сирот. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2005.
3. Ёқубова, Д. М., & Усманова, Ш. Ш. (2021). ТАЛАБАЛАРДА СТЕСС ҲОЛАТИ ВА УНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(3), 207-211.
4. Ёқубова, Д. М., & Усманова, Ш. Ш. (2022). БОҒЧА ЁШИДАГИ БОЛАЛАРДА БИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(3), 155-161

**ATMOSFERA HAVOSI IFLOSLANISHINI AHOLI SALOMATLIGIGA TA'SIRINI
GIGIYENIK BAHOLASH (FARG'ONA SHAHAR MISOLIDA)**

Boqijonov Farrux azizjon o'g'li

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Farg'ona shahrida yashovchi aholining kasallanish darajasining turli darajadagi havo ifloslanishi bilan bog'liqligi o'rganildi. Mintaqaning atmosfera havosiga ifloslantiruvchi moddalarning o'rtacha yillik chiqindilari soni bilan kasallanish va turli yillar o'rtasidagi bog'liqlikning statistik ishonchliligi aniqlandi.*

Аннотация: *Изучена взаимосвязь между уровнем заболеваемости населения, проживающего в городе Фергана, и разным уровнем загрязнения атмосферного воздуха. Определена статистическая достоверность связи между заболеваемостью и количеством среднегодовых выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух региона в разные годы*

Abstract: *The relationship between the level of morbidity of the population living in the city of Fergana and different levels of air pollution was studied. The statistical reliability of the relationship between the incidence and the number of average annual emissions of pollutants into the atmospheric air of the region in different years was determined.*

Kalit so'zlar: *Atmosfera havosi ifloslanishi, aholining salomatlik ko'rsatkichlari, kasallanish ko'rsatkichlari*

KIRISH

Respublikaning samarali va barqaror ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash maqsadida, so'nggi yillarda mamlakatimizda ekologiya va atrof muxitni muxofaza qilish sohasida davlat siyosatining muxim asosi sifatida axoli salomatligi uchun maqbul sharoitlarni yaratish va ekologik muvozanatni saqlashni takomillashtirishga yo'naltirilgan chuqur islohotlar olib borilmoqda. Bugungi kundagi eng muxim masalalardan biri atmosfera xavosini toza saqlashdir. Olimlarning taqiqotlariga ko'ra yer kurrasida kishilarning xo'jalik faoliyatiga bog'liq xolda atmosferaga har yili 500 mln tonna atrofida oltingugurt gazi, sulfid oksidi, azot oksidi va boshqa ifloslantiruvchi moddalar chiqarilmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra bizning davrimizga kelib, atmosfera xavosidagi changlar miqdori o'tgan XX asrga nisbatan 20%ga oshgan. Odamlar sixat salomatligiga xavf tug'diruvchi zaxarli moddalarning aksariyati, shu jumladan uglerod oksidining 65-97%i, uglevodlarning 56-75 %i. va azotning 46-63%i mamlakat axolisining yarmidan ko'p qismi yashaydigan shaxarlardagi mavjud avtotransport vositalaridan chiqayotgan ifloslantiruvchi moddalar xisobiga xosil bo'ladi

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Yirik sanoat shaharlarining atmosfera havosi yuqori antropogen ta'sirga uchraydi [1-3]. Atmosfera havosida umumiy gazsimon ifloslantiruvchi moddalar bilan birga turli o'lchamdagi zarrachalarni o'z ichiga olgan muallaq qattiq moddalar chiqariladi. Inson salomatligi uchun alohida xavf - chang, diametri tarkibiy qismlari (zarrachalar) 10 va 2,5 mikrondan kam bo'lgan (PM10 va PM2.5), bu ko'plab tadqiqotlar bilan tasdiqlangan Rossiya, Yevropa va AQSh olimlari, shuningdek, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlari (JSST) [4-8]. Masalan, qisqa muddatli (soat ichida yoki kunlar) yoki uzoq muddatli (oylar yoki yillar) nozik zarrachalar bilan ta'sir qilish nafas olish va yurak-qon tomir kasalliklariga, shu jumladan astma va nafas olish tizimining kuchayishiga olib keladi, alomatlar va o'limning ko'payishi, kasalxonaga yotqizish,

yurak-qon tomir kasalliklari [4, 5]. Nafas oladigan o'ta nozik zarralar nafaqat qon tomir tizimiga va to'g'ridan-to'g'ri yurakka zarar yetkazishi mumkin, bu yurak aritmiyasini va yurak mushaklari va koronar qon oqimining qisqarishini kamaytiradi; balki qon parametrlarini ham o'zgartiradi [6-8]. Rossiyalik olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, chang omili inson nafas olish tizimining onkologik kasalliklarining sababidir [9]. Yevropa olimlari havoning avtotransport vositalari harakatining to'xtatilgan PM10 zarralari bilan ifloslanishi turli xil kasalliklarning umumiy o'limining 6% ga oshishiga olib kelishini isbotladilar.

Avstriya, Shveytsariya va Frantsiyadagi aholi guruhlari yoki yiliga qo'shimcha 40 000 o'lim va kattalarda 25 000 dan ortiq surunkali bronxit, qo'shimcha 290 000 bronxit holatlari bolalarda va 500 000 astma xurujlari [10].

Nozik chang PM10 va PM2.5 uchun gigiyenik standartlar 2010 yilda ishlab chiqilgan va qonunlashtirilgan. Shunday qilib, mavjud ekologik va gigiyenik baholashda mayda zarrachalarni hisobga olish uchun barcha asoslar mavjud. Ikkinchisi, ayniqsa, urbanizatsiyalashgan hududlarda muhim ahamiyatga ega, chunki turli xil kelib chiqishi va dispers tarkibidagi chang chiqindilarining ko'p sonli manbalari sanoatlashgan shaharlarda to'plangan. Qattiq chang zarralari kiradi avtomobil dvigatellari va jarayonlarining ishlashi natijasida atmosferaga avtomobillarning yo'llarda harakatlanishi, shuningdek, qozonxonalarning ishlashi paytida, ko'mir va yog'ochni yoqishdan, sanoat korxonalarini chiqindilaridan [11] paydo bo'ladi

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot obyekti sifatida Farg'ona shahri atmosfera havosi kimyoviy tarkibi olindi

Tadqiqot predmeti sifatida aholining kasallanish ko'rsatkichlari va tibbiy muassalarga murojaati qabul qilindi

Tadqiqotni olib borishda sanitar-gigiyenik usul, anketa so'rovnoma statistik usullardan foydalanildi

Olingan natijalar va ularning muhokamasi

Farg'ona viloyat ekologiya va atrof muxitni muxofaza qilish boshqarmasi, viloyat IIB, viloyat SEO va JS boshqarmasining Farg'ona shaxar bo'limi xodimlari bilan birgalikda o'tkazilgan 2020-2022 yillar davomidagi reytd tekshiruvlarida quyidagilar aniqlangan: Xamkorlikda olib borilgan tadbirda avtotransporti bor tashkilot va korxonalarda, Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi, Farg'ona azot zavodi, Farg'ona shaxarga Marg'ilon shaxardan kirish qismidagi 1 postda (Oblgai yonida) 245 ta-30 tasi yuqori, Farg'ona shaxridan Farg'ona tumaniga kirish qismidagi 5 postda (Qorasuv postida) 283ta-31tasi yuqori, Oxunboboev mavzesidan Quvasoy shaxarga kirish qismida 189ta-21ta yuqori, Al Farg'oniy ko'chasida-241ta-21tasi yuqori, Qori Niyoziy ko'chasida-89ta-15tasi yuqori, A.Navoiy ko'chasida 301ta-31tasi yuqori, Quvasoy ko'chasida 276ta-25tasi yuqori bo'lib, jami 1714ta avtotransportlarning 174tasi me'yordan yuqori chiqqan va bu 10,1 foizni tashkil etgan. Avtotransportlardan chiqayotgan zararli SO₂ is gazlari va tutun miqdorlari Avtotest gazoanalizator yordamida o'lchash ishlari olib borilgan.

Tekshirishlar natijasida 84ta avtotransport joyida qaytadan sozlandi.

Agar biz Farg'ona shaxarni ikkiga bo'lib olsak ya'ni shartli toza xudud (uslovno chistiy) Oxunboboev mavzesini va Qirguli xududini ifloslangan xudud deb olamiz. Atrof muxitni ifloslanishini asosan sanoat rivojlangan xudud ya'ni Qirguli mavzesi tashkil qilmoqda. Ma'lumotlar taxlili shuni ko'rsatyaptiki 2020-2021-2023 yillar davomida shaxar axolisining kasallanish xolati bevosita atmosfera xavosining ifloslanishiga bog'liq bo'lib, bolalar, o'smirlar va kattalar orasida nafas a'zolari kasalliklari ko'payganligi, 2 o'ringa kattalar orasida ovqat xazm qilish sistemasi kasalliklari(7-10%), 3 o'rinda allergik kasalliklar, endokrin, buyrak, jinsiy a'zo kasalliklari (5-7%) 4 o'rinda gipertoniya, va yurakning ishemik kasalliklari (5-6%) va kamqonlik egallaydi. Ma'lumotlar taxlilidan kelib chiqqan xoldaaxolining kasallanish xolatini o'rganib, quyidagi natijalarni oldik. Kuzatuv mintaqasidagi atmosfera xavosini ifloslantiruvchi manbalarga quyidagilarni kiritdik: Shaxar xududida jami 815 ta korxonalar va tashkilotlar mavjud bo'lib, shundan 15 tasi yirik korxonalar, 10 ta xalq istemol mollari ishlab chiqaruvchi korxonalar va 738ta kichik korxonalar va mikrofirmalarni tashkil qildi.

2020 yil atmosfera xavosini ifloslanish darajasini baxolash maqsadida 1201ta olingan xavo namunalari quyidagi ko'rsatgichlarga tekshirildi: Chang, oltingugurt IV oksidi, uglerod oksidi, azot oksidi, sulfat kislotasi. Ushbu olingan 1201ta xavo namunasini 824 tasi changga tekshirilgan bo'lib, shundan 244 tasi gigienik talabga javob bermadi, bu 30 foizni tashkil etdi. Farg'ona azot zavodidan 241ta olingan sinamalarni 25tasida, FNQIZ-185 tadan 21tasida, yoqilg'i quyish shaxobchalaridan 165-16tasida, choraxalaroda 406 tadan 194 tasida, avtomobil yuvish shaxobchalarida 66 tadan 28tasida me'yordan yuqori chiqqan.

1-Jadval Farg'ona shaxar xududida atmosfera xavosini ifloslanish xolati

№	Ingradientlar nomi	2020 yil			2021 yil			2022 yil		
		Proba soni	Shundan musbat	Necha %ni tashkil etgan	Proba soni	Shundan musbat	Necha %ni tashkil etgan	Proba soni	Shundan musbat	Necha %ni tashkil etgan
1	Chang	824	244	30	890	282	31	892	261	2,9
A)	Farg'ona azot zavodi	241	25	10,3	254	25	9,8	254	23	9
B)	FNQIZ zavodi	185	21	11,3	185	14	7,5	185	16	8,6
V)	Yoqilg'i quyish shaxobchalari	165	16	9,6	160	13	8,1	168	12	7,1
G)	Shaxar ko'chalari(choraxalarda)	406	194	47	428	210	49	420	185	44
D)	Avtomobil yuvish shaxobchalarida	66	28	42	96	20	20	96	18	18
2	Benzin	36	-	--	85	-	-	70	-	-
3	Ammiak	16	-	-	32	-	-	30	-	-
4	Vodorod sulfid	16	-	-	32	-	-	30	-	-
5	Azot oksidi	155	-	-	121	-	-	132	-	-
6	Okis uglerod	154	-	-	121	-	-	132	-	-

2021 yil atmosfera xavosini ifloslanish darajasini baxolash maqsadida 1281ta olingan xavo namunalari quyidagi ko'rsatgichlarga tekshirildi: Chang, oltingugurt IV oksidi, uglerod oksidi, azot oksidi, sulfat kislotasi. Ushbu olingan 1281ta xavo namunasini 890 tasi changga tekshirilgan bo'lib, shundan 282tasi gigienik talabga javob bermadi, bu 31 foizni tashkil etdi. Ularning barchasi changni tashkil etdi. Farg'ona azotdan 254ta olingan sinamalarni- 25tasida, FNQIZ-185 tadan 14tasida, yoqilg'i quyish shaxobchalaridan 160-13 tasida, choraxalarda 428 tadan 210tasida, avtomobil yuvish shaxobchalarida 96tadan 20tasida me'yordan yuqori chiqqan.

2-Jadval Farg'ona shaxar xududidagi choraxalarda atmosfera xavosini ifloslanish xolati

№	Ingradientlar nomi	2020 yil			2021 yil			2022 yil		
		Proba soni	Shundan musbat	Necha %ni tasblil etgan	Proba soni	Shundan musbat	Necha %ni tasblil etgan	Proba soni	Shundan musbat	Necha %ni tasblil etgan
1	Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi	40	-	-	45	-	-	30	-	-
2	Farg'ona azot zavodi	50	-	-	55	-	-	56	-	-
3	Marg'ilon shaxardan Farg'ona shaxarga kirish qismida 1 postda	245	30	12,2	235	35	12,2	244	29	12,2
4	Farg'ona shaxardan Farg'ona tumaniga kirish qismida 5 postda	283	31	11	253	33	11	237	30	11
5	Oxunboboev mavzesi Quvasoy shaxarga kirish joyida 2 postda	189	21	11	225	30	11	230	20	11
6	Al Farg'oniy kuchasi	241	21	4,7	240	21	4,7	245	19	4,7
7	Qori Niyoziy ko'chasi	89	15	16,8	88	14	16,8	80	12	16,8
8	A.Navoiy ko'chasi	301	31	10,2	305	36	10,2	235	30	10,2
9	Quvasoy kuchasida	276	25	9	266	30	9	250	25	9
	Jami	1714	174	10,1	1712	199	11,6	1607	165	10,2

2022 yil atmosfera xavosini ifloslanish darajasini baxolash maqsadida 1286ta olingan xavo namunalari quyidagi ko'rsatgichlarga tekshirildi: Chang, oltingugurt IV oksidi, uglerod oksidi, azot oksidi, sulfat kislotasi. Ushbu olingan 1286ta xavo namunasini 892 tasi changga tekshirilgan bo'lib, shundan 261tasi gigienik talabga javob bermadi, bu 29 foizni tashkil etdi. Ularning barchasi changni tashkil etdi. Farg'ona azotdan 254ta olingan sinamalarni- 23tasida, FNQIZ-185tadan 16tasida, yoqilg'i quyish shaxobchalaridan 160-12tasida, choraxalaroda 428tadan 192tasida, avtomobil yuvish shaxobchalaida 96tadan 18tasida me'yordan yuqori chiqqan.

Shaxar axolisining salomatlik xolatiga atmosferani ta'sirini o'rganish maqsadida 2020-2022 yillarda birlamchi kasallanish bo'yicha axolining salomatlik xolati reprospektiv taxlili qilinganda ko'z va ko'z kossasi kasalliklari, nafas olish a'zolari kasalliklari o'sganligi aniqlandi. Axolining umumiy kasallanish xolatini tarqalishi taxlil qilinganda ifloslangan ya'ni yirik sanoat korxonalari mavjud bo'lgan Qirguli xududida nafas olish tizimi kasalliklari, qon aylanish tizimi kasalliklari, teri va teri osti klechatkasi kasalliklari, ruxiy buzilishlar, parazitlar kasalliklar yillar davomida ko'payganligi aniqlandi.

Olingan taxlil natijalari shuni ko'rsatki 2021 yilda atmosfera xavosini ifloslanishi boshqa yillarga nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi. Barcha yillarda chang asosiy iflantiruvchi manba bo'lib qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Янин Е.П. Пылевые выбросы предприятий как источник загрязнения городской среды кадмием // Экология урбанизированных территорий. – 2009. – № 1. – С. 30–35.
2. Янин Е.П. Химические элементы в пылевых выбросах электротехнических предприятий и их роль в загрязнении окружающей среды // Экологические системы и приборы. – 2009. – № 2. – С. 53–58.
3. Липатов Г.Я., Адриановский В.И. Выбросы вредных веществ от металлургических корпусов медеплавильных заводов // Санитарный врач. – 2013. – № 8. – С. 41–43.
4. Воздействие взвешенных частиц на здоровье. 2013. [Электронный ресурс] / Всемирная организация здравоохранения. – URL: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0007/189052/Healtheffects-of-particulate-matter-final-Rus.pdf (дата обращения: 22.12.2017).
5. A European aerosol phenomenology – 3: Physical and chemical characteristics of particulate matter from 60 rural, urban, and kerbside sites across Europe / J.-P. Putaud [et al.] // Atmospheric Environment. – 2010. – Vol. 44, № 10. – P. 1308–1320.
6. The pharmacology of particulate matter air pollution-induced cardiovascular dysfunction / Ni Bai, MajidKhazaei, Stephan F. van Eeden, Ismail Laher // Pharmacology & Therapeutics. – 2007. – Vol. 113, № 1. – P. 16–29.
7. Effects of particulate matter (PM10, PM2,5 and PM1) on the cardiovascular system / Giuliano Polichetti [et al.] // Toxicology. – 2009. – Vol. 261, № 1-2. – P. 1–8.
8. Зайцева Н.В., Землянова М.А. Оценка нарушений протеомного профиля плазмы крови у детей при ингаляционной экспозиции мелкодисперсной пыли, содержащей ванадий // Анализ риска здоровью. – 2016. – № 1. – С. 26–33.
9. Айдинов Г.Т., Марченко Б.И., Синельникова Ю.А. Многомерный анализ структуры и долевого вклада потенциальных факторов риска при злокачественных новообразованиях трахеи, бронхов и легкого // Анализ риска здоровью. – 2017. – № 1. – С. 45–55.
10. Public-health impact of outdoor and traffic-related air pollution: aEuropean assessment / N.Künzli [et al.] // The Lancet. – 2000. – Vol. 356, № 9232. – P. 795–801.
11. Трескова Ю.В. Оценка степени опасности мелкодисперсных частиц в атмосферном воздухе и целесообразность их нормирования [Электронный ресурс] // Молодой ученый. – 2016. – № 7. – С. 291–294. – URL: <https://moluch.ru/archive/111/27390/> (дата обращения: 13.02.2018).
12. С.Ю. Загороднов пылевое загрязнение атмосферного воздуха города как недооцененный фактор риска здоровью человекаэкологическая безопасность строительства и городского хозяйства-2018

**BUZRUK ROST VA NAVO MAQOMLARINING DOIRA USULLARI HAMDA
IJROCHILIK IJROCHILIK MASALALARI**

Hakimov Ziyedullo zokirovich

Musiqa talimi 21-02 guruh

Oltita maqomdan birinchisi «Buzruk» nomi bilan mashhur bo`lib kelgan. Bu maqom haqidagi ma`lumotlar juda qadim zamondan beri, musiqa ilmiy risolalarida sharhlab kelingan edi. O`tmish olimlarining musiqiy risolalarida Buzruk muayyan lad tuzilmasini va unga mos kuy va ashulalarni ifodalagan. Buzruk maqomining jonli namunalarini bizgacha Shashmaqom tarkibidagi kuy va ashula yo`llari orqali ma`lumdir.

«**Buzruk**» iborasi forscha-tojikcha «Buzrug» so`zining o`zgargan shakli bo`lib, «katta», «ulug`», «Buzurg» ma`nolarini bildiradi. Har holda bu maqom juda ko`p kuy va ashula yo`llarini o`z ichiga olganligi uchun katta», «ulug` maqom» - deb nomlangan bo`lsa kerak. Buzrukning asosiy qismlari RE – miksolidiy va doriy ladlariga mos keladi. Maqomlar ijrosida yetakchi soz sanalgan tanbur asbobi Buzruk maqomining ijro etilishida kvartaga sozlanadi. Buzrukning, cholg`u va ashula yo`llarini tinglar ekanmiz, I, II, IV, V, VI lad pag`onalari tayanch nuqtalari sifatida alohida ajralib turadi.

Shashmaqom va ularning sho`balari, maqom yo`llarini kuy tuzilmalari haqida ko`rgazmali tasavvur hosil qilish uchun, akademik Yu.Rajabiy to`plab notaga olgan olti jildlik «Shashmaqom» kitobiga murojat qilinsin. Kitobning VI jildida so`ng so`z va namudlar jadvali maqom yo`llarini va ashula qismlarini ajratib olib tushinishda yordam beradi.

Buzruk maqomi ham cholg`u (mushkulot) va ashula (nasr) bo`limlaridan tashkil topgan. Uning cholg`u bo`limi Tasnifi Buzruk, Tarjei Buzruk, Garduni Buzruk, Muxammasi Buzruk, Muxammasi Nasrulloiy, Saqili Islimiy, Saqili Sulton,⁷³ - deb nomlangan cholg`u asarlaridan iborat.

Tasnif va Tarje' yo`llarida bir xil doira usuli qo`llaniladi: Tasnifi Buzruk ohanglari mazkur maqomning bosh mavzui sifatida uning boshqa qismlarida ham namoyon bo`lib turadi va uning ruhiy holati yaqqol sezilib turadi. Ayniqsa Tasnifi Buzrukda unsurlar va bozgo`yga o`xshash ohanglar boshqa maqomlarning qismlarida ham uchraydi. Tasnifi Buzrukning hissiy ta`sir kuchi yuksak bo`lib, kishiga umid, ulug`vorlik ko`tarinki ruh baxsh etadi, Tarjei Buzruk esa tantanavor yangraydi.

Tarjei Buzrukning peshrav elementlari Nasrulloiy, Ajam taronalari, Cho`li Iroq kabi ko`plab kuy va ashulalarda ham foydalanilgan.

Buzruk maqomining Gardun yo`li murakkab 8/4-2/4-3/4-3/4 taktli doira usulida ijro etilib, yuksak professional musiqa asari sifatida puxta yaratilgan.

⁷³ Matyoqubov O. R. Og`zaki an`anadagi professional muzika asoslariga kirish. T., O`qituvchi, 1983, b. 7

Buzruk maqomining Muxammas va Saqil qismlari uchun xarakterli narsa shuki, ularda xona va bozgo'ylar hajmi bir xildir. Muxammaslarning xona va bozgo'ylari 16 taktli, Saqillarniki esa 24 taktli murakkab doira usuli jo'rligida ijro etiladi. Muxammas va Saqillarda uchraydigan Nasrulloyi, Islimxon iboralari bu kuylarni yaratgan bastakorlarning taxallusidir. Bular orasida Islimxon XVI asrda yashab ijod etgan shoir va ulkan bastakor bo'lib, turli maqomlar mavzuida kuy va ashulalar yaratgan edi.

Buzruk maqomining hamma cholg'u qismlari kuy tuzilishi jihatidan mukammad va betakror asarlar bo'lib, ohangdorligi balan kishini maftun etadi. Buzruk maqomining cholg'u va ashula yo'llari yuksak badiiy qiymatga ega. Buzrukning cholg'u bo'limidagi kuylar birin-ketin ijro etilgandan so'ng sho'balarga o'tiladi.

Buzrukning ashula bo'limi birinchi guruh sho'balari taronalari bilan yaxlit holda, turkum tarzida ijro etiladi. Bu sho'balarning asosiy yo'llari Saraxbori Buzruk, Talqini Uzzol, Nasrulloyi, Nasri Uzzol yakunlovchi qismi esa Ufari Uzzol - deb nomlanadi.

Ular orasida Nasrulloyi va Nasri Uzzol - Buzrukning «nasr» deyilgan sho'balaridir. Ularning avjlarida asosan, Ushshoq, Uzzol, Muxayyari Chorgoh namudlari, Nasrulloyida esa Turk - deb atalgan avjdan foydalanilgan.

Birinchi guruh sho'balari turkum Saraxbori Buzrukdan boshlanadi. U ikki chorak takt o'lchoviga mos doira usuli bilan ijro etiladi. Saraxbori Buzrukka aytiladigan she'r «Muzorei axrabi makfufi mahzuf» - deyilgan vaznda bo'lib, «Mafoilun-foilotun-mafoilun-foilun» tarzida talaffuz etiladi.

Saraxbori Buzruk kuy tuzilishi jihatidan juda ham murakkab hamda bir necha kuy bo'laklaridan tarkib topgan. Bu asar cholg'u muqaddimasi bilan boshlanadi. Keyin bir bayt she'r bilan aytiladigan birinchi xati-daromad qismi aytiladi. Saraxbori Buzrukning ikkinchi xati—miyonxat, uchinchi xati-dunasr, to'rtikchi xati-Uzzol namudi, beshinchi xati, oltinchi va ettinchi xatlar Muxayyara Chorgoh namudi va sakkizinchi xat - Furovard qismlaridan tarkib topgan I-II-III va oxirgi xatlar undov so'zlar bilan aytilarkan, xang va ohanglar bilan ijro etiladi. (Saraxbori

Buzrukni tahlil etib eshitib ko'rish tavsiya etiladi.)

Saraxbori Buzruk kuy harakati jarayonida tertsiya, kvarta, kvinta, oktava darajasida sakrama harakatlar hamda turli pardalarga chekinishlar tez-tez sodir bo'lib turadi. Shu sababli uning lad qiyofasini ajratib olish qiyinroqdir. Tonallikning o'zgarishi holatlarini Saraxbori Buzrukdan keyin aytiladigan oltita uning taronalari ham kuzatish mumkin. Bu taronalarning kuy tuzilishi lad qiyofasi, doira usuli, ularga aytiladigan she'r o'lchovlari bir-biridan tubdan farq etadi. Bunday hol ashula turkumining rang-barangligini, jozibadorligini ta'minlaydi. Binobarin Saraxbordek yirik ashula yo'lini tinglashdagi jiddiy va og'ir holatni engillashtiradi, hamda eshituv hissiyotiga dam beradi. Saraxbori Buzruk taronalari kichik shakldagi engil ashula yo'llaridir Saraxbori Buzrukning VItaronasi keyingi sho'baga ulovchi vazifasini bajaradigan - suporish qismi deb hisoblanadi.

Buzrukning ikkinchi sho`basi Talqini Uzzoldir. Bu erda "Talqin" (asl ma'nosi-tushuntirish, nasihat) iborasi doyra usulining nomi bo`lib, "Uzzol" esa ma'lum kuy tuzilmasini ifodalaydi.

"Uzzol" qadimiy musiqa risrlalarida ko`rsatilishicha o`n ikki maqomga kirgan ma'lum sho`baning nomi. Shashmaqomda esa Buzruk maqomi tarkibiga kiritilgan. Uzzol iborasi esa X asrdan boshlab ma'lum.

"Uzzol" arabcha so`z bo`lib, "tushish", "pastga sakrash" ma'nolarni bildiradi. Bunday ma'noni «Uzzol» nomli sho`ba va uning qismlarining kuy harakatlaridan ham bilib olsa bo`ladi. Bunday kuy, masalan, "sol" notasidan boshlansa, kvarta darajasida pastga ya'ni "re" notasiga to`satdan sakraydi (fikrimizning dalili uchun, Nasri Uzzolning boshlanish qismini tinglab ko`rish kifoya).

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Buzrukda "Uzzol" nomi bilan bog`liq sho`ba va qismlarda, ya'ni Talqini Uzzol, Nasri Uzzol va Ufari Uzzol kuy mavzulari va ohanglari jihatidan deyarli farq etmaydi. Bular orasidagi asosiy farq - doira usulining turlicha bo`lishidadir. Uzzol yo`li turli doira usuliga tushirilganda, ba'zi o`zgarishlarga uchraydi va bir-birining o`zgacha nusxasi bo`lib, yangicha tus oladi va yangicha ta'sir kuchini kasb etadi.

Masalan: Talqini Uzzol, Nasri Uzzol (nasrlar usulida) boshqacha tusga kiradi, Ufar usulida esa quvnoq va sho`xchan ashulaga aylanadi. Uzzol sho`balari va Ufar qismi quyidagi kuy bo`laklaridan tarkib topgan:

Cholg`u muqaddima, I - xat - daromad; II va III xatlar - miyonxat; to`rtinchi va beshinchi xatlar - Ushshoq - namudi; oltinchi xat - Muxayyari Chorgoh namudi; ettinchi xat - furovard, ya'ni tushurish qismlaridan iborat. Bu yerda Ushshoq namudi ya'ni Ushshoqning - Rost maqomining Ushshoq nomli sho`balari asosida, Muhayyari Chorgoh namudi - Iroq maqomlarining shu nomli sho`basi asosida yaratilgan.

Uzzol sho`balari xalq orasida mashhur ashula yo`llari bo`lib o`ziga xos ohangdor va jozibalidir. Ularning mashhurligini shundan ham bilish mumkinki "Uzzol" ohanglari asosida boshqa ashula va kuy yo`llari avjida keng foydalaniladigan Uzzol namudi yuzaga kelgan edi.

Uzzol namudi Shashmaqomda Buzruk, Rost maqomlari sho`balari avjida keng foydalanilgan.

Talqini Uzzolning bittagina taronasi bo`lib, u ham bo`lsa suporish, ya'ni keyingi sho`baga o`tishda ulovchi vazifasini bajaradi.

Buzruk maqomining Nasr - deyilgan sho`balaridan biri Nasrulloidir. Nasrullo - shu nomli kuy va ashulani yaratgan bastakorning taxallusidir. Uzoq o`htmishda bu cholg`u va ashula yo`llari maxsus maqom hisoblangan, hamda "Rohaviy" nomi bilan mashhur bo`lgan.

Nasrulloi asari Buzrukning boshqa sho`balaridan tubdan farq qiladi. Uning tuzilishi ham ancha murakkab hamda bir necha kuy bo`laklaridan iborat. Bu sho`ba ham cholg`u muqaddimasi bilan boshlanadi. Birinchi va ikkinchi xatlar - daromad; uchinchi va to`rtinchi xatlar - miyonxat; beshinchi xat - daromadning yuqori

pardalaridagi takrorlanishi, ya'ni "dunasn"; oltinchi va sakkizinchi xatlar - Turk avji, to'qqizinchi xat tushurim qismlaridan tashkil topgan. Nasrulloyni kuy va ashula yo'llari o'ziga xos orginal va jozibalik bo'lib, tinglovchilarga ancha yaqindir.

Nasrulloyni ketidan uning uchta taronasi ijro etiladi. Uning birinchi taronasi juda murakkab - 13 takt o'lchovidagi doira usuli bilan ijro etiladi. Ikkinchi taronasi 3/4 4/4 uchinchi taronasi 3/4 takt o'lchovida ijro etiladi. Ularning kuy mavzulari juda ham rang-barang, kishida ajoyib his - tuyg'ular uyg'otadi. Shuni aytish kerakki, turli sho'balarning taronalari qandaydir umumiylik borligini anglab olish mumkin, masalan: Saraxbori Buzruk bilan Nasrulloyni taronalari bir-birining ma'lum ritmik variantlari sifatida eshitiladi.

Nasrulloyni xalq musyqa ijodiyotiga kuchli ta'sir ko'riatgan. Uning asosida turkum tarzida ijro etiladigan "Nasrulloyni" nomi bilan mashhur bo'lgan besh qisimli kuylar, "Farg'ona Nasrulloyni" deyilgan ashula yo'llari yaratilgan edi.

Shunday qilib Buzruk maqomini cholg'u yo'llari ijro etilgandan keyin, turkum Saraxbori Buzrukka ulanib ketadi. Bu sho'ba taronalari bilan aytilandan so'ng suporish vositasi bilan Talqini Uzzol hamda uning taronasiga o'tiladi. Keyin Nasrulloyni taronalari bilan ijro etilib, Nasri Uzzol ijro etiladi. Buzruk maqomini yaxlit turkumi Ufari Uzzol bilan yakunlanadi.

Buzruk maqomi tarkibida ikkichi guruh sho'balari to'rtta bo'lib, "Mo'g'ulchai Buzruk", «Savti Sarvinoz», "Iroqi Buxoro" hamda «Rok»⁷⁴ deb nomlanadi.

Ikkinchi guruh sho'balaridan biri "Mo'g'ulchai Buzruk" kuy tuzilishi jihatdan "Saraxbori Buzruk"ning ma'lum ritmik va melodik variantidir. Endi uni «Mo'g'ulchai Buzruk»ning boshlanish jumlariga taqqoslab doira usuliga ham e'tibor bering. «Mo'g'ulchai Buzruk»ning kuy bo'laklari ham Saraxbori Buzrukda kabidir. Shu sho'balar tarkibida daromad, o'rta pardalarda aytiladigan Miyonxat, Uzzol namudi va Muxayyari Chorgoh namudlari, furovard qismlari mavjud. Mo'g'ulchai Buzrukning asosiy yo'li besh chorak takt o'lchovida bo'lib, "Ramali musammani maxzuf", - deyilgan she'r vaznida ijro etiladi.

Mo'g'ulchai Buzrukning asosiy yo'li aytilgandan so'ng, uning shaxobchalari bo'lgan «Talqincha», «Qashqarcha», «Soqiynoma» va «Ufar» ijro etiladi, ular esa mazkur shaxobchalar nomi bilan bog'liq doira usulidagi ritmik variantlari sifatida gavdalanadi. Shu sababli ularning bittasi tahlil etilsa, boshqa shaxobchalarining ham kuy tuzilishini tasavvur etish mumkin. Lekin ular turli doira usuli, har xil she'r matnlari jo'rligida rang-barang tus oladi, boshqacha ruhiy ta'sir kuchini kasb etadi. Masalan, Mo'g'ulchai Buzrukning Qashqarchasini olib ko'raylik. Uning birinchi xati "Daromad", ikkinchi - uchinchi xatlari "Miyonxat", to'rtinchi - beshinchi xatlari "Dunasn" - ya'ni ashula boshlanish jumlarining yuqori pardalardagi takrori, oltinchi - ettinchi xatlar Uzzol namudi, sakkizinchi - to'qchizinchi xatlar "Muxayyari Chorgoh" namudi va «Furovard» qismlaridan iborat.

⁷⁴ .Buxoro Shashmaqomi, "G'ulom", Nashriyoti.;/ Toshkent- 1986.I-VI-jild.larga qarang.

Buzruk maqomi ikkinchi guruh sho`balaridan biri "Savti Sarvinoz" nomi bilan mashhur. "Sarvinoz", ba'zi maqomchilarning fikricha, bastakorning taxallusi, ya'ni savti Sarvinoz – shu san'atkor bastalagan savt yo`lidir. Savtlarning asosiy yo`li bir xil, besh chorakli takt o`lchovidagi doira usuli bilan ijro etilib, Mo`g`ulchalar doira usulidan farq qilmaydi. Lekin she`r o`lchovi "Hazaji musammani solim" - deyilgan vaznda. Mafoiylun-mafoiylun-mafoiylun-mafoiylun - tarzida talaffuz etiladi. Savt yo`llari orasida Savti Sarvinozning kuy harakati faol bo`lib, murakkab kuy tuzilishi va noyobligi bilan alohida ajralib turadi.

Savti Sarvinoz cholg`u muqaddima bilan boshlanadi. Uning I-xat "Daromad", II-III xatlar "Miyonxat", IV-V xatlar Ushshoq namudi bo`lib, Miyonxat VI xat bilan ashula boshlangan parda - tonikaga qaytib tushadi. So`ngra ashula yo`li cholg`u naqorat orqali 7-6 xatlardan iborat Turk avjiga ulanib ketadi. Turk avji ham Miyonxat jumalari vositasi bilan bosh pardaga qaytib tushadi va tushirim qismi bilan yakunlanadi.

Savti Sarvinoz tuzilishi murakkab bo`lsada, kuy ohanglariga boy, ajoyib ashula yo`llaridandir. Bu ashula ohanglari asosida XIX asrning oxirgi choragida

Shahrisabzlik mashhur bastakor, maqomdon hofiz Abdurahmonbek uch qismli jozibador ashulalar turkumini yaragtan edi. Ular «Abdurahmonbegi»⁷⁵ nomi bilan mashhur bo`lib hozirgi kungacha xalqimizning sevimli ashula yo`llari bo`lib qolmoqda.

«Abdurahmonbegi» ashularini tinglasak ularning kuyi "Savti Sarvinoz" kuyi ekani yaqqol sezilib turadi. Lekin bastakor Savti Sarvinozdan foydalanib, puxta va jozibali ashulalar yaratgan edi. Bu ashula "Saraxbor" usulining tezlashtirilgan turidir.

"Abdurahmonbegi" ashula yo`llari sermazmun, tinglovchilarga oson etib boradigan orombaxsh asarlar darajasida ishlangan. Bastakorning mahorati shundaki, «Abdurahmonbegi-1» ashulasiga Navo namudidan ustalik bilan foydalangan bo`lib, bunday hol maqomchilikda ham uchraydi. Chunki, Buzrukda Navo namudi hech qachon foydalanilmagan edi.

Savti Sarvinozning asosiy yo`li ijro etilgandan keyin uning Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar shoxobchalari birin-ketin o`qiladi.

Bu ashula yo`llari ham Mo`g`ulchalardagi kabi, turli doira usullarida yangicha sayqal topadi. Ulardagi kuy qiyofasi, tarkibiy qismlari Savti Sarvinozning bosh yo`lidagi kuy matnlarining xuddi o`zidir.

«Buzruk» maqomining II guruhdagi sho`balaridan yana biri shinavandalarga ma'lum bo`lgan Iroqi Buxorodir.

Iroqi Buxoro Shashmaqomga kiradigan VI maqom bo`lmish Iroqning Saraxboriga ohangdosh. Bunda Saraxbori Iroq butunicha olinib, Buzruk maqomi ladiga moslangan. Ashula boshlanadigan parda Saraxbori Iroqdagiga ko`ra to`rt pag'onaga baland ko`tarilgan hamda avjidagi ba'zi qaytariq jumlar qisqartirilgan yoki ba'zi o`zgarishlar bilan olingan.

⁷⁵ Boltayev R. Dutor maqomlari. –Toshkent: 2006. –B. 3-25.

Iroqi Buxoro tarkibida Talqincha, Chapandoz, Soqiynoma va Ufar qismlari bo`lib, ularda tonallik o`zgarib turadi, kuy buo`laklari ham ba`zan bir-biri bilan mos kelmaydi. Masalan, Iroqning asosiy yo`lida Zebo pari avji bilan Muxayyari Chorgoh namudi foydalanilgan bo`lsa, uning Talqinchasa va Chapandozida Muxayyari Chorgoh o`rniga Turk avji keladi. Soqiynoma va Ufar qismlarida esa Zebo pari avjining yolg`iz o`zi foydalanilgan. Bu ashula yo`llarida boshqa pardalarga o`tish kabi kuy harakatlari ko`plab sodir bo`ladi.

Iroqi Buxoroning shahobchalaridan umumiy tushuncha olish uchun uning yengilroq yo`llaridan Soqiynomai Iroqni olib ko`raylik.

Bu ashula yo`lining I-xati «Daromad», II-III xatlari O`rta parda jumalari - Miyonxat, IV-V xat Zebo pari avji, oxirgi VI-xat tushirim qismlaridan iborat.

Bu jozibali ashula yo`li kishida nozik lirik kayfiyatlar qo`zg`aydi, ezgu hayollarga cho`mdiradi. O`zining kuy tuzilishi bilan bosh ashula yo`lidan anchagina farq etadi. Zebo pari avjida esa Iroq bilan hamohang bo`lib qoladi. Furovard qismida yana o`zgacha shakl oladi.

Iroq yo`llari asosida ko`pgina xalq ashulalari, cholg`u va surnay yo`llari yaratilgan bo`lib, bu narsa Iroqning musiqa san`atimizda naqadar keng o`rin tutgani va mashhur bo`lib ketganidan dalolat beradi. Iroq yo`llari asosida "Cho`li Iroq", «Suvoriy» kabi mashhur cholg`u asarlari, "Toshkent Iroqi" kabi ashulalar yuzaga kolgan edi. Cho`li Iroq kuyida hatto Muxayyari Chorgoh namudi butunicha saqlangan. Toshkent iroqi esa Iroqi Buxorodagi "Daromad" bilan boshlanib, avj qismi esa Muxayyari Chorgohning ma`lum variantlarining takroridir.

"Soqiynomai Iroq" asosida "Suvora" ashulasi va shu nomli ikki qismdan iborat kuylar yuzaga kelgan. Suvora kuylari Soqiynoma va Ufar usullarida chalinib avjidagi Zebo pari qismi tushirib qoldirilgan.

Suvora so`zi - chavandoz, otliq ma`nolarida bo`lib, chavandozning ot ustidagi harakati va atrofda go`zal manzaralarni musiqiy vositalar orqali tasvirlaydi va kishini chuqur hayolga cho`mdiradi.

Endi Ufari Iroqqa kelsak, u Iroq shahobchalarining Ufar doira usulidagi variantidir. Ufari Iroq Farg`onada xotin-qizlar tamonidan juda ko`p aytiladigan «Farg`onacha» ashula yo`lini eslatadi.

Bu jozibali, rohatbaxsh ashula yo`lida aynan bir vaqtda xotin-qizlarning ichki histuyg`ulari, orzu-umidlari va istaklari, intilishlari ham o`z ifodasini topgan. Buzruk maqomining sho`balaridan yana biri "Rok" nomi bilan mashhur. Rok iborasi hindcha "Rag", «Raga» so`zidan olingan bo`lib, O`rta Osiyo xalqlarining Hind xalqlari o`rtasidagi qadimdan mavjud bo`lgan musiqiy aloqalarining ifodasi bo`lsa kerak. Bunda Rokning kuy tuzilishi hind musiqasiga aloqasi bor deb o`ylash xatodir. Nazarimizda bu yerda nomigagina hindchadir. Shuni ham aytish kerakki, uyg`ur xaqida ham "Shashmaqom"dagi kabi Rok cholg`u va ashula yo`llari bo`lib, bizdagi Rok sho`basiga o`xshaydi. Bular o`rtasidagi farq ijro uslubining turli ekanligidir.

Buzrukdagi Rok sho`basi uchun xos narsa shuki, uning asosiy yo`li Savt-mo`g`ulchalariga o`xshamaydi, balki Talqin doira usulida ijro etiladi. Bianobarin, kuy tuzilishi ham ancha ixcham. Uning asosiy yo`li, talqinchasi, qashqarchasi va soqiynomasi hamda ufari, daromad, miyonxat, namudi uzzol va furovard qismlaridan iborat bo`lib, hamma shoxobchalarda avjlar qisqartirib olingan. Lekin bu qismlardagi kuy ohanglari bir-biridan ancha farq qiladi. Rok sho`basining qismlari xalq orasida juda ham mashhur bo`lib, raqsbob ashula yo`llaridandir. Bu ashula yo`llari xalq yig`inlarida, to`y va bazmlarda ko`pchilik tamonidan raqs jo`rligida aytilib kelingan.

Shuni ham alohida aytish kerakki, Rok qismlari surnay yo`llari sifatida ham mashhur. Ba`zan shodu xurramlik kayfiyatini ifodalagani uchun surnay, nog`ora va karnay ansambllarida ijro etilib, "Shodiyona" kuylari deb ataganlar. Lekin "Shodiyona" nog`ora usullari va ularga chalinadigan kuylar o`ndan ortiq sanaladi va orasida Rok qismlari ham ijro etilaveradi.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH

Musoeva A.B *Scientific advisor (PhD)*

XudoyberdiyevIlxomAliqulovich

Master student of SamSIFL

Abstract: *The aim of the article is to create conditions for the formation of student's communicative competence through the creation of speech communication situations in English lessons within the framework of personality-oriented learning and to teach foreign language communication, using all the necessary tasks and techniques, including those of a communicative nature.*

Keywords: *competence, communicative competence, the components of communicative competence, communicative teaching, communicative approach methodology, methods.*

Language, whether native or foreign, serves as a means of communication that allows people to interact with each other, to influence each other in the natural conditions of social life. [5;12]

A natural conversation, as a rule, includes not only questions, but also suggestions that encourage you to perform actions, express agreement or disagreement, explains the reason for refusal, and so on. In the absence of a language environment (which is the main reason for the lack of colloquial language acquisition by students), it is quite difficult for students communicative competence. Creating situations of speech communication in the classroom contributes to this and meets the global goal of mastering a foreign language familiarization with a different culture and participation in the dialogue of cultures.

In relation to a foreign language, this means the formation of communicative competence, including the conscious orientation of students to the position of other people as partners in communication, the ability to listen and conduct a dialogue in accordance with communication strategies and tactics, to participate in collective discussion of problems and joint decision-making. But the importance of justifying the communicative method is beyond doubt. [2;43]

Firstly, communicativeness implies a speech orientation of the educational process, which consists not so much in the fact that a speech practical goal is pursued, but in the fact that the path to this goal is the practical use of the language itself. Secondly, communicativeness includes individualization of speech activity training, which is understood as taking into account all the properties of the student as an individual: his abilities, abilities to carry out speech and educational activities, and mainly his personal properties.

One of the main goals of teaching foreign languages is to develop the communicative competence of students. It is important to give students the

opportunity to think, to solve any problems that give rise to thoughts, to think about possible ways to solve these problems, so that children focus on the content of their utterance, so that the thought is in the center of attention, and the language acts in its direct function the formation and formulation of these thoughts. In other words, language training should be associated with the development of creative thinking and imagination of students. [4;17]

The development of communicative competence implies the ability of students to work independently. When forming independent work skills, it is possible to use elements of the following productive learning technologies:

- Personality-oriented;
- Interactive learning;
- Problem-based case study;
- Technologies of creative self-realization of the individual;
- Technologies of analytical work with text;

As you know, success in teaching foreign languages is determined by the correct organization of the educational process. Involving students in active speech activity in the classroom is a teacher's task. Experience at school shows that students statements during a conversation, when an issue is discussed, become natural if joint activities are organized within the framework of group communication. One of the possible ways to develop genuine speech skills is to use the teacher's teaching and speech situations of communication within the lesson. In the classroom, teaching and speech situations are designed to perform two main functions: stimulating and teaching. These situations should be created taking into account the main conditions for the formation of speech skills. Only in this case can their training function be implemented. It often happens that the situation created by the teacher in the classroom can become a situation of silence or formal participation (fear of getting a bad grade). Psychologists have found that in adolescence, interesting conversations for children are, first, those in which new facts and information from different areas are reported. Secondly, they are conversations about relationships and actions. [3;54]

Situations can be modeled in various ways: using visual clarity, verbal description, dramatization, and role-playing games. For example, in elementary school, you can play theater, perform in different roles, and through this game learn to talk about yourself, your friends, and pets. While learning vocabulary about family, students can bring photos of their family members. There are also some main principles of speech orientation;

- The principle of individualization with the leading role of its personal aspect;
- The principle of differentiated and integrated learning;
- The principle of consciousness;
- The principle of functionality;
- The principle of situationally;
- The novelty principle;

- The principle of strength.

When building a lesson, do not forget about its emotional side. Emotional activity is achieved by an atmosphere of psychological comfort, creating a situation of success, tactful correction of mistakes, because smile, kindness, tolerance, and the ability to be interesting are very effective pedagogical tools. The most important result of the work is a consistently high level of formation of communicative competence, interest and understanding of the importance of learning a foreign language in the modern world, the need to use it as a means of communication, cognition, self-realization and social adaptation. [1;32]

In conclusion that speech skills and abilities are so complex, multidimensional phenomena, and the content side and conditions of speech activity are so diverse that it constantly develops speech mechanisms for various indicators. The system-activity approach is getting one of the methodological bases for updating the content of education in the field of foreign languages. The system-activity approach in the new generation of educational standards highlights the communicative development of schoolchildren as one of the main learning outcomes. Speech situations close to real life help to increase the effectiveness of the lesson, activate students' speech activity, increase their interest in the language, and most importantly in creating speech situations. The teacher should give the opportunity to vary situations from class to class, for different students, depending on their interests and level of training, thereby forming their communicative competence.

REFERENCES:

1. Сысоева Е.Э. Формирование коммуникативной компетенции при обучении иностранным языкам. – 2006.
2. Canale M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching. // C. Candling, T. McNamara (Eds.): The Applied Linguistics Reader. - London –2008.
3. Hymes. Communicative competence/ Ed. J. Hymes Harmonds–2002.
4. Savignon Sandra J. Communicative Language Teaching: Linguistic Theory and Classroom Practice New Haven & London –2002.
5. Passov E. I. “Communicative foreign language education. The Concept of Individual Development in the Dialogue of Cultures” – 2000

Tohirova Umida Akramovna

Buxoro Davlat Universiteti

Annotatsiya: *XX asrning o'rtalarida jahon adabiyotida bu janr rivojangan bo'lsa, o'zbek adabiyotida biroz kech bo'lsada 60-yillarning oxirida kirib keldi. Endilikda fantastika adabiyotimizda o'z xususiyatlariga ega bo'lgan, mustaqil janr sifatida shakllandi. Haqiqiy ma'nodagi ilmiy-fantastika paydo bo'lguncha, qadimiy turk xalqlari og'zaki va yozma adabiyotlarida fantastika elementlari, ilohiy kuch-qudratga ega bo'lgan fantastik obrazlar yaratilgan.*

Kalit so'zlar: *ilmiy-fantastika, fantaziya, hayolot, sivilizatsiya, epizod, xalq og'zaki ijodi, element, ilohiy.*

УНИКАЛЬНОСТЬ ЖАНРА НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКИ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: *Если в мировой литературе этот жанр получил развитие в середине 20 века, то в узбекскую литературу он вошел несколько поздно, в конце 60-х годов. Ныне художественная литература сформировалась как самостоятельный жанр со своими особенностями в нашей литературе. До появления научной фантастики в реальном смысле устная и письменная литература древних тюркских народов создавала элементы фантастики и фантастические образы, обладающие божественной силой.*

Ключевые слова: *научная фантастика, призрак, цивилизация, эпизод, фольклор, стихия, божественное.*

THE UNIQUENESS OF THE SCIENCE FICTION GENRE IN UZBEK LITERATURE

Abstract: *While this genre was developed in world literature in the middle of the 20th century, it entered Uzbek literature a little late at the end of the 60s. Now fiction has formed as an independent genre with its own characteristics in our literature. Before science fiction appeared in the real sense, the oral and written literature of the ancient Turkic peoples created elements of fiction and fantastic images with divine power.*

Key words: *science fiction, fantasy, civilization, episode, folklore, element, divine.*

Ma'lumki, "fantastika" so'zi "fantazion" yunonchadan kelib chiqqan bo'lib, fantaziya, xayolot, uydirma, bo'lmagan narsa, haqiqatdan uzoq, tafakkur va mushohadaning cheksizligi singari ma'nolarni anglaydi. Fantaziya tufayli buyuk ixtirolar, kashfiyotlar qilinadi, badiiy adabiyotda esa buyuk asarlar yaratiladi. Demakki, so'z bemaqsad, bema'no orzu haqida emas, balki, hayotiy asosga ega bo'lgan

orzu, xayolot haqida bormoqda. Bu esa o'z navbatida inson mehnati, insoniyatning butun yaratuvchanlik faoliyati bilan bog'liqdir.

Inson fantaziyasi uning tarixi singari qadimiydir. Biroq, fantaziya qilish qobiliyati inson bilan birga tug'iladi, deb qarash noto'g'ri. Chunki, tafakkur singari u turli sabablar: ob'ektiv va sub'ektiv shart-sharoitlar, imkoniyatlar va ehtiyojlar, lekin eng asosiysi ijtimoiy-kommunikativ sabablar ta'siri ostida paydo bo'lgan. Jamiyatning ibtidoiy rivojlanish davrida inson fantaziyasi sodda va oddiy bo'lgan. U darajada boy ham bo'lmagan. Ijtimoiy ong evolyusiyasi, bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyaning boshqasi bilan almashuvi inson dunyoqarashini o'zgartirdi, fikrlashini kengaytirdi va chuqurlashtirdi. Natijada inson hayoloti murakkab va boy, "konstruktiv" bo'la boshlagan. Shu boisdan, qadimda samarasiz, ba'zan amalga oshmaydigan orzulari bugungi haqiqatga aylandi. O'zbek xalq og'zaki ijodlarida uchar gilamlar, qanotli otlar, ochil dasturxonlar, tiriklik suvi va boshqalar to'g'risida orzu qilgan xalqlar, qat'iy mehnat, iste'dod va aqlning tirishqoqligi natijasida insoniyatga vafodorlik bilan xizmat qilayotgan fan va texnika yutuqlarini: samolyot, raketa, tibbiy kashfiyotlarni yaratdi. Sivilizatsiyaning keyingi rivojlanish jarayonlari kelajakda insoniyat fantaziyasining yaratuvchilik imkoniyatlarining beqiyosligi va cheksizligidan dalolat bermoqda. Haqiqiy ma'nodagi ilmiy-fantastika paydo bo'lguncha, qadimiy turk xalqlari og'zaki va yozma adabiyotlarida fantastika elementlari, ilohiy kuch-qudratga ega bo'lgan fantastik obrazlar yaratilgan. Bizning eramizgacha VI asrlarda yaratilgan, Markaziy Osiyo va Eron xalqlarining qadimiy yodgorligi bo'lgan "Avesto"da tabiat va jamiyat hodisalari mifologik syujetlar hamda obrazlar yordamida tasvirlanadi. "Avesto"da tasvirlanishicha butun borliq ikkita kuch yorug'lik va zulmatning doimiy kurashdan iborat bo'lib, yorug'lik-yaxshilikni, zulmat esa yomonlik, zulmni ifodalaydi. Zulmat kuchlari yer ostida, yaxshilik kuchlari esa osmon-u falakda yashaydilar. Yer yuzasi esa bu ikki kuchning jang maydoni. Yaxshilik va yorug'lik kuchlariga - Axuramazda, yomonlik va zulmat kuchlariga - Axriman boshchilik qiladi. Ularning xizmatida esa tabiatning u yoki bu hodisasini ifoda etuvchi quyosh xudosi - Mitra, er, suv va hosildorlik ma'budasi-Anaxita, yarim odam-yarim ho'kiz - Qayurmas singari mifologik obrazlar turadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodida shunday ertaklar ham borki, ular-da sehrli narsalar ham tasvirlanadi. Qahramon sehrli narsaga erishish uchun biror bir yaxshilik qilishi kerak. Bu o'rinda xalqimizning "Yaxshilikka yaxshilik" aqidasi namoyon bo'lgan. Masalan, "Qorajonboy", "Ur to'qmoq" singari ertaklar shular jumlasidandir. Agar miflarda yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi kurash xudolar, ma'budlar va ularning yordamidagilar yarim odam, yarim hayvon siymolarida tasvirlansa, ertaklarda qahramon endi o'z kuch-qudratiga ishongan holda zulmga qarshi kurashdi. Sehrlangan tilsimli narsalar esa faqat unga yordam beradi. Ko'rinadiki, fantastika asta-sekinlik bilan ertak, afsona, rivoyat, dostonlardagi tasvirlarda real inson hayotiga, turmushiga yaqinlashib kela boshlagan. Jumladan, Rabg'uziyning "Qissai Rabg'uziy" Xorazmiyning

“Muhabbatnoma”, Navoiy “Xamsa”sida, Majlisiyning “Qissai Sayfulmulik” singari asarlarida ko’rishimiz mumkin.

Navoiy dostonlarida fantastik tasvirlar tasodif emas, chunki birinchidan, ular judayam ko’p, ikkinchidan, ular ma’lum ma’noda e’tiqod tasavvurlarini aks ettiruvchi fantastika emas, balki shoir g’oyalarini ifodalovchi badiiy uslub sifatida ko’zga tashlanadi. Navoiy asarlaridagi fantastika elementlarini tahlili ularning turli-tumanligini ko’rsatadi va u nisbatan uchta guruhga ajratiladi.

Birinchisi, sof fantastik elementlar, ikkinchisi –ilmiy fantastik, uchinchi noilmiy fantastik elementlari. Bu tasnifni biz R.Ibrohimova fikr-mulohazalariga tayangan holda berayapmiz. Ma’lumki, Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni qahramonlik mavzusidagi asardir. Biroq, uning asosiy motivi sevgi-muhabbatdir. Farhod va Shirin muhabbati, sevgisi Navoiyning dostonidagi ko’zlagan bosh maqsadi va g’oyasini ochishga qaratilgan asarning tamal toshidir. Shoir sevgi-muhabbat motivini yoritish uchun realistik, romantik va fantastik usullardan va obrazlardan foydalanadi. Doston tuzilishida biz uchta asosiy fantastik epizodlarni ko’ramiz:

1) Farhodning birinchi qahramonligi. Uning g’orga kirib ajdoho va devlar bilan olishuvi va g’orda Aflotun xazinasini topishi, Sulaymonning sehrli qilichi va qalqoniga ega bo’lishi.

2) Farhodning ikkinchi qahramonligi. Uning zulmat ruhi Axriman bilan olishuvi va Sulaymonning sehrli uzukiga ega bo’lishi.

3) Farhodning uchinchi qahramonligi. Iskandar tilsimini yechishi, Suqrot oldiga toqqa chiqishi va u yerda “Oynai jahon” tilsimini yechishi. Dostonidagi bu tasvirlar, epizodlar tuzilishi va mazmun e’tibori bilan ertaklar motivini eslatadi.

Navoiyning bosh maqsadi, Farhodni real hayotiy turmushdagi, xususan, uning taqdiridagi murakkabliklarni, sinovlarni yengishga qodir ekanligini, buning uchun Farhodda yetarlicha jismoniy kuch-quvvat, bilim borligini ko’rsatishdan iborat edi.

“Saddi Iskandariy” dostoni ilmiy-fantastik xarakteridagi epizodlar bilan to’lib-toshgan. Xususan, Iskandarning suv osti olamini bilishga, o’rganishga bo’lgan intilishi buning yorqin dalilidir. Sukrot boshchiligidagi suv osti olamiga sayohatda Iskandar daryolarning uzunligini o’lchashni hamda suv osti olami to’g’risida qaydlar yozib borishni buyuradi. Iskandar suv osti olamini ko’rish uchun oynadan yasalgan shar shaklidagi maxsus asbobni yasashga Suqrotni jalb etadi. U tayyor bo’lgandan keyin 100 kun suv osti olamini tomosha qiladi. Navoiy zamonasida bunday epizod tasvirini faqat xayolot tasviri bilan berish mumkin edi. Shuningdek, dostonida Navoiy xayoloti bilan yaratilgan “suzuvchi orol” epizodi ham bor. Iskandar eng zo’r kema yasovchilarni yig’ib, 3 mingta kema yasashni va shu bilan “suzuvchi” shahar barpo qilishni buyuradi. Navoiyning asarlaridagi fantastik epizodlar, voqealar, uydirmalar o’zining real zaminiga ega edi. “Sa’ddi Iskandariy” keskin konflikt kurash va to’qnashuvlar asosiga qurilgan dostonidir.

Jadid adabiyoti va milliy uyg’onish davri adabiyotida fantastika o’ziga xos bir tarzda rivojlandiki, uning asosini yozuvchilar asarlaridagi “narigi” dunyo jin va ajinalar

ifodasida berish va shu yo'sinda jamiyatdagi holat-hodisalarga munosabat bildirish yotadi. Aniqrog'i, adiblar shu uslub bilan jamiyatga o'zlarining mulosabatlarini bildirdilar.

Xususan, bu hodisa Abdulla Qodiriyning 1921 yilda yaratgan "Jinlar bazmi" hikoyasi diqqatga sazovordir. A.Qodiriyning bu hikoyasi milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotida birinchi bo'lib, fantastik obrazlar, epizodlar tasvirlangan asardir. Asarning bosh qahramoni O'sar aka doim jinlar bilan uchrashganligini gapirib yuradi. Bir kuni u boqqa borib noklarni qirqadi. Kechqurin ishini tugatib uyiga qaytadi. Qorong'i tushgan. Yonida birga ishlagan qo'shnilari shaharga qaytish uchun ertaroq ketishgan. O'sar akaning yo'li esa kimsasiz dala va butazorlar orqali o'tardi. Qorong'u va dahshatli dala orqali ketar ekan, hikoya qahramoni uzoqda yorug'likni ko'radi. Uning qulog'iga ko'pgina yig'ilgan odamlarning tovushi, kulgusi, nog'ora, dutor, g'ijjak va tanbur tovushlari chalinadi. Kimsasiz daladagi bu hodisa qahramonni tajjubga soladi. U yerga yaqinlashganida O'sar aka bazm qilayotgan yuzlab yoshlarni va qariyalarni ko'radi. Shunda bazm qurayotganlarning ichidan bittasi chiqib, O'sar akani davrga taklif etadi. Hol ahvol so'raydi. Bu holat qahramonni yanada qattiq ajablantiradi. Kimdir dasturxon yozishni taklif qiladi. Boshqasi esa unga e'tiroz bildiradi va dastlab o'ynab-kulib olishni taklif etadi. Shunda notanish musiqa yangraydi. O'sar aka o'zi bilmagan holda kuyga mast bo'lib raqsga tusha boshlaydi. Bir vaqt oyog'i qattiq bir narsaga tegib yiqilib tushadi. Ertalab uyg'onsa ariqda yotgan bo'ladi. Asarning keyingi voqealari real hayotga ko'chadi. O'sar akaning o'g'li otasining boshidan o'tgan voqeani o'qituvchisiga aytib beradi hamda nima uchun bunday voqealar bo'lishni so'raydi. O'qituvchi unga bu qo'rquv va uning oqibatidagi tasavvur ekanligini aytadi. O'sar akaning o'g'li gumonga tushadi. "Qo'rquv bo'lsa, nima uchun u real bo'lgandek sodir bo'ladi" deya o'yga toladi. O'qituvchi kelasi juma kuni bu haqda sinf o'quvchilari orasida suhbat o'tkazmoqchi ekanligini aytadi. Asar shu bilan tugaydi. Hikoyada ramziy ma'no bor. Qodiriy uni asar syujeti va yechimining tagida beradi. Ya'ni buyuk adib sifatida Qodiriy o'sha davrdagi jamiyatga munosabatini bildirgan, go'yo qurilayotgan jamiyat faqat sarobdan iborat ekanligiga ishorat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbek xalq og'zaki ijodidan fantastik elementlarning ta'siri ostida o'zbek mumtoz adabiyotida fantastik tasvir maydonga kelgan. O'zbek mumtoz adabiyotida fantastik tasvirni deyarli ko'pchilik ijodkorlar asarlarida uchratishimiz mumkin. Birinchi o'zbek ilmiy-fantastik asari yaratilgunga qadar o'zbek adabiyoti shakllanish jarayonini boshdan kechirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Осипов А. Н. Фантастика от "А" до "Я" М.:1999 .
2. Сиротин А. "Фантазии о прогрессе". – И.: Москва, 2013 г.
3. Tokhirova U.A "The description of image in H.Shaykhov's works" – Студенческий вестник, (8-3)2021. 52-54

4. Asimov Isaac., "The Foundations of Science Fiction". –P.: 1982.

5. Bakoeva M, Muratova E, Ochilova M. "English Literature" – T: Tashkent, 2006.

6. Muxlisa J.Ch (2022). the skill of translators in recreating the historical period reflected in the novel "the days gone by". *academicia globe: inderscience research*, 3(01), 76–82

7. Jumamurodovna, C. M. (2022). Expression of the "Pride/Hubris Motif in English Literature. *INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION*, 1(4), 81–83. Retrieved from <http://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/174>

**ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТЛАРИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
ТАРТИБИ**

Ганижонов Шохжахон Зафаржон ўғли

ИИБ Академияси 3-курс курсанти

Аннотация: Ушбу мақолада мавзуснинг долзарблиги, бугунги кундаги ҳолати ва фирибгарлик жиноятларининг профилактикасини ташкил этиш фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари ёритилган. Бундан ташқари содир этилган фирибгарлик жиноятларининг амалиёт тахлили ва уларга нисбатан расмийлаштириладиган процессуал ҳужжатлар, шунингдек ҳозирги кунда профилактика инспекторларининг фирибгарлик жиноятларининг профилактикасини ташкил этиш фаолиятидаги мавжуд муаммо ва камчиликлар, ҳамда ушбу муаммо ва камчиликларни бартараф этиш буйича бир қатор таклифлар, ҳамда юқорида келтириб ўтилган жиҳатлардан фойдаланган ҳолда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: фирибгарлик, жиноят, бугунги кундаги ҳолат, процессуал ҳужжатлар, мавжуд муаммо ва камчиликлар, такомиллаштириш йўналишлари.

КИРИШ

Алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкини ёки мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш ҳақида гапирилганда, энг аввало, унинг мазмунини ташкил этувчи – «фирибгарлик» атамаси билан боғлиқ бўлган айрим тушунчаларни таҳлил қилиш зарур. «Фирибгарлик» тушунчасини ўрганиш жараёнида уни таърифлашда қуйидаги тўрт хил ёндашув мавжудлиги кузатилди:

Биринчи: **Ўзбек тилининг изоҳли луғатида** «фирибгарлик» тушунчасининг луғавий маъноси қуйидагича изоҳланган:

– Фирибгарлик – “алдамчилик, хийлагарлик” маъноларини билдиради.

Иккинчи: **Ислонда** - алдов, фирибгарлик, бировни чув тушуриш, савдотикда алдамчилик каби иллатлар қораланган. Хадиси шарифнинг ривоятларида “Кимки алдаб фириб берса, биздан эмас!” деб келтирилган.

Учинчи: Фирибгарлик жинояти тушунчаси ҳамда унинг учун жавобгарлик масалалари **Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 168-моддасида** назарда тутилган. Жиноий-ҳуқуқий тушунчада фирибгарлик алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкини ёки ўзганининг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритишни англатади. Бундай қилмиш учун озодликдан маҳрум қилишгача бўлган жазо чоралари қўлланилиши назарда тутилган.

Тўртинчи: **Хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида** фирибгарлик тушунчаси ёритилган:

Юқоридаги тушунчалар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, фирибгарликнинг тушунчаси унинг содир этиш усули, шакллари ва қўллаш методларидан келиб чиқади. Масалан, фирибгарликка оид барча тушунчаларда бировни алдаш орқали мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар кузатилади.

Таъкидлаш жоизки, республикамизда содир этилаётган жами жиноятлар орасида фирибгарлик жиноятларининг салмоғи йилдан-йилга ўсиб бориши кузатилмоқда. Таҳлилларга кўра, 2020 йилда фирибгарлик жинояти жами содир этилган жиноятларнинг 11,7 фоизини ташкил қилган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 13,1 фоизни ташкил қилган. 2021 йилнинг 12 ойи давомида республика бўйича содир этилган фирибгарлик жинояти (10496) 2021 йилнинг шу даврига нисбатан 22,78 (24554) фоизга ошган, умумий жиноятларда хиссаси 15,1 фоизни ташкил этмоқда. Фирибгарликнинг салмоқли қисми Тошкент шаҳри (1296 та ёки 20%) Фарғона вилояти (840та ёки 13%), Самарқанд (632 та ёки 9,7) ва Тошкент (557 та ёки 8,6) вилоятлари ҳисобига тўғри келган. Энг ачирнарлиси, 2021 йилда содир этилган фирибгарлик жиноятларининг 7,4% (478) та фош этилмасдан қолган.

МУХОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Фирибгарлик жиноятларининг камайтириш масаласи ҲМҚОлар олдида турган энг муҳим ва устувор вазифаларидан бўлиб, мазкур вазифаларни амалга ошириш самарадорлигини таъминлаш кўпроқ огоҳ этувчи профилактик чоратadbирларни ишлаб чиқишни ҳамда уларни амалга оширишда қўлланилаётган фирибгарликнинг барвақт профилактикаси механизмини мунтазам равишда такомиллаштириб боришни тақазо этади. Фирибгарликнинг барвақт профилактикаси самарадорлигини таъминлаш учун энг аввало мазкур турдаги жиноятларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади. Дарҳақиқат, ҳар қандай воқеа, ҳодиса, жараён ёки мавжудликнинг моҳиятини ўрганиш унинг келиб чиқиши ёки содир бўлишига туртки берган сабаблар, имконият яратган шарт-шароитлар ҳақида аниқ маълумотга эга бўлишни талаб этади⁷⁶.

Аксарият ҳуқуқшунос олимлар ҳуқуқбузарликни касалликка, ҳуқуқбузар шахсни беморга қиёслашади ва мазмунан уларни бир-бирига яқин тушунчалар деб билишади. Дарҳақиқат, пенитенциар тизимда жазо ҳуқуқбузар шахсни жазолашга эмас, балки ахлоқан тузатишга хизмат қилиши лозим деган қараш мавжуд. Тиббиёт соҳасида эса беморни ҳам жисман, ҳам руҳан соғломлаштиришга эътибор қаратилади.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, ҳуқуқбузарликларнинг барча сабаб ва шароитлари кишилар психологияси ва онгига таъсир кўрсатиб, уларда ғайриижтимоий қарашларни, хулқ-атворни шакллантиради ёки уларни

⁷⁶ ИИВ вазири Пўлат Бобожонов “Халқ давлатдан рози бўлиши кўп жиҳатдан фидойилигимизга боғлиқ ва биз бу мақсадга албатта эришамиз” 2018-й “Постда” 8 сон

озиқлантиради, кучайтиради. Шунинг учун ҳам ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитлари ҳамма вақт ижтимоий психологик хусусиятга эга. Ижтимоий-психологик сабаб ва шароитлар ижтимоий шароитлардан келиб чиққан бўлиб, маълум даражада мустақилдир⁷⁷.

Фирибгарлик жиноятини содир этиш сабабини ўрганиш мақсадида шу турдаги жиноятни содир этиб жазони ижро этиш муассасаларида жазо ўтаётган маҳкумлар орасида ўтказилган анкета сўровлари натижалари шуни кўрсатмоқдаки, сўровда иштирок этган 1395 нафар маҳкумларнинг 30,5 фоизи моддий етишмовчилик, 28,8% таълим-тарбиядаги камчилик, 17% ишсизлик, 13,5% ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, 5,3% профилактик ишлари етарли эмаслиги, 2,2% ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятидаги камчиликларни сабаб сифатида эътироф этишган.

Ёшлар томонидан фирибгарликнинг содир этилиши сабабини ўрганиш юзасидан ўтказилган сўровда иштирок этган маҳкумларнинг 38,1% таълим ва тарбиядаги сусткашлик, 32% ишсизлик, 14,9 % ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, 5,4 % моддий етишмовчилик, 4,1 % осон йўл билан пул топиш, 1,6 %ни ичкилик, 0,6 % интернетнинг салбий таъсири деб белгилашган.

Таҳлиллардан кузатиш мумкинки, фирибгарликнинг содир этилишининг асосий сабаблардан бири шахслардаги пулга бўлган эҳтиёжнинг мавжудлигидадир. Шу ўринда айтиш жоизки, ушбу эҳтиёж икки тарафлама бўлиши мумкин. Масалан, фуқаро А. Чорва молларининг олди-сотдиси билан шуғулланади, у фуқаро Б.нинг ишончига кириб қора молларини Б. Кутган нархдан кўра қимматга баҳолаб, фақат ушбу пулларни бир йилдан кейин бериш шarti билан чорва молларини олиб кетади ва уларни пуллаб ўз эҳтиёжларига сарфлайди. Келишилган муддат келгач эса фуқаро Б.ни ҳар хил ваз ва бахоналар билан алдаб унинг пулларини қайтариб бермайди. Гап шундаки бу ҳолатда жабрланган фуқаро Б.нинг ўзи кутганидан ортиқроқ пулга учиб алданади яъни жиноят қурбони бўлишига сабабчи бўлади.

Шу билан бирга, шасхларда фирибгарлик жиноятини содир этишга ундовчи бошқа турдаги эҳтиёжлар ҳам мавжуд. Ҳар қандай инсонда жисмоний эҳтиёж қондиришга бўлган хошиш кучлироқ бўлади. Ҳуқуқшунос олимларнинг фикрига кўра, айрим тоифадаги фирибгарлар ҳаётда зарурий эҳтиёжни қондириш эстагида фирибгарликка қўл уришади. Фирибгарлар орасида спиртли ичимликка ружу қўйган ва гиёҳвандликка чалинганларда асосан бундай ҳолат кузатилади. Чунки, уларда ҳаётга, яхши яшашга бўлган қизиқиш сўнган бўлади. Улар фақатгина кундалик жисмоний эҳтиёжини қондириш мақсадида бўлишади.

⁷⁷ И. Исмаилов, Д. М. Миразов, Ж. С. Мухторов ва бошқ. Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш: Ўқув қўлланма, Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. Б□5.

Бундан ташқари, фирибгарликдан жабрланган шахсларда ҳам маълум эҳтиёжлар бўлиб, улар қуйидагиларда намоён бўлиши мумкин:

- жисмоний эҳтиёж: *очлик, чанқоқ, жинсий хайрихолик;*
- ижтимоий эҳтиёж: *ижтимоий алоқалар, мулоқот, боғланганлик, бошқалар ҳақида қайғуриш ва ўзига нисбатан ғамхурлик, ҳамкорликдаги фаолият;*
- рухий эҳтиёж: *иқрорлик, хошиш-истиак;*
- маънавий эҳтиёж: *ўзини ўзи ҳурмат қилиш, бошқалар томонидан ҳурмат қилиниши, натижадорлик ва юқори баҳога эришиш, тан олинис;*
- моддий эҳтиёж: *доимий яшаш шароитини яхшилашга интилиш.*

Енгил пул топиш, хаётда қийинчилик кўрмасдан кун кечириш, кийинчиликларни осонлик билан енгиб ўтишга ўриниш ҳар қандай шахсни ўзига жалб этиш эҳтимоли юқори. Бироқ, шуни таъкидлаш жоизки, шахслардаги ғурур, инсоф, диёнат, виждон каби хусусиятлар ҳамда ахлоқий тарбия тамойиллари кўпчиликни жиноят содир этишига йўл қўймайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидаги тўрт ҳолатда шахс фирибгарликка қўл уради деган фикрдамиз:

- ахлоқий тарбиядаги камчиликлар;
- пулга бўлган эҳтиёж қондириш зарурияти;
- жисмоний эҳтиёж қондириш зарурияти;
- бойиб кетишга бўлган кучли хошиш.

Фирибгарликка оид жиноят иши материаллари таҳлили шуни кўрсатмоқдаки аксарият ҳолларда жабрланувчиларнинг индивидуал хусусиятлари (ўта ишонувчанлиги) мазкур жиноятнинг содир этилишига имкон яратган. Фирибгарлик жиноятларини содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар таҳлил қилинганида, 71,4 фоиз ҳолатда жабрланувчиларнинг ўта ишонувчанлиги, 16,3 фоиз ҳолатда жабрланувчиларнинг ўз мақсадларига ноқонуний йўллар билан эришишга уринишлари, 6,9 фоиз ҳолатда жабрланувчиларнинг ҳуқуқий билимлари етишмаслиги мазкур жиноятларнинг содир этилишига шароит яратган.

Ҳақиқатдан ҳам юқорида таъкидланганидек, фирибгарликнинг содир этилишида жабрланувчиларнинг муайян даражада ўзига хос хиссаси мавжуд, чунки улар фирибгарларнинг алдовларига ишониб, чув тушиб қолишмоқда.

Назарияда фирибгарликнинг сабаб ва шароитлари келиб чиқиши бўйича асосий ва асосий бўлмаган сабаб ва шароитларга бўлиб ўрганилади. Асосий сабаб ва шароитлар деб жамият ривожланишининг ҳар қандай босқичида ҳам фирибгарликнинг объектив қонуний ҳодиса сифатида мавжуд бўлишини тақозо қилувчи, белгилаб берувчи ҳодиса, воқеа ва жараёнлар йиғиндисига айтамыз. Бундай сабабларга мисол қилиб ишлаб чиқариш билан истеъмол ўртасидаги, жамоат манфаати билан шахсий манфаат ўртасидаги, ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги ва шунга ўхшаш жамият ривожланишининг объектив қонунларига асосан ҳар қандай жамиятда, унинг барча босқичларида

мавжуд бўлган қарама-қаршиликларни салбий томонларини келтиришимиз мумкин.

Асосий бўлмаган сабаб ва шароитлар деб, жамият ривожланишининг маълум бир босқичида пайдо бўлган, вақтинчалик ва ўткинчи хусусиятига эга бўлишини тақозо қилувчи, белгилаб берувчи воқеа, ҳодиса ва жараёнлар йиғиндисига айтамыз. Асосий бўлмаган сабабларга мисол қилиб ҳозирги вақтда ишсизлик, етишмовчилик, ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, миллий валютанинг қадрсизланишини, ташкилий-бошқарув соҳасидаги йўл қўйилаётган хато ва камчиликларни келтиришимиз мумкин.

Хорижий мамлакатларда содир этилаётган фирибгарликнинг сабаблар ўрганилганда бир қатор ухшаш ҳолатларни кузатиш мумкин. Масалан, АҚШда фаолият олиб бораётган хинд колл-марказлари иштирокида кенг қамровли фирибгарлик жинояти содир этилган бўлиб, жиноятчилар ўз фаолиятини телефон ва интернет имкониятларидан фойдаланган ҳолда амалга оширишган. Мазкур жиноятнинг қурбонлари асосан кекса ёшдагилар ва мухожирлар бўлишган. Мазкур жиноятдан жабрланганлар сони 15 мингдан ошган ва улар жабрланувчилардан 250 минг АҚШ доллоридан ортиқ миқдорида пул ундиришган. Деярли 4 йил давомида бу жиноий гуруҳ телефонда одамларни алдаш ва таҳдид қилиш учун турли усуллардан фойдаланган, асосий таҳдид – қамоқ жазоси, депортация ва АҚШ ҳукумати билан боғлиқ бошқа муаммолар бўлган.

Юқоридаги мисолда қуйидаги сабаб ва шароитлар фирибгарликнинг содир этилишига олиб келган деб хулоса қилиш мумкин:

- АҚШда яшаётган ва мазкур жиноятнинг қурбонига айланган 15 мингдан ортиқ фуқароларнинг хулқ-атворида ишонувчанликнинг юқорилиги;

- АҚШ ҲМҚОлар фаолиятида ташкилий-бошқарув соҳасидаги йўл қўйилган хато ва камчиликлар;

- фуқароларда ҳуқуқий маданиятнинг етарли эмаслиги;

- интернет ва замонавий технологиялар билан ишлаш имкониятининг кенглиги;

- АҚШ молия тизимида молиявий мониторингнинг бўшлиқнинг мавжудлиги;

- ҲМҚОлар томонидан амалга оширилаётган назоратнинг сустлиги туфайли фирибгар эркин ҳаракат қилиш имкониятининг мавжудлиги.

У ёки бу ҳаётий ҳолатларга кўра жамиятнинг ҳар қандай аъзоси ҳам бундай алдов ёки ишончининг суиистъемол қилинишига дуч келиши табиийдир. Бундан ташқари ушбу жиноятнинг фарқли томони шундаки, фирибгарлар очиқ ҳаракат қилади ва ўз қурбонини қарахт ҳолатга тушуради. Алдаш ҳолатини бирданига аниқланмайди, балки муайян вақт ўтгандан алданиш аломатлари кузатилади. Бу вақтда эса фирибгар ўзганинг мулки ёки мулкка бўлган

ҳуқуқини қўлга киритади ҳамда бўлиб ўтган ҳолат юзасидан керакли бўлган тавсилотларни яширишга улгуради⁷⁸.

Жиноятлар натижасида фуқароларга моддий ва маънавий зарар етказилади. Худди шунингдек фирибгарлик жиноятдан жабр кўрган шахсларда ҳам бундай ҳолат кузатилади. Бироқ фирибгарлик айрим турдаги жиноятлардан, жумладан ўғрилик жиноятдан ўзига хос жихатлари билан фарқ қилади. Масалан, ўғрилик жиноятининг содир этилишида жабрланувчиларнинг ўз мулкани очиқ қолдирилиши ёки унга бўлган бепарволиги шароит яратади. Худди шунингдек ушбу турдаги жиноят ўзганинг мулкани яширин равишда талон-тарож қилиш каби хатти-ҳаракатлар билан ифодаланади. Фирибгарликнинг содир этилишида уғирликдан фарқли равишда жабрланувчилар хулқ-атворидаги ўта ишонувчанлик шароит яратади. Шунингдек, ушбу жиноятнинг уғирлик жиноятдан фарқли бўлган асосий жихати жабрланувчи ўзига тегишли бўлган моддий қимматликларини ўз қўли билан жиноятчига топширишидир.

Фирибгарликнинг бир қатор турлари фарқлансада, унинг содир этилишида умумий ҳаракатдаги қуйидаги ўзига хос хусусиятларни кузатиш мумкин:

- жиноятчилар жабрланувчиларга таъсир ўтказиш мақсадида психологик методларни чуқур қўллашади;
- жабрланувчилар жиноятчининг ўзини тутиш сабаблари ва жинойи хатти-ҳаракатларини сезмайди;
- жабрланувчилар ҳеч муболағасиз ва иккиланишларсиз жиноятчига ўзининг мулки ва бойликларини ўз хохиши (ўз қўллари) билан беради;
- кўпгина ҳолатларда фирибгарлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб ишлашади;
- фирибгарлар айрим ҳолларда мураккаб қўрилма ва буюмлардан фойдаланишади;
- атрофдагиларнинг фирибгарларга нисбатан бефарқлиги кузатилади.

Қонунда фирибгарлик учун қатъий жазо чоралари белгиланган бўлсада, бироқ фирибгарлар томонидан фуқароларни мулкани эгаллаш мақсадида уларни алдаш давом этади. Чунки, жазонинг оғирлиги бу турдаги жиноятларни олдини олишга хизмат қилади деган фикрдан йироқ йўришимиз лозим. Фирибгарликнинг оқибатини бартараф этиш учун унинг сабаб ва шароитини чуқур таҳлил қилиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Фирибгарлик билан боғлиқ жиноятчиликка қарши курашнинг энг муҳим ва асосий йўналишларидан бири мазкур турдаги жиноятларнинг барвақт профилактикаси. Ушбу профилактиканинг ўзига хос жихатларидан бири содир этилаётган фирибгарлик жиноятларининг сабаб ва шароитларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш чораларини кўришдир. Шунингдек,

⁷⁸ И. Исмаилов, Д. М. Миразов, Ж. С. Мухторов ва бошқ. Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш: Ўқув қўлланма, Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. Б□5.

профилактик чора-тадбирларни қўллаш самарадорлиги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг кенг жамоатчилик билан ҳамкорлигининг тўғри ташкил этилганлигига боғлиқдир⁷⁹.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида инсон қадрини улуғлашга йўналтирилган ижтимоий ҳимоя сиёсати бўйича белгиланган вазифалар доирасида:

а) 2026 йилга қадар эҳтиёжманд аҳоли ижтимоий нафақа ва моддий ёрдам билан тўлиқ қамраб олинсин.

Молия вазирлиги (Т. Ишметов) Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги (С. Холхўжаев), Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги (Р. Маматов) ҳамда Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги (Н. Хусанов) билан биргаликда уч ой муддатда қуйидагиларни назарда тутувчи аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш миллий стратегияси лойиҳасини Вазирлар Маҳкамасига киритсин:

ижтимоий ҳимоя соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш;

ижтимоий суғурта тизимини яратиш, жумладан ижтимоий суғурта жамғармасини ташкил этиш;

кам таъминланган оилаларга ижтимоий ёрдам ва хизматларни ижтимоий шартнома асосида тақдим этиш;

«Ижтимоий ҳимоя ягона реестри» ахборот тизимида ёрдамга муҳтож аёллар, ёшлар ва ногиронлиги бўлган шахслар бўйича алоҳида маълумотлар базасини яратиш, жумладан «Темир дафтар», «Ёшлар дафтари» ва «Аёллар дафтари»ни «Ижтимоий ҳимоя ягона реестри» билан интеграция қилиш;

б) Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида биринчи — тўртинчи синф ўқувчиларини Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан бепул овқат (нонушта ёки тушлик) билан таъминлаш йўлга қўйилсин.

Халқ таълими вазирлиги (Б. Саидов) Соғлиқни сақлаш вазирлиги (Б. Мусаев), Молия вазирлиги (Т. Ишметов) ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва Хоразм вилояти ҳокимлиги билан биргаликда икки ой муддатда 2022 йил 1 апрелдан бошлаб биринчи — тўртинчи синф ўқувчиларини бепул овқат билан таъминлашни ташкил этиш бўйича қарор лойиҳасини Вазирлар Маҳкамасига киритсин.

Бунда, лойиҳада ажратиладиган маблағлар сарфланиши устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш ва коррупциявий омилларнинг олдини олиш бўйича аниқ механизмлар назарда тутилсин;

в) 2023 йил 1 январдан бошлаб пенсияни ҳисоб-китоб қилиш учун иш ҳақининг максимал миқдори пенсияни ҳисоблаш базавий миқдорининг ўн баробаридан ўн икки баробаригача оширилсин.

⁷⁹ ИИВ вазири Пўлат Бобожонов “Халқ давлатдан рози бўлиши кўп жиҳатдан фидойилигимизга боғлиқ ва биз бу мақсадга албатта эришамиз” 2018-й “Постда” 8 сон

Молия вазирлиги (Т.Ишметов) уч ой муддатда Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунига қуйидаги ўзгартиришлар киритилишини назарда тутувчи Қонун лойиҳасини киритсин:

аёлларга пенсия ҳисоблашда уларнинг болани парваришлаш таътилида бўлиш вақтининг ҳаммасини жамлаганда иш стажига қўшиб ҳисобланадиган 3 йиллик даврни 6 йилга ошириш;

болалиқдан ногиронлиги бўлган болаларга 18 ёшгача қаралган даврни пенсия тайинлашда иш стажига қўшиб ҳисоблашмуҳим вазифалар сифатида белгилаб берилган.

Дарҳақиқат, жамиятдаги барча аҳоли қатламини турмуш тарзини яхшилаш, уларнинг реал даромадларини ошириш ва ижтимоий қўллаб қувватлашни такомиллаштириш ўз навбатида турли салбий ҳолатларни олдини олишга хизмат қилади. Юқорида такидлаб ўтганимиздек, фирибгарлик жиноятларининг энг асосий сабабларидан бири бу аҳолининг моддий эҳтиёжларининг қондирилмаганлиги, иқтисодий муаммолар эътироф этилган. Шу боисдан аҳолининг эҳтиёжларининг етарли даражада қондирилиши фирибгарлик жиноятларини олдини олишнинг асосий усулларидан ҳисобланади.

Юқоридаги омилларни бартараф этмай туриб биз жамиятда учрайдиган салбий ҳолатлар, шу жумладан фирибгарлик жиноятларини олдини олишда натижаларга эришиб бўлмаслигини англашимиз лозим. Шу боисдан, бугунги кунда мамалакатимизда турли соҳаларда амалга оширилаётган ислохотларда аҳолининг кам таъминланган қатламини ижтимоий қўллаб қувватлаш, янги ишчи ўринларини яратиш, “уюшмаган ёшлар”нинг мавжуд муаммоларини аниқлаш ва бартараф этиш, кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш борасида кўзга кўринарли ишлар амалга оширилди ва улар давом эттирилмоқда.

Австрия қонунчилигига кўра жабрланувчининг маълум бир ҳаракатни амалга ошириши, бирон-бир ҳаракатга имкон бериши ёки фактик алдаш туфайли ҳаракатсизликни амалга ошириши фирибгарликни ташкил этади (*бунда унинг турлари: оддий, оғир, компьютер, зарурият туфайли содир этилган кабиларга бўлинади*).

АҚШ жиноят қонунчилиги бўйича фирибгарлик деганда алдаш тусига эга бўлган, усул келишув ва серқирра ҳаракатлар тизими тушунилади (*Унинг турлари: кўзбуямачилик тусидаги мурожатларга оид, компьютер, банк, солиқ, телемаркетинг, почта, банкротлик, кредит карталари орқали, тиббиёт, ҳукумат ташкилотларига қарши, суғурта, қимматли қоғоз муомиласи*).

Япония жиноят кодексида фирибгарлик бошқа шахсдан мулкни алдаш орқали эгаллашни англатади. Агар шахс шу йўл орқали ўзи ёки бошқа шахс учун

ноқонуний мулкый фойда кўрса, бундай ҳаракатлар ҳам фирибгарлик ҳисобланади.

Германия жиноят кодексида фирибгарлик оддий, алоҳида оғир, компьютер, субсидия олишга қаратилган, капитал киритишга оид, кредит каби турларга бўлинади.

Юқоридаги тушунчалар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, фирибгарликнинг тушунчаси унинг содир этиш усули, шаклари ва қўллаш методларидан келиб чиқади. Масалан, фирибгарликка оид барча тушунчаларда бировни алдаш орқали мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар кузатилади⁸⁰.

Таъкидлаш жоизки, республикамизда содир этилаётган жами жиноятлар орасида фирибгарлик жиноятларининг салмоғи йилдан-йилга ўсиб бориши кузатилмоқда кузатилмоқда. Таҳлилларга кўра, 2020 йилда фирибгарлик жинояти жами содир этилган жиноятларнинг 11,7 фоизини ташкил қилган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 13,1 фоизни ташкил қилган. 2021 йилнинг 12 ойи давомида республика бўйича содир этилган фирибгарлик жинояти (24554) 2022 йилнинг шу даврига нисбатан 12,78 фоизга камайган бўлсада, умумий жиноятларда хиссаси 25,1 фоизни ташкил этмоқда. Фирибгарликнинг салмоқли қисми Тошкент шаҳри (7296 та ёки 20%) Фарғона вилояти (1840та ёки 13%), Самарқанд (1632 та ёки 9,7) ва Тошкент (1557 та ёки 8,6) вилоятлари ҳисобига тўғри келган. Энг ачирнарлиси, 2021 йилда содир этилган фирибгарлик жиноятларининг 7,4% (878та) фош этилмасдан қолган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. ИИВ вазири Пўлат Бобожонов “Халқ давлатдан рози бўлиши кўп жиҳатдан фидойилигимизга боғлиқ ва биз бу мақсадга албатта эришамиз” 2018-й “Постда” 8 сон.

2. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Т: “Ўзбекистон”, 2017 йил, 10-бет.

3. *Мирзиёев Ш.М.* Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали тадбирдаги “Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови” номли маъруза // Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг “Пост”да газетаси, № 50-сон, 1-5 бетлар.

4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 8000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.В. – Т:

5.«Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 348.<https://m.ok.ru>

⁸⁰ ИИВ вазири Пўлат Бобожонов “Халқ давлатдан рози бўлиши кўп жиҳатдан фидойилигимизга боғлиқ ва биз бу мақсадга албатта эришамиз” 2018-й “Постда” 8 сон

6. Серебренникова А.В. Уголовный кодекс Австрии. –М., Зерцало, 2001.– С.144.
7. Савченко А.В. Уголовное законодательство Украины и федеральное уголовное законодательство США. –Киев: КНТ, 2007.–С.596.
8. Коробоева А.И. Уголовный кодекс Японии. СПб., Юридический центр Пресс., 2002.–С.226.
9. Шестакова Д.А. Уголовный кодекс федеративной Республики Германии. – СПб., Юридический центр Пресс, 2003. –С.524.
10. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Илмий-амалий тадқиқотлар маркази маълумоти
11. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тергов департаменти маълумоти
12. И. Исмаилов, Д. М. Миразов, Ж. С. Мухторов ва бошқ. Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш: Ўқув қўлланма, Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. Б-5.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2017. № 6. – 70-м. // URL: <http://www.lex.uz>
14. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Илмий-амалий тадқиқотлар маркази маълумоти

**КАРАНТИНГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ
ТАШКИЛ ЕТИШНИНГ ЧЕТ ЭЛ ИЛҒОР ТАЖРИБАЛАРИ**

Аъзамхўджайев Акромхўджа Азизхўжайевич

*Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар Вазирлиги Академияси саф қисми курс
бошлиғининг ўринбосари, подполковник*

Аннотация: Ушбу мақола орқали Сиз, карантин билан боғлиқ ХП чора-тадбирини амалга ошириш фаолиятини такомиллаштириш бўйича тушунчалар, умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимолик профилактика чора-тадбирларининг бугунги кундаги ҳолати, ХП чора-тадбирларини амалга ошириш фаолиятини ташкил этиш бўйича бошқа хорижий давлатларнинг илғор хорижий тажрибаси ҳамда миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш томонлари, шунингдек, юқорида келтириб ўтилган жиҳатлари фойдаланган ҳолда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари бўйича билиб олишингиз мумкин.

Калит сўзлар; карантин, ҳуқуқбузар, профилактика, умумий, махсус, якка.

КИРИШ

Дунёнинг ҳар бир мамлакатларида юрт тинчлигини асраш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлигини таъминлаш, жамиятда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши кураш каби чора-тадбирларни амалга ошириш ҳар бир давлатнинг ўз олдига қўйилган вазифалардан биридир. Турли давлатларда маъмурий ҳудудларида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини амалга ошириш жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти турлича йўллар, усуллар билан таъминланади. Ушбу соҳада ҳар бир давлат ўзига хос тажрибага эга бўлиб, уларни ўрганиш ҳамда юртимизда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини амалга оширишда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизимига татбиқ этиш бугуннинг долзарб талабларидан биридир. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини амалга ошириш ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш борасида хорижий давлатлар тўплаган тажрибани ўрганиш бу масалага тизимли ёндашувни талаб қилади. Шу сабабли, кўзланган мақсадга эришиш учун қуйидагича ёндашиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз: Хорижий давлатларда ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширишда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизимлари Ҳар бир давлатнинг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизими бошқа мамлакатларникидан муайян хусусияти билан ажралиб туради.

Ҳар бир давлатнинг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизими бошқа мамлакатларникидан муайян хусусияти билан ажралиб туради бу борада

Ўзига хос тажриба Россия Федератсиясида тўпланган. Мамлакат конституциясининг 72-моддасига мувофиқ конунийлик ҳуқуқ-тартибот жамоат хавфсизлигини таъминлаш шунингдек жиноятларни олдини олиш Россия Федератцияси ва субъектларининг биргаликдаги бошқарувида амалга оширилади. Россия Федератцияси ИИБ федератция таркибига кирувчи республикалар ИИБ лари, ўлкалари, вилоятлар, федерал даражадаги шаҳарлар ички ишлар бош бошқармалари, бошқармалар ва бўлимлар, автоном вилоятлар ва округлар туман ва шаҳар ички ишлар органлари темир йўл, хаво ва сув транспорти тармоқ ички ишлар органлари, таълим муассасалари ва илмий тадқиқотиот марказлари, ички кўшинлар ҳамда тизимга кирувчи бошқа таркибий тузилмаларнинг фаолиятига раҳбарлик қилади. Россия федератциясининг «Политция тўғрисида»ги 2011 йил 7-феврал қонуни қабул қилинган бўлиб ушбу қонунда политция ижроия ҳокимияти федерал органининг ички ишлар соҳасидаги ягона марказлашган тизими таркибий қисми ҳисобланиб фаолиятнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат: шахс жамият ва давлатни ҳуқуққа ҳилоф тажовузлардан ҳимоя қилиш жиноя ва маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва фош этиш жиноятларни аниқлаш ва очиш жиноят ишлари бўйича суриштирувни амалга ошириш қидирувни ташкил этиш маъмурий ҳуқуқбузарлик туғрисидаги ишларни юююрйтиш ва маъмурий жазоларни ижро этиш жамоат жойларида ҳуқуқ тартиботни таъминлаш қурол савдоси соҳасидаги Россия Федератцияси қонунчилигига риоя этилиши устидан қонунчилигига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш хусусий дедективлик ва қўриқлаш жабрланувчилар ,гувоҳ ва жиноятга оид суд иш юритувидаги бошқа иштирокчилар судьялар прокурорлар , терговчилар , ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларининг бошқа мансабдор шахслари ҳамда қуриқланиши талаб этиладиган бошқа шахсларни давлат ҳимояси билан таъминлаш эксперт-криминалистик фаолиятни амалга оширишдан иборат. Ўзбекистон Республикасида эса ички ишлар органлари тизими милитция ҳуқуқий мақоми билан фаолият олиб боради тизимининг ҳуқуқий асоси сифатида 2016-йил 16-сентябрдаги «Ички ишлар органли тўғрисида»ги қонуни асос ҳисобланади. Хар иккала давлатлар ИИБ тизими вазибалари деярли бир хил тақсимланган. Россия давлатида политция фаолиятини самарали йўлга қўйиш мақсадида Россия Федератцияси Ички ишлар вазирилиги таркибида қирқдан ортиқ Бош бошқарма, департамент , бошқарма ва марказлар ташкил этилган . Уларнинг орасида жамоат тартибини сақлаш ва Россия федератцияси Ижро ҳокимияти субъектлари билан ҳамкорликни мувофиқлаштиришни таъминлаш бош бошқармаси, Йул ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш бош бошқармаси, Йирик ҳалқаро ва оммавий спорт тадбирларида жамоат хавфсизлигини таъминлаш бошқармаси ва улар тизимидаги таркибий тузилмалар бевосита жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлиги таъминлаш вазибаларини амалга оширс қолган бош бошқарма,

департамент, бошқарма ва марказлар ўзига юклатилган асосий вазифаларни бажариш асносида маълум бир даражада ва вақтда ушбу фаолиятда иштирок этадилар. Россия Федерацияси ҳукуматининг 2000 йил 7-декабрдаги «Жамоат хавфсизлиги милитцияси булинмалари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ Россия Федерациясида участка инспекторлари лавозими жорий этилган. Ўзбекистон Республикасида «ИИО таяч пунктларига» ўхшаш тузилмалар Россияда «тартибни сақлаш таяч пунктлари» деб номланиб тартибни сақлаш таянч пунктлари жамоатчилик органи хисобланиб унга кирувчи жамоатчилик тузилмаларининг келишилган ҳолда фаолият курсатиши кенгашлар томонидан таминланади. Россия Федерациясида ички ишлар органлари тизими милитциядан полицияга ўзгартирилгандан кейин мамлакатда тартибни сақлаш таянч пунктлари полиция участка пунктлари сифатида номлана бошлади.

Россия Федерациясида мамлакат Конституциясининг 72-моддасига мувофиқ, қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек ҳуқуқбуарликлар профилактикасини Россия Федерацияси ва субъектларининг биргаликдаги бошқарувида амалга оширилади. Ижроия ҳокимиятига раҳбарликни амалга ошириш асосида Президент ва ҳукумат қонунийлик, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, мулкчилик ва жамоат тартибини қўриқлаш бўйича ташкилий-бошқарув чоратадбирларини амалга оширади, шу-нингдек жинойий-ҳуқуқий сиёсатнинг асосий йўналишлари, ресурсларини белгилайди.

Россия Федерацияси ИИВ федерация таркибига кирувчи республикалар ИИВлари, ўлкалар, вилоятлар ва федерал даражадаги шаҳарлар ички ишлар бош бошқармалари, бошқармалари ва бўлимлари, автоном вилоятлар ва округлар, туман ва шаҳар ички ишлар органлари, темир йўл, ҳаво ва сув транспорти тармоқ ички ишлар органлари, таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот марказлари, ички қўшинлар ҳамда тизимга кирувчи бошқа таркибий тузилмаларнинг фаолиятига раҳбарлик қилади⁸¹. Россия Федерациясида ички ишлар органлари тизими милициядан полицияга ўзгартирилгандан кейин мамлакатда тартибни сақлаш таянч пунктлари «полиция участка пунктлари» сифатида номлана бошлади. Полиция участка ноziри – полиция участка пунктларининг асосий субъектларидан бири бўлиб, уларнинг фаолияти Федерация ИИВнинг 2012 йил 31 декабрдаги буйруғи билан тасдиқланган «Полиция участка ноziрининг фаолиятини ташкил этиш масалаларига» буйруқ

⁸¹ Указ Президента Российской Федерации от 18.07.1996 г. № 1039 «Об утверждении Положения о Министерстве внутренних дел Российской Федерации» / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: — URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/9733> (дата обращения: 15.06.2015).

асосида ташкил этилади. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда полиция участка нозирларининг асосий хизмат вақти маъмурий ҳудудда ўтиши белгиланган бўлиб, улар жамоат бирлашмалари билан жиноятчиликга қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини амалга ошириш фаолиятини ташкил этишда ҳамкорликда тадбирлар олиб бориш зарурати туғилганида полиция участка пунктларида фаолият кўрсатадилар.

Европа мамлакатлари орасида маъмурий ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасида яна бир ўзига хос тизим Германияда қарор топган. Германия давлат бошқаруви тизимида полиция асосий ўринлардан бирини эгаллаб, ўз ичига Федерал ИИБ ва Ўлкалар ИИБларини қамраб олади. Ўлкалар ИИБлари Федерал ИИБнинг кўрсатмаларини сўзсиз бажаради, Федерал ИИБ эса субъектлар ваколатига кирадиган вазифаларга аралаша олмайди. Мамлакатда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини асосан ўлкаларнинг полициялари амалга оширади. Мамлакатда жиноятчиликга қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизими марказлашмаган бўлиб, ўлкалар ҳуқуқ тартибот хизматлари махсус тартиб бўйича давлат органларидан фарқланади. Ўлкалар полициялари тартибни сақлаш, криминал, сувда тартибни сақлаш, сафарбарлик, конституцияни қўриқлаш каби полиция идораларидан ташкил топган бўлиб, улар ичида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш билан тартибни сақлаш полицияси шуғулланади. Мамлакатнинг ҳар бир ўлкасида ўз қонунчилиги ва идоравий ҳужжатлари амал қилсада, тартибни сақлаш полициясининг фаолияти ҳамма ўлкаларда бир хил. Масалан: Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва криминал полиция етиб келгунига қадар кечиктириб бўлмас ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг чора-тадбирларини, тезкор-қидирув чора-тадбирларини амалга оширади. Мамлакатда ўрнатилган қонун қоида, қонунчилик интизомига риоя қилиниши, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини шакиллантириш юзасидан ҳуқуқий ва қонунчилик тарғиботлари, ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини амалга ошириш, йўл ҳаракати хавфсизлигига риоя этилишини назорат қилиш, ушланганларни конвой қилиш ва суд муҳокамалари вақтида қўриқлаб туриш, ёнғин хавфсизлиги, санитария-эпидемиология ва бозорларда савдо қилиш қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш; паспорт тизимини назорат қилиш, умум қабул қилинган ўлчов ва оғирлик бирликларига риоя этилишини назорат қилиш, меҳмонхона, ресторан, бар, казино, лотерея ва тотализаторларда қоидаларга риоя этилишини назорат қилиш, ўрмонни қўриқлаш, маҳаллий фуқаро муҳофаасини амалга ошириш, қаровсиз қолган вояга етмаганлар ва ўсмирларни назорат қилиш кабилардан иборат. Германияда маҳаллий ҳокимият органига раҳбарлик қилувчи шахс ҳудуддаги полиция ташкилотининг ҳам биринчи амалдори ҳисобланади. Бинобарин, айрим ўлкалар полициялари бутунлай ёки қисман давлатга қараса, баъзилари

коммунал муассасалар ҳисобланади⁸². Мамлакат жамоат тартибини сақлаш полициясида 160–165 минг нафар ходим хизмат қилади.

Европа мамлакатлари орасида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасида яна бир ўзига хос жиҳатга эга бўлган тизим Францияда шаклланган. Франциянинг тўлиқ маҳаллий бюджет ҳисобидан таъминланадиган муниципал полицияси шаҳарлар ва бошқа аҳоли турар жойларида жамоат тартибини сақлайди ҳамда хавфсизлигини таъминлайди ва бу борада улар Миллий полиция билан узлуксиз ҳамкорликда фаолият олиб борадилар. Франция Миллий полициясига полициянинг барча функциялари, жумладан жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш функцияси ҳам юклатилган бўлиб, уларни самарали таъминлаш мақсадида, унинг таркибида йигирмага яқин бош бошқарма, бошқарма, марказ, институт ва хизматлар фаолият олиб боради. Миллий полиция таркибидаги Жамоат хавфсизлиги бош бошқармасининг асосий вазифаси бевосита жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлашдан иборат. Бош бошқарманинг фаолияти қуйидаги асосий вазифаларни амалга оширишга йўналтирилган: ижтимоий ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, уларнинг амлакатда ўрнатилган ҳуқуқ нормаларига риоя қилиш бўйича тартиб қонидани назоратини амалга ошириш, аҳолига ёрдам кўрсатиш, ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга ошириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, хусусан катта бўлмаган миқдордаги зарар етказилиши билан боғлиқ жиноятларни суриштириш ва тергов қилиш; жамоат тартибини сақлаш ва қайта тиклаш. Шунингдек, жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш вазифалари ўзига хос тартибда Миллий полициянинг чегара ҳудудлари, темир йўллар ва ҳаво транспорти ҳудудларида хизмат олиб борувчи Чегара полицияси бош бошқармаси, асосий вазифаси республика даражасидаги оммавий тартибсизликларга қарши кураш ва уни бартараф этиш ҳисобланган Республика хавфсизлик корпуси марказий хизмати каби мустақил таркибий тузилмалари томонидан ҳам амалга оширилади. Франция ИИБ Миллий полицияси сингари Бош дирекция раҳбарлик қилувчи ҳарбийлашган Миллий жандармерия ҳам жамоат хавфсизлигини, аҳолининг тинчлиги ва осойишталигини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Жандармерия қишлоқ ҳудудларида ва мамлакат аҳолисининг ярмини, давлат ҳудудининг 90 фоизини ташкил этувчи унча катта бўлмаган шаҳарларда полиция вазифасини бажаради.

Туркия давлатида бир неча шаҳарларида эса полиция хизмати фуқаролардан жиноятчиликка қарши курашда, ҳуқуқбузарликларнинг

⁸² В. В., Болтенко Ю. Н. Компетенция органов местного самоуправления Германии в сфере правопорядка // Местное самоуправление: теория и практика. Труды Академии Управления. – М., 1998. – С. 217

профилактикасини амалга ошириш ва бошқа ҳодисалардан хабардор булиш мақсадида кучаларда сигналлар ўрнатилаган, улар жиноят ёки бошқа хабарларини полицияга хабар бириб туради, бу айниқса шаҳарларда криминоген вазиятни бартараф этишга имкон беради.

Бугунги кунда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ғайриқонуний муомаласи билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси амалга оширишдаги муаммони ҳал қилиш усулининг жамиятдаги ўрнини мунтазам равишда ўрганиб бориш мақсадида Европа давлатларининг кўпчилигида «САРА», «Муаммони таҳлил қилиш модули», «Муаммони ҳал қилиш учбурчаги» деб номланган турли моделлардан фойдаланилади. Бу моделлар муаммони ҳал қилишнинг турли босқичларида уни самарали амалга оширишга шароит яратади ҳамда мазкур усулнинг фуқароларга берган нафини баҳолаш имконини беради.

Юқоридаги илмий таҳлиллар ички ишлар органлари профилактика инспекторларининг ҳуқуқбузарликларнинг профилактик фаолиятини ташкил этишда бошқаришнинг полиция тизими қарор топган мамлакатларда ҳам маъмурий ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда таянч пунктлари ўзига хос ўринга эга эканлигини яққол кўрсатди.

Буюк Британияда патрулик нарядлари хизмат фаолияти мобайнида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, йўл ҳаракатини тартибга соладилар ва назорат қиладилар, яширинган жиноятчиларни қидириб топишда иштирок этадилар, бошқа тармоқ хизматлари учун керакли маълумотларни тўплайдилар ҳамда турли фавқулодда вазиятларда фуқароларга ёрдам кўрсатадилар. Ривожланган мамлакатлар полициясининг патрулик хизматларига замонавий техник таъминот хос бўлиб, бу нарядларнинг юқори сафарбарлигига эришиш имконини беради. Масалан, Лондоннинг у чекка провинциясидан бу чеккадаги провинциясигача жиноят ҳақида хабар тушгач, патруль бўлинмаси диспетчерлик пунктдан ўртача 2,5–3 минут ичида воқеа жойига етиб боришга қодир. Патруль нарядлари ахборот таъминотига ҳам катта эътибор қаратилган. Улар алоқа воситалари ва компьютер техникаси билан яхши қуроллангани боис керакли маълумотни тезда ахборот марказининг маълумотлар базасидан олиш имконияти мавжуд. Кейинги йилларда ривожланган мамлакатларда полициянинг қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини енгиллаштириш мақсадида катта кўчалар ва посёлкаларда видеокузатув ускуналари ўрнатила бошланди. Мазкур камераларда олинган ҳуқуқбузарлик ёки жиноятга оид суратлар орқали иш олиб бориш полицияга катта қулайлик яратади. Хорижий давлатларда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда кенг қўлланиладиган усуллардан яна бири – ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш, «муаммони ҳал

қилиш» бўлиб, у полиция томонидан қўлланиладиган замонавий усулларни ўз ичига олган янги иш усули ҳисобланади.

Эътибор берсак, бугунги кунда муаммони ҳал қилиш усулининг жамиятдаги ўрнини мунтазам равишда ўрганиб бориш мақсадида Европа давлатларининг кўпчилигида «САРА», «Муаммони таҳлил қилиш модули», «Муаммони ҳал қилиш учбурчаги» деб номланган турли моделлардан фойдаланилади. Бу моделлар муаммони ҳал қилишнинг турли босқичларида уни самарали амалга оширишга шароит яратади ҳамда мазкур усулнинг фуқароларга берган нафани баҳолаш имконини беради⁸³.

Юқоридаги илмий таҳлиллар ички ишлар органларини бошқаришнинг полиция тизими қарор топган мамлакатларда ҳам маъмурий ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда таянч пунктлари ўзига хос ўринга эга эканлигини яққол кўрсатди. Республикамиз ИИБ тизимида амалга оширилаётган ислохотларда бир қатор олимлар ва мутахассислар хорижий давлатларнинг илғор тажрибалардан келиб чиқиб, мамлакатимиз ички ишлар органларининг тузилишини қайта кўриб чиқиш ва полиция тизимига ўтиш мақсадга мувофиқлигини таъкидлашади⁸⁴. Хорижий давлатлар маъмурий ҳудудларида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тажрибасини илмий таҳлил қилиб, шундай хулосага келиш мумкинки, мамлакатимиз ички ишлар органлари тизимида босқичма-босқич амалга оширилаётган ислохотлар истиқболда Ўзбекистонда полиция тизимининг жорий этилишига олиб келганда ҳам ушбу тизимда таянч пунктлари жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жиноятчиликка қарши кураш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини ташкил этиш аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришнинг марказий субъекти бўлиб қолаверади

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, яқка, виктимологик профилактикасининг амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда полициянинг жамоатчилик билан мунтазам ҳамкорлигини таъминлаш орқали, *биринчидан*, маҳаллий даражада жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини самарали таъминлашга, *иккинчидан*, ҳудудда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш учун нафақат полиция, балки жамоатчиликнинг ҳам масъул эканлигини тушуниб етишга эришилади. Аҳоли турар жойларида

⁸³ Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом / Составлено старшим советником Генерального секретаря ОБСЕ по вопросам полицейской деятельности. – Вена, 2008. – С. 29–30.

жиноятчиликга қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашнинг шакл ва усуллари. Хорижий давлатлар ички ишлар органлари жамоат тартиби ва хавфсизлигини сақлашда бир қатор усуллардан фойдаланадилар. Патруллик қилиш бу борадаги асосий усуллардан бири бўлиб, ички ишлар органлари ходимининг айрим маҳаллий яшовчилар билан тўсатдан учрашиб қолиши эмас, балки маъмурий ҳудуддаги жамиятнинг барча бўғинлари билан фаол алоқада бўлиш, намунали ўзаро муносабат ўрнатиш ва ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини амалга ошириш орқали ҳуқуқий тарғиботлар ўтказиш, саводхонлигини ошириш, маслаҳатлар бериш ҳақида амалий келишувлар тузишга қаратилган режали тадбирларни назарда тутуди⁸⁵. Кўплаб давлатлар ички ишлар органлари шахсий таркибининг 60–75 фоизини патруллик хизматлари ташкил этиши ҳам фаолиятнинг ушбу турига бўлган катта эътибордан далолатдир. Патруллик қилиш ҳудуд ва жиноятчиликнинг интенсивлиги даражасини инобатга олган ҳолда ошкора ва ноошкора йўллар билан ҳуқуқ-тартиботга қарши тайёрланаётган ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, уларнинг олдини олишга қаратилган тезкор, мақсадга йўналтирилган фаолият бўлиб, жиноятчига қарши жамият ҳимоясининг биринчи чизигидир.

Японияда аҳоли турар жойларида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш полициянинг қўйи бўғинлари – полиция пост ва пунктлари томонидан амалга оширилади. Мамлакатда полиция фаолиятини такомиллаштириб боришнинг устувор йўналишларидан бири уларнинг жамоатчилик билан ҳамкорлигини кучайтириб боришдан иборатлигини яхши тушунган Япония ҳукумати полиция фаолияти. Мамлакатда полиция фаолиятини такомиллаштириб боришнинг устувор йўналишларидан бири уларнинг ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг чора тадбирларини амалга оширишда жамоатчилик билан ҳамкорлигини кучайтириб боришдан иборатлигини яхши тушунган Япония ҳукумати полиция фаолиятининг дастлабки даврларидан аҳоли турар жойларида полиция пост ва пунктларининг фаолиятини йўлга қўйишга алоҳида эътибор қаратган. Натижада 1982 йилнинг бошидаёқ мамлакатда 9446 та полиция пости ва 6053 та полиция пункти аҳолига хизмат кўрсата бошлаган. Умуман олганда, ушбу пост ва пунктлар Япония полициясининг ўзаги бўлиб, уларда полиция ходимларининг 40 % хизмат қилади. Полиция постлари қишлоқларда жойлашган бўлиб, уларда битта полиция ходими ишлайди ва ўз оиласи билан истиқомат қилади. Полиция пунктлари эса асосан шаҳарларда жойлашган бўлиб, ходим учун фақат хизмат

⁸⁵ Работа полиции в обществе: Пособие для преподавателей / Ин-т. «Открытое общество». – М. 2001. – С. 48.

хонаси вазифасини бажаради. Тадқиқот жараёнида ўтказган ижтимоий сўровимизда ички ишлар органлари ходимларидан «Япониядаги сингари ҳар бир таянч пунктида профилактика инспекторининг оиласи билан ҳаёт кечириб фаолият олиб боришига қандай қарайсиз?», деб сўралганида, уларнинг 33,0 % «бу профилактика инспектори масъулиятининг, ҳудуд учун жавобгарлик ҳиссининг ошишига олиб келади» ва 11,9 % «бу милиция таянч пункти фаолиятининг самарадорлигига салбий таъсир қилади», деган жавобларни беришган бўлса, 10,1 % ушбу ҳолат вазиятни ўзгартирмаслигини, 45,0 % буни тасаввур қила олмаслигини билдиришган. Японияда полиция пост ва пунктларида хизмат олиб боровчи патруль-пост хизмати ходимлари ўзларига бириктирилган ҳудудларда ҳар бир оила, корхона, муассаса ва ташкилот билан иш олиб борган ҳолда доимий равишда патруллик қиладилар. Мамлакат қонунларида ҳар бир полиция ходимига ўртача 400 та оила тўғри келиши лозимлиги назарда тутилган. Хизмат давомида патруль-пост хизмати ходимлари аҳоли ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича суҳбатлар ўтказиб, уларни керакли ахборотлар билан таъминлайдилар, шунингдек жамоатчиликнинг полиция фаолиятига доир фикрини ўрганиб борадилар.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Черепанов А.В., Магденко А.Д. Организация деятельности участкового уполномоченного милиции: учебник. – Челябинск, 2006. – С. 63.
2. Хўжақулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш: Монография / Масъул муҳаррир ю.ф.д., доц. И.Ю. Фазилов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2019. – 4 б.
3. Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш: Ўқув қўлланма / И. Исмаилов, Д. М. Миразов, Ж. С. Мухторов ва бошқ.; проф. Ў. Ҳ. Муҳамедовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2017. – 52 б.
4. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактики. –М. 1980. –С. 459; Криминология общая часть. –М. 2002. –С. 144.
5. Миньковский Г.М. Предмет криминологической профилактики преступлений и некоторые проблемы её эффективности. –М. 1976. –С.12-13.
6. Абдурасулова Қ.Р. Аёллар жиноятчилигининг жиноят ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: Монография. –Т.: ТДЮИ, 2005. – 23 б
7. Зарипов З.С., Исмаилов И. Криминология. Дарслик. –Т., 1996. 155 б.
8. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть особенная. Издание 2-е: Учебник / Под ред. проф. А.П. Коренева. – М.: МЮИ МВД России. Щит-М, 1999. – С. 70.

9. Алексеев А.И. Криминология: Курс лекций. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Щит-М, 2000. – С.138.

10. Антонян Ю.М. Изучение личности преступника. – М., – 1992. – Б. 48.

11. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. – М.: МАЭП, 1999. – С. 95.

BASIC METHODOLOGIES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Norinboyeva Durdonaxon Janobiddin qizi

FarDU 3-bosqich talabasi, durdonakhonnorinboeva@gmail.com

Annotation: *A university student must not only have a high level of reading, writing and translating in English, but also must be able to see English in the context of another culture, the goals of teaching a foreign language - social demand, social order, conditions, the policy-driven goals of foreign language teaching can contribute to the development and progress of society.*

Key words: *foreign language, paragraph, method, fundamental knowledge, intensive and extensive reading, grammar, speaking.*

You have read the rules of grammar or they have been explained to you; you translated the sentences and subsequent paragraphs from Latin and into Latin; you read Cicero or Caesar or Virgil and translated the texts into English - you probably read it aloud in class. Through these readings and translations, you have also learned more complex grammatical constructions. Unfortunately, you never learned to speak, but to be fair, it would be difficult to practice speaking these languages without native speakers. For the longest time, it was also used in teaching modern foreign languages. In a teacher-directed class, the teacher would explain grammar rules in the native language, followed by translation exercises with fill-in-the-blank or verb conjugation or noun conjugation. Speaking, when it occurred, was in the context of performing these exercises orally and could only consist of words or phrases. There was no attempt at "real" communication. How to organize a grammar-translation lesson? You give your readers a brief introduction in the target language. You introduce new vocabulary and give your students time to translate the passage. The new material in the passage may be a new case, a new verb tense, or a more complex grammatical construction.

You explain them to your students as you work with them through the material. Then you give your students a series of translated sentences or a short paragraph in their native language and they translate it into the target language for homework. The direct method, also called the natural approach, is in many respects the opposite of the grammar-translation method. In this class, the mother tongue is strictly forbidden and grammar (grammatical explanation) disappears in favor of induction, where students must make the rules for themselves. Students are always encouraged to speak, which is best done in student-centered classes. In theory, students learn a foreign language as naturally as they learned their native language as a child, and automatic answers to questions become instinctive. The focus was always on natural language, and habit formation was the key to learning. When students make mistakes, teachers politely correct them. He was praised for his correct use of language. Thus, students should be

able to identify the grammar rule for themselves. While the ideas are interesting, in practice this is a short-lived theory, the success of teaching L2 grammar through induction is unproven, and schools cannot provide a fully immersive environment. What would be the direct method or natural approach activity? It can be as simple as the teacher asking a question, the students answering, and then correcting or praising.

This teacher can read the passage aloud, give it to the students, and then read it aloud so that through repetition and correction, the students can have their parents read the patterns to the children can understand or she might ask students to rewrite the paragraph in their own words, again with correction or praise. Currently, students learning English are offered several methods. One of them is the main method. For this, it is necessary to study at least 2-3 years, study grammar in depth. This method is mainly used in the training of professional translators. Which is based on learning a language as a real and complete means of communication. Currently, the fundamental method has not changed its purpose, but many other methods have competed with the fundamental method. The most important thing in learning a language is how accurate the information is. A university student must not only excel in reading, writing and translating English, but must also see English in the context of other people's cultures. An English teacher should pay attention to this in the process of language teaching. In addition to the textbook, Headway Pronunciation is also included to improve pronunciation.

Another popular method of teaching English in today's fast-paced world is the "intensive method". A teacher who uses this method mainly uses dialogues as a weapon. It is impossible to learn English intensively in 2 weeks, but hardworking, self-motivated students can easily learn the language in 3 months. Another practical help for students in learning a language is foreign language programs broadcast on television, where the listener listens live and has the opportunity to test his knowledge in practice. They can also motivate the student to learn the language faster. The main goal is to help students acquire knowledge independently. In conclusion, it can be said that since there are various educational institutions in our country, a special methodology for teaching foreign languages has been developed for the purpose of teaching in them. This will be appropriate. Advanced pedagogical technologies are used in the teaching of foreign languages in our country, and the educational process is adapted to international standards. In the process of training specialists in all areas, it is important to give priority to the educational system, including the introduction of new technologies and mechanisms for teaching foreign languages. After all, communication, spiritual and other relations between peoples are expressed through language. Research on teaching foreign languages to students of non-native higher education institutions in the world is being conducted in the following priority areas: improvement of pedagogical mechanisms of teaching foreign languages to students based on European CEFR requirements; teaching content, educational technologies,

strengthening the objectivity of control, organizing independent education in the classroom and outside the classroom.

The goals of teaching a foreign language goals of teaching foreign languages depend on the progress and development of society. Teaching a foreign language in higher education institutions has its own goals, and all foreign language teachers should clarify this in advance. As scientists O. Hoshimov and I. Yakubov stated in the book "Methods of teaching English English", "The goals of teaching a foreign language determine the content, tools, methods and principles of teaching." In this section, I considered the main FLT. The methods and theory of language used in the university until now and the doctrines based on them, their main features, activities and methods, foundations and declines, as well as a general evaluation of their activities are given. The following methods are analyzed: Grammar-translation method, Structural methods and communicative approach. After some attention to innovation in the field, task-based and process models are proposed as alternatives. Finally, a link is made between curriculum innovation and change and teacher development. Knowing different methods will give foreign language teachers a better understanding of their own perspectives on pedagogical issues and classroom practice, and in addition, it will help them understand the process that FLT has undergone, particularly in this century. The different methods analyzed in this section have a common understanding of how to learn a foreign language as a process of acquiring its structure or patterns through habit formation. We will examine the approach, as well as the origin and further development of these methods: the oral or situational approach and the audiolingual method. In conclusion, it can be said that the methodology of teaching children in primary school should be based on the following principles:

- Learning through interaction and communication with people.
- The most individual approach to both the presentation of material to students and evaluation.
- Interesting, useful, fresh and new information as a basis for the lesson.
- increasing awareness and responsibility for their results.
- Integration of foreign language with other subjects.
- You can be most successful by applying the above rules teacher.

REFERENCES:

1. Alcaraz varó, E. 1990. Tres Paradigmas de la Investigador! Lingüística. Alcoy: Marfil.
2. Allwright, R.L. 1982. "Perceiving and pursuing learners' needs", in M. Geddes and G. Sturtridge (eds.), Individualisation. Oxford: Modern English Publications.

3. Dushatova, S. (2022). EVFEMIZM TUSHUNCHASI TAHLILI.
4. Dushatova, S. (2022). LINGUISTIC AND SOCIAL ORIGINATION OF TABOOS. *Science and innovation*, 1(B6), 318-321.
5. Dushatova, S., & Tursunaliyev, M. (2022). CHET TILLARINI O'RGANISHNING INSON RIVOJLANISHIGA TASIRI. *INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE*, 1(7), 133-138.
6. Dushatova, S., & Azamov, M. (2022, November). SO'Z TURKUMLARI TASNIFI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS*. (Vol. 1, No. 6, pp. 89-95).
7. Dushatova, S., & qizi Norinboyeva, D. J. (2022). CHET TILIDA NUTQNI TINGLAB TUSHUNISH VA UNDA FRAZEOLOGIZMLARNING O'RNI. *YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS*, 1(7), 66-71.
8. Dushatova, S., & Burgutova, G. (2022). CHET TILLARINI BILISHNING FOYDALARI. *INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE*, 1(8), 40-45.
9. Dushatova, S., & Mamajonova, S. (2022). "ICEBERG PRINCIPLE" AS A STYLISTIC FEATURE OF E. HEMINGWAY'S SHORT STORY "THE OLD MAN AND THE SEA. *Science and innovation*, 1(B8), 1931-1934.
10. Faxriddin o'g'li, Y. H. (2022). An Analysis of How Language Forms Cross-Cultural Ties. *Academia Open*, 7, 10-21070.
11. Shokhsanam, D., & Abdukarimova, M. (2022, December). THE ADVANTAGES OF BOOKS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES. In *INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY* (Vol. 1, No. 9, pp. 169-171).
12. Shokhsanam, D., & Makhmudova, M. (2022). BENEFITS OF DAILY READING. *INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE*, 1(8), 28-32.

REKLAMA PSIXOLOGIYASI VA UNING BUGUNGI KUNDA BIZNES SOHASIDAGI
AFZALLIKLARI

Qalandarova Shoira Ibragimovna

9-soni maktab psixologlari

Karimova Aziza Uktamboy qizi

27-soni maktab psixologlari

Annotatsiya: *Ushbu maqola orqali iqtisodiy rivojlanish jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan bugungi davrda reklama psixologiyasining vazifasi va afzalliklari shuningdek reklamaning inson ruhiyatiga ta'sirlari haqida bir qator qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.*

Kalitso'zlar: *Reklamapsixologiyasi, marketing, reklama psixotexnologiyasi, reklama byudjeti, reklama strukturasi*

Reklama bizni har joyda o'rab turadi: televizorda, internetda, ko'chalarda turli videolarni ko'ramiz. Reklama psixologiyasi eng kichik tafsilotlarni hisoblab chiqadi, chunki uning yaratuvchilari tomonidan qo'yilgan maqsad mahsulotga bo'lgan ehtiyoj hissiyotini berish va imkon qadar ko'p nusxalarini sotishdir. Reklama, mahsulotni ommalashtiradigan va ommaga kerakli his qilish uchun yaratilishi uchun, garchi buning uchun ob'ektiv asos bo'lmasa ham, yaratiladi. Bu ma'lum psixologik bilimlarni, shuningdek, mahsulot haqidagi reklamaning tarqatilishini ta'minlaydigan atrof-muhitning madaniy asosi to'g'risidagi axborotni talab qiladi.

Reklamachilar yaxshi narsalarni reklama qilish uchun foydalanadigan bir necha asosiy psixologik metodlar mavjud: xizmat yoki element. Tabiiyki, bu usullar uning tarqatilishiga bog'liq: televizor, internet yoki bosma media. Biroq, ularning barchasida umumiy xususiyatlar mavjud. Reklamalar odamning ongiga va turli so'z vositalari, yorqin ranglar va kutilmagan mavzular bilan ta'sir qiladi. Reklama psixologiyasi mahsulotni tanib olish va ommaning ongida ma'lum bir biriktiruvchi aloqani o'rnatishga asoslangan. Bu muayyan vaziyatga tushib qolgan odam mahsulotni eslab qolishi uchun amalga oshiriladi.

Reklamaning iste'molchilarga qay tarzda ta'sir etganligini reklama psixologiyasi belgilab beradi. Reklama psixologiyasi amaliy psixologiyaning bir bo'limi bo'lib, insonning iste'molchilik xatti-harakatining motivini tadqiq etadi. U insonning ruhiyatiga reklama ta'siri jarayonlarini o'rganadi. Inson ruhiyati shunday tuzilganki, u birdaniga to'la ravishda o'zgarmaydi. Lekin umumiy ravishda inson qarashlari tezroq o'zgarishi mumkin. Bu to'g'rida keng ommaga mo'ljallangan reklama mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayonida unutmazlik kerak. Ayniqsa iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar ketayotgan jamiyatda buning ahamiyati juda katta.

Barcha ko'rinishdagi reklama, xoh u og'zaki, xoh yozma shaklda bo'lsin, yoxud bir ko'rinishdan iborat bo'lishidan qat'iy nazar u kishilarga axborot beradi. Ularning

ehtiyojlarini qondirishga harakat qiladi. Bunga radio va televideniadagi reklamalarni ham misol qilishimiz mumkin. Plakatlar, yarmarkalar va boshqa shakldagi reklamalar sizni bizga ta'sir ko'rsatadi. Barcha ko'rinishda ham inson undan yangi ma'lumot oladi, yangilik bilan tanishadi. U yoki bu muassasa, idora, korxonaning xizmat usullaridan xabardor qiladi. Bu vazifalarning barchasini reklama axborot berish bilan bajaradi. Shu sababli ham biz reklamani axborot beruvchi faoliyat deb qabul qilamiz.

Reklamani targ'ibot qilish vazifasi shundaki, u inson ruhiyatiga ta'sir etgan holda reklama qilayotgan narsani xarid qilishga, yaxshi narsalardan foydalanishga, insonga hayoti uchun zarur bo'lgan fikrlarni, usullarni o'zida qo'llashga undaydi. Yaxshi narsalarga, yaxshi xislat va fikrlarga ishonitirishga harakat qiladi.

Reklama insonga yetib kelayotgan barcha axborot xabarlarini qabul qilishda bozorlarda kundun-kun ko'plab tavsiya etilayotgan mahsulotlarni tanlab olishda, o'zi qidirib yurgan, xabari bo'lmagan yangi mollarni xarid qilishda yaqindan yordam beradi. Kishilar hozirgi davrda o'zi bilgan, bilmagan davrda g'ayri ixtiyoriy tarzda har kuni ertadan kechgacha juda ko'p reklamalar bilan tanishadi.

Reklama agentligi faoliyati to'rtta asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi: 1. Buyurtmachilarning e'tiborini qaratish vahamkorlik: menejment 2. Reklamani omadli ishlab chiqarish va yo'lga qo'yish san'ati: rassomlar, ssenaristlar, fotograf, rejissarlaryordamida; 3. Reklamani tayyor mahsulot holiga keltirish: poligrafiya va tiraj yordamida; 4. Reklamani gazeta, jurnal va televideniaga taqdim etish.

Ko'plab kuzatishlarga qaraganda reklama odamni ruhan quvvatlantiradi. Chunki inson o'zi haqida qayg'urishni, e'tiborni, yaxshiroq hayot kechirishni istaydi. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki bugungi zamon biznes sohasini reklamasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Buning uchun esa reklama psixologiyasini mukammal biladigan mutaxassislarga ehtiyoj ko'proq seziladi. Taklifim shuki, Jahon bozori imkoniyatlari va talabinini hisobga olgan holda Iqtisodiy yo'nalishdagi Oliy ta'lim muassasalarida "Reklama psixologiyasi" bo'yicha mutaxassislarni tayyorlansa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. L. Beknazarova M. Maxmudova B. Shodiev Ijtimoiy - psixologik trening
T.: Tafakkur qanoti 2016 -97 b
2. Karimova V.M Ijtimoiy - psixologiya asoslari T.: O'qituchi 1994
3. Karimova V.M Ijtimoiy - psixologiya va ijtimoiy amaliyot T.: Universitet 1999

KICHIK YOSHIDAGI BOLALARNING XOTIRASINI RIVOJLANTIRISH

Masharipova Nilufar Bazarbaevna

*Xorazm viloyati Urganch tumani 43-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Karimova Shoira Davlatmuratovna

*Xorazm viloyati Urganch tumani 24-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabning amaliyotchi psixologi*

Ruzimova Tamara Yuldashevna

*Xorazm viloyati Urganch tumani 8-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabining amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning yosh o'zgachaliklari, individual xususiyatlari, xotirasi, xotirasini rivojlantiruvchi usullar haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Xotira, kichik maktab yoshi, davrlar, xususiyatlar, metodika va usullar.*

Annotation: *This article discusses the age characteristics, individual characteristics, memory, and ways of developing memory of primary school students*

Key words: *Memory, small school age, periods, features, methodologies and methods.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются возрастные характеристики, индивидуальные особенности, память и способы развития памяти учащихся начальных классов.*

Ключевые слова: *Память, малый школьный возраст, периоды, особенности, методологии и методы.*

Inson dunyoga kelarekan, asta-sekinlik bilan butun olamni tanib, ilg'ab boshlaydi. Uning tashqi ta'sirlarga javob reaksiyasiham tobora kuchayib boradi. Bu jarayonlarning barchasi birdaniga sodir bo'lib qolmasdan, balki, turlixil omillar aralashuvi natijasida yuzaga keladi. Ya'ni, insonning bilish jarayonlari, hissiy-irodaviy sohasi, tashqi o'zgarishlar jamlanib insonni olamga, olamni esa, insonga tanitib boshlaydi. Ana shunday jarayonlar sodir bo'lar ekan, bunda albatta xotiraning o'rni bo'lakdir. Chunki, agar tashqi olamning boshmiya katta yarim sharlari qobig'ida hosil bo'ladigan obrazlari, timsollari va ularning izlari yo'qolib ketaversa, tajribaning saqlanishi, bilimlarning boyishi, murakkablashishi, muayyan tartibga kelishi, qaytadan jonlanishi mutlaqo mumkin bo'lmas edi. Biz bilamizki, individning o'z tajribasini esda saqlashi, esda olib qolishi va keyinchalik uni yana qaytadan esiga tushirishi xotira deb ataladi. Xotira insonni kelajagini, tarixini, butun yashash jarayonini anglatib, eslatib turuvchi jarayondir. Xotira individ dunyoga kelganidan rivojlana boshlaydi. Uni rivojlantirishda turlixil metodikalar, mashqlar va o'yinlardan foydalaniladi. Bugun biz,

kichik maktab yoshidagi bolalar xotirasini rivojlantirishda foydalaniladigan metodikalar va ularning ahamiyati haqida so'z yuritimiz.

Kichik maktab yoshi davriga 6-10 yoshli boshlang'ich (I-IV) sinflarning o'quvchilari kiradi. Bola maktab ta'limiga bog'chada tarbiyalanayotganida tayyorlanadi. Bunda u maktabda o'quvchilarga qo'yiladigan har xil talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o'rganish uchun biologikva psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarningxotirasi qiziqarli, ajoyib-g'aroyib, kishini taajjubga soladigan ma'lumot vahodisalarini puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shudavrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o'zlashtirib kelgan bo'lsa, o'zxohish-irodasi bilan zarur ma'lumotlar to'plashga, o'z oldiga aniq maqsad va vazifa qo'yishga harakatqiladi. Bolaning ana shu faolligi xotirasining muayyan darajada rivojlanganini bildiradi. U she'r, hikoya va ertaklarni esda qoldirish uchun ko'p takrorlashi, yod olishning eng qulay yo'l vausullaridan foydalanishi ta'lim jarayonida unga juda qo'l keladi, birinchi sinf o'quvchisiko'pincha yaqqol obrazli xotiraga suyanib bilish faoliyatini tashkil etsa ham, bu ish xotiraningboshqa turlarini inkor qilmaydi, aksincha, ta'lim so'z-mantiq xotirasini taqozo etadi.

So'z-mantiqxotirasining mavjudligi ma'nosini tushunib esda olib qolish jarayonining samaradorligi ortishiga kengimkoniyat yaratadi. Tajribadan ma'lumki, bola ma'nosiz so'zlardan ko'ra ma'nodor tushunchalarnibirmuncha tez va mustahkam eslab qolish xususiyatiga ega.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar xotirasining eng muhim xususiyatlaridan biri – so'zmantiq xotirasi va ma'nosiga tushunib eslab qolish salmog'ining ortishidir.

Xotirani rivojlantirishda juda ko'p metodikalardan foydalaniladi. Yosh davrlari va ontogenez psixologiyasi sohasida qiyoslash metodi turli yoshdagi odamlarning bilish jarayonlari, shaxsiy xususiyatlari, bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlari, aqliy qobiliyatlarining o'zigaxosligi va farqlarini o'rganishda qo'llaniladi. Intellektual testlar xotiraning mahsuldorligi yoki noyob xislatliligini aniqlashda qo'llaniladi. Bevosita esda olib qolish xususiyatlarini piktogramma,ya'ni rasmi assotsiatsiyalar metodi orqali ham o'rganish mumkin. Sinaluvchi aniq so'zni rasmdagi tasvir orqali eslab qolishi kerak.Sinaluvchi so'z va tasvir o'rtasidagi aloqani o'ylab topishi kerak, bu esa keyinchalik so'zni qayta esga tushirishga yordam beradi. R.Meyli testi 1961 yilda ishlab chiqilgan bo'lib, 7-14 yoshli bolalar va kattalarning ko'rish va eshitish xotirasini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metodika orqali sinaluvchining esda olib qolish qobiliyati o'rganiladi. Bu tadqiqotlar bir kunda o'tkazilmaydi. Yanabir metodikalardanbiri obrazlarni eslab qolishga yo'naltirilgan va „Obrazlar bo'yicha xotira metodikasi” deb ataladi. Metodikadagi obrazlarni (12 ta rasm) sinaluvchiga 20 sekund mobaynida o'rganish tavsiya etiladi. Obrazlarni eslab qolish lozim va 1 minut ichida blankada aksettirish lozim.

Ko'rib esda olib qolingani narsani qayta tiklash metodikasi- ko'rish xotirasi xususiyatlarini D.Veksler (1945) taklif etilgan metodika yordamida o'rganish mumkin.

Bu metodika xotira shkalasini o`rganish subtestlaridan biridir. Bundan tashqari xotirani rivojlantiruvchi mashqlardan: „So`zlarni aytibber” , „Sonlar ketma-ketligini top”, „Predmetlarning o`rnini top” kabilarham kichik maktab yoshidagi bolalar xotirasini rivojlantirishda foydalaniladi.

Umuman aytganda bolalarning xotirasini rivojlantiruvchi metodika va mashqlar turli-tumandir. Ularni rivojlantirishda metodikalardan foydalanish albatta yaxshi natija beradi. Shuningdek, xotirani rivojlantiruvchi mashqlaruni rivojlantiribgina qolmasdan, balki, kichik maktab yoshidagi bolalar xotirasini mustahkamlashda ham foydalaniladi.

FOYDALANILADIGANADABIYOTLAR:

1. Ergash G`oziyev „Umumiypsixologiya” Toshkent 2010. { 417-419-b}
2. Sh. A. Dustmuhamedova, Z.T.Nishanova, S.X. Jalilova „Yosh davrlari va pedagogik psixologiya” Toshkent 2014. { 119-125}
3. Z. T. Nishanova, Z.Q.Urbanova S.Abdiyev „Psixodiagnostikava eksperimental psixologiya” Toshkent-2011. {113-122 b}

BOSHLANGICH SINIF O'QUVCHILARI BILAN PSIXOLOGIK ISHLASH YO'LLARI

Madaminova Madina Abdurasulovna

Xodjayeva Gulyor Axmedova

Xorazim viloyati Urganch tumani

14-son maktabning amaliyotchi psixologlar

Matyoqubova Zuhra Yoldosh qizi

Xorazim viloyati Urganch tumani 47-IDUM

Annotatsiya: Bu maqolada pedagog xodimlarining boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlash psixologiyasi yoritilgan bo'lib o'quvchilar psixologiyasidagi o'zgarishlar akseleratsiya jarayoni, har bir yosh davrida bo'ladigan krizis jarayoni yoritilgan. O'quvchilarda bo'ladigan psixologik o'zgarishlar davrida o'quvchilar bilan qanday ishlash yo'llari yoritilgan.

Kalit s o'zlar: Pedagog, o'quvchi, o'qituvchi, akseleratsiya, krizis, yosh davrlari, texnologiya, intilekt, xotira, tafakkur, nutq, xayol, iroda.

Har bir pedagog ma'lum darajada psixolog bo'lish ham talab etiladi, chunki ular har biri o'ziga xos bo'lgan, turli yoshdagi, turli individual xususiyatlarga ega o'quvchilar bilan ish olib boradi. Har bir bola faqat o'ziga xos bilish faoliyati, iroda, xarakter xulq atvor xususiyatiga ega. Maktabdagi ta'lim- tarbiya berish jarayonida mana shu xususiyatlar bilish va shunga asoslanib ularga individual munosabat bo'lish lozim. Mana shularni hisobga olgandagina, har bir pedagog o'zining asosiy vazifasi ya'ni yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish ishini muvaffaqiyatli amalga oshiradi. Ayni vaziyatda boshlang'ich ta'lim sohasida quyidagi muammoga duch kelishimiz mumkin, ya'ni hozirgi yosh avlod ma'lum sabablarga k o'ra akseleratsiya(turli omillar sabab o'sish va rivojlanishning tezlashishi) holati kuzatilmoqda. Mavjud texnika-texnologiyalarni foydalanish mexanizmlari juda tez o'zlashtira boradi. O'quvchilarning yuqori darajadagi intilektiga mos dars tizimi va shu darajadagi pedagogik qobiliyat talab etiladi. Biz esa uni psixologik tomondan o'rganib chiqamiz. Bu kabi masalalar bilan ishlovchi psixologiyaning ma'lum sohasi mavjud bo'lib unda ta'lim-tarbiya muammolarini tatbiq qiladi. Unda shaxsning maqsadga muvofiq rivojlanishini ,bilish faoliyatining va insonda ijtimoiy ijobiy sifatlarni tarbiyalashning psixologik muammolarini o'rganadi. Pedagogik psixologiya maqsadi – shart- sharoit va boshqa psixologik omillardan kelib chiqqan holda o'qitishning oqilona rivojlantiruvchi tasirini kuchaytirishdir. Ta'lim psixologiyasida o'quv jarayonida xotira, tafakkur, nutq, xayol, irodaning roli, shuningdek, o'quvchilarning psixologik xususiyatlari (temperament, xarakter, qizishlari), o'quv predmetlarining o'ziga xos tomonlari, ta'lim jarayonining boshqarishning psixologik tamoyillari va boshqa o'rganiladi. Hozirgi zamon ta'lim psixologiyasi o'quvchilarga doimiy yangilanib turadigan axborotlarni mustaqil o'zlashtirish imkoniyatini beradigan, ilmiy- texnika yangiliklaridan orqada qolmaslikni

tamillaydigan tafakkur sifatlarini o'rganish muhim masaladir. Tarbiya psixologiyaning asosiy vazifasi maktabdagi tarbiyaviy ishlar jarayonida shaxsning shakllanishi masalasini ishlab chiqish. Unda shaxsning axloqiy sifatlarini shakllanishiga alohida ahamiyat beriladi. Pedagogik psixologiya tatqiqotlari o'quv materialini mazmunini tanlash, o'quv dasturlari, darslik tuzish, ta'limning har xil bosqichlarida o'qitish metodlarini tizimini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik psixologiya muammolari quyidagilar:

- Ta'lim tarbiyaning umumiy va yosh muammolari. Bola ayni davrda nimaga ko'p ehtiyoj sezadi - kognitiv, intellektual yoki shaxs sifatini rivojlantirishgami?

- Bolaning ongli ta'lim va tarbiyaga psixologik tayyorligi muammosi

- Bolaning pedagogik qarovsizligi muammosi

- Talimni individuallashtirishni ta'minlash muammosi

Yuqorida keltirilgan psixologik- pedagogik muammolarni hal qilish o'qituvchilardan yuqori kasbiy mahoratni, psixologik bilim, k o'nikma va malakalarni talab qiladi. Bu kabi muammolar oldini olish uchun quyidagi metodlardan foydalanish mumkin. Ular: kuzatish, yozma, g'zaki savolnomalar, eksprement va boshqalar. Bu metodlar bolalarning yoshi va psixologik, pedgagogik muammolarga bog'liq ravishda qo'llaniladi. Masalan kuzatish metodi psixik xususiyatlarni uzoq vaqt davomida, rejali biror maqsad asosida o'rganish hisoblanadi. U universal metod bo'lib, turli vaziyatlarda ishlatiladi. Ilmiy kuzatish hayotiy kuzatishdan tupdan farq qiladi. Hayotiy kuzatish – kundalik hayotda rejasiz amalga oshirilib, turli tasodiflarga bog'liq bo'ladi. Kuztish ilmiy bo'lishi shu bilan bir qatorda psixologik - pedagogik kuzatish bo'lishi uchun bir qancha talablarga amal qilishi lozim:

1. Maqsadga yo'nalganlik umuman o'quvchini emas, balki uning shaxsiy sifatlarini aniq namoyon bo'lishini turli vaziyatlarda va faoliyatning har xil turlarda – o'yin, o'qish, mehnat, muloqot jarayonida kuzatish.

2. Rejali kuzatish boshlashdan oldin vazifalar belgilab olinishi, uning tuzulishi ya'ni vaqti va vositalari, nimani qayd etish lozim. Kuzatishdan maqsad xulq-atvorda topilgan kamchiliklar to'g'irlash yo'llarini ishlab chiqish bo'lmog'i lozim.

3. Mustaqillik - yo'l - yo'lakay emas mustaqil ravishda o'tkazilishi kerak

4. Tabiiylik kuzatishning tabiiy sharoitlarda o'tkazilishi, o'qituvchining ishtirokisiz o'tkazilishi zarurki, o'quvchi kuzatilayotganini sezmasligi kerak.

5. Tizimlilik - tizimli ravishda yoki rejalashtirilgan ma'lum oraliqdan so'ng o'tkazilishi zarur

6. Obyektivlik taxminlar bilan emas, aniq fakt, harakat, o'quvchi xulq-atvoridagi xususiyatlarini qayd etish, shu asosda xulosa chiqarish lozim.

7. Qayd etish – olingan natijalar kuzatish jarayonida yoki uo'tkazilgandan so'ng darhol qayd etilishi lozim.

Shu kabi yana boshqa metod va usullardan anketa testlardan foydalangan holda o'quvchidagi ba'zan jamoadagi muommolarni aniqlash mumkin. Bu ishlardan olgan natijalar orqali kerakli xulosalar chiqara olish zarur bo'ladi. Bola ruhiyati, tarbiyasi,

qobiliyatlari turli tashqi va ichki ta'sirlari orqali ijobiy va salbiy tomonga o'zgarishi mumkin. Ular oiladagi muhit, sog'ligi va ijtimoiy muhit ta'sirlaridir.

Kichik maktab yoshida psixik rivojlanishning hakatlantiruvchi kuchi o'qituvchi tomonidan o'quvchi oldiga qo'yiladigan yangi talablarni qondirish bilan ularni qondirishning eski usullari, bola psixik rivojlanish dararajasi uning bilim, malaka, ko'nikmalari o'rtasidagi ziddiyatdir. Vujudga kelgan yangi ehtiyojlarni qondirish uchun o'quvchiga faoliyat va xatti- harakatning ancha murakkab usullarini o'zlashtirish zarur bo'ladi. Masalan: darsda o'zini yaxshi tutish, tanaffus vaqtida intizomli bo'lish talabi bilan maktabga kelgunga qadar bolada mavjud bo'lgan odatlar ya'ni ixtiyorsiz, impulsiv harakatlar qilish, xohishiga qarab ish tutish, irodaviy zo'r - berishning kuchsiz, zaifligi; o'rtasidagi ziddiyatning bartaraf qilinishi natijasida bolada intizomlilik kabi ijobiy odat rivojlanadi.

Bunda bolaning potensial imkoniyatlari ham uning psixik taraqqiyotini harakatlantiruvchi kuch sifatida chiqadi.

Demak, bola psixik taraqqiyotini ta'lim-tarbiya jarayonida boshlab borish uchun har bir yosh davrining asosiy ziddiyatlari, qarama-qarshiliklarini yaxshi bilish va hisobga olish zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari umumiy barcha jarayonlarga qiziqishlari boshqa yosh davrdagi insonlardan yuqori bo'ladi. Ammo psixik taraqqiyotning bir bosqichdan ikkinchisiga o'tish jarayonida yosh krizislari yuz berish holati kuzatiladi. Ya'ni bola bog'chada yoki uydagi o'yin faoliyatidan o'qish faoliyatiga o'tishi murakkablashadi. Ayni bosqichda bola qaysar, asabiy bo'lib qolib kattalar bilan nizolar paydo bo'ladi, avvalo bajaradigan ishlari va vazifalarini qilishdan bosh tortadi. Krizis davrida paydo bo'ladigan yangi ehtiyojlari qondirilmaydigan bolalar shunday reaksiya namoyon qiladilar. Olimlarning uzoq yillik kuzatishlari natijalari shuni ko'rsatadiki, bola psixikasida boshlang'ich sinf o'qituvchisining psixik qobiliyatlari namoyon bo'ladi. O'qituvchi qay soha b o'yicha yuqori qobiliyatga ega bo'lsa o'quvchilarida ham aynan o'sha soha bo'yicha ilgor bo'lib voyaga yetadi. Bu kabi holatlar oldini olish uchun darsning har bir qismida, to'garak ishlarini olib borishda, sinf jamoasi bilan muloqot jarayonlarida, ota-onalar bilan hamkorlik ishlarida sof ma'naviy muhit yarata olishi lozim. Bola ichki dunyosi nozik va unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, to'g'ri tomonga yo'naltira olishi talab etiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quvchi ya'ni tarbiyalanuvchini shaxsini hurmat qilish, uni kelajak bunyodkori sifatida ta'lim tarbiya berish lozim. Zero birinchi Prezidentimiz aytganidek "Kelajak-yoshlar qo'lidadir. Hozir u qiziqayotgan narsa yoki jarayon ertangi kashfiyot poydevori va g'oyalari bo'lishi mumkin, shu sababdan ularga erkinlik berib o'zi xohlagan sohani tanlashiga to'g'ri yo'l ko'rsataylik. Zero, pedogog, o'qituvchi shogirdlari yo'lini sham kabi yorituvchi insondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1."Umumiy pedagogika" B.X.Xodjayev "Sano- sandart" nashryoti Toshkent -2017
2. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiyasi" Sh.A.D o'stmuhammedova , Z.T.Nishonova, S.X.Jalilova, Sh.T.Karimov, Sh.T.Alimboyeva. Toshkent – 2013
3. ziyonet.uz manbalari

SUVNING ENG MUHIM OMILLARIDAN BIRI UNING SIFATIDIR

Xoliqova Matluba Tursunali qizi

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti II kurs magistranti

Hozirgi paytda Respublikamiz shahar aholisining 98 foizi va qishloq aholisining qariyb 60 foizini qamrab olgan markazlashtirilgan suv ta'minoti tizimlari hamma joyda ham sifatli ichimlik suvi yetkazib bera olmaydi. Hozirgi vaziyatning asosiy sabablari, bir tomondan, suv manbalarining davom etayotgan antropogen ifloslanishi, ikkinchi tomondan, mavjud suv tozalash inshootlarining texnologik imkoniyatlari o'rtasidagi nomuvofiqlikdir.

Tozalanmagan yoki yetarli darajada tozalanmagan sanoat, maishiy va qishloq xo'jaligi oqava suvlari va boshqalarni oqizish natijasida yuzaga keladigan suv obyektlarining ifloslanishi ulardagi kimyoviy birikmalarning miqdori ba'zan sanitariya nuqtai nazaridan ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyadan oshib ketishiga olib keldi.

Mavjud vaziyat natijasida an'anaviy texnologiya bo'yicha ishlaydigan mavjud suv tozalash inshootlari suvdan kimyoviy ifloslantiruvchi moddalarni olib tashlashni ta'minlay olmaydi, aksincha, ba'zi hollarda ma'lum birikmalar konsentratsiyasining oshishiga yordam beradi (xususan, suvni oldindan xlorlash natijasida xloroform va boshqa xlororganik birikmalarning yuqori konsentratsiyasining shakllanishi, suvda xlorfenol hidlarining paydo bo'lishi va boshqalar).

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mavjud vaziyatni yaxshilash chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish zarur. Suv manbalarini ifloslanishdan himoya qilish ustuvor chora-tadbirlar qatoriga kiritilishi kerak. Buning uchun quyidagilar zarur:

- tozalanmagan ishlab chiqarish chiqindilarini suv havzalariga tashlashni bekor qilish;
- suv bilan ta'minlash va korxonalarda mahalliy tozalash inshootlarini keng qurish va montaj qilish;
- sanoat korxonalarida suv sarfini sezilarli darajada kamaytiradigan aylanma suv ta'minoti tizimlarini joriy etishni amalga oshirish;
- shahar va aholi punktlaridan tozalanmagan yoki yetarli darajada tozalanmagan maishiy oqava suvlarni daryolarga oqizishni istisno qilish;
- chorvachilik fermalari va majmualari, turli zavodlarining ko'pchiligida deyarli tozalash inshootlari mavjud emas, bu yer usti suv manbalarining organik moddalar bilan ifloslanishini ma'lum miqdorda oshiradi;
- azot, fosfor, kaliy birikmalari, shuningdek bakterial ifloslanishni istisno qilish;
- yer usti suv havzalarida suv sifatini monitoring qilishning avtomatlashtirilgan tizimlarini joriy etish va suv resurslarini boshqarishning prinsipial yangi tizimini joriy etish.

Yer osti suv manbalarining qulayligi ularni tabiiy va antropogen kelib chiqadigan ifloslanishdan himoya qiladi. Boshqa qulayliklari ko'p hollarda suvni tozalash va reagentlardan foydalanish zarurati yo'qligi ham kiradi. Yer osti suvlarini xlor bilan tozalash, qoida tariqasida, organik xlrlarning hosil bo'lishiga olib kelmaydi, chunki bu suvlarda organik ifloslantiruvchi moddalarning konsentratsiyasi ancha past. Ba'zi hollarda, temir kabi aralashmalar mavjud bo'lganda, yer osti suvlarini tozalash texnologiyasi reagentlardan foydalanmaslik mumkin, bu ham ularning afzalliklarini oldindan belgilaydi.

Jiddiy muammo ichimlik suvidan oqilona va tejamkor foydalanishdir. O'zbekistonda mavjud maishiy ichimlik suvi ta'minoti tizimlarini ishlatish tajribasi shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda to'g'ridan-to'g'ri suv yo'qotishlarining yuqori darajasi mavjud. Shunday qilib, shahar suv ta'minoti tarmoqlarida yo'qotishlarni bartaraf etish, undan tejamkor foydalanish hisobiga suv iste'molini kamaytirish suv tozalash inshootlarining unumdorligini pasaytiradi, tozalash inshootlariga yukni kamaytiradi va shu tufayli suvni yanada chuqur tozalash darajasiga erishadi va aholiga yetkazib beriladigan suv sifatining boshqa darajada yomonlashishiga yo'l qo'yilmaydi.

Buni turli ilmiy-tadqiqot, loyihalash, ishga tushirish va ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan va taklif qilingan bir qator tadbirlarni qo'llash orqali amalga oshirish mumkin. Ushbu yechimlar obyektlarning alohida elementlari dizaynini o'zgartirishga, tozalash inshootlarini modernizatsiya qilishga, yangi koagulyantlar va flokulyantlardan foydalanishga, filtrlash muhiti sifatida turli filtr materiallaridan foydalanishga, yangi texnologik jarayonlarni va boshqa yechimlarni joriy etishga qaratilgan.

Ushbu chora-tadbirlar koagulyatsiya va flokulyatsiya, cho'kindi va filtratsiya jarayonlarining yaxshilanishiga olib kelishi mumkin, ya'ni. suv sifatining asosiy ko'rsatkichlari, masalan, loyqalik, rang, oksidlanish, qoldiq alyuminiy va bakteriologik ko'rsatkichlar qiymatining pasayishiga olib keladi.

Suv manbasida antropogen ifloslanish mavjud bo'lganda, an'anaviy tozalash sxemalari va inshootlari samarasiz bo'lib, bu hollarda suvni tozalashning yangi, samaraliroq texnologik sxemalari va usullaridan foydalanish kerak, bu birinchi navbatda ozonlanishni o'z ichiga oladi. Xorijiy ishlab chiqarish tajribasi shuni ko'rsatadiki, suvni faol uglerodli filtrlarda ozonlash va keyinchalik sorbsion tozalash mavjud an'anaviy tozalash sxemasi bilan birgalikda suvdan fenollar, neft mahsulotlari, pestitsidlar, sirt faol moddalar kabi kimyoviy ifloslantiruvchi moddalar va organik birikmalarni olib tashlashni ta'minlaydi.

Juda ifloslangan suv manbalarini tozalash uchun ozonlash va sorbsiyadan foydalanish bo'yicha mahalliy tajriba deyarli yo'q.

Suvni ozon bilan tozalash bo'yicha tadqiqotlar natijalari

Bizning tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki, suvning dastlabki ozonlanishi tozalangan suv sifatiga sezilarli ta'sir qiladi. Ozonlash samaradorligi manba va tozalangan suv sifatining asosiy ko'rsatkichlarini o'zgartirish orqali baholandi.

Yilning turli davrlarida ozon bilan tozalash jarayonida ozonning dozasiga qarab rangi, loyqaligi va permanganat oksidlanishining o'zgarishi ko'rsatilgan. Taqdim etilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, kuz va qish fasllarida ozon dozasining oshishi bilan suvning loyqaligi doimiy ravishda pasayib bordi. Shu bilan birga, yozda 1 mg / l ozon dozasida u 6 dan 7,7 mg / l gacha ko'tarildi ; ozon dozasining yanada oshishi bilan loyqalik biroz kamaydi. Shubhasiz, suv sifati va tozalash sharoitlariga qarab, ozonning koagulyatsion ta'siri o'zini namoyon qiladi turli yo'llar bilan , ya'ni. suvning loyqaligining o'zgarishi noaniq bo'lishi mumkin: qoida tariqasida, suv ozonlanganda kamayadi, lekin ba'zi hollarda yoki muayyan davrlarda u ko'payishi mumkin.

Dastlabki ozonlash suvning rangini kamaytirishda ayniqsa samaralidir . Shu bilan birga, tozalangan suvning rangi sezilarli darajada ozon dozasiga bog'liq bo'lib, suv rang indeksining eng kuchli pasayishi (60-65% gacha) ozon dozasining 4 mg / l gacha ko'tarilishi bilan kuzatiladi. Ozon dozasini yanada oshirish suv rangining o'zgarishiga kam ta'sir qiladi.

Shunday qilib, ozonning koagulyatsion ta'sirining namoyon bo'lishi tufayli suvning loyqaligi odatda pasayadi, lekin ba'zi hollarda u oshishi mumkin. Suv rangining pasayishi ozonning dozasi bilan belgilanadi va rangning tabiatiga bog'liq.

**ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ
ДОПРОСЕ**

Ахмедова Гузалхон

*Доцент кафедры Криминалистики и судебной экспертизы ТГЮУ, доктор
юридических наук, guzal_nc@yahoo.com*

ORCID-0000-0002-3709-4245

Абутаева Сапаркуль Базарбайкызы

*Старший преподаватель кафедры Уголовного права и уголовного процесса
Южно-Казахстанского университета им.М.Ауезова, mira_tau@mail.ru*

**PROBLEMATIC ASPECTS OF IDENTIFICATION DURING REMOTE
INTERROGATION**

Guzalkhon Akhmedova, DSc,

Associate professor at the department of the criminalistics and expertise, TSUL

ORCID-0000-0002-3709-4245

Abutayeva Saparkul Bazarbaykyzy

*Senior Lecturer, Department of Criminal Law and Criminal Procedure, South
Kazakhstan University named after M.Auvezov*

Аннотация: Авторы данной статьи рассматривают вопросы проведения следственных действий в режиме видеоконференцсвязи. Анализируется практическое применение данного вида следственного действия и его дальнейшие перспективы. Как известно новые технологии приходят во все сферы человеческой жизнедеятельности и имеют свои преимущества и недостатки. Исходя из мнений различных ученых и практиков, авторы выносят некоторые положения в качестве рекомендаций и предложений для совершенствования данного вида действия.

Ключевые слова: видеоконференцсвязь, следственное действие, допрос, цифровые технологии, динфэйк.

The authors of this article consider the issues of conducting investigative actions in the videoconferencing mode. The practical application of this type of investigative action and its further prospects are analyzed. As you know, new technologies come to all spheres of human life and have their advantages and disadvantages. Based on the opinions of various scientists and practitioners, the authors make some provisions as recommendations and suggestions for improving this type of action. Долгое время возможность применения средств видеоконференцсвязи у следователей, дознавателей на стадии предварительного расследования полностью отсутствовала. Существует немало мнений как приветствующих, так и

противоречивых высказываний. Вместе с тем, считаем, что это ситуация была обусловлена и тем, что расследование уголовного дела представляет собой длительный трудоемкий процесс с вовлечением большого количества участников, обладающих разным процессуальным статусом. Обеспечить соблюдение прав и законных интересов каждого из участников при производстве следственных действий в дистанционном режиме не всегда возможно.⁸⁶ Остановимся на процедурных аспектах данного следственного действия в международной практике. В законодательстве Республике Узбекистан (уголовно-процессуальный кодекс, статья 99-1) было внедрено производство следственных действий в режиме видеоконференцсвязи, а также закреплено требование по использованию технических средства, а именно, качество и разрешение. На наш взгляд, данное положение статьи является недостаточным ввиду того, что цифровые технологии прогрессивно растут, и в этом направлении необходимо разработать методические указания либо инструкции по проведению допроса в режиме видеоконференцсвязи.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (статья 213) “Особенности допроса с использованием научно-технических средств в режиме видеосвязи (дистанционный допрос)” предусматривает Дистанционный допрос производится в случаях:

- 1) невозможности непосредственного прибытия лица в орган, ведущий уголовный процесс, по месту расследования (рассмотрения) уголовного дела по состоянию здоровья или другим уважительным причинам;
- 2) необходимости обеспечения безопасности лица;
- 3) проведения допроса малолетнего или несовершеннолетнего свидетеля, потерпевшего;
- 4) необходимости обеспечения соблюдения сроков досудебного расследования, судебного рассмотрения дела;
- 5) наличия причин, дающих основания полагать, что допрос будет затруднен или связан с излишними затратами.⁸⁷

В данном кодексе также предусматривается, что в целях обеспечения безопасности лицо по его ходатайству может быть допрошено в режиме видеосвязи с изменением внешности и голоса, исключающим его узнавание. Эта норма также является предметом дискуссий с точки зрения безопасности и реальной идентификации допрашиваемого. Как известно, рост информационных технологий достиг до уровня, когда в интернет сети начинают появляться поддельные видео (дипфейки).

К примеру, в практике Российской Федерации, онлайн-допрос производится на основании поручения дознавателя или следователя и проводится по

⁸⁶ Киселева К. А. Зыков Д.А. Актуальные вопросы использования видеоконференцсвязи при производстве допроса. Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей «StudNet» №4/2022

⁸⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан

правилам ст. 189 УПК РФ, но с учетом особенностей, установленных предлагаемой ст. 189.1. Протокол допроса составляет и оглашает следователь или должностное лицо органа дознания по месту нахождения допрашиваемого лица. Затем протокол направляется дознавателю или следователю, в производстве которого находится дело. К протоколу приобщаются документы и ордер адвоката, если допрашиваемое лицо явилось на допрос с адвокатом. Но существуют другие мнения, не поддерживающие данную практику. Так, Член Совета ФПА РФ (Федеральная палата адвокатов) Татьяна Проценко подчеркивает, что проведение дистанционного допроса без ущемления прав подозреваемого или обвиняемого возможно только с согласия стороны защиты, поскольку при такой процедуре могут оставаться неразрешимые сомнения в достоверности показаний и законности процесса их получения, которые могут трактоваться только в пользу обвиняемого. Однако внесенные в УПК РФ изменения предусматривают проведение такого допроса по решению следователя без учета мнения стороны защиты. а проведение очной ставки и опознания посредством ВКС (видеоконференцсвязи) нарушает суть данных процессуальных действий. По мнению статс-секретаря ФПА РФ Константина Добрынина, во всех случаях решительно невозможно согласиться с дистанционным способом проведения очных ставок и особенно опознаний, поскольку достоверность таких процессуальных действий и их результатов будет априори весьма сомнительна.⁸⁸

К внедрению данной новеллы множество сопутствующих вопросов возникает у практических работников. Адвокат Андрей Саунин считает, что если с установлением личности специалиста и эксперта проблем может и не быть, то в допросе свидетеля или потерпевшего, пришедших с улицы к следователю, в производстве которого не находится уголовное дело, возникают серьезные сомнения:

1. Сколько времени потратит следователь на организацию допроса с учетом занятости его самого в других уголовных делах, занятости следователя по месту проведения допроса своими делами и занятости свидетеля?

2. Каким образом будет устанавливаться подлинность личности свидетеля и потерпевшего в ходе такого допроса или очной ставки, будет ли к допросу прилагаться копия его документа, удостоверяющего личность?

3. Обязательно ли ведение технической записи такого допроса и будет ли данная запись обязательным приложением к протоколу?⁸⁹

Также, А.Саунин высказывает мнение, что проблемы могут возникнуть у защиты в момент, когда такое лицо не явится для допроса в судебное заседание и его показания, полученные подобным образом, будут оглашены.

⁸⁸ <https://www.zakonia.ru/news/vvedennye-v-upk-normy-serezno-narushajut-pravo-na-zaschitu>

⁸⁹ https://www.ng.ru/politics/2021-06-07/3_8167_online.html

Как считает Л.Ю.Югай, при внедрении данных технологий необходимо принять во внимание комплекс мер: технических, организационных, методических и самое главное правовых. Современные системы распознавания лиц, несомненно, затрагивают вопросы, связанные с защитой прав и законных интересов граждан от произвольного и несанкционированного контроля за их жизнью и поведением и иных угроз, связанных с незаконным вмешательством в личную жизнь. В связи с этим необходимо соблюдать баланс интересов государства в части обеспечения общественной безопасности государства и общества в целом, и интересов личности – с точки зрения недопущения злоупотребления вмешательством в свою жизнь со стороны государства.⁹⁰

Исходя из вышеизложенного, мы считаем что некоторые аспекты уголовного процессуального законодательства нуждаются в доработке и более четком прописывании механизма производства такого допроса.

⁹⁰ Югай, Л. 2022. Технологии распознавания лиц в обеспечении общественной безопасности: зарубежный опыт и перспективы развития. Общество и инновации. 3, 1/S (мар. 2022), 278–287. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss1/S-pp278-287>

SOMONIYLAR DAVRIDA XALQARO SAVDO-SOTIQ MUNOSABATLARI

Bo'ronova Farida Ikrom qizi

Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti

Tarix.Buxoro tarixi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Jumayeva N A

Annotasiya: *Ushbu maqolada Somoniylar davridagi Xalqaro munosabatlar ya'ni qo'shni mamlakatlar bilan qay darajada savdo-sotiq qilishini yoritib berildi.*

Savdo-sotiq mamlakatlarning rivojlanishiga, ulardagi madaniy hayotning yaxshilanishiga va aholi turmush tarziga ta'sir ko'rsatadigan muhim omillardan biri sanaladi. Aynan men o'rganayotgan Somoniylar davlatida savdo-sotiq mamlakatning ajralmas sohasi bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Aynan nega Somoniylarning savdo-sotiq sohasi muhim degan savol bo'lishi tabiiy albatta, chunki Somoniylardan avval ulardan ham yuksak bo'lgan Sog'd savdogarlari bo'lganku. Somoniylarning ulardan ajralib turishiga sabab birinchi davlatda, Somoniylar musulmon davlatidir. Savdogarlar islom dini qoidalariga asoslanib savdo-sotiq qilishgan. Bu esa chet ellik savdogarlarda musulmon savdogarlarga nisbatan ishonch hissini oshirar edi. Ayniqsa islom madaniyatining adabiyot, san'at, fan, falsafa kabi turlari savdo yo'llarida savdogarlar, elchilar va sayyohlar bilan birgalikda qo'shni hududlarga ham boradi. Bevosita u hududlardan ham madaniyatlar kirib keladi. Bu esa madaniyatlar aralashuvini keltirib chiqaradi. Aynan mana shunday murakkab tizimga ega bo'lgan savdo yo'llaridan biri bu Buyuk Ipak yo'lidir. Bu yo'lning bir tarmog'i Somoniylar davlaidan o'tgan. Shu tufayli Somoniylarning shaharlari o'sib rivojlana boradi. Bu shaharlardan eng muhumlaridan biri sanaladigani Samarqand shahri edi. Somoniylar davrida Samarqand asta-sekin Markaziy Osiyoning madaniyat markaziga aylanadi. Bu savdo aloqalari Arablar bosqinidan so'ng ham to'xtamagan. Ammo ozod samarqandliklar doimo o'zlarining ustidan boshqa xalq hukmron bo'lishiga qarshi ozodlik harakatlari olib borishgan. Bundan Xalifalik ham chetda qolmaydi. Shunday ozodlik harakatlari tufayli Somoniylar davlatining tashkil topishi bilan tugallandi. Samarqand dastlab bu davlatning poytaxti bo'lib turdi, so'ngra IX asrning oxiridan boshlab, Ismoil Somoniy hukmronlik qilgan davrda poytaxt Buxoroga ko'chirildi. Biroq o'sha vaqtda ham Samarqand Buxoro bilan bir qatorda Movorounnahrning iqtisodiy va madaniy markazi bo'lib qolgan.

Somoniylar davrida Movarounnahrning xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy va madaniy hamkorligi rivojlandi. Somoniy podshohlar xorij bilan munosabatlarga alohida etibor berdilar. Muqobil tinchlik va qonuniy tartib-intizomning o'rnatilishi natijasida mamlakat iqtisodiyoti taraqqiy qilgan edi. Somoniylar davrida Movarounnahr territoriyasidan ko'plab yer osti foydali qazilma konlari ochildi. Sharqshunos olim V.V.Bartold ma'lumoticha temir va ko'mir konlari ochilgan. Ayniqsa, Mink va

Maroqanddagi metal konlari mashhur bo'lib. u yerdan qazib olingan xom ashyoning bir qismi o'sha joyda ishlanib. qolgani esa Xuroson va Bog'dodda chiqarilgan. Metalga ishlov berishning murakkab usullarini o'rganib olgan yurtdoshlarimiz qilich, qalqon, dubulg'a, dudama, nayza singari jang qurollarini ko'plab xorijga chiqarar edi. Xorijiy ellarda Samarqand, Buxoro, Marvda ishlangan oltin va kumush tangalar qadrlanib, savdo- sotiqda valyuta rolini o'ynagan. Sharqiy Yevropadagi Kiyev Rossiya davlatining Novgorod. Pskov shaharlarida olib borilgan arxeologik qazishmalar natijasida samoniylar davri tangalari topildi. Bu ikki davlat ortasida qizg'in savdo-sotiq bo'lganligidan dalolat berib turibdi.

Termizda sovun, talas, echki juni chiqarilgan. Samarqandning Vodar qishlog'idan chiqadigan "vadariy" matosi xorijiy savdo-sotiqda muhim o'rin egallagan. Maqdisiyning yozishicha vadoriy matosini Bog'dod hokimi Xuroson kimxobiga tenglashtirgan. Buxoroda to'qiladigan "zandaniy" va Samarqandning vodariy matolari shuhrati Yevropagacha yoyilgan edi.

Somoniylar faqat uzoqdagi mamlakatlar bilan savdo-sotiq qilasdan o'z qo'shnisi Xorazmshohlar bilan ham savdo aloqalari kuchli bo'lgan. Xorazmshohlar davlatidan o'zga portlarga gilam, movut, qoqilar. meva, kimxob, qulf, baliq kabilar olib borilgan. Xorazm Movarounnahr shaharlari va butun Sharqda rus davlati va Ovrupa mollarini o'tkarishdagi vosita bo'lgan. Chunki Xorazm hududida ikki muhim suv havzasi – Orol va Kaspiy dengizlari bore di. Bu esa mahsulotlarni tashishni ancha osonlashtirar edi. O'sha davrlarda Zarafshonning mush killing shuhrati keng tarqalgan edi. Xorijiy mamlakatlarda tibet mushki, undan keyin esa Zarafshon mushki ko'proq qadrlangan. Hatto Xitoy mushki ham sifat jihatidan Zarafshon mushkidan keyingi o'rinda turgan. Ya'ni Zarafshon mushki o'zining ajabtovur xushbo'yligi bilan ajralib turgan. Somoniylar davrida xorijiy ellarga savdo karvonlari yuborib turilardi. Tarixchi Gardiziyning malumoticha Orol dengizi bo'ylab pecheneg va bulg'orlar yurtiga o'nlab savdo karvonlari borgan. Xalifa Muqtadirning ibn Fadlon boshchiligidagi 3 ming tuya yuk va 5 ming kishidan iborat savdo-elchilik karvoni ham Bulg'or davlatiga o'sha davrda yuborilgan edi. Somoniylar davrida musulmonlaming birinchi savdo karvoni Mo'g'ilistonga borgan. Ularni mo'g'ullar xuddi elchidek kutib olib, izzat-hurmat ko'rsatishgan. Somoniylar Hazar, Eron, Bulg'or, Xitoy, Rus bilan keng ko'lamda savdo-sotiq qilgan. Somoniylar davrida Buxoro Sharqda Islom dinining eng nufuzli markazlaridan biriga aylangan. Bu yerda ko'plab madrasa, masjid va boshqa binolar qurilgan.

IX—X asrlarda mamlakatda, bir tomondan, dehqonchilik, ikkinchi tomondan, hunarmandchilikning rivoj topishi, shubhasiz, o'z navbatida ichki va tashqi savdoning kengayishiga olib keladi. Bu davrda Old Osiyoni Mo'g'uliston va Xitoy bilan tutashtirgan qadimgi karvon yo'li orqali olib borilgan tashqi savdo aloqalari, ayniqsa* gavjumlashib ketadi. Bag'dod shahridan boshlangan katta karvon yo'li Hamadon, Nishopur, Marv, Omul, Buxoro, Samarqand, Shosh, Taroz, Qulon, Marke, Bolasog'un, Suyob, Issiqko'lning janubiy sohili orqali o'tib, Sharqiy Turkistonga va undan Xitoyga

kirib borar edi. Bu yo'ning Farg'ona orqali o'tgan janubiy, o'g'uzlar yoki Dashti Qipchoq orqali Janubiy Sibirga yo'nalgan shimoliy hamda Xorazm orqali Volga daryosi bo'ylab Xazar va Bulg'or davlatlariga eltadigan shimoli-g'arbiy tarmoqlari, ayniqsa, serqatnov bo'lgan. Karvonlarni suv va qo'noqlar bilan ta'minlab, uzoq va mashaqqatli yo'l azobini ma'lum darajada yengillashtirish uchun dashtlarda quduqlar qazilib, har bir bekatda rabotlar bino qilinadi. Karvonlar o'tadigan shahar va qishloqlarda karvonsaroylar quriladi. Ularda savdogarlaru sarbonlar va ularning hamroh xodimlariyu sayyohlar uchun hujralar, mollari uchun omborxonalar, tuyalar, otlar, xachirlar va eshak-lar uchun og'ilxonalar bo'lardi, ularda zarur yem xashaklar va oziq-ovqatlar saqlanardi. Karvonlar huzurida ko'pincha tarjimonlar xizmat qilardi. Yo'ldagi qaroqchilardan karvonni muhofaza qilish uchun ba'zan xatarli joylarda uni qurollangan harbiy askarlar qo'riqlab borardi. X asrda tashqi savdo muomalasida sarroflik cheklaridan keng foydalanilar edi. O'sha vaqtda savdogarlar o'zi bilan ko'p miqsorda pul olib yurmas edi. O'z pulini u shaharning inobatli sarroflaridan biriga topshirib, undan tegishdi hujjat — chek olardi. Mo'ljallangan shaharga borish bilan shu chekni sarrofga berib, unda ko'rsatilgan miqdordagi pulni to'laligicha qaytarib olishi mumkin edi. Hatto chek so'zining o'zi ham forscha ibora bo'lib, o'sha vaqtda ham bu so'z ayni shu ma'noda ishlatilar edi. IX—X asrlarda Somoniylar davlatining Sharqiy yevropa mamlakatlari bilan olib borgan karvon savdosida Volga daryosining o'rta oqimlarida joylashgan xazarlar va bulg'orlar bilan bo'lgan mol ayirboshlash katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bu savdoda, ayniqsa, Xorazm muhim o'rin tutgan. Itil, Xazar va Bulg'orga Movarounnahr va Xorazmdan guruch, quruq meva (yong'oq, mayiz, o'rik va h.k.), kanakunjut moyi, shirinliklar, tuzlangan baliq, bo'za, mushk-anbar, paxta, ip va shoyi matolar, movut, kimxob, galam va buchoyshablar, qulf, kamon, qayiq va kumush tangalar, shuningdek, Xitoy, Hindiston, Eron, Kichik Osiyo va boshqa mamlakatlardan keltirilgan mollar chiqarilar edi.

Xulosa qilib aytganda, Somoniylar davrida savdo-sotiq eng muhim tarmoq hisoblangan. Aynan Savdo-sotiq sababli Somoniylar davlati ancha rivojlandi va ko'pgina o'zgarishlarni boshidan kechirdi. Samarqand bu davrda, butkul o'zgacha qiyofaga kirdi, qo'shni davlatlar bilan aloqalari yanada mustahkamlanib bordi. Savdodagi muhim mahsulotlardan birgina Zarafshonning mush killingni oladigan bo'lsak, u o'zining xushbo'y hidi orqali Xitoy mushkini ortda qoldirgan va bu mahsulot savdosidan Zarafshon xalqi juda ko'p manfaatdor bo'lgan. Bu yerda eng ajablanarlisi shundaki, musulmonlarning savdo karvoni Mo'g'ulistonda juda katta izzat-ikrom bilan kutib olingan. Bundan bilsak bo'ladiki, mo'g'ul xalqi musulmonlar bilan savdo-sotiq qilishdan juda mamnun ekanligini. Xullas, Xalqaro savdo-sotiq ham madaniy, ham iqtisodiy jihatdan Somoniylar davlatini yuksaltirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.A.Hayitov.Buyuk ipak yo'li jahon svilizatsiyasi(o'quv uslubiy qo'llanma) Buxoro-2007.
2. A.Sh.Jumayev,S.Badriddinov. Buyuk ipak yo`li jahon svilizatsiyasi(o'quv uslubiy qo'llanma) Buxoro-2007. 27-b.
3. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. -T.: Sharq, 2000, -98b.

O'QUVCHILARDALARDA INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASINING
LINGVISTIK ASOSLARI

Mardikulova Oyjamol Rabbinovna

*Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 10-sonli umumta'lim maktabi ingliz tili fani
o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada respublikamizda boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'rganish va o'rgatish bilan bog'liq jarayonlar, o'quvchilarning yoshga oid psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olib ingliz tilining o'rganilishini muvaffaqiyatli va samarali tashkil etish yo'llari ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim sharoiti, til tajribasi, til o'rganish, til o'zlashtirish, tashabbusli nutq, mutanosiblik*

Mamlakatimizda jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi xorijiy tillarni boshlang'ich sinflarda va kommunikativ maqsadlarda o'qitilishiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Ingliz tili boshlang'ich ta'limga o'quv predmeti sifatida kiritildi, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash yo'lga qo'yildi.

2012-yil 10-dekabrda «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1875-son qarorida yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari va axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun imkoniyatlar yaratish bosh maqsad etib belgilangan.

Ta'lim tizimidagi boshqa fanlardan ingliz tilining farqi bir paytning o'zida, uning ham ta'lim maqsadi, ham ta'lim vositasi ekanligida namoyon bo'ladi. Ingliz tilida nutqiy malakalar (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuv)ni egallash ta'limdan ko'zlanadigan maqsad bo'lishi bilan birga, o'rganilayotgan til yangi va foydali axborot olish, yetkazish vositasi maqomini ham oladi.

Bugungi kunda dunyo aholisining qariyb 60 foizi ikki yoki undan ortiq tillarda so'zlasha olishi barchaga ma'lum. Jahonda globallashtirish jarayonlarini tezlashtirish, erkin bozor munosabatlariga o'tish va ishlab chiqarishga yuqori texnologiyalarni joriy etishning rag'batlantirilishi «lingvistik kapital»ga, ya'ni chet tillarni (ayniqsa, ingliz tilini) mukammal egallagan mutaxassislarga ehtiyojni kuchaytirmoqda.

Chet til ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash maqsadida chet tillarni o'rganish/o'rgatish yoshini qisqartirish tajribasi ommalashib bormoqda. Bunga «the younger the better / early is better» mazmunidagi tushunchaning keng tarqalganligi sabab bo'ldi. Boshlang'ich ta'lim o'quv dasturiga ingliz tilini kiritish qarori quyidagi xulosalarga asoslanib ma'qullangan: Critical Period Hypothesis states that there is a limited developmental period during which it is possible to acquire a language, be it L1

or L2, to normal, nativelike levels. – Kritik Davr Gipotezasi ona tili bo'ladimi, chet tildi, chet tilda tabiiy nutqqa yaqin darajada egallanishi mumkin bo'lgan chegaralangan rivojlanish davri mavjudligini ta'kidlaydi

5-jadval.

The GSL: frequency

Number (1-2284)	Frequency	Word	Related words in GSL	Related words NOT in GSL
1	69975	the		
2	39175	be		been, is, are, was, were, am
3	36432	of		
4	28872	and		
5	26800	a		an
6	26190	to		
7	21338	in		
8	20033	he		him, his
9	12458	have		has, had
10	11247	it		

1997 - yil fevral oyida Grats (Avstriya) shahrida Zamonaviy tillar Yevropa markazi (ECML) boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish muammolariga bag'ishlangan «Foreign Language Education in Primary Schools» mavzusida xalqaro seminar, 1997 - yil aprel oyida Vorvik (Angliya) shahrida «Warwick Euroconference on Teaching of Foreign Languages in European Primary Schools» mavzusida, 1998 - yil yanvar oyida Grats shahrida «Foreign language education in primary schools - an international concern to be implemented in national contexts» mavzusida, 1999 - yil Brussel (Belgiya)da ingliz tili ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash borasida amalga oshirilgan loyihalar muhokamasiga bag'ishlangan anjuman (Stimulating language learning: The European Label), 2007 - yil Gersen nomidagi davlat pedagogika universitetida (Sankt-Peterburg) boshlang'ich sinflarda chet tillarni o'rgatish/o'rganish metodlari va pedagoglar tayyorlash muammolariga bag'ishlangan (Early Foreign Language Education) xalqaro seminar, 2008 - yil Bangalor (Hindiston)da boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish xalqaro tajribalarni ommalashtirishga bag'ishlangan (The Way Forward: Learning from International Experience of TEYL) xalqaro konferensiya o'tkazildi.

2013 - yil Moskva (Rossiya)da «Chet tillarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti: an'analar va innovatsiyalar» mavzusida o'tkazilgan xalqaro ilmiyamaliy konferensiyada ham boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tili o'qitish metodikasining dolzarb muammolari muhokama etildi. Yuqorida qayd etilgan seminar va konferensiyalarda boshlang'ich ingliz tili ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ta'lim sharoiti tushunchasi ingliz tili ta'limida samaradorlikni ta'minlashda tabiiy sharoit, ingliz tili sohibi bilan kamida 1000 soat muloqotda bo'lish, o'qituvchining pedagogik mahorati, o'quvchining yoshga oid fiziologik, psixologik va bilish faolligi xususiyatlari, o'quv predmetiga ajratilgan vaqt hamda o'quvchilarning o'quv predmetiga nisbatan munosabati va o'rganish layoqati kabi omillarni o'z ichiga oladi. Ushbu omillar haqida kengroq tasavvur hosil qilish maqsadida ingliz tilining tabiiy sharoitda o'zlashtirilishi va sun'iy sharoitda o'rganilishini qiyoslab ko'ramiz:

1-jadval.

Ingliz tilini o'zlashtirish va o'rganish nazariyalari		
Nazariyalar	Mutanosiblik	Tillararo
Qiyoslash mezon	Ingliz tili o'zlashtirish	Ingliz tili o'rganish
Mavqeyi	Qardosh xalq tili, qo'shni davlat tili, ikkinchi til	Chet til
Maqomi	SHaxsning ijtimoiylashuvi, tabiiy nutq vaziyatlarida muloqot va ayrim o'quv predmetlarini o'rganish vositasi	Ta'lim maqsadi va vositasi, o'qitish vositasi, ta'lim jarayonida muloqot vositasi
Motivatsiya	Ichki motivatsiya	Tashqi motivatsiya
Tashabbus	Jonli nutq vaziyatlarida to'satdan paydo bo'lgan fikrni ifodalashga shaxsiy tashabbus ko'rsatiladi	Rejalashtirilgan maxsus ssenariy asosida fikr ifodalash usullari o'qituvchi undovi bilan mashq qilinadi
Kompetensiyalar	Pragmatik kompetensiya sezilarli darajada yuqori o'zlashtiriladi	Kompetensiyalar teng o'rganiladi

Ingliz tili o'qitishga bunday yondashuv ingliz tilidan foydalanishga kuchli ehtiyoj mavjud bo'lgan muhitda yuqori samara beradi. Chunki ingliz tili elementlarini (tarkibiy qismlarini) o'zlashtirish jarayoni ona tilini o'zlashtirish jarayoni bilan aynan o'xshash (parallel), ya'ni avval nutqiy kompetensiyalar, keyin lisoniy kompetensiyalar yoki avval tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv, keyin fonetika, leksika, grammatikani o'zlashtirish izchilligida sodir bo'ladi.

Ma'lumki, ona tilini sof bo'lmasa-da, taqlidan o'zlashtirish jarayonida o'xshashlik (analogiya)ka amal qilinadi, o'quvchi qanday idrok etsa, shunday o'zlashtiradi va bilganiga monand gaplar (va so'zlar), til qonuniyatiga yot hosilalar yaratadi. Buni bolaning so'zdan foydalanishdagi omilkorligi, deb tushunish mumkin. Masalan, besh yoshli David ismli bola dadasining tug'ilgan kunda «I'd like to propose a toast» (Qadah so'zi aytmoqchiman), degan gapidan ilhomlanib, qo'lga finjon oladi-da; «I'd like to propose a piece of bread», deya mehmonlarni kuldiradi. Bunday holat mutaxassislar tomonidan muloqot qilishning insonga xos instinkti va kreativ til tajribasi, deb izohlanadi. Biz bunday vaziyatdagi tasodifiy nutqiy ifodani tashabbusli nutq deb nomlashni ma'qul topdik. Til tajribasi atamasi tadqiqotchilar tomonidan mukammal sharhlangan. Mutanosiblik nazariyasida ham ingliz tili ta'limining maqsadi o'quvchilar psixikasida til egallashning avvaldan shakllangan umumiy mexanizmlarini faollashtirish lozimligi targ'ib etiladi.

O'qituvchining ingliz tili o'rgatish borasidagi harakatlari va o'quvchining ko'plab mashqlar bajarishi natijasida ingliz tili belgilangan darajada egallanmasligi mumkin. Bunga sabablardan biri sifatida darslik yaratishda Yevropa tajribalariga taqlid qilinishi

va ta'lim sharoitini inobatga olinmaganligini ko'rsatish mumkin. Chunki ayrim darsliklarda nutqiy malakalarning egallanishiga hizmat qiluvchi mashqlarga ustuvor ahamiyat qaratilgan bo'lsa, ayrimlarida tilga oid malakalar egallanishiga xizmat qiluvchi mashqlar miqdori sezilarli darajada ko'p. Bizningcha ingliz tili o'qitishda nutqiy va lisoniy kompetensiyalarning teng egallanishiga zamin yaratadigan bilim, malaka va ko'nikmalarni rivojlantiruvchi mashqlarning miqdoriy ratsioniga muhim ahamiyat qaratish zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun til materiali sifatida kam miqdordagi so'zlardan iborat bo'lgan, eslab qolish va talaffuz qilishga oson hamda kundalik muloqotda zarur bo'ladigan, takrorlanish chastotasi yuqori bo'lgan muloqot modellari (m, Hi! Hello! Yes. No. Please. Sorry! OK. After you. Anybody home? Thanks.) saralab olinishi tavsiya etiladi. Standart muloqot modellarining o'zlashtirilishi o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yiladigan leksik, grammatik, semantik va pragmatik xatolarni kamayishiga, ingliz tilini tabiiy va psixologik 104 zo'riqishlarsiz o'zlashtirilishiga, til o'rganuvchilarda rag'bat (motivatsiya) va o'ziga ishonchni oshishiga sabab bo'ladi

Ta'lim maqsadi ijtimoiy-pedagogik va lingvodidaktik tushuncha sifatida ingliz tili o'qitishga tatbiqan quyidagicha ta'riflanishi mumkin: umumta'limiy yo'nalishdagi o'quv predmetlaridan bo'lmish ingliz tilini o'rganishga jamiyat va davlatning ijtimoiy buyurtmasi shaklidagi ta'lim mazmunini belgilash, o'qitish jarayonini tashkil etish va muayyan natijalarga erishishni oldindan aniqlash vositasidir. Maktabda ingliz tili nima uchun o'rganiladi? savoliga javob tariqasida qo'llanadigan termin-tushunchadir. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarga ingliz tili (1) amaliy maqsad, (2) umumta'limiy maqsad, (3) tarbiyaviy maqsad va (4) rivojlantiruvchi maqsadda o'rgatiladi. Ingliz tili o'qitishning amaliy maqsadiga erishish yo'lida umumta'lim maktab kursida ingliz tili o'rgatishning yakuniy amaliy maqsadi – tinglab tushunish va o'qish, ya'ni chet tilda tinglab va o'qib axborot olishdir. Oraliq amaliy maqsad turlicha talqin etiladi: I sinfda tinglab tushunish va gapirish amaliy maqsad hisoblanadi;

Xulosa sifatida o'quvchilarining kommunikativ kompetentligini shakllantirishga deduktiv yondashuvni, ya'ni ularning leskik zahirasida standart muloqot modellarining ulushini ko'proq bo'lishiga erishish zarurligini ta'kidlash mumkin. Standart muloqot modellarining yod olinishi va ulardan nutq vaziyatlarida maqsadli qo'llashni mashq qilinishi o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda muxim rol o'ynaydi. Buning uchun o'qituvchiga turli nutq vaziyatlarida qo'llaniladigan standart muloqot modellari bazasini shakllantirish va amaliy mashg'ulotlarda ulardan keng foydalanishni tavsiya etamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston NMIU, 2014. – 76 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni. – T.: Sharq, 1998. – 23 b.

3. O'zbekiston Respublikasining Davlat tili haqidagi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi. – №12.– Toshket,1995. – 257-modda.
4. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi. – T.: Sharq, 1997. – 42 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining «CHet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1875-son Qarori. – Xalq so'zi. – № 240 (5660). – Toshkent, 2012.
6. O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimining Davlat ta'lim standartlari. – Xalq ta'limi. – № 4. – 2013. – B. 4-32.
7. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 486 b.
8. Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning 2018 yil 5 martdagi To'raqo'rg'on tumani Isoqxon Ibrat nomidagi maktab-internatiga tashrifidagi nutqi. Elektron resurs: <http://www.uza.uz/oz/...prezidentimiz-is-o-khon-t-ra-ibrat-mazhm>. Murojaat sanasi: 26.11.2018 y.
9. Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Xalq so'zi, 2017 yil 23 dekabr №258 (6952)
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Ta'lim muassasalarida chet tillarni o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida»gi 610-son Qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 32 (792) son, 2017. – B. 167-169.
11. Гальскова Н.Д., Никитенко З.Н. Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа: Методическое пособие. – М.: Айрисс-пресс, 2004. – 240 с.
12. Driscoll P., Frost D. The teaching of modern foreign languages in the primary schools. – L.: & N.Y.: Routledge, 2005. – 258 p.
13. Pinter A. Children learning second languages. Research and practice in Applied Linguistics. – UK.: Palgrave & Macmillan, 2011. – 308 p.

**ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ЖИНОЯТГА ОИД
МУРОЖААТЛАРИНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС
ХУСУСИЯТЛАРИ**

Юлбарсов Диёрбек Дониёрбек ўғли

*Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси 3-ўқув курси
курсанти*

Аннотация: *Ушбу мақола орқали Сиз, жиноятга оид мурожатлар билан боғлиқ ХП чора-тадбирини амалга ошириш фаолиятини такомиллаштириш бўйича тушунчалар, умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимолик профилактика чора-тадбирларининг бугунги кундаги ҳолати, ХП чора-тадбирларини амалга ошириш фаолиятини ташкил этиш бўйича бошқа хорижий давлатларнинг илғор хорижий тажрибаси ҳамда миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш томонлари, шунингдек, юқорида келтириб ўтилган жиҳатлари фойдаланган ҳолда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари бўйича билиб олишингиз мумкин.*

Калит сўзлар: *жиноят, мурожат, ҳуқуқбузар, профилактика, умумий, махсус, якка.*

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар доирасида аҳолининг тинч ва осойишта ҳаётини таъминлаш ҳамда жамиятимизда қонунга итоаткорлик ва жамоат хавфсизлиги маданиятини шакллантиришга алоҳида еътибор қаратилмоқда. Жумладан, жамоат хавфсизлигини таъминлаш йўналишидаги ишларни “Халқ манфаатларига хизмат қилиш” тамойили асосида ташкил этишнинг мутлақо янги механизм ва тартиблари жорий этилиб, давлат органларининг жамоатчилик тузилмалари билан ўзаро мақсадли ҳамкорлиги йўлга қўйилди.

Шу билан бирга, жаҳонда кучайиб бораётган турли хавф-хатар ва зиддиятлар, ел-юрт тинчлиги ва осойишталигига таҳдидлар, пандемия, табиий ва техноген офатлар масъул давлат тузилмаларига ўз фаолиятини “Барча саъй-ҳаракатлар инсон қадри учун” деган устувор ғоя асосида янада такомиллаштириш вазифасини юкламоқда.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожатларини қабул қилиш ва ушбу мурожатларни кўриб чиқиш билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожатлари тўғрисида»ги 2017 йил 11 сентябр кундаги қонуни билан тартибга солинади.

Бироқ, қонунда жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожатларини кўриб чиқиш тартиби маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги, фуқаролик-процессуал, жиноят процессуал, жиноят ижроия, хўжалик-процессуал қонун ҳужжатлари ва бошқа қонунлар билан белгиланган мурожатларга ҳамда давлат

органларининг, шунингдек улар таркибий бўлинмаларининг ўзаро ёзишмаларига нисбатан тадбиқ етилмаслиги кўрсатиб ўтилган. Аммо шунга қарамадан, профилактика химати томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг мазкур йўналишдаги мурожаатларига оид фаолиятининг ҳам қисқача мазмунини ёритиб ўтишга ҳаракат қиламиз.

Мазкур қонунда Ўзбекистон Республикасининг жисмоний ва юридик шахслари билан бирга, хорижий давлатларнинг жисмоний ва юридик шахслари, фуқаролиги бўлмаган шахслари ҳам Ўзбекистон Республикаси давлат органларига мурожаат етиш ҳуқуқига егаллиги кўрсатиб ўтилган.

Жисмоний ва юридик шахслар томонидан қилинадиган мурожаатларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

Ариза – ҳуқуқларни, еркинликларни ва қонуний манфаатларни амалга оширишда ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимос баён етилган мурожаат;

Таклиф – давлат ва жамият фаолиятини такомиллаштиришга доир тавсияларни ўз ичига олган мурожаат;

Шикоят – бузилган ҳуқуқларни, еркинликларни тиклаш ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги талаб баён етилган мурожаат.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари оғзаки; ёзма; электрон шаклларда бўлиши мумкин.

Оғзаки шаклдаги мурожаатлар одатда, ички ишлар идораларида юритиладиган махсус китобларда (масалан, Маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканида юритиладиган «Фуқароларнинг мурожаатларини қайд қилиш» китобида) ёки оғзаки мурожаатни қабул қилиш баённомаси каби ҳужжатларда қайд етилади.

Профилактика инспектори жиноятга оид мурожаатларни кўриб чиқишда, мурожаат яъни ариза навбатчилик қисмида қайд етилиб тартиб рақами берилганидан сўнг терговга қадар текширув органининг мансабдор шахси сифатида терговга қадар текширувни амалга оширади. Жиноят ва ҳодисаларга оид ариза, хабар ва бошқа маълумотлар қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин:

1) оғзаки – муайян ходим қабулида тақдим қилинган, била туриб ёлғон хабар берганлик учун жиноий жавобгарлик ҳақида огоҳлантирилиб, баённома расмийлаштириш орқали қабул қилинган оғзаки ариза, хабар ва бошқа маълумотлар, шунингдек реал вақт режимида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда амалга оширилган қабул вақтидаги ариза, хабар ва бошқа маълумотлар;

2) телефон орқали – давлат органларининг, ташкилотларининг “ишонч телефони”га ёки навбатчи қисм телефонига келиб тушган ва белгиланган тартибда расмийлаштирилган ариза, хабар ва бошқа маълумотлар;

3) ёзма – шахсан ёки вакил орқали топширилган, почта ёки фелдегерлик хизмати орқали юборилган ариза, хабар ва бошқа маълумотлар;

4) электрон – электрон рақамли имзо билан тасдиқланган ва электрон ҳужжатнинг идентификация қилиш имконини берадиган реквизитларга ега,

белгиланган тартибда ахборот-коммуникация технологиялари воситасида юборилган ариза, хабар ва бошқа маълумотлар, шу жумладан давлат органининг, ташкилотнинг расмий веб-сайтига жойлаштириладиган ариза, хабар ва бошқа маълумотлар;

5) оммавий ахборот воситаларининг хабарлари.

Жисмоний шахс ёки юридик шахснинг вакили, шу жумладан хорижий давлатларнинг жисмоний ва юридик шахслари, фуқаролиги бўлмаган шахслар жиноят ва ҳодисаларга оид ариза, хабар ҳамда бошқа маълумотларни оғзаки, ёзма, телефон орқали ёки электрон шаклда беришлари мумкин. Мурожаатлар, уларнинг шакли ва туридан қатъий назар, бир хил аҳамиятга ега.

Ёзма мурожаат мурожаат етувчи жисмоний шахснинг имзоси ёки мурожаат етувчи юридик шахс раҳбарининг ёхуд ваколатли шахсининг имзоси билан тасдиқланган бўлиши лозим. Жисмоний шахснинг ёзма мурожаатини мурожаат етувчининг имзоси билан тасдиқлаш имкони бўлмаган тақдирда, бу мурожаат уни ёзиб берган шахснинг имзоси билан тасдиқланиб, унинг фамилияси (исми, отасининг исми) ҳам қўшимча равишда ёзиб қўйилиши керак. Жиноят ва ҳодисаларга оид ариза, хабар ва бошқа маълумотлар вакил орқали тақдим етилган тақдирда, ҳужжатларга вакилнинг ваколатларини ва шахсини тасдиқловчи ҳужжатлар илова қилиниши талаб қилинади. Мурожаатлар “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги қонуннинг 6-моддасида белгиланган талабларга мувофиқ бўлиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, профилактика инспекторлари жиноятга оид мурожаатларни қабул қилишда мурожаатнинг қандай шаклда экани, мурожаатларни қабул қилиш ва қайд этиш тартиби, мурожаатни кўриб чиқиш муддати каби қоидаларни билиши, келгуси фаолиятда улар томонидан қонун бузилиши ҳолатларини бартараф этишга хизмат қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Черепанов А.В., Магденко А.Д. Организация деятельности участкового уполномоченного милиции: учебник. – Челябинск, 2006. – С. 63.
2. Хўжақулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш: Монография / Масъул муҳаррир ю.ф.д., доц. И.Ю. Фазилов. Ҷ Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. Ҷ 4 б.
3. Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш: Ўқув қўлланма / И. Исмаилов, Д. М. Миразов, Ж. С. Мухторов ва бошқ.; проф. Ў. Ҳ. Муҳамедовнинг умумий таҳрири остида. Ҷ Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. Ҷ 52 б.
4. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактики. ҶМ. 1980. ҶС. 459; Криминология общая часть. ҶМ. 2002. ҶС. 144.

5. Миньковский Г.М. Предмет криминологической профилактики преступлений и некоторые проблемы её эффективности. М. 1976. С.12-13.
6. Абдурасулова Қ.Р. Аёллар жиноятчилигининг жиноят ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: Монография. Т.: ТДЮИ, 2005. 23 б
7. Зарипов З.С., Исмаилов И. Криминология. Дарслик. Т., 1996. 155 б.
8. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть особенная. Издание 2-е: Учебник / Под ред. проф. А.П. Коренева. – М.: МЮИ МВД России. Щит-М, 1999. – С. 70.
9. Алексеев А.И. Криминология: Курс лекций. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Щит-М, 2000. – С.138.

**ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ
ИНСТИТУТЛАРИ, ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА АҲОЛИНИНГ
ИШТИРОКИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ИЛҒОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ**

Зухриддинов Бахтиёржон Баҳодиржон ўғли

ИИБ Академияси 3-курс курсанти

Аннотация: *Ушбу мақолада ишида ҳуқуқбузарликлар профилактикасида оммавий ахборот воситаларининг ўрни тушунчаси, бугунги ҳолати, ҳуқуқий асослари, асосий хусусиятлари, ушбу фаолиятни такомиллаштиришга бағишланган олимлар, мутахассислар ва амалиёт ходимларининг фикрлари, мавзуга доир махсус адабиётлар, ушбу фаолиятни такомиллаштиришга тўсқинлик қилаётган омиллар, натижаларни кўрсатувчи статистик маълумотлар, илғор хориж тажрибаси ўрганилиб таҳлил қилинган ҳамда бу борада эришилган ижобий натижаларни мустаҳкамлаш ва фаолиятни янада такомиллаштириш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, оммавий ахборот воситалари, асосий хусусиятлари, махсус адабиётлар, статистик маълумотлар*

Фуқаролик жамиятини такомиллаштириш уларда жамият ҳаётига дахилдорлик хиссини уйғотиш бугунги куннинг, замоннинг талаби шуни тақазо этмоқда. Ана шу талаблардан келиб чиққан ҳолда фуқаролик жамиятини қуриш заруратга айланиб бораётганлиги фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли Россия Федератциясида замонавий фуқаролик жамиятини шакллантиришда муҳим омилга айланди, демократияни ривожлантириш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш қийин эканлигига жаҳонда амалга оширилаётган ўзгаришлар кўрсатиб турибди. Ана шундай ўзгаришларни амалга ошириш ва аҳолининг турмиш даражасини яхшилаш давлат муассасалари ва жамоат органлари ҳамда аҳоли ўртасидаги ўзаро алоқаларни ва ҳамкорлик самарадорлигини ошириш, аввало иқтисодиётнинг ривожланиши, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш билан боғлиқ, миллий ва минтақавий муаммолар тинч йўл билан ҳал этишда уларнинг ҳисса каттадир.

Жорий йил 30 майда Андижон шаҳрида, январь ойида Қашқадарё вилоятининг Чироқчи туманида ички ишлар ходимлари томонидан содир этилган жиноятлар кечириб бўлмас ҳолатдир. Бу тизим шаънига катта доғ туширди. Уларнинг хатти-ҳаракати – халқнинг кенг муҳокамасига, ички ишлар органларига нисбатан салбий фикрлар шаклланишига ва тизимда ҳалол ишлаётган минглаб ходимлар меҳнатини пучга чиқаришга сабаб бўлди. Барчанинг эътиборини шунга қаратмоқчиманки, агар ички ишлар бўлимига олиб келинган шахсга нисбатан жароҳат етказилганлиги аниқланса, бу

фавқулудда ҳодиса сифатида баҳоланади. Зудлик билан ишчи гуруҳ тузилиб, воқеанинг барча тафсилотлари ўрганилади. Илгари бундай салбий ҳолатлар оммавий ахборот воситалари томонидан кенг ёритилмасди, аҳоли хабардор этилмасди ва бу бизнинг фаолиятимизга холис баҳо беришга қайсидир маънода тўсқинлик қиларди. Ички ишлар органлари ходимлари орасида, афсуски, ўзиникини тўғри, деб билиб, нотўғри йўлдан бораётган, ўз манфаатларини халқ манфаатларидан устун қўядиган, адашган ходимлар ҳам учрамоқда. Бундайларни аниқлаб, тизимдан бўшатяпмиз, уларнинг раҳбарларига нисбатан интизомий чоралар кўряпмиз. Хусусан, жорий йилда бевосита вазирликнинг ўз хавфсизлиги хизмати ходимлари ташаббуси билан фуқароларни ноқонуний ушлаб, зўравонлик қилиш билан боғлиқ 5 ҳолат аниқланиб, уларга нисбатан қонуний чора кўриш учун материаллар прокуратура идораларига юборилди. Жорий йилнинг ўтган даврида Ички ишлар вазири, вазир ўринбосарлари, вазирликнинг соҳавий хизматлари раҳбарларининг ҳар бири жойларда икки-уч марта энг қуйи бўғинда хизмат қилаётган сафдор ходимларгача бўлган даражадаги шахсий таркиб билан тарбиявий-профилактик йиғилишлар ўтказди. Тадбирларнинг якуни бўйича хизмат интизомини бузувчи 822 нафар ходимнинг хатти-ҳаракатлари меҳнат жамоалари ва ходимларнинг оила аъзолари ва ота-оналари иштирокида кўриб чиқилди. Натижада 173 нафари тизимдан бўшатилади, 114 нафари эгаллаб турган лавозимидан озод этилди, 65 нафар раҳбарлар ротация қилиниб, бошқа лавозимларга ўтказилди. Шу билан бир қаторда ўзининг кундалик хизмат фаолияти давомида бошқарларга намуна бўлиб келаётган ходимларнинг ота-оналарига миннатдорчилик билдирилиб, ташаккурномалар эълон қилинди. Фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари поймол қилинишига йўл қўймаслик мақсадида барча ички ишлар органларида жами 473 та алоҳида махсус хона ташкил этилди. Ҳозирда уларнинг барчаси узлуксиз ишлайдиган видео ва овоз ёзиш мосламалари билан таъминланган. Эндиликда ички ишлар органларига олиб келинган ҳар бир фуқаро билан фақат шу хонада суҳбат ўтказилиши ва сўроқ қилиниши ҳамда ушбу жараён видеокамераларга узлуксиз ёзиб олиниши қатъий белгилаб қўйилди. Бу ишлар учун жойлардаги ички ишлар органининг биринчи раҳбари ва тергов бўлими бошлиғи шахсан масъул этиб белгиланиб, жараён қаттиқ назоратга олинди. Бугунги кунда амалиётда учраётган муаммолар ҳамда хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш натижасида, тергов сифатини ошириш мақсадида ёш терговчиларни камида икки ой давомида суд амалиётини ўташ тартиби жорий этилмоқда. Натижада терговчи суд муҳокамасида юзага келаётган муаммоли вазиятларни ўз кўзи билан кўриб, келгусида терговни ҳар томонлама, тўла ва холисона олиб боришда эътиборга олиши лозим бўлган барча жиҳатларга алоҳида эътибор қаратади. Муҳими, мазкур амалиёт процесс иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини тўлиқ таъминлаш учун замин яратади.

Россия федератсиясида фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли фаолияти турли хил соҳаларда - ижтимоий, маданий, маърифий, уй-жой-коммунал хизматлари, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳаларда намоён бўлади. Халқаро амалиёт шуни кўрсатадики, халқаро стандартларни ва фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, фуқаролик жамиятини жадал ва босқичма-босқич ривожлантириш, давлат-жамоат муносабатларини демократлаштириш йўлидан бошлаган ҳар қандай мамлакатнинг ижтимоий салоҳиятини юксалтириш жараёни кафолати ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда Россия федератсиясида ички қонунчиликда ҳуқуқий мақомни тартибга солиш, фуқаролик жамияти институтлари ва оммавий ахборот воситаларини ташкил этиш ва фаолият юритиш тартиби, давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари билан ўзаро муносабатлар шаклларини таъминлайдиган кенг қамровли умумий нормалар мавжуд. Шунингдек, айрим фуқаролик жамияти институтлари, шу жумладан, ёшлар ва болалар жамоат бирлашмалари, диний ташкилотлар, адвокатлик тузилмалари, иш берувчилар ташкилотлари, ногиронлар ва бошқаларнинг фаолиятини тартибга солувчи бир қатор махсус қонун ҳужжатлари мавжуд.

Фуқаролик жамияти институтлари секторини жадал ривожлантириш, уларнинг иш шароитини, ҳуқуқий мақомини узлуксиз такомиллаштириб борилмоқда.

Россия Федератцияси ва Федерал даражадаги бошқа хорижий давлатларда конструктив мулоқот ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамда Ички ишлар органлари ўртасидаги ҳамкорлик фуқароларни қарор қабул қилиш ва уни амалга оширишда иштирок этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, фуқаролик жамияти институтлари самарали фаолият кўрсатишининг муҳим шarti ҳисобланади. Уларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини ўз ичига олган бош ғоя мамлакатнинг миллий мақсадларига эришиш ғоясидир.

Оммавий ахборот воситалари ва аҳолининг Ички ишлар органлари билан ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятини тартибга солувчи амалдаги қонунчиликни такомиллаштириш ва қайта кўриб чиқиш масалалари демократик давлат принципларини амалга ошириш учун долзарб аҳамиятга эга масаларлардан деб қаралади.

Оммавий ахборот воситалари ва аҳолининг Ички ишлар органлари билан ҳамкорликдаги фаолиятида юзага келаётган муаммоларни илмий жиҳатдан аниқлаш даражасига катта этибор қаратилмоқда.

Ички ишлар органларининг оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ҳамкорликдаги фаолиятининг самарасини ошириш Фуқаролик жамиятининг энг долзарб вазифаларидан ҳисобланади. Ушбу масалаларни хал этишда ушбу институтларнинг келиб чиқиш тарихи ва ривожланиши, давлат билан ўзаро

муносабатлари, шакллари, унинг муассасалари таркиби ва таснифи каби омиллар инобатга олинади.

Шу билан бирга, Россия федерациясида амалга оширилаётган замонавий полиция ислохотлари шароитида давлат органлари хусусан Ички ишлар органларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти ва муаммолари илмий адабиётларда этарли даражада ўрганилмаган.

Россия федерациясида ҳам худди бизники каби фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолининг полиция билан ўзаро муносабатлар жараёни энди ривожланиб келаётган маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар ҳисобланади.

Россия Федерациясида ҳамкорликка киришилишдан олдин Ички ишлар органларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ўзаро муносабатларида маъмурий-ҳуқуқий камчиликларни аниқланади. ҳамкорлик Россия Федерацияси қонунчилигидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Ички ишлар органларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ўзаро ҳамкорлигини кафолатловчи, тартибга солувчи ва таъминлайдиган маъмурий-ҳуқуқий нормалар ва механизмлар ишлаб чиқиб амалиётга тадбиқ этилган.

Ички ишлар органлари ва фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳолининг ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятини қўллаб-қувватлаш соҳасида Россия Федерациясида маъмурий ва ҳуқуқий жиҳатдан устувор йўналишлари ишлаб чиқилган.

Ички ишлар органлари ва фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳолининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишда ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятининг давлат-ҳуқуқий механизмини ишлаб чиқилган ҳамда таҳлил қилиниб борилади.

Ушбу субъектлар ўртасидаги ҳамкорликнингнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси Россия Федерацияси Конституциясида, федерал қонунларда, Федерация субъектларининг қонунларида, Россия Федерацияси Президентининг фармонларида, Россия Федерациясининг Ҳукуматининг қарорларида ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топган.

Ички ишлар органлари фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳоли билан ҳамкорликда маъмурий, расмий ва бошқа соҳаларида кенг илмий ва монография семинар тренинглар ташкил этади.

Россия Федерациясининг ҳуқуқ ижодкорлигида давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳоли ўртасидаги ҳамкорликни ҳуқуқий таъминлашнинг назарий ва амалий жиҳатларини ривожлантириш, давлат органлари ва фуқаролик жамияти

институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳолининг фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган тавсиялар ва таклифларни ишлаб чиқишга катта эътибор берилади.

Ҳамкорликни самарали ташкил этиш- давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳоли ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни янада ривожлантириш, такомиллаштириш ва самарадорлигини оширишнинг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишда, асосий муаммоларини аниқлашда намоён бўлади.

Ҳозирги пайтда Россия Федератсияси қонунчилигида ҳамкорликни тартибга солувчи ва уни амалга ошириш бўйича концепсия мавжуд эмас ҳамда у давлат органлари, хусусан Ички ишлар органлари ва фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳоли ўртасида ривожланаётган маъмурий ва ҳуқуқий муносабатларга салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ички ишлар органларининг оммавий ахборот воситалари ва аҳоли ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг шакллари таҳлил қилиш бундай шаклларнинг иккита турини ажратиш имконини берди:

Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситаларининг фаолият юритиши ва ривожланишини қўллаб-қувватлаш, уларнинг фаолиятини тартибга солиш ва такомиллаштириш. Ушбу турдаги муносабатлар учун қуйидаги шакллар тегишлидир : Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолига солиқ имтиёзлари бериш. Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолини молиявий қўллаб-қувватлашни амалга ошириш. Уларга имтиёзли равишда давлат томонидан биноларни ижарага бериш. Ер майдони бўлмаган фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолини ер участкалари билан таъминлаш. Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли томонидан мол-мулк ёки бошқа бинолар, иншоотлар, муассасаларни, шаҳар мулкни бепул трансферини йўлга қўйиш. Имтиёзли кредитларни бериш. Ахборот консултатсия ёрдами ва бошқа ёрдам турларини тақдим этишни ўз ичига олади.

Давлат ва коммунал дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда фуқароларнинг иштирокини кенгайтириш уларни мамлакатни модернизация қилишда фаол иштирокини таъминлаш. Буларнинг ҳаммасини фуқароларнинг эркин бирлашмаси ҳисобланган фуқаролик жамияти институтлари орқали жалб этиш. Юритиши учун етарли ҳуқуқий кафолат шароити яратиш. Буларнинг ҳаммасини фуқароларга профилактика инспекторлари орқали етказиш кўзда тутилади.

Фуқаролик жамиятида фуқароларнинг хавсизлигини уларнинг мол-мулкни талон-тарож бўлишига йўл қўймасликнинг энг асосий йўллари билан бири Ички ишлар органларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий

ахборот воситалари ва ахоли билан ҳамкорлигини такомиллаштириш ва самарали йўлга қўйиш деб қаралади. Россия Федератсияси қонунчилигига кўра Ички ишлар органлари ходимини қобилиятсиз, эгаллаб турган лавозимига нолайиқ деб топишда маъмурий ва ҳуқуқий асослари билан биргаликда фуқаролик жамияти институтлари ва ахолининг фикри ҳам инобатга олинади. Ички ишлар органлари ва фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва ахолининг ҳамкорлик механизмларини такомиллаштирашмаслик-бу конституциявий, ҳуқуқий ва халқаро мақсадларнинг самарасиз амалга оширилишига сабаб бўлади ва уларнинг кафолатлари йўқолади, деб қаралади. Бунинг оқибатида Россияда фуқаролик жамиятининг ривожланишига ва давлат органлари фаолияти хусусан, Ички ишлар органлари профилактика хизматлари устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишга салмоқли салбий таъсир кўрсатади. Давлат рўйхатга олиш, кадастр ва картография федерал хизмати органлари томонидан қонун ҳужжатларида белгиланадиган ва ўз-ўзини бошқариш органлари томонидан ўрнатилган давлат назоратининг алоҳида тартиби - ижтимоий йўналтирилган ўзини ўзи бошқариш органларининг катта қисмининг фаолиятига маъмурий тўсиқлар келтириб чиқармоқда, деб ёзилмоқда илмий адабиётларда. Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва ахолининг фаолиятини давлат назоратидан ажратувчи ёндашув- ўзини ўзи бошқариш соҳасидаги ташкилотларнинг фаолият доираси ва йўналишига қараб, савдо, қурилиш, аудит фаолиятларини молиялаштириш манбаларига ва уларнинг катталигига қараб тақсимлаш тамойилига асосланиши керак деб қаралади.

Асосий эътибор фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва ахоли ҳаётида муайян ижтимоий хизмат кўрсатишни молиялаштиришга йўналтирилади. Ижтимоий соҳадаги бюджетнинг асосий қисми, давлат муассасалари молиялаштириш шаклида тақсимланиши керак эмас. Давлатнинг 9 шаклида ҳам шартномалар шаҳарлар ва давлатлар билан ҳам тузилади.

Юқорида қайд этилган масалалар юзасидан жорий йилнинг 23 февраль куни Олий Мажлис Қонунчилик палатада кўмитамиз ташаббуси билан ташкил этилган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлашда оммавий ахборот воситаларининг роли” мавзусида амалий семинар бўлиб ўтди. Миллий ОАВ фаолиятини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш борасида илғор демократик стандартларга мос мустаҳкам қонунчилик базаси яратилди. Ахборот соҳасида самарали бўлган бир қатор қонунлар “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги, “Журналистлик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги, “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги, “Телекоммуникациялар тўғрисида”ги қонунлар билан бир қаторда сўнгги йилларда миллий ОАВнинг ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришга қаратилган янги қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Ана шундай

муҳим ҳужжатлардан бири юртбошимиз томонидан илгари сурилган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни бўлди. Давлат идораларининг фуқаролар олдидаги ҳисобдорлиги бўйича конституциявий қонданнинг амалий механизмини ўзида акс эттирган ушбу қонун оммавий ахборот воситалари фаолиятининг самарадорлигини ошириш, жамиятдаги муҳим ижтимоий-сиёсий масалалар юзасидан жамоатчилик фикрини шакллантириш, аҳолини ишончли ва тезкор ахборотлар билан таъминлашнинг янги имкониятларини очиб берди.

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотларнинг замирида, аввало, инсон манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари турибди, - дейди П.Бобожонов. - Бугун барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, шу жумладан, Ички ишлар вазирлиги ҳам халқ манфаатларига хизмат қилиш, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқларини таъминлаш, жиноятчиликка қарши мурасасиз курашиш йўлида фаолият юритмоқда. Эскича иш услубидан воз кечилиб, Давлатимиз раҳбари томонидан қўйилаётган талаблар асосида иш олиб борилмоқда. Тўғри, янгича иш услубига мослаша олмаётган ходимлар ҳам учраб турибди. Аммо уларнинг ўрнини ватанпарвар, замонавий фикрлайдиган кадрлар билан тўлдиришга эътибор қаратилмоқда. Ички ишлар органларини халқ манфаатларига хизмат қиладиган ижтимоий тузилмага айлантириш мақсадида мустаҳкам ҳуқуқий база яратилган. Жумладан, 6 қонун, Президентимизнинг 7 фармони ва 40 қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 89 қарори ҳамда 160 дан зиёд идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди. Шу асосда маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш ишларини кучайтириш мақсадида ички ишлар органларининг қўйи бўғинлари мустаҳкамланди. Хусусан, вазирлик ва ҳудудий бошқармаларини мавжуд штат бирликларининг 85 фоизи қисқартирилиб, қўйи тизим ички ишлар бўлимларига қайта тақсимланди. 30 туман-шаҳарда ҳудудий ички ишлар органларининг 160 ички ишлар бўлим (бўлинма)лари ташкил этилди. Энг муҳими, ички ишлар органлари ўз хизмат фаолиятини парламент ва жамоатчилик назорати остида олиб бориши қатъиян белгиланди. Яъни, Ички ишлар вазири Сенатга йилда икки маротаба ахборот бериши, ҳудудий ички ишлар органлари бошлиқлари Халқ депутатларининг вилоят, туман ва шаҳар кенгашларига ҳар чоракда, туман-шаҳар ИИБ бошлиқларининг ёшлар бўйича ўринбосарлари халқ депутатлари шаҳар-туман кенгашларига, профилактика инспекторлари эса маҳалла аҳолисига ҳар ойда ҳисобот бериб бориши йўлга қўйилди. Аҳолининг барча қатлами билан манзилли иш олиб бориш мақсадида мурожаатлар билан ишлаш бўйича 256 инспектор, хотин-қизлар масалалари бўйича 364 катта инспектор лавозими жорий этилди. Жойлардаги ички ишлар органларида 89 штат бирлигидан иборат психологик таъминлаш гуруҳлари ташкил этилди. Маҳаллаларда фуқароларнинг муаммоларини жойида ҳал этиш,

уларга янада яқинлашиш мақсадида ҳудудий ички ишлар органларига маҳаллий бюджет ҳисобидан Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматларининг ҳудудий бўлинмаларига қўшимча 459 профилактика (катта) инспектори лавозимлари жорий этилди. Фуқаролар йиғинларида ҳуқуқ-тартибот ишларини самарали ташкил этиш ва уларнинг қамровини кенгайтириш мақсадида ички ишлар органлари таркибига қўшимча жами 2 минг 570 профилактика (катта) инспектори штат бирликлари ажратилди. Ҳудудларнинг ўзига хос тажрибалари сифатида Тошкент шаҳрида “Хавфсиз пойтахт”, Андижон вилоятида “Намунали ҳудуд”, Бухоро вилоятида “Хотин-қизлар билан ишлаш”, Фарғона вилоятида “Ёшлар билан ишлаш”, Бўка туманида “Президентнинг бешта ташаббуси”, Жиззах вилоятида “Жиноятга қарши курашиш ҳақиқати ва адолати”, Сирдарё вилоятида “Жиноятдан ҳоли маҳалла” концепциялари ҳаётга татбиқ этилди. Тизимда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари жорий этилиб, “Хавфсиз шаҳар”, “Хавфсиз пойтахт”, “Хавфсиз ҳудуд”, “Хавфсиз туризмни таъминлаш”, “Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш”, “Хавфсиз хонадон” концепциялари амалга оширилмоқда

Жамиятимизда демократик қадриятларни қарор топтириш, фуқароларимизнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш, дунёда ва мамлакатимизда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий жараёнлар, воқеа-ҳодисалар ҳақида тезкор ва ҳаққоний маълумотлар етказиш борасида сиз, матбуот аҳлининг фидокорона меҳнат қилаётганингизни халқимиз яхши билади ва юксак қадрлайди. Сизлар каби минг-минглаб олижаноб касб эгаларининг саъй-ҳаракатлари, истеъдод ва маҳорати билан мамлакатимиз оммавий ахборот воситалари халқимиз ҳаётига, унинг қувонч ва ташвишларига тобора яқин бўлиб, Ўзбекистоннинг янги, демократик қиёфасини шакллантиришда ғоят муҳим роль ўйнамоқда. Мустақиллик йилларида мамлакатимиз оммавий ахборот воситаларининг сони қарийб 4 баробар кўпайиб, 1500 тага етгани ушбу тармоқда ўсиш, ўзгариш жараёнлари изчил давом этаётганидан далолат беради. Энг муҳими, соҳа ривожидан ана шундай миқдор ўзгаришлари билан бирга сифат ўзгаришлари ҳам юз бермоқда. Бунинг тасдиғини миллий медиа майдонимизда фуқаролик жамиятининг муҳим шarti бўлган нодавлат оммавий ахборот воситалари тармоғи кенгайиб, самарали фаолият кўрсатаётгани, интернет журналистикаси жадал ривожланиб бораётгани мисолида яққол кўриш мумкин. Кейинги пайтда оммавий ахборот воситалари ходимларининг демократик жараёнлар, фуқаролик жамиятини барпо этишдаги ўрни ва нуфузини, маҳаллий газеталар, теле-радиоканалларнинг моддий-техник базаси ва кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш, энг асосийси, матбуотда фикрлар, қарашлар хилма-хиллигини таъминлаш бўйича жиддий ишлар амалга оширилгани сизларга яхши маълум, албатта. Газеталаримиз, теле-радиоканалларимизда ошкоралик, таҳлил ва холис танқид руҳи кучайгани, бевосита хорижий мамлакатлардан

тайёрланаётган материаллар сони ортиб бораётганини биз ҳар томонлама қўллаб-қувватлаймиз. Бугун биз дунёдаги узоқ-яқин давлатлар билан ҳамкорликни мустаҳкамлаб, юртимиздаги демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштиришга интилар эканмиз, бошқа соҳалар қатори оммавий ахборот воситалари фаолияти бўйича ҳам ҳали кўп иш қилишимиз кераклигини яхши тушунамиз. Оммавий ахборот воситалари сўзда эмас, амалда "тўртинчи ҳокимият" даражасига кўтарилиши зарур. Бу – замон талаби, ислоҳотларимиз талаби. Биринчи навбатда медиа тармоқлари фаолияти самарасини ошириш, уларни халқ билан мулоқотнинг ишончли воситасига айлантириш, замонавий ахборот хизматлари бозорини, соғлом рақобат муҳитини шакллантириш сингари долзарб масалалар доимий эътиборимиз марказида бўлиши керак.

Фуқароларда жиноятларга нисбатан мурасизлик кайфиятини шакллантиришда ва оз муддатда "давлат-жамоат бирлашмалари" ҳуқуқий талқин яратиш ва уни кенг оммага етказишда профилактика хизматлари билан фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолининг ҳамкорлигини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Қонунчиликни мустаҳкамлаш зарурлиги ҳақида хулосалар асосида фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари, ўз-ўзини тартибга солувчи ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, корпоратсиялар Федерал Қонунларда белгилаб берилган ваколатлари доирасида тегишли Ички ишлар органлари профилактика хизматлари билан ҳамкорликни амалга оширади. "Жамоат бирлашмалари тўғрисида" Федерал қонунни бунга мисол қилиб олиш мумкин. "Давлат-жамоат бирлашмаси" тушунчаси, жамоат бирлашмалари функционал фарқлари ҳақида аниқ тушунча беради (масалан, давлат ёки маҳаллий бошқарув органлари, давлат ташкилотлари ёки шаҳар ташкилотлари ва таъсисчилар таркибига кирадиган муассасалар) бўлмаган фуқаролик жамияти институтларида маблағнинг айрим турларини кам таъминланган оилалар боқувчисини йўқотган оилалар ота-она қармоғидан ажралган вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан ёрдам беришга қаратилади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., 2019. – 76.
- 2.Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2019.
- 3.Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2019.
- 4.Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. –Т., 2007.
- 5.Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси.–Т., 2004.

6.Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция // БМТ Бош Ассамблеяси 20 ноябрь 1989 й.Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан 1992 йил 9 декабрда ратификация қилинган.

7.Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида”ги 1997 йил 29 август қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. -1997. -№ 11-12. -295 -м.

8.Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 1997 йил 29 август қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. -1997. -№ 9. -225-м.

**ЖАЗОНИ ИЖРО ЭТИШ МУАССАСАЛАРИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ВА
ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ БУГУНГИ ВА АВВАЛГИ ХОЛАТИ: ТАҲЛИЛИЙ
НАТИЖАЛАР**

Айибжанов Сардорбек Сардорбек ўғли
ИИБ Академияси 3-босқич курсанти

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистоннинг жазони ижро этиш тизими ҳолати тизимда амалга оширилаётган ислохотлар билан боғланган ҳолда акс эттирилади. Шунингдек, жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда мавжуд нормативҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш бўйича хорижий тажрибадан келиб чиқиб таклиф ва тавсиялар берилади. Бундан ташқари, муаллиф томонидан маҳкумларни хусусий тадбиркорлик субъектларига тегишли ишлаб чиқариш корхоналарига меҳнатга жалб қилишда минимал стандарларни белгилаш, маҳкумларнинг иш стажы, маҳкумларнинг бир муассасадан иккинчисига кўчириш билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш бўйича таклифлар берилган.

Калит сўзлар: жазони ижро этиш тизими, ахлоқан тузатиш, тарбия, жазо муқаррарлиги, омбудсман, мурожаат, маҳкумлар ҳуқуқлари, маҳкумлар меҳнати, хусусий қамоқхона.

**IMPROVING THE LEGAL BASIS OF PROVIDING THE RIGHTS OF PRISONERS IN
THE CRIMINAL EXECUTIVE LEGISLATION**

Abstract: This article describes the state of the penitentiary system in Uzbekistan in connection with the ongoing reforms in the system. In addition, suggestions and recommendations will be made based on foreign experience in improving the existing regulations to ensure the rights and freedoms of persons detained in penitentiaries. In addition, the author made recommendations on setting minimum standards for the employment of convicts in production enterprises owned by private businesses, the length of service of convicts, the elimination of problems related to the transfer of convicts from one institution to another.

Keywords: penitentiary system, moral correction, education, inevitability of punishment, ombudsman, appeal, rights of convicts, labor of convicts, private prison.

КИРИШ

Сўнгги йилларда мамлакатимизда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, унинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш, айниқса, жиноий жазони, бошқа жиноят-ҳуқуқий таъсир чораларини ижросини таъминлашда маҳкумларни ахлоқан тузатиш, жиноятлар содир этилишининг олдини олиш, маҳкумларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний

манфаатларини ҳимоя қилишда қонунийлик, адолат, инсонпарварлик ва демократизм тамойилларини қўлланилишини янада кенгайтириш ҳамда ушбу соҳада халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибани жорий этишга қаратилган бир қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 ноябрдаги ПҚ-4006-сон «Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори¹ билан тасдиқланган 2019 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси жиноят-ижроия қонунчилигини такомиллаштириш концепциясини амалга оширишнинг пировард натижаси маҳкумларни ахлоқан тузатиш, уларнинг жиноий фаолиятининг олдини олиш, шунингдек, бошқа шахслар томонидан жиноят содир этилишига чек қўйишнинг самарали тизимини яратишдан иборат эканлиги белгиланди. Мамлакатимизда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, уларнинг шаъни ва кадр-қиммати камситилишига, қонуний манфаатлари чекланишига йўл қўймасликка қаратилган тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, буни жазони ижро этиш фаолияти билан боғлиқ қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳамда жазони ижро этиш муассасаларида қийноққа солиш, шафқатсиз ва ғайри инсоний ёки кадр-қимматни камситувчи ҳаракатларнинг олдини олиш борасида қилинган чора-тадбирларда яққол кўриш мумкин. Маҳкумларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини янада кенгайтириш мақсадида вояга етмаганларнинг ота-онаси ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар билан учрашувларида чекловлар бекор қилинди. Шунингдек, маҳкум ўз шахсий хавфсизлигини таъминлашни сўраб муассаса ёки органнинг ҳар қандай Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари миллий базаси. ходимига ариза (хабар) билан мурожаат қилиш ҳуқуқи берилди. Ёпиқ турдаги колонияларда сақланаётган маҳкумларнинг телефон сўзлашуви йўқлов ва учрашувлар олиш сони икки бараварга кўпайтирилди. Ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жинояти учун жазо ўтаётган маҳкумларга илк маротаба сайлов ҳуқуқи берилди. Эътиборлиси, жазони ижро этиш муассасасида маҳкумларни рағбатлантириш комиссияси таркибига Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилнинг ҳудудий вакиллари киритилди. Бунда алоҳида эътибор жиноят содир этган шахсларни меҳнатга тўлиқ жалб этиш орқали уларни ахлоқан тузалиш ва келгусида жамиятимизнинг муносиб аъзоси сифатида шакллантириш масалаларига қаратилмоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАХЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Миллий қонунчилигимизни халқаро стандартларга мувофиқлаштиришга оид ишлар кўлами ҳам кенг. Хусусан, 2019 йил ижтимоий хавфи ҳамда унча оғир бўлмаган жиноятларни содир этиб, жазо муддатини ўтаётган шахсларга илк маротаба сайлаш ҳуқуқи берилди. Умумий, қаттиқ, махсус, турма тартибли ва тарбия муассасаларида сақланаётган шахсларнинг яқин қариндошлари билан

телефон сўзлашувлари, учрашувлари ҳамда жўнатма қабул қилишлари сони қарийб икки баробар кўпайтирилди.

Озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларнинг розилиги билан уларга психологик ёрдам кўрсатилиши ҳамда руҳий ҳолати бузилган вақтда содир этилган тартиббузарлиги учун интизомий жазо чоралари қўлланилмаслиги қафолатланди. Манзил-колонияларда жазо муддатини ўтаётганларнинг пенсия олиш ҳуқуқлари қонун билан белгиланди.

Жиноят-ижроия кодексига жазо муддатини ўтаётган шахсларни рағбатлантириш чораларини қўллаш тартибини белгиловчи янги норма киритилди. Шунингдек, маҳкумларнинг жазо муддатини ўташ давомида шахсий хавфсизлигини таъминлашга қаратилган чоралар кенгайтирилди.

Маҳкумларнинг илтимосига кўра узоқ муддатли учрашув қисқа муддатли учрашувга ёки масофали видео-учрашувга ёхуд телефон орқали сўзлашувга, қисқа муддатли учрашув эса масофали видео-учрашувга ёки телефон орқали сўзлашувга алмаштирилиши йўлга қўйилди ҳамда жазо муддатини ўтаётган шахсларнинг олис масофадан келувчи яқин қариндошлари оворагарчилигига барҳам бериш мақсадида масофали учрашув хоналари тайёрланди. Кам таъминланган оила вакили бўлган жазо муддатини ўтаётган шахслар юқори ҳақ тўланадиган ишларга жалб этилиши таъминланди.

Охириги беш йилда (2017 - 2021й.) маҳкумларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликлари янада такомиллаштиришга қаратилган 3 та қонун, Президентимизнинг 1 та фармони, 6 та қарори, Ҳукуматнинг 10 та қарори ва фармойишлари, 14 тадан ортиқ бошқа норматив - ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11.08.2017 йилдаги ПҚ-3200-сон қарори билан Озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлган жазоларни ижро этиш соҳаси фаолияти тубдан такомиллаштирилиб, маҳкумларнинг ҳуқуқлар доираси кенгайтирилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.11.2017 йилдаги ПФ-5268-сон Фармонига асосан Тергов ҳибсхоналаридаги терговчилар хоналарига жами 123 дона замон талабларига жавоб берадиган овоз ёзишга мўлжалланган видеокузатув мосламалари ўрнатилиб, ишга туширилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12.05.2018 йилдаги ПФ-5441-сон Фармони талабларига кўра Тергов ҳибсхоналари ва ёпиқ турдаги колонияларда 69 та адвокатлар билан учрашув хоналари қайта жиҳозланиб, адвокатлар учун видеокузатув воситаларисиз ҳамда эшитиш мосламаларисиз алоҳида хоналар ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси жиноят - ижроия қонунчилигига Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 2015 йил 17 декабрдаги резолюцияси билан қабул қилинган “Маҳкумлар билан муомала қилишнинг минимал стандартлари қоидалари” (Нельсон Мандела қоидалари) жорий қилинди. Жумладан, [1] маҳкумларга психологик ёрдам олиш ҳуқуқи берилди; [2] тиббий ёрдамга муҳтож маҳкумларга Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳудудий

муассасаларига жойлаштиришга рухсат берилди; ☒ оғир касалликка чалинган маҳкумларга телефон орқали кўшимча сўзлашишга, шифокорнинг рухсати билан учрашишга рухсат берилди; ☒ руҳий ҳолати бузилган вақтда маҳкум томонидан содир этилган тартиббузарлик учун интизомий жазо чоралари қўллаш бекор қилинди. ☒ Маҳкумларнинг иш ҳақидан ижтимоий суғурта ажратилмаслиги белгиланиб, пенсия таъминотига эга бўлиши таъминланди ҳамда ёпиқ турдаги колониялардаги маҳкумларнинг телефон сўзлашуви, йўқлов ва учрашувлар олиш сони қарийб икки баробарга кўпайтирилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чоратадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6196-сон Фармонида юклатилган вазифалардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрель кундаги «Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5050-сон қарорига асосан жазони ижро этиш фаолияти қайтадан ташкил этилди. Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Жазони ижро этиш департаменти тўғрисидаги низом тасдиқланиб, мазкур фаолият йўналишлари тартибга солинди ва бевосита Ички ишлар вазирига бўйсиндирилиб, вазир зиммасига ички ишлар органларининг жиноий жазоларни ижро этиш тизимини ривожлантириш ва унда қатъий интизомни таъминлаш юклатилди.

Барча тергов ҳибсхоналари ва жазони ижро этиш муассасалари ҳудудий ички ишлар органларининг тузилмавий-функционал бўйсунувидан чиқарилиб, Департамент бўйсунувига ўтказилди. Тергов ҳибсхоналари ва Жазони ижро этиш муассасалари фаолиятини самарали йўлга қўйиш ва уларда кунлик назоратни олиб бориш Департамент тизимида ташкил этилган 6 та минтақавий мувофиқлаштириш марказлари зиммасига юклатилди. Улар томонидан қуйидаги вазифаларни амалга ошириш белгилаб берилди: - маҳкумларнинг жазоларни ўташ шароитларини яхшилаш, ҳалқаро стандартларга келтириш мақсадида жазоларини ижро этиш муассасаларининг мавжуд маҳкумларининг ётоқхоналари реконструкция қилиниб хона (кубрик) типига келтириш, 6 та янги ётоқхоналар куриш; - жазони ижро этиш тизимини рақамлаштириш, маҳкумларни «Электрон назорати»ни таъминловчи ахборот технологияларини жорий қилиш; - муассаса ходимларини хизмат олиб боришида видеорегистраторлар (бодикамера) билан таъминлаш; - муассасаларга таъқиқланган нарсаларни олиб киришни олдини олиш мақсадида муассасага кириш назорат пунктларида бодисканер мосламаларини ўрнатиш; - муассасаларида маҳкумларни кузатиш ва мустақил назорат қилиш учун интеллектуал камералар (SMART) ўрнатиш белгиланган бўлиб, мазкур вазифалар ижроси босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Жумладан, жазо

муддатини ўтаётган маҳкумларни сақлаш шароитларининг шаффофлигини таъминлаш ҳамда қийноқ ва жисмоний тазйиқ ўтказиш билан боғлиқ салбий ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида тизимдаги 54 та жазони ижро этиш муассасалари 3 280 дона замонавий видеокузатув мосламалари билан жиҳозланган. Шундан, 2 203 таси жазони ижро этиш муассасаси яшаш саҳнига, 432 таси ишлаб чиқариш саҳнига, 645 таси ташқи маъмурий ҳудудга ўрнатилган. Шунингдек, Маҳкумлар билан онлайн суд жараёнларини ўтказиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий судининг видеоконференц-алоқа дастурий таъминоти “Тas-ix” локал тармоғи орқали ишлашини инобатга олган ҳолда, жазони ижро этиш колонияларида “Ўзбектелеком” АКнинг ҳудудий боғламлари билан ҳамкорликда 10 мб/сек тезликдаги интернет тармоғи 10 Ўзбекистон Республикаси ИИБ ҳузуридаги ЖИЭД маълумотлари (2022 йил февраль ойи). ташкиллаштирилиб, Олий суднинг “TE-Desktop” видеоконференцалоқа тизимига уланиши таъминланди. Жазони ижро этиш колониялари ва тергов ҳибсхоналаридаги шахсларни суд мажлиси ва суд раҳбарияти қабулларида видеоконференцалоқа режимида иштироки учун 54 та махсус хоналар ташкил этилиб, тегишли ускуналар билан жиҳозланди.

МУХОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Амалга ошириладиган ҳар бир ислохот негизида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг қонуний манфаатларини таъминлаш масаласи турибди. Жиноят-ижроия қонунчилигининг вазифаси бевосита жазони самарали ижро этилишини таъминлаш, маҳкумларни ахлоқан тузатиш, жиноятлар содир этилишининг олдини олиш, маҳкумларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат эканлиги Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодексида белгилаб қўйилган. Шу билан бирга жазони ижро этишга қаратилган фаолият ижтимоий адолатни тиклаши лозим. Шунингдек, жазонинг ижро этилиши жиноий жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш шартлигини ифодалайди. “Жиноят учун жазо муқаррарлиги-жамиятнинг ўзини сақлаб қолиш шартларидан бири”, “Агар қамоқ маҳкумни жамиятда яшашга ўргата олмаса, у қамоқда яшашга ўрганиб қолади”. Мазкур иқтибослар замирида улкан маъно ётади. Агар жиноят учун жазо белгиланмаса, ҳақиқатдан ҳам жамиятда давлат ўз ўрнини йўқотади, агар жазони ижро этиш муассасалари маҳкумни тарбиялай олмаса, у келгусида яна жиноят содир этади. Шу сабабли, жазони ижро этиш муассасалари маҳкумларни тарбиялашда, тўғри ҳаётга қайтаришда, маҳкумлардан муассасадаги мавжуд тартиб қоидаларга риоя қилишга, ҳурмат қилишга, ҳар бир маҳкумни қонунга итоаткорлик муносабатини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратишлари лозим. Бугунги кунда мамлакатимизда 54 та жазони ижро этиш муассасалари мавжуд бўлиб, шундан 18 таси ёпиқ турдаги, 25 таси манзил колония ва 11 таси тергов ҳибсхоналаридир.

Таъкидлаш жоизки, 2020 йил 1 август ҳолатига кўра, АҚШда ҳар юз минг одамдан 639 нафари, Россияда 340 нафари, Туркияда 335 нафари, Беларусда 343 нафари, Ўзбекистонда 68 нафари жазони ижро этиш муассасаларида жазо муддатини ўтамоқда. Айрим хорижий давлатлар жазони ижро этиш тизимидан фарқли равишда, мамлакатимизнинг амалдаги жиноят-ижроия қонунчилиқда маҳкумларни ахлоқан тузатиш воситаси сифатида маҳкумларни ижтимоий-фойдали меҳнатга жалб қилиш меҳнат орқали тарбиялаш уларда қонунга итоаткор хулқ-атворни, инсонга, жамиятга, меҳнатга, жамият турмуши қоидалари ва анъаналарига ҳурмат муносабатини шакллантиришдан иборат. Келгусида, мамлакатимиз жиноят-ижроия қонунчилигини янада такомиллаштириш, жазони ижро этиш муассасаларида ривожланган хорижий давлатлар тажрибасини тadbиқ этиш ва жазони ижро этиш тизимини босқичмабосқич ислоҳ этиб бориш ва маҳкумларнинг аҳволини энгиллаштириш, шу орқали уларнинг ахлоқан тузалишига эришиш учун жиноят-ижроия қонунчилигидаги мавжуд бўшлиқларни аниқлаб, улар бўйича асослантирилган таклифлар ишлаб чиқиш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш бўйича илғор хорижий тажриба ўрганиб, уларни қонунчилигимизга тadbиқ этиш лозим. Амалдаги Жиноят-ижроия кодексининг 57-моддасида Озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахс бутун жазо муддатини, одатда, битта муассасада ўташи, маҳкумни бир колониядан айна шу турдаги бошқа колонияга жазони ўташни давом эттириш учун ўтказишга унинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида унинг розилигини олган ҳолда, шунингдек маҳкумнинг мазкур муассасада қолишига тўсқинлик қилувчи бошқа ҳолларда йўл қўйилиши, маҳкум касал бўлиб қолган тақдирда уни колониядан ёки турмадан ихтисослашган даволаш муассасига ўтказишга тиббий хулоса асосида йўл қўйилиши ҳамда Озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларни жазони ижро этувчи бир муассасадан бошқасига ўтказиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги томонидан белгиланиши кўрсатиб ўтилган. Бироқ, Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг 2014 йил 27 июлдаги 103-сонли буйруғи билан тасдиқланган «Маҳкумларни жазони ижро этиш муассасасига жўнатиш ҳамда уларни бир муассасадан бошқасига кўчириш тартиби тўғрисидаги низом» да мазкур норма талаблари ўртасида қарама-қаршилиқлар мавжуд. Хусусан, буйруқнинг 9-банд «б» кичик бандининг еттинчи хатбошисида “маҳкум ёки қариндошларининг аризасига асосан” қоидаси киритилган¹⁶. Жиноят-ижроия кодексининг 57-моддаси 2-3 қисмларидаги талаблардан ташқари ҳолатларда маҳкум жазони битта муассасада ўташи белгиланганлиги инобатга олсак маҳкумни унинг ёки қариндошининг аризасига асосан бошқа муассасага ўтказиш мантиқан нотўғри деб ҳисоблаймиз. Жазони ижро этиш департаментига 2021 йил давомида 16632 та мурожаат келиб тушган бўлса, ушбу мурожаатларнинг 8185 таси ёки 49 фоизи маҳкумларни бошқа муассасага ўтказиш мазмунида келиб тушган.¹⁷ Ушбу

турдаги мурожаатлар ўрганиб чиқилганда маҳкум ва унинг қариндошлари яшаш манзилига яқин жойдаги жазони ижро этиш муассасасига ўтказишни сўраган. Маҳкумларни уларнинг ёки қариндошларининг мурожаатларига кўра бошқа муассасага ўтказиш тартиби қонуний жиҳатдан белгилаб қўйилмаса ёки мазкур фаолиятни тартибга солиш инсон омилисиз амалга оширилиши белгиланмаса турли коррупцион омилларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли, жиноят-ижроия қонунчилигида маҳкумларнинг қайси жазони ижро этиш муассасаларида жазони ўташи суднинг ҳукмидан келиб чиқиб (манзил, умумий, қаттиқ, махсус) компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда, инсон омилни аралаштирмасдан белгиланиши ҳақидаги нормани киритиш мақсадга мувофиқ. Ҳозирда Жазони ижро этиш департаменти тизимида 25 та манзил колониялари мавжуд бўлиб, колонияларнинг 17 таси қишлоқ хўжалигига ихтисослашган бўлиб, уларда ишлаб чиқариш фаолияти ривожланмаганлиги сабабли, 65-70 фоиз маҳкумлар бошқа объектларда шартнома асосида меҳнатга жалб этилмоқда. Меҳнатга лаёқатли 7 361 нафар маҳкумнинг 1 444 нафари колонияларда, 4 835 нафари узоқ масофада (90-150 км) жойлашган шартнома объектларида ишлайди, 1 082 нафари иш ўрни камлиги сабабли иш билан таъминланмаган. 18 Маҳкумларни меҳнатга жалб қилиш борасидаги хорижий тажриба ўрганилганда жаҳоннинг кўпгина, хусусан, АҚШ, Буюк Британия, Австралия, 16 Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг 2014 йил 27 июлдаги 103-сонли буйруғи.

Бразилия, Эстония, Япония, Швеция каби давлатларда хусусий қамоқхоналар фаолияти йўлга қўйилган.¹⁹ wikipedia.org интернет сайти маълумотларида хусусий қамоқхоналарга қуйидагича таърифланган. “Хусусий қамоқхоналар-бу тижорат ташкилотларига қарашли, даромад олишга қаратилган жазони ўташ муассасалари. Бундай ташкилотлар жазони ижро этиш муассасаларини бошқариш учун давлат билан шартнома тузадилар. Бундай тизим тарафдорларининг таъкидлашича, бу давлатга пулни тежаш имконини беради. Хусусий қамоқхоналар ҳукумат томонидан назорат қилинади, бундай қамоқхоналар ўрта асрлардаги феодалларга тегишли қамоқхоналардан фарқ қилиши лозим, чунки, уларда сақланаётган шахсларга феодаллар хохлаганча муносабатда бўлган”. Россиялик ҳуқуқшунос Д.Лапенкова ўзининг “АҚШда хусусий қамоқхоналар” номли мақоласида АҚШдаги хусусий жазони ижро этиш муассасалари фаолияти ҳақидаги маълумотларни келтириб ўтган. Жумладан, хусусий қамоқхоналар АҚШда 1980 йилларда Рейган президентлиги даврида пайдо бўлганлиги, бу амалиёт Президентлар Жорж Буш ва Б.Клинтонлар даврида давом этганлигини, 2008 йилда АҚШдаги хусусий қамоқхоналар сони 100 дан ошиб кетганлигини келтириб ўтилган. Россиялик олим Э.Мандальян ўзининг “Хусусий қамоқхона: бизнесми ёки қулликми” мақоласида “Буюк Британиядаги биринчи хусусий қамоқхона 992 йилда “G4S” компанияси қамоқхонани бошқариш бўйича тендерда ютиб чиққанидан сўнг очилганлиги,

айни пайтда Англия ва Уэсла 14 та хусусий қамоқхоналар мавжудлиги, 2012 йилда Буюк Британия ҳукумати қамоқхоналарнинг барчасини хусусий қилиш эълон қилганлиги” ҳақидаги маълумотларни келтириб ўтган. Фикримизча, жазони ижро этиш муассасаларини хусусийлаштириш, бироқ маҳкумларни назорат қилишни давлат функцияси сифатида олиб қолиш орқали, давлат харажатларини қисқартиришга эришиш мумкин.

Мамлакатимизнинг амалдаги Жиноят-ижроия кодексида Озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахслар, одатда, жазони ижро этиш муассасалари ва улар ташкилотларининг корхоналарида, айрим ҳолларда эса, керакли тарзда қўриқлаш ва батамом ажратиб қўйиш таъминланган тақдирда, бошқа корхоналарда меҳнатга жалб этилиши белгиланган бўлсада²³, меҳнатга жалб этиш шартлари, сақлаш жойларига қўйиладиган талаблар ва шу каби маҳкумларнинг ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган нормалар аниқ норма сифатида белгиланмаган. Ўйлашимизча, бу маҳкумларни хусусий тадбиркорлик субъектларига тегишли бўлган шартнома объектларига меҳнатга жалб этиш, уларни сақлаш, уларга шарт-шароитлар яратишда хато-камчиликларга йўл қўйилишига, ҳуқуқлари бузилишига олиб келиши мумкин. Шу сабабли, келгусида халқаро стандартлар ва талабларни инобатга олган ҳолда жиноят-ижроия қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартириш ва қўшимча киритиш орқали ёки норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиш орқали маҳкумларни хусусий тадбиркорлик субъектларига ёки бошқа давлат корхоналарига ишга жалб қилиш ҳамда уларни сақлашнинг минимал талабларини белгилашни лозим деб ҳисоблаймиз. Шунингдек, пробация назорати остидаги шахсларнинг бандлигини тўла таъминлаш мақсадида, пробация бўлинмалари ҳузурида Хусусий тадбиркорлик субъектларига тегишли корхоналар (Меҳнат уйлари) ташкил этиб, назорат остидагиларни меҳнатга жалб этишда мазкур корхоналардан фойдаланиш орқали ижобий натижаларга эришиш мумкин. Фикримизча жиноят-ижроия ва меҳнат қонунчилигида жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётган маҳкумларнинг меҳнати билан боғлиқ айрим муносабатлар ҳуқуқий тартибга солинмаганлигини кўришимиз мумкин. Масалан, маҳкумнинг жазони ижро этиш давомида ишлаган иш стажи унинг умумий иш стажига қўшилмаслиги, турли эътирозларга сабаб бўлиши мумкин. Келгусида, маҳкумларнинг меҳнат билан боғлиқ ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида қонун ҳужжатларида маҳкумларнинг иш сатажи ҳисобланиши ва уларга жазони ўташ даврида меҳнат дафтарчаси юритилиши ҳақидаги нормаларни киритиш мақсадга мувофиқ.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, жазони ижро этиш муассасалари маҳкумлар ва қамоққа олинган шахсларнинг ҳуқуқларига сўзсиз риоя этилишини, уларнинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилишини таъминлаш, ходимларнинг хизмат вазифаларини лозим даражада бажарилиши

устидан назоратни, коррупция ва мансаб ваколатини суистеъмом қилиш ҳолатларини истисно этадиган даражада кучайтиришлари, маҳкумларда қонун талабларига ва жамиятдаги хулқ-атвор қоидаларига риоя этиш маданиятини, билим ва маънавий-ахлоқий савиясини оширишга интилишини шакллантиришга қаратилган қайта тарбиялаш ва ахлоқан тузатиш жараёнини такомиллаштириб боришлари лозим. Зеро, қаерда, адолат, қонун устуворлиги, тартиб интизом бўлса шу жойда юксалиш бўлади.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодекси. Манба: <http://old.lex.uz/docs/1636>.
2. Ўзбекистон Республикасида Пенитенциар тизимининг такомиллаштирилиши: Қонунчилик ва амалиёт. 2021, Т. Б-16.
3. Д.Лапенкова. “Частные тюрьмы США”. 2013. <https://ushistory.ru/populjarnajaliteratura/1110-chastnye-tjurny-ssha>.
4. Э.Мандальян. “Частные тюрьмы: бизнес или рабство?”. <http://russianbazaar.com/ru/content/15969.htm>.
5. Частные тюрьмы США - История США (ushistory.ru).
6. Х.Содиқов. Ҳаёт қонунлари, ...Т, 2017..70-72 бет.
7. Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг 2014 йил 27 июлдаги 103- сонли буйруғи билан тасдиқланган «Маҳкумларни жазони ижро этиш муассасасига жўнатиш ҳамда уларни бир муассасадан бошқасига кўчириш тартиби тўғрисидаги низом». Манба: <http://old.lex.uz>.
8. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари миллий базаси. <http://old.lex.uz>.
10. Ўзбекистон Республикаси ИИБ ҳузуридаги ЖИЭД ҳисоботлари (2022 йил февраль ойи).
11. Komil o'g'li, J. N. (2020). The importance of the participation of a lawyer in crime prevention activities. INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 1(3), 11-15.
12. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги ЖИЭД Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS) ISSN (online): 2181-2454 Volume 2 | Issue 4 | April, 2022 | SJIF: 5,965 | UIF: 7,6 | ISRA: JIF 1.947 | Google Scholar | www.carjis.org DOI: 10.24412/2181-2454-2022-4-31-42 E-mail: carjisor@gmail.com 42 маълумотлари (2022 йил февраль ойи).
14. Джалилов, Н. (2021). Профилактика инспектори маъмурий иш юритиш фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари. Общество и инновации, 2(12/S), 348-352.

**КАРАНТИНГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ
ТАШКИЛ ЕТИШНИНГ ЧЕТ ЭЛ ИЛҒОР ТАЖРИБАЛАРИ**

Деканбоев Аббос Ботир ўғли

Ўзбекистон Республикаси вазирлиги Академияси 3-босқич курсанти

Ўринов Камрон Шербобо ўғли

Ўзбекистон Республикаси вазирлиги Академияси 3-босқич курсанти

Аннотация: Ушбу мақола орқали Сиз, карантин билан боғлиқ ХП чора-тадбирини амалга ошириш фаолиятини такомиллаштириш бўйича тушунчалар, умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимолик профилактика чора-тадбирларининг бугунги кундаги ҳолати, ХП чора-тадбирларини амалга ошириш фаолиятини ташкил этиш бўйича бошқа хорижий давлатларнинг илғор хорижий тажрибаси ҳамда миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш томонлари, шунингдек, юқорида келтириб ўтилган жиҳатлари фойдаланган ҳолда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари бўйича билиб олишингиз мумкин.

Калит сўзлар: карантин, ҳуқуқбузар, профилактика, умумий, махсус, якка.

КИРИШ

Дунёнинг ҳар бир мамлакатларида юрт тинчлигини асраш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлигини таъминлаш, жамиятда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши кураш каби чора-тадбирларни амалга ошириш ҳар бир давлатнинг ўз олдига қўйилган вазифалардан биридир. Турли давлатларда маъмурий ҳудудларида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини амалга ошириш жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти турлича йўллар, усуллар билан таъминланади. Ушбу соҳада ҳар бир давлат ўзига хос тажрибага эга бўлиб, уларни ўрганиш ҳамда юртимизда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини амалга оширишда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизимига татбиқ этиш бугуннинг долзарб талабларидан биридир. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини амалга ошириш ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш борасида хорижий давлатлар тўплаган тажрибани ўрганиш бу масалага тизимли ёндашувни талаб қилади. Шу сабабли, кўзланган мақсадга эришиш учун қуйидагича ёндашиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз: Хорижий давлатларда ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширишда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизимлари Ҳар бир давлатнинг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизими бошқа мамлакатларникидан муайян хусусияти билан ажралиб туради.

Хар бир давлатнинг жамоат тартиби ва хавсизлигини таминлаш тизими бошқа мамлакатларникидан муайян хусусияти билан ажралиб туради бу борада ўзига хос тажриба Россия Федератсиясида тўпланган. Мамлакат конституциясининг 72-моддасига мувофиқ конунийлик ҳуқуқ-тартибот жамоат хавсизлигини таминлаш шунингдек жинойтларни олдини олиш Россия Федератцияси ва субъектларининг биргаликдаги бошқарувида амалга оширилади. Россия Федератцияси ИИБ федератция таркибига кирувчи республикалар ИИБ лари, ўлкалари, вилоятлар, федерал даражадаги шаҳарлар ички ишлар бош бошқармалари, бошқармалар ва бўлимлар, автоном вилоятлар ва округлар туман ва шаҳар ички ишлар органлари темир йўл, хаво ва сув транспорти тармок ички ишлар органлари, таълим муассасалари ва илмий тадқиқотиот марказлари, ички кўшинлар ҳамда тизимга кирувчи бошқа таркибий тузилмаларнинг фаолиятига раҳбарлик қилади. Россия федератциясининг «Политция тўғрисида»ги 2011йил 7-феврал конуни қабул қилинган булиб ушбу конунда политция ижроия хокимияти федерал органининг ички ишлар соҳасидаги ягона марказлашган тизими таркибий қисми ҳисобланиб фаолиятнинг асосий йуналишлари куйидагилардан иборат: шахс жамият ва давлатни ҳуқуққа ҳилоф тажовузлардан ҳимоя қилиш жиной ва маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва фош этиш жинойтларни аниқлаш ва очиш жинойт ишлари бўйича суриштирувни амалга ошириш кидирувни ташкил этиш маъмурий ҳуқуқбузарлик туғрисидаги ишларни юююрйтиш ва маъмурий жазоларни ижро этиш жамоат жойларида ҳуқуқ тартиботни таминлаш курол савдоси соҳасидаги Россия Федератцияси конунчилигига риоя этилиши устидан конунчилигига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш хусусий дедективлик ва кўриқлаш жабрланувчилар ,гувоҳ ва жинойтга оид суд иш юритувидаги бошқа иштирокчилар судьялар прокурорлар , терговчилар , ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларининг бошқа мансабдор шахслари ҳамда куриқланиши талаб этиладиган бошқа шахсларни давлат ҳимояси билан таминлаш эксперт-криминалистик фаолиятни амалга оширишдан иборат. Ўзбекистон Республикасида эса ички ишлар органлари тизими милитция ҳуқуқий мақоми билан фаолият олиб боради тизимининг ҳуқуқий асоси сифатида 2016-йил 16-сентябрдаги «Ички ишлар органли тўғрисида»ги конуни асос ҳисобланади. Хар иккала давлатлар ИИБ тизими вазибалари деярли бир хил тақсимланган. Россия давлатида политция фаолиятини самарали йўлга қўйиш мақсадида Россия Федератцияси Ички ишлар вазирлиги таркибида қирқдан ортиқ Бош бошқарма, департамент , бошқарма ва марказлар ташкил этилган .Уларнинг орасида жамоат тартибини сақлаш ва Россия федератцияси Ижро хокимияти субъектлари билан ҳамкорликни мувофиқлаштиришни таминлаш бош бошқармаси, Йул ҳаракати хавсизлигини таминлаш бош бошқармаси, Йирик ҳалқаро ва оммавий спорт тадбирларида жамоат хавсизлигини таминлаш бошқармаси ва улар

тизимдаги таркибий тузилмалар бевосита жамоат тартибини саклаш ва хавфсизлиги таъминлаш вазифасини амалга оширса қолган бош бошқарма, департамент, бошқарма ва марказлар ўзига юклатилган асосий вазифаларни бажариш асносида маълум бир даражада ва вақтда ушбу фаолиятда иштирок этадилар. Россия Федерацияси ҳукуматининг 2000 йил 7-декабрдаги «Жамоат хавфсизлиги милитцияси булинмалари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ Россия Федерациясида участка инспекторлари лавозими жорий этилган. Ўзбекистон Республикасида «ИИО таяч пунктларига» ўхшаш тузилмалар Россияда «тартибни саклаш таяч пунктлари» деб номланиб тартибни саклаш таянч пунктлари жамоатчилик органи хисобланиб унга кирувчи жамоатчилик тузилмаларининг келишилган ҳолда фаолият курсатиши кенгашлар томонидан таъминланади. Россия Федерациясида ички ишлар органлари тизими милитциядан полицияга ўзгартирилгандан кейин мамлакатда тартибни саклаш таянч пунктлари полиция участка пунктлари сифатида номлана бошлади.

Россия Федерациясида мамлакат Конституциясининг 72-моддасига мувофиқ, қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек ҳуқуқбуарликлар профилактикасини Россия Федерацияси ва субъектларининг биргаликдаги бошқарувида амалга оширилади. Ижроия ҳокимиятига раҳбарликни амалга ошириш асосида Президент ва ҳукумат қонунийлик, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, мулкчилик ва жамоат тартибини қўриқлаш бўйича ташкилий-бошқарув чоратадбирларини амалга оширади, шу-нингдек жиноий-ҳуқуқий сиёсатнинг асосий йўналишлари, ресурсларини белгилайди.

Россия Федерацияси ИИВ федерация таркибига кирувчи республикалар ИИВлари, ўлкалар, вилоятлар ва федерал даражадаги шаҳарлар ички ишлар бош бошқармалари, бошқармалари ва бўлимлари, автоном вилоятлар ва округлар, туман ва шаҳар ички ишлар органлари, темир йўл, ҳаво ва сув транспорти тармоқ ички ишлар органлари, таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот марказлари, ички қўшинлар ҳамда тизимга кирувчи бошқа таркибий тузилмаларнинг фаолиятига раҳбарлик қилади⁹¹. Россия Федерациясида ички ишлар органлари тизими милициядан полицияга ўзгартирилгандан кейин мамлакатда тартибни саклаш таянч пунктлари «полиция участка пунктлари» сифатида номлана бошлади. Полиция участка ноziри – полиция участка пунктларининг асосий субъектларидан бири бўлиб, уларнинг фаолияти

⁹¹ Указ Президента Российской Федерации от 18.07.1996 г. № 1039 «Об утверждении Положения о Министерстве внутренних дел Российской Федерации» / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: — URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/9733> (дата обращения: 15.06.2015).

Федерация ИИВнинг 2012 йил 31 декабрдаги буйруғи билан тасдиқланган «Полиция участка нозирининг фаолиятини ташкил этиш масалаларига» буйруқ асосида ташкил этилади. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда полиция участка нозирларининг асосий хизмат вақти маъмурий ҳудудда ўтиши белгиланган бўлиб, улар жамоат бирлашмалари билан жиноятчиликга қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини амалга ошириш фаолиятини ташкил этишда ҳамкорликда тадбирлар олиб бориш зарурати туғилганида полиция участка пунктларида фаолият кўрсатадилар.

Европа мамлакатлари орасида маъмурий ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасида яна бир ўзига хос тизим Германияда қарор топган. Германия давлат бошқаруви тизимида полиция асосий ўринлардан бирини эгаллаб, ўз ичига Федерал ИИВ ва Ўлкалар ИИВларини қамраб олади. Ўлкалар ИИВлари Федерал ИИВнинг кўрсатмаларини сўзсиз бажаради, Федерал ИИВ эса субъектлар ваколатига кирадиган вазифаларга аралаша олмайди. Мамлакатда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини асосан ўлкаларнинг полициялари амалга оширади. Мамлакатда жиноятчиликга қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизими марказлашмаган бўлиб, ўлкалар ҳуқуқ тартибот хизматлари махсус тартиб бўйича давлат органларидан фарқланади. Ўлкалар полициялари тартибни сақлаш, криминал, сувда тартибни сақлаш, сафарбарлик, конституцияни қўриқлаш каби полиция идораларидан ташкил топган бўлиб, улар ичида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш билан тартибни сақлаш полицияси шуғулланади. Мамлакатнинг ҳар бир ўлкасида ўз қонунчилиги ва идоравий ҳужжатлари амал қилсада, тартибни сақлаш полициясининг фаолияти ҳамма ўлкаларда бир хил. Масалан: Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва криминал полиция етиб келгунига қадар кечиктириб бўлмас ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг чора-тадбирларини, тезкор-қидирув чора-тадбирларини амалга оширади. Мамлакатда ўрнатилган қонун қоида, қонунчилик интизомига риоя қилиниши, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини шакиллантириш юзасидан ҳуқуқий ва қонунчилик тарғиботлари, ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини амалга ошириш, йўл ҳаракати хавфсизлигига риоя этилишини назорат қилиш, ушланганларни конвой қилиш ва суд муҳокамалари вақтида қўриқлаб туриш, ёнғин хавфсизлиги, санитария-эпидемиология ва бозорларда савдо қилиш қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш; паспорт тизимини назорат қилиш, умум қабул қилинган ўлчов ва оғирлик бирликларига риоя этилишини назорат қилиш, меҳмонхона, ресторан, бар, казино, лотерея ва тотализаторларда қоидаларга риоя этилишини назорат қилиш, ўрмонни қўриқлаш, маҳаллий фуқаро мудофаасини амалга ошириш, қаровсиз қолган вояга етмаганлар ва ўсмирларни назорат қилиш кабилардан иборат. Германияда маҳаллий ҳокимият органига раҳбарлик қилувчи шахс ҳудуддаги

полиция ташкилотининг ҳам биринчи амалдори ҳисобланади. Бинобарин, айрим ўлкалар полициялари бутунлай ёки қисман давлатга қараса, баъзилари коммунал муассасалар ҳисобланади⁹². Мамлакат жамоат тартибини сақлаш полициясида 160–165 минг нафар ходим хизмат қилади.

Европа мамлакатлари орасида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасида яна бир ўзига хос жиҳатга эга бўлган тизим Францияда шаклланган. Франциянинг тўлиқ маҳаллий бюджет ҳисобидан таъминланадиган муниципал полицияси шаҳарлар ва бошқа аҳоли турар жойларида жамоат тартибини сақлайди ҳамда хавфсизлигини таъминлайди ва бу борада улар Миллий полиция билан узлуксиз ҳамкорликда фаолият олиб борадилар. Франция Миллий полициясига полициянинг барча функциялари, жумладан жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш функцияси ҳам юклатилган бўлиб, уларни самарали таъминлаш мақсадида, унинг таркибида йигирмага яқин бош бошқарма, бошқарма, марказ, институт ва хизматлар фаолият олиб боради. Миллий полиция таркибидаги Жамоат хавфсизлиги бош бошқармасининг асосий вазифаси бевосита жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлашдан иборат. Бош бошқарманинг фаолияти қуйидаги асосий вазифаларни амалга оширишга йўналтирилган: ижтимоий ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, уларнинг амлакатда ўрнатилган ҳуқуқ нормаларига риоя қилиш бўйича тартиб қонидани назоратини амалга ошириш, аҳолига ёрдам кўрсатиш, ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга ошириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, хусусан катта бўлмаган миқдордаги зарар етказилиши билан боғлиқ жиноятларни суриштириш ва тергов қилиш; жамоат тартибини сақлаш ва қайта тиклаш. Шунингдек, жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш вазифалари ўзига хос тартибда Миллий полициянинг чегара ҳудудлари, темир йўллар ва ҳаво транспорти ҳудудларида хизмат олиб борувчи Чегара полицияси бош бошқармаси, асосий вазифаси республика даражасидаги оммавий тартибсизликларга қарши кураш ва уни бартараф этиш ҳисобланган Республика хавфсизлик корпуси марказий хизмати каби мустақил таркибий тузилмалари томонидан ҳам амалга оширилади. Франция ИИБ Миллий полицияси сингари Бош дирекция раҳбарлик қилувчи ҳарбийлашган Миллий жандармерия ҳам жамоат хавфсизлигини, аҳолининг тинчлиги ва осойишталигини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Жандармерия қишлоқ ҳудудларида ва мамлакат аҳолисининг ярмини, давлат ҳудудининг 90 фоизини ташкил этувчи унча катта бўлмаган шаҳарларда полиция вазифасини бажаради.

⁹² В. В., Болтенко Ю. Н. Компетенция органов местного самоуправления Германии в сфере правопорядка // Местное самоуправление: теория и практика. Труды Академии Управления. – М., 1998. – С. 217

Туркия давлатида бир неча шаҳарларида эса полиция хизмати фуқаролардан жиноятчиликка қарши курашда, ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга ошириш ва бошқа ҳодисалардан хабардор булиш мақсадида кучаларда сигналлар ўрнатилаган, улар жиноят ёки бошқа хабарларини полицияга хабар бириб туради, бу айниқса шаҳарларда криминоген вазиятни бартараф этишга имкон беради.

Бугунги кунда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ғайриқонуний муомаласи билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси амалга оширишдаги муаммони ҳал қилиш усулининг жамиятдаги ўрнини мунтазам равишда ўрганиб бориш мақсадида Европа давлатларининг кўпчилигида «САРА», «Муаммони таҳлил қилиш модули», «Муаммони ҳал қилиш учбурчаги» деб номланган турли моделлардан фойдаланилади. Бу моделлар муаммони ҳал қилишнинг турли босқичларида уни самарали амалга оширишга шароит яратади ҳамда мазкур усулнинг фуқароларга берган нафтини баҳолаш имконини беради.

Юқоридаги илмий таҳлиллар ички ишлар органлари профилактика инспекторларининг ҳуқуқбузарликларнинг профилактик фаолиятини ташкил этишда бошқаришнинг полиция тизими қарор топган мамлакатларда ҳам маъмурий ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда таянч пунктлари ўзига хос ўринга эга эканлигини яққол кўрсатди.

Буюк Биританияда патрулик нарядлари хизмат фаолияти мобайнида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, йўл ҳаракатини тартибга соладилар ва назорат қилдилар, яширинган жиноятчиларни қидириб топишда иштирок этадилар, бошқа тармоқ хизматлари учун керакли маълумотларни тўплайдилар ҳамда турли фавқулодда вазиятларда фуқароларга ёрдам кўрсатадилар. Ривожланган мамлакатлар полициясининг патрулик хизматларига замонавий техник таъминот хос бўлиб, бу нарядларнинг юқори сафарбарлигига эришиш имконини беради. Масалан, Лондоннинг у чекка провинциясидан бу чеккадаги провинциясигача жиноят ҳақида хабар тушгач, патруль бўлинмаси диспетчерлик пунктдан ўртача 2,5–3 минут ичида воқеа жойига етиб боришга қодир. Патруль нарядлари ахборот таъминотига ҳам катта эътибор қаратилган. Улар алоқа воситалари ва компьютер техникаси билан яхши қуроллангани боис керакли маълумотни тезда ахборот марказининг маълумотлар базасидан олиш имконияти мавжуд. Кейинги йилларда ривожланган мамлакатларда полициянинг қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини енгиллаштириш мақсадида катта кўчалар ва посёлкаларда видеокузатув ускуналари ўрнатила бошланди. Мазкур камераларда олинган ҳуқуқбузарлик ёки жиноятга оид суратлар орқали иш олиб бориш полицияга катта қулайлик яратади. Хорижий давлатларда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва

хавфсизлигини таъминлашда кенг қўлланиладиган усуллардан яна бири – ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш, «муаммони ҳал қилиш» бўлиб, у полиция томонидан қўлланиладиган замонавий усулларни ўз ичига олган янги иш усули ҳисобланади.

Эътибор берсак, бугунги кунда муаммони ҳал қилиш усулининг жамиятдаги ўрнини мунтазам равишда ўрганиб бориш мақсадида Европа давлатларининг кўпчилигида «САРА», «Муаммони таҳлил қилиш модули», «Муаммони ҳал қилиш учбурчаги» деб номланган турли моделлардан фойдаланилади. Бу моделлар муаммони ҳал қилишнинг турли босқичларида уни самарали амалга оширишга шароит яратади ҳамда мазкур усулнинг фуқароларга берган нафани баҳолаш имконини беради⁹³.

Юқоридаги илмий таҳлиллар ички ишлар органларини бошқаришнинг полиция тизими қарор топган мамлакатларда ҳам маъмурий ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда таянч пунктлари ўзига хос ўринга эга эканлигини яққол кўрсатди. Республикамиз ИИБ тизимида амалга оширилаётган ислохотларда бир қатор олимлар ва мутахассислар хорижий давлатларнинг илғор тажрибалардан келиб чиқиб, мамлакатимиз ички ишлар органларининг тузилишини қайта кўриб чиқиш ва полиция тизимига ўтиш мақсадга мувофиқлигини таъкидлашади⁹⁴. Хорижий давлатлар маъмурий ҳудудларида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тажрибасини илмий таҳлил қилиб, шундай хулосага келиш мумкинки, мамлакатимиз ички ишлар органлари тизимида босқичма-босқич амалга оширилаётган ислохотлар истиқболда Ўзбекистонда полиция тизимининг жорий этилишига олиб келганда ҳам ушбу тизимда таянч пунктлари жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жиноятчиликка қарши кураш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини ташкил этиш аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришнинг марказий субъекти бўлиб қолаверади

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, яқка, виктимологик профилактикасининг амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда полициянинг жамоатчилик билан мунтазам ҳамкорлигини таъминлаш орқали, биринчидан, маҳаллий даражада жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини самарали таъминлашга, иккинчидан, ҳудудда жамоат тартиби ва

⁹³ Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом / Составлено старшим советником Генерального секретаря ОБСЕ по вопросам полицейской деятельности. – Вена, 2008. – С. 29–30.

хавфсизлигини таъминлаш учун нафақат полиция, балки жамоатчиликнинг ҳам масъул эканлигини тушуниб етишга эришилади. Аҳоли турар жойларида жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашнинг шакл ва усуллари. Хорижий давлатлар ички ишлар органлари жамоат тартиби ва хавфсизлигини сақлашда бир қатор усуллардан фойдаланадилар. Патруллик қилиш бу борадаги асосий усуллардан бири бўлиб, ички ишлар органлари ходимининг айрим маҳаллий яшовчилар билан тўсатдан учрашиб қолиши эмас, балки маъмурий ҳудуддаги жамиятнинг барча бўғинлари билан фаол алоқада бўлиш, намунали ўзаро муносабат ўрнатиш ва ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини амалга ошириш орқали ҳуқуқий тарғиботлар ўтказиш, саводхонлигини ошириш, маслаҳатлар бериш ҳақида амалий келишувлар тузишга қаратилган режали тадбирларни назарда тутати⁹⁵. Кўплаб давлатлар ички ишлар органлари шахсий таркибининг 60–75 фоизини патруллик хизматлари ташкил этиши ҳам фаолиятнинг ушбу турига бўлган катта эътибордан далолатдир. Патруллик қилиш ҳудуд ва жиноятчиликнинг интенсивлиги даражасини инобатга олган ҳолда ошкора ва ноошкора йўллар билан ҳуқуқ-тартиботга қарши тайёрланаётган ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, уларнинг олдини олишга қаратилган тезкор, мақсадга йўналтирилган фаолият бўлиб, жиноятчиликка қарши жамият ҳимоясининг биринчи чизигидир.

Японияда аҳоли турар жойларида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш полициянинг қўйи бўғинлари – полиция пост ва пунктлари томонидан амалга оширилади. Мамлакатда полиция фаолиятини такомиллаштириб боришнинг устувор йўналишларидан бири уларнинг жамоатчилик билан ҳамкорлигини кучайтириб боришдан иборатлигини яхши тушунган Япония ҳукумати полиция фаолияти. Мамлакатда полиция фаолиятини такомиллаштириб боришнинг устувор йўналишларидан бири уларнинг ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг чора тадбирларини амалга оширишда жамоатчилик билан ҳамкорлигини кучайтириб боришдан иборатлигини яхши тушунган Япония ҳукумати полиция фаолиятининг дастлабки даврларидан аҳоли турар жойларида полиция пост ва пунктларининг фаолиятини йўлга қўйишга алоҳида эътибор қаратган. Натижада 1982 йилнинг бошидаёқ мамлакатда 9446 та полиция пости ва 6053 та полиция пункти аҳолига хизмат кўрсата бошлаган. Умуман олганда, ушбу пост ва пунктлар Япония полициясининг ўзаги бўлиб, уларда полиция ходимларининг 40 % хизмат қилади. Полиция постлари қишлоқларда жойлашган бўлиб, уларда

⁹⁵ Работа полиции в обществе: Пособие для преподавателей / Ин-т. «Открытое общество». – М. 2001. – С. 48.

битта полиция ходими ишлайди ва ўз оиласи билан истиқомат қилади. Полиция пунктлари эса асосан шаҳарларда жойлашган бўлиб, ходим учун фақат хизмат хонаси вазифасини бажаради. Тадқиқот жараёнида ўтказган ижтимоий сўровимизда ички ишлар органлари ходимларидан «Япониядаги сингари ҳар бир таянч пунктида профилактика инспекторининг оиласи билан ҳаёт кечириб фаолият олиб боришига қандай қарайсиз?», деб сўралганида, уларнинг 33,0 % «бу профилактика инспектори масъулиятининг, ҳудуд учун жавобгарлик ҳиссининг ошишига олиб келади» ва 11,9 % «бу милиция таянч пункти фаолиятининг самарадорлигига салбий таъсир қилади», деган жавобларни беришган бўлса, 10,1 % ушбу ҳолат вазиятни ўзгартирмаслигини, 45,0 % бунини тасаввур қила олмаслигини билдиришган. Японияда полиция пост ва пунктларида хизмат олиб боровчи патруль-пост хизмати ходимлари ўзларига бириктирилган ҳудудларда ҳар бир оила, корхона, муассаса ва ташкилот билан иш олиб борган ҳолда доимий равишда патруллик қиладилар. Мамлакат қонунларида ҳар бир полиция ходимига ўртача 400 та оила тўғри келиши лозимлиги назарда тутилган. Хизмат давомида патруль-пост хизмати ходимлари аҳоли ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича суҳбатлар ўтказиб, уларни керакли ахборотлар билан таъминлайдилар, шунингдек жамоатчиликнинг полиция фаолиятига доир фикрини ўрганиб борадилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

12. Черепанов А.В., Магденко А.Д. Организация деятельности участкового уполномоченного милиции: учебник. – Челябинск, 2006. – С. 63.
13. Хўжақулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш: Монография / Масъул муҳаррир ю.ф.д., доц. И.Ю. Фазилов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 4 б.
14. Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш: Ўқув қўлланма / И. Исмаилов, Д. М. Миразов, Ж. С. Мухторов ва бошқ.; проф. Ў. Ҳ. Муҳамедовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – 52 б.
15. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактики. –М. 1980. –С. 459; Криминология общая часть. –М. 2002. –С. 144.
16. Миньковский Г.М. Предмет криминологической профилактики преступлений и некоторые проблемы её эффективности. –М. 1976. –С.12-13.
17. Абдурасулова Қ.Р. Аёллар жиноятчилигининг жиноят ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: Монография. –Т.: ТДЮИ, 2005. – 23 б
18. Зарипов З.С., Исмаилов И. Криминология. Дарслик. –Т., 1996. 155 б.

19. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть особенная. Издание 2-е: Учебник / Под ред. проф. А.П. Коренева. – М.: МЮИ МВД России. Щит-М, 1999. – С. 70.

20. Алексеев А.И. Криминология: Курс лекций. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Щит-М, 2000. – С.138.

21. Антонян Ю.М. Изучение личности преступника. – М., – 1992. – Б. 48.

22. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. – М.: МАЭП, 1999. – С. 95.

**АХБОРОТ ТЕХНАЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН
ЖИНОЯТЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИШ ВА БАРВАҚТ ОЛДИНИ ОЛИШ**

Холиқов Зиёбек Муҳаммадилёс ўғли

ИИБ Академияси 3-курс курсанти

Ҳозирги кунда Ахборот технологиялари соҳасида содир этилаётган жиноятларнинг янгидан янги турлари мавжуд. Унинг бизга маълум бўлган вирусли дастурларни тарқатиш, паролларни бузиб кириш, кредит карта ва бошқа банк реквизитларидаги маблағларни ўзлаштириш, талон-торож қилиш, шунингдек, интернет орқали қонунга зид ахборотлар, хусусан, бўҳтон, маънавий бузуқ маълумотларни тарқатиш билан шахс, жамият ва давлат фаолиятига катта хавф солаётганида биз бўлажак Ички ишлар органлари ходимлари кўз юма олмаймиз.

«Кибержиноятчилик» тушунчаси ахборот-коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланган ҳолда, виртуал тармоқда даҳшат солиш, вирус ва бошқа зарарли дастурлар, қонунга зид ахборотлар тайёрлаш ва тарқатиш, электрон хатларни оммавий тарқатиш (спам), хакерлик ҳужуми, веб-сайтларга ноқонуний кириш, фирибгарлик, маълумотлар бутунлиги ва муаллифлик ҳуқуқини бузиш, кредит карточкалари рақами ҳамда банк реквизитларини ўғирлаш (фишинг ва фарминг) ва бошқа турли ҳуқуқбузарликлар билан изоҳланади.

Шу ўринда кибертерроризм ва унинг жамият ҳаётига солаётган хавфининг кўлами ҳам ошиб бораётганини таъкидлаш жоиз. Кибертеррористик ҳаракат (киберҳужум) - компьютерлар ва ахборот коммуникация воситалари ёрдамида амалга оширилган, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғига бевосита хавф туғдирадиган ёки потенциал хавф туғдириши мумкин бўлган, моддий объектларга катта зарар етказиши ёки шунга олиб келиши мумкин бўлган, ижтимоий хавfli оқибатларнинг бошланиши ёки мақсади бўлган сиёсий сабабдир. Замонавий террорчилар учун кибермакондан фойдаланишнинг жозибadorлиги киберҳужумни амалга ошириш катта молиявий маблағлар сарфламай туриб ўз мақсадларига осонликча эришиши билан боғлиқ.

Экспертларнинг хулосасига кўра, бу каби ҳаракатлар гўёки ривожланаётган давлатларнинг тараққиётига кўмаклашиш, умуминсоний демократик тамойилларни қарор топтириш ниқоби остида фуқаролар онгига таъсир ўтказиш, уларни турли йўллар билан ўз мақсадлари сари бўйсундириш орқали амалга оширилмоқда.

Афсуски, бу жараёнда киберҳужумларни уюштириш, бу йўлда интернет глобал тармоғининг мислсиз имкониятларидан «самарали» фойдаланишга уринишлар тобора авж олмақда.

Интернетда мавжуд ижтимоий тармоқлар, уларнинг ишлаб чиқарувчилари ва ҳомийларининг суверен давлат ички ишларига «аралашилари» давлат сиёсатида қандай рўл ўйнаши охиригача ўрганилмаганлиги боис баъзан бундай «аралашув» мазкур давлатга қарши эканлиги ҳали ҳануз еътироф этилгани йўқ.

Муайян бир ижтимоий тармоқ эгаси ушбу тармоқ саҳифаларида давлат тузумини ағдаришга даъват қилишга, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузишга доир маълумотларни тарқатганлиги учун жавобгарликка тортилишининг халқаро миқёсдаги ҳуқуқий асослари яратилмаган. Ваҳоланки, ахборот технологиялари ёрдамида содир этилган жиноий хатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизлик мазмун-моҳиятига кўра, албатта, жазосиз қолмаслиги керак.

Интернет сайтлари тўсатдан пайдо бўлиб, кўпинча форматини, сўнгра манзилни ўзгартиради. Шу боис айрим экспертлар интернетнинг буткул очиқлиги каби дастлабки концепциялардан воз кечиб, унинг янги тизимига ўтишни таклиф етмоқда.

Янги моделнинг асосий моҳияти тармоқдан фойдаланувчиларнинг анонимлигидан воз кечишдир. Бу тармоқнинг жиноий тажовузлардан янада кўпроқ ҳимояланган бўлишини таъминлашга имкон беради.

Мисол тариқасида, ёпиқ тармоқ тизимига ўтган Хитой давлатини ва бундай жараёнга тайёргарлик кўраётган Россия давлатини келтиришимиз мумкин.

Жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашаётган мамлакатимизда ахборот коммуникация технологиялари, ахборот тизимлари ва замонавий компьютер технологияларидан самарали фойдаланиш бўйича изчил давлат сиёсати олиб борилмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизда жорий этилаётган замонавий рақамли технологиялар, фуқароларимизга қатор қулайликлар ва имкониятлар эшигини очмоқда.

Мазкур жараён билан бир қаторда, яратилаётган рақамли технологиялар ва ахборот тизимларининг хавфсизлигини таъминлаш муаммоси ҳам мавжуд, албатта.

Бу энг долзарб масалалардан бири - киберхавфсизликни таъминлаш, содир этилиши мумкин бўлган кибержиноятларнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш масаласи ҳисобланади.

Кундан-кунга такомиллашиб кетаётган кибержиноятчиликка қарши киберхавфсизликни таъминлашда қуйидаги асосий талабларни бажариш орқали улардан ҳимояланиш, яъни киберхавфсизликни таъминлашимиз мумкин:

- ходимларга ахборот хавфсизлиги асосларини ўргатиш;
- фойдаланаётган дастурий маҳсулотларнинг заифликларини доимий синовдан ўтказиш;
- ишончли антивирус дастуридан фойдаланиш;
- лицензияланган расмий дастурлардан фойдаланиш;

- ахборот тизимларини ҳимоялашда кўп факторли аутентификациядан фойдаланиш;

- пароллардан фойдаланишда кучли паролни сақлаш сиёсатига риоя қилиш;

- мунтазам равишда компьютер қаттиқ дискларидаги маълумотларни шифрлаш.

Шу ўринда, мамлакатимизда кибержиноятларнинг олдини олиш ва унга қарши курашни олиб борувчи ваколатли давлат идораларига ҳам муайян вазифалар юкланишини алоҳида таъкидлаш лозим.

Хусусан, улар кибержиноятчиликка қарши кураш фаолиятида Ўзбекистон Республикаси ва унинг халқини ахборот технологиялари ёрдамида содир этилаётган ёки бунга имкон бераётган шахс, жамият ва давлат хавфсизлиги ҳамда уларнинг манфаатларини ташқи ва ички кибертахдидлардан ҳимоя қилинишини таъминлаш, мазкур соҳада қонунийлик ва қонун устуворлигини мустаҳкамлаш, кибержиноятлар ҳамда киберҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ва барҳам бериш каби вазифаларни амалга ошириши даркор.

Шунингдек, ахборот технологиялари ёрдамида содир этилаётган ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва уларни тергов қилиш, бу каби ҳуқуқбузарликларни бартараф этиш ҳамда олдини олиш бўйича зарур қарорлар қабул қилиш, кибержиноятчиликка қарши курашиш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш, кибертерроризм, киберекстремизм, уюшган жиноятчиликка қарши курашиш, давлат органлари манфаатларига ҳамда киберхавфсизлигига таҳдид солувчи киберҳатарларни аниқлаш ва уларга қарши курашиш бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки терговни ўтказиш, тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига таҳдид солувчи кибержиноятларнинг содир этилишига имкон яратувчи сабаблар ҳамда шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш каби муҳим вазифаларни бажаришлари лозим.

**ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ
ИНСТИТУТЛАРИ, ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА АҲОЛИНИНГ
ИШТИРОКИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ИЛҒОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ
ТАҲЛИЛИ**

Амангелдиев Айдос Гулмурот ўғли
ИИБ Академияси 3-курс курсанти

Аннотация: Ушбу мақолада ишида ҳуқуқбузарликлар профилактикасида оммавий ахборот воситаларининг ўрни тушунчаси, бугунги ҳолати, ҳуқуқий асослари, асосий хусусиятлари, ушбу фаолиятни такомиллаштиришга бағишланган олимлар, мутахассислар ва амалиёт ходимларининг фикрлари, мавзуга доир махсус адабиётлар, ушбу фаолиятни такомиллаштиришга тўсқинлик қилаётган омиллар, натижаларни кўрсатувчи статистик маълумотлар, илғор хориж тажрибаси ўрганилиб таҳлил қилинган ҳамда бу борада эришилган ижобий натижаларни мустақкамлаш ва фаолиятни янада такомиллаштириш юзасидан тақлиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, оммавий ахборот воситалари, асосий хусусиятлари, махсус адабиётлар, статистик маълумотлар

Фуқаролик жамияти институтлари секторини жадал ривожлантириш, уларнинг иш шароитини, ҳуқуқий мақомини узлуксиз такомиллаштириб борилмоқда.

Россия Федератцияси ва Федерал даражадаги бошқа хорижий давлатларда конструктив мулоқот ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамда Ички ишлар органлари ўртасидаги ҳамкорлик фуқароларни қарор қабул қилиш ва уни амалга оширишда иштирок этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, фуқаролик жамияти институтлари самарали фаолият кўрсатишининг муҳим шarti ҳисобланади. Уларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини ўз ичига олган бош ғоя мамлакатнинг миллий мақсадларига эришиш ғоясидир.

Оммавий ахборот воситалари ва аҳолининг Ички ишлар органлари билан ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятини тартибга солувчи амалдаги қонунчиликни такомиллаштириш ва қайта кўриб чиқиш масалалари демократик давлат принципларини амалга ошириш учун долзарб аҳамиятга эга масаларлардан деб қаралади.

Оммавий ахборот воситалари ва аҳолининг Ички ишлар органлари билан ҳамкорликдаги фаолиятида юзага келаётган муаммоларни илмий жиҳатдан аниқлаш даражасига катта этибор қаратилмоқда.

Ички ишлар органларининг оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ҳамкорликдаги фаолиятининг самарасини ошириш Фуқаролик жамиятининг энг долзарб вазифаларидан ҳисобланади. Ушбу масалаларни хал этишда ушбу

институтларнинг келиб чиқиш тарихи ва ривожланиши, давлат билан ўзаро муносабатлари, шакллари, унинг муассасалари таркиби ва таснифи каби омиллар инobatга олинади. Фуқаролик жамиятини такомиллаштириш уларда жамият ҳаётига дахилдорлик хиссини уйғотиш бугунги куннинг, замоннинг талаби шуни тақазо этмоқда. Ана шу талаблардан келиб чиққан ҳолда фуқаролик жамиятини қуриш заруратга айланиб бораётганлиги фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли Россия Федерациясида замонавий фуқаролик жамиятини шакллантиришда муҳим омилга айланди, демократияни ривожлантириш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш қийин эканлигига жаҳонда амалга оширилаётган ўзгаришлар кўрсатиб турибди. Ана шундай ўзгаришларни амалга ошириш ва аҳолининг турмиш даражасини яхшилаш давлат муассасалари ва жамоат органлари ҳамда аҳоли ўртасидаги ўзаро алоқаларни ва ҳамкорлик самарадорлигини ошириш, аввало иқтисодиётнинг ривожланиши, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш билан боғлиқ, миллий ва минтақавий муаммолар тинч йўл билан ҳал этишда уларнинг ҳисса каттадир.

Жорий йил 30 майда Андижон шаҳрида, январь ойида Қашқадарё вилоятининг Чироқчи туманида ички ишлар ходимлари томонидан содир этилган жиноятлар кечириб бўлмас ҳолатдир. Бу тизим шаънига катта доғ туширди. Уларнинг хатти-ҳаракати – халқнинг кенг муҳокамасига, ички ишлар органларига нисбатан салбий фикрлар шаклланишига ва тизимда ҳалол ишлаётган минглаб ходимлар меҳнатини пучга чиқаришга сабаб бўлди. Барчанинг эътиборини шунга қаратмоқчиманки, агар ички ишлар бўлимига олиб келинган шахсга нисбатан жароҳат етказилганлиги аниқланса, бу фавқулодда ҳодиса сифатида баҳоланади. Зудлик билан ишчи гуруҳ тузилиб, воқеанинг барча тафсилотлари ўрганилади. Илгари бундай салбий ҳолатлар оммавий ахборот воситалари томонидан кенг ёритилмасди, аҳоли хабардор этилмасди ва бу бизнинг фаолиятимизга холис баҳо беришга қайсидир маънода тўсқинлик қиларди. Ички ишлар органлари ходимлари орасида, афсуски, ўзиникини тўғри, деб билиб, нотўғри йўлдан бораётган, ўз манфаатларини халқ манфаатларидан устун кўядиган, адашган ходимлар ҳам учрамоқда. Бундайларни аниқлаб, тизимдан бўшатяпмиз, уларнинг раҳбарларига нисбатан интизомий чоралар кўряпмиз. Хусусан, жорий йилда бевосита вазирликнинг ўз хавфсизлиги хизмати ходимлари ташаббуси билан фуқароларни ноқонуний ушлаб, зўравонлик қилиш билан боғлиқ 5 ҳолат аниқланиб, уларга нисбатан қонуний чора кўриш учун материаллар прокуратура идораларига юборилди. Жорий йилнинг ўтган даврида Ички ишлар вазири, вазир ўринбосарлари, вазирликнинг соҳавий хизматлари раҳбарларининг ҳар бири жойларда икки-уч марта энг қуйи бўғинда хизмат қилаётган сафдор ходимларгача бўлган даражадаги шахсий таркиб билан тарбиявий-профилактик йиғилишлар ўтказди. Тадбирларнинг якуни бўйича хизмат интизомини бузувчи 822 нафар

ходимнинг хатти-ҳаракатлари меҳнат жамоалари ва ходимларнинг оила аъзолари ва ота-оналари иштирокида кўриб чиқилди. Натижада 173 нафари тизимдан бўшатилади, 114 нафари эгаллаб турган лавозимдан озод этилди, 65 нафар раҳбарлар ротация қилиниб, бошқа лавозимларга ўтказилди. Шу билан бир қаторда ўзининг кундалик хизмат фаолияти давомида бошқарларга намуна бўлиб келаётган ходимларнинг ота-оналарига миннатдорчилик билдирилиб, ташаккурномалар эълон қилинди. Фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари поймол қилинишига йўл қўймаслик мақсадида барча ички ишлар органларида жами 473 та алоҳида махсус хона ташкил этилди. Ҳозирда уларнинг барчаси узлуксиз ишлайдиган видео ва овоз ёзиш мосламалари билан таъминланган. Эндиликда ички ишлар органларига олиб келинган ҳар бир фуқаро билан фақат шу хонада суҳбат ўтказилиши ва сўроқ қилиниши ҳамда ушбу жараён видеокамераларга узлуксиз ёзиб олиниши қатъий белгилаб қўйилди. Бу ишлар учун жойлардаги ички ишлар органининг биринчи раҳбари ва тергов бўлими бошлиғи шахсан масъул этиб белгиланиб, жараён қаттиқ назоратга олинди. Бугунги кунда амалиётда учраётган муаммолар ҳамда хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш натижасида, тергов сифатини ошириш мақсадида ёш терговчиларни камида икки ой давомида суд амалиётини ўташ тартиби жорий этилмоқда. Натижада терговчи суд муҳокамасида юзага келаётган муаммоли вазиятларни ўз кўзи билан кўриб, келгусида терговни ҳар томонлама, тўла ва холисона олиб боришда эътиборга олиши лозим бўлган барча жиҳатларга алоҳида эътибор қаратади. Муҳими, мазкур амалиёт процесс иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини тўлиқ таъминлаш учун замин яратади.

Россия федератсиясида фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли фаолияти турли хил соҳаларда - ижтимоий, маданий, маърифий, уй-жой-коммунал хизматлари, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳаларда намоён бўлади. Халқаро амалиёт шуни кўрсатадики, халқаро стандартларни ва фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, фуқаролик жамиятини жадал ва босқичма-босқич ривожлантириш, давлат-жамоат муносабатларини демократлаштириш йўлидан бошлаган ҳар қандай мамлакатнинг ижтимоий салоҳиятини юксалтириш жараёни кафолати ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда Россия федератсиясида ички қонунчиликда ҳуқуқий мақомни тартибга солиш, фуқаролик жамияти институтлари ва оммавий ахборот воситаларини ташкил этиш ва фаолият юритиш тартиби, давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари билан ўзаро муносабатлар шаклларини таъминлайдиган кенг қамровли умумий нормалар мавжуд. Шунингдек, айрим фуқаролик жамияти институтлари, шу жумладан, ёшлар ва болалар жамоат бирлашмалари, диний ташкилотлар, адвокатлик

тузилмалари, иш берувчилар ташкилотлари, ногиронлар ва бошқаларнинг фаолиятини тартибга солувчи бир қатор махсус қонун ҳужжатлари мавжуд.

Шу билан бирга, Россия федерациясида амалга оширилаётган замонавий полиция ислохотлари шароитида давлат органлари хусусан Ички ишлар органларининг фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти ва муаммолари илмий адабиётларда этарли даражада ўрганилмаган.

Россия федерациясида ҳам худди бизники каби фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ва аҳолининг полиция билан ўзаро муносабатлар жараёни энди ривожланиб келаётган маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар ҳисобланади.

Россия Федерациясида ҳамкорликка киришилишдан олдин Ички ишлар органларининг фуқаролик жамияти институтлар , оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ўзаро муносабатларида маъмурий-ҳуқуқий камчиликларни аниқланади. ҳамкорлик Россия Федерацияси қонунчилигидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Ички ишлар органларининг фуқаролик жамияти институтлар , оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ўзаро ҳамкорлигини кафолатловчи, тартибга солувчи ва таъминлайдиган маъмурий-ҳуқуқий нормалар ва механизмлар ишлаб чиқиб амалиётга тадбиқ этилган.

Ички ишлар органлари ва фуқаролик жамияти институтлар , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳолининг ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятини қўллаб-қувватлаш соҳасида Россия Федерациясида маъмурий ва ҳуқуқий жиҳатдан устувор йўналишлари ишлаб чиқилган..

Ички ишлар органлари ва фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳолининг Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишда ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятининг давлат-ҳуқуқий механизмини ишлаб чиқилган ҳамда таҳлил қилиниб борилади.

Ушбу субъектлар ўртасидаги ҳамкорликнингнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси Россия Федерацияси Конституциясида, федерал қонунларда, Федерация субъектларининг қонунларида, Россия Федерацияси Президентининг фармонларида, Россия Федерациясининг Ҳукуматининг қарорларида ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топган.

Ички ишлар органлари фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳоли билан ҳамкорликда маъмурий, расмий ва бошқа соҳаларида кенг илмий ва монография семинар тренинглар ташкил этади.

Россия Федерациясининг ҳуқуқ ижодкорлигида давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳоли ўртасидаги ҳамкорликни ҳуқуқий таъминлашнинг назарий ва амалий жиҳатларини ривожлантириш, давлат органлари ва фуқаролик жамияти

институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳолининг фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган тавсиялар ва таклифларни ишлаб чиқишга катта эътибор берилади.

Ҳамкорликни самарали ташкил этиш- давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳоли ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни янада ривожлантириш, такомиллаштириш ва самарадорлигини оширишнинг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишда, асосий муаммоларини аниқлашда намоён бўлади.

Ҳозирги пайтда Россия Федератсияси қонунчилигида ҳамкорликни тартибга солувчи ва уни амалга ошириш бўйича концепсия мавжуд эмас ҳамда у давлат органлари, хусусан Ички ишлар органлари ва фуқаролик жамияти институтлари , оммавий ахборот воситалари ҳамда аҳоли ўртасида ривожланаётган маъмурий ва ҳуқуқий муносабатларга салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ички ишлар органларининг оммавий ахборот воситалари ва аҳоли ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг шаклларини таҳлил қилиш бундай шаклларнинг иккита турини ажратиш имконини берди:

Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситаларининг фаолият юритиши ва ривожланишини қўллаб-қувватлаш, уларнинг фаолиятини тартибга солиш ва такомиллаштириш. Ушбу турдаги муносабатлар учун қуйидаги шакллар тегишлидир : Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолига солиқ имтиёзлари бериш. Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолини молиявий қўллаб-қувватлашни амалга ошириш. Уларга имтиёзли равишда давлат томонидан биноларни ижарага бериш. Ер майдони бўлмаган фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолини ер участкалари билан таъминлаш. Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли томонидан мол-мулк ёки бошқа бинолар, иншоотлар, муассасаларни, шаҳар мулкни бепул трансферини йўлга қўйиш. Имтиёзли кредитларни бериш. Ахборот консултатсия ёрдами ва бошқа ёрдам турларини тақдим этишни ўз ичига олади.

Давлат ва коммунал дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда фуқароларнинг иштирокини кенгайтириш уларни мамлакатни модернизация қилишда фаол иштирокини таъминлаш. Буларнинг ҳаммасини фуқароларнинг эркин бирлашмаси ҳисобланган фуқаролик жамияти институтлари орқали жалб этиш. Юритиши учун етарли ҳуқуқий кафолат шароити яратиш. Буларнинг ҳаммасини фуқароларга профилактика инспекторлари орқали етказиш кўзда тутилади.

Фуқаролик жамиятида фуқароларнинг хавсизлигини уларнинг мол-мулкни талон-тарож бўлишига йўл қўймасликнинг энг асосий йўлларида бири Ички ишлар органларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий

ахборот воситалари ва ахоли билан ҳамкорлигини такомиллаштириш ва самарали йўлга қўйиш деб қаралади. Россия Федератсияси қонунчилигига кўра Ички ишлар органлари ходимини қобилиятсиз, эгаллаб турган лавозимига нолайиқ деб топишда маъмурий ва ҳуқуқий асослари билан биргаликда фуқаролик жамияти институтлари ва ахолининг фикри ҳам инобатга олинади. Ички ишлар органлари ва фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва ахолининг ҳамкорлик механизмларини такомиллаштирашмаслик-бу конституциявий, ҳуқуқий ва халқаро мақсадларнинг самарасиз амалга оширилишига сабаб бўлади ва уларнинг кафолатлари йўқолади, деб қаралади. Бунинг оқибатида Россияда фуқаролик жамиятининг ривожланишига ва давлат органлари фаолияти хусусан, Ички ишлар органлари профилактика хизматлари устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишга салмоқли салбий таъсир кўрсатади. Давлат рўйхатга олиш, кадастр ва картография федерал хизмати органлари томонидан қонун ҳужжатларида белгиланадиган ва ўз-ўзини бошқариш органлари томонидан ўрнатилган давлат назоратининг алоҳида тартиби - ижтимоий йўналтирилган ўзини ўзи бошқариш органларининг катта қисмининг фаолиятига маъмурий тўсиқлар келтириб чиқармоқда, деб ёзилмоқда илмий адабиётларда. Фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва ахолининг фаолиятини давлат назоратидан ажратувчи ёндашув- ўзини ўзи бошқариш соҳасидаги ташкилотларнинг фаолият доираси ва йўналишига қараб, савдо, қурилиш, аудит фаолиятларини молиялаштириш манбаларига ва уларнинг катталигига қараб тақсимлаш тамойилига асосланиши керак деб қаралади.

Асосий эътибор фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва ахоли ҳаётида муайян ижтимоий хизмат кўрсатишни молиялаштиришга йўналтирилади. Ижтимоий соҳадаги бюджетнинг асосий қисми, давлат муассасалари молиялаштириш шаклида тақсимланиши керак эмас. Давлатнинг 9 шаклида ҳам шартномалар шаҳарлар ва давлатлар билан ҳам тузилади.

Юқорида қайд этилган масалалар юзасидан жорий йилнинг 23 февраль куни Олий Мажлис Қонунчилик палатада кўмитамиз ташаббуси билан ташкил этилган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлашда оммавий ахборот воситаларининг роли” мавзусида амалий семинар бўлиб ўтди. Миллий ОАВ фаолиятини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш борасида илғор демократик стандартларга мос мустаҳкам қонунчилик базаси яратилди. Ахборот соҳасида самарали бўлган бир қатор қонунлар “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги, “Журналистлик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги, “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги, “Телекоммуникациялар тўғрисида”ги қонунлар билан бир қаторда сўнгги йилларда миллий ОАВнинг ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришга қаратилган янги қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Ана шундай

муҳим ҳужжатлардан бири юртбошимиз томонидан илгари сурилган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни бўлди. Давлат идораларининг фуқаролар олдидаги ҳисобдорлиги бўйича конституциявий қонданнинг амалий механизмини ўзида акс эттирган ушбу қонун оммавий ахборот воситалари фаолиятининг самарадорлигини ошириш, жамиятдаги муҳим ижтимоий-сиёсий масалалар юзасидан жамоатчилик фикрини шакллантириш, аҳолини ишончли ва тезкор ахборотлар билан таъминлашнинг янги имкониятларини очиб берди.

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотларнинг замирида, аввало, инсон манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари турибди, - дейди П.Бобожонов. - Бугун барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, шу жумладан, Ички ишлар вазирлиги ҳам халқ манфаатларига хизмат қилиш, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқларини таъминлаш, жиноятчиликка қарши мурасасиз курашиш йўлида фаолият юритмоқда. Эскича иш услубидан воз кечилиб, Давлатимиз раҳбари томонидан қўйилаётган талаблар асосида иш олиб борилмоқда. Тўғри, янгича иш услубига мослаша олмаётган ходимлар ҳам учраб турибди. Аммо уларнинг ўрнини ватанпарвар, замонавий фикрлайдиган кадрлар билан тўлдиришга эътибор қаратилмоқда. Ички ишлар органларини халқ манфаатларига хизмат қиладиган ижтимоий тузилмага айлантириш мақсадида мустаҳкам ҳуқуқий база яратилган. Жумладан, 6 қонун, Президентимизнинг 7 фармони ва 40 қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 89 қарори ҳамда 160 дан зиёд идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди. Шу асосда маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш ишларини кучайтириш мақсадида ички ишлар органларининг қўйи бўғинлари мустаҳкамланди. Хусусан, вазирлик ва ҳудудий бошқармаларини мавжуд штат бирликларининг 85 фоизи қисқартирилиб, қўйи тизим ички ишлар бўлимларига қайта тақсимланди. 30 туман-шаҳарда ҳудудий ички ишлар органларининг 160 ички ишлар бўлим (бўлинма)лари ташкил этилди. Энг муҳими, ички ишлар органлари ўз хизмат фаолиятини парламент ва жамоатчилик назорати остида олиб бориши қатъиян белгиланди. Яъни, Ички ишлар вазири Сенатга йилда икки маротаба ахборот бериши, ҳудудий ички ишлар органлари бошлиқлари Халқ депутатларининг вилоят, туман ва шаҳар кенгашларига ҳар чоракда, туман-шаҳар ИИБ бошлиқларининг ёшлар бўйича ўринбосарлари халқ депутатлари шаҳар-туман кенгашларига, профилактика инспекторлари эса маҳалла аҳолисига ҳар ойда ҳисобот бериб бориши йўлга қўйилди. Аҳолининг барча қатлами билан манзилли иш олиб бориш мақсадида мурожаатлар билан ишлаш бўйича 256 инспектор, хотин-қизлар масалалари бўйича 364 катта инспектор лавозими жорий этилди. Жойлардаги ички ишлар органларида 89 штат бирлигидан иборат психологик таъминлаш гуруҳлари ташкил этилди. Маҳаллаларда фуқароларнинг муаммоларини жойида ҳал этиш,

уларга янада яқинлашиш мақсадида ҳудудий ички ишлар органларига маҳаллий бюджет ҳисобидан Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматларининг ҳудудий бўлинмаларига қўшимча 459 профилактика (катта) инспектори лавозимлари жорий этилди. Фуқаролар йиғинларида ҳуқуқ-тартибот ишларини самарали ташкил этиш ва уларнинг қамровини кенгайтириш мақсадида ички ишлар органлари таркибига қўшимча жами 2 минг 570 профилактика (катта) инспектори штат бирликлари ажратилди. Ҳудудларнинг ўзига хос тажрибалари сифатида Тошкент шаҳрида “Хавфсиз пойтахт”, Андижон вилоятида “Намунали ҳудуд”, Бухоро вилоятида “Хотин-қизлар билан ишлаш”, Фарғона вилоятида “Ёшлар билан ишлаш”, Бўка туманида “Президентнинг бешта ташаббуси”, Жиззах вилоятида “Жиноятга қарши курашиш ҳақиқати ва адолати”, Сирдарё вилоятида “Жиноятдан ҳоли маҳалла” концепциялари ҳаётга татбиқ этилди. Тизимда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари жорий этилиб, “Хавфсиз шаҳар”, “Хавфсиз пойтахт”, “Хавфсиз ҳудуд”, “Хавфсиз туризмни таъминлаш”, “Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш”, “Хавфсиз хонадон” концепциялари амалга оширилмоқда

Жамиятимизда демократик қадриятларни қарор топтириш, фуқароларимизнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш, дунёда ва мамлакатимизда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий жараёнлар, воқеа-ҳодисалар ҳақида тезкор ва ҳаққоний маълумотлар етказиш борасида сиз, матбуот аҳлининг фидокорона меҳнат қилаётганингизни халқимиз яхши билади ва юксак қадрлайди. Сизлар каби минг-минглаб олижаноб касб эгаларининг саъй-ҳаракатлари, истеъдод ва маҳорати билан мамлакатимиз оммавий ахборот воситалари халқимиз ҳаётига, унинг қувонч ва ташвишларига тобора яқин бўлиб, Ўзбекистоннинг янги, демократик қиёфасини шакллантиришда ғоят муҳим роль ўйнамоқда. Мустақиллик йилларида мамлакатимиз оммавий ахборот воситаларининг сони қарийб 4 баробар кўпайиб, 1500 тага етгани ушбу тармоқда ўсиш, ўзгариш жараёнлари изчил давом этаётганидан далолат беради. Энг муҳими, соҳа ривожидан ана шундай миқдор ўзгаришлари билан бирга сифат ўзгаришлари ҳам юз бермоқда. Бунинг тасдиғини миллий медиа майдонимизда фуқаролик жамиятининг муҳим шarti бўлган нодавлат оммавий ахборот воситалари тармоғи кенгайиб, самарали фаолият кўрсатаётгани, интернет журналистикаси жадал ривожланиб бораётгани мисолида яққол кўриш мумкин. Кейинги пайтда оммавий ахборот воситалари ходимларининг демократик жараёнлар, фуқаролик жамиятини барпо этишдаги ўрни ва нуфузини, маҳаллий газеталар, теле-радиоканалларнинг моддий-техник базаси ва кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш, энг асосийси, матбуотда фикрлар, қарашлар хилма-хиллигини таъминлаш бўйича жиддий ишлар амалга оширилгани сизларга яхши маълум, албатта. Газеталаримиз, теле-радиоканалларимизда ошкоралик, таҳлил ва холис танқид руҳи кучайгани, бевосита хорижий мамлакатлардан

тайёрланаётган материаллар сони ортиб бораётганини биз ҳар томонлама қўллаб-қувватлаймиз. Бугун биз дунёдаги узоқ-яқин давлатлар билан ҳамкорликни мустаҳкамлаб, юртимиздаги демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштиришга интилар эканмиз, бошқа соҳалар қатори оммавий ахборот воситалари фаолияти бўйича ҳам ҳали кўп иш қилишимиз кераклигини яхши тушунамиз. Оммавий ахборот воситалари сўзда эмас, амалда "тўртинчи ҳокимият" даражасига кўтарилиши зарур. Бу – замон талаби, ислоҳотларимиз талаби. Биринчи навбатда медиа тармоқлари фаолияти самарасини ошириш, уларни халқ билан мулоқотнинг ишончли воситасига айлантириш, замонавий ахборот хизматлари бозорини, соғлом рақобат муҳитини шакллантириш сингари долзарб масалалар доимий эътиборимиз марказида бўлиши керак.

Фуқароларда жиноятларга нисбатан мурасизлик кайфиятини шакллантиришда ва оз муддатда "давлат-жамоат бирлашмалари" ҳуқуқий талқин яратиш ва уни кенг оммага етказишда профилактика хизматлари билан фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳолининг ҳамкорлигини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Қонунчиликни мустаҳкамлаш зарурлиги ҳақида хулосалар асосида фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари, ўз-ўзини тартибга солувчи ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, корпоратсиялар Федерал Қонунларда белгилаб берилган ваколатлари доирасида тегишли Ички ишлар органлари профилактика хизматлари билан ҳамкорликни амалга оширади. "Жамоат бирлашмалари тўғрисида" Федерал қонунни бунга мисол қилиб олиш мумкин. "Давлат-жамоат бирлашмаси" тушунчаси, жамоат бирлашмалари функционал фарқлари ҳақида аниқ тушунча беради (масалан, давлат ёки маҳаллий бошқарув органлари, давлат ташкилотлари ёки шаҳар ташкилотлари ва таъсисчилар таркибига кирадиган муассасалар) бўлмаган фуқаролик жамияти институтларида маблағнинг айрим турларини кам таъминланган оилалар боқувчисини йўқотган оилалар ота-она қармоғидан ажралган вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан ёрдам беришга қаратилади.

ФЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

- 1.Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., 2019. – 76.
- 2.Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2019.
- 3.Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2019.
- 4.Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. –Т., 2007.
- 5.Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси.–Т., 2004.

6.Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция // БМТ Бош Ассамблеяси 20 ноябрь 1989 й.Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан 1992 йил 9 декабрда ратификация қилинган.

7.Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида”ги 1997 йил 29 август қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. -1997. -№ 11-12. -295 -м.

8.Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 1997 йил 29 август қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. -1997. -№ 9. -225-м.

**ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ОММАВИЙ АХБОРОТ
ВОСИТАЛАРИ БИЛАН ТАШКИЛ ЭТИШ ФАОЛИЯТИДА ИЧКИ ИШЛАР
ОРГАНЛАРИНИНГ ВАЗИФА ВА ВАКОЛАТЛАРИ**

Амангелдиев Айдос Гулмурот ўғли
ИИБ Академияси 3-курс курсанти

Аннотация: Ушбу мақолада ишида ҳуқуқбузарликлар профилактикасида оммавий ахборот воситаларининг ўрни тушунчаси, бугунги ҳолати, ҳуқуқий асослари, асосий хусусиятлари, ушбу фаолиятни такомиллаштиришга бағишланган олимлар, мутахассислар ва амалиёт ходимларининг фикрлари, мавзуга доир махсус адабиётлар, ушбу фаолиятни такомиллаштиришга тўсқинлик қилаётган омиллар, натижаларни кўрсатувчи статистик маълумотлар, илғор хориж тажрибаси ўрганилиб таҳлил қилинган ҳамда бу борада эришилган ижобий натижаларни мустаҳкамлаш ва фаолиятни янада такомиллаштириш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, оммавий ахборот воситалари, асосий хусусиятлари, махсус адабиётлар, статистик маълумотлар

Ички ишлар органларининг Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда ташкил этишда Ички ишлар органларининг вазифа ваколатлари, функциялари, Ички ишлар органлари тўғрисидаги, Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонун, Терроризмга қарши курашиш тўғрисидаги қонун, Одам савдосига қарши купаш тўғрисидаги қонун, Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги ва бошқа Қонунларда, шунингдек давлатимиз раҳбари Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг Маъруза ва нутқларида, Фармон ва Қарорларида ўз аксини топиб мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида Ички ишлар органларининг энг асосий вазибалари фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркиликлари ва қонуний манфаатларин, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкани, Конституциявий тузумни химоя қилишдан, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлашдан, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишва профилактикасидан иборат қилиб белгиланган.⁹⁶

2014-йил 14-майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги” қонуннинг 10-моддасида Ички ишлар органларининг Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш соҳасидаги ваколатлари белгилаб берилган бўлиб улар қуйидагилардан иборат:

⁹⁶ 2016- йил 16- сентябрдаги Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонуннинг 2- моддаси

✓ ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

✓ ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

✓ мамлакатдаги, айрим минтақалардаги, туманлар ва шаҳарлардаги криминоген вазиятни ўрганади, мавжуд кучлар ва воситалардан ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этишда фойдаланилиши самарадорлиги таҳлилини амалга оширади;

✓ ҳуқуқбузарликларнинг, уларни содир этган шахслар ва ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчиларнинг ҳисобини юритади, мазкур маълумотларнинг таҳлилини амалга оширади;

❖ **Ушбу Қонуннинг 35-моддасига асосан:**

➤ илгари судланганларга улар жиноий жазони ўтаганидан сўнг, ўзига нисбатан маъмурий назорат ўрнатилган шахслар бундан мустасно;

➤ ўзига нисбатан суднинг жазо тайинланмаган айблов ҳукми қонуний кучга кирган шахсларни;

➤ Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддасига мувофиқ айбдорлик тўғрисидаги масала ҳал қилинмасдан туриб ўзига нисбатан жиноят иши тугатилган ёхуд реабилитация қилмайдиган асослар бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарор чиқарилган шахсларни;

➤ ўзига нисбатан қамоққа олиш билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёт чораси танланган жиноят содир этишда айбланувчиларни;

➤ Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 40, 41, 45, 47, 52, 56, 58, 61, 106, 131, 1651, 183, 184, 1841, 1842, 1843, 187, 188, 1881, 189, 1891, 190, 191, 201, 202, 2021, 240, 241-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликларни содир этганларни;

➤ ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтганларни прорфилактик ҳисобга олишни амалга оширади;

➤ назарда тутилган шахсларни профилактик ҳисобга олишни амалга оширади;

➤ фаолияти тақиқланган ташкилотларга ва диний-экстремистик йўналишдаги гуруҳларга алоқадор бўлган шахсларни аниқлайди, уларга нисбатан чора-тадбирлар кўради;

➤ паспорт-виза режимига, фуқаролар ва юридик шахслар томонидан ўқотар қуролни сақлаш қоидалари ҳамда тартибига риоя қилиниши устидан назоратни таъминлайди;⁹⁷

➤ жиноятларни фош этишда ва терговга, судга келишдан бўйин товлайдиган шахслар ҳамда бедарак йўқолган фуқаролар қидирувида иштирок этади;

⁹⁷ 2016- йил 16- сентябрдаги Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонуннинг 35- моддаси

➤ ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чоратадбирларини кўради;

➤ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Ушбу ваколатлардан келиб чиқиб Ички ишлар органларининг зиммасига қуйидаги вазифалар юклатилган:⁹⁸

▪ фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари, жисмоний ва юридик шахсларнинг мол-мулки, конституциявий тузум ҳимоя қилинишини, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш;

▪ халқ билан тизимли манзилли мулоқотни, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликни ўрнатиш, аҳолининг энг муҳим муаммоларини ҳал этишга ҳар томонлама кўмаклашиш;

▪ барча даражадаги ички ишлар органлари бўлинмаларининг зиммасига юклатилган вазифаларни бажариши бўйича, авваламбор, Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш, жиноятчиликка қарши курашиш, тезкор-қидирув ва эксперт-криминалистика фаолияти, суриштирув ва дастлабки терговни амалга ошириш соҳасидаги фаолиятини назорат қилиш, мувофиқлаштириш ва самарадорлигини таъминлаш;

▪ йўл ҳаракати хавфсизлиги ва ёнғин хавфсизлигини таъминлаш, аҳоли миграцияси ва паспорт тизими соҳасидаги қонунчиликка риоя этилиши устидан назоратни ташкил этиш;

▪ жиноий жазолар ва бошқа жиноий-ҳуқуқий таъсир чоралари ижросини, маҳкумларни тузатиш ва қайта тарбиялаш, шунингдек шахсларни қидириш ишларини ташкил этиш;

▪ жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларда қонун бузилишига мурасасизлик муносабатини шакллантириш, уларга қонунга итоаткорлик хулқ-атворини ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш ҳиссини сингдириш;

▪ ички ишлар органлари кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш, танлаш ва жой-жойига қўйиш, шунингдек ходимларини ҳуқуқий ҳамда ижтимоий ҳимоя қилишнинг самарали тизимини ташкил этиш.⁹⁹

• ички ишлар органларининг инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг бузилиш сабаблари ва шарт-

⁹⁸ Тошкент давлат юридик университетининг Ихтисослаштирилган филиали Хусусий-ҳуқуқий фанлар кафедраси мудири в.б. Дилфуза Абдуллаева

⁹⁹ 2014-йил 14-майда қабул қилинган “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонун

шароитларини аниқлаш ҳамда ўз вақтида бартараф этиш борасидаги фаолияти самарали ташкил этилишини таъминлаш;

- инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қонунийликни ва қонун устуворлигини таъминлашга доир республика ва идоравий дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш, ички ишлар органларининг ушбу йўналишдаги фаолиятини тизимли ва комплекс таҳлил қилиш;

- халқаро ташкилотлар ва хорижий давлатларнинг ваколатли органлари билан хавфсизлик, инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлигини таъминлашнинг долзарб масалалари юзасидан ҳамкорликни амалга ошириш, шунингдек ушбу соҳадаги халқаро шартномаларга риоя этиш;

2. Халқ билан тизимли манзилли мулоқотни, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликни ўрнатиш, аҳолининг энг муҳим муаммоларини ҳал этишга ҳар томонлама кўмаклашиш соҳасида:¹⁰⁰

- ички ишлар органларининг жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш, уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини амалга ошириш бўйича ишини самарали ташкил этиш, мурожаатларда кўтарилаётган муаммоларга юзаки муносабатда бўлишга йўл қўймаслик чораларини кўриш;

- ички ишлар органларининг жисмоний ва юридик шахслар мурожаатларини кўриб чиқиш соҳасидаги фаолиятини, шу жумладан жойларга чиқиб, мурожаатларда кўтарилаётган муаммолар бўйича зудлик билан тегишли чораларни кўриш орқали назорат қилиш ҳамда мувофиқлаштиришни амалга ошириш;

- жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаати учун асос бўлган қонун бузилиши ҳолатлари ва бошқа муаммоларни комплекс ва тизимли таҳлил қилишни амалга ошириш, шунингдек қонун бузилишларини бартараф этиш ва муаммоларни ҳал этишга доир таклифлар ишлаб чиқиш;

- жисмоний ва юридик шахслар мурожаатлари билан ишлашни такомиллаштириш, фуқароларни ташвишга солаётган муаммоларни ҳал этиш бўйича аҳоли билан тизимли манзилли мулоқотни йўлга қўйиш, шунингдек аҳолининг ички ишлар органларига бўлган ишончини мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- юклатилган вазифаларнинг лозим даражада бажарилиши бўйича жамоатчилик назоратини кенгайтириш ва ички ишлар органлари мансабдор шахсларининг шахсий жавобгарлигини кучайтиришга оид чора-тадбирларни, хусусан, жамоатчиликка ўз фаолияти тўғрисида ҳисоботларни тизимли тақдим этиб бориши орқали амалга ошириш;

¹⁰⁰ 2016- йил 16- сентабрдаги Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонун

- давлат органлари ва ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан аҳолининг кундалик муаммоларини ҳал этишда тўғридан-тўғри ва яқиндан ҳамкорликни йўлга қўйиш;

- аҳолига унинг кундалик муаммоларини ҳал этишга ҳар томонлама кўмаклашиш мақсадида ички ишлар органлари фаолиятида ижтимоий ва давлат-хусусий шерикчиликни ривожлантиришни таъминлаш;

3. Вояга етмаганлар ва ёшларни Ватанга муҳаббат, ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, ўсиб келаётган авлодни терроризм, диний экстремизм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоя қилишга қаратилган самарали ишларни ташкил этиш соҳасида:¹⁰¹

- ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ва ёшлар, айниқса, уларнинг уюлмаган қисми ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳамда бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш, ўсиб келаётган авлодни қонунга зид фаолиятга жалб этилишига йўл қўймаслик борасидаги фаолиятини самарали ташкил этиш;

- вояга етмаганлар ва ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш, уларнинг умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълимини олишларига, ишга жойлашишларига кўмаклашиш, шунингдек, мазмунли дам олишларини ташкил этиш;

- ўсиб келаётган ёш авлоднинг онгида ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларни, халқнинг анъана ва урф-одатларини ҳурмат қилиш, шунингдек мустақиллик ғояларига садоқат туйғусини чуқур сингдиришга топтиришга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

- вояга етмаганлар томонидан ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этилишининг сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этишда давлат органлари ва ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг институтлари, оммавий ахборот воситлари ва аҳоли билан яқин ҳамкорликни йўлга қўйиш;

4. Барча даражадаги ички ишлар органлари бўлинмаларининг зиммасига юклатилган вазифаларни бажариши бўйича, авваламбор, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва уларнинг олдини олиш, жиноятчиликка қарши курашиш, тезкор-қидирув ва эксперт-криминалистика фаолияти, ва дастлабки терговни

¹⁰¹ 2016- йил 16- сентабрдаги Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонун

амалга ошириш соҳасидаги фаолиятини назорат қилиш, мувофиқлаштириш ва самарадорлигини таъминлаш соҳасида:¹⁰²

- Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, жиноятчилик, терроризм ва экстремизмга қарши курашиш, шунингдек жиноят ишларини тергов қилиш, криминоген вазиятни прогноз қилиш амалиётига доир фаолиятининг самарадорлигини комплекс ҳамда тизимли таҳлил қилишни ташкил этиш;

- Ички ишлар органлари фаолиятида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, жиноятчилик, терроризм ва экстремизмга қарши курашиш, уларни содир этиш сабаблари ва бунинг учун имкон яратадиган шарт-шароитларни бартараф этишга доир чора-тадбирларни режалаштириш ва амалга ошириш;

- Жиноятлар, айниқса, вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида уюшган жиноий гуруҳлар ва ҳамжамиятлар фаолиятининг олдини олиш, аниқлаш ва бартараф этишга қаратилган тезкор-қидирув тадбирларини ташкил этиш;

Қонунчиликка мувофиқ ички ишлар органлари терговига тегишли бўлган жиноятларни ўз вақтида ва тўлиқ фош этиш ҳамда ҳар томонлама тергов қилишни таъминлаш;

Ички ишлар органларида суриштирув ва дастлабки терговни амалга ошириш жараёнида қонунийлик, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига сўзсиз риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш;

Маъмурий ҳуқуқбузарликларга оид ишларни юритиш, қонунда назарда тутилган ҳолларда маъмурий жазони қўллаш тўғрисидаги қарорлар бажарилишини ташкил этиш;

5. Жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини ҳимоя қилишни таъминлаш, муомалада бўлиши тақиқланган ёки қонун билан чекланган қурол-яроғ, бошқа предметлар ва моддаларни сотиб олиш, ҳисобга олиш, сақлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларига риоя этилишини назорат қилишни ташкил этиш соҳасида:¹⁰³

кўчалар ва бошқа жамоат жойларида содир бўладиган воқеа-ҳодисалар, ҳуқуқбузарликларни, жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш самарадорлигини комплекс ва тизимли таҳлил қилишни ташкил этиш;

¹⁰² Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида ПФ 5050 2021-йил апрел

¹⁰³ 2016- йил 16- сентабрдаги Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонун

жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек шартномавий-ҳуқуқий асосда жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш хизматларини кўрсатишни ташкил этиш;

ички ишлар органлари ваколатига киритилган масалалар юзасидан ўрнатилган тартибда лицензиялаш ва рухсатнома туридаги ҳужжатларни бериш, шунингдек лицензия ҳамда рухсат бериш талаблари ва шартларига риоя этилишини назорат қилиш;

оммавий тадбирларга тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказишда, шунингдек аҳоли гавжум бўладиган жойларда жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини ҳимоя қилишга доир чора-тадбирлар амалга оширилишини назорат қилиш, вазирлик ва идораларнинг бу борадаги фаолиятига ташкилий-услубий раҳбарлик қилиш ҳамда мувофиқлаштириш;

давлат органлари ва ташкилотлари, фуқаролик жамияти институтлари ҳамда аҳоли билан жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш масалалари бўйича ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш;

6. Ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг сабаблари ва бунга имкон яратувчи шарт-шароитларни тизимли таҳлил қилиш, уларни, шу жумладан, қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришга доир таклифлар ишлаб чиқиш орқали бартараф этиш чора-тадбирларини кўриш соҳасида:¹⁰⁴

- қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш, ҳуқуқбузарликларни содир этиш сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этишга доир таклифлар ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш.

7. Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларда қонун бузилишига мурасасизлик муносабатини шакллантириш, уларга қонунга итоаткорлик хулқ-атворини ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш ҳиссини сингдириш соҳасида

- жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларда қонун бузилишига мурасасизлик муносабатини шакллантириш, уларга қонунга итоаткорлик хулқ-атворини ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш ҳиссини сингдириш мақсадида аҳоли ўртасида ҳуқуқий тарғибот ва маърифат бўйича ички ишлар органларининг мувофиқлаштирилган ишини ташкил этиш;

- давлат органлари ва ташкилотлари, Ўзбекистон «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Нуроний» жамғармаси ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини ички ишлар органларининг аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот ва маърифат ишларига жалб қилиш;

• аҳоли ўртасида ҳуқуқий билимни тарғиб қилиш ва қонунчилик нормалари мазмун-моҳиятини, шунингдек мамлакатда амалга оширилаётган ислохотларнинг мақсад ва вазифаларини тушунтиришда иштирок этиш;

• ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахслар, ғайриижтимоий хулқли, ҳуқуқбузарликларни содир этишга мойил ва содир этган шахсларнинг ижтимоий реабилитация ҳамда ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини амалга ошириш;

• жисмоний шахслар ва юридик шахслар вакилларини қабул қилишни амалга ошириш ва ташкил этиш, уларнинг мурожаатларини қонунчиликда белгиланган тартибда кўриб чиқиш ва ҳал этишни таъминлаш;

• аҳоли ўртасида ҳуқуқий тарғибот ва маърифат бўйича ахборот, ташкилий ва бошқа чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширилишини таъминлаш;¹⁰⁵

• аҳоли ўртасида ҳуқуқий тарғибот ва маърифат ишларини амалга оширишда оммавий ахборот воситалари, замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланишни ташкил қилиш;

Юқоридагилардан кўриниб турибдики бугунги шиддат билан ривожланиб бораётган замонимизда Оммавий ахборот воситалари кундалик ижтимоий ҳаётимизнинг ажралмас бир қисмига айланиб улгурган.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1.Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., 2019. – 76.

2.Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2019.

3.Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2019.

4.Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. –Т., 2007.

5.Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси.–Т., 2004.

6.Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция // БМТ Бош Ассамблеяси 20 ноябрь 1989 й.Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан 1992 йил 9 декабрда ратификация қилинган.

7.Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида”ги 1997 йил 29 август қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. –1997. –№ 11–12. –295 -м.

8.Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 1997 йил 29 август қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. –1997. –№ 9. –225-м.

¹⁰⁵ А.ТУРСУНОВ, ИИВ академияси профессори, юридик фанлар доктори А.МУРОДОВ, ИИВ академияси доценти, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори

VERULNING PRAGMATIK VA GAP QURILISHIDAGI AHAMIYATI

Zarginiso Sidmuradova Iskandarovna

Buxoro davlat universiteti Filologiya fakultet talabasi

Toirova Guli Ibragimovna

BuxDU O'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrası professori, filologiya fanlari doktori

Ilmiy rahbar:

Annotatsiya: *Ushbu maqolada vergulning pragmatik va gap qurilishidagi ahamiyati va shu bilan bir qatorda, punktuatsiya haqida hamda vergul tinish belgisi qachondan G'arbiy Yevropada ishlatilganligi, hozirgi kunda tinish belgilar soni va vergul qanday holatlarda ishlatilishi haqida misollar orqali keng yoritib beriladi.*

Kalit so'zlar: vergul, punktuatsiya, sanash ohangi, uyushiq bo'laklar, ajratilgan bo'laklar, undalma, kirish so'z, ko'chirma gap, takrorlangan so'zlar, qo'shma gap.

Abstract. In this article, the period when the comma punctuation mark was used in Western Europe, the number of punctuation marks today and the the situations in which the comma is used will be explained in detail through examples.

Key words: *comma, punctuation, counting tone, cohesive balls, separated balls, exclamatory, introduction, repeated words, compound sentence.*

Vergul tinish belgisi sifatida G'arbiy Yevropa XV asrdan boshlab ishlatilgan. O'zbekcha matnlarda XX asr boshlaridan boshlab uchraydi. Tinish belgilari qo'llanishi haqidagi qoidalar yig'indisi punktuatsiyadir. Punktuatsiya tilshunoslikning mustaqil bo'limi bo'lib, lotincha "punctum" so'zidan olingan hamda "nuqta, to'xtash joyi" degan ma'nolarni anglatadi. Punktuatsiya asosi deganda tinish belgilarining qo'llanilishi nimaga bog'liqligi tushuniladi. O'zbek tili Punktuatsiyasining birinchi asosi o'zbek tilining pragmatic siztemasi nutqning mazmunan, intonatsiya va tuzulish tomonlarining bir butunlikni tashkil qiladi. Hozirgi o'zbek yozuvida 10 xil tinish belgisi foydalaniladi va shular qatorida vergul ham bor. Vergul eng ko'p qo'llaniladigan tinish belgilar jumlasiga kiradi, va bu (,) vergul tinish belgisini qo'llash bilan birga gapning mazmun mohiyati o'zgarishi mumkin. Bir paytda yoki ketma-ket sodir bo'lgan voqealarni bildirsa, shuningdek, mazmunan bir-biriga yaqin bo'lsa, tuzulishi jihatidan bir xil bo'lib, biror narsani tavsifini beruvchi, sanash ohangi bilan aytilgan gaplardan tashkil topgan bo'lsa vergul qo'llaniladi. Verul qo'llanish usuliga ko'ra yakka qo'llanuvchi, qo'llash o'rnida ko'ra gap oxirida qo'llanuvchi tinish beigilar siraia kiruvchi, tuzulishia ko'ra bir elementli tinish belgilar guruhiga, vazifasia ko'ra ayiruvchi tinish belgisi hisoblanadi [1, 6,7].

Vergul quyidagi hollarda ishlatiladi:

1. Uyushiq bo'laklar orasida :

- bog'lovchilarsiz, sanash ohangi yordamida birikkan bo'lsa;
- zidlov bog'lovchilari bilan birikkan bo'lsa;

- takror qo'llanilgan ayiruv bog'lovchilari bilan bog'langan bo'lsa;
- bog'lovchi vazifasida takror qo'llanilgan ham yuklamasi bilan bog'langan bo'lsa vergul ishlatiladi.

M: - Og'ir tabiatlik, ulug' gavdalik, ko'rkam va oq yuzlik, kelishgan, qora ko'zlik, mutanosib qora qoshliq va endigina murti sabz urgan bir yigit. (A.Qodiriy "O'tkan kunlar" 4-bet)

2. Ajratilgan bo'laklarning ikki tomonidan vergul qo'yiladi.

M: - Sotqi bek kestin, Aziz bachchaga deng, -dedi Homid va Akram hojiga qarab kuldi. (A.Qodiriy "O'tkan kunlar"12- bet)

M: -Shundaymi, unda, maylingiz. O'zi, kelin qayerda, quda? (Tog'ay Murod "Ot kishnagan oqshom" 183-bet)

3. Undalmalar gapning boshqa bo'laklaridan vergul bilan ajratiladi.

M: Bu qadar sahovat, bunchalik dabdaba, albatta, xazinadagi oltinlar kuchi bilan bo'lgandir, deb ba'zilarining ko'ngliga kelar. (Abdulla Qodiriy "Mehrobdan Chayon" 26-bet)

M: -Nihoyat, doxtirlar gipsni oldi, uyfa javob berdi. Tog'ay Murod "Ot kishnagan oqshom" 194-bet)

4. Kirish so'z va kirish birikma ham vergul bilan ajratiladi.

M: - Manimcha, uylanishdek nozik bir ish dunyoda yo'qdir, -dedi Rahmat va Otabekka yuz o'girdi. (A.Qodiriy "O'tkan kunlar" 8-bet)

5. Tasdiq, ta'kid va inkor, shu kabi ma'nolarini bildiruvchi ha, yo'q, rahmat, xo'sh, qani, xayr, ofarin, salom, kabi so'z-gaplardan leyin kelgan bo'laklarni ulardan ajratish uchun vergul qo'yiladi.

M: Xayr, taqdir, xayr! (Abdulla Qodiriy "Mehrobdan Chayon" 128-bet)

M: -Xo'sh, nechuk o'ylanib qolding, Ali? (Odil Yoqubov "Ulug'bek xazinasi 20-bet)

M: - Ha, aytganday, polvon, -dedi, - mavridi kelganda yatib qo'yay, ziyor-bazinhor tizzadan pastdan ushlama! (Tog'ay MUrod "Ot kishnagan oqshom" 75-bet)

6. Undov so'zlar his-hayajon bilan aytilmasa, ulardan so'ng vergul ishlatiladi.

M: Ey , menga bir minutga qarab qo'ying.

7. Qoshma gap tarkibidagi sodda gaplar orasida:

- ergashgan qo'shma gaplarda ergash gap va bosh gap orasida vergul qo'yiladi;

M: El senga etsa nadomat, dunyoda turolmassan salomat. (Maqol)

- bog'lovchisiz qo'shma gaplarda qo'shma gap qismlari mazmunan bir-biriga yaqin bo'lsa, bir paytda yoki ketma-ket sodir bo'lgan voqea-hodisalarni ifodalasa yoki bir xil tuzilishga ega bo'lib, sanash ohangi bilan aytilsa vergul qo'yiladi;

M: Yurgan - daryo, o'lturgan - bo'ryo. (A. Qodiriy "O'tkan kunlar" 14-bet)

- bog'langan qo'shma gaplarda qismalri zidlov bog'lovchialri, -u, -yu, -da yuklamalari, takror qo'llanilgan ayiruv bog'lovchilari yordamida birikkan bo'lsa vergul ishlatiladi.

M: -Tog'ri gap, -dedi Rahmat,-otam bilan men Toshkand borg'animizda to'p-to'g'ri sizning eshikingizga tushaylik-da, siz saroyga tushing. (A. Qodiriy "O'tkan kunlar" 16-bet)

M: Agar Bobur mirzo tuzalgan bo'lsa-yu, Andijonga ishonib, Samarqandni tashlab chiqsa, ahvol hozirgidan battar bo'lishi mumkin. (Pirimqul Qodirov "Yulduzli tunlar" 165-bet)

8. Ko'chirma gap muallif gapidan oldin kelib, darak, buyruq, istak gap bo'lsa, undan so'ng vergul ishlatiladi. (7-bet)

M: -Xudoga shukur, -dedi, Hasanali, - boyag'idan biroz yengilladim. (A. Qodiriy "O'tkan kunlar" 5-bet)

M: -Quruq ketmang,- deya egar qoshiga to'n ildi. (Tog'ay Murod "Ot kishnagan oqshom" 3-bet)

9. Takrorlangan so'zlar orasida vergul qo'yiladi,.

M: Bunda hamma, hamma narsa bor.

M: - Ha, ha... bilmadim, bilmadim. (Abdulhamid Cho'lpon " Kecha va kunduz 8-bet)

M:- Yo, pirim-e, yo pirim-e! (Tog'ay Murod "Ot kishnagan oqshom" 100-bet)

Verul belgilarining qator - ikki yoki undan ortiq qo'llanilishi, asosan, gap oxirida, ba'zan gap boshi yoki o'rtasida ham kuzatilib, u bilan bog'liq ayrim holatlar kuzatish mumkin. Masalan: [vergul + tire] - "Kamtarlik, - deydi Hamid Olimjon, - donolik yo'lining boshlanishi" yoki [vergul + tire + ko'p nuqta] - Xalos, xalos, - dedi mufti, - ...ammo mulla Abdurahmon mulohazasining qiymati shundakim, Sultonali muammosini tez hal qilsa bolur. (A.Qodiriy) [qo'shtirnoq + vergul + tire] - "Or-nomus uchun kurash bolalikdan boshlanadi", - deydi Tog'ay Murod.

[so'roq + undov + qavs + vergul] - Undan ko'nglimni tamom sovitib yuboradigan xususiyatni atayin izlagan damlarim bo'idi, shunday xususiyatni topguday bo'lsam, oramizdagi inja munosabatiarga barham berilishiga bahonayi sabab bolarmikan degan xayollarda yurgan paytlarim bo'ldi, biroq izlashlar-izlanishlarning bari behuda ketdi (Shu emasmi iztirobiarimizning ilohiyligi?!), yo'q, behuda ketdi desam yolg'on aytgan bo'laman. (X.Do'stmuhammad) [so'roq + undov + ko'p nuqta + qo'shtirnoq + qavs + vergul] - Yozuvchining bu fikri ("Qaydasan go'zalim?!"), dunyoqarashi uning yaxshi niyatda ekanini ko'rsatadi [4].

Xulosa qilib aytish mumkinki, vergul tinish belisi pragmatik jihatdan yozuvchi va o'quvchi o'rtasidagi yozuv orqali amalga oshiriladigan ijtimoiy aloqa-aralashuvni to'g'ri ta'minlash va yozma nutqdagi maqsad, mazmun va ma'noni aniqlashtirish, farqlash hamda yozma nutqdagi murakkab fikriy munosabatlarni ko'rsatib berish uchun ahamiyatli bo'lsa, grammatik jihatdan esa gap qurilishini aniq belgilash - gap bo'laklari, sodda yoki qo'shmaligi, uyushiq bo'laklar, ajratilgan bo'laklar, undalma, kiritmalar, bog'lovchisiz qo'shma gap qismlari orasidagi munosabatni ko'rsatish, muallif va ko'chirma gaplarni ajratish, yozma nutqni ixcham va ravon bayon qilish uchun ahamiyatlidir. Punktatsiya va ohang ikki xil nutq turiga xos mustaqil kategoriyalar bo'lib, bir-biriga teng kelmaydi, punktatsiya intonatsiyaning yozuvdagi ifodasi emas. Ularning o'zaro aloqadorligi haqida gapirilganda ohangning gapdagi darajasi hisobga olinadi. Punktatsiya va intonatsiya munosabati alohida tadqiq manbai bo'lib, eksperimental o'rganishni talab etadi.

FOYDALANILAN ADABIYOTLAR:

1. Абдурахмонов Ғ. Пунктуацияни ўргатиш методикаси, -Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1968, -Б.6-7.
2. Бердиёров Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремикологияси луғати. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1984.
3. Блок А. Собр. соч. в 8 т. Т. V. – М.–Л., 1962. С. 515.
4. Bahriddinova V. Zamonaviy o‘zbek punktuatsiyasi asoslari. – Toshkent: «Akademnashr», 2015.
5. Валгина Н.С. Необычное. в обычном. Заметки о пунктуации А. Ахматовой// Русская речь, 1979, № 6. С. 22–29.
6. Назаров К., Эгамбердиев Б. Ўзбек тили имло-ишора қоидалари. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1996.
7. Сафронова И. П. Эстетическая функция пунктуации в поэзии М.Цветаевой. КД.–Ижевск, 2004 г. в а б.
8. Ўзбек тили пунктуациясининг асосий қоидалари. Тузувчилар: Н.М.Маҳмудов, А.П.Мадвалиев, Н.Маҳкамов. – Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ, 2015.
9. Ўзбек халқ мақоллари. Икки томлик, иккинчи том. – Тошкент: «Фан», 1988.
10. Хайлова Е. Г. Пунктуация стихотворений И.Ф.Анненского. КД. – М., 2005
11. Abdurakhmonova N., Alisher I. and Toirova G., "Applying Web Crawler Technologies for Compiling Parallel Corpora as one Stage of Natural Language Processing," 2022 7th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), Diyarbakir, Turkey, 2022, pp. 73-75, doi: 10.1109/UBMK55850.2022.9919521.
12. Toirova G., Yuldasheva M., Elibaeva I. Importance of Interface in Creating Corpus. // International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN: 2277-3878, Volume-8 Issue-2S10, September 2019. –P.352-355.
13. Toirova, G., (2019). The Role of Setting in Linguistic Modeling. International Multilingual Journal of Science and Technology, 4(9):722-723, available at: <http://imjst.org/index.php/vol-4-issue-9-september-2019/>.
14. Misollar toppish uchun quyidagi adabiyotlardan foydalanildi:
A.Qodiriy “O‘tkan kunlar”, Tog‘ay Murod “Ot kishnagan oqshom”, Abdulla Qodiriy “Mehrobdan Chayon”, Odil Yoqubov “Ulug‘bek xazinasi”, Pirmiqul Qodirov “Yulduzli tunlar”.